

Muş Alparslan Üniversitesi

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ / MUŞ ALPARSLAN UNIVERSITY

www.alparslan.edu.tr

e-ISSN: 2149-4622

Nisan/April 2022

Cilt/Volume 10

Sayı/Issue 01

ANEMON

**SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ**

**THE JOURNAL of
SOCIAL SCIENCES**

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

YIL/YEAR: 2022 • CILT/VOLUME: 10 • SAYI/NUMBER: 1

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

Dağıtım Distribution

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yapılmaktadır Is made by Muş Alparslan University Institute of Social Sciences

2149-4622	:	e-ISSN	e-ISSN	:	2149-4622
30/04/2022	:	Basım Tarihi	Published Date	:	30/04/2022
Nisan 2022	:	Yayın Sezonu	Pub. Date Season	:	April/2022
10	:	Cilt	Volume	:	10
1	:	Sayı	Number	:	1
2013	:	İlk Yayın Tarihi	Founded	:	2013
Muş	:	Basım Yeri	Place of Publication	:	Muş
Yılda üç defa elektronik olarak yayınlanan uluslararası hakemli ve süreli yayındır	:	Yayın Türü	Publication Type	:	Is an international, periodical, double-blind peer-reviewed and online academic journal published tri-annual
Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda ki makale sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki çalışmalara da yer verilebilir.	:	Yayın Dili	Official Language	:	Turkish and English; however, studies in other languages may be included, up to a third of the number of articles in each issue.
Nisan, Ağustos ve Aralık	:	Periyot	Frequency	:	April, August and December
Muş Alparslan Üniversitesi	:	Yayıncı	Publisher	:	Muş Alparslan University
Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye	:	Adres	Address	:	Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye
anemon@alparslan.edu.tr	:	e-posta	e-mail	:	anemon@alparslan.edu.tr
+90 436 249 49 49	:	Telefon	Telephone	:	+90 436 249 49 49
+90 436 249 10 22	:	Faks	Fax	:	+90 436 249 10 22
https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon	:	Ana Sayfa	Homepage	:	https://dergipark.org.tr/tr/pub/anemon

Yayın Kurulu • Editorial Board

Muş Alparslan Üniversitesi Adına Sahibi / Owner	Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Rektör) Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Baş Editör / Editor-in-Chief	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Editörler / Editors	Dr. Öğr. Üyesi Abdül Samet ÇELİKÇİ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet GÜNEK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Abdylkader DURGUTİ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Atike YILMAZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Burçak GÜNDAL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Ebru KORKMAZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Kenan ALPARSLAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Necip DÜNDAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Okan TÜRK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Özgür YEŞİLYURT Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Turan GÜLER Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Vedat ALMALI Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İstatistik Editörleri	Dr. Öğr. Üyesi Fuat ELKONCA Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Görkem CEYHAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İngilizce Dil Editörleri	Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin YEŞİLÇINAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Teknik Editör	Arş. Gör. Emrah BAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

**Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board
Members**

Prof. Dr. Alper KARADAĞ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. H. Mustafa AÇIKÖZ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Murat SERDAR
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN
İnönü Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Robert FREDERICKS
Universidad Autonoma Benito Juarez De Oaxaca / Meksika
Doç. Dr. Canser KARDAŞ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Dilmurod ERNAZAROV
Tashkent State University of Economics / Uzbekistan
Doç. Dr. Gabur OZIEV
International Islamic University / Malezya
Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI
Yarmouk University / Ürdün
Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR
University of Malaya / Malezya
Doç. Dr. Rahmi SAYLIK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Irena Rajchinovska PANDEVA
Ss. Cyril and Methodius University / Makedonya
Dr. Öğr. Üyesi Şirin GÜL
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ÇAM
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Öğr. Gör. Dr. İnan KAYNAK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Arş. Gör. Dr. Aslıhan YENİÇERİ ALTINTAŞ
Öğr. Gör. Osman TEKELİOĞLU
Öğr. Gör. Tuğba ADIGÜZEL

Sekreteryası / Secretariat
Dizgi / Layout Editor
Grafik Tasarım / Design

Yıl/Year: 2022 • Cilt/Volume: 10 • Sayı/Number: 1

Amaç ve Kapsam

Aims and Scope

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon), sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi 2022 yılından itibaren Nisan, Ağustos, ve Aralık sayıları olmak üzere yılda üç defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) is a peer-reviewed international journal that publishes original and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences and human sciences. The Journal is published tri-annual in April, August and December starting from 2022 by Mus Alparslan University.

anemon'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Muş Alparslan Üniversitesi'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınamaz.

Scientific and legal liabilities of the articles published in anemon belong to the authors. The copyrights of the works that are published in the journal are transferred to Muş Alparslan University. No part of this publication may be duplicated and published elsewhere including electronically without permission of the Publisher.

anemon'da sosyal bilimlerle (dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Dergilerimizde yayımlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

anemon focuses on, but not limited to the following topics: business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology, etc. All articles published in our journals are open access and freely available online. All articles published in our journals are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon) aşağıdaki indekslerde taranmaktadır:

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) indexed and abstracted in:

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı)
Index Copernicus
ASOS Index (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Sosyal Bilimler Atf Dizini)
TEİ (Türk Eğitim İndeksi)

TUBITAK ULAKBİM TR Index (Social Sciences and Humanities Database)
Index Copernicus
ASOS Index (Academia Social Science Index)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TRF Center for Islamic Studies)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Social Sciences Citation Index)
TEI (Index of Turkish Education)

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah KIRAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mesut IDRİZ International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Muhittin MACİT Türkiye Yazma Eserler Kurumu / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA Mardin Artuklu Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa AYDIN Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK Marmara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali TAŞKIN Cumhuriyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN Fırat Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UZUN Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Ramazan YELKEN Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bayram COŞKUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Recai AYDIN International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saffet KÖSE İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdal BAYKAN Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şamil DAĞCI Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şahabettin YALÇIN Bingöl Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eyyup Günay İSBİR İstanbul Aydın Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şehmus DEMİR Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Güven SAYILGAN Ankara Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU Bakırçay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Turgay UZUN Muğla Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Veli URHAN Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İsmail TAŞ Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Yasin AKTAY Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Emin ÇELEBİ İnönü Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UTKU Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saim KAYADİBİ Karabük Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR University of Malaya / Malezya
Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM Namık Kemal Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Recep ASLAN Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Elşen BAĞIRZADE Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Doç. Dr. Samira AL-KHAWALDEH The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI Yarmouk University / Ürdün	Doç. Dr. Sûdabe SALIHOVA Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan
Doç. Dr. Fariz AHMADOV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Dr. Öğr. Üyesi Bagdagul MUSSA The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mahmoud JARAN The University of Jordan / Ürdün	Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan

İÇİNDEKİLER • CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

<i>Zülküf Ergün</i> Hilweşangerî di Berhemên Hesenê Metêyî da Hesenê Metê'nin Eserlerinde Yapısöküm Deconstruction in Hesenê Metê's Works	1
<i>Burhan Özkurt, Hüseyin Fatih Küçükbiş, Ersin Eskiler</i> Fiziksel Aktivitelerden Keyif Alma Ölçeği (FAKÖ): Türk Kültürüne Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması Physical Activity Enjoyment Scale (PACES): Adaptation to Turkish Culture, Validity and Reliability Study	21
<i>Canan Sağıroğlu</i> Yeni Savaşlar ve Çocuk Askerler The New Wars and Child Soldiers	39
<i>Nilgün Demirel İli, Zeynep Çokal, Berfin Keskin</i> The Effect of the Pandemic on the Performance of Tourist Guides and the Practice of Their Professions: A Qualitative Study in the Cappadocia Region Pandeminin Turist Rehberlerinin Performansına ve Mesleği Uygulama Şekillerine Etkisi: Kapadokya Bölgesinde Nitel Bir Araştırma	57
<i>Şule Ardıç Yetiş, Gaye Deniz, Şule Aydın, Filiz Dalkılıç</i> An Evaluation on the Problems and Solutions of Cappadocia Regional Tourism Kapadokya Bölge Turizminin Sorunlarına ve Çözüm Önerilerine Yönelik Bir Değerlendirme	71
<i>Ramazan Erol, Elif Saygı, Mahmut Sami Koyuncu</i> İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının Analiz-I Dersinden Aldıkları Puanların Güncellenen Programa Göre İncelenmesi: Türev Kavramı Örnekleme An Examination of Primary School Mathematics Pre-Service Teachers' Scores in Calculus-I Course According to the Updated Curriculum: The Case of Derivative Concept	85
<i>Onur Cüneyt Kahraman, Derya Demirdelen Alrawadieh</i> Turizm Lisans Öğrencilerinin Motivasyonları, Algılanan Eğitim Kalitesi ve Lisansüstü Eğitime Yönelik Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma Understanding the Motivation of Tourism Undergraduate Students, Perceived Quality of Education and Their Intentions to Pursue Post-Graduate Education	101
<i>Fuad Selamzade, Alig Baghirov</i> Measuring the Efficiency of the Azerbaijan Banking System with Data Envelopment Analysis (2015-2019) Azerbaycan Bankacılık Sisteminin Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi (2015-2019)	119
<i>Sevilay Uslu Divanoğlu, Haşim Bağcı</i> Determination of Consumer-Based Financial Brand Value in Banking Activities Bankacılık Faaliyetlerinde Tüketici Temelli Finansal Marka Değerinin Belirlenmesi	139
<i>Erhan Yokuş, Recep Kahramanoğlu</i> An Overview of Computational Thinking Bilgi İşlemsel Düşünme Üzerine Genel Bir Bakış	157
<i>Arafat Yaz</i> Fahrüddeve Muhammed b. Cehîr'in Ailesi Fahr al Dawlah Mohammed b. Cahir's Family	175
<i>Seyhan Çil Koçyiğit, Pınar Uçakkuş, Gökhan Coşkun</i> Genel Muhasebe Dersi Alan Sağlık Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Ders Hakkındaki Metaforik Algıları: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Örneği The Metaphoric Perceptions of Health Management Students Taking General Accounting Course About the Course: The Case of Ankara Hacı Bayram Veli University	197

<i>Emre Ezgin</i> Akışkan Modern Dünyada Prekaryalaşma: Baumancı Bir Bakış Precariatization in the Liquid Modern World: A Baumanian Perspective	213
<i>Zeynep Zelal Kızılkaya</i> Gençlerin TikTok Kullanım ve Doyumu Üzerine Nitel Bir Araştırma A Qualitative Research on TikTok Uses and Gratification Of Youth	231
<i>Halil Zorer, Vedat Avcı</i> Geomorphologic Evolution and Morphometric Analysis of the Upper Basin (Güzelsu) of the Engil River (Van) Engil Çayı (Van) Yukarı Havzası'nın (Güzelsu) Jeomorfolojik Evrimi ve Morfometrik Analizi	249
<i>Mutlu Melis Özgeriş, Faris Karahan, Mustafa Özgeriş</i> Servi Ağacının Türk Kültürü ve Peyzajında Kazandığı Anlamların Hayâlî'nin "Serv" Redifli Kasidesindeki Yansımaları The Reflections of the Meanings of the Cypress Tree in Turkish Culture and Landscape to Hayâlî's Kaside with Serv Redif	273
<i>Yunus Yılmaz</i> The Relationship Between BIST100 Index Return and the Central Bank of the Republic of Turkey Interest Rate Decisions BIST100 Endeks Getirisi ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Faiz Kararları Arasındaki İlişki	289
<i>Seyhan Yıldırım Döner, Sezgin Demir</i> Türkçe Öğretmeni Adaylarının Başarı Yönelimleri The Achievement Goals of Pre-Service Turkish Teachers	299
<i>Eda Çınaroğlu</i> Entropi Destekli EDAS ve CODAS Yöntemleri ile Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Performans Değerlendirmesi Performance Evaluation of Private Pension Companies with Entropy Supported EDAS and CODAS Methods	325
Ahmet Yurtsal, Yunus Karaömer, Ali İhsan Benzer A Swarm Intelligence Optimization Algorithm for Cryptocurrency Portfolio Optimization Kripto Para Birimi Portföy Optimizasyonu için Bir Sürü Zekası Optimizasyon Algoritması	347
<i>İkbal Tuba Şahin Sak, Ramazan Sak, Servet Kardeş</i> Exploring the Relationship between Preservice Preschool Teachers' Views about the Teacher Effectiveness Training Model and Their Communication Skills Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Etkili Öğretmenlik Eğitim Modeline İlişkin Görüşleri ile İletişim Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	365
<i>Oğuzhan Dülgeroğlu</i> Bir Kültürel Miras Değeri Olan Göbeklitepe Ören Yeri'nin Marka Kişiliği Brand Personality of Göbeklitepe Archaeological Site as a Cultural Heritage Value	381
<i>Ercan Kaçmaz, Tuba Baykara</i> Reflecting the Concept of Family in Turkish and American Societies through Proverbs: The Masnavi and Poor Richard's Almanack Türk ve Amerikan Toplumlarında Aile Kavramının Atasözleri ile Yansıtılması: Mesnevî ve Poor Richard's Almanack	393
<i>İlyas Arslan</i> Ezafe (Genitive) in Zaza Language Zaza Dilinde Tamlama	405
<i>Murat Yorulmaz, Sina Kısacık, Gamze Helvacıköylü</i> Rivalry in the New Geopolitics of the Mediterranean: Turkey's Geostrategic Vision and Its Effects on Foreign (Energy) and Security Policies Doğu Akdeniz'in Yeni Jeopolitiğinde Rekabet: Türkiye'nin Jeostratejik Vizyonu ve Dış (Enerji) ve Güvenlik Politikalarına Etkileri	417
<i>Vesile Şemşek</i> Rusya'da Doğu Biliminin Tarihi Gelişim Sürecine Dair İncelemeler Reviews of The Historical Development Process of Oriental Science in Russia	433
<i>Uğur Arcagök, Canser Boz, Emrah Önder</i> Psychosocial Risk Factors Affecting the Nurses Working at An Educational Research Hospital in the Province of Istanbul İstanbul İlinde Bir Eğitim Araştırma Hastanesinde Çalışan Hemşireleri Etkileyen Psikososyal Risk Faktörleri	449
<i>Lütfullah Ün</i> Türk Kamu Yönetiminde Liyakat İlkesinin Uygulanmasını Denetleyici Kurumların Rolü The Role of Supervisory Institutions in the Implementation of the Principle of Merit in Turkish Public Administration	459
<i>Sibel Üst Erdem</i> Latîfi Tezkiresine Göre Sultan Şairlerin Özellikleri Characteristics of Sultan Poets According to Latîfi's Tazkiras	477

<i>Samed Yasin Öztürk, Gonca Yangın Ekşi</i>	491
Fostering Critical Cultural Awareness Among Prospective Teachers of English via Virtual Exchange Project İngilizce Öğretmen Adaylarının Kritik Kültürel Farkındalıklarının Sanal Değişim Projesi Aracılığıyla Geliştirilmesi	
DÜZELTME / ERRATUM	503

Okuyucu Mektupları / Letters

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde (anemon) yayımlanan çalışmalar hakkındaki değerli görüşlerinizi, yorumlarınızı ve önerilerinizi lütfen dergi editörüne iletiniz.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN
m.burakcakin@alparslan.edu.tr

Editörden...

Değerli okurlarımız,

Dergimizin 2022 Nisan sayısını selam ve muhabbetlerimizle birlikte sizlere sunuyoruz.

Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, her sayıda daha nitelikli çalışmaları yayınlama ve sizlere ulaştırma hedefiyle daha nitelikli süreçlerle ve indekslerle yoluna devam etmektedir. Dergimizin yayınlanma sürecinde aktif olarak yer alan Sayın Rektörümüze, saygıdeğer alan editörlerimize, kıymetli yayın ve danışma kurullarımıza, çalışmaların nitelikli hale gelmesinde katkıda bulunan değerli hakemlerimize, başta bu sayıda olmak üzere dergimize çalışmalarıyla katkıda bulunan bütün yazarlara ve teknik süreçte yer alan diğer çalışanlarımıza şahsım ve ekibim adına teşekkür ediyorum.

Dergimiz 2013 yılından bu yana oldukça disiplinli bir şekilde yayın faaliyetlerini sürdürmekte olup aynı disiplinle daha birçok yıl akademik yazına katkılar sunmaya devam edecektir. Alan editörlerimiz, dergimize gelen makalelerin süreçlerini en hızlı ve nitelikli bir biçimde işletmek ve yayına hazır hale getirmek için büyük çaba sarf etmektedir. Dergimize yönelik oluşturduğunuz yoğun taleplere en iyi bir biçimde cevap vermek için çalışmaktayız. Bizden bağımsız işleyen hakemlik süreci, bazı makalelerin sürecinin uzamasına sebep olabilmektedir. Bunun için kıymetli yazarlarımıza özrü bir borç bilip, onların sabırlarını temenni etmekteyiz.

Geçen sayıda olduğu gibi bu sayıda da sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden oluşan birbirinden değerli 30 yazı yer almaktadır. Titiz bir değerlendirme sürecinin ardından yayımlanan bu makalelerin kendi alanına katkı sağlayan, yenilik getiren ve topluma ışık tutan yayınlar olduğuna inanıyoruz. Özgün ve nitelikli çalışmaları bilim dünyasına sunma hedefiyle bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle...

Saygılarımla...

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN

Baş Editör

Araştırma Makalesi • Research Article

Hilweşangerî di Berhemên Hesenê Metêyî da*

Hesenê Metê'nin Eserlerinde Yapısöküm

Deconstruction in Hesenê Metê's Works

Zülküf Ergün*

Kurte: Hesenê Metê yek ji wan nivîskarên kurd ên xerîbîyê ye ku xwedî şewaz û rêbazeke taybetî ya edebî ye. Nivîskar di bin karîgerîya postmodernîzmê da li dijî vegêranên mezin û binyadên sîyasî û îdeolojîk ên civak û edebiyata kurdî bi rêbaza xwe ya hilweşanger derdikeve pêş û bi vî alîyê xwe jî di edebiyata kurdî da cihekî resen ji xwe ra çê dîke. Ev gotar ji bo nîşandana vî alîyê wî hatîye nivîsîn. Ji ber vê çar pirtûkên wî yê çîrokên û pênc roman û romanokên wî hatine vekolîn. Di encama vê vekolînê da derket ku nivîskar di piraniya çîrok, roman û romanokên xwe da binyadên gotara marksîst, serok û partîyên otorîter, nivîskarên qure, pêgîr û kêrnehatî, karakterên ronakger û gotara dînî hildiweşîne û bergeheke nû li ber edebiyata kurdî vedike. Metê dema vê dîke hertim bi şewazeke îronîk berê xwe dide van dîyardayan û ji teknîka xewnê, berevajîkirina karakterên dîrokî û têkelkirina xewn û rastîyê sûd werdigire. Ji vî alîyê ve berhemên Hesenê Metêyî vekirî ne û rê li ber xwendevanên çalak vedikin da ku ew jî bibin beşek di afirandina manayên deqên edebî da.

Bêjeyên Sereke: Hesenê Metê, Binyad, Hilweşangerî, Postmodernîzm, Vegêran.

Öz: Kürt göçmen yazarlarından biri olan Hesenê Metê kendine has bir üslup ve yöntemine sahiptir. Postmodernizmin etkisinde kalan yazar Kürt Edebiyatı ve toplumunun büyük anlatılarına ve siyasi ve ideolojik yapılarına karşı yapısökümcü yöntemi ile öne çıkmaktadır. Hesenê Metê bu yönü ile Kürt Edebiyatında özgün bir yere sahiptir. Bu makale, Hesenê Metê'nin bu yönünü ortaya koymak amacıyla yazılmıştır. Bu amaçla yazarın dört öykü kitabı ve beş roman ve kısa romanı incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda yazarın çoğu öykü ve romanlarında marksist söylem, otoriter parti ve başkanlarını, mağrur, angaje ve başarısız yazarları, aydınlanmacı karakterleri ve dini söylem gibi yapıları yapısöküme tabi tuttuğu ve bu yaklaşımı ile Kürt Edebiyatına yeni bir perspektif sunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Metê bunu yaparken bu olgulara her zaman ironik bir üslupla

* Bu makalenin özeti 4-5 Nisan 2018 tarihleri arasında Irak'ın Zaho kentinde yapılan İkinci Uluslararası Zaho Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi Konferansında sunulmuştur.

Kurteya ve gotarê di Konferansa Duyem a Zanîngeha Zaxoyê Fakulteya Zanistên Mirovayetiye da hatîye pêşkêşkirin ku di navbera 4-5ê Nîsana 2018an da li Zaxoyê hatibû girêdan.

* Öğr. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilimdalı Endamê Hînkariyê Dr., Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstituya Zimanên Zindî li Tirkîyeyê, Beşa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî

ORCID: 0000-0001-8784-5636, zxweshevi@gmail.com (Sorumlu yazar)

Cite as/ Atif: Ergün, Z. (2022). Hilweşangerî di berhemên Hesenê Metêyî da. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 1-19. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.466164>

Received/Geliş: 01 October/Ekim 2018

Accepted/Kabul: 05 March/Mart 2020

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

yönelmekte ve rüya tekniği, tarihi karakterlerin ters okunması, gerçeğin ve rüyanın iç içe geçirilmesi tekniklerinden yararlanmaktadır. Bu yönüyle Hesenê Metê'nin eserleri açık metin özelliği taşıyıp edebi metin anlamlarının yaratılmasında aktif okuyucuyu teşvik etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hesenê Metê, Yapı, Yapısöküm, Postmodernizm, Anlatı.

Abstract: Hesenê Metê who is one of migrant writers has a unique literary style and method. He distinguishes with his deconstructive method under the effects of postmodernism against big narratives and political and ideological structures of both Kurdish society and literature. With this respect, he has a unique place in Kurdish literature. This article aims to reveal this aspect of him. For this purpose, four story books and five novels of him are analysed. As a result of the analysis, it is found that he deconstructs structures of Marxist discourse as well as otoritarian leader and political parties; arrogant, affiliated and useless writers; enlightened character and religious discourse, by doing these he opens a new page for Kurdish literature. When doing this, Metê always handle these phenomena with a ironical style and he takes advantage of dream technique, upturning historical characters and mixing dream and facts. In this perspective Hesenê Metê's works are open and they lead active reader to take part in creating meanings of literary texts.

Keywords: Hesenê Metê, Construction, Deconstruction, Postmodernism, Narrative.

Destpêk

Ji destpêka karîgerîya modernîteyê li ser ronakbîrîya kurdî heta salên 1990an arasteya giştî ya edebîyata kurdî di çarçoveya vegêranên mezin ên mîna netewetî û marksîzmê da teşe digire û edebîyata kurdî heta radeyeke baş di çarçoveya van teorîyên sîyasî û civakî da tê berhemandin. Ev her du gotar (discourse) di edebîyata kurdî da ew çend zal (dominant) in ku mirov dikare bibêje wan hejmûna xwe bi ser hemû rêçikên din ên edebî da sepandîye. Lewra nivîskar û helbestvanên kurd bi armanca avakirina nerîteke neteweyî û hişmendîyeke îdeolojîk berdewam hewl daye binyadên civakî û sîyasî damezirînin û wek kesayetên pêgîr xizmeta bicihkirina van binyadan bikin. Ji ber vê, ji destpêka modernîteya kurdî û vir ve bi manaya xwe ya sîyasî û civakî gotareke binyadger di edebîyata kurdî da serdest dibe û berhemên edebî dibin qada bercestekirina van binyadên sîyasî. Bi vî awayî ev her du gotar digel gotara dînî ya pêşmodern demeke dirêj di teşedana eqil û hizirîna takê kurd da dibin binyadên sereke û arasteya civakî û sîyasî ya kurdan destnîşan dikin.

Destpêka guherîna vê rewşê vedigere salên 1980yan ku komek ronakbîrên kurd di encama guvaşa sîyasî ya dewletên serdest da berê xwe didin Ewropayê û ev dibe sedem ku beşek ji van ronakbîran ji nêzik ve gengeşe û arasteya edebîyata vê beşa pêşketî ya cihanê binasin û rengê nû bidin edebîyata kurdî. Bi dîtina gelek teorîsyenên edebî, ev arasteya nû postmodernî ye ku bi rehendên xwe yê paşbinyadgerî (poststructuralism), hilweşangerî (deconstruction), pûçgerayî (nihilism) û hermenotîkê derdikeve pêş (Ziyab, 2013: 122). Herçend hin kesên mîna Calinescuyî postmodernîyê rûyekî nû yê modernîyê (2010: 293) û hinekên din jî wê bi hîpermodernî yan jî ultramodernîyê bidin zanîn jî (Best-Kellner, 2011: 48; Paz, 2011: 225) piranîya birmendên vî warî dîyar dikin ku postmodernî dabiraneke e ji modernîyê û hilweşandin û nesaqamgîrîkirina norm û estetîka wê ye.

Taybetmendiyên giştî yê postmodernîyê Ihab Hassan di xişteyekê da xulase dike ku tê da postmodernîyê wek antîteza modernîyê destnîşan dike. Li gor wî, postmodernî bi taybetmendiyên xwe yê qutbûna ji nerîte, şikandina pîrozîyan, hilweşandina navendê, parçekirina heqîqetên giştî, vegêrana dijber, şewezarên kesî, anarşî, firedengî, îronî, lîstik, beşdarî, antîtez û belavkirinê derdikeve pêş ku hemû jî li ser dijayetîya nixê modernîyê hatine danîn (vgz ji: Connor, 2005: 161-162). Lê ji aliyê mijara me ve pênaseya herî balkêş ya Lyotardî ye ku wek pêşengên teorîya postmodern cewhera cîyawazîya modernî û postmodernîyê di vegêranên mezin û biçûk da dibîne. Bi dîtina wî di civakên hevçerx da vegêranên mezin ên berê êdî nikarin fonksiyonekê bigêrin û vegêran û gotarên ku diyalektîka ruh û azadîya mirovahîyê kirine armanc, ewlehîya xwe ji dest daye. Loma jî divê di şûna van vegêranên mezin da vegêranên biçûk geş bibin ku xwe dispêrin hêza xeyalê û rê li ber zanist û zanînen vegêranî vedikin (2014: 115; Sarup, 2004: 197). Ji bo vê jî postmodernîst otorîteya çand û sîyaseta modern û zanyarîya bawerpêkirî ya berbelav bi gumanparêzîyeke kûr hildiveşînin (Sim, 2006: 3) û rê li ber azadîyeke bêbinyad vedikin.

Dîyar e, postmodernîst dema modernîyê kategorîze dikin wê bi projeya ronakgerîyê berçav dikin û binyad û vegêranên azadkirinê yên modernîteyê jî awayên sekulerkirî yên paradîgmaya xirîstîyanîyê didin zanîn. Ji ber vê, îdîa dikin ku mîna vegêranên dînî yên pêşmodern vegêranên sekuler û raser ên modernîyê jî bawerîya xwe ji dest daye (Calinescu, 2010: 302) û nikarin bersiva jîyana hevçerx bidin. Ji ber vê paşbinyadger hemû binyadên ku li ser îdîaya yekgirtinê hatine danîn hildiweşînin û wan wek formên sentetîk nîşan didin. Bi vî awayî hizrên reha bi riwangehên kesî, bawerîyê bi gumanê, sîyasetên giştîgir bi sîyasetên lokal, neteweyê bi komên etnîk û civakî, takekes bi bikerî hildiweşînin û herî dawî bi gotina Sarupî “têgihîştina dabeşnebûna bikerî ya Descartesî jî ji holê radikin” (Sarup, 2004: 12). Ji ber vê jî hevgerîna deqa edebî di çarçoveya teorîya navdeqîtîyê da red dikin, deqa edebî wek mozayîka çendîn deqên din berçav dikin û li dijî hemû cureyên navendîyê derdikevin ku dibe sedema desthilateke monopol. Lewra bi gotina Belseyî hilweşanger manayên ku ji bo me tîr dayîn reha nabînin (Belsey, 2013: 121) û li hember her desthilateke manaçêker hêz didin berxwedana mana û hizrên dijber û bi vî awayî diyardeya riwangehxwazî û piralîbûna rastîyê derdixin pêş. Ji ber vê jî riwangehparêzê (perspektivist) di derbarê diyardeyan da dide pey pîrbûna şiroveyan (Best-Kellner, 2011: 58) û bi tu awayî bi yek şiroveya diyardeyên cihanî razî nabe. Bêguman ev di edebîyatê da dibe sedem ku di şûna hişmendî û vegêranên kolektîf da bêhtir şewezar û riwangehên kesî û derûdorên perawêzistî derkevin pêş û edebîyat wek qada bercestebûna zanîn û azmûnên takekesî rê li ber riwangeh û şiroveyên cîyawaz veke da ku têgihîştina mirovî li ser hemû diyardeyan dewlemendtir bibe.

Di vê çarçoveyê da Hesênê Metê yek ji van nivîskarên kurd e ku li hember vegêranên mezin û binyaddaner ên edebîyata kurdî û gotarên zal ên civakî berê xwe dide vegêrana çîrokên biçûk ên mirovên sade û perdeya reşûspî ya îdeolojîyên dîyarkirî li ser kesayetên edebî hiltîne ku bi salên dîrûdirêj di edebîyata kurdî da bûbûn normên sereke. Ji ber vê di çîrok û romanên xwe da cih dide gelek mijarên cîyawaz ku rengvedana pirdengî û pîrrengîya jîyana hevçerx in. Derizandina zihniyeta feodal, tiraneya bi modernên rûkeş, îronîya ronakbîrên tîkçûyî, trajedîya xelkên perawêzistî, parodîya kesayetên pêgîr, rojhilatîyên bikompleks, berevajîtiya femînîstên rojhilatî, jîyan û trajedîya derketîyan, çîroka evînen melodramîk, mirovên çors ên bêagah, dekûdolabên jinan, tengezarîya ji jîyana malbatî, evînen tîkçûyî, mirovên depresîf û gelek mijar û karakterên cîyawaz tîr berçavkirin ku rasterast nûnertîya jîyana pirdeng a serdema me dikin. Metê, bi şewaza xwe ya îronîk, ku muhra nivîskarîya wî ye, ji alîyekî ve nakokî, cîyawazî û dijberîyên jîyanê nîşanî me dide ji aliyê din ve bi heman şewazê guman dixê ser vegêranên mezin û binyadên edebîyata berî xwe.

Ji ber vê, em dê di vê xebatê da cih bidin awayê hilweşandina binyad û vegêranên mezin ên edebî û civakî di berhemên Hesênê Metêyî da ku ew jî ji hilweşandina gotara çeprew, hilweşandina serok û partîyên otorîter, hilweşandina nivîskarên qure, pêgîr û kêrnehatî, hilweşandina karakterên ronakger û hilweşandina gotara dînî pêk tîr ku heta demê nêzik jî bê rikeberî di edebîyat û civaka kurdî da bi pîrozî dihatin ragirtin û wek binyadên sereke dihatin pêşkêşkirin. Di vê çarçoveyê da ev gotar xwe dispêre çar pirtûkên çîrokan û pênc roman yan jî romanokên Hesênê Metêyî ku ji *Smîrnoff*, *Epîlog*, *Pêşîrên Dayê*, *Îşev û Çîroka Dawîn*, *Labîrenta Cinan*, *Tofan*, *Gotinên Gunehkar*, *Li Dêrê* û *Hefsarê* pêk tîr.

1. Hilweşandina Gotara Marksîst

Hilweşandina gotara marksîst û edebîyata wê ya çînî yek ji taybetmendîyên sereke yên paşbinyadger û hilweşangeran e ku di encama karvedana sîyaseta dogmatîk a partîyên komünîst da derketîye holê. Li gor Best û Kellnerî; Foucault¹, Deleuze, Derrida û gelek ronakbîrên fransî ji ber bîrhişkîya analîza civakî ya marksîstan xwe ji marksîzmê cuda dikin (2011: 104-105) û bi gotina Lyotardî jî ji ber daxwaza afirandina civakeke heveng bi çavekî rexneyî li marksîzmê dinêrin (Sarup, 2004: 208). Kesên navborî, ji ber ku di nav civakeke takekeskirî û parçekirî da mecala cîbicîkirina

¹ Foucault, Marks ji partîyên komünîst cuda dike. Li gor wî, marksîzm ji hizrên Marksî pêk tîr, lê komünîstoloji bikaranîna Marksî ye ji aliyê partîyên komünîst ve (2007: 37). Di vê manayê da rizgarbûna ji Marksî rast nabîne û wî rastîyek dizane ku nayê înkarkirin (2011: 240).

marksîzmê nabînin dest bi hilweşandina binyadên wê dikin. Ji ber vê jî her ji destpêkê ve marksîzm dibe armanca hilweşangeran û dikeve ber tîrên îronîya nivîskarên postmodern.

Destpêka gotara marksîst yan jî çeprew di edebîyata kurdî da di mînaka kurdên Sovyetê da vedigere salên 1930î ku wê demê dezgehên çandî yên dewletê li ser rêbaza realîzma sosyalîst piştgiri dida hemû gelên wî welatî da ku îdeolojîya fermî ya Sovyetê di nav gelî da bi cih bikin. Loma jî nivîskar û helbestvanên kurd wek deravêteya siyaseta çandî ya wî welatî ji bo mebestên siyasî edebîyatê dikin amrazêke populer û edebîyateke yekdeng û yekreng diafirînin. Ev têgihîştin di radeya edebîyata kurdî ya Sovyetê da nebe jî di maweya Cenga Cîhanê ya Duyem da di nav piraniya kurdên welatên din da jî belav dibe û heta dawîya Sovyetê dibe yek ji vegêranên sereke yên edebîyata kurdî ku hin caran vediguhere heyranîya xelkê rûs û pîrozkirina paytext û neritên wî welatî (bnr: Ergün, 2015: 29-30).

Herçend marksîzm di destpêkê da wek bernameya azadkirina gelên bindest ji aliyê kurdan ve hatibe pêşwazîkirin jî ji ber pêşatên siyasî yên serdema Şoreşa Eylûlê (1961-1970) di edebîyata kurdî da cara pêşî Hejar Mukrîyanî rûbirûyê wê gotarê dibe û bi rêya netewetîya kurdî hewl dide binyadên îdeolojîya marksîst hilweşîne (bnr: Ergün, 2015: 32-35). Bêguman ev ne bi arasteyeke postmodern tê kirin, lewra Hejarî ji bo danîna binyadên netewetîya kurdî hewla hilweşandina binyadên îdeolojîya marksîst dida, lê Hesênê Metê di sê çîrokên xwe da dema hewla hilweşandina pêgîrîya murîdane ya gotara marksîst dide binyadeke nû pêşniyaz nake û bala me dikêşe ser ezber, klîşe û nakokîyên wê gotarê û nixandina wê ji bo xwendevanan dihêle.

Metê di çîroka xwe ya “Smîrnoff”ê da bal dikêşe ser pêgîrîyê wê îdeolojîyê ku haya wî ji azmûna tîkçûyî ya dewletên sosyalîst nîne, heyranîya wî ya sosyalîzmê û rûsan rengê manewî wergirtiye û bi tu awayî amade nîne rastîyan bibîne. Di vê çarçoveyê da keçeke polonî dema di dersxaneyêke zimanê swêdî da di derheqê sîstema sosyalîst a welatê xwe da gazincan dike û dîyar dike ku ji ber nebûna pêdawîstîyên sereke yên jîyanê ji welatê xwe derketiye, Gelto gotinên wê keçikê wek “pîskirina sîstema sosyalîst” dibîne (2000a: 31) û ji bo ku Mervanoyê hevalê wî û hin kesên din piştgiri didin keçikê biryar dide ku peywendîya xwe bi hevalê xwe ra bibire. Bi dîtina wî “keçeke ku ji welatê xwe î sosyalîst reviyabe!... şîrê wê heram e!...” (r. 33) lewra bi raya wî eger şîrheram nebe ji sîstema sosyalîst nareve ku “tevahiya gelên dunyayê ji bo sîstemeke wusa xwîna xwe dirêjin!” (r. 33).

Nivîskar ji bo ku pêgîrîya murîdane ya Geltoyî bêhtir berçav bike, dîyar dike ku Gelto ew çend pêgîrê îdeolojîya sosyalîst e ku pepsî-colaya emperyalîstan naxe nav vodka ya rûsî û ji bo xatirê sosyalîzmê xwe hînî çêkirina selateyêke rûsî jî kirîye ku navê wê Salat Stolîçnîy e (seleta paytextê). Gelto digel ku nedîtîye û tenê ji pirtûkan jî xwendîye zozanên Ûralê ji zozanên Rocky Mountainsê hêniktir û hêşintir, ava çemê Volgayê jî ji ava Mîssîsîppîyê zelaltir û xweştir dizane. Herî dawî Gelto heyranîya xwe ya li hember rûsan ji bo Xusrewî weha destnîşan dike: “Bi serê min û te bajarê wan, merivên wan, navên wan... bi kurtî her tiştên wan xweştir e, Xusrew! Her tiştên wan!...” (r. 35).

Li ser vê nivîskar bi rêya Xusrewî pêgîrîya polîtîk a Geltoyî hildiweşîne û wê pêgîrîya wî ya ku bi nezanîneke zeq hatîye xurtkirin bi îronîyêke jîrane nîşanî xwendevanan dide. Lewra dîyar dike ku ji bilî Vladîmîrê kurê wî tevahiya malbata Smîrnoffê çêkerê vodka ya dema Şoreşa Oktobirê da wînda dibin û Vladîmîr jî wek wê şîrherama keça polonî ji welatê xwe yê sosyalîst direve û diçe Amerîkayê kargeheke vodka ya çê dike. Li hember wê agahîyê ezbera Geltoyî xirab dibe û bi gotina nivîskar “wek sofîyêkî ku destê wî bi destê xirabjinekê bûbe û destnimêja wî hatibe şikandin, di ciyê xwe da sar dibe û ditengije” (r. 37). Piştî van gotinan dilê wî diqelibe û vereşana wî tê. Nivîskar bi wê berawirdkirinê nîşan dide ku pêgîrîya sosyalîzmê di nav beşeke civaka kurdî da gihîştîye asta murîdîyê û bi wî awayî amaje bi wê nêrîna postmodernîstan dike ku vegêranên mezin ên mîna marksîzmê wek dogmatîzmeke sekuler pênase dikin.

Hesênê Metê, di çîroka “Doktor”ê da wê carê berê xwe dide xeşîmî û germûguriya endamên rêxistinên çeprew ên kurd û ji çend alîyan ve wê pêgîrîyê hildiweşîne. Di serî da ji bo nîşandana çavlêkerîya korane ya çepîtîyê di bin karîgerîya çepên tirk da hemû jargonên çepgîrîyê bi zanîn bi tirkîya wan destnîşan dike. Li ser zimanê leheng tê dîyarkirin ku di xortaniya wan da du tişt populer

bûne: *pantolonê îspanyol bol paça* (pantorê deling fire) û *dewrimcî* (şoreşgêrî) û wî mîna piranîya bajarîyên xwe şoreşgêrî tercîh kirîye. Li bajarê wan *qarşî-dewrimcî* (dijberên şoreşgêrîyê) nebûne û ji bo *etkîya* (karîgerî) wan li ser xelkî çê nebe jî carinan li revîzyonîstan jî xistine. Tevî ku arîkarîya hejaran yek ji binemayên çepgirîyê ye jî lehengê çîrokê dema dibihîze ku ji rêxistina R.Ayê doktorek rojên îniyan mirovan belaş miayene dike û hezkirina wî û rêxistina wî di nav xelkî da belav dibe digel çend hevalên xwe yên milîtan diçin pêşîya doktorî û bi lûleyan lê didin. Dema bi lûleyan li serê wî didin doktor bi kurdî dibêje li serê min nedin ez doktor im û ev serî dê ji we ra lazim be.

Nivîskar, ji bo nîşandana nakokîya lehengê şoreşgêr û hilweşandina pêgirîya wî ya xeşîmane dîyar dike ku ev kesê şoreşgêr piştî cuntaya eskerî dibe mamostayê lîseyê û dursa “yurtaşlık bilgisi”yê (zanîna welatîbûnê) dide xwendin ku derseke derbekarên eskerî ye. Rojekê dema vê dersê dide zarokan, jê ra tê gotin ku endamên malbata wî li ser rêya Madenê qeza kirîye. Heta diçe nexweşxaneyê dîsa wek mîna keke hilweşandinê digel ku bawerî bi Xwedê nayîne jî ji Xwedê ra dua dike da ku tiştek bi serê jin û keça wî da neyê. Leheng dema digihîje nexweşxaneyê wî doktorî dibîne ku çend sal berê lê dabû û hîn dibe ku keç û jina wî bi saya wî doktorî rizgar bûne. Ji ber vê gelek li ber xwe dikeve û dest bi girînê dike.

Dîyar e, nivîskar bi vê çîrokê awayê çepgirîya rêxistinên kurd ên serdemekê dide ber tîrên hilweşandinê ku di bin karîgerîya çandê serdest da nekarîye wê hizrê li rastîya civaka xwe biguncînin, loma jî bi pratîka xwe hizrên xwe yên teorîk têkdaye û ya herî giring jî nixrên mirovahîyê ji bo xatîrên berjewendîyên xwe yên rêxistinî paşguh kirîye.

Hesenê Metê di çîroka “Kamrat”ê da berê me dide nakokîya teorî û pratîka çepgirîya tirk û di mîna zimanê kurdî da îdîaya enternasyonalîya wan hildiweşîne. Li ser vê bingehe lehengê çîrokê li Swêdê rastî dikanekî tê ku paltoyekî kevin ê eskerî bidarvekirî ye û li ser bi swêdî “Ej till salu” (nayê firotin) hatîye nivîsîn. Leheng ji xwedîyê dikan pîrsa serikeke makîneya IBMê dike, li ser vê dikandar hîn dibe ku ev kes kurdê Tirkîyeyê ye û bi bi gotina “kamrat”ê (hevrê) hem kêfa xwe jê ra tîne hem jî nîşan dide ku kesekî çepgir e. Bi vî awayî serborîya dikandarî tê vegêran ku di artêşa tirk da eskerekî şoreşgêr bûye û dema şoreşgêr hatine kuştin û bidarvekirin wî paltoyê eskerî yê bidarvekirî ku jê ra dibêje “postê kûçikan” ji xwe kirîye û derketîye derveyê welatî. Wek çepgirekî milîtan beşdarî şerê Filîstînê bûye û lingek û çavekî xwe di vî şerî da ji dest daye. Ev mirov ew çend pêgirekî germ e, ji bo ku Sovyet belav kirîye rexne li Gorbaçovî digire û li hember wan welatîyên dewletên sosyalîst jî şaş dimîne bê çawa rexne li dewletên xwe digirin û behsa birçîbûnê dikin. Ji ber vê wî sond xwarîye heta ku hemû dewletên cîhanê nebin sosyalîst dê nezewice û çî ji destê wî bê dê ji bo gelên bindest li hember emperyalîzmê bike.

Heta vir, nivîskar portreya milîtanekî bawermend nîşanî me dide, lê nivîskar bi rêya mafê bikaranîna zimanê kurdî vê gotara wî ya “enternasyonalîst a rizgarker” bi tevahî hildiweşîne. Lewra dema vegêrê çîrokê dîyar dike ku ji bo nivîsîna bi kurdî pêwîstîya wî bi serikeke IBMê heye “hemşerî, kamrat û yoldaşê wî” yê komunîst bi tirkî dibêje “Bırak allahaşkına sen da bu Kürtçe mürtçeyi ya... yoldaşımın edindiği meşkuliyete bak hele, yazının Kürtçesi mi olur!”² (2014a: 77). Nivîskar bi vê çîrokê wek neteweyê serdest îdîaya enternasyonalîzma çepên tirk li hember mafên mirovî yên kurdan hildiweşîne û derbeke giran li gotara wan a îdeolojîk dixê. Bi vî awayî hem ji alîyê têgihîştina navxweyî hem jî ji alîyê têgihîştina derekî ve di navbera teorî û pratîka çeprewan da nakokîyên beloq berçav dike û guman dixê ser binyada gotara wan a îdeolojîk.

2. Hilweşandina Serok û Partîyên Otorîter

Liyotard dema behsa vegêranên mezin û biçûk dike dîyar dike ku vegêranên mezin bi bernamêyên sîyasî yan jî partîyan ra yek digirin, lê vegêranên biçûk bi afirandinê xweçihî ra yek digirin (Sarup, 2004: 209) û pala xwe didin kes û derûdorên pêrawêzîstî. Lewra vegêranên ku xwe dispêrin hêzeke sîyasî, piştî demekê rê li ber hizir û xeyala azad digirin û pirdengîya jîyanê ji holê

² Ji bo Xwedê dev ji vê kurdî murdîyê berde... lê binêre hevrêyên min çî ji xwe ra dike derd, ma nivîsa kurdîyê jî dibe!

radikin, loma jî ev cure vegêran wek vegêranên mezin tèn binavkirin û dibin armanca hilweşandina postmodernîstan.

Partî û pêşegên sîyasî, ji ber rewşa taybetî ya kurdan di edebîyata kurdî da di dirêjahîya sedsala bîstî da wek dezgeh û hêmanên vegêrana rizgarîya kurdan dibin binyadên sereke û bi rola xwe ya rûbirûbûna kolonyalîzmê gelek caran rengekî mîfîk werdigirin (bnr: Ergün, 2017). Ev dibe sedem ku dengê takekesên jirêzê neyê bihîstin û di bin hêza qehremanên neteweyî da winda bibin. Lê piştî salên 1990î êdî pîrozîya van binyadan tê şikandin û dikevin ber rexneyên hilweşandinê.

Hesenê Metê di romana xwe ya *Tofanê* da rûbirûyê vê diyardeyê dibe û bi rêya Ehmedê Xaniyê bavê kanona neteweyî û Bekoyê Ewanê ku sembola xirabî û gelacîyê ye, serokê rêxistineke kurdî dike armanc û hêz û karaktera wî hildiweşîne. Çawa ku Derrida dixwaze li ser navê ronakgerîyeke nû ronakgerîya dogmatîk hilweşîne (Hollinger, 2005: 31), Metê jî bi rêya Xaniyê ku di serdema modern da wek pêşengê kurdayetîyê hatîye qebûlîkirin, Cîhangîrê ku xwedan hêzeke sîyasî û alîgirên fanatîk e, hildiweşîne û dixwaze kurdayetîyê jî bin karîgerîya hêzeke yekdeng derxe.

Ji bo nîşandana karîgerîya Xani di destpêka romanê da tê diyarkirin ku lehengê romanê jî ber ku Xani di xewna xwe da dibîne, diçe Bazîdê ser gora wî û jî Xwedê nîyaz dike ku razekê nîşanî wî bide. Di wê gavê da jî xwe diçe û di xewna xwe da dibîne ku gor dilive û Xani wek nûrekî jî gorê radibe. Leheng xwe davêje bextê wî da ku Xani kerametekî xwe nîşanî wî bide. (2013a: 22) Dîyar e, daxwaza wî jî alîyê Xani ve tê pejirandin û jî jêr ve “kesekî dora heftê salî ku dirûvê wezîr û helbestvanên berê pê dikeve xuya dibe”. Ev kes Bekoyê Ewan e û dema tê ser gora Xani gazincan jê dike. Lewra dema Beko çûye dinyaya zindîyan hîn bûye ku Xani di *Mem û Zîna* xwe da navê wî bi xirabî belav kirîye (r. 27) û niha xelkê Cizîra Botan nefret ji vî navî dikin. Piştî vê, bi vegêrana Bekir nivîskar dîmeneke Cizîra Botan a vê serdemê nîşanî xwendevanan dide ku tê da Cîhangîr û alîgirên wî serdest in.

Nivîskar bi armanca berawirdkirina Cizîra berê û Cizîra niha wek taybetmendîya romanên postmodern (bnr: Koçakoğlu, 2012: 131) karakterekî dîrokî yê mîna Bekoyê Ewan ji rola wî ya dîrokî derdixe û bi roleke erênî li hember xirabkarîyên Cîhangîrî vedijîne û Cîhangîrî bi destê karakterê nerênî yê Xani hildeweşîne. Ji bo vê mebestê pêşî bala me dikêşe ser karaktera otorîter a Cîhangîrî. Loma jî dema Bekir diçe çayxaneyêke Cizîrê dibîne ku hin kes behsa “cenabê Cîhangîr”î dikin û li ser navê wî “selawatan” dixwînin. Li ser vê Bekir, Cîhangîrî meraq dike û piştî derbazbûna ji gelek welatan diçe ba wî. Cîhangîr bi awayekî çors berê xwe didîyê û jê ra dibêje: “Mîna xiyarekî xwar li ser lingan nesekine û tu jî li cihekî rûne” (r. 50). Piçek guhdarîya axaftinên wî dike û dibîne ku Cîhangîr gelek caran heqaretan li derûdora xwe dike û jî wan ra dibêje: “Hûn hemû jî bêşeref in... Gereg e hûn bêşerfîyê nekin û van gotinên min baş di serê xwe kin” (r. 51). Dema Bekir hewl dide pîrsekê jê bike Cîhangîr jê ra dibêje: “Bênamûsiyê meke û guhdarî bike!” (r. 51). Nivîskar bi van gotinan dixwaze dîyar bike ku Cîhangîr xwe bi ser her kesî da dibîne û li cem wî tu nîrêke mirov û hizra azad nîne.

Piştî nîşandana vê dîmena Cîhangîrî, nivîskar berê Bekirî dide çayxaneyêke Cizîra Botan û vê carê portreya alîgirên Cîhangîrî berçav dike. Ev kes ew çend Cîhangîrî mezin dikin ku wî bi sifetên pîroz ên dîni dipesînînin û bi xelkê çayxaneyê weha didin nasandin:

Beriya rêberîya cenabê Cîhangîr em mistek ax, em bêrek çamûr bûn. Xwedê em ji axê çêkirin... amentûbillah. Lê Xwedê em ji axê çêkirin û usa hişt, ji bîr kir ku bi ba û pîfa xwe ruh û can bide me. Û ez dixwazim bibêjim ji wê rojê û vir ve em bêyî ruh û bêyî can dijiyan. Lê çox şikir îro û anuha... ev ruh û ev canê ku em anuha pê dijîn kar û kerametê cenabê Cîhangîr e (r. 52).

Cenabê wî bi van mezîyet û van kerametên xwe bi rengekî usa em çêkirine ku... êdî hertiştê me nû ye. Dixwazim bibêjim em ji nû ve hatin xuliqandin: Can daye me, namûs daye me, cesaret daye me, şexsîyet daye me, şeref daye me û bi xwe jî... û cenabê wî bi xwe jî daye pêşîya me. Lê Ebû Lehebên me jî ne kêr in. Di dema xwe de, di dema pêxember da ew yeka tenê hebûye, lê îro li ba me... (r. 53).

Bi vî awayî di çavê alîgirên wî da nivîskar wêneyê pêxemberekî nîşanî xwendevanan dide ku peyrewên wî bi wesfên xwedayî pesnê Cîhangîrî didin û desthilateke bêwêne jê hêvî dikin.

Li hember vê vegêrana sekuler a raser, nivîskar bi rêya Delyanê Memborî yê şanzdeh salî rûbirûyê vê binyada serkutker dibe. Delyan dema li dijî hizrên alîgirê Cîhangîrî derdikeve û xwe wek

lawê Botanê dide nasandin, ev alîgir Bekoyê Ewan bi bîra wî tîne ku ew jî cizîrî bûye. Bi vî awayî di navbera Bekoyî û alîgirên Cîhangîrî da dijberîyekê çê dike ku em dê bibînin Beko xwe li hember wan gelek pak û paqij dihesibîne. Nivîskar li ser zimanê Delyanî dîyar dike ku “eshabeyê Cîhangîr”î wî wek xelîfe û ji xelîfeyî jî mezintir dizanin û li ser pîrsa nijada Cîhangîrî jî dibêje: “Nizanim, lê li gor gotina cenabê wî bi xwe... ew bi xwe dibêje: dêya min tirk e... û Cenabê xelîfe behsa bavê xwe nake” (r. 59). Bi vî gotinê kurdbûn û kurdayetîya Cîhangîrî dixwe ber gumanê û kesayeta wî hildiweşîne.

Dîyar e ku nivîskar bi rêya çîroka Delyanî dixwaze nîşan bide ku ev kes û rêxistina wî berevajî îdfayên wan, zordarîyê li kurdan dikin û tu sûdeke wan ji bo kurdan nîne. Loma jî li ser zimanê Delyanî dîyar dike 16 sal berê “eshabên Cîhangîr”î tîr ji bavê wî pere dixwazin û dema pere nadine wan; dê, bav û xwişka wî dikujin û ew jî bi xêra cîranan rizgar dibe. Di vî navê da çend kes dikevin hundir û Delyanî li ber çavên Bekoyî dikujin. Bi vî awayî rêxistina Cîhangîrî wek rêxistineke zordest berçav dike ku tehemûla hebûna kesên cîyawaz nakin. Li hember vî rewşê li ser zimanê Bekirî, Cîhangîrî bi “gewendî”yê diwesifîne û serdestîya wan a li ser Cizîra Botan jî wek tofanekê bi nav dike ku navê romanê îlhama xwe ji vî girtîye. Ji bo nîşandana vî tofanê û paşketina Cizîra Botan jî li gor rewşa niha parodîya beşek ji destana Memê Alan dike ku tê da wesfên Cizîrê tîr berevajîkirin:

“Bajarê me êdî ne bajarekî mezin û pir giran e

Êdî ne li ser heft çîyan e

Êdî ne li ser sêsed û şêst û şeş deriyan e

Her deriyek êdî ne li ser sêsed û şêst û şeş wîlayetan e

Her wîlayetek êdî ne li ser sêsed û şêst û şeş midiriyetan e” (r. 69).

Herî dawî bi rêya Bekirî gilîya Cîhangîrî û alîgirên wî bi Xanî jî dike û di hizûra bavê kanona neteweyî da wan hildiweşîne. Bekir bi rêz û gazinc ji Xanî ra dîyar dike ku herçend niha xelkê Botanê navê wî bi xerabî derxistibin jî, wî tiştêkî xirab nekirîye, berevajî vî, ji bo evîneke îlahî karekî mezin kirîye û wek mirovê niha tu carî li hember mîrî jî şalûsî nekirîye. Bekir mirovên vî zemanî xerabtir dizane û ji Xanî ra dibêje eger te niha serê xwe hilda, te yê bidîta “ka bê kî ji bo kê îbretî Milet e, ya arîf” (r. 76). Loma jî “eshabeyên Cîhangîr”î bi “gelacî û bêevîniyê” û xwe jî li hember wî wek mîrekî dibîne û dîyar dike ku “gelacek wek mîr û maqûlekî, mîr û maqûlek jî mîna fesad û gelacekî bi nav dibin û dimrin” (r. 78). Bi vî awayî bi rêya Bekirê sembola karakterê xirabîyê serokê partîyêke kurdî û alîgirên wî hildiweşîne ku di berhemên nivîskarên pêgîr ên mîna Medenî Ferhoyî da wek qehremanên mîtik tîr pesinandin.

Hesenê Metê di çîroka xwe ya “Şepal”ê da jî bal dikêşe ser vî mijarê û tevî ku bi zimanekî îronîk behsa xirabîya qorîcî (cerdevanî) û serederîya xirab a artêşa tirk dike, di heman demê da amaje bi zordarîya şervanên kurd jî dike. Herwekî Delyanê romana *Tofanê* di vî çîrokê da jî ji ber ku Sofî Sêvdînê bavê Sadûnî guhdarîya şervanan nekirîye wan bombe avêtîye bin konê wî û Sofî Sêvdînî û dergûşeke wî kuştine. Li ser vî Demodînê qorîcî (cerdevan) Sadûnî bi xwe ra dibe qereqolê da ku wî jî bike zilamê dewletê, lê dema Sadûn rewşa kirêt a Demodînî li hember çawîşê dewletê dibîne wî bi rezîlîyê tawanbar dike û hêvîya xwe ji dewletê jî dibire. Nivîskar vî rewşa Sadûnî li ser zimanê Demodînî weha destnîşan dike: “Ji herdu serîyan jî narihet e... ji qereqolê jî û ji şervanan jî gelekî narihet e” (2014a: 26). Herçend çîrok li ser rewşa cerdevanekî zûr bibe (focus) jî nivîskar careke din rûyê serkutker ê partîyêke kurdî dixwe ber tîrên hilweşandinê ku cîyawazîyê bi kuştinê ji holê radike.

Nivîskar, di çîroka “Keç û Bav”ê da (2014a) jî bal dikêşe ser vî mijarê. Bavê Daryayê herçend naxwaze keça wî bi sîyasetê ra eleqedar bibe jî Darya di bin karîgerîya hevalên xwe da diçe çîya û bavê wê jî ne ji bo ku bawerîya wî bi vî dozê heye, ji ber bîrîkirina keça xwe beşdarî wan dibe. Dema keça xwe dibîne êdî Darya ji bavê xwe ra dibêje “heval” û ew jî mecbûr dimîne jê ra bibêje “heval”. Nivîskar vî gotina “heval”ê xerîb dike û vî peyvê wek nîşaneyê nesiruştîbûna vî partîyê dike wesîleya îronî û hilweşandinê. Di dawîyê da keça wî ji ber jêhatîbûna xwe dibe femandara yekîneyeke jinan û rojekê li hember hêzên dewletê bi hev ra dikevin şerî. Keça wî li pêşîya çavên bavê xwe birîndar dibe

û ne wek keça wî wek fermanî wî ferman didîyê ku birîna wê giran e û divê wê bikuje û bavê wê jî bi girîn vê erka xwe ya dawî bi cih tîne. Tevî ku di vê çîrokê da behsa trajedîya malbatekê jî tê kirin û çîrokên weha li ser zimanê nivîskarên pêgîr wek destanên qehremanîyê tînan nîşandan, nivîskar li ser hestên bavekî hûr dibe û alîyê kesî û mirovî yê vê çîrokê derdixe pêş. Ev bixwe nîşaneyê wê yekê ye ku Hesên Metê di şûna binyadên rêxistinî û neteweyî da mirovî dike navenda berhemên xwe û li ser nakokî û têkçûna mirovan zûr dibe.

3. Hilweşandina Nivîskarên Qure, Pêgîr û Kêrnehatî

Ji bizava ronakgerîyê û vir ve rola nivîskaran di navendên edebî da hertim bûye cihê gengeşeyê, bi taybetî jî di rêçikên romantîzma neteweyî, realîzma sosyalîst û avangardên şoreşgêr da nivîskar bi erkeke mezin a sîyasî, civakî û hunerî radibin. Berevajî van rêçikên edebî yên ku pêgîrîyê li ser nivîskaran ferz dikin Derrida wek pêşengê hilweşangerîyê di wê bawerîyê da ye ku ji bo azadîya gotina her tiştî divê nivîskar xwe ji berpirsariyên sîyasî û civakî rizgar bikin û guh nedin bangawazîyên organên sîyasî û îdeolojîk ên jdanovî ku dixwazin berpirsariyên diyar ên zêderew li wan bar bikin. Bi dîtina wî divê nivîskar daxwaza bê berpirsariyê bikin, lewra ji bo hizir û nivîsên xwe redkirina bersivdana hêzên dewletê forma herî bilind a berpirsariyê ye ku ev helwest rola edebîyatê bilindtir dike (2010: 40).

Hesên Metê tevî ku çend salan pêşmergê jî kirîye yek ji wan kesan e ku neketîye bin barê îdeolojî û rêxistineke diyarî û bi riwangeha xwe ya kesî berê xwe daye edebîyatê. Ji ber ku bawerîya wî bi hêz û xweserîya edebîyatê heye, rexne li wan nivîskar û helbestvanan digire ku edebîyatê dikin amraza navdariyê, bidestxistina berjewendîyên kesî û xizmetkirina hêz û alîyekî sîyasî. Ji ber vê, edebîyateke bi vî rengî wek edebîyata “zorgayî”, “eskerî” û “unîform” bi nav dike û wek nivîskarekî hilweşanger di her şex çîrokên xwe yên “Nivîskarî”, “De Îcar Bibêje Çima”, “Şairên Demên Kevin”, “Mezîni”, “Xocê Xizir” û “Êş”ê da van nivîskarên, qure, pêgîr û bêkêr dide ber tîrên îronî û hilweşandinê ku bi dîtina wî di vê serdemê da maweya wan bi ser çûye.

Di çîroka “Nivîskarî”yê da tevî ku Felemez çîroknûsekî neserkeftî ye û ji alîyê Hemreşê nivîskar ve tê rexnekirin jî bi hinceta ku “ji bo me nivîskar pêwîst in” (2000a: 27) rexneyên Hemreşê wek çavnebarîyê dinirxîne û naxwaze rastîya xwe bibîne. Ji bo rewşa xwe realîze bike Gogolî tîne bîra xwe ku metranekî nivîsên wî karê şeytan dabû zanîn, lê ew paşê bûbû nivîskarekî mezin. Ji ber vê Felemez bê ku moralê xwe xirab bike li ser nivîsîna xwe ya bêkêr berdewam dibe. Metê bi vê çîrokê jî bilî heweskarîyê, teza ku pêwîstîya civaka kurdî bi nivîskaran jî heye wek sedema peyda bûna nivîskarên neserkeftî dide zanîn û ji vî alîyê ve nivîskarîya Felemezî hildiweşîne.

Di çîroka “De Îcar Bibêje Çima”yê da vê carê behsa helbestvanekî bêkêr dike ku di bin karîgerîya bavê xwe yê mela da dest avêtîye nivîsînê. Lewra dema bavê wî bi peretî ji bo xelkê “devê kûçikan” girê dide ew jî çav li bavê xwe dike û ji bo zarok jê ra hêkan bidizin ji wan ra nivîstên derewîn çê dike. Ev helbestvan diyar dike ku ji wê rojê û vir ve berdewam dinivîse û nivîstên derewîn bûye bingeha nivîskarîya wî. Bi vî awayî Metê bi îronîyê jîrane nîşan dide ku motîvasyona nivîsînê ji bo vî kesî berjewendî ye û haya wî ji tu prensîbên edebîyatê nîne.

Di çîroka “Şairên Demên Kevin”ê da bi heman şewaza xwe ya îronîk careke din bal dikêşe ser têngîştina amrazkirina edebîyatê. Lehengê çîrokê apê Pîryomed wek nûnerekî helbestvanên berê li hember rewşa niha ya helbestvanan xwezîya xwe bi demên borî tîne. Bi dîtina wî berê di nav xelkî da helbestvan wek “wekîl û weliyên Xwedê” (2014b: 51) xwedî payeyeke mezin bûn û ne wek helbestvanên niha ji çîna pale û gundîyan, belkî ji kesên maqûl, mîrzade, begzade û malmezî derdiketin. Pîryomed, helbestvanên niha biçûk dibîne ku nikarin heqê aferînekê jî bidin û ji ber ku wan nekariye pêgeha helbestvanên berê biparêzin wan tawanbar dike. Li gor wî di roja îro da “herkesê ku piyaleke şerab û kevnejinê li pêş xwe bibîne” xwe wek Omer Xeyamekî dibîne (r. 51). Ji ber vê pespayetîyê ye ku ev helbestvan bi “dîwaneke weke kerpîçan” nikarin jinebîyekê jî razî bikin, lê helbestvanên serdema wî li pey “bêhna jinan û li dewsa lingên pêxemberan” li ser çîyayên bilind dema helbestên xwe dihonandin keç û kurên wê serdemê bi çavekî pîroz li wan dinihêrtin û helbestvanek bi helbesteke tenê jî dikarî keçeke bakîre ji rê derxe (r. 52). Metê bi vê çîrokê bi riwangeha Pîryomedî

helbestvanên serdemî û bi rêya vegêrî jî Pîryomedê qure û berjewendîperest hildiweşîne û li dijî amrazkirina edebîyatê derdikeve.

Di çîroka “Mezinî”yê da jî berê xwe dide nivîskarekî qure yê bêşîyan û bi gotinên gelek tûj binyada nivîskariya wî hildiweşîne. Lewra ev kes tevî ku nikare û nizane tişteki binivîse jî xwe dike hevalê nivîskarên mezin ên sed sal berê û dixwaze bêşîyanîya xwe bi vî awayî veşêre. Ji ber vê, lehengê çîroka xwe dike lehengê vî “nivîskarê qeşmer” û di şûna wî da romanê pê dide nivîsîn. Lehengê vegêr bi gotinên xwe yê hilweşîner hem bêşîyanîya nivîskarê qure berçav dike hem jî îdîaya wî ya nivîskariyê pûç dike: “Pêşîya min çal e nuqte, çal tijî gû ye û nuqte ... Na, bisekine... tu xetê bikêşe ser çalê... Berê me li gû ye û em diçin...” (2014b: 19). Di wê kêliyê da dengê bilind dibe û ji “nivîskarê qeşmer” ra dibêje “Tu here, ez nayê” (r. 19) û çîrok bi van gotinan bi dawî dibe. Metê bi vê çîroka xwe ya kurt di asta herî bilind da nivîskarekî qure yê bêşîyan hildiweşîne, wî ji postê wî yê bilind ê xeyalî davêje nav “çala gûyî” û asoya paşeroja wî jî her bi “gûyî” berçav dike.

Hesenê Metê di çîroka “Xocê Xizir”ê da helbestvanekî heweskar derdixwe pêşîya me ku ji demekê ve ye xewn bi helbestan ve dibîne û herî dawî di xewna xwe da ji Xocê Xizirî dixwaze ku arîkariya wî bike da ku bikare helbestên xweş binivîse. Li ser vê Xocê Xizir hêkekê didîyê û jê ra dibêje ku tu kêmasîya wî ji kesî nîne û divê helbestên weha binivîse ku bêhna barût, xwîn û kuştinê ji wan bê, helbestê wek bombeyê bi kar bîne, pê agirî berde artêşan û çavên generalan derfîne (Metê, 2000c: 73). Piştî van şîretên edebîyata şoreşgêrîyê, Xocê Xizir ji bo îmajên navdarîyê jî şîretan lê dike û weha dibêje: “Dema tu di civatekê da rûdinî, hertim destekî xwe bide binê argûşa xwe, bi taybetî ji dema ku wêneyên te têne kişandin, tiliya xwe ya eşedê bide ser gupa xwe, çavên xwe hûr û piçûk bike ku rengê helbestvanekî giran û mezin bi te bikeve..” (r. 74). Bi van gotinan Hesenê Metê tiraneyên xwe bi nivîskarên pêgîr û qure dike û wan di çavê xwendevanan da biçûk dixwe.

“Êş” di vê mijarê da çîroka herî serkeftî ya nivîskarî ye ku hemû cure nivîskar û helbestvanên pêgîr, şoreşgêr, qure û bêkêr bi rêya Xanî û Celadetî hildiweşîne û giliyên wan bi Xanî û Celadetî dike. Ji vî aliyê ve şeweyê hilweşandina Cîhangîrê romana *Tofanê* di vê çîrokê da ji bo nivîskar û helbestvanan hatiye peyrewkirin. Lê di vê çîrokê da rola Bekoyî ji aliyê Darînê Daryoyî ve tê bicihanîn ku 16 sal in li Swêdê dimîne. Teza yekem a vê çîrokê ew e ku nivîskarî û pirtûk ji aliyê kesên nexwendewar ve jî êdî wek nîşaneya rûmetê tên dîtin û di çarçoveya hemberîyeke eşîrane da her malbat dixwaze ji nav wan nivîskarekî peyda bibe. Di vê çarçoveyê da birayê Darînê tê Swêdê û vê daxwaza malbata xwe ji bo wî radigihîne ku bi rêya nivîsîna pirtûkên qelew wan ji rûreşî û şermazarîyê rizgar bike (2000c: 21). Eger ew jî mîna kurê mala Garûtî pirtûkan nenivîse dê dêya wî jê ra şîrê xwe helal neke. Lewra kurê mala Garûtî ji firotina pirtûkan “bêjîngêk pere girtiye”, dengbêj Keldanî pirtûkên wî ezber kirine û dê wan wek destana Memê Alan di nav gundan da belav bike. Herçend Darîn ji birayê xwe ra behsa pîvanên nivîsînê yê mîna “pêwîstî, hêjayî, xwendin, xwendevan û bal û hayêke pêwîst” (r. 28) bike jî nikare tişteki bixe serê wî. Bi vî awayî bi awayekî îronîk amaje bi çîroka nivîskariya beşek ji nivîskarên kurd ên li Swêdê dike ku di nivîsînê da haya wan ji tu pîvan û prensîbên edebîyatê nîne û nivîsîna wan dişibîne hemberî û fortên eşîrîyê ku ji çawanîyê (qualification) zêdetir giringî didin navdarî û berjewendîyê.

Hesenê Metê ji bo nîşandana wêneyê van nivîskaran bi rêya Darînê Daryoyî axaftinên civîneke nivîskarên Swêdê vediguhêze. Lewra piştî ku Darîn birayê xwe destvala dişîne, bavê wî ji kerban dimire û wesîyeta bavê wî jî her nivîsîna pirtûkekê ye. Li ser vê ji bo bikare pirtûkekê binivîse û wesîyeta bavê xwe bi cih bîne beşdarî civîna nivîskaran dibe. Metê di civînê da axaftinên nivîskarekî û du helbestvanan vediguhêze û bi rêya wan, nivîskarên qure û şoreşgêr hildiweşîne. Kesê ku pêşî tê ser dika hilweşandinê nivîskarekî navdar e ku hin taybetmendiyên Mehmet Uzunî tîne bîra mirovî. Nivîskarê navdar di axaftina xwe da li ser rewşa edebîyata kurdî diaxive û ji bo mezinkirina xwe edebîyata kurdî weha pênase dike: “Edebiyata me di erdekî hişk da kulîlk e, giya ye, nîsk e, nok e û jê re av divê... Barê min giran e. Karê min giran e. Pir dijwar e. Ez bi tenê me. Ez dizanim” (r. 46). Hesenê Metê vî nivîskarê ku xwe tekane stûna edebîyata kurdî radigihîne bi rêya kesekî deştî dide ber zîxên hilweşandinê. Ev kes diyar dike ku ew mirovekî deştî ye û baş dizane ku nok nayên avdan. Nivîskarê qure jî ber ku xwe otorîte dizane vî kesî bi nezanîyê tawanbar dike ku ji zimanê wî yê

meczâî têngahîje. Li ser vê careke din pesnê ziman û nivîskarîya xwe dide û dîyar dike ku ew ne edebîyata gundîyan, edebîyateke bilind a bajarîyan berhem tîne:

“Ez edebiyat û zimanekî çêdikim, zimanekî nû... ji vî zimanî re bi fransî dibêjin: une langue nouvelle. Îro di gelek kovar û rojname li ser vî zimanê min, li ser kitêbên min, li ser nivîskariya min, li ser huner û jîrîya vî tiştî dinivîsîn û ji min pirs dikin ka çima ez li ser gundîyan nanivîsînim. Ez li ser maqûlên wusa dinivîsînim ku... ez dibêjim dema lehengê min bimire bila xwendevan li pey bigirî. Ez naxwazim xwendevanê min li pey lehengê min bibêje: da gundiyekek bû û mir bila bimire! Ez van tiştan bi zanîn dikim” (r. 47).

Li hember van gotinên elîtîst ên nivîskarê navdar ku dixwaze li ser navê edebîyata kurdî ji bo xwe desthilatekê çê bike, zilamê deştî bi nûnertîya Hesenê Metêyî bi van gotinan rûbirûyê wî dibe û binyada desthilata wî hildiweşîne: “Tu dixwazî rengê xelîfêkî edebîyatê bidî xwe û xutban li ser navê xwe bidî xwendinê. Mîna ku hukmê lîteraturê di destê te da be, tu ji xwe re li pey koloniyên edebîyatê digerî û hew” (r. 48). Nivîskar bi van gotinan nîşan dide ku di navbera binyada desthilata Cîhangîrî û nivîskarê navdar da tu cîyawazî nîne, loma jî wan her duyan bi sifetên mîna “xelîfe”tîyê dide nasandin û bi heman awayî wan dide ber tîrên hilweşandinê.

Vegêrê çîrokê piştî nivîskarê navdar û jixwerazî, axaftinên helbestvanekî kevin û helbestvanekî xort vedigêre ku pêgîrê bername û dozeke sîyasî ne û nûnertîya edebîyata şoreşgêriyê dikin. Helbestvanê kevin ê ku li ser rêçîka edebîyata Cegerxwîn e, helbesta nû dişibîne wan firingîyan ku di nav kayê da sor dibin û vê edebîyatê bê tehm dizane. Li gor wî, divê helbestvan û nivîskar berê xwe bidin gundên şewitî û koçberên welatî û edebîyata xwe ji ber wan berhev bikin. Helbestvanê xort ê ku bi cilûbergên xwe dişibe milîtanekî sîyasî, rasterast li ser nav û hesabê rêxistineke sîyasî diaxive û dema behsa şîrîniya zimanê kurdî dike ziman dişibîne çekekî ku bi guhdarîkirina vî zimanî “meriv dixwaze bajo ser kozikên dijmin!” (r. 50). Helbestvanê xort ê ku bi tirkî behsa şîrîniya zimanê kurdî dike li ser rêçîka realîzma sosyalîst edebîyatê jî bi termên eskerî berçav dike: “Geniş düşünmeliyiz, large düşünmeliyiz ki ölümsüz eserler yaratalım. Bunun da tek yolu ordulaşmadan geçer: yazarlar ordusu, sanat alayları, kültür taburları yaratmak gerek. Kalemimiz silah, silahımız kalem olsun!”³ (r. 51). Bi vî awayî helbestvanê xort terîfa edebîyeke pêgîr a sovyetîk dike ku di bin xizmeta bicihkirina bernameyeke sîyasî da ye. Li hember vê Hesenê Metê li ser zimanê Darînî vê edebîyatê wek “edebîyateke eskerî û unîform” û nivîskarên weha jî wek “generalên helbestan, kapîtanên novel û roman, çawîş û onbaşîyên nivîsan” (r. 51) dide zanîn û vê têngahîstîyê jî hildiweşîne.

Metê ji bo xerîbkirina edebîyateke weha Darîn nexweş dixê û wî neçar dike ku biçe dermanên antîdepresan bi kar bîne, lê psîkologê Darînî yê rasteqîne Celadet Bedirxan e. Lewra her ji destpêkê ve gilî û gazincên xwe ji Celadetî ra dibêje. Dema li hember daxwaza malbata xwe ditengîje li hember portreya Celadetî devê xwe xwaro maro dike û navê gotara wî ya “Zilamek û Zimanek”ê hildide. Piştî civîna nivîskaran jî herwekî çîroka “Gazinda Xencera Min” a Celadet Bedirxanî li pêşber portreya wî radiweste û dibêje:

“Dîsa gotin hatiye ser gotinê, mîrê min... sêsed sal, bi qasî sêsed û çend salan beriya nuha dibêje: “Da xelk nebêjîtin ku: ekrad bê marîfet in, bê esl û binyad; enwaî milel xwedan kitêb in, kurmanc tenê di bê hesêb in.” û ez jî... ji mîrê xwe re bibêjim, anuha êdî cenabê te jî bi kerem têderxist bê min ji bo çî xwest ez dest pê bikim û binivîsînim” (r. 42-43).

Bi van gotinan Hesenê Metê dîyar dike ku sê sed sal in berhemên edebî yên kurdî ji bo temsîla hebûna kurdan tîr berhemên, lê Darîn bi hildana navê çend pirtûkên neserkeftî dîyar dike doza Xanî û Celadetî veguherîye ser şerê bîdestxistina navê nivîskarîyê û ji rêçîka xwe derketîye: “Yekî ku di çelê zivistanê da jî ji ba me were vir, ji te re sond dixwim beriya ku bi bapêşê bikeve ew ê bi bayê vê nivîskariyê bikeve. Çiqas jî vê rengdêrê hez dikin!” (r. 53). Darîn wek delîla hilweşandina van berhemên dixwaze wan bişewitîne, lewra li gorî wî her berhemeke weha “ehmeqîya nivîskarê xwe zêdetir kiriye û wî ji asta ehmeqîyê daxistiye ehmeqîriyê” (r. 54).

³ “Divê em berfireh bifikirin, mezin bifikirin ku em bikarin berhemên nemir biafirînin. Rêya vê jî bi artêşbûnê ra derbas dibe: divê artêşa nivîskaran, fewcên hunerê, tabûrên çandê bînan afirandin. Bila qeleta me bibe çek, çekê me jî bibe qelem”.

Ji bo hilweşandina nivîskarîyeke weha Darîn biryar dide ku soza xwe bişikîne û dest ji daxwaza nivîsînê bikêşe. Ji bo vê Celadet tê hawarîya wî û dîyar dike ku ew dê di şûna wî da pirtûkekê binivîse û wesîyeta bavê wî bi cih bîne: “Ez ê van gotinên te binivîsinim û bikim pirtûk. Ez ê yeke welê binivîsinim ku bi hemû dewr û dewranan xweş be, herkes bi zimanê xwe î arizî şîrove bike û li ba xwe rûmetekê bidiyê” (r. 58). Ev nîşaneyê wê yekê ku Hesênê Metê bi destê Celadet Bedirxanî yê ku di serdema modern da wek bavê kurmancîya modern tê pejirandin nivîskarên bi vî rengî hildiweşîne û binyada nivîskarîya wan ji nav dibe.

4. Hilweşandina Karakterên Ronakger

Ronakgerîya ku îdeolojîya sereke ya modernîyê ye, di şûna Xwedê da takekes dike navendê û dîyar dike ku takekesê zanistperwer bi rasyonalitya xwe dikare hemû kêşeyên jîyanê û hebûnê çareser bike. Ji vî alîyî ve ronakgerî di nav xwe da îdealîzmeke sekuler vedihewîne ku çavkanîya xwe ji moral û etîka dînî wergirtîye (Eagleton, 2014: 26). Ji ber vê ev takekesên îdealîst û sekuler hertim li hember sîstema feodal û dînî tîrî bîhêzkirin û dibin damezirînerê binyada modern di berhemên edebî da. Lê piştî ku postmodern guman dixine ser bêalîbûna zanist û heqîqetê û ronakgerîyê forma sekuler a îdealîzma dînî didin zanîn takekesê yekgirtî û rasyonel ê ronakgeran jî tê hilweşandin û rola wî ya binyaddaner ji holê tê rakirin.

Li ser vê bingehe Hesênê Metê di romana xwe ya *Labîreta Cinanê* da karakterê sereke yê romanê ku li gundekî mamosta ye û hilgirê îdealîzmeke ronakgerane ye li hember çanda feodal a dînî hildiweşîne. Metê bi rêya berevajîkirina karakterê xwe amaje bi vê şikestin û dabirînê dike û berevajî nivîskar û helbestvanên modern di şûna karakterekî erênî yê nimûneyî da cih dide karakterekî ronakger ê tîkçûyî. Ji ber vê di romanê da mamostayekî îdealîst ê ku nûnertîya ronakgerîyeke modern dike hildiweşîne û berevajî îdealên wî, mamosta Kevanotî dike kesayetekî cînpêketî yê îrrasyonel.

Di destpêka romanê da Kevanot berî ku biçe Gundê Dînan ji alîyê mamostayê berê ve di derbarê gundîyan da tê hişyarkirin, lê Kevanot wek mamostayekî îdealîst tu manayekê nade gotinên wî û bi awayekî ji xwe bawer dîyar dike ku ji bilî zarokên gundî dê arîkarîya mezinan jî bike da ku ji nezanî û korfamîyê rizgar bibin (Metê, 2000b: 21). Loma jî di roja yekem a mamostatîyê da dema dibîne barê paqijkirina xwendîngê li ser piştî xwendekaran e û hinek xwendekar ajelan dikujin, beşdarî şevbihêrka gundîyan dibe û di çarçoveya zanista pedagojîyê da dîyar dike ku kuştina kîso, beq û çûkan ji alîyê zarokan ve tiştêkî xirab e û divê dê û bavê zarokan rê nedin tiştêkî weha. Ev hewldana Kevanotî nîşaneyê îdealîzma wî ye ku ji rola wî ya mamostatîyê jî tiştêkî weha tê hêvîkirin, lê wek hişyarkerekî duyem vê carê Gebranê Baço derdikeve pêşberî Kevanotî û di derbarê gundîyên xwe da hişyarî didîyê. Gebran berevajî vê îdealîzma Kevanotî, tu carî îhtîmal nade wê yekê ku Kevanot bikare guherînekê di nav gundîyan da çê bike. Jixwe ji ber vê bêhêvîbûnê ye biryar daye ku terka gundî bike û bi van gotinên xwe dixwaze wî ji metirsîyên vî gundî agahdar bike:

“Ku tu dakevî pîvana wan, bawer bike tu ê li wir bimînî... bi gotineke din, tu ê di pîvana wan da bihetikî, xoce... tu ê di pîvana wan da bifetisî û biçî. Di pîvan û dunyayên wan da ev kuçên gund ê li te teng û zirav bibin, serê te ê bêşe, dilê te ê li hev bikeve û tê ê verişî. Tu ê di xwe de verişî, di wan de verişî... tu ê bibînî ku di kuçan de, di hewşan de, di penceran de çawa serê xwe dirêj kirine, weke cin û pîrebokan li vê rewşa te dinêrin. Bi kurtebirî, ev kuçên vî gundê ha ê li te bibin labîrenteke cinan û tu ê ji nav dernekevî... ew pîrsgirêkên di serê te de.. ew ê bibine girêkên şeytên û tu ê nikanibî vebikî... a wê çaxê... wê çaxê ew ê tinazên xwe jî bi te bikin û bikenin” (r. 55).

Ev bixwe nîşandana aqîbet a pêşwext a Kevanotî ye, lê Kevanot wek mamostayekî îdealîst zêde giringî nade van gotinan. Li ser vê, wek hişyarîyeke dawî Gebran pirtûkeke xwe ya nivcomayî dide Kevanotî ku di derbarê rewîşt û fîtalên gundîyên xwe da nivîsiye. Li gor wî, Gundê Dînan “di navbera çiyakî jêrîn û yekî jorîn da mexel ketiye” (r. 71) jî çar sed û bîst şênîyên Gundê Dînan heştê kesan har, dehê wan dîn, bîstê wan cinî, sedê wan ehmeq, du sedê wan saxik û yên mayî jî nedîyar dizane (r. 72). Di nasandina mala dehan da dîsa bi awayekî amajeyî peyama dide Kevanotî û dibêje: “Li gundê me merivekî baqil be di dawiyê da dîn dibe, merivekî ji Xwedê re piştî demekê dixerife û li hemberî

Xwedê asê dibe, merivekî dewlemend xizan dikeve” (r. 99). Ev nîşana wê yekê ku dê kesayeta Kevanotî jî berevajî bibe û bê hilweşandin.

Piştî sê salan hêdî hêdî ev pêşbînî cihbicih dibin û mamosta Kevanot diçe ser xulqê gundiyan. Pêşî texsîya xwe difiroşe û têkilîya xwe ji bajêr dibire. Êdî ew jî mîna gundiyan mange, nogin, mî û mirîşkan xwedî dike, di dersa “Tarîm Bilgîsî”yê (Zanyariyên Çandiniyê) da karê xwe yê malê bi xwendekaran dide kirin, alif û qûtê heywanên xwe ji zarokên gundî dixwaze, bi gundiyan ra diçe nêçîra çûkan û herwekî gundiyan bi wan ra dikeve şert û rikeberiyê. Bi vî awayî berevajî hizir û helwestên xwe yên berê hemû kiryarên nebaş ên gundiyan ew bixwe dike ku berê li dijî wan derdiket. Di ser da jî bi bihîstina çendîn çîrokên cinan û bi dîtina hejmareke zêde ya kesên cînpêketî psîkolojîya wî têkdîçe. Loma jî şevêkê di kunca malê da pîra xwe ya mirî wek cînekê dibîne û li ser vê xewnê nexweş dikeve.

Dîyar e, nexweşîya tepê (epilepsi) li Kevanotî peyda bûye, lê di nav gundî da belav dibe ku mamostayê wan bi cinan ketiye. Jê ra niwîşt çê dikin, wî dibin ser zîyaretan, lê baş nabe. Kevanot jî cihê ku biçê nexweşxaneyê diçe ber zanyarên dînî û li ser cinan pirtûkên dînî dixwîne. Tevî vê, her ku diçe xirabtir dibe, roj bi roj ji dersdariyê dûr dikeve û di şûna dersê da çîrokên cinan ji xwendekarên xwe ra qal dike. Êdî dema ji xwendekarên xwe ra dibêje hûn dixwazin bibin çî xwendekarên wî dixwazin “bibin nîşandarên çûçikan, çîrokbêjên çîrokên cin û perîyan, dixwazin bibin seyda û meleyên xurt ku devê gur û maran girêdin, cinan ji ser kesên cinî rakin, dixwazin ilm û zîmanekî wusa bi kar binin ku ce û genim bi dîwaran hilkişînin” (r. 182). Ev bixwe têkçûna projeya ronakgerîya mamosta Kevanotî ye ku dixwest xwendekarên xwe li ser perwerdeyê modern pêbigihijîne. Jixwe piştî gundî hêvîya xwe ji başbûna wî dibirin Kevanot jî mamostatîyê tê dîrxistin û bi vî awayî projeya pêşketin û ronakgeriyê di kesayeta Kevanotî da di nav çîrokên cin û perîyan da tê hilweşandin.

5. Hilweşandina Gotara Dînî

Bêguman di nav vegêranên mezin da gotara herî bihêz û dêrîn gotara dînî ye ku xwe dispêre çendîn mekanîzmeyên hêzê û çavkanîyên epistemîk. Ji ber vê jî hilweşanger vê pergala epistemîk û hêza wê ya civakî û siyasî dikin armanc ku li pêşîya azadiya kesî dibe asteng. Bi vê mebestê Friedrich Nietzscheyê pêşengê pêşwext ê hilweşangeriyê êrîş dibe ser bawerîya bi Xwedê û hewl dide vê gotarê di çavkanîya wê da pûç bike (bnr: Nietzsche, 2005: 65). Ji ber vê hewl dide li hember hebûna Xwedê gumanê biafirîne û wê hestê li cem mirovan çê bike ku li hember Xwedê ne berpirsîyar in (Nietzsche, 2005: 47-48). Lewra Nietzsche dîn û Xwedê dijminê jîyanê dizane û di wê baweriyê da ye ku cihê ku hikumranîya Xwedê dest pê bike jîyan bi dawî dibe (2005: 36). Ji ber vê jî li hember heqîqetên giştîgîr ên dînî bi gotina Hollingerî xwe dispêre rolatîvîzmê (Hollinger, 2005: 103) û hewl dide hemû nîrxên dînî ji nû ve binîrxîne (Sim, 2006: 4). Loma jî hizrên Nietzscheyî di warê hilweşandina gotara dînî da dibe çavkanîyê sereke û îlam dide gelek hilweşangeran.

Hesenê Metê jî wek endamê civakeke rojhilafî, ku gotara dînî li ser nîrx û çanda wan zal e û teşe daye hizir û xeyalên wan, bi her sê romanên xwe yên *Gotinên Gunehkar*, *Li Dêrê* û *Hefsarê* û bi çend çîrokan berê xwe dide vê mijarê û bi çendîn mekanîzmayan gotara dînî ya serdest a nav civaka kurdî hildiweşîne. Di serî da bi romana xwe ya *Gotinên Gunehkar* di kesayeta Behramê xwendekarê îlahiyatê da binyada zanîna dînî hildiweşîne ku ev têgihîştin di edebiyata kevin a kurdî da û di nav civaka dînperwer da xwedî binyadeke bihêz e. Ji vî alîyê ve rêbaza hilweşandina karaktera Behramî gelek dişibe rêbaza hilweşandina karaktera Cîhangîrî ku di romana *Tofanê* da tê behskirin. Lewra di her du romanên da jî bi rêya xewnê neynîkek li ber jîyana rasteqîne tê danîn û bi berevajîkirina karakterên dîrokî, karakterên roja îro tîna hilweşandin. Di romana *Gotinên Gunehkar* da binyada dînî di kesayeta Behramî da bi çendîn rêyan tê hilweşandin. Hesta gunehê bi evîne, îlmê îlahî bi zanyariyên Mîrê Mezin (Ahrîmen/Şeytan), teolojîya îslamî bi teolojîya êzîdîtiyê û desthilata civakî û siyasî ya îslamî bi trajedîya qirkirina ermenan tê hilweşandin.

Hesenê Metê her ji epîgrafa romanê gotineke hilweşîner a Muhîyeddînê Erebbî vediguhêze ku dibêje: “Ligel ku ez Wî înkâr dikim, Ew bi min dizane û ez bi Wî dizanim” (2013b: 5). Ev rasterast amaje bi çavkanîya gotara dînî dike ku Xwedê bixwe ye. Ev hizra ku di serî da ji bo Behramî kufir e, di dawîya romanê da dibe hizra wî ya bingeşîn, lê di serî da Behram mîna piraniya musulmanan û wek

xwendekarekî îlahîyatê îbadet dike û bi bawerîyeke bihêz bi Xwedê ve girêdayî ye. Loma jî dema li bajarê Eyê îlahîyatê dixwîne li mizgeftê kesekî bi navê Lûlû Xanî dinase, ev kes ji ber dîndariya wî xaniyê xwe bi kirê didîyê û ji ber ku kêfa wî jê ra tê di dawîya hefteyekê da wî vedixwîne gundê xwe.

Di hilweşandina karaktera Behramî da rêya yekem evîn e. Ji ber vê Behram dema li ser rezan Nagînaya keça Lûlû Xanî dibîne ji ber rindîya wê diheje. Hesta evîn û gunehkarîyê di hiş û dilê wî da dikevin nav têkoşîneke bêeman. Piştî vê Behram xwe di nav şikeftê da vedişêre û di nav vê şikeftê da ku dişibe nêrîngehekê li ciwanîya Nagînayê temaşe dike, lê ji bo ku zêde gunehkar nebe dema piştî Nagînayê ya tazî jê xuya dibe çavên xwe digire û ji xwe diçe. Piştî demekê serê xwe radike û dibîne ku Nagîna çiptazî di nav avê da dilîze. Êdî hesta gunehkarîyê weha serdestî jê distîne ku ne xwe davêje stara ayetan, ne jî tobeyê. Wek sehneyeke erotîk hemû cihên Nagînayê di ber çavan ra derbaz dike û xwe bi destê gunehkarîyê ra berdide.

Ev şikeft bi gotina Foucaultî (bnr: Foucault, 2007: 86) li hember panoptîkona civakî û Xwedayî jê ra dibe stargehek ku xwe ji çavdêriya Xwedê û mirovan vedidize û tê da hizir û xeyala gelek tiştên gunehkar dike. Behram bi saya kronotopa şikeftê di cihana xeyalên azad da dide pey Nagînayê û her du ber bi cihê nedîyar ve dimeşin. Behram û Nagîna li ber heyveronê bi hev ra şa dibin û Behram dibe kesekî gunehkar. Piştî demekê Nagîna winda dibe û Mekrûs Efendîyê kalê wê di ber Behramî da derdikeve. Mekrûs Efendî jê ra behsa çîroka malbata xwe ya ermenî dike ku li ser destê eskerên musulman hatine kuştin û diyar dike ji wê rojê ve bawerîya wî bi tu dînî nemaye. Li hember vê, Behram ji ilmê xwe yê îlahî şerm dike û dixwaze rastîya tiştên veşartî bizane. Mekrûs wek karakterekî hilweşîner û hişyarker “zanîne wek gunehkarî dide zanîn” (r. 61) û di wê bawerîyê da ye ku divê Behram “bi hezeran û gelek hezaran bawer neke” û ji bîr neke “dema ku piranî xwe li derekê bigirin, li derekê bicivin... rastî ne li wir, lê li dereke din e”. Bi dîtina wî rastîya ku ew behsa wê dike “ji dema Mîrê Mezin û Xwedê ve welê ye” û gunehkarî bixwe ye (r. 62).

Ev bixwe parçekirina heqîqet û zanîne ye û amaje ye bo zanîna rolatîvîst a kesî ku gelek caran li dijî hizra giştî ya piranîyê xwe ava dike. Lewra ji Nietzscheyî heta Foucaultî gelek pêşengên hizra postmodern guman dixin ser béalbûn û objektîfîya zanîne û di wê bawerîyê da ne ku ev çemk dahênana mirovî ye û ji ber ku hertim di bin xizmeta peywendî û armancên mirovî da bûye tu carî nikare objektîf bibe (Robinson, 2000: 17). Ji ber vê, nivîskar rolatîvîteya zanîne dibe heta çîroka Şeytan û Xwedê û bi navê Mîrê Mezin Şeytan diaxivîne. Behram li “welatê ehl-î malê” di perestgeheke êzîdîyan da Mîrê Mezin dibîne ku wek ferîşteyekî rûpaqîj tê ber çavên wî. Behram jê ra behsa serborîya xwe dike û dixwaze rastîya van tiştan ji wî hîn bibe. Mîrê Mezin diyar dike ku “zanîna hertiştî, gunehkariya herî mezin e. Û ev gunehkariya herî mezin jî tenê bûye para wî” (r. 94). Loma jî di derbarê Xwedê û zanîne da agahîyên nû dide Behramî ku berevajî agahîyên wî yên îslamî ne. Mîrê Mezin diyar dike ku di rastîyê da cenabê Xwedê gunehkarekî mezintir e û wî ew kirîye sedema gunehkarîya xwe û li ber çavên keç û lawên ademî reş kirîye.

Piştî van gotinan Mîrê Mezin jî wek karakterekî hilweşîner, di hilweşandina binyada zanîna dînî ya Behramî da beşdarî dike û di çarçoveya çîroka afirandina mirovan û dubendîya xwe û Xwedê da diyar dike ku ji ber ku wî pêşwext zanîye ku dê mirov gelek hev biêşînin, li dijî afirandina ademîyan derketîye û bi vê helwesta xwe li hember şerîeta xwedayî Mîrê Mezin bi ray û şerîeteke cîyawaz derdikeve pêşîya me. Ji ber vê ye ku di cihana Mîrê Mezin da her tişt berevajî cihana îslamî ya Xwedê ye. Di nav baxçeyê Mîrê Mezin da keç û xortên nîvtazî hem ayîn dikin hem jî bi hev şa dibin, di şûna “hecer ul eswedê” da wî “hecer ul ebyez” heye ku semboleke pîroz a dijber e. Lewra bi dîtina wî ji roja ku Xwedê destê xwe yê pîroz li vî kevirî xistiye, nakokîyê rûdaye û zanîn û raman bûne gunehkarî û her tişt jî bûye sûc (r. 106). Bi van gotinan, li ser zimanê Mîrê Mezin diyar dike ku piştî ku Xwedê zanîn û raman qedexe kirine xirabî û dubendî çê bûye û herwekî Nietzscheyî serçavîya hemû binyadên zordest vedigerîne vê têgihîştinê. Jixwe li ser zimanê Mîrê Mezin gotina “Mirina Xwedê” ya Nietzscheyî bi bîr tîne ku bi dîtina wî Xwedê di qalibê Îsayî da li girê Golgotayê tê çarmîxkirin û ji wê rojê û vir ve tu agahî jî jê nayê wergirtin.

Li gor nivîskarî, Mîrê Mezin mexdûrê biryara Xwedê ye û ji bilî êzîdîyan tu kes vê rastîyê nizane. Loma jî bi rêya Behramî dixwaze vê rastîya nû bi mirovan ra parve bike. Ji bo vê Behramê Xwedênas dike alîgirê Şeytanî û kesayetîya wî bi tevahî berevajî dike. Piştî ku Behram ji cîhana xeyalan hişyar dibe vê rewşa nû weha dîyar dike: “Anuha bi qasî ku ji Şeytên nefret dikim ez ji Xwedê jî nefret dikim, bi qasî ku ji Xwedê hez dikim ez ji Şeytên jî hez dikim” (r. 127). Êdî bawerîyên wî yên bihêz û reha nînin, lê di beramberî wan da xwe zanatir û dewlemendtir dibîne (r. 128). Bi vî awayî bi zanîna mirovî îmana Xwedayî hildiweşîne û mirovî dike xwedîyê dîyarkirina çarenûsa xwe. Ev jî di asta herî bilind da hilweşandineke mirovî ye ku li dijî hemû desthilatên sepîner azadîya mirovan dabîn dike.

Hesenê Metê di romana xwe ya *Li Dêrê* da careke din li ser gotara dînî zûr dibe û di kesayeta Bilindê Zaxoyî da gotara serdest û çewsîner a dînî hildiweşîne û mirovekî musulman di nav dêreke xirîstîyanan da di nav bawerî û gumanê da dihêle. Dîyar e, ji Nietzscheyî û vir ve pergala dînî û nîrxên metafîzîk bi taybetmendîyên xwe yên reha, zordest û sepîner li hember vîn û daxwaza mirovî ya azad wek asteng tî destnîşankirin (Robinson, 2000: 14) ku di şûna keşfê da çavlêkerîyê didin ber mirovan û çarenûseke dîyarkirî bi ser wan da disepînin. Hesenê Metê jî di vê romanê da berê xwe dide vê dîyardeyê û di şûna gotara sepîner a dînî da dengê raya azad û kesî bilind dike.

Her ji destpêka romanê ve nivîskar li dijî vegêrana serdest a neteweyî cîyawazîya Bilindê Zaxoyî derdixe pêş, ku ne ji ber dozeke sîyasî û neteweyî, lê ji ber kêşeyê kesî berê xwe dide Ewropayê. Lewra dema dergistîya wî didin kurê xalê wê ji bo sivikîna êşa têkçûna evînê xwe li helbestê digire û dema dibîne azadîya nivîsîna helbestê jî dikeve ber gefên mela û dîndarên fanatîk ji neçarî welatê xwe terk dike û diçe Swêdê. Dîyar e, wek romana *Gotinên Gunehkar* di vê romanê da jî evîn dibe pêngava yekem ji bo hilweşandina gotara dînî. Lewra evîn berê Bilindê Zaxoyî dide rêyêke nû ku nivîskar vê rêyê wek “oleke bêyî pêxember, oleke bêyî kitêb, oleke bêyî qible” (2015: 21) dide zanîn. Ji ber vê, Bilind di helbesta xwe da dilê jinê wek qada şerî pênase dike ku di vê qadê da Xwedê û Şeytan ne li hev in (r. 34). Bilind, di vê helbesta xwe ya hilweşîner da Xwedê diaxêvîne û li ser zimanê wî dîyar dike ku kasîkek şeraba sor ji eba û şaşîkên şêx û sofîyan hêjatir e û nava ranên jinekê jî ji germî û xweşîya hemû malên Xwedê hêjatir e (r. 34-35). Bilind bi vê helbesta xwe, gotara dînî ya serdest a civaka kurdî dihejîne û ji alîyê civakê ve tê vederkirin. Li ser vê diçe qelema xwe dide wî helbestvanê mezin ku îlhama xwe jê girtîye û berê xwe dide Swêdê.

Bilindê Zaxoyî li Swêdê bi cih dibe, lê nikare xwe ji bin karîgerîya serborîya xwe rizgar bike. Loma jî heta nîvê şevan li ser vê mijarê difikire. Weha lê tê ku êdî nikare biçe ser kar û di hundir da tenê dimîne. Piştî demekê rewşa wî xirabtir dibe û dest bi bikaranîna antîdepresanan dike. Roj û meh û sal derbas dibin, lê ew hertim di nav vê rewşa ruhî da ye. Bilind dikeve nav gerîneka nîhilîzmeke reş û ji bilî xwekustîne tu çareyekê nabîne. Jixwe Nietzscheyê pêşengê hilweşandinê jî dîyar dike ku dema jîyanêke birûmet mûmkîn nebe divê mirov berê xwe bide mirîneke birûmet û wek belengazekî li benda mirînê nesekine (2005: 87). Bilindê Zaxoyî jî weha dike û diçe ser pira Dödsbroyê da ku xwe ji wir bavêje. Lê di wê gavê da dengê naqosa dêra Santa Ragnhildê tê pê û ev deng wî ji vê biryarê poşman dike. Ji ber ku bûye sedema poşmanîya wî dil dike biçe wê dêrê bişewitîne. Loma jî berê xwe dide dêrê û li hember îkona Mesîhê çarmîxkirî li ser ruhê xwe, li ser Xwedê û Mesîhê dihezîre û di deftera dêrê da gilînameyekê ji Xwedê ra dinivîse. Di nameya xwe da dîyar dike ku heta niha jî bi hebûna Xwedê nehesîyaye, eger bi rastî jî hebe bila îşaretek derbarê hebûna xwe da nîşanî wî bide. Di binê nameya xwe da “not”ekê dinivîse ku ev rewşa wî ya nîhilîstîk bi awayekî zeq berçav dike:

“Dotmama min ji min bi dîr ket û ez jî ji erdê xwe, ji hertiştê xwe bi dîr ketim. Jê û pê ve ne dilê min li yekê dikele, ne jî yek nêzîkî min dibe. Hatime rewşeke welê ku dibêjim: Ew destên ku navik li min birî, xêrê ji xwe nebînin... xwezî dêya min navik li min nebiriya, xwezî navika min li hustuyê min bigeranda, bişidanda û ez bixeniqandama. Ez nefret dikim: ji hebûna xwe, ji çêbûna xwe... li gel ku ez dizanim Tu tuneyî, ez ji te jî nefret dikim. Ez welê dibêjim, lê Tu tiştêkî din bike, dilê min bi cih bike... min serwext bike ku Tu heyî” (r. 53).

Îşareta ku Bilind ji Xwedê dixwaze Samantha ye. Ev keça swêdî, ku piştî malbata xwe û dergistîyê xwe di qezayeke balafirê da ji dest dane xwe li heqîqeta dînî û li dêran girtîye, dema dibîne

mirovekî li hember îkona Mesîhî di halekî xirab da ye dixwaze arîkarîya wî bike. Bilind li hember ciwanî û dilsozîya Samanthayê diricife. Samantha jê ra sond dixwe ku li manastira Alvastrayê dema çûye pêşberî ikonên ezîzan û bang li Xwedê kirîye li rêza pêşîn zilamekî mîna Bilindî dîtîye, lê dema çûye arîkarîya wî bike ew nedîtîye. Ev nîşaneyê wê yekê ye ku daxwaza Bilindî ji aliyê Xwedê ve hatîye pejirandin û Samantha îşareteke xwedayî ye. Ji ber vê Samantha dîyar dike ku tu tiştêk tesaduf nîne û hemû tiştên jîyanê wek pîlaneke xwedayî ne. Bilind vê gotara dînî ya Samanthayê wek dînekî nû dinirxîne, ku ne navê dînekî, ne jî navê pêxemberekî li ser e û di naveroka wê da tenê qencî heye. Bi vî awayî nivîskar bi rêya Bilindî di şûna dînekî serkutker û nemirovî da dînekî azadîbexş û mirovperwer pêşniyaz dike ku tê da mirov di navendê da ye. Loma jî Bilind dibêje: “Îro bêtir dizanim ku ez ê çawa baştir ji Xwedê hez bikim, bêyî ol û bêyî pêxemberan jî dikanim ji Xwedê hez bikim” (r. 62) û ber bi têgihîştineke deîst ve diçe.

Ji vir şûn da Samantha dibe nûnera vî dîne nû ye mirovî ku bi saya wî Bilind ji mirin û tengzarîya jîyanê rizgar dibe. Jixwe li gor Derridayî xala ku ji ber hemû rêbazên hilweşandinê dimîne ev xala mesîhîyetê (rizgarî) ye ku li ser zimanê hilweşangeran dibe mesîhîyeteke bêdîn ku tu carî dînekî diyarkirî ji bo xwe nake armanc (2007: 99). Bilind jî bi saya rizgarîyeke weha ji nav lepên nihîlîzmeke reş difilite û dibe mirovekî bextewer û asayî. Heçend carinan bi dilxwazî biçe xizmeta dêra Santa Ragnhildê bike jî ev ne ji ber dîndariyeke asayî ye, belkî ji ber hesta minetdarîyê ye ku Samanthaya rizgarker a xwe li wir nasîye. Ji ber vê ye ku Bilind dema çîroka xwe li dêrê ji romannûsî ra dibêje dîyar dike ku sê sal in ew hîn jî nizane ew bûye kesekî bawermend yan na û vê dudilîya xwe weha berçav dike:

“Lewra difîkirim ku ez ji ber mela û seydayên maleke Xwedê direvim, li maleke din a Xwedê disitirim û li wir ez rastî yeke mîna Samanthayê tîm. Loma anuha ez jî ketime dudilîyekê, dudilîya ku ev kar û keramet hikmeteke Xwedê ye û nayê famkirin. Rast bibêjim, hîn jî min fam nekiriye” (r. 72).

Hesenê Metê bi van gotinan di kesayeta Bilindê Zaxoyî da îmana reha û heqîqetên giştîgîr ên dînî hildiweşîne û bawerîyê dike hevalê gumanê ku her du bê hev nikarin bijîn û rastî dibe ku ji diyalektîka her duyan derkeve holê. Ji ber vê dîsa li hember desthilata bihêz a îmanê hêz dide gumanê û li hember vê çîroka Bilindî dîyar dike ku gotinên Bilindê Zaxoyî nakevin serê wî û bawer nake bi hikmeteke îlahî her tişt bibe. Lê dîsa jî dîyar dike ku “ev rastîyek bû, hertişt rastîyek bû... rastiya ku di roja îro da gelek kêma kes pê bawer dikin” (r. 74). Loma jî nivîskar ji projeya xwe ya berê poşman dibe û biryar dide ku li ser çîroka Bilindî û Samanthayê hûrtir bibe. Ev bixwe wek nîşaneyê deqeke vekirî xwendevanan ji bo hizirîna li ser vê rewşê han dide û di nav îman û gumanê da gotareke nû derdixe pêş.

Ji aliyê peyama û karakterê xwe ve romana *Hefsarê* wek temamkera romana *Li Dêrê* derdikeve pêş. Di vê berhemê da Germîyanê lehengê romanê dema ku jina wî û kurê wî yê pênc salî ji aliyê hêzên dewletê ve tên kuştin ji bo jibîrkirina xem û trajedîya malbata xwe berê xwe dide Swêdê, lê mîna Bilindê Zaxoyî ew jî dikeve nav depresyoneke kûr û rewşeke bêhêvî ya nihîlîstîk. Monica Bogrena psîkolog û Behramê hevalê Germîyan hewl bidin wî ji vê rewşê rizgar bikin jî nikarin bi ser bikevin û di dawîyê da Germîyan xwe dîkuje.

Xwekuştina Germîyanî di rastîyê da nîşaneyê asêbûna li hember Xwedê û çarenûsê ye. Lewra Germîyan hemû derdeserîyên jîyana xwe bi hêza sepîner a çarenûsê ve girê dide. Lewra bê ku tu gunehên wî hebin tu carî dê û bavê xwe yê bîyolojîk nas nake û dema di pêçekê da ye li mizgeftê bê xwedî tê hiştin. Zilamekî koçer li mizgeftê wî dibîne û heta ku dibe doktor jî jê ra bavîtî dike. Piştî vê xweşbextîya demkî bi mirina dê û bavên wî yê duyem careke din trajedîya wî dest pê dike. Lewra dema diçe serdana gora wan hêzên dewletê wî bi arîkarîya şervanên kurd tawanbar dikin û di dawîyê da rojekê tên ber derîyê wî û hemû endamên malbata wî didin ber guleyan. Germîyan bi birîndarî rizgar bibe jî jina wî û kurê wî dimirin. Ev dibe sedem ku Germîyan hêvîya xwe ji jîyanê bibire û êşa hebûnê bikêşe. Herçend biçe welatekî pêşketî yê aram e mîna Swêdê jî êdî nikare bi geşbînî berê xwe bide jîyanê û ji bilî mirinê tu tiştêkî nafikire. Ji yadîgarên hezkirîyên wî di destê wî da tenê hefsarê hespê wî yê Kumêt dimîne û bi vî hefsarî dawî li jîyana xwe tîne. Hefsar di vir da xwedî manayeke

sembolîk e ku Germîyan dixwaze êdî bi hefsarê xwekuştinê hefsarê xwe ji destê çarenûsê û Xwedê derxe û ew bixwe çarenûsa xwe dîyar bike. Germîyan bi gotinên xwe yên jêrîn Xwedê û çarenûsê dike armanc û dixwaze bi van gotinan desthilata herî mezin a vê cîhanê bi xwekuştinê hilweşîne. Xêzkirina ser hevoka “Xwedê dizane”yê nîşaneyê herî berbiçav a vê hilweşandinê ye.

“Lê nemaye, zêde nemaye. Ku Xwedê bibêje erê û ez û Ew... ku ez û Xwedê, em li hev bikin, bi xêr êdî ne Ew ê min bibîne û ne jî ez ê Wî.

Ez ê êdî hefsarê xwe nedim dest kesekî û tiştêkî, dixwazim hefsarê qedera min di dest min da be: êdî bi agir e, bi avê ye, bi darê ye, Xwedê dizane... dixwazim ez pê bizanim” (2018: 87)

Nivîskar ne tenê di van romanên da di çend çîrokên pirtûka xwe ya *Îşev û Çîroka Dawînê* da jî bal dikêşe ser mijara Xwedê û sedema hilweşandina bawerîya bi Xwedê bi mexdûrîyet û bêdadîya dinyayê ve girê dide. Loma jî di çîroka “Şahidên Xwedê” da dema du jinên bawermend li derîyê leheng û vegêrê çîrokê dixin û Încîl û kovarekê dîyarî wî dikin, leheng bal dikêşe ser rewşa welatê xwe ku ji çar alîyan ve di bin zilm û zorê da ye. Ji ber vê jî dîyar dike ku ew êdî ji hikûmê asmanî jî hez nakin (2014b: 22). Di çîroka “Xezeba Xwedê” da jî lehengê çîrokê dema dixwaze ji bo Xwedê arîkarîya hafîzekî (nebîna) bike, hafîz ji bihîstina navê Xwedê acîz dibe û arîkarîya wî napejirîne. Leheng dema îsrar dike, hafîz dîyar dike ku ji çêbûna xwe ve weha kor e û tu rojekê jî xwedayekî arîkarîya wî nekiriye (r. 54). Ji ber vê dîyar dike ku Xwedayê wî gopalê wî ye, lewra heta wê rojê jî tenê gopalê wî rê û ronahî daye ber wî (r. 55). Di çîroka “Pîyesa Çîrokekê” da jî di heman çarçoveyê da li ser dikeke şanoyî mêrikek pêşî li jinekê digire û ji jinikê dixwaze ku cilên xwe ji xwe bike. Jinik dema Xwedê bi bîra wî tîne mêrik bêhtir hêrs dibe û dîyar dike ku “Xwedê tune ye”. Loma jî ji jinikê ra dibêje divê li hember Xwedê asê bibe û li hember wî jî li ber xwe nede. Mêrik ew çend ji Xwedê acîz bûye ku êdî ne tenê ji Xwedayê mezin ji tu tiştên mezin hez nake. Jinik dema zarokên xwe yên biçûk bi bîra mêrik tîne vê carê mêrik hedîseke pêxember berevajî dike û dibêje: “Kê gotiye buhuşt di binê lingên we da ye! Çala gû di binê lingên we da ye û hew!... Çima hûn zarokan çêdikin, ji bo çi? Zarokên biçûk û bêguneh... hûn wan biçûkên weke perîzadeyan tînin û di evê dogehê da datînin” (r. 59). Ji bo vê jî mêrik kêrê dide ser navrana jinikê da ku çavkanîya wê ya zarokanîne hişk bike ku careke din gunehê weha neke. Lewra mêrik di kolaneke Derê Çiyê ya Dîyarbekirê da rastî jineke ciwan a parsek û du zarokan hatîye û ji ber rewşa wan a xirab niha hemû dayîkan û Xwedê tawanbar dike.

Dîyar e, karakterên edebî yên Hesênê Metê ji ber bêdadî û bêdilovanîya vê dinyayê hebûn û bawerîya bi Xwedê didin ber tîrên hilweşandinê û nivîskar bi van karakterên xwe di çarçoveya îmanêke negatîf da gelek caran rûbirûyê Xwedê dibe. Loma jî Xwedê di berhemên Hesênê Metê da hertim bi îmajêke negatîf derdikeve pêşîya me ku dadperwerî û dilovanîya wî bi gilî û gazincan tê hilweşandin.

Encam

Hesênê Metê di piranîya berhemên xwe da îronîyê bi awayekî hostayane bi kar tîne û ev şêwaza wî ya vegêranê rasterast xizmeta rêbaza wî ya hilweşanger dike ku ji aliyê nivîskarî ve bi zanîn û hişmendane hatîye hîlbijartin. Lewra ji Sokratesî û vir ve di hilweşandina bîr û rayên cihgîr da îronî bûye rêyeke sereke ya hilweşandinê û rêçêke nû ji bo bîr û xeyalên alternatîf. Hesênê Metê jî ji bo şikandina gotarên serdest û nîşandana aliyên pûç û qels ên van gotaran şêwazeke îronîk bi kar tîne. Ji ber vê, nivîskar gelek caran tinaz bi karakterên xwe dike û di şûna karakterên îdealîzekirî û romantîk ên edebîyata kurdî da hertim tirba karakterên xwe dikole. Bi vî awayî, bi rêya wan, şerê bîr û rayên berbelav dike û nakokî û kêmasîyên wan berçav dike.

Di vegêrana hilweşanger a Hesênê Metêyî da cihêkî giring ê xewnê heye. Xewn wek qada xeyalên azad ji bo hilweşandina karakterên edebî û berawirdkirina gotarên serdest û hizir û bîrên nû zemîneke libar saz dike. Ji ber vê di gelek berhemên nivîskarî da xewn dibe binyada sereke ya vegêranê ku piranîya rûdanan di xewnê da diqewimin. Ji ber vê ye ku di romanên *Tofan* û *Gotinên Gunehkar* û hin çîrokên wî yên din da roleke navendî ya xewnê heye ku tenê di xewnê da rûdanên weha dikarin çê bibin û bê xewnê vegêrana van rûdanan zehmet e. Nivîskar di hin vegêranên xwe da xewna karakterên xwe bi rastîyên jîyanê hildiweşîne û di hinekên din da jî gotarên serdest ên jîyana

rasteqîne bi bîr û hizrên nav xewnan hildiweşîne. Bi vî awayî xewnê hem bi awayê erênî hem jî bi awayê nerênî di berhemên xwe da bi kar tîne û bi vê teknîkê hêz dide şêwaza xwe ya îronîk.

Veşandina kesayetên dîrokî û bikarxistina regezên efsaneyî jî beşek in ji rêbaza hilweşanger a wî ku bi rêya wan û bi arîkarîya teknîka xewnê rûbirûyê gotarên serdest ên serdema xwe dibe. Di çîroka “Êş”ê da Darînê Daryo hawara xwe dibe ber Celadet Bedîrxanî û nivîskarên jixwerazî û pêgîr ên serdema xwe bi arîkarîya wî hildiweşîne. Di *Tofanê* da dîsa bi heman awayî di bin çavdêriya Xanî da bi rêya Bekoyê Ewan Cîhangîrê serokê rêxistineke kurdî hildiweşîne, di *Gotinên Guneşkar* da li ser vê rêbazê bi rêya Mîrê Mezin (Şeytan/Ahrîmen) Behramê xwendekarê îlahîyatê hildiweşîne û herî dawî di *Labîrenta Cinan* da kesayeta Mamosta Kevanot ê ronakger û îdealîst bi çîrok û xewnên cinan hildiweşîne û berevajî projeya ronakgerîyê dîrokî û kesayetên dîrokî ne ji bo avakirina binyadên civakî û sîyasî, ji bo hilweşandina binyadan bi kar tîne. Herwekî kesayetên dîrokî û regezên efsaneyî jin û evîn jî di rêbaza hilweşanger a Metêyî da tînin bikaranîn. Di her du romanên *Gotinên Guneşkar* û *Li Dêrê* da destpêka hilweşandina gotara dîmî jin û evîn in ku bi hêza wan a hejîner karakterên sereke yê her du romanan ji bo lêpîrsîna gotara dîmî tînin amadekirin.

Gelek aşkera ye ku Hesenê Metê bi van teknîk û şêwazên vegêranê bi awayekî tund rûbirûyê gotarên serdest ên binyadçêker dibe. Li hember piranî û zoranîyê helwest werdigire û pala xwe dide kesên perawêzistî û çewisandî. Dema vê dike hizreke diyarkirî ango binyadekî nû pêşniyazî xwendevanan nake. Ev dibe sedem ku deqên wî ji aliyê peyama xwe ve deqên vekirî bin û hizreke diyarkirî bi ser xwendevanan da nesepînin. Lewra bawerîya wî bi azmûna kesî û riwangehparêzîyê heye û hizrên ku ji aliyê piranî û hêzekê ve hatibin piştgirîkirin, ji bo wî cihê gumanê ne. Loma jî di berhemên xwe da gotarên marksîst, ronakger û dîmî hildiweşîne û wek kesayetên binyadçêker rûbirûyê karakterên ronakger, serokên otorîter û nivîskarên qure û Xwedê dibe. Herçend binyada otorîterîya serokên rêxistinên kurdî û nivîskarên kurd hilweşîne jî di nav vegêranên mezin da tenê gotara neteweyî nake armanc. Tevî vê yekê jî di tu berhemeke xwe da rûdan û karakterên xwe yê edebî wek temsîla hizra neteweyî dernaxe pêş û xemeke wî ya kolektîf xwe nade der. Ev jî nîşan dide ku berhemên Hesenê Metêyî li hember vegêranên mezin xwe dispêrin vegêranên biçûk û di şûna rêçeteyên îdeolojîyan da didin ser şopa rê û rêçikên nû yê zanîn û hizirînê ku hemû hewldanên wî yê hilweşandinê xizmeta vê armancê dikin.

Çavkanî

- Belsey, C. (2013). *Postyapısalcılık*. (N. Öрге, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Best, S. – Kellner, D. (2011). *Postmodern teori*. (M. Küçük, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Calinescu, M. (2010). *Modernliğin beş yüzü*. (S. Gürses, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Connor, S. (2005). *Postmodernist kültür-çağdaş olanın kuramlarına bir giriş*. (D. Şahiner, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Derrida, J. (2007). *Marx'ın hayaletleri*. (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Derrida, J. (2010). *Edebiyat edimleri*. (M. Erkan, & A. Utku, Çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Eagleton, T. (2014). *Tanrı'nın ölümü ve kültür*. (S. Dingiloğlu, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ergün, Z. (2015). Netewetîya kurdî û rengvedana wê di helbesta kurdî ya nû de. *Nûbihar Akademî*, 4, 11-40.
- Ergün, Z. (2017). *Nerût û helbest*. İstanbul: Weşanxaneyê Nûbiharê.
- Foucault, M. (2007). *İktidarın gözü*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011). *Entelektüelin siyasi işlevi*. (I. Ergüden, & O. Akımbay, & F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Hollinger, R. (2005). *Postmodernizm ve sosyal bilimler*. (A. Cevizci, Çev.). İstanbul: Paradigma.
- Koçakoğlu, B. (2012). *Anlamsızlığın anlamı postmodernizm*. Ankara: Hece Yayınları.
- Lyotard, J. F. (2014). *Postmodern durum*. (İ. Birkan, Çev.). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Metê, H. (2000a). *Smîrnoff*. İstanbul: Avesta.
- Metê, H. (2000b). *Labîrenta cinan*. Stenbol: Avesta.
- Metê, H. (2000c). *Epîlog*. Stenbol: Avesta.
- Metê, H. (2013a). *Tofan*. Stenbol: Weşanên Peywend.
- Metê, H. (2013b). *Gotinên gunehkar*. Stenbol: Weşanên Peywend.
- Metê, H. (2014a). *Pêsîrên dayê*. Stenbol: Weşanên Peywend.
- Metê, H. (2015). *Li dêrê*. İstanbul: Weşanên Peywend.
- Metê, H. (2014b). *Îşev û çîroka dawîn*. İstanbul: Weşanên Peywend.
- Metê, H. (2018). *Hefsar*. İstanbul: Weşanên Peywend.
- Nietzsche, F. (2005). *Putların batışı*. (M. Tüzel, Çev.). İstanbul: İthaki.
- Sarup, M. (2004). *Post-yapısalcılık ve postmodernizm*. (A. Güçlü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Sim, S. (2006). *Postmodern düşüncenin eleştirel sözlüğü*. (M. Erkan, & A. Utku, Çev.). Ankara: Ebabil.
- Paz, O. (2011). Şiir ve modernite. M. Küçük (Haz.) (N. Tural, Çev.). *Modernite versus postmodernite* (r. 207-227). İstanbul: Say Yayınları.
- Robinson, D. (2000). *Nietzsche ve postmodernizm*. (K. H. Ökten, Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Zîyab, E. (2013). *Rengvedana postmodernîzmê di huzana kurdî da*. Hewlêr: Billawkirawey Ekađîmyay Kurdî.

Extended Abstract

Hesenê Metê who is one of the Kurdish immigrant writers has a unique literary style and method. The writer influenced by postmodernism stands out with his deconstructive method against the great narratives and political and ideological structures of Kurdish literature and society. One of these, the left-Marxist ideology, has emerged as a powerful discourse in Kurdish literature since the 1930s. In some of his stories, the author emphasizes the contradictions of this discourse, which has a savior and international claim, in practical life and how people who believe in this ideology break away from reality. Likewise, in the last century, political leaders and the parties they lead also have come to the fore with their liberating roles in Kurdish literature. On the other hand, in his short novel *Metê Tofan*, he took Ehmedê Xanî against an authoritarian Kurdish leader and deconstructed him in the person of Beko Ewan who is the villain in the *Mem û Zîn*. Likewise, in some of his other stories, he criticizes a Kurdish party that has persecuted its people with allegations of salvation and draws attention to the personal tragedies they cause.

National romanticism and social realism movements common in Kurdish literature also make writers and poets a power groups. Hesenê Metê also deconstructs these writers and poets who make literature a means of personal fame or political interest. Apart from that, he starts out with the claim of social and political responsibility and ironically treats writers who are neither capable nor aesthetic. While he characterizes the works of writers and poets as a military and uniform understanding of literature, he deconstructs all kinds of writers who instrumentalize literature with an ironic language. Along with these authors, he also targets the savior enlightenment characters that are placed in an ideal position with the enlightenment philosophy. Therefore, in his novel *Labîrenta Cinan*, he expresses how an idealist teacher fell into a powerless situation in a village with a medieval mentality, and how the teacher eventually resembled them and lost his mental health.

Religion, which has strong social support and makes its power and influence felt in every social stratum, is also on the target of deconstructors. Hesenê Metê also focuses on this subject in his novellas named *Gotinên Gunehkar*, *Li Dêrê*, and *Hefsar*. In *Gotinên Gunehkar*, in the person of a theology student named Behram, he deconstructed the sense of sin with love, Islamic theology with Yazidi theology, and the social power of Islam with the Armenian massacre. In his work titled *Li Dêrê*, the author focuses on the search of a person who migrated to Europe due to religious pressure in the person of Bilindê Zaxoyî, and makes a strong criticism of the salvation and peace of religion through this person's desperate and suicidal state. In *Hefsar* novellas, the author, who brings fate and social pressure to the agenda with the character of Germîyan, draws attention to the fact that a person must withdraw his/her halter from the hand of fate with the symbolization of the "halter" by hanging Germîyan on the halter of his horse and deconstructs the oppressive notion of destiny.

With this understanding, it is clear that Hesenê Metê offers a new perspective in Kurdish literature. In doing so, he always approaches these phenomena in an ironic manner and submits irony to the service of the deconstruction method skillfully. The author also uses dreams frequently as a narrative technique along with irony; because for the author, the dream prepares a suitable environment for the deconstruction of characters based on some certain social structures. Therefore, the dream becomes a basic structure of the narrative in many works of the author and many literary events take place in the dream. While the author deconstructs the dreams of his characters with the realities of life in some of his narratives, in others, he deconstructs the dominant discourses in real life with the ideas and perspectives in dreams. Thus, he uses the dream with both positive and negative aspects and adds strength to his ironic style with this technique.

Hesenê Metê also makes use of historical figures and legends in the deconstruction method and targets current authoritarian structures and individuals with these factors. For this reason, he puts Cihargir who is an authoritarian personality up against Bekoyê Ewan, the crippled character of Ehmedê Xanî, who is regarded as the father of the Kurdish national canon, while he puts today's arrogant unskillful writers against Celadet Bedirxan. Likewise, he takes advantage of Yezidi mythology to question Islamic theology and uses jinn and fairy myths to emphasize the powerlessness of the savior idealist enlightened figure. The feeling of love and sin should also be counted among the methods that he frequently used to test the strength of religious ties.

While Hesenê Metê opposes the constructive dominant discourses with his aforementioned techniques and approaches, he always develops an attitude against the majority and power and puts people in the periphery at the center of his works. In doing so, he does not suggest a particular ideology or structure to his readers. While the author places great emphasis on individual experience and relativism, he is always skeptical of ideas supported by any social or political power. According to him, truth should never be sought accompanied by the power and the majority. It can be said that he is distant from the ideas of his characters who break away from the majority and develop new ideas. While doing all this, he encourages people to break ideological routine, rethink and develop new perspectives with the small narrative method and with the power of the fantastic feature of literature. In this perspective, Hesenê Metê's works have the feature of open text and lead the active reader to take part in creating meanings of literary texts.

Araştırma Makalesi • Research Article

Fiziksel Aktivitelerden Keyif Alma Ölçeği (FAKÖ): Türk Kültürüne Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Physical Activity Enjoyment Scale (PACES): Adaptation to Turkish Culture, Validity and Reliability Study

Burhan Özkurt*, Hüseyin Fatih Küçükbiş**, Ersin Eskiler***

Öz: Bu çalışmada, Mullen ve arkadaşları (2011) tarafından geliştirilen Physical Activity Enjoyment Scale (PACES), “Fiziksel Aktivitelerden Keyif Alma (FAKÖ)” Ölçeği’ni Türkçe’ye ve Türk popülasyonuna uyarlayarak geçerlik ve güvenilirliğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu ölçek 8 madde ve tek boyuttan oluşmakta olup 7’li likert tipi derecelendirmeye sahiptir. Araştırmanın çalışma grubunu, olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiş, yaşları 11 ile 35 arasında değişen ($\bar{X}$ = 15.92, SS = 4.76), ortaokul (%38.4), lise (%30.1) ve üniversite (%31.5) düzeyinde eğitim gören toplam 1573 öğrenci (%56.6’sı kadın, %43.4’ü erkek) oluşturmaktadır. Araştırmanın etik kurul izni Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının “21.05.2021 tarihli, 09 no’lu toplantısında almış olduğu E-26428519-044-12079 sayılı” kararı ile alınmıştır. Ölçeğin dilsel eşdeğerliliği korelasyon analizi yapılarak incelenmiştir. Ölçeğin faktör yapısını ortaya koymak amacıyla açıklayıcı faktör analizi (AFA) gerçekleştirilmiştir. AFA sonucu elde edilen faktör yapısının doğruluğu için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Ölçeğin güvenirliliği Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ve bileşik güvenirlilik değeri hesaplanarak incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, 8 madde tek boyuttan oluşan Türkçe ölçeğin toplam varyansın %76’sını açıkladığı belirlenmiştir. DFA sonucunda elde edilen uyum indekslerinin kabul edilebilir ve iyi uyum indeksleri arasında yer aldığı (GFI= .98, CFI= .99, TLI= .99 ve RMSEA= .042) görülmüştür. Sonuç olarak, FAKÖ’nün Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olarak kullanılabileceği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Fiziksel Aktivite, Keyif Alma, Fiziksel Aktivitelerden Keyif Alma Ölçeği, Geçerlik, Güvenirlik

* Arş.Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü
ORCID: 0000-0001-9745-9624, burhanozkurt@cumhuriyet.edu.tr (Sorumlu yazar)

** Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü
ORCID: 0000-0002-3973-2837, hfatihkucukibis@gmail.com

*** Doç. Dr., Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Spor Yöneticiliği Bölümü
ORCID: 0000-0001-7617-2958, eeskiler@gmail.com

Cite as/ Atıf: Özkurt, B., Küçükbiş, H. F. & Eskiler, E. (2022). Fiziksel aktivitelerden keyif alma ölçeği (FAKÖ): Türk kültürüne uyarlama, geçerlik ve güvenirlilik çalışması. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 21-37. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.976300>

Received/Geliş: 29 July/Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 27 October/Ekim 2021

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

Abstract: Within this study, it was aimed to adapt Mullen et. al.'s Physical Activity Enjoyment Scale into Turkish and to apply it on Turkish population to find out validity and reliability of the scale. The scale in question consists of 8 articles and one dimension. Attitude of the participants was gathered via a 7-point Likert scale. The sample was selected via convenience sampling method of non-probabilistic sampling methods. The sample group consists of 1573 students (56,6% female, 43,4% male) who are having education at different levels (38,4% middle school, 30,1% high school, 31,5% university). Age of the participants vary between 11 and 35 ($\bar{X}$ = 15.92, SS= 4.76). Ethics Committee Report of the Research; It has been taken from the Social and Human Sciences Research Ethics Committee of Sakarya University of Applied Sciences, with the Meeting Number 9 and Decision E-26428519-044-12079, dated 21.05.2021. Linguistic equivalence of the scale was evaluated through correlation analysis. Exploratory factor analysis (EFA) was utilized with the purpose of exhibiting the factor structure of the scale. For the validity of the EFA outcome, confirmatory factor analysis (CFA) was carried out. Reliability level of the scale was evaluated via calculation of Cronbach alpha internal consistency coefficient and composite reliability values. According to the findings, it was determined that the Turkish scale, consisting of 8 items and one dimension, explained 76% of the total variance. It was also observed that the fit indices, which were attained via CFA, are among the acceptable and good fit indices (GFI = .98, CFI = .99, RMSEA = .042). It can be stated that the Turkish version of the scale can be used safely as a valid and reliable tool.

Keywords: Physical Activity, Enjoyment, Physical Activity Enjoyment Scale, Validity, Reliability

Giriş

İnsan davranışlarını belirleyen etmenler ve altında yatan nedenlerin anlaşılma çabası, bilimsel birçok çalışmanın ana konusu haline gelmiştir. Aynı türden davranışların sebepleri kimi zaman farklı yaklaşımlarla açıklanmaktadır. Bireyin karşılaştığı herhangi bir durum karşısında verdiği tepki, yaşamında yaptığı bir tercih veya ortaya koyduğu basit bir davranış dahi farklı bakış açıları ile tanımlanabilir (Cüceloğlu, 2018: 24). Bir davranışın ortaya konulması kadar, davranışın devam ettirilmesine ilişkin sebeplerin izahında da aynı durum söz konusudur. İnsan davranışları, duygusal süreçlerle tanımlanırken, bireyin bir etkinlik içerisinde yer alma ve sürdürme biçimi de davranışın anlaşılması için önemlidir (Locke & Schattke, 2019; Şimşek, Çelik & Akgeçici, 2015). Çok yönlü değerlendirmelerin yanında, birtakım etkiler ve güdüler neticesinde meydana gelen davranış, davranış bilimleri içerisinde somut vakalar ile ele alınmaktadır (Şimşek & Eroğlu, 2013). Sonuç olarak ortaya çıkan davranış ile davranışın belirleyicilerinin birlikte değerlendirilmesiyle ancak doğru bir yargıya varmak mümkün olabilir.

Davranışı açıklayan teoriler, bireyin içsel ve dışsal güdü kaynaklarınca davranışa yöneldiklerini belirtmektedir (Akbaba, 2015; Seker, 2015). Bireyin yöneldiği içsel kaynakların, dışsal kaynaklara oranla daha etkili ve kalıcı olduğu ifade edilmekle beraber bu kaynaklar davranışın düzeyini de belirleyebilmektedir (Ryan & Deci, 2000a; 2000b). Bu bakımdan, saygınlık kazanma, başarabilme hissi, keyif alma gibi içsel motivasyon kaynaklarının davranış üzerinde daha etkili değişimlere neden olduğu söylenebilir (Aslan & Doğan, 2020). İçsel motivasyonların davranış üzerindeki etkileri, başlama ve devam ettirme eğilimlerinden, sürece dâhil olma ve sonuca ulaşmaya kadar birçok evrede açıklanmaktadır (Alkaabi vd., 2017; Hattie vd., 2020). Bireyin yaptığı işe tüm duyuları ile kendisini katması ise davranışın başka bir boyutunu ifade etmektedir. Bireyin içerisinde yer aldığı bir etkinliği hoşlanarak yapması, sonucundan keyif alması, etkinliği tekrar yapmaya onu motive ederken, akış deneyimi elde etmesine de katkı sunar (Perttula vd., 2017). Keyif alma ile elde edilen bu durum, ortaya konan davranışın niteliğini açıklamaya da yardımcı olacaktır.

Keyif alma içsel bir duygu kaynağıdır (Murrock vd., 2016). Mutluluk duygusunu ortaya çıkararak bireyin, eğlenme ve neşe duyma sürecinin deneyimlenmesi olarak tanımlanan bu duygu durumu, bireyin refahını da olumlu yönde etkilemektedir (Teques vd., 2020). Diğer taraftan keyif alma duygusu, bireyin, arkadaşlık ilişkileri, meslek seçimi ve tüketim eğilimlerini belirlerken; duygusal, sosyal ve fiziksel davranışlarını da tayin eden bir düzeye erişebilir (Ertaş & Aktaş, 2019; Çiçek & İnce, 2005; Vallerand, 1997). Bu durum fiziksel aktivitelerde yer alma içinde geçerlidir (Vallerand & Losier 1999). Fiziksel aktiviteler, sağlıklı vücuda ulaşmanın dışında çok yönlü ele alınması gereken etkiler sunar (Dogra vd., 2018; McAuley, 1994; Kenyon & McPherson, 1973). Fiziksel aktivite içeren etkinlikler, bireyin duygusal olarak iyi oluşuna, olumlu sosyal ilişkiler geliştirmesine imkân tanırken, içerisinde barındırdığı

eğlenceli öğelerle de ilgi çekici görülebilmektedir (Dismore & Bailey, 2011; Hopple, 2018; Yannakakis vd., 2009). Fiziksel aktiviteler aracılığı ile birey, sosyal-duygusal yeterlilik, özerklik elde etme gibi birçok faktör ile birlikte bu etkinliklerden keyif almaktadır (D'Mello & Graesser, 2012; O'Reilly vd., 2001). Yapılan birçok araştırmada, fiziksel aktivite ile eğlence ve keyif alma arasında güçlü bir ilişki olduğu belirtilmektedir (El-Sherif, 2016; Lindqvist vd., 2014; Hopple, 2018). Bu durum “fiziksel aktivitelerden keyif alma” kavramını ortaya çıkarmıştır.

Fiziksel aktivite keyfi, fiziksel aktiviteler neticesinde olumlu bir duygusal deneyimin elde edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Latorre Roman vd., 2014; Nahas vd., 2003). Diğer taraftan fiziksel aktivitelerden alınan keyif veya keyif alacağına dair bireyde oluşan öngörü, bu aktivitelerden katılımın da önemli bir belirleyicisidir (Monteiro vd., 2017; Winger & Pargman, 2003). Bu bakımdan fiziksel aktivitelerden hoşlanma ve keyif alma, katılımın hem nedeni hem de sonucu olarak görülebilir (Mirzeoğlu & Çoknaz, 2014; Mullen vd., 2011). Sonuçları değerlendirildiğinde ise fiziksel aktivitelerden keyif alma durumu, elde edilen olumlu deneyimle birlikte “katılımın” pekiştirilmesi için önemli bir araç haline gelebilmektedir (Alves vd., 2018; Craike vd., 2010). Bireyin, içerisinde yer almaktan keyif aldığı bir etkinliği tekrar etmeye istekli olması, çevresine de deneyimlediği bu olumlu duyguyu yansıtması beklenebilir. Dolayısıyla keyif alma durumu, fiziksel aktivitelerin yaygınlaşmasında da önemli bir etkiye sahiptir (Fuentesal vd., 2019). Fiziksel aktivitelerden fayda elde etmeninde bir aracı olan bu duygusal deneyim, çocuklar, ergenler ve yetişkinler içinde ayrıca önemlidir. (Demirtoz & Alpkaya, 2016; Dunton vd., 2009; Massey vd., 2021; Mullen vd., 2011). Ancak fiziksel aktivitelerden keyif alma düzeyleri zaman içerisinde farklılıklar gösterebilir (Murrock vd., 2016), buna bağlı olarak fiziksel aktivitelerin yoğunluğu, şiddeti ve beklentilerle sonuç arasındaki uyumsuzluklar da bazen keyif alma düzeyini düşürebilir (Wankel, 1993). Bu etkilere ek olarak fiziksel aktivitelerden keyif alma düzeyini belirleyen birçok faktör vardır (Burns vd., 2017). Fiziksel aktivitelerden katılmayı ve bu aktiviteleri sürdürmeyi etkileyen keyif alma düzeyinin belirlenmesi için etkili ölçme araçlarına ihtiyaç vardır. Araştırmacılarca fiziksel aktivitelerden keyif alma düzeyini belirlemek üzere farklı ölçme araçları tasarlanmış ve uygulanmıştır (Kendzierski & Decarlo, 1991; Jekauc vd., 2013). Bu çalışmada ise Mullen vd. (2011)' in geliştirdiği, 8 maddelik Fiziksel Aktivitelerden Keyif Alma Ölçeği (FAKÖ)'nin kullanılması, kısa, yalın ve anlaşılır olması bakımından tercih edilmiştir. Ayrıca orijinal ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik bakımından iyi değer gösteren yapısı, kültürel uyarlamaya uygunluğunu ortaya koymaktadır. Ek olarak ölçeğin, açıkladığı varyans değerleri bu ölçeğin hedef seçilmesinde etkili olmuştur.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma kapsamında, Fiziksel Aktivitelerden Keyif Alma Ölçeği' nin Türkçeye ve Türk popülasyonuna uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasının yapılması amaçlanmıştır. Çalışma neticesinde, aşağıda yer alan grupların, fiziksel aktivitelerden keyif alma düzeylerinin belirlenmesi için kullanılacak nicel bir ölçme aracının elde edilmesi hedeflenmiştir;

1. Ortaokul öğrencileri (11-14 yaş),
2. Lise öğrencileri (15-18 yaş),
3. Yetişkinler (18 yaş ve üzeri).

Yöntem ve Uygulama

I. Aşama

Araştırmanın ilk aşaması dilsel yönden eşdeğerliğin sağlanmasıdır. Araştırmada ilk olarak, uzman görüşleri alınmış ve bu doğrultuda İngilizce'den Türkçe'ye çevrilerek oluşturulan Türkçe formun, orijinal form ile dil yönünden eş değer olup olmadığı incelenmiştir (Tablo 1).

Çalışma Grubu

Milli Eğitim Müdürlükleri'nde görev yapan ve çalışmaya katılma konusunda gönüllü olan 36 İngilizce öğretmeni (20 erkek, 16 kadın), çalışma grubunu oluşturmaktadır. Bu kapsamda araştırma

içerisinde yer alan İngilizce öğretmenlerine çalışmanın amacı hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır. Araştırmanın her bir aşamasında gönüllük esas alınmıştır.

İşlem

İlk olarak ölçeği geliştiren araştırmacılarla e-mail yoluyla iletişime geçilmiş ve FAKÖ'nin Türkçe'ye uyarlanması işlemi için gerekli kullanım izinleri alınmıştır. İzin alma işleminin ardından FAKÖ'nin uyarlama çalışmasına başlanılmıştır. Araştırmanın tüm aşamaları etik ilkelere uygun olarak yürütülmüştür. Araştırma için gerekli etik kurul izni Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının "21.05.2021 tarihli, 09 no'lu toplantısında almış olduğu E-26428519-044-12079 sayılı" kararı ile alınmıştır. Orijinal ölçeğin çevirisi hem Türkçe hem de İngilizce dilini iyi bilen ve birbirinden bağımsız 6 akademisyen tarafından yapılmıştır. Daha sonra elde edilen formun İngilizce ve Türkçe versiyonları arasındaki tutarsızlıklar, spor bilimleri alanında çalışan akademisyenlerin de içinde yer aldığı bir uzman panelinde tartışılarak düzenlenmiştir. Ölçek tekrar Türkçeye çevrilerek, uzman görüşleri ve önerileri alınmış, bu doğrultuda gerekli düzenlemeler yapılarak ölçeğin Türkçe formuna son hali verilmiştir. Son olarak; elde edilen Türkçe ve İngilizce formlar, Milli Eğitim Müdürlüğü'nde görev yapan 36 İngilizce öğretmenine iki hafta ara ile İngilizce ve Türkçe formlar uygulanmış, uygulama sonuçları Pearson korelasyon testi ile analiz edilmiştir (Tablo 1).

Dilsel Eşdeğerliğe İlişkin Bulgular

Tablo 1. Ölçeğin İngilizce ve Türkçe Formlarına İlişkin Korelasyon Analizi

		İngilizce form
Türkçe form	r	.920**
	p	.000
N= 36		

Elde edilen bulgulara göre ölçeğin orijinal İngilizce versiyonu ile Türkçe formu arasında pozitif yönlü, anlamlı ve yüksek düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir ($r=0,920$; $p<0,001$).

II. Aşama

Bu aşamada FAKÖ'nin Türkçe formunun yapı geçerliğini incelemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Ayrıca ölçeğin güvenilirliği Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ve bileşik güvenilirlik değerleri incelenmiştir.

Katılımcılar

Bu çalışmada, toplam örneklem yaşları 11 ile 35 arasında değişen ($\bar{X} = 15.92$, $SS = 4.76$), ortaokul (%38.4), lise (%30.1) ve üniversite (%31.5) düzeyinde eğitim gören 1573 öğrenciden (%56.6'sı kadın, %43.4'ü erkek) oluşmaktadır. Katılımcılar olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Sonrasında toplam örneklem seçkisiz olarak iki gruba ayrılmıştır: ilk grup 11 ile 35 yaş arası ($\bar{X} = 15.80$, $SS = 4.29$) 786 öğrenciden (%59'u kadın, %41'i erkek) oluşmaktadır. İkinci grupta ise yaşları 11 ile 33 arasında değişen ($\bar{X} = 16.03$, $SS = 4.43$) 787 öğrenci (%54.1'i kadın, %45.9'u erkek) yer almaktadır. Katılımcılara ait genel özellikler Tablo 2'de özetlenmektedir.

Tablo 2. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

Değişkenler	1. Çalışma Grubu (N=786)		2. Çalışma Grubu (N=787)	
	Sıklık	%	Sıklık	%
Cinsiyet				
Kadın	464	59.0	426	54.1
Erkek	322	41.0	361	45.9
Okul Düzeyi				
Ortaokul	304	38.7	300	38.1
Lise	235	29.9	238	30.2
Üniversite	247	31.4	249	31.6

Yaş Grupları	Sıklık	%	Sıklık	%
1.00	352	44.8	340	43.2
2.00	216	27.5	226	28.7
3.00	218	27.7	221	28.1

Veri Toplama Aracı

Fiziksel Aktivite Keyif Ölçeği (Physical Activity Enjoyment Scale-PACES) (Mullen vd., 2011) fiziksel aktivitelerden beklenen ya da algılanan zevk ve haz gibi olumlu duyguları değerlendiren, tek boyuttan oluşan 8 maddelik bir ölçektir. Katılımcılardan, 1-kesinlikle katılmıyorum, 7-kesinlikle katılıyorum arasında değişen yedi puanlık derecelendirme ile kendilerine yöneltilen her bir maddeye ne derece katıldıklarını belirtmeleri istenmektedir. Orijinal ölçekte, faktörlere ait iç tutarlılık katsayısı 0.93 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin orijinalindeki uyum iyiliği değerleri ise $\chi^2= 24.164$, RMSEA = .037 [95% CI = .000, .083], CFI = .988, TLI =.983 olarak bulunmuştur (Mullen vd., 2011).

Ölçekten alınacak puan ortalamasının yüksek olması fiziksel aktivitelerden alınan keyif düzeyinin yüksek olduğunu, ölçekten alınan puan ortalamasının düşük olması ise fiziksel aktivitelerden alınan keyif düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir.

Verilerin Toplanması

Bu çalışma çevrimiçi anket yöntemi ile yürütülen kesitsel bir araştırmadır. FAKÖ orijinal versiyonu yazarından e-posta yolu ile açık izin alınmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler "Google Form" üzerinden hazırlanarak, öğrencilere e-posta ve whatsapp aracılığıyla çevrimiçi olarak ulaştırılmıştır. Araştırma grubunda yer alan katılımcılara ulaşabilmek ve verilerin sağlıklı bir şekilde toplanabilmesi için Milli Eğitimde görevli öğretmenler ve üniversitelerdeki sınıf danışmanlarından yardım alınmıştır. Gönüllülük esasına göre yürütülen çalışmanın başında bütün katılımcılara çalışmanın niteliği hakkında gerekli açıklamalar yapılmış, çevrimiçi anketler isimsiz ve katılımcı onayı alınarak uygulanmıştır. Ayrıca katılımcılara istedikleri zaman çalışmadan çekilme hakkı tanınmıştır. Araştırma verileri, 02.04.2021 - 20.05.2021 tarihleri aralığında toplamda 1597 anket cevaplanmış, hatalı, eksik vb. anketler analiz dışı bırakıldıktan sonra 1573 katılımcının cevapları analizlerde kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

İstatistiksel analizlerin gerçekleştirilmesi için SPSS ve AMOS 20.0 paket programları kullanılmıştır. Çalışmada açıklayıcı (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizlerinin (DFA) gerçekleştirilebilmesi için veri seti seçkisiz atama yöntemiyle iki ayrı gruba ayrılmıştır. Birinci gruptan elde edilen verilere AFA, madde analizi ve güvenilirlik analizleri uygulanmıştır. İkinci gruptan elde edilen veriler ise DFA kullanılmıştır. Analizler öncesi verilerin normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığı George ve Mallery (2016)'nın önerdiği şekilde çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 aralığında olma kriteri dikkate alınarak incelenmiştir. Ayrıca Mardia'nın çok değişkenli basıklık katsayı kriteri (Mardia, 1985) karşılanmış, normallik bakımından veriler kontrol edilmiştir (Mardia, 1985). Elde edilen bulgulara göre verilerin normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Her iki örneklem grubu için normal dağılıma ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'de özetlenmektedir. DFA'de faktör çözümünün uygunluğunu belirlemek için sosyal bilimler alanında yaygın olarak kabul gören model uyum indeks değerleri kullanılmıştır. Bunlar: χ^2 /serbestlik derecesi (sd), yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA), standartlaştırılmış ortalama hataların karekökü (SRMR), TuckerLewis indeksi (TLI), karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI) ve uyum iyiliği indeksi (GFI)'dir (Hu ve Bentler, 1999; Tabachnick ve Fidell, 2007; Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003). Veriler için FAKÖ modelinin iyi ya da kabul edilebilir uyum ölçüt değerleri Tablo 5'de yer almaktadır. FAKÖ'ne ilişkin modelin geçerlik ve güvenilirliğinin değerlendirilmesinde Cronbach alfa katsayısı (α), bileşik güvenilirlik (CR) ve çıkarılan ortalama varyans (AVE) değerleri hesaplanmıştır. Son olarak modelin incelenen yaş grupları arasında genelleştirilip-genelleştirilemeyeceği ve faktör yapısının tutarlılığı (grup arası değişmezliği) kontrol

etmek üzere çok gruplu DFA gerçekleştirilmiştir. Bu analiz grup parametrelerinin eşitlenerek, faktör ortalama puanlarının karşılaştırılmasına imkan tanımakta ve ölçme aracının gruplar arası değişmezliğinin belirlenmesinde kullanılabilirlik sağlamaktadır (Başusta ve Gelbal, 2015; Dimitrov, 2010). İncelenen yaş grupları arasında değişmezlik, ölçüm modeli (biçimsel değişmezlik-Model 1) ile faktör yükleri kısıtlı (metrik değişmezlik-Model 2) model, Model 2 ile faktör yükleri ve korelasyonları kısıtlı (ölçek değişmezlik-Model 3) model ve Model 3 ile faktör yükleri, faktör korelasyonları ve hata varyansları kısıtlı (katı değişmezlik-Model 4) model karşılaştırarak test edilmiştir. Değişmezlik varsayımı CFI, RMSEA ve SRMR uyum indeksleri ile bu indeks değerlerindeki değişim için $\leq .01$ kesim noktası dikkate alınarak test edilmiştir (Dimitrov, 2010). Ayrıca, tüm örneklem grubu ve araştırmaya dahil olan her bir yaş grubu için uyum indeks değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Maddeler	1. Grup (N=786)				2. Grup (N=787)			
	$\bar{X}$	Ss.	Çarpıklık	Basıklık	$\bar{X}$	Ss.	Çarpıklık	Basıklık
M1	5.65	1.71	-1.28	.88	5.66	1.63	-1.28	1.06
M2	5.57	1.68	-1.20	.80	5.65	1.61	-1.29	1.19
M3	5.52	1.63	-1.11	.73	5.54	1.62	-1.15	.85
M4	5.44	1.69	-1.05	.46	5.46	1.69	-1.10	.55
M5	5.43	1.62	-.96	.38	5.45	1.64	-1.04	.53
M6	5.39	1.69	-.98	.25	5.36	1.68	-.94	.27
M7	5.30	1.67	-.80	-.06	5.30	1.65	-.81	-.03
M8	5.55	1.67	-1.16	.69	5.53	1.72	-1.15	.58

Bulgular

FAKÖ Türkçe versiyonunda yer alan 8 maddeye açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analiz uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ölçüsü ($<.70$) ve Bartlett'in küresellik testi ($\chi^2 <.05$) incelenerek belirlenmiştir (KMO=.943, $\chi^2=6066.80$; $sd=28$; $p <.01$) (Tabachnick ve Fidell, 2007). AFA, ölçeğin orijinal formundan farklı olarak tek faktörlü bir çözüm ile sonuçlanmıştır (Tablo 4). Bu kapsamda faktör yük değerleri incelenmiş ve her bir maddenin önerilen .45'in üzerinde, .793 ile .871 aralığında bir değer aldığı belirlenmiştir. Maddeler özdeğeri 1'den büyük tek faktörlü yapı altında toplandığı tespit edilmiştir.

Tablo 4. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	Dzlt. Madde Toplam Korelasyonu	Madde Silindiğinde α	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans
Fiziksel aktiviteleri zevkli buluyorum.	.816	.950	.861	6.099	76.235
Fiziksel aktiviteler çok eğlencelidir.	.871	.947	.905		
Fiziksel aktiviteler hoştur.	.851	.948	.889		
Fiziksel aktiviteler canlandırıcıdır.	.834	.949	.875		
Fiziksel aktiviteler tatmin edicidir.	.854	.948	.891		
Fiziksel aktiviteler mutluluk vericidir.	.819	.950	.863		
Fiziksel aktiviteler harekete geçiricidir.	.793	.952	.841		
Fiziksel aktiviteler rahatlatıcıdır.	.813	.950	.858		

α =Cronbach'ın alfa katsayısı

FAKÖ Ölçeğin tek faktörlü yapısının toplam varyansın yaklaşık %76'sını açıkladığı ve Cronbach'ın alfa katsayı değerinin ($\alpha=.955$) Nunnally (1978) tarafından önerilen eşğin üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

FAKÖ'nin güvenilirlik ve geçerliğini değerlendirmeden önce, 2. Grup olarak belirlenen veriler ilk etapta ölçek boyutsallığı için analiz edilmiştir. Bu kapsamda, ölçeğin orijinal versiyonunda önerilen tek faktörlü yapı ile bu çalışmada AFA sonucu elde edilen tek faktörlü yapının model uyum indeks değerleri

karşılaştırılmıştır. Yapılan ilk analiz sonucunda, ölçüm modeli için çeşitli uyum indeks değerlerinin önerilen eşik değerlerinin altında kaldığı görülmüştür. Ölçüt modelde iyileştirme yapmak adına önerilen modifikasyonlar incelendiğinde, maddeler arası toplamda üç modifikasyon aşamalı olarak gerçekleştirilmiş ve toplam örneklem uyum iyiliği değerlerinin iyi uyum düzeyine ulaştığı tespit edilmiştir (Tablo 5; Ek-1).

Gerçekleştirilen DFA sonucu FAKÖ'nde yer alan 8 maddeye ilişkin standart madde yükleri, R^2 değerleri ve t -değerleri Tablo 6'te özetlenmiştir. Fornell ve Larcker (1981)'e göre, bir faktör için çıkarılan ortalama varyans (AVE) değeri .50'yi aşması ve her bir maddenin atandığı faktörde yüksek oranda faktör yük değerine sahip olması ölçek geçerliğinin önemli göstergeleri arasındadır. DFA sonucu, Tablo 6'de FAKÖ (toplam örneklem) faktör yük değerlerinin .813 ile .902 arasında değiştiği ve AVE değerinin .748 olarak hesaplandığı görülmektedir. Elde edilen değerler incelendiğinde, FAKÖ'nin tatmin edici düzeyde geçerliğe sahip olduğu ifade edilebilir.

Tablo 5. Uyum İyiliği İstatistikleri

Uyum Ölçütleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Toplam	11-14 Yaş Grubu	15-18 Yaş Grubu	>18 Yaş Grubu
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 3$	$3 \leq \chi^2/sd \leq 5$	2.368	2.996	2.265	2.340
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 \leq RMSEA \leq .08$	.042	.077	.075	.078
SRMR	$0 \leq SRMR \leq .05$	$.05 \leq SRMR \leq .10$	.010	.018	.017	.020
TLI	$.97 \leq TLI \leq 1.00$	$.95 \leq TLI \leq .97$	.994	.979	.984	.980
CFI	$.97 \leq CFI \leq 1.00$	$.95 \leq CFI \leq .97$	.996	.987	.990	.988
GFI	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI \leq .95$	.987	.963	.961	.961

Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003; Hu ve Bentler, 1999

Tablo 6. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Maddeler	Toplam (n=787)			11-14 Yaş Grubu (n=340)			15-18 Yaş Grubu (n=226)			>18 Yaş Grubu (n=221)		
	Faktör Yüğü	t -değeri*	R^2	Faktör Yüğü	t -değeri*	R^2	Faktör Yüğü	t -değeri*	R^2	Faktör Yüğü	t -değeri*	R^2
M1	.813	27.650	.661	.784	16.545	.615	.835	16.224	.697	.747	12.821	.558
M2	.876	31.111	.767	.851	18.621	.724	.864	17.284	.746	.879	16.324	.773
M3	.902	32.765	.814	.882	19.714	.778	.898	18.647	.806	.893	16.762	.797
M4	.867	30.668	.752	.847	18.446	.717	.890	18.307	.792	.899	16.83	.808
M5	.900	32.617	.810	.886	19.636	.785	.941	20.512	.885	.880	16.444	.774
M6	.863	30.417	.745	.860	18.829	.740	.862	17.316	.743	.876	15.895	.767
M7	.867	30.856	.752	.876	19.597	.767	.89	18.428	.792	.806	14.299	.650
M8	.829	- ¥	.687	.808	- ¥	.653	.854	- ¥	.729	.821	- ¥	.674
CR		.959			.954			.965			.955	
AVE		.748			.722			.774			.725	
α		.960			.956			.966			.956	

Not: R^2 =Çoklu korelasyonun karesi, CR=Bileşik güvenilirlik, AVE = Çıkarılan ortalama varyans, α =Cronbach'ın alfa katsayısı. * $p < .01$ - $t > 2.576$; ¥ Tanımlama modeli için parametre seti 1.0'e eşittir.

Ölçek güvenilirliğinin değerlendirmesinde, Cronbach'ın alfa katsayısı ve CR değerleri dikkate alınmış ve hesaplanmıştır. Bu doğrultuda hem Cronbach'ın alfa katsayısının (Nunnally, 1978) hem de CR değerinin (Fornell ve Larcker, 1981) önerildiği gibi .70 standardını karşıladığı tespit edilmiştir (Tablo 6). Elde edilen bulgulara göre, tek faktörlü yapının üç farklı yaş grubunda Cronbach alfa değerlerinin .95'in üzerinde olduğu ve yeterli düzeyde güvenilirlik gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bulgular FAKÖ ölçek güvenilirliği için kanıt sağlamaktadır.

FAKÖ faktör yapısının incelenen yaş grupları arasında farklılık gösterip-göstermediğini kontrol etmek için ek olarak çok gruplu DFA yapılmıştır. İlk olarak, model her yaş grubu için ayrı ayrı test

edilmiştir ve her bir alt örneklem için iyi/kabul edilebilir bir uyum göstermiştir (Tablo 5). Ayrıca, her bir modeli için toplam örneklem üzerinden yürütülen geçerlik ve güvenilirlik değerlerine benzer sonuçlar elde edilmiştir (Tablo 6). Diğer bir ifade ile alt gruplar için güvenilirlik değerleri, önerilen kriterleri karşılamaktadır.

Tablo 7. Yaş Grupları Arasında Değişmezlik İçin Çok Gruplu DFA

Değişmezlik	χ^2 (Sd)	χ^2 /sd	CFI	RMSEA	SRMR	Δ CFI	Δ RMSEA	Δ SRMR
Model 1 (Bıçimsel)	141.57(51)	2.776	.986	.048	.018	-	-	-
Model 2 (Metrik)	158.71(65)	2.442	.986	.043	.018	.000	.005	.000
Model 3 (Ölçek)	179.49(71)	2.528	.984	.044	.019	.002	.001	.001
Model 4 (Kati)	232.42(87)	2.671	.978	.046	.021	.006	.002	.002

Daha sonra, yaş grupları arasında eşit olması için serbest bırakılmış ve kısıtlanmış faktör yüklerine sahip bir dizi model karşılaştırılmıştır. Çoklu grup analizi ile karşılaştırılan modeller arasında CFI, RMSEA ve SRMR endekslerinin dotaları (Δ) tüm karşılaştırmalarda kesme noktası $\leq .01$ 'in altında bir değer almıştır (Tablo 7). Böylece, faktör yapısının her bir yaş grubu için ölçüm değişmezliğine sahip olduğu ifade edilebilmektedir.

Sonuç, Tartışma

Bu araştırma, orijinal formu Mullen ve arkadaşları (2011) tarafından geliştirilen, 7'li likert tipi derecelendirmeye sahip 8 maddeli ve tek boyuttan oluşan, FAKÖ'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirliğini test etmek amacıyla tasarlanmıştır. Söz konusu ölçek, 11-35 yaş aralığında değişiklik gösteren, toplamda 1513 katılımcıdan oluşan 3 farklı (ortaokul, lise, üniversite) çalışma grubuna uygulanmış ve elde edilen veriler üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir.

Ölçeğin dilsel yönden eş değerliliğe sahip olup olmadığı korelasyon analizi yapılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre FAKÖ'nin dilsel yönden eşdeğer olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada FAKÖ'nin yapısal özelliklerini test etmek üzere AFA'dan yararlanılmıştır. Analiz ölçeğin faktör yapısını Türk örneklem grubunda ortaya koymuştur. Buna göre FAKÖ Türkçe versiyonu orijinaline benzer şekilde 8 maddeli ve tek faktörlü bir yapıya sahiptir. Yapılan analiz sonucunda toplam açıklanan varyansın % 76.23 olduğu görülmüştür. Ayrıca modelde yer alan maddelere ait faktör yüklerinin ise 0.84 ile 0.90 aralığında olduğu belirlenmiştir. Literatürde toplam açıklanan varyans oranının % 60'ın üzerinde olması yeterli olarak görülmektedir (Büyüköztürk, 2010; Karagöz, 2016). Ayrıca maddelere ait faktör yük değerlerinin de 0.50'nin üzerinde olmasının uygun bir kriter olduğu ifade edilmektedir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010). Büyüköztürk (2010)'e göre ise bu değer minimum 0.45 olması yeterlidir. Bu bağlamda elde edilen bulgular, FAKÖ Türkçe formunun faktör yapısının tatmin edici düzeyde ve önerilen kritik değerlerin üzerinde olduğunu göstermektedir.

Tek faktörlü yapının doğrulanabilmesi için DFA'dan yararlanılmıştır. Elde edilen model uyum iyiliği (model fit) değerlerinin iyi model uyum indeksleri aralığında olduğu belirlenmiştir (χ^2 /sd= 2.368 GFI= .98, CFI= .99, TLI= .99, RMSEA= .042, SRMR= .010) (Hu ve Bentler, 1999; Schermelleh-Engel vd., 2003). Diğer bir ifade ile her faktör kendisini oluşturan maddeleri doğru ve yeterli düzeyde temsil etmekte ve ölçüm modelinin model uyum indeksleri ve temel parametre tahminleri, modelin verilere uyduğunu göstermektedir. Ölçek güvenilirliğini ortaya koymak için Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı ile bileşik güvenilirlik (CR) katsayısı hesaplanmıştır. Cronbach'ın alfa değerinin 0.70'in üzerinde bir değer alması, ölçeğin yeterli düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir (Nunnally, 1978). Buna göre ölçeğin iç tutarlık katsayısı 0.96 olarak tespit edilmiştir. Bu veriler Türkçeye uyarlanmış olan ölçeğin iç tutarlık katsayılarının orijinal ölçek ile çok benzer olduğunu göstermektedir. İç tutarlılık katsayısının 0.70'in üzerinde olması ölçeğin güvenilirlik kriterini yerine getirdiğini göstermektedir (Kartal ve Bardakçı, 2018). Güvenirliğin bir diğer göstergesi olarak; bileşik güvenilirlik değeri incelenmiş ve CR değeri 0.95 olarak bulunmuştur. Fraenkel ve arkadaşları (2012) ile Hair ve arkadaşları (2010) tarafından da belirtildiği gibi bileşik güvenilirlik katsayısının 0.70'in üzerinde bir değere sahip olması

gerekmektedir. Bu kapsamda ölçeğin Türkçe formunun güvenilirlik için belirtilen şartları karşıladığı söylenebilir.

Ölçeğin yakınsama geçerliliğine bakılmış ve yakınsama geçerliliğinin sağlanabilmesi için faktörlerin çıkarılan ortalama varyans (AVE) değerinin 0.50'den büyük ve bileşik güvenilirlik değerinden küçük olması gerekmektedir (Fornel ve Larcker, 1981). Elde edilen sonuçlara göre, CR değerlerinin AVE değerlerinden büyük olduğu (CR>AVE), AVE değerinin ise 0.74 olduğu (AVE>0.50) tespit edilmiştir (Bkz. Tablo 6). Bu bulgulara göre, söz konusu değerlere dayanarak ölçeğin yakınsama geçerliliğini sağladığı ifade edilebilir.

Alan yazın incelendiğinde, fiziksel aktivitelerden keyif alma PACES ölçeği ilk olarak; Kendzierski ve Decarlo tarafından (1991) lisans öğrencileri örnekleminde, 18 madde ve tek boyutlu bir yapı olarak geliştirilmiş ve pek çok çalışmada kullanılmıştır. PACES ölçeği, yayımlandığı tarihten itibaren günümüze kadar hem madde sayısında hem de faktör yapısında çeşitli değişikliklere uğramıştır. PACES ölçeğinin farklı yaş grupları örnekleminde, farklı dil ve kültürlerde tek boyutlu ve iki boyutlu yapılarının test edildiği çeşitli çalışmalara rastlanılmıştır. Örneğin; Mullen vd., (2011) tarafından yetişkinler örnekleminde gerçekleştirilen çalışmada 8 madde ve tek boyutlu yapıyı test etmişlerdir. Faktör yüklerinin ise 0.70 ile 0.85 aralığında olduğu görülmektedir. Elde edilen tek boyutlu yapının uyum indeks değerlerinin kabul edilebilir seviyede olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 24.164$, RMSEA = .037, CFI = .99, TLI = .98). Teques vd., (2017) tarafından yaşları 18-66 arasında değişiklik gösteren 395 katılımcıyla gerçekleştirilen çalışmada ölçeğin tek faktörlü bir yapı ortaya koyduğu, faktör yüklerinin 0.79 ile 0.89 arasında değiştiği, uyum indeks değerlerinin ise ($\chi^2/sd= 80.18$, B-S $p<0.001$, CFI = 0.966, TLI = 0.952, RMSEA= 0.087, SRMR= 0.028) iyi model uyum indekslerine sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca ölçek iç tutarlılık değeri 0.94 olarak bulunmuştur. Literatür incelendiğinde PACES'in tek boyutlu yapısından farklı olarak Rodrigues ve arkadaşları (2021) PACES'in 8 madde 2 boyutlu bir yapısını test etmiştir. Yaşları 18-53 aralığında değişen toplam 277 gönüllü katılımcı ile gerçekleştirilen çalışmada 2 faktörlü modelin faktör yüklerinin 0.74 ile 0.86 aralığında olduğu, uyum indeks değerlerinin ise ($\chi^2 = 120.865$, $sd=13$, RMSEA =0.65, CFI = .981, TLI = .959) kabul edilebilir seviyede olduğu ifade edilmektedir. Elde edilen CR değeri ise 0.89 olarak bulunmuştur.

Bu çalışmada elde edilen açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, Mullen ve arkadaşları (2011) tarafından geliştirilen PACES'in orijinal formunda olduğu gibi Türkçe versiyonunda da benzer olarak 8 madde ve tek faktörlü yapısının korunduğu görülmektedir. Bu kapsamda, kültürel farklılıkların ve katılımcı profilinin ülkeler arasında FAKÖ'nin yapısal özelliklerinde (boyutsallığında) bir çeşitliliğe neden olduğunu ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte, ölçüm aracının kısa ve kullanımı kolay olması önemli bir avantaj olarak değerlendirilebilir.

PACES ölçeğinin farklı yaş gruplarında geçerlilik ve güvenilirliğinin test edildiği çeşitli araştırmalardan söz etmek mümkündür. Örneğin; çocuklar ve gençler (Motl vd., 2001; Dishman vd., 2005; Fernández vd., 2008; Paxton vd., 2008; Dunton vd., 2009; Moore vd., 2009; Jekauc vd., 2013; Liang, vd.,2014), yetişkin ve yaşlılar (Heesch, Masse ve Dunn, 2006; Graves vd., 2010; Mullen vd., 2011; Teques vd., 2017), ile sporcuların (Monteiro vd., 2017) yer aldığı çeşitli çalışmalar literatürde yer almaktadır. Ek olarak (PACES) ölçeği; İngilizce (Crocker vd., 1995), İtalyanca (Carraro vd., 2008), İngilizce (Mullen vd., 2011), İspanyolca (Moreno vd., 2008), Brezilya Portekizcesi (Alves vd., 2018), Çince (Chen vd., 2019), Almanca (Jekauc vd., 2020), ve Portekizce (Rodrigues vd.,2021) gibi farklı dil ve kültürlerle uyarlanmış ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çalışma kapsamında da ölçüm aracının Türkçe formu farklı yaş gruplarında biçimsel, metrik, ölçek ve katı değişmezlik açısından incelenmiştir. Elde edilen bulgular ışığında ölçeğin, faktör yapısının her bir yaş grubu (11-14 yaş, 15-18 yaş ve 18 yaş ve üzeri) için ölçüm değışmezliğine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Ölçüm aracına ilişkin çarpıklık ve basıklık katsayıları incelendiğinde; ilgili örneklemden elde edilen verilerin, parametrik testlerin ön şartlarından normallik varsayımını karşıladığı görülmektedir. Betimleyici istatistik sonuçlarına göre, ölçeğin uygulandığı 1. grup (N=786), 2. grup (N=787) toplamda 1513 öğrenciden elde edilen her bir maddenin puanların ortalamalarının 5.30 ile 5.66 aralığında, standart

sapma değerlerinin ise 1.62 ile 1.72 aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca göre çalışmaya katılan öğrencilerin fiziksel aktivitelerden keyif alma düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ölçekten alınacak puan ortalamasının yüksek olması fiziksel aktivitelerden alınan keyif düzeyinin yüksek olduğunu, ölçekten alınan puan ortalamasının düşük olması ise fiziksel aktivitelerden alınan keyif düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir.

Elde edilen bulgulara istinaden, FAKÖ Türkçe versiyonu 8 madde ve tek alt boyuttan oluşan, 7'li likert (1= Kesinlikle Katılmıyorum,...,7= Kesinlikle Katılıyorum) şeklinde derecelendirmeye sahip bir ölçme aracıdır. Fiziksel aktivitelerden keyif alma ölçeğinin farklı örneklem ve yaş aralığına sahip bireylerin (11-14 yaş, 15-18 yaş ve 18 yaş ve üzeri) fiziksel aktivitelerden keyif alma düzeylerinin ölçülmesinde ve farklı parametreler ile ilişkilendirilmesinde kullanılabilir ve geçerli bir ölçme aracı olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak, ölçek geliştirme/uyarlama, geçerlilik ve güvenilirliğin sağlanması devam eden bir süreçtir. Bu nedenle, farklı özelliklere sahip örneklem gruplarında (örneğin; spesifik spor branşlarında/fiziksel aktivitelerde, deneysel araştırmalarda vb.) daha fazla araştırma yapılması, bu ölçeğin faktör yapısı ve güvenilirliği hakkında daha fazla bilgi sağlayabilir. Bu nedenle araştırmacılar FAKÖ'nin psikometrik özelliklerini değerlendirmeye devam etmeleri için teşvik edilmektedir. Çeşitli kültürlerde ve popülasyonlarda mevcut ölçüm aracının psikometrik özelliklerinin kanıtlanmış olması yazar/araştırmacıların, uluslararası karşılaştırmalı çalışmalar gerçekleştirmesini mümkün kılmaktadır.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 40, İkinci yazar/Second author % 30, üçüncü Yazar/Third author % 30

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Kaynakça

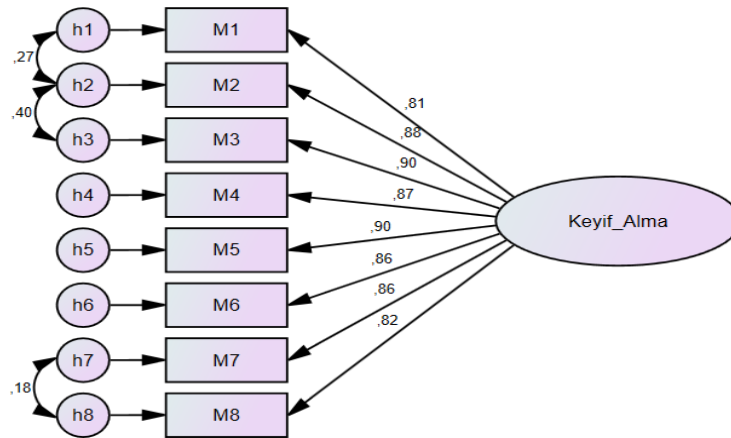
- Akbaba, S. (2006). Eğitimde motivasyon. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (13), 343-361.
- Alkaabi, S. A. R., Alkaabi, W., & Vyver, G. (2017). Researching student motivation. *Contemporary Issues in Education Research*, 10(3), 193-202. <https://doi.org/10.19030/cier.v10i3.9985>
- Alves, E. D., Panissa, V. L. G., Barros, B. J., Franchini, E., & Takito, M. Y. (2018). Translation, adaptation, and reproducibility of the physical activity enjoyment scale (PACES) and feeling scale to Brazilian Portuguese. *Sport Sciences for Health*, 15(2), 329-336.
- Aslan, M., Doğan, S. (2020). Dışsal motivasyon, içsel motivasyon ve performans etkileşimine kuramsal bir bakış . *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi* , 11 (26) , 291-301 . DOI: 10.21076/vizyoner.638479
- Başusta, N. B., & Gelbal, S. (2015). Gruplararası karşılaştırmalarda ölçme değişmezliğinin test edilmesi: PISA öğrenci anketi örneği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(4), 80-90.
- Burns, R. D., Fu, Y., & Podlog, L. W. (2017). School-based physical activity interventions and physical activity enjoyment: A meta-analysis. *Preventive medicine*, 103, 84-90. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2017.08.011>
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara.: Pegem Akademi Yayınları.
- Carraro, A., Young, M. C., & Robazza, C. (2008). A contribution to the validation of the physical activity enjoyment scale in an Italian sample. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 36(7), 911-918.

- Chen, H., Dai, J., & Sun, H. (2019). Validation of a Chinese version of the physical activity enjoyment scale: Factorial validity, measurement equivalence, and predictive validity. *International Journal of Sport and Exercise Psychology*, 17(4), 367-380.
- Craike, M. J., Hibbins, R., & Cuskelly, G. (2010). The influence of various aspects of enjoyment on participation in leisure time physical activity. *World Leisure Journal*, 52(1), 20–33. doi:10.1080/04419057.2010.9674619
- Crocker, P. R., Bouffard, M., & Gessaroli, M. E. (1995). Measuring enjoyment in youth sport settings: A confirmatory factor analysis of the physical activity enjoyment scale. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 17(2), 200–205.
- Cüceloğlu, D. (2018). *İnsan ve davranışı*. İstanbul: 36. Baskı, Remzi Kitap Evi. ISBN: 978-975-14-1869-2
- Çiçek, Ş , İnce, M . (2005). Öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması sürecine ilişkin görüşleri. *Spor Bilimleri Dergisi* , 16 (3) , 146-155 .
- Demirtoz, B , Alpkaya, U . (2016). Okul çocuklarının fiziksel aktiviteden hoşlanma düzeyleri . *Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi* , 1 (1) , 23-30
- Dimitrov, D. M. (2010). Testing for factorial invariance in the context of construct validation. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 43(2), 121-149.
- Dishman, R. K., Motl, R. W., Saunders, R., Felton, G., Ward, D. S., Dowda, M., & Pate, R. R. (2005). Enjoyment mediates effects of a school-based physical-activity intervention. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 37(3), 478-487.
- Dismore, H., & Bailey, R. (2011). Fun and enjoyment in physical education: young people's attitudes. *Research Papers in Education*, 26(4), 499–516. doi:10.1080/02671522.2010.484866
- Dogra, S., MacIntosh, L., O'Neill, C., D'Silva, C., Shearer, H., Smith, K., & Côté, P. (2018). The association of physical activity with depression and stress among post-secondary school students: A systematic review. *Mental Health and Physical Activity*, 14, 146–156. doi:10.1016/j.mhpa.2017.11.001
- Dunton, G. F., Tscherne, J., & Rodriguez, D. (2009). Factorial validity and gender invariance of the physical activity enjoyment scale (PACES) in older adolescents. *Research Quarterly for Exercise And Sport*, 80(1), 117-121.
- El-Sherif, J. L. (2016). The value of fun in physical activity. *Strategies*, 29(2), 3–8. doi:10.1080/08924562.2015.1133353
- Ertaş, M , Aktaş, G . (2019). Rekreatif gruplara üyelik: Motosiklet grupları üzerine bir inceleme . anatolia: *Turizm Araştırmaları Dergisi* , 30 (1) , 19-30 . DOI: 10.17123/atad.580615
- Fernández García, E., Sánchez Bañuelos, F., Salinero Martín, J. J. (2008). Validación y adaptación de la escala PACES de disfrute con la práctica de la actividad física para adolescentes españolas [Validation and adaptation of the PACES scale of enjoyment with the practice of physical activity for Spanish adolescents]. *Psicothema*, 20(4), 890–895.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). *How to Design and Evaluate Research in Education* (8th ed.). New York: McGraw-Hill.
- Fuentesal-García, J., Baena-Extremera, A., & Sáez-Padilla, J. (2019). Psychometric characteristics of the physical activity enjoyment scale in the context of physical activity in nature. *International journal of environmental research and public health*, 16 (24), 488

- George, D., ve Mallery, P. (2016) *IBM spss statistics 23 step by step: A simple guide and reference*. (14 th ed.) New York: Routledge.
- Graves, L. E., Ridgers, N. D., Williams, K., Stratton, G., Atkinson, G., & Cable, N. T. (2010). The physiological cost and enjoyment of wii fit in adolescents, young adults, and older adults. *Journal of Physical Activity and Health*, 7 (3), 393-401.
- Hair, J., Black, W., Babin, B. ve Anderson, R. (2010). *Multivariate data analysis (7th ed.)*. Upper Saddle River, Prentice-Hall, NJ, USA.
- Hattie, J., Hodis, F. A., & Kang, S. H. K. (2020). Theories of motivation: Integration and ways forward. *Contemporary Educational Psychology*, 101865. doi:10.1016/j.cedpsych.2020.101865
- Heesch, K. C., Masse, L. C., & Dunn, A. L. (2006). Using Rasch modeling to re-evaluate three scales related to physical activity: enjoyment, perceived benefits and perceived barriers. *Health Education Research*, 21(suppl_1), i58-i72.
- Hopple, C. J. (2018). Top 10 reasons why children find physical activity to be fun. *Strategies*, 31(3), 40-47.
- Hu, L.T. & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6, 1–55.
- Jekauc, D., Voelkle, M., Wagner, M. O., Mewes, N., & Woll, A. (2013). Reliability, validity, and measurement invariance of the German version of the physical activity enjoyment scale. *Journal of Pediatric Psychology*, 38(1), 104-115.
- Jekauc D, Nigg C, Nigg CR, Reichert M, Krell-Roesch J, Oriwol D, et al. (2020). Measurement properties of the german version of the physical activity enjoyment scale for adults. *Plos One* 15(11): e0242069
- Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS 23 uygulamalı istatistiksel analizler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kartal, M. & Bardakçı, S. (2018). *SPSS ve AMOS uygulamalı örneklerle güvenilirlik ve geçerlilik analizleri*, Ankara: Akademisyen Yayıncılık
- Kendzierski, D. & DeCarlo K. (1991). Physical activity enjoyment scale: Two validation studies. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 13, 50-64.
- Kenyon, G. S., & McPherson, B. D. (1973). Becoming involved in physical activity and sport: A process of socialization. *Physical activity: Human growth and development*, 303-332.
- Liang, Y., Lau, P. W., Huang, W. Y., Maddison, R., & Baranowski, T. (2014). Validity and reliability of questionnaires measuring physical activity self-efficacy, enjoyment, social support among hong kong chinese children. *Preventive Medicine Reports*, 1, 48-52.
- Lindqvist, A.-K., Kostenius, C., & Gard, G. (2014). Fun, feasible and functioning: Students' experiences of a physical activity intervention. *European Journal of Physiotherapy*, 16(4), 194–200. doi:10.3109/21679169.2014.946089
- Locke, E. A., & Schattke, K. (2019). Intrinsic and extrinsic motivation: Time for expansion and clarification. *Motivation Science*, 5(4), 277.
- Latorre Roman, P. A., García Pinillos, F., Navarro Martinez, A. V., & Izquierdo Rus, T. (2014). Validity and reliability of physical activity enjoyment scale questionnaire (PACES) in children with asthma. *Journal of Asthma*, 51(6), 633-638.
- Massey, W. V., Szarabajko, A., Thalken, J., Perez, D., & Mullen, S. P. (2021). Memories of school recess predict physical activity enjoyment and social-emotional well-being in adults. *Psychology of Sport and Exercise*, 55, 101948.

- Mardia, K. V. (1985). Mardia's test of multinormality. In S. Kotz & N. L. Johnson (Eds.), *Encyclopedia of statistical sciences*, Vol. 5 (pp. 217–221). New York, NY: Wiley.
- McAuley, E. (1994). Physical activity and psychosocial outcomes. In C. Bouchard, R. J. Shephard, & T. Stephens (Eds.), *Physical activity, fitness, and health: International proceedings and consensus knowledge*. (pp. 551–568).
- Mirzeoğlu, A. D., & Çoknaz, D. (2014). Fiziksel etkinlikten hoşlanma ölçeği-kısa formunun Türk çocuk ve gençleri için geçerlik ve güvenirlik çalışması. *International Journal of Human Sciences*, 11(1), 672-687.
- Monteiro, D., Nunes, G., Marinho, D. A., Couto, N., Antunes, R., Moutão, J., & Cid, L. (2017). Translation and adaptation of the physical activity enjoyment scale (PACES) in a sample of Portuguese athletes, invariance across genders nature sports and swimming. *Revista Brasileira de Cineantropometria & Desempenho Humano*, 19(6), 631-643.
- Moreno, J. A., González-Cutre, D., Martínez, C., Alonso, N., & López, M. (2008). Propiedades psicométricas de la physical activity enjoyment scale (PACES) en el contexto español. *Estudios de Psicología*, 29(2), 173-180.
- Moore, J. B., Yin, Z., Hanes, J., Duda, J., Gutin, B., & Barbeau, P. (2009). Measuring enjoyment of physical activity in children: validation of the physical activity enjoyment scale. *Journal of Applied Sport Psychology*, 21(S1), S116-S129.
- Motl, R. W., Dishman, R. K., Saunders, R., Dowda, M., Felton, G., & Pate, R. R. (2001). Measuring enjoyment of physical activity in adolescent girls. *American Journal of Preventive Medicine*, 21(2), 110-117.
- Mullen, S. P., Olson, E. A., Phillips, S. M., Szabo, A. N., Wójcicki, T. R., Mailey, E. L., Neha P. G., Jason T. F., Arthur F. K., McAuley, E. (2011). Measuring enjoyment of physical activity in older adults: invariance of the physical activity enjoyment scale (paces) across groups and time. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 8(1), 103. doi:10.1186/1479-5868-8-103
- Murrock, C. J., Bekhet, A., & Zauszniewski, J. A. (2016). Psychometric evaluation of the physical activity enjoyment scale in adults with functional limitations. *Issues in mental health nursing*, 37(3), 164-171.
- Nahas, M. V., Goldfine, B., & Collins, M. A. (2003). Determinants of physical activity in adolescents and young adults: The basis for high school and college physical education to promote active lifestyles. *Physical Educator*, 60(1), 42
- Nunnally, J. C. (1978). An overview of psychological measurement. *Clinical diagnosis of mental disorders*, 97-146.
- O'Reilly, E., Tompkins, J., & Gallant, M. (2001). "They ought to enjoy physical activity, you know?": Struggling with fun in physical education. *Sport, Education and Society*, 6(2), 211–221. doi:10.1080/13573320120084281
- Paxton, R. J., Nigg, C., Motl, R. W., Yamashita, M., Chung, R., Battista, J., & Chang, J. (2008). Physical activity enjoyment scale short form—does It Fit for children?. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 79(3), 423-427.
- Perttula, A., Kiili, K., Lindstedt, A., & Tuomi, P. (2017). Flow experience in game based learning – a systematic literature review. *International Journal of Serious Games*, 4(1). <https://doi.org/10.17083/ijsg.v4i1.151>

- Rodrigues, F., Forte, P., teixeira, d. s., cid, l., & monteiro, d. (2021). the physical activity enjoyment scale (paces) as a two-dimensional scale: Exploratory and invariance analysis. *Montenegrin Journal of Sports Science and Medicine*, 10(1), 61-66.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000a) Intrinsic and extrinsic motivations: classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), pp. 54-67. doi:10.1006/ceps.1999.1020
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000b) Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78. doi:10.1037/0003-066X.55.1.68.
- Seker, S. E. (2015). *Motivasyon teorisi (motivation theory)*. YBS Ansiklopedi, 2(1), Ss. 22-26.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, M., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 6(2), 23-74.
- Şimşek, A., & Eroğlu, Ö. (2013). *Davranış bilimleri*. Konya: Eğitim Yayınevi. Ss. 3-4 ISBN. 978-506-5176-30-3
- Şimşek, M. Ş., Çelik, A., & Akgemci, T. (2015). *Davranış bilimlerine giriş ve örgütlerde davranış (Yenilenmiş 9. baskı)*. Konya: Eğitim Yayınevi. Ss. 3-29
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics (5th ed.)*. New York: Allyn and Bacon.
- Teques, P., Calmeiro, L., Silva, C., & Borrego, C. (2020). Validation and adaptation of the Physical Activity Enjoyment Scale (PACES) in fitness group exercisers. *Journal of Sport and Health Science*, 9(4), 352-357.
- Wankel, L. M. (1993). The importance of enjoyment to adherence and psychological benefits from physical activity. *International Journal of Sport Psychology*, 24, 151-69
- Winger, S. R., & Pargman, D. (2003). Assessment of Factors Associated with Exercise Enjoyment. *Journal of Music Therapy*, 40(1), 57-73. doi:10.1093/jmt/40.1.57
- Vallerand, R. J. (1997). Toward a hierarchical model of intrinsic and extrinsic motivation. *Advances in Experimental Social Psychology*, 29, 271-360. doi:10.1016/s0065-2601(08)60019-2
- Vallerand, R. J., & Losier, G. F. (1999). An integrative analysis of intrinsic and extrinsic motivation in sport. *Journal of Applied Sport Psychology*, 11(1), 142-169. doi:10.1080/10413209908402956
- Yannakakis, G. N., Maragoudakis, M., & Hallam, J. (2009). Preference learning for cognitive modeling: a case study on entertainment preferences. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics - Part A: Systems and Humans*, 39(6), 1165-1175. doi:10.1109/tsmca.2009.2028152

Ek-1

Şekil 1: Modifikasyon Sonrası Ölçüm Modeli

Ek-2**Fiziksel Aktivitelerden Keyif Alma Ölçeği**

Ölçek, fiziksel aktivitelerden beklenen ya da algılanan zevk ve haz gibi olumlu duyguları değerlendiren, tek boyut ve 8 ifadeden oluşmaktadır. Ölçek maddeleri 7'li likert (1= Kesinlikle Katılmıyorum,...,7= Kesinlikle Katılıyorum) tipinde derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ters madde (olumsuz ifade) bulunmamaktadır. Ölçekten alınacak puan ortalamasının yüksek olması fiziksel aktivitelerden alınan keyif düzeyinin yüksek olduğunu, ölçekten alınan puan ortalamasının düşük olması ise fiziksel aktivitelerden alınan keyif düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir.

Fiziksel Aktivitelerden Keyif Alma Ölçeği (FAKÖ)								
	Kestinlikle Katılmıyorum ↔ Kestinlikle Katılıyorum							
	1	2	3	4	5	6	7	
1. Fiziksel aktiviteleri zevkli buluyorum.	1	2	3	4	5	6	7	
2. Fiziksel aktiviteler çok eğlencelidir.	1	2	3	4	5	6	7	
3. Fiziksel aktiviteler hoştur.	1	2	3	4	5	6	7	
4. Fiziksel aktiviteler canlandırıcıdır.	1	2	3	4	5	6	7	
5. Fiziksel aktiviteler tatmin edicidir.	1	2	3	4	5	6	7	
6. Fiziksel aktiviteler mutluluk vericidir.	1	2	3	4	5	6	7	
7. Fiziksel aktiviteler harekete geçiricidir.	1	2	3	4	5	6	7	
8. Fiziksel aktiviteler rahatlatıcıdır.	1	2	3	4	5	6	7	

NOT: Türkçeye uyarladığımız ölçme aracı, ticari amaç gütmeyen bilimsel çalışmalarda izin alınmaksızın, kaynak göstermek kaydıyla kullanılabilir.

Extended Abstract

This study aimed to examine the validity and reliability of the "Physical Activity Enjoyment Scale (PACES)", which was developed by Mullen et al. (2011) by adapting it to Turkish and the Turkish population.

In this study, the total sample consisted of 1573 students (56.6% female, 43.4% male) aged from 11 to 35 ($\bar{X} = 15.92$, $SD = 4.76$), and studying in secondary school (38.4%), high school (30.1%) and university (31.5%). Participants were selected by convenience sampling method, one of the non-probability sampling methods. Moreover, the total sample was randomly separated into two groups: The first group consisted of 786 students (59% female, 41% male) between the ages of 11 and 35 ($\bar{X} = 15.80$, $SS = 4.29$). In the second group, there were 787 students (54.1% female, 45.9% male) aged between 11 and 33 ($\bar{X} = 16.03$, $SS = 4.43$). This study was cross-sectional research conducted with the online survey method. Explicit permission was obtained from the author of the original version of PACES via e-mail. The scales used in the research were prepared via "Google Form" and delivered to the students online via e-mail and WhatsApp. A total of 1597 questionnaires were answered between 02.04.2021 - 20.05.2021, and after the inaccurate, incomplete, etc. questionnaires were excluded from the analysis, the answers of 1573 participants were used in the analyses.

SPSS and AMOS 20.0 package programs were used to perform statistical analysis. The linguistic equivalence of the scale was examined by using correlation analysis. In the study, the data set was divided into two separate groups by random assignment method to perform exploratory (EFA) and confirmatory factor analyses (CFA). EFA, item analysis and reliability analyzes were performed on the data obtained from the first group. The data obtained from the second group was used by CFA. Before the analysis, it was examined whether the data met the normality assumption or not, as suggested by George and Mallery (2016), considering the criterion of skewness and kurtosis values being in the range of ± 2 . In addition, Mardia's criterion of multivariate kurtosis coefficient (Mardia, 1985) was met, and the data were checked for normality (Mardia, 1985). Cronbach's alpha coefficient (α), composite reliability (CR) and mean-variance extracted (MVE) values were calculated to evaluate the validity and reliability of the model related to PACES.

This research was published in its original form by Mullen et al. (2011) designed to test the validity and reliability of the Turkish version of the PACES, consisting of 8 items with a 7-point Likert-type rating and one dimension. The scale was applied to 3 different study groups (middle school, high school, university) consisting of a total of 1513 participants, varying between the ages of 11-35, and analyzes were performed on the obtained data.

According to the results obtained, whether the scale has linguistic equivalence or not was examined by using correlation analysis. As a result, it was determined that PACES was linguistically equivalent. In the study, EFA was used to test the structural features of PACES. Accordingly, it has been determined that the Turkish version of PACES has a structure with 8 items and a single factor, similar to the original. As a result of the analysis, it was seen that the total explained variance was 76.23%. Besides, it was determined that the factor loads of the items in the model were between 0.84 and 0.90. CFA was used to verify the single factor structure. It was determined that the model fit values obtained were in the range of good model fit indices ($\chi^2/df = 2.368$ GFI = .98, CFI = .99, TLI = .99, RMSEA = 0.42, SRMR = .010 (Hu and Bentler, 1999; Schermelleh-Engel et al., 2003). To reveal the reliability of the scale, the Cronbach alpha internal consistency coefficient and the composite reliability (CR) coefficient were calculated. A Cronbach's alpha value above 0.70 indicated that the scale had sufficient internal consistency (Nunnally, 1978). Accordingly, the internal consistency coefficient of the scale was determined as .96. As another indicator of reliability, the composite reliability value was examined and the CR value was found to be 0.95. The convergent validity of the scale was checked, and according to the results obtained, it was determined that the CR values were greater than the AVE values ($CR > AVE$), and the AVE value was 0.74 ($AVE > .50$).

When the literature was examined, the PACES scale of enjoying physical activities was developed by Kendzierski and Decarlo (1991) in a sample of undergraduate students as a one-dimensional construct with 18 items and used in many studies. The PACES scale has experienced several adjustments in terms of both the number of items and the factor structure since its original release. Various studies found in which one-dimensional and two-dimensional structures of the PACES scale were tested in different age groups in different languages and cultures. For instance, Mullen et al. (2011) tested 8 items and one-dimensional structure in a study conducted with adults. It was seen that the factor loads were between 0.70 and 0.85. It was determined that the fit index values of the one-dimensional structure obtained were at an acceptable level ($\chi^2 = 24.164$, RMSEA = .037, CFI = .988, TLI = .983). In the study conducted by Teques et al., (2017) with 395 participants aged between 18 and 66, the scale revealed a single-factor structure, factor loadings ranged from 0.79 to 0.89, and the fit index values were ($\chi^2/df = 80.18$, BS $p < 0.001$, CFI = 0.966, TLI = 0.952, RMSEA = 0.087, SRMR = 0.028) have good model fit indices. In

addition, the internal consistency value of the scale was found to be 0.94. When the literature is examined, Rodrigues et al. (2021) tested an 8-item 2-dimensional structure of PACES, unlike the one-dimensional structure of PACES. In the study conducted with 277 volunteer participants aged between 18-53 years, the factor loads of the 2-factor model were between 0.74 and 0.86, and the fit index values were ($\chi^2 = 120.865$, $sd=13$, $RMSEA = 0.65$, $CFI = .981$, $TLI = .959$).) stated to be at an acceptable level. The CR value obtained was found to be 0.89.

Since its publication, the PACES scale has undergone various changes in both the number of items and its factor structure. Various studies were found in which one-dimensional and two-dimensional structures of the PACES scale were tested in different age groups in different languages and cultures. For instance, children and youth (Motl et al., 2001; Dishman et al., 2005; Fernández et al., 2008; Paxton et al., 2008, Dunton et al., 2009; Moore et al., 2009; Jekauc et al., 2013; Liang, et al., 2014), adults and the elderly (Heesch, Masse, and Dunn, 2006; Graves et al., 2010; Mullen et al., 2011; Teques et al., 2017), and athletes (Monteiro et al., 2017) included in the literature. As a result, the Turkish version of PACES was a 7-point Likert scale (1= Strongly Disagree, ..., 7= Strongly Agree) consisted of 8 items and a single sub-dimension. It was concluded that the scale of enjoying physical activities was a reliable and valid measurement tool that can be used to measure the level of enjoyment of physical activities of individuals with different samples and age ranges (11-14 years, 15-18 years and 18 years and above) and to associate them with different parameters. However, scale development/adaptation, ensuring validity and reliability was an ongoing process. Therefore, further research on sample groups with different characteristics (for example, in specific sports branches/physical activities, experimental studies, etc.) may provide more information about the factor structure and reliability of this scale.

Araştırma Makalesi • Research Article

Yeni Savaşlar ve Çocuk Askerler

The New Wars and Child Soldiers

Canan Sağıroğlu*

Öz: Yeni savaşlar kavramı, Soğuk Savaş sonrası dönemin değişen özellikleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır ve ilk olarak Mary Kaldor tarafından 1999 yılında kullanılmıştır. Geleneksel savaşlardan farklı olarak daha az maliyetle daha fazla kazanç elde etme hedefleri doğrultusunda yeni savaşların aktörlerinin çeşitli araçlar/yöntemler geliştirdikleri görülmektedir. Özellikle devlet dışı aktörler, hukuki anlamda bağlayıcı olabilecekleri yasaların eksikliğinden faydalanarak savaş suçu işlemektedirler. Geleneksel savaşlarda hukuken “korunan” statüsünde olan çocuklar, yeni savaşlarda devlet dışı aktörlerin doğrudan şiddetine/araçsallaştırılmasına maruz kalmışlardır. Çocuklar, devlet ve devlet dışı aktörlerin hedefleri doğrultusunda savaşlarda bazen bir savaşçı bazen de arka cephede hizmet personeli olarak kullanılmaktadır. Savaşlarda cephede ve cephe arkasında çalıştırılan veya görevlendirilen çocuklar, çocuk askerler olarak tanımlanmaktadır. Tarihsel süreçte çocukların savaşlarda yer alması ilk defa yeni savaşlarda ortaya çıkmış bir olgu değildir. Fakat hukuki olarak çocuk ve çocuk asker kavramlarının tanımlanması yirminci yüzyılda gerçekleşmiştir. Böylece savaşın değişen özellikleri itibarıyla kavramsal ve hukuksal açıdan çocuk askerler yeni savaşların bir aracı haline gelmiştir. Çocuk askerler, yeni savaşların aktörleri için, maliyeti düşük ve gerek personel açığını gidermek gerekse de ideolojik hedeflerini gerçekleştirmek açısından kullanım alanı geniş bir savaş aracı haline gelmiştir. Çalışma çocuk askerlerin kullanılmasını yeni savaşlar bağlamında değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Savaşlar, Devlet ve Devlet dışı Aktörler, Çocuk Askerler

Abstract: Concept of the new wars emerged in line with the changing characteristics of the post-Cold War era and was proposed originally by Mary Kaldor in 1999. Unlike traditional wars, the actors of new wars have been considered to develop various tools/methods in line with the goal of gaining more profit with less cost. In particular, non-state actors commit war crimes by taking advantage of the lack of laws that could be legally binding. Children who were legally "protected" in traditional wars have been exposed to direct violence/instrumentation by non-state actors in the new wars. Children are sometimes used as warriors and supporting service personnel in line with the goals of the state and non-state actors. Children who are employed or assigned in wars at the front or behind the front are defined as child soldiers. In history, the participation of children in wars is not a new phenomenon that has emerged for the first time in new wars. However, the legal definition of the concepts of child soldiers emerged in the twentieth century. Thus, due to the changing characteristics of war, child soldiers have become a tool of new wars in terms of conceptual and legal aspects. Child soldiers have become a tool of war for the actors of new wars, with a low cost and widely used in terms of both meeting the personnel shortage and implementing their ideological goals. The current study evaluates the issue of child soldiers in the context of the new wars.

* Öğr. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-2737-7230, csagioglu@adiyaman.edu.tr

Cite as/ Atıf: Sağıroğlu, C. (2022). Yeni savaşlar ve çocuk askerler. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 39-55. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.960839>

Received/Geliş: 01 July/Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 16 November/Kasım 2021

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

Keywords: The New Wars, State and Non-state Actors, Child Soldiers

Giriş

II. Dünya Savaşı, savaş kavramının tanımlanmasında bir dizi değişikliğe yol açmıştır. II. Dünya Savaşı'na kadar gerçekleşmiş olan savaşlar için yapılmış tanımlamaların, bu zamandan sonraki savaşların özelliklerini açıklamakta yetersiz kaldığı görülmüştür. Toplumsal ve ekonomik gelişmelerden bağımsız düşünülemez olan savaşın anlamı ve etkisi de gelişmelere paralel şekilde değişmiştir. Değişimin önemli sebeplerinden biri, savaşta meydana gelen insani ve ekonomik kayıpların yüksek olmasıdır. Bu durum, uluslararası aktörlerin ve normatif sistemin güçlendirilmesi gerektiği görüşünü tetiklemiştir. Soğuk Savaşın etkisiyle birlikte bu dönemi dekolonizasyon hareketleri takip etmiş, sistemin doğal döngüsünün içinde talepler listelenmiş, bağımsızlıkların kazanılması hızlanmıştır. Değişimin devlet egemen sistemdeki karşılığı zayıflık ve çözümsüzlüğün getirdiği çatışma ortamı olmuştur. Devlet dışı aktörlerin ise sayıları artmış ve bu aktörlerin sisteme etkisi katlanarak yükselmiştir. Soğuk Savaş sonrası gelişen/dönüşen savaş diğerlerinden ayırmak için geleneksel-yeni savaş ayrımı yapılmaktadır. Bu ayrım özellikle aktörlerin statüsündeki değişimi ortaya koymaktadır. Geleneksel savaşlar egemen iki devlet arasında olma zorunluluğu ile tanımlanırken yeni savaşlarda böyle bir zorunluluk yoktur (Kaldor, 2013:2).

Ortaya çıkan ve bölünerek çoğalan aktörler, haklı savaş yaklaşımının zayıflamasında ve yerine yeni savaşlar kavramının tartışılmasında önemli itici güç olmuşlardır. Haklı savaş hakkı, A. Ereker'e göre, sadece meşruiyetini kazanmış egemen iktidarın hakkıdır ve diğer koşullarda savaşın haklı olma koşulu ortadan kalkacaktır. Savaşın ulusal çıkar için değil kamu yararı için olması gerektiği, haklı neden ve iyi niyet gibi yaklaşımlarla insani ve ekonomik kaynakların boşa harcanmaması haklı savaş koşulları açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda orantılılık kavramı ile zor kullanma amacının ötesinde zarar vermemeyi sağlamak olarak sivil dokunulmazlığı vurgulanmaktadır. Günümüzdeki savaşlarda özellikle bu konu temel tartışma konusudur (A. Ereker, 2004: 3-4).

Soğuk Savaş sonrasında gerçekleşen ekonomik gelişmelerin de savaşların işleyişine etkisi olmuştur. Dünya genelinde güçlenen liberalleşme ve ekonominin küreselleşmesi, devletlerin ulus üstü şirketlerin faaliyetleri karşısında doğrudan etkilenmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Liberal ekonominin benimsenmesi sonrası ortaya çıkan şirket olarak yeni aktörler, yeni çıkar kümeleri oluşturmuşlardır. Söz konusu çıkarlar, kişiler ve gruplar için ekonomik olduğu kadar siyasi nitelik taşımaktadır. Kapitalizmin de etkisiyle, aktörler güçlendikçe etki alanları da genişlemiş ve bunun sonucunda talepleri de artmıştır. Yeni savaşların kullanışlı özellikleri, taleplerin elde edilmesi için önemli fırsatlar sunmaktadır.

Yeni savaşlar, genişleme potansiyeli yüksek yapısıyla siyasi bir amacı gerçekleştirme, amacı elde etmek için zorlama adına kullanılabilir. Araçların çok çeşitli olmasıyla geleneksel savaşlardan ayrılan yeni savaşlar, geleneksel savaşlarda savaşın 'korunanı' olan çocukları da kullanmaktadır. Çocuklar, tarihin her döneminde savaşlarda yer almışlardır. Tarihsel süreçte çocukların cephede olmasının farklı sebepleri (çocuk kavramının tanımlanmamış olması, savaş bölgelerinde genç nüfusun ağırlıklı olması, bir savaş seferberliği ya da gönüllülük vb.) olabilmektedir. Fakat 'çocuk askerler' kavramı olarak yakın zamana özgüdür. Bu kavramın ortaya çıktığı dönem süreç olarak değerlendirildiğinde, tarih boyunca çocukların cephede olmasını gerektiren sebeplerin dışında farklı sebeplerin olduğu görülmektedir. Yeni savaşlarda, bir dünya savaşı/askeri seferberlik ya da genç nüfusun fazla olması vb. gibi zorunlu ihtiyaçlardan ziyade, savaşa zorlanmış çocukların varlığından söz etmek mümkündür. Çocuk askerler, özellikle zayıf/başarısız devletlerde, kendi ordularında veya bu coğrafyalarda siyasi talepleri olan silahlı gruplar tarafından kullanılmaktadır. Bunun yerel, bölgesel ve uluslararası ölçekte yansımaları ve etkileri olmaktadır. Çocuk askerler yeni savaşların personeli olarak uluslararası suç gruplarının değişik tokuş ettiği bir meta haline getirilmiştir. Tarihteki ilk savaştan itibaren kendini savaşın içinde bulan çocuklar, "çocuk askerler" olarak yeni savaşların araçlarından biri olmuştur ve bu doğrudan ideolojik bir tercihten kaynaklanmaktadır. Günümüzdeki savaşlarda yer alan çocukları eski savaşlarda yer alan çocuklardan ayıran temel özelliklerden biri budur.

Çalışma, savaşların özellikleri itibariyle değişen dünyaya uyum sağladığını, aktörlerin de savaşın değişen özelliklerine paralel şekilde yeni araçlar ürettiklerini, çocuk askerler üzerinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle, günümüzdeki savaşlar için kullanılan kavram olan yeni savaşlar anlatılacaktır. Savaşların önemli bir gerçekliği olan çocuk askerler konusu, yeni savaşların özellikleriyle bağlantısı doğrultusunda ele alınacaktır.

Yeni Savaşlar

Savaş, insanlık tarihinden itibaren toplumlar arasında yaşanan bir olgudur. Tarihsel süreç boyunca, savaşın şeklini, süresini, boyutunu değiştiren gelişmeler yaşanmış fakat hiçbir gelişme savaşları ortadan kaldırmamıştır. Savaş literatüründe geleneksel savaşlar olarak ifade edilen eski savaşlar, birçok kez tanımlanmaya çalışılmışsa da savaşları tüm boyutuyla açıklayan net bir tanımdan söz etmek mümkün olmamıştır. Clausewitz'in, düşmanımızı istediğimizi yapmaya ikna etmek için kullanılan bir şiddet eylemi olarak tanımladığı savaşların özelliklerine bakıldığında, sınırları ve amacı belli bir savaş düzeninden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Buna göre savaşlar politik amaçlarla ve istenilenin elde edilmesi sınırlarıyla gerçekleşen olgulardır (Clausewitz, 2003:14-23). Savaşların içeriklerinde değişmelerin gerçekleşmesine paralel olarak tanımlarında da değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında değişen dünya düzeni, savaş kavramına yaklaşımı ve savaşların özelliklerini değiştirmiş ve o zamana kadar yapılan tanımlamaların yetersiz kaldığı ifade edilmeye başlanmıştır. Yeni savaşlar kavramı böyle bir zamanda ortaya çıkmıştır.

Yeni savaşlar kavramı; Soğuk Savaş sonrası çatışmaların artması ve özellikle Bosna'da yaşananlar dikkate alınarak, ilk kez Mary Kaldor (1999) tarafından kullanılmıştır. Bosna Savaşı'nda işlenen savaş suçları, savaşların yeniden tanımlanması gerektiği fikrini ortaya çıkarmıştır. Kaldor eski savaşlar ile yeni savaşlar arasında farkları aktörler, hedefler, yöntemler ve finansal yapılar olarak sınıflandırmaktadır: Aktörler açısından bakıldığında, eski savaşlarda egemen devletler ve savaşlar devletlerin düzenli orduları arasında gerçekleşmekte iken Yeni savaşlar ise devlet-dışı aktörlerin - paramiliter gruplar, düzenli silahlı güçler, cihatçı gruplar gibi- çeşitli kombinasyonları arasında olur. Eski savaşlarda aktörler jeopolitik çıkarlar ve ideoloji hedefiyle savaşırken, yeni savaşlarda –dini, etnik, kabile gibi- kimlik olgusu için mücadeleyi içerir. Özel gruplar için amaç devlete nüfus etmektir. Yöntem olarak eski savaşlarda belirleyici olan karşı karşıya gelmek iken, Yeni savaşlarda nadiren toprak kontrolü olur, nüfus ve politik araçların ele geçirilmesi daha önceliklidir. Finansal yapılar bakımından eski savaşlar, vergilendirme veya dış devletler tarafından finanse edilirken Yeni savaşlar adam kaçırma, diaspora desteği, elmas, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı gibi yollarla finanse edilir. Eski savaşlar gelir kaynakları açısından merkeziyetçi bir yapıda iken, Yeni Savaşlar açık bir şekilde küreselleşmiştir (Kaldor, 2013: 2-3).

Ayrıca literatürdeki savaşın değişen özelliklerine ilişkin tartışmalara baktığımızda, Gray (1997: 22), eski savaşlar ile yeni savaşların arasında bazı farkların olduğunu ileri sürmekte ve bu farklar nedeniyle yakın zamanda yaşanan savaşları yeni bir savaş türü olarak postmodern savaşlar şeklinde isimlendirmiştir. Holsti de 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan de-kolonizasyon sürecindeki silahlı çatışmaları 3. tür savaşlar olarak kabul edip halk savaşları olarak tanımlamıştır (1991: 28). Lind (2004: 12-14) ise modern savaş türlerini 4 kategoriye ayırdığı çalışmasında, yakın zamanda yaşanan savaşları 4. Nesil savaşlar olarak isimlendirmiştir. Yeni savaşların, geleneksel savaşlardaki gibi sınırları belirli bir yapıya sahip olmaması, tanımlanmasını zorlaştırmaktadır.

Kaldor'a göre, yeni savaşlarda savaşan birimler çok katmanlı olarak hem kamu hem özel, devlet ve devlet-dışı veya bazı karma biçimlerde bulunabilir ve bunlar için 5 tipoloji tanımlanabilir. i) Düzenli silahlı güçler veya eski askerler; özellikle çatışma bölgelerinde bulunur, Afrika ve Sovyet sonrası ülkelerde paralarını ve eğitimlerini düzenli alabileceği bölgesel savaş lordları için kişisel ve sınır koruma hizmetinde çalışabilirler. ii) Paramiliter gruplar; hükümetler tarafından kurulurlar, nadiren üniforma giyerler, Ruanda hükümetinin genç işsizlerden kurduğu gruplar ve Kosova'da faaliyet yürüten Franki'nin Genç'leri örnek gösterilebilir. iii) Meşru müdafaa birimleri; bölgelerini savunmak isteyen gönüllülerden kurulur. iv) Yabancı paralı askerler; savaşan birimler ile kendisi bağlantı kurmaya çalışır

ve silahlı gruplara komutanlık yapmaktadır. v) Uluslararası destek güçleri veya düzenli yabancı askerler; NATO, BM gibi uluslararası örgütlerin şemsiyesi altında faaliyet gösteren birliklerdir ve net bir hiyerarşiden yoksunlardır (Kaldor, 2007: 97-102).

Kaldor'un sınıflandırmasında da görüldüğü gibi aktör bazlı ciddi bir değişim olmuştur. Silahlı aktörlerin dışında başka aktörler de vardır. Küresel ekonominin oluşturduğu belirli bir toprağa bağlı olmadan gerçekleştirilen şebeke/ağ savaşları, güçlü ülkelerin liberal talepleri ve beklentileri haline gelmiştir (Duffield, 2011: 13-15). Burada sözü edilen şebeke/ağ, iki ya da daha fazla birimi birbirine bağlayan bir yapıdır (Ergün, 2018: 129). Bu yapılar daha çok devlet dışı aktörlerden oluşmakta ve kendi içinde bir ekonomi politikası geliştirmektedir. Geliştirilen ekonomik kazançlar, aktörler arasında yeni çatışmaların sebebi haline gelmektedir ki bu da şebeke/ağ savaşları olarak ifade edilmektedir. Ekonomik liberalleşmenin artış göstermesiyle, ulus devlet yapıları da ekonomik dönüşüme uyum göstermiş ve yeterlilik bakımından yeni savaşların özelliklerinin şekillenmesine katkı sağlamıştır. Liberalizm, sınır ötesi kaynakların kullanılması, ittifakların oluşturulması ve devlet dışı kuruluşların ticari sınırları daha rahat aşabilecek hareket alanı kurabilmesini sağlamıştır.

Bowyer'a göre de küreselleşme ile birlikte çatışma süreçleri simetrik ve asimetrik özellik gösterirken, çatışmaların motivasyonu açgözlülük ve çok taraflılık olmuştur. Devletin yetersizliği ile birlikte birçok güdü çatışma nesnesi haline gelmiştir. Eski savaşlarda finansal kazanımlar kendiliğinden gelirken, Yeni Savaşlarda "vatanseverliğin yerini özelleştirme" almıştır. Fırsatçı savaş lordları daha çok konvansiyonel silahlar, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı yaparak önemli ticari karlar elde etmişlerdir. Böylece çok boyutlu faaliyetler olarak suç eylemleri ile savaş eylemleri arasındaki mesafe giderek kapanmıştır (Bowyer, 2009: 143-144).

Küreselleşme iletişimin, bilgi teknolojilerinin ve seyahatlerin ucuzlaması gibi nedenlere ek olarak savaşın görünürlüğünü arttırmış ve yabancılar ile dayanışma duygusunu yükseltmiştir (Kaldor, 2005: 211). Ayrıca, aktörlerin kimlik politikaları, organize edilmiş şiddet ile devletin ilişkisinin dönüşümü, dayanışma duygusunun yoğunluğunu belirlemiştir. Küreselleşme devlet sistemini aşındırırken, modern savaşların motivasyonlarından biri olarak kimlik siyasetini de bununla paralel olarak kullanmaktadır. Kimlik siyaseti ile sosyal dışlanmışlık yaşayan, kültürel veya dini ihtiyaçlarını ve siyasal şikâyetlerini dile getiremeyen topluluklara modern ölçekli savaş için istihdam imkânı yaratmaktadır (Fleming, 2009: 223). Politik ve ekonomik değişiklikler, kazananlar ve kaybedenler yaratmasıyla birlikte yeni direniş biçimlerine yol açan piyasa güçleri ve küreselleşme, şiddetin yeniden düzenlenmesine katkıda bulunmaktadır (Soysa, 2016:4). Bunun sonucunda yolsuzluk ve kaynak rekabetinin oluşması, güvelik ve kalkınma yaklaşımlarının birleştirilmesinin sonucu olarak devlet dışı aktörler, hükümet-dışı örgütler için bir iş sahası olarak ortaya çıkmıştır (Duffield, 2001: 45-46). Küreselleşmenin, yeni savaşların ortaya çıkmasında göz ardı edilemeyecek öneme sahip olduğu görülmektedir.

Yeni savaşların ayırt edici yapısı açısından önemli özelliklerinden biri, baskın sermaye grupları tarafından yapılan iktidar arayışlarıdır. Baskın sermaye grupları, karı maksimize etmek ve kazanç elde etmek gibi iki amaç üzerinden yola çıkmaktadır. Yeni savaşların içeriğinde iktidarı ve toplumu yönlendirme çabası vardır. Bu amaç, ekonomik olduğu kadar siyasi de olabilmektedir. Piyasaların yönlendirilmesi için şiddetin ve benzeri araçların kullanılabilmesini öngörülebilir bir gerçeklik olarak ortaya çıkmaktadır. Piyasalar için en belirgin kayıp ve kazanç ani gelişen ve tepkinin hemen verilemediği ve sorunun zamanında çözülemediği ülkelerdeki piyasalarda olmaktadır. Ani olaylarda piyasalar hemen cevap vermekte ama siyasi iktidar ve toplum buna uyum sağlayamamaktadır. Bu durum istikrarsızlığı beslemektedir ki istikrarsızlık Yeni Savaşların bir aktörü olarak manipülatörler için en kullanışlı ortamı sunmaktadır (Malantowicz, 2013).

Bununla birlikte, yeni savaşlarda önemli bir belirleyici aktör olarak özel askeri şirketler de ön plana çıkmaktadır. Özel askeri şirketlerin personellerinin tek bir ülkenin vatandaşı olmaması, özellikle insani müdahaledeki ahlaki dengeyi değiştirebilir niteliktedir ve şartlar oluştuğunda kendi adına öldürebilecek güdülere sahip olacaktır. Finansal kazanımlarının olduğu gerçeği iyi niyet prensibinin ihlalinin doğurabilecektir ki bu prensibin ihlal edilmemesi haklı nedenin sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Haklı savaşta önemli olan çatışmaların sıklığını ve yoğunluğunu düşürmek iken finansal

kazanım üzerine odaklanmış şirketlerin karını artırmak adına bu çatışmaları besleme ihtimalini atlamamak gerekir. (Heinze, 2009).

Heinze'ye göre (2009: 123-127), özel sektör askeri çabanın destekçisi olarak servis hizmeti sağlamakta, bu anlamda devletlere eşlik etmektedir. Sağladıkları sadece yemek hizmetleri, ulaşım ve lojistik destek değil, eğitim, güvenlik gibi hizmetler ile şirketler yaygınlaşmaktadır. Bu şirketlerin faaliyetleri illegal bir içerikte de olmayabilir. Şirketlerin BM'nin barış operasyonlarında barışı sürdürme, çatışmaların çözümü konularında da yardımcı olma ve insani müdahalenin içindeki unsur olarak -Sudan, Somali gibi- öne çıkabildiği görülmektedir. Bu tip bir görevlendirme belirsizlikleri de beraberinde getirecek, aktör olarak bu şirketlerin çelişkili durumlarını ortaya koyacaktır. Buradaki çelişki şirketlerin faaliyetlerinin insani ve haklı bir nedene dayanıp dayanmadığı olacaktır. Buna ek olarak şirketlerin ekonomik çıkarlarının ve daha fazla kazanma motivasyonunun doğurabileceği sonuçları da göz ardı etmemek gerekir.

Ayrıca, O'Driscoll'e göre, yeni savaşlar açısından devlet dışı aktörler sadece görece bağımsızlık mücadelesi veren ya da ayrılıkçı hareketler değil, aynı zamanda özel silah şirketler ve paralı askerlerdir. Bu şirketlerin/paralı askerlerin terörist gruplar ve bağımsızlık mücadelesi iddiasındaki örgütler ile ilişkileri ve son yıllardaki uluslararası çatışmalardaki rolü açıktır. Bu şirketler çağdaş çatışmalarda önemli bir oyuncu konumuna gelmişlerdir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası çatışmalarda genel ve küresel bir role sahip olmuşlardır. Örneğin Irak'ta 133.000 ABD askerinin yanında görevlendirilmiş 100.000 kadar askeri müteahhit alanlarında konuşlandırılmıştır. Bunlara, Shell Mobile veya De Beers gibi ticari antlaşmalar imzalayan şirketler de eklenebilir (O'Driscoll, 2009: ss.31-35). Askeri müteahhit veya savaş müteahhitleri kavramı, kolektif hale gelmiş paralı askerler için kullanılmaktadır (Yalçınkaya, 2008: 340).

Özel askeri şirketler; 11 Eylül saldırıları sonrasında uluslararası hukukun etkinliğinin ve uluslararası kurumların azaldığı dönemde kendilerine hareket alanı bulmuşlardır. Bu şirketler, savaşın özelleşmesine ve Yeni Savaşlara dönüşmesine neden olan önemli bir aktör konumundadırlar. Uluslararası kurumların askeri müdahalelerde yeterince destek görmemesi bu şirketlerin ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Şirketlerin, genellikle enerji ve savunma sanayindeki büyük şirketlerin yan kuruluşu olarak ortaya çıktıkları düşünüldüğünde, özel askeri şirketler stratejik bir konuma yerleşmektedir (Culha Zabcı, 2004: 21-24).

Özel askeri şirketler kişisel koruma veya belirli bölgelerin korunması üzerinden lojistik destek sağlarken kısmi çatışmalarda da yer almaktadır. Tanımı ve işlevi gereği muğlaklığını sürdürmekle birlikte, şiddet tekeli kaybetmiş bir devlet içerisinde bu tip şirketlerin nasıl konumlanacağı ve meşruiyetinin sınırlarını belirsizliğini korumaktadır. Devlet olmanın gerektirdiği işlevleri de bu tip şirketlerin yürütmesi devletin tekeli sarsan etki yaratmaktadır. Serbest piyasanın sunduğu askeri hizmetler sadece devletler değil kurumlar ve özel şirketler için de kullanılabilir olmuştur (Culha Zabcı, 2004: 24-30).

Ayrıca bir sorunsal olarak daha önemli olan konu, yeni savaşların geleneksel devlet savaşlarından ayrılan özelliklerinden kaynaklı, kavramın terörizm ile bitişik hale gelmesine neden olmasıdır. Aktörlerin çoğunlukla devlet dışı aktörler olması ve taleplerin de ekonomik ve siyasi talepler olması, terör sorunsalının yeni savaşlar açısından değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Terör kavramının tanımındaki belirsizlik yeni savaşların sınırlarına dâhil olan devlet-dışı grupların hareketleri ile doğrudan ilgilidir. Tanımdaki ikircikli yapı ve devlet-dışı yapıların taktikleri, faaliyetleri, diğer devlet dışı aktörler ile dirsek teması ilişkileri, terörizmi yeni savaşların bir türü olarak sunmaktadır. Siyasal şiddetin kullanılması ve suç şebekelerini yönetenler arasında net bir ayırımın olmaması dikkat çekicidir. Benzer şekilde aktörler, gelirlerinin ve mücadelelerinin devamı için ekonomik kaynakları yasadışı yollardan sağlamaktadırlar.

Genel anlamda özelliklerine bakıldığında, yeni savaşların ekonomik beklentileri ve çıkarları yüksek savaşlar olduğu görülmektedir. Aktörlerin elde ettikleri ekonomik kaynakları korumaları için de, yeni kaynaklar elde etmek için de başvurdukları birçok yöntem vardır. Başvurulan yöntemler, şiddet

içeriklidir ve silahlı çatışmalar hukukuna aykırıdır. Bu yöntemlerden biri, aktörlerin cephedeki asker ihtiyacını karşılamak üzere çocuk yaştaki bireylerin savaşmaya zorlanmasıdır.

Çocuk Kavramı ve Tarihsel Süreçte Çocukların Asker Olarak Kullanımı

Çocuklar, savaşların olduğu her dönemde savaşın bir parçası olmuştur. Ancak öncelikle çocuk kavramını açıklamakta fayda vardır. Çocuk kavramının önemi Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkmış ve daha çok çalışma şartları merkezinde tanımlanmaya çalışılmıştır (Polat ve Güldoğan, 2010:106). Fakat çocuk haklarına ilişkin adımların atılması için I. Dünya Savaşı'nın sonuçlarının görülmesi gerekmiştir. İlk olarak 1924 yılında Cenevre Sözleşmesi olarak tanınan Uluslararası Çocuk Hakları Bildirgesi'nde yer alan maddeye göre 18 yaşın altındaki herkes çocuktur. 1989'da çocuk haklarına dair ek maddelerle düzenlenen Çocuk Haklarına Dair Sözleşme 'ye göre de, çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır (Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 1989: md.1).

Çocuk haklarına yönelik maddelerin artması ve savaş hukukunu da bağlayacak kısıtlamaların getirilmesi II. Dünya Savaşı sonrası gelişmelerdir. II. Dünya Savaşı, tarihte ağır kayıpların verildiği bir savaştır ve sonuçları, yeni düzenlemelerin yapılmasının sebebi olmuştur (Aslan, 2008: 242-246). 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi ve sonrasında yapılan 1977 ¹tarihli II. Ek Protokolü, çocukların savaşlarda korunmasını ön gören maddeler içermektedir. Ancak araştırmalar göstermektedir ki, yapılan bu düzenlemeler, tarihsel süreçte çocukların savaşlarda gerek ön cephede gerekse de geri hizmette kullanılmasının önüne geçememiştir. Buradaki önemli nokta, çocukların savaşta bir asker olmasında devlet ve devlet dışı aktörlerin etkinliklerinin savaşın değişen boyutları doğrultusunda değerlendirilmesidir.

Her savaşın mağduru olan çocukların, tarihsel süreç itibariyle savaşlara katılımından söz etmek mümkündür. 1212'de gerçekleşen ve Çocuk Haçlı Seferleri olarak bilinen olay, çocukların gönüllü ve öncü olduğuna yönelik bir örnektir. Bir başka örnek, Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli yer tutan Yeniçeri Ocağıdır. Yaşları 8-18 arasında olan devşirme çocuklardan oluşturulan Yeniçeri Ocağında bu çocuklara askeri eğitim verilirdi (Elibol, 2009:22). I. Dünya Savaşı da, savaşa katılan askerler arasında 18 yaşın altında askerlerin sayılarının fazla olduğu bir savaş olmuştur. Yakın zamanın savaş tarihine bakıldığında ise çocukların farklı konumlarda savaşa dahil olduğuna dair örnekler görmek mümkündür. Örneğin II. Dünya Savaşı sürecinde Nazi Almanya'sının çocuklara yönelik şiddetinin ardında yatan neden 'saf ırk' yaratma ideolojisidir ve bu uğurda yaklaşık bir buçuk milyon çocuğun katledilmiş, yaşları çalışmaya müsait olan çocuklar ise çalışma kamplarında çalıştırılmış ve bir anlamda savaş döneminin geri hizmet personelleri olmaya zorlanmıştır².

Örneklerin çoğaltılabilmesi mümkün olmakla beraber, bu savaşlardaki çocuklardan 'çocuk asker' olarak söz etmek hukuki bağlamda karşılık bulmayacaktır. İlk üç örneğin gerçekleştiği tarihlerde 'çocuk' kavramı, dördüncü örneğin gerçekleştiği tarihte ise 'çocuk asker' kavramı henüz tanımlanmış değildir. Birbirinden bu kadar uzak tarihte ve farklı örnek verilmesinin sebebi çocukların savaşların olduğu her dönemde bir şekilde savaşın ortasında olduğunu ifade etmektir. Dönemleri kendi koşullarında değerlendirmek ve her örneği başka şekillerde gerekçelendirmek de mümkündür fakat bu çalışmanın konusu, günümüzdeki çocuk askerlerin yeni savaşlarla arasındaki bağı çözümlenektir. Çünkü yeni savaşlar olarak bahsedilen savaşlar Soğuk Savaş sonrası gerçekleşen savaşlardır ve bu zaman itibariyle hem 'çocuk' kavramı hem de 'çocuk asker' kavramı tanımlanmıştır.

Yeni Savaşlar ve Çocuk Askerlerin Kullanımı

¹ 1212 yılında Fransa ve Almanya'da toplanan yaklaşık 30 bin çocuğun Kudüs'ü fethetmek üzere başlattıkları sefer olarak bilinen olaydır. Ayrıntılar için bakınız. Blakemore, Erin (18 Nisan 2019). Felaket Zamanı Onbinlerce Çocuk Haçlı Seferi Başlatmaya Çalıştı. (Erişim: 10.10.2021), <https://www.history.com/news/the-disastrous-time-tens-of-thousands-of-children-tried-to-start-a-crusade>

² İkinci Dünya Savaşı boyunca Hitler'in, işe yaramaz/çalıştırılmaz olduğunu düşündüğü çoğunluğu Yahudi olan çocukların katledilmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız. USHMM, *Holokost Dönemi Çocukları*. (Erişim: 10.10.2021), <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/children-during-the-holocaust>

Çocuk askerler konusu sui generis'tir. Yeni savaşların özellikleri incelendiğinde de, bölgesel farkların savaşın eksenini belirleyebileceği görülmektedir. Bu açıdan yeni savaşlar, çocuk askerler tartışması bağlamında çok iyi bir arka plan sağlamaktadır (Lee-Koo: 2011: 730). Hukuk dışılık yaygın olduğundan, yani taraflar belirlenmiş bir savaş hukukuna tabi olmadığından, aktörlerin eylemlerinde de talepler doğrultusunda farkların olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durum, savaşın kendisi gibi, savaşta kullanılan araçlardan biri olan çocuk askerlerin de söz konusu savaşa has özelliklerde olması sonucunu beraberinde getirmektedir.

Çocuk askerlere ilişkin hukuki tanım şu şekildedir: 18 yaşın altındaki her kişi, çocuktur (UNICEF, 1997). Buradan anlaşılacağı gibi 18 yaşın altındaki bireylerin savaşa katılmaları veya buna zorlanmaları hukuk dışıdır. UNICEF bu durumu Çocukların silahlı kuvvetler veya silahlı gruplar tarafından işe alınması ve kullanılması, çocuk hakları ve uluslararası insancıl hukukun ciddi bir ihlalidir şeklinde tanımlamıştır (UNICEF, 2020).

Genel olarak, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nin çocukların silahlı çatışma taraflarınca işe alınması ve asker olarak kullanılması, öldürülmesi ve sakat bırakılması, tecavüz ve diğer cinsel şiddet biçimleri, çocukların kaçırılması, okullara ve hastanelere saldırılar ve çocuklar için insani yardım erişiminin engellenmesi gibi düzenlemeler yapılmıştır (Security Council, 1999, 2000, 2001, 2003, 2005, 2009, 2011, 2014, 2015, 2018, 2020). Öyle ki Güvenlik Konseyi 1612 sayılı kararla 2005 yılında çocukların çatışmalarda asker olarak kullanımını izlemek üzere bir kurul oluşturmuştur. Ancak tüm bunlara rağmen, çocuk askerlere ilişkin ciddi bir iyileşmeden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü çocuk askerler devlet dışı aktörler tarafından kullanıldığı kadar devletler tarafından da kullanılmaktadır. Günümüzde yeni savaşların aktif olarak devam ettiği yerlerde devlet dışı aktörlerin yanı sıra, 18 yaş altındaki çocukların askeri orduya katılabildiği Almanya gibi Batılı devletler de vardır (Hille, 2016). Fakat buradaki ayırım, çocukların gönüllü katılımı ile zorla savaştırılması noktasında değişmektedir ki bu fark yeni savaşların ortaya çıkardığı koşullarla açıklanabilmektedir.

Doğru ya da yanlış duygusu tam gelişmemiş olan çocukların savaşa katılması ahlaki bir ikilem de yaratmaktadır. Bu durum eylem ve kimlik kargaşasına sebep olmaktadır. Burada önemli olan hiyerarşinin takip edilmesi ilkesidir (Brigety II ve Stohl, 2007: 131-146). Bu ilke özellikle savaşmaya mecbur edilmiş çocuklar için önemlidir. Meşru müdafaa'nın söz konusu olması için kapasite, niyet ve acillik/yakınlık ilkeleri mevcuttur. Kapasitede, çocuğun ölümcül bir savaşan kapasitesine sahip olup olmadığı; niyette, düşmana karşı öldürücü bir niyetinin olup olmadığı; acillik/yakınlıkta ise, çocuğun niyeti ve kapasitesinden farklı bir durum ortaya çıktığında karşılık verebilip veremeyeceği sorgulanmaktadır (Brigety II ve Stohl, 2007: 143).

Yeni savaşlardan bahsedilirken, genel itibariyle kuralsızlık ve hukuksuzlukla tanımlanabilecek bir süreç olduğu ifade edilmişti. Kuralsızlığın ve hukuksuzluğun hüküm sürdüğü doğası gereği, geleneksel savaşın 'korunanı' olan çocuklar, yeni savaşlarda sıklıkla askeri veya geri hizmet unsuru olarak kullanılmaktadır. Çocuk askerler bu haliyle yeni savaşlara çok verimli bir meta olarak hizmet etmektedir. Yeni savaşların kuralsız ve ahlakdışı yaklaşımı güçlü bir yıkım kültürünü de oluşturmaktadır. Bu kuralsızlık statükonun reddi niteliğinde ideolojik olarak da bilinçli bir tercih olmaktadır. Çocuk askerler bir savaşın personelinden daha çok bir ideolojinin takipçisi gibi rol kazanabilmektedir. Ayrıca, çocuklar, sadece cephede kullanılması ile değil, insan kaçakçılığı, organ mafyası gibi suç unsurları için de özellikle kazanç sağlayıcı ve kullanışlı bir araç haline gelmiştir.

Yeni savaşların önemli özelliklerinde biri de silah teknolojisi ve uyumu ile ilgilidir. Bu uyum çocuk askerler için de zemin hazırlamaktadır. Yeni savaşlarda çatışmanın seyrini küçük silahlar belirlemektedir. Küçük silah teknolojisi, savaşın bu türünde, savaşın mobilizasyonunu ve hareket kabiliyetini artırmaktadır. Küçük silahların önemli bir lojistik düzenleme veya tamir gerektirmeyen, ele geçmesi kolay, hafif, sağlam ve kapsamlı bir eğitime ihtiyaç duyulmadan kullanılabilen silahlardır. Üstelik ileri teknoloji silahların aksine daha ucuzdur. (Collmer, 2004: 3). Yeni savaşlarda kullanılan silahlara uyum konusunda çocuklar pek fazla zorluk yaşamamaktadır.

Yeni savaşların araçları açısından çocuk askerleri değerlendirdiğimizde, küçük silahlar, çocuk askerlerin ortaya çıkmasına katkı sunan sebeplerden biridir. Küçük silahlar, çocukların rahatlıkla kullanabileceği niteliktedir. Dünya genelindeki istikrarsızlık, güvensizlik ve silahlara kolay ulaşım, küçük silah kullanımını artırmıştır ve bu gelişme çocuk askerler konusuna doğrudan entegre olmuş durumdadır.

Örneğin, küçük ve hafif silahlar çatışmalara bağlı ölümlerden genel olarak %60 ile %90 arasındaki oranda doğrudan sorumludur. Özellikle çocukların taşıma kolaylığı açısından dünyada en çok kullanılan hafif silah kalaşnikof AK47'dir. Küçük silahların yayılması toplumlarda şiddet kültürünün sürmesine neden olmaktadır (UNICEF, 2009). Kolayca üretilir ve ulaşılabilir silahların olması genç ve az gelişmiş ve asgari eğitilmiş kişileri üretme örneği bakımından çocuk askerlerin kitlesel kullanımlarını açıklar niteliktedir. Devlet yapılarının çözülmesi, ucuz küçük silahların Soğuk Savaş sonrası çoğalması, çocuk askerlerin kullanımını ve küçük ölçekli ordu özelliğini de artırmıştır (Bowyer, 2009: 141-143).

Yeni savaşlar çocuklar üzerinde masum ve saldırgan ekseninde bir cinsel şiddet durumu da geliştirmektedir (UNICEF, 2002: 43-44). Cinsel şiddet de düzensiz orduların düzenli aracı haline gelmiştir (Bowyer, 2009: 141-143). Çocuk askerleri kullanan gruplar: hükümetler, hükümetlerin destekledikleri milis gruplar ve devlet-dışı silahlı gruplardır. Silahlı grupların ideolojik olan ve yeni savaşlara uygun olarak takip ettikleri kimlik siyasetinde çocukların pozisyonu yeni savaşların kurallarını işletmektedir. Lee-Koo (2011: 737-738), yeni savaşların içeriği ve insani müdahale tartışmalarının, konuyu "bizim çocuklarımızdan" farklılaştırarak "onların çocukları" noktasına taşıdığını ve bundan dolayı liberal demokrasilerin diğerlerine müdahalesini de bu doğrultuda değerlendirdiğini, örnek olarak da küresel ekonominin özellikle Afrika'yı asker çocuklarla sembolleştirdiğini belirtmiştir.

Daha spesifik örnekleri ele alacak olursak, az gelişmiş ülkelerin ve özellikle Afrika'nın çocuk askerler ilgili daha sorunlu olduğu görülmektedir. Yerel figürlerin ve devletlerin zayıflığı da çocuk askerlerin kullanımına neden olan faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Devletlerin çocuk askerleri kullanmasına ilişkin Sierra Leone ve Uganda gibi iki farklı örneğin sayısal verileri değerlendirilerek konuya açıklık getirmek mümkündür. Uganda'da halk desteğini kaybetmesiyle birlikte Lord's Resistance Army (LRA) çocuk kaçırma sayılarını arttırmaya başlamıştır. Kaçırılan kız ve erkekler genellikle 8-18 yaş aralığındadır, ek olarak kaçırılan çocuklarda 5-6 yaş aralığı da oldukça yaygındır. Her iki cinsiyet de taşıyıcı ve asker olarak kullanılır, ama kadınlar genellikle komutanlardan birinin "karısı" olurken sonrasında bu kadınların asker olarak hizmet vermesine izin verilir. Eğer birim birçok gıda ve diğer malları yağmaladıysa, bunları taşımaları için çocuk ve kadınları geçici olarak kaçırmayı tercih ederler. LRA tarafından gerçekleştirilen kaçırımların yaygınlığı vahşetin farklı bir şeklidir. LRA, kendi saflarını doldurmak için kaçırdığı askerlerin, seks kölelerine olan bağımlılığıyla bilinir. 1990'dan beri kaçırılan çocukların sayısı 20.000 den fazladır (Vinci, 2005: 366-371). Sierra Leone'deki iç savaş zamanlarında ise Charles Taylor'ın Ulusal Vatansever Cephesi'ndeki asker profilinin %30'u on yedi yaşından küçük çocuklardan oluşmaktadır. Sekiz yaşından daha küçük askerleri ve sokak çocuklarının toplatılması ile oluşturulmuş birlikler de vardır (Kaldor, 2007:100).

Ayrıca çocuk askerler, insan kaçakçıları, kar amacıyla illegal yapılan bir ticari faaliyette, kadınlar ve çocukların çatışmalarda yer alması veya seks işçisi olarak kullanılmasının kolaylığı nedeniyle özellikle tercih edilmektedir. Çocukların savaş alanlarında kullanılması kölelik seviyesinin yükselmesine neden olmaktadır. Çocukların cinsel istismarının niteliği insan kaçakçılığı sınırlarına çekilmiş ve çocuk askerler çocuk kaçaklığı noktasında değerlendirilir olmuştur. Aslında, bu noktada çocukların kaçırılıp asker olarak kullanılması kölelik ölçeğinde değerlendirilebilir (Tiefenbrun, 2007).

Çocuk askerler konusu akla ilk olarak Afrika ülkelerini getirmektedir ve bu konuya ilişkin çalışmalar da çoğunlukla Afrika ülkelerine yöneliktir. Afrika'da çocuk askerlik konusu yeni sayılamayacak kadar eski, azımsanmayacak kadar da fazladır. Bunun öncelikli sebebi olarak Afrika'nın sömürge geçmişi gösterilmektedir Çocuk askerlerin dünya ortalamasında en yüksek olduğu yer Afrika'dır. Tahminlere göre dünyada yaklaşık 300 bin çocuk askerden 120 bini Afrika'dadır (Demir, 2018).

Ancak, yeni savaşlar olarak adlandırılan ve bölgesel çatışmalar olarak da ifade edilebilecek sıcak çatışma bölgelerinin Soğuk Savaş sonrasında artmasıyla orantılı olarak çocuk askerler konusu Afrika sınırlarını aşmış ve 21. yüzyılda yaşanmış veya yaşanmakta olan hemen her savaş bölgesinin bir gerçeği haline gelmiştir. Son yıllarda artan çatışma bölgeleriyle Ortadoğu bölgesi de çocuk askerler gerçeğini gözler önüne sermektedir. Örneğin Irak-Türkiye sınırındaki PKK'nın çocukları çeşitli görevlerde kullanıldığı bilinmektedir (Kekevi ve Kılıçoğlu, 2015). Benzer şekilde Suriye'de PYD/YPG ve DEAŞ tarafından kız ve erkek çocukların kontrol bölgelerinde ve çatışma alanlarında canlı bomba, sabotaj gibi eylemlerde ya da cinsel kölelik gibi farklı boyutlarda kullanıldığı uluslararası raporlarda ifade edilmektedir (Sümer, 2018:16-20). 2016'da çocukların asker olarak aktif şekilde savaştığı 14 ülke olduğu görülmektedir (Hille, 2016). 2020'de bu sayı 19'a çıkmıştır ve içinde 6 yaşında çocukların da olduğu toplamda 25 binden fazla çocuğun, yüzde 90'ı devlet dışı aktörler tarafından olacak şekilde savaşlarda çalıştırıldığı BM Güvenlik Kurulu raporlarında ifade edilmiştir (United Nations, 2020). Çocukların savaşlarda uğradıkları ihlalleri 6 maddede sıralamak mümkündür. Bunlar; silahlı kuvvetler tarafından işe alınmaları ve kullanılmaları, öldürülmeleri ve sakat bırakılmaları, cinsel şiddet, okul ve hastanelere saldırı, kaçırılma ve insani erişimlerin yasaklanması şeklindedir (Act to Protection Children, 2020: 23-25). Birinci maddenin içeriğinde değinmekte fayda vardır çünkü çocuklar sadece sıcak çatışmada yer almak için işe alınmamaktadır. Çocuk askerler savaşçı olabildikleri gibi, aşçı, hamal, haberci, casus ve işbirlikçi gibi sıfatlarla geri hizmette çalıştırılmaktadırlar (Act to Protection Children, 2020: 23).

Çocuk Askerlerin Yeni Savaşlarda Kullanılmasının Nedenleri

Günümüzde yaklaşık 300 bin çocuk, asker olarak kullanılmaktadır. Küresel ölçekte 25 yıldır bu sorun ile alakalı çalışılmasına rağmen bu rakam düşmemiştir. Çocuk askerler başta Kolombiya, Orta Afrika, Güney Asya ve Orta Doğu'da kullanılmaktadır. 20 Temmuz 2015 yılında BM Genel Sekreterliğinin yayınlamış olduğu rapora göre 14 ülkede mevcut 23 çatışmanın yaşandığı bu ülkelerde çocuk askerlerin kullanıldığını belgelemiştir. Bu ülkeler şunlardır: Afganistan, Myanmar, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kolombiya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Hindistan, Irak, Filipinler, Somali, Güney Sudan, Sudan, Tayland ve Yemen'dir (Security Council, 2016). 2020 yılında bu ülkelere, Nepal, Mali ve Nijerya da eklenmiştir (Act to Protection Children, 2020). Yeni savaşlarda çocuk askerlerin kullanılmasına ilişkin nedenleri, küreselleşme ve ekonomik, sosyal ve psikolojik, siyasal ve askeri nedenler olarak sınıflandırmak mümkündür.

Küreselleşme ve Ekonomik Nedenler

Küreselleşme konusunu sadece teknolojinin, bilginin, iletişimin yaygınlaşması olarak değil aynı zamanda suç örgütlerinin faaliyetleri bakımından değerlendirmek gerekir. Çocuklar günümüzün yeni ekonomik savaşlarında sömürülen nüfusun bir kısmını oluşturmaktadırlar. Örneğin küresel bir sorun olarak AIDS ve onun neden olduğu bir olgu olarak yetimlik de çocuk askerlerin nedenselliğine hizmet etmektedir. AIDS salgını çok sayıda yetim çocuk yaratmış ve bu çocuklar da insan kaçakçılarının ve suç çetelerinin eline düşmüştür (Tiefenbrun, 2007:429-430).

Küreselleşmenin dışında, yeni savaşların ekonomik nedenleri bakımından, göreceli bir çıkar söz konusudur ve çocuklar ucuz ve maliyeti olmayan bir meta olarak aktörlere ekonomik fayda sağlamaktadır. Kontrol edilmeleri ve itaatleri kolay olan çocuklar, kendilerini yaralanmaz ve her şeyi yapmaya muktedir görürler (Tiefenbrun, 2007: 427-434). Bunların yanı sıra çocukların birçoğu sosyo-ekonomik dezavantajlar, güvenlik açıkları ve artan eğitim eksikliği yüzünden silahlı gruplara katılmaktadır. Eğitime erişimin eksikliğine ek olarak savaş sırasındaki yaralanmalarda tıbbi dikkat eksikliği, artan kötü beslenme, cinsel şiddet genç nüfusunun karşılaştığı sorunlara katkıda bulunmuştur. Birçok çocuk kendini değersiz bir vatandaş ve yetişkinler tarafından terk edilmiş, ihanet edilmiş ve istismar edilmiş hissetmektedir (Ycaza, 2013: 204-205).

Denov'a göre (2012:281-283), çocuk askerlere yaklaşımlar aşırı uçlu çerçevede inşa edilirken, - aşırı kurbanlar, aşırı failer veya aşırı kahramanlar olarak- gerçekte, bu çocukların hayatları her alanda sıkıntılı, belirsiz ve mantığa aykırı şekilde yıkılmaktadır. Üstelik dünya çapındaki birçok güncel

durumda, savaşa katılan çocuklara, özgürlük mücadelesine katıldıkları için eşsiz sosyal ve kültürel bir kahramanlık ödülü kazandırma iddiasında olan odaklar bulunmaktadır.

Sosyal-Psikolojik Nedenler

Çocukların savaş alanlarında asker olarak bulunmasının tek bir nedeni yoktur. Kimi zaman sosyal olarak, kaçırılıp ailelerinin yaşamları pahasına tehdit edilen çocuklar, uyuşturucu ve benzeri ilaçlar ile bağımlı hale getirilmektedir. Kaçmaya çalışanlar ya öldürülmekte ya da uzuvları kesilip cezalandırılmaktadır. Acımasız eğitimler verilerek insani duyularının köreltilmesi amaçlanmaktadır. Aşırı eylemler ile -kafa kesme, tecavüz, evleri yakma- çocukların gruba bağlılıkları sınanmaktadır (Tiefenbrun, 2007:423-426).

Kolay etkilenmeleri ve manipüle edilmeleri nedeniyle silahlı gruplar bilinçli olarak çocukları hedef almaktadır. Çocuklar bu nedenle savaş boyunca kendilerini hem kurban hem de fail olarak bulurlar. Birçok benzersiz meydan okumalar, bireylerin bu gruplara hitap etmeleriyle ortaya çıkmaktadır (Ycaza, 2013: 204). Özlem duydukları tüketim mallarına ve statüye kavuşmanın çoğu zaman tek ya da en kolay yolu bir silah sahibi olmaktır. Onlar için silah, saygı duyulan ve ritüel ilişki kurulan bir şey değildir, basbayağı fallik anlamı taşımaktadır (Münkler, 2010: 87).

Ayrıca, psikolojik olarak, çocuklar savaşta ‘gönüllü’ asker de olabilmektedir. Çatışmaların içinde büyüyen ve hayat adına başka bir seçeneğin olmadığını düşünen çocuklar için asker olmak doğal bir tercih olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu durum ebeveynlerinin geçimini sağlama kaygısıyla da gerçekleşebilmektedir. Kaotik ortamda çocuklar içgüdüsel olarak korunma, iktidar ve istikrar beklentisine girebilmektedir (Tiefenbrun, 2007: 432).

Bununla birlikte, çocuk askerlerin kullanılması normalde çatışma-dışı olduğu düşünülen bir olgunun, savaş alanları içine giren yeni bir öğeyi tanıtarak düşmanlar için üzücü ve moral bozucu bir çatışmayı açmaya yardımcı olabilir. Burada isyancı zaferlere katkıda bulunabilecek örgütsel bilgiye ulaşma yollarında, çocuk askerlerin kullanımının öneminden bahsedilmektedir (Tynes vs Brayn, 2015: 89).

Siyasal ve Askeri Nedenler

Siyasi olarak çocuk askerlerin ortaya çıkmasında zayıf devlet egemenliği, genel anlamda insan hakları ve özelde çocuk haklarına ilişkin takibin gelişmemesi çok etkilidir. Çocukların zorla veya gönüllü olarak askere alınması, ekonomik olduğu kadar siyasidir. Silahlı gruplar, çocukları bir mücadelenin saf, mutlak bir unsuru ve sürekliliği sağlayan önemli bir faktör olarak da görmektedir³. İdeolojik olarak kimliğin önem kazandığı yeni savaşlarda, çocuklar bu kimliklerin önemli bir taşıyıcısı ve sonucu konumundadır. Örneğin, DEAŞ kontrol bölgelerinde, ideolojik olarak kendilerinin kurguladığı eğitim birimlerinde günlük eğitimlerin dışında silah eğitimi de vermektedir (Human Rights Council, 2018: 16–17). Benzer şekilde PYD’nin de çocukları, ideolojik devşirmeye büyükler kadar direnemeyecekleri için tercih ettiği ve bu şekilde kendine sadık çocuk askerler yetiştirdiği ifade edilmektedir (Sümer, 2018: 18).

Hükümetler, çocuk asker kullanımına karşı uluslararası normatif ve yasal sınırları ihlal ettikleri için uluslararası kuruluşlar tarafından daha kolay sorumlu tutulabilirler. Hükümetlerin çocuk askerlerin kullanımında taktiksel faydalarından çok potansiyel olarak yüksek politik maliyetleri olabilir ancak devlet dışı grupların böyle bir yükümlülük alanı yoktur (Tynes ve Brayn, 2015: 87). Bu bakımdan devlet dışı gruplarda veya devletle organik bağı milis gruplarda çocuk asker kullanımı daha yüksektir.

Askeri nedenler özelinde, çocuk askerlerin kullanılması için askeri nedenler, küçük silahların kullanımının artması, çocukların emir komutada sorun çıkarmamasıdır. Çocuklar, bazı silahlı gruplarda diğer askerlerin önünde mayınlı bölgelerde yürütülmektedirler. Çocuklar, gümrüklerde piyade, taşıyıcı,

³ Bu noktada 2005 yapımı, Uluslararası Af Örgütü desteğiyle dünyadaki silah ticaretine dikkat çekmek için yapılmış bir film olan ve gerçek hikayelere dayanan Savaş Tanrısı filminden bir replik kullanılabilir. Liberya’da “özgürlük” mücadelesi verdiğini iddia eden Taylor, silah tacirine, çocuk askerler ile kurulmuş bir taburu işaret ederek şu cümleleri kurar: “Çocukların silahlarından çıkan mermi de bir yetişkinin silahından çıkan mermi kadar etkilidir, hatta daha etkilidir.”

sabotajcı, haber kuryesi, mayın patlatma, intihar saldırıları ve insan kalkanları olarak kullanılmaktadırlar (Tiefenbrun, 2007: 87). Kız çocuk askerler genelde ilk yardım, yemek ve casusluk için kullanılırken erkek çocuklar arasında keski nişancı olarak eğitilmiş olanları da mevcuttur. Çocuk askerlerin birçoğu maaş almamakta, alanlar ise düşük oranlarda almaktadır. Maaş verileceği bahanesiyle asker olan çocuklar bulunmaktadır ancak yine de maaş nadiren şikâyet konusu olmakta ya da hiç şikâyet konusu olmamaktadır (UNICEF, 2002:49-51).

Son olarak yeni savaşların az maliyetle çok kazanç elde etme özelliği açısından değerlendirildiğinde, çocuklar uzun bir askeri eğitim sürecinden geçmeden devreye sokulabilmekte ve tehlike bilinçleri nispeten az gelişmiş olması ve pek talep edici olmamaları onları savaşın/şiddetin hem ucuz hem de etkili birer aracı haline getirmektedir (Münkler, 2010: 39).

Sonuç

Soğuk Savaş sonrası kapitalizmin yaygınlaşması birçok alanda etkisini göstermiştir. Savaş da bu alanlardan biridir. Kapitalizmin ruhu, savaşların ruhunu değiştirmiş ve ekonomik çıkarlar adına çeşitli araçların üretimini öngören yeni savaşları yaratmıştır. Yeni savaşlar, varlığını idame ettirmek üzerine kurulmuş olan düzenini, yarattığı yeni araçlarla korumaya çalışmaktadır ve çocuk askerler de bu araçlardan biridir.

Yaşları küçük olan çocukların savaşlarda yer almasının geçmişi tarihteki ilk savaşa kadar gidebilir. İlk çağlardan II. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte meydana gelmiş her savaşta çocukların cephedeki varlıklarının izine rastlamak mümkündür. Fakat bu savaşlarda cepheye bulunmuş çocuklardan çocuk asker olarak bahsetmenin hukuki karşılığı bulunmamaktadır. 'Çocuk' kavramı ilk olarak uluslararası bir metinde I. Dünya Savaşı sonrasında, 'çocuk asker' kavramı ise II. Dünya Savaşı sonrasında tanımlanmıştır. Sonrasında geçen Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle birlikte bölgesel nitelikte savaşların artmasıyla da yeni savaşlar kavramı ortaya çıkmıştır. O yüzden, çocuk asker konusunu yeni savaşlarla bağdaştırmak yanlış bir yaklaşım olmayacaktır. Çocuk askerlerle alakalı başka bir ikilem daha vardır; kendi rızasıyla asker olan ve bu amaçla küçük yaşta askeri eğitim almaya başlayan çocuklar. İçinde Batılı ülkelerin de olduğu bazı ülkelerde, 18 yaşın altındaki çocukların askeri eğitim almaya başladığı görülmektedir. Fakat bu durumu, yeni savaşların çocuk askerleri konusundan ayıran husus, bu çocukların sıcak çatışmalarda yer almamaları veya buldukları yerlerin bir savaş coğrafyası olmadığıdır. Küçük yaştan itibaren çocukların askeri eğitime teşvik edilmesi militarizasyon olarak ifade edilebilir.

Yeni savaşlar, ekonomik çıkarlarını maksimize etmeye çalışan çok sayıda aktörün mücadele içinde olduğu bir savaş türüdür. Özel askeri şirketler, yerel ve bölgesel devlet dışı aktörler gibi birçok aktörün çıkar peşinde koştuğu yeni savaşlar, kapsamı ve süresi açısından belirsiz savaşlardır. Savaşın aktörleri, talep ettikleri çıkarları elde etmek için birçok araç geliştirdiler. Bunlardan biri de çocuk askerlerdir. Tarihin her döneminde savaşın içinde olan çocukların 'çocuk asker' tanımını almalarının birçok sebebi vardır. Bunların başında yeni savaşların özellikleri gelmektedir. Yeni savaşlarda çocuklar gönüllük esasına dayalı olmaktan ya da bir ihtiyaçtan ziyade, bir tercih olarak kullanılmaktadır. Bu tercih politik ve aynı zamanda ekonomiktir. Yeni savaşların ekonomik faydaları artırmaya odaklı yapısı, her türlü düşük maliyetli aracın kullanılmasının önünü açmaktadır. Çocuk askerler de amaçlarına uygun olarak öncelikle bu anlamda kullanılmaktadır.

Küreselleşme, çocuk askerlerin kullanılmasının bir diğer önemli nedenidir. Savaşlar sırasında ekonomik gelir sağlayan uyuşturucular gibi kaçakçılığı yapılabilecek kaynaklarda çocukların kullanılmasından önemli ölçüde fayda sağlandığı görülmektedir. Ekonomik nedenler de çocukların militarizasyonuna katkıda bulunmaktadır. Savaşta asker olan çocukların ekonomik durumu, savaşın ekonomisi kadar belirleyicidir. Ailesini kaybeden ve ülkelerinin ekonomik yapısı bozulan çocuklar için bazen başka seçenek kalmamaktadır. Maaş alma olasılığı ve ailenin geri kalanını geçindirme ümidi, çocukların asker olmayı istemesinin sebepleri arasındadır.

Sosyal-psikolojik nedenler de çocuk askerler için bir nedendir. Çocuklar ikna edilmesi kolay varlıklardır. Asker olmak istemeyen çocuklara uygulanan şiddet yöntemleri ile itaatleri sağlanabilmektedir. Ayrıca çocukları uyuşturucu bağımlısı yapmak da aktörlerin kullandığı yöntemler arasındadır. Bu şekilde karşı çıkma ihtimali olan çocuklar da ikna edilmekte, ya da ikna edildiklerinin farkına bile varmadan itaat etmektedirler.

Siyasi nedenlere bakıldığında zayıf devlet olgusu çocuk askerlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Devletlerin tekeli kaybetmesi sonucu ortaya çıkan devlet dışı aktörler, yasa dışı uygulamalarına yer bulmaktadır. Hükümetlerin sorumlu tutulabileceği pek çok uygulama, devlet dışı aktörler için bağlayıcı değildir. Dolayısıyla hukuka aykırı ve kontrolsüz bir ortamda devlet dışı aktörler çocukları kendi amaçları doğrultusunda kullanma fırsatları bulmaktadır.

Yeni savaşlar günümüzde farklı araçlar ve yöntemler kullanarak devam etmektedir. Bu savaş biçiminin engellenmesi, aktörlerin ilişki halindeki kişiler ve kaynakları açısından mümkün görünmemektedir. Sistemin belirleyici aktörlerinin çıkarlarını koruma ve arttırma eğilimleri devam edecektir. Önemli olan bu savaş biçiminden iradesi dışında etkilenen tarafların zararlarını minimize etmektir ve bu savaş biçiminin etki alanını daraltmaya çalışmaktır.

Bu bağlamda yeni savaşlar açısından çocuk askerlerin kullanımını çözüm odaklı daha fazla hedef alınabilir bir konudur. Burada da görev öncelikle normatif uluslararası sisteme değil, uluslararası topluma ve onun paydaşlarına düşmektedir. Sorunun çözümüne ilişkin bir çıkar-baskı grubu oluşturulabilir veya var olan çıkar-baskı grupları birleşik bir platforma oturtulabilir. Takibinde normatif sistemin hukuki düzenlemeler yapmasını ve bu düzenlemelerin takibinin yapılması gözetilebilir. Uluslararası suç gruplarının faaliyetlerini önlemek için inisiyatifler güçlendirilmelidir. Bunun temini uluslararası işbirliği ile mümkün görülmektedir. Elbette ki çözüm iradesi ile birlikte iyi niyet temel referans olmalıdır.

Çocukların saldırı nesnesi haline gelmesinin ekonomik ve sosyal nedenleri olacaktır. Yapılması gereken nedenlerin sadece ekonomik nedenler ile çözülemeyeceğini anlamak olmalıdır. Çünkü çocuk askerleri kullanan hükümetlerin hepsinin ekonomik kalkınmasının sağlanması mümkün değildir. Burada, hükümete normatif sistemin müsaade ettiği ölçüde baskı kurulması gerekmektedir. Çocuk askerleri kullanan devlet dışı grupların ekonomik kaynaklarının yasallığı tartışmalıdır. Söz konusu grupların ekonomik kaynaklarının engellenmesi, çocuk askerlerin de engellenmesi anlamına gelebilir.

Kaynakça

- A. Ereker, F. (Güz, 2004). İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı. *Uluslararası İlişkiler*, 1(3), 1-36.
- Act to Protection Children, (February 2020). Office of Special Representative of Secretary-General of Children and Armed Conflict, "Practical guidance for mediators to protect children in situations of armed conflict", *United Nations*, <https://childrenandarmedconflict.un.org/wp-content/uploads/2020/07/Practical-guidance-for-mediators-to-protect-children-in-situations-of-armed-conflict.pdf>
- Aslan, M. Y. (2008). Savaş Hukukunun Temel Prensipleri. *TBB Dergisi*, Sayı: 79, 235-274.
- Bowyer, D. (2009). The Moral Dimension of Asymmetrical Warfare: Accountability, Culpability and Military Effectiveness. Th.A. Dr. van Baarda & D.E.M. Verweij (Eds.) *The Moral Dimension of Asymmetrical Warfare, Counter-terrorism, Democratic Values and Military Ethics* içinde (ss: 135-167). Leiden: Nijhoff.
- Brigety II, R.& Stohl, R. (2007). Just War Theory and Child Soldiers. Michael W. Brough, John W. Lango & Harry van der Linden (Eds). *Rethinking the Just War Tradition* içinde (ss. 131-146). New York: State University of New York Press.
- Cevizci, A. (2000). *Felsefe Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

- Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, *Child Soldiers Global Report 2004*, March 2004.
- Culha Zabcı, F. (2004). Yeni Savaşların Gizli Yüzü: Özel Askeri Şirketler. *Mülkiye Dergisi*, 28(243), 21-49.
- Demir, F. (2018). Afrika'da Çocuk Askerler: Sorunsalın Siyasal ve Sosyal Kökenleri. (Erişim: 21.06.2021) <https://afam.org.tr/afrikada-cocuk-askerler-sorunsalin-siyasal-ve-sosyal-kokenleri/>
- Denov, M. (2004). Child Soldiers and Iconography: Portrayals and (Mis) Representations. *Children & Society*, Vol:26, 280–292.
- Duffield, M. (2001). *Global Governance and the New Wars The Merging of Development and Security*, London: Zed Book.
- Elibol, A. (2009). Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü. *Akademik Bakış*, 3(5), 22-40.
- Ergün, O. (2018). Ağ Tabanlı Küresel İç Savaş. Timuçin Kodaman & Emel İftar Işıklı (Ed.) *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Akademik Çalışmalar-3 içinde* (ss. 119-143) Ankara: Gece Kitaplığı.
- Fleming, C. M. (2009). New or Old Wars? Debating a Clausewitzian Future. *Journal of Strategic Studies*, 32(2), 213-241.
- Freedman, L. (2006). Asymmetric war. *The Adelphi Papers*, 45(379), 49-60.
- Gray, C. H. (1997). *Post-Modern War: The New Politics of Conflicts*. London and New York: Routledge.
- Heinze, E. A. (2009). Private Military Companies, Just War, and Humanitarian Intervention, Ethics. Eric A. Heinze & Brent J. Steele (Eds), *Authority, and War Non-state Actors and the Just War Tradition içinde* (123-150). New York: Palgrave Macmillan.
- Hille, P. (2016). 14 ülkede çocuk askerler savaşıyor. (Erişim:21.06.2021). <https://www.dw.com/tr/14-%C3%BClkede-%C3%A7ocuk-askerler-sava%C5%9F%C4%B1yor/a-19044420>
- Holsti, K. J. (1991). *Peace and War: Armed Conflicts and International Order, 1648–1989*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Human Rights Council. (2018). “*I lost my dignity*”: *Sexual and gender-based violence in the Syrian Arab Republic*. (No: A/HRC/37//CRP.3). (Erişim: 14.10.2021) <https://ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoISyria/A-HRC-37-CRP-3.pdf>
- Kaldor, M. (1999). *New and Old Wars, Organized Violence in a Global Era*. California: Stanford University Press.
- Kaldor, M.(2005). Elaborating The ‘New War’ Thesis. Isabelle Duyvesteyn & Jan Angstrom (Eds). *Rethinking The Nature Of War içinde*, (ss. 210-224), New York: Frank Cass.
- Kaldor, M. (2007). *New and Old Wars*, 2. Edition, California: Stanford University Press.
- Kaldor, M. (2013). In Defence of New Wars. *Stability*, 2(1), 1-16.
- Kekevi, S. & Kılıçoğlu, G. (2016). Uluslararası Hukuk Açısından Çocuk Askerler ve Pkk'nın Çocuk Askerleri/Militanları. *Ankara Barosu Dergisi*, 2016 (3), 483-509.
- Laqueur, W. (1996). Postmodern Terrorism. *Foreign Affairs*, September/October.
- Lee-Koo, K. (2011). Horror and Hope: (re)presenting militarised children in global North–South relations. *Third World Quarterly*, 32(4), 725-742.
- Lind, W.S. (2004). Understanding Fourth Generation War. *Military Review*, September –October, 12-16.

- Malantowicz, A. (2013). Civil War in Syria and the “New Wars” Debate. *Amsterdam Law Forum*, 5(3), 52–60.
- Münkler, H. (2010). *Yeni Savaşlar*, (Zehra Aksu Yılmaz, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- O’driscoll, C. (2009). From Versailles to 9/11: Non-state Actors and Just War in the Twentieth Century. Eric A. Heinze & Brent J. Steele (Eds), *Ethics, Authority, and War Non-state Actors and the Just War Tradition içinde* (ss. 21-45) New York: Palgrave Macmillan.
- Polat, O. & Güldoğan, E. (2010). Çocuk Askerler: Psikolojik, Sosyal ve Fiziksel Sorunlar. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 1(1), 105-124.
- Security Council (1999). Resolution 1261 (1999) Adopted by the Security Council at its 4037th meeting, on 25 August 1999. [https://undocs.org/S/RES/1261\(1999\)](https://undocs.org/S/RES/1261(1999))
- Security Council (2000). Resolution 1314 (2000) Adopted by the Security Council at its 4185th meeting, on 11 August 2000. (Erişim: 08.05.2021), [https://undocs.org/S/RES/1314\(2000\)](https://undocs.org/S/RES/1314(2000))
- Security Council (2001). Resolution 1379 (2001) Adopted by the Security Council at its 4423rd meeting, on 20 November 2001. (Erişim: 05.05.2021), [https://undocs.org/S/RES/1379\(2001\)](https://undocs.org/S/RES/1379(2001))
- Security Council (2003). Resolution 1460 (2003) Adopted by the Security Council at its 4695th meeting, on 30 January 2003. (Erişim: 06.05.2021), [https://undocs.org/S/RES/1460\(2003\)](https://undocs.org/S/RES/1460(2003))
- Security Council (2005). Resolution 1612 (2005) Adopted by the Security Council at its 5235th meeting, on 26 July 2005. (Erişim: 08.06.2021), [https://undocs.org/S/RES/1612\(2005\)](https://undocs.org/S/RES/1612(2005))
- Security Council, (2009). Resolution 1882 (2009) Adopted by the Security Council at its 6176th meeting, on 4 August 2009. (Erişim: 08.05.2021), [https://undocs.org/S/RES/1882\(2009\)](https://undocs.org/S/RES/1882(2009))
- Security Council (2011). Resolution 1998 (2011) Adopted by the Security Council at its 6581st meeting, on 12 July 2011. (Erişim: 07.06.2021) [https://undocs.org/S/RES/1998\(2011\)](https://undocs.org/S/RES/1998(2011))
- Security Council (2014). Resolution 2143 (2014) Adopted by the Security Council at its 7129th meeting, on 7 March 2014. (Erişim: 03.05.2021), [https://undocs.org/S/RES/2143\(2014\)](https://undocs.org/S/RES/2143(2014))
- Security Council (2015). Resolution 2225 (2015) Adopted by the Security Council at its 7466th meeting, on 18 June 2015. (Erişim: 09.05.2021), [https://undocs.org/S/RES/2225\(2015\)](https://undocs.org/S/RES/2225(2015))
- Security Council (March 12, 2016). Topic: Child Soldiers, UNA-MN Child Soldiers High School Conference at Humphrey School of Public Affairs.
- Security Council (2018). Resolution 2427 (2018) Adopted by the Security Council at its 8305th meeting, on 9 July 2018. (Erişim: 09.05.2021), [https://undocs.org/en/S/RES/2427\(2018\)](https://undocs.org/en/S/RES/2427(2018))
- Security Council (2020). Children and armed conflict, Report of the Secretary-General. 9 June 2020. (Erişim: 01.07.2021), https://www.un.org/sg/sites/www.un.org.sg/files/atoms/files/15-June-2020_Secretary-General_Report_on_CAAC_Eng.pdf
- Soysa, I. D. (2016). Capitalism & the “new wars”: free markets and societal insecurity before and after the cold war, 1970–2013. *Civil Wars*, 18(1), 1-24.
- Sümer, F. (2018). PYD/YPG’nin Çocuk Askerleri, *SETA*, 2018 (237).
- Tangör, B. & Yalçınkaya, H. (2010). Güvenlik Yönetişimi Çerçevesinde Özel Askeri Şirketler. *Uluslararası İlişkiler*, 7(25), 127–154.
- Tiefenbrun, S. (2007). Child Soldiers, Slavery and the Trafficking of Children. *Fordham International Law Journal*, 31(2), 413-486.
- Tynes, R. & Early, B. R. (2015). Governments, Rebels, and the Use of Child Soldiers in Internal Armed Conflicts: A Global Analysis, 1987–2007. *Peace Economics, Peace Science, and Public Policy*, 21(1), 79–110.

- UNICEF (27-30 April, 1997). Cape Town Principles, South Africa. (Erişim: 07.06.2021), <http://www.nuhanovicfoundation.org/en/legal-instruments/cape-town-principles-and-best-practices/>
- UNICEF (2002). The State of The World's Children, (Erişim: 07.07.2021), <https://www.unicef.org/media/84786/file/SOWC-2002.pdf>UNICEF
- UNICEF (3 Eylül 2020). Silahlı kuvvetler tarafından askere alınan çocuklar. (Erişim: 03.07.2021), <https://www.unicef.org/protection/children-recruited-by-armed-forces>
- United Nations (June 9, 2020). Children and armed conflict. General Assembly Security Council Seventy-fourth session, Seventy-fifth year. (A/74/845-S/2020/525).
- USHMM, Holokost Dönemi Çocukları. (Erişim: 10.10.2021), <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/children-during-the-holocaust>
- Vinci, Anthony (2005). The Strategic Use of Fear by the Lord's Resistance Army. *Small Wars & Insurgencies*, 16(3), 360-381.
- Ycaza, C. D. (2013). A Search for Truth: A Critical Analysis of the Liberian Truth and Reconciliation Commission. *Human Rights Review*, No: 14, 189–212.

Extended Abstract

The study aims to reconsider the concept of child soldiers with the adaptation process of wars to the changing world in terms of their characteristics, together with the state and non-state actors who produce new tools in parallel with the changing features of the war. The spread of capitalism after the cold war has been experienced in many areas, such as the economies, international relations and the wars. The spirit of capitalism has changed the spirit of wars and created the new wars, which envisaged the production of various tools for the purpose of economic interests.

After the spread of capitalism, the wars that took place by the regular armies by following certain rules were replaced by the wars of the irregular armies. The states that lost their power were named as weak states and replaced by non-state organizations. The fact that they are not subject to binding decisions under international law has increased the use of violence by non-state organizations. In addition, the increasing importance of identity politics has also contributed to the use of violence by non-state organizations in the same period.

Although the concept of new wars was originally used by Mary Kaldor, it has been defined by different researchers within a certain frame due to its multi-actor and multi-dimensional features. New wars can be broadly defined as multi-actor wars seeking to maximize their economic interests. New wars, in which many actors, such as private military companies, local and regional non-state actors, seek to profit, can also be considered as uncertain wars due to the uncertainties of the scope and duration. The actors involved in the war have developed various tools to achieve their interests. One of the tools is child soldiers.

In history, the participation of children in wars is not a new phenomenon that has emerged for the first time in new wars. However, the legal definition of the concepts of child soldiers emerged in the twentieth century. Thus, due to the changing characteristics of war, child soldiers have become a tool of new wars in terms of conceptual and legal aspects. Child soldiers are a suitable tool in accordance with the nature of the new wars because an important feature of new wars is the motivation to get more benefits at low cost. Child soldiers are low-cost fighters since new wars by nature do not need trained soldiers. Additionally, they are easy to persuade and manipulate. In new wars, while boys are employed at the front, girls are more often enslaved behind the front. Therefore, the fact that children are seen as low-cost soldiers can be considered as a reason for the emergence of child soldiers among others.

Another important reason for the use of child soldiers is globalization. There is a significant benefit from the use of children for drug trafficking, which is an important source of income in wars. Economic reasons also contribute to the militarization of children. The use of children in wars is related to the economic situation of child soldiers as much as the economy of the war. Sometimes there is no other option left for children who lost their families and whose economic structure deteriorated in their country. The possibility of receiving a salary and the hope of supporting the rest of the family can make children want to become soldiers.

Social and psychological factors also lead to the emergence of child soldiers. Children are easy creatures to be persuaded. Children who are exposed to violent persuasion methods are forced to join the war. In addition, making children addicted to drugs is among the methods used by the war actors.

For the political reasons, the weak state phenomenon causes the emergence of child soldiers. External non-state actors, emerged as a result of the loss of the states' power, find space for their illegal practices. Many practices for which governments can be held accountable are not binding on non-state actors. Therefore, in an unlawful and uncontrolled environment, non-state actors find opportunities to use children for their illegal purposes.

Regarding the military reasons, the low-cost nature of the new wars emerges once again. Fronts where light arms are used more widely increase the benefit of child soldiers. It does not require any special training, and it is easy to carry, making it easier to use child soldiers.

Considering the concept of child soldiers in general terms, new wars are the wars that are suitable for the use of children as soldiers due to their many characteristics. In any case, the use of child soldiers is a matter of course. In summary, the existence of child soldiers in the wars depends on several reasons such as hunger, slavery, the use of weapons, the inability to prevent smuggling, the nurturing of personal hatred, the authority of the leaders, and not being able to escape.

Preventing the increase in the number of child soldiers and eliminating the phenomenon of child soldiers should be a social necessity both in humanitarian and legal terms. First of all, legal arrangements should be made in order to eliminate the phenomenon of child soldier and to reintegrate military children into society. Binding legal practices for governments and non-state actors should be implemented. Legal regulations will not be enough. Unfair distribution of income and collapsed economies of war zones remain a reality. In this case, various activities

---

should be carried out in terms of economy. International organizations and non-governmental organizations need to turn their activities in this direction. The economic deficiencies that cause children to accept military service must be eliminated. Similarly, by carrying out international activities in which children who are underdeveloped in their education life can compensate for the time they lost, child soldiers can be reintegrated into the society. The fact that these regulations have not been implemented until now still encourages governments and non-state actors to use children as soldiers today. This discouragement will only be possible with social and legal regulations.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Effect of the Pandemic on the Performance of Tourist Guides and the Practice of Their Professions: A Qualitative Study in the Cappadocia Region

Pandeminin Turist Rehberlerinin Performansına ve Mesleği Uygulama Şekillerine Etkisi: Kapadokya Bölgesinde Nitel Bir Araştırma

Nilgün Demirel İli*, Zeynep Çokal**, Berfin Keskin***

Abstract: Crises are the turning points where all industries are heavily affected, national economies experience significant problems, and only businesses which develop appropriate strategies and methods can survive. Sometimes natural disasters and sometimes terrorist attacks may cause these crisis periods to occur. In such cases, people first give up on their luxury consumption, such as their touristic travels. This situation makes the tourism sector to be one of the most vulnerable sectors. Tourism is a labor-intensive industry and one of the first sectors affected by such negativities. Therefore, tourism workers particularly feel many difficulties in such periods. One of these affected occupational groups is the tour guiding profession. This study aims to reveal the tour guides' experiences during the pandemic, which caused a significant sectoral crisis, and the effect of these experiences on their performance. The research carried out a qualitative research method and phenomenological research design. Professional tour guides were selected with snowball sampling, which is one of the purposive sampling methods. The ethical compliance of the prepared interview form was endorsed by the Iğdır University Ethics Committee Approval, dated 01.04.2021-No. 2021/12. Interviews were conducted with 20 professional tour guides registered at Nevşehir Chamber of Guides. The audio recordings obtained from the interviews were transcribed and identified as the MAXQDA project. In the study, content analysis was used as the analysis method. Three main themes and ten sub-themes were created using the data from the literature and the field. As a result of the coding process, the most repeated principal theme was determined as "Psychological and Behavioral Results." The most repeated sub-theme was "Professional Dissatisfaction." The research results have revealed that professional tour guides were not satisfied with their profession during the pandemic period, and the pandemic process had unfavorable effects on their performance.

Keywords: Pandemic, Tour guide, Performance

* Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü
ORCID: 0000-0003-2407-9932, nilgun.demirel@igdir.edu.tr

** Arş. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü
ORCID: 0000-0001-5729-3228, zeynepkabaoglu@nevsehir.edu.tr (Sorumlu yazar)

*** Turist Rehberi - Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Araştırmaları Enstitüsü, Turizm Rehberliği Anabilim Dalı
ORCID: 0000-0003-0144-938X, berfinkeskin@outlook.com.tr

Cite as/ Atıf: İli, N. D., Çokal, Z. & Keskin, B. (2022). The effect of the pandemic on the performance of tourist guides and the practice of their professions: A qualitative study in the Cappadocia region. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 57-70. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1003040>

Received/Geliş: 30 September/Eylül 2021

Accepted/Kabul: 28 November/Kasım 2021

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

Öz: Krizler tüm sektörlerin yoğun etkilendiği, ülke ekonomilerinin büyük sorunlar yaşadığı ve uygun stratejiler ve yöntemler bulan işletmelerin ancak ayakta kalabildiği dönüm noktalarıdır. Kimi zaman yaşanan doğal afetler kimi zamansa terör saldırıları bu dönemlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu durumlarda insanlar ilk olarak seyahat gibi lüks gördükleri tüketimlerinden vazgeçmektedir. Bu da en hassas sektörlerin başında turizm sektörünün gelmesine neden olmaktadır. Emek yoğun bir sektör olan turizm bu tür olumsuzluklardan ilk etkilenen sektör olması nedeniyle turizm çalışanları bu dönemlerde oldukça zorluk yaşamaktadır. Bu meslek gruplarından biri de turist rehberliği mesleğidir. Bu çalışmanın amacı da sektörde önemli bir krize neden olan pandemi sürecinde turist rehberlerinin yaşadıkları deneyimleri ve bu deneyimlerin performansları üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Araştırma nitel araştırma yöntemi ile yürütülmüş ve araştırmada fenomenolojik araştırma deseni kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan kartopu örnekleme ile profesyonel turist rehberlerine ulaşılmıştır. Hazırlanan görüşme formu için Iğdır Üniversitesi Etik Kurulundan 01.04.2021 tarih ve 2021/12 nolu kararı ile etik uygunluk raporu alınmıştır. Nevşehir Rehberler Odası'na bağlı 20 profesyonel turist rehberi ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar sonucu elde edilen ses kayıtları deşifre edilerek MAXQDA projesi olarak tanımlanmıştır. Analiz tekniği olarak içerik analizi kullanılmıştır. Literatürden ve sahadan eğelen verilerle üç ana tema on alt tema oluşturulmuştur. Kodlamalar sonucunda en çok tekrarlanan ana temanın "Psikolojik ve Davranışsal Sonuçlar" olduğu tespit edilmiştir. Bu ana tema içerisinde en çok tekrarlanan alt tema ise "Mesleki Memnuniyetsizlik"tir. Araştırma sonucuna göre profesyonel turist rehberlerinin pandemi döneminde mesleklerinden memnun olmadıkları ve pandemi sürecinin performansları üzerinde olumsuz etkiler yarattığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Turist rehberliği, Performans

Introduction

The tourism sector is crucial to the growth and development of countries. Today, all countries are trying to take a more active part in the tourism sector and have a larger share of tourism revenues, both by their investments and natural and cultural resources. Tourism is an all-important and income-generating industry that countries place great importance on considering this situation. However, it is the first sector to be affected by even minor negativities.

Challenging issues such as terrorism, natural disasters, epidemics, internal turmoil, wars, economic problems, and ecological changes directly or indirectly affect the tourism sector (Köşker, 2017). Terrorist incidents in countries may affect many destinations, ranging from neighboring countries to very distant regions. In addition, political instability, terrorist activities, natural disasters, and epidemics may create significant problems and losses in tourism. Considering the historical process, many events that negatively affect tourism have been encountered. For example, terrorist incidents in the USA, UK, European countries, and Turkey, political turmoil in the Middle East countries, epidemics in Africa and Far East countries have caused severe adverse effects on the tourism sector (Sel et al., 2017: 229). The influences of the crises arising from these unfavorable events may be extremely devastating, and destinations cannot survive in the short term (Beirman, 2002; Fletcher & Morakabati, 2008). These events not only affect the local region but may also affect the entire world. A butterfly effect resulting from an airplane attack at one end of the world may cause employees working in the tourism sector in a very distant country to lose their jobs. Client losses in tourism, which is a sector that is highly affected by all kinds of crises, directly affect the income flow of countries. One of the main reasons for this is that tourism has a notable place in providing foreign currency input to countries and increasing the gross national product. The fact is that the higher the number of tourists, the higher the income of the countries. For this reason, the satisfaction of tourists visiting the country, their general positive impression of the destination, and their revisiting frequency have a significant role in raising income. In this context, each individual serving in the sector contributes to tourist satisfaction and a good impression. However, there are such professions in the tourism sector that they have more influence on the touristic activities since their members are in one-to-one communication with tourists. Tour guiding takes the first place in these professions. Like all service providers in the sector, tour guides are also highly affected by the crisis processes. Tour guides affected by crises, both financially and morally, have difficulty coping with these processes.

The COVID-19 disease, which first emerged in 2019 in China, has affected the entire world over time and turned into a pandemic. While the pandemic influenced all industries globally, one of them was the businesses in the tourism sector and their employees. The current study aimed to reveal the effects of the pandemic on the tour guides serving in Cappadocia, an outstanding center of attraction for Turkey and the world. The study sought to answer the questions of what difficulties the tour guides encountered in exercising their profession during the pandemic period and whether a change in their performance occurred.

Tour Guiding

As a service sector, one of the most primary objectives of tourism businesses is to ensure customer satisfaction. This customer satisfaction with the touristic destination is directly related to the service providers. Sometimes for a year, some people dream of vacation and organize their financial resources according to this event. They have great expectations about their holidays, and because of this reason, they want to be back from their trips with high satisfaction. The employees, serving in touristic facilities and being in direct communication with tourists, are the key elements that will provide this satisfaction. One of these employees is the tour guide acting as an intermediary between the touristic destination and the visitor and are the cultural ambassadors of their countries.

The World Federation of Tour Guides (WFTG) defines a tour guide as an authorized person who guides tourists in the languages they prefer and conveys the information of the destination to the tourist in the best way by explaining the natural and cultural values (WFTG, 2021). Tour guides not only accompany the travelers and act as interpreters throughout the trips but also enable the visitors to get to know different cultures, gain travel experiences, and be informed about natural, historical, and cultural assets in a destination (Ap & Wong, 2001; Dahles, 2002). A tour guide gives information about amazing things such as visited destinations, historical places, the landscapes worth photographing, and the culture of native people, and decorates this information with stories (Leclerc & Martin, 2004: 182). Tourists participate in guided tours for many reasons and benefit from the guidance service. A desire to get to know new cultures and not experience the difficulties of being in a foreign country is the center of foreign tourists' reasons for using guidance services (Aslan & Çokal, 2016: 56).

The tour guide helps the tourists to get the service needed in the destination by communicating with tour operators, travel agencies, domestic and foreign tourists, hotels and other guest accommodations, restaurants, shopkeepers, hospitals, police stations, transportation, and other service providers (Çokal & Yılmaz, 2020: 495).

The service offered by the tour guide affects the tourist's experience and impression. Tour guiding is an individual profession where the performance of the tour guide is all-important. Although sometimes external factors affect the performance, the final determinant is the person himself (Lugosi & Bray, 2008: 469). Pond (1993: 64) emphasizes that the tour guide is the one who makes or breaks a tour, pointing out that the performance is in the hands of the tour guide. The performance of the tour guides is also related to their competencies, education, and training (Prakash & Chowdhary, 2010: 53). Besides, the information given to tourists about the places to see, the sights worth photographing, and souvenir shops is a significant indicator of the tour guide's performance. The performance of the tour guide depends on his extroverted personality and regularly fulfilling his professional roles and duties (Edensor, 2000: 334-335). However, tour guides may encounter many difficulties while performing their work. The environment and comfort required for work performance may sometimes be insufficient. Especially the crises experienced in recent years have negatively affected the practice of the profession and the tour guides' performance. The crises, such as terrorist incidents, COVID-19 pandemic, political reasons, have particularly affected the tourism sector and, similarly, the tour guiding profession.

Tour Guiding and The COVID-19

Like all business lines in the tourism sector, tour guiding is also affected by crises and negativities. Tour guides faced many depressions until 2019 and tried to withstand them. Tour guiding is a profession

performed without being connected to any corporation. For this reason, unlike other tourism workers, tour guides have to apply their individual crisis management in crises. Similar to the businesses struggling for survival, tour guides also carry out their fighting to survive. The experienced crises, settling down in the center of his life, directly affect the tour guide's capability to work (Çakmak, 2018: 115). Table 1 shows the crisis processes that tour guides may encounter while performing their profession.

Table 1. The Crisis Process in Tour Guiding Profession

Before the Tour	During the Tour	Global
- Hiring a tour guide for a fee lower than the base for the tours forward contracted with the tourism agency. - Price cutting policies of agencies,	- Natural disasters in the accommodation or destination - Technical problems with the tour bus or the accommodation facility - Accidents, injuries, or deaths during the tour, - Criminal events during the tour (theft, snatching) - Terrorist activities on the tour route	- Domestic or international political crises - Terror activities - Anti-Turkish or Islamophobia-based propaganda conducted abroad

Source: Çakmak, 2018: 117-118

Tour guides are affected by some possible occupational and (or) in-land crises before leading -at the preparation stage- and during tour periods. Besides, global crises are another factor affecting tour guides' working life as well as on other businesses in the world's economy. Nowadays, epidemic diseases show their effects globally. There were periods when epidemics caused various concerns in the world from time to time. However, these epidemics were not very frequent, and they did not have a large-scale economic effect like today. The COVID-19 pandemic, which has become a big problem today and increases the rate of spread with its mutated variants, causes a troublesome period in the world.

The first coronavirus case was detected in a cluster of seafood market workers who applied to hospitals with viral pneumonia symptoms in the city of Wuhan, Hubei province of the People's Republic of China. The Novel Coronavirus is a severe infectious disease with a high spread rate, which is in the same family as the Middle East Respiratory Syndrome (MERS) and Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) epidemic virus. This disease, of which no similar cases were detected before, was defined as COVID-19 on January 7, 2020, and named SARS-CoV-2 (COVID-19 Guide, 2020). With the declaration of Covid-19 as a pandemic by the World Health Organization, countries took extraordinary measures and created strategic action plans. In order to minimize the unfavorable effects of the pandemic, the precautions, such as border crossing restrictions, quarantine measures, and travel bans, were taken (Duran & Acar, 2020: 55). However, travel restrictions applied for preventative purposes have caused a recession in the tourism sector. Domestic and international activities of all touristic businesses came to a standstill, and the layoff rate in the tourism sector increased rapidly (Alaeddinoğlu & Rol, 2020). The pandemic has negatively affected tourism businesses in every respect. Like all sector laborers, tour guides also took their place among the people who were negatively affected by the process.

Studies on the effects of the COVID-19 pandemic on tour guidance seem to be quite limited in the international literature. In general, these investigations have focused on the impact of the pandemic on the tourism sector and businesses. The Turkish literature also covers a scant number of studies. In their study, Düzgün and Kurt (2020) aimed to determine the effect of COVID-19 on tour guides registered to the Ankara Chamber of Tourist Guides. The study, carried out with the interview method, has revealed that the tour guides experienced severe economic difficulties in this period, and their financial income did not sustain a living. Additionally, the study observed that tour guides felt insecure and turned to alternative income-generating options -other than their own profession- such as academic careers (Düzgün & Kurt, 2020).

Türker and Karaca (2020), on the other hand, discussed the possible post-COVID-19 transformations in tourism and tour guiding from the perspective of professional tour guides. The research has determined tour guides have a general idea that the issues such as hygiene, individual travel, small groups, social distance, and active management will remain on the sector agenda after the pandemic (Türker & Karaca, 2020).

Şahin and Güzel (2020) have also discussed the problems experienced by the tourism sector in this period and suggested solutions considering the tour guides' perspectives. The research has aimed to determine tour guides' assessments and their alternative opinions about the characteristics of tourism in the face of unfavorable current developments. The study has reported that tourism shows four structural features during these times of crisis: Vulnerable structure, competitive structure, substitutability, and damage to the country's image. The study also has revealed that tour guides believe measures are needed for the issues such as security promises, promotional activities, destination branding, and target market studies in the tourism sector (Şahin & Güzel, 2020).

These studies have included the opinions of tour guides during the pandemic period. The common suggestion is to repeat these studies by using different samples and various time segments of the pandemic period (Düzgün & Kurt, 2020; Türker & Karaca, 2020). Based on these suggestions, researching tour guides serving during the pandemic in the Cappadocia region would appear beneficial. In this context, the current study aimed to investigate the professional performance of tour guides during the COVID-19 pandemic.

Research Methodology

The current study interviewed the tour guiding professionals to find out their thoughts, feelings, and problems experienced during the pandemic period while performing their jobs. In this context, the phenomenological research pattern, a qualitative research method, was used in the study. The qualitative research allowing an in-depth study of the subject is a set of techniques based on personal interviews covering open-ended questions, casual conversations, non-directed questions, and approaches such as group or focus group interviews, participant observation, ethnography, case study, photography, or storytelling (Levy, 2006). While phenomenology is a branch of a positivist approach, experience is assumed as the source of all knowledge. Perceiving a subject starts with learning how that subject or phenomenon is experienced (Husserl, 2012). Researchers interested in phenomenology usually try to analyze the similarities between people experiencing incidents rather than investigating a single person-specific phenomenon (Sart, 2017). The studied phenomenon of this research is the COVID-19 period, which has been evaluated in line with the guides' experiences. The research design has started with the interview questions, constituting the model's center, empowering the study rather than controlling it. Therefore, asking the right questions is crucial for a detailed examination (Maxwell, 2018). Investigating the tour guides' social world is necessary to learn about the effects of the pandemic on tour guides, create a descriptive framework, and deal with their experiences while performing their profession. The current study sought to answer the following questions:

- What have the tour guides been going through during the pandemic period?
- Have there been any changes in the performance of tour guides?
- How have the effects of the epidemic impacted occupational performance?

Population and Sample

The research universe consisted of professional tour guides registered at Nevşehir Chamber of Guides in the Cappadocia Region. According to the chamber records, there were 578 registered tour guides, of whom 499 were active, and 79 were inactive in 2021 (www.tureb.org). Of the 499 actively working guides, 20 were interviewed. The interviews were terminated when similar results occurred, and the data was saturated. Purposive and snowball sampling methods were preferred in determining the participants. While developing a purposive sample, researchers use their specific knowledge and experience to select participants representing the social world. In creating the snowball/chain sample, a

few people of concern are determined and interviewed, then these participants offer new people's names, and the chain of participants is formed (Berg & Lune, 2015).

Data Collection Method

Interview and document review techniques were preferred in the data collection method. Research and semi-structured interview questions have been created on guide performance and COVID-19 period according to the literature. The research usually obtained and evaluated the main and sub-themes in the light of field data. The ethical compliance of the prepared interview form was endorsed by the Iğdır University Ethics Committee Approval, dated 01.04.2021-No. 2021/12. The data collection process was by face-to-face and telephone interviews. An interview is a process in which researchers conduct a mutual face-to-face or telephone conversation with the participants and receive information about the research topic. In this process, the research aims to reveal the feelings and thoughts of the participants in a particular subject, penetrate their inner world, and expose their points of view, mental perceptions, experiences, reactions, and interpretations about the concept or event (Karagöz, 2017).

The interview process was voluntary. The 6-question interview form, created by the conceptual framework, is as follows;

- How has the COVID-19 period affected your profession?
- How did this process affect your performance?
- What has changed in the way tours are organized (route, duration of presentation, mode of introduction)?
- What involuntary, instinctive changes have occurred in your behavior towards the tourist? What are the differences between your pre-COVID-19 perspective and the current one?
- What measures do you take on tours?
- You have to both maintain your health and earn money. Can you evaluate yourself in terms of negative emotions such as professional deformation and burnout because of going on tour during this period?
- What will this process change for the profession of tour guidance in the future? What will be different?

In addition to these questions, demographic questions related to the tour guides given under the heading of findings were asked.

Data Analysis

The content analysis is the most appropriate analysis method for analyzing the data according to the research pattern. It is used to systematically identify and measure data on phenomena obtained using objective tools. It is also a research method used to make valid inferences about the data and their context to provide a concept guide representing information, new ideas, and facts. For this reason, the content analysis provides a large-scale description, summary, and categories of phenomena (Krippendorff, 1980).

For the data analysis, the audio recordings were transcribed, and transferred to a computer environment as a word document, and analyzed systematically by reading line by line. The qualitative data analysis program MAXQDA 18 was used to facilitate the systematic analysis of interviews. This program offers researchers excellent opportunities in coding and visualizing data.

Validity and Reliability

The credibility of the results in qualitative research is a significant research criterion. In quantitative research, validity, reliability, and power analyses are proved by numerical indicators. However, since there are no numerical data to prove these analyses in qualitative research, it is problematic to analyze validity, reliability, and power. Validity is the accuracy matter of the research results. Reliability, on the other hand, is related to the reproducibility of the research results. The research area validity, collecting direct data through face-to-face interviews on the scene, the ability to

go back to the field to confirm the information obtained, and the ability to collect additional information are critical features establishing validity in qualitative research. Credibility, transferability, consistency, confirmability concepts are used among the methods that ensure reliability (Yıldırım & Şimşek, 2013). Besides, inter-coder consistency was achieved for the research reliability, and the field experts were consulted as one of the classical methods.

Patton (2001) has stated that validity and reliability affect the work quality in designing qualitative research, analyzing the results, evaluating the study quality, analyzing the analysis results, and questioning the results. Similarly, Seale (1999) has supported the consistency and reliability concepts in qualitative research. Data consistency can be ensured when the research steps are confirmed by examining the items such as data reduction methods and process notes to evaluate the raw data (Campbell, 1996). That is why many researchers use the triangulation method. Triangulation is a validity procedure in which researchers converge between multiple and different sources of information to create study themes or categories (Creswell & Miller, 2000). In the study, the researcher preferred triangulation. In collecting, analyzing, and interpreting the data, more than one researcher took part in the opinions of the authors and experts.

Findings

The data obtained through the interviews (audio recordings) were transcribed and identified as documents to the MAXQDA program. First, the main and sub-themes were created on the coding system, and the data were classified one by one into the relevant themes. The main and sub-themes for tour guidance and the COVID-19 period were defined. Table 2 shows the main and sub-themes created by the data in detail.

Table 2. Main Themes - Sub-Themes and Descriptions

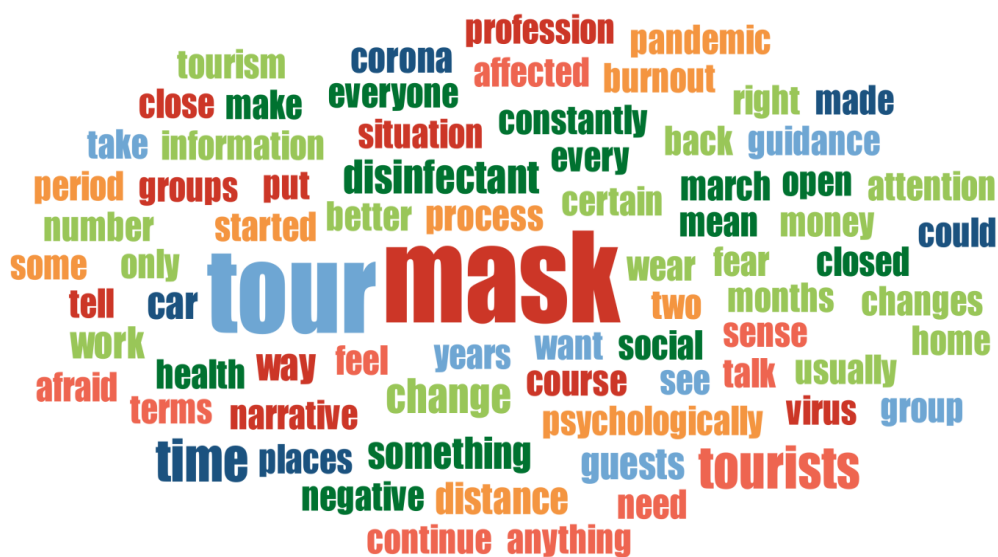
Main Themes - Sub-Themes	Descriptions
Psychological and Behavioral Consequences	
Concern for the Future	It expresses opinions on the state of tourism and tour guidance and, depending on these, the state of well-being in the future.
Occupational Dissatisfaction	Depending on the pandemic period, these are attitudes towards the negativity brought by the tour guidance profession.
Self-improvement	It refers to the professional experience gained by tour guides improving themselves during unemployment while failing to carry out tours during the pandemic period.
Burnout	It refers to the state of burnout experienced by tour guides due to the negative consequences of the pandemic period.
Disposition and Energy	It expresses the attitude and behavior towards practicing the profession and going on tours during the pandemic period.
Performance	
Negative Impact on Performance	It expresses the unfavorable effects of the pandemic on doing the profession of tour guiding.
Positive Impact on Performance	It expresses the favorable effects of the pandemic on doing the profession of tour guiding.
Implementation of the Profession	
Presentation	It refers to tour guides' information transfers about the destination and the changed knowledge transfer due to the pandemic during the tour.
Communication	During the tour, it refers to communicative factors such as distance and intimacy, with tourists.

Tour Planning	It refers to the changes made in the tour plannings (time reductions, restricted areas, vehicle arrangements, the measures taken, etc.).

Table 3. Demographic Information About Participants

	Gender	Marital Status	Age	Language	Child/Children	Educational Status	Occupational Experience
P1	Male	Single	29	English	-	Bachelor's Degree	2 years
P2	Female	Single	24	English	-	Bachelor's Degree	2 years
P3	Male	Single	26	English	-	Associate degree	2 years
P4	Male	Single	26	English	-	Bachelor's Degree	3 years
P5	Male	Single	33	English	-	Bachelor's Degree	5 years
P6	Male	Single	26	English	-	Master degree	2 years
P7	Male	Single	25	English	-	Bachelor's Degree	2 years
P8	Male	Single	31	English/Spanish	-	Bachelor's Degree	4 years
P9	Male	Single	33	Spanish	-	Bachelor's Degree	2 years
P10	Male	Single	25	English	-	Bachelor's Degree	2 years
P11	Female	Single	25	English	-	Bachelor's Degree	3 years
P12	Male	Single	24	English	-	Master degree	2 years
P13	Female	Single	24	English	-	Master degree	2 years
P14	Male	Single	27	English	-	Bachelor's Degree	3 years
P15	Female	Married	24	Russian	-	Bachelor's Degree	2 years
P16	Female	Married	28	English	-	Bachelor's Degree	4 years
P17	Female	Single	37	English	-	Master degree	6 years
P18	Male	Married	27	English	1	Bachelor's Degree	3 years
P19	Female	Single	28	English	-	Bachelor's Degree	4 years
P20	Female	Single	31	English/Korean	-	Bachelor's Degree	3 years

Of the professional tour guides participating in the study, eight were women, and twelve were men. The average age of the participants was approximately 28, and most of them were single. Only one of the tour guides who has experienced the pandemic process has children. They usually conduct tour guidance in the English language. Fifteen professional tour guides were bachelor's graduates, four were master's degrees, and one was an associate degree. As for their professional experience, the tour guides participating in the study were new to the profession. Being new to the job during the pandemic process has brought many disadvantages. Newly hired guides cannot establish a satisfying business network or save money. For this reason, new beginners gain negative experiences about the profession, and their professional dissatisfaction increase along with the pandemic process.

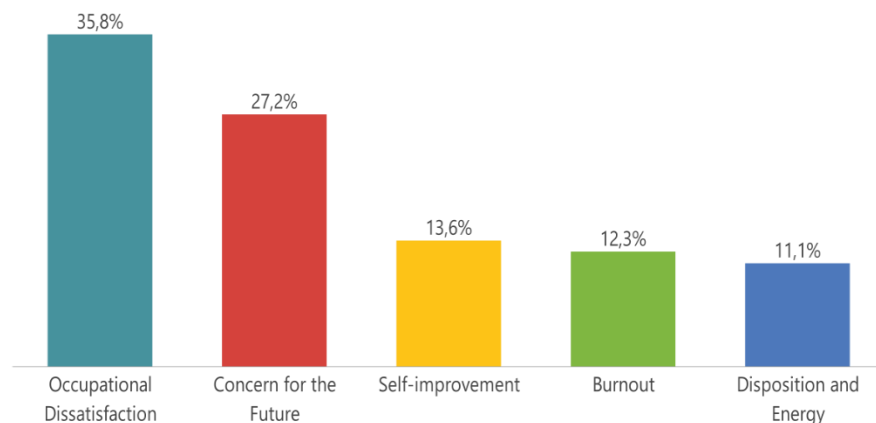
Figure 1. The Word Cloud for Data

The qualitative data were compiled into a document, and 1455 word groups were obtained from 4554 words. Figure 1 shows the word cloud consisting of the 75 most frequently repeated words. The most repeated word in this word cloud was "mask" with 89 repetitions. The second most repeated word was "tour" with 86 repetitions. The word "time" was the third most repeated word, with 48 repetitions. Frequently repeated other words were tourist (48), exchange (35), disinfectant (33), distance (30), work and road (29), car (28). According to the saying rate, the most said words seem as tourists, masks, health measures, and the tour.

Table 4. Main Theme and Sub-Theme Frequencies

Code System	Frequencies
Psychological and Behavioral Consequences	81
Concern for the Future	22
Occupational Dissatisfaction	29
Self-improvement	11
Burnout	10
Disposition and Energy	9
Performance	31
Negative Impact on Performance	20
Positive Impact on Performance	11
Implementation of Profession	77
Presentation	22
Communication	25
Tour Planning	30
Total	189

The examination of the main and sub-themes by the data encoded 189 times shows that the most mentioned main theme was Psychological and Behavioral Consequences (81). Implementation of Profession (77) was the second, and Performance (31) was the third most mentioned main theme. The pandemic process chiefly affected the behavior and psychology of tour guides. The way they practice the profession varies depending on the pandemic, and they especially take extra precautions in tour planning. In the same way, the pandemic process causes unfavorable effects on the tour guides' performances. Positive impacts emerge as resting and regeneration.

Figure 2. The Sub-Themes of Psychological and Behavioral Consequences

The most mentioned sub-theme of the main theme of Psychological and Behavioral Consequences was Occupational Dissatisfaction (35.8%). Secondly, Concern for the Future had a rate of 27.2%. Self-improvement (13.6%), Burnout (12.3%), Disposition, and Energy (11.1%) were close to each other in rate. According to these results, the tour guides' professional dissatisfaction came to the fore. Due to the cessation of tourist mobility during the pandemic process, tour guides have experienced severe financial

difficulties due to the inability to go on tours, the inability to earn income, and the loans and debts. In this case, general professional dissatisfaction has arisen among tour guides. Comments on the sub-themes are as follows;

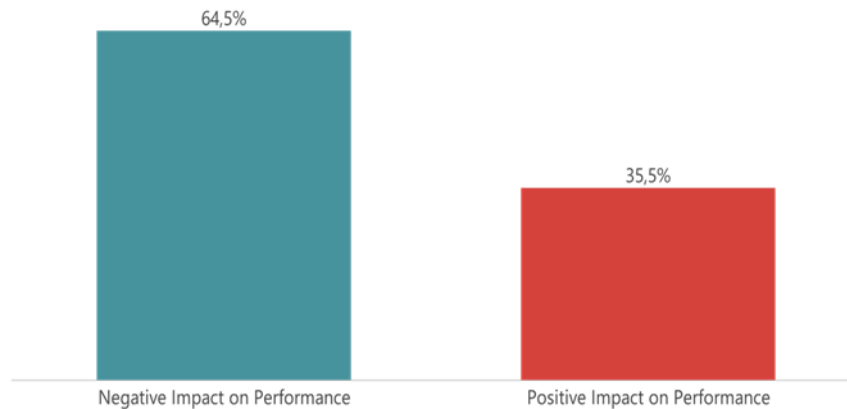
I think I am short of knowledge. Forgetting knowledge was distressing at first, but then I got used to it a little bit. I feel this way psychologically. (Occupational Dissatisfaction) P7

“I think even after the covid-19 vaccine is found, nothing will change, and everything will continue in the same way” (Concern for the Future)P13

I was able to spend more time reading more about history and archeology. It actually calmed me down on the one hand and improved me in terms of training myself. (Self-improvement) P3

I am tired. I am exhausted. The more I think about it, the more I run out. (Burnout) P2

Frankly, it did not negatively affect me. I felt good after resting for a long time because I can socialize with people once I am home. (Disposition and Energy) P11

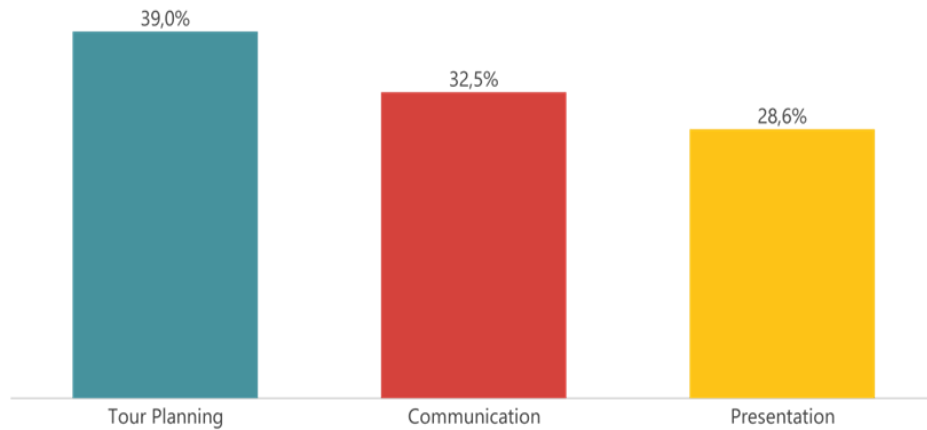

Figure 3. The Sub-Themes of Performance

The pandemic has negatively impacted the performances of tour guides (64.5%). The adverse effects primarily emerge in insufficient income, scant experience in the profession, difficulty recalling information about tourist destinations, low energy, and motivation, diffidence, anxiety, missing opportunities. Therefore, the pandemic period can not be denied to have very negative impacts on the professional development of the guides, especially. The positive effects are less than the unfavorable effects (35.5%). Positive effects often manifest themselves as resting, acquiring new knowledge, self-improvement professionally. Especially in the professional sense, it can be said that experienced guides perceive more positive effects compared to new beginners. Comments on the sub-themes are as follows;

“I lost my energy and forgot knowledge I had before, I was a bit rusty at the job. Then when I went to the first tour, of course, I was a little stunned.” (Negative impact) P13

“It did not affect my professional performance. On the contrary, I was able to take more time to read about my profession and what I needed to learn to improve myself in a professional sense during the COVID-19 pandemic. After my tours started, I continued to work with enthusiasm again.” (Positive impact) P5

Figure 4. The Sub-Themes of Implementation of Profession

Some things have changed during the pandemic period in the practice of the profession. In particular, new methods have been developed in the planning of tours (39%). In this way, the health of both tour guides and tourists was tried to be protected. The passenger numbers of the tour buses were organized according to the capacity restrictions suitable for social distance. Health protection rules were given importance, and the vehicles were provided with health-protective devices, such as masks and disinfectants. Restaurant capacities were arranged to provide a social distance between clients. Touristic routes changed. Some indoor museum visits were canceled. Despite these critical measures, tour guides reported that some tourist groups were reluctant to comply with health rules. In the communication sub-theme (32.5%), the tour guide's warnings about customer communication, mask, and disinfectant issues have come to the fore. All tour guides have warned tourists to wear masks and apply the social distance rule. The narration sub-theme (28.6%) demonstrates that the tour guides have changed their routine touristic information narration due to the restrictions imposed and the changes in the routes. Sometimes, they have encountered narrative disruptions because of the difficulty of wearing a mask and the inability to concentrate enough. While some tour guides stated that they shortened the narration along with the route, a few tour guides expressed that there has been no change in the narration length, and the tour has continued without affecting their performance. Comments on sub-themes are as follows;

“Routes have been changed; no museums tour exist in the plan. For example, we did not enter Museums, only visited open spaces.” (Tour planning) P9

“Personally, I do not amend the tour program. I continue in the same way as before, I simply try to do my job.” (Tour planning) P10

“There was no change in my narration time and style for the underground cities, I showed the same performance.” (Presentation) P19

“I raise my voice because of wearing a mask and keeping distance with each other for a healthy communication. However, this situation is a nuisance because our throat hurts shortly.” (Presentation) P11

“In terms of physical distance, of course, both the tourist and the guide mutually established a proper physical distance. Apart from that, our intimacy with the tourists continued at the level we should have.” (Communication) P5

“We distribute gloves. When we go to dinner or something, I warn everyone to wash their hands first. We provide social distance between us” P3

One tourism season has already passed since the beginning of the outbreak. The current study discussed tour guides' problems, who actively provide guidance services during the season, and the

effects of experienced difficulties on their performance. The study foresaw that there would be more future crises to affect the sector and guiding profession, and preventive measures should be taken to address the deficiencies of tour guides and the tourism sector by setting crisis management.

Conclusion

Crises and crisis management are critical issues in businesses whose structures are vulnerable to economic turmoils. Crisis management, especially in the service sector, is one of the principal factors for the well-being of employees. The tourism industry is a labor-intensive sector, and economic crises can cause severe results and damages here. Therefore, it is essential to overcome these sectoral crises without harming occupational groups. Specifically, these crises can have more severe consequences for tour guides who are individual employees in the sector. The primary unavoidable needs of people are health, food, drink, and shelter. Besides, individuals have secondary needs like entertainment, traveling, joining tours, touristic activities, etc. However, in difficult financial conditions, such are given up first. Therefore, the first harm is felt by tour guides who are in one-to-one communication with the tourist.

The Covid-19 pandemic period has also affected the tourism area and the professional groups serving in the sector. With this study, the problems experienced by tour guides, one of these professional groups in difficulties, have been tried to be identified by qualitative methods, and solutions have been proposed. The research showed that the pandemic period had both positive and negative effects on tour guides. Tour guides who had experienced positive effects were especially guides who had more professional experience than new beginners. When the pandemic temporarily ended the intensive pace of work, these people devoted their time to develop themselves in their professions. Thus, when the tourist season revived, they had enough energy and were ready to run on tour. While in this new process, some unfavorable effects occurred, especially on performance. Some technical preventions such as wearing a mask, keeping a certain distance between individuals, short-time conversations were motivation lowering factors of tour guides. In addition, considering the role of the tourists' in possible virus spreading has created a situation where the tour guides could not concentrate enough on their works. When, for example, compared to the pre-pandemic period, now, more distant communication with the client has been a must. Since the number of people on the tours is planned according to the social distance requirements, a sufficiently interactive tour process is not possible with a small number of tourists. This situation affects both the financial gain of the tour guides and their professional motivations.

Tour guides predict that in the future, individual tours will be prominent rather than group tours. They believe that the interest in VIP tours will increase and be implemented soon. The idea that tourism will never catch up with its former vitality has been put forward as an adverse prediction about the pandemic period. The study findings, which emphasized tour guides' future concerns stemming from uncertainties on the agenda, have revealed that tour guides usually want to shift their jobs and seek opportunities in other professions rather than their own work.

The fact that most tour guides in the study were inexperienced constituted the limitation of the research. Similar work can be done by comparing it with long-serving professional tour guides.

Recommendations for Future Directions

To tour guides;

Tour guides should consider the delicate structure of the tourism industry and get professional experience as from their student life to succeed in the industry. During the epidemic period, tourists turned to more individual trips instead of large group trips. Tour guides can be expertise in these niche markets and turn such arduous processes into opportunities. Specializing in this area and organizing open space-oriented tours with few people can be advantageous for tourist groups.

To travel agencies and chambers;

The small-amount loans provided by the state banks at the beginning of the pandemic period have not been sufficient for tour guides. For a solution, travel agencies can financially support tour guides by

hiring agency-affiliated guides with modest fees and paying their salaries. Besides, a forceful organization of the guide chamber and the guides' solidarity will ensure unity in solving problems.

To researchers;

It is believed that this study, conducted using qualitative research methods, will be an original study comparing young-old, experienced- less experienced tour guides and considering all parameters through an established model. Measures regarding the tour guiding after the pandemic period and remedies for crises can be discussed in another study.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author % 35, Second author % 35, Third author % 30
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

References

- Alaeddinoğlu, F., & Rol, S. (2020). Covid-19 pandemisi ve turizm üzerindeki etkileri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Salgın Hastalıklar Özel Sayısı)*, 233-258.
- Ap, J.K., & Wong, K. (2001). Case study on tour guiding: Professionalism, issues and problems. *Tourism Management*, 22, 15-63.
- Aslan, Z., & Çokal, Z. (2016). Profesyonel turist rehberlerinin kültürel değerlere katkısına ilişkin turist algılamaları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4(1), 53-69.
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Beirman, D. (2002). Marketing of tourism destinations during a prolonged crisis: Israel and the middle east. *Journal of Vacation Marketing*, 8(2), 167-176.
- Berg, L. B., & Lune, H. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (Qualitative research methods in the social sciences). Çev: H. Aydın, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Campbell, T. (1996). Technology, multimedia, and qualitative research in education. *Journal of Research on Computing in Education*, 30(9), 122-133.
- Covid-19 Rehberi (2020). COVID-19 (2019-N Cov Hastalığı) rehberi (Bilim Kurulu Çalışması) . T.C. Sağlık Bakanlığı (Erişim Tarihi: 18.09.2020).
- Creswell, J. W., & Miller, D. L. (2000). Determining validity in qualitative inquiry. *Theory into Practice*, 39(3), 124-131.
- Çakmak, T. F. (2017). Turizm endüstrisinde kriz yönetimi: Turist rehberleri üzerine bir alan araştırması (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 504021)
- Çokal, Z., & Yılmaz, İ. (2020). Turist rehberinin performansının destinasyon imajına etkisinde etik davranışlarının rolü. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 493-518.
- Dahles, H. (2002). The politics of tour guiding image management in Indonesia. *Annals of Tourism Research*, 29(3), 783-800.
- Duran, M. S., & Acar, M. (2020). Bir virüsün dünyaya ettikleri: Covid-19 pandemisinin makroekonomik etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(1), 54-67.

- Düzgün, E., & Kurt, A. (2020). Covid-19 (koronavirüs) salgınının turist rehberleri üzerindeki etkileri: Ankara turist rehberleri odası örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 301-321.
- Edensor, T. (2000). Staging tourism: Tourists as performers. *Annals of Tourism Research*, 27(2), 322-344.
- Fletcher, J., & Morakabati, Y. (2008). Tourism activity, terrorism and political instability within the commonwealth: The cases of Fiji and Kenya. *International Journal Of Tourism Research*, 10(6), 537-556.
- Husserl, E. (2012). *Ideas pertaining to a pure phenomenology and to a phenomenological philosophy: First book: General introduction to a pure phenomenology* (Vol. 2). Springer Science & Business Media.
- Karagöz, Y. (2017). *SPSS ve AMOS Uygulamalı Nitel-Nicel-Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*. Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Köşker, H. (2017). Krizlerin turizm sektörüne etkileri üzerine bir araştırma: 2016 yılı Türkiye örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 62, 216-230.
- Krippendorff, K. (1980). *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*. Sage Publications, Newbury Park.
- Leclerc, D., & Martin, J.N. (2004). Tour guide communication competence: French, German and American tourists' perceptions. *International Journal Of Intercultural Relations*, 28(3), 181-200.
- Levy, D. (2006). Qualitative methodology and grounded theory in property research. *Pacific Rim Property Research Journal*, 12(4), 369-388.
- Lugosi, P., & Bray, J. (2008). Tour guiding, organizational culture and learning: Lessons from an entrepreneurial company. *International Journal of Tourism Research*, 10(5), 467-479.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative evaluation and research methods (3rd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Pond, K. (1993). *The professional guide: Dynamics of tour guiding*. Van Nostrand Reinhold.
- Prakash, M., & Chowdhary, N. (2010). What we are training tour guides for?, *Tourism*, 14(2), 53-65.
- Sart, G. (2015). *Fenomenoloji ve yorumlayıcı fenomenolojik analiz. Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımlar*. (Ed: Fatma Nevra Seggie ve Yasemin Bayyurt). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Seale, C. (1999). Quality in qualitative research. *Qualitative Inquiry*, 5(4), 465-478.
- Sel, Z. G., Kırlar Can, B., Ertaş, M., & Tütüncü, Ö. (2017). Krizin kısa dönemli yansımalarının turizm işletmelerinin kriz yönetimi uygulamalarına etkisi. 4. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi içinde (s.228-238), Kuşadası, Aydın.
- Şahin, İ., & Güzel, F. Ö. (2020). Olumsuz güncel gelişmelerin ve krizlerin Türk turizmüne etkileri: Profesyonel turist rehberlerinin değerlendirmeleri ve sektörel çözüm önerileri. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 257-280.
- Türker, A., & Karaca, K. Ç. (2020). Yeni tip koronavirüs (COVID-19) salgını sonrası turizm ve turist rehberliği. *Turist Rehberliği Nitel Araştırmalar Dergisi*, 1(1): 1-19
- Türkiye Turist Rehberleri Birliği, (2021). Turist rehberi istatistikleri. (Erişim, 10.09.2021) <http://tureb.org.tr/>
- WFTGA-Dünya Turist Rehberleri Birliği (2021). Turist rehberinin tanımı. (Erişim: 11.06.2021) <http://www.wftga.org/tourist-guiding/what-tourist-guide>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara: SeçkinYayıncılık.

Araştırma Makalesi • Research Article

An Evaluation on the Problems and Solutions of Cappadocia Regional Tourism

Kapadokya Bölge Turizminin Sorunlarına ve Çözüm Önerilerine Yönelik Bir Değerlendirme

Şule Ardıç Yetiş*, Gaye Deniz**, Şule Aydın***, Filiz Dalkılıç****

Abstract: The aim of this study is to put forth how much of the ongoing tourism problems in the Cappadocia Region could be solved by in-depth analysis or what steps can be taken to solve them. From this point of view, by using the qualitative research approach, the single-case embedded design was used in the study. In this context, the outputs of meetings such as conferences, seminars, and workshops held so far to identify the problems that prevent tourism development in the destination have been examined by document analysis. Regarding the tourism of the Cappadocia region, lack of promotion, vocational/in-service training, and qualified workforce, poor working conditions, insufficient incentives for the sector, failure to manage crises, unplanned construction in the region, security problems, not adopting the concept of sustainability, inability to activate alternative tourism types, standard service quality and inadequate supervision, lack of historical and cultural inventory, transportation problems and many problems regarding inter-institutional communication and cooperation have been revealed. Based on the research results, possible solutions for the problems experienced in the tourism sector in the region are presented. Since there has been limited research in terms of addressing the current problems of the tourism sector in the Cappadocia Region, It is expected that the findings of this study will contribute to the field and provide practical benefits by creating a resource for subsequent research and offering suggestions.

Keywords: Tourism, Problems, Suggestions, Cappadocia Region.

Öz: Bu çalışmanın amacı, Kapadokya Bölgesi'nde süregelen turizm sorunlarının derinlemesine incelenmesi suretiyle ne kadarının çözülebildiğinin ya da çözülmesi için atılabilecek adımların neler olduğunun ortaya

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü
ORCID: 0000-0002-9792-9079, ardicsule@nevsehir.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü
ORCID: 0000-0002-9980-8506, gaye.yuksel@nevsehir.edu.tr (Sorumlu yazar)

*** Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü
ORCID: 0000-0002-8760-643X, suleaydin@nevsehir.edu.tr

**** Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü
ORCID: 0000-0002-5984-6655, filiz.dalkilic@nevsehir.edu.tr

Cite as/ Atıf: Ardıç Yetiş, Ş., Deniz, G., Aydın, Ş. & Dalkılıç, F. (2022). An evaluation on the problems and solutions of Cappadocia regional tourism. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 71-83. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1017029>

Received/Geliş: 31 October/Ekim 2021

Accepted/Kabul: 28 November/Kasım 2021

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

koyulmasıdır. Bu noktadan hareketle, çalışmada nitel araştırma yaklaşımından yararlanarak iç içe geçmiş tek durum deseni kullanılmıştır. Bu kapsamda destinasyonda turizmin gelişmesini engelleyen sorunların tespit edilmesine ilişkin bugüne kadar yapılan konferans, seminer ve çalıştay gibi toplantıların çıktılarını doküman analizi ile incelenmiştir. Kapadokya bölge turizmine ilişkin tanıtım, mesleki/hizmet içi eğitim ve nitelikli işgücü yetersizliği, çalışma şartlarının kötü olması, sektöre yönelik teşvik yetersizliği, krizlerin yönetilememesi, bölgede çarpık yapılaşma, güvenlik sorunu, sürdürülebilirlik anlayışının benimsenmemesi, alternatif turizm türlerinin etkinleştirilememesi, standart hizmet kalitesi ve denetim yetersizliği, tarihi ve kültürel envanterin olmaması, ulaşım sorunları ve kurumlar arası iletişim ve işbirliğine yönelik pek çok sorun olduğu ortaya konmuştur. Araştırma sonuçlarından yola çıkarak, bölgede turizm sektöründe yaşanan sorunlara ilişkin olası çözüm önerileri sunulmuştur. Çalışmaya dair bulguların, özellikle Kapadokya Bölgesi'nde turizmde mevcut sorunları ele alması ve öneri sunması açısından sınırlı sayıda araştırma yapılmış olması nedeniyle bu alana katkı sağlaması ve sonraki araştırmalara kaynak oluşturarak pratik anlamda fayda sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Sorunlar, Öneriler, Kapadokya Bölgesi.

Introduction

Cappadocia Region, which has hosted various civilizations throughout history, has been a destination that has been visited for many years with its rich cultural heritage, unique geography, and alternative tourism potential. With the evolution of tourism demand in line with new trends, alternative tourism types such as balloon tourism, equestrian nature tourism, sports and golf tourism, entertainment tourism, thermal tourism, congress tourism, gastronomy tourism, and wine tourism are made in order to go beyond the existing cultural and religious tourism potential in the region. (Yılmaz & Özdemir, 2017; Özen & Güneren Özdemir, 2020). However, it is seen that many problems experienced in the tourism sector in the country are experienced in similar or different ways in particular regions. These problems, which are generally experienced as a result of wrong or unsuccessful moves, have been in a wide range for years, from wrong structuring to the lack of marketing and promotion, from the inadequacy of infrastructure and superstructure to the inability to diversify tourism, from the image problem to lack of planning.

Although the supply opportunities of the region are sufficient in terms of tourism, it is crucial to examine and solve the current problems of the Cappadocia Region in-depth to take place it deserves in the country's tourism. To determine the tourism development problems of the Cappadocia which is an important destination in the country's tourism, many studies have been carried out, and the results have been revealed. Even though the problems of excessive tourism in the region (Eren & Bozkurt, 2020), sustainability of tourism (Karacaoğlu & Yolal, 2019; Somuncu & Yiğit, 2009; Ardıç Yetiş, 2019; Uslu, 2017), the authenticity of cultural heritage in terms of tourism (Çokışler, 2018; Özen, 2021), and qualified workforce (Ardıç Yetiş & Çalışkan, 2019; Cem, Keskin & Serçeoğlu, 2015) have been discussed for a long time, the fact that the same problems are still being discussed today can be interpreted as the solutions to problems are not taken into account sufficiently, and the implementation of the action plans is insufficient.

In this context, the study aims to reveal how much of the ongoing tourism problems in the Cappadocia Region can be solved or what steps can be taken to solve them. In the light of the findings obtained, alternative suggestions will be presented in order to reach the place it deserves in terms of promotion in the Cappadocia Region.

Conceptual Framework

Considering that Turkey is an ultra-rich country with all kinds of opportunities in terms of its geographical location, natural resources, and labor force, it is not a coincidence that it is among the leading countries in the world in the tourism sector. At the point it has reached today, the country's tourism draws the impression of a sector that acts with sustainable development goals. However, talking about balanced progress only depends on all the stakeholders of the sector coming together to identify the problems encountered both nationally and regionally correctly and make efforts to solve them in

mutual solidarity. This issue, which is important in terms of not hindering the dynamic structure of the tourism sector, will bring positive results when it is consciously discussed.

Although the problems experienced in the tourism sector in Turkey have been researched and discussed for years (Akbulut, 2010; Aras, 2017; Avcıkurt, 1997; Dinçer & Dinçer, 1989; Göral, 2017; İlban & Kaşlı, 2009; İnanır, 2019; Okuyucu & Somuncu, 2013; Yanardağ & Avcı, 2012; Yılmaz, Tabak & Samur, 2020), the shallowness of the proposed solution offers or the deficiencies in practice cause the problems experienced to be served in the same way for years. Considering the research on this subject, it is seen that many issues such as not being able to put forward a vision, insufficient promotions, problems in direct transportation, price policy dependent on agencies, security weaknesses, lack of regional development, disadvantages of all-inclusive systems, and lack of law of occupation in the sector are considered as problems (Sosyal Demokrasi Derneği, 2019).

Similarly, it is important to address and solve regional tourism problems, especially in terms of sustainability and development. The tourism sector has an important place in eliminating the imbalances between the regions by using the resources effectively and ensuring a regional development (Çeken, 2008: 295). From this point of view, many studies in the literature deal with the issue at the regional level, and each one focuses on a different problem. Akbulut (2010), based on the distribution of thermal springs by regions in Turkey, discussed the problems experienced due to the inability to utilize the existing potential. It has been revealed that many factors such as problems in infrastructure and enterprises, lack of health personnel and health-related tools and equipment, insufficient promotion, and the fact that other tourism activities are at the forefront, pose a problem in terms of not adequately evaluating thermal resources in terms of health tourism. On the other hand, Akbulut states that environmental protections could not be realized adequately due to the failure to observe the principle of using protection for practices that contradict the understanding of sustainable tourism. He also states that the thermal resource potential cannot be used effectively because agriculture, service, industry, and other types of tourism are at the forefront in the Aegean and Marmara and there are not enough initiatives in Central Anatolia. For this purpose; he suggested that it is necessary to increase the interest in thermals by organizing promotional events such as festivals, fairs, and spa weeks for the implementation of the correct zoning plans and making the necessary legal arrangements, increasing the academic studies on the subject, raising the awareness of the local people, having certain equipment, privatizing the inspections of the enterprises and promoting the thermal springs.

Çizel (1999) discussed the potential and problems of congress tourism in the Antalya destination in the Mediterranean Region in his postgraduate thesis.

It has been revealed that this issue, which is important within the scope of diversification of tourism, cannot get enough share from the world market and that the demand is mostly derived from the domestic market. He stated that at the point of evaluating the region with alternative tourism types other than sea-sand-sun, as Karakuş and Çoban (2018) stated, it is important to provide adequate equipment for the facilities to increase the congress tourism potential by intensifying the contacts with the professional congress organizers who direct the demand, by being a member of the relevant international organizations, and by having expert staff within the scope of congress tourism.

In the studies conducted by Mansuroğlu (2006) in the Mediterranean and Öztürk (2020) in Central Anatolia, Erkilic (2019) in Eastern Blacksea Region and Dedeoğlu et al. (2021) in Cappadocia, they discussed the perspectives of the local people towards tourism and emphasized that the problems that could prevent the development of tourism could be eliminated by raising awareness. In this sense, the studies that underline the necessity of providing the support of the local people suggest that destinations with touristic potential and alternative attractions can be developed more in parallel with the changes in the touristic demand structure.

In another study conducted to reveal the problems experienced in Eskişehir, which wants to be in a pioneering position within the scope of city tourism (Seçilmiş, 2011), it is seen that the most important problems arise in the issues of infrastructure and superstructure, product diversification, promotion, attitude, and service quality. For the development of tourism, it is suggested that healthy infrastructure

and superstructure opportunities should be developed, the factors that will attract qualified employees to businesses, and the employment of qualified personnel with professional formations, and participation in tourism fairs and festivals in different regions of the world in terms of promotion. In another study, which deals with the problems affecting the development of tourism, Yılmaz and Ön Esen (2015) revealed four dimensions as attitude and service quality problems, product diversification and planning-promotion problems, superstructure problems and infrastructure problems. Stating that although there are sufficient supply opportunities and attractiveness for consumer preferences, there are destinations that cannot reach the desired levels due to certain problems and cannot benefit from many positive effects of tourism, the researchers offered similar solutions as Seçilmiş (2011).

The Cappadocia Region has both rich historical artifacts and cultural assets left by the civilizations that dominated the region in the historical process, as well as unique natural wonders and geographical formations due to being surrounded by volcanic mountains.

The region is a paradise for tourists with its natural, historical, and cultural beauties. Many results have been revealed in the studies, especially the ones examining the critical aspects of the region in terms of tourism, opinions are expressed by considering the current situation regarding regional tourism (Buyruk, 2012; Can & Can, 2019; Demirçivi, 2017; Ersun & Arslan, 2009; Somuncu & Yiğit, 2009; Uslu, 2017; Yorgancı, 2018; Yiğit & Şahin Perçin, 2021). The results of all the steps taken so far to address the current problems of tourism in the Cappadocia region and the effectiveness of the implemented action plans are worth evaluating. From this point of view, this study aimed to examine the problems experienced in the tourism sector in Turkey in the context of Cappadocia destination and presented various suggestions by revealing the existing issues in the region, both by making document analysis and taking the opinions of the sector stakeholders.

Method

A qualitative research approach was used in the research. The qualitative method is a type of research the reasons behind social reality and human behavior are tried to be understood by using qualitative data collection methods such as observation, interview, and document analysis (Gürbüz ve Şahin, 2018). The main purpose of choosing the qualitative approach in this research is to examine the ongoing tourism problems in the Cappadocia Region in-depth and to reveal how many of the issues can be solved or what steps can be taken to solve them. In this research, the single-case embedded design was used. The single-case embedded design can be used when there is more than one substrate or unit in a single state. In this context, as data collection techniques document review from qualitative research approaches were used. Document analysis helps to classify the data subject to research by organizing them into main themes, categories, and case examples, especially through content analysis (Labuschagne, 2003). Document analysis is generally used with other qualitative research methods to diversify/triangulate. This is to increase credibility in research using different data sources and methods, to aid in categorization, classification, support, and validation of what was done in the study. In addition to existing documents, in document analysis, interviews, participant and non-participant observations, and all hard-copy documents can be analyzed together (Yin, 1994). Diversifying data also allows researchers to prove that their research is reliable.

The research method consists of two consecutive complementary elements. First, the documents in the domestic and foreign literature on the subject related to the determination of the issues that prevent the development of tourism in a destination were examined. Then, meeting with tourism stakeholders in the Cappadocia Region were arranged and generally collected their material or documents of previous meetings about ongoing tourism problems in the Cappadocia Region. The information about meetings, such as workshops and conferences on the development of tourism in the region, was obtained in the light of the literature review made during the interview. This information includes the written documents of the meetings held and the ones that need to be added. Finally, the documents of the meetings were examined, and the problems related to the ongoing tourism development of the Cappadocia Region were categorized. After this categorization, suggestions for solutions that have been made or should be done regarding the problems are presented.

Findings and Interpretation

To reach the results of the study, people who could represent the tourism stakeholders operating in the region were reached and data related to the research were obtained from documents to relevant institutions and organizations. In this context, the explanations on the main themes according to the categorization made regarding the tourism problems of the region.

Main Themes and Explanations on Themes

Data was received from the participants about their participation in the workshops held within the scope of tourism development, during their stay in the region. In the light of the information given by the participants, it is seen that many meetings were held in Nevşehir, dealing with the problems experienced in the development of tourism. However, not putting the results of these meetings in writing, turning them into action plans, or not following them makes it difficult to access the documents of these meetings.

Although there have been many meetings regarding the problems of tourism in Nevşehir over the years, it has been determined that there are few meetings whose results have been written down. In the interviews, three meetings that were turned into written documents were mentioned. Accordingly, documents related to these meetings were obtained from the participants and document analysis was performed.

In the document analysis, the TR 71 Region Tourism Research and Analysis Report published by Ahiler Development Agency (AHİKA) in 2013, the 11th Academic Tourism Education Search Conference organized in cooperation with the Cappadocia Vocational School and Anatolia Tourism Academy in 2016, and the Industry in 2018. The information obtained from the KOP Region Integrated Tourism Master Plan Final Plan and Plan Report published by the Ministry of Technology and Technology has been examined in detail. In this context, in this study, which was conducted to evaluate the meetings held for the problems and solution proposals of Cappadocia regional tourism, the themes and explanations for the most frequently mentioned problems in regional tourism are given in Table 1.

Table 1. Themes and Descriptions Regarding the Problems of Cappadocia Regional Tourism

Themes	Descriptions
Lack of publicity	Refers to the scarcity or lack of diversification of the promotional activities carried out to make the destination stand out from the rival destinations.
Lack of vocational training/qualified personnel and in-service training	It covers the workforce at the level and quality to meet the needs of the tourism sector at the secondary and higher education level and the training given in the enterprise for their development.
Flexible working hours and insufficient incentives for the sector	The increase in the demand for employees in tourism establishments according to the density of the guests, and accordingly the inability of the working hours to be fixed and the lack of support provided by the state to the investors in terms of financing
The shift of skilled employment to different sectors in times of crisis	Transfer of qualified personnel to other sectors depending on the ups and downs in the tourism sector
Increasing unplanned construction/infrastructure and security problems in touristic places	Refers to the destination's infrastructure such as electricity, water, communication, transportation facilities, and superstructure opportunities such as touristic facilities, activity, shopping opportunities
Not adopting the concept of sustainable tourism	Emphasizes the awareness of ensuring the natural attractions, cultural and historical beauties of the destination, which should be passed on to future generations without deterioration
The inadequacy of alternative tourism types in the marketing of the region as a product variety	Refers to the development of new products by evaluating the main product type(s) according to the

	quality, size, and power of the destination, or the use of existing and new products together
Lacking standard of service quality in regional facilities	Emphasizes the lack of a standard for service quality in service businesses located in the destination.
Problems in the development of thermal tourism and health tourism	Failure to develop the types of tourism that the destination has
Insufficient inspections and lack of standard architectural texture in the region	The scarcity of management studies on the infrastructure and superstructure works in the conservation areas and the architectural differences of the superstructures and not being suitable for the regional texture.
Lack of historical and cultural inventory	Lack of reporting on the rich historical and cultural heritage of the region
The lack of vehicles suitable for the texture in the region and the inadequacy of transportation alternatives to the destination from outside	Refers to the inadequacy of vehicles, including conservation areas, in the destination, and the scarcity of environmentally friendly vehicles suitable for the regional texture
Lack of inter-agency communication and cooperation	All tourism stakeholders, both private and public, are far from each other and there is little cooperation on issues that require unity

As a result of the examination of the written documents obtained from the participants, in addition to these problems that were frequently mentioned in the meetings, different problems were also addressed according to the purpose of each meeting. These problems are;

- The absence of tourism monitoring units and the active use of tourism information offices to monitor the economic, social, and cultural effects of tourism activities carried out in the region,
- Failure to attract national and international investments to the region,
- The damage of ATV and safari tours to the regional texture and the lack of control over the execution of these activities in a particular region,
- Lack of use-protection balance and security problem in museums and ruins,
- Inadequate information system for the sector and inaccuracy of statistical data,
- Not understanding the tourism multiplier effect,
- Deficiencies in destination branding and image creation,
- Extension of the tourism season and overnight stay in the region.

According to the document analysis, the “problem of publicity” was especially emphasized in the meetings. However, it is understood that no different method has been applied for promotion and marketing other than traditional methods such as fairs, congresses, promotional days and workshops. In addition, each stakeholder in the region (municipality, NGO, travel agencies, etc.) carries out promotional activities on its behalf. These promotions consist of activities such as the individual efforts of local governments and the use of websites. In this sense, it has been evaluated that the activities carried out for the promotion of the region are far from cooperation, plain and shallow. Social media and the opportunities offered by the information age should be used extensively, especially in the promotion. One of the steps taken towards this is the use of a common platform for the promotion of the region. In terms of marketing, an evaluation should be made according to the nationality of the tourists and an agreement should be made about the target market.

Another problem that was especially emphasized in the meetings is the inadequacy of the region in terms of vocational training. Currently, one foundation and one state university provide education in the field of tourism in the region. Nevşehir Hacı Bektaş Veli University has a Tourism Research Institute, a Tourism Faculty, and a Vocational School. Cappadocia University has one Applied Sciences School and one Vocational School. At Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, 1077 students are studying at the Faculty of Tourism, 1217 students at Ürgüp Sebhat and Erol Toksöz Vocational Schools, and 757 students at Cappadocia University are studying in the field of tourism. In addition, Nevşehir Hacı

Bektaş Veli University Tourism Faculty organized the “University-Tourism Sector Cooperation Workshop” in 2018. In the workshop, a revision was made in the education and training at the university by consulting about the needs of the tourism sector. On the other hand, in the one-to-one meetings held by the Faculty of Tourism with the sector stakeholders, the lack of qualified personnel to work in the sector is particularly noted. At the same time, there is a claim that students who graduate in the field of tourism are deficient in knowledge and skills for the demands of the sector. Few of these students are willing to work in the field of tourism in the region. The fact that tourism enterprises operating in the region do not offer sufficient wages to students, do not provide social opportunities, and do not offer social security are among the most important reasons for this problem. In this sense, tourism sector stakeholders' expectations and the situation of current tourism education should be examined in depth. However, it is thought that institutions and organizations operating in the field of tourism in the region and NGOs do not benefit enough from these sources. However, it is observed that no concrete steps have been taken for the demands of the sector by any institution or organization other than the Faculty of Tourism in the region. In addition, it is stated that various public and private institutions, organizations, and businesses in the region can be visited, and through mutual interviews, which subjects needed more research can be revealed and the research problems can be determined according to these needs before starting the researches and theses to be carried out. To this end, steps have been taken to establish a "Tourism Strategy and Research Center" in cooperation with the Tourism Academicians Association, Tourism NGOs and NEVÜ Tourism Research Institute.

It was frequently mentioned at the meetings that the infrastructure problem was tried to be solved quickly or that this problem would be solved by the local administrations, especially during the periods when the increasing unplanned construction and especially the tourism were active. It is a fact that the budgets of local governments are prepared within the scope of certain plans, and in this sense, infrastructure works cannot be done by local governments alone. In this context, tourism enterprises need to complete their infrastructure deficiencies. On the other hand, the inability to prevent different constructions in the districts is one of the most crucial problems. It is assumed that this problem creates visual pollution and is thought that this assumption is put forward due to the deterioration of the geological structure of the region. One of the most important steps taken to prevent unplanned construction is the implementation of site management in the region. The necessity of adapting the arrangements made to the texture of the region, the demolition of the distorted structures made in the past period, and the regular follow-up of the restoration works are among the important developments in this regard.

Another issue mentioned in the region is security. Especially the security problem in valleys and natural historical places has been discussed. On the other hand, it is known that there have been negative issues such as harassment, theft, and murder against foreign tourists in the valleys in recent years. In this sense, it is a fact that there are problems that need to be solved more priority than changing the plates of valleys and historical places. However, security measures such as security cameras or lighting to solve the problems raised in these meetings are still insufficient.

Adopting a sustainable tourism approach is one of the most important agendas of the meetings, emphasizing that nature and cultural values are among the most important resources in Cappadocia tourism and therefore the importance of transferring resources to future generations. It is evaluated that the sustainability understanding of the sector does not go beyond the income obtained from tourism in economic terms. In this sense, it is observed that there is still not acting with a responsible consciousness and that sustainable development and growth do not work for the tourism sector.

It was emphasized in the meetings that Cappadocia tourism should not be built only on culture and belief tourism, and it was stated that this is a problem in terms of transforming it into alternative tourism types and touristic products. On the other hand, although the use of tourism types in product diversification has been mentioned, a product variety related to this has not been presented to the market. Apart from the hot-air balloons, quad bikes, and Göreme Open Air Museum offered to the target market, it is known that there are alternative touristic products with highly competitive power such as gastronomy, thermal water potential, cross golf, wine, and different excursion routes for different needs

and requests in the region. In this context, it is necessary to turn the mentioned touristic products into a type of tourism apart from the existing touristic products and to create a market that will demand this product. Marketing strategies prepared by local initiatives should be re-examined with travel agencies and tour operators and should be brought to a level that will win the appreciation of the potential target market. Cappadocia needs to be introduced to different markets. At this point, a database should be created about the behavior of the nationalities in the target market, and promotional activities should be carried out for the created touristic products.

The effect of quality on guest satisfaction in the tourism industry was also discussed at the meetings. The Faculty of Tourism has made offers to provide in-service training to tourism enterprises in the projects it has carried out within the university but the enterprises have made a negative return in recent years due to occupancy rates and workload excuses. In this context, businesses are insufficient to complete the lack of professional knowledge and skills of their employees. However, the staff reluctantly fulfills the job they do in the department they work. Therefore, there are service problems with the guests. However, it is observed that the enterprises and tourism stakeholders do not have sufficient knowledge and awareness about the importance and necessity of service quality.

During the meetings, the development of health and thermal tourism problems was also evaluated. Although the importance of the competence of the personnel is quite significant (Onat, Sarıgül & Karakuş, 2021), it has been argued that, despite this, it has been claimed that problems continue in the development of facilities and training of competent personnel. The two higher education institutions in the region train personnel for health and thermal tourism. However, the working conditions and fluctuations in the region make it difficult for these employees to work in the region. In addition, the criteria for the facilities preferred by the European countries, which are the target markets for third age tourism (Norway, Germany, etc.) and health tourism, and the development of plans and projects accordingly are ignored (Inactive use of the thermal water source in Mustafapaşa, insufficient evaluation of Kozaklı thermal facilities, etc.).

Although problems such as illegal tours, illegal guiding activities and illegal construction were mentioned, it was stated that the inspections were insufficient. It is observed that there are no plans and standards for standardization and regular execution of audits. For this purpose, field management studies continue.

It was stated as a problem in the meetings that the labor and labor legislation could not meet the needs of the Cappadocia tourism sector and that new regulations should be introduced according to flexible working conditions. However, there is no application or call for regulation by the region to ISKUR or any other relevant institution. Business managers have a one-sided defense mechanism in terms of protecting personnel and continuing their employment in the sector in times of crisis. This situation causes the shift of employment from the sector to other sectors.

Scientific research on cultural values and inventory should be supported and archived. Official institutions need to come together and determine a strategy for this.

It was discussed to create vehicles suitable for the texture of the region and areas closed to traffic. However, the Göreme National Park road route and important areas are still open to vehicle and Quad Bike traffic. A study carried out within the scope of transportation after the meetings is the open-top tour bus activity. However, since the price of this bus is expensive and it is not suitable for the texture of the region, it is not seen as an effective solution. Efforts to increase the transportation opportunities, which are planned to attract more tourists to the region, are aimed at completing the Ankara-Nevşehir highway project, mentioned flight schedules and high-speed train projects are not active. The volume of tourists coming to the region should be increased by opening existing airports to international flights and improving road and rail connections with the region's surroundings. Passengers arriving by transfer from Kayseri Airport should be offered a safe transportation alternative. Active work should be done at the point of completing the planned train transportation.

Insufficient cooperation among tourism stakeholders and lack of inter-institutional communication are among the outstanding problems in the meetings. It was recommended to act as an umbrella organization in the meetings, but central management consisting of the top managers of the relevant institutions was not established.

There is no study on the tourism monitoring units planned to be established in the region. In addition, tourism information offices are still not actively used.

The mentioned problem in attracting national and international investments to the region continues. There is no other investment activity in the region apart from the hotel project carried out by an Azerbaijani investor.

The damage of Quad Bike and safari tours to the region is among the problems mentioned. In the meetings, it was mentioned that a plan would be made for these tours to continue their activities in a certain area, but it was not put into operation yet.

An active strategy has not yet been determined to set up a tourism information system in the region and the information system for the sector.

There is still no practice in tourism businesses for sustainable tourism and responsible tourism. The people of the region and their investors are far from this understanding with illegal construction and illegal works. Implementations for waste management in the region are limited. There are limited applications for local people to have different views on the use of tourism as a tool in economic development and to eliminate the lack of knowledge of stakeholders about tourism. It is obvious that universities and other institutions do not cooperate in their development.

Conclusion and Recommendations

Known as Rocky Cappadocia, Nevşehir, which has a unique potential for nature and cultural tourism, is home to Göreme Natural and Historical National Park, which is on the UNESCO World Natural and Cultural Heritage list, Zelve Open Air Museum, Hacıbektaş Veli Museum, magnificent valleys made up of tuff lands, churches, caravanserais, natural sites, and underground cities. Apart from this, there are activities for many types of tourism in the region, such as faith tourism, thermal tourism, balloon tourism, congress tourism, and equestrian tourism. In the meetings, where the current situation for regional tourism was discussed and opinions were expressed, the strengths and weaknesses, opportunities and threats of the region, which are of critical importance in terms of tourism, were examined and many results have been revealed. This study was carried out specifically to the Rocky Cappadocia destination. In this research, the outputs of the meetings, conferences, and workshops were analyzed by document analysis to examine the problems experienced in the tourism sector and to reveal possible solutions.

As a result of the document analysis, it is found that increasing visitor satisfaction would contribute to the development and promotion of the image of the region more positively and increase demand for the region. The main objective is to increase the satisfaction level of visitors visiting the region. WOMM (Word of Mouth Marketing), which has emerged in recent years, emphasizes the importance of word of mouth advertising, as people share their good experiences. Increasing customer satisfaction, therefore, coincides with intending to increase the market share of the region. It should be possible to obtain information about the region from different environments. In addition to this, opening Information Offices within the Culture and Tourism Directorates of the provinces of the region and increasing the functions of existing ones, establishing information desks in accommodation facilities and taking other similar measures, the issues such as differentiating accommodation and food and beverage facilities in urban and rural areas according to demand, encouraging boutique hotel-type facilities, increasing the service quality of the facilities, highlighting the local cuisine and features, increasing the education level and quality of the personnel who deal with the visitors, should be coddled. These findings are similar to studies on destination marketing and visitors' visits to destinations (Zhang et al., 2014; Aliman et al., 2016; Prayag et al., 2017; Marchiori and Onder, 2017; Gün et al., 2019). In destinations that create a negative image for the visitors for the marketing of the destinations, the

satisfaction level of the visitors, the intention to revisit, and the behavioral tendencies to recommend to others are high.

Another point that emerged as a result of the analysis is that although the region has many unique tourism products, the audience of these products is limited to only a specific segment. It is necessary to open up to new markets to increase the market share, and therefore the income of regional tourism.

Marketing strategies prepared by local initiatives should be re-examined with travel agencies and tour operators and should be brought to a quality that will win the appreciation of the potential target market.

Based on the results of the research, the following can be mentioned as solution suggestions for the problems experienced in the tourism sector in the region:

- Labor and labor legislation cannot meet the needs of the tourism sector in the Cappadocia region. In this context, the employment support quota applied by the Turkish Employment Agency (İŞKUR) in the Mediterranean and Aegean Regions can be increased for the Cappadocia Region and adapted according to the operating capacities in the region.
- It is observed that the accommodation data of the tourism sector related to the region are not shared with the public sturdily. The data processed by the Ministry of Interior can be shared with the Ministry of Culture and Tourism and published on a web platform that can be easily accessed by relevant institutions and organizations.
- It is seen obviously that the protected areas in the region are not well protected, there is no architectural construction suitable for the texture of the region, and the lack of control mechanism for Quad Bike and safari tours.
- Here is what needs to be done on the subject: spending a certain percentage of the revenues from museums and archaeological sites for the development of the region, assigning security personnel at certain distances to the valleys, installation, and maintenance of mobile toilet systems and garbage cans, encouraging the use of stones extracted from the region in architecture, ensuring that deterrent penalties are imposed by inspecting Quad Bike and safari tours more frequently by the Governor's Office and the Provincial Directorate of Culture and Tourism.
- State organs and local administrations do not know enough about the richness of the region and are reluctant to protect it. It may be considered to establish an umbrella organization representing all stakeholders in the region by taking the opinion of the decision-makers of non-governmental organizations and universities.
- There is an increasing dependence on electronic distribution channels. The effectiveness of customer relations management in the electronic environment can be ensured by establishing electronic reservation systems on a regional basis, and destination management-marketing organizations can be established on a regional basis.
- In order to eliminate the lack of communication between institutions and to speak a common language, the Cappadocia Tourism Council can be established.
- Monitoring units can be established to monitor the effects of tourism, so that, environmental, economic, social, and cultural impacts, with sustainability and compliance, can be monitored.

This study has some limitations. First of all, the sample in the study was selected from among the stakeholders in the region who attended meetings such as workshops and conferences that evaluated the problems experienced in the tourism sector. Reaching other participants with the advice of the determined participants is a limitation. On the other hand, the use of qualitative methods in the study is also a limitation. In this sense, the mixed-use of quantitative and qualitative methods in future studies will be beneficial in obtaining more detailed information on the subject.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author %25, Second author %25, Third author %25, Fourth author %25.
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

References

- Akbulut, G. (2010). Türkiye'de kaplıca turizmi ve sorunları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 9(1), 35-54.
- Aliman, N. K., Hashim, S. M., Harudin, S., & Wahid, S. D. M. (2016). Tourists' satisfaction with a destination: An investigation on visitors to Langkawi Island. *International Journal of Marketing Studies*, 8(3), 173-188.
- Aras, H. (2017). Türkiye'de turizm güvenliği sorunu. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 585-610.
- Ardıç Yetiş, Ş., & Çalışkan, N. (2020). Turizm sektöründe kadın istihdamı: mevcut duruma ilişkin bir değerlendirme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 105-119.
- Ardıç Yetiş, Ş. (2019). Otel işletmelerinde yeşil pazarlama uygulamalarına personelin bakış açısı. *Iğdir University Journal of Social Sciences*, (17), 509-532.
- Avcıkurt, C. (1997). *Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecinde Türk turizmi (Sorunlar ve çözüm önerileri)*. Yayınlanmamış doktora tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eren, D., & Bozkurt, İ. (2020). Aşırı turizm sorunsalı: Kapadokya Bölgesi'ne yönelik bir çalışma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(4), 3090-3107.
- Buyruk, L. (2012). Kapadokya'da butik otel işletmeciliğinin gelişimi ve sorunları, *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Nevşehir Üniversitesi, 16-19 Kasım 2011.
- Can, M., & Can, Ç. Ü. (2019). Kapadokya'da balon turizmi deneyimi ve kabul edilebilir risk durumu. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 188-198.
- Cem, I., Keskin, G., & Serçeoğlu, N. (2015). Turizm sektöründe nitelikli işgücü açığına yenilikçi yaklaşım: Kapadokya örneği. *Journal of Entrepreneurship And Innovation Management*, 4(2), 27-48.
- Çeken, H. (2008). Turizmin bölgesel kalkınmaya etkisi üzerine teorik bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 293-306.
- Çizel, B. (1999). *Kongre turizmi, kongre organizasyonu ve Antalya bölgesi'nin kongre turizmi polansiyeli, sorunları ve gelecekteki beklentilere yönelik bir araştırma*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Çokışler, Ü. N. (2018). Kapadokyalı teyzenin savunması: turizm açısından kültürel mirasın otantikliği sorunu. *Milli Folklor*, 30(120), 119-130.
- Dedeoğlu, B. B., Karakuş, Y., Çalışkan, C., & Aydın, Ş. (2021). A complexity perspective for antecedents of support for tourism development. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*.
- Demirçivi, B. M. (2017). Göreme Millî Parkı ve Kapadokya Kayalık Bölgeleri'ne ilişkin UNESCO raporu değerlendirmeleri ve öneriler. *Turizm Akademik Dergisi*, 4(2), 91-106.
- Dinçer, M., & Dinçer, F. (1989). Türkiye'de konaklama sektörünün gelişimi ve başlıca sorunları üzerine bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47(1-4), 45-57.
- Erkiliç, E. (2019). Yerel halkın turizm algısı ve turizmin gelişimine yönelik tutumları: Rize örneği. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 3(1), 66-82.

- Ersun, N., & Arslan, K. (2009). Alternatif turizm çeşidi olarak Kapadokya Bölgesi'nde kongre turizmini geliştirme olanakları. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (34), 139-164.
- Göral, R. (2017). Dünya ekonomik forumu turizm rekabetçilik raporu ışığında Türkiye turizminin rekabetçilik sorunları. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 141-166.
- Gün, S., Durmaz, Y. & Tutcu, A. (2019). Destinasyon imajının ziyaretçi memnuniyeti üzerindeki etkisi: Mardin'e gelen yerli turistler üzerinde bir araştırma. *Mukaddime*, 10(1), 375-392.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- İlban, M. O., & Kaşlı, M. (2009). Termal turizmin gelişmesini etkileyen sorunları belirlemeye yönelik Gönen'de bir araştırma. *Ege Academic Review*, 9(4), 1275-1293.
- İnanır, A. (2019). Türk turizminde tanıtım sorunları üzerine bir değerlendirme. *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 1(1), 58-65.
- Karacaoğlu, S., & Yolal, M. (2019). Kültürel mirasın korunması ve sürdürülmesinde turist rehberlerinin rolü. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 833-847.
- Karakuş, Y., & Çoban, S. (2018). Evaluation of stakeholders' expectations towards congress tourism by kano model: case of Nevşehir. *Anais Brasileiros de Estudos Turísticos-ABET*, 8-20.
- Labuschagne, A. (2003). Qualitative research: Airy fairy or fundamental? *The Qualitative Report*, 8(1), 100-103.
- Mansuroğlu, S. (2006). Turizm gelişmelerine yerel halkın yaklaşımlarının belirlenmesi: Akseki/Antalya örneği. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 19(1), 35-46.
- Marchiori, E., & Onder, I. (2017). A comparison of pre-visit beliefs and projected visual images of destinations. *Tourism Management Perspectives*, 21, 42-53.
- Okuyucu, A., & Somuncu, M. (2013, May). Türkiye'de inanç turizmi: bugünkü durum, sorunlar ve gelecek. M. Kar (Ed). In *International Conference on Religious Tourism and Tolerance*, (p.9-12).
- Onat, G., Sarıgül, D. S., & Karakuş, Y. (2021). Evaluation of employee competence by quality function deployment method: the case of hotels in Cappadocia. *Revista Turismo Estudos e Práticas-RTEP/UERN*, 10(2).
- Özen, A. (2021). Evaluation of tourist reviews on TripAdvisor for the protection of the world heritage sites: Text mining approach. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 6(1), 37-46.
- Özen, A. & Güneren Özdemir, E. (2020). Relationship between destination image change and behavioral intention: a study on Cappadocia hot air balloon experience. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 5(1), 39-54.
- Öztürk, Y. (2020). Yerel halkın bölge turizmine bakış açılarının ve farkındalıklarının belirlenmesi üzerine Çankırı'da bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17(3), 427-443.
- Prayag, G., Hosany, S., Muskat, B., & Del Chiappa, G. (2017). Understanding the relationships between tourists' emotional experiences, perceived overall image, satisfaction, and intention to recommend. *Journal of Travel Research*, 56(1), 41-54.
- Seçilmiş, C. (2011). Ziyaretçilerin gözüyle Eskişehir turizminin gelişmesini etkileyen sorunlar. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 37-57.
- Somuncu, M., & Yiğit, T. (2009). Göreme Milli Parkı ve Kapadokya kayalık siteleri dünya mirası alanı'ndaki turizmin sürdürülebilirlik perspektifinden değerlendirilmesi. *Ankara: V. Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, (p.16-17).

- Sosyal Demokrasi Derneği, (2019) Turizm sektöründe yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri, (Retrieved from: 19.10.2021) http://www.sdd.org.tr/public/images/24_63237.pdf
- Uslu, S. (2017). *Sürdürülebilir turizm kapsamında Kapadokya'ya gelen yabancı turistlerin Türkiye'ye bakışı ve güvenlik algısı*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Yanardağ, M. Ö., & Avcı, M. (2012). Turizm sektöründe istihdam sorunları: Marmaris, Fethiye, Bodrum ilçeleri üzerine ampirik bir inceleme. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 39-62.
- Yılmaz, İ., Tabak, G. & Samur, A. N. (2020). Vandalism problem in tourism and solution proposals: The case of Nevşehir. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 5 (2), 95-103.
- Yılmaz, G., & Özdemir, B. (2017). Turizm destinasyonlarında restoran biçimleşmeleri: Kapadokya bölgesi üzerine nitel bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28(1), 81-95.
- Yılmaz, E., & Esen, F. Ö. (2015). Turizmin gelişmesine etki eden sorunlar ve destinasyon sadakati ilişkisi: Yerli turistler üzerine Ayvalık'ta bir araştırma. InKelkit A. (Ed.) 16. *Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, (p.704-718).
- Yiğit, S. & Şahin Perçin, N. (2021). Analysis of the perception of foreign tourists about Turkish cuisine through the word association test: The case of Cappadocia region. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 6 (1), 1-6. DOI: 10.31822/jomat.708996
- Yin, R. K. (1994). *Case study research: Design and methods*. Thousand Oaks: Sage.
- Yorgancı, B. (2018). *Gastronomi turizmi ve Kapadokyanın gastronomik unsurları hakkındaki turist algılarının araştırılması*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Zhang, H., Fu, X., Liping, A. C. & Lin, L. (2014). Destination image and tourist loyalty: A meta-analysis. *Tourism Management*, (40), 213-223.

Araştırma Makalesi • Research Article

İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının Analiz-I Dersinden Aldıkları Puanların Güncellenen Programa Göre İncelenmesi: Türev Kavramı Örnekleme

An Examination of Primary School Mathematics Pre-Service Teachers' Scores in Calculus-I Course According to the Updated Curriculum: The Case of Derivative Concept

Ramazan Erol*, Elif Saygı**, Mahmut Sami Koyuncu***

Öz: Bu araştırmanın amacı ilköğretim matematik öğretmenliği lisans programında yer alan Analiz-I dersi geçme puanlarının eski programda ve 2018 yılında güncellenen yeni programa göre değişiminin incelenmesidir. Araştırmada var olan farkların karşılaştırılması amaçlandığı için nicel araştırma desenlerinden nedensel karşılaştırma türünde bir araştırmadır. Araştırmanın çalışma grubunu Ege bölgesindeki bir devlet üniversitesinde öğrenim görmekte olan 212 ilköğretim matematik öğretmenliği öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırma kapsamındaki veriler eski programa göre (2016-2017 güz ve 2017-2018 güz) ve yeni programa göre (2018-2019 güz ve 2019-2020 güz) öğrenim gören öğrencilerin Analiz-I dersi vize ve final sınavlarından elde edilmiştir. Tüm dönemlerde dersler tek bir öğretim elemanı tarafından yürütülmüş olup, sorumlu öğretim elemanı ile ders hakkında görüşme yapılmıştır. Çalışmada üniversite yerleşme puanının etkisi sabit tutulduğunda, Analiz-I dersi geçme puanlarının eski ve yeni programa göre farklılaşıp farklılaşmadığı parametrik olmayan kovaryans analizi ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda ilköğretim matematik öğretmen adaylarının yeni ve eski programa göre üniversite yerleşme puanlarının ortalamasının birbirine çok yakın olduğu, ancak Analiz-I dersini geçme puanlarının ortalamasının eski programda yeni programa göre istatistiksel olarak daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu durumun sebeplerinden birinin de yeni programda Analiz-I dersi ders saatinin azaltılması olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Analiz-I, İlköğretim Matematik Öğretmenliği Programı, Türev

Abstract: This study aims to examine the change in pre-service teachers' Calculus-I course passing scores in the undergraduate curriculum of primary school mathematics teaching program through comparing the previous curriculum and the new curriculum updated in 2018. This study is a causal comparison study, as it aims to compare the existing differences. The study group of the research consists of 212 pre-service teachers in primary school

* Arş. Gör. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü
ORCID: 0000-0002-2619-9084, rerol@aku.edu.tr (Sorumlu yazar)

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü
ORCID: 0000-0001-8811-4747, esaygi@hacettepe.edu.tr

*** Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
ORCID: 0000-0002-6651-4851, ms_koyuncu@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Erol, R., Saygı, E., & Koyuncu, M. S. (2022). An examination of primary school mathematics pre-service teachers' scores in calculus-I course according to the updated curriculum: The case of derivative concept. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 85-99 . <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1003074>

Received/Geliş: 30 September/Eylül 2021

Accepted/Kabul: 30 November/Kasım 2021

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

mathematics education department at a state university in the Aegean region, Turkey. The data within the scope of the research were obtained from the Calculus-I course midterm and final exams of the pre-service teachers in the previous curriculum (2016-2017 fall and 2017-2018 fall) and in the updated curriculum (2018-2019 fall and 2019-2020 fall). The courses were taught by a single instructor in all semesters, and an interview was conducted with the responsible instructor about the course. In the study, when the effect of the university placement score was held constant, whether the Calculus-I course passing scores differed according to the previous and updated curricula was examined by nonparametric covariance analysis. The study revealed that the average of the university placement scores of the pre-service teachers in the previous and updated curricula was very close to each other, but the average scores of passing the Calculus-I course were statistically higher in the previous curriculum than in the updated one. The main reason for this is thought to be the reduction of the Calculus-I course hours in the new curriculum.

Keywords: Calculus-I, Elementary School Mathematics Teacher Education Curriculum, Derivate

Introduction

"There is nothing more practical than a good theory," said Kurt Lewin, a well-known social scientist (Lewin, 1951, p.169). Based on his statement, we can argue that a good theory can shed light on some situations that could actually be complex (Bingölbali, Arslan & Zembat, 2016). However, according to Poincaré (1908), making a good theory practical is only possible by fully understanding the learners. That leads us to the fact that more qualitative facts about the subject under investigation can be reached in a study that is viewed with a strong theory and that seeks to understand learners.

One of the essential learning areas of mathematics in higher education is analysis. It is crucial to understand and interpret the changes in this learning area, and make predictions for the future (Çetinkaya, Erbaş & Alacacı, 2013). As a matter of fact, when the education process is taken into account, the science of analysis, which has an important place at every stage from secondary education to graduate school, includes high-level mathematical skills, and improves students' advanced mathematical thinking skills (Kuzu, 2021). In addition, the science of analysis includes advanced mathematical concepts such as limit, derivative, integral, and develops skills such as inquiry, reasoning and mathematical thinking in students (Ergene, 2019; Kuzu 2021; Konyalıoğlu, Tortumlu, Kaplan, Işık, & Hızarcı, 2011). This course of study which emerged as a monumental work by Leibniz and Newton is actually one of the most important discoveries of mathematics (Bingölbali, 2010). According to Tall (1993), analysis, or calculus courses in other words, may have different meanings, and even these meanings may differ from country to country. Regarding these changes, Tall (1993) pointed a shift from the informal calculus; informal ideas about the rate of change, taking differential, as integral, towards formal analysis; formally the idea of wholeness, the ϵ - δ definition of the limit, continuity, differential, Riemannian integration, mean value theorem, and so on. An examination of the related literature suggest that these subjects that require high-level knowledge and skills are a phenomenon that learners may have a hard time in learning and making sense of (Cornu,1981; Tall & Vinner,1981; Dreyfus & Eisenberg, 1982; Tall, 1993; White & Mitchelmore, 1996; Bukova, 2006; Grover, 2015; Turan, 2016; Doruk, Duran & Kaplan, 2017).

On the other hand, knowing the definitions of mathematical concepts, which are seen as the cornerstone of mathematical content knowledge, in a correct and meaningful way will affect the teaching service that teachers and pre-service teachers will offer to their students (Zazkis & Leikin, 2008). The way in which mathematical concept definitions are presented to students in the teaching process shapes the relationships between their concept images and concept definitions. Accordingly, they are important building blocks of the structure affecting students' thinking processes (Bingölbali & Monaghan, 2008; Tall & Vinner, 1981; Vinner 2002; Zazkis & Leikin, 2008).

In mathematical activities, concepts are used not only in formal descriptions of mathematics, but also in individual mental representations. In other words, these individual models are further detailed with the learned concept, which existed before the mathematical concept was learned, which took place in the experiences, and which occurred spontaneously (Cornu, 1981). However, even the correct concept

definition can sometimes lead to cognitive conflicts in students (Tall, 1988). Mental conflicts recorded in studies in the related field can be summarized as; the representation and verbal expression of decimal numbers (Tall, 1977), definition and expression of functions (Vinner, 1983), difficulties in limit and continuity (Tall & Vinner, 1981), and limit of functions (Ervynck, 1983). Therefore, necessary and effective precautions for effective learning of mathematical concepts should be taken at the tertiary level before teachers start their teaching profession, which is possible by increasing the quality of teacher education programs (Öztoprakçı, 2014).

It is generally acknowledged that mathematics is one of the most difficult areas to understand, and this reveals that it is not sufficiently internalized by students. However, calculus has an important place in mathematics, which is one of the difficult fields. (Bresseoud, 2015; Yeşildere, 2007). The calculus examines infinite processes in mathematics. Ülger (1999) defines infinite processes as all concepts defined in the axis of the limit concept. Calculus focuses on calculation. It contains many concepts and calculations in itself. In this respect, it is difficult for students to learn and comprehend the subject of calculus (Engin, 2016). Learning calculus, which is one of the sub-learning areas of mathematics, cannot be the same as learning arithmetic, algebra, and geometry (Thomas & Finley, 2001). Therefore, the Calculus course has an important place in mathematics. The importance of calculus is reflected in mathematics education, as it is the first step for mathematical subjects that require relationships with other mathematical concepts (algebra, geometry, trigonometry) in order to understand the concepts on the basis of the Calculus course. From this point of view, the calculus lesson is one of the basic lessons, particularly for mathematics education (Sağlam, 2011). Calculus courses can have visual features in terms of their subjects. When the concepts (limit, derivative and integral) within the scope of the Calculus course are examined, we see that graphs, diagrams, tables and so on are used as visual elements. Using visual elements is important in understanding the analysis concepts, and it is effective in solving several problems in calculus (Herman, 2002). As a matter of fact, the use of various types of representation in both concept teaching and problem solving process prepares the ground for the development of high-level thinking skills in terms of knowledge and cognition (Kuzu, 2020). However, it has been observed that most of the students taking the Calculus course at the university are reluctant to use visuals (Eisenberg & Dreyfus, 1991), instead, they generally prefer analytical solutions (Selden & Selden, 1993). Therefore, the concepts can be difficult to learn due to the intensive content of the Calculus course. However, with respect to modern mathematics, all mathematics branches are examined within the framework of calculus (Gözen, 2001). Hence, it may be a negative attitude for students to take only theoretical knowledge since the Calculus course includes deeper topics and has an abstract content (Engin, 2016). However, according to pre-service teachers, undergraduate mathematics teaching programs should focus on courses related to teaching mathematics, considering their teaching qualifications (Aksu 2016). On the other hand, it is an undeniable fact that mathematics field knowledge is important for mathematics teaching (Gök, 2016). In order to increase the qualifications of teachers in Turkey, various updates were made in the curricula of teaching programs in 1997, 2006, and 2009 by the Council of Higher Education. The last update in the curricula was made in 25 undergraduate teaching programs on 30 May 2018. In line with the former view, the course hours of the mathematics content knowledge courses were reduced, while the number of courses in the field education courses was increased in the updated primary school mathematics education teaching curriculum.

An examination of the related literature shows that, with the updated in the curricula of teaching programs in education faculties in 2018, the studies have been published on primary school mathematics teaching, preschool teaching, Turkish language teaching, biology teaching, and primary school teaching (Alver & Aydın, 2019; Bartan, 2019; Demir, Akbaş & Gök, 2021; Karakaya, Adıgüzel, Çimen & Yılmaz, 2020; Kılıç, Özmen, 2019). Demir, Akbaş and Gök (2021) included the views of the lecturers about the courses in the updated curriculum in their study. It can be said that no studies were conducted on the comparison of any courses in the curriculum implemented before 2018 and the curriculum updated in 2018.

The updated curricula were first put into practice in the 2018-2019 academic year, starting with first-year students who just started university. Students who started their education in the previous semesters continued their education according to the previous curriculum. With the aforementioned update, changes in many areas such as course hours, number of credits, European Credit Transfer System (ECTS) value, elective course types, etc., have been made. One of the updated curriculum in the teaching programs is undergraduate curriculum of mathematics teaching at primary school level program. Courses such as Physics-1 and Physics-2 were removed from the curriculum, and courses such as "Teaching Numbers", "Teaching Geometry and Measurement", "Teaching Algebra" and "Teaching Probability and Statistics", which are directly related to sub-education areas, were added. Table 1 shows the change in course hours and credits in the undergraduate curriculum of primary school mathematics teaching.

Table 1. Course Hours and Credits of Primary School Mathematics Teaching Undergraduate Curriculum Comparison

Program	Current Curriculum		Previous Curriculum		Difference	
	<i>Credit</i>	<i>Course Hours</i>	<i>Credit</i>	<i>Course Hours</i>	<i>Credit</i>	<i>Course Hours</i>
Primary School Level Mathematics Education	146	162	146	153	0	-9

When Table 1 is examined, it is seen that with the update made in the undergraduate curriculum of primary school mathematics teaching program, the number of existing credits was preserved, but the total course hours were reduced by 9 hours.

One of the lessons with decreasing number of hours is the Calculus-I course, which is offered in the first-year fall semester. With the updated curriculum, the total course hours of the Calculus-I course, which were 6 hours in total as 4 hours of theoretical and 2 hours of practice, have been updated to 2 hours theoretical in the current curriculum. That is to say, the lesson time of the relevant lesson was reduced by 4 hours, and the practice part of it was completely removed.

Similarly, in Calculus-I course, subjects such as *"The concept of limit in functions of one variable and its applications. Continuity and applications in functions of one variable, types of discontinuity. The concept of derivative and differentiation rules in functions of one variable. Derivatives of trigonometric, logarithmic, exponential, hyperbolic functions, and their inverse and implicit functions. Higher-order derivatives."* in the previous curriculum are preserved in the updated curriculum. On the other hand, in the updated curriculum, subjects such as *"To gain the ability to define the basic rules about the concept of limit in univariate functions and to make related applications, to express the concepts of continuity and discontinuity in univariate functions and to gain the ability to interpret them geometrically, to express the basic theorems related to derivative and derivative in univariate functions, polynomial, to gain the ability to calculate derivatives of trigonometric, logarithmic, exponential, resultant and inverse functions and to do related applications."* are added. When the contents of the course are examined, it can be said that the subjects covered are similar, and it mainly focuses of the subject of derivatives.

Giving only definitions of concepts that require high-level mathematics knowledge will not be sufficient for conceptual learning (Aksu 2016; Bingölbali & Monaghan, 2008; Engin, 2016; Gök, 2016; Tall & Vinner, 1981; Vinner, 1983). Creating a meaningful image of the concept of derivative in the minds of pre-service teachers in a more detailed way, which is considered as the building block of the Calculus course, is crucial (Engin, 2016; Herman, 2002; Gözen, 2001; Sağlam, 2011; Yeşildere, 2007).

The results of the change in the course hours of the Calculus-I course in the previous and current curriculum should be examined to see the effects of this curriculum development practice in primary school mathematics teaching program and how it is reflected in pre-service teachers' achievement. The use of the students' Calculus-I course data between 2016 and 2019 is important in terms of reflecting the change in student scores over time.

Purpose of the Research

This study aims to examine the change in the Pre-Service Mathematics Teachers' (PSMTs) passing scores of the Calculus-I course, which is related to the concept of derivative, by comparing the previous program with the new program updated in 2018. To this end, the current study sought to answer the research questions below.

1. What is the distribution of the PSMTs university placement scores and Calculus-I course passing scores in terms of curriculum type?
2. Do the PSMTs passing scores of the Calculus-I course differ in terms of the previous and current curriculum?
3. What is the passing status of the Calculus-I course and the letter grade distribution of the PSMTs in the previous and current curriculum?

Method

Research Design

This study is a causal comparison study, as it aimed to examine the difference between the Calculus-I course passing scores in the undergraduate curriculum of primary school mathematics teaching program in the previous curriculum and the current curriculum updated in 2018. Causal comparison studies are studies that aim to identify the causes and consequences of differences between groups of people without any intervention on participants (Fraenkel & Wallen, 2008). Causal studies are carried out to determine the relationships between variables determined before and after the situation (Cohen, Manion, & Morrison, 2017). It cannot provide the cause and effect relationship between the variables, but it can provide clues on this issue (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2012).

Study Group

Since the study is not intended for generalization, it was carried out on the research group. The participants of the study consist of a total of 212 pre-service teachers in the primary school mathematics teaching program, 171 (80.6%) female, and 41 (19.3%) male, studying at a state university in the Aegean region. While the first and second-year students took the calculus I course in the updated curriculum, the third and fourth-year students took the calculus I course in the previous curriculum. The distribution of the students in the research group according to the years they enrolled in the relevant program is given in Table 2.

Table 2. Distribution of Students According to the Period in Which They Were Registered

Curriculum Type	Period	<i>n</i>	%
Previous Curriculum	2016-2017 Fall	51	24.1
	2017-2018 Fall	50	23.6
Current Curriculum	2018-2019 Fall	59	27.8
	2019-2020 Fall	52	24.5
Total		212	100

In table 2, the previous curriculum refers to the curriculum implemented in primary school mathematics teaching program before 2018 and the current curriculum refers to the curriculum that was updated in 2018 and it is currently implemented in the teaching program. Of the participants in the current study, 101 pre-service teachers were taught using the previous curriculum (47.7%) while 111 pre-service teachers were taught using the current curriculum (52.3%).

Data/Data Description

The data within the scope of the study were obtained from the Calculus-I course midterm and final exams of the students studying according to the previous curriculum (2016-2017 fall and 2017-2018 fall) and according to the current curriculum (2018-2019 fall and 2019-2020 fall). One midterm and one final exam were held for the relevant course. While the contribution of the midterm exam on the general success score was 40%, the contribution of the final exam was 60%.

The courses were conducted by a single instructor in all semesters, and an interview was conducted with the responsible instructor about the course. As a result of the interview, it was determined that the lecturer covered the same topics in both curricula, explained some subjects more superficially due to the decrease in the course hours, and solved fewer questions related to the subjects due to the removal of the practice time. Besides, the instructor stated that the midterm and final exams consisted of 5 open-ended questions with the same content and similar difficulty. In addition, expert opinion was obtained from two different subject-matter experts to determine whether the exam questions were of the same content and difficulty. The subject-matter experts also stated that the questions in the exams were of the same content and difficulty. In addition, it was determined that the answer key was used in the scoring of all questions, and they were scored with the same attitude. The data within the scope of the study were collected by obtaining the necessary permissions from the relevant instructor and the student affairs of the university. Descriptive statistics of the data used within the scope of the study are presented in Table 3.

Table 3. Descriptive Statistics of Students' University Placement Scores and Calculus-I Course Passing Scores According to the Terms

Year		n	Min.	Max.	$\bar{x}$	ss	Skewness		Kurtosis	
							Statistics	Std. Error	Statistics	Std. Error
2016	Placement Score	51	339.26	429.39	369.25	12.72	2.18	0.33	10.72	0.66
	Passing Score	51	0	88	61.76	16.12	-1.39	0.33	3.46	0.66
2017	Placement Score	50	312.10	380.57	351.25	10.97	-0.38	0.34	4.33	0.66
	Passing Score	50	38.	100	77.08	15.06	-0.46	0.34	-0.45	0.66
2018	Placement Score	59	298.32	412.44	347.33	16.86	0.86	0.31	5.35	0.61
	Passing Score	59	0	94	62.59	17.14	-0.85	0.31	2.10	0.61
2019	Placement Score	52	291.54	425.37	372.66	18.42	-2.58	0.33	13.09	0.65
	Passing Score	52	19	78	52.25	13.49	-0.38	0.33	-0.44	0.65

Data Analysis

First of all, during the preparation of the data to be used within the scope of the study, missing data, data accuracy, extreme values, and other necessary corrections have been made. Then, the assumptions of the statistical methods considered to be used within the scope of the study were examined.

The normality of the weighted scores (HBM) created by taking 40% of the students' placement scores and Calculus-I course midterm scores and 60% of the final scores were examined. Kolmogorov-Smirnov p values obtained from students' Placement Scores and HBM scores were 0.000 and 0.018, respectively; Shapiro-Wilk p values were 0.000 and 0.005, and it was determined that the scores were not normally distributed. Therefore, the use of nonparametric approaches was preferred in the analyzes performed within the scope of the study.

Within the scope of the study, it was investigated whether the placement scores and the Calculus-I course passing scores of the students differed according to the previous and current curriculum and whether the scores of the Calculus-I course differed when the effect of the placement score was held constant. In other words, in the study, the university placement scores of the students were included in the analysis as a covariate, and the average scores of the Calculus-I course, which were corrected according to the university placement scores of the students enrolled in the previous and updated

curricula, were compared. The nonparametric covariance analysis method was preferred as the analysis method since the assumptions required for parametric covariance analysis were not met.

Nonparametric Covariance Analysis

Analysis of covariance (ANCOVA) is a statistical technique that combines regression analysis and analysis of variance (Pituch & Stevens, 2015). A nonparametric analysis strategy is generally recommended for evaluating studies with data that do not exhibit a normal distribution. When the conditional normal distribution assumption of the dependent variable is violated in the covariance analysis, several alternative ANCOVA methods independent of the distribution have been proposed. Some of these methods are (1) Quade (1967); (2) Puri and Sen (1969); (3) McSweeney and Porter (1971); (4) Burnett and Barr (1977); and (5) Shirley (1981).

Quade's Procedure

The Quade method was used within the scope of the study. The method was developed by Quade and is called by its own name. It is possible to summarize the Quade method in three steps (Olejnik & Algina, 1985; Quade, 1967):

- i. Sort the dependent variable and covariant separately in all groups
- ii. Compute the linear regression of the sorted covariant over the ordered dependent variable and the residuals for the model
- iii. Estimate the regression model using the residuals calculated as the dependent measure, taking the grouping factor as an independent variable (estimate), and test whether the square of the multiple correlation coefficient is significant.

The Quade method is considered as Ranked ANCOVA approaches like other Puri & Sen (1969) and McSweeney & Porter (1971) methods. The main advantage of this approach is that it is easy to implement and more effective when data is outliers (Huitema, 2011).

Results

In this section, the findings and comments obtained through the data collected during the research process are included. Each sub-problem is discussed in turn.

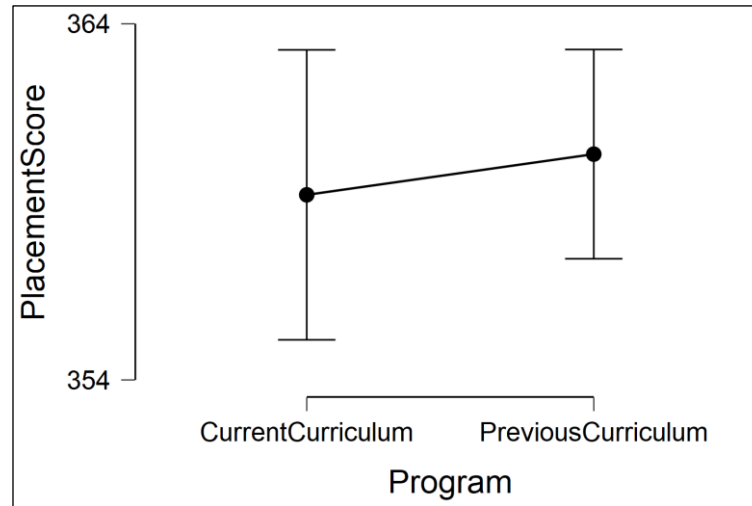
What is the distribution of the pre-service teachers' university placement scores and Calculus-I course passing scores in terms of curriculum type?

Within the scope of the study, firstly, university placement scores and passing scores of Calculus-I course of the participants according to the current and previous curriculum were examined. Table 4 contains the descriptive statistics of the participants' university placement scores and Calculus-I passing scores according to the curriculum type.

Table 4. Descriptive Statistics of Students' Placement and Passing Scores by Curriculum Type

Curriculum	<i>n</i>	Min.	Max.	$\bar{x}$	<i>ss</i>	Skewness		Kurtosis		
						Statistics	Std. Error	Statistics	Std. Error	
Current Curriculum	Placement Scores	11	291.54	425.37	359.20	21.64	-0.38	0.23	1.42	0.46
	Passing Scores	11	0	94	57.75	16.32	-0.42	0.23	0.76	0.46
Previous Curriculum	Placement Scores	10	312.10	429.39	360.34	14.88	0.76	0.24	4.87	0.48
	Passing Scores	10	0	100	69.35	17.33	-0.76	0.24	1.74	0.48

When Table 4 is examined, it is seen that the university placement scores of the participants vary between 291.54 and 425.37 according to the current curriculum and the average is 359.20. According to the previous curriculum, it is seen that it changes between 312.10 and 429.39, and the average is 360.34. It is seen that the participating pre-service teachers' passing scores in the Calculus-I course are between 0 and 94 for the students taking the current curriculum, and the average is 57.75, the scores of the students taking the previous curriculum vary between 0 and 100 and the average is 69.35. In addition, the graph of the university placement scores of (Previous / Current) students according to the curriculum type is shown in Figure 1.

Figure1. University Placement Scores Of Students According To The Curriculum Type

When Figure 1 is examined, it is seen that the scores of the students who have been placed in the university compared to the previous curriculum are higher than the students who have been placed in the university compared to the current curriculum. For this reason, it was preferred to use nonparametric covariance analysis to keep the effect of university placement scores constant while examining students' Calculus-I passing scores according to curriculum type.

Do the pre-service teachers' passing scores of the Calculus-I course differ in terms of the previous and current curriculum? Within the scope of the study, when the effect of students' university placement scores was kept constant, whether the scores of passing the Calculus-I course differentiated according to the type of curriculum was examined with nonparametric ANCOVA. In Table 5, the nonparametric covariance analysis results of the Calculus-I course passing scores, which are corrected according to the university placement scores according to the curriculum type, are presented.

Table 5. Nonparametric ANCOVA Results of Calculus-I Course Passing Scores According to Curriculum Type

Variance Source	Sum of Squares	df	Mean Squares	F	p	Partial η^2
Adjusted Model	95536.66 ^a	1	95536.66	29.74	.00*	.124
Constant	212.57	1	212.57	0.07	.80	.000
Group(curriculum)	95536.66	1	95536.66	29.74	.00*	.124
Error	674693.75	210	3212.83			
Sum	770230.42	212				
Adjusted Sum	770230.42	211				

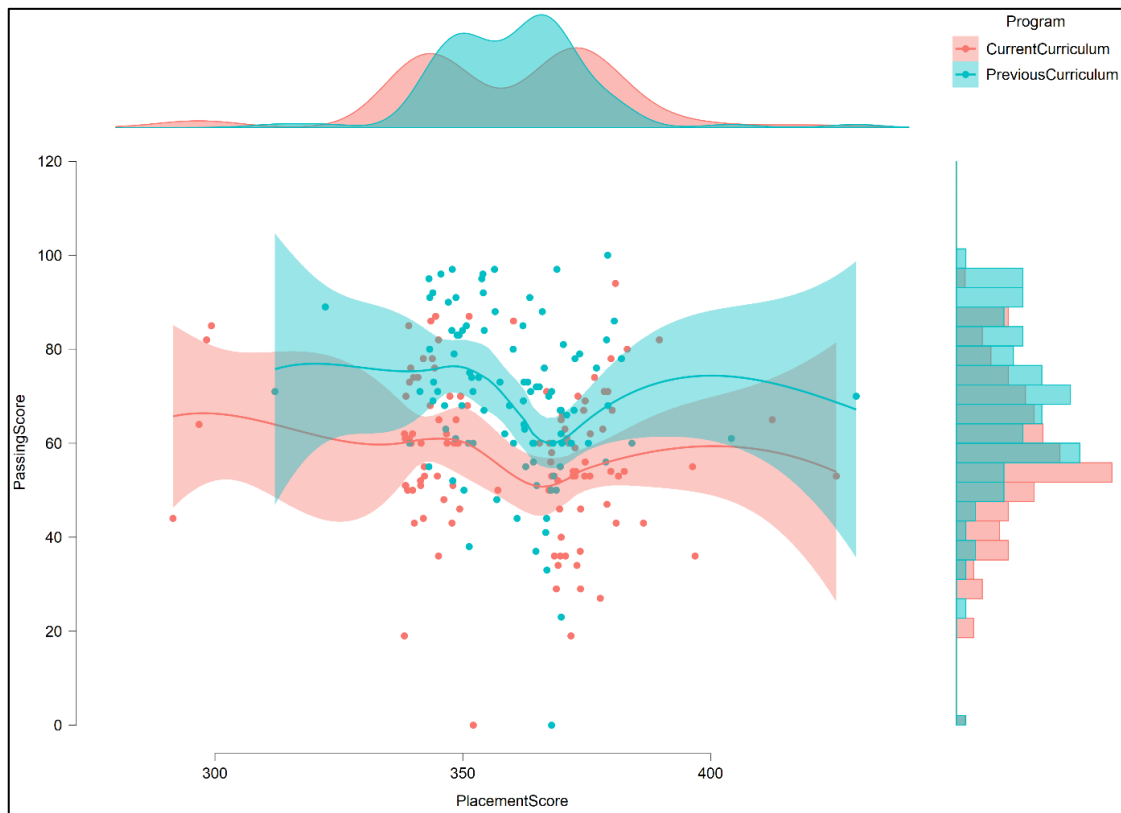
* $p < .05$

When Table 5 is examined, it is found that there is a statistically significant difference between the average passing scores of the Calculus-I course, which are corrected according to the university placement scores according to the curriculum type.

Accordingly, the scores of the students who took the Calculus-I course for 6 hours compared to the previous curriculum differ significantly from the students who took the Calculus-I course for 2 hours compared to the current curriculum ($F_{(1, 210)}=29.74$, $p<.05$, *partial* $\eta^2=.124$)

It can be said that the passing scores of the students taking the previous curriculum (Average = 69.35) in the Calculus-I course are higher than the students taking the current curriculum (Average = 57.75). The graphic showing the relationship between the students' university placement scores and the Calculus-I course passing scores according to the curriculum type is shown in Figure 2.

Figure 2. Relationship Between University Placement Score and Calculus-I Course Passing Score According to the Curriculum Type

When Figure 2 is examined, it is seen that the passing scores of the Calculus-I course of the students studying according to the previous curriculum are generally higher than the students studying according to the current curriculum. Therefore, it can be said that students taking the previous are more successful in derivatives, which are mainly studied in the content of the Calculus-I course. This difference in students' achievement may be related to the fact that the number of course hours in Calculus-I course in the previous was significantly reduced in the updated curriculum.

What is the passing status of the Calculus-I course and the letter grade distribution of the PSMTs in the previous and current curriculum?

In the scope of the study, it was also examined how the passing status and letter grades of the students change according to the curriculum type. Figure 3 shows the participants' passing status regarding the Calculus-I course according to the curriculum type.

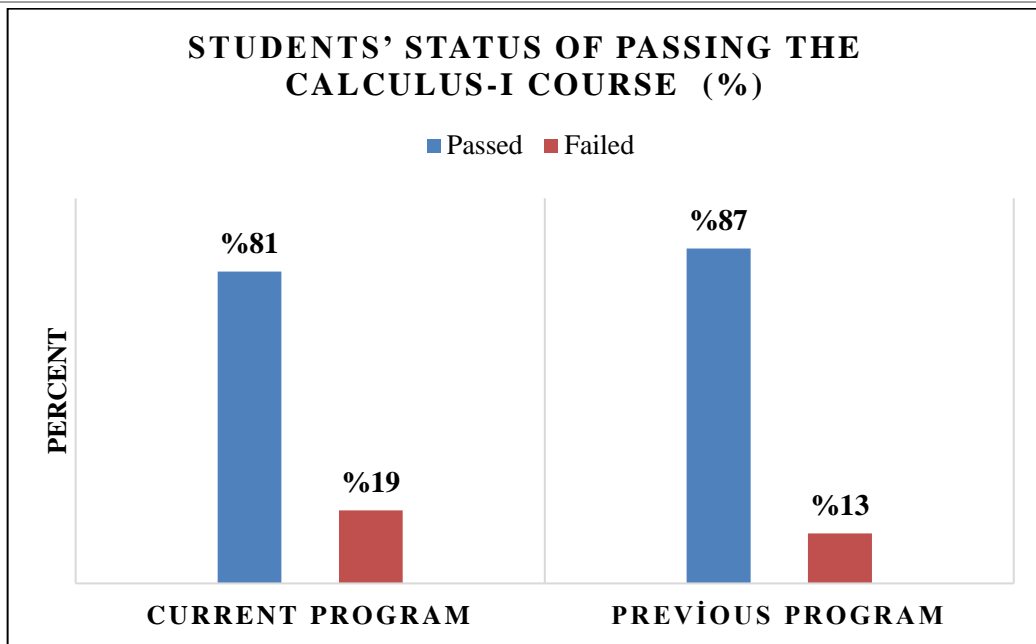

Figure 3. Students' Passing Status of the Calculus-I Course According to The Curriculum Type

When Figure 3 is examined, it is seen that percentage of the students who are successful in the Calculus-I course and passed it was 81% (n = 90) in the current curriculum and 87% (n = 88) in the previous curriculum. It is seen that the students who are unsuccessful in the Calculus-I course and failed it were 19% (n = 21) in the current curriculum and 13% (n = 13) in the previous curriculum. Therefore, the percentage of success of the participants in the Calculus-I course is lower in the current curriculum than in the previous curriculum. The distribution of the passing status of the students according to the letter grade is shown in Figure 4.

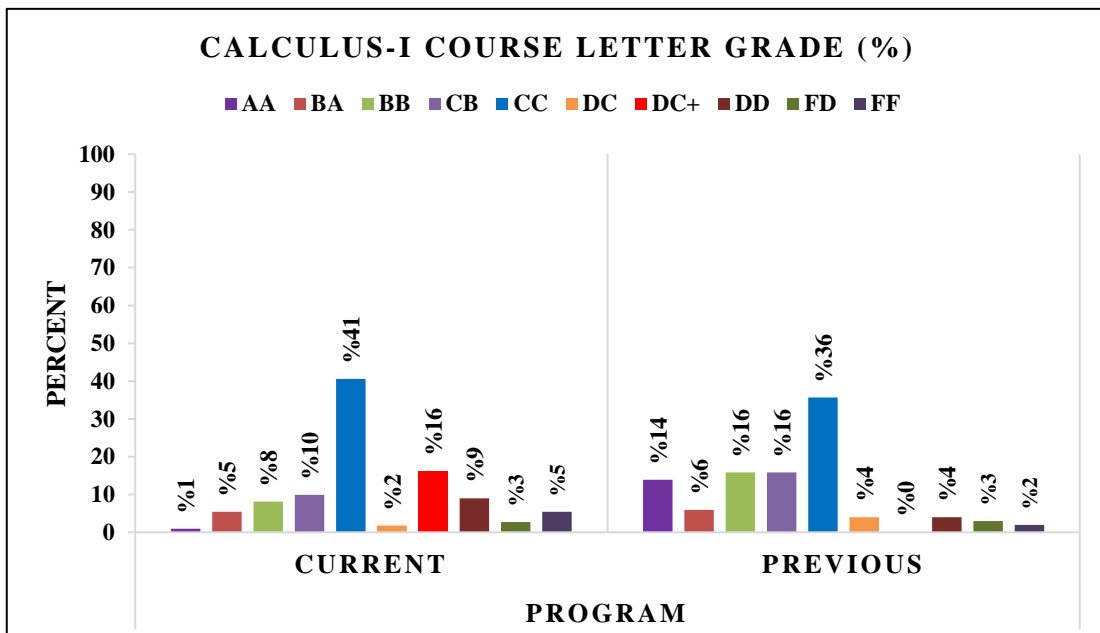

Figure 4. Distribution of Students' Calculus-I Course Letter Grade According to Curriculum Type

Figure 4 shows that the percentage of students who got “AA”, “BA”, “BB”, “CB” and “DC” letter grades from the Calculus-I course is higher in the previous curriculum compared to the current curriculum. It is seen that the percentage of students who got the letter grades "CC", "DC +", "DD" and

"FF" from the Calculus-I course is lower in the previous curriculum compared to the current curriculum. The percentage of students who got the letter grade "FD" from the Calculus-I course is equal in the both curricula. In other words, the students taking the previous curriculum passed the Calculus-I course with a higher letter grade. While 52% of the students taking the previous curriculum succeeded in the Calculus-I course with "CB" and higher letter grade, this success of the students taking the current curriculum is 24%. Another remarkable point is that while 16% of the participants in the current curriculum have a letter grade of "DC" and fail the Calculus-I course, the "DC" letter grades in the Calculus-I course are "DC +" due to the weighted grade point average of 2.25 and above. It has been converted into a letter grade and deemed successful. In the previous curriculum, there were no students who passed the Calculus-I course with weighted grade points.

Discussion, Conclusion and Suggestions

This study was carried out to examine the change in the Calculus-I course passing scores in the undergraduate primary school mathematics teaching program with respect to and the previous curriculum and the current curriculum that was updated in 2018. In this study, we found that the average university placement score of pre-service teachers compared to the previous and current curricula was very close to each other, and the average score of passing the Calculus-I course was higher in the previous curriculum than in the current curriculum.

We can argue that students that are taught using the previous curriculum are more successful in derivatives, which are mainly studied in the content of the Calculus-I course. The main reason for this success is thought to be related to the decrease in the course hours of the Calculus-I course in the current curriculum compared to the previous program. In parallel with the findings of the study, it has been argued that practice in derivative learning positively affects academic achievement (Sağırlı, Kırmacı & Bulut, 2010). Besides, in the quasi-experimental study conducted by Çekmez and Baki (2019), the effect of dynamic software used for application in the learning of the geometric interpretation of the derivative was examined and it was concluded that the experimental group students who were subjected to the application had higher academic success. In this context, extra course hours may be needed for in-depth learning of concepts, especially for the calculus course. In addition to this, the instructors thought that the removal of general mathematics course in the updated curriculum of primary school mathematics teaching program could be an ecological problem (Demir, Akbaş and Gök, 2021). This situation may cause difficulties in learning the concept after the study results and the reduction of the course hours of the calculus I course in mathematics (Kuzu, 2017). We can argue that the pre-service teachers' readiness to learn the concepts are negatively affected both by abolishing the general mathematics course and decreasing the course hours of the analysis I course. In addition, when the Calculus-I course is examined in terms of credit/duration, it is thought that there may be difficulties for the instructors in terms of subject content (Demir, Akbaş & Gök, 2021). This argument is in parallel with the results of the study. Hence, it would be appropriate to increase the course hours of the calculus I course, both for theoretical and practical allocations. However, Kaymakçı, Keskin, and Çimen (2018) stated that mathematics teachers did not feel the need for the subject knowledge courses they took in their undergraduate studies in their professional lives. It can be said that this result contradicts the results of this study. However, Thomas and Finney (2001) emphasized the importance of the Calculus course from the field knowledge courses as follows: "Basically, you learn how to calculate with numbers, how to simplify algebraic expressions and calculate variables, and how to think about points, lines, and shapes on the plane. The analysis also includes these techniques and skills but also improves others on a more sensitive and deeper level. Analysis, in fact, defines so many new concepts and computational operations that you won't be able to learn everything you need in the classroom". Therefore, the calculus course is important and should not be limited to only 2 hours of theoretical course. Besides, in the study conducted by Erol (2013), it is emphasized that the content of mathematics content knowledge courses should be balanced in terms of theory and practice. Therefore, it can be said that the application course of the calculus I course is important and parallel to this study.

This study also examined the pre-service teachers' status of passing the Calculus-I course in terms of curriculum type, and we revealed that the percentage of students passing the Calculus-I course in the previous curriculum was higher than the current curriculum. The examination of letter grade distribution of the Calculus-I course in terms of curriculum type, demonstrated that more than half of the students in the previous curriculum were successful in the course with a letter grade of "CB" or higher, while this rate was less and about $\frac{1}{4}$ in the current curriculum. Therefore, we can conclude that the pre-service teachers taking the previous curriculum passed the Calculus-I course with a higher letter grade. In addition, Mertoğlu, Gürdal, and Akgül (2019) emphasized in their study that the situations regarding the constructivist education approach are not fully included in the curriculum. For this reason, considering the constructivist approach, it may be difficult to present concepts such as derivatives to pre-service teachers through only two hours of theoretical course. In the study conducted by Özgen and Alkan (2014), it was seen that the academic achievement of the learning activities of the pre-service teachers increased in the context of function and derivative concepts within the scope of the constructivist learning approach. In this context, it can be thought that Özgen and Alkan (2014) supported the results of the study that Mertoğlu, Gürdal, and Akgül (2019) conducted with their study, and that it is important to have practice hours in addition to the theoretical course hours in the previous.

In conclusion, based on the results of the current study, we recommend that pre-service teachers who are taking the current curriculum in primary school mathematics teaching program need to eliminate this lack of practice caused by the removal of the practice time with their own efforts. Also, it is recommended to carry out similar studies in the other courses in which the course hours are reduced in the current curriculum compared to the previous curriculum. In this way, it will be beneficial in revealing the difference between the both curricula.

References

- Aksu, H. H. (2016). Eğitim fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin bölümleri hakkındaki görüşleri: Giresun Üniversitesi örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(1), 299–316.
- Bingölbali, E., Arslan, S., & Zembat, İ. Ö. (2016). *Matematik eğitiminde teoriler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bingölbali, E., & Monaghan, J. (2008). Concept image revisited. *Educational Studies in Mathematics*, 68(1), 19-35. <https://doi.org/10.1007/s10649-007-9112-2>
- Bingölbali, E. (2010). *Türev kavramına ilişkin öğrenme zorlukları ve kavramsal anlama için öneriler*. MF Özantar, E. Bingölbali & H. Akkoç (Edt.). *Matematiksel kavram yanılgıları ve çözüm önerileri*, 223-255.
- Bressoud, D. (2015). Insights from the MAA national study of college calculus. *Mathematics Teacher*, 109(3), 178-185.
- Bukova, E. (2006). *Öğrencilerin limit kavramını algılamasında ve diğer kavramların ilişkilendirilmesinde karşılaştıkları güçlükleri ortadan kaldıracak yeni bir program geliştirme* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Burnett, T. D., & Barr, D. R. (1977). A nonparametric analogy of analysis of covariance. *Educational and Psychological Measurement*, 37(2), 341-348. <https://doi.org/10.1177/001316447703700208>
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2017). *Research methods in education*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315456539>
- Cornu, B. (1981). Apprentissage de la notion de limite: modèles spontanés et modèles propres. *In Actes du Cinquième Colloque du Groupe Internationale PME* (pp. 322-326).

- Çekmez, E., & Adnan, B. (2019). Dinamik matematik yazılımı kullanımının öğrencilerin türev kavramının geometrik boyutuna yönelik anlamalarına etkisi. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 10(1), 30-58.
- Çetinkaya, B., Erbaş, A.K. ve Alacacı, C. (2013). *Değişim oranı olarak türev ve tarihsel gelişimi. tanımları ve tarihsel gelişimleriyle matematiksel kavramlar*. Ankara: Pegem Akademi.
- Davis, R. B., & Vinner, S. (1986). The notion of limit: Some seemingly unavoidable misconception stages. *The Journal of Mathematical Behavior*, 5(3), 281-303.
- Demir, N., Akbaş, E. E., & Gök, M. (2021). Yenilenen ilköğretim matematik öğretmenliği lisans programı ile ilgili öğretim elemanlarının görüşleri. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 70-105. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.859490>
- Dreyfus, T., & Eisenberg, T. (1982). Intuitive functional concepts: A baseline study on intuitions. *Journal for research in mathematics education*, 360-380. <https://doi.org/10.2307/749011>
- Doruk, M., Duran, M., & Kaplan, A. (2017). Lisans öğrencilerinin limit tanımını yorumlama becerileri. *Journal of Education*, 8(1), 177-194. <https://doi.org/10.19126/suje.356518>
- Eisenberg, T. and Dreyfus, T., (1991). *On the reluctance to visualize in mathematics, visualization in teaching and learning mathematics* (Zimmermann, & Cunningham, ed), Washington, 25-37.
- Engin, A. (2016). *İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının analiz alan dilini kullanma becerileri ve tutumlarının incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ergene, Ö. (2019). *Matematik öğretmeni adaylarının Riemann toplamlarını kullanarak modelleme yoluyla belirli integrali anlama durumlarının incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Erol, B. (2013). *İlköğretim matematik öğretmenliği 2. sınıf öğrencilerinin fizik dersine yönelik tutumları ile öğrenme stilleri arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Ervynck, G. (1983). Conceptual difficulties for first year university students in the acquisition of the notion of limit of a function. *In Proceedings of the Fifth Conference of the International Group for the Psychology of Mathematics Education* (pp. 330-333).
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. (2008). *How to design and evaluate research in education*. Seventh Edition. Library of Congress Cataloging in Publication Data
- Gözen, Ş. (2001). *Matematik ve öğretimi*, İstanbul: Evrim.
- Grover, R. (2015). *Student Conceptions of Functions: How Undergraduate Mathematics Students Understand and Perceive Functions* [Unpublished doctoral dissertation thesis]. University of Colorado, Boulder.
- Herman, M. F., 2002, *Relationship of college students' Visual preference to use of representations: Conceptual understanding of functions in algebra* [Unpublished doctoral dissertation thesis]. The Ohio State University.
- Huitema, B. E. (2011). *The analysis of covariance and alternatives*. Hoboken, NJ: Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118067475>
- Kaymakçı, K., Keskin, E., & Ev Çimen, E. (2018). Eskişehir ilindeki ilköğretim matematik öğretmenleri ve öğretmen adaylarının lisans eğitiminde aldıkları dersler üzerine görüşleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi*, 3(1), 23-41.

- Konyalıoğlu, Tortumlu, Kaplan, Işık, & Hızarcı (2011). Matematik öğretmen adaylarının integral kavramını kavramsal anlamaları üzerine. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(I-II), 1–8.
- Kuzu, O. (2017). Matematik ve Fen Bilgisi öğretmen adaylarının integral konusundaki kazanımlarının incelenmesi. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 948–970. <https://doi.org/10.29299/kefad.2017.18.3.049>
- Kuzu, O. (2020). Preservice mathematics teachers' competencies in the process of transformation between representations for the concept of limit: A qualitative study. *Pegem Journal of Education and Instruction*, 10(4), 1037–1066. <https://doi.org/10.14527/pegegog.2020.032>
- Kuzu, O. (2021). Matematik ve fen bilgisi öğretmeni adaylarının integral konusundaki yeterliklerinin tanısal değerlendirilmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(1), 1402–1418. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.859592>
- Lewin, K. (1951). *Field theory in social science: selected theoretical papers* (Edited by Dorwin Cartwright.). Harpers.
- McSweeney, M., & Porter, A. C. (1971). *Small sample properties of nonparametric index of response and rank analysis of covariance*. Occasional paper, (16).
- Mertoğlu, H., Gürdal, A., & Akgül, E. M. (2019). Teori ve uygulamada yapılandırmacı yaklaşım. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 27, 145–165.
- Olejnik, S. F., & Algina, J. (1985). A Review of nonparametric alternatives to analysis of covariance. *Evaluation Review*, 9(1), 51–83. <https://doi.org/10.1177/0193841X8500900104>
- Özgen, K., & Alkan, H. (2014). Yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı kapsamında, öğrencilerin öğrenme stillerine uygun öğrenme etkinliklerinin akademik başarı ve tutuma etkileri: Fonksiyon ve türev kavramı örnekleme. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 5(1), 1-38.
- Öztoprakçı, S. (2014). *Pre-service middle school mathematics teachers' understanding of quadrilaterals through the definitions and their relationships*. Middle East Technical University, Ankara.
- Pituch, K. A., & Stevens, J. P. (2015). *Applied multivariate statistics for the social sciences: Analyses with SAS and IBM's SPSS*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315814919>
- Poincaré H. (1908). 'Science et Méthode' translated by Francis Maitland 2007, Courier Corporation, New York.
- Puri, M. L., & Sen, P. K. (1969). Analysis of covariance based on general rank scores. *The Annals of Mathematical Statistics*, 610-618. <https://doi.org/10.1214/aoms/1177697729>
- Quade, D. (1967). Rank Analysis of Covariance. *Journal of the American Statistical Association*, 62(320), 1187–1200. <https://doi.org/10.1080/01621459.1967.10500925>
- Sağırılı, M. Ö., Kırmacı, U., & Bulut, S. (2010). Türev konusunda uygulanan matematiksel modelleme yönteminin ortaöğretim öğrencilerinin akademik başarılarına ve öz-düzenleme becerilerine etkisi. *Erzincan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 221-247.
- Sağlam, Y. (2011). *Üniversite öğrencilerinin integral konusunda görsel ve analitik stratejileri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Selden, A., & Selden, J. (1993). Collegiate mathematics education research: What would that be like?. *The College Mathematics Journal*, 24(5), 431-445. <https://doi.org/10.1080/07468342.1993.11973564>
- Shirley, E. A. (1981). A distribution-free method for analysis of covariance based on ranked data. *Journal of the Royal Statistical Society: Series C (Applied Statistics)*, 30(2), 158-162. <https://doi.org/10.2307/2346386>

- Tall, D., & Vinner, S. (1981). Concept image and concept definition in mathematics with particular reference to limits and continuity. *Educational studies in mathematics*, 12(2), 151-169. <https://doi.org/10.1007/BF00305619>
- Tall, D. (1993). Students' difficulties in calculus. *In proceedings of working group* (Vol. 3, pp. 13-28).
- Thomas, G. B. & Finney, R.L. (2001). *Calculus ve analitik geometri*, Cilt:1, İstanbul Beta .
- Turan, B. (2016). Matematik öğretmen adaylarının limit, süreklilik ve türev ile ilgili kavramsal yapıları [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Ülger, A. (1999-II). Analiz Nedir? *Matematik Dünyası Dergisi*, İstanbul.
- Vinner, S. (2002) The Role of Definitions in the Teaching and Learning of Mathematics. In: Tall D. (eds) *Advanced Mathematical Thinking*. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/0-306-47203-1_5
- White, P., & Mitchelmore, M. (1996). Conceptual knowledge in introductory calculus. *Journal for Research in Mathematics Education*, 79-95. <https://doi.org/10.2307/749199>
- Yeşildere, S. (2007). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının matematiksel alan dilini kullanma yeterlilikleri, *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 24(2), 61-70.
- Zazkis, R., & Leikin, R. (2008). Exemplifying definitions: a case of a square. *Educational Studies in Mathematics*, 69(2), 131-148. <https://doi.org/10.1007/s10649-008-9131-7>

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: All authors contributed equally.
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

Araştırma Makalesi • Research Article

Turizm Lisans Öğrencilerinin Motivasyonları, Algılanan Eğitim Kalitesi ve Lisansüstü Eğitime Yönelik Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma

Understanding the Motivation of Tourism Undergraduate Students, Perceived Quality of Education and Their Intentions to Pursue Post-Graduate Education

Onur Cüneyt Kahraman*, Derya Demirdelen Alrawadieh**

Öz: Turizm sektörünün yerel ve uluslararası anlamdaki hızlı büyümesine paralel olarak sektörde nitelikli işgücü ihtiyacında da artış yaşanmaktadır. Bu artışla birlikte turizm eğitimi ve eğitim kalitesi algısı da oldukça önemli görülmektedir. Bu araştırmanın amacı, turizmde lisans eğitimi gören öğrencilerin turizm bölümünü seçme motivasyonları, algılanan eğitim kalitesi ve lisansüstü eğitime yönelik eğilimleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve algılanan eğitim kalitesiyle lisansüstü eğitime yönelik eğilim arasındaki ilişkinin cinsiyete ve lise mezuniyetine göre değişip değişmediğini ölçebilmektir. Bu amaçla, turizmde lisans eğitimi gören öğrencilerden ankete dayalı veri toplanmıştır (Etik Kurul Raporu: İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurul Başkanlığı'ndan alınmıştır (2020/155)). Bulgulara göre, motivasyonun iki boyutu olan alanın çekiciliği ve uluslararası deneyimle algılanan eğitim kalitesi arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunurken; algılanan eğitim kalitesiyle lisansüstü eğitime yönelik eğilim arasında da pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Araştırma bulguları algılanan eğitim kalitesiyle lisansüstü eğitime yönelik eğilim arasındaki ilişkide cinsiyetin öğrenciler arasında bir farklılığa yol açtığını doğrulasa da lise mezuniyetinin etkisini doğrulayamamaktadır. Sonuç olarak, bölüm seçme motivasyonunun algılanan eğitim kalitesine ve algılanan eğitim kalitesinin de lisansüstü eğitime yönelik eğilimleri doğrultusunda, çalışmanın özellikle üniversitelere, Yükseköğretim Kurumuna ve sektör paydaşlarına çeşitli öneriler geliştirmesi ve önerilen kapsamlı model ile alan yazına teorik katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bölüm Seçme Motivasyonu, Algılanan Eğitim Kalitesi, Lisansüstü Eğitime Yönelik Eğilim, Turizmde Lisans Eğitimi

Abstract: With the rapid growth of the tourism sector both nationally and internationally, the need for qualified labor in this sector is increasing. This also raises the need to examine students' perceptions of tourism education and their perceptions of quality education. The aim of this research is to examine the relationship between the

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü

ORCID: 0000-0001-7773-8757, onurcuneytkahraman@ibu.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, Plato Meslek Yüksekokulu, Seyahat, Turizm ve Eğlence Hizmetleri

ORCID: 0000-0002-7554-2256, deryademirdelen@ayvansaray.edu.tr (Sorumlu yazar)

Cite as/ Atıf: Kahraman, O. C., & Demirdelen Alrawadieh, D. (2022). Turizm lisans öğrencilerinin motivasyonları, algılanan eğitim kalitesi ve lisansüstü eğitime yönelik eğilimleri üzerine bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 101-117. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.972893>

Received/Geliş: 18 July/ Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 04 December/ Aralık 2021

Published/Yayın: 30 April/ Nisan 2022

study motivation of tourism undergraduate students, perceived education quality, and the intention to pursue post-graduate degree. For this purpose, survey-based data were collected from tourism undergraduate students. According to the findings, there is a positive and significant relationship between the two dimensions of motivation; the attractiveness of the field and international experience, and perceived education quality. There is also a positive and significant relationship between the perceived quality of education and the intention to pursue a post-graduate degree in tourism. The findings also confirm that the relationship between perceived quality of education and intention to pursue post-graduate education may differ based on gender but not based on whether students were graduated from tourism high school or not. The study proposes various suggestions especially to universities, higher education institutions and sector stakeholders.

Keywords: Study Motivations, Perceived Quality of Education, Intentions to Pursue Post-Graduate Degree, Undergraduate Education in Tourism

1. Giriş

Turizmin insan odaklı bir hizmet sektörü olması nedeniyle sektörde faaliyet gösteren işletmelerin nitelikli personel ihtiyacı gitgide artmaktadır (Unguren ve Huseyinli, 2020). Bu ihtiyaca yanıt verilmesinde, turizm eğitimi veren kuruluşların önemli bir rol üstlendiği açıktır. Bu kuruluşlarca verilen eğitimin kalitesi, öğrencilerin gelecekteki eğilimlerini etkileyebileceği için algılanan eğitim kalitesini etkileyen faktörleri anlamak oldukça önemlidir. Öğrencilerin algıladıkları eğitim kalitesini ölçerek ve çeşitli olgularla ilişkilendirerek birçok çalışma yapılmıştır (Calvo-Poral vd., 2013; Latif, 2019). Ayrıca, öğrencilerin turizm endüstrisine yönelik bakış açılarının da öğrencilerin geleceğe yönelik bakış açılarını etkileyebileceği konusunda az olsa da çalışmalar bulunmaktadır. Öğrencilerin geleceğe yönelik davranışlarının öğrenilmesi ve algıladıkları eğitim kalitesinin öğrenilerek bu kalitenin geliştirilebilmesi adına algılanan eğitim kalitesinin öğrenilmesi önem arz etmektedir (Nadiri, 2009; Ma vd., 2016). Ancak, öğrencilerin turizmi seçme motivasyonları, algılanan eğitim kalitesi ve lisansüstü eğitime yönelik eğilimler açısından kapsamlı bir model ele alınmamıştır.

Bu çalışma turizm öğrencilerinin turizm eğitimi seçme motivasyonları, algılanan eğitim kalitesi ve lisansüstü eğitime yönelik eğilimleri ele alınarak turizm eğitimi ile ilgili yapılan çalışmalara birçok yönden katkı sağlamaktadır. Öncelikle, mevcut çalışmalar (Ahmed vd., 2010; Annamdevula ve Bellamkonda, 2016) eğitim kalitesinin motivasyon üzerindeki etkisini ele almasına rağmen, eğitim motivasyonunun boyutlarının algılanan eğitim kalitesine olan etkisi ile ilgili oldukça sınırlı bilgi bulunmaktadır. Buna ek olarak, öğrencilerin turizm eğitimine katılma nedenlerinin gelecekte yapacakları davranışları hangi ölçüde etkileyebileceğini anlamak hem yükseköğretim kuruluşları hem de sektörde faaliyet gösteren turizm işletmeleri açısından önem az etmektedir.

Çalışma mevcut alan yazına katkı sağlayabileceği gibi, lisans düzeyinde turizm ve turizm altındaki dallarda eğitim veren üniversite ve yüksekokulları için de önemli tavsiyelerde bulunmaktadır. Çalışmanın bulguları ışığında, turizm eğitimine katılan veya katılabilecek öğrencilerin motivasyonlarını ve bu motivasyonların öğrencilerin algılarını ve gelecekteki davranışlarına olan etkisini kavrayabilmek turizm endüstrisindeki paydaşlara da (örn. istihdam sağlayan işletmeler) önemli bilgiler sağlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Turizm Eğitimi Seçme Motivasyonu

Turizm alanında lisans eğitimi veren fakültelerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır (Kim vd., 2007; Lee vd., 2008; Lee vd., 2010). Bunun nedenlerinden biri, dünyada turizm faaliyetine katılan insanların sayısının gün geçtikçe artması ve turizm endüstrisinde yaşanan gelişmelerdir. Dolayısıyla turizm endüstrisinde faaliyet gösteren işletmelerin nitelikli personel arayışının devam ettiği görülmektedir (Kuslivan ve Kuslivan, 2000; Unguren ve Huseyinli, 2020). Bu arayışın ise turizm eğitimi veren programlar tarafından doldurulabileceği söylenebilir.

Eğitim alanında yapılan birçok çalışmayı yönlendiren teorilerden biri, öz belirleme teorisidir (Deci ve Ryan, 1985). Bu teoriye göre; içsel ve dışsal motivasyon arasında farklılık bulunmaktadır. İçsel motivasyon, bir şeyin doğası gereği ilginç veya zevkli olduğu için yapılmasıyken, dışsal motivasyon ise

bir iş sonucunda önemli bir kazanım olabileceği için yapmayı ifade etmektedir. Bu noktada eğitim açısından içsel ve dışsal motivasyon oldukça önemlidir. Bu açıdan öğrencilerin turizm alanında eğitim görmeyi seçmelerinde yatan temel nedenlerin içsel ve dışsal motivasyonlardan etkilendiği söylenebilir (Ryan ve Deci, 2000; Choi ve Kim, 2013). Farklı alanlarda öğrencilerin eğitim motivasyonu ile ilgili olarak birçok çalışma gerçekleştirilmiştir (Bavlı, 2009; Korkut-Owen vd., 2012; Karateke, 2020). Ancak turizm öğrencilerinin turizmde eğitim motivasyonu ile ilgili bilgilerinin kısıtlı olduğu görülmektedir (Kim vd., 2007; Lee vd., 2010). Öğrencilerin turizm lisans programlarını seçmesindeki nedenlerin, gelecekte yapacakları davranışlara da etki edecek olması nedeniyle, turizm alanında eğitim görme motivasyonunun öğrenilmesi oldukça önemlidir.

2.2. Turizm Öğrencilerinin Algıladıkları Eğitim Kalitesi

Kalite kavramı, somut bir ürün üreten işletmeler adına kolay tanımlanabilse de hizmet sektöründe bu kavramı tanımlamak daha zordur (Annamdevula ve Bellamkonda, 2016). Bunun altında yatan neden şüphesiz, kalite algısını ortaya koyan deneyimlerin kişiye özel ve soyut olmasından kaynaklanmaktadır (De Freitas Coelho vd., 2018). Turizm de hizmet sektörleri arasında yer alan en önemli sektörlerden biridir. Turizm sektörünün gelişebilmesi ve sürdürülebilir şekilde devam edebilmesi için altyapı, üstyapı, tesis, teknolojik ve fiziksel yatırımların yanında, çalışanlar ve müşteriler arasındaki yüz yüze etkileşime bağlı olarak insan kaynağına yönelik yatırımların da yapılması oldukça önemlidir (Köşker ve Unur, 2017; Madera vd., 2017).

İnsan kaynaklarının yetişmesi ve onların kaliteli bir şekilde iş hayatına atılmasında önemli etkenlerden biri yükseköğretimdir (Dlačić vd., 2014). Yükseköğretim kurumlarında verilen eğitim ile birlikte sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınma artırılabileceği gibi, vatandaşların etik algılamalarına pozitif bir etki sağlayarak ülkelerin kalkınmasında da hayati bir rol oynamaktadır (Annamdevula ve Bellamkonda, 2016). Bu açıdan turizm işletmelerine nitelikli işgören sağlamak adına turizm eğitimi veren üniversiteler oldukça önemli bir konumdadır (Yazıt ve Demirdelen Alrawadieh, 2021). Üniversitede öğrenim gören öğrencilerin aldıkları eğitim kalitesi ve algıladıkları eğitim kalitesinin gelecek davranışları üzerinde önemli bir etki bırakacağı düşünülmektedir (Mahfud vd., 2019). Yükseköğretim kurumları açısından kalifiye mezun yetiştirmenin yanında öğrencilerin eğitim kalitesi algılarının bilinmesi sayesinde rekabetçi bir ortam da oluşturulabilir (Calvo-Porrall vd., 2013).

Alan yazında öğrencilerin algıladıkları eğitim kalitesi ile ilgili olarak birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Hizmet kalitesine ölçebilmek adına birçok farklı alanda çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Özellikle Parasuraman ve arkadaşları (1985) tarafından oluşturulan SERVQUAL ölçeğinden yararlanılarak birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Buradan yola çıkarak hizmet performansını ölçmeye yönelik ölçeklerin geliştirildiği ve yükseköğretim kurumlarında verilen eğitim kalitesini ölçebilmek adına çeşitli çalışmalar gerçekleştirildiği görülmektedir (Parasuraman vd., 1985; Cronin ve Taylor, 1992; Abdullah, 2006; Annamdevula ve Bellamkonda, 2016). Bununla birlikte öğrencilerin algıladıkları eğitim kalitesinin ölçen ve farklı değişkenler arasında ilişkiyi ölçen farklı çalışmalar da gerçekleştirilmiştir (Chuang ve Dellman-Jenkins, 2010; Calvo-Poral vd., 2013; Latif, 2019).

2.3. Turizm Öğrencilerinin Lisansüstü Eğitime Yönelik Eğilimleri

Turizm sektörüne kalifiye eleman yetiştirebilmek adına turizm meslek liseleri eğitim verirken, bu sektörde üst düzey yönetici olarak çalışabilecek personelin yetiştirilmesi adına lisans düzeyinde yükseköğretim ve fakülteler eğitim vermektedir (Akoğlan Kozak, 2009; Üzümcü vd., 2015). Turizm endüstrisi emek-yoğun bir endüstri olması nedeniyle (Chang vd., 2020), eğitilmiş ve nitelikli işgücü organizasyonel başarıya katkıda bulunduğundan bu meslek açısından oldukça önemlidir (Ashton, 2018; Griffin, 2020). Mesleki eğitim alan kişilerin aldıkları eğitim doğrultusunda turizm sektöründe istihdam edilmesi, sektöre ilişkin kalitenin artmasına ve nitelikli iş gücünün etkin kullanılmasına yardımcı olmaktadır (Çatı ve Bilgin, 2013). Turizm eğitimi açısından eğitim veren fakültelerin sayısında artış olsa da turizm endüstrisinde hâlâ eğitilmiş ve kalifiye eleman arayışının devam ettiği söylenebilir (Kusluvan ve Kusluvan, 2000).

Turizm öğrencilerinin kariyerlerine yönelik eğilimleri ve turizm endüstrisinde çalışma isteklerine yönelik olarak alan yazında birçok çalışmaya rastlanmaktadır (Kusluvan ve Kusluvan, 2000; Baltacı vd., 2012; Üzümcü vd., 2015). Yapılan bu çalışmaların birçoğunda öğrencilerin turizm endüstrisinde çalışma isteğinin bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Bu durumun temel nedenleri arasında ise turizm endüstrisinin uzun çalışma saatleri, stresli çalışma ortamı, mevsimsel çalışma, düşük ücretler ve yüksek işgören devir hızı gibi kendine özgü özelliklerinin bulunması yer almaktadır (Jiang ve Tribe, 2009; Walsh vd., 2015; Eren ve Aydın, 2020). Turizm endüstrisinin sahip olduğu kendine has özelliklerin yanında bireysel faktörlerin de öğrencilerin kariyer seçiminde etkisi bulunmaktadır (Chuang and Dellman-Jenkins, 2010; Robinson vd., 2016). Bununla beraber, turizm öğrencilerinin sektöre yönelik bakış açılarının da öğrencilerin geleceğe yönelik bakış açılarını etkileyebileceği düşünülmektedir. Bu kapsamda Ulama ve arkadaşları (2015), öğrencilerin turizm endüstrisine yönelik bakış açılarında; cazibe unsurlarının, olumlu özelliklerin, olumsuz özelliklerin, bireysel niteliklerin, çalışma koşullarının ve hareketliliğin etkili olduğunu belirtmektedir. Yapılan çalışmalar öğrencilerin turizm endüstrisinde çalışma isteğiyle alakalı detaylı bilgiler sunsa da öğrencilerin lisansüstü eğitime yönelik eğilimlerinin nelerden etkilendiği ile alakalı yapılan çalışmaların kısıtlı olduğu görülmektedir.

2.4. Araştırma Hipotezleri ve Modeli

Turizm öğrencilerinin turizm eğitimini seçme motivasyonları ile ilgili birçok çalışmanın gerçekleştirildiği görülmektedir (O'Mahony vd., 2001; Kim vd., 2007; Lee vd., 2008; Lee vd., 2010; Alrawadieh ve Alrawadieh, 2015; Gürdoğan, 2016). O'Mahony ve arkadaşları (2001), turizm öğrencilerinin turizm lisans programlarını seçmelerindeki temel motivasyonlarını incelemiştir. Öğrencilerin konaklama işletmeciliği bölümünü seçmelerinde kişisel gözlemlerin, daha önceki çalışmaları sonucunda oluşan tecrübenin, konaklama işletmelerine dair yayınlanan medya raporlarının ve konaklama endüstrisinde çalışan insanlardan aldıkları görüşlerin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kim ve arkadaşları (2007); Çinli, Tayvanlı ve Koreli lisans ve yüksek lisans öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada farklı milletlerden olan öğrencilerin turizm programlarını seçme motivasyonlarını karşılaştırmıştır. Bu çalışma sonucunda lisans öğrencilerinin motivasyonlarının iş olanakları, işle ilgili uygulamaya olan ilgi, eğitsel başarı, çekicilik, yabancı ülkelere ilgi ve öğrenim kolaylığı boyutlarında yoğunlaştığı belirtilmektedir. Lee ve arkadaşlarının (2008) Hong Kong'da turizm programında eğitim gören lisans öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada; kendini gerçekleştirme, iş olanakları, alanın çekiciliği, öğrenim kolaylığı ve eğitsel başarı boyutlarının öğrencilerin turizm programlarını seçmedeki motivasyonları olduğu belirtilmiştir. Diğer bir çalışmada öğrencilerin turizm alanını seçmedeki temel motivasyonlarının; kendini gerçekleştirme, iş olanakları, alanın çekiciliği, yurtdışı deneyimi, dış etmenler ve öğrenme kolaylığı olduğu belirtilmiştir (Lee vd., 2010). Bununla beraber öğrencilerin kişisel özelliklerinin, üniversite tercihinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı belirtilmektedir (Gürdoğan, 2016). Yapılan bu çalışmalarda eğitim motivasyonunun ne gibi faktörlerden oluştuğu veya turizm eğitimini seçme motivasyonlarının ne gibi faktörlerden etkilendiği incelenmiştir.

Öğrencilerin algıladıkları eğitim kalitesinin öğrenci motivasyonuna olan etkisine ilişkin çalışmalar, ilgili literatürde bulunmaktadır. Akademik performansın eğitim kalitesi, eğitim ortamı, öğrenci motivasyonu gibi faktörlerden etkilendiği görülmektedir (Covington, 2000; Subrahmanyam, 2017). Bununla beraber, eğitim kalitesinin motivasyona etki ettiğine ilişkin birçok çalışma bulunmaktadır (Ahmed vd., 2010; Annamdevula ve Bellamkonda, 2016). Ancak eğitim motivasyonunun boyutlarının, algılanan eğitim kalitesine olan etkisi net olarak bilinmemektedir. Bu nedenle oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₁: Kendini gerçekleştirme, algılanan eğitim kalitesini etkilemektedir.

H₂: Çalışma olanağı, algılanan eğitim kalitesini etkilemektedir.

H₃: Alanın çekiciliği, algılanan eğitim kalitesini etkilemektedir.

H₄: Uluslararası deneyim, algılanan eğitim kalitesini etkilemektedir.

Öğrencilerin geleceğe yönelik davranışlarının öğrenilmesi ve algıladıkları eğitim kalitesinin öğrenilerek bu kalitenin geliştirilebilmesi adına, algılanan eğitim kalitesinin öğrenilmesi elzemdir

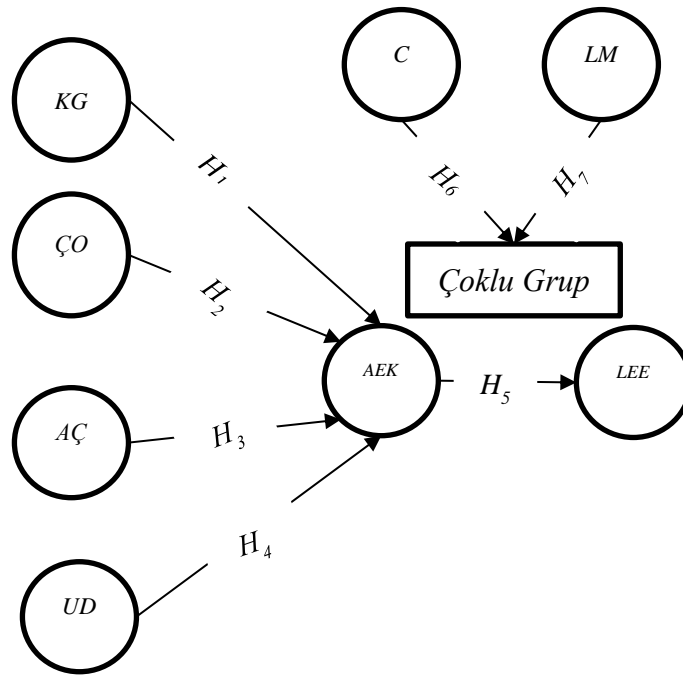
(Nadiri, 2009; Ma vd., 2016). Turizm öğrencilerinin algıladıkları eğitim kalitesi ile ilgili olarak Mahfud ve arkadaşlarının (2019) yaptığı çalışmada, gastronomi ve mutfak sanatları programında eğitim gören öğrencilerin algıladıkları eğitim kalitesinin, kariyer eğilimlerini etkilediği belirtilmiştir. Sultan ve Wong (2013) ve Ali ve arkadaşları (2016) lise öğrencilerinin algıladıkları eğitim kalitesinin, dolaylı olarak geleceğe yönelik eğilimi etkilediğini belirtmektedir. Bununla beraber, algılanan kariyer kalitesinin memnuniyeti, program imajını ve geleceğe yönelik eğilimi etkilediğine dair birçok çalışma gerçekleştirilmiştir (Mahfud vd., 2019; Sultan ve Wong, 2013). Jiang ve Tribe (2009), eğitimsel faktörlerin turizm öğrencilerinin geleceğe yönelik eğilimlerinin etkileyebileceğini belirtmektedir. Turizm öğrencilerinin geleceğe yönelik eğilimleri ile ilgili birçok çalışma gerçekleştirilmiş olsa da, öğrencilerin lisansüstü eğitime katılımlarına yönelik eğilimleri hakkında çalışmalar sınırlıdır (Jepsen ve Neumann, 2010). Bu kapsamda oluşturulan hipotez aşağıdaki gibidir:

H₅: Algılanan eğitim kalitesi, lisansüstü eğitime yönelik eğilimi pozitif yönde etkilemektedir.

Öğrencilerin turizm eğitimini seçme motivasyonları, algıladıkları eğitim kalitesi ve geleceğe yönelik eğilimleri çeşitli demografik değişkenlere göre farklılık göstermektedir (Akoğlan-Kozak ve Kızırmak, 2001; Ayık vd., 2007; Baltacı vd., 2012; Korkut-Owen vd., 2012; İstanbullu-Dinçer vd., 2013; Türker vd., 2016; Aktaş, 2017). Ancak, cinsiyet ve turizm öğrencilerinin lise mezuniyet durumlarının belirtilen değişkenleri etkileyebileceğine ilişkin herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu kapsamda oluşturulan hipotezler aşağıdadır:

H₆: Algılanan eğitim kalitesi ile lisansüstü eğitime yönelik eğilim arasındaki ilişki cinsiyete göre değişmektedir.

H₇: Algılanan eğitim kalitesi ile lisansüstü eğitime yönelik eğilim arasındaki ilişki lise mezuniyetine göre değişmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

KG: Kendini Gerçekleştirme; ÇO: Çalışma Olanakları; AÇ: Alanın Çekiciliği; UD: Uluslararası Deneyim; AEK: Algılanan Eğitim Kalitesi; LEE: Lisansüstü Eğitime Yönelik Eğilim; C: Cinsiyet; LM: Lise Mezuniyeti.

3. Yöntem

3.1. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmanın amacı doğrultusunda, turizmde lisans eğitimi gören öğrencilerin öğrenme motivasyonlarını, algıladıkları eğitim kalitesini ve lisansüstü eğitime yönelik eğilimlerini ölçebilmek adına nicel araştırma yöntemi tercih edilmiş olup bir anket formu oluşturulmuştur. Bu kapsamda hazırlanan anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; öğrencilerin yaşı, cinsiyeti, sınıfı, bölümü gibi demografik ve tanımlayıcı ifadeler yer almaktadır. İkinci bölümde ise çalışma kapsamında araştırılan değişkenler yer almaktadır. Öğrenme motivasyonunu ölçebilmek adına Lee ve arkadaşları (2010) tarafından oluşturulmuş 20 ifadeli öğrenme motivasyonu ölçeğinden yararlanılmıştır. Kendini gerçekleştirme boyutu, çalışma olanağı boyutu, alanın çekiciliği boyutu, uluslararası deneyim boyutu, dışsal etmenler boyutu ve öğrenme kolaylığı boyutunun yer aldığı ölçeğin güvenilirlik derecesi 0,61 ve 0,91 arasında değişim göstermektedir. Algılanan eğitim kalitesini ölçebilmek adına Annamdevula ve Bellamkonda (2016) çalışmasında kullanılan eğitim ve akademik faaliyetler boyutlarında yer alan 15 ifade kullanılmıştır. Eğitim ve akademik faaliyetlerin yer aldığı algılanan eğitim kalitesi ölçeğinin boyutlarının güvenilirlik derecesi 0,65 ve 0,86 arasında değişim göstermektedir. Lisansüstü eğitime yönelik eğilimleri ölçebilmek adına Jepsen ve Neumann (2010) tarafından oluşturulan üç önermeli ölçekten yararlanılmıştır. Lisansüstü eğitime yönelik eğilim ölçeğinde kullanılan ifadelerin güvenilirlik derecesi ise 0,86'dır. Söz konusu derecelere göre, ölçeklerin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Hair, 2017; Ali vd., 2018). Son olarak, araştırma kapsamında kullanılan tüm değişkenlerde 5'li Likert tipi ölçek kullanılarak veriler toplanmıştır (1-Kesinlikle Katılmıyorum - 5 Kesinlikle Katılıyorum).

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini Türkiye'de turizm alanında lisans eğitimi alan öğrenciler oluşturmaktadır. Türkiye'de toplam 4,5 milyon lisans öğrenci bulunduğu bilinse de turizm alanında lisans eğitimi gören öğrencilerin sayısı net olarak bilinmemektedir (YÖK, 2021). Ancak yaklaşık olarak 100 bin öğrencinin turizm alanında lisans eğitimi yaptığı bilinmektedir (Kahraman ve Demirdelen Alrawadieh, 2021). Araştırma kapsamında zaman ve finansal kısıtlar nedeniyle verileri toplayabilmek adına kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Verileri toplayabilmek adına, çevrimiçi bir anket formu oluşturulmuş ve bu formun linki Türkiye'de bulunan turizm öğrencilerine online olarak ulaştırılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan anket ile ilgili olarak etik kurul raporu İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurul Başkanlığı'ndan alınmıştır (2020/155).

Verilerin toplanmasından önce, ölçekteki maddelerin anlaşılabilirliğini sağlayabilmek adına alanında uzman üç akademisyenin görüşü alınmıştır. Geri dönüşler doğrultusunda anket üzerinde herhangi bir değişiklik gerçekleştirilmemiştir. Araştırma verileri, Ekim 2020 – Şubat 2021 tarihleri arasında toplanmış olup, veri toplama süreci tamamlandığında 379 anketin analize uygun olduğu belirlenmiştir. Memon ve arkadaşları (2020), 160 ile 300 anketin uygun ve güvenilir bir yapısal eşitlik analizi yapılabilmesi için yeterli olduğunu belirtirken; Kline (2005) de benzer olarak 200 ve üzeri oluşan örneklem büyüklüğüne ifade etmektedir.

Öğrencilerin yaşı, cinsiyeti, okudukları bölüm, sınıfları, üniversiteyi tercih sıraları gibi demografik bilgilerini ortaya koyabilmek adına bu değişkenlere ilişkin frekans ve yüzde analizi yapılmıştır. İlgili bulgular Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Öğrencilerin Demografik Verileri

Yaş	Frekans (n)	%	Okunulan Bölüm	Frekans (n)	%
18-20 yaş	187	49,3	Turizm	119	31,4
21-23 yaş	155	40,9	İşletmeciliği Gastronomi ve Mutfak Sanatları	149	39,3

	Frekans (n)	%	Tercih Sırası	Frekans (n)	%
24 ve üzeri yaş	37	9,8	Turist Rehberliği	111	29,3
Cinsiyet					
Kadın	231	60,9	1. Tercih	145	38,3
Erkek	148	39,1	2-3. Tercih	87	23,0
Lise Mezuniyeti					
Turizm Alanı	101	26,6	4 ve üzeri tercih	147	38,8
Turizm Alanı Dışı	278	73,4	1. Sınıf	66	17,4
Staj Durumu					
Yapıldı	79	20,8	2. Sınıf	164	43,3
Yapılmadı	300	79,2	3. Sınıf	47	12,4
			4. Sınıf	102	26,9

Tablo 1 incelendiğinde, öğrencilerin büyük çoğunluğunun 18-20 yaş ve 21-23 yaş aralığında olduğu ve çoğunluğunun kadın olduğu görülmektedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğunun turizm alanı dışından mezun oldukları ve yine çoğunluğunun stajlarını gerçekleştirmedikleri görülmektedir. Bununla beraber öğrencilerin okudukları bölümler incelendiğinde, 149 kişinin Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde olduğu, 119 kişinin Turizm İşletmeciliği bölümünde olduğu ve 111 kişininse Turist Rehberliği bölümünde eğitim gördüğü görülmektedir. Bu bölümlerde okuyan öğrencilerin sınıflarına ilişkin dağılım incelendiğinde çoğunlukla 2. sınıfta eğitim gören öğrencilerin katılım gösterdiği söylenebilir.

3.3. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlerin analizinde, kısmi olmayan en küçük kareler (PLS) yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. PLS yöntemi; hem büyük hem de küçük veri setlerinin analizinde kullanılmakla beraber, normal dağılımı sağlamayan verilerin analizinde de kullanılabilir (Hair vd., 2017). Araştırma modelini test edebilmek adına, öncelikle ölçüm modeli oluşturulmuş ve sonraki aşamada yapısal model test edilmiştir. Araştırma hipotezlerini test edebilmek adına, yol analizi ve çoklu grup analizi tekniği uygulanmıştır.

4. Bulgular

4.1. Ölçüm Modeli

Araştırma kapsamında oluşturulan yapısal modeli test edebilmek adına, öncelikle ölçüm modeli oluşturulmuştur. Ölçüm modelinin değerlendirilmesi aşamasında ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilikleri incelenmiştir. Bu doğrultuda, yakınsak ve ayırt edici geçerlilikler incelenmiştir. Yakınsak geçerliliği test edebilmek için faktör yükleri, AVE ve CR değerleri incelenmiştir (Hair vd., 2017). Bu noktada faktör yüklerinin 0,6 ve üzeri değerlerde olması gerekmektedir. Ayrıca, CR (Composite Reliability) değerlerinin 0,7 değerinin üzerinde olması gerekmektedir (Hair vd., 2017). Bununla birlikte, AVE (Average Variance Explained) değerlerinin 0,5 değerinden büyük olması beklenmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Eğitim motivasyonu ölçeğinde yer alan ifadelerden 17, 18, 19 ve 20. ifadeler ve bununla beraber algılanan eğitim kalitesi ölçeğinde yer alan 10, 11, 12, 13, 14 ve 15. ifadeler, faktör yüklerinin 0,60'ın altında olması ve CR değerlerini düşürmesinden ötürü analizden ve araştırmanın teorik modelinden çıkarılmıştır. Bu nedenle, eğitim motivasyonu boyutlarından dışsal etmenler ve öğrenme kolaylığı boyutları modelde yer almamaktadır. Tablo 2 incelendiğinde, ifadelerin faktör yükleri, AVE, CR ve Cronbach's Alpha (güvenilirlik) değerlerinin belirtilen kriterler aralığında olduğu görülmektedir. Bu nedenle, modelin yakınsak geçerliliği sağladığı görülmektedir.

Tablo 2: Ölçüm Modeli

Olgu	λ	t- değeri	(α)	rho_A	CR	AVE
Kendini Gerçekleştirme			0,833	0,857	0,877	0,590
Turizm endüstrisinin kariyerim açısından kişisel hedeflerimi karşılayacağını düşünüyorum.	0,809	23,126				
Sahip olduğum yeteneklerin turizm endüstrisinin taleplerini ve gerekliliklerini karşıladığını düşünüyorum.	0,735	14,455				
Bu alanda diğer alanlara göre daha çok çalışmak istiyorum.	0,853	19,669				
Bu alanda diğer alanlara göre daha fazla ilgi alanına sahibim.	0,690	7,999				
Bu alanda insanlara hizmet etmekten hoşlanırım.	0,741	12,432				
Çalışma Olanığı			0,860	0,864	0,905	0,704
Mezun olduktan sonra istihdam oranının yüksek olduğuna inanıyorum.	0,817	27,492				
Bu alanın büyüyen bir potansiyeli olduğuna inanıyorum.	0,832	27,017				
Bu alanda birçok iş fırsatının olduğuna inanıyorum.	0,901	57,051				
Diğer alanlarla karşılaştırıldığında bu alanda yükselme imkânı daha fazladır.	0,804	29,946				
Alanın Çekiciliği			0,768	0,766	0,852	0,592
Bu alanda çalışmak bana cazip gelmektedir.	0,783	23,416				
Bu alanda maaşın yüksek olduğunu düşünüyorum.	0,738	21,869				
Filmlerde veya TV'de gösterilen turizm ile ilgili sahneler veya resimler ilgi çekici görünüyor.	0,707	14,685				
Bu alandaki meslek dalları bana çekici görünüyor	0,842	25,046				
Uluslararası Deneyim			0,607	0,608	0,793	0,560
Yabancı dil öğrenmeyi seviyorum.	0,712	9,001				
Diğer alanlar ile kıyaslandığında bu alanda yabancı kültürleri öğrenmek daha kolay.	0,773	13,668				
Mezun olduktan sonra yabancı ülkelere seyahat etmek ve çalışmak için birçok fırsatım olabilir.	0,759	12,006				
Algılanan Eğitim Kalitesi			0,894	0,897	0,914	0,543
Öğretim üyeleri duyarlı ve erişilebilirdir.	0,759	24,180				
Ders içerikleri öğrencilerin bilgilerini geliştirmektedir.	0,749	19,608				
Öğretim üyeleri etkili öğretim teknikleri kullanmaktadırlar.	0,828	39,332				
Öğretim üyeleri müfredata kesinlikle uyuyor.	0,718	17,331				
Öğretim üyeleri öğrenci performanslarını sürekli olarak ölçmektedirler.	0,800	33,785				
Bölüm yeterli akademik kadroya sahiptir.	0,701	20,396				
Öğretim üyeleri tüm öğrencilere eşit davranır.	0,706	21,331				
Daha iyi eğitim sunmak için öğrencilerden geri bildirim toplanmaktadır.	0,701	18,175				
Sınıflar öğrenimi destekleyecek araçlar ile donatılmıştır.	0,652	19,012				
Lisansüstü Eğitime Yönelik Eğilim			0,937	0,937	0,960	0,888
Gelecekte turizm ile ilgili lisansüstü eğitim yapacağım	0,946	39,259				
Gelecekte turizm ile ilgili yüksek lisans yapmayı planlıyorum.	0,961	47,324				
Gelecekte turizm ile ilgili doktora yapmayı planlıyorum.	0,7920	29,669				

Araştırma kapsamında değişkenlerin ayırt edici geçerliliklerini incelemek adına, korelasyonların HTMT (Heterotrait-Monotrait) oranlarına bakılmıştır. Bu noktada HTMT oranlarının incelenmesi ayırt edici geçerliliği değerlendirebilmek için yeterli bir yöntem olarak görülmektedir (Ali vd., 2018). Ayırt edici geçerliliği sağlayabilmek adına HTMT oranlarının 0,85 oranından düşük olması beklenmektedir (Henseler vd., 2015). Tablo 3'teki veriler incelendiğinde bütün değişkenlerin korelasyonlarının 0,85 değerinden düşük olduğu görülmektedir. Bu nedenle modelin ayırt edici geçerliliğinin sağlandığı görülmektedir.

Tablo 3: Ayırt Edici Geçerlilik Değerleri (HTMT Değerleri)

	1	2	3	4	5	6
Alanın Çekiciliği						
Algılanan Eğitim Kalitesi	0,479					
Lisansüstü Eğitime Yönelik Eğilim	0,409	0,235				
Kendini Gerçekleştirme	0,838	0,299	0,315			
Uluslararası Tecrübe	0,613	0,480	0,263	0,478		
Çalışma Olanağı	0,780	0,347	0,328	0,610	0,572	

4.2. Yapısal Model Analizi

Ölçüm modeli analiz edildikten sonra, yapısal modeli analiz edebilmek adına 5000 bootstrap yöntemi kullanılmıştır. Yapısal modelin analizi sonucunda test edilen hipotezlerden H_1 ve H_2 kabul edilmemiştir. Sonuçlar doğrultusunda eğitim motivasyonu boyutlarından olan alanın çekiciliği, algılanan eğitim kalitesini pozitif etkilemektedir ($\beta= 0,283$, $p<0,01$). Diğer bir sonuca göre uluslararası deneyim boyutu, algılanan eğitim kalitesini pozitif yönde etkilemektedir ($\beta= 0,277$, $p<0,01$). Son olarak algılanan eğitim kalitesinin öğrencilerin lisansüstü eğitime yönelik eğilimlerini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır ($\beta= 0,220$, $p<0,01$). Bu nedenle; H_3 , H_4 ve H_5 hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 4: Hipotez Testleri

No	Hipotezler	β değeri	t-değeri	p değeri	Karar
H_1	Kendini Gerçekleştirme → Algılanan Eğitim Kalitesi	0,011	0,061	0,951	Kabul edilmedi
H_2	Çalışma Olanağı → Algılanan Eğitim Kalitesi	0,033	0,477	0,633	Kabul edilmedi
H_3	Alanın Çekiciliği → Algılanan Eğitim Kalitesi	0,283	3,818	0,000	Kabul edildi
H_4	Uluslararası Deneyim → Algılanan Eğitim Kalitesi	0,277	3,813	0,000	Kabul edildi
H_5	Algılanan Eğitim Kalitesi → Lisansüstü Eğitime Yönelik Eğilim	0,220	3,772	0,000	Kabul edildi

4.3. Çoklu Grup Analizi

Araştırma kapsamında önerilen modelin cinsiyet ve lise mezuniyet durumuna göre farklılık gösterip göstermediği kontrol edilmiştir. Bu doğrultuda, çoklu grup analizi (Multi-Group Analysis) kullanılmıştır. Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM) kullanılarak uygulanan

çoklu grup analizi (MGA) veya gruplar arası analizi, gruba özgü parametre tahminlerinde önemli farklılıklar olup olmadığını belirlemek için önceden tanımlanmış veri gruplarını test etmeye yardımcı olmaktadır (Hair vd., 2017; Matthews, 2017). Bu analiz yöntemi ile cinsiyet ve lise mezuniyeti değişkenlerinin model üzerinde bir gücünün ve etkisinin olup olmadığı değerlendirilebilmektedir. Tablo 5 incelendiğinde, cinsiyet değişkenininin 148 erkek ve 231 kadın şeklinde ayrıldığı; lise mezuniyeti durumunun ise, 101 turizm alanı ve 278 turizm alanı dışı şeklinde ayrıldığı görülmektedir. Tablodaki sonuçlar incelendiğinde, cinsiyet değişkeninde yer alan erkek ve kadın katılımcıların, çoklu grup analizinde değişkenler arasında bir farklılığa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer ifadeyle, algılanan eğitim kalitesi ile geleceğe yönelik eğilim arasındaki ilişki, cinsiyete göre değişim göstermektedir. Lise mezuniyeti değişkeni incelendiğinde, turizm alanından mezun olan ve turizm alanı dışından mezun olan öğrencilerin de çoklu grup analizinde değişkenler arasında bir farklılığa yol açmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer ifadeyle, algılanan eğitim kalitesi ile geleceğe yönelik eğilim arasındaki ilişki lise mezuniyetine göre değişmemektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda H_6 kabul edilmiş ve H_7 kabul edilmemiştir.

Tablo 5: Çoklu Grup Analizi Sonuçları

	Erkek N= 148		Kadın N= 231		Fark	
	β değeri	p değeri	β değeri	p değeri	β değeri	p değeri
AEK → LEE	0,370	0,000	0,122	0,176	0,252	0,024
	Turizm Alanı N= 101		Turizm Alanı Dışı N= 278		Fark	
	β değeri	p değeri	β değeri	p değeri	β değeri	p değeri
AEK → LEE	0,276	0,016	0,225	0,001	0,044	0,712

5. Sonuç

Önceki çalışmalar, turizm eğitimi seçme motivasyonu (Kim vd., 2007), algılanan eğitim kalitesi (Calvo-Poral vd., 2013) ve lisansüstü eğitime yönelik eğilim üzerine (Jepsen ve Neumann, 2010) odaklansa da, tüm bu değişkenlerin kapsamlı bir model içerisinde ele alınması oldukça önemli görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, Türkiye’de turizm lisans eğitimi gören öğrencilerinden alınan verilerle, öğrencilerin turizm eğitimi seçme motivasyonları, algılanan eğitim kalitesi ve lisansüstü eğitime yönelik eğilimleri arasındaki ilişki üzerine bir model önerilmiş ve test edilmiştir. Ayrıca, algılanan eğitim kalitesi ile lisansüstü eğitime yönelik eğilim arasındaki ilişkide cinsiyetin ve lise mezuniyetinin rol oynayıp oynamadığı da ölçülmüştür. Sonuçlar kısmen desteklenmektedir.

Öncelikle, turizm alanının lisans öğrencileri açısından çekici gelmesi, eğitim kalitesi algısı üzerinde etkin rol oynamaktadır. Bu durum beklenti-hizmet kalitesi arasındaki bağdan kaynaklanmaktadır (Vieira, 2013). Dolayısıyla turizm bölümünü çekici olarak değerlendiren öğrencilerin, bu bölümde verilen eğitim kalitesini daha iyi görmeleri beklenen bir durumdur. Bu anlamda turizm çekiciliğini devam ettirmek, turizm eğitimi veren kuruluşlar açısından önem arz etmektedir. Bunu sağlayabilmek için sektördeki mevcut iş fırsatlarının cazip hale dönüştürülmesi (örn. maaşta rekabet) oldukça önemlidir.

Çalışmanın sonuçlarına göre, yabancı dil öğrenme, yabancı kültürleri tanıma ve yurtdışında çalışma gibi motivasyonlarla (motivasyonun uluslararası deneyim boyutu) turizm eğitimi seçen öğrencilerin, verilen eğitim kalitesini daha olumlu olarak değerlendirebilecekleri görülmektedir. Bu sonuçtan yola çıkarak, yükseköğretim kuruluşlarının, turizm sektörünü uluslararası bir deneyim sunan alan olarak sunmaları önem arz etmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için yükseköğretim kuruluşlarının değişim programlarına (örn. Erasmus, Farabi), yurtdışında staj fırsatlarına ve dil derslerine ağırlık

vermeleri beklenmektedir. Bu konular, aynı zamanda bir pazarlama tekniği olarak kullanılabilir ve bu sayede öğrenci seçim potansiyeli de artırılabilir.

Bu çalışmanın en vurgulayıcı bulgusu, algılanan eğitim kalitesinin öğrencilerin lisansüstü eğitime yönelik eğilimlerini olumlu yönde etkilemesidir. Dolayısıyla yüksek lisans ve doktora eğitimi için lisans düzeyinde verilen eğitimin kalitesinin belirleyici bir faktör olduğu açıktır. Bu çalışmada ortaya konulan bu sonuç şaşırtıcı olmamalıdır. Çünkü lisans eğitiminde verilen eğitimi olumlu biçimde değerlendiren öğrencilerin, lisansüstü eğitimde de yüksek kalitede eğitim beklentisi olmaktadır.

Son olarak, çalışmada algılanan eğitim kalitesi ile lisansüstü eğitime yönelik eğilim arasındaki ilişkide cinsiyetin bir rol oynayabileceği görülmektedir. Özellikle, bahsi geçen ilişkinin erkekler için daha güçlü olduğu görülmektedir. Bu bulgu, mevcut rakamları desteklemektedir (YÖK, 2021). Başka bir ifadeyle kadın öğrencilere nazaran eğitim kalitesini yüksek olarak değerlendiren erkek öğrencilerin, ileride yüksek lisans veya doktora yapmaları daha muhtemeldir. Her ne kadar bu bulgunun kuruluşlar tarafından dikkate alınması gerekiyor olsa da bu konu ile ilgili daha fazla çalışmalar yapılmadan strateji geliştirmek doğru olmamaktadır.

Sonuç olarak, mevcut çalışmanın alan yazına teorik katkısı olduğu kadar, geliştirdiği önerilerle birlikte yükseköğretim kuruluşlarına da katkısı açıktır. Ancak her bilimsel araştırmada olduğu gibi, bu araştırmanın da bazı kısıt ve sınırlılıkları bulunmaktadır. En önemli kısıt, bu araştırmanın verilerinin, COVID-19'un en yoğun etkilerinin görüldüğü bir dönemde toplanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere COVID-19, turizm eğitimini ve bu dönemde turizm eğitiminde öğrencilerin kaygılarını ciddi oranda arttırmıştır (Demirdelen Alrawadieh, 2021). Dolayısıyla pandeminin etkileri son bulduğunda araştırmanın doğrulanması önemlidir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda, lisansüstü eğitime yönelik beklentinin yanı sıra, farklı değişkenlerle birlikte (örn. sektöre ve geleceğe yönelik eğilimler) araştırmanın geliştirilmesi önemlidir. Aynı zamanda, bu çalışmada demografik olarak iki değişken test edilmiştir (cinsiyet ve lise mezuniyet durumu). Bu değişkenlerden sadece bir tanesi anlamlı olduğundan, gelecekte yapılacak çalışmaların diğer demografik değişkenler ile (örneğin öğrencinin çalışma durumu, ailede turizm sektöründe çalışan bir kişinin varlığı) teyit edilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Abdullah, F. (2006). The development of hedperf: A new measuring instrument of service quality for the higher education sector. *International Journal of Consumer Studies*, 30(6), 569–581. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2005.00480.x>
- Ahmed, I., Nawaz, M. M., Ahmad, Z., Ahmad, Z., Shaukat, M. Z., Usman, A., & Ahmed, N. (2010). Does service quality affect students performance? Evidence from institutes of higher learning. *African Journal Of Business Management*, 4(12), 2527-2533.
- Akoğlan Kozak, M. (2009). Akademik turizm eğitimi üzerine bir durum analizi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 1-20.
- Akoğlan Kozak, M., & Kızılırmak, İ. (2001). Türkiye'de meslek yüksekokulu turizm-otelcilik programı öğrencilerinin turizm sektörüne yönelik tutumlarının demografik değişkenlere göre değişimi: Anadolu, Akdeniz ve Karadeniz Teknik Üniversitesi öğrencileri üzerine bir uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 9-16.
- Aktaş, H. (2017). Akademik güdülenme ile akademik özyeterlik arasındaki ilişki: İlahiyat fakültesi öğrencileri üzerine ampirik bir araştırma. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 6(3), 1376-1398.

- Ali, F., Rasoolimanesh, S. M., Sarstedt, M., Ringle, C. M., & Ryu, K. (2018). An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) in hospitality research. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(1), 514-538. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-10-2016-0568>
- Ali, F., Zhou, Y., Hussain, K., Nair, P. K., & Ragavan, N. A. (2016). Does higher education service quality effect student satisfaction, image and loyalty?. *Quality Assurance in Education*, 24(1), 70-94. <https://doi.org/10.1108/QAE-02-2014-0008>
- Alrawadieh, Z., & Alrawadieh, Z. (2015). The study motivations and study preferences of students majoring in hospitality and tourism management-related programs: The case of students in Jordan. *Journal of Tourismology*, 1(1), 16-30.
- Annamdevula, S., & Bellamkonda, R. S. (2016). Effect of student perceived service quality on student satisfaction, loyalty and motivation in Indian Universities. *Journal of Modelling in Management*, 11(2), 488-517. <https://doi.org/10.1108/JM2-01-2014-0010>
- Ashton, A. S. (2018). How human resources management best practice influence employee satisfaction and job retention in the Thai hotel industry. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, 17(2), 175-199. <https://doi.org/10.1080/15332845.2017.1340759>
- Ayık, Y. Z., Özdemir, A., & Yavuz, U. (2007). Lise türü ve lise mezuniyet başarısının, kazanılan fakülte ile ilişkisinin veri madenciliği tekniği ile analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 441-454.
- Baltacı, F., Üngüren, E., Avsallı, H., & Demirel, O. N. (2012). Turizm eğitimi alan öğrencilerin eğitim memnuniyetlerinin ve geleceğe yönelik bakış açıların belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(1), 17-25.
- Bavlı, Ö. (2009). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin spora başlama, bölümü seçme nedenleri ve geleceğe yönelik beklentilerinin incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3(3), 239-246.
- Calvo-Porrall, C., Lévy-Mangin, J. P., & Novo-Corti, I. (2013). Perceived quality in higher education: An empirical study. *Marketing Intelligence & Planning*, 31(6), 601-619. <https://doi.org/10.1108/MIP-11-2012-0136>
- Chang, W., Liu, A., Wang, X., & Yi, B. (2020). Meta-analysis of outcomes of leader-member exchange in hospitality and tourism: what does the past say about the future?. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(6), 2155-2173. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-06-2019-0591>
- Choi, K., & Kim, D. Y. (2013). A cross cultural study of antecedents on career preparation behavior: Learning motivation, academic achievement, and career decision self-efficacy. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 13, 19-32. <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2013.04.001>
- Chuang, N. K., & Dellmann-Jenkins, M. (2010). Career decision making and intention: A study of hospitality undergraduate students. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 34(4), 512-530. <https://doi.org/10.1177/1096348010370867>
- Covington, M. V. (2000). Goal theory, motivation, and school achievement: An integrative review. *Annual Review Of Psychology*, 51(1), 171-200. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.51.1.171>
- Cronin Jr, J. J., & Taylor, S. A. (1992). Measuring service quality: A reexamination and extension. *Journal Of Marketing*, 56(3), 55-68. <https://doi.org/10.2307/1252296>
- Çatı, K., & Bilgin, Y. (2013). Turizm lisans öğrencilerinin turizm sektöründe çalışma eğilimleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 141201323-141201346.

- De Freitas Coelho, M., de Sevilha Gosling, M., & de Almeida, A. S. A. (2018). Tourism experiences: Core processes of memorable trips. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 37, 11-22. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2018.08.004>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum
- Dlačić, J., Arslanagić, M., Kadić-Maglajlić, S., Marković, S., & Raspor, S. (2014). Exploring perceived service quality, perceived value, and repurchase intention in higher education using structural equation modelling. *Total Quality Management & Business Excellence*, 25(1-2), 141-157. <https://doi.org/10.1080/14783363.2013.824713>
- Demirdelen Alrawadieh, D. (2021). Does employability anxiety trigger psychological distress and academic major dissatisfaction? A study on tour guiding students. *Journal of Tourismology*, 7(1), 55-72. <https://doi.org/10.26650/jot.2021.7.1.0003>
- Eren, R., & Aydin, A. (2020). Perceptions and attitudes of culinary students towards food and beverage industry in Turkey. *Journal of Culinary Science & Technology*, 18(5), 371-395. <https://doi.org/10.1080/15428052.2019.1640155>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- Griffin, W. C. (2020). Perceptions of hospitality industry professionals and hospitality faculty on industry-academia collaborations. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 1-12. <https://doi.org/10.1080/10963758.2020.1791137>
- Gürdoğan, A. (2016). Öğrencilerin üniversite tercihlerini etkileyen faktörler: Ortaca örneği. *Journal of International Social Research*, 9(42).
- Hair Jr, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C., & Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Sage Publications.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135. <https://doi.org/10.1007/s11747-014-0403-8>
- İstanbulu Dinçer, F., Akova, O., & Kaya, F. (2013). Meslek yüksekokulu turizm ve otel işletmeciliği programı öğrencilerinin kariyer planlaması üzerine bir araştırma: İstanbul Üniversitesi ve Gümüşhane Üniversitesi örneği. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 42-56.
- Jepsen, D. M., & Neumann, R. (2010). Undergraduate student intentions for postgraduate study. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 32(5), 455-466. <https://doi.org/10.1080/1360080X.2010.511118>
- Jiang, B., & Tribe, J. (2009). 'Tourism jobs-short lived professions': Student attitudes towards tourism careers in China. *Journal of Hospitality, Leisure, Sports and Tourism Education (Pre-2012)*, 8(1), 4.
- Kahraman, O. C. & Demirdelen Alrawadieh, D. (2021). The impact of perceived education quality on tourism and hospitality students' career choice: The mediating effects of academic self-efficacy. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 29, 100333. <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2021.100333>
- Karateke, T. (2020). İLİTAM öğrencilerinin bu programı seçme nedenleri ve karşılaştıkları sorunlar: Fırat Üniversitesi örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 18(39), 235-262. <https://doi.org/10.34234/ded.634501>

- Kim, S. S., Guo, Y., Wang, K. C., & Agrusa, J. (2007). The study motivations and study preferences of student groups from Asian nations majoring in hospitality and tourism management programs. *Tourism Management*, 28(1), 140-151. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.11.003>
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford Publications.
- Korkut-Owen F., Kepir, D., Özdemir, S., Ulaş, Ö., & Yılmaz, O. (2012). Üniversite öğrencilerinin bölüm seçme nedenleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3), 135-151.
- Köşker, H., & Unur, K. (2017). Turizm lisans öğrencilerinin turizm sektöründe çalışma eğilimleri üzerine bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(2), 126-141. <https://doi.org/10.24010/soid.335098>
- Kusluvan, S., & Kusluvan, Z. (2000). Perceptions and attitudes of undergraduate tourism students towards working in the tourism industry in Turkey. *Tourism Management*, 21(3), 251-269. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(99\)00057-6](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(99)00057-6)
- Latif, K. F., Latif, I., Farooq Sahibzada, U., & Ullah, M. (2019). In search of quality: Measuring higher education service quality (HiEduQual). *Total Quality Management & Business Excellence*, 30(7-8), 768-791. <https://doi.org/10.1080/14783363.2017.1338133>
- Lee, M. J., Kim, S. S., & Lo, A. (2008). Perceptions of hospitality and tourism students towards study motivations and preferences: A study of Hong Kong students. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 7(2), 45-58.
- Lee, M. J., Olds, D. A., & Lee, C. (2010). Why students choose a hospitality and tourism program: A pilot study of US undergraduate students. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 22(3), 20-26. <https://doi.org/10.1080/10963758.2010.10696981>
- Ma, Z., Chen, M. H., & Ampountolas, A. (2016). The effect of students' perceptions and learning approaches on the quality of hospitality financial management education. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 28(4), 169-177. <https://doi.org/10.1080/10963758.2016.1226848>
- Madera, J. M., Dawson, M., Guchait, P., & Belarmino, A. M. (2017). Strategic human resources management research in hospitality and tourism: A review of current literature and suggestions for the future. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 29(1), 48-67. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-02-2016-0051>
- Mahfud, T., Indartono, S., Saputro, I., & Utari, I. (2019). The effect of teaching quality on student career choice: The mediating role of student goal orientation. *Integration of Education*, 23(4), 541-555. <https://doi.org/10.15507/1991-9468.097.023.201904.541-555>
- Matthews, L. (2017). Applying multigroup analysis in PLS-SEM: A step-by-step process. In *partial least squares path modeling* (pp. 219-243). Springer, Cham.
- Memon, M. A., Ting, H., Cheah, J-H., Thurasamy, R., Chuah, F. & Cham, T. H. (2020). Sample size for survey research: Review and recommendations. *Journal Of Applied Structural Equation Modeling*, 4(2), 1-20. [https://doi.org/10.47263/JASEM.4\(2\)01](https://doi.org/10.47263/JASEM.4(2)01)
- Nadiri, H., Kandampully, J., & Hussain, K. (2009). Students' perceptions of service quality in higher education. *Total Quality Management*, 20(5), 523-535. <https://doi.org/10.1080/14783360902863713>
- O'Mahony, G. B., McWilliams, A. M., & Whitelaw, P. A. (2001). Why students choose a hospitality-degree program an australian case study. *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 42(1), 92-96. [https://doi.org/10.1016/S0010-8804\(01\)90016-3](https://doi.org/10.1016/S0010-8804(01)90016-3)
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50. <https://doi.org/10.2307/1251430>

- Robinson, R. N., Ruhanen, L., & Breakey, N. M. (2016). Tourism and hospitality internships: Influences on student career aspirations. *Current Issues in Tourism*, 19(6), 513-527. <https://doi.org/10.1080/13683500.2015.1020772>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary educational psychology*, 25(1), 54-67. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020>
- Subrahmanyam, A. (2017). Relationship between service quality, satisfaction, motivation and loyalty: A multi-dimensional perspective. *Quality Assurance in Education*, 25(2), 171-188. <https://doi.org/10.1108/QAE-04-2013-0016>
- Sultan, P., & Wong, H. Y. (2013). Antecedents and consequences of service quality in a higher education context. *Quality assurance in education*, 21(1), 70-95. <https://doi.org/10.1108/09684881311293070>
- Türker, N., Uçar, M., & Ateş, M. A. (2016). Turizm eğitimi alan öğrencilerin turizm sektörü algıları: Karabük Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 311-333.
- Ulama, Ş., Batman, O., & Ulama, H. (2015). Lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin kariyer algılamalarına yönelik bir araştırma: Sakarya Üniversitesi örneği. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(12), 339-366.
- Unguren, E., & Huseyinli, T. (2020). The moderating effect of student club membership on the relationship between career intention in the tourism sector and post-graduate employability anxiety. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 27, 100265. <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2020.100265>
- Üzümcü, T. P., Alyakut, Ö., & Günsel, A. (2015). Turizm eğitimi alan öğrencilerin, mesleğin geleceğine ilişkin bakış açıları. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(33), 179-199. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.645453>
- Vieira, V. A. (2013). Antecedents and consequences of perceived value: A meta-analytical perspective. *Journal of Customer Journal Behaviour*, 12(2-3), 111-133. <https://doi.org/10.1362/147539213X13832198548210>
- Walsh, K., Chang, S., & Tse, E. C. Y. (2015). Understanding students' intentions to join the hospitality industry: The role of emotional intelligence, service orientation, and industry satisfaction. *Cornell Hospitality Quarterly*, 56(4), 369-382. <https://doi.org/10.1177/1938965514552475>
- Yazıt, H., & Demirdelen Alrawadieh (2021). Doktora düzeyinde turizm öğrencilerinin karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma. *Avrasya Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-9.
- YÖK. (2021). Öğrenim Düzeyine Göre Öğrenci Sayısı. <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 20.03.2021).
- YÖK. (2021). Öğretim Elemanı İstatistikleri. <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 15.05.2021).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author %60, İkinci yazar/Second author %40.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

Introduction

Research suggests that labour is a crucial factor for tourism industry and therefore the need for qualified staff is increasing (Unguren & Huseyinli, 2020). It is clear that tourism education plays an important role in responding to this need. Perceived education quality can influence the future behaviour raising the need for understanding the factors that affects the perceived education quality. There is a considerable body of research examining the relationships perceived education quality and different other variables (Calvo-Poral et al., 2013; Latif, 2019). In addition, few studies have examined the relationship between students' future behaviour and students' perceptions of the tourism industry. In this vein, it is important to understand the perceived education quality to predict the future behaviour of the tourism students (Nadiri, 2009; Ma et al., 2016). However, students' motivation to choose tourism and hospitality programs, perceived education quality and intention to pursue postgraduate study in tourism yet to be systematically investigated in a comprehensive model.

The present study contributes the existing literature by considering the relationship between motivation to choose tourism education, perceived education quality and intention to pursue postgraduate study in tourism programs. Existing works focused on the impact of perceived education quality on students' motivation (Ahmed et al., 2010; Annamdevula & Bellamkonda, 2016). However, there has been little interest in the effect of the students' motivation on the perceived education quality to date. Moreover, it is pivotal to understand the impact of the motivation to choose tourism education on the future behaviour in tourism for both higher education institutions and tourism industry.

Literature Review

There is a growing body of research addressing the motivation of students for choosing tourism and hospitality education (O'Mahony et al., 2001; Kim et al., 2007; Lee et al., 2008; Lee et al., 2010; Gürdoğan, 2016). A considerable amount of research has also been published on the impact of perceived education quality on students' motivation (Ahmed ve diğerleri, 2010; Annamdevula ve Bellamkonda, 2016). Little exists however, on the relationship between the perceived education quality and students' motivation dimensions of tourism and hospitality students.

In recent years, there has been an increasing amount of research on future behaviour of tourism students (Kusluvan & Kusluvan, 2000; Baltacı et al., 2012; Üzümcü & diğerleri, 2015). These studies indicate that tourism and hospitality students mostly do not desire to work in the industry. It is important to understand the relationship between perceived education quality and intention to pursue postgraduate programs in tourism and hospitality programs in order to improve the education quality (Nadiri, 2009; Ma et al., 2016). Extensive research has also shown that there is a significant difference between the students' motivation to choose tourism education, perceived education quality, intention to pursue postgraduate study and different demographic variables (Akoğlan Kozak & Kızılırmak, 2001; Ayık et al., 2007; Baltacı et al., 2012; Korkut-Owen et al., 2012; İstanbullu Dinçer et al., 2013; Türker et al., 2016; Aktaş, 2017). However, there is no empirical evidence showing that gender and high school background can affect the relationship between perceived education quality and motivation to choose tourism education.

Method

A self-administered questionnaire was developed to collect data to test the proposed model. The population of this research consist of undergraduate tourism and hospitality students in Turkey. However, the exact number of undergraduate tourism and hospitality students is unknown (Kahraman & Demirdelen Alrawadieh, 2021). Therefore, a convenience sampling method was used to collect data. A total of 379 valid questionnaires were obtained. Partial least squares method was used to test estimation and structural model of this study. In addition, multi group analysis was used to examine the effect of gender and high school background on the relationship between perceived education quality and motivation to choose tourism education.

Findings

Before testing the structural model, the reliability and validity of the scales were examined to test the measurement model. Convergent and discriminant validity were examined. Outer loadings, AVE and CR values were examined to test the convergent validity (Hair et al., 2017). Four items of motivation scales, six items of perceived education quality scales were dropped due to the low outer loadings than 0,60 thresholds. HTMT (Heterotrait-Monotrait) values examined to test discriminant validity and all values are below the 0,85 threshold (Henseler et al., 2015). The structural model was tested with 5000 iterations bootstrapping method. As shown in Table 1, three of the five hypotheses were supported. A significant positive impact of field attractiveness on

perceived education quality was found ($\beta= 0,283$, $p<0,01$). Foreign experience was also having a significant impact on perceived education quality ($\beta= 0,277$, $p<0,01$). In addition, perceived education quality positively influenced intention to pursue postgraduate study ($\beta= 0,220$, $p<0,01$).

Table 1: Hypotheses Testing

	Hypotheses		β	t-Statistics	p value	Decision
H ₁	Self-Actualization → Perceived Education Quality		0,011	0,061	0,951	Not Supported
H ₂	Job Opportunity → Perceived Education Quality		0,033	0,477	0,633	Not Supported
H ₃	Field Attractiveness → Perceived Education Quality		0,283	3,818	0,000	Supported
H ₄	Foreign Experience → Perceived Education Quality		0,277	3,813	0,000	Supported
H ₅	Perceived Education Quality → Intention to Pursue Postgraduate Study		0,220	3,772	0,000	Supported

Multi-Group Analysis was used to test the effect of gender and high school graduation status on the relationship between perceived education quality and intention to pursue postgraduate study. As shown in Table 2, The sample is divided as 148 men and 231 women, and into 101 tourism high school and 278 non-tourism high school. The results show that gender variable caused a significant difference between the variables in multi-group analysis. In other words, the relationship between the perceived quality of education and intention to pursue postgraduate study varies according to gender. When the high school background variable was examined, it was concluded that the students who graduated from the field of tourism and those who graduated from non-tourism field did not cause a difference between the variables in the multi-group analysis. In other words, the relationship between the perceived quality of education and intention to pursue postgraduate study does not change according to high school graduation.

Table 2: Multi-Group Analysis

	Men n= 148		Women n= 231		Difference	
	β	p	β	p	β	p
PEQ → IPS	0,370	0,000	0,122	0,176	0,252	0,024
	Tourism n= 101		Non-Tourism n= 278		Difference	
	β	p	β	p	β	p
PEQ → IPS	0,276	0,016	0,225	0,001	0,044	0,712

Conclusion

According to the results of the study, it seems that students who choose tourism education with motives such as learning a foreign language, getting to know foreign cultures, and working abroad (the foreign experience dimension of motivation) can evaluate the quality of education more positively. Based on this result, it is important for higher education institutions to present the tourism industry as a field that offers an international experience. To achieve this, higher education institutions should focus on exchange programs (e.g., Erasmus, Farabi), internship opportunities abroad and language courses.

It is seen that gender may play a role in the relationship between the perceived quality of education and intention to pursue postgraduate study. It seems that this relationship is stronger for men. This finding supports the current statistics (YÖK, 2021). In other words, male students who perceived quality of education as higher are more likely to pursue a master's or Ph.D. degree in the future. There are still many unanswered questions about future behaviour of the undergraduate students. For future research different variables such as intention to join tourism industry can be added. In addition, only two demographic variables (gender and high school background) were tested in this study. More demographic variables such as the employment status, the involvement of a family member in the tourism industry can be also examined.

Araştırma Makalesi • Research Article

Measuring the Efficiency of the Azerbaijan Banking System with Data Envelopment Analysis (2015-2019)

Azərbaycan Bankacılıq Sisteminin Etkinliyinin Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi (2015-2019)

Fuad Selamzade*, Alig Baghirov**

Öz: Azerbaycan'da bankacılık sisteminin gelişmesi için para politikası uygulamak Azerbaycan Cumhuriyet Merkez Bankası'nın görevidir. Merkez Bankası, ülke genelinde ekonominin büyümesi için banka kaynaklarının dengeli ve verimli kullanılmasından sorumludur. Bu çalışmanın amacı, 2015-2019 yılları arasında Azerbaycan'da faaliyet gösteren 25 bankanın tamamının verimliliğinin girdi yönelimli Veri Zarflama Analizinin ölçeğe göre sabit getiri, ölçeğe göre değişken getiri ve Süper Etkinlik modelleri ile ölçülmesidir. Analiz sonucuna göre verimli ve verimsiz bankalar belirlenmiş ve karşılaştırılmış ve verimsiz bankalar için potansiyel iyileştirme önerileri geliştirilmiştir. Bununla bankacılık sistemine yönelik kaynakların daha verimli kullanılabilmesi düşünülmüştür. Bu çalışma sonucunda yıllar içinde bankacılık sisteminin etkinliğinin arttığı görülmüştür. Etkin olmayan bankalara, referans olarak Günay Bank, Bank VTB, AFB Bank ve Bank of Baku gibi etkin bankalardan etkinlik oranlarına göre etkinliklerini artırmaları önerilmiştir. Müşterilerden alınacak mevduat hacmini artırmak için de mevduat maliyetlerinin düşürülmesi önerilir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren bankaların ortalama etkinlik puanı 2015 yılında 0,75, 2019 yılında 0,95 olarak gerçekleşmiştir. Bu araştırmanın, gelecekteki araştırmacılar, bankalar ve banka çalışanları ve analistler için bir kaynak kaynağı olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: VZA, CCR Modeli, BCC Modeli, Süper Etkinlik, Azerbaycan, Bank Sistemi

Abstract: It is the duty of the Central Bank of the Azerbaijan Republic to apply monetary policy for the development of the banking system in the country. The Central Bank is responsible for the balanced and efficient use of banks' resources for the growth of the economy throughout Azerbaijan. In this study, the measurement of the efficiency of all 25 banks operating in Azerbaijan between 2015 - 2019 was investigated with constant return to scale, variable return to scale and Super efficiency models of an input-oriented Data Envelopment Analysis.

* Asst.Prof. Dr., Muş Alparslan University, Faculty of Health Sciences, Department of Health Management
ORCID: 0000-0002-8995-2192, f.salamov@alparslan.edu.tr (Sorumlu Yazar)

** Member of UNEC Reserch for Monetary Economics, Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Baku, Azerbaijan. PhD Candidate at Istanbul University, Economics Department, Turkey
ORCID: 0000-0003-3016-165X, alig.baghirov@ogr.iu.edu.tr

Cite as/Atıf: Selamzade, F., & Baghirov, A. (2022). Measuring the efficiency of the Azerbaijan banking system with data envelopment analysis (2015-2019). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 119-137. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.888731>

Received/Geliş: 01 March/Mart 2021

Accepted/Kabul: 08 December/Aralık 2021

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

According to the analysis results, efficient and inefficient banks were identified and compared, and potential improvement suggestions were developed for inefficient banks. With this, it was thought that the resources for the banking system could be used more efficiently. It has been recommended to the inefficient banks that they should increase their efficiency based on the effectiveness rates from the efficient banks such as Gunay Bank, Bank VTB, AFB Bank and Bank of Baku as reference. It is also recommended to reduce deposit costs in order to increase the volume of deposits to be received from customers. According to the findings, the efficiency of the banking system has increased over the years, and as a result, the average efficiency score of banks operating in Azerbaijan was 75 in 2015 and 95 in 2019. This research will be a source of resources for future researchers, banks, and bank employees and analysts.

Keywords: DEA, CCR model, BCC Model, Super efficiency, Azerbaijan, Banking System

Introduction

The first regulations in the economies that have passed from a centrally planned economy to a market economy are in the field of banking, and these economies are moving from a single bank system to a two-section bank structure. Azerbaijan also followed a similar path and put into effect without delay the regulations on banking and central banking, which constitute one of the most important steps towards transitioning to a free market economy. Moreover, a two-section banking system was formed with the central bank in the first section and commercial banks in the second section (Mikayilov and Mukhtarov, 2013:75-76). Before obtaining its independence on October 18, 1991, the Republic of Azerbaijan established the legal infrastructure related to the banking system and central banking with the “Law on the Principles of Economic Independence of the Republic of Azerbaijan” on May 25, 1991. In this law, the independent banking system, the circulation of the national currency, and the powers and status of the central bank were determined. Accordingly, the central bank of Azerbaijan is defined as the top emission administration that carries out the state policy on money circulation, credit and foreign exchange transactions and regulates banking activities. The structure of the newly formed Azerbaijani banking system consists of the Central Bank of the Republic of Azerbaijan, the Interbank Foreign Exchange Market, state bank (Azerbaijan International Bank), and private banks. (Aras and Suleymanov, 2006:17). In the first years of the transition to the free market economy, there was no strong control and supervision over the banks, since the banking system could not provide the necessary formation.

The number of banks benefiting from legal loopholes has increased rapidly. These established banks generally concentrated on speculative activities. While there were 210 banks in Azerbaijan in 1994, this was reduced to 44 banks in 2010 and to 25 banks in 2020 with new laws and inspections (Memmedov, 1997:12). In the new laws adopted in June-July 1996, the opportunity to modernize the banking system and develop credit organizations in the country was created. According to the new law, a minimum capital requirement is stipulated for the development of the banking system, for the establishment of new banks and for the old banks to continue their activities. All functions that banks must perform in a free-market economy are adopted to the banking legislation of the Republic of Azerbaijan. Operating commercial banks perform all functions specified in the legislation. As the State Bank of Azerbaijan, the International Bank of Azerbaijan performs the same function as other commercial banks. Since 1993, foreign exchange markets in Azerbaijan have been operating and their transactions are carried out through the Baku Interbank Foreign Exchange (Interbank), the Consolidated Interbank Foreign Exchange Market (Non-Interbank) and the Free Interbank Foreign Exchange Market. These transactions are regulated by the law of "On Regulation of Foreign Exchange Transactions" adopted on October 21, 1994. Baku Interbank Currency Exchange was established in 1994. In this exchange, banks make their purchases and sales at the exchange rate determined by the Central Bank of the Republic of Azerbaijan (Memmedov, 2011:541). In this market, the number of sales and the exchange rate are completely under the control of the Central Bank and purchases are transferred to the accounts at the Central Bank or the Azerbaijan International Bank with spot value. In this regard, foreign banks have to make their transactions in the stock exchange through International

Bank. Moreover, banks can make spot or forward foreign exchange transactions in secondary markets such as the Interbank Foreign Exchange Market and the Free Interbank Foreign Exchange Market. In these markets, the Central Bank regulates the market as a buyer or seller (Selçuk, 2004: 51-52).

It can be seen that the analysis of banks' efficiency is carried out using service delivery or production approach and entity approach (Humphrey 1985; Hjalmarsson et al. 2000). The production approach, pioneered by Benston (1965), views banks as service providers to the customers (Kumar and Gulati, 2008: 48). According to this approach, the services provided to customers are used as outputs and physical variables such as labor, materials, area or information systems are used as inputs (Kumar and Gulati, 2008: 48). In the entity approach to assets proposed by Seeley and Lindley (1977), banks' operating expenses and interest expenses are used as inputs and service income is used as an output. Berger and Humphrey (1997) have argued that neither of these two approaches is ideal, but the asset approach is best suited for analyzing performance at the bank level. The management at the bank level strives to reduce not only non-interest expenses but also overall costs at the branch level. Moreover, banks in Azerbaijan often keep many customer service operations and the bank's financing and investment decisions under control.

The subject of this study is to analyse the efficiency of banks in Azerbaijan with the data from 2015 to 2019. The subject of this study is to analyse the efficiency with available data of 25 local and foreign capitalized banks operating in Azerbaijan between 2015 -2019 years. Two models were used in this study. Charnes, Cooper and Rhodes (CCR) model with fixed return to scale and Banker, Charnes, Cooper (BCC) model with variable return to scale were selected as methods of DEA in the study. Furthermore, the Super Efficiency scores of the active banks have also been determined. In determining the efficiency, as input variables interest expenditures, personnel expenditures, general and private expenditures and deposits, and as output variables - loans, interest income and non-interest income have used and the values of these data are given in Azerbaijani Manat. In the first part an investigation of the efficiency analysis of the banking system of Azerbaijan and in the second part, information about the theoretical background of the methods used in the study were presented. In the third part, banks and input - output variables that are within the scope of the study are introduced and in the fourth part, the analysis findings are presented and interpreted. Finally, in the last section, discussion and conclusion are given.

Literature Review

There are many efficiency analysis in the literature to examine the banking sector. Most of these studies were examined for the selection of the model and variables to be applied in the research.

In the study conducted by Kumar and Gulati in 2008, the extent of technical, pure technical, and scale efficiencies of 27 public banks operating in India in 2004 and 2005 by using the data envelopment analysis (DEA) has been determined. Empirical findings have revealed that PSBs operate at 88.5 % of overall technical efficiency, that is, if all banks were efficient as the 7 reference banks determined by DEA, inputs could be decreased by 11.5% without sacrificing output.

In the study conducted by Drake, Hall, and Simper in 2009, the efficiency of the Japanese banking system was investigated with DEA. Safarli and Gumush (2012) have investigated the performance of Azerbaijan banking system and to measure the relationship between macroeconomic indicators and bank performance between 2003-2008, a period characterized by high economic growth and strict superintendence by the Central Bank of Azerbaijan Republic. The analysis of the study consists of two sections. In the first section it has measured the performance of the Azerbaijani banking system with CAMELS analysis by using capital, asset, management, earnings, liquidity, and sensitivity to market risks and in the second section, with the CAMELS performance measurement system, the performance values of the banking system have been determined. Then the relationship between the performance values of the banking system and the macroeconomic indicators of GDP and inflation have been analysed with the panel data analysis. In the empirical study, according to the CAMEL analysis result, the performance values of the banks have decreased from 2005 to 2008 and

according to the panel data analysis results, inflation and GDP has been negatively related to the performance of the banking system.

In a study conducted by Kucukaksoy and Selcan in 2013, with the balance sheet and income statement data of the years 2004 and 2011 of 10 private capital deposit banks and 5 foreign capital deposit banks operating in the Turkish banking sector, efficiency of banks by using DEA model has been analysed. As a result of the study, it was determined that 7 banks in 2004, 2005, 2008, 2010, and 2011, 6 banks in 2006, 8 banks in 2007 and 5 banks in 2009 were technically efficient under the assumption of variable returns by scale.

Yuksel, Mukhtarov, and Mammadov (2016) conducted a study using bank data between 2010-2014 to measure and compare the performance of 10 major banks operating in Turkey and Azerbaijan using DEA. As a result of the study, it has been determined that Turkish banks are more efficient than Azerbaijani banks. Therefore, except for Turkey Ekonomi bank in 2011, Turkish banks have been efficient and similarly 4 Azerbaijan banks have been efficient throughout the years and other 6 banks were followed to be inefficient for some years.

In the study of Beridze and Anbar (2019), the efficiency of 15 commercial banks operating in the banking sector in 2013-2017 was examined by using the DEA. As a result of the study, it has been determined that the efficiency levels of banks have been generally high and that 5 banks have been fully efficient in each year of the analysis period. Also, it has been observed that efficiency in the banking sector of Georgia tended to increase in 2013-2015 and declined in 2016-2017.

Dutta, Jain, and Gupta (2020) analyzed the performance of non-banking financial companies (NBFCs) in the Indian context by using DEA. In the first stage, panel data for the years 2014-2018 were taken to calculate super efficiencies and in the second stage, in order to find exogenous factors significantly affecting the model, Tobit regression analysis was used. As a result of the study where total assets and employee cost are considered as input, interest income, non-interest income and operating profit as output, according to the mentioned models, the total number of efficient decision-making units is 8 out of 43 and considering the super efficiency algorithm 15 units were found. Malmquist Indices, productivity indices of NBFCs in 5 years, have been found to have a maximum productivity increase of 8.53%.

Hammam et al. (2020) has ranked the Euclid common weight set (ECSW) with DEA and applied it to the banking sector in the euro area. In this research, data set consisting of 59 of 67 banks commercing in 17 countries in the Euro Area in 2014-2018 was obtained. As a result of the ECSW approach, it has been observed to perform better than other common weight approaches in terms of ranking consistent with banks' credit ratings in and both numerical and real life examples.

Tsionas (2020) measured the efficiency of 285 banks in the USA and similarly Li and others' (2020), study analyzed the efficiency of 32 banks operating in China between 2014 -2018. Also, Balci and Ayvaz (2020) have measured the efficiency of 15 deposit banks operating in the Turkish banking sector between 2014-2018 with the DEA and the Malmquist approach. As a result of the study, 4 banks in terms of the assumption of constant return to scale and 8 banks in terms of assumption of the variable return to scale have been efficient in the period of 2014-2018.

In their study, Yagubov and Yagubov (2020) investigated the efficiency of ten commercial banks with the highest total number of assets in Azerbaijan in 2016, by using the DEA method in the period 2011-2016. As a result, it was determined that only Turan Bank was efficient in the period before the devaluation that took place in 2015, while the banks in the post-devaluation period were generally efficient and Pasha Bank achieved the highest efficiency.

In many of these studies, total assets, total equity, interest expenses, and the number of employees as input variables, interest income, non-interest income, and net profit as output variables were used.

Methodology

In this study, 3 models of Data Envelopment Analysis (DEA) - CCR Model, BBC Model, and Super Efficiency models were used to measure the efficiency of banks.

The CCR model used in the analysis was the first tool that provided the development of DEA approach by Charnes, Cooper, and Rhodes in 1978. In this method, the variable weight approach is used and the weights are created directly from the data obtained as a result of multiple assumptions and selected calculations with fixed weight are avoided. (Kutlar & Salamov. 2016: 5-6). In determining these weights with three constraints through linear programming.

- 1) All data and weights must be positive
- 2) The ratio of weighted outputs to weighted inputs should take a value between zero and one.
- 3) Weights must be used for all DMUs included in the model (Cooper et al., 2011: 13).

Mathematical representation of the model is shown below (Cooper et al., 2011: 13)

$$\frac{\text{virtual output}}{\text{virtual input}} = \frac{u_1y_{1o} + u_2y_{2o} + \dots + u_sy_{so}}{v_1x_{1o} + v_2x_{2o} + \dots + v_mx_{mo}} \tag{1}$$

Any DMUs that are efficient in the analysis made with the input-oriented CCR model are definitely efficient in the output-oriented analysis. This model is divided into two input and output-oriented CCR models according to the control of inputs and outputs (Yüksel, 2021:445). In this analysis, the input-oriented CCR model will be discussed. The input-oriented CCR model is a model solution aimed at minimizing the input level by determining the most appropriate input set to bring a certain output set to the most efficient rate (Torun, 2020: 47). The purpose of the CCR model is the ratio of single virtual output to virtual input for DMU by maximizing the ratio of output and input. It is to provide the efficiency measure which is a function of the factors. If j is the efficiency of the decision unit h_j , the goal should be to maximize this value. In this case, the input-oriented function can be expressed in the formula below (Charnes et.al., 1978: 430).

$$\text{Max}h_j = \frac{\sum_{s=1}^n u_s y_s}{\sum_{i=1}^m v_i x_i} \tag{2}$$

The following constraint has been imposed so that the efficiency rate of DMU does not exceed 1. (Charnes et al., 1978: 430).

$$\frac{\sum_{s=1}^n u_s y_s}{\sum_{i=1}^m v_i x_i} \leq 1 \tag{3}$$

The following constraint has been introduced so that the weights of the inputs and outputs to be used are not negative (Yüksel & Yiğit, 2020:485)

$$u_r \geq 0; v_i \geq 0; j : \text{DMU number, } j = 1, 2, \dots, s; s : \text{Output number, } s = 1, 2, \dots, n; i : \text{Input number, } i = 1, 2, \dots, m$$

In the formula; y_s : j 'th, the value of the s 'th output produced by the DMU, x_r : j 'th the value of the r 'th input produced by the DMU, u_r : weight given to r 'th output, v_i : weight given to the i 'th input (Yeşilyurt & Salamov, 2017:130).

If the efficiency scores are 1, the KVB included in the analysis is efficient, if it is less than 1, it indicates that it is not efficient. (Kutlar & Babacan, 2008: 150).

The assumption of return on the scale has been conducted by Banker, Charnes, and Cooper in 1984 and it was named BCC formulation. This model was developed on the basis of the CCR model based on the assumption of constant return to scale, and a model based on the assumption of variable return to scale was created (Cooper, Seiford, & Tone, 2007: 87). BCC method measures efficiency by

considering only technical efficiency. The BCC model's efficiency score limits will always be less than or equal to the CCR efficiency score limits. As in the CCR model, the BCC model also uses two methods of input-oriented and output-oriented (Banker, Charnes, & Cooper, 1984: 1079). In this study, the input-oriented BCC model will be used. In order to provide the intended output to determine the best amount of input, the Input Oriented BCC Model has been created. The function of the input-oriented BCC model is as follows (Banker, Charnes, & Cooper, 1984: 1079):

$$\text{Max}Z = \sum_{r=1}^s u_r y_{r0} - \mu_0 \quad (4)$$

According to the following conditions:

$$\sum_{i=1}^m v_i x_{i0} = 1; j = 1, \dots, n; \sum_{r=1}^s u_r y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} - \mu_0 \leq 0; r = 1, \dots, p; i = 1, \dots, m;$$

$$u_r \geq \varepsilon; v_i \geq \varepsilon \mu_0 : \text{unrestricted}$$

Here; u_r : The weight given to the r 'th output by DMU, v_i : The weight given to the i 'th input by DMU, y_{r0} : r 'th output used by DMU, y_{rj} : r 'th output produced by the j 'th DMU, x_{ij} : i 'th input used by the j 'th DMU, ε : a small enough positive number, μ_0 : the return to the scale is defined as variable. The efficiency value of the efficient DMUs in the Input Oriented BCC model is equal to 1. In the case of efficiency, it is impossible to make any changes to the input and output vectors. The efficiency value of in efficient DMUs is less than 1 (Cooper, Seiford, & Tone, 2007: 89).

3.3 Super Efficiency

In DEA model analysis, "Super Efficiency" (SE) is a model that is measured in cases where DMUs get a value higher than 1. Because not every company allows it to be used as equal. With the assumption of n number of DMU, each DMU j ($j = 1, 2, \dots, n$) consumes X_j input to produce Y_j output. The input-oriented super-efficiency DEA model created on the basis of the basic DEA models predicted by Seiford and Thrall in 1990 can be expressed as follows. (Seiford & Thrall, 1990, s. 9):

$$\text{Max } \rho \quad (5)$$

$$\text{Restrictions} \quad \sum_{j=1, j \neq 0}^n \lambda_j x_j \leq \rho x_0; \sum_{j=1, j \neq 0}^n \lambda_j y_j \geq y_0; \rho, \lambda_j \geq 0, j \neq 0;$$

With this linear programming, no plug-ins is needed when the super efficiency is used for the CCR model, but when BCC is used for model, $\sum_{j=1, j \neq 0}^n \lambda_j = 1$ is added to the model. Here x_0 and y_0 represent DMU $_0$. The model was created for the firm "j", which is the linear programmatic input oriented fixed scale, return DEA expressed by the above formula. In order to calculate the super efficiency scores of "j" company the data of "j" DMU is extracted from X ($N \times I$) and Y ($M \times I$) matrices. As a result, matrices take the form of $N \times (I-1)$ and $M \times (I-1)$. In this case, when linear programming is run, it cannot be part of the j -th firm's reference boundary and therefore if it is a DMU that is at full efficiency limit in the original standard DEA model, now his efficiency score is expected to be more than one. This linear programming is calculated for each firm in the sample, and each linear programming contains reference set (I-1) DMU (Coelli, Prasada, & Battese, 1998: 201).

Determination of Decision Units and Variables

In order to meet the minimum conditions of the analysis and to come to a clear result, the number of banks we take part in determining the Determination of Decision Units and Variables of all public, private, and foreign banks operating in the Republic of Azerbaijan are included in the analysis. The input and output data used in this study were collected on the basis of the banks' year-end independent audit reports. In the analysis, efficiency scores of DMUs were calculated without making any distinction between banks. In the study, input-oriented DEA was conducted for 25 banks in Azerbaijan with the data of 2015-2019. The input-oriented analysis method is to calculate how much

the inputs are minimized to produce the current outputs of DMUs. According to Ariff and Can (2008) Profit efficiency refers to a firm's maximization of profit and involves both the cost and revenue effects on the changes in output scale and scope. Profit efficiency considers how successful a bank is in achieving maximum profit based on a given level of inputs and outputs and a level of their prices. Therefore, the profit efficiency of a bank describes how it is able to reduce costs and increase revenue (Ariff & Can, 2008:206-273). Fixed-return to scale Charnes, Cooper, Rhodes (CCR) and variable return to scale Banker, Charnes, Cooper (BCC) models were used in the analysis. As a result of these models, the Super Efficiency scores of the efficient banks were obtained. The names of the banks included in the study are shown in the table below.

Table 1. Names of Banks Included in the Analysis

Bank Names		Bank Names	
1	Kapital Bank	14	Uni Bank
2	Access Bank	15	Xalq Bank
3	AFB Bank	16	Yapi Kredi Bank
4	Azer-Turk Bank	17	Yelo Bank
5	Bank BTB	18	Ziraat Bank
6	Express Bank	19	Bank of Baku
7	Bank Avrasiya	20	Bank Respublika
8	Gunay Bank	21	Bank VTB
9	Mugan Bank	22	Rabite Bank
10	Pasha Bank	23	Senaye Bank
11	Premium Bank	24	Beynelxalq Bank
12	Bank Melli Iran	25	National Bank of Pakistan
13	Turan Bank		

Due to the lack of Data on Personnel Expenditures and General and Disciplinary Expenditures, which are among the input variables of Rabite Bank for 2015 and 2016, were not included in the analyses in these years.

Table 2. Input and Output Variables

Inputs			
Interest Expenditures	Personnel Expenditures	General and Retained Expenditures	Deposits
Outputs			
Loans	Interest Income	Non-Interest Income	

As in most of the empirical literature, the input and output variables shown in Table 2 were used to analyze the efficiency of banks operating in the Azerbaijani banking system. In the study, 4 inputs (interest expenditures, personnel expenditures, general and private expenditures and deposits) and 3 outputs (loans, interest income and non-interest income) were used for efficiency analysis. All the data included in the analysis are given on the basis of Azerbaijani national currency Manat, and analyzed with the DEA-Solver program.

Research Findings

Efficiency scores and averages for 25 banks in 2015-2016, and 25 banks in other years with fixed return CCR model of input-oriented DEA to scale are shown in Table 3. The ranking is based on the annual performance average of the banks.

Table 3 shows that 3 banks: Gunay Bank, Bank VTB, and Bank Melli Iran have been efficient and except 2015 AFB Bank, Xalq Bank, and Bank Avrasiya and except 2016 National Bank of

Pakistan have been a efficient score between 2015-2019. The efficiency score of most of the banks included in the analysis has been realized above 50%. The banks with an efficiency rate of less than 50% in 2015 have been Bank Respublika (46%), Yapı Kredi Bank (45%), and Azer-Turk Bank (33%). According to Table 3, the numbers of efficient banks have increased from 7 banks to 18 banks in 2019 compared to 2015 and that is, 7 banks in 2015, 9 banks in 2016, 12 banks in 2017, 13 banks in 2018, and 16 banks in 2019 have been efficient.

Table 3. CCR Efficiency Scores (2015-2019)

Bank Names	2015	2016	2017	2018	2019	Aver.
Gunay Bank	1	1	1	1	1	1
Bank VTB	1	1	1	1	1	1
Bank Melli Iran	1	1	1	1	1	1
Bank Avrasiya	0.85	1	1	1	1	0.97
Bank of Baku	1	1	0.83	0.88	1	0.94
Premium Bank	0.93	0.76	1	1	1	0.94
AFB Bank	0.67	1	1	1	1	0.93
Access Bank	1	0.92	1	0.91	0.77	0.92
National Bank of Pakistan	1	0.59	1	1	1	0.92
Xalq Bank	0.57	1	1	1	1	0.91
Yelo Bank	0.67	1	1	1	0.86	0.91
Senaye Bank	1	0.57	0.81	1	1	0.88
Uni Bank	0.78	1	0.96	0.65	0.98	0.87
Mugan Bank	0.74	0.83	0.96	0.92	0.89	0.87
Ziraat Bank	0.80	0.84	0.80	0.89	1	0.87
Beynelxalq Bank	0.57	0.76	1	1	1	0.87
Yapi Kredi Bank	0.45	0.61	1	1	1	0.81
Express bank	0.77	0.89	0.81	0.71	0.88	0.81
Turan Bank	0.50	0.69	0.90	0.95	1	0.81
Kapital Bank	0.51	0.60	0.92	1	1	0.81
Pasha Bank	0.72	0.75	0.88	0.83	0.78	0.79
Rabite Bank	-	-	0.82	0.71	0.73	0.75
Bank BTB	0.64	0.54	0.75	0.88	0.84	0.73
Bank Respublika	0.46	0.51	0.74	0.63	1	0.67
Azer-Turk Bank	0.33	0.76	0.66	0.56	0.95	0.65
Average score	0.75	0.82	0.91	0.90	0.95	

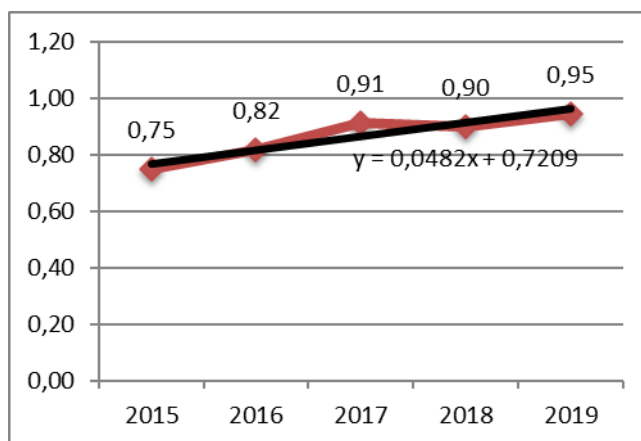
The banks that got the closest to the full efficiency score in 2015 have been Premium Bank (0.93), Access Bank (0.92) in 2016, Uni Bank and Mugan Bank (0.96) in 2017, Turan Bank (0.95) in 2018 and Uni Bank (0.98). The banks with the lowest efficiency scores in the analysis made by the CCR method have been

- In 2015, Bank Respublika (0.46), Yapı Kredi Bank (0.45), Azer-Turk Bank (0.33);
- In 2016, Azerbaijan Beynelxalq Bank (57%), Bank BTB (54%), Bank Respublika (51%);
- In 2017, Bank BTB (75%), Bank Respublika (74%) and Azer-Turk Bank (66%);
- In 2018, Uni Bank (65%), Bank Republik (63%), Azer-Turk Bank (56%);
- In 2019, Pasha Bank (78%), AccessBank (77%), Rabitebank (73%)

Efficiency analysis shows that Azer-Turk Bank received the least efficiency score in 2015, 2017 and 2018, Bank Respublika in 2016 and Rabite Bank in 2019.

The efficiency score average of 25 banks included in the analysis between 2015 and 2019 is shown in Figure1. It has been followed a linear increase in the average efficiency scores of banks

between 2015-2019 and while the efficiency score has been 75% in 2015 and has been 95% in 2019. In 2019, it was observed that the average efficiency increased by about 27% compared to 2015. Thus, the banks operating in Azerbaijan improve day by day and this means that more efficient operations have been realized.

Figure 1: Average Efficiency of the CCR Model of Banks by Years (%)

For 24 banks in 2015-2016 and 25 banks in other years with variable return BCC model of input-oriented DEA to scale, the efficiency score and averages are shown in Table 4. The ranking is made according to the annual performance average of the banks. According to the result of the analysis made with the variable return to scale BCC model, 12 banks: National Bank of Pakistan, Beynelxalq Bank, Bank VTB, Xalq Bank, Bank Melli Iran, Premium Bank, Pasha Bank, Gunay Bank, Bank Avrasiya, AFB Bank, Access Bank, and Uni Bank have been efficient between 2015-2019. The efficiency score of eight banks: Express Bank, Yelo Bank, Kapital Bank, Mugan Bank, Bank of Baku, Ziraat Bank, Senaye Bank, and Turan Bank have changed between 90% and 99%, the efficiency score of Yapı Kredi Bank Azerbaijan has been 87% and the efficiency score of other 6 banks have realized between 72% -78%. Express Bank except 2018 and Kapital Bank except 2015 have been efficient in other years. Yelo Bank, Mugan Bank, Bank of Baku, Senaye Bank, and Yapi Kredi Bank have been efficient in 3 different years.

According to Table 4 in 2019, compared to 2015, the number of efficient banks increased from 16 to 20. The efficiency score of all banks included in the analysis has realized above 50%. 16 banks in 2015 and 2016, 17 banks in 2017, 18 banks in 2018 and 20 banks in 2019 have been efficient. Yelo Bank (97%) in 2015, Mugan Bank (89%) in 2016, Turan Bank (93%) in 2017, Express Bank (93%) in 2018, and Azer-Turk Bank (95%) in 2019 have received the closest full efficiency score. The 4 banks having the lowest average score have been Rabita Bank (78%), Bank BTB (77%), Bank Respublika (75%), and Azer-Turk Bank (72%). The banks having the lowest efficiency scores by years in the analysis made with the BCC method have been:

- in 2015, Bank Respublika (%65), Yapi Kredi Bank (%63), Azer-Turk Bank (%57);
- in 2016, Senaye Bank (%65), Bank Respublika (%59), Bank BTB (%57);
- in 2017, Bank BTB (%75), Bank Respublika (%74), Azer-Turk Bank (%66);
- in 2018, Bank Respublika (%77), Rabite Bank (%72), Azer-Turk Bank (%57);
- in 2019, Yelo Bank (%92), Bank BTB (%91), Rabite Bank (%76).

The efficacy analysis shows that Azer-Turk Bank in 2015, 2017 and 2018, the Bank BTB in 2016, and Rabite Bank in 2019 have received the lowest efficiency score. As a result of the analysis made with CCR and BCC methods in Table 4, the characteristics of banks' return to scale are also

presented. The number of banks with constant returns on scale and without scale inefficiency have been 6 banks in 2015, 10 banks in 2016, 12 banks in 2017, 14 banks in 2018 (Bank of Baku), and 16 banks in 2019.

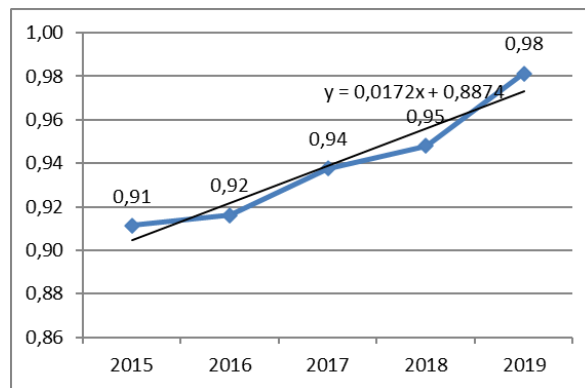
Table 4. BCC Efficiency Score (2015-2019)

Banks Names	2015		2016		2017		2018		2019		Ave.
	Score	Scale	Score	Scale	Score	Scale	Score	Scale	Score	Scale	
Access Bank	1	C	1	D	1	C	1	D	1	D	1
AFB Bank	1	D	1	C	1	C	1	C	1	C	1
Beynelxalq Bank	1	D	1	D	1	C	1	C	1	C	1
Bank Melli Iran	1	C	1	C	1	C	1	C	1	C	1
Bank Avrasiya	1	D	1	C	1	C	1	C	1	C	1
Bank VTB	1	C	1	C	1	C	1	C	1	C	1
Gunay Bank	1	C	1	C	1	C	1	C	1	C	1
National Bank of Pakistan	1	I	1	I	1	C	1	C	1	C	1
Pasha Bank	1	D	1	D	1	D	1	D	1	D	1
Premium Bank	1	D	1	D	1	C	1	C	1	C	1
Uni Bank	1	D	1	C	1	D	1	D	1	D	1
Xalq Bank	1	D	1	C	1	C	1	C	1	C	1
Express Bank	1	D	1	D	1	D	0,93	D	1	D	0,99
Yelo Bank	0,97	D	1	C	1	C	1	C	0,92	D	0,98
Kapital Bank	0,76	D	1	D	1	D	1	C	1	C	0,95
Mugan Bank	0,85	D	0,89	D	1	D	1	D	1	D	0,95
Bank of Baku	1	C	1	C	0,83	D	0,90	C	1	C	0,95
Ziraat Bank	1	D	0,87	D	0,81	I	0,92	I	1	C	0,92
Senaye Bank	1	C	0,65	C	0,86	I	1	C	1	C	0,90
Turan Bank	0,72	D	0,85	D	0,93	D	1	D	1	C	0,90
Yapı Kredi Bank	0,63	D	0,74	D	1	C	1	C	1	C	0,87
Rabite bank	-	-	-	-	0,86	I	0,72	I	0,76	D	0,78
Bank BTB	0,72	D	0,57	D	0,75	I	0,89	D	0,91	D	0,77
Bank Respublika	0,65	D	0,59	D	0,74	I	0,77	D	1	C	0,75
Azer-Turk Bank	0,57	D	0,85	D	0,66	I	0,57	D	0,95	I	0,72
Efficiency Average	0,91		0,92		0,94		0,95		0,98		

"C" - Constant Return to Scale, "I" - Increasing Return to Scale, "D" - Increasing Return to Scale

Most of the banks with constant returns on scale are efficient in the analysis made with both CCR and BCC methods and it can be said that there is no need to change the variables. In the analysis performed by the Senaye Bank in 2016 and the Bank of Baku in 2018 with the CCR and BCC methods, it was determined that although they were not efficient, their scales did not change. The number of banks with increasing returns on scale was 1 in 2015, 2016 and 2019, 6 in 2017, and 2 in 2018. The banks with increasing returns on scale show that they produce less output while they should produce more output with current inputs. It could be claimed that this situation is due to the economic structure of the country, political decisions, and the unknown situation of war, geographical situation, and external factors. In the analysis made with the CCR method, it is seen that most of the inefficient banks in all years have the feature of decreasing returns to scale. In order to make it efficient, the banks should reduce the capacity and use efficient resources, in other words, it can be said that the banks could be efficient when they produce available outputs with lesser inputs.

The efficiency score average of 25 banks included in the analysis between 2015 and 2019 is shown in Figure 2. According to Figure 2, in 2015-2019, a linear increase in the average efficiency scores of banks has been followed, while the average score has been 91% in 2015 and 98% in 2019. In 2019, it was observed that the average efficiency increased by approximately 8% compared to 2015. These results show that the banks operating in Azerbaijan are improving and working more efficiently day by day.

Figure 2: Average Efficiency of the BCC Model of Banks by Years (%)

The results of the super efficiency analysis of the banks are effective in the analysis made by CCR method which is shown in Table 6 below.

Table 5. Super Efficiency Analysis Predictions (CCR)

No	2015		2016		2017		2018		2019	
	Bank Names	Score	Bank Names	Score	Bank Names	Score	Bank Names	Score	Bank Names	Score
1	Senaye Bank	227.89	Bank Melli Iran	11.70	National Bank of Pakistan	17.64	National Bank of Pakistan	21.01	National Bank of Pakistan	96.25
2	Bank Melli Iran	11.82	Uni Bank	4.63	Beynelxalq Bank	3.59	Bank VTB	2.31	Premium Bank	2.64
3	Gunay Bank	4.68	Gunay Bank	3.70	Bank VTB	3.30	Premium Bank	2.05	Xalq Bank	2.13
4	National Bank of Pakistan	1.53	Bank VTB	2.03	Premium Bank	2.09	Gunay Bank	1.96	Bank VTB	2.05
5	Bank VTB	1.13	AFB Bank	1.40	AFB Bank	1.87	Xalq Bank	1.95	Senaye Bank	1.78
6	Access Bank	1.08	Bank of Baku	1.40	Bank Melli Iran	1.76	Bank Melli Iran	1.58	Bank Melli Iran	1.73
7	Bank of Baku	1.02	Yelo Bank	1.37	Xalq Bank	1.76	Senaye Bank	1.54	AFB Bank	1.34
8			Bank Avrasiya	1.07	Gunay Bank	1.70	AFB Bank	1.50	Bank Avrasiya	1.31
9			Xalq Bank	1.01	Bank Avrasiya	1.36	Yelo Bank	1.27	Beynelxalq Bank	1.27
10					Yelo Bank	1.19	BEynelxaq Bank	1.26	Gunay Bank	1.21
11					Yapi Kredi Bank	1.12	Bank Avrasiya	1.18	Bank of Baku	1.13

12	Access Bank	1.04	Kapital Bank	1.16	Kapital Bank	1.12
13			Yapi Kredi Bank	1.05	Yapi Kredi Bank	1.11
14					Bank Respublika	1.06
15					Ziraat Bank	1.03
16					Turan Bank	1.03

Banks with the highest Super efficiency scores obtained by CCR method has been Industry Bank in 2015 (227.89), Bank Melli Iran in 2016 (11.70), and National Bank of Pakistan in 2017-2019 (17.64, 21.01, 96.25). Banks with the least super efficiency score by years have respectively been Bank of Baku (1.02), Xalq Bank (1.01), Access Bank (1.04), Yapi Kredi Bank (1.05), Ziraat Bank (1.03), and Turan Bank (1.03).

The results of the super efficiency analysis of the banks are effective in the analysis made by BCC method, which is shown in Table 6 below.

Table 6. Super Efficiency Analysis Predictions (CCR)

No	2015		2016		2017		2018		2019	
	Bank Names	Score	Bank Names	Score	Bank Names	Score	Bank Names	Score	Bank Names	Score
1	Bank Melli Iran	16.29	Bank Melli Iran	33.76	National Bank of Pakistan	27.00	National Bank of Pakistan	56.00	National Bank of Pakistan	100.99
2	National Bank of Pakistan	7.46	Uni Bank	15.16	Bank Melli Iran	7.22	Premium Bank	3.11	Premium Bank	5.18
3	Gunay Bank	5.81	Gunay Bank	4.30	Bank VTB	3.34	Bank VTB	2.74	Bank VTB	2.56
4	Access Bank	2.50	National Bank of Pakistan	3.54	Xalq Bank	2.71	Xalq Bank	2.02	Xalq Bank	2.52
5	Xalq Bank	1.71	Bank VTB	2.64	Pasha Bank	2.56	Gunay Bank	1.97	Bank Melli Iran	2.00
6	Bank VTB	1.62	Bank of Baku	2.44	Premium Bank	2.09	Yelo Bank	1.93	Seneye Bank	1.80
7	Premium Bank	1.61	Xalq Bank	2.25	AFB Bank	1.95	Bank Melli Iran	1.89	Bank Respublika	1.77
8	Pasha Bank	1.53	AFB Bank	2.20	Yelo Bank	1.77	AFB Bank	1.74	Kapital Bank	1.60
9	Bank of Baku	1.42	Access Bank	1.86	Gunay Bank	1.71	Senaye Bank	1.58	Gunay Bank	1.42
10	Express Bank	1.29	Yelo Bank	1.62	AccessBank	1.56	Access Bank	1.41	Express Bank	1.42
11	AFB Bank	1.11	Premium Bank	1.50	Bank Avrasiya	1.37	Pasha Bank	1.40	Uni Bank	1.38
12	Ziraat Bank	1.07	Pasha Bank	1.45	Yapi Kredi Bank	1.35	Bank Avrasiya	1.25	AFB Bank	1.35
13	Bank Avrasiya	1.06	Express Bank	1.16	Uni Bank	1.19	Mugan Bank	1.23	Bank Avrasiya	1.32
14	Senaye Bank	1	Kapital Bank	1.13	Kapital Bank	1.16	Yapi Kredi Bank	1.15	Access Bank	1.30
15	Beynelxaq Bank	1	Bank Avrasiya	1.12	Express Bank	1.12	Uni Bank	1.11	Yapi Kredi Bank	1.29

16	Beynelxalq Bank	1	Mugan Bank	1.05	Turan Bank	1.01	Mugan Bank	1.24
17			Beynelxalq Bank	1	Kapital Bank	1	Bank of Baku	1.15
18					Beynelxalq Bank	1	Turan Bank	1.14
19							Ziraat Bank	1.07
20							Paşha Bank	1
21							Beynelxalq Bank	1

In Table 6 according to a result of the Super Efficiency analysis made with the variable return to scale BCC method, Bank Melli Iran (16.29 and 33.76) in 2015 and 2016, and the National Bank of Pakistan (27.00, 56.00 and 100.99) in 2017-2019 have been got the highest score. Super Efficiency of the Beynelxalq Bank in all years, Senaye Bank in 2015, Kapital Bank in 2018, and Pasha Bank in 2019 have got the least score (1.00). Furthermore, 5 banks in 2015 and 2018, 9 banks in 2016, 7 banks in 2017, 6 banks in 2019 have got a score of 2 or more.

The banks which have been the reference banks and have not been efficient in the analysis of input-oriented constant returns scale performed for the years 2015-2019 of banks operating in Azerbaijan is presented in Table 7.

Table 7. Reference Numbers of Efficient Banks (CCR)

Bank Names	2015	2016	2017	2018	2019
Access Bank	3	-	0	0	-
AFB Bank	-	6	4	3	0
Senaye Bank	1	-	-	-	1
Beynelxalq Bank	-	-	5	-	1
Bank Melli Iran	16	12	8	2	3
Bank of Baku	5	7	-	-	6
Bank Respublika	-	-	-	-	0
Bank Avrasiya	-	5	9	5	6
Bana VTB	6	5	4	5	1
Gunay Bank	17	12	11	11	3
Kapital Bank	-	-	-	3	3
National Bank of Pakistan	0	-	3	3	6
Premium Bank	-	-	2	2	0
Turan Bank	-	-	-	-	0
Uni Bank	-	4	-	-	-
Xalq Bank	-	2	4	5	4
Yapı Kredi Bank	-	-	-	-	1
Yelo Bank	-	2	2	5	-
Ziraat Bank	-	-	-	-	0

“-” banks that are not efficient in the current year

Table 7 illustrates that Bank Melli Iran, Bank VTB, and Gunay Bank during the period have been full efficient and have been shown reference for inefficient banks. Although, National Bank of Pakistan in 2015, Access Bank in 2017, and 2018, AFB Bank, Bank Respublika Premium Bank, Turan Bank, and Ziraat Bank in 2019 have been efficient but have not been referenced.

Banks referenced to inefficient banks as a result of the analysis made with BCC method are presented in Table 8.

According to Tablo 8, Bank Avrasiya, Bank VTB, Gunay Bank, and Xalq Bank have been efficient during the years and have been shown reference to inefficient banks. Although, Access Bank, Bank Melli Iran, and Senaye Bank in 2018 and 2019, AFB Bank and Ziraat Bank in 2015 and 2019, Bank Respublika in 2019, Express Bank and Mugan bank in 2017 and 2019, Kapital Bank in 2016 and 2017, Pasha Bank in 2016-2019, Premium Bank, Turan Bank and Yapı Kredi Bank in 2018, Beynelxalq Bank in 2016, 2018 and 2019, Uni Bank in 2017 have been efficient but have not been referenced.

Table 8. Reference Numbers of Efficient Banks (BCC)

Bank Names	2015	2016	2017	2018	2019
Access Bank	2	1	1	0	0
AFB Bank	0	5	3	2	0
Bank Melli Iran	2	5	2	0	0
Bank of Baku	7	6	-	-	4
Bank Respublika	-	-	-	-	0
Bank Avrasiya	1	1	6	3	3
Bank VTB	3	3	2	3	2
Expressbank	4	3	0	-	0
Gunay Bank	5	3	7	7	2
Xalq Bank	4	7	3	3	2
Kapital Bank	-	0	0	2	2
Mugan Bank	-	-	0	1	0
National Bank of Pakistan	0	0	1	3	1
Pasha Bank	3	0	0	0	0
Premium Bank	5	0	5	3	2
Senaye Bank	5	-	-	0	0
Turan Bank	-	-	-	0	1
Beynelxalq	4	0	3	0	0
Uni Bank	-	0	1	1	3
Yapı Kredi Bank	-	-	2	0	1
Yelo Bank	-	2	2	5	-
Ziraat Bank	0	-	-	-	0

“-” banks that are not efficient in the current year

As a result of input-oriented analysis made with both CCR and BCC methods, it has been observed that inefficient banks should use available output and input variables of reference banks. Inefficient banks should use every variable efficiently in order to be efficient, and it could be said that the variables should be reduced at approximately the same rate.

Conclusion

The importance of the banking system in a globalizing world is increasing day by day. In this study, comparison of selected decision-making units have been examined with measurement of CCR, BCC and Super efficiency model of input-oriented DEA for the period between 2015-2019. In the input-oriented DEA model, what level of inputs has been aimed to minimize in order to produce maximum outputs. The entity approach proposed by Seeley and Lindley (1977) was used in the study. The main reason for using this approach is to measure the effectiveness of banks operating in Azerbaijan in using their assets.

Inputs and outputs providing the minimum conditions for analysis in the selection of decision-making units have been investigated and all 25 banks operating in Azerbaijan were selected as decision-making units. In order to analyze efficiency of banks, 24 banks in 2015-2016, 25 banks in 2017-2019 have been included in the study. The restriction of the study is due to the fact that the data of Rabita Bank for the years 2015-2016 cannot be obtained from the Statistical Institute of the

Republic of Azerbaijan and the annual reports of the bank. In the study, 4 variables as input - interest expenditures, personnel expenditures, general and private expenditures, and deposits; 3 variables as output - loans, interest income, and non-interest income have been used as a thousand Manat. In order to determine in which year is more efficient at analysis made with CCR and BCC models, Super efficiency, analysis has been made and Improvement suggestions have been developed for the inefficient years.

In input oriented CCR model, 7 banks in 2015, 9 in 2016, 12 in 2017, 13 in 2018, and 16 in 2019 have been efficient. The efficiency score averages of banks in 2015-2019 have changed between 0.65-1. Gunay Bank, Bank VTB, and Bank Melli Iran have been efficient in all years. The average efficiency score has increased linearly from 0.75 in 2015 to 0.95 in 2019. As a result of the analysis, Gunay Bank, Bank VTB, and Bank Melli Iran have been chosen as the reference for inefficient banks.

On BCC model 16 banks in 2015-2016, 17 in 2017, 18 in 2018, and 20 in 2019 have been efficient. The average efficiency scores of the banks included in the analysis during these years have changed between 0.72-1. 12 banks: Access Bank, AFB Bank, Beynelxalq Bank, Bank Melli Iran, Bank Avrasiya, Bank VTB, Gunay Bank, National Bank of Pakistan, Pasha Bank, Premium Bank, Uni Bank, and Xalq Bank have been efficient in all years. The average efficiency score of banks has increased linearly over the years. The average efficiency score of banks increased from 0.91 to 0.98 in 2019 compared to 2015. The fact that the average efficiency score of the banks are over 90% indicates that most of the banks are technically efficient.

In a result of the analysis, Senaye Bank in 2015, Bank Melli Iran in 2016, and the National Bank of Pakistan in 2017-2019 received the highest Super efficiency score (CCR and BCC). Banks with the least Super Efficiency score by years have been Bank of Baku, Xalq Bank, Access Bank, Yapi Kredi Bank, and Turan Bank.

According to the results acquired from the multivariate regression analysis, it was observed that banks with better capitalization and higher credit concentration tend to exhibit higher productivity levels. In the period under review, the results show that foreign banks exhibited higher levels of efficiency than their domestic counterparts.

In the study investigated by Kumar and Gulati (2008) for 27 banks in India, 7 banks were found to be technically efficient, which shows that approximately 25.9% of the banks are efficient. In the studies by Kucukaksoy and Selcan (2013), by Yuksel, Mukhtarov, and Mammadov (2016), by Balci and Ayyaz (2020) in Turkey, by Beridze and Anbar (2019) in Georgia, by Dutta, Jain, and Gupta (2020) in India, by Tsionas (2020) in the US and by Li and others (2020) in China, it is seen that similar results were obtained. In other studies, using CAMELS by Safarli and Gumush (2012) and DEA method by Yagubov and Yagubov (2020) it was found that the performance and profitability of banks in Azerbaijan increased in 2003-2008 and 2011-2016. In our study conducted for the years 2015-2019, the same result is reached with the increase in the number of efficient banks over the years.

As a result of the study, it has been seen that banks in Azerbaijan have increased their efficiency and performance over the years. It has been recommended to the inefficient banks that they should increase their efficiency based on the effectiveness rates from the efficient banks such as Gunay Bank, Bank VTB, AFB Bank and Bank of Baku as reference. It is also recommended to reduce deposit costs in order to increase the volume of deposits to be received from customers. Since the data obtained from this study are relative, it is hoped that it will be useful in future studies for researchers, banks, bank employees, and analysis.

References

- Ariff, M. & Can, L. (2008). Cost and profit efficiency of Chinese banks: A non-parametric analysis. *China Economic Review*, 19(2), 260-273.
- Balci, E. & Ayvaz, B. (2020). Efficiency and productivity analysis in Turkish banking sector with data envelopment analysis and Malmquist index. *Southeast Europe Journal of Soft Computing*, 9(1), 9-23.
- Banker, R.D., Charnes, A., & Cooper, W.W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management science*, 30(9), 1078-1092
- Benston, G. J. (1965). Branch banking and economies of scale, *Journal of Finance* 20(2), 312-331.
- Berger, A. & Humphrey, D. (1997). Efficiency of financial institutions: International survey and directions for future research, *European Journal of Operational Research* 98(2), 175-212.
- Beridze, J. & Anbar, A. (2019). Efficiency analysis in Georgian banking sector: An application of data envelopment analysis, *BMIJ*, 7(2): 1076-1096. doi: 10.15295/bmij.v7i2.1127
- Charnes, A., Cooper, W.W., & Rhodes, E (1978). Measuring the efficiency of decision-making units, *European Journal of Operation Research*, 2, 429-444.
- Coelli, T., Prasada, D. S., & Battese, G.E., (1998), *An introduction to efficiency and productivity analysis*, Kluwer Academic Publisher.
- Cooper, W.W, Lawrence, W., Seiford, L. M., & Zhu, J. (2011). *Handbook on data envelopment analysis. Second Edition*. London: Springer New York Dordrecht Heidelberg.
- Cooper. W.W, Seiford, L. M., & Tone. K, (2007), *Data envelopment analysis: A comprehensive text with models, applications, references and DEA-Solver software*, Kluwer Academic Publishers,
- Drake, L., Hall, M.J.B., & Simper, R. (2009). Bank modelling methodologies: A comparative non-parametric analysis of efficiency in the Japanese banking sector, *Int. Fin. Markets, Inst. and Money* 19, 1–15
- Dutta, P., Jain, A., & Gupta, A. (2020), Performance analysis of non-banking finance companies using two-stage data envelopment analysis. *Ann Oper Res* 295, 91–116,
- Hammami, H., Ngo, T., Tripe, D., & Vo, D. T. (2020) Ranking with a Euclidean common set of weights in data envelopment analysis: with application to the Eurozone banking sector. *Ann Oper Res*, S.I.: MOPGP19. 1-20, Doi: 10.1007/s10479-020-03759-6
- Hjalmarsson, L., Andersson, I., & Mlima, A., (2000). *Swedish banking efficiency and productivity in an international perspective*, Estocolmo: Supplement Number 28 to the Government Inquiry on the International Competitiveness of the Swedish Financial Sector.
- Humphrey, D. B. (1985), *Costs and scale economies in bank intermediation*, In Aspinwall, R.C. & Eisenbeis, R. A. (Ed.), *Handbook for Banking Strategy*, pp. 745-783, New York: John Wiley and Sons.
- Kucukaksoy, I. & Selcan, O. (2013). Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların etkinliklerinin veri zarflama analizi yöntemi ile ölçülmesi: 2004-2011 yılları uygulaması. *Ekonometri & İstatistik e-Publisher*, (18), 56-80
- Kumar, S. & Gulati, R. (2008). An examination of technical, pure technical, and scale efficiencies in Indian Public Sector Banks using data envelopment analysis. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 1(2), 33–69.
- Kutlar, A. & Babacan, A. (2008). A Comparison of the effectivity of Cumhuriyet university with state universities: An application of DEA technique, *KOSBED*, (15): 148-172.

- Kutlar, A. & Salamov, F. (2016). Evaluation of effectiveness of Azerbaijan public hospitals with data envelopment analysis, *KOSBED*, (31): 1 – 17
- Li, F., Wu, L., Zhu, Q., Yu, Y., Kou, G., & Liao, Y. (2020). An Eco-inefficiency dominance probability approach for Chinese banking operations based on data envelopment analysis, *Complexity in Economics and Business*, Article ID 3780232, 1-14, DOI:10.1155/2020/3780232
- Memmedov, S. (1997). Bank işi, *Azerbaycan Neşriyatı*. Bakü
- Mihmandarli, N. (1993), Azerbaycan, *ITO*, 15(2), 541-549
- Mikayilov, Q. & Mukhtarov, Ş. (2013), Azerbaycan bankacılık sisteminin finansal analizi: 2006-2011, *Journal of Qafqaz University- Economics and Administration*, 1(1), 75-83
- Nuri, A. O. & Süleymanov, E. (2010). *Azerbaycan ekonomisi*. Bakü: Şark-Garb Matbaası.
- Safarli, E. & Gumush, G. K. (2012). The effect of macroeconomic factors on the performance of Azerbaijan banking system, *Journal of Money, Investment and Banking*, 25, 59-69.
- Sealey, C.W. Jr. & Lindley, J.T. (1977). Inputs, outputs, and a theory of production and cost at depository financial institutions. *Journal of Finance* 32(4), 1251-1266.
- Seiford, L.M. & Thrall, R.M., (1990). Recent developments in DEA: The mathematical programming Approach to Frontier Analysis, *J Econometrics*, 4, s.7-38.
- Selçuk, H. (2004), Azerbaycan'da bankacilik -yeni yüzyılda Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik yapısı içinde. *Tasam Publications*, 43-70
- Torun, N. (2020), *Sağlık hizmetlerinde etkinlik ölçümü*, Ankara: Gazi
- Tsionas, M.G. (2020). A coherent approach to Bayesian data envelopment analysis, *European Journal of Operational Research*, 281(2), 439-448, Doi:10.1016/j.ejor.2019.08.039
- Yagubov, S. & Yagubov, U. (2020). The efficiency of Azerbaijani banks: an empiric analysis, *55th International Scientific Conference on Economic and Social Development – Baku/Azerbaijan*, 581-587.
- Yeşilyurt, Ö., & Salamov, F. (2017). Evaluation of efficiency and factors influencing the efficiency in the health systems of Turkic states with super-efficiency and Tobit models. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 3(2), 128–138.
- Yuksel, O. (2021). Comparison of Health Efficiencies of Provinces in Azerbaijan. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies JAVS)*, 7(4), 443–450.
- Yuksel, O., & Yiğit, V. (2020). Ağız ve Diş Sağlığı Merkezlerinin Verimlilik Analizi Marmara Bölgesi Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 883–894.
- Yuksel, S., Mukhtarov, S., & Mammadov, E. (2016). Comparing the efficiency of Turkish and Azerbaijani banks: An application with data envelopment analysis, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(3), 1059-1067

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author % 50 Second author % 50
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

Extended Abstract

The first regulations in the economies that have passed from a centrally planned economy to a market economy are in the field of banking, and these economies are moving from a single bank system to a two-section bank structure. Azerbaijan also followed a similar path and put into effect without delay the regulations on banking and central banking, which constitute one of the most important steps towards transitioning to a free market economy. Moreover, a two-section banking system was formed with the central bank in the first section and commercial banks in the second section (Mikayilov and Mukhtarov, 2013:75-76). Before obtaining its independence on October 18, 1991, the Republic of Azerbaijan established the legal infrastructure related to the banking system and central banking with the “Law on the Principles of Economic Independence of the Republic of Azerbaijan” on May 25, 1991. In this law, the independent banking system, the circulation of the national currency, and the powers and status of the central bank were determined. Accordingly, the central bank of Azerbaijan is defined as the top emission administration that carries out the state policy on money circulation, credit and foreign exchange transactions and regulates banking activities. The structure of the newly formed Azerbaijani banking system consists of the Central Bank of the Republic of Azerbaijan, the Interbank Foreign Exchange Market, state bank (Azerbaijan International Bank), and private banks. (Aras and Suleymanov, 2006:17). In the first years of the transition to the free market economy, there was no strong control and supervision over the banks, since the banking system could not provide the necessary formation.

The importance of the banking system in a globalizing world is increasing day by day. In this study, comparison of selected decision-making units have been examined with measurement of CCR, BCC and Super efficiency model of input-oriented DEA for the period between 2015-2019. In the input-oriented DEA model, what level of inputs has been aimed to minimize in order to produce maximum outputs. The entity approach proposed by Seeley and Lindley (1977) was used in the study. The main reason for using this approach is to measure the effectiveness of banks operating in Azerbaijan in using their assets.

In this study, 3 models of Data Envelopment Analysis (DEA) - CCR Model, BBC Model, and Super Efficiency models were used to measure the efficiency of banks.

The CCR model used in the analysis was the first tool that provided the development of DEA approach by Charnes, Cooper, and Rhodes in 1978. In this method, the variable weight approach is used and the weights are created directly from the data obtained as a result of multiple assumptions and selected calculations with fixed weight are avoided. (Charnes, Cooper, Rhodes, 1978:432). In determining these weights with three constraints through linear programming.

- 1) All data and weights must be positive
- 2) The ratio of weighted outputs to weighted inputs should take a value between zero and one.
- 3) Weights must be used for all DMUs included in the model (Cooper et al., 2011: 13).

Inputs and outputs providing the minimum conditions for analysis in the selection of decision-making units have been investigated and all 25 banks operating in Azerbaijan were selected as decision-making units. In order to analyze efficiency of banks, 24 banks in 2015-2016, 25 banks in 2017-2019 have been included in the study. The restriction of the study is due to the fact that the data of Rabita Bank for the years 2015-2016 cannot be obtained from the Statistical Institute of the Republic of Azerbaijan and the annual reports of the bank. In the study, 4 variables as input - interest expenditures, personnel expenditures, general and private expenditures, and deposits; 3 variables as output - loans, interest income, and non-interest income have been used as a thousand Manat. In order to determine in which year is more efficient at analysis made with CCR and BCC models, Super efficiency, analysis has been made and Improvement suggestions have been developed for the inefficient years.

In input oriented CCR model, 7 banks in 2015, 9 in 2016, 12 in 2017, 13 in 2018, and 16 in 2019 have been efficient. The efficiency score averages of banks in 2015-2019 have changed between 0.65-1. Gunay Bank, Bank VTB, and Bank Melli Iran have been efficient in all years. The average efficiency score has increased linearly from 0.75 in 2015 to 0.95 in 2019. As a result of the analysis, Gunay Bank, Bank VTB, and Bank Melli Iran have been chosen as the reference for inefficient banks.

On BCC model 16 banks in 2015-2016, 17 in 2017, 18 in 2018, and 20 in 2019 have been efficient. The average efficiency scores of the banks included in the analysis during these years have changed between 0.72-1. 12 banks: Access Bank, AFB Bank, Beynelxalq Bank, Bank Melli Iran, Bank Avrasiya, Bank VTB, Gunay Bank, National Bank of Pakistan, Pasha Bank, Premium Bank, Uni Bank, and Xalq Bank have been efficient in all years. The average efficiency score of banks has increased linearly over the years. The average efficiency

score of banks increased from 0.91 to 0.98 in 2019 compared to 2015. The fact that the average efficiency score of the banks are over 90% indicates that most of the banks are technically efficient.

In a result of the analysis, Senaye Bank in 2015, Bank Melli Iran in 2016, and the National Bank of Pakistan in 2017-2019 received the highest Super efficiency score (CCR and BCC). Banks with the least Super Efficiency score by years have been Bank of Baku, Xalq Bank, Access Bank, Yapi Kredi Bank, and Turan Bank.

According to the results acquired from the multivariate regression analysis, it was observed that banks with better capitalization and higher credit concentration tend to exhibit higher productivity levels. In the period under review, the results show that foreign banks exhibited higher levels of efficiency than their domestic counterparts.

As a result of the study, it has been seen that banks in Azerbaijan have increased their efficiency and performance over the years. It has been recommended to the inefficient banks that they should increase their efficiency based on the effectiveness rates from the efficient banks such as Gunay Bank, Bank VTB, AFB Bank and Bank of Baku as reference. It is also recommended to reduce deposit costs in order to increase the volume of deposits to be received from customers. Since the data obtained from this study are relative, it is hoped that it will be useful in future studies for researchers, banks, bank employees, and analysis.

Araştırma Makalesi • Research Article

Determination of Consumer-Based Financial Brand Value in Banking Activities*
Bankacılık Faaliyetlerinde Tüketici Temelli Finansal Marka Değerinin Belirlenmesi

Sevilay Uslu Divanoğlu**, Haşim Bağcı***

Abstract: The banking sector, which has great market potential in Turkey, is developing rapidly in recent years. Along with such rapid development, competition also increases. Therefore, in order to differ from competitors and to excel in competition, banks should raise awareness of their services and render their brands attractive. From a customer perspective; both the financial brand value indicated by statistical data and the consumer-based brand value expressed by services are crucial. In this study, according to the potential customers of the banks in Aksaray; it was be tried to determine which bank has the highest financial brand value and the factors that affect the financial brand value of banks. Measures to be taken in order to increase the financial brand value and solution suggestions for the banks that are customer-oriented have been presented. Since it is difficult to reach all customers of the banks in Aksaray province, a group of 300 people selected impartially from the population was determined as the sample. The questionnaire was applied to 300 people by a simple random sampling method. It can be claimed that there is a significant relationship between the gender of the customers and the confidence felt in the bank, the choice of the bank in the context of monthly income and brand loyalty, and the time that consumers get service from the bank and their recognition of the symbol of the bank. It was concluded that the age range of consumers is effective in the awareness of the bank.

Keywords: Brand, Brand Value in Banking, Financial Brand Value

Öz: Türkiye'de büyük bir pazar potansiyeline sahip olan bankacılık sektörü son yıllarda hızla gelişiyor. Bu hızlı gelişme ile rekabet de artıyor. Bu nedenle, rakiplerinden farklı olmak ve rekabette üstünlük sağlamak için bankaların hizmetlerinde farkındalık yaratmaları ve markalarını cazip hale getirmeleri gerekmektedir. Bankalar sektörde lider olabilmek için kendi marka değerlerini belirlemek ve bu değeri sürekli olarak artırmak için çalışmak zorundadırlar. Müşteri perspektifinden bakıldığında; hem istatistiksel verilerle gösterilen finansal marka değeri hem de hizmetlerle ifade edilen tüketici bazlı marka değeri önemlidir. Bu çalışmada Aksaray'daki bankaların

* This study is derived from the abstract presented by the authors at the "13th International Conference on New Challenges in Management and Business".

** Assoc. Prof. Dr., Aksaray University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business
ORCID: 0000-0001-8210-2622, sevilayuslu@yahoo.com (Sorumlu Yazar)

*** Assoc. Prof. Dr., Aksaray University, Faculty of Health Sciences, Department of Health Management
ORCID: 0000-0002-5828-2050, hasimbagci1907@hotmail.com

Cite as/Atıf: Divanoğlu, S. U. & Bağcı, H. (2022). Determination of consumer-based financial brand value in banking activities. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 139-155.
<http://dx.doi.org/10.18506/anemon.930647>

Received/Geliş: 30 April/Nisan 2021

Accepted/Kabul: 11 April/Nisan 2022

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

potansiyel müşterilerine göre; hangi bankanın finansal marka değerinin daha yüksek olduğu ve bankaların finansal marka değerini etkileyen faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Finansal marka değerini artırmak için alınacak tedbirler ve müşteri odaklı bankalar için çözüm önerileri sunulmuştur. Aksaray ilindeki bankaların tüm müşterilerine ulaşmak zor olduğundan, örneklem olarak evrenden tarafsız olarak seçilen 300 kişilik bir grup belirlenmiştir. Anket basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile 300 kişiye uygulanmıştır. Müşterilerin cinsiyeti ile bankaya duyulan güven, aylık gelir ve marka bağlılığı bağlamında banka tercihi, tüketicilerin bankadan hizmet alma süreleri ve bankanın sembolünü tanımaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir. Tüketicilerin yaş aralığının banka farkındalığında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marka, Bankacılıkta Marka Değeri, Finansal Marka Değeri

Introduction

The brand, which is an important element of marketing science for many years, and which businesses use to distinguish their products from competing products, is a concept that has ongoing from ancient times to today. The concept of brand has been used in ancient times to distinguish the animals owned by persons and has been used since the 12th century to provide product quantity and quality control and to increase the perceived value of the product and property.

In today's competitive conditions that dominate the consumer-oriented contemporary marketing concept; in order to sustain their assets, enterprises must gain profit and maximize market value by having the advantage of competition, establishing long-term communication with existing customers, and acquiring new customers. In order to acquire new customers and keep their existing customers, the brands are emerging as concepts that affect customers' choice of products or services, differentiates customers' products and services from their counterparts. Also, the brand provides differentiation and a competitive advantage for businesses. The brand, which is used as identifying products and services as a name, sign, and symbol, provides insight into the issues such as choosing products and services, recommending or purchasing them for the environment by increasing their awareness of the products and services. Therefore, the brand plays an important role in the positioning of the companies in the market area where they operate and preferred by consumer and has a significant effect on the continuation of the existing and future assets of the enterprises (Özer, Burul, and Gültekin, 2013: 297; Faircloth, Capella, and Alford, 2001: 61; Palumbo and Herbig, 2000: 116; Zeithaml, 1988: 12). Profit, which is one of the objectives of the enterprises, has been replaced with gained value over time. In recent years, the concept of value is emphasized in finance and marketing literature. Consumer-based brand value and sub-dimensions of this concept such as brand loyalty, brand connotations, perceived quality, and brand awareness have great importance since the brand adds value to the goods and services. The way of having a financial value of a brand is the positive thoughts from the consumer's mind (Uztuğ, 2003: 47).

In addition to providing differentiation from competitors, the brand reflects the financial and intangible values of companies as a whole, as well as the names, signs, colors, and symbols. The companies that offer the products or services separately or with the same brand by registering brands gain the differentiation of the products and services from the others and the legal protection of the ownership of the companies and thus the personal rights associated with the brand such as name, logo, and symbol. The service mark is the mark used by the enterprises producing services to differentiate their services from the other enterprises' services; this is especially the marking process in sectors such as banking, health, and tourism. With the service brand, it provides the opportunity to individualize the services provided in the banking activities where the face-to-face communication is intense with the customers and differentiate it from the services of the competitors and protect the rights of the brand. In banking, customers' awareness, knowledge, and positive thoughts about the brand are an investment for banks. When the product and service are branded, the customers have information about the services of the banks and keep the information they have acquired in their minds and this information creates an added value by affecting the feelings and thoughts of the customers about the service. This value is expressed as the brand value. Creating brand value by taking into account brand addiction, awareness, connotation, and perceived quality dimensions in banking activity and measuring the brand value perceived by customers are important for both marketing and finance strategy of banks (Wood, 2000:

664; Toksarı and İnal, 2011: 70; Öztürk, 2010: 47; Gemci, Gülşen, and Kabasakal, 2009: 109; Sağlam, 2014: 16; Ural and Perk, 2012: 12).

In this study; it is considered to determine which bank would be preferred by the banking customers in Aksaray and to examine it from a financial and marketing perspective. In order to realize the purpose, research has been conducted to determine the financial brand value of the banks and to determine how effective the value of the consumer-based financial brand is in the choice of bank.

Consumer Brand Value

Brand value offers value to different groups such as investors, producers, retailers, and customers in the economy. Investors are interested in financial value; manufacturer companies and retailers are interested in strategic aspects. Brand value provides facilities such as higher sales, profit margin, new product, service development, market launch, and protection of the brand from the attacks of competing companies. In order to obtain these opportunities, enterprises must establish an effective brand value. For creating an effective brand value, companies need to create positive brand thinking with quality products and services, to keep purchasing habits at the highest level, to develop a brand image, and to develop a consistent brand image in order to increase customer relations. With the actualizing of these elements, a brand image that creates confidence in customer perception is formed. This confidence increases the loyalty of the customers over time and enables them to become willing to pay the overpayment for the brand. Thus, the brand perceived as high value by the customer increases the satisfaction of the customers by providing positive relations between the consumer and the company. Therefore, the brand value provides a consistent capacity to the product and service, contributes to the competitive advantage of the enterprises and branding for the product. The effective management of the brand value of the enterprises paves the way for the development of the enterprises by providing the continuity of the enterprises (Rio, Vazquez and Iglesias, 2001: 452; Vazquez et al., 2002: 28; Lassar, Mittal and Sharma, 1995: 11; Farquhar, 1989: 29; Ural and Perk, 2012: 12; Cobb-Walgren, Ruble and Donthu, 1995: 26; Çelikkol, 2017: 274; Sweeney and Soutar, 2001: 204; Kamakura and Russell, 1993: 10).

The main objective of the brand studies is to strengthen the businesses that have brands, to obtain consumer loyalty. Brand loyalty can be defined as the consumer's belief in the brand. The ability of consumers to perceive certain features of a brand and to be influenced by features will increase loyalty to that brand. The most important feature of being a strong brand is to create a loyal customer. In order to have a loyal customer base for a brand, the brand must be recognized and preferred.

The brand summarizes the functional and emotional characteristics of the product for consumers and helps to remember the information in memory and the decision to purchase (Uztuğ, 2003: 21). Also, Farquhar (1989), who expressed the brand value as an additional value provided for the company and the consumer, explained this concept as the value that a product adds to the brand. In the literature, brand value definitions are explained in two different ways as financial and behavioral. The financial value of the brand represents the present value of all financial inputs that the company may benefit from the use of a brand. In terms of behavior, brand value is defined as differentiation that provides competitive benefits outside the price of the product and service (Farquhar, 1989: 24; Bilgili et al., 2008: 22; Yoo, Donthu, and Lee, 2000: 195).

Financial Brand Value

Financial-based approaches have been applied in the conceptualization of brand value. Financial-based brand value measurements were used to manage marketing decisions, evaluate the effectiveness of these decisions, and add value to the company brand in financial transactions. It is stated in the financial-based brand value approach that, by ignoring the attitudes and thoughts of the customers, it gives priority to the financial accounting perspective which consists of brand market performance (Ailawadi, Lehmann and Neslin, 2003: 2; Kocaman and Güngör, 2012: 145).

It is important to determine the financial-based brand value because of the impact on the company balance sheet. The most important problem at this point is the difficulty in indicating the financial-

based brand value on the balance sheet since the customer-based brand value affects the financial value of the brand. The financial brand value that consists of the company's tangible and intangible assets is related to the measurement of consumer-based brand value returns (Simon and Sullivan, 1993: 31; Lassar et al., 1995: 1).

In the financial-based brand value approach, with the increasing importance of brand value for companies, various researches are used to develop and test the calculation method to determine the asset value of a brand name. The financial-based brand value approach, which focuses on determining the value of the brand over the numerical values such as price premiums and license fees, is generally considered in three ways: "based on cost", "based on market value" and "based on capital markets" (Lassar et al., 1995: 11; Kocaman and Güngör, 2012: 145).

In the financial-based brand value approach, it is expressed in the present value of future benefits to the company arising from the use of a brand while the brand value approach based on marketing (customer, consumer) refers to the perception of a strong brand in the customer's mind (Özgüven, 2010: 147).

Brand in the Banking Sector

In order to sustain the existence of the enterprises in the banking sector, which is one of the most intense areas of competition, creating brand and brand value perception is very important for them to survive.

"Banks are financial companies who collect deposits from customers and use these deposits in different credit transactions in the most efficient way" (Onan, 2006). The banking sector is a sector that mediates the transfer of resources (funds) in the transformation of savings into investments through the system of payments on which it is established within the financial system. The Turkish banking sector consists of the Central Bank of Turkey, trade, development, and investment banks. Commercial banks not only collect deposits but also offer various services to customers. Due to the intangible, complex, and uncertain nature of the services such as premium savings, movable value sales, lending, deposit and transfer transactions, and various credit advantages of the banks, these services are formed by contracts. The marketing of these services to the customers is made through direct distribution channels. This distribution is carried out through various branches of banks. These services offered through bank branches, continue outside with the help of technological machines and internet banking. This situation contributes to the reduction of the customer density in branches and thus to shorten the time allocated to the transactions and to make more effective time using of the employees (Onan, 2006: 153-159).

In addition to collecting term or short-term deposits and distributing them to customers on a short-term basis, the commercial banks offer customers a wide range of services and in return, the bank gains a great deal of money. Therefore, the main purpose of the services offered by banks is to collect more deposits to reach more customers, increase market shares and service sales, and achieve large gains. In the banking sector, where intensive competition is taking place, banks can achieve their objectives by producing higher quality products and providing services from their competitors; brand awareness, effective associations about the brand, and marketing strategies to create a positive brand image. Creating a positive brand perception in the minds of the customers; pricing of services such as interest, fees, and commissions; service delivery channels delivered to the customer through technology such as branch, customer representative, ATM, salary distribution, internet banking; sales promotion, call center marketing, sales development, individual sales, advertising and sponsorship management strategies, such as effective management of their differentiation depends on the different (Akyıldız, 2017: 9; Onan, 2006: 157-159; Aydın, 2009: 9; Onan, 2017: 531).

In short, banks can survive, stay one step ahead of their competitors, develop sales volume and create brand value; brand awareness, brand connotations, quality of service, and brand addiction in customers' minds. Developing these factors in the banking sector; how customers perceive the brand depends on the recognition of the target customer. At this point, the banks' marketing strategies; credit card system features, credit and term interest rates, the quality of the service, the risk, the solution of the problems, trust and employee behavior, such as elements of the customer needs to develop in the direction of the expectations (Korkmaz et al., 2015: 119).

Literature Review

Although the studies examining the dimensions of financial brand value in banking are quite limited, studies on brand value are included in the literature.

Onan's (2017) study in the banking sector was determined that perceived service quality had a positive effect on brand dependence. In other words, the service offered by the bank increases the level of quality perceived by the customer, and the dependence on the bank brand increases. It is stated that the reliability and assurance perception of the bank has an impact on brand dependence. However, it was concluded that the personal service of the bank did not have any impact on brand dependence.

Mazıcı (2016) stated that communication with bank customers had a significant impact on brand development and that each new application on the internet provided brand differentiation.

Mohammad and Alhamadani (2011) determined that customers' trust in the bank, the relevant attitudes of the employees, and the reliability of the bank ensured brand loyalty and were effective in the customer's preference of the brand.

Çetin (2009), in his study on brand value for hotel businesses, detected that the most effective factor in the formation of brand value was the perceived quality. Upon comparison of the perceived quality levels of hotel enterprises, it was stated that a difference existed in the perceived quality level of each enterprise. Also, it was emphasized that quality perception, brand image, and brand awareness were quite important in brand value formation. High levels of these factors affected the customer's choice of purchase and brand dependence.

According to Onan's study (2006) conducted on the banking sector; customer salaries to the bank, secure internet banking, positive attitudes of employees, short waiting times in the branch, low filing costs and commissions, and solving problems in a short time positively affected the dependence on the brand. However, according to the results of the research, the credit card interest rates higher than that of the competitor banks, the rude behavior of employees, and the complexity of internet banking had adverse effects on brand dependence.

Lewis and Soureli (2006) stated that strategies such as distribution speed, efficiency, geniality, comfortable communication, and communication frequency affected the customers' dependence on the bank, i.e. brand dependence.

Leverin and Liljander (2006) stated that effective relationship-building activities were important in terms of brand success and sustainability of banks.

Liang and Wang (2004) stated that there was a positive relationship between brand loyalty and perceived service quality, customer trust, and attitude towards customers.

Methodology

The sample of the survey is composed of the customers of the banks in the center of Aksaray. In this study, according to the potential customers of the banks in Aksaray; the financial brand value of which bank is higher and the factors that increase the financial brand value of banks are determined. The questions that form the basis of the study were prepared as a 5-point Likert-type (strongly disagree, disagree, undecided, agree, absolutely agree). A questionnaire was prepared for research with the help of the information obtained from the literature review. The universe of the research is the customers of banks operating in Aksaray. The sample of the study is a group of 300 randomly selected from the universe. Therefore, the sample was selected by simple random sampling method. The questionnaire was applied to 300 people by a simple random sampling method. The research sample represents the province of Aksaray and the sample size is sufficient. However, after non-validated questionnaires were analyzed, analyzes were made for 251 questionnaires. Ethics committee approval was obtained for this study (Board name: Aksaray University Human Resources Ethics Committee, Date: 24.04.2020, Decision number: 2020/02).

The questionnaire used in the research consists of 25 questions. In the first part of the questionnaire, 6 questions consisted of demographic characteristics, and brand value scale questions consisted of 19 questions.

Yoo and Donthu's (2001) scales were used for the measurement of brand value in the studies that were conducted.

Findings

Table 1. Consumers' Demographic Characteristics

		FREQUENCY	PERCENT
GENDER	Male	154	61,4
	Female	90	35,9
	Total	244	97,2
	Missing	7	2,8
	Total	251	100,0
EDUCATION LEVEL	Primary education	21	8,4
	High school	74	29,5
	Academy	29	11,6
	Graduate	99	39,4
	Postgraduate	21	8,4
	Total	244	97,2
	Missing	7	2,8
AGE	Total	251	100,0
	18-28	57	22,7
	29-39	123	49,0
	40-49	40	15,9
	50-59	16	6,4
	60+	8	3,2
	Total	244	97,2
	Missing	7	2,8
	Total	251	100,0
MONTHLY INCOME	1000 TL and less	12	4,8
	1001-2000 TL	37	14,7
	2001-3000 TL	72	28,7
	3001-4000 TL	49	19,5
	4001 TL and above	74	29,5
	Total	244	97,2
	Missing	7	2,8
Total	251	100,0	
TIME TO TAKE SERVICE FROM THE BANK	0-12 month	19	7,6
	13-24 month	33	13,1
	25-36 month	55	21,9
	37-48 month	32	12,7
	49 months and above	111	44,2
	Total	250	99,6
	Missing	1	0,4
Total	251	100,0	

97.2% of the surveyed consumers specifying their gender, education level, age, and monthly income while 2.8% do not. In addition, 99.6% of these consumers indicate the period of service from the bank and 0.4% of them do not specify. 61.4% of the consumers who stated their gender were male and 35.9% were female. 39.4% of the consumers who stated the level of education are undergraduate, 29.5% are high school, 11.6% are academy, 8.4% are primary education and 8.4% are at postgraduate level. 49.0% of the consumers who stated their ages were 29-39, 22.7% were 18-28, 15.9% were 40-49, 6.4% were 50-59 and 3.2% were the age group of 60 years and older. Moreover, 4.8% of the consumers who stated their monthly income were 1000 TL and less, 14.7% 1001-2000 TL, 28.7% 2001-3000 TL, 19.5% 3001-4000 TL, and 29.5% of them are in income level of 4001 TL and higher. 7.6% of the

respondents who stated that the time to receive services from the banks were 0-12 months, 13.1% 13-24 months, 21.9% 25-36 months, 12.7% 37-48 months, and 44.2% of the service period was 49 months and above.

Table 2. Banks Most Frequently Used by Consumers

BANKS	FREQUENCY	PERCENT
Akbank	15	6,0
Albaraka Türk	2	0,8
Denizbank	39	15,5
Finansbank	31	12,4
Garanti Bank	27	10,8
Halkbank	14	5,6
HSBC	2	0,8
İng. Bank	2	0,8
İş Bank	44	17,5
Kuveyt Türk	3	1,2
Şekerbank	1	0,4
TEB	4	1,6
Türkiye Finans	8	3,2
Vakıfbank	10	4,0
Yapı Kredi	15	6,0
Ziraat Bank	33	13,2
Ziraat Katılım	1	0,4
TOTAL	251	100,0

The customer ratio of the banks is as follows: 17.5% İş Bank, 15.5% Denizbank, 12.4% Finansbank, 10.8% Garanti Bank, 13.2% Ziraat Bank, 6.0% Akbank, 0.8% Albaraka Türk, 5.6% Halkbank, 0.8% HSBC, 0.8% ING Bank, 1.2% Kuveyt Türk, 0.4% Şekerbank, TEB 1.6%, Turkey Finance 3.2%, 4.0% Vakıfbank, Yapı Kredi 6.0% and 0.4% Ziraat Participation Bank.

Table 3. Average and Standard Deviation of Brand Value Scale

Scale Questions	N	Mean	Standard Deviation
I feel safe in this bank.	243	4.0617	1.10235
This bank is my first choice.	243	3.8272	1.25102
When I compare it with other banks, I always prefer this bank.	243	3.9053	1.16211
I trust the group that this bank is involved in.	243	3.9177	1.04120
I am happy to be a client of this bank.	243	3.9794	1.05018
I feel privileged as a client of this bank.	243	3.7613	1.17859
The quality of services I receive from this bank is higher than other banks.	243	3.8889	1.07949
The functions of the services I receive from this bank are higher than other banks.	243	3.8889	1.07565
The problems I encounter while receiving services from this bank are solved immediately.	243	3.8807	1.06317
When I compare this bank's services to other banks, I can recognize it immediately.	243	3.8724	1.12273
I am aware of this bank.	243	4.0082	0.95775
The characteristics of this bank immediately come to mind.	243	3.8683	1.08671
The symbols and logos of this bank come to my mind.	243	4.1975	0.98861
I hardly remember this bank.	243	2.3416	1.51664
I am more satisfied with the services of this bank than other banks.	243	3.9259	1.03785
Even if the services of this bank are the same as the others, I prefer that.	243	3.7819	1.15965
I prefer this bank even if other banks have the same service characteristics.	243	3.8066	1.11324
I prefer this bank even if other banks are better.	243	3.6049	1.31434
I prefer this to others even if they are the same.	243	3.7654	1.20198

243 consumers responded to the questions of the brand value scale. It is seen that the average of the answers given by the consumers to the brand value scale questions ranged between 2.3416 and 4.1975. It is observed that the standard deviations are between 0.95775 and 1.51664.

Brand Value Scale Reliability Analysis

The first condition of a measurement tool that can be considered valid is reliability and therefore reliability analysis is performed to get information about whether the items in the scale measure the desired feature.

As a result of the reliability analysis performed on the brand value scale questions, Cronbach's Alpha value is 0.953. This shows that the scale is highly reliable. The higher the Cronbach's Alpha coefficient of the scale, it is assumed that the items on the scale consist of items that are consistent with each other and have elements of the same property. Therefore, it can be said that the brand value scale is highly reliable.

Table 4. Brand Value Scale Reliability Analysis

Cronbach's Alpha	Number of Items
,953	19

Brand Value Scale Chi-Square Tests

Table 5. Gender and Self-Confidence Cross-Table

Gender		Strongly Disagree	Disagree	Undecided	Agree	Strongly Agree	Total
Male	N	9	6	13	53	68	149
	%	3,8	2,5	5,5	22,5	28,8	63,1
Female	N	1	9	16	27	34	87
	%	0,4	3,8	6,8	11,4	14,4	36,9
Total	N	10	15	29	80	102	236
	%	4,2	6,4	12,3	33,9	43,2	100

14.4% of female customers feel safe in the bank they prefer, while 28.8% of male customers feel safe in the bank. In addition, 3.8% of female customers do not feel safe in the bank of choice, while 0.4% of male customers do not feel safe in the bank they prefer. 12.3% of the surveyed customers are undecided about feeling safe in the bank.

Table 6. Gender and Self-Confidence Chi-Square Test

	Value	df	Sig.
Chi-Square Test	11,607	4	0,021

H_0 : There is no significant relationship between gender and trust felt in the bank.

H_1 : There is a significant relationship between gender and trust felt in the bank.

H_0 is accepted as H_1 is rejected since the significance value is lower than 0.05 as shown in the table. So; there is a significant relationship between the gender of the customers and the trust felt in the bank.

Table 7. Monthly Income and Quality of Service Cross-Table

Monthly Income		Strongly Disagree	Disagree	Undecided	Agree	Strongly Agree	Total
1000-	N	0	1	6	5	0	12
	%	0,0	0,4	2,5	2,1	0,0	5,1

1001-2000	N	2	2	9	9	12	34
	%	0,8	0,8	3,8	3,8	5,1	14,4
2001-3000	N	1	6	18	19	25	69
	%	0,4	2,5	7,6	8,1	10,6	29,2
3001-4000	N	3	0	6	24	14	47
	%	1,3	0,0	2,5	10,2	5,9	19,9
4001+	N	3	6	11	23	31	74
	%	1,3	2,5	4,7	9,7	13,1	31,4
Total	N	9	15	50	80	82	236
	%	3,8	6,4	21,2	33,9	34,7	100

It is seen that 22.8% of the bank's service quality (participants and those who absolutely participate) is of importance in the banks preferred by customers with a monthly income of 4000 TL and above. This shows that as customers' income increases, they give direction to bank preferences by prioritizing service in terms of brand value.

Table 8. Monthly Income and Brand Value of Bank Quality of Service Chi-Square Test

	Value	df	Sig.
Chi-Square Test	27,08	16	0,041

H₀: There is no significant relationship between monthly income and brand value of bank services.

H₁: There is a significant relationship between monthly income and brand value of bank quality.

Since Sig = 0.041 < 0.05, H₀ is rejected, and H₁ is accepted. It has been determined that the importance of the customers, who are based on brand value in banking activities, give importance to the level of service of the bank and the importance of the customers who give importance to it increases as their income levels increase. For this reason, it is advised that banks should carry out activities that will increase the service quality and add brand value to this process.

Table 9. Monthly Income and Brand Loyalty in the Context of the Bank Preferred Status Cross Table

Monthly Income		Strongly Disagree	Disagree	Undecided	Agree	Strongly Agree	Total
1000-	N	1	2	3	5	1	12
	%	0,4	0,8	1,3	2,1	0,4	5,1
1001-2000	N	3	8	5	8	10	34
	%	1,3	3,4	2,1	3,4	4,2	14,4
2001-3000	N	2	2	22	20	23	69
	%	0,8	0,8	9,3	8,5	9,7	29,2

3001-4000	N	3	4	7	18	15	47
	%	1,3	1,7	3,0	7,6	6,4	19,9
4001+	N	6	4	16	16	32	74
	%	2,5	1,7	6,8	6,8	13,6	31,4
Total	N	15	20	53	67	81	236
	%	6,4	8,5	22,5	28,4	34,3	100

13.6% of customers with a monthly income of 4001 TL and above stated that they preferred this bank by considering the banking services and remaining loyal to the bank. When the monthly income level is examined, it is seen that as the income level increases, the bank chooses the same bank based on the service quality and the brand value created by the bank in mind.

Table 10. Monthly Income and Brand Loyalty in the Context of the Bank Preferred Status Chi-Square Test

	Value	df	Sig.
Chi-Square Test	28,618	16	0,027

H_0 : There is no significant relationship between monthly income and bank preference in the context of brand loyalty.

H_1 : There is a significant relationship between monthly income and bank preference in the context of brand loyalty.

As shown in the table, H_0 is rejected and H_1 is accepted since it has a significance level of 0.027. Considering the brand loyalty to the bank, it is determined that the consumers with high-income levels care more about this preference. It can be said that the level of brand loyalty increases as consumers' income level increases.

Table 11. Cross-Table of Bank Awareness with Age Ranges

Age Range		Strongly Disagree	Disagree	Undecided	Agree	Strongly Agree	Total
18-28	N	2	6	9	5	17	56
	%	0,8	2,5	3,8	2,1	7,2	23,7
29-39	N	2	4	22	8	49	123
	%	0,8	1,7	9,3	3,4	20,8	52,1
40-49	N	0	2	9	20	11	38
	%	0,0	0,8	3,8	8,5	4,7	16,1
50-59	N	0	0	0	18	5	14
	%	0,0	0,0	0,0	7,6	2,1	5,9
60+	N	0	2	2	16	1	5
	%	0,0	0,8	0,8	6,8	0,4	2,1
Total	N	4	14	42	67	83	236
	%	1,7	5,9	17,8	28,4	35,2	100

20.8% of the respondents in the 29-39 age group stated that they preferred the bank's brand value and were aware of this bank. In total, it is seen that young consumers between 18-28 and 29-39 years of age prefer bank by caring about bank awareness and brand value.

Table 12. Bank Awareness with Age Interviews Chi-Square Test

	Value	df	Sig.
Chi-Square Test	27,377	16	0,037

H₀: There is no significant relationship between age range and bank awareness.

H₁: There is a significant relationship between age range and bank awareness.

As seen above, there is a significant relationship between age range and bank awareness (0.037). Therefore, it is seen that the age range of the consumers is effective in the awareness of the bank.

Table 13. Cross-Table of Recognition of Bank's Characteristics with Age Ranges

Age Range		Strongly Disagree	Disagree	Undecided	Agree	Strongly Agree	Total
18-28	N	4	8	13	17	14	56
	%	1,7	3,4	5,5	7,2	5,9	23,7
29-39	N	1	4	28	34	56	123
	%	0,4	1,7	11,9	14,4	23,7	52,1
40-49	N	2	6	8	15	7	38
	%	0,8	2,5	3,4	6,4	3,0	16,1
50-59	N	1	1	2	6	4	14
	%	0,4	0,4	0,8	2,5	1,7	5,9
60+	N	0	0	2	2	1	5
	%	0,0	0,0	0,8	0,8	0,4	2,1
Total	N	8	19	53	74	82	236
	%	3,4	8,1	22,5	31,4	34,7	100

It is seen that 34.7% of the consumers are loyal to the brand they prefer and they know the characteristics of this bank. When we examine the age range; It is seen that 23.7% of the consumers in the 29-39 age group recognize the characteristics of the banks immediately, while 1.7% of the 18-28 age group do not recognize their characteristics.

Table 14. Recognition of the Bank's Characteristics by Age Interviews Chi-Square Test

	Value	df	Sig.
Chi-Square Test	27,596	16	0,035

H₀: There is no significant relationship between the age range and the Bank's characteristics.

H₁: There is a significant relationship between age range and recognition of the Bank's characteristics.

As it is understood from the table, there is a meaningful relationship between the age range and recognition of the characteristics of the bank. Therefore, it can be said that the age range is effective on the brand value given to the bank.

Table 15. Cross-Table of Knowledge by Knowing the Characteristics of the Bank with Educational Level

Education Level		Strongly Disagree	Disagree	Undecided	Agree	Strongly Agree	Total
Primary education	N	1	2	4	7	5	19
	%	0,4	0,8	1,7	3,0	2,1	8,1
High school	N	2	12	19	26	10	69
	%	0,8	5,1	8,1	11,0	4,2	29,2
Academy	N	1	1	6	8	12	28
	%	0,4	0,4	2,5	3,4	5,1	11,9
Graduate	N	4	4	18	28	45	99
	%	1,7	1,7	7,6	11,9	19,1	41,9
Postgraduate	N	0	0	6	5	10	21
	%	0,0	0,0	2,5	2,1	4,2	8,9
Total	N	8	19	53	74	82	236
	%	3,4	8,1	22,5	31,4	34,7	100

The level of education is known to be effective in knowing the characteristics of the bank. It can be said that 31% of the consumers at the undergraduate level (Agree + Strongly Agree) prefer the bank because they know the characteristics of the bank.

Table 16. Educational Levels and Characteristic Properties of the Bank

	Value	df	Sig.
Chi-Square Test	30,195	16	0,017

H₀: There is no significant relationship between education levels and knowing the bank's characteristics.

H₁: There is a significant relationship between education levels and knowing the bank's characteristics.

As seen in Table 12, there is a significant relationship between the educational levels and the characteristics of the bank. Therefore, it is determined that the consumers who are at the undergraduate level of the education level prefer the bank by knowing the characteristics of the bank that we can identify with the brand value.

Table 17. Time to receive the bank from the bank with confidence in the feeling of self-confidence in the Bank Cross Table

Service Receive Time		Strongly Disagree	Disagree	Undecided	Agree	Strongly Agree	Total
0-12 month	N	0	8	5	1	3	17
	%	0,0	3,3	2,1	0,4	1,2	7,0
13-24 month	N	2	0	6	11	13	32
	%	0,8	0,0	2,5	4,5	5,4	13,2
25-36 month	N	3	3	10	23	15	54
	%	1,2	1,2	4,1	9,5	6,2	22,3
37-48 month	N	1	1	2	15	13	32
	%	0,4	0,4	0,8	6,2	5,4	13,2
49 month +	N	5	3	6	31	62	107
	%	2,1	1,2	2,5	12,8	25,6	44,2
Total	N	11	15	29	81	106	242
	%	4,5	6,2	12,0	33,5	43,8	100

As seen in Table 17, it is seen that the percentage of customers who have been in service for more than 4 years in the bank is higher in the bank. In this context, it can be said that the consumers who have long service from the bank trust their preferred bank.

Table 18. Time to receive a bank from the bank and feel safe in the bank Chi-Square Test

	Value	df	Sig.
Chi-Square Test	81,930	16	0,000

H₀: There is no significant relationship between the time of receiving bank services and feeling secure in the bank.

H₁: There is a significant relationship between the time to get service from the bank and feeling secure in the bank.

As can be seen in the table above, hypothesis H₀ is rejected because the significance level is less than 0.05. Therefore, there is a meaningful relationship between consumer service times and the feeling of feeling safe in the bank.

Table 19. Time to Receive Service from the Bank and Cross-Table of Recognition of the Symbol-Logo of the Bank

Service Receive Time		Strongly Disagree	Disagree	Undecided	Agree	Strongly Agree	Total
0-12 month	N %	1 0,4	1 0,4	3 1,2	10 4,1	2 0,8	17 7,0
13-24 month	N %	1 0,4	4 1,7	2 0,8	17 7,0	8 3,3	32 13,2
25-36 month	N %	2 0,8	1 0,4	7 2,9	21 8,7	23 9,5	54 22,3
37-48 month	N %	0 0,0	1 0,4	3 1,2	17 7,0	11 4,5	32 13,2
49 month+	N %	4 1,7	3 1,2	6 2,5	26 10,7	68 28,1	107 44,2
Total	N %	8 3,3	10 4,1	21 8,7	91 37,6	112 46,3	242 100

It is seen that 28.1% of the customers who received more than 4 years of service from the bank know the logo and the symbol of the bank. This shows that consumers care about the brand image which is a brand function.

Table 20. Recognizing the Symbol Logo of the Bank with the Time of Taking Service from the Bank Chi-Square Test

	Value	df	Sig.
Chi-Square Test	39,107	16	0,001

H₀: There is no significant relationship between the period of receiving service from the bank and the identification of the symbol and logo of the bank.

H₁: There is a significant relationship between the time period of getting service from the bank and recognition of the symbol and logo of the bank.

As seen in Table 20 (0,001), there is a meaningful relationship between the time of getting the service from the bank and the recognition of the symbol of the bank.

Conclusion

The key point to create brand value is to create a positive image related to the brand on the customer. In today's conditions of intense competition, it is very difficult to create and maintain a strong brand. In order to generate profit, to meet the need for cash, to increase the credibility of the institution in different areas, and to maximize the market value of the corporate and product brand, financial value creation efforts can be focused on.

The concept of brand value is an interdisciplinary concept. Not only marketing experts but also financial experts are interested in this issue. From a financial point of view, the brand owner is

considered as the present value of the benefits of a brand in the future, while a strong brand name refers to the position of the consumer in the mind of the consumer.

In the banking sector, marketing activities are increasing day by day, and it is vital to create customer loyalty or consumer loyalty by persuading consumers. In this context, it is thought that our study will contribute to the determination of the factors that are effective in increasing the financial brand value of banks.

Upon examining the result of the analysis, it can be claimed that there is a significant relationship between the gender of the customers and the confidence felt in the bank, the choice of the bank in the context of monthly income and brand loyalty, and the time that consumers get service from the bank and their recognition of the symbol of the bank. In addition, there is a significant relationship between the time of service of the consumers from the bank and the feeling of confidence in the bank, the level of education and recognition of the characteristics of the bank, and the age range and recognition of the characteristics of the bank. It was concluded that the age range of consumers is effective in the awareness of the bank.

It is thought that the application of the research in different regions with different measurement tools and with a higher number of samples in future studies related to the subject would contribute to the literature and the sector regarding certain matters in which our study lacks. Furthermore, efforts should be made to increase the number of strategies for bank managers who wish to increase their efforts on this subject, to draw attention to the problems of the people using the banks, and to ensure customer loyalty.

References

- Ailawadi, K. L., Lehmann D. R. & Neslin, S. A. (2003). Revenue premium as an outcome measure of brand equity, *Journal of Marketing*, 67(4), 1-17.
- Akyıldız, B. (2017). Denizli ilinin tüketici temelli marka değeri algısı: karşılaştırılmalı bir araştırma (Master Thesis). Pamukkale University Social Sciences Institute, Denizli.
- Aydın, G. (2009). Tüketici temelli marka değerinin firmaların finansal performansı üzerine etkisi: Türkiye’de bir çalışma (PhD Thesis). İstanbul Technical University, Natural and Applied Sciences Institute, İstanbul.
- Bilgili, B., Güllülü, U., Ünal, S. & Gödekmerdan, L. (2008). Sigorta hizmetlerinde tüketici temelli marka değeri yaratılması. *Journal of Marketing and Marketing Research*, 1(2), 19-53.
- Cobb-Walgreen, C. J., Ruble, C. A. & Donthu, N. (1995). Brand equity, brand preference, and purchase intent. *Journal of Advertising*, 24(3), 25-40.
- Çelikkol, Ş. (2017). Marka değeri ve marka güveni ilişkisini ölçmeye yönelik bir hava yolu şirketi müşterileri üzerine bir araştırma. *Iğdır University Journal of Social Sciences*, 12(July), 271-301.
- Çetin, İ. (2009). Otel işletmelerinde marka değeri ve turistik tüketici satınalma davranışlarına etkisi: Çeşme örneği (Unpublished PhD Thesis). Dokuz Eylül University Social Sciences Institute, İzmir.
- Faircloth, J. B., Capella, L. M. & Alford, B. L. (2001). The effect of brand attitude and brand image on brand equity. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 9(3), 61-75.
- Farquhar, P. (1989). Managing brand equity. *Marketing Research*, 1(3), 24-33.
- Gemci, R., Gülşen, G., & Kabasakal, F. M. (2009). Markalar ve markalaşma şartları. *Uludağ University Journal of The Faculty of Engineering*, 14(1), 105-114.
- Kamakura, W. A. & Russell, G. J. (1993). Measuring brand value with scanner data. *International Journal of Research in Marketing*, 10(1), 9-22.

- Kocaman, S. & Güngör, İ. (2012). Destinasyonlarda müşteri temelli marka değerinin ölçülmesi ve marka değeri boyutlarının genel marka değeri üzerindeki etkileri: Alanya destinasyonu örneği. *Journal of Alanya Faculty of Business*, 4(3), 143-161.
- Korkmaz, M., Yücel, A. S., Gümüş, S., Karta, N., Aytaç, A. & Germir, H. N. (2015). Türk bankacılık sektöründe atm sorunları ve müşteri memnuniyet algısının uygulamalı bir örneği. *Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 4(Spring- Summer), 113-140.
- Lassar, W., Mittal, B. & Sharma, A. (1995). Measuring customer-based brand equity. *Journal of Consumer Marketing*, 12(4), 11-19.
- Leverin, A. & Liljander, V. (2006). Does relationship marketing improve customer relationship satisfaction and loyalty? *International Journal Of Bank Marketing*, 24(4), 232-251.
- Lewis, B. R. & Soureli, M. (2006). The antecedents of consumer loyalty in retail banking. *Journal Of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 5(1), 15-31.
- Liang, C. J. & Wang, W.-H. (2004). Attributes, benefits, customer satisfaction and behavioral loyalty - an integrative research of financial services industry in Taiwan. *Journal of Services Research*, 4(1), 57-91.
- Mazıcı, E. A. (2016). Marka konumlandırma ilişki yönetimi: bankacılık sektöründe web sayfaları üzerinden bir değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 44, 73-90.
- Mohammad, A. A. S. & Alhamadani, S. Y. M. (2011). Perspectives and customer satisfaction in commercial banks working in Jordan. *Middle Eastern Finance and Economics*, 14, 1-13.
- Onan, G. (2006). Hizmet sektöründe marka sadakati ve teb üzerine bir uygulama (Unpublished Mater Thesis). Dokuz Eylül University Social Sciences Institute, İzmir.
- Onan, G. (2017). Bankacılık sektöründe hizmet kalitesinin marka bağlılığı üzerine etkisi. *ODU Journal of Social Sciences Research*, 7(3), 529-538.
- Özer, L., Burul, B. G. & Gültekin, B. (2013). Bankacılık sektöründe müşteri değerinin marka algıları ve müşteri sadakati çerçevesinde incelenmesi. *Sosyoekonomi*, 19(19), 295-314.
- Özgüven, N. (2010). Marka değeri: global markaların değerlendirilmesi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 141-148.
- Öztürk, N. (2010). Marka yönetimi (Unpublished Master Thesis). Kadir Has University Social Sciences Institute, İstanbul.
- Palumbo, F. & Herbig, P. (2000). The multicultural context of brand loyalty. *European Journal of Innovation Management*, 3(3), 116-125.
- Rio, B. A., Vazquez, R. & Iglesias, V. (2001). The role of the brand name in obtaining differential advantages. *Journal of Product & Brand Management*, 10(7), 452-465.
- Sağlam, M. (2014). Müşteri temelli marka denkliği unsurlarının tüketici satın alma niyeti üzerine etkisi: gsm sektöründe bir uygulama (Master Thesis). İstanbul University Social Sciences Institute, İstanbul.
- Simon, C. J. & Sullivan, M. W. (1993). The measurement and determinants of brand equity. *A Financial Approach Marketing Science*, 12(1), 28-52.
- Sweeney, J. C. & Soutar, G. N. (2001). Consumer perceived value: the development of a multiple item scale. *Journal of Retailing*, 77(2), 203-220.
- Toksarı, M. and İnal, M. E. (2011). Tüketici temelli marka değerinin ölçümü: Kayseri'de otomobil kullanıcıları üzerine bir uygulama. *Cag University Journal of Social Sciences*, 8(2), 69-97.
- Ural, T. & Perk, H. G. (2012). Tüketici temelli marka değerinin kişisel bilgisayar satın alma niyeti üzerine etkisi: Antakya'da bir çalışma. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 12(3), 11-26.

Uztuğ, F. (2003). *Markan kadar konuş*. İstanbul: MediaCat Kitapları, (2.Baskı).

Vazquez, R., Rio, A. B. & Iglesias, V. (2002). Consumer-based brand equity: development and validation of a measurement instrument. *Journal of Marketing Management*, 18(1-2), 27-48.

Wood, W. (2000). Attitude change: persuasion and social influence. *Annual Review of Psychology*, 51(1), 539-570.

Yoo, B., Donthu, N. & Lee, S. (2000). An examination of selected marketing mix elements and brand equity. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28, 195-211.

Zeithaml, V. A. (1988). Consumer perceptions of price, quality, and value: a means-end model and synthesis of evidence. *Journal of Marketing*, 52(3), 2-22.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author % 50, Second author % 50
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

Araştırma Makalesi • Research Article

An Overview of Computational Thinking
Bilgi İşlemsel Düşünme Üzerine Genel Bir Bakış

Erhan Yokuş*, Recep Kahramanoğlu**

Öz: Bilgisayarlar ve bilişim teknolojileri giderek artan bir hızda hayatımızın vazgeçilmez öğeleri haline gelmektedirler. Teknolojik donanımlar ve yazılımlar mühendislik, iş dünyası, sağlık sektörü gibi pek çok alanın yanında eğitim alanında da bilişim teknolojileri oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu teknolojilerin verimli şekilde kullanılması için öğrenenlerin bilgisayarların çalışma mantığını anlamaları önem arz etmektedir. Bunu sağlamak amacıyla geliştirilen yöntemlerden biri de bilgi işlemsel düşünmedir. Bilgi işlemsel düşünme görece yeni bir kavram olmasına rağmen hızla gelişen bir kavramdır. Bilgi işlemsel düşünme bilgisayar biliminin temel kavramlarını kullanarak problem çözmeyi, sistem tasarlamayı ve insan davranışını anlamlandırmayı içeren bir düşünme şekli olarak tanımlanabilir. Bu çalışmanın amacı alanyazından kaynaklarla bilgi işlemsel düşünmenin çeşitli boyutlarını ele almaktır. Bu kapsamda öncelikle bilgi işlemsel düşünmenin tanımları üzerinde durulmuş, daha sonrasında bilgi işlemsel düşünmenin tarihi ve gelişim süreci hakkında bilgi verilmiştir. Bilgi işlemsel düşünmeyi oluşturan boyutlar ve eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme, algoritmik düşünme gibi bilgi işlemsel düşünme ile ilgili yeterliklere yer verilmiştir. Son olarak Google Education, Bebras, Code.org gibi bilgi işlemsel düşünme üzerine uygulamalar hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi işlemsel düşünme, Bilişim teknolojileri, Eleştirel düşünme, Yaratıcı düşünme

Abstract: Computers and information technologies are increasingly becoming indispensable elements of our lives. Technological hardware and softwares are widely used in the field of education as well as in many fields such as engineering, business world, and health sector. In order to use these technologies efficiently, it is important for learners to understand the working logic of computers. One of the methods developed to achieve this is computational thinking. Although computational thinking is a relatively new concept, it is a rapidly developing concept. Computational thinking can be defined as a way of thinking that involves solving problems, designing systems, and making sense of human behavior using the basic concepts of computer science. The aim of this study is to discuss various dimensions of computational thinking with sources from the literature. In this context, firstly, the definitions of computational thinking were emphasized, and then information about the history and development process of computational thinking was given. The dimensions of computational thinking and the competencies related to computational thinking such as critical thinking, creative thinking, and algorithmic

* Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
ORCID: 0000-0001-9909-4550, eyokus@gmail.com (Sorumlu yazar)

** Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Nizip Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
ORCID: 0000-0001-6670-8165, recepkahramanoglu@gmail.com

Cite as/ Atıf: Yokuş, E. & Kahramanoğlu, R. (2022). An overview of computational thinking. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 157-173. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1033403>

Received/Geliş: 06 December/Aralık 2021

Accepted/Kabul: 29 December/Aralık 2021

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

thinking are included. Finally, information is given about applications on computational thinking such as Google Education, Bebras, and Code.org.

Keywords: Computational thinking, Information technologies, Critical thinking, Creative thinking

Introduction

Although computational thinking is a relatively new concept, it is a rapidly developing concept. Although it has different definitions, it does not have a clear definition. Wing (2006, p.33) defines computational thinking as "computational thinking involves solving problems, designing systems, and making sense of human behavior using the basic concepts of computer science". In this article Wing wanted to ensure computational thinking, reformulation of large and difficult problems as easier and more solvable, recursive thinking, analysis with abstraction, separation of focal points, being able to describe system behaviour by using invariants, using heuristic reasoning, thinking like a computer scientist and describing the thinking of multiple abstractions together (Wing, 2006).

Wing (2006) emphasized that computational thinking is necessary not only for students at all levels, but also for computer scientists. In this context, he suggested opening a "Thinking Like a Computer Scientist" course for university students. Today, with the increasing interest in computer science and the introduction of informatics courses in education levels, there is a positive increase in this trend. The aim of Wing is to draw attention to computational thinking both in education and in every part of society.

Working together in 2010, Cuny, Snyder, and Wing redefined computational thinking. According to this definition, computational thinking; It is expressed as "the thinking process that involves formulating problems and their solutions in order to present solutions in a way that can be fulfilled effectively by a computing" (Wing, 2011). In this definition, computational thinking is expressed as a process. This process includes not only solutions but also problems and formulation of these problems. This formulation process has two components. The first of these is that the solutions are in a structure that can be processed by the information processing units, that is, they are established in an algorithm system, while the other is the production of a solution that is not only the solution that produces the desired result, but also an effective solution (Çetin & Toluk-Uçar, 2020).

Contrary to Wing's definition, Denning (2009) argues that computational thinking does not have the effect required for other disciplines. In this context, Denning defends the argument that Wing's newly put forward information has actually been used in other fields of science for decades. Denning, who thought that computers had sufficient processing power according to the needs of the period in the 1980s, focused on how computers would be used in the scientific world in the future. It is claimed that these years are favorable for the initial movement for computational sciences (Çetin & Toluk-Uçar, 2020).

Another thought of Denning (2009) thinks that the reduction of computational thinking to computer science only fits this definition into a narrow field. For this reason, the idea that many scientists actually carry out information processes naturally is adopted. The role of computing here is important in understanding and controlling the process. Artificial (machine-generated) information or natural (DNA) computing is more fundamental than it is in Wing's definition. Computational thinking therefore falls short of describing computer science. Computer science has the feature of being a branch of science that examines both natural and artificial information processes. Denning, who claims that there are seven principles of computing, lists these principles as information processing, communication, coordination, automation, memory, design and evaluation. Also, computational thinking is more practical than a principle. Computer scientists are expected to have a good command of programming, systems thinking, performance monitoring and forecasting, and design approach, apart from their computing skills. As a result, although computer science is one of the basic practices of computer science, it does not only belong to computer science and it is not correct to describe computer science using it (Çetin & Toluk-Uçar, 2020).

Barr and Stephenson (2011) made another definition by comparing Wing's definition with Papert's understanding of computational thinking. According to Barr, Wing's definition has a one-sided content and requires an approach that includes problem solving. It focuses on the problem that the incoming problem should be solved by the computer, regardless of the field. Unlike Wing's definition, Papert's definition is bidirectional. It aims to focus on a new problem solving strategy that sees computing as a different problem solving approach. Computers help to see problems from different aspects. Therefore, computers act as assistants with information-processing characteristics during the information-building phase.

Computational Thinking in the History of Education

The term computational thinking was first used by Seymour Papert (Harel & Papert, 1991). While discussing how the computer can be used in geometry problems, Papert (1996) explained the relationship between the problem and its solution, and also pioneered this issue by showing that it can be used in the structuring of knowledge in computational thinking. Constructivism (Papert, 1993) and Action Process Object Schema (APOS) theory (Oktaç & Çetin, 2016) are the first to come to mind in the history of education when commemorating computational thinking. Logo programming language was developed by Papert et al. in the 1960s (Feurzeig & Papert, 2011). LOGO has been designed as a program in which students can easily learn in a short time and perform mathematical and logical operations. Programming languages are suitable for use with different perspectives as a technology in this context (Jonassen, 2000). In another study, Papert states that this program addresses structuralism, starting from a personalized learning and thinking approach (Resnick, et al., 1988). In terms of these results, computational thinking reveals the impression that structuralism is at the forefront in the context of constructivism.

According to Piaget (1964), while creating knowledge, the individual transforms the objects by changing them and facilitates learning and understanding with this transformation. In this process, the individual decides how to construct the object (Piaget, 1964). Through these programs, students can learn by concretizing abstract concepts. Here, the learning tool can consist of the codes contained in the program. With coding, mathematical and logical thinking styles can be developed. Although the logo language and the constructivist structure in its background were seen as a tool with a transformative potential in education, it lost its effect in British and American schools (Agalianos et al., 2001).

Basic Components of Computational Thinking

There is no single definition of computational thinking, nor is there a consensus on the basic components determined as standard. When the literature is examined, it is possible to mention that there are certain common concepts put forward by different authors (ISTE, 2011; Wing, 2006; Kalelioğlu et al., 2016). In order to convey the components in the literature as much as possible, sub-titles of abstraction, algorithmic thinking, evaluation, problem solving, separating the problem into components, pattern identification and generalization will be given (Çetin & Toluk-Uçar, 2020).

Understanding the Problem

In order to solve a problem, first of all, it is necessary to know and understand the problem, it means being able to define it. Although mathematical problems are the first to come to mind when the word problem is mentioned, it is known that there are basic skills related to problem solving in all disciplines. In order to fully express the problem solving process, the concept of the problem must first be understood correctly. The problem is defined by Dewey as “what confuses people, challenges them, and creates uncertainty about what is believed to be true” (Baykul, 2014). When considered in general, it is stated that the problem creates discomfort, contains uncertainty, solutions cannot be clearly seen, and mental or physical work is needed to eliminate these uncertainties. However, the main point here is that in order for a problem to be truly considered a problem, it must also be a problem for another person. Therefore, there is a need for classification of problems. The most common classification is to make a distinction between routine and non-routine problems.

Routine problems: These are problems that can be solved with previously learned rules, algorithms or formulas. These problems become practical for new learners, continue according to certain rules, internalize the relevant rule more quickly according to new problems and minimize the contribution of the situations used over time.

Non-routine problems: Defined as problems with known methods, techniques or formulas that have invisible solutions, require more thought than routine problems, and also allow the use of strategy on a case-by-case basis. These types of problems require high-level skills such as transfer and analysis, which enable students to develop their creative aspects, to think, to establish relationships, to search for patterns. Therefore, it is expected to be preferred more than routine problems (Altun, 2014).

It is put forward with the aim of finding a solution to the routine or non-routine problems. Before resorting to the path to solving problems, that problem must be diagnosed. Regardless of the discipline, it is essential to determine whether the problem is a problem or not. In this first step, which is expressed as understanding the problem, the content of the problem is revealed in all its aspects. Before proceeding to the solution, data about the problem is collected, analyzed and a preliminary presentation is made. The first step in problem solving is to identify and understand the problem. At this stage, the steps of identification and analysis, data collection, analysis and presentation of data are followed.

Decomposition

It is not always possible to see a big problem as it is. Generally, breaking problems down into smaller parts makes it easier and simpler to see the problem. In computer language, this subdivision is called a module. The modules of each problem are handled separately. Solutions are developed and presented for each module. These solutions are tested on modules. Then, each component is brought together and the necessary solutions are obtained for the solution of the big problem. This approach can be used in the development and modulation of complex software such as SPSS. An algorithm written in a way that does not exceed ten lines can be used in the development and use of such complex software. The main point here is that the problem can be separated into its separate components, the solution of each part must be solved independently of the other, and then these components must be able to be brought together (Liskov & Guttag, 2000).

Separating the problem into its components is often the result of a divide-and-conquer strategy. This is not just a case of coding. A divide-and-conquer strategy can be used in many areas. For example, in the definition of computational thinking, this strategy can be used to create a divide-and-conquer strategy and a computational thinking concept. To give a similar example through qualitative data analysis, it is very difficult to grasp the data as it is in this analysis technique. However, by making content analysis, the data is categorized according to its components, and then when these components are brought together, qualitative data can be made sense of (Çetin & Toluk-Uçar, 2020).

Abstraction

Although abstraction is different from breaking a problem down into its components, it is interrelated (Liskov & Guttag, 2000). The ability to abstract can be used efficiently to break down problems into their components. Abstraction basically makes a problem simpler by ignoring certain details. Let's take a play for example. The details of the writing of the play are abstracted, and the sections, sub-titles, content, subject, and how many acts of the play are roughly determined. These operations are done without writing the dialogs. Although the main problem here, the writing of the play, remains the same, the solution is simplified as the components are now ready. Abstraction helps computer scientists break down problems into their components. Also, unlike the considerations of Likov and Guttag, abstraction has other interpretations for computer science. From whatever angle one looks at abstraction, it is clear that it is among the basic concepts of computer science (Çetin & Toluk-Uçar, 2020).

Three different meanings of abstraction are emphasized. Its first meaning refers to the neglect of certain details. From this point of view, while ignoring certain features of the focused problem, two

different things are made the same by highlighting some distinctive features. For example, when a child's awareness of the physical characteristics of a cat is considered, and when it is considered that cats have paws, a tail, four legs and meowing when they see a different cat, the characteristics of the cat such as running speed, color and size are ignored. What is done here is to reveal a structure by emphasizing certain features and ignoring some of its features. The second meaning of abstraction relates to the situation. The state of being abstract is relative, not absolute. While a concept may have an abstract meaning for one person, it may have a concrete meaning for another. The third meaning related to abstraction is to be considered in terms of properties. According to this meaning, attention is paid to the properties of the structure rather than objects and operations. For example, the infinity of natural numbers is an appropriate use of abstraction in terms of properties in terms of natural numbers. Similarly, the commutative property of addition operations with natural numbers or the smallest element of natural numbers are examples of meaning in terms of properties (Çetin & Toluk-Uçar, 2020).

When looking at abstraction in terms of computer science, it is mentioned that the abstraction takes place in different layers (Wing, 2006). If a computer scientist were to use a function from the C library, he would ignore the details of its code and use the function. Information about the use of this function, such as what parameters it takes, what its name and function is, whether it returns a value, etc., attracts the attention of computer scientists. The programmer, who is the author of this library function, is not concerned with the algorithm necessary for the function to perform its task, but with the hardware and how the computer will operate this function. Although there is a function of interest here in both cases, the abstraction in different layers for the program writer and the user, that is, the meaning of the abstraction.

Pattern Recognition

The Turkish Language Association defines the pattern as "the development of objects or events following each other in a certain order" (Turkish Language Society, 2020). A pattern is defined as the way a certain data is expressed to recognize similarities, differences or a rule. Similarities or differences help solve problems through modelling. Through these models, it helps to solve complex problems more efficiently (Ministry of National Education, 2020). In the field of computational thinking, the term pattern has a meaning as model creation, modelling, pattern/model extraction.

In the LEGO guide, it is mentioned that the dimension mentioned as pattern recognition and accordingly generalization will provide convenience for preparing algorithms (LEGO Education, 2018). Traffic lights are a very beautiful event that can exemplify this pattern. It is assumed that a certain series of traffic lights continue in an infinite loop and is an example of a pattern in this way (Üzümçü, 2019).

It also appears as repetitive uses expressed as computer or machine learning in the field of artificial intelligence. Here it is used as an expression of automation (Wing, 2008). Robot programming, game design or other programming activities can be given as examples. In addition to these, automation is widely used in daily life such as chatting with people from different cultures, reading barcodes, vehicle recognition systems or contactless payment while using internet-based tools. Collecting information through sensors and analyzing them are examples of automation that computers can do (Ministry of National Education, 2020).

Algorithms

The way designed for solving a certain problem or for those who want to achieve a goal is expressed as an algorithm. Commonly used in mathematics and computer science. In this sense, it is a finite set of operations that end in a certain place from a defined starting point for doing a job. It is often used as a computer programming term. There is an algorithm on the basis of all programming languages. At the same time, the algorithm is the step-by-step process of revealing the behaviors, which are the roadmap for solving a problem, the commands or statements that will do the basic work, step by step, and ordering is very important here (Wikipedia, 2020).

In addition to the algorithm, the concept of algorithmic thinking is also included in the studies. Algorithmic thinking is defined as the basic skills that can be used to solve problems related to computer science and applications (Syslo & Kwiatkowska, 2015). Although the algorithm is only used in computer programming, algorithmic thinking has a feature that can be developed independently of programming (Otaran, 2017).

The algorithm is shown among the dimensions of computational thinking. Therefore, its relationship with programming is obvious (Israel et al., 2015). According to some opinions; The relationship between computational thinking and programming is controversial (National Research Council, 2010).

Testing

Performing the necessary tests in order to control what is done after the steps of computational thinking refers to the testing phase. Checking the steps followed in the path taken from the first dimension in computer science is the stage of testing the debugging steps before the evaluation.

Evaluation and Debugging

Computer science is an applied science compared to other disciplines. The knowledge it produces is both a part of daily life and has the opportunity to be applied in other fields. For this reason, it should be taken into account that algorithms produced by computer science have practical limitations as well as institutional constraints. It is not enough to produce an algorithm for the sole purpose of solving a problem. Because the algorithms used in solving this problem have the possibility of using more system resources than necessary. It takes too much time or may not be practical to use. For example, let's say that an algorithm is produced to crack the password of a system. If this algorithm only works for a short time like a year, then lags behind the system, that is, if it becomes outdated, if it lags behind today's technologies, it is considered inefficient in terms of practicality. In this context, evaluation is the process of examining whether the given or produced algorithm is efficient by looking at its adequacy in the solution used (Çetin & Toluk-Uçar, 2020).

According to Schneider and Gersting (2016), it is stated that the efficiency of an algorithm should not only fulfill its job, but also be aesthetically attentive in using system resources economically and easily. It may not be possible to find all of these features in the same algorithm. Sometimes an elegantly designed algorithm is difficult to understand. An algorithm that is difficult to understand may not be practical for its users. On the other hand, an algorithm has been written that is easy to understand but does not have a stylish aesthetic. What should be known is that in an algorithm, agreement, aesthetics and practicality should be known as holistic features that must be together. In this context, the most important feature of the algorithm is efficiency (Sedgewick & Wayne, 2011).

Users do not want to use a program that slows down the system when the computer is started, or that takes more time than necessary. Therefore, efficiency is based on how much memory the algorithm uses in addition to its existing inputs. If the algorithm uses only a few memory areas other than its own inputs, the efficiency of this algorithm can be mentioned. However, if this algorithm wants to occupy as much memory as the input space, then it is difficult to say that it is efficient in terms of space (Çetin & Toluk-Uçar, 2020).

Algorithms are also evaluated in terms of time. In this evaluation, the runtime is tested by running the algorithm on the computer. However, it is difficult to say that this approach is an accurate assessment. At this stage, the algorithm is run on a computer and within certain inputs. Therefore, evaluation and generalization cannot be made for all inputs or the entire computer (Sedgewick & Wayne, 2011).

Competencies Related to Computational Thinking

In computational thinking, it is stated that mental processes should be handled in terms of a certain processing dimension while trying to make sense of experiences that are different from normal thinking

processes. The common purpose of thinking skills; solving problems, making decisions, asking questions and seeking answers, and expressing ideas in the light of plans or in an organized way (Taylor, 1959).

One of the requirements of the 2000s we live in is related to the skills that individuals are expected to have. In this context, there is a number of lists in the literature. These lists include: “21. century thinking skills, digital citizenship and the International Society for Technology in Education (ISTE) lists of standards for students can be given as examples. The standards developed by ISTE for students as a result of the research conducted in 2016 are listed below (ISTE, 2016):

- Empowered Learner,
- Digital Citizen,
- Knowledge Constructor,
- Innovative Designer,
- Computational Thinker,
- Creative Communicator.

As can be seen from the list given above, the skill of "computational thinking" in the 21st century emerges as a quality that everyone should have. The main reason for this is that being a computational thinker is a universal ability as much as a literacy and mathematical skill (Wing, 2006; Wing, 2008).

Creative Thinking

Creativity is defined as a complex construct. It is commonly stated that it is the product of a broad intelligence which is language, music, mathematical, spatial, mental and bodily, both interpersonally and personally products (Gardner, 1985). At the core of creative thinking is the ability to think new things or think in new ways. It is also defined as “thinking outside the box”. Discovering the connections between ideas by activating is an important step in the creativity cycle (Lau, 2011). Creativity is a naturally more developed ability in some people, which can develop with practice. People with creative thinking ability fulfill given tasks, solve problems and have the ability to design new ways to deal with difficulties (Lau, 2011). Offering a new way to work or presenting a solution with an unconventional perspective can help to work more efficiently.

Creative thinking has different subtypes. These are listed as creativity in expression, exploratory creativity and renewable creativity. It is the type of creativity in expression that is exemplified in drawings and games that appear spontaneously in children. The actions of scientists and artists demonstrate productive creativity. Innovative creativity is defined as problem solving ability or creation to improve an existing technology. Renewable creativity is more of a product of creative thinking that creates a new paradigm. It is also defined as new ideas emerging through consensus (Baker et al., 2001).

Algorithmic Thinking

An algorithm is defined as “a bundle of clear and effectively performable operations that, when executed, produce results within a finite time frame” (Schneider & Gersting, 2016). The historical process of the word algorithm is based on Al-Harizmi (Knuth, 1985). Al-Harizmi, a mathematician who lived in Central Asia in the 9th century, defines the algorithm as the methods produced for the problem solving process (Sedgewick & Wayne, 2011). An information processing unit undertakes the operation of this method. This does not specifically mean algorithm information processing unit. If the information processing unit is considered as a computer, the algorithm can run in different programming languages, but it can also run different computers. Here, the determinant of the solution of the problem is the method itself rather than the written program.

It is accepted that algorithms have an important place in computer science (Schneider & Gersting, 2016). In particular, automation systems have made work easier in many areas, enabling both time and

cost savings. For example, it provides great convenience for various exams held throughout the country to be concluded in a short time by an information processing unit and with a robust algorithm running in the background, and the controls can be made quickly. In addition, it should not be forgotten that data automation occupies an important place in human life while transactions are carried out without error rate thanks to the debugging system.

Algorithmic thinking means different things in different disciplines. According to Knuth (1985), algorithmic thinking means computational thinking. In mathematics education, it is used to mean operational thinking as opposed to creative thinking (Jonsson et al., 2014). In the current sense, algorithmic thinking is expressed in the literature as consisting of the solution steps produced by the computing unit in the solution of certain problems. It is a way of making sense and a skill that consists of rules and the steps necessary for the operation of these rules (Csizmadia, et al., 2015). In another definition, it is explained as “different skills used to construct a new algorithm and understand an existing algorithm” (Futschek, 2006). These skills are listed as follows:

- Ability to analyze the given problem,
- Ability to express the problem clearly,
- Ability to identify the basic operations required for the given problem,
- Ability to build the right algorithm through basic operations,
- Ability to handle the problem in terms of all possible special and general situations,
- The ability to increase the efficiency of an algorithm.

Futschek (2006) is of the opinion that one should not be dependent on a programming language for the development of algorithmic thinking. He complains that students do not have enough time to focus on programming features and design algorithms. For this reason, it is of the opinion that it would be more appropriate for students to develop their algorithmic thinking by using pseudo-code and dealing with algorithms suitable for their level (Futschek, 2006).

The computer-free computer science movement (Henderson, 2008) proposes the idea of developing algorithmic thinking without using computers. It is the Bilge Kunduz activity, which is an activity developed on computational thinking skills without using a computer (<https://www.bebras.org/>). These events are held in Turkey.

Collaborative Work

Individuals who have a good command of computer technology can also go a long way in terms of learning. The transfer of almost everything to digital environments necessitates both digital transformation and computational learning. In this context, development can be achieved by adding new dimensions to the content of learning. Computational thinking skill is important as an individual learning as well as a group skill. Because it is known that individuals who can work as a team contribute to each other and to the field. There are also working methods that can come together with correct and effective thinking and produce ideas, understand the problem and follow the solution path. The definition of cooperative learning is that group members encourage each other to understand the material to be learned and work more, and share information by discussing the issues among them. From this point of view, in terms of computational thinking competencies, it is possible to make a union of ideas and labor in the process of creating an algorithm and at every step until the solution of the problem is finalized. The purpose of these joint works, also called collaborative work, is to ensure success within the group as well as the individual responsibility of each individual, and to provide the expected contribution to the solution of the problem. This way of working will both increase interaction and contribute to success in the computational and algorithmic thinking process.

Critical Thinking

Critical thinking is a way of thinking that consists of mental processes such as reasoning, analysis, and evaluation. Sometimes the terms "discussion logic" or "informal logic" are used instead of the concept of critical thinking (Allen, 2004). It is based on critical thinking, questioning and skepticism. It also includes the processes of thinking on concrete or abstract concepts to arrive at clear judgments that are consistent with common sense and scientific evidence. In this respect, it complements creative thinking, which is known as another way of thinking (Wikipedia, 2020).

Critical thinking is a process consisting of five stages. It starts with the step of determining the subject to be discussed first. The next step is the collection of data, information and evidence on the subject. Arguments and viewpoints that differ are considered and examined. The assumptions, data, information and evidence on which the examined arguments are based are reviewed. The findings obtained in the second step are subjected to an evaluation in the third step. Unnecessary or invalid ones are weeded out. For the rest, similarities and differences between them are identified, and connections and relationships are defined. The fourth step is to put the remaining data, information and evidence into a logical framework. In the fifth and final step, the conclusions reached within the logical framework are presented. Finally, a judgment is made in the context of the validity and robustness of the results (Moore & Parker, 2008).

Critical thinking forms a whole from all senses, written and verbal expressions, data obtained by observation, experiment or reasoning technique. In order to be a critical thinker, it is necessary to have some critical thinking skills. These skills are sorting, connecting, analyzing, criticizing, matching, forming hypotheses, comparing, clustering, establishing cause-effect relationships, predicting, identifying patterns, distinguishing exceptions, planning, synthesizing, classifying, sequencing, deduction and induction, data collection and preparation for the analysis process (Şahinel, 2002).

Problem Solving

Problem solving is a term used to express "the situations in which reaching from one point to another is the goal and the optimum way of doing it must be chosen" (Wikipedia, 2020). Problem solving approaches, on the other hand, started to develop with cognitive psychology in the 1970s and were previously only associated with perception and memory use skills (Quesada et al., 2005). The most influential, striking and important work in this field was done by Newell and Simon (1972). In this study, it is aimed to explain the general processes of problem solving. In the problem solving process, the knowledge role of the individual was minimized and it was tried to focus on the problem types. In the process from the 1990s to the present, especially as a result of the increasing effects of interdisciplinary studies on social life, problem solving has moved away from its conceptual meaning and has turned into a new concept that includes cognitive activity (Çetin & Toluk-Uçar, 2020).

According to the view of Jonassen (2000); in information processing theory, it is not enough to look at the prerequisites for problem solving only as learning, and each problem is different from each other. Studies also support the view that problem solving strategies are insufficient in solving non-routine problems (Mayer, 1998). In addition, Jonassen stated that the efforts to develop a theory to solve a single problem, regardless of the field advocated by the information processing approaches of the 1970s, were not sufficient (Smith, 1991). He claimed that it is not appropriate to offer a uniform solution because the problems are not equivalent in content, form and structure. On the other hand, according to the theory of problem solving through schemas, he argues that the possibility of problem solving may be valid for certain types of problems. Mayer (1992), on the other hand, states that the problem solver is significantly affected by this scheme, depending on the type of problem, in order to perceive the problem. The schema created by the problem solver is based on previous problem solving experiences. Having a schema for problem solving helps a person to go to the solution by applying this schema to the relevant parts of the problem. Researches show that expert problem solvers have a higher ability to remember the schemas and reach the solution in a shorter time by recognizing the problem type, while novice solvers tend to use general problem solving strategies suggested by information processing theory due to their insufficient schema experience in this context (Sweller, 1988; Mayer, 1992).

In order to be successful in problem solving, it is necessary to have different knowledge and skills. These skills are; familiarity with problem types, content knowledge, metacognitive skills, heuristic knowledge, certain attitudes and beliefs. These attitudes and beliefs should be directed towards the field, problem solving, and the problem solver himself. Being familiar with the problem type facilitates solving routine problems, but this skill alone cannot be applied to a different type of the same problem. Since routine problems are more familiar types of problems, transfer solution is easier, while non-routine problems are less likely to find solutions. The problem solver's content knowledge contributes more to the problem solver than familiarity (Jonassen, 2000). The level of knowledge of the person is effective in understanding the problem and producing a solution. However, what leads to real success is how rich the content knowledge and conceptual skills of the problem solver are (Çetin & Toluk-Uçar, 2020).

Another important concept in problem solving is the heuristic approach. This approach is defined as “the body of knowledge and practical rules gained from previous experiences that can be used to make different choices and evaluations” (Polya, 1957). The heuristic approach, also known as the exploratory approach in the etymological sense, aims to aid discovery. Heuristic strategies consist of practical rules to help a person solve problems, and suggestions for starting and advancing problem solving. In this respect, Polya's (1957) heuristic approach is important. According to this approach, there are main strategies and sub-strategies related to them. This strategic method proceeds by briefly examining specific examples, predicting a pattern, and making a generalization from it. This thought is abstract thought. This abstract way of thinking – conscious or unconscious heuristic thinking – applies to all problem-solving processes. Polya identifies this approach with four key components: understanding the problem, creating a plan, implementing the plan, and checking for the final solution.

Another important factor in problem solving is metacognition. Metacognition is defined by Flavell (1979) as one's learning style, an individual's ability to perceive the difficulty of a task, how they use information to reach a goal, their comprehension skills, and their awareness of how their learning progresses. In other words, it is expressed as the ability to manage one's own thought process. Individuals with good problem-solving skills try to clearly state their goals while solving problems. They can understand the relationship between concepts and the components of the problem, follow their own understandings and make evaluations by choosing the paths that will lead to the goal. It is seen that people with advanced metacognitive representation code problems more easily and they overcome problems by strategically evaluating the mental processes that represent the problems (Schoenfeld, 1987). According to this view, it has been observed that experts spend more time in the analysis and validation stages, while novices spend more time in applying familiar rules without being sure that they have chosen the right solution.

Another important point to be examined in relation to problem solving is the problem itself. According to Polya's (1957) approach, problem solving is much more than simple calculation. A problem is a challenge, an obstacle, or a thinking process that is equivalent to research. In order for a situation to be defined as a problem in the problem solving process, the solution must not be known beforehand. In this direction, Jonassen (2000) defines the problem as "something unknown" and problem solving as "finding the unknown" and emphasizes that the solution is not known beforehand.

Applications Related to Computational Thinking

When the concepts and approaches in the field of computational thinking are examined, computer science is seen as one of the most important building blocks of the 21st century. Various approaches and arrangements are being made on computer technologies that provide great convenience in the field of education, save time and space, and enable faster interaction. There are some applications that are at the beginning of these. The nature of these activities is generally organized according to the purpose of game-based learning and learning by discovery. In computer science teaching, teaching can be done in a more fun and different way in the light of the basic philosophy of computer science. The most familiar counterpart of this teaching method includes many educational methods developed as "Computerless Computer Science (B3)" teaching and known as Computer Science Unplugged in English. The aim of

these activities is to teach the concept of computer science and computational thinking, and to create content that can be constructed by combining different materials in indoor and outdoor activities, practices (Çetin & Toluk-Uçar, 2020). The fact that this approach strives to motivate students with a pedagogical educational approach in which computer science can be explained verbally and to teach computer science from a young age makes significant contributions to the field.

When computational thinking education and applications are examined, it is necessary to automate programming and teaching by using block-based, text-based or physical programming tools. Prior to this, the content and importance of the programming concept should be taught for preliminary preparation. Then, computer support programming can be taught. However, first and foremost, skills such as problem solving, discovery of ways to a solution, separation into sub-problems, abstraction, explaining the solution step by step, following the given instructions, testing the solution and debugging the errors should be taught.

Code.org

Code.org; founded in 2013, blockchain-based public and non-profit; is an international organization whose aim is to increase participation in computer science, whose target audience is young women and underrepresented group students. It leads the way in its activities with the campaigns that unite 10% of the students from around the world every year with the organizations it organizes around the world. It has big supporters such as Microsoft, Google Education, Facebook, Amazon. The main goal of Code.org is for every student to have access to the opportunity to learn computer science, regardless of school. The user base of Code.org courses consists of tens of millions of students around the world and more than one million teachers who support them (<https://code.org>, 2020).

Code.org has video lectures and working practices arranged for different age groups on its website. Having so many options in terms of language makes it easier for its users to reach its target audience and for its users. Within the scope of teaching activities, there are topics such as computational thinking, abstraction, algorithm, debugging, functions, events, loops and variables.

The Barefoot Project

It is a project implemented in 2014, developed by teachers and adapted for computer science curricula (<https://www.barefootcomputing.org>, 2020). This project empowers a variety of free helpful online guides for primary school teachers in the UK, presentations that will make the computer curriculum more engaging. Alongside the teachers, the project aims to inspire students' development by helping them think and learn in a digital environment.

Google Education

Google Education is content developed by the Google company that offers professional support through educators. Its aim is to bring learning to everyone and to support education. It demonstrates its digital contribution to education through products, programs and free courses. It allows educators and students to carry out their studies with joint learning and innovation processes. It offers opportunities such as extensive content, digital tools, study materials, coding lessons at various levels from primary to higher education for all levels of education. It has a rich and free content of coding and computer science education, especially as resources and tools created by Google to develop creativity, encourage hands-on education and provide students with digital skills. It allows students to produce their own ideas. It supports projects that aim to close the global inequality of opportunity gap in education. Technology transforms teaching and learning processes and supports this process for free. It allows children to learn subjects at their own learning pace. It also helps them grow up as individuals who can solve problems and demonstrate their productivity in collaborative work (Google Education, 2020)

The courses consist of five parts. These sections start with computational thinking and continue with algorithm steps. While pattern finding and diagnosis continues with algorithm development, it ends as the final project with the step of applying computational thinking.

BBC Bitesize

BBC Bitesize is an education support website developed by the BBC in 1998 for students studying in the UK. It has detailed and extensive training on computational thinking in the field of computers. It is a free content designed specifically to support students in reviewing, repeating, and preparing homework. Bitesize provides support to students aged 5-16 in a variety of school subjects. It also considers the well-being of both children and young people and supports their career choices. In addition, Bitesize has hundreds of published course content to help UK students with homeschooling (www.bbc.com, 2020).

Bitesize's guides are written by teachers and subject matter experts. Content is mapped and published to follow the UK curriculum. Secondary Bitesize follows the exam board specifications of major UK exam boards including GCSE in England, Wales and Northern Ireland and National 4, National 5 and Highers in Scotland. With this aspect, it enables students to prepare for the right exams (www.bbc.com, 2020). "How do I use Bitesize?" on the site for help for students and parents. There are road maps with option. Bitesize can also be used by parents to help children learn. It can also be used independently by students to assist with homework and exam revision. Every student, whether in primary or secondary school, always has access at home or at school.

LEGO Education

LEGO Education is an educational approach based on hands-on training and learning that engages students as active participants in their own learning processes. It was founded by the LEGO group and has been in service for over 80 years. It is an application that has developed itself with studies that serve teachers and students in the context of education for about 40 years. It contributes to making learning fun and effective learning process (www.robokids.com.tr, 2020).

The history of lego is older than other applications. In this direction, Lego has been developing various applications and studies on children's learning for many years. The working logic of Lego is to enable children to make inventions through designs and have fun while doing this work. Not only with designs in the field of science and technology, but also with computer-aided trainings, it has developed its field of application. It provides learning and thinking through assembling parts, as well as inclusive training on learning software.

Lego defines coding as a part of computational thinking. For the WeDo 2.0 robotics set, they include computational programs in their curriculum among the project topics. Within the scope of this curriculum, eight different computational thinking lesson plans were prepared. They use field approaches of computational thinking in all STEM courses and other course areas (LEGO Education, 2018). Coding is seen as a tool used to develop computational thinking in the context of STEM. Computational thinking for lifelong application development is included as an 8-step solution path defined within the scope of STEM.

BEBRAS/Wise Beaver

Wise Beaver is an activity that means "Bebras" in the Lithuanian language, that is, the equivalent of the word "kunduz" and is used in Turkish with this meaning. The beaver was chosen as a symbol of activity because it is a creature that makes a lot of effort to reach its goal in life. The term "Wise" was added in front of it to better express the characteristics of beavers, and it was defined as the Wise Beaver.

Wise Beaver is an activity created to teach computer science concepts, computational thinking and to increase the awareness of learners. The main purpose is to direct students' attention to informatics, to think algorithmically, to comprehend logical processes, and to support computer science subjects and teaching (Dagiene & Stupuriene, 2016). The Wise Beaver project organizes an online event in many countries in order to reveal the situation of students regarding computer science concepts in the same period. It organized its first international event in 2004 in Lithuania. After this date, the effect of the event spread to other countries. In 2020, a large-scale event was organized with the participation of more

than 500,000 students. Many European countries have participated in the events since the beginning and these participations still continue. Turkey is among the countries that plan to participate in the event (bilgekunduz.org, 2020).

There are short questions called "Wise Beaver Quests" in the activity. These tasks are prepared with different difficulty levels for different age groups. The peculiarity of these questions is that they can be answered by people who have no prior knowledge of informatics. Learners should review what they know, make calculations, make decisions, establish cause-effect relationships, think analytically and have skills such as problem solving. When the questions are examined more deeply, they include processing processes such as algorithm development, debugging, pattern diagnosis, parallel processing, conditional and logical comparison. The aim here is to learn and question the concepts of computational thinking skills in the context of computer science.

In the Wise Beaver activity, explanations about computational thinking skills were given along with the question subfields. These sub-fields, which start with digital literacy, continue with programming, problem solving and data processing steps. What to do at each step and the results are different. As there is a different skill required at each step, its contribution is also different. They aim to increase students' awareness at all levels and to contribute to their computational thinking skills by increasing their interest in informatics.

Scratch

It is a free project that was launched in 2003 at MIT University's Media Lab, offering support in approximately fifty languages, including Turkish. Scratch is designed for the 8-16 age group. Scratch, the most well-known of the block-based visual programming tools, is inspired by Logo. The application area and target audience of this programming are different from each other. However, despite these differences, it has a wide range of uses. It provides service through its own web page. This website (scratch.mit.edu, 2020) is of great interest. It has a potential of around 20 million users. There are nearly 25 million projects shared over their websites. This program can be used by downloading it to personal computers. It also has an online usage feature. It has the largest user base among block-based programming applications (scratch.mit.edu, 2020).

The main features of block-based programs are that they have a block code structure. This block code structure provides easy learning. It allows for fewer errors and easy debugging. By offering multimedia support, it is more preferred with its design-oriented and online sharing opportunities. The general features of block-based programming tools are that they are simpler and more understandable than text-based programming. While the visual structure of the interface facilitates perception, it also provides fast learning. The tools appeal to user groups of all ages. It is possible to build simple applications and coding, as well as build structures with high design features. Debugging provides logical convenience in these tools, eliminating the problem of writing code. In addition, the fact that it has add-on features such as picture and sound as multimedia support also contributes visually. Not only for students, but also for educators, it has the feature of being both a great application opportunity and a tool to use as a material. The possibility of sharing online shows that users are open to communication and interaction.

While programming with Scratch, its contribution to computational thinking is to support the structure of visual thinking and creating context. It is mentioned that computational thinking has three dimensions for Scratch. These dimensions consist of concepts, practices, and perspectives. The concept dimension forms the basis of programming. Concepts include arrays, loops, events, operators, and data. In the Applications dimension, there are incremental and repetitive events, testing and debugging, recomparison, and finally abstraction and modulation phases. In the perspective dimension of computational thinking, Scratch includes the steps of expressing, establishing relationships and questioning (Üzümcü, 2019). It is possible to state that it is a programming structure that has a rich content in terms of these dimensions.

Conclusion

The act of thinking is a phenomenon that is unique to humans and is realized voluntarily or involuntarily at every moment of human life. Human beings are expected to take decisions in order to survive, and to perform the act of thinking while making these decisions. Each individual has the ability to think differently. For this reason, many studies have been done on thinking and the act of thinking has been tried to be defined. While studies on thinking are mostly in the field of interest of psychologists, the information-processing approach and its applications are also rooted in these studies. The skills of evolving from the importance of thinking skills to the computational thinking process are examined in this study because it is not possible to transition to the computational thinking process without comprehending the act of thinking. How to acquire these skills is the subject of educational sciences.

Computational thinking is not just the subject of computer science. It is claimed that it is a skill that should be known, learned and developed by everyone (Wing, 2006). Wing believes that computational thinking is as basic a phenomenon for every child as math, arithmetic and literacy. This idea broadly includes academics, educators, politicians, and the computer and communication technologies industry, which is in the information world. This interaction mass made it necessary to think about the definition of computational thinking and what its domains are. How computational learning will be done, how it will take place in education and why it is necessary are other factors that are examined. The relationship of computational thinking with other disciplines is also handled in this context and its scope is determined (Çetin & Toluk-Uçar, 2020).

The act of calculating at the root of the word "compute", which means to calculate, has passed into our language as "counting information". In this case, there are various definitions for making sense of the term "computational thinking", which is the semantic equivalent of the expression computational thinking. "Computer thinking" or "computational thinking" is the most used definitional equivalent (Yecan et al., 2017). Rather than defining, it is essential that the concept is full and that what is meant to be conveyed correctly.

References

- Agalianos, A., Noss, R., & Whitty, G. (2001). Logo in mainstream schools: The struggle over the soul of an educational innovation. *British Journal of Sociology of Education*, 22(4), 479-500.
- Ahorani, D. (2000). Cotiga, Ergo, Sum! cognitive processes of students dealing with data structures. *ACM SIGCSE Bulletin*, 32(1), 26(30).
- Allen, M. (2004). *Smart thinking: Skills for critical understanding and writing* (2. Edition). Oxford University Press.
- Altun, M. (2014). *Ortaokullarda (5, 6, 7 ve 8. sınıflarda) matematik öğretimi*. Alfa Aktüel.
- Baker, M., Rudd, R., & Pomeroy, C. (2001). Relationships between critical and creative thinking. *Journal of Southern Agricultural Education Research*, 51(1), 173-188.
- Barefootcomputing (2020, November 29). *About Barefoot*. <https://www.barefootcomputing.org/about-barefoot>
- Barr, V., & Stephenson, C. (2011). Bringing computational thinking to K-12: what is involved and what is the role of the computer science education community?. *Acm Inroads*, 2(1), 48-54.
- Baykul, Y. (2014). *Ortaokulda matematik öğretimi (5-8. sınıflar)*. Pegem Akademi Yayınları.
- BBC. (2020, November 30). *BBC Bitesize*. <https://www.bbc.co.uk/bitesize/articles/z6x992p>
- Beth, E. W., & Piaget, J. (1966). *Mathematical epistemology and psychology*. Dordercht: Reidel.

- Bilgekunduz (2020, December 01). *Uluslararası Enformatik ve Bilgi İşlemsel Düşünme Etkinliği*. <https://bilgekunduz.org/>
- Code.org (2020, November 29). *About Us*. <https://code.org/international/about>
- Cortina, T. J. (2015). Reaching a broader population of students through unplugged activities. *Communications of the ACM*, 58(3), 25(27).
- Csizmadia, A., Curzon, P., Dorling, M., Humphreys, S., Ng., T., Selby, C., & Woollard, J. (2015). *Computational thinking: A guide for teachers*. <http://community.computingatscholl.org.uk/resources/2324>
- Çetin, İ. (2015). Students' understanding of loops in computer programming: An APOS theory perspective. *Canadian Journal of Science, Mathematics and Technology Education*, 15(2), 1098-1111.
- Çetin, İ., & Toluk-Uçar, Z. (2020). Bilgi işlemsel düşünme tanımı ve kapsamı. In Gülbahar, Y. (Ed.), *Bilgi işlemsel düşünmeden programlamaya* (pp. 41-78). Pegem Akademi.
- Dagiene, V., & Futschek, G. (2008, July). Bebras international contest on informatics and computer literacy: Criteria for good tasks. In *International conference on informatics in secondary schools- evolution and perspectives* (pp. 19-30). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Dagiene, V., & Stupuriene, G. (2016). Bebras: A sustainable community building model for the concept based learning of informatic and computational thinking. *Informatics in Education*, 15(1), 25.
- Denning, P. J. (2009). The profession of IT beyond computational thinking. *Communications Of The Acm*, 52(6), 28-30.
- Google Education (2020, November 29). *Google Education* https://edu.google.com/intl/ALL_tr/products/workspace-for-education/
- Feurzeig, W., & Papert, S. A. (2011). Programming- languages as a conceptual framework for teaching mathematics. *Interactive Learning Environments*, 19(1), 217-228.
- Flavell, J. H. (1979). Metacognition and comprehension monitoring: A new era of cognitive development inquiry. *American Psychologist*, 34, 906-911.
- Futschek, G. (2006, November). Algorithmic thinking: in secondary schools- Evolution and Perspectives. *Springer Berlin Heidelberg*, 159-168.
- Gardner, H. (1985). *Frames of minds: Thinking skills: Critical thinking and problem solving*. Cambridge University Press.
- Harel, I. E., & Papert, S. E. (1991). *Constructionism*. Ablex Publishing.
- Henderson, P. (2008). Computer science unplugged. *Journal of Computing Sciences in Colleges*, 23(3), 168-168.
- Israel, M., Pearson, J. N., Tapia, T., Wherfel, Q. M., & Reese, G. (2015). Supporting all learners in school-wide computational thinking: A cross-case qualitative analysis. *Computers & Education*, 82, 263-279.
- ISTE. (2011). *Operational Definition for Computational Thinking*. https://cdn.iste.org/www-root/Computational_Thinking_Operational_Definition_ISTE.pdf.
- ISTE. (2016). *ISTE standards for students*. <https://www.iste.org/standards/standards/for-students-2016>
- Jonassen, D. H. (2000). *Computers as midtools for schools: Engaging critical thinking*. Prentice Hall.

- Jonsson, B., Norqvist, M., Liljekvist, Y., & Lintner, J. (2014). Learning mathematics through algorithmic and creative reasoning. *The Journal Mathematical Behavior*, 36, 20-32.
- Kalelioğlu, F., Gülbahar, Y., & Kukul, V. (2016). A framework for computational thinking based on a sistematic research review. *Baltic Journal of Modern Computing*, 4(3), 583.
- Knuth, D. E. (1985). Algorithmic thinking and mathematical thinking. *The American Mathematical Monthly*, 92(3), 170-181.
- Lau, J. Y. (2011). *An introduction to critical and creativity: Think more, think better*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- LEGO Education. (2018). *WeDo 2.0 Computational thinking teachers guide*. LEGO Education.
- Liskov, B., & Guttag, J. (2000). *Program Development in JAVA: Abstraction, Specification and Onject Orient Design*.
- Mayer, R. E. (1992). *Thinking, problem solving, cognition* (2. Ed.). Freeman.
- Mayer, R. E. (1998). Cognitive, metacognitive and motivational aspects of problem solving. *Instructional Science*, 26, 49-63.
- Ministry of National Education. (2020, November 21). *Öğretmen Kitaplığı*. <https://ogretmen.meb.gov.tr/kitap/bilgiislemsel1/>
- Moore, B. N., & Parker, R. (2008). *Critical thinking* (9. Edition). McGraw-Hill.
- National Research Council. (2010). *Report of a workshop on the scope and nature of computational thinking*. The National Academies Press.
- Newell, A., & Simon , H. A. (1972). *Human problem solving*. Englewood Cliffs: NJ: Printice-Hall.
- Okaç, A., & Çetin , İ. (2016). *APOS teorisi ve matematiksel kavramların öğrenimi*. Pegem Akademi
- Otaran, A. (2017). *Design, control and evaluation of educational devices with series elastic actuation*. (Unpublished master thesis). Sabancı University.
- Papert, S. (1993). *Mindstorms: Children, computers and powerful ideas*. Basic Book.
- Papert, S. (1996). An exploration in the space of mathematics educations. *Int. J. Comput. Math. Learn.*, 1(1), 95-123.
- Piaget, J. (1964). Cognitive development in children: Development and learning. *Journal of Research in Science Teaching*, 2(3), 176-186.
- Polya, G. (1957). *How to Solve it: A New Aspects of Mathematical Methods*. Prentice University Press.
- Quesada, J., Kintsch, W., & Gomez, E. (2005). Complex problem-solving: A field in search of a definition. *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 6(1), 5-33.
- Resnick, M., Ocko, S., & Papert, S. (1988). LEGO, Logo, and design. *Children's Environments Quarterly*, 14-18.
- Robokids. (2020, December 01). *LOGO education nedir*. <https://www.robokids.com.tr/lego-education-nedir->
- Schneider, G. M., & Gersting, J. (2016). *Invitation to computer science*. Nelson Education.
- Schoenfeld, A. (1987). What's all the fuss about metacognition. In Schoenfeld, A. (Ed.), *Cognitive Science and Mathematics Education*. Lawrence Erlbaum.
- Scratch. (2020, December 02). *Programlamaya giriş*. <https://scratch.mit.edu/studios/1611338/>
- Sedgewick, R., & Wayne, K. (2011). *Algorithms*. Addison-Wesley.

- Smith, M. (1991). Toward a unified theory of problem solving. In M. Smith, M.(Ed.), *A view from biology*. Hillsdale.
- Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science*, 12, 257-285.
- Syslo, M. M., & Kwiatkowska, A. B. (2015, September). Introducing a new computer science curriculum for all school levels in Poland. In: *International Conference on Informatics in Schools: Situation, Evolution, and Perspectives*, 141-154.
- Şahinel, S. (2002). *Eleştirel düşünme*. Pagem Akademi Yayıncılık.
- Taylor, I. A. (1959). The nature of the creative process. In P. Smith (Ed.), *Creativity: An examination of the creative process* (pp. 51-82). Hastings House Publishers
- Turkish Language Society. (2020, November 27). "örüntü" kelimesinin araştırması. <https://sozluk.gov.tr/>
- Üzümcü, Ö. (2019). *Bilgi işlemsel düşünme becerisine yönelik program tasarımının geliştirilmesi ve etkinliğinin değerlendirilmesi*. (Unpublished doctoral dissertation). Gaziantep University.
- Wikipedia. (2020, November 27). *Algoritma*. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Algoritma>
- Wikipedia. (2020, November 27). *Eleştirel Düşünme*. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ele%C5%9Ftirel_d%C3%BC%C5%9F%C3%BCnme
- Wikipedia. (2020, November 28). *Problem Çözme*. https://tr.wikipedia.org/wiki/Bili%C5%9Fsel_bilim#Problem_%C3%87%C3%B6zme
- Wing, J. M. (2006). Computational thinking . *Communications of the ACM*, 49(3), 33-35.
- Wing, J. M. (2008). Computational thinking and thinking about computing. *Philosophical Transactions of The Royal Society of London A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 366(1881), 3717-3725.
- Wing, J. M. (2011). Research notebook: Computational thinking- what and why? . *The Link Magazine*, 6, 20-23.
- Yecan, E., Özçınar, H., & Tanyeri, T. (2017). Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin görsel programlama öğretimi deneyimleri. *İlköğretim Online*, 16(1), 377-393.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author 50%, Second author 50%.
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

Araştırma Makalesi • Research Article

Fahrüddeve Muhammed b. Cehîr'in Ailesi

Fahr al Dawlah Mohammed b. Cahir's Family

Arafat Yaz*

Öz: Fahrüddeve Muhammed b. Cehîr, Ukaylî, Mirdâsî, Mervânî, Abbâsî ve Selçuklu Devletleri için hizmette bulunan ve Selçukluların İslam dünyasında kendilerini kabul ettirdikleri döneme damgasını vuran şahsiyetlerden biridir. Oğulları Amîdüddeve, Zaîmmürüesâ ve Kâfî, Abbâsî ve Selçuklular için divan üyeliği, valilik ve vezirlik gibi en üst devlet kademelerinde hizmette bulunmuşlardır. Cehîr ailesi kötü dönemler geçirmiş olmalarına rağmen İslâm dünyasında önemli hadiselerin gerçekleştiği yüzyıldan fazla bir dönemde siyaset yapmışlardır. Fahrüddeve'nin yaşadığı Alparslan ve Melikşah zamanında Cehîr ailesi güçlerinin zirevesine ulaşmışlardır. 1090 yılında Fahrüddeve'nin Diyâr-ı Rebia ve oğlu Amîdüddeve'nin Diyâr-ı Bekr valiliğini yürütmesi, Cehîr ailesinin ulaştığı güç ve elde ettiği imkânları göstermektedir. Fahrüddeve ve çocukları ekseriya Abbâsî halifeliğinin vezirliğini yapmış olmalarına rağmen sırtlarını Selçuklulara dayamışlardır. Amîdüddeve'nin Nizâmülmülk'ün damadı olması onlara büyük bir avantaj sağlamıştır. Fahrüddeve ve Amîdüddeve'den sonra da bu aile Abbâsîlere bir süre hizmet etmeye devam etmiştir. Bu çalışmamızda XI. ve XII. asırda Abbâsî ve Selçukluların siyasi konularda etkili olan Fahrüddeve b. Cehîr'in ailesinin faaliyetleri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cehîr, Amîdüddeve, Zaîmmürüesâ, Abbasîler, Selçuklular

Abstract: Fakhr al Dawlah Mohammed b. Cahir is one of the personalities who served for the Ukaylid, Mirdasid, Marwanid, Abbasid and Seljuk States and left his mark on the period in which the Seljuks established themselves in the Islamic world. His sons Amid al Dawlah, Zaim al Ruasa and Kafi served at the highest levels of state such as council membership, governorship and vizierate for Abbasids and Seljuks. Although the Cahir family went through bad times, they were involved in politics for more than a century when important events took place in the Islamic world. During the time of Alparslan and Malik Shah, when Fakhr al Dawlah lived, the Cahir family reached the peak of their power. The fact that Fakhr al Dawlah was the governor of Diyar Rabia and his son Amid al Dawlah was the governor of Diyar Bakr in 1090 shows the power and opportunities that the Cahir family has achieved. Although Fakhr al Dawlah and his children were the vizier of the Abbasid caliphate, they relied on the Seljuks. The fact that Amid al Dawlah was Nizam al Mulk's son-in-law gave them a great advantage. After Fakhr al Dawlah and Amid al Dawlah, this family continued to serve the Abbasids for a while. In this study, the activities of the family of Fakhr al Dawlah b Cahir, who were influential in the politics of Abbasids and Seljuks in the 11th and 12th centuries, were investigated.

Keywords: Cahir, Amid al Dawlah, Zaim al Ruasa, Abbasids, Seljuks

* Dr. Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı

ORCID: 0000-0001-9780-3878, arafatyaz@gmail.com

Cite as/ Atıf: Yaz, A. (2022). Fahrüddeve Muhammed b. Cehîr'in ailesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 175-195. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.975383>

Received/Geliş: 28 July/Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 23 December/Aralık 2021

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

Giriş

Cehir ailesini tarih sahnesine çıkaran kişi Fahrüddeve Muhammed b. Muhammed b. Cehîr'dir. Fahrüddeve'nin yaşadığı dönemde İslâm dünyasında çok önemli hadiseler cereyan etmiştir. 1040 yılında Selçuklular Dandanakan Savaşı'nı kazanıp güçlendikten sonra Azerbaycan, İran, Irak ve Anadolu'da etkili olmaya başlamışlardır. X. asrın ortalarından itibaren İslâm dünyasının siyasi erki olan Büveyhîler Selçuklulara karşı direnememiş ve yerini onlara bırakmışlardır. Bu döneme kadar Büveyhîlere tabi olan emirlikler Selçukluların vassalı olmuşlardır. Selçukluların İslâm dünyasına hâkim olmalarının ardından özellikle 639'dan sonraki fetihlerden sonra sabit kalan Bizans-İslâm sınırları Selçukluların fetih politikalarıyla Bizans aleyhine değişmiştir. Selçukluların Bizans topraklarına gerçekleştirdikleri yoğun akınların akabinde 1071'de yapılan Malazgirt Savaşı, büyük ölçüde Bizans'ın Anadolu'yu kaybetmesiyle neticelenmiştir. 1040 ile 1071 yılları arasında İslâm dünyasında meydana gelen büyük ve sürekli olaylar, Selçukluları hâkimiyetlerini pekiştirmeleriyle azalmıştır. Selçuklular, uzun süre varlıklarına göz yumdukları emirlikleri Melikşah döneminden itibaren yıkmışlardır. Bu yeni politika sonucunda Mervânîler, Ukaylîler ve Mirdasîler gibi emirlikler ortadan kaldırılmış ve yerlerine Selçuklu valileri atanmıştır. (Urfalı Mateos 2000: 141-43)

1055 yılına kadar Büveyhîlerin gölgesinde kalan Abbâsî halifeleri bu tarihten sonra Selçuklularla yol almışlardır. Bu süreçten sonra da eskiden olduğu gibi Abbâsîler, İslâm dünyasının dini liderliğini yapmaya devam etmişlerdir. Ancak Abbâsî halifeleri, siyasi otorite bakımından Selçuklu sultanlarını aşacak güçte olamamış, onların istediklerini yapmak durumunda kalmışlardır. Abbâsî Devleti, görünürde geniş bir coğrafyaya hâkim olsa da onun etki alanı neredeyse Bağdat'la sınırlı kalmış, yakın-uzak toprakları emirliklerin kontrolünde kalmıştır. Çıkarları gereği emirler, bazen Abbâsîlere destek vermiş bazen de onlara karşı saf tutmuşlardır. Her ne kadar Abbâsî halifeleri bu yönden zayıf olsalar da tanınma mercii olmaya, adları hutbelerde zikredilmeye ve sikkelere kazınmaya devam edilmiştir. (Yaz 2019:84-94)

Çalışmamızda Abbâsî ve Selçuklular başta olmak üzere yaklaşık yüz yıl boyunca İslâm dünyasının merkezinde vezirlik ve valilik gibi önemli roller üstlenen Fahrüddeve b. Cehîr'in ailesi üzerinde durulmuştur. Daha önceden akademik çalışmalara konu olması nedeniyle mümkün olduğu kadar Fahrüddeve hakkında az bilgi verilmeye çalışılmıştır. Oğulları, kızları ve torunları hakkında kaynaklara yansıyan bilgiler toparlanıp tasnif edilmiş ve ailenin XI. yüzyılın ortalarından XII. yüzyılın sonuna kadar süren faaliyetleri incelenmiştir.

1. Amîdüddevle Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Cehîr (435/1043-493/1100)

Abbâsî ve Selçuklu siyasi tarihinde önemli rol oynayan bu vezirler ailesinin ismindeki (جهير) kelimesi, Arapça Cehîr veya Cüheyir şeklinde okunmaya müsaittir. İslâm tarihçilerinden Sem'anî, İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, İbn Hallikan ve İbnü'l-Esîr bu kelimenin Cehîr olarak okunduğunu yazmışlardır. (es-Safedî 2000: 1/209-210; es-Sem'anî 1988: 2/135; İbn Hallikan 1978: 5/131-134; İbnü'l-Esîr 1980: 318; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî 1986: 5/357, 1986: 5/406) Fakat buna rağmen bazı araştırmacılar bu ismi Cüheyir olarak kaydetmişlerdir. (İbnü'l-Esîr t.y.: 10/60) Künyesi Ebu Mansur'dur. (el-Hillî t.y.: 427; ez-Zehebî 1994: 34/166-169; İbn Kesîr 1988: 12/181; İbnü'l-Ümrânî 2001: 1/206; Özaydın 1992: 448) Ayrıca Sıbt ile Süyûtî, ondan bahsederken onu "Şerefüddîn" olarak anmaktadırlar. (Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/509-510; es-Süyûtî 1967: 2/198) Tarihçilerden Hemedânî, ismini Amîdüddevle Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Cehîr es-Sa'lebî el-Mavsılî el-Vezîr olarak kaydetmiştir. (el-Hemedânî 2008: 20-272; İbnü'l-Fuvatî 1962: 312)

1.1. Ailesi, Nesebi, Çocukluğu ve Eğitimi

Musullu olduğu ve Musul'da defnedildiği söylenen Amîdüddevle'nin babası Fahrüddeve Muhammed b. Muhammed b. Cehir, hem Mervânîlere hem de Abbasîlere vezirlik yapmıştır. Fahrüddeve, Mervânîlerin Selçukluların eliyle ortadan kaldırılmasına neden olan kişidir. Mervânîler, tarih sahnesinden silindikten sonra Selçukluların imtiyazlı valisi olmuş ve Diyâr-ı Bekr'i yönetmiştir.

(el-Hemedânî 2008: 270-72; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/509-510) Amîdüddeve'nin çocukluk ve gençlik yıllarından bahseden yegâne tarihçi Zehebî'dir. Zehebî, Amidüddeve'nin 435 yılının ilk aylarında dünyaya geldiğini söylerken İbnü'l-Esîr bunu daha da netleştirerek Muharrem 435'te (Ağustos-Eylül 1043) doğduğunu söylemektedir. Tarihçiler, 20 yaşında babasıyla Bağdat'a gittiğini yazmışlardır. 454 (1062) yılında babasının Bağdat'a gittiği kayıtları göz önüne alındığında, doğum tarihinin takriben doğru olduğu anlaşılmaktadır. Yaşı ilerlediğinde Ebu Nasr en-Nersî, Asım b. Hasan, Ebu İshak eş-Şirâzî ve Ebü'l-Kasım el-Büsrî'den hadis dersi almıştır. İsmail b. Semerkandî, Kâk olarak bilinen Ebu Bekir Muhammed b. Ömer el-Buhârî, Kadiülkudat Ebü'l-Kasım Ali b. Hüseyin ez-Zeynebî ve diğerleri ondan hadis dersi almıştır. Zehebî'nin, onun yazdığı şiirden örnek vermesi, şair olduğunu göstermektedir. Sıbt, onun fıkıh ve çeşitli ilimler okuduğunu söylemiştir. (es-Safedî 2000: 25/388-389; ez-Zehebî 1994: 34/166-169, 2003; el-Hemedânî 2008: 270-72; İbnü'l-Esîr t.y.: 10/247; İbnü'l-Fuvatî 1962: 312; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/509-510)

Amîdüddeve'nin çocukluğu ve gençliğinin nerede geçtiğini, babasının siretinden anlayabilmekteyiz. Babası, Ukaylilerin emrindeyken Ukaylî emiri Kureyş b. Bedrân'dan kaçıp Haleb'e gitmiş Divan Nazırlığı görevini yürütmüş ve burada Simâl b. Salih'e vezirlik yapmıştır. (el-Ömerî 2010: 26/275; es-Safedî 2000: 1/112; İbn Haldûn 2000: 3/345; 5/247; İbn Hallikan 1978: 5/127; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî 1986: 5/355) Babası, zor duruma düşünce Amîd kadısı İbnü'l-Bağl ile irtibata geçip Mervânî ülkesine sade bir vatandaş olarak yerleşmek istemiştir. Mervânî emiri Nasrüddevle, ilk olarak bu isteğine sıcak bakmamış fakat sonradan onu çağırıp vezir olarak görevlendirmiştir. (İbnü'l-Ezrak 1990: 147; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 18/429) İbnü'l-Ezrak, babasının Mervânîlerin hizmetine girme tarihini, 430 yılı olarak vermişse de İbnü'l-Adîm ve Zehebî'nin verdikleri 446/1054-1055 senesinin daha doğru olduğu söylenebilir. (ez-Zehebî 1994: 10/527; İbnü'l-Adîm 1996: 152) Bu verilere göre 435 yılında doğan Amîdüddeve'nin çocukluğu, Musul, Haleb ve Meyyâfârikîn'de geçmiştir. Amîdüddeve'nin eğitim yılları, Meyyâfârikîn'de geçmiştir. Fahrüddevle, Mervânî hükümdarı Nasrüddevle'nin 453 yılında vefatından sonra oğlu Nizâmüddîn'e de vezirlik yapmıştır. Fahrüddevle, 454/1062 yılına kadar Mervânîlere vezirlik yapmıştır. (Ahmed b. Mahmud 1977: 1/129; en-Nüveyrî 1423: 23/134; ez-Zehebî 2003: 10/527; İbn Hallikan 1978: 5/128; İbn Tiktaka 1997: 293-94; İbnü'l-Esîr 1987: 8/223-224; İbnü'l-Ümrânî 2001: 311; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/127, 140) Bazı tarihçiler Fahrüddevle'nin 455 yılında Mervânî ülkesinden ayrıldığını söylemişlerse de bu kayıt diğer bilgilerin yanında zayıf kalmaktadır. (İbn Şeddâd 1991: 3/1:370; İbnü'l-Ezrak 1990: 169-70) Amîdüddeve, yirmili yaşlarda iken babası ile birlikte Bağdat'a gitmiştir. Böylece Amidüddeve, İslam dünyasının halifesi olan Abbâsî vezirinin oğlu olarak fırsatlar dünyasının kapılarını açma imkânını bulmuştur.

1.2. Siyaset Hayatı

456/1064 yılında Bağdat'ta babası Fahrüddevle ile beraber Selçuklu sultanının gönderdiği Reisü'l-Irakeyn'in karşılanması esnasında Amîdüddeve'nin ismine ilk olarak rastlanılmaktadır. (İbnü'l-Esîr 1987: 8/192, t.y.: 10/48) Fahrüddevle'nin bulunduğu mevki sayesinde 460 yılında oğlu Zaîmürrüesâ lakaplı Ebü'l-Kasım, Divânü'z-Zimâm'da görevlendirilmiştir. (el-İsfahânî 1900: 32-33) Fakat 460 yılında (1067) Fahrüddevle'nin azil mektubu kendisine verilmiş ve bunun üzerine Felluce'ye gitmiştir. (İbnü'l-Esîr 1987: 8/214; İbnü'l-Fuvatî 1416: 3/561; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/200) 12 Safer 461/11 Aralık 1068 tarihinde Nurüddevle b. Mezyed'in ısrarı ile tekrar Abbasi halifesi tarafından çağırılmış, iki oğlu ile törenle karşılan Fahrüddevle, Kadiülkudât Ebu Abdullah ed-Damganî'nin yerine vezir olarak atanmıştır. (El-İsfahânî 1900: 34; İbnü'l-Esîr t.y.: 10/67; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/208)

Fahrüddevle'nin Abbasi halifesi el-Kaim'e ikinci kere vezir olmasından sonra Cehîr ailesi ve Amîdüddeve'nin kaderini değiştirecek bir gelişme oldu. 462 (1070) yılında¹ Rey şehrine giden Amîdüddeve, ikramla karşılanmış Nizâmülmülk'ün kızı ile evlenmiştir. Bağdat'a dönen Amîdüddeve yaptığı bu evlilik sayesinde çok avantajlı bir konuma yükselmişti. Halife, ona hilat giydirip ikta vermişti. (el-İsfahânî 1900: 35; Es-Safedî 2000: 14/120; İbn Hallikan 1978: 5/131-134; İbn Kesîr 1988: 12/122; İbnü'l-Esîr 1987: 8/218, t.y.: 10/69) İbn Tiktaka, Nizâmülmülk'ün onu çok sevdiğini ve onu kızı ile

¹ Olayların akışına göre Ramazan ayından önce olmalıdır. Bkz. (İbnü'l-Esîr 1987: 8/218)

evlendirdiğini söylemektedir. (İbn Tiktaka 1997: 296-97) Alparslan'ın ve Selçuklu Devleti'nin kudretli vezirinin damadı olması onu Selçuklu ve Abbasiler nezdinde önemli biri kılmıştır.

Henüz resmi bir makamda olmadığı anlaşılan Amîdüddeve'nin 464 yılında önemli bir görev üstlendiği görülmektedir. Amîdüddeve, iki önemli işi yerine getirecekti. Bunlardan biri Sultan Alparslan'ın Melikşah'ı veliaht tayin etme isteğinin kabulünü bildirecek ve Melikşah'a hilat giydirecekti. Bir başka iş ise Halife Kâim Biemrillah'ın veliahtı el-Muktedî'ye Alparslan'ın Seferiye Hatun'dan olan kızını isteyecekti. Amîdüddeve Nişabur'a gidip orada Alparslan'ın kızını istemiştir. Nişabur dışında kıyılan nikâhta Amîdüddeve halifeye vekil olurken Nizâmülmülk ise Alparslan'a vekillik yapmıştır. Nikâh akdinde mücevherler saçılarak unutulmaz bir gün olarak hafızalara kazınmıştır. Amîdüddeve, daha sonra ikinci görevini yerine getirmek için Fars diyarına giderek İsfahan'da ona halifenin gönderdiği hilatleri giydirmiş, 18 Zilhicce 464'te (5 Eylül 1072) Bağdat'a geri dönmüştür. (el-İsfahânî 1900: 48; en-Nüveyrî 2004: 26/317; İbn Kesîr 1988: 12/128; İbnü'l-Cevzî 1992: 16/140; İbnü'l-Esîr 1987: 8/228, t.y.: 10/75-76; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/251; Turan 1969: 144) Bu görevleri başarı ile yerine getiren Amîdüddeve, Abbasî ve Selçuklu otoriteleri nezdinde kendini kabul ettirmiştir.

465 (1072) yılında İslam dünyasının siyasi iktidarı olan Selçuklu hükümdarı Alparslan bir suikast sonucu öldürülmüş, vefat haberi Bağdat'a ulaşınca Fahrüddeve onun için taziye kurmuştur. (İbnü'l-Esîr t.y.: 10/79) Bir yıl sonra yani 466'da Amîdüddeve'nin Rey'e gittiği ve Melikşah'ın himayesi ile geri döndüğü söylenmektedir. (el-İsfahânî, 1900: s. 48) Oğuzların karıştığı bir arazi anlaşmazlığı nedeniyle Vezir İbn Cehîr'in düşmanları onunla Nizamülmülk'ün arasını açmaya çalışmış fakat Amîdüddeve'nin kayınpederi Nizamülmülk ile görüşmesi neticesinde sorun çözülmüştür. (Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/275) 13 Şaban 467 (3 Nisan 1075) yılında Abbasî halifesi el-Kâim Billah vefat ettikten sonra yerine torunu el-Muktedî geçtiğinde Vezir Fahrüddeve, Sahn-ı Seman'da üç gün taziyeleri kabul etmiştir. Biat töreninde Amîdüddeve de yanında olmuştur. El-Kâim'in vasiyeti üzerine Fahrüddeve vezirliğe devam etmiştir. 17 Ramazan'da Sultan Melikşah'tan yeni halife için biat alınması işi ile Amîdüddeve görevlendirilmiştir. Sultana götürülen hediyeler hakkında 800 elbise, 15 dinar veya tavsif edilmeyecek kadar çok kıymetli eşya bulunduğu nakledilmektedir. El-İsfahânî, Amîdüddeve'nin ahdi aldıktan sonra 468 yılında Bağdat'a ulaştığını söylemektedir. (el-İsfahânî 1900: 49; İbnü'l-Cevzî 1992: 16/163,165,166,168; İbnü'l-Esîr t.y.: 10/95-96, 1987: 8/253; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/296,300; ez-Zehbî 1994: 31/27-29; İbn Haldûn 2000: 3/584; 5/6)

İbnü'l-Cevzî'nin kaydettiğine göre Şevvâl 468'de (Mayıs- Haziran 1076) Abbâsî halifesi, vezirlik makamına getirdiği Ebu Mansûr'a hil'at giydirmiştir. Halife Amîdüddeve'yi babasıyla beraber çağırıp gönüllerini almış ve işleri Amîdüddeve'ye tevdi etmiştir. (İbnü'l-Cevzî 1992: 16/171) Bu muğlak bilgilerden yola çıkıp kesin bir hükme varmak mümkün değildir. Hil'atten kastın hediyeler, işlerden kastın ise vezirlik dışında bazı şeyler olduğu kanaatindeyiz. Süyûtî ise 469 yılında Hanbeliler nedeniyle Fahrüddeve'nin görevinden alındığını aktarmaktadır. (es-Süyûtî 2013: 651) Bu bilginin kaynağı İbnü'l-Cevzî ve torunu Sıbt'in aktardıkları olmalıdır. Çünkü Sıbt de 468 yılında Sadüddeve Gevherayîn'in Nizamülmülk'ün emri ile İbn Cehîr'i azletmek için Bağdat'a geldiğini, yanındaki kapalı mektubun Fahrüddeve'nin azli şeklinde anlaşıldığını fakat mektup açılınca bir azil emri olmadığını söylemektedir. (Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/308) El-İsfahânî de bu yıl Ebu Nasr b. Üstad Ebü'l-Kasım el-Kuşeyrî'nin Bağdat'a geldiğini, Nizamiye Medresesi ve sufi ribatlarında Eş'ari düsturuna göre tebliğde bulunduğunu ve Nizâmülmülk'ün cereyan eden Hanbelî isyanından Cehîr ailesini sorumlu tuttuğunu söylemektedir. (el-İsfahânî 1900: 50) Diğer tarihçilerin bu konuda suskun kalması, bizi bu bilgilerin sıhhatinden şüphe içinde bırakmaktadır.

470 yılının (1078) Şevval veya Şaban ayında Amîdüddeve ile evli olan Nizâmülmülk'ün kızı ve doğurduğu çocuğu ölmüştür. Nizâmülmülk'ün kızı olması nedeniyle, kimseye izin verilmediği halde çocuğu ile beraber Darü'l-Hilafe'de defnedilmelerine müsaade edilmiş, Amîdüddeve ve babası Fahrüddeve üç gün taziye kurmuşlardır. (el-İsfahânî 1900: 50; es-Safedî 2000: 14/120; İbn Hallikan 1978: 5/131-134; İbn Tağriberdî 1935: 5/106; İbnü'l-Cevzî 1992: 16/197; İbnü'l-Esîr 1987: 8/266, t.y.: 10/105; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/334)

471-472 yılları arasında Cehîr ailesi ciddi bir tehlike atlatmıştır. Ebu Nasr b. el-Kuşeyrî, Bağdat'a gelmiş ve Eş'arî mezhebinin üstünlüğünden bahsederek diğer mezheplerin aleyhinde konuşunca olaylar çıkmıştır. Nizâmülmülk'ün adamları bu olaylardan ötürü Fahrüddeve ve hizmetçilerini suçlamış, Şafîî fakih Ebü'l-Hasan Muhammed b. Ali b. Ebü's-Sakr el-Vasîfî, Nizâmülmülk'e Bağdat'ta nizam kalmadığını anlatan bir şiir yollamıştır. Bu duruma çok kızan Nizâmülmülk, Gevherayîn'i Bağdat Şahneliği görevine atamıştır. Nizâmülmülk, Cehîr ailesi hakkındaki şikâyetlerini ihtiva eden bir mektubu halifeye yollayarak Fahrüddeve'nin vezirlikten azledilmesini istemiş, ayrıca Gevherayîn'den Cehîr ailesini tevkif etmesini ve onlara eziyet etmesini emretmiştir. Cehîr ailesi, Amidüddeve'nin Nizâmülmülk'ün yanına gönderilmesinin kendileri için tek kurtuluş yolu olduğuna kanaat etmişlerdir. Amidüddeve, yolda korkup Gevherayîn ile karşılaşmamak için yolunu değiştirmiş, sultanın karargâhına varduktan sonra Nizâmülmülk ile görüşüp onu ikna etmeyi başarmıştır. Nizâmülmülk, onunla tekrar dost olup kızından olan torununu onunla evlendirmiştir.² Amidüddeve, 20 Cumadelevvel 471'de (28 Kasım 1078) Bağdat'a varmıştır. Amidüddeve, Bağdat'a vardığında halife Fahrüddeve'yi görevine iade etmeyip onları evlerine kapatarak Ebu Şüca Muhammed b. Hüseyin'i vezir olarak tayin etmiştir. Fakat Cehîr ailesi Nizâmülmülk ile irtibata geçmiş, Nizâmülmülk'ün gönderdiği elçi ve mektup ulaşınca Safer 472'de (Ağustos 1079) Amidüddeve vezir olarak tayin edilmiştir. Es-Sübkî'nin dâhil olduğu bazı tarihçiler, 5 yıl sürdüğünü söyledikleri bu vezirlik dolayısıyla sultanın Amidüddeve'ye hilat giydirerek babasına hediyeler gönderdiğini kaydetmişlerdir.³ (el-İsfahânî 1900: 50; İbn Haldûn 2000: 4/345; 5/8; İbnü'l-Cevzî 1992: 16/198; İbnü'l-Esîr t.y.: 10/106-107, 1987: 8/267-268; en-Nüveyrî 1423: 23/245; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/339, 341, 370, 509-10; es-Sübkî 1413: 4/137; ez-Zehebî 2006: 14/187, 1985: 2/368, 1994: 32/6; İbn Haldûn 2000: 3/585; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî 1986: 5/406)

472 yılında Fahrüddeve'nin annesi vefat etmiş ve Rüsafa Türbesi'ne defnedilmiştir. (Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013:19:345) Amidüddeve'nin vezirliğe geçtiği 472 yılında ilk icraatlarından biri kayda geçmiştir. 468 yılında Fellûce'deki yarıklardan su akınca en-Nîl ve diğer yerlere su akmamış, insanlar şehirleri terk etmiş ve veba salgını çıkmıştır. Amidüddeve, bu yarıkları kapatarak problemi çözmeyi başarmıştır. (İbnü'l-Esîr 1987: 8/257, t.y.: 10/99)

Bir yıl sonra hem el-Muktedî'nin hem Amidüddeve'yi hem de Ebu Şüca Muhammed b. Hüseyin er-Rüzâverî'yi azlettiği zayıf da olsa kayıtlarda mevcuttur. Kesin olmamakla birlikte bu tarihte Amidüddeve kısa bir süreliğine vezirlikten azledilip yerine dönmüş olabilir. (Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/353) (İbn Tağrıberdî 1935: 5/111) Fakat İbnü'l-Esîr bunu 474 yılı olayları içerisinde zikretmektedir. İbnü'l-Esîr'in dikkat çeken satır arası cümlesi ise "İbn Cehîr'den sonra Abbâsî veziri olan Ebu Şüca" demesidir. (İbnü'l-Esîr t.y.: 10/116)

474 yılında bazı tarihçiler Fahrüddeve'nin Melikşah'ın kızını halifeye istediğini söylerler. Bu görevi yerine getiren heyet 475 yılında Bağdat'a dönmüştür. (el-İsfahânî 1900: 67; İbnü'l-Esîr t.y.: 10/116) Bir başka kayıta ise halife sultana hil'at ve hediyeler göndermiştir. Sultan, halifeden Emir Uddetüddîn'i kızı Hatun Şakîrîyye ile evlendirmesini istemişti. Halife buna icabet etmiş ve Amidüddeve'yi Emir Uddetüddîn'e vekil olarak yazmıştır. (Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/251) Amidüddeve, 11 Zilhicce 474 yılında (12 Mayıs 1082) Celalüddeve'nin oğlu Davud için taziye kurmuştur. (İbnü'l-Cevzî 1992: 16/217) Recep 475 (Kasım-Aralık 1082) yılında Cemalülmülk b. Nizamülmülk vefat etmesi üzerine Müeyyidülmülk b. Nizamülmülk'ün Bağdat'a gelişinde onu karşılamıştır. Taziyelerini Cehîr ailesi koordine etmiştir. (İbnü'l-Cevzî 1992: 16/223; İbnü'l-Esîr 1987: 8/281-285, t.y.: 10/118-119)

² İbnü'l-Ümrânî, Nizâmülmülk'ün Amidüddeve'yi torunu ile evlendirdiğini, kızın Cürçân reisinin kızı olup isminin Safiye olduğunu yazmıştır. (İbnü'l-Ümrânî 2001: 1/202) İbn Tiktaka ise Safiye'nin Nizâmülmülk'ün kızı olduğunu söylemiştir. (İbn Tiktaka 1997: 297) Nizâmülmülk'ün Amidüddeve ile evli olan kızı ve torunundan bahsedilmekte ve birinin Safiye diğeri de Zübeyde olarak belirtilmektedir. Bunlardan biri 470 yılında vefat etmiştir. İbnü'l-Ezrak ve Sıbt, 482 yılında Zübeyde'nin Meyyâfârikîn'de olduğunu söylediklerine göre sonradan evlendiği eşi Zübeyde olmaktadır. (İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, 1986: 5/357; İbnü'l-Ezrak, 1990, 190; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, 19/423; es-Safedî, 2000: 1/113)

³ İbn Hallikân, 472 Ramazan ayında Amidüddeve'nin azledildiğini söylemektedir. (İbn Hallikan 1978: 5/131-134)

Sıbt, 2 Safer 476'da (21 Haziran 1083) Amîdüddeve'nin Melikşah'tan biat almak için Rey'e gittiğini söylemektedir. (Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/274) Dönüşünde azledilmiş ve azledildiği gün Selçuklu sultanı ile Nizâmülmülk'ten elçileri Cehîr ailesinin sultanın yanına gönderilmesini istemişlerdir.⁴ Sultanın yanına giden Fahrüddeve ondan hürmet ve ikram görmüş ve Diyâr-ı Bekr kendisine verilmiştir. Fahrüddeve, Mervânîlerden Diyâr-ı Bekr'i alacak ve olağanüstü yetkilerle buranın valiliğini yapacaktır. (el-İsfahânî 1900: 69-70,77; İbn Haldûn 2000: 4/345; 5/8; İbnü'l-Cevzî 1992: 16/198,227; İbnü'l-Esîr t.y.: 10/122, 1987: 8/286; en-Nüveyrî 1423: 23/247-248; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/339, 376-77; es-Sübkî 1413: 4/137; ez-Zehabî 1994: 32/16; 33: 262; İbn Haldûn 2000: 4/345; 5/8; İbn Kesîr 1988: 12/152; ez-Zehabî 2006: 14/187; İbn Tağrıberdî 1935: 5/116; İbn Ebi'l-Heycâ 1993: 137) Yerine Zahirüddîn lakabıyla Ebu Şüca Muhammed b. Hüseyin vezir olmuştur.⁵ (Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/274)

Fahrüddeve, oğlu Zaimürrüesa ile Mervânî şehirlerini kuşatırken Amîdüddeve'nin onlarla beraber olmadığı görülmektedir. Zira Mervânî-Ukaylî ittifakı Amîd önünde yenildiğinde kaçan Ukaylî liderinin ülkesini almak için Amîdüddeve'nin bir ordu ile 477 yılında Musul üzerine gönderildiği görülmektedir. Çoğu tarihçi Musul'un alındığını belirtirken Sıbt, Musul'un kuşatıldığını ve halkın isteği ile sultana teslim edildiğini söylemektedir. Amîdüddeve'nin ordusunda Humartekin, Sincar'dan ona katılan Artuk Bey, Kasimüddeve Aksungur ve Türk askerler vardı. (Ebu Şame 1997: 1/94, 1997; Ebü'l-Fida t.y.: 2/195; ed-Devâdârî 1961: 6/410,441,466; en-Nüveyrî 1423: 23/247-248; el-Ezdî 1999: 437; ez-Zehabî 1994: 32/20; İbn Ebi'l-Heycâ 1993: 137; İbn Haldûn 2000: 3/587; 4/345; 5/8; İbn Hallikan 1978: 5/128; İbn Kesîr 1988: 12/168; İbn Şeddâd 1991: 3/1:383-385; İbnü'l-Esîr 1987: 8/291, t.y.: 10/126-127; İbnü'l-Verdî 1996: 1/369; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/382-383)

478 (1085) yılında önce Amîd daha sona Meyyâfârikîn ve diğer Mervânî şehirleri birer birer düşmeye başlamıştır. İbnü'l-Esîr, Amîd'in Muharrem 478'de (Nisan-Mayıs 1085) teslim olduğunu söylemektedir. Ordunun başında Fahrüddeve'nin oğlu Ebü'l-Kasım Zaimürrüsâ vardı. Amîd'in teslim olması için ağaç ve bostanlarını tahrip etmeye başlayınca Amîd halkı aç kalmamak için iki yıl direndikten sonra teslim olmayı kabul etti. 6 Cumadelahir 478'de (30 Ağustos 1085) Meyyâfârikîn de düştü ve Fahrüddeve, Meyyâfârikîn'den Diyâr-ı Bekr'i yönetirken oğlu Zaimürrüesa Mervânî hazinelerini teslim etmek üzere Bağdat'a oradan İsfahan'a gitti. Sıbt, Mervânî hazinelerinin İsfahan'a tekrar gönderildiğinden bahsederken Amîdüddeve'nin İsfahan'da olduğunu söylemektedir. Yani Amîdüddeve 476'dan 478 yılına kadar sultanın yanında kalmıştır. (İbnü'l-Esîr 1987: 8/299, t.y.: 10/132; İbnü'l-Ezrak 1990: 191-95; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/394)

Amîdüddeve'nin babası Fahrüddeve'nin Diyâr-ı Bekr valiliğini kaç yıl sürdürdüğü hakkında değişik rivayetler vardır. İbnü'l-Esîr ve Sıbt İbnü'l-Cevzî, 479 yılında Fahrüddeve'nin azledildiğini söylerler. Sıbt'e göre Mervânî hazinelerini zimmetine geçirdiği için azledilmiştir. Yerine Amîd Kıvamüddîn Ebu Ali el-Belhî geçmiştir.⁶ İbnü'l-Ezrak, Meyyâfârikîn kadılarından Kadı Ebu Bekir b. Sadaka'nın el yazısını gördüğünü ve el-Belhî'nin 479 (1086-1087) yılında Meyyâfârikîn'e girdiğini söylemektedir. İbn Şeddâd, Fahrüddeve'nin azil nedeniyle isyan etmeyi düşündüğünü ancak Amîdüddeve'nin Bağdat'ta olması nedeniyle bu düşüncesinden vaz geçtiğini söylemektedir. Fahrüddeve, oğlu Zaimürrüsâ'yı Meyyâfârikîn'de bırakıp sultanın yanına gitmiştir. (İbn Şeddâd 1991:3/1: 389, 392; İbnü'l-Esîr 1987: 8/313; İbnü'l-Ezrak 1959: 221; İbnü'l-Ezrak 1990: 199,202; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/406) 479 yılındaki bir başka kayda göre Amîdüddeve, Zilhicce ayı sonunda (Mart-Nisan 1087) el-Muktedî'ye biat almak için Selçuklu sultanının yanından dönmüştür. (Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/299)

⁴ İbnü'l-Cevzî, Amîdüddeve'nin halifeden izinsiz bir şekilde Horasan'a doğru giderek ayrıldığını ve halifenin sultandan onu iade etmesini istediğini söylemektedir. (İbnü'l-Cevzî 1992: 16:227)

⁵ Zehabî, yerine Ebü'l-Feth el-Muzaffer b. Reisürüesa İbn Müslime'nin atandığını söylemektedir. (ez-Zehabî 1994: 32/16)

⁶ Amîd'in (Diyarbakır) 28. burcun ön yüzeyinde olan kitabeye göre ismi Kıvamülmülk Amîdüddeve Şemsüddîn Ebu Ali el-Hasan b. Abdülmelik'tir. (Berchem ve Strzygowski 1910: 35; Konyar 1936: 36)

Cehîr ailesi, Amîdüddeve'nin Nizâmülmülk ile olan akrabalığı yoluyla 479 yılında Diyâr-ı Bekr valiliğine atanan Ebu Ali el-Belhî'yi 482 yılında görevinden aldırıldılar.⁷ Amîdüddeve'nin kayınpederi Nizâmülmülk'ten Diyâr-ı Bekr'i 1 milyon altın karşılığında 3 yıllığına icar ettiler. Niyetleri Fahrüddeve'nin Diyâr-ı Bekr'de bıraktığı çok miktarda malı almaktı. İbn Şeddâd, Amîdüddeve'nin Zilhicce ayında Diyâr-ı Bekr'i temlik ettiğini söylerken ona kaynaklık eden İbnü'l-Ezrak Amîdüddeve'nin 16 Zilkade 482'de (20 Ocak 1090) Meyyâfârikîn'e girdiğini söylemektedir. Amîdüddeve, devlet idaresini eline alarak tüm Diyâr-ı Bekr gelirlerini topladı ve halka iyilik yaptı. İşlerini görerek kendilerine iş ve geçim olanakları sağladı. Karısı olan Nizâmülmülk'ün kızı Zübeyde de onunla beraberdi. İbnü'l-Ezrak'ın ifadesiyle Amîdüddeve bu sayede Diyâr-ı Bekr hazinelerini ele geçirdi. İbnü'l-Ezrak, Amîdüddeve Meyyâfârikîn'e gelirken azledilen Fahrüddeve'nin Diyâr-ı Rebia'ya tayin edildiğini 482 Ramazan'ın da (Kasım-Aralık 1089) Nusaybin'i sonra Musul, Sincar, Rahbe, Habur ve tüm Diyâr-ı Rebia'yı ele geçirdiğini söylemektedir. 482 yılının sonu ve 483 yılının başında Fahrüddeve'nin Diyâr-ı Rebia'yı oğlu Amîdüddeve'nin Diyâr-ı Bekr'i yönetmesiyle Cehîr ailesi güçlerinin zirvesine ulaşmıştır. (İbn Şeddâd 1991: 3/1:393; İbnü'l-Ezrak 1959: 222-24; İbnü'l-Ezrak 1990: 202,203; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/423; İbnü'l-Esîr t.y.: 10/189)

Ukaylî, Mirdasî, Mervânî, Abbasî ve Selçuklulara başta vezirlik olmak üzere hizmet eden Amîdüddeve'nin babası Fahrüddeve Muhammed b. Muhammed b. Cehîr 483 yılı Muharrem veya Receb (1090) ayında vefat etti. Cenazesi Musul kapısındaki Tel Tevbe'ye defnedildi. (el-İsfahânî 1900: 75; es-Seâlibî 2006: 26; İbn Şeddâd 1991:3/1: 393; İbnü'l-Esîr 1987: 8/335, t.y.: 10/162; İbnü'l-Ezrak 1959: 226-27; İbnü'l-Ezrak 1990: 203; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/423) Böylelikle el-Cezîre Bölgesi'nin siyasetinde önemli rol üstlenmiş olan kudretli vezirlerden biri hayatını kaybetmiş ve geride onun yerini alacak çocuklarını bırakmıştır.

484 (Aralık-Ocak 1091-1092) yılında Selçuklu şahnesi Gevherayîn ile Abbasî halifesinin veziri Ebu Şüca arasında ihtilaflar yaşandı. İhtilaflar büyüdü ve bunlar Ebu Şücâ hakkında İsfahan'a gidip şikâyette bulundular. Bunun üzerine sultan ile Nizâmülmülk haber gönderip vezirin azledilmesini istediler. Ebu Şücâ azledildikten bir süre sonra Abbasî halifesi, Selçuklulara haber gönderip Amîdüddeve'yi vezir tayin ettiğini ve Bağdat'a gönderilmesini istedi. Bağdat'a gelen Amîdüddeve, Zilhicce⁸ ayında vezirliğe atandı.⁹ Nizâmülmülk, onu ziyaret edip tebrik etti. Birçok şair de vezir olması vesilesiyle onu methettiler. (Ebü'l-Fida t.y.: 2/200; el-İsfahânî 1900: 73; en-Nüveyrî 1423: 23/251; ez-Zehbî 1994: 15/33; 33:262; İbn Haldûn 2000: 3/589; İbn Şeddâd 1991: 3/1:394; İbnü'l-Esîr 1987: 8/338-339, t.y.: 10/165-166; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî 1986: 5/406; İbnü'l-Verdî 1996: 2/5; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/509-510) İbnü'l-Ezrak, Amîdüddeve'nin 484 yılının sonuna kadar Diyâr-ı Bekr'de kaldıktan sonra sultan tarafından çağırıldığını; Kadı Ebu Bekir b. Sadaka, Kadı Ebü'l-Kasım b. Nübâte, oğlu Alemüddin Ebü'l-Hasan ve İbnü'l-Ezrak'ın dedesi ile Meyyâfârikîn halkından birkaç kişi alarak yola çıktığını, yolda yanındakilere iyilik yaparak ilgi gösterdiğini, İsfahan'da birkaç gün kaldıktan sonra Bağdat'a gittiğini söylemektedir. Sıbt ise halifenin Muhammed et-Temîmî'yi Amîdüddeve'yi çağırması için Meyyâfârikîn'e gönderdiğini söylemektedir. (Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/430) Hem İsfahan hem de Bağdat'ta Meyyâfârikînîlere çok ilgi gösterilmiş, Kadı Ebu Bekir b. Sadaka ilmi yetkinliğini göstermişti. Birkaç gün sonra Amîdüddeve ikinci defa halife el-Muktedî'nin vezirliğine atanmış, Meyyâfârikînîleri halifelik makamına götürerek onlara diğer kimselerden daha fazla ilgi göstermiş ve hediyelerle geri göndermişti. Amîdüddeve, Meyyâfârikîn'den çıktıktan sonra yerine en küçük kardeşi olan el-Kâfî Ebü'l-Berekât b. Cehîr'i Ramazan ayına kadar burada vekil bıraktı. Ramazan

⁷ Amîd'deki bir kitabe 481 yılında Kıvamülmülk Amîdüddeve Şemsüddîn Ebu Ali Hasan b. Abdülmelik'in Diyâr-ı Bekr valisi olduğunu teyit etmektedir. İbnü'l-Ezrak ona Kıvamüddîn Amîdülmülk derken kitabede Kıvamüddîn Amîdüddeve olarak geçmektedir. İbnü'l-Ezrak'ın başka bir el yazmasında Kıvamülmülk olarak geçmesi kitabenin yanlış okunmadığını göstermektedir. (İbnü'l-Ezrak 1959: 271; İbnü'l-Ezrak 1990: 199; Parla 1990: 176)

⁸ El-İsfahânî 27 Zilkade 484 ve Sıbt İbnü'l-Cevzî, Zilkade ayında vezir olduğunu söylemektedir. (el-İsfahânî 1900: 73; İbnü'l-Ümrânî 2001: 1/312; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/430)

⁹ 484 tarihli bir kitabe Amîdüddeve'nin o tarihte Diyâr-ı Bekr valisi olduğunu ıspatlamaktadır. (Gabriel 2014: 263; Konyar 1936: 1/40; Parla 1990: 217) 485 yılında vali olmadığını gösteren diğer kitabe de vardır. (Berchem ve Strzygowski 1910: 41; Gabriel 2014: 258; Konyar 1936: 1/40; Parla 1990: 179-80)

ayına kadar burada kaldıktan sonra o da sultan tarafından çağrıldı. Elinde geçmiş paralarla birlikte sultanın yanına giden oğlu Ebü'l-Hasan'ı Meyyâfârikîn'de tüm Diyâr-ı Bekr yönetmek üzere vekil tayin etti ve Musul'a varınca Melikşah'ın ölüm haberi geldi. (İbn Şeddâd 1991: 3/1:394; İbnü'l-Ezrak 1959/227-30; İbnü'l-Ezrak 1990: 203-4; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/430)

485 yılında (Kasım 1092) Melikşah vefat edince Meyyâfârikîn'de karışıklıklar çıktı. Ebü'l-Berekât b. el-Kâfi saraydan çıkıp Acemiye denilen yere gitti.¹⁰ Halk, Sultan Berkyaruk'a haber gönderip Meyyâfârikîn'i ona teslim edeceğini bildirdi. Geleceğini vadeden Berkyaruk gelmeyince sarayda kimin şehri koruyacağı tartışıldı. İlk olarak Şeyh Ebu Salim Yahya b. Hasan b. Mihver'i seçtiler. Anahtarları verip onu Burcü'l-Melik'te oturtular. Sultan'ın gelmesi gecikince yine huzursuzluk çıktı ve bu sefer Mervânî Nâsirüddevele Mansûr'un çağırılması konuşuldu. Şehirde bulunun İbn Esed adlı şair çevresindeki kalabalıklardan aldığı güçle onu çağırıp getirtmeye çalıştı. Bazı kimseler sultanın devleti ve Cehîr ailesinin adaleti, yaptıkları iyilikler, hayırseverlikleri, saygı ve hukuka riayetleri nedeniyle Nâsirüddevele'nin iktidar olmasını istemediler fakat buna engel olamadılar. (İbnü'l-Ezrak 1959: 230-32; İbnü'l-Ezrak 1990: 205-6)

485 yılında Amîdüddevele'nin Bağdat'ta çeşitli devlet işlerini yürüttüğü kayıtlardan anlaşılmaktadır. Cumadelevvel (Haziran-Temmuz 1092) ayında Nehrû'l-Mualla yanmış, çıkan yangın çarşı ve birçok yere yayılmıştır. Amîdüddevele itfiyecileri toplayıp ateşi söndürmeyi başarmıştır. (İbnü'l-Esir 1987: 8/365) 18 Ramazan'da Nizâmülmülk'ün ölüm haberi gelince Amîdüddevele divanda üç gün taziye kabul etmiştir. (Ahmed b. Mahmud 1977: 17; İbnü'l-Cevzî 1992: 16/306) Sultan, 24 Ramazan 485'te Bağdat'a geldiğinde onu karşılamış ve halifeye sultanın mesajını götürmüştür. (Abbas 1988: 1/156; es-Sübkî 1413: 4/137; İbn Haldûn 2000: 3/591; İbnü'l-Adîm t.y.: 5/2496; İbnü'l-Cevzî 1992: 16/299) Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra Terken Hatun oğlu Mahmud'un sultan olarak tanınmasını isteyince Abbâsî halifesi Amîdüddevele'yi hilatlarla ona göndermiştir. (Ahmed b. Mahmud 1977: 28; el-İsfahânî 1900: 76; İbn Kesîr 1988: 12/171)

Ülkede karışıklıklar çıkınca Suriye Selçuklularının sultanı Tutuş b. Alparslan, Melikşah'ın vefatından sonra ülkeye hâkim olmak için 486 yılında harekete geçmiş ve Nusaybin'e kadar ilerlemiştir. Buradan Musul üzerine yürümeye gidince Cezîretü İbn Ömer'de bulunan Amîdüddevele'nin kardeşi el-Kâfi, Tutuş'un yanına gelmiş ve Tutuş onu veziri olarak tayin etmiştir. (ez-Zehebî 1994: 33/30; İbn Haldûn 2000: 3/594; 5:17; İbn Kalanisi 1983: 1/203; İbn Şeddâd 1991: 3/1:398; İbnü'l-Adîm 1996: 1/225; İbnü'l-Cevzî 1992: 17/5; İbnü'l-Esir 1987: 8/367, t.y.: 10/188-189) Tutuş, Meyyâfârikîn'in alınmasından önce el-Kâfi b. Cehîr ve Vezir Ebu Tahir b. Enbarî'ye haber gönderip yanına ilk gelen kişiyi vezir yapacağını bildirmiştir. El-Kâfi b. Cehîr önce yanına giderek vezir olmuş Meyyâfârikîn ise Ebu Tahir'e teslim edilmiştir. (İbn Şeddâd 1991: 3/1:398; İbnü'l-Ezrak 1959: 236, 1990: 209) Ne gariptir ki Tutuş, Diyâr-ı Bekr ve Irak'a yönelirken Amîdüddevele ondan korkarak Hille'ye gitmiş, sonradan korkusu geçince geri gelmiştir. (el-Hillî t.y.: 427)

Sultan Berkyaruk veziri İzzülmülk ile Zilkade ayında Bağdat'a gelince onu karşılayan kişi Amîdüddevele olmuştur. (İbnü'l-Esir 1987: 8/373, t.y.: 10/193) 486 yılı sonlarında Bağdat'a gelen Sultan Berkyaruk, 10 Muharrem 487'de (30 Ocak 1094) kendi adına hutbe okutmuştur. Berkyaruk, halife el-Muktedî Biemrillah'a haber gönderip hutbenin kendi adına okutulmasını istemiş ve isteği kabul edilmiştir. Hil'atleri Vezir Amîdüddevele b. Cehîr götürmüş ve sultana teslim etmiştir. (İbn Haldûn 2000: 3/593; İbnü'l-Cevzî 1992: 17/10, 52; İbnü'l-Esir 1987: 8/376, t.y.: 10/195) Berkyaruk'un Bağdat'a gelmesinden 5 gün sonra Abbâsî halifesi el-Muktedî vefat etmiştir. Yerine geçecek olan el-Mustazhır, Amîdüddevele'yi çağırıp bir kriz yaşanmaması için ona olağanüstü yetkiler vermiştir. Amîdüddevele, halife tayin edilmesini sürecini yöneterek Berkyaruk'a el-Mustazhır'ın hilatlerini sunmuştur. Bu nedenle halifenin ölümünü 3 gün saklamış, ardından defîn ve biat alma işlerini yapmıştır. (el-Ezdî 1999: 437; İbn Tiktaka 1997: 296-97; İbnü'l-Cevzî 1992: 17/12; İbnü'l-Esir t.y.: 10/196; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013:

¹⁰ Bir önceki paragrafta El-Kâfi'nin sultanın yanına giderken Musul'da Melikşah'ın ölüm haberini aldığı söylenmişti. Aynı tarihçiler Melikşah'ın ölümünden sonra el-Kâfi'nin Meyyâfârikîn'de olduğunu söylediklerine göre sultanın ölüm haberini alınca geri dönmüş olmalıdır.

19/455, 462-63) el-Muktedî'nin vefat tarihini 486 olarak veren Sıbt, Amîdüddevle'nin onun için 3 gün taziye kurduğunu söylemektedir. (İbnü'l-Cevzî 1992: 17/5) El-Mustazhır, vezirlik görevini Amîdüddevle'ye vermiş ve o da halifenin işlerini en güzel şekilde yönetmiştir. İbn Kesîr, Amîdüddevle'yi överek reayayı siyasetle yola getirdiğini ve en iyi vezirlerden olduğunu söylemektedir. (İbn Kesîr 1988: 12/181) Aynı yılın Rebiülahir ayında (Nisan-Mayıs 1094) Amîdüddevle'nin kadiülkudat makamına Ebü'l-Hasan ed-Demgânî'yi atadığı görülmektedir. (İbnü'l-Cevzî 1992: 17/14) 488 yılının Rebiülahir (Nisan-Mayıs 1095) ayında halifelik sarayının etrafına sur yapılması için çalışmalara başlanmıştır. Saray süslenmiş, kubbeler yaptırılmış, Amîdüddevle tarafından buranın görülmesi için halka müsaade edilmiş ve halkın katıldığı çeşitli eğlence törenleri düzenlenmiştir. (İbn Kesîr 1988: 12/183; İbnü'l-Cevzî 1992: 17/16; İbnü'l-Esîr 1987: 8/396, t.y.: 10/211)

Bu tarihlerde İbn Tağriberdî'de geçen bir bilgiye göre Sultan Berkyaruk, Haçlılara karşı askerlerin Amîdüddevle ile beraber cihada çıkmalarını istemiştir. (İbn Kesîr 1988: 12/191; İbn Tağriberdî 1935: 5/161) Bu bilginin kaynağı İbnü'l-Cevzi olmalıdır. Zira Rebiülahir 491 yılında (Mart-Nisan 1098) birçok yerden şikâyetler gelmesi üzerine Haçlılara karşı nefretin arttığını, Sultan Berkyaruk'un tüm emirlere mektup göndererek Amîdüddevle b. Cehir'in emri altında toplanmalarını istediğini söylemektedir. (İbnü'l-Cevzî 1992: 17/43) 492 yılından bize ulaşan bir kayıta ise Herrâs olarak bilinen İlkeyya Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Taberî'nin Bağdat'a geldiğidir. Şafî fakihin saygın biri olduğu, Amîdüddevle'nin onu görünce ayağa kalkmasından anlaşılmaktadır. (İbnü'l-Esîr 1987: 8/431) Ayrıca bu durum Amîdüddevle'nin Şafîlilere ve Şafîliğe yakın olduğu yorumunun önünü açmaktadır.

Amîdüddevle'nin işlerinin yolunda olduğunu gösteren 16 Safer 493 (1 Ocak 1100) tarihli son kayıta vezir Amîdüddevle'nin sultan Berkyaruk'u karşılamak üzere Sarsar Köprüsü'ne çıktığı anlatılmaktadır. (İbnü'l-Cevzî 1992: 17/52) 493 yılına kadar Selçuklu ve Abbasî halifeliğinin hizmetinde olan Amîdüddevle için bir anda vaziyet değişmiştir. Tarihçilerin birçoğu Amîdüddevle'nin ölümüne değinmişlerdir. Olanları en vazih biçimde anlatan İbnü'l-Esîr'dir. Buna göre Sultan Muhammed'in veziri Müeyyidülmülk, Sultan Berkyaruk'un veziri el-Eazz Ebü'l-Mehâsin'i serbest bırakıp Bağdat amîdliğine atamış, ondan Amîdüddevle'nin azledilmesi için Abbasî halifesi ile görüşmesini istemiştir.¹¹ Zehebî, Abbasî halifesi el-Muztazhır'ın ondan korkan Sahibü'd-Divan Hibetullah b. Mutallib, Hazine Nazırı Hasan b. Abdulvahid b. Huseyn ve Sahibü'd-Divan İbnü'l-Müsilâyâ'nın kışkırtmaları ile ondan vazgeçtiğini söylemektedir. Halifenin etrafındaki seçkin kişiler ondan bıkmışlardı. Amîdüddevle'nin halifeye ait olan iktayı harap edip kendisine verilen 30 bin dinarlık iktasını ihya ettiğini söyleyerek halifeyi tahrik etmişlerdi. Azil haberini duyan Amîdüddevle, ilk olarak Hille'ye ailesiyle kaçmak istemiş fakat düşmanları ona engel olmuşlardır. Amîdüddevle, İspehbüz Sabavê b. Humartekin ile anlaşır el-Eazz Ebü'l-Mehâsin'i öldürmesi için göndermiştir. İspehbüz, Ba'kubâ yakınlarında Ebü'l-Mehâsin ile karşılaşmış ve ona saldırmış ancak Ebü'l-Mehâsin bir köye sığınınca İspehbüz onunla anlaşma yoluna gitmiştir. İspehbüz'ün Sultan Berkyaruk'a hizmet etme teklifini kabul eden Ebü'l-Mehâsin, Amîdüddevle'nin bu emri verdiğini öğrenmiştir. İspehbüz ile yolunu ayıran Ebü'l-Mehâsin, Bağdat'a giderek Amîdüddevle'nin azli meselesini halife ile görüşmüştür. Halife Ramazan ayında Amîdüddevle'yi azlederek kardeşleri Zaîmürresâ Ebü'l-Kasım ve el-Kâfi Ebü'l-Berekât ile beraber onu hapsedmiştir. Bu esnada 25, 60, 160,170 veya 260 bin dinar parasının aldığı söylenir. Tevkif edilmesinin gerekçesi ise Sultan Melikşah zamanında babası Fahrüddevle ile Diyâr-ı Bekr ve Musul'dan birçok mal elde etmeleri idi. Sultan, o mallardan payını istemişti. İbnü'l-Esîr, Amîdüddevle'nin sultana 60 bin dinar gönderdiğini söylemektedir. Darü'l-Hilafe'de 16 Şevval'e (24 Ağustos 1100) kadar tutuklu kalan Amîdüddevle tutuklu iken vefat etmiştir. İbnü'l-İmâd, İbnü'l-Ümrânî ve Zehebî, bir hamama kapatıldığını ve burada öldüğünü, ölüm nedeninin şiddetli korku, hastalık ve açlıktan kaynaklandığını söylemektedirler. Zehebî'nin aktardığına göre İbn Hüseyin, Amîdüddevle'nin son sözlerinin kelime-i şehadet ve Allah'a rücu olduğunu nakletmektedir. (ed-Devâdârî 1961: 6/452; el-İsfahânî 1973a: 4/2:149-151; en-Nüveyrî 1423: 26/255, 344; ez-Zehabî

¹¹ İbn Tiktaka, Acem sultanları (Selçuklular) ile aralarında bir hadise yaşandığını ve bunların halifeden Amîdüddevle'nin azlini istediklerini söylemektedir. (İbn Tiktaka 1997: 296)

1994: 34/22, 166-69; ez-Zirikli 1085: 7/22; İbn Haldûn 2000: 3/597-598; 5/27,260; İbn Hallikan 1978: 5/131-134; İbn Kesîr 1988: 12/195; İbn Tağriberdî 1935: 5/165; İbn Tiktaka 1997: 296-97; İbnü'l-Cevzî 1992: 17/53,54; İbnü'l-Esîr 1987: 8/434, 437-38, t.y.: 10/242-243, 246-47; İbnü'l-Fuvatî 1962: 312; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî 1986: 1/209-210; İbnü'l-Ümrânî 2001: 206; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/502-503) Karah b. Rezîn, İbn Rezîn veya Zerîn'in arazisindeki türbeye defnedilmek istenmiş ve borçlu olarak ölmüştür. Divan sahipleri ve borçluları buna engel olmak istemişlerdir. Ebu Yalâ el-Kalânîsi, onun 494'te halife tarafından tutuklatıldığını, müsadere edildiğini, yaptığı yanlışlar ve kötülükler sebebiyle öldürüldüğünü söylemekte ancak verdiği tarih diğer tarihçilerin tespitleriyle uyuşmamaktadır. (es-Safedî 2000: 1/209-210; İbnü'l-Cevzî 1992: 17/59-60; İbnü'l-Fuvatî 1962: 312; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/509-510)

493 yılında Cehîr ailesine mensup birinin eşyaları ve Babü'l-Amme'deki evinin satıldığı kayda geçmiştir. Parası Müeyyidülmülk'ün eline geçmiş, 494 yılında Müeyyidülmülk öldürülünce malı ve develeri satılıp vezir el-Eazz'a verilmiştir. 495 yılında vezir el-Eazz öldürülünce malı taksim edilerek sultan ile yeni vezire dağıtılmıştır. İbnü'l-Esîr, bu bilgileri aktardıktan sonra "İşte hükümdarlara hizmetin sonu budur." demektedir. (İbnü'l-Esîr 1987: 8/468, t.y.: 10/276)

496 yılında Amîdüddevle'nin evinde oturan Abbasî halifesinin veziri Sedîdülmülk, "Aradan zaman geçse bile sultanın çorbasından içenin dudakları yanar" demiş ve birkaç gün sonra tutuklanmıştır. (İbnü'l-Esîr t.y.: 10/295)

1.3. Tarihçilerin Amîdüddevle Hakkındaki Değerlendirmeleri

Tarihçiler Amîdüddevle hakkındaki genel bilgileri verirken kaynak olarak el-İsfahânî'ye işaret etmektedirler. Bazıları Amîdüddevle'yi anlatırken farklı ifadeler ve yeni bilgiler vermiştir.

Bazı tarihçiler, Amîdüddevle hakkında ahmak, kibirli, sert ve halka ilgisiz şeklinde olumsuz değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Cemâlüddîn el-Vatvât, onun çok kibirli olduğunu söylemiş ve bunu mübalağalı cümlelerle dile getirmiştir. Amîdüddevle hakkında "Sanki dünya onun serçe parmağındaki bir yüzdür. Güneş onun kaşlarından doğar, bulutlar sağından nida eder, Kısra haşiyesini taşır, Kârün nafakasına vekildir..." gibi devam eden sözler sarf etmiştir. (ez-Zehebî 1994: 34/166-169; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî 1986: 5/406; İbnü'l-Ümrânî 2001: 1/202; el-Vatvât 2008:90)

Fakat bunun yanında birçok tarihçi de onu övmüştür. Tarihçiler, Amîdüddevle'yi hayırlı, heybetli, sakin, affedici, yumuşak, kifayetli, vefalı, iffetli, cömert, cesaretli, vakur, gururlu, asil, tedbirli, saygın, fasih, az konuşan, kelimeleri sayılı, yüksek bir dağ gibi, iyi bir yönetici, zamanın dâhisi, ileri görüşlü, çalışkanlık denizi ve faziletleri çok olan biri olarak anlatmıştır. Mallarının çok ve dindar biri olduğu, yanına gidip onunla görüşenlerin mutlu bir şekilde ayrıldığı, üç halifeye hizmet ettiği, ikisine vezirlik yaptığı, Nizâmülmülk'ün onu daima üstün vasıflarla övdüğü, önemli işlerde ona danıştığı, herkesten önde tuttuğu rivayet edilmektedir. Fazla kibirle ayıplanmadığı, kimsenin ondan nefret etmediği, iyiliklerinin çok olduğu, kelimeleri iyi seçtiği, meramını güzel ifade ettiği, az ve etkili konuştuğu söylenmektedir. Şeyh İmam Ebu Nasr b. Sebbâğ'a "Çalış ve edepli ol! Yoksa babasız bir sebbâğ olursun!" demiştir. (ez-Zehebî 1994: 34/166-169; El-İsfahânî 1955: 1/87-93; el-Hemedânî 2008: 270-72; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/509-510; es-Sübkî 1413: 4/227; es-Safedî 2000: 1/209-210; İbn Hallikan 1978: 5/131-134; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî 1986: 5/357, 406) Abbasi halifesi el-Kaim'in el-Muktedî'ye söylediği "Ey oğul, İbnü'l-Müslime, İbn Darest ve diğerlerini vezir olarak seçtim fakat İbn Cehir gibisini görmedim." sözleri (İbnü'l-Cevzî 1992: 17/59) Amîdüddevle'nin iyi bir vezir olduğunu gösteren kayda değer bir bilgidir.

İyi bir yazar ve şair olan Amîdüddevle'nin tevkiatları veciz şiirleri rakik olduğu anlatılmaktadır. Liderliği ve yürüttüğü siyasetle övgülere mazhar olmuştur. Dönemin birçok şairi tarafından övülen Amîdüddevle'nin on bin şair tarafından yüz bin beyitle övüldüğü söylenmektedir. Âlim ve şairlere cömertliğini göstermiş ve onları ödüllendirmiştir. (es-Safedî 2000: 1/209-210; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/509-510) Amîdüddevle'yi öven şairlerden bir kısmının isimlerini ve bazı şiirler günümüze ulaştırmıştır. Bunları şöyle listeleyebiliriz:

1.4. Amidüddeve'yi Öven Şairler

Şair el-Hubâriye, (Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 20/91). Sarredarre, (İbn Hallikan 1978: 5/131-134). Muhammed b. Hasan Ebu Abdullah, Muhammed b. Hasan b. Eyyub, (İbnü'l-Kıftî 1970: 205-6). El-Ecel Ebu Muhammed el-Hasan, (el-İsfahânî 1955: 1/148). Ebu Bekir b. Allaf ve Ebü'l-Kerem b. Şairî, (el-İsfahânî 1973a: 149-51). Ebu Abdullah Ahmed b. Atiyye ed-Darîr, (el-İsfahânî 1973a: 165,170). Ebu İshak İbrahim b. Ceyhan b. Dirar b. Tereccüm el-İshâkî el-Müberekî, (el-İsfahânî 1973a: 175). Reis Hüseyin b. Ali b. Marzûk, (el-İsfahânî 1973a: 187). Kadı Ebu Ali el-Hasan el-Cüveymî, (El-İsfahânî 1973a: 191-94). El-Muvaffak el-Nizâmî, (el-İsfahânî 1973a: 194-202). İbn Dinar, (el-İsfahânî 1973a: 202-5). Ebu Suûd Ahmed b. Hasan b. Kudâa, (el-İsfahânî 1973a: 206-7; es-Safedî 2000: 6/198). İbn Hassûn, (el-İsfahânî 1973a: 208-11). Muhammed b. Hüseyin b. Eyyûb, (el-İsfahânî 1973a: 212). Hamîd b. Muhammed el-Gandîcânî, (el-İsfahânî 1973a: 213-14). Akîl b. Hasan eş-Şeybânî, (el-İsfahânî 1973a: 215-17). El-Edîb İbnü'l-İsmîdî, (el-İsfahânî 1973a: 218). Kerim b. Saleb el-Mâlikî, (el-İsfahânî 1973a: 219-20). Mesud b. Âlâ b. Ali el-Maruf bi'l-Habbâz, (el-İsfahânî 1973a: 222-26; es-Safedî 2000: 15/121, 209-10; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/509-510). El-Edîb Ebü'l-Hasan b. Mansûr, (el-İsfahânî 1973a: 227-28). Ebü'n-Necm el-Hunecî, (el-İsfahânî 1973a: 229-31). Muhammed b. Allâf, (el-İsfahânî 1973a: 233-36). Er-Reis Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Ali et-Teâvîzî, (el-İsfahânî 1973a: 400-401). Cahveş b. Fudâle el-Küleybî el-Hafâcî, (el-İsfahânî 1973a: 433-38). Kâid Ebu Abdullah Muhammed b. Halife es-Sinbüsî, (el-İsfahânî 1973b: 214; es-Safedî 2000:11:48). Ebü'l-Hasan Muhammed b. Ali b. Ebü's-Sakr eş-Şâfiî el-Vâsîtî, (el-İsfahânî 1973b: 327). Ebîverdî, (el-İsfahânî 1999: 255). El-Ecel Ebu Muhammed el-Hasan, (el-İsfahânî 1955: 148).

2. Zaîmürrüesa Ebü'l-Kasım Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Cehîr (ö.508/1114)

Hayatı hakkında çok pek fazla bilgiye ulaşılamamaktadır. Cehîr ailesini okurken Amîdüddeve veya Zaîmürrüesâ'dan hangisinin yaşça daha büyük olduğu konusunda bir çıkarımda bulunmak zordur. Muhtemelen ard arda doğmuş ve aralarındaki yaş farkının az olması nedeniyle çocukluk ve gençlik yılları benzer şekilde olmuştur.

İbnü'n-Neccâr, ismini Zaîmürrüesâ Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Cehîr Ebü'l-Kasım b. Ebu Nasr el-Vezîr olarak kaydetmiştir. Cumadelevvel 460 (1068) veya 462 yılında Abbâsî Devleti'nde Divânü'z-Zimâm nazırı olarak görev yapmıştır. 14 yıl görev yaptıktan sonra el-Muktedî onu azletmiştir. 476 yılında babası Fahrüddeve ile beraber Diyâr-ı Bekr'in kuşatmasına katılmıştır. İki yıl kuşatmaya dayanan Amîd'in teslim olmasını sağlamış ve Meyyâfârikîn'in düşmesinden sonra da Mervânî hazinelerini İsfahan'a götürmüştür. Kardeşi Amîdüddeve vezir olunca Bağdat'a gitmiştir. 476'dan 494 yılına kadar hakkındaki bilgilerde kesinti olmaktadır. Amîdüddeve'nin 493 yılında iki kardeşi ile beraber tutuklandığını söylemiştik. İbnü'l-Esîr, 494 yılında tutuklu kardeşlerden Zaîmürrüesâ Ali b. Fahrüddeve b. Cehîr'in serbest bırakıldığını söylemektedir. İbnü'n-Neccâr, Amîdüddeve ile Muhammed el-Kâfi Ebü'l-Berekât'ın el-Muztazhır tarafından tutuklanmasının ardından Zaîmürrüesâ'nın korkup Hille'ye Seyfûddeve'ye sığındığını söylemektedir. Zaîmürrüesâ, Seyfûddeve Sadaka b. Mezyed'in yanına gittiğinde iyi karşılanmış ve ikram görmüştür. İbnü'n-Neccâr, onun Hille'de 11 ay kaldığını aktarmaktadır. (es-Safedî 2000: 22:85; İbnü'l-Esîr 1987: 8/458, t.y.: 10/267; İbnü'n-Neccâr 2004: 19/54-55; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 20/82)

Bir süre sonra Cehîr ailesinin kötüleşen kaderi değişmeye başlamıştır. Abbasî halifesi el-Muztazhır Billah 496 yılı Şaban ayı sonunda (Mayıs-Haziran 1103) Zaîmürrüesâ Ebü'l-Kasım b. Cehîr'i vezir olarak tayin ederek Seyfûddeve Sadaka'nın şehri Hille'den getirmiştir. Bağdat'a geldiğinde bütün devlet erkanı onu karşılamaya çıkmış, Kıvâmüddin lakabı verilerek Ramazan'da hilatler giydirilmiştir. Böylelikle kardeşinin ölümüne neden olan halifeye üç yıl sonra vezirlik yapmaya başlamıştır. (es-Süyûtî 1967: 2/198; ez-Zehebî 2006: 14/313; İbn Haldûn 2000: 3/606; İbn Tağrıberdî 1935: 5/186; İbnü'l-Cevzî 1992: 17/80; İbnü'l-Esîr t.y.:10: 297, 1987: 8/491; İbnü'n-Neccâr 2004: 19/54-55; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/524)

Sultan Berkyaruk, Bağdat yolunda vefat edince yerine oğlu Melikşah b. Berkyaruk geçmiş ve adına Bağdat'ta hutbe okunmuştur. 17 Rebiülahir 498'de (6 Ocak 1105) Melikşah Bağdat'a vardığında

vezir Ebü'l-Kasım Ali b. Cehîr'in onu Deyâlâ'da karşıladığı görülmektedir. (İbn Haldûn 2000: 3/608; İbnü'l-Cevzî 1992: 17/90; İbnü'l-Esîr t.y.: 10/309-310)

Zaîmürresâ'nın vezirliği İbnü'l-Esîr'in verdiği üzere Safer 500, Sıbt ve dedesine göre 14 Safer 500 (15 Ekim 1106) veya 501 yılına kadar devam etmiştir. Halife onu azledince ilk olarak Seyfüddevle Sadaka'nın Bağdat'taki evine sığınmış ve ardından Hille'ye götürülmüştür. Bunun üzerine Abbasî halifesi, Bâbü'l-Amme'deki evinin yıkılmasını emretmiştir. İbnü'l-Esîr, vezirliğinin üç yıl, beş ay ve birkaç gün sürdüğünü söylemektedir. (ez-Zehebî 1994: 34/80,127; 35/327; Hatib el-Bağdâdî 1417: 19/54-55; İbn Kesîr 1988: 12/206; İbnü'l-Cevzî 1992: 17/100; İbnü'l-Esîr 1987: 8/547, t.y.: 10/351, 425; Katip Çelebi 1986: 2/393; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 20/5) İbnü'n-Neccâr'a göre Selçuklu Sultanı Mahmud Ramazan 501'de onu yanına çağırmıştır. Bir sene sonra Abbasî halifesi; İbnü'l-Esîr, İbnü'n-Neccâr, Sıbt ve dedesine göre 502 (1109) yılının Şaban, Şevval veya Receb ayında Ebü'l-Kasım Ali b. Ebu Nasr b. Cehîr'i tekrar vezir olarak atamıştır. Halife, İsfahan'a haber yollayıp onun gönderilmesini istemişti. (ez-Zehebî 1994: 35/13; İbnü'l-Cevzî 1992: 17/112; İbnü'l-Esîr t.y.: 10/376, 1987: 8/573; İbnü'n-Neccâr 2004: 19/54; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 20/27) İbnü'l-Esîr'in 503 yılında halifenin veziri Ebü'l-Meâlî b. el-Mutallib'in azledildiğini ve yerine ez-Zaîm Ebü'l-Kasım b. Cehîr'in bu makama getirildiğini söylemektedir. (İbnü'l-Esîr 1987: 10/382) İbnü'l-Esîr'in bu malumatları başka bir kaynaktan geçmemektedir. İbnü'l-Esîr'in lakabını Zaîm olarak zabtettiği Ebü'l-Kasım Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Cehîr'e İbnü'l-Cevzî de Zaîm demekte ve serencamını net bir şekilde anlatmaktadır. İbnü'l-Cevzî, "Vezirlikten önce el-Kaim ve el-Muktedî zamanında Divanü'z-Zimam'da çalışmış, el-Mustazhir için iki kere vezirlik yapmış, ilk vezirliği 3 yıl, 5 ay ve birkaç gün, ikinci vezirliği 5 yıl 5 ay sürmüştü ve 27 Rebiülevvel 508'de (31 Ağustos 1108) vefat etmiş." şeklindeki kaydı Zaîm ile Zaîmürresâ'nın aynı kişi olduğu, azledildikten sonra tekrar görevine iade edildiği noktasındaki şüpheleri gidermiştir. (İbn Tağriberdî 1935: 5/208; İbnü'l-Cevzî 1992: 17/141)

Ölüm tarihi hakkında da tarihçiler farklı bilgiler vermişlerdir. Bir grup tarihçi, vezirlik görevini 507 yılına kadar sürdürdüğünü söylemektedir. Ebü'l-Kasım Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Cehîr vefat etmiştir. (Ez-Zehebî 1994:35:29; İbnü'l-Esîr 1987:8:598, t.y.:10:397; İbnü'l-Ümrânî 2001:207) İbnü'n-Neccâr, Zaîmürresâ'nın Şevval 502'de hilat giydiğini, 16 Rebiülevvel 508'de (20 Ağustos 1114) vefat ettiğini ve kardeşi Amîdüddevle'nin türbesine gömüldüğünü kaydetmektedir. Tarihçiler onu ileri görüşlü, akıllı, tedbirli, uyanık, halim, insanlara güzel muamele eden biri ve sabırlı biri olarak nitelmişlerdir. (es-Safedî 2000: 22/85; ez-Zirikli 1085: 4/329; İbn Tağriberdî 1935: 5/208; İbnü'l-Cevzî 1992: 17/141; İbnü'l-Ümrânî 2001: 1/315; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 20/82; İbnü'n-Neccâr 2004: 19/54-55; ez-Zehebî 1994: 35/210) Sıbt İbnü'l-Cevzî ise ölümünü 27 Rebiülevvel 508 olarak vermiştir. (Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 20/82) Ölüm yılını 508 olarak veren es-Safedî, İbnü'n-Neccâr gibi Zaîmürresâ'nın ölmeden önce Abbâsî halifeliği için değil Selçuklu Sultanı Muhammed'e vezirlik yaptığını söylemektedir. (es-Safedî 2000: 22/85, 2000: 13/25)

3. Amîdüddevle'nin Kızı Şeref Hatun ve Torunu Seferiye Hatun

Amîdüddevle'nin kızı, Mezyedilerin emiri Dübeys b. Sadaka ile evlenmiştir. Dübeys, babasının ölümü nedeniyle Abbasî halifesine çok kızgın olduğu için Bağdat ve çevresinde yaptığı yağmalarla halifeyi çok zor duruma düşürmüştür. 514 Receb ayında (Eylül-Ekim 1120) halifenin yardımı çağırıldığı Selçuklu sultanı Bağdat'a vardığında Dübeys, Amîdüddevle'nin kızı olan eşini pek çok para ve hediyelerle sultana gönderip affedilmesini talep etmiştir. (İbnü'l-Esîr 1987: 8/651, t.y.: 10/449; Sevim 1989: 140) Tarihçiler Dübeys'in sultana 20 bin dinar ile 13 at gönderdiğini söylemektedirler. (ez-Zehebî 1994: 35/285; İbn Haldûn 2000: 3/617; İbnü'l-Adîm t.y.: 7/3479; İbnü'l-Cevzî 1992: 17/187) 517 yılında Abbasî halifesi el-Müsterşid Billah ile Dübeys arasında meydana gelen anlaşmazlık savaşa dönüşmüştür. Dübeys bu savaşta ağır bir yenilgi almış, eşleri ve cariyeleri esir düşmüştür. Fakat İlgazi ve Amîdüddevle'nin kızları olan eşlerini Meşhed'de bıraktığı için bunlar esaretten kurtulmuşlardır. (İbnü'l-Esîr 1987: 8/685, t.y.: 10/482)

Selçuklu sultanının Amîdüddevle'nin kızı Şeref Hatun'dan olan Dübeys'in kızı ile evlendiği kaydedilmiştir. Şeref Hatun, kudretli Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün Zübeyde'den olan torunudur. (es-

Safedî 2000: 13/322; 1/113; İbn Hallikan 1977: 2/265) Sıbt İbnü'l-Cevzî, Dübeys öldürüldüğünde Sultan Mesud b. Mahmud b. Melikşah'ın Amîdüddevle'nin kızı olan Şeref Hatun'un kızı ile 529 yılında (1134-1135) evlendiğini söylemektedir. (Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 20/277) Zehebî, Dübeys'in Amîdüddevle'nin eşinden olan kızının 532 yılında Selçuklu sultanı ile evlendiğini söylemektedir. (Ez-Zehebî 1994: 36/205) Sıbt İbnü'l-Cevzî de bu evliliğin 532 yılında gerçekleştiğini aktarıp olanları detaylandırmaktadır. Ona göre Dübeys b. Sadaka'nın kızı (Amîdüddevle'nin kızından olanı yani Amîdüddevle'nin torunu) Seferiyye Hatun başına gelenleri şikâyet etmek için Sultan Mesud'un hatununun yanına gitmiş, güzelliği aşikâr olmuş ve sultanla evlenmiştir. (Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/304) Sıbt'in dedesi İbnü'l-Cevzî'ye göre halife el-Mustazhir'in eşinin yanına gitmiş, güzelliğinin etkisiyle Sultan Mesud onunla evlenmek istemiş ve bu evlilik 16 Cumadevvel 532'de (30 Ocak 1138) gerçekleşmiştir. (İbnü'l-Cevzî 1992: 17/327) Düğün nedeniyle Bağdat yedi gün boyunca kapatılmış, davullar çalmış, zahiren içki içilmiş ve Zehebî'nin ifadesiyle fesat çoğalmıştır. (ez-Zehebî 1994: 36/205)

4. El-Kâfi Ebü'l-Berekât b. Cehîr

Amîdüddevle ile aynı tarihlerde yaşadıkları için konu bütünlüğünün bozulmaması amacıyla el-Kâfi hakkında mevcut olan bilgileri kâmilan Amîdüddevle'nin hayatı içerisinde ele aldık. Daha iyi anlaşılması için önemli kesitleri vurgulamak istiyoruz.

Lakabı el-Kâfi, künyesi Ebü'l-Berekât'tır. (İbnü'l-Cevzî 1992: 17/54) İbnü'n-Neccâr, ismini Muhammed olarak vermektedir. Ancak Amîdüddevle'nin ismi de Muhammed olduğundan bunun yanlış olabileceği kanaatindeyiz. (İbnü'n-Neccâr 2004: 19/54-55) Kitabelerde ismi (معتمد الدولة كافي الكافة ابي) (البركات جهير بن محمد) Mu'temidüddevle Kafiülküfât Ebü'l-Berekât Cehîr b. Muhammed olarak yazılmıştır. (Berchem ve Strzygowski 1910: 41; Gabriel 2014: 258; Konyar 1936: 1/40; Parla 1990: 179-80) 484 yılında (1091-1092) Amîdüddevle'nin Abbasî veziri olarak atanmasından sonra Melikşah'ın ölümüne kadar Meyyâfârikîn'de valilik yapmıştır. Ramazan ayına kadar burada kaldıktan sonra el-Kâfi de sultan tarafından çağırılmıştır. Paralarla sultanın yanına giden el-Kâfi, oğlu Ebü'l-Hasan'ı Meyyâfârikîn'de vekil bırakmış, Musul'a varınca Melikşah'ın ölüm haberi gelmiştir. (İbn Şeddâd 1991: 3/1:394; İbnü'l-Ezrak 1959: 227-30; İbnü'l-Ezrak 1990: 203-4; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/430) Tahminimize göre Melikşah'ın ölümünü duyunca tekrar Meyyâfârikîn'e dönmüştür. Zira Meyyâfârikîn'de çıkan karışıklıklar esnasında burada olduğunu görmekteyiz. (İbnü'l-Ezrak 1959: 230-32; İbnü'l-Ezrak 1990: 205-6) el-Kâfi, Meyyâfârikîn'deki halkı kontrol altına alamamış ve şehrin idaresi Meyyâfârikîn'de etkili olan kişilere teslim edilmiştir.

Büyük Selçukluların Diyâr-ı Bekr valiliği ile Suriye Selçuklularının vezirliğini yapan el-Kafi hakkında tarihçilerin verdiği bu bilgiler Amîd'deki kitabelerle teyit edilmektedir. İlgili bölümde görüldüğü üzere 484 yılına ait bir kitabe Amîdüddevle adına iken 485 yılına ait bir kitabe el-Kâfi adınadır.

El-Kâfi, Melikşah'ın vefatından sonra 486 yılında Cezîretü İbn Ömer'de iken Tutuş'un yanına gitmiş ve vezir olarak tayin edilmiştir. (ez-Zehebî 1994: 33:30; İbn Haldûn 2000: 3/594; 5/17; İbn Kalanisi 1983: 1/203; İbn Şeddâd 1991: 3/1:398; İbnü'l-Adîm 1996: 1/225; İbnü'l-Cevzî 1992: 17/5; İbnü'l-Esîr 1987: 8/367, t.y.: 10/188-189) Tutuş'un ölümünden sonra el-Kâfi'nin nasıl bir vaziyette olduğuna dair bir bilgiye ulaşamamıştır.

Ramazan 493'te Amîdüddevle hapsedilince onunla beraber tutuklanmıştır. (İbnü'l-Cevzî 1992: 17/53,54; İbnü'l-İmâd el-Hanbelî 1986: 1/209-210; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 19/502-503) Bu tarihten sonra el-Kâfi Ebü'l-Berekât b. Cehîr hakkında herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

5. Üstâdüddâr Nâsîhüddeve Ebu Abdullah el-Hasan b. Cehîr

518 (1124-1125) ile 530 (1135-1136) yılları arasında Cehîr ailesinden Nâsîhüddeve hakkında bazı bilgilere rastlanmaktadır. Nâsîhüddeve ile üstâdüddâr olduğu söylenen ve hemen akabindeki yıllarda bahsi geçen el-Muzaffâr'ı tarihi kayıtlarda bazı noktalarda birbirinden ayırt etmek zordur. Görüleceği üzere tarihçiler satır aralarında kısa bilgiler vermişlerdir. Bazen "İbn Cehîr" diye anlattıkları kimseleri veya birbiriyle tam olarak uyuşmayan isimleri ayırt etmek mümkün olmayabilmektedir.

Hakkındaki ilk kayıtta Şevval 518'de (Kasım-Aralık 1124) Nasihüddeve'nin tutuklandığı, mallarının alındığı ve 40 bin dinar ile cezalandırıldığı söylenmektedir. (İbnü'l-Cevzî 1992: 17/225) 11 Zilhicce 529 (22 Eylül 1135) tarihinde Cehîr ailesi görev kesbetmiş ve oğullarından biri üstadüddar olmuştur. (İbnü'l-Cevzî 1992: 17/302) İbnü'l-Cevzi 516 tarihinde ondan bahsetmekte fakat görevi anlaşılmamaktadır. 2 Zilkade 530 tarihindeki (2 Ağustos 1136) hadiselerinde Üstadüddâr Nâsihüddeve Ebu Abdullah el-Hasan b. Cehîr'in er-Râşid Billah'ın halife olmasını sağlamasına rağmen tutuklandığı rivayet edilmektedir. İbnü'l-Cevzi, Hille emiri Dübeys ile olan ilişkisinden dolayı tutuklandığını ve er-Râşid'in bu sayede korku saldıgını söylenmektedir. (ez-Zehebî 1994: 36/56; İbnü'l-Cevzî 1992: 17/205, 295,299,307, 311; İbnü'l-Esîr 1987: 9/9,72, t.y.: 11/42; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 20/283) İbnü'l-Ümrani, Üstadüddar Nasihüddeve Ebu Abdullah'ın el-Kafi b. Cehir'in oğlu olduğunu söylemektedir. İbn Haldûn ise bu ismi Nasihüddeve Ebu Abdullah Hasan b. Cehîr Üstadüddâr olarak vermiş ve 530 yılına değinirken er-Râşid tarafından tutuklandığını tekrar kaydetmiştir. (İbn Haldûn 2000: 3/631; 5/72; İbnü'l-Ümrânî 2001: 1/222)

6. Nizâmüddîn Ebu Nasr el-Muzaffer b. Ali b. Cehîr (ö.459/1155)

535 (1140-1141) yılında Cehîr ailesinden birinin tekrar vezirliğe yükseldiği görülmektedir. Sıbt, Abbasî halifesi el-Müktefi'nin vezir tayin ettiği bu kişinin ismini Üstadüddâr el-Muzaffer b. Muhammed b. Cehîr olarak verirken İbnü'l-Esîr onun ismini Nizamüddin Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed b. Cehîr olarak tanıtmıştır. İbnü'n-Neccâr, künyesini Ebü'l-Feth olarak vermiştir. Üstadüddar görevinden terfi etmiştir. (ez-Zehebî 1994: 36:215; İbn Tağriberdî 1935: 5/267; İbnü'l-Cevzî 1992: 18/8; İbnü'l-Esîr 1987: 9/113; İbnü'n-Neccâr 2004: 18/85; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 20/326) Zehebî başka bir eserinde 534 ile 536 yılından bahsederken arada el-Muktefi'nin İbn Cehîr'i vezir olarak atadığını söylemektedir. Bu bilgiyi kesin bir şekilde 534 olarak tarihlendirmek zordur. Zira Zehebî, başka bir eserinde 535 yılında vezir olduğunu yazmıştır. (ez-Zehebî 2006: 15/16; 36/215) 536 yılında bu görevi icra etmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. (İbnü'l-Cevzî 1992: 18/18) 541 yılında (1146-1147) Vezir Nizamüddin Ebü'l-Muzaffer b. Ali b. Cehir hacca gitmiştir.¹² El-İsfahânî, yerine Sahibü'l-Mahzen Kıvâmüddîn b. Sadaka'nın vezir olduğunu söylemektedir. (el-İsfahânî 1900: 202; Ez-Zehebî 1994: 37/6; İbnü'l-Cevzî 1992: 18/50) Diğer taraftan Zehebî verdiği detaylı bilgilerle beraber 542 yılında azledildiğini aktarmaktadır. (ez-Zehebî 2006: 15/90,160; ez-Ziriklî 1085: 7/256) Sıbt'in 542 yılında "İbn Cehîr vezirlikten azledildi." dediği kişi aynı şahıs olmalıdır. Sıbt'in dedesi bu kişiyi Ebu Nasr b. Cehir olarak tanıtp Rebiülevvel ayında azledildiğini söylemektedir. Başka bir yerde 543 yılında azledilip Babü'l-Ezc'de kalan Vezir Ebu Nasr b. Cehir'in tutuklandığını söylemektedir. (ez-Zehebî 1994: 37/9; İbnü'l-Cevzî 1992: 18/55,65; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 20/374) Sıbt, ölümü nedeniyle onu tanıtırken kim olduğunu tam olarak belirlemektedir. İsmi Muzaffer b. Ali b. Muhammed b. Cehîr olarak verip babasının da vezir olduğunu söylemektedir. Buna göre Muzaffer, Amîdüddeve'nin kardeşi olan Zaîmürresâ Ebü'l-Kasım Ali'nin oğludur. 60 küsur yaşında olan Muzaffer b. Ali, 6 Zilhicce 549 (11 Şubat 1155) yılında vefat etmiş ve Mansur camisinin karşısında defnedilmiştir. (ez-Zehebî 2006: 15/90,160; İbn Tağriberdî 1935: 5/318,319; İbnü'l-Cevzî 1992: 18/100; Sıbt İbnü'l-Cevzî 2013: 20/451)

Es-Sâfedî, el-Müsterşid döneminde Darü'l-Hilafe'nin üstatlığını yaptığını, er-Râşid döneminde azledildiğini ve el-Muktefi zamanında vezirliğe terfi ettiğini söylemektedir. Muzaffer b. Ali; Ali b. Ömer b. el-Hal, Ali b. Muhammed b. Allaf, Hasan b. Ali b. Ahmed b. Es-Sirî, Hüseyin b. Büsrî ve başkalarından ders almıştır. İbnü's-Semânî ve Muhammed b. Ali ed-Dürrî'nin rivayetlerine kaynaklık etmiştir. (es-Safedî 2000: 25/388-389; ez-Zehebî 1994: 37/382, 2006: 15/90,159,160; İbnü'l-Cevzî 1992: 313) el-Muktefi'nin veziri ilimlere meraklı biriydi, özellikle de hadis ilmi ile ilgileniyordu. Es-Safedî, şair İbn Nûme'nin onu övdüğünü söylemektedir. (Es-Safedî 2000: 19/29; İbn Tiktaka 1997: 311)

El-Muktefi Liemrillah'ın (halifelik tarihi 530-555) vezirlerinden bahsedilirken Garesüddeve Zaîm b. Cehir'in ismi de vezir olarak geçmektedir. Belki de halifelik yıllarının ortalarında bu görevi verdiği Garesüddeve'nin lakabı Nizamüddin idi. (İbnü'l-Ümrânî 2001: 1/225)

¹² İbnü'ş-Şecerî'nin Vezir Nizamüddin Ebu Nasr Muzaffer b. Ali b. Muhammed b. Cehir hakkındaki şiiri için bkz. (İbn Hallikan 1977: 6/47)

Vezir Ebu Mansur'un torunu Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed Ved'ân el-Mavsîlî, 21 Zilhicce 544 (21 Nisan 1150) yılında vefat etmiştir. Ebu Abdullah el-Hüseyin b. Muhammed b. Talha en-Naâlî ve diğerlerinden hadis dersi almıştır. Dedesi Amîdüddeve'nin Karâh ibn Rezîn'de bulunan türbesine defnedilmiştir. (ed-Dübeysî 2004: 15/303)

Zehebî, Vezir Ebü'l-Kasım'ın kardeşinin oğlu olan el-Müsterşid'in Üstadüddârı Hüseyin b. Cehîr'in 545 yılının vefat listesinde vermektedir. (ez-Zehebî 1994: 37/218)

600 (1203-1204) yılında Cehîr ailesinden Ebü'l-Kasım Cehîr b. Ebu Nasr Abdullah b. Hüseyin b. Cehîr er-Reisî ilmi alanda kendini göstermiştir. Bağdat'ta ileri gelen bir aileden olan Ebü'l-Kasım, hadis ilmi ile ilgilenmiştir. Es-Safedî ise onun kitap çoğaltma ve satma işi ile meşgul olduğunu söylemektedir. (es-Safedî 2000: 11/163; ez-Zehebî 1994: 42/432) Ona yakın tarihlerde Nasr b. Abdullah b. Hüseyin b. Cehîr er-Reisü'l-Ecel Ebü'l-Ferec'in de hadis ilmi ile uğraştığı bilinmektedir. (ez-Zehebî 1994: 42/493)

Bu tarihten sonra Cehîr ailesi hakkındaki bilgiler kayıtlara yansımamaktadır. Fahrüddeve ile başlayan ve yüz yıla yakın bir süre devam eden Cehîr ailesinin Abbâsî ve Selçuklu tarihindeki rolleri sona ermiştir.

7. Cehîr Ailesinden Kalan Kitabeler

482 (1089-1090) Yılına ait Kitabe: 38. Burcun ön yüzündedir.

بِسْمِ اللّٰهِ...السلطان المعظم شاهنشاه الأعظم سلطان أرض الله و مالك بلاد الله تغور معز الدنيا والدين جلال الدولة ..... المللة أبو الفتح ملك شاه بن البرسلان اعز الله نصره في ولاية الاجل قوام الملك شمس الدين عميد الدولة ابي علي الحسن بن عبد الملك أدام الله أيامه وجر ذلك على يدي القاضي ابي نصر محمد بن عبد الواحد في سنة اثنين و ثمانين وأربع مائة والبناء محمد بن سلامةالرهأوي

481 yılındaki kitabede yazılan cümle aynı şekilde yazılmış ve sadece 481 yerine 482 ibaresi eklenmiştir. Bu nedenle kitabenin eksik olan kısımlarını da öğrenmekteyiz. Tercümesi şu şekildedir:

Bismillah. Sultanü'l-muazzam, Şehinşahü'l-azâm, Allah'ın arzının sultanı, Allah'ın ülkesinin meliki, Allah'ın halifesinin yardımcısı, dünya ve dinin izzeti, Celalüddeve, Cemalülmille Ebü'l-Feth Melikşah b. Alparslan'nın (Allah yardımcısı olsun) emri ve malıyla, valisi Kıvamülmülk Amidüddeve Şemsüddîn Ebu Ali el-Hasan b. Abdulmelik (Allah günlerini-valiliğini devam ettirsin) tarafından, Kadı Ebu Nasr Muhammed b. Abdulvahid'in gözetiminde, 482 yılında Mimar Muhammed b. Selâme er-Ruhavî tarafından yapılmıştır. (Parla 1990: 177-78) Amida'da Amidüddeve değil de Umdetüddeve olarak geçmektedir. (Berchem ve Strzygowski 1910: 38)

484 (1091-1092) Yılına ait Kitabe: Ulu Cami, avlunun batı cephesindedir.

بِسْمِ اللّٰهِ لا اله الا الله محمد رسول الله. امر بعلمه السلطان المعظم شاهنشاه الأعظم سيد الملوك الامم مولى العرب والعجم معز الدنيا والدين جلال الدولة أبو الفتح ملك شاه... ادام الله سلطانه في ولاية الوزير السيد الاجل شرف الدين عميد الدولة تاج الوزراء ابي منصور محمد بن محمد بن جهير أدام الله أيامه وجرى ذلك على يدي القاضي الاجل مجد القضاة ابي نصر محمد بن عبد الواحد والوكيل احمد بن محمد القديسي في سنة اربع و ثمنين وأربعمائة.

Bismillah. Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun resulüdür. Sultanü'l-muazzam, Şehinşahü'l-azâm, meliklerin ve milletlerin seyyidi, Arap ve Acemlerin mevlası, dünya ve dinin izzeti, Celalüddeve, Ebü'l-Feth Melikşah (Allah saltanatını daim etsin) yüce vezir Şerefüddin Amidüddeve Tacü'l-Vüzera Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Cehir (Allah günlerini-vezirliğini devam ettirsin) tarafından, yüce kadı, kadınların iftiharı Ebu Nasr Muhammed b. Abdulvahid'in gözetiminde, 484 yılında Ahmed b. Muhammed el-Kudaysi/Kadisi'nin vekilliği ile yapılmıştır.¹³ (Gabriel 2014:263; Konyar 1936: 1/40; Parla 1990: 217)

485 (1092-1093) Yılına ait Kitabe: 57. Burcun ön yüzündedir.

¹³ Konyar'da القضاة, مجد القديسي, والوكيل احمد بن محمد القديسي, ibareleri yoktur. Amida'da Konyar'ın kaydettiği aynı şekilde yazılmıştır. Tek farkı ibaresinin fazla olmasıdır. (Berchem ve Strzygowski 1910: 53)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. أمر بعلمه السلطان المعظم شاهنشاه الأعظم ملك الملوك معز الدنيا والدين جلال الدولة أبو الفتح ملك شاه بن البرسلان ادام الله سلطانه في ولاية المولى الاجل معتمد الدولة كافي الكافة ابي البركات جهير بن محمد ادام الله أيامه وجرى ذلك على يدي القاضي الاجل مجد القضاة ابي نصر محمد بن عبد الواحد في سنة خمس و ثمنين وأربعمئة والبناء محمد بن سلامة

Bismillah. Sultanü'l-muazzam, Şehinşahü'l-azâm, Melikü'l-Müluk, dünya ve dinin izzeti, Celalüddeve, Ebü'l-Feth Melikşah b. Alparslan'nın (Allah saltanatını daim etsin) valisi yüce mevlamız Mutemidü'd-devle Kafîü'l-Küfat Ebü'l-Berekat Cehir b. Muhammed (Allah günlerini-valiliğini devam ettirsin) tarafından, yüce kadı, kadınların iftiharî Ebu Nasr Muhammed b. Abdulvahid'in gözetiminde, 485 yılında Mimar Muhammed b. Selâme tarafından yapılmıştır. (Berchem ve Strzygowski 1910: 41; Gabriel 2014: 258; Konyar 1936: 1/40; Parla 1990: 179-80) Diğer kitabeye bakıldığında Tutuş'un 486'da Diyâr-ı Bekr'e hâkim olduğu ve valisini isminin geçmediği görülmektedir. (Parla 1990: 180)

XIV nolu Burç:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. أمر بعلمه السلطان المعظم شاهنشاه الأعظم ملك الملوك معز الدنيا والدين جلال الدولة أبو الفتح ملك شاه بن البرسلان ادام الله سلطانه في ولاية المولى الاجل معتمد الدولة كافي الكافة ابي البركات جهير بن محمد ادام الله أيامه وجرى ذلك على يدي القاضي الاجل مجد القضاة ابي نصر محمد بن عبد الواحد في سنة خمس و ثمنين وأربعمئة والبناء محمد بن سلامة

Sonuç

Cehîr ailesi Selçuklulardan güç almış ve özellikle Abbâsî Devleti'nde vezirlik ve üstadüddarlık gibi görevleri üstlenmiştir. Abbâsî halifeleri, Fahrüddeve'nin oğulları ve torunlarından istifade etmişlerdir. Fahrüddeve bir döneme kadar kendi gayretiyle görevinde kalmaya devam etmiştir. Oğlu Amîdüddeve'nin Nizâmülmülk'ün kızı ile evlenmesinden sonra dokunulmazlık elde etmiştir. Zor duruma düştüklerinde Nizâmülmülk yani Selçuklulardan destek almış ve ayakta kalmaya devam etmişlerdir. Nizâmülmülk'ün sayesinde Abbâsî halifeleri ile sorunlarını çözebiliyorken yine onun sayesinde Selçuklulardan imtiyazlı görevler elde etmişlerdir. Fakat icraatları nedeniyle çoğu sefer Abbâsî halifelerinin gazabına uğramışlardır. Nizâmülmülk'ün ölümünden sonra kendi başlarına kalan Fahrüddeve'nin çocukları ve torunları yine Abbâsî ve Selçukluların tercihi olmuşlardır. Ölümüne neden oldukları Cehîr ailesinin mensuplarını vezirliğe atamışlardır. Abbâsî ve Selçukluların Cehîr ailesinden vaz geçmemelerinin nedeni yetenekli olmalarıdır. Fahrüddeve'nin vezir olması, çocuklarının sarayı, protokolü ve devlet işleyişini bilmelerini sağlıyordu. Aile ve saray onlar için doğal bir eğitim ortamı niteliğindedir.

İslam tarihi kaynaklarında Fahrüddeve ve Amîdüddeve hakkında daha fazla bilgi mevcuttur. Bunun nedeni Fahrüddeve ve Amîdüddeve'nin Abbâsî ve Selçuklu tarihinde daha önemli rol üstlenmiş olmalarıdır. Mervânî Devleti'nin ortadan kaldırılması meselesinde olduğu gibi Fahrüddeve, girişimleri ile kendine alan açıyor ve Selçuklulara yön veriyordu. Amîdüddeve dâhil diğer çocuklarının babaları Fahrüddeve gibi devlet yönetimine ağırlıkların koyduklarını söyleyemeyiz. Amîdüddeve'nin ön plana çıkmasının bir nedeni babası Fahrüddeve ve ikinci nedeni ise Selçuklu veziri Nizâmülmülk'ün damadı olmasıydı. Döneminde olağan işleri yerine getiren başarılı bir yönetici olmuş fakat döneme damgasını vuramamıştır. Zaîmürrüesâ ve el-Kâfi örneğinde olduğu gibi sonradan Abbâsî ve Selçuklulara vezirlik yapan diğer fertler daha da sönük kalmışlardır. Fakat her şeye rağmen Cehîr ailesi yaklaşık yüz yıl boyunca İslam dünyasının merkezinde en kritik görevleri üstlenmiştir.

Cehîr ailesi hakkında yolsuzluk iddiaları tarihçiler tarafından dile getirilmiştir. Diyâr-ı Bekr ve Diyâr-ı Rebia'da valilik yaptıkları dönemde birçok mal ve hazineyi elde ettikleri söylenmektedir. Bu durum düşmanları tarafından kullanılmış ve Amîdüddeve Abbâsî veziri iken buna kurban gitmiştir. Selçukluların Diyâr-ı Bekr ve Diyâr-ı Rebia valiliği vezirliğe eşdeğer değilse de onun gibi önemli bir görevdir. Fahrüddeve Diyâr-ı Bekr ve Diyâr-ı Rebia valiliği, Amîdüddeve Diyâr-ı Bekr valiliği ve Abbâsî vezirliği, Zaîmürrüesâ Abbâsî Divanü'z-Zimâm'ı ve Abbâsî vezirliği hatta bir rivayete göre Selçuklu vezirliği, el-Kâfi Diyâr-ı Bekr valiliği ve Suriye Selçuklularının vezirliği, Nâshüddeve Ebu Abdullah el-Hasan b. el-Kâfi b. Cehîr Abbâsî üstadüddarlığı, Nizâmüddîn Ebu Nasr el-Muzaffer b. Ali b. Zaîmürrüesâ b. Cehîr Abbâsî vezirliği, Garesüddeve Zaîm b. Cehîr Abbâsî vezirliği, Hüseyin b. Cehîr Abbâsî üstadüddarlığı gibi görevler üstlenmişlerdir. Cehîr ailesine mensup bazı isimlerin ise ilmi çalışmalara yöneldiği görülmektedir.

Kaynakça

- Abbas, İ. (1988). *Şezerât min kütübi'n-mefkûdetin fi't-târîh*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Ahmed b. M. (1977). *Selçuk-Nâme II*. İstanbul: Tercüman Gazetesi.
- Berchem, M. V. ve Strzygowski, J. (1910). *Amida*. Heidelberg.
- Ebu Şame. (1997). *Uyûnü'r-ravdeteyn fi ahbâri'd-devleteyn en-nûriye ve's-salâhiye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Ebü'l-Fida, İ. (t.y.) *El-Muhtasar fi ahbari'l-beşer*. Cilt 2. Mısır: El-Matbaatü'l-Hüseyniyet'il-Mısıriyye.
- Ed-Devâdârî. (1961). *Kenzü'd-dürer ve câmiü'l-gurer*. Kahire: Matbaatu Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr.
- Ed-Dübeyşî. (2004). *Muhtasarü'l-muhtac ileyhi min tarihi ibnü'd-dübeyşî*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- El-Hillî, H. (t.y.) *Kitabu el-manâkibi'l-mezyediyye fi ahbari'l-mülûki'l-esediyye*. Amman: Mektebetü'r-Risaleti'l-Hadîse.
- El-İsfahânî, İ. (1973a) *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-asr*. Cilt 4/2. Irak: Müdiriyetü'-Sekafeti'l-Âmme.
- El-İsfahânî, İ. (1973b) *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-asr*. Cilt 4/1. Matbaatü'l-Mecmeü'l-İrakî.
- El-İsfahânî, İ. (1999) *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-asr fi zikri fudalâi ehli horasan ve herât*. Tahran: Ayeneye Miras.
- El-İsfahânî, İ. (1900). *Kitabu tarihi devleti âli selçuk*. Mısır: Matbaatü'l-Mevsu'at.
- El-İsfahânî, İ. (1955). *Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l-asr kısmü'irakî*. Bağdat-Dimeşk: Matbaatü'l-Macmei'l-İlmî el-İrakî.
- El-Ömerî, Ş. (2010). *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâliki'l-emsâr*. Cilt 9-26. 1. bs. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiye.
- En-Nüveyrî, Ş. (1423). *Nihayetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*. Cilt 23. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiye.
- En-Nüveyrî, Ş. (2004). *Nihayetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*. Cilt 26. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiye.
- Es-Safedî, İbn A. (2000). *Kitabü'l-vâfi bi'l-vefâyât*. Cilt 1-21. 1. bs. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî.
- Es-Seâlibî, Ebu M. (2006). *Tuhfetü'l-vüzerâ*. Beyrut: Ed-Dârü'l-Arabiyye li'l-Mevsuât.
- Es-Sem'anî. (1988). *el-Ensâb*. Beyrut: Dârü'l-Cinân.
- Es-Sübkî, T. (1413). *Tabakâtü'ş-şâfiyyeti'l-kübrâ*. Hicr Li't-Tabaa ve'n-Neşr ve't-Tevzî.
- El-Ezdî, C. (1999). *Ahbâru'd-düveli'l-munkatia*. Cilt 2. İrbid: Dârü'l-Kindî.
- Ez-Zehbî. (2006). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Kahire: Dârü'l-Hadîs.
- Ez-Zehbî, Ş. (1985). *El-İber fi haber men gaber*. Cilt 2. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-İlmiye.
- Ez-Zehbî, Ş. (1994). *Târihü'l-islâm ve vefâyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. Cilt 34. Beyrut: Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî.
- Ez-Zehbî, Ş. (2003). *Târihü'l-islam ve vefayati'l-meşahir ve'l-a'lâm*. Cilt 10. 1. bs. Darü'l-Garbi'l-İslâmî.
- Ez-Ziriklî, H. (1085). *el-A'lâm*. Cilt. 1. Beyrut: Darü'l-İlim li'l-Melâyîn.

- Gabriel, A. (2014). *Şarki türkiye'de arkeolojik geziler*. Ankara: Dipnot Yayınevi.
- Hatib el-Bağdâdî. (1417). *Târîhu bağdâd ve züyûlihi*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- El-Hemedânî, M. (2008). *Kitûn tarihiyyetün min kitâbi unvanü's-siyer*. Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.
- İbn Ebi'l-Heycâ, İ. (1993). *Tarihu ibn ebi'l-heyca*. Feyyûm: Riyadü's-Salihin.
- İbn Haldûn, A. (2000). *Tarihu ibn haldûn*. Cilt 3-5. Beyrut: Darü'l-Fikir.
- İbn Hallikan, Ş. (1977). *Vefâyâtü'l-âyân ve enbâü ebnâi'z-zamân*. Cilt 1-4. Beyrut: Darü's-Sadr.
- İbn Hallikan, Ş. (1978). *Vefâyâtü'l-âyân ve enbâü ebnâi'z-zamân*. Cilt 5-6. Beyrut: Darü's-Sadr.
- İbn Kalanisi, Ebu Y. (1983). *Tarihu dimeş li ibn kalanisi*. ed. S. Zükar. Dimeşk: Daru Hissan.
- İbn Kesîr. (1988). *El-Bidâye ve'n-nihâye*. Daru İhyâi't-Türâs'il-Arabî.
- İbn Şeddâd. (1991). *El-A'lakü'l-hatîre fi zikri ümerai's-şam ve'l-cezîre*. Cilt 3/1. Dimeşk: Menşurat-ü-Vezaret'üs-Sekafe.
- İbn Tağriberdî, C. (1935). *En-Nücümü'z-zâhire fi mülûki'l-mısır ve'l-kâhire*. Cilt 4-5. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Mısriye.
- İbn Tiktaka. (1997). *el-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultâniye ve'd-düveli'l-islâmiye*. Beyrut: Dârü'l-Kalemi'l-Arabî.
- İbnü'l-Adîm, K. (1996). *Zübdet'ül-halib min tarihi'l-haleb*. 1. bs. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Adîm, K. (t.y). *Buğyetü't-taleb fi tarihi haleb*. Cilt 1. Beyrut: Darü'l-Fikir.
- İbnü'l-Cevzî. (1992). *El-Muntazam fi-tarihi'l-mülük ve'l-ümem*. Cilt 15-17. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esîr, İ. (1980). *el-Lübâb fi tehzîbi'l-ensâb*. Beyrut: Dârü Sadr.
- İbnü'l-Esîr, İ. (1987). *El-Kamil fi't-tarih*. Cilt 8. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- İbnü'l-Esîr, İ. (t.y). *İslam tarihi el-kamil fi't-tarih tercümesi*. Cilt 7,8,9. İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Ezrak, A. (1959). *Tarihü'l-fârikî*. Kahire: Hey'etü'l 'Amme li Şuuni'l-Metabi'i'l-Emîriye.
- İbnü'l-Ezrak, A. (1990). *Mervânî kürtleri tarihi*. 2. bs. İstanbul: Koral Yayınevi.
- İbnü'l-Ezrak, A. (1990). *Mervânî kürtleri tarihi*. 2. bs. İstanbul: Koral Yayınevi.
- İbnü'l-Fuvatî, K. (1416). *Mecmeü'l-adâb fi mü'cemi'l-alkâb*. Cilt 2-5. Tahran: Müssetetü't-Tabâa ve'n-Neşr.
- İbnü'l-Fuvatî, K. (1962). *Telhîsu mu'cemi'l-âdâb fi mü'cemi'l-alkâb*. Cilt 4. Dimeşk: Matbaatü'l-Haşimiyye.
- İbnü'l-İmâd el-H. (1986). *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbari men zeheb*. Cilt 4-6. Beyrut-Dimeşk: Dar-ü İbn Kesîr.
- İbnü'l-Kıftî. (1970). *el-Muhammedûn mine's-şuarâ ve eşâruhüm*. Dârü'l-Yemâme.
- İbnü'l-Ümrânî. (2001). *El-İnbâ fi târihi'l-hulefâ*. Kahire: Dârü'l-Âfâki'l-Arabiyye.
- İbnü'l-Verdî, Z. (1996). *Tarihu ibni'l-verdî*. Cilt 1-2. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'n-Neccâr. (2004). *Zeylu tarihi bağdat*. Cilt 18. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Katip Çelebi. (1986). *Süllemü'l-vüsûl İla tabakâti'l-fühûl*. Cilt 2. Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabî.
- Konyar, B. (1936). *Diyarbakir kitabeleri*. Cilt 1,2. Ankara: Ulus Basımevi.
- Özaydın, A. (1992). "Benî Cehîr". *DİA* 5:447-49.

- Parla, C. (1990). “Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır”. Hacettepe Ün. Sosyal Bil. Ens. Yüksek L. T. Ankara.
- Sevim, A. (1989). *Biyografilerle selçuklular tarihi, ibnü'l-adîm augyetü't-taleb fî tarihi haleb (Seçmeler)*. 2. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (2013). *Mir'âtü'z-zaman fî tarihi'l-a'yan*. Cilt 1-21. Dimeşk: Darü'r-Risaleti'l-Alemiye.
- Es-Süyûtî, C. (1967). *Hüsnu'l-mahadire fî tarihi mısır ve'l-kahire*. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- Es-Süyûtî, C. (2013). *Târihi'l-hulefâ*. Beyrut: Dârü'l-Minhâc.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular tarihi ve türk-islâm medeniyeti*. 2. bs. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Urfalı Mateos. (2000). *Urfalı mateos vekayi-nâmesi (952-1136) ve papaz grigor'un zeyli (1136-1162)*. 3. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- El-Vatvât, C. (2008). *Gurerü'l-hasâisi'l-vazıha ve ureri'l-nekâidi'l-fâzıha*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye.
- Yaz, A. (2019). *Mervânî vezirleri*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Extended Abstract

In this study, the activities of the sons and grandchildren of Fahr al Dawlah İbn Cahir, who undertook important duties, especially as governor and vizier in the Seljuk and Abbasid states in the 11th and 12th centuries, were emphasized. Since various studies have been done about Fahr al Dawlah Mohammed ibn Cahir, it will be mentioned as much as it is relevant to our subject.

Fahr al Dawlah 's son Amid al Dawlah fulfilled important duties for the Seljuks and Abbasids, and came to the fore more than his other two brothers Zaim al Ruasa and al Kafi. His fate changed when he married the daughter of the mighty Seljuk vizier Nizam al Mulk in 1072. After this date, the Cahir family became untouchable with the support of the Seljuks and was able to overcome great difficulties.

Amid al Dawlah, who carried out the tasks assigned to him such as fulfilling some diplomatic duties between the Abbasids and the Seljuks, establishing condolences and job of asking girls for marriages until 1079, became the vizier of the Abbasid State and continued this duty until 1083. His father, Fahr al Dawlah, persuaded the Seljuk Sultan Malikshah, thanks to his donor Nizam al Mulk, and was appointed as the governor of Diyar Bakr with extraordinary powers. His father and brother Zaim al Ruasa besieged the Marwanid cities and destroyed the Marwanid State two years later. Amid al Dawlah also organized an operation to Mosul, the capital of the Ukaylids, who were allies of the Marwanids. The rich treasures of the Marwanids were sent to the Seljuk capital by the Cahir family.

Fahr al Dawlah was dismissed in 479 (1086-1087) on charges of embezzling the Marwanid treasures, but two years later, Diyar Rabia was given to him. Amid al Dawlah, on the other hand, obtained the governorship of Diyar Bakr in 1090 with the support of his father-in-law. The Cahir family reached the peak of its power after his father captured Diyar Rabia and Amid al Dawlah became the governor of Diyar Bakr. But months later, Fahr al Dawlah passed away and an important politician who left his mark on a period left his place to his sons. At the beginning of 1092, at the request of the caliph, Amîdüddevlé became the vizier of the Abbasid caliph.

The Abbasid caliph first recognized Mahmud, one of the sons of Malikshah, but a sermon was delivered in the name of Sultan Barkyaruk in Baghdad in 1094. After the death of Abbasid caliph al-Muqtadi, Amid al Dawlah played an active role in the process when al Mustazhir became the caliph. Amid al Dawlah successfully carried out the Abbasid viziership from this date until 1100. When the order of dismissal of Amid al Dawlah was given by Muayyid al Mulk, the vizier of the Seljuk Sultan Muhammad, the steps taken by Amid al Dawlah, who wanted to prevent this, worsened the situation and eventually he was arrested with his brothers. Amid al Dawlah's property was confiscated and they were accused of embezzlement while he was in Diyar Bakr and Diyar Rabia with his father. Amid al Dawlah, who was imprisoned in the caliphate palace for a while, died here.

Despite some negative evaluations, many historians praised Amid al Dawlah. Some of the poems written about Amid al Dawlah, which is said to have been praised by ten thousand poets with a hundred thousand couplets, have reached our day.

There is not much information available about Zaim al Ruasa, brother of Amid al Dawlah. He served in Divan al Zimam for the Abbasid State in 460 (1068) or 462, continued this duty for 14 years and was dismissed by the caliph al-Muqtadi. Zaim al Ruasa, who was seen with his father in the siege of Diyar Bakr in 476 (1083), captured the city of Amid two years later and took the Marwanid treasures to Isfahan. When Amid al Dawlah became a vizier, he stayed with him in Baghdad and was arrested with him in 493. He was released in 494 and went to Hillah where he stayed for 11 months. The Abbasid caliph brought Zaim al Ruasa from Hillah in 1103 and

appointed him as vizier with the nickname Kıvām al Din. It is understood that Zaim al Ruasa, who continued this duty until he was dismissed in 1106 or 1107, was appointed as vizier again in 1109. Although there are different rumors about the date of his death, it is also said that Zaim al Ruasa, who died in 1114, was the vizier of the Seljuk sultan Muhammad.

It is known that the Seljuk sultan married the daughter of Dubays, Emir of Hille, who was from Sheref Hatun, daughter of Amid al Dawlah, between 529 (1134-1135) or 532 (1138). Safariya Hatun went to the sultan to report her complaints and when her beauty became evident, she married the sultan.

Little is known about the childhood and later years of al Kafi Abul Barakat, the other son of Fahr al Dawlah. After Amid al Dawlah was appointed as the Abbasid vizier, he became the governor of Diyar Bakr. However, after a while, he was called by Malikshah and left his son Abul Hasan as his deputy. When he arrived in Mosul, he received the news of Malikshah's death and, according to our estimation, he returned to Meyyafarikin. The people of Meyyafarikin could not decide whom they would follow, and al-Kafi could not control them in this process. Al Kafi, who became the governor of Meyyafarikin in 484 and 485, was appointed as the vizier of the Seljuk Sultan Tutush while he was in Cazirah İbn Omar in 486. While no information was obtained about him in this process, it is seen that he was arrested with Amid al Dawlah in 493. The last record we have about al Kafi is on this date. There is some information about Ustad al Dar Nasih al Dawlah Hasan, son of al Kafi. It is understood that he carried out various activities between the years 516 and 530.

It seems that Nizam al Din Abu Nasr al Muzaffar from the Cahir family was appointed as a vizier in 1140-1141. It is said that he held this post until 541, 542 or 543, after which he was arrested. Nizam al Din, who is understood from the records of Sibṭ İbn al Cavzi to be the son of Zaim al Ruasa, died in 115. The vizier, who was interested in sciences, was especially interested in the science of hadith.

Apart from these, very little information is available about people whose names we have identified, such as Gares al Dawlah Zaīm ibn Cahir, who is mentioned as the vizier; Abul Hasan Ali ibn Muhammed ibn Muhammed Vadan al Mosuli, the son of Vizier Abu Mansur; Huseyin ibn Cahir, the Ustad al Dar of al Mustarshid; Abul Qasim Cahir ibn Abu Nasr Abdullah ibn Hussein ibn Cahir al Raisi; Nasr ibn Abdullah ibn Hüseyin ibn Cahir al Reis al Acel Abul Farac.

There is an inscription dated 484 (1091-1092) in Amid showing the construction works of Amid al Dawlah on the walls. The inscription on behalf of al Kafi Abul Barakat is dated 485.

Araştırma Makalesi • Research Article

Genel Muhasebe Dersi Alan Sağlık Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Ders Hakkındaki Metaforik Algıları: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Örneği

The Metaphoric Perceptions of Health Management Students Taking General Accounting Course About the Course: The Case of Ankara Hacı Bayram Veli University

Seyhan Çil Koçyiğit*, Pınar Uçakkuş**, Gökhan Coşkun***

Öz: Çalışmanın amacı, sağlık yönetimi bölümündeki genel muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebe dersi ile ilgili sahip oldukları duygu ve düşüncelerinin, renk, hayvan, besin türü, mevsim, oyun, çiçek ve eşya metaforları aracılığıyla ortaya konulmasıdır. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim çalışma deseni kapsamında gerçekleştirilmiştir. Araştırma, 2019-2020 öğretim yılının güz döneminde (Kasım ayı) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi bölümünde öğrenimini sürdüren ve muhasebe dersi alan öğrencilere anket uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında genel muhasebe dersi ile ilgili metaforları, “siyah, gri, brokoli, pırasa, kedi, yılan, kış, sonbahar, okey, satranç, kaktüs, papatyta, hesap makinesi, süs eşyası” olduğu ve öğrencilerin muhasebe algılarında ise “muhasebe zor, sıkıcı ama aynı zamanda asil olduğunu, gerekli ve faydalı bir ders olduğu, zorla sevdirmeye çalışıldığı algıları ön plana çıkmıştır. Muhasebe dersinde daha fazla örnek çözülmesi, bilgisayarlı ortamda öğrenim sürecinin gerçekleşmesi, daha az sınıflarda eğitimin yapılması önerilebilir. Öğrencilerin metaforik algıları yönünde kohort çalışma yapılabilmesi ve değişim ortaya konulmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Genel muhasebe, Metafor, Muhasebe algısı

Abstract: The aim of the study is to reveal the feelings and thoughts of the students who take the general accounting course in the health management department about the accounting course through the metaphors of color, animal, food type, season, game, flower and item. The study was carried out within the scope of the phenomenology study design, which is one of the qualitative research methods. The research was carried out by applying a questionnaire to the students who continue their education in Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Health Management and take accounting

* Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi
ORCID: 0000-0003-1012-3605, seyhan.cil@hbv.edu.tr (Sorumlu Yazar)

** Araş. Gör. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi
ORCID: 0000-0002-4236-4350, pinarguns@gmail.com

*** Öğr. Gör., Amasya Üniversitesi, Sabuncuoğlu Şerefeddin SHMYO
ORCID: 0000-0002-5181-0498, coskun.gokhan@amasya.edu.tr

Cite as/ Atf: Koçyiğit, S. Ç., Uçakkuş P. & Coşkun, G. (2022). Genel muhasebe dersi alan sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinin ders hakkındaki metaforik algıları: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 197-211. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.892078>

Received/Geliş: 07 March/Mart 2021

Accepted/Kabul: 16 January/Ocak 2022

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

courses in the fall semester of the 2019-2020 academic year (November). Within the scope of the research, the metaphors of the general accounting course are "black, gray, broccoli, leek, cat, snake, winter, autumn, okey, chess, cactus, daisy, calculator, ornaments" and in the accounting perceptions of the students "accounting is difficult, The perceptions that it is boring but also noble, that it is a necessary and useful lesson, that it is tried to be loved by force has come to the fore. It may be suggested to solve more examples in the accounting course, to realize the learning process in a computerized environment, and to have education in less classes. Cohort work should be done in the direction of students' metaphorical perceptions and change should be revealed.

Keywords: General Accounting, Metaphor, Accounting Perception.

Giriş

Sağlık yönetimi mezunlarından lisans eğitimlerini tamamladığında, problem çözme, iletişim ve liderlik gibi kişisel özelliklerin yanı sıra muhasebe, pazarlama ve insan kaynakları gibi çok fonksiyonlu iş yükleri de beklenmektedir. Artan rekabet ortamında finansal başarı için her işletmede olduğu gibi sağlık işletmelerinde de muhasebe son derece önemlidir. Günümüzde sağlık yönetimi alanında muhasebe bilgisinin temel ve istenilen bir yetkinlik olduğu genel kabul görmüş bir husustur. İşletmeler finansal bilgiyi üretmede mesleki bilgi ve beceriyi edinmiş, nitelikli, kaliteli, alanında uzmanlaşmış, sektörü bilen ve güvenilir muhasebe personeline ihtiyaç duymaktadırlar. Bu bağlamda nitelikli muhasebe personelinin yetişmesi nitelikli bir muhasebe eğitimini gerektirir.

Muhasebe kelimesi akla geldiğinde kişide olumsuz, zor, karmaşık ve soğuk bir izlenim bırakabilmektedir. Bu olumsuz izlenimin nedeni, muhasebenin onunla ilgilenen bireylere yalnızca birbiri ardına ve sıkıcı hesaplama işlemleriyle meşgul olma, bazı defter kayıtları tutma gibi iş ve sorumluluk getirdiği düşüncesidir. Muhasebenin öneminin giderek artmasına rağmen kişiler bu gibi olumsuz düşüncelere maruz kalabilmektedir. Muhasebe eğitimi ile yanlış algılama ve izlenimler arasında mesafeyi açmak adına, bu olumsuz düşüncelerin altında yatan nedenleri öğrenmek ve uygun çözümler bulmak gerekmektedir (Erol ve Demirel Utku, 2015:1308).

TDK Türkçe sözlükte (2020) Metafor, etimolojik köken olarak Fransızca'dan métaphore şeklinde ve karşılığı(mecaz), herhangi bir kavramı veya kelimeyi kabul edilen anlamından farklı anlamlar içerecek şekilde kullanma olarak isimlendirilmektedir. Joseph C. Fischer ve Anne Kiefer ve Sarah Efron ve Pamela Bolotin Joseph'in öğretmen özeleştirisi üzerindeki çalışmaları, metaforun tutumlarımızı ve inançlarımızı keşfetmenin bir aracı olarak açıklar. Metaforlar Cerit'e göre (2008), kişilerin doğayı, yaşamı, kavramları, nesnelere ve olayları farklı birtakım teşbihler kullanmak suretiyle nasıl anlamlandırdıklarını ifade etmekte kullandıkları bir yöntemdir. Yob'a (2003) ise, fazlaca karmaşık, soyut veya teorik bir olguyu kavramak ve ifade etmek için kullanılacak güçlü bir yöntem şeklinde tanımlamaktadır.

Soyut kavramlar ve bilinenler arasında ilişki kurarak bireylerin düşünceleri ve bu düşünceleri ifade etme biçimleri açıklanmaya çalışılmaktadır. Saban vd. göre (2005), bireyler sahip oldukları bilgi, beceri ve tutumlarla hareket ederek, bilinen somut nesnelere ile soyut kavramlar arasında ilişki kurmak suretiyle düşüncelerini açıklamada metaforik yapılardan faydalanırlar. Metafor terimi bir nesne, düşünce veya eylemi ifade etme biçimi olarak aslında kişilerin gündelik hayatta da yoğun olarak kullanmış oldukları bir benzetim olgusudur. Lakoff ve Johnson ise (2005), metaforiksel ilişkiler kavramsal sistemimizin önemli bir kısmını yapılandırmada kullandığımızı düşünmektedir. Ayrıca metafor bir olgu/fenomeni başka bir olgu/fenomene nazaran tecrübe etmek ve kavramaktır. Metafor bir düşünce aracı olarak, bilginin bilindik bir sahadan yeni bir sahaya taşınmasını ifade etmektedir.

Son yıllarda metaforlar üzerine veya metafor kullanılarak sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde yapılan çalışmalar artış göstermiştir. Bu olgunun kişilerin düşüncelerini ifade etme ve şekil vermelerine yönelik oldukça etkili bir zihinsel modelleme ve haritalama vasıtası olmasının metaforlar ile ilgili yapılan çalışmalardaki artışta katkısı bir hayli fazladır (Arslan ve Bayrakçı, 2006). Metaforların önemi özellikle soyut kavramların görselleştirilmesi ve somutlaştırılmasında, zor kavram ve terimlerin öğreniminde ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı Morgan'a göre (1998), hem bir düşünce ve görme

biçimi olan metaforlar hem de yeni bir bilginin öğrenilmesini kolaylaştırma aracıdır. Muhasebe kavramlarının soyut yapısı ve bu kavramların dolaylı aktarımının zorunluluk haline gelmesi, muhasebe öğretiminde karmaşık, kuramsal veya soyut bir olguyu açıklama ve anlamada uygulanabilecek etkili bir kavrayışsal model olarak metaforları ön plana çıkarmaktadır.

Erol Fidan'a göre (2019), çok çeşitli kavramlara yönelik metafor konularının ele alındığı ve metaforların hala önemli bir şekilde odaklandığı, eğitimle ilgili çalışmalar araştırıldığında karşımıza çıkmaktadır. Metaforların düşünceleri daha açık ve belirgin hale getirmekteki kolaylığı, onları tercih etmemizdeki en belirgin etkenlerdendir. Başka bir deyişle farkındalığımızı artırmada ve eğitim ile alakalı çeşitli kavramların ev-okul-sınıf değişkenleri içerisinde bireylerde hangi ifadeler yarattığına yönelik zihni haritalar ortaya çıkarmakta olan metaforlardan, kritik öneme sahip bir araç olarak yararlanılmaktadır.

Sosyal bilimlerde çağdaş metafor alanında yapılan çalışmaların temelinde Lakoff ve Johnson'un 1980 yılında "Metaphors: We with Live by" isimindeki yapıtla ileri sürdükleri ve "Çağdaş Metafor Teorisi" adıyla bilinen teori yer almaktadır. Disiplinler arası uygulamalarda biliş ve iletişim çalışmalarının odağına metafor kavramı, yerleştirilmiştir. Muhasebede yapılan uygulamaların temellerinde araç olarak kullanılan finansal tablolar, örgütlerin etrafındaki sorumlulara verilerin sunulması görevini yerine getirmektedir. Bu nedenle muhasebe uygulamaları, örgütün mali ifade biçimi haline evrilmiştir (Erol Fidan, 2019: 32). Mali tablolar vasıtasıyla temsil edilen muhasebe verileri böylelikle örgütsel ve siyasal açıdan bir söylem olarak da kabul edilmektedir. Çağdaş metafor teorisindeyse, mevcut durumları örgütsel ve siyasal açıdan bir söylem olarak açıklamanın yanında ahlaki davranışların kavrama dönüştürülmesi süreçlerinde dahi mali işlem terimlerinden faydalanılması zorunluluğu gündeme gelmektedir. Zira muhasebe metinlerinde metni oluşturan tartışmalar örgüsü, anlamın oluşturulması ve iletilmesi sürecinde aktif rol oynayan olarak metaforlar görülmektedir (Erol Fidan, 2019: 32).

Literatürde yapılan metafor çalışmaları birçok alanda yapılmasına karşın sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinin muhasebe algısına ilişkin yapılan çalışmaların az sayıda olduğu görülmüştür (Fidan ve Ağırbaş 2019; Akpınar ve Yıldız, 2018). Bu sebeple çalışmanın amacı genel muhasebe dersi alan sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinin ders hakkındaki metaforik algılarının incelenmesidir. Bu algı incelemesi ise hayvan, eşya, çiçek, mevsim, besin türü, renk ve oyun metaforları aracılığıyla yapılacaktır. Bu çalışma Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF Sağlık Yönetimi öğrencilerinin muhasebeye yönelik metaforik algılarına odaklanmaktadır. Öğrencilerin algıları iki ana nedenden dolayı önemlidir. İlk olarak, öğrencilerin algıları öğrenme sürecinde önemli bir rol oynar, çünkü öğrencilerin öğrenme çıktılarını etkileyen öğrenme yaklaşımlarıdır. İkincisi, algılar öğrencilerin kariyer seçimini ve akademik anadal seçimini etkileyen faktörlerden biridir (Cohen and Hanno, 1993; Fisher and Murphy, 1995; Friedlan, 1995; Caldwell, Weishar and Glezen, 1996; Saudagaran, 1996). Araştırmanın bu yönü ile literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Literatür Taraması

Yerli ve yabancı literatür incelendiğinde, öğrencilerin tutum ve algılarının incelendiği muhasebe dersine yönelik aşağıdaki çalışmalara ulaşılmıştır.

Geiger ve Ogilby (2000) tarafından yapılan çalışmada, iki farklı üniversiteden 331 finansal muhasebe öğrencisinin muhasebe dersine yönelik algılarındaki değişiklik ölçülmüştür. Öğrencilerin dönem başındaki olumsuz tutumlarının, dönem sonunda azaldığı belirlenmiştir. Jones ve Fields (2001) tarafından yapılan çalışmada, muhasebe dersini alan öğrencilerde olumsuz algılar olduğu ve derse yönelik olarak öğrencilerin daha başarısız ve cesaretsiz oldukları tespit edilmiştir.

Ağca ve Zeyinoğlu (2008) tarafından yapılan çalışmada, Eskişehir Anadolu Üniversitesi ve Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültelerinde eğitim alan 819 öğrenci kapsama alınmış ve son sınıftaki öğrencilerin birinci sınıftaki öğrencilere nazaran muhasebe dersine ve mesleğine yönelik daha negatif tutumlar besledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Akdeniz Üniversitesi'nde Özcan vd. (2009) tarafından yapılan çalışmada, muhasebe mesleği mensuplarının mezun oldukları Meslek Yüksek Okulları'nın kendi mesleklerine katkısının ne derece olduğu, memnuniyet düzeyleri ve kendi mesleklerine bakış açıları irdelenmiştir. Ayrıca birinci ve ikinci öğretimde öğrenim gören öğrencilerin karşılaştırması yapılarak mesleğin geleceğine ve Meslek Yüksek Okulunda aldıkları eğitime birinci öğretim öğrencilerin daha iyimser baktıkları saptanmıştır.

Gökgöz (2012) tarafından Yalova Üniversitesi'nde öğrenim gören 195 öğrenciye yapılan çalışmada, genel muhasebe dersi alan öğrencilere anket uygulanmış ve muhasebeci kavramının metaforik algıları ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmada içerik analizi yapılmış ve sonuç olarak, karınca, tilki, hesap makinesi, matematikçi ve bahçıvan en sık kullanılan metafor çeşitleri olmuştur.

Gökgöz ve Dizkırıncı (2013) tarafından Yalova Üniversitesinde yapılan çalışmada, 195 öğrencinin muhasebeye dair kullandıkları metaforlar belirlenmiştir. En çok tercih edilenler ise hesap makinesi, matematik, bilmece, yapboz ve terazi gibi metaforlar olmuştur. Analizlerinde Ki kare testi kullanmışlardır ve bu testte eğitim biçimi ve cinsiyet ile kullanmış oldukları metaforlar arasında anlam bakımından bir ilişki bulunamamıştır.

Ertuğrul ve Özdemir'in (2014) tarafından yapılan çalışmada muhasebe dersini alan öğrencilerin (lisans/önlisans) derse karşı tutumları ölçülmeye çalışılmıştır. Toplamda 9 Üniversitede 821 öğrenciye uygulanan ankette öğrencilerin muhasebe dersine yönelik tutumları "Gereklilik", "Amaçsızlık", "İstekli/Arzulu", "Gereksiz, angarya ve sıkıcı" ve "İsteksizlik" gibi beş gruba ayrılmıştır.

Yıldırım (2015) tarafından Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesinde muhasebe dersi alan 62 öğrenci üzerinde yapılan çalışmada, öğrencilerin muhasebe dersine yönelik görüşleri incelenmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre öğrencilerin cinsiyetlerine göre ödül, başarı, merak veya zevkli, zaman, kariyer, bilgi, zor, eğitici, sıkıcı, motivasyon puanlarının ortalamaları arasında herhangi bir farklılığa rastlanmadığı tespit edilmiştir.

Erol ve Demirel Utku (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, muhasebe dersini ilk defa alan öğrencilerin, muhasebe dersine ilişkin dönem başı ve dönem sonundaki algılarını ölçmek amacıyla 164 öğrenciye anket uygulanmıştır. Çalışma sonucunda genel muhasebe dersi algılamaları dönem başında daha olumlu, dönem sonunda ise daha olumsuz olarak tespit edilmiştir.

Güler vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada, Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde öğretim gören 200 muhasebe bölümü öğrencisinin "muhasebeci" metafor algıları ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin genel anlamda en fazla tercih ettikleri metaforların parasal kavramı içeren metaforlar olduğu belirlenmiştir.

Akpınar ve Yıldız (2018) tarafından Sakarya Üniversitesi'nde çeşitli bölümlerde öğrenim gören ve muhasebe dersi alan 271 öğrenciye uygulanan çalışmada öğrencilerin muhasebe kavramına ait algıları çeşitli metaforlar ile (oyun, hayvan, eşya, renk, mevsim, besin, çiçek) araştırılmıştır. Çıkan sonuçlara göre öğrencilerin muhasebe kavramı algıları içinde "faydalı, gerekli, önemli bir ders olarak muhasebe", "heyecan verici bir ders olarak muhasebe" ve "sıkıcı, karmaşık ve zor bir ders olarak muhasebe" ilk akla gelen algılar olarak saptanmıştır. Kategoriler arasında yaygın biçimde kullanılan metaforların ise "kış, aslan, hesap makinesi, sebze türü, siyah, saklambaç ve kaktüs" olduğu tespit edilmiştir.

Erol Fidan (2019) tarafından yapılan çalışmada, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İ.İ.B.F. de çeşitli bölümlerde öğrenim gören bunlar içinde muhasebe dersini almakta olan 377 öğrencinin muhasebe kavramına ilişkin algıları metaforlar vasıtasıyla (oyun, renk, eşya, hayvan, çiçek, besin türü, mevsim) ölçülmüştür. Çalışma sonucunda öğrencilerin metaforlara yükledikleri anlamlar ile mesleklerini seçme fikirleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın görüldüğü belirlenmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı, sağlık yönetimi bölümünde öğretim gören ve genel muhasebe dersi alan öğrencilerin muhasebe kavramına olan algılarının ve bakış açılarının metaforlar aracılığıyla

belirlenmesidir. Genel muhasebe dersi özellikle muhasebeyle ilk defa tanışılan derstir. Öğrencilerin bu ilk karşılaşmadaki bakış açılarının ve algılarının metaforlar aracılığıyla tespit edilmesi, bu derse yönelik olumsuz algıların nedenlerinin anlaşılmasında yararlı olabilecektir. Öğrencilerin bu bakış açılarının ortaya konulması, muhasebe eğitiminde öğretim elemanlarına bir rehber olacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim çalışma deseni kapsamında olup, 2019-2020 öğretim yılının güz döneminde (Kasım ayı) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi bölümünde öğrenimi sürdüren ve muhasebe dersi alan öğrencilere anket uygulayarak yapılmıştır.

428 öğrencinin oluşturduğu ana kütle için tam sayım yapılarak, kolayda örneklem yöntemi seçilmiş olup çalışma evreninin tamamına ulaşılmaya çalışılmıştır. 176 öğrenciden verisi kullanılabilir anket elde edilmiştir. Anket sayısının yeterliliğinin ölçülmesinde aşağıdaki formül esas alınmıştır (Yamane, 2001):

$$n = \frac{N(zs)^2}{Na^2 + (zs)^2}$$

Orana ilişkin varyans

$$s^2 = p \cdot q \quad (q = 1 - p)$$

Şeklinde olduğundan yukarıdaki formül

$$n = \frac{Nz^2pq}{Na^2 + z^2pq}$$

şeklinde kullanılmıştır. Bu formülden yola çıkarak örneklem sayısının %95 güvenirlilik ile 156 olmasının yeterli olduğu görülmüştür.

Çalışmada kullanılan anket ifadeleri, Erol Fidan (2019) ve Fidan ve Ağırbaş (2019)'un çalışmalarından temel alınmıştır. Nicel ve nitel verilerin analizinde, Saban'ın (2009) çalışmasında izlediği metod uygulanmıştır. Katılımcıların ankette yer alan "Eğer muhasebe bir renk (hayvan, besin türü, mevsim, oyun, çiçek ve eşya) olsaydı, "... " olurdu. Çünkü "... " cümlelerini tamamlamaları istenmiştir. Araştırma sorularının yanıtlandırılmasında öğrencilerle yüz yüze iletişim metodu kullanılmıştır.

Verilerin analizi üç kademe yapılmıştır. İlk olarak katılımcıların kullanmış oldukları metaforların kaynakları betimsel analize tabi tutularak tablo haline getirilmiştir. Katılımcıların ayrı ayrı tüm metaforlar konularında yazdıkları metafor kaynaklarını kullanma yoğunlukları tablolarda gösterilmiştir. İkinci aşama ayıklama aşamasıdır. Metaforun kaynağı ve konusu arasında bulunan ilişki açısından, metaforun kaynağı incelemeye alınarak eleme yapılmıştır. Burada metaforla ilgili herhangi bir mantıksal gerekçenin olmadığı, muhasebe kavramının anlaşılmasına katkı sağlamayan cevaplar tespit edilerek değerlendirme dışı bırakılmıştır. Örneğin "muhasebeyi masa eşyası gibi görüyorum. Çünkü; aklıma ilk gelen o, sebebi bilmiyorum." biçimindeki söylemde metaforun kaynağı (masa), açık olmasına karşın, metaforun hangi mantıksal esasa dair olarak söylendiği net değildir. Bunun yanında bu gibi ifadelerin muhasebe kavramının idrak edilmesine ne gibi bir katkı sağlayacağı da meçhuldür. Son aşamada ise metaforları çeşitli kavramsal kategoriler altına toplamak için içerik analizi yapılarak ortak özellikte olanlar belirlenmiştir. Örneğin, "Muhasebeyi siyah renk olarak görüyorum. Çünkü uğraştırıcı.", "Muhasebeyi keçi olarak görüyorum. Çünkü inatlaşarak öğrenmek gerekiyor.", "Muhasebeyi kış mevsimi olarak görüyorum. Çünkü zor.", "Muhasebeyi ısrırgan otu gibi görüyorum. Çünkü bazen sinir bozuyor." vb. gibi öğrenci ifadelerinden muhasebe dersinin sıkıcı ve zor bir ders olarak algılandığı söylenebilir. Dolayısıyla bu ifadeler, "zor, sıkıcı ve karmaşık" kategorisi içerisinde ele alınmıştır. Diğer kategoriler de bu şekilde uyumlu olarak düzenlenmiştir. Bu sebeple, metaforlar katılımcıların cevaplarına göre muhasebe kavramına ilişkin içerdikleri özellikler bakımından " Yol

gösterici bir ders olarak muhasebe”, “Kurallı, düzenli ve sistematik bir ders olarak muhasebe”, “Heyecan verici bir ders olarak muhasebe”, “Zeka gerektiren bir ders olarak muhasebe”, “Zor, sıkıcı, karmaşık bir ders olarak muhasebe”, “Parayla ilişkili bir ders olarak muhasebe”, “Diğer bilim dallarıyla ilişkili bir ders olarak muhasebe”, “Gerekli, faydalı ve önemli bir ders olarak muhasebe”, “Dikkat ve çok çalışma gerektiren bir ders olarak muhasebe” şeklinde 9 kavramsal kategori altında toplanmıştır. Saban (2009), Güven & Güven (2009), Güveli vd. (2011), Akpınar & Yıldız (2018), Erol Fidan (2019) da araştırmalarında farklı kavramlarla ilgili yakın bir çalışma süreci yürütmüşlerdir.

Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için, araştırmacılar tarafından metaforlar kavramsal kategoriler ile eşleştirilmiştir. Bu eşleştirme yapılırken, araştırmacının birisi tarafından metaforlar sesli olarak okunmuş, diğer araştırmacılar tarafından da okunan metaforların hangi kategoride yer alması gerektiğiyle ilgili görüş birliğine varılarak frekans tablosu oluşturulmuştur. Çalışmada erişilen kavramsal sınıflar içinde gösterilen metafor imgelerinin sözü edilen bir kavramsal kategoriye ifade edip etmediğini doğrulamak için uzman görüşü alınmıştır. Kıyaslamalarda aynı görüş ve farklı görüş sayıları tespit edilmiş ve çalışmanın güvenilirliği Miles ve Huberman’ın (1994: 64) formülü $\text{güvenirlik} = \frac{\text{görüş birliği}}{\text{görüş birliği} + \text{görüş ayrılığı}}$ kullanılarak hesaplanmıştır. Araştırmacı ve uzman değerlendirmeleri arasındaki uyumun nitel çalışmalar bazında %90 ve üzeri olması, istenilen düzeyde bir güvenilirliğin yakalanmış olduğu anlamına gelmektedir. Bu çalışmaya mahsus elde edilen güvenilirlik çalışmasında %94 oranında bir uzlaşma (güvenirlik) sağlanmıştır.

Son olarak SPSS Statistics 23 programı verilerin analizinde kullanılmıştır. Ayrıca öğrencilerden alınan cevaplar ile metaforlar, metaforların kaynakları ve gerekçeleri arasındaki ilişki içerik analizi yöntemi kullanılarak detaylı bir şekilde araştırılmıştır.

Bulgular

Araştırma bulgularında öğrencilerin demografik bilgileri ve muhasebe kavramına ilişkin yedi metafor başlığı (renk, besin türü, hayvan, oyun, mevsim, çiçek, eşya) için öğrencilerin geliştirdikleri metaforlar ve bunlarla ilgili en çok dikkat çeken birkaç örnek ile birlikte tablolar halinde gösterilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	N	%
Kadın	141	80,1
Erkek	35	19,9
Toplam	176	100

Tablo 1’e göre, katılımcıların %80,1’i kadın %19,9’u erkeklerden oluşmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Yaş Dağılımı

Yaş	N	%
18-19	52	29,6
20-21	90	51,2
22-23	27	15,3
24+	7	3,9
Toplam	176	100

Tablo 2’e göre, katılımcıların %29,6’sı 18-19 yaş aralığında, %51,2’si 20-21 yaş aralığında %15,3’ü 22-23 yaş aralığında, %3,9’u 24 yaş üstü kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Sınıf Dağılımı

Sınıf	N	%
1	54	30,7
2	51	29,0
3	42	23,9
4	29	16,5
Toplam	176	100

Tablo 3'e göre, katılımcıların %30,7'si 1. sınıf, %29'u 2. sınıf, %23,9'u 3. Sınıf, %16,5'i 4.sınıftır.

Tablo 4. Katılımcıların Ders Alma Durum Dağılımı

Ders Alma Durum	N	%
Alttan Alıyorum	37	21,0
Geçtim	73	41,5
İlk Kez Alıyorum	66	37,5
Toplam	176	100

Tablo 4'e göre, katılımcıların %41,5'i dersi geçmiştir, %37,5'i ilk kez almaktadır ve %21'i alttan almaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların Renk Metaforu Dağılımı

Renk	N	%	Çünkü
Siyah	79	44,9	"Muhasebe siyah gibi asil bir ders." "Muhasebe siyah gibi içimi karartıyor. "
Gri	45	25,6	"Belirsizlik var ne anlıyorsun ne anlamıyorsun." "Muhasebe gri gibi iç karartır ama çözebilene zevk verir. "
Mavi	10	5,7	"Mavi renk gibi muhasebe de her yerde karşımıza çıkıyor." "Hocamız mavi rengi katıyor, güzelleştiriyor. "
Beyaz	9	5,1	"Muhasebe beyaz kağıt gibi üzerini doldurmak için yeni bir form oluşuyor. "
Kırmızı	9	5,1	"Kırmızı çok çirkin bir renk, muhasebe de çok çirkin." "Muhasebe kırmızı gibi her şeyi güzelleştiriyor. "
Yeşil	7	4,0	"Yeşili hiç sevmiyorum, muhasebeyide." "Muhasebe yeşil gibi içim açılıyor. "
Pembe	4	2,3	"Muhasebe pembe gibi tatlı ama çirkin. "
Sarı	4	2,3	"Hocamız sarı rengi katıyor, hocamız gibi çok güzel. "
Lacivert	3	1,7	"muhasebe lacivert gibi bende ilgi çekici duygular uyandırıyor. "
Mor	3	1,7	"Tatlı ama çirkin." "Muhasebe mor gibi ne isteksizlik yaratıyor ne de heyecan veriyor, "Muhasebeyi mor gibi çekici buluyorum. "
Kahverengi	2	1,1	"Kahverengi sevilmez, değişik bir renk muhasebe de değişik sevilmeyen bir ders. "
Bordo	1	0,6	"Muhasebe bordo gibi ne isteksizlik yaratıyor ne de heyecan veriyor. "
Toplam	176	100	

Tablo 5'te katılımcıların muhasebeyi renk metaforu ile algılarında farklılaşmalar vardır ve bunlar olumlu olumsuz olarak frekans ve bazı gerekçelerle birlikte verilmektedir. Katılımcılar tarafından en çok kullanılan metaforlar siyah, gri renklerdir. Renkleri muhasebe ile olumlu olarak değerlendiren öğrencilerin cevapları incelendiğinde, siyah rengin asil bir renk olduğu ve muhasebenin de çok asil bir ders olduğu ve siyah renk de muhasebe gibi iç kararttığı algıları vardır. Gri renk ile muhasebe de bir belirsizlik olduğu ne anladıklarını ne de anlamadıkları algısı olduğu ve gri gibi iç karartıcı olduğu ama çözebildiğinde zevk alındığını söylemektedirler.

Tablo 6. Katılımcıların Besin Metaforu Dağılımı

Besin	N	%	Çünkü
Brokoli	26	14,8	"Brokoli faydalı ama sevmiyorum, muhasebe de gerekli ama sevmiyorum. "
Pırasa	21	11,9	"Muhasebe pırasa gibi zorla veriliyor. "
Mantar	19	10,8	"Mantar sevilmez, öldürebilir, muhasebe de sevilmez notlarımız düşük olduğu için de bizi öldürebilir. "
Acı biber	16	9,1	"Muhasebe acı biber gibi yakıyor, hayatımı mahvediyor. "
Bamya	13	7,4	"Muhasebe bamya gibi yüzümü ekşitiyor. "
Kereviz	8	4,5	"Muhasebe pırasa gibi zorla veriliyor. "
Et	7	4,0	"Muhasebe et gibi çok güzel. "

Temel besin	6	3,4	“Temel besini nasıl almamız gerekiyorsa muhasebeyi de iyi bilmemiz gerekir. ”
Çikolata	5	2,8	“Muhasebeyi çok seviyorum, çikolata gibi çok güzel geliyor. ”
Nar	5	2,8	“Muhasebe nar gibi toplu ama içi çok detay. ”
Elma	5	2,8	“Elma olsa da olur olmasa da, muhasebede olsa olur olmasa da olur hatta olmasa daha güzel olur. ”
Ceviz	5	2,8	“Muhasebede ceviz gibi değişik hoş olmayan tadı var. ”
Enginar(N=4), Turşu (N=3), Tuz (N=3), Filtre Kahve (N=2), İşkembe (N=2), Midye (N=2), Ekmek (N=2), Maydanoz (N=2), Çiğ Köfte (N=2), Ayva (N=1), Bal (N=1), Kuru Besin (N=3), Limon (N=2), Cips (N=1), Baklava (N=1), Tarçın (N=1), Peynir-Ekmek (N=1), Domates (N=1), Ispanak (N=1), Yulaf (N=1), Yumurta (N=1), Kayısı (N=1), Bezelye (N=1), Prinç Pilavı (N=1), Domates (N=1),	40	22,9	“Muhasebede tuz gibi her yerde gerekli.”, “Enginar, bal, yumurta, ıspanak gibi muhasebede faydalı ama sevemiyorum.”, “Muhasebe bezelye, işkembe gibi zorla veriliyor.”, “Muhasebe ayva gibi kışın oluyor ama yazın çekilmiyor.”, “Maydanoz gibi muhasebe her şeyde var ama yararsız.”, “Pirinç pilavını bazen iyi tutturuyorum, bazen kötü yapıyorum muhasebeyi de bazen yapıyorum bazen yapamıyorum.”, “Kuru besin gibi kuru zevk vermiyor bana muhasebe.”, “Kayısıya dokunamıyorum, muhasebeye de dokunamıyorum, sevmiyorum.”, “Muhasebe çiğ köfte gibi mideme oturuyor sindiremiyorum.”, “Muhasebe peynir-ekmek gibi başı güzel sonu kötü. ”

Tablo 6’da katılımcıların muhasebe için besin metaforu algılarına bakıldığında, muhasebenin en çok brokoli, pırasa, mantar ve acı bibere benzetildiği görülmektedir. Katılımcılar brokoli, pırasa, mantarın yararlı besin olduğu gibi muhasebenin de işletmeler açısından önemli olduğu ve hayatımızın her alanında kullanacağımızı söylemektedirler ama aynı zamanda muhasebe dersi bu sebzeler gibi zorla verildiğini ve sevilmediğini söylemektedirler. Karbonhidrat (ekmek, pilav vs.) gibi fazla alındığında zarar verdiğini, bazı meyveler (nar, ceviz) gibi karışık ve konuların çok olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 7. Katılımcıların Hayvan Metaforu Dağılımı

Hayvan	N	%	Çünkü
Kedi	34	19,3	“Kedi her yerde var muhasebe de her alanda var.” “Muhasebe de kedi gibi nankör. ”
Yılan	31	17,6	“Yılan korkutucu, sokup öldürüyor bizi muhasebe de korkutucu ve öldürücü. ”
Köpek	25	14,2	“Köpek gibi muhasebe de korkutucu.” “köpeği seversen korkmana gerek yok muhasebeyi de seversen korkmana gerek yok. ”
Aslan	15	8,5	“Aslan korkutucu, muhasebede hatayı kabul etmez, geçmesi ve anlaması zor bu yüzden elinden kurtulamayız.” “Aslan ormanın kralı, muhasebede derslerin kralı. ”
Böcek	9	5,1	“Böceğe dokunamam sadece bakıyorum ve tiksiniyorum, muhasebeye de bakıp tiksiniyorum. ”
Arı	8	4,5	“Muhasebe de arı gibi özenle oluşturulmuş.”

			“Muhasebeye dokunmasan bile arı gibi sokuyor.”
Fare	8	4,5	“Muhasebe fare gibi tiksiniç.”
Bukalemun	5	2,8	“Muhasebede her şey sürekli değişiyor bukalemun gibi.”
Karınca	5	2,8	“Muhasebeyi anlamak için karınca gibi çok çalışmak gerek.” karınca gibi çalışıp çabalasam da olmuyor.”
Çakal	5	2,8	“Çakal gibi muhasebe de gizli gizli öldürüyor bizi.”
At (n=3), panda(n=3), muhabbet kuşu (n=3), ayı (n=3), çekirge (n=2), sürüngenler (n=2), maymun (n=2), çekirge (n=2), zürafa (n=1), evcil hayvan (n=1), öküz (n=1), baykuş (n=1), keçi (n=1)	31	17,9	“At ile anlaşamazsan seni fırlatabilir, muhasebeyi de anlamazsan seni fırlatır.” “Muhasebe de baykuş da korkutucu hiç sevmem.” “Muhasebe panda gibi sevimli ama tehlikeli.” “Muhasebeyi anlamak için maymun gibi zeki olmak gerek.” “Muhasebede evcil hayvan gibi olması gereken bir şey.” “Zürafa gibi dersler de çok uzun geliyor.” “Muhasebe de lama gibi hayatıma tükürdü.” “Muhasebe kendisini anlamamamız için keçi gibi inatçı.”

Tablo 7’de katılımcıların muhasebeye yönelik geliştirdikleri oldukça çeşitli hayvan metaforları arasında ön plana çıkanlar kedi, yılan, köpek aslan, böcek, arı, fare, bukalemun, çakal ve karıncadır. Muhasebeyi derslerin kralı olarak ve hataya yer vermeyen korkutucu bir ders olduğu belirtilmiştir. Muhasebeyi kediye benzeten katılımcılar muhasebeyi nankör olarak görmüşlerdir. Muhasebeyi karıncaya benzeten katılımcılar ise muhasebenin düzenli ve sık çalışılması gereken bir ders olduğunu, ama bazen çok çalışsan da yapılamadığını ifade etmişlerdir. Katılımcılar böcek gibi görmektedir muhasebeyi, böcek gördüklerinde korkutucu ve tiksiniç hissinin muhasebede de hissettiklerini ifade etmişlerdir. Genel olarak muhasebe katılımcılarda kötü hisler uyandırmaktadır.

Tablo 8. Katılımcıların Mevsim Metaforu Dağılımı

Mevsim	N	%	Çünkü
Kış	80	45,5	“Kış gibi soğuk, hasta eder, şartları sevilmez.”, “Muhasebe kış gibi insanın içine huzur saçıyor ve mutlu ediyor.”, “Muhasebeyi kış gibi hem seversin hem sevmezsin.”
Sonbahar	56	31,8	“Muhasebe sonbaharın yaprakları yere döktüğü gibi seni yerlere döker.”, “Sonbahar sevilmez, muhasebede sevilmez.” Sonbaharın o ılık havası, yaprakların güzelliği gibi muhasebede mutlu ediyor.”
Yaz	30	17,0	“Muhasebe yaz gibi mutlu ediyor.”, “Muhasebe yaz gibi bunaltıcı bir ders.”
İlkbahar	10	5,7	“Muhasebe ilkbahar gibi mutlu ediyor.”, “İlkbaharda ne zaman yağmur yağıp seni ıslatacağı belli olmaz muhasebenin de seni yağmura tutup ne zaman üzeceği belli değil.”

Tablo 8’de görüldüğü gibi, muhasebenin mevsim olarak metafor algılarında katılımcıların en çok kullandıkları mevsimler kış ve sonbahardır. Muhasebeyi kış mevsimine benzeten katılımcılar yorucu, soğuk ve hasta edici bir ders olarak gördükleri için bu benzetmeyi yaptıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca kış mevsimi gibi insana huzur verdiği ve mutlu eden önemli bir ders olduğu vurgusu yapmışlardır. Muhasebeyi sonbahara benzeten katılımcılar muhasebenin sonbaharın yapraklarını döktüğü gibi insanın umutlarını, hayal kırıklığı duygusunu yaşatan, bir ders olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca sonbaharın

havasının ılıklığı, yaprakların güzelliği doğa ile uyumuna güzellik kattığı gibi muhasebe de insana güzellikler katıyor.

Tablo 9. Katılımcıların Oyun Metaforu Dağılımı

Oyun	N	%	Çünkü
Okey	21	11,9	“Okey sayısal hesaplamalar ve şans gerektirir muhasebe de bunları gerektirir.”, “Okey gibi muhasebede eğlenceli.”
Santraç	20	11,4	“Muhasebe de de santraç gibi herşeyi çok iyi hesaplamak gerekir, zorlu bir süreçtir.”, “Muhasebe santraç gibi stratejik düşünce gerektirir.”, “Santraç gibi muhasebede yorucu, sıkıcı ve karmaşık.”
Saklambaç	18	10,2	“Saklambaç gibi muhasebede de cevapları bulmak zor.”
Körebe	17	9,7	“Körebede gözler, muhasebe de de algılar kapalı.”
Zeka küpü	12	6,8	“Zeka küpünü yapması karmaşık ve zorlu iken, muhasebe de de işlemleri yapmak karmaşık ve zor.”
Pubg	11	6,3	“Pubg zaman alıyor saçma bir oyun, zorlu sıkıcı ve karmaşık, muhasebede de bunlar var.”,
Monopoly	8	4,5	“Parasal şeyler aklıma geliyor monopoly gibi.”,
Rus ruleti	7	4,0	“Rus ruletindeki gibi muhasebede de ya o ya ben ölüyoruz.”
Puzzle	7	4,0	“Yapboz gibi biri yanlışsa hepsi gidiyor, “Muhasebe eğlenceli, sıkıcı ve karmaşık.”,
Sudoku	7	4,0	“Muhasebe de sudoku. tabu gibi ne yaparsan yap anlaşılıyor.”,
Jenga	7	4,0	“Muhasebe de jenga gibi tek bir hatada hepsi gidiyor ve zorlu bir süreç ama eğlenceli de.”,
Kelime oyunu (n=5), Bulmaca (n=5), Tetris (n=4), Domino (n=3), Yakan top (n=3), Korku evi (n=2), Nokia yılan oyunu (n=2), Bilardo (n=2), İp atlama (n=2), Tenis (n=2), araba (n=2), Yerden yüksek (n=1), Tabu (n=1), Halay (n=1), Tavla (n=1), Sek sek (n=1), Akıl oyunu (n=1), Mario (n=1),	41	23,2	“Halay gibi muhasebe de çok çeşitli.”, “Domino gibi birini yanlış yapınca muhasebe de de hesapların hepsi gidiyor.”, “Yakan top gibi eğlenceli ama yakıyor.”, “Kelime oyunu gibi muhasebe de her şey düzenli ve planlı.”, “Hep aynı yerde sekiyorum asla ilerleyemiyorum.”, “Nokia yılan oyunu gibi yem yersen iyi yem yemese kötü, derste anlarsak ve çok çalışırsak iyi yoksa hep kötü.”, “Araba gibi kaza yaptırıyor hep muhasebe, hayatımızı karartıyor.”, “Muhasebe de işlemler bulmaca gibi eğlenceli.”, “Yorucu”, “Zeka geliştirir.”, “Sıkıcı ve karmaşık.”,

Tablo 9’da muhasebeye ilişkin oyun olarak geliştirilen metaforlar görülmektedir. En çok kullanılan metaforik oyun türleri, okey, saklambaç, santraç, körebe, zeka küpü ve pubg oyunlarıdır. Okey gibi bazen şansa ihtiyaç olduğu ama aynı zamanda da hesaplamaları iyi yapmak gerektiği ifade edilmiştir. Muhasebede doğru cevaplar ve hangi hesap kalemleri kullanmamız gerektiği saklambaç gibi zor bulunmaktadır. Santraç gibi stratejik hamleler gerektiği ve zihinsel bir faaliyet gerektirdiği için muhasebe santraca benzetilmiştir. Tek bir yanlışta her şey başa sardığı için muhasebeyi jengaya benzetmişlerdir.

Tablo 10. Katılımcıların Bitki Metaforu Dağılımı

Bitki	N	%	Çünkü
Kaktüs	70	39,8	“Kaktüs sevilmez, dikenleri batır, muhasebeninde dikenleri batır.”, “Muhasebe de çalışırsan kaktüs gibi faydalı.”
Papatya	23	13,1	“Papatya gibi güzel, öğretmenimiz papatya gibi.”
Gül	18	10,2	“Gülün dikenleri var fakat muhasebeyi anlarsak dikenler batmaz.”

Orkide	16	9,1	“Orkide özel ilgi ve çaba gerektirir, muhasebede.” “Orkide gibi güzel ve özel.”
Menekşe	12	6,8	“Muhasebe menekşe gibi seviyorum ama onla da yapamıyorum(bakamıyorum).”
Isırgan Otu	9	5,1	“Yakıcı.”
Sarmaşık	8	4,5	“Muhasebe sarmaşık gibi boynuma dolanmış.”
Böcekkapan çiçeği (n=2), Karanfil (n=2), Dağ lalesi (n=2), Karahindiba (n=2), Lavanta (n=1), Solmuş çiçek (n=1), Kılıç çiçeği (n=1), Ceset çiçeği (n=1), Kalonche (n=1), Narçiçeği (n=1), Şakayık (n=1), Kabak çiçeği (n=1), Çay (n=1), Fesleğen (n=1), Küstüm çiçeği (n=1), Ot (n=1),	20	11,4	“Kalonchoe özel ilgi ve çaba gerektirir, muhasebede.” “Böcekkapan çiçeği gibi yer bitirir insanı.” “Lavanta, kılıç, ceset çiçeği gibi muhasebede kötü kötü kokuyor ve güzel değil.” “Dağ lalesi gibi özen göstersen de dağılıyor.” “Karahindiba gibi ne zaman rüzgar çıkıp savuracak belli değil, muhasebenin de ne zaman savuracağı belli değil.” “Şakayık gibi güzel.” “Solmuş çiçek gibiyim hayatımı bitirdi.” “Papatya, fesleğen gibi soluyorum.” “Uzaktan güzel ama içine girince berbat.” “Çay gibi işlenmeden bir işe yaramıyor.”

Tablo 10’da muhasebenin çiçek olarak metafor algılarında kaktüs, papatya ve gül en çok kullandıkları çiçekler olduğu görülmektedir. Muhasebe kaktüs gibi dikenli, can yakıcı, zor bir ders ancak, çalışılırsa başarılı olunabileceğini söylemiştir. Gül benzetmesini yapan katılımcılar, muhasebenin de dikenlerinin olduğu ama çalışılırsa o dikenlerin batmayacağını ifade etmişlerdir. Muhasebeyi orkideye benzeten katılımcılar özel ilgi isteyen, dikkatle bakılması gerektiğini ifade etmiştir.

Tablo 11. Katılımcıların Eşya Metaforu Dağılımı

Eşya	N	%	Çünkü
Hesap Makinesi	34	19,3	“Muhasebe deyince direkt hesap makinesi aklıma geliyor.” “Hesap makinesi gibi işlemlerimizi kolaylaştırıyor.” “Çok fonksiyonlu hesap makinesi gibi karmaşık.”
Süs Eşyası	19	10,8	“Muhasebe gereksiz süs eşyası gibi.”
Mikser	10	5,7	Mikser gibi kafa karıştırıyor.”
Cüzdan	9	5,1	“Cüzdan gibi hep yanımızda olmalı.”
Bozuk telefon, telefon	7	4,0	“Muhasebe çalışması zor, beynimi yakıyor çalışınca.”
Mutfak dolabı	6	3,4	“Muhasebede hesap kalemleri mutfak dolabı gibi ne nerede bulunmuyor.” “Her şeyi düzenliyor.”
Jilet	6	3,4	“İnsanın kendini jiletleyesi geliyor, öldürüyor
Çay süzgeci	6	3,4	“Muhasebe çay süzgeci olmasa da olur ama olsa faydalı olur.”
Şemsiye	6	3,4	“Bazen çok lazım ama taşınması zor şemsiye gibi.”
Makyaj malzemesi (n=5), çöp kutusu (n=5), Sandalye (n=5), Tarak (n=4), koşu bandı (n=4), biblo (n=4), ayna (n=3), Magnet (n=3), Tuvalet Fırçası (n=3), çalar saat (n=3), yapışkan (n=3), lamba (n=3), bilgisayar (n=3), taş (n=3), ev (n=2), el feneri (n=2), el kremi (n=2), avize (n=2), anne terliği (n=1), fotoğraf makinesi (n=1), silgi (n=2), kolye (n=1), ayna (n=3), tabut (n=1), idam sehпасı (n=1), karyola (n=1), uyku tulumu (n=1), pırlanta (n=1), tükenmez kalem (n=1)			“Magnet gibi dıştan güzel.” “Muhasebe bilgileri hep kafamızda olmalı, makyaj malzemesi ve gözlük gibi hep yanımızda olmalı.” “Muhasebe tarak gibi arap saçına döndürdü beni.” “Tuvalet fırçası gibi her yerde kötü görünüyor.” “Kolye gibi ben açmaya çalışıyorum o karıştırıyor.” “Sandalye gibi işlevsel ama olmasa da olur hayatımızda muhasebe.”

“Koşu bandı gibi hep aynı yerde sayıyorsun.” “Karyola gibi bazen rahatsız edici bazen dinlendirici.” “Güzel hocamız anlamamız için bilgileri taş gibi anlamak için kafamıza kafamıza vuruyordu.” “Ev gibi sürekli yenilenmek isityor.” “Bazen yolumuzu aydınlatıyor.” “Avize gibi kafama düştü ölmeyi bekliyorum.” “Hep kaybediyorum.” “Tükenmez kalem gibi tükeniyorum.”

Tablo 11’e göre, katılımcıların bir eşya olarak muhasebe algıları için en sık kullandıkları metaforlar, hesap makinesi, süs eşyası, cüzdan ve mikserdir. Katılımcıların bazıları muhasebenin hesap makinesi gibi faydalı, işlemlere yardımcı olan bir ders olduğunu ifade etmişlerdir. Bazılarına göre ise çok işlem gerektiren işlemlerden oluşan bir ders olduğu ve hesap makinesi gibi karmaşık olduğunu söylemişlerdir. Süs eşyası benzetmesini yapan katılımcılar süs eşyası gibi muhasebenin gereksiz olduğunu ifade etmişlerdir. Mikser gibi kafalarını sürekli karıştırıp hesap kalemlerini karıştırdıklarını ifade etmişlerdir. Cüzdan benzetmesi yapan katılımcılar cüzdanın hep yanlarında olduğu gibi muhasebe bilgilerinin de hep kafalarında olmasını gerektiğini ifade etmişlerdir.

Tablo 12. Katılımcıların Önerilerinin Dağılımı

Öneri	N	%
Daha fazla örnek çözülebilir	40	22,7
Kalabalık olmayan sınıflarda olmalı dersler	22	12,4
Sorun hoca da değil bende	26	14,8
Hiç anlatılmasa daha iyi olur	21	11,9
Ders gayet güzel geçiyor	20	11,4
Daha yavaş anlatılmalı	17	9,7
Ders esnasında daha az yazı yazılmalı	11	6,3
Bilgisayardan anlatılmalı	14	8,0
Başka hoca gelebilir	5	2,8
Toplam	176	100

Tablo 12’ye göre, katılımcıların önerilerinde en sık dağılımlar: daha fazla örnek çözülmesi, kalabalık olmayan sınıflarda olmalı, hiç anlatılmasa daha iyi olur şeklinde olmuştur. Ayrıca anlamamalarında ki sebeplerden birini kendileri olarak görmüşlerdir.

Sonuç ve Öneriler

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sağlık Yönetimi bölümünde eğitim alan öğrencilerin genel muhasebe derslerine yönelik algılarını belirlemeye yönelik yapılan çalışmada genel muhasebe dersi ile ilgili metaforların, “siyah, gri, brokoli, pırasa, kedi, yılan, kış, sonbahar, okey, satranç, kaktüs, papatya, hesap makinesi, süs eşyası” olduğu ifade edilmiş ve öğrencilerin muhasebe algılarında ise “muhasebe zor, sıkıcı, iç karartıcı ama aynı zamanda asil olduğu, gerekli ve faydalı bir ders olduğu, çalışıldığı zamanlarda bile anlaşılmayıp nankörlük yaptığı, zorla sevdirmeye çalışıldığı” algıları ön plana çıkmıştır. Öğrencilerin muhasebeye karşı metaforik algıları daha çok olumsuz anlamlar taşımaktadır.

Elde edilen bulgular ve öğrencilerin beklentileri dikkate alınarak; muhasebe dersinde daha fazla örnek çözülmesi, bilgisayarlı ortamın ve dijital platformların öğrenim sürecine dahil edilmesi, daha az sınıflarda eğitimin yapılması önerilebilir. Öğrencilerin beklentileri dikkate alınarak derse karşı istek ve heyecanları artırılabilir.

İİBF Sağlık Yönetimi bölümü muhasebe dersini alan öğrenciler ile sınırlı olan bu metafor çalışmasının, öğrencilerin derslere yönelik algılarının öğrenilmesi ve bunların çözüme kavuşturulması

için alanının genişletilerek diğer derslerde de uygulanması, hatta üniversiteler bazında karşılaştırmaların yapılması ve hatta lisans öğrencileriyle bir kohort çalışma yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Ağca, A., & Zeytinoğlu, E. (2008). Mevcut muhasebe eğitimi değişmeli mi? öğrencilerin muhasebe mesleğine karşı tutumları üzerine bir araştırma, XXVII. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu-, 23-27 Nisan, Antalya, 3-26.
- Akpınar, S., & Yıldız, Ş. (2018). Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe algılarına yönelik metaforlar, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 77, 91-114.
- Arslan, M. M., & Bayrakçı, M. (2006). Metaforik düşünme ve öğrenme yaklaşımının eğitim-öğretim açısından incelenmesi. *Millî Eğitim*, 35(171), 100-108.
- Caldwell, M., Weishar, J. & Glezen, W. (1996). The effect of cooperative learning on student perceptions in the accounting principles courses. *Journal of Accounting Education* 14(1), 17-36.
- Cerit, Y. (2008). “Öğretmen kavramı ile ilgili metaforlara ilişkin öğrenci, öğretmen ve müdürlerin görüşleri”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(4), 693-712.
- Cohen, J., & Hanno, D. (1993). An analysis of underlying constructs affecting the choice of accounting as a major. *Issues in Accounting Education*, 8(2), 19-38.
- Efron, S., & Pamela Bolotin J. (1994). Reflections in a mirror: teacher-generated metaphors from self and others. Bolotin Joseph and Burnaford 54-77.
- Erol, İ., & Demirel Utku, B. (2015). Finansal muhasebe dersinde öğrencilerde oluşan kavram yanılgılarının incelenmesi, sadece ilk kelimenin ilk harfi büyük olmalıdır. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(4), 1307-1319.
- Erol Fidan, M. (2019). Lisans öğrencilerinin muhasebe eğitimi hakkındaki metaforik algıları: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İibf Örneği, *Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 30-57.
- Ertuğrul, İ., & Özdemir, S. (2014). Muhasebe dersi alan ön lisans ve lisans öğrencilerinin derse yönelik tutumlarının tespiti: Ege Bölgesinde bir uygulama, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 204-214.
- Fidan, C., & Ağırbaş, İ. (2020). Muş Alparslan Üniversitesi Öğrencilerinin Genel Muhasebe Algılarına Yönelik Metaforlar. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 87: 15-32.
- Fischer, J., & Kiefer, A. (2001). Constructing and discovering images of your teaching In Images of Schoolteachers in America Second Edition, edited by Pamela Bolotin Joseph and Gail E. Burnaford, 93-114. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Fisher, R., & Murphy, V. (1995). A pariah profession? Some student perceptions of accounting and accountancy. *Studies in Higher Education*. 20(1), 45-58.
- Friedlan, J. (1995). The effects of different teaching approaches on students' perceptions of the skills needed for success in accounting courses and by practicing accountants. *Issues in Accounting Education*, 10(1), 47-63.
- Geiger, M. A., & Ogilby, S. M. (2000). The first course in accounting: students' perceptions and their effect on the decision to major in accounting, *Journal of Accounting Education*, 18 (2), 63- 78.
- Gökgöz, A. (2012). Determination of perceptions about accountants through metaphors: a case of Turkey, *Interdisciplinary Journal Of Contemporary Research In Business*, 4(2), 62-71.

- Gökgöz, A., & Dizkırıncı, A.S. (2013). How is accounting perceived in cognitive level? a study based on metaphor, *International Journal of Education and Research*, 1(7), 1-6.
- Güler, M., Ağca, A., & Boz, D. (2016). İşletme öğrencilerinin muhasebe algılarının metaforlar yardımıyla anlatılması, *PressAcademia Procedia*, 2, 298-309.
- Gürbüz O., & Mevlüt Gç (2006). Eğitim fakültesini yeni kazanan öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine giriş dersini almadan önce ve aldıktan sonra öğretmenlik mesleği hakkındaki metaforlarının karşılaştırılması, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 293-310.
- Güveli, E., İpek, A.S., Atasoy, E., & Güveli, H. (2011). Sınıf öğretmeni adaylarının matematik kavramına yönelik metafor algıları, *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 2(2), 140-159.
- Güven, B., & Güven, S. (2009). İlköğretim öğrencilerinin sosyal bilgiler dersinde metafor oluşturma becerilerine ilişkin nicel bir araştırma, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(2), 503-512.
- Jones, J. P., & Fields, K. T. (2001). The Role Of Supplemental Instruction In The First Accounting Course, *Issues in Accounting Education*, 16(4), 531- 547.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2005). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil.* (G. Y. Demir Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Morgan, G. (1998). *Yönetim ve Örgüt Teorilerde Metafor.* (Çev: G. Bulut). İstanbul, MESS Yayınları.
- Özcan, İ., Ünal, F., & Helhel, Y. (2009). Muhasebe programı öğrencilerinin cinsiyet ve öğretim durumunun muhasebe mesleğine yönelik tutumları ile ilişkilendirilmesi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 41, 170-181.
- Saban, A., Koçbeker, B. N., & Saban, A. (2005). Öğretmen adaylarının öğretmen kavramına ilişkin sahip oldukları metaforlar, XIV. Eğitim Bilimleri Kongresi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 28-30 Eylül.
- Saban, A. (2009). Öğretmen adaylarının öğrenci kavramına ilişkin sahip oldukları zihinsel imgeler, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7 (2), 281-326.
- Saudagaran, S.M. (1996). The first course in accounting: an innovative approach. *Issues InAccounting Education*, 11(1), 83-94.
- Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde (2020). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Yamane, T. (2001). *Temel Örnekleme Yöntemleri*, Çev: Alptekin Esin, M. Akif Bakır, Celal Aydın, Esen Gürbüzel, Literatür Yayınları İstanbul.
- Yıldırım, S. (2015). “Genel Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Derse İlişkin Beklentileri ve Başarı Durumlarının Değerlendirilmesi”, *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 14(44), 1-15.
- Yob, Iris M. (2003). “Thinking constructively with metaphors”, *studies in philosophy and education*, 22(2), 127-138.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 34, İkinci yazar/Second author % 34, Üçüncü yazar /Third author 33
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

Metaphor, as a tool of thought, expresses the transfer of knowledge from a familiar field to a new one. In recent years, studies on metaphors or using metaphors in different disciplines of social sciences have increased. The fact that this phenomenon is a very effective mental modeling and mapping tool for people to express and shape their thoughts contributes to the increase in the studies on metaphors. The importance of metaphors emerges especially in the visualization and concretization of abstract concepts, and in the learning of difficult concepts and terms. Metaphors, which are a way of thinking and seeing, are also a means of facilitating the learning of new information. The abstract structure of accounting concepts and the necessity of indirect transfer of these concepts bring metaphors to the forefront as an effective cognitive model that can be applied to explain and understand a complex, theoretical or abstract phenomenon in accounting teaching.

The aim of this study is to reveal the feelings and thoughts of the students who are taught in the health management department and take general accounting course, about the accounting course, through the metaphors of color, animal, food type, season, game, flower and object. General accounting course is the course that is introduced to accounting for the first time. Identifying students' perspectives and perceptions in this first encounter through metaphors will be helpful in understanding the reasons for negative perceptions towards this lesson. It is thought that revealing these perspectives of the students will be a guide for the teaching staff in accounting education. Within the framework of this purpose, a questionnaire was applied to the students studying at Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Health Management in November 2019. By making a full count from the main mass formed by 428 students, the convenience sampling method was chosen and it was tried to reach the entire study population. A questionnaire with usable data was obtained from 176 students. The study was carried out within the scope of the phenomenology study design, which is one of the qualitative research methods. In addition to the age, gender, class, course status questions consisting of demographic information prepared by us, the quantitative and qualitative analysis were based on the studies of Erol Fidan (2019) and Fidan and Ağırbaş (2019). In the analysis of the data, the method followed by Saban (2009) was applied. If the accounting was a color (animal, food type, season, game, flower and item), it would be "...". Because they were asked to complete the sentences "...". Data analysis was done in three stages. First, the sources of the metaphors used by the participants were subjected to descriptive analysis and tabulated. The intensities of using metaphor sources written by the participants on all metaphors subjects separately are shown in the tables. The second stage is the sorting stage. In terms of the relationship between the source of the metaphor and its subject, the source of the metaphor was examined and eliminated. Here, answers that do not have any logical justification for metaphor and that do not contribute to the understanding of the concept of accounting were determined and excluded from the evaluation. In the last stage, content analysis was conducted to gather metaphors under various conceptual categories, and those with common features were determined.

As a result of the research, the metaphors related to the general accounting course were: "black, gray, broccoli, leek, cat, snake, winter, autumn, okey, chess, cactus, daisy, calculator, ornaments". In the accounting perceptions of the students, the perception that "accounting is difficult, boring, depressing but at the same time noble, is a necessary and useful course, is not understood even when studied, is ungrateful, and is tried to be liked by force" has come to the fore. Considering the findings and students' expectations; It can be recommended to solve more examples in accounting lessons, to include computerized media and digital platforms in the learning process, and to provide education in fewer classrooms. This metaphor study, which is limited to students who take the accounting course of Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Health Management, can be applied to other courses by expanding its field in order to learn the perceptions of the students about the courses and to solve them, even to make comparisons on the basis of universities and even with undergraduate students. A cohort study is recommended. Parallel steps should be taken with the students in order to simplified the teaching methods and to make them really adopt them.

Araştırma Makalesi • Research Article

Akışkan Modern Dünyada Prekaryalaşma: Baumancı Bir Bakış
Precariatization in the Liquid Modern World: A Baumanian Perspective

Emre Ezgin*

Öz: Bauman'ın bakış açısıyla bir öze dönüşü ifade eden modernizmin katı formundan akışkan formuna geçiş süreci, neoliberal esnekleşme bağlamında modernizmin her aşamasına eşlik eden belirsizliği önemli ölçüde derinleştirmektedir. Günümüzde, hareket özgürlüğü olan ve sorumluluk üstlenmeyen küresel sermaye ile sorumluluğu bireysel olarak üstlenen yerel emeğin bağlarının zedelenmesi güvencesizliği telafisi güç bir boyuta taşımıştır. Zaman-mekan dönüşümünün belirleyici olduğu akışkan modern dünyada, prekaryalaşma olarak nitelendirdiğimiz bu güvencesizlik sorunsalı, çözülen aile ve cemaat ilişkileri ve devletin kamusal sorumluluktan uzak politikaları nedeniyle derinleşerek, kolektif dayanışma ilişkilerinin işlevsiz bir konuma gelmesine neden olmaktadır. Toplumsal olarak üretilen risklerin bireysel sorumluluk alanına sıkıştırılması toplumsal kırılma noktaları tetiklemekle birlikte yurttaşlık bilincinden uzaklaşmasına sebebiyet vermektedir. Bauman'a göre, ötekinin sorumluluğu dikkate alınarak atılacak adımlar, ahlaki açıdan olgunlaşmış bir yurttaşlık bilincinin gelişiminde önemli bir paya sahip olacaktır. Bauman, temel gelir desteğinin, bir sosyal politika uygulaması olarak uygulanması yerine tüm toplumun refahı gözetilerek yurttaşlık temelli bir hak olarak benimsenmesinin kısmen de olsa kırılma noktaları telafi edebileceğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akışkan Modernite, Esnekleşme, Prekaryalaşma, Kırılma Noktası, Temel Gelir Desteği

Abstract: The transition process from the solid form to the liquid form of modernism, which expresses a return to essence from Bauman's point of view, significantly deepens the uncertainty that accompanies every stage of modernism in the context of neoliberal flexibility. Today, the damage to the ties of the global capital, which has the freedom of movement and does not assume responsibility, and the local labor, which takes the responsibility individually, has brought the insecurity to a level that is difficult to compensate. In the liquid modern world where the time-space transformation is decisive, this problem of insecurity, which we call precariatization, deepens due to the dissolved family and community relations and the policies of the state away from public responsibility, causing the relations of collective solidarity to become dysfunctional. Compressing the socially produced risks to the area of individual responsibility triggers social vulnerabilities, but also leads to alienation from citizenship consciousness. According to Bauman, the steps to be taken by considering the responsibility of the other will have an important share in the development of a morally mature civic consciousness. Bauman emphasizes that the adoption of basic income support as a citizenship-based right by considering the welfare of the whole society, instead of being implemented as a social policy application, can partially compensate for the vulnerabilities.

* Dr., Serbest Araştırmacı

ORCID: 0000-0001-9455-4263, mr.ezgin@gmail.com

Cite as/ Atıf: Ezgin, E. (2022). Akışkan modern dünyada prekaryalaşma: Baumancı bir bakış. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 213-230. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.961817>

Received/Geliş: 02 July/ Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 25 January/ Ocak 2022

Published/Yayın: 30 April/ Nisan 2022

Keywords: Liquid Modernity, Flexibility, Precariatization, Fragility, Basic Income Support

Giriş

Modernizmin katı formunda gerçekleşen endüstri devrimi ile birlikte Fordist üretim anlayışının bir sonucu olarak üretimin devasa artışı, işçi sınıfının refahını kısmen artıracak biçimde geçimlik ücretlerinde bir artışa neden olmuştur. Ancak söz konusu refah artışı, kapitalist üretim ilişkilerinin rasyonalitesi bağlamında işçinin makineleşerek emeğine yabancılaşmasının ve yedek bir sanayi ordusunun varlığıyla yüzleşerek proleterleşmesinin önüne geçememiştir. Burjuvazinin zamanla hem yönetsel hem de iktisadi tahakkümü ele geçirmesiyle birlikte özellikle kentlerde toplumsal açıdan gelir dağılımı adaletsizliğinin derinden hissedilmesine neden olmuştur. Keynesyen refah devleti uygulamaları sonucu adil bir gelir dağılımına yönelik kısmi bir alan kazandırmakla birlikte, sermayenin hareketliliğini kısıtlamıştır. Bununla birlikte refaha devleti uygulamaları sermayeyi zorunlu olarak reel sektöre yönlendirmiş, teknik bilginin önem kazanmasıyla burjuvazi ile proletarya arasındaki antagonizmayı önemli ölçüde etkileyecek bir konumda yer alan orta sınıfların görünür kılınmasını ve güçlenmesini sağlamıştır. Orta sınıfların burjuvazi ile proletarya arasında kaygan bir zeminde yer alan sınıfsal konumunun muğlaklığı nedeniyle zamanla kolektif sınıfsal mücadeleler için belirleyici bir konumda yer almıştır.

1970'lerden itibaren refah devleti kazanımlarının krizler öne sürülerek sermaye tarafından tırpanlanması sonucu; kuralların, sınırların ve kolektif sorumlulukların terkedildiği esnek üretim ilişkileri ön plana çıkmıştır. Bir başka ifadeyle modernizmin katı formundan akışkan forma geçmesi, zaman-mekan dönüşümü ekseninde değerlendirildiğinde, hareket kabiliyeti olan finansal sermayenin küreselleşmesi ve mekana bağımlı olan emeğin yerelleşmesi sonucu emek-sermaye birlikteliğinde bağların zayıfladığı kırılğan bir sürece geçilmesine neden olmuştur. Akışkan modern hayatta, küreselleşen sermayenin toplumsal olarak üretilen risklere yönelik sorumluluk almaması ve yerleşen emeğin riskler karşısında mücadelesini bireysel olarak yüklenmesi, kırılğanlığı politikleştirdiği ölçüde emeğin prekaryalaşma sürecini yaygınlaştırmaktadır.

Neoliberal esnek üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak çalışma ilişkilerinin parçalanması, vasıflılaştırma ve vasıflılığın sürdürme uğruna beşeri sermayeyi geliştirmek için çabalamak zorunda kalan emeğin boş zaman ve çalışma zamanı ayrımının silikleşmesi, teknolojik gelişmelerin emeğe olan talebi azaltması, hızlı nüfus artışının emek arzı fazlasının oluşmasına neden olarak emeği değersizleştirilmesi, kısa vadeli sözleşmelerle yaygınlaşan geçici istihdam ilişkileri gibi unsurlar, emeğin prekaryalaşma sürecinde önemli bir paya sahiptir. Bu süreçte diğer pay sahibi olan devletin, refah devleti anlayışından uzaklaşarak kamusal sorumluluk alanını daraltması ve sermayenin özgürlüğü uğruna yerelliğe maruz kalan emeğin toplumsal risklere karşı yurttaşlık haklarından mahrum bırakılması, emeği bireyselleştirmeye mahkum ederek dayanışma ağlarını zayıflatmaktadır.

Günümüzde prekaryalaşan kitlelerin önemli ölçüde artması, modernizm boyunca var olan güvencesizliklerin ve kırılğanlıkların, dayanışma ağları zayıflamış ve yalnızlaştırılmış kitlelerin, idealize edilen bireyselleştirilmiş belirsizliklere mahkum edilmeleri, prekaryalaşma sürecinin telafisi zor bir görünüm kazanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte ulus-devlet kazanımı olan yurttaşlık ilişkilerinin ve haklarının ahlaki açıdan önemli ölçüde zedelenmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Bauman'ın için temel gelir desteği işlevsel olarak her ne kadar var olan eşitsizlikler için ideal bir çözüm olmasa da, yurttaşlık bilincinin yeniden ötekinin sorumluluğunun benimsenmesi düzleminde bazı yaraların iyileştirilebileceği ihtimali içermektedir. Her ne kadar bu ihtimal dikkate değer nitelikte olsa da, sürecin ötekinin ahlaki sorumluluğuna terkedilmesi ve sınıfsal antagonizmalardan bağımsız bir biçimde çözüm üretilmeye çalışılması, kırılğanlıkları kısa vade de telafi etme olasılığı taşısa da uzun vadede prekaryalaşma sürecinin pekişmesine neden olabilir.

Bu çalışmada, modernizmin ilerleyişine bağlı olarak proletaryanın yabancılaşma ve makineleşme çerçevesinde deneyimlediği kırılğanlıkların ve güvencesizliklerin, esnekleşen küresel üretim ilişkileri çerçevesinde prekaryalaşan kitlelerde vasıfsızlaştırma ve bireyselleştirme biçiminde görünümünüyle

derinleşmesi irdeleyeceğiz. Söz konusu güvencesizleştirme sürecinin boyutlarını Zygmunt Bauman'ın akışkan modernite anlayışı çerçevesinde kurguladığı kavram setleriyle okumanın, sürecin sosyolojik boyutlarının, toplumsal ağların dönüşümü açısından daha açık ve anlaşılır bir zeminde ifade edilebileceği kanaatindeyiz. Bu bağlamda prekaryalaşan kitlelerin kapsamını ve niteliklerini detaylandırarak, esnekleşen üretim ilişkileri çerçevesinde sermayenin ve devletin dönüşümüyle toplumsal açıdan nasıl konumlandırıldıklarını açıklamaya çalışacağız.

Bu çalışmanın amacı, esnekleşen çalışma ilişkileri çerçevesinde modernizmin ilerleyişiyle prekaryalaşmaya maruz kalan kitlelerin pekişen kırılğanlıklarının derinliğini ve toplumsal yansımalarını Bauman'ın bakış açısıyla detaylandırarak, yine Bauman'ın önerileri çerçevesinde kritize ederek prekaryalaşma sürecinin oluşturduğu toplumsal tahribatın iyileştirilmesine dair çıkarımlarda bulunmaktır.

1. Katı Modernliğin Gelişme Dinamikleri

Modernlik, muhteşem bir dönüşüm potansiyelinin, yaratıcılığı ve yıkıcılığı birlikte bünyesinde barındırdığı ve önüne çıkan her şeyi kendi idealleri doğrultusunda dizayn etme kabiliyetine sahip bir kavram olarak nitelendirilebilir. Giddens'a göre modernlik, toplumsal ve endüstriyel dönüşümü bir arada anlatan bir kavram olmakla birlikte dünyaya yönelik belirli yerleşik tutumların insanın müdahalesiyle indirgendiği ideal bir düzeni; ekonomik kurumların karmaşık bir bileşimini, özellikle endüstriyel üretim ve pazar ilişkilerini; ulus-devlet ve kitle demokrasisi dahil olmak üzere, belirli siyasal kurumları betimlemektedir. (Giddens, 2001: 83). Köker'e göre ise, modernlik, insanla doğa arasındaki ilişkiselliğin bir sonucu olarak gelişen kültürel örüntüleri, belirli bir iktisadi ilişkiler sistemini ve bu toplumsal değişkenlerin üzerine inşa edildiği düşünülen bir siyasal yapıyı içermektedir (Köker, 2007: 40).

Bağce, modernliğin gelenekselden kopuşa ve bütün insanlar için yeni bir dünya vaadine işaret ettiğini vurgulamakla birlikte modernliğin kapitalizmle olan birlikteliği vaatlerinin önemli bir bölümünün iskanmasına neden olduğuna dikkat çekmektedir. Söz konusu ıskalama, feodal toplumun eşitsizlikçi yapıları modern toplumda yeniden üretilerek kapsayıcılıktan uzak dışlayıcı bir toplumun üretiminde somutlaşmaktadır (Bağce, 2004: 52). O halde, modernliğin ortaya çıkışı ve ilerleyişi, kapitalist üretim ilişkilerinin ve sınıf ilişkilerinin dönüşümünden bağımsız olmamakla birlikte eşitsizlikçi ve dışlayıcı ilişkilerin üretiminin sorgulanması için kapitalist üretim ilişkilerinin gelişiminin irdelenmesi elzem hale gelir (Giddens, 2001: 85). Çünkü Giddens'a göre modern toplumda, iktisadi ilişkiler daha önceki toplumlarda olduğundan daha ayırt edilebilir ve derin etkilere sahiptir (Giddens, 2001: 84).

İnsanın doğa ile kurduğu ilişkinin bir sonucu olarak elde edilen artı değer yok edilmesi gerekliliği modern öncesi dönemin karakteristik yapısını ifade ederken, söz konusu artı değer sahiplenilmesi modern dönemi betimlemektedir (Balcı, 2021: 23). Bir başka ifadeyle, iktisadi ilişkiler çerçevesinde emeğin alınıp satılabilen bir metaya dönüşmesi modernizmi modern öncesi dönemde ayıran en belirgin özelliktir (Köker, 2007: 45). Modern dönemin artı değeri sahiplenme ve çoğaltma arzusu akışkan bir düzenin temel hatlarını belirlemiştir. Kendine özgü kültürel ve finansal sermaye birikimine sahip olan ticaret burjuvazisinin 12. yüzyıldan itibaren artı değeri sahiplenme ve dolaşıma sokarak çoğaltma arzusu, orta sınıf kimliğinin feodal düzene meydan okumasının boyutları için önemli ipuçları vermektedir (Balcı, 2021: 26). Öyle ki Komünist Manifesto'da, burjuvazinin bu meydan okumasının sonuçlarını, feodalizmin dinsel ve siyasal yanlısalarla örtülü sömürsünün yerine tüm çıplaklığıyla öz-çıkarcı odaklı kaba sömürüyü yerleştirdiği vurgusu tesadüfi değildir (Marx ve Engels, 2011: 119).

Feodalizmin, burjuvazinin kentlerde palazlanmasına engel teşkil eden sınırlı ve dağınık ortamı merkantilizmin siyasi manevralarıyla aşarak ticaret düzeninin inşasına zemin sağlamıştır. Toprak odaklı doğal bir düzenin savunusuna odaklanan fizyokrasi düşüncesi, emek ve sermayeyi toprağa bağımlı bir biçimde konumlandırıp devletin müdahalesinin olmadığı bir iktisadi yapıyı benimsemiştir. Fizyokrasi düşüncesi "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" anlayışı ekseninde iktisadi sisteme

modern bir yorum katmakla birlikte feodal iktisadi yapının bir nevi yeni sürümünü uygulamıştır (Balcı, 2021: 153). 19. Yüzyılda endüstri devrimi ile birlikte olağanüstü bir dönüşümün bağımsız değişkeni olan burjuva ile bağımlı değişkeni olan emeğin artı değer sömürüsü düzleminde bir endüstri toplumu vuku bulmuştur. Teknolojik ve endüstriyel gelişmeler ekseninde kendine özgü bir sınıf sistemiyle var olan endüstri toplumu, işçi sınıfının proleterleşmesinde önemli bir role sahiptir (Öngen, 2014: 52). Endüstri toplumlari; iş gücünün önemli bir bölümünün sanayide ve hizmetler sektöründe yoğunlaştığı, feodal statik toplumların aksine verimlilik odaklı dinamik bir gelişme sürecinin makbul olduğu, teknolojik yeniliklerin olağanüstü bir seyir izlediği toplumlar olarak tanımlanabilir (Öngen, 2014: 53).

Endüstri toplumunda önemli bir rol üstlenen Fordist sistemin kurguladığı hızlı ve yoğun üretim modeli, fiyatları düşürerek talebi canlandıracağını ve bu sayede arzın istikrarlı bir biçimde artırılabileceğini kurgulamıştır (Balcı, 2021: 152). Fordist sistemin parça başı üretim anlayışıyla oluşturduğu bant sisteminde işçiler yoğun ve seri üretimin olduğu bir iş bölümünün parçası olarak konumlanmıştır. Bununla birlikte, sermayenin büyük ölçekli endüstriler ekseninde genişlemesi teknolojik bağımlılığın nesnesi olan emeğin proleterleşmesini artırmış ve emeğe sınıfsal bir bakış açısı kazandırmıştır (Benhabib, 2006: 93-94). Endüstri devriminin vuku bulmasıyla birlikte yaşanan olağanüstü dönüşümün nüvelerinden biri, üretim ilişkilerinde burjuvanın tahakküm kurabilmesidir. Endüstri devrimi ile birlikte kentlerin refah düzeyinin ve çekiciliğinin artması, kent nüfusunda devasa boyutlarda artışa neden olmuştur. Öyle ki, Londra’da kent nüfusu 5 kat artmakla birlikte Paris’te 50 yıllık bir sürede nüfus iki kat artmıştır (Balcı, 2021: 30). 19. yüzyılda verimlilik olgusunun ön plana çıktığı endüstriyel dönüşüm sürecinde, çok sınırlı bir kitle aylaklığa, keyfe ve duygusal ilişkilere zaman ayırabilirken, fabrikaların üretimi sürdürülebilir kılmak için maliyet minimizasyonu ve kar maksimizasyonu rasyonelliği çerçevesinde önemli bir kitle bu keyfiyetten uzak yaşamaktadır. Bu rasyonelliğin bir sonucu olarak burjuvazi ve işçi sınıfın oluşturduğu konsensüs bozulmuştur. Burjuvanın tahakkümü sağlaması ve artan nüfusun işçileri yedek sanayi ordusu konumuna itmesi ücretlerin aşağı doğru baskılanmasına neden olmuştur (Balcı, 2021: 31).

Marx’a göre, endüstrinin gelişimiyle birlikte daha ucuz tüketim araçları üretilerek, işçi ücretlerinin aşağı doğru baskılanması kolaylaşmaktadır. Söz konusu ücretler insanı yaşamak için çalışmaya mahkum etmişse de işçinin makineleşerek emeğine yabancılaşması kaçınılmaz hale gelir. Artık burjuvanın gözünde işçi iki ayaklı bir makineden öte bir anlam taşımamaktadır (Marx, 2011: 20). Her ne kadar söz konusu yabancılaşma sürecine yönelik 1871 Paris Komünü gibi sistem karşıtı devrimci başkaldırıların oluşması ve işçilerin otonom bir biçimde kararlar alıp uygulamaları önemli bir tarihselliği temsil etse de, sonuç olarak burjuvazinin tahakkümünün ve işçilerin proleterleşmesinin önü alınamamıştır.

Fordist üretim modeli ile birlikte işçi sınıfının temel ihtiyaçlarını karşılayacağı geçimlik ücretinde kısmi artışlara neden olması; emeğin alım gücünün artmasına bağlı olarak üretim fazlalığı sonucu oluşan yeni zevklerle oyalanmasını sağlasa da makineleşmenin hızlanması emeğin proleterleşmesine engel olamamıştır (Balcı, 2021: 152). Endüstriyel kapitalizmin sürdürülebilirliğini sağlamak, Fordist-Taylorist sistemin oluşturduğu gelir dağılımı adaletsizliğini dengelemek ve talebi canlandırmak için Keynesyen refah devleti anlayışı çerçevesinde, vergi, sosyal güvenlik ve transfer ödemeleri gibi devletin müdahalelerini meşrulaştırılarak daha adil bir düzen oluşturma yönünde hareket edilmiştir.

2. Dünya Savaşı sonrası dönemde tekelci kapitalist toplumdan korporatist topluma geçiş dönemini temsil etmekle birlikte savaş öncesi kapitalizmin iki ayrı boyutu söz konusudur: Bunların ilki pazarın kısmi liberal düzenlenmesini, felsefi bireyciliği, rasyonalizmi ve ampirisizmi içeren liberal kapitalizm iken diğeri dağınık bir pazarı, toplumsal ve ekonomik krizleri ve varoluşçuluğu içeren tekelci kapitalizmdir (Goldmann, 2006: 316). Savaş sonrası refah devleti uygulamaları kapsamında korporatif kapitalizme geçiş, yöneticiliğin ve otoriterizmin uzantılarının toplumsal etkilerinin yanında devlet en önemli ekonomik özne konumuna ulaşmıştır. Devletin ekonomiye müdahalesi sonucu yaşam standartları yükselen insanların boyun eğmeleri devletin ekonomi ile bağımlı pekiştirmiştir. Bunun sonucunda teknokratik toplum düzleminde kararları alan “teknokratlar” ve onları uygulayan uzmanlar ve teknisyenler arasındaki mesafe artmıştır (Goldmann, 2006: 317-318). Refah devleti uygulamalarının bir sonucu olarak, burjuva ile proletarya arasındaki antagonistik yapının niteliğini etkileyecek bir orta

sınıflar sorunsalı söz konusu olmuştur. Kaygan bir zeminde konumlanan yeni orta sınıflar mülkiyet açısından proleter kalıplara uyuyorken, üretim sürecinde denetim mekanizmasına dahil oldukları için burjuva kalıplarıyla uyumlu bir görünümde (Harvey, 2014: 181). Orta sınıfların muğlak yapısının yanında refah devleti uygulamalarıyla güçlenmesi ve refah düzeylerinin artması sonucu bir tüketim toplumuna geçiş sürecinin ilk nüveleri görünür hale gelmiştir (Hobsbawm, 2006: 375).

Finansal sermayenin refah devleti uygulamalarıyla dizginlenen mobilitesi 1970'lerden itibaren yerini ulus devletlerce tavizlerin verildiği, emeğin yerelleşmeye mahkum edilerek sermayenin küreselleştiği ve sorumluluktan uzak bir anlayışın zamanla emeği güvencesizleştirdiği bir konuma sürüklemiştir. Petrol krizi ile birlikte yaşanan stagflasyonist baskı devlet maliyesinin hantallığını açığa çıkarmakla birlikte firmaların artan maliyetleri düşürme gerekliliği ekseninde devlet aygıtının küçülmesini ve sermayenin sınırsızlaşarak sorumsuzlaşmasını meşrulaştırdı. Post endüstriyel süreçte ulus aşırı konumlanan sermayenin reel sektörden uzaklaştığı, üretim araçlarının ve üretim ilişkilerinin enformasyon odaklı bir yapıya dönüştüğü, zihinsel emeğin kullan-at mantığıyla düzenlenen kısa vadeli ilişkilerin bir nesnesi konumuna itildiği bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu bağlamda emek zamanla sosyal statü kaybına uğramıştır. Post fordist sistemin esnek üretim ilişkileri ekseninde küresel sermayenin ucuz işgücüne dayalı yeni sanayi bölgelerine yönelmesi, yerelliğe mahkum edilmiş emeğin rekabet gücünü kırarak güvencesizleşmesine sebebiyet vermiştir. Giddens'in ifadesiyle, yerel bir bağlam içinde yerel bir pazar için üretim yapan bir zanaatkar, emeğin uluslararası farklılaşmasıyla birlikte ekonomik mübadele yerel cemaatlerden alınıp, zaman ve uzam içinde yeniden birleştirilmiştir (Giddens, 2001: 87).

Lash ve Urry'e göre, üretim alanlarının parçalanması ve sermayenin ulus aşırı yapısı üretimin zamansal ve uzamsal örüntülerini dönüştürmekle birlikte toplumsal açıdan kolektif ilişkilerin sönümlenmesine sebebiyet vermiştir (Lash ve Urry, 1987: 293). Bu düzlemde postmodern kültürün ürettikleriyle beslenen yeni bir orta sınıf ortaya çıkmakla birlikte genel sınıf kalıplarının dışına çıkan örgütsüz ve dağınık bir görünüm arz eden bir sınıfsal anlayış yerleşmektedir. Kitle iletişim araçlarının da etkisiyle gerçekleşen zamansal ve uzamsal dönüşüm sonucu kimliklerin iflası ve sosyal ağların yıkılması söz konusu olmuştur. Bir başka ifadeyle, iletişim sistemlerinin etkinliği, insanların iletişim biçimlerini değiştirmekle birlikte, eş anlamlı olarak bütün toplumların örgütlenme biçimlerini de değiştirmiştir (Giddens, 2001: 88).

1. Katı Olan Her Şey Akışkanlaşıyor

Bauman, toplumsal ve düşünsel dönüşümleri bir devrin sonu ya da yeni (-post) bir devrin başlangıcı şeklinde nitelendirmek yerine söz konusu devrin devamlılığı ve farklı formları üzerinden betimlemeyi tercih eder. Bir başka ifadeyle, modernizmi devamlılık arz eden ve farklı formlara evrilebilen bir süreç olarak yorumlar. Bauman, modernizmin farklı formlarını, maddenin basınca maruz kalmasıyla gösterdiği direncin şiddetine bağlı olarak gerçekleşen bir şekil değiştirme sürecinden esinlenerek açılar (Bauman, 2019a:25). Buna göre, modernizmin, toplumsal ilişkiler ekseninde gerçekleşen zaman-mekan dönüşümlerinin oluşturduğu baskı karşısında katı ve akışkan formlara evrilebileceğini vurgular. Bu çerçevede, erken dönem modernizmini "katı" ve geç dönem modernizmini "akışkan" olarak betimlemekle birlikte günümüz modernizmini, katı formundan akışkan bir forma evrilen bir süreç olarak tanımlar (Bauman, 2019a:12).

Zaman-mekan dönüşümlerinin toplumsal ilişkiler üzerindeki etkileri modernizmin katı ve akışkan formlarının niteliğini belirlemektedir. Bauman'a göre, katılar zamanın etkilerini bertaraf edebilmekle birlikte mekânsal boyutlara sahiptir (Bauman, 2019:26). Akışkanlar ise, sürekli şekillerini muhafaza edemedikleri için hareket kabiliyetleri ya da hafiflik özellikleriyle mekânsal boyutları aşarlar ve her an değişebilme ihtimaline yönelik olarak zamansal açıdan dikkate değer niteliktedirler (Bauman, 2019a:26). Her ne kadar farklılıklar içerselerde; modernizmin tüm formları kırılğanlıkları, geçicilikleri, riskleri ve sürekli değişime eğilimli olmaları ile ortak içeriklere sahiptirler (Bauman, 2019a:12). Söz konusu ortak içerikler, zaman-mekan dönüşümlerine bağlı olarak yoğunlukları ve boyutları açısından farklılaşmaktadır. Örneğin, Bauman'a göre yaşamın olağan kırılğanlıklarının bir göstergesi olan güvencesizlik ve belirsizlik hali, modernizmin hem katı hem akışkan formlarında yer almakla birlikte

akışkan modern hayatta olağanüstü bir biçimde toplumsal ilişkileri etkilemektedir (Bauman, 2013:272-273).

Bauman, modernizmin özünde akışkan bir formu barındırmakla birlikte akışkanlığın, katılığın zıddı olmadığını, katılık arayışının bir sonucu olduğunu ifade eder (Bauman, 2019a:13). Bu çerçevede modernizmin katı formunu yorumlarken, Lyotard'ın ifadesiyle "büyük anlatılar" ekseninde kurgulanan düzen ve ideal yaşam arzusunun bir yandan geleneksel ve kutsal katılıkları dünyevileştirerek akışkanlaştırdığını, diğer yandan düzenin devamlılığını sağlamak için kendi katılıklarını oluşturduğunu vurgular (Bauman, 2003:322). Bir başka ifadeyle, dünyayı yönetilebilir kılma -kontrolü asla bırakmama- arzusunda olan modernite, tesadüfi ve sürpriz unsurları ortadan kaldırma refleksiyle hareket etmiş; bir amaç ekseninde muğlak olanı netleştirmeye, kendiliğinden olanı hesaplanabilir kılmaya odaklanmıştır (Bauman, 2018b:47-48).

Modernizmin katı formunda, düzenleme ve standartlaştırma kaygıları ekseninde konumlanan anlayışın tasavvur ettiği ideal yaşam modeli, gerçekleştirilmeye teşebbüs edildiği ölçekte dönüştürmeye ve temizlemeye ihtiyaç hissetmiştir (Bauman, 2013:21). Çünkü, Bauman'a göre her ideal kendi sınırları çerçevesinde anlamlanır ve sınırların dışında kalanları arındırarak olgunlaşır. Söz konusu arındırma süreci, yeni bir düzeni temellendirmekle birlikte eskiyi yadsıma ve düzenin oluşmasına engel teşkil edecek ihtimalleri eleme şeklinde gerçekleşir (Bauman, 2103:22). Bauman'a göre, mutlak doğruya ve iyi olana ulaşma ideali, görece kurgulanan bir düzenin ardına geçmemekle birlikte arındırılma sürecinde ötekileştirdiklerinin, zamanla titizlikle oluşturulan sınırların muğlaklaşmasına neden olduğu gerçeğiyle yüzleşir (Bauman, 2103:23).

Katı modern anlayışın, kendi çizdiği sınırlarının dışında bırakılan ve ötekileştirilen tüm toplumsal unsurlarla yüzleşmesi sınıfsal düzlemde kolektif mücadelelerle gerçekleşirken, modernizm akışkan formunda ise sınıfsal düzlemin dışında bireysel mücadele biçimindedir. Bauman, modernizmin akışkan formunu ya da "akışkan modernite" sürecini, kendi orijinal projesinin imkansızlığının bilincinde ve kendi imkansızlığıyla uzlaşan ve çoğulcu evreninde ilke olarak bütün yaşam biçimlerini kabullenen modernlik olarak tanımlar (Bauman, 2003:131). Bu çerçevede akışkan modernite farklılıkları olağanlaştırmakla birlikte ötekileştirilen her unsuru olumlulaştırarak, modernizmin çizdiği görece rasyonel sınırları aşar ve modernizmin tutsaklaştırdığı önemsizleştirilmiş ve değersizleştirilmiş her unsuru özgürleştirme ekseninde düşünmeye izin verir.

Bauman'ın kullandığı kavramlar setinde zıt gibi görünen durumlar aslında tamamlayıcılık ve süreklilik ilişkisi içinde yer alır. Bauman'a göre, akışkan modernitenin gücüne güç katan unsurlar aynı zamanda onun zayıflığının ve savunmasızlığının kaynağı olmakla birlikte konsensüs arama ve bunu dayatma niyetinde olan katı modernliğe ise hoşgörülle karşılık veren bir konumdadır (Bauman, 2003:327). Hoşgörü yaklaşımı kırılğan bir niteliğe sahip olmasına rağmen zaman-mekan açısından doğru konumlandırıldığında mukavemeti pekiştirir. O halde hoşgörü, zorbalık ve vicdansızlığa karşı kırılğan bir savunma unsuru olmasına rağmen toplumsal ilişkiler ağında dayanışmaya dönüştüğü ölçüde ahlaki bir mükemmeliyete ulaşılmasında önemli bir role sahiptir (Bauman, 2003:327-328).

Modernizmin katı ve akışkan formlarında deneyimlenen kırılğanlıkların toplumsal ağlar üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Özellikle modernizmin akışkan formunda, neoliberal düzlemde çalışma ilişkilerinin niteliğine dair gerçekleşen dönüşümün toplumsal sonuçları dikkate değer niteliktedir. Öyle ki Bauman, akışkan modern dünyada esnekleşen piyasa ilişkilerini, katı modern dönemin emek-sermaye birlikteliğinden ve sorumluluğundan özgürleşmiş bir düzlemde değerlendirir. Buna göre, akışkan modern hayatın, zaman-mekan ilişkilerinin belirleyiciliği ekseninde, sermayenin belirsiz ve sorumsuz aktörlere, emeğin üretici ve kolektif kimliğinden bireyselleştirilmiş haz odaklı tüketiciye dönüşmesinin toplumsal sonuçlarına odaklanır (Bauman, 2013:88).

Bauman'a göre, akışkan modernite çoğul ve hoşgörü anlayışıyla katı modernitenin çizdiği sınırları aşma ve ötekileştirdiklerini kazanma potansiyeli taşımaya rağmen, esnekleşen piyasa ilişkilerinin bencilliği pekiştiren uygulamaları sebebiyle toplumsal unsurları bireyselliğe ve güvencesizliğe mahkum etmektedir (Bauman, 2018a:39). Bunun sonucu olarak istihdam edilemeyen ve

yoksullaşan kitleler, toplumsal sorumluluk ekseninde dikkate alınmayan ve aşağılanan bir konuma indirgenir. İstihdam edilme imkanı bulan tüketici odaklı kitleler ise, güvencesizleşen çalışma koşullarında esnek piyasanın belirsizliğine mahkum edilmektedir (Bauman, 2013:92).

Farklılıkları olumlulaştırma ve ötekileştirilenleri yurttaşlık ekseninde özgürleştirme potansiyeli taşıyan akışkan modernitede hoşgörü anlayışı, dayanışma ekseninden uzaklaştıkça kırılabilirliği ve sorumsuzluğu besler bir konuma ulaşarak, sorumluluğu ve ahlaki değerleri önceleyen yurttaşlık potansiyelini ıskalamış olur. Bauman'a göre hoşgörü, esnek piyasa ilişkileri içerisinde zengin ve beceriklilerin bencilliğine doğru evrilme potansiyeli taşır (Bauman, 2003:331). Kolektif dayanışma sorumluluğundan uzak bir hoşgörü anlayışının en ivedi ve gündelik tezahürü olan bencillik, ideal tüketicinin (ayırtılan mutlular) özgürlük ve refah alanının arttığı, faydasız tüketicilerin (bastırılan mutsuzlar) ise sefaletle mahkum olduğu bir piyasa kapitalizmini besler ve bu süreci bireysel tercihlere ve sorumluluklara indirgeyerek temellendirir (Bauman, 2003:331). Prekaryalaşma olarak ifade edilen süreç, her dönemde var olan kırılabilirliklerin, küreselleşen bir dünyada esnekleşmenin bir tezahürü olarak somutlaşan bencilliğin politik olarak desteklenmesiyle şekillenir. Söz konusu bencillik, akışkan modern dünyada belirsizliği ve güvencesizliği ürettiği sürece prekaryalaşma süreci pekişmektedir.

3. Akışkan Modern Dünyada Esnekleşmenin Sonuçları ve Prekaryalaşma

3.1. Küreselleşme Sürecinde Zaman-Mekan Dönüşümü

Mekan ve zamana yeni anlamlar yükleyen neoliberal esnekleşme süreci, Harvey'e göre, siyasi ve iktisadi uygulamalar, sınıfsal konumlar ve sosyokültürel yapı üzerinde sarsıcı etkiler meydana getiren bir "zaman-mekan sıkışması" sürecini temsil eder (Harvey, 2014:317). Üretim ilişkilerinde kısmi uygulanan yeni organizasyon biçimleri ve yeni teknolojilerin esnek birikim rejimine geçişi sağlamakla birlikte emeğin çalışma temposunun artmasına, yeni işgücü tedariki için vasıfsızlaşma ve yeniden vasıflaşma süreçlerinin hızlandırılmasına sebebiyet vermiştir (Harvey, 2014:317-318). Harvey'e göre bu hızlandırma süreci, ürünler, fikirler ve ideolojiler, değerler, emek süreci ve üretim teknikleri üzerinde bir gelip geçiciliğe neden olmuştur (Harvey, 2014:319). Bu süreç, toplumsal mutabakatın çökmesine, parçalanmış bir toplumun değerlerinin farklılaşmasına ve kamusal-özel değer mekanizmalarının dönüşmesine zemin hazırlamıştır (Harvey, 2014:319).

Bauman, küreselleşme süreci ekseninde zaman-mekan sıkışması terimini, insanlık durumunun parametrelerinde meydana gelen çok boyutlu bir dönüşüm olarak betimler (Bauman, 2006:8-9). Bauman'a göre küreselleşmeyle birlikte, zaman ve mekânın kullanımları keskin bir biçimde dönüş(tür)müştür (Bauman, 2006:8). Bu dönüş(tür)me süreci, akışkan modern dünyada katmanlaştırıcı bir rol oynayan hareketlilik yeteneği ekseninde değerlendirildiğinde, küreselleşen ve yerelleşen kesimler olmak üzere kesin bir toplumsal ayrımı tetiklemektedir (Bauman, 2006:9). Bauman'a göre küreselleşme, aynı gerekçelerle hem birleştiren hem de bölen bir niteliğe sahip olmakla birlikte iş, finans, ticaret ve enformasyon gibi küresel unsurlar için mekânı akışkanlaştırıp, bu unsurlara bağımlı yerel kitleler için mekânı sabitleyerek kesin bir ayrıma neden olur (Bauman, 2006:8). Bir başka ifadeyle, esnek birikim rejiminde eşitsiz dağıtılan hareket özgürlüğü, toplumsal açıdan iç içe geçmiş çok boyutlu bir kutuplaşmaya ve küreselleşen seçkin bir kitle ile eş anlı olarak yerelleşerek sefaletle mahkum edilen kitle arasında bir iletişim kopukluğuna sebebiyet vermektedir (Bauman, 2006:10).

Zaman-mekan sıkışmasının bir sonucu olarak, akışkanlığı sayesinde özgürleşen ve sorumsuzlaşan küresel unsurlarla bağımlı ve bireyselleştirilmiş yerel unsurlar arasındaki vuku bulan ayrım; Margaret Thatcher'ın, "kalbi ve ruhu değiştirmek" olarak nitelendirdiği, kolektivist toplum anlayışından bireysel toplum anlayışına geçiş süreci üzerinden okunabilir (Rossi, 2018:126). Bu süreç, tüm sınıfsal, bölgesel ve ideolojik bağlarından koparılmış yeni bir toplumsuz toplum inşası ya da tam anlamıyla ruhsal bir dönüşüm süreci olarak tanımlanabilir (Rossi, 2018:127). Söz konusu ruhsal dönüşüm çerçevesinde çalışma ilişkilerini esnek birikim rejimine göre düzenlemek ve küresel-yerel ayrımına zorlamak; küresel çapta tüm iktisadi ilişkileri yöneterek, kamusal politikaları, toplumsal ilişkileri ve özneliği, birey dahil her şeyi dönüştüren bir süreç eşliğinde mümkün olabilmektedir (Dardot ve Laval, 2018:1-2). Bauman, ilgili dönüşüm sürecinin toplumsal ilişkiler üzerindeki etkilerini, geleneksel dayanışma ilişkilerinin

çözülmesi ve yerel riskler karşısında küresel sorumsuzluğun oluşturduğu güvencesizlik bağlamında şu şekilde ifade etmektedir:

“Bir zamanlar aile ve cemaat işletmeleri, yeni doğan bireylerin neredeyse tümünü sahiplenir, iş sahibi yapar, destekler, geçimlerine katkıda bulunurdu; küresel baskılara boyun eğmeleri, alanlarını sermayenin ve malların pervasız dolaşımına açmaları, bu kurumların yaşamasını imkânsız hale getirdi. Modern dünyaya yeni katılanlar, modernitenin öncülerinin yüzlerce yıl önce yaşadığı ticaret işletmesiyle ev işletmesini ayırma sürecini ancak şimdilerde yaşıyor. Toplumsal kargaşalarla, insani felaketlerle dolu bu süreçte modern toplumlar yerel sorunlara getirilen küresel çözümlerin -ailenin ve cemaatin kısıtlamalarından kurtulan ekonominin yarattığı nüfus fazlasını özümseyeceği uçsuz bucaksız “boş”, “ıssız topraklar”ın- lüksünü de yaşamıştı; modern dünyaya yeni katılanlar bu lüksten mahrumlar” (Bauman, 2017:78).

Bauman’a göre, zamansal-mekansal mesafelerin teknolojik gelişmeler aracılığıyla yok olmasının, gücün ağırlıksızlığına, bedensizliğine ve yurtsuzluğuna neden olması, çalışma ilişkilerinde belirsizliği ve iletişimsizliği derinleştirmektedir (Bauman, 2006:27). Bu bağlamda, politika üreticilerin, sermayenin özgür hareket kabiliyeti nedeniyle takındığı sorumsuz ve kuralsız tavırlarını dikkate alma zorunluluğu ve yerel unsurların sermaye ile olan güven ilişkisinin zedelenmiş olması, sermaye ve emek arasındaki bağların kopmasına sebebiyet vermektedir (Bauman, 2018a:40-41). Gücün, mekandan bağımsız konumu ile toplumsal hayatın mekana bağımlılığı arasında vuku bulan asimetri, belirsizliğin sürekliliğine, gücü elinde bulunduranların sorumsuzluğunun pekişmesine -sorumluluğun bireyselleşmesine- ve mekana bağımlı olan yerel unsurların hayatlarının kırılmaşmasına ya da prekaryalaşmasına neden olmaktadır (Bauman, 2006:17 ; Bauman, 2018a:52-53).

3.2. Esnekleşme Sürecinde Devletin Yeni İşlevi

Bauman’a göre, akışkan modern dünyada konumlanan esnekleşme sürecinin neden olduğu telafisi güç bir belirsizliğin sürekliliği deneyimlenirken söz konusu belirsizliği pekiştiren unsurlar yaşamın bir korku ve kaygı atmosferine dönüşmesine sebebiyet vermektedirler (Bauman, 2013:36). Bauman bu unsurları; zengin ama kaygılı ve güvensiz yirmi kadar ülkenin diğerleriyle olan istikrar ve tutarlılık içermeyen ilişkisini temsil eden “yeni dünya düzensizliği”; diğer tüm özgürlüklerin pahasına finansal serbestleşmeye tanınan ayrıcalığın neden olduğu yoksulluğun ve sefaletin derinleşmesini ifade eden “evrensel düzensizleştirme”; kendiliğinden örülen aile, cemaat ve mahalle gibi kolektif dayanışma ağlarının sağladığı desteğin zayıflamasıyla uzun ömürlü olmayan, piyasaya bağımlı tüketici eksenli bireysel çabaların yetersizliğini vurgulayan “diğer güvenlik ağları” olarak ifade etmektedir (Bauman, 2013:37-40).

Bauman’a göre, akışkan modern düzenin sistematik iki ön koşulu; ekonominin küreselliği ve politikanın yerelliği biçimindedir (Bauman, 2018b:248). Bauman, akışkan modern hayatta bu iki koşulunun sağlanması için, devletin dönüşen işlevlerine vurgu yaparak, esnekleşme sürecinin politik tutumunu açıklamaya çalışır. Buna göre devlet, hareket kabiliyetine sahip olan sermayeye yönelik; sürekli vergi muafiyeti sağlama, emek piyasasına yönelik müdahaleleri asgariye indirme, sendikaları işlevsizleştirme ve dış ticarete yönelik tüm engelleri kaldırma gibi uygulamaları somutlaştırdığı ölçüde küresel yatırımcıları memnun edecektir (Bauman, 2018b:119). Bauman’ın kavram setleriyle ifade edecek olursak, “yeni dünya düzensizliği” ve “evrensel düzensizleştirme” durumlarını kapsayan bu süreç, küresel yatırımcıları cezbetmeye yönelik olarak ortodoks devlet egemenliğinin budanmasına, yerel üretici ve tüketicilerin konumunun kırılmaşmasına ve belirsizliğin pekişmesine neden olmaktadır (Bauman, 2018b:120 ; Dardot ve Laval, 2018:1-2).

Çalışma ilişkilerinin emeğe dair belirleyici unsurları arasında yer alan sosyal statü ve özsaygı kaybı ile güvencesizlik kaygıları, refah devleti ekseninde bu belirsizliklere karşı yurttaşlar için iş güvencesi bağlamında bir koruma kalkanı oluşturmayı taahhüt ediyordu (Bauman, 2017:95). Akışkan modern hayatta, esnekleşmenin bir sonucu olarak devlet ve politika üreticiler, sosyal güvenliğe dair vaatlerden ve sorumluluk altına girmekten kaçınmakta ve toplumsal risklere ve güvencesizliğe karşı yurttaşların bireysel sorumluluk üstlenerek çözüm üretmelerini önermektedirler (Bauman, 2017:95).

Bauman'a göre, devletin toplumsal maliyetleri yüklenme sorumluluğundan kaçınması, olası toplumsal risklere karşı toplumsal sigortanın özelleştirilmesiyle devletin kapsayıcılığı ve evrensel dayanışma anlayışı daralmıştır (Bauman, 2013:60). Bunun sonucu olarak, toplumsal iyileştirmelerin yerine öz-iyileştirme ve sınıf mahrumiyetinin toplumsal tedavisinin yerini ise öz-yüceltme almıştır (Bauman, 2013:61). Bir başka ifadeyle, akışkan modern hayatta devletin müdahalelerinin itibarsızlaştırılması, güvencesizliği kurumsallaştırarak, piyasanın yarattığı risklere karşılık bireyi kendi egosuyla ve şahsi hayatıyla baş başa bırakır (Bauman, 2018b:101 ; Lazzarato, 2020:72-73).

Bauman'a göre, akışkan modern hayatta, yerel toplumsal risklerin sorumluluğunu üstlenmek yerine küresel güçlerin lehine regülasyonlar yüklenen devletin esnekleşme sürecindeki işlevselliğini belirleyen neoliberal akıl, eş anlamlı olarak emeğin hem çalışma ilişkilerini hem de toplumsal ilişkilerini de dizayn eder (Bauman, 2006:77-79). Dardot ve Laval, bu çerçevede neoliberal aklın çalışma ilişkilerine yönelik etkilerini hakların erozyonu üzerinden oluşan kırılma olarak değerlendirerek, özel hukuku piyasa koşullarına göre tesis etmek için kamu hukukunu ve yasamayı kolektif anlayış ekseninde işlevsizleştirdiğine vurgu yaparlar (Dardot ve Laval, 2018:411). Bu bağlamda yürütmeyi güçlendirerek yurttaş-tüketici normunu bireysel yükümlülüğe mahkum eder ve hak sahibi özne yerine kendinin girişimcisi olan ve alt yurttaş olarak toplumsal eşitsizlikleri deneyimleyen bir kitle tasarlar (Dardot ve Laval, 2018:411-413). Emeğin korunmasına yönelik elde edilmiş hakların erozyona uğraması, geçici, eğreti ve dönemsel yeni istihdam biçimlerinin teşvik edilerek, güvencesizliğin yavaş yavaş normalleştirilmeye çalışılması emeğin bağımlılığını önemli ölçüde artırmıştır (Dardot ve Laval, 2018:368). Riskin doğallaşarak kişisel sorumluluk alanına sıkıştırılması neoliberal esnek çalışma ilişkilerinin kolektif dayanışma ve korunma ağlarını geri dönülmez bir biçimde çözümlenmesine neden olarak prekaryalaşma sürecini kaçınılmaz hale getirir (Dardot ve Laval, 2018:368).

3.3. Neoliberal Esnekleşme Sürecinde Prekaryalaşan Hayatlar

Akışkan modernizmin neoliberal akıl, öznelere bütün varoluşlarını yeniden kurmakla birlikte kendisini varoluş zemininin temeli olarak konumlandırır. Emeğin bir özne olarak kendi içindeki potansiyelini ve doğal yatkınlıklarını açığa çıkarma şeklinde sunulan esnekleşme süreci bir nevi belirsizlik üreten neoliberal makinenin işleyişi için bir yakıt vazifesi görmektedir (Rossi, 2018:138). Bauman, çalışma ilişkilerini belirsizlik ekseninde dönüştüren esnekliği şu şekilde tanımlar:

“Esneklik, güvence garantisi olmayan, sıkı bağlar ya da ileride yükselme ümidi sunmayan, zaman sınırlı ya da esnek sözleşmelerden, önceden haber vermeksizin ve tazminatsız işten çıkarmalardan başka bir şey vaat etmeyen işler demektir” (Bauman, 2019a:236).

Bauman'a göre, esnekleşme sürecinde akışkan modernite koşulları, bir mayın tarlasında, ne zaman ve nerede olacağı belirsiz olan ancak mutlaka gerçekleşeceği bilinen bir patlamayı andırmakla birlikte, söz konusu durum küreselleşmiş bir dünyada evrenseldir ve kimse bu süreçten muaf değildir (Bauman, 2019a:18). Esnekleşen piyasa belirsizlikten güç almakla birlikte temel gıdası küresel ölçekte belirsizliği yeniden üretmektir (Bauman, 2018c:59). Bauman'a göre, esnek çalışma ilişkilerinin hakim olduğu ortamda, piyasa mekanizmasının işleyişine yönelik her türlü kuralın her an değişebilirliği ve nüfusun artması sonucu pekişen emek arzının bol alternatifleri nedeniyle kolayca vazgeçilebilirliği, emeğin seçeneklerini kısıtlayarak değersizleşmesine sebebiyet vermektedir (Bauman, 2019a:122). Özellikle yazılım çağının bir sonucu olarak bedensizleşen emek, sermayenin lamekân konumunu ve hareket kabiliyetini ya da ağırlıksızlığını pekiştirerek belirsizliğin bir tahakküm aracına dönüşmesine zemin hazırlar (Bauman, 2019a:182-183; 220).

Neoliberal esnekleşme süreci, emeğin kendisinin girişimcisi olma isteğini ve kendisine sürekli yatırım yaparak bilişsel emeğini ve yeteneklerini geliştirmesini teşvik eder (Rossi, 2018:148). Öyle ki, emek bu işleyiş içerisinde sadece gerekli prosedürleri yerine getiren bir konumda yer almasının yanında şirketin değerlerini içselleştiren, bütün yaratıcı kaynaklarını sürecin devamlılığı için esirgemeyen itaatkar bir özne olarak konumlandırılır (Rossi, 2018:138-139). Emek üzerinde oluşturulan kendini sürekli yenileme, geliştirme ve hatta aşma sürecine dair pompalanan ruhsal tatmin vaadi (Rossi, 2018:144-146), emeğin çalışma zamanı ile boş zamanı arasındaki ayrımın belirsizleşmesine ve

güvencesizlik sürecinin inşasının tamamlanmasına zemin hazırlar (Lazzarato, 2013). Rossi'ye göre, bu inşa süreci emeği daha az talepkar, daha güvenilir ve daha uyumlu -sömürülebilir- bir konuma iterek öznesizleştirmektedir (Rossi, 2018:149).

Neoliberal akıl, emeğin uysallığı ve itaatini talep etmekle kalmayıp, çalışma sürecine dair kişisel bir bağ kurmalarını gerekli kılarak, emeği edilgenleşmeye müsait bir özne olarak dizayn eder (Rossi, 2018:126). Esnek çalışma ilişkileri çerçevesinde edilgenleşen emek, o emeğe sahip bireylerin ait oldukları toplumsal ilişkiler ağı çerçevesinde hırsları, umutları, hayalleri göz ardı edilerek bir sözleşmeyle üretim sürecine dahil edilir (Harvey, 2015:176). Bu durum, o emeğin sahibi olan insanın fizyolojik, psikolojik ve ahlaki açıdan kullanılmasına, kültürel koruyucu ağların çözülmesine ve toplumsal bir çöküşe neden olacak boyutlarda sonuçlar doğurabilir (Polanyi, 2007:120). Öyle ki, esnekleşme süreci emeğin kolektif üretici kimliğini, hazza dayalı edilgen tüketiciye dönüştürürken, modern dünyanın proleter bilincinden yoksun bir biçimde postmodern dünyanın güvencesiz ve kaygılı prekaryalarını üretir (Bauman, 2019a:122). Bu bağlamda esnekleşme süreci, emeği, kendi kaderini resmedeceği kalıcı ve sağlam bir tual yerine, zamanın kontrol edemediği bir gelip geçiciliği kırık dökük inşa ederken yok eden parşömen bir kimliğe dönüştürmektedir (Bauman, 2013:40-41).

Esnekleşme sürecinde, iş sözleşmelerinin kısa vadeli konumlanması kullan-at işçi prototipinin küresel ölçekte yaygınlaşmasına ve işgücü havuzunun parçalanması emeğin kolektif mücadeleden uzaklaşarak yalnızlaşmasına sebebiyet vermektedir (Bauman, 2015:178). Emeğin her an vazgeçilebilir konuma itilmesi ve yalnızlaştırılması prekaryalaşma sürecinin genetik kodlarını ifade etmektedir. Teknolojinin gelişmesi ile emek kitlesinin önemli bir bölümünün işsiz kalması, devletin sosyal güvenlik hizmetlerinden çekilerek emeği bireysel sorumluluğa mahkum etmesi, emeğin mekânsal ve zamansal koordinatlarındaki dönüşüm sürecinin sermayenin lehine işlemesi emeğin tahakküm altına alınmasını kolaylaştırmaktadır (Bauman, 2015:177). O halde, sermayenin küresel hareketliliği nedeniyle toplumsal risklere yönelik sorumluluk almaması ve yerele bağımlı kalan emeğin en ucuz ve itaatkar bir tutsaklığa itilmesine sebebiyet vererek emeğin bir özne olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır (Rossi, 2018:149).

Öznesizleşen emeği “prekarya” olarak nitelendiren Standing, “precarious” (güvencesiz) sıfatı ile “proletariat” (proletarya) isminin birleşiminden türetilen prekarya terimini, Max Weber'in ideal tip kavramına atıfta bulunarak statü odaklı bir yaklaşımla ele alır (Standing, 2015:21). Bu düzlemde prekaryayı; endişe içinde yaşayan, korkudan beslenen, korkuyla motive olan, özsayıları ve güven duyguları körelmiş oluşum halinde bir sınıf olarak tanımlar. Bu bağlamda prekarya “Marxian anlamda bir sınıf değildir; kendi içinde bölünmüş ve sadece korkular ve güvensizliklerde birleşmiştir” (Standing, 2015:21). Bourdieu, bireyi, kendi isteğiyle sömürüyü kabul eder hâle getiren esnek sömürü ilişkilerini, güvencesizliği kalıcılaştıran işleviyle, “korkunun yapısal şiddeti” olarak tanımlar ve geleceği tasarlama güçleri incitilen prekaryanın, Wacquant'ın ifadesiyle “imkansız topluluk” olarak siyasi eyleme yönelik statik bir konuma itildiğini vurgular (Vatansever, 2012: 198). Noam Chomsky ise, prekaryayı, “toplumun periferisinde, belirsiz bir varoluş durumunda yaşayan insanlar” ifadesiyle tanımlayarak, prekaryanın dışlanmışlığına atıfta bulunur (Chomsky, 2012: 32-33). Bununla birlikte Lorey, prekaryayı, neoliberal dönemde örgütlenme araçları aşınan, çalışma hayatı güvencesizleşen ve çalışmaya odaklı bireyselleşen örgütsüz bir kitle olarak tanımlar. (Lorey, 2015: 6).

Emeğin esnek üretim ilişkileri içerisinde her an sistemin dışında kalma kaygısıyla, haklarının çiğnenmesine, vasıfsızlaştırılmasına, boş zamanından bile feragat etmeyi kabul ederek sömürüyü içselleştirmesi süreci prekaryalaşma olarak ifade edilebilir. Kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde prekaryalaşma, emeğin kişisel ve mesleki açıdan vasıfsızlaştırılmasının yanında, geleceğinin belirsizliğe mahkum edilmesi olarak nitelendirilebilir. Bu minvalde prekaryaya dâhil olanlar kapitalist üretim ilişkileri bağlamında kaygıdan ve korkudan beslenerek ortaklaşan herkes olarak ifade edilebilir (Vatansever, 2013: 187-188). Standing, her şeyin metalaştığı bir çalışma sürecinde, emek dahil tüm üretim unsurları fayda – maliyet ilişkileri üzerinden değerlendirilmesi sonucu, ahlaka dayalı karşılıklı sosyal ilişkilerin kırılma ve çöküşüne prekaryalaşma bağlamında değerlendirir (Standing, 2015:45). Neoliberal bireyci politikaların ekonomiyi toplumdan bağımsızlaştırarak metalaşmayı pekiştirdiğini vurgulayan Standing'e göre prekaryalaşma, bireyi güvencesizliğe mahkum eden baskılara maruz

kalmak ve bu baskıları deneyimleyerek güvenli bir kimlik ya da gelişme hissinden mahrum kalmaktır (Standing, 2015:36).

Prekaryalaşma sürecini güvencesizlikler toplamı olarak yorumlayan Standing, söz konusu güvencesizlik hallerini; tam istihdam anlayışından yoksun bir ortamda oluşan “emek piyasası güvencesizliği”, keyfi işten çıkarmaları ifade eden “istihdam güvencesizliği”, vasıfların geçerliliğini yitirmesini ifade eden “iş güvencesizliği”, sosyal güvenlik hizmetlerinin ve yardımlarının budanmasını ifade eden “çalışma güvencesizliği”, çıraklık ve istihdam eğitimi gibi süreçlerin vasıf kazanmaya destek olmadığını ifade eden “vasıfların yeniden kazanımı güvencesizliği”, gelir eşitsizliğini azaltmaya dönük mekanizmaların işlevsizleştiğini ifade eden “gelir güvencesizliği” ve emeğin temsil yeteneğinden yoksunluğunu ifade eden “temsil güvencesizliği” şeklinde açıklama yoluna gider (Standing, 2015:26). Prekaryanın maruz kaldığı güvencesizlikler içerisinde en çok istihdam güvencesizliğine, yani uzun dönemli sözleşme ve işsizliğe karşı korumaların yokluğu ön plana çıkarılsa da, Standing’e göre iş güvencesizliği de en az istihdam güvencesizliği kadar prekaryanın hayatında dikkate değer niteliktedir (Standing, 2015: 26).

Standing’e göre prekarya, normal vatandaşlara göre daha sınırlı haklara sahip olan kısmi vatandaş (denizen) olarak betimlenebilir. Bu çerçevede, prekarya, medeni, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi haklardan en az birinden yoksun durumda bulunmaktadır (Standing, 2015:31-32). Bu çerçevede Standing’e göre prekaryaya dahil olan kesimler; kariyerleri olmayan geçici işçiler, göçmen kısmi vatandaşlar, hayat mücadelesi verirken kriminalize olmuş kişiler ve sosyal yardımla yaşamak durumunda olanlar prekaryaya dahil olan kesimlerin sadece birkaçıdır (Standing, 2015: 32). Bununla birlikte eğreti üretim ilişkileri içerisinde yer alan geçici işçiler, benzer işlerde çalışanlara oranla düşük gelirleri ve mesleki anlamda da daha az fırsata sahip olmaları gerekçesi ile prekaryaya yatkındırlar (Standing, 2015: 33). Ayrıca yarı zamanlı istihdam edilenler, bağımsız yükleniciler firmalar, bir başkasına bağımlı olarak çalışan yüklenici firmalar, çağrı merkezlerinde çalışanlar ordusu ve stajyerler prekaryaya dahil olan kesimler olarak ifade edilebilir (Standing, 2015: 34-35).

Standing’e göre prekaryanın ayırt edici birtakım özellikleri bulunmaktadır: 1) Prekaryanın elde ettiği gelir ve ücret düzeyinden ziyade, ihtiyaç olduğu zamanlarda yakın çevreden destek görememesi, garanti altına alınmış devlet yardımlarının ve özel birikimlerinin olmamasıdır (Standing, 2015:29). 2) Prekarya toplumsal hafızadan yoksun işlerde çalıştıkları, istikrarlı bir cemaat ilişkileri, etik kurallar ve normlardan yoksun bir biçimde oldukları için dayanışma duyguları olmamasıdır (Standing, 2015:29). 3) Geleceği belirsizliğe mahkum edilmiş olan prekaryanın yaptıkları işin bir geleceği yoktur. Bu nedenle iktisadi dalgalanmalara göre başka işlerde çalışmak zorunda kalması muhtemeldir (Standing, 2015: 29). 4) Prekarya, kendisinin seçmediği istihdam koşullarında, edilgen bir konumda emek yükünü çekmekle birlikte boş zamanını da karşılıksız bir biçimde çalışma koşullarına adayan bir konumda sürece eklenmektedir (Standing, 2015: 31). 5) Prekarya endişe içinde yaşamakla birlikte sahip olunanları kaybetmekle alakalı bir güvensizlik hissiyle tedirgindirler. Zihinsel açıdan güvensizliği ve stresi içselleştirdikleri gibi gereğinden fazla iş yaparak emeklerine yabancılaşırlar. Bu çerçevede kendilerini dışlanmış hissederler ve davranışlarında net olmamakla birlikte aynı zamanda umutsuzdurlar. Prekaryalaşmış zihin, korkudan beslenen ve korkuyla motive olabilen bir çaresizliği bünyesinde barındırır (Standing, 2015: 42). 6) Prekaryanın yaptığı iş sistem tarafından indirgenliği için, öz-saygı yitimine maruz kalırlar. Çünkü yaptıkların işin bir karşılığı olsa bile kendilerine yönelik saygıyı yitirdikleri için ortaya konulan değer hiçleşir (Standing, 2015: 44).

Bauman, Standing’in güvencesizlikler toplamı olarak nitelendirdiği prekaryalaşmayı, neoliberal esnekleşme sürecinde emeğin bireyselleşmesi ve güvencesizleşmesi ekseninde konumlandırır. Geleneksel dayanışma ilişkilerinin çözüldüğü ve devletin sorumluluk almadığı bir toplumda artan kaygıları ve kırılabilirlikleri, eşitsizlik temelinde açıklama yoluna gider. Esnekleşme politikalarıyla dizayn edilen çalışma ilişkilerini, bilinen iş kavramının yerini, kısa vadeli, periyodik olarak yenilenen sözleşmeler ya da iş güvencesi olmadan verilen işlerin alması olarak vurgular (Bauman, 2019a:217). Bauman, bu çerçevede esnek çalışma sürecinin kodlarını; statü, haklar, geçim kaynaklarına yönelik güvencesizlik, söz konusu güvencesizlik koşullarının sürekliliğine dair belirsizlik, bireyin bedenine, öz

benliğine ve mülkiyetine yönelik güvencesizlik olarak detaylandırarak prekaryalaşma sürecinin zeminini tespit eder (Bauman, 2019a:235).

Akışkan modern dünyada elde edilen kazanımların gelecekte buharlaşma riskiyle var olması ve yaşam oyununun kurallarının oyun esnasında aleyhinize değişebilme olasılığı, güvencesiz ve belirsiz standartlarda tüm toplumsal bağlardan ve sorumluluklardan kopuk şekilde iki ucu kesilmiş bir yaşam öbeğini ifade etmektedir (Bauman, 2013:130-131). Bauman'a göre, çalışma ilişkilerine dair kadim bir güvencesizlik hali modernizmin hem katı hem de akışkan dönemlerinde farklı boyutlarıyla toplumsal ilişkileri etkilemiştir. Piyasayı, esnek birikim rejiminin işleyişine engel teşkil eden aile ilişkilerinden ve etik sorumluluklardan özgürleştirmek -katıları eritmek-, toplumsal ilişkiler ağını vefa ve bağlılık düzleminde parçalayıp, riski bireysel sorumluluklara yüklemek anlamına gelir (Bauman, 2019:28 ; 219-220). Bauman'a göre, bireysel sorumluluk alanının genişlemesinin en önemli sonuçlarından biri yurttaşlık anlayışının aşınması ve cumhuriyetçi ağların yavaşça parçalanmasıdır (Bauman, 2018a:71).

Bauman, akışkan dönemdeki güvencesizliğin derinliğini; belirsizliğin daha önce deneyimlenmemiş boyutları karşısında, kolektif hareket kabiliyetini yitirmiş çalışanların bireyselleştirilmiş çaresizliği olarak tanımlar (Bauman, 2018a:38). Söz konusu belirsizlik, bireyselleştirici bir etkiye sahip olmakla birlikte dayanışmacı ve birleştirici tüm değerleri parçalayarak korku, endişe ve kaygıları pekiştirir (Bauman, 2018a:39). Bu çerçevede Bauman esnekliği, güvencesiz ve belirsiz çalışma koşullarını içeren katı ama elastik bir düzenin inşasında kullanılacak en iyi hammadde olarak nitelendirir (Bauman, 2018b:260). Akışkan modern hayatta kurumsallaşan ve kalıcılaşan bireyselleşme süreci, bireyi, kendi sefaletinin müsebbibi olarak kodlayan sistemin bir sonucu olarak yaşanan sıkıntılara yönelik kırılmalığa ve yalnızlığa mahkum eder (Bauman, 2019a:71-72). Bir başka ifadeyle, toplumsal riskler ve çelişkiler üretilmeye devam ederken, risklere dair sorumluluk üstlenme görevi ve gerekliliği bireyselleşmektedir (Bauman, 2019a:66-67). Bireysel özgürlükler pahasına maruz kalınan belirsizlik, tereddüt ve denetim yetersizliği gibi kaygıları pekiştiren durumlar özgürlüğün içine fırlatılan prekaryalaşmış bir kitlenin çoğalmasına sebebiyet verir (Bauman, 2018b:120).

3.4. Akışkan Modern Dünyada Prekaryalaşmaya Dair İstatistikler

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), "Dünya Çapında Standart Dışı İstihdam" isimli 2016 yılına ait raporunda, prekaryalaşma sürecinin boyutlarını dünya ölçeğinde elde edilen istatistiki veriler düzleminde ele almış ve esnekleşen çalışma ilişkilerine dair şekillenen standart dışı -kırılmalı- istihdam biçimlerinin küresel ölçekte gelişimini detaylandırmıştır. ILO'nun raporuna göre; esnek çalışma koşullarının bir sonucu olarak yaygınlaşan geçici istihdam ilişkileri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bazında prekaryalaşma sürecinin ciddiyetini ortaya koymaktadır.

ILO'nun raporuna göre, geçici istihdam düzeyi Avrupa'da, yüzde 20'nin üzerinde yer almakla birlikte geçici istihdamın en yoğun yaşandığı ülkeler; Polonya, İspanya, Portekiz, Kıbrıs ve Hollanda'dır. Raporda, 2014 yılında Avrupalı geçici işçilerin yüzde 62'si kalıcı bir iş bulamadıkları için geçici olarak çalıştıklarını bildirdikleri vurgulanmaktadır. Asya'da, Bangladeş ve Hindistan gibi ülkelerde istihdamın yaklaşık üçte ikisini ve Endonezya'da yaklaşık dörtte birini geçici istihdam oluşturmaktadır. Kayıt dışılığın yoğun yaşandığı Latin Amerika ülkeleri Peru ve Ekvador'da, ücretli çalışanların yaklaşık yüzde 60'ı geçici sözleşme ile istihdam edilmektedir. Afrika'da, Kenya'da her dört çalışandan biri, Zimbabve ve Mali'de üçte birden fazlası geçici istihdam edilmekle birlikte Etiyopya ve Tanzanya'da geçici istihdam oranı yüzde 50'nin üzerindedir (ILO, 2016:103-104).

ILO'nun raporuna göre, Avrupa'da her beş çalışandan biri yarı zamanlı istihdam edilmektedir. Özellikle Kuzey Avrupa, Birleşik Krallık ve İsviçre'de istihdam edilenlerin üçte biri yarı zamanlı istihdam edilmektedir. Raporda, Avrupalı yarı zamanlı istihdam edilenlerin yaklaşık üçte biri tam zamanlı bir iş bulamadıkları için bu istihdam biçiminin içinde yer almaktadırlar. Yunanistan, İspanya, Fransa, İtalya, Kıbrıs, Macaristan, Portekiz ve Slovakya gibi ülkelerde yarı zamanlı istihdam son on yılda oldukça şiddetlenmiştir. Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve İsrail gibi diğer gelişmiş ülkelerde çalışanların üçte biri yarı zamanlı istihdam edilmektedir. Ayrıca, Asya'da, Endonezya, Vietnam,

Filipinler ve Hong Kong'da yarı zamanlı istihdam yaygınlaşmakla birlikte Latin Amerika ülkelerinde; Brezilya'da yüzde 15 civarında ve Meksika'da yüzde 20 civarında sabit kalmıştır (ILO, 2016:105).

ILO'nun raporuna göre, diğer kırılğan istihdam biçimleri dikkate alındığında; Avrupa'da geçici taşeron işçiliği, 2000 yılında AB-15 istihdamının yüzde 2'sini ve 2010'da ise, 34 Avrupa ülkesinde ücretli istihdamın yüzde 1,3'ünü kapsamaktadır. Rapora göre, Japonya'da, sevk edilen istihdam 2015 yılında yüzde 2,1'e yükselirken, Filipinler'de, işletmelerin yüzde 61,5'i sözleşmeli taşeron işçiliğine yönelmektedir. Hindistan'daki imalatta, fason işçilik, 2012'de yüzde 34,7'ye ulaşırken, Endonezya ve Vietnam da benzer şekilde bu istihdam formlarının önemli ölçüde yayıldığı ifade edilmektedir (ILO, 2016:105).

ILO Türkiye sorumlusu Numan Özcan, 2017 verilerine göre 1.4 milyar kişi kırılğan işlerde çalıştığını, kırılğan istihdamın toplam istihdam içindeki payının ise yüzde 42.5 düzeyinde olduğunu ve gelişmekte olan ülkelerde bu rakamın yüzde 76.5'e kadar çıktığını vurgulamaktadır (Büyüktaş, 2018). ILO'nun raporunda, standart dışı istihdamın yaygınlaşmasından sorumlu olan yapısal dönüşüm, teknolojik değişim, küreselleşme ve işgücünün gelişen yapısı gibi çok sayıda unsurun, prekaryalaşmayı besleyen kırılğan istihdam biçimlerinin küresel ölçekte yaygınlaşmaya devam edeceğine dair öngörüler ifade edilmektedir.

2. Yurttaşlık Hakları ve Temel Gelir Desteği

Kaderin ortaklığının kurumsallaştığı refah devletinde, bireysel mutluluk ve kederin evrensel olarak paylaşılan bir sorumluluk ilkesi işler hale getirilmiştir. Refah devletinde yurttaşlığın bir gereği olarak herkesin yoksunlukları herkesin kazançlarıyla dengelenirken ya da tedarik süreci tüm yurttaşlardan sağlanırken, akışkan modern hayatta kaderin çeşitliliği kurumsallaştırılarak ihtiyacı olanlara dar kapsamlı yardım biçiminde evrensel düzlemde uzaklaştırıldı (Bauman, 2016:329). Günümüzde, ekonomik çıkarların, ahlaki sorumluluğun hizmetine sokulduğu refah devletinden, politik hesapların ahlaki sorumluluktan kurtarılması için araçsallaştırıldığı akışkan modern devlete bir geçiş söz konusudur (Bauman, 2016:329). Bu geçiş süreci, ahlaki sorumluluğun bireyin özel kaygılarının arasına sıkıştırıldığı ve kolektif sorumluluk ve hizmetlerden uzaklaştırıldığı bir güvencesizliğe mahkum edilme olarak ifade edilebilir (Bauman, 2016:329-330 - Bauman, 2019a:122).

Katı modern toplumda emeği bedensel olarak değerlendirip, sanayide ve savaş alanlarında her an kullanılmaya hazır olmalarını sağlayacak bir sosyal devlet yaklaşımı söz konusu olmuştur (Bauman, 2019b:54). Akışkan modern toplumda ise, emeğin bedenselliği arka plana atılmış, emeğin yoksulluğu potansiyel bir gücün korunması zorunluluğu olarak değerlendirilmek yerine, katlanılmaz ebedi bir yükümlülük olarak görülmeye başlamıştır (Bauman, 2019b:54-55). Bu bağlamda, Wacquant, esnek birikim rejiminin, küresel ölçekte devletin görev tanımını revize ederek, iktisadi ve sosyal müdahalelerin asgari düzeye indirildiği ve cezai müdahalelerin alanın azami seviyeye çıkarıldığı bir sürece dikkat çeker (Bauman, 2017:74). Bununla birlikte, esnekleşen çalışma ilişkilerine bağlı olarak sosyal haklarda meydana gelen erozyonun zararlı sonuçlarını görünmez kılabilme amacıyla devletin yaygın söylemin aksine “güvenlik siyaseti” bazında daha fazla müdahalesi talep edilmektedir (Bauman, 2017:89).

Eşitsizliğin küreselleşmesinin altında yatan temel etken, Weber'in ifadesiyle “iş ve hanenin ayrılması” ya da ticari çıkarların aile ve cemaat gibi ilhamını ahlaktan alan tüm sosyokültürel ağlardan özgürleşmesi olarak ifade edilebilir (Bauman, 2019b:84). Daimi karşılıklı bir bağı, güvence altına alınmış eşit ve vazgeçilmez hakları, olası talih ve talihsizliklerin eşit bölüşüldüğü yapıyı temsil eden “aile” ve geniş aile olarak ifade edebileceğimiz “topluluk/cemaat” gibi sosyal ağlar neoliberal düzlemde işlevselliğini yitirmiştir (Bauman, 2019b:81-82). Akışkan modern hayatta, bireyselliğe mahkum olan bireylerin ortak dertlerinin önemli bir bölümü bir dayanışma sağlayacak yeterliliğe ya da içeriğe sahip değildir. Söz konusu ortak dertler yan yana gelebilmekle birlikte nitelikli ve sorumlu bir bütün oluşturamazlar. Sonuç olarak, bireysel kaygılar kamusal işlevsizleştirir ve bireyselleşme süreci yurttaşlık kavramının içeriğini boşaltarak kırılğanlığı pekiştirir (Bauman, 2019a:67-69; 218).

Akışkan modern hayatta yurttaşlık bilincinin oluşabilmesi için gerekli unsurlar; farklılık, dayanışma ve özgürlük olarak ifade edilebilir. Bauman'a göre, dayanışmanın olmadığı toplumlarda hiçbir özgürlük güvence altında değildir (Bauman, 2013:308). Bu çerçevede olağan kırılmalıklar karşılıklı hoşgörüyü, politik kırılmalıklar ise dayanışmayı gerektirir (Bauman, 2003:302). Bu bağlamda, toplumsal olarak üretilen risklere yönelik ötekinin sorumluluğu üstlenilerek ve ötekinin hakkı gözetilerek gerçekleşecek bir dayanışma süreci (Bauman, 2003:302), kendi farklılığı yerine ötekinin farklılığı için mücadele etmek anlamına gelir (Bauman, 2003:327-328). Bauman, öteki için sorumluluk ve mücadele sürecini şu sözlerle temellendirir:

“Eğer adalet, Levinas'ın istediği gibi, tekil ya da tekilleştirilmiş Öteki için dar anlamda uygulanan ve seçici sorumluluğun genişletilmesi ve genelleştirilmesi olarak anlaşılacaksa o zaman bunun, tıpkı bu sorumluluk gibi, Ötekinin taleplerinden değil, adaletin gerçekleşmesi sorumluluğunu duyan ahlaki benliğin ahlaki itki ve kaygısından kaynaklanması gerekiyor. Talep etmek tek başına ahlaki bir edim değildir (ancak bunun tanınması ahlaki bir edim olabilir); talebe hak tanımak ve daha da ötesinde henüz dile getirilmeyen bir talebin sezilmesi ise ahlaki bir harekettir. Yani ahlaki sorumluluklar asimetriktir ve karşılıklı yapılan bir şey değildir” (Bauman, 2013:92).

Bauman'a göre, devlet, bireysel talihsizliklere ve sonuçlarına karşı tüm toplum tarafından desteklenen kolektif güvenceler sunduğunda sosyaldır (Bauman, 2019b:59). Güvensizlik ve şüphe üreten egoist düzeni güven ve dayanışmaya iten ve toplumun tüm fertlerini yurttaş statüsü kazandıran bu anlayıştır. Kırılmalığın herkes için geçerli olduğu bir toplumda, kimseyi dışarıda bırakmadan ait olma hissinin ön plana çıktığı bir anlayışla herkes için güvenlik sağlandığında bireysel özgürlükler güvence altına alınacaktır (Bauman, 2019b:59-60). Çünkü, bir köprünün taşıma gücü nasıl en zayıf ayağının gücüyle ölçülür bu güçle artıyorsa, bir toplumun güvenliği ve becerikliliği de en zayıf kesimin güvenliği ve becerikliliğiyle ölçülür (Bauman, 2019b:61).

İlk defa Thomas Paine tarafından ifade edilen temel gelir savunusu, Bauman'a göre zamanından önce doğmuş bir fikir olmakla birlikte emeğin meta biçiminde alınıp satıldığı ve gelir elde etmenin tek meşru yolunun istihdam olarak kanıksandığı katı modern dönemde insan ilişkilerinin dokusunu ve dayanışma sürecini zedelemiştir (Bauman, 2018c:190). Bauman, temel gelir desteğinin tartışmasız olarak kabul edilmesi gerekliliğini, bir hakkaniyet unsuru, müşterek hayat kaidesi ya da ahlaki sorumluluk olarak vurgulamak yerine cumhuriyetçi bir hayatın ve yurttaşlığın gereği olarak özel/kamusal alanın yitirildiği bir düzlemde kaçınılmaz bulur (Bauman, 2018c:191-192). 1991'de temel gelir desteğine dair en kapsamlı savunuyu gerçekleştiren Claus Offe devlet destekli temel gelirin sosyal politika açısından bir zorunluluk olduğunu vurgulamıştır (Bauman, 2018c:192). Offe, temel gelir savunusunu, bir sosyal politika aracı olarak dile getirmiş ve bunu uygulayacak bir siyasi otoritenin var olduğunu kabullenmekle birlikte oluşacak maliyetin karşılanabilir olduğuna dikkat çekmiştir (Bauman, 2018c:192).

Bauman, Offe'ye hakkını teslim ederek, temel gelir savunusunu desteklerken, bu savununun bir sosyal politika önlemi olarak vurgulanmasının ve hesaplanabilir bir düzeye indirgenmesinin talihsizliğine dikkat çeker (Bauman, 2018c:193). Bauman'a göre, temel gelir savunusu yurttaşlar arasında yeniden paylaşım ve dayanışma gibi kolektif mekanizmaları hayata geçirecek, yurttaşlık bilincinin yeniden olgunlaşmasına zemin hazırlayacak ve kamusal sorumluluğu yeniden inşa edecek bir fırsat konumundadır (Bauman, 2018c:193). Bauman, temel gelir desteğinin gerçek anlamda kabulüyle etik standartların toplumsal hayata yeniden entegre edileceğini, yönetimin doğasına nüfuz ederek bireysel çıkarlardan kamusal meselelerin önemsendiği bir zemine geçileceğini vurgular (Bauman, 2018c:193).

Bauman'a göre temel gelir desteği yasalaştığı takdirde ya da bir başka ifadeyle, bireysel gelir hakkının istihdama bağlı elde edilen gelirden ayrışması durumunda, varoluşsal kırılmalıkların ve politik güvencesizliklerin bütün boyutlarını ortadan kaldıramasa da söz konusu prekaryalaşmanın başlıca kaynağını ortadan kaldırmanın en temel yoludur (Bauman, 2018c:195). Bu çerçevede, evrensel gelir hakkı, tüketim toplumun temel dayanaklarını sarsacak ve en azından hayatta kalmak için tüketim

toplumunun dayattığı alternatifsizlik yanılması çözülecek ve bir kamusal konsensusun önünü açacaktır (Bauman, 2018c:197). Bauman'ın süreci yurttaşlık temelinde ele almasının nedeni, cumhuriyetçi anlayışın tasarladığı yaşam biçimini dayatmak yerine yurttaşların kendi tercihleri doğrultusunda özgürce tartışabilecekleri ve bireysel özgürlüklerini pekiştirecekleri bir hayatı sunuyor olmasından kaynaklanmaktadır (Bauman, 2018c:197-198). Bir insanın seçme özgürlüğü ne kadar fazlaysa o kişinin akışkan modern hayattaki yeri o kadar yüksektir (Bauman, 2013:137).

3. Sonuç

Bauman, emeğin bireyselleşme sürecini yorumlarken, çözümlenmesine yönelik atıfta bulunduğu refah devlet anlayışı ve geleneksel aile-cemaat ilişkilerini, günümüzde dayanışma ilişkilerinin somutlaşabilmesi için bir gereklilik olarak vurgulamaz. Bu bağlamda, prekaryalaşma sürecinin kısmen de olsa çözümünü, ötekinin sorumluluğu biz tarafından dikkate alındığı ölçüde toplumsal refah düzeyinin yükseleceğini vurgular. Ötekinin sorumluluğuna dair gösterilecek bir hoşgörü ortamı ahlaki mükemmeliyetin sağlanmasında önemli bir veçheyi temsil etmektedir. Bauman, bu süreci gerçekleştirebilmek için cumhuriyetçiliği ve yurttaşlık anlayışının ötekinin sorumluluğu temelinde yeniden düşünülmesi gerekliliğini ifade eder ve temel gelir desteğinin önemine dikkat çeker. Ancak, temel gelir desteğinin bir sosyal politika aracı olarak konumlandırılarak muhasebeleştirilmek yerine herkesin refahı için bir sorumluluk ve zorunluluk unsuru olarak algılanması gerekliliğini ifade eder. Bu sayede telafisi imkansız gibi görünen kırılğanlıkların hafifletilmesine yönelik bir yol açılabileceğini vurgular.

Bauman, modernizmin tüm formlarında kırılğanlıkların mutlaka var olduğunu vurgulamakla birlikte, akışkanlaşan ve esneklenen neoliberal formda kırılğanlaşmanın olağan seyrini terk ederek politikleştiğini vurgulamış olsa da, söz konusu kırılğanlıkların çözümü için olgunlaşmış bir sınıfsal ve politik tavır göstermeyi arka plana atmakla birlikte refah devleti kazanımların yurttaşlık boyutuna yaslanır. Süreci ötekinin sorumluluğunun ahlaki mükemmeliyet mertebesinde sahiplenilmesi arzular. Ancak bu beklenti, kırılğanlıkların pornografik ölçülerde belirginleştiği ve küresel sermayenin yerelliğe mahkum edilmiş emek üzerinde zerre sorumluluk hissetmediği ve devletin bu sorumsuzluğu görmezden geldiği bir ortamda oldukça iyimser bir görünüm arz etmektedir.

Her ne kadar prekaryalaşan kitleler çerçevesinde sınıfsal farkındalıklar ve kolektif toplumsal örüntüler zedelenmiş ve işlevsizleşmiş olsalar da, modernizmin gelişim süreci sınıfsal antagonizmaların önemli ölçüde belirleyici olduğu bir düzlemde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda temel gelir desteği, öznesizleşmiş prekaryanın kırılğanlaşan hayatlarına dair kalıcı bir çözüm üretmeyebilir. Çalışma ilişkilerinin sınıfsal düzlemde kopuk bir biçimde ötekinin sorumluluğunun sahiplenilmesi ve yurttaşlık bilinci bağlamında ele alınması uzun vadede daha derin kırılğanlıkların tetikleyicisi olabilir. Bir başka ifadeyle, prekaryalaşan kitleler sınıfsal antagonizmalar göz ardı edilerek uygulanacak temel gelir desteğiyle geleceğe dair belirsizliklerine bir yenisini daha eklemekten öteye gidemeyebilir. Var olan sınıfsal eşitsizliklerin yurttaşlık düzleminden önce sınıfsal düzlemde belirginleştirilmesi, sorunsalın tespiti ve çözümü açısından daha somut ve kalıcı bir adım olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Bağce, H.E. (2004). Modernliğin temelleri ve ikircikli serüveni. Modernlik ve Modernleşme Sürecinde Türkiye (s. 3-59) içinde. Ankara: Babil Yayınları.
- Balcı, M. E. (2021). Modernliğin sosyolojisi. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Sosyoloji Ders Notları.
- Bauman, Z. (2019a). Akışkan modernite. (S. O. Çavuş, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Bauman, Z. (2019b). Borçlu zamanlarda yaşamak. (A. E. Pilgir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018a). Bireyselleşmiş toplum. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Bauman, Z. (2018b). Kuşatılmış toplum. (A. E. Pilgir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018c). Siyaset arayışı. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). Iskarta hayatlar: modernite ve safraları. (O. Yener, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Bauman, Z. (2016). Postmodern etik. (A. Türker, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2013). Postmodernizm ve hoşnutsuzlukları. (İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2006). Küreselleşme. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). Modernlik ve müphemlik. (İ. Türkmen, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benhabib, S. (2006). Modernlik ve eleştirel kuramın çıkmazları. (H.E. Bağce, Der.) Frankfurt okulu (s. 83-110) içinde. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Büyüktaş, O. (2018). Çalışanlar yoksul ve kırılgan. (Erişim: 25.04.2021), <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/calisanlar-yoksul-ve-kirilgan-1130813>
- Chomsky, N. (2012). *Occupy/İşgal* et. (O. Akinhay, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Dardot, P., & Laval, C. (2018). Dünyanın yeni aklı: neoliberal toplum üzerine deneme. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Giddens, A. & Pierson, C. (2001). Modernliği anlamlandırmak: Anthony Giddes'la söyleşiler. (M. Sağlam ve S. Uyurkulak, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Goldmann, L. (2006). Marcuse'yi anlamak. (H.E. Bağce, Der.) Frankfurt okulu (s. 305-319) içinde. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Harvey, D. (2015). Neoliberalizmin kısa tarihi. (A. Onacak, Çev.) İstanbul: Sel Yayınları.
- Harvey, D. (2014). Postmodernliğin durumu. (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2015). Kısa 20. yüzyıl: 1914-1991 aşırılıklar çağı. (Y. Aloğan, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.
- ILO – Uluslararası Çalışma Örgütü. (2016). Dünya çapında standart dışı istihdam. (Erişim: 25.04.2021), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_534326.pdf
- Köker, L. (2007). Modernleşme, Kemalizm ve demokrasi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lazzarato, M. (2020). Borçlandırılmış insanın imali: neoliberal durum üzerine deneme. (M. Erşen, Çev.) İstanbul: Dergah Yayınları.
- Lazzarato, M. (2013). Neoliberalizm iş başında: eşitsizlik, güvensizlik ve toplumsalın yeniden kurulumu. (S. Yardımcı, Çev.) Skopdergi, Sayı 4. (Erişim: 25.04.2021), <https://www.e-skop.com/skopdergi/neoliberalizm-is-basinda-esitsizlik-guvensizlik-ve-toplumsalın-yeniden-kurulumu-politik-ekonomik-alanın-incelemesi-icin-temel-ogeler/1301>
- Lash, S. & Urry, J. (1987). The end of orgaized capitalism. U.K.: Polity Press.
- Lorey, I. (2015). State of insecurity: government of the precarious. (Aileen Derieg, Çev.). Verso.
- Marx, K. (2011). Felsefenin sefaleti. (A. Kardam, Çev.) İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (2011). *Komünist parti manifestosu*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Öngen, T. (2014). Prometheus'un sönmeyen ateşi: günümüzde işçi sınıfı. İstanbul: Yordam Kitap.
- Polanyi, K. (2007). Büyük dönüşüm. (A. Buğra, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rossi, A. (2018). Neoliberal ruhlar. Cogito. 91(Güz), 121-153.

Standing, G. (2015). *Prekarya: yeni tehlikeli sınıf.* (E. Bulut, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Vatansever, A. (2018). Proletarya ile orta sınıf arasında: Siyasi aktör olarak prekarya, (Lütfi Sunar, Der.), *Türkiye’de toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlik* (s. 181-218) içinde. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Extended Abstract

In this study, we believe that reading the precariatization process, which became evident due to the progress of modernism, with Zygmunt Bauman's concept sets, can be expressed on a clearer and more understandable basis in terms of the sociological dimensions of the process and the transformation of social networks. The aim of this study is to make a modest contribution to the explanation of the precariatization process by examining from Bauman's point of view the depth and social reflections of the fragilities reinforced by the progress of modernism within the framework of flexible working relations.

According to Bauman, the disappearance of temporal-spatial distances through technological developments causes the weightlessness, disembodiment and homelessness of power, deepening the uncertainty and miscommunication in work relations. In this context, the obligation of policymakers to take into account the irresponsible and unruly attitudes of capital due to its free movement ability and the damage to the trust relationship of local elements with capital, cause the ties between capital and labour to be broken. The asymmetry that occurs between the independent position of power from space and the dependence of social life on space causes the continuity of uncertainty, the reinforcement of the irresponsibility of those in power - the individualization of responsibility - and the fragility or precariatization of the lives of local elements dependent on space.

According to Bauman, although the conditions of liquid modernity in the process of flexibilization resemble an explosion in a minefield that is uncertain when and where it will happen, but which is known to happen, the situation in question is universal in a globalized world and no one is exempt from this process. Although the market which has been getting flexible is powered by uncertainty, its staple food is to generate uncertainty on a global scale. According to Bauman, in an environment where flexible labour relations dominate, the changeability of all kinds of rules for the functioning of the market mechanism at any time and the fact that the labour supply which can be easily dispensed with because of abundant labour alternatives with the increase in population, cause the labour to become worthless by limiting its options. In particular, disembodied labour as a result of the software age reinforces the lame place and mobility or weightlessness of capital, paving the way for uncertainty to turn into a tool of domination.

Neoliberal reason designs labour as a subject capable of becoming passive, not only by demanding the submissiveness and obedience of labour, but by requiring them to establish a personal connection with the work process. Labour that becomes passive within the framework of flexible working relations is included in the production process with a contract, ignoring the ambitions, hopes and dreams of the individuals who have that labour within the framework of the social relations network to which they belong. This may result in the physiological, psychological and moral use of the person who is the owner of that labour, the dissolution of cultural protective networks, and a social collapse. So much so that while the process of flexibility transforms the collective productive identity of labour into a passive consumer based on pleasure, it produces precarious and anxious precariats of the postmodern world without the proletarian consciousness of the modern world. In this context, the process of flexibilization transforms labour into a parchment identity that destroys an ephemerality that time cannot control while building it in tatters, instead of a permanent and solid canvas on which it will portray its own destiny.

The main factor underlying the globalization of inequality can be expressed as the “separation of work and household”, as Weber puts it, or the liberation of business interests from all morally inspired sociocultural networks such as family and community. Social networks such as "family", which represents a permanent mutual bond, guaranteed equal and inalienable rights, and the structure where possible luck and misfortune are equally shared, and "community", which we can describe as the extended family, have lost their functionality in the neoliberal plane. In fluid modern life, a significant part of the common problems of individuals who are condemned to individuality do not have the competence or content to provide solidarity. Although these common problems can come together, they cannot form a qualified and responsible whole. As a result, individual concerns make the public dysfunctional and the process of individualization reinforces vulnerability by emptying the concept of citizenship.

Necessary elements for the formation of civic consciousness in fluid modern life can be expressed as difference, solidarity and freedom. According to Bauman, no freedom is guaranteed in societies where there is no

solidarity. In this framework, ordinary vulnerabilities require mutual tolerance, while political vulnerabilities require solidarity (Bauman, 2003:302). In this context, a solidarity process that will take place by assuming the responsibility of the other against the socially produced risks and taking into account the rights of the other means fighting for the difference of the other instead of his own.

While Bauman emphasizes that there are vulnerabilities in all forms of modernism, he emphasizes that in the fluidized and flexible neoliberal form, fragility leaves its usual course and becomes politicized. The claim of the neoliberal flexibilization process can be expressed as the individual's adopting a life style towards the sustainability of working relations and spending the time, which is considered as leisure time, to develop human capital. In this framework, while the individual focuses all his time on improving his capabilities, he tries to suppress the insecurity concerns that occur as a result of flexible working relationships.

Global capital, which has the advantage of lightness in the fluid form of modernism, and the neoliberal state mind, which reinforces its irresponsibility and designs the investment ground, establishes the necessary ground for the politicization of fragility and for the labour that is condemned to the local to become passive and lose its quality of being a subject. According to Bauman, labour, which becomes passive and individualized in the face of socially produced risks, is exposed to precariatization without a collective solidarity process and traditional solidarity networks on the axis of flexible market relations.

While interpreting the individualization process of labour, Bauman does not emphasize the understanding of the social state and traditional family-community relations, which he refers to for its dissolution, as a necessity for the solidarity relations to be embodied today. Bauman emphasizes that the solution of the precariatization process, albeit partially, will increase the level of social welfare as long as the responsibility of the other is taken into account by us. An atmosphere of tolerance towards the responsibility of the other represents an important aspect in achieving moral excellence. Bauman expresses the necessity of rethinking republicanism and the understanding of citizenship on the basis of the responsibility of the other in order to realize this process and draws attention to the importance of basic income support. However, it means that basic income support should be perceived as an element of responsibility and obligation for everyone's welfare, rather than positioning it as a social policy tool. It emphasizes that in this way, a way can be opened for alleviating the vulnerabilities that seem impossible to recover.

Araştırma Makalesi • Research Article

Gençlerin TikTok Kullanım ve Doymu Üzerine Nitel Bir Araştırma

A Qualitative Research on TikTok Uses and Gratification of Youth

Zeynep Zelal Kızılkaya*

Öz: Sosyal medya platformları yeni uygulamalarla toplumun farklı kullanıcılarını kendine çekerek büyümesini sürdürüyor. Bu yeni platformlardan birisi de çoğunlukla genç kullanıcılar tarafından tercih edilen, müzik ve eğlenceye dayalı 15 ila 60 saniyelik kısa video paylaşım uygulaması olan TikTok'tur. Yeni sosyal medya platformları insanlar tarafından ilgi görürken bu kullanımların hangi ihtiyaçları karşıladığı merak edilmektedir. İzleyicinin çeşitli ihtiyaçlarını gidermek için medyayı kullandığını belirten Elihu Kazt ve arkadaşlarının yaklaşımı günümüzde kitle iletişim araçlarının niteliği değişse bile geçerliliğini korumaktadır. Bu çalışma için bir nitel araştırma yöntemi olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak üniversite öğrencilerinin TikTok kullanımının nedenleri ve elde edilen doyumlar anlaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın Etik Kurul Raporu; Muş Alparslan Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 25.02.2021 tarih ve 4 Toplantı Sayısı ve 10 nolu kararıyla alınmıştır. Muş Alparslan Üniversitesinde öğrenim gören on üç Ön Lisans öğrencisine TikTok kullanma nedenleri, paylaşım içerikleri, takipçi sayısının etkisi ve kullanım sıklığı hakkında açık uçlu sorular yöneltilerek TikTok kullanımının hangi ihtiyaçları karşıladığı araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda etkin olduğu görülen kullanım ve doyum kategorilerinin kullanım ve üretim kolaylığı, iletişim kurma ve gözetim, eğlenme, rahatlama, takdir edilme, kendini ifade etme, zaman geçirme olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: TikTok, Sosyal Medya, Kullanımlar ve Doyumlar, Gençler

Abstract: Social media platforms continue to grow by attracting different users of the society with new applications. One of these new platforms is TikTok, a 15 to 60 second short video sharing application based on music and entertainment, mostly preferred by young users. While new social media platforms attract people, it is wondered what needs these uses meet. The approach of Elihu Kazt and his friends who state that the audience uses the media to meet their various needs maintains their validity today even if the quality of the mass media changes. In this study, it was tried to be understood the reasons of the TikTok use of university students and the gratification obtained by using the in-depth interview technique which is a qualitative research method. Ethics Committee Report of the Research; It has been taken from the Sciences Research and Publication Ethics Committee of Muş Alparslan University, with the Meeting Number 4 and Decision 10, dated 25.02.2021. Which needs TikTok use meet was investigated by asking thirteen associate degree students studying at Muş Alparslan University open-ended questions about the reasons of the TikTok usage, the contents of sharing, the effect of number of followers and frequency of use .As a result of the study, it has been determined that the Uses and Gratification categories

*Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

ORCID: 0000-0003-1073-1264, zz.dag@alparslan.edu.tr

Cite as/Atıf: Kızılkaya, Z. Z. (2022). Gençlerin TikTok Kullanım ve Doymu Üzerine Nitel Bir Araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 231-247. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.962352>

Received/Geliş: 05 July/Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 25 January/Ocak 2022

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

that were seen to be effective are ease of use and production, communication and surveillance, fun, relaxation, being appreciated, self-expression, and spending time.

Keywords: TikTok, Social Media, Uses and Gratification, Youth

Giriş

Sosyal medya platformları yeni uygulamalarla toplumun tüm bireylerini kendine çekerek büyümesini sürdürüyor. Bu yeni uygulamalardan biri de; çoğunlukla genç kullanıcılar tarafından tercih edilen ve onlar arasında popüler olan TikTok'tur. 15 ile 60 saniye arasında değişen video içeriklerinin hem üretilmesini hem de paylaşılmasını sağlayan mobil bir platform olarak TikTok, 2020 ve 2021 yıllarında Google Playstore ve App Store'da iki milyarın üzerinde indirilmesi ile dünyada en çok indirilen uygulamalar arasındadır. 2020 yılında TikTok'un en çok indirildiği ülke sıralamasında Hindistan birinci, Türkiye ise üçüncü sırada yer almaktaydı (Statista, 2020). 2021 yılında ise Hindistan'da TikTok'un kullanımı yasaklandığından sıralama değişmiş ve ABD, Brezilya ile Rusya ilk üçte yer alırken Türkiye en çok indirilen ülkeler sıralamasında dokuzuncu sırada yer aldı (Statista, 2021; Wearesocial, 2021; Shiftdelete, 2021). Ayrıca 2021'de Türkiye'de indirilen uygulamalar sıralamasında TikTok ilk sırayı almıştır (Wearesocial, 2021).

Sosyal medyaya yönelik gerçekleştirilmiş araştırmalara bakıldığında, kullanıcıların kimlik sunumundan çevrimiçi iletişim pratiklerine; yeni nesil sosyalleşme biçimlerinden uygulamalara karşı geliştirilen bağımlılık düzeylerine değin geniş bir konu yelpazesinin varlığı dikkat çekicidir (Niedzviecki, 2010; Livingstone, 2016; Toprak ve ark., 2014; Kaplan ve Haenlein, 2009; Özer, 2017; Uslu, 2021; Shao, 2009; Ünlü ve ark., 2020). Bu noktada bu çalışmalardan önemli bir kısmının, temelde kullanıcı davranışına odaklandığı ve kullanıcıların bilhassa sosyal medya uygulamalarına yönelmelerinde etkili olan dinamikleri açığa çıkarmak üzere şekillendiği söylenebilir. Nitekim TikTok kullanıcılarının bu uygulamayı neden tercih ettiği ve bu kullanımdan nasıl bir doyum elde ettiğinin araştırılması gerekliliği de tam da bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Zira pazara sunulduğu ilk günden bu yana kullanıcı sayısının giderek arttığı düşünüldüğünde, uygulama hakkında yapılacak araştırmanın alanyazına katkı sağlayacağı; bilhassa kullanım motivasyonlarının açığa çıkarılmasının hem uygulama özelinde hem de genel olarak sosyal medya çerçevesinde yeni sorulara kapı aralayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı daha çok gençler tarafından tercih edilen TikTok uygulamasının tercih nedenlerini ve elde edilen doyumunu incelemektir. Çalışma için Muş Alparslan Üniversitesi Ön Lisans Öğrencilerinin TikTok kullanma tercihleri ve ulaştığı doyumunu anlamaya dönük nitel bir araştırma benimsenmiştir. Çalışmada ilk olarak kuramsal çerçeveye dair bir özet verildikten sonra TikTok uygulamasının betimlemesi yapılmıştır. Daha sonra araştırma süreci ve yöntemi kısaca aktarılmış ve elde edilen bulgulardan yola çıkılarak katılımcıların uygulamayı kullanma tercihlerine ve motivasyonlarına değinilmiş; kullanımlarından ne tür bir doyum elde ettikleri ve bu doyumun kullanım amacını karşılayıp karşılamadığı ilgili literatür çerçevesinde tartışılmıştır.

Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı

Kitle iletişim çalışmaları izlerkitlenin içerikleri tüketme eğilimlerine odaklanırken; onları "pasif alıcılar" olarak konumlandıran teorik tutumların yanında; izlerkitleyi etkin ve müdahil özneler olarak konumlandıran yaklaşımlar da içerir. İzleyici araştırmalarının başladığı 1920'li ve 1930'lu yıllardan, izleyicinin aktif özneler olarak görülmeye başlandığı 1960'lı yıllara değin, ana akım çalışmalar; medya kullanımının "pasif alıcı" olarak tanımlanan izleyicilerde güçlü etkiler bıraktığı tezi üzerine inşa edilmiştir. *Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı (KDY)* izleyiciyi etkin konumda gören ilk yaklaşımdır. Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımının ilk dönemi 1940'larda yapılan izleyici etki araştırmalarını tartışmalı bir tez haline getirerek şekillenmiştir. Paul F. Lazarsfeld ve Herta Herzog'un radyo dinleyicilerinin radyo içeriğini tüketirken hangi doyumları elde ettiklerini açığa çıkarmaya çalıştıkları araştırmalar başlangıçtır (Jensen ve Rosengren, 2005: 58). Bu yaklaşımın modern dönemi ise 1960'larda etki araştırmalarından uzaklaşarak, izleyicinin medyayı kullanımına odaklanmıştır. 1960 ve 1970'lerde yapılan araştırmalar, kitle iletişim araçlarını kullanan bireylerin toplumsal ve psikolojik temelli farklı izleme kalıpları, beklentileri ve gereksinimleri olduğunu tespit eder (McQual ve Windahl, 2010: 166-

167). Psikolog Elihu Katz, “Kitle iletişim araçlarının insanlara ne yaptığını” sormak yerine “insanların kitle iletişim araçları ile ne yaptığını” sorulmasına odaklanılması gerektiğini söyleyerek kullanım ve doyum araştırmalarında öncü bir rol oynar. Buna göre; toplumsal ve psikoloji temelli farklı gereksinim ve ihtiyaçları olan bireyler, farklı kitle iletişim araçları ve içeriklerini seçmeye yönelerek gereksinimlerini karşılayıp doyum elde ederler (Katz vd.,1974:510). Kitle iletişim araçları içeriklerinin bu şekilde tüketilmesi ‘kullanım ve doyum’ olarak tanımlanmaktadır (McQual ve Windahl, 2010: 166). KDY kitle iletişim araçlarını kullanan bireylerin kendi gereksinimleri doğrultusunda özgürce seçim yapabilen “aktif izleyici” görüşüne dayanır. Bu yaklaşım insanları pasif davranmaktan ziyade çevrelerine etki eden aktif ajanlar olarak görür. Bu ajanlar kendi etkinliklerine uygun tercihi yapacak bir iradeyi göstererek iletişim alanında kendi enformasyonlarını üretirler (Erdoğan ve Alemdar. 2010: 155; Maigret, 2011: 105).

Denis McQuail, Jay Blumer ve J. R. Brown 1972 yılında televizyon izleyicilerinin televizyon kullanma nedenlerini araştırdıkları çalışmada dört temel kullanım ve doyum sonucunu elde ederler: *kendini takdir etme, toplumsal etkileşim, heyecan ve eğitim*. McQuail ve arkadaşları, kendini takdir etme doyum gereksinimini kullananların işçi sınıfı ve kökenlilerinden oluştuğunu tespit eder. Bu izleyiciler, toplumun kendilerine vermediği bir kişisel statüyü almak amacıyla medyayı kullanır. Bu noktada medyanın “telafi edici” özelliği işler. Toplumsal etkileşime girmek için medyayı kullananlar ise sosyal kişiler olup medyayı sohbet konusu, deneyim paylaşımının aracı kılmak için kullanırlar. Heyecan için medyayı kullananlar ise girişken olmayan işçi sınıfından gelme insanlardır. Eğitim için kullananlar, okulu erken terk eden işçi sınıfı kökenli izleyicilerden oluşurken medyanın telafi edici özelliği burada da devreye girer (Fiske, 2014: 268-269). Kullanım ve doyum çalışmalarını yapan araştırmacılar benzer ve ortak sonuçlara ulaşmıştır. McQual’in (aktaran Fiske, 2014: 271-273) araştırmasını ilerleterek yeniden sınıflandırdığı dört temel kullanım ve doyum kategorisi şöyledir: **Oyalanma**: gündelik yaşamın sınırlamalarından kaçış, sorunların verdiği sıkıntılardan kaçış, duygusal boşalma. **Kişisel ilişkiler**: arkadaşlık etme, toplumsal fayda. **Kişisel kimlik**: kişisel referans, gerçekliğin keşfi, değer pekiştirme. **Gözetim işlevi**: dünya hakkında bilgi almak.

KDY’na yönelik yapılan eleştirilere göre kuram işlevselci, psikolojik ve bireysel olup toplumsal belirlenimi göz ardı etmiştir (McQual ve Windahl, 2010: 177). Erdoğan ve Alemdar (2010: 157) bu yaklaşımın, kullanıcıların kendi gereksinimlerini arama ve doyuma ulaşma yöntemlerini şartlandıran sosyo-ekonomik yapı, sınıfsal koşullar ve bakış açılarını es geçtiğini söyler. Bununla birlikte medya içeriklerinin esasında biliş endüstrileri ve reklam verenler tarafından belirlendiğini ve kullanıcıların kendilerine sunulanlar arasında bir tercih yapmak durumunda kaldığını göremediğini belirterek yaklaşımı eleştirirler. Nitekim Fiske (2014:274) de, “insanlar belirli durumlarda kendi çıkarlarının ve güdülerinin farkındadırlar ya da farkında olmaları sağlanır. Medyanın kültürel önemi konusunda değer yargıları göz ardı edilmek zorundadır” diyerek bu yaklaşımın göz ardı ettiği durumları tarif eder.

KDY çıkışı itibariyle geleneksel medya ve televizyon odaklıdır. Ancak internet ve yeni medyanın gelişimi ve yaygın kullanımı ile araştırmacılar KDY’ni yeni medyaya uyarlamışlardır. Yaklaşımı benimseyen güncel araştırmalar, bireyleri geleneksel medyadan yeni medyaya geçmeye neyin motive ettiğini ve ne tür doyum elde ettiğini anlamaya çalışmışlardır. Çeşitli sosyal medya uygulamalarının eşzamanlı kullanımı, her bir uygulamanın kullanıcıların farklı gereksinimlerini karşıladığını göstermektedir (Quan-Haase ve Young, 2011: 351-352). Kullanıcı kaynaklı olması internet ve yeni medya araçlarının KDY’myla incelenmesini kolaylaştırır. Bu yaklaşım “literatürdeki kökenleri nedeniyle sosyal medya ile ilişkili” kılınmaktadır (Whiting ve Williams, 2013: 363). Geleneksel medyadaki bulgulara benzer bir şekilde sosyal ve psikolojik özellikler, insanların internette beklenenlerini ve kullanımlarını etkilemektedir. İnternet teknolojisi ile ortaya çıkan yeni medya, kullanıcının kimliğini yeniden keşfetmesini ve kurmasını sağlarken; yetersiz sosyal etkileşim duygusunu da telafi etmektedir (Papacharisi ve Rubin, 2000:179).

Anita Whiting ve David Williams 2013 yılında KDY’na dayanarak “insanlar neden sosyal medya kullanıyor” sorusuna cevap aradıkları bir araştırma yayınladı. Araştırmaları sonucunda sosyal medyada kullanım ve doyum kategorilerini on başlıkta gruplandırıyorlar; *sosyal etkileşim, bilgi arama, zaman geçirme, eğlence, rahatlatma, iletişim kurma, kullanım rahatlığı, kendini ifade etme, bilgi paylaşımı ve diğer kişilerin gözetimi ve izlenmesi* (Whiting ve Williams, 2013:363-368). Türkiye’de ve dünyada KDY

ile yapılmış nitel çalışmalarda kullanım ve doyum başlıkları benzer olup şöyle sınıflandırılmıştır: *eğlenme, boş zaman geçirme, kullanım kolaylığı, rahatlama/stresten uzaklaşma, bilgi paylaşma, sosyal etkileşim, beğenilme/takdir edilme ve gözetim* (Kara, 2016: 268). Omar ve Dequan (2020) ise KDY'ni esas alarak kişilik özelliklerinin ve kullanıcıların motivasyonlarının TikTok kullanımını nasıl etkilediklerini inceleyen güncel bir nicel çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmada kullanıcıların TikTok kullanım nedenleri arasında kaçış, sosyal etkileşim ve arşivleme özellikleri öne çıkarken; kendini ifade etme, başkalarıyla etkileşim kurma ve gündelik baskıdan kaçma gibi doyumların hedeflenerek kişilerin TikTok'a katıldığı bulgusuna ulaşırlar. Çalışmalarında yer alan kişilik özellikleri ölçüsünün TikTok kullanım davranışını tümüyle açıklamadığını belirtirler. Belirlenen kişilik özelliklerini yetersiz gören araştırmacılardan söz ederek; utangaçlık ve merak gibi belirli özelliklerin kullanılması gerektiği önerisinde bulunurlar.

Bir Sosyal Medya Platformu Olarak TikTok

TikTok kendine özgü içerik yapısı, algoritması, kullanımı ve hedef kitlesi ile popülaritesi yükselen yeni bir sosyal medya platformudur. TikTok, Çin merkezli ByteDance firmasının 2016 yılında piyasaya sürdüğü Douyin adlı uygulamanın uluslararası pazar için uygun görülen ismidir. ABD'li genç kullanıcıları hedefleyen Musical.ly uygulamasını satın alan ByteDance firması, daha sonra 2018 yılında Musical.ly ve TikTok'u tek bir uygulama olarak birleştirerek markalaştırır (Mhalla vd. 2020; Serrano ve ark., 2020; Kaye vd., 2020; Omar ve Dequan, 2020). Teknik tasarımı ve içerik özelliği sayesinde TikTok, ağırlıklı olarak 4 ila 30 yaşlarında olan çocuklar ve gençler tarafından tercih edilmektedir (Bresnick, 2019; Yu, 2019; Kennedy, 2020). TikTok, dünyayı saran Covid-19 salgınıyla eve kapanan dünya nüfusunun önemli bir kısmının kullanıcı olmasıyla popülarlığını daha da artırdı. TikTok uygulamasının dünya genelinde indirilme sayısındaki bu artış TikTok gelirlerine de yansır (Stassen, 2020). TikTok'un finansal işleyişine ve şirketine sağladığı gelire ilişkin net bir bilgiye ulaşmak oldukça zor ise de uygulamanın, reklam ve kullanıcılardan gelir edinimine dayanan bir işleyişe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

TikTok'u diğer platformlarından ayıran en önemli özelliği, içerik üretiminin sadece mobil uygulamayla yapılabiliyor olmasıdır. TikTok akışı 15 ila 60 saniye arasında değişen daha çok dublaja dayalı kısa video içeriklerinin üretim ve paylaşımına dayanır. İçerikler kısa olduğu için ekran sürekli kaydırılarak kullanılan TikTok'da çok fazla içerik ve profile karşılaşmak mümkündür. TikTok ana ekranının en alt kısmında keşfet, profil arama sekmeleri yer alırken; sağ tarafında takipçi, yorum, playback yapılan orijinal ses kaydını gösteren CD ikonu, paylaşım için WhatsApp ve beğeni ikonları mevcuttur. TikTok ara yüzünde ise kullanıcılarının kolayca video içeriği hazırlamasını sağlayan basit düzenleyici araçlar bulunmaktadır. Bu araçlar; farklı çeşitlilikte müzikler, ses efektleri ve filtreler, yavaş hareketler, zaman atlamaları ve dizi-film replikleridir. Kullanıcılar, bu veri tabanına kaydedilmiş olan müziklerle dans etmekte; dublaj sesleriyle dudaklarını oynatarak/playback yaparak skeç hazırlayabilmektedir. TikTok, artırılmış gerçeklik filtreleriyle kullanıcıların yüzünde, saçında, gözünde ve bedeninde değişiklikler yaparak ilginç videolar üretebilmesini sağlamaktadır. Ayrıca kullanıcıların bu videoları kesme, kırpma ve birleştirme gibi basit montaj eylemleri yapabilmelerini sağlayarak, videoya yetenekleri doğrultusunda müdahale etmelerine izin vermektedir (Bresnick, 2019; Yu, 2019).

TikTok'ta "karnavaleks" içerik; dans, sportif ve sanatsal içerikli klipler, dublajlı veya dublajsız skeçler, müzik, film replikleri, düetler, challengeslar ve hayvan videolarından oluşmaktadır. Bu videolar komik veya absürt olabilmektedir. TikTok'da, bir kullanıcının ürettiği video içeriğinin diğer kullanıcılar tarafından yorumlanarak yeniden üretilmesi ise akım olarak tanımlanmaktadır. Akımlar kullanıcıların çoğunun katılımını sağlayabilen ilgi çekici videolar olmalarının yanı sıra birbirinin benzeri milyonlarca içerik üretilmesine neden olmaktadır. Bu akımlar TikTok içinde sürekli bir devinimi sağlamaktadır. TikTok'un anlaşmalı olduğu kullanıcıların da bir akım başlatması söz konusu olabilmektedir. Nitekim TikTok'un resmi web sitesinde de, reklam veren firmaları ikna etmek için ürün reklamlarının anlaşmalı ve sponsorlu kullanıcılar tarafından akıma dönüştürülebileceği ve dolayısıyla kitlelere ulaşabileceği ifade edilmektedir (TikTokads, 2020). Bu tarz içerikler, içerik üretmek isteyen TikTok kullanıcılarına ilham vermeyi ve yönlendirmeyi hedeflerken; diğer yandan – uygulama lehine olacak şekilde- video içerik üretiminin sürekliliği de sağlanmaktadır.

TikTok'un başka bir içerik üretimi *düettir*. *Düet* videoları, daha önce bir kullanıcının çektiği bir videonun başka kullanıcılar tarafından yeniden yorumlanarak çekilmesi esasına dayanır. *Düet* videolarında ekran ikiye bölünerek orijinal video ile *düet* yapanın videosu yan yana senkronize bir şekilde oynar. Böylece ilk video ile onu yorumlayan video birlikte aynı ekranda yer alır ve orijinal videonun sesine ait video klipi korunur. Kullanıcılar, kimi zaman çektikleri videoları # etiketleyerek diğer kullanıcıları *düete* davet ederek etkileşime girmektedir (Bresnick, 2019: 6; Serrano ve ark. 2020)

TikTok'un İstenmeyen Kullanıcıları

ABD'li gençlere hitap etmek üzere yola çıkan TikTok uygulamasının yönetim grubu, Hindistan ve Türkiye gibi ülkelerde alt toplumsal gruplar tarafından yoğun kullanımdan rahatsız olmuştur. Daha seçkin bir kullanıcı kitlesi hedefleyen ByteDance şirketi, kullanıcılarının alt kültürünü gösteren içerik üretimlerinden rahatsız olduğunu çalışanlarına bildirmiştir. TikTok'un Türkiye eski kurucusu Neşe İdil, şirketin Türkiye'den sorumlu Çinli yöneticisinin alt kültür kullanıcılarının TikTok ana sayfasında görünmesini istemediğini aktarır ve Türkiye'den üretilen içerikler hakkında şunları söylediğini belirtir: "Bu ev çok dağınık, çok köy evi... Benim burnuma rutubet kokusu gibi kötü bir koku geliyor böyle videoları izleyince. Sevmiyorum, istemiyorum" (İdil, 2019).

TikTok'un kendi kullanıcılarını dışlayan bu tutumu sadece Türkiye ile sınırlı olmamıştır. The Intercept Web sitesi tarafından elde edilen sızıntı belgelerine göre, TikTok moderatörlerine canlı yayınlarda istenmeyen ideolojik söylemlerin yasaklanmasını ve yoksul kullanıcılar ile çekici olmayan içeriklerin algoritmik olarak devre dışı bırakılması talimatını vermiştir. Buna göre belirlediği çeşitli kriterler şöyledir: "Anormal vücut şekli", "çirkin yüz görünüşü", "cücelik" ve "bariz bira göbeği", "çok fazla kırışıklık", "göz bozuklukları", "düşük kalite" "çekim ortamı perişan ve harap olan", "gecekondu mahalleleri, kırsal alanlar" ve "harap konutlar". TikTok'un bu tutumunun nedeni ise yeni kullanıcılara ulaşma ve reklam veren firmalar için daha çekici bir ortam oluşturma çabası olarak görülmektedir (Biddle ve ark., 2020). Ancak TikTok'un içeriklerine yönelik bir değerlendirmeye gidildiğinde Türkiye'de sadece alt toplumsal grupların değil; yaygınlaşmasıyla beraber artık her kesimden insanın kullanmaya başladığını söylemek mümkündür. Öte yandan TikTok'u kullanan ana kitle, halen alt toplumsal grup özelliğini taşıyan insanlardan oluşmaya devam etmektedir. TikTok'un ana kitlesinin bir parçası bedensel olarak dezavantaj taşıyanlar ya da bedenlerinde deformasyon olanlar, yoksul kadın ve erkekler, pazarcılar, tarlada çalışan işçiler, çobanlar, ev kadınları, kol gücüne dayanan meslekleri icra edenlerden oluşuyor. Bu alt sınıfı oluşturan kitleler Instagram'da estetize edilen yaşam koşullarına sahip değiller ancak dijital kamusal alanda görünür olmak istemektedirler. Her ne kadar TikTok bu kitleyi istemese de bu kitle TikTok'da kendisine alan açarak görünür olmak istemektedir. TikTok'u değerlendiren Zeynep Özdoğan (2018) bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Sadece zenginlerin değil yoksulların önemli olabildiği, şöhret olabildiği ve akımlar oluşturabileceği alanların hasreti."

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışma, giderek popülerleşen sosyal medya platformlarından biri olan TikTok'u kullanan gençlerin hangi gereksinimler için bu uygulamayı kullandığını ve bundan nasıl bir doyum elde ettiğini, KDY çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında katılımcıların TikTok kullanma motivasyonu ve amaçları, elde ettikleri doyum değerlendirilerek incelenmiştir. Bu çalışma katılımcıların hangi gereksinimi karşısında ne tür doyumları kazandığına dair veriler sunmaktadır.

Nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada, derinlemesine görüşme tekniği tercih edilmiştir. Derinlemesine görüşme, "sosyal dünyadaki 'görünür' birçok olgu, süreç, ilişkinin görünümünden çok özüne inmeyi, bunların ayrıntılarını kavramayı ve bütüncül bir biçimde anlamayı mümkün kılan" bir tekniktir (Kümbetoğlu, 2012:72). Derinlemesine görüşmede katılımcılara uygulama kullanıcılarının genel özelliklerini tespit etmeye çalışan demografik sorular ile onların TikTok kullanımının nedenlerini öğrenmeyi hedefleyen sorulara ek olarak; elde edilen doyumları açığa çıkarmak amacıyla açık uçlu on soru daha yöneltmiştir. Kullanım tercihleri, paylaşım içeriği ve nedenleri, takipçi sayısının etkisi, kullanım sıklığı, TikTok kullanım kolaylığı hakkında kurgulanan bu sorularla, katılımcıların kullanım nedenleri ve kullanımdan elde ettikleri doyum anlaşılmasına çalışılmıştır.

Araştırmanın Etik Kurul Raporu; Muş Alparslan Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 25.02.2021 tarih ve 4 Toplantı Sayısı ve 10 nolu kararıyla alınmıştır. Bu çalışmanın örneklemini Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulunun farklı bölümlerinde okuyan Ön Lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklemin Ön Lisans öğrencilerinden oluşması çalışmanın sınırlılığıdır. Bu nedenle elde edilen bulgular başlangıç için verimli olmakla beraber bütün kullanıcılar için genellenebilecek mahiyette değildir. Çalışma için ortak noktaları TikTok kullanan ve farklı ön lisans programlarında öğrenci olan yaşları 18 ile 22 arasında değişen, 6 kadın ve 7 erkek olmak üzere toplamda 13 katılımcıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılara birbirlerinin referanslarıyla ulaşılmıştır. Katılımcı sayısı görüşmelerde örneklemden elde edilen verilerin doyuma ulaşmasıyla belirlenir. Literatürde “veri doyumu” olarak adlandırılan bu durum verilerin kendisini tekrar eder duruma gelmesiyle ilişkilidir. Verinin kendisini tekrar etmesi ile araştırmacı veri doyumuna ulaşıldığına karar vererek görüşmeleri bitirir. Veri doyumu katılımcı sayısının yanısıra sahada kalma süresini de belirler (Şimşek ve Yıldırım, 2011).

Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile hazırlanan sorular katılımcılara yüz yüze ve çevrimiçinde yöneltilmiştir. Görüşmeler 2021 tarihinde Mart-Nisan aylarında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, katılımcıların onayıyla ses kayıt cihazına kaydedilmiş ve daha sonra raporlanmıştır. Çalışma için analiz edilen veriler tırnak içinde doğrudan alıntı yapılarak metinde kullanılmıştır. Katılımcılar, katılımcı, yaş ve cinsiyetiyle kodlanmıştır. Araştırma bulguları, görüşmelerde elde edilen verilere bağlı kalınarak ilişkili görülen, kullanım ve doyum kategorileri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu amaç için katılımcılara yöneltilen temel araştırma soruları ise şöyledir;

- Tiktok uygulamasını nasıl keşfettiniz?
- Hangi işlevlerinden dolayı TikTok kullanıyorsunuz? TikTok sizin için ne ifade ediyor?
- TikTok'ta içerik üretmeye nasıl karar verdiniz?
- TikTok'ta ne kadar zaman geçiriyorsunuz? TikTok'ta içerik üretmek için ne kadar zaman harcıyorsunuz?
- TikTok'un diğer sosyal medyada uygulamalarından farkı nedir?
- Takipçi sayısı ve etkileşimler video paylaşımınızı olumlu/olumsuz yönde etkiliyor mu?

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Öğrenim Durumu	Memleket
K1	20	E	Öğrenci	Muş
K2	20	E	Öğrenci	Muş
K3	21	K	Öğrenci	Bitlis
K4	20	K	Öğrenci	Ağrı
K5	20	E	Öğrenci	Muş
K6	20	E	Öğrenci	Muş
K7	19	K	Öğrenci	Muş
K8	19	K	Öğrenci	Muş
K9	20	K	Öğrenci	Muş
K10	22	E	Öğrenci	Diyarbakır
K11	18	E	Öğrenci	Bitlis
K12	20	K	Öğrenci	Van
K13	22	E	Öğrenci	Kars

Bulgular ve Analiz

Araştırmaya gönüllü katılan öğrencilerle yapılan görüşmelerde katılımcılara öncelikle hangi sosyal medya platformlarını kullandıkları sorulduktan sonra bu platformları ne sıklıkla kullandıkları, erişim araçlarını, paylaşım içerikleri ve nedenlerini, takipçi sayılarını kapsayan sorular yöneltilmiş; TikTok kullanma motivasyonları, hangi ihtiyaçlarını giderdiklerini ve bundan bir doyum elde edilip edilmediği ve kazanılan doyumun neler olduğu açıklayıcı kılacak bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Kara'ya (2016:268) göre, kullanım tercihi ve sıklığı ilgili sosyal medya platformuna olan bağlılığı, paylaşım

içeriği ve nedenleri kullanım ihtiyacını ve ne tür doyumlar elde ettiğini gösterirken; takipçi sayısı kullanıcının sosyal medyada kendilerini ne kadar tanıtmak istediklerini, popülerliğe ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Yanıtlar analizi kullanım tercihleri, kullanım sıklıkları ve erişim araçları, paylaşım içeriği ve nedenleri, takipçi sayısı, TikTok'ta video üretiminin devamlılığı öğrencilerin TikTok uygulamasını kullanması ve elde ettiği doyumların anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

TikTok kullanan katılımcılar aynı zamanda Instagram, Twitter, YouTube, Facebook ve WhatsApp hesapları olduğunu ifade etmişlerdir. Tamamı TikTok'ta içerik üretip paylaşan kullanıcılardan oluşan ve Instagram uygulamasında da aktif olan örneklemin, farklı medya araçlarını farklı ihtiyaçlarını gidermek için kullandığı gözlemlenmiştir. Katılımcılar, söz konusu sosyal medya platformlarında olup bitenleri takip etmek, arkadaş çevresinin paylaşımından haberdar olmak, fotoğraf, video, duygu ve düşüncelerini paylaşmak için kullandıklarını ifade etmişlerdir.

TikTok'un kullanım tercihinde öne çıkan birincil neden, video üretim ve tüketiminin kolay ve tüketim süresinin çok kısa olmasıdır. Katılımcıların birçoğu gerçek hayatta çekingen olduklarını TikTok'ta video paylaşımından sonra özgüvenlerinin yükseldiğini belirtmiştir. Sosyal medya platformlarının karakterinden kaynaklı farklı kullanım ve doyum kategorileri olsa da TikTok'un kullanımının diğer sosyal medya kullanım ve doyum başlıklarına benzediği bulgusuna varılmıştır.

Kullanım Tercihlerini Etkileyen Nedenler

TikTok kullanım tercihini etkileyen unsurlar kullanım kolaylığı, basit düzenleyici araçlar, kısa içerik üretip tüketme, uygulamanın popüler olması, eğlenmek ve vakit geçirmek olarak sıralanabilir. Sosyal medyanın dijital teknik altyapısı ve özellikle mobil telefonlarda yondeşimin olmasıyla kullanıcılar istediği içeriği hızlı ve kolayca üretip paylaşabiliyorlar. Fakat bunun için temel dijital becerileri edinmek gerekmektedir. Kısa video paylaşım platformu olan TikTok, kullanıcılarına sunduğu düzenleme araçlarıyla kolay şekilde video üretme imkanı vermekte ve bu haliyle üretici olma duygusu yaşatmaktadır. Katılımcılardan daha önce YouTube'da bir dönem içerik oluşturan bir kullanıcı bunu şöyle açıklıyor;

“YouTube'da klip düzenledik. Klip düzenleme programı vardı. TikTok öyle değil daha rahat. Her şey sallıyor.” (K1, 20, Erkek)

Daha önce YouTube kullanan başka bir katılımcı ise TikTok'ta video üretmekle YouTube'da üretmeyi karşılaştırarak ara yüz tasarımının kullanıcıya sağladığı üstünlüğe vurgu yapıyor.

“Mesela 15 saniyelik videolar var TikTok'ta. YouTube gibi efekt vermeye uğraşmaya gerek duyulmuyor. Direk yapılıyor.” (K2, 20, Erkek)

TikTok ve YouTube videoları arasında bir kıyas yapan katılımcılar YouTube videolarının izlenilmesinin daha uzun zaman gerektirdiği için sıkıldıklarını ve izlemek istemediklerini ifade etmişlerdir.

“YouTube'u izlerdim ama hani çok sıklıkla kullanmazdım. İnsan sıkılıyor.” (K5, 20, Erkek).

“Kısa ve etkili olduğu için ben şahsen (TikTok) seviyorum. Böyle uzun olsa yapmak istemezdim. Bir dakikalık videolar onları hiç yapmıyorum. Onbeş saniyelik yapıyoruz.” (K4, 21, Kadın)

YouTube'ta da aktif olmak istediğini belirten bir katılımcımız ise bunun için gerekli teknik altyapıya sahip olmadığını belirtirken TikTok'taki üretim kolaylığı üzerinden bir kariyer planı yaptığını ve bu sayede gelir edinme motivasyonu edindiğini söylemektedir.

“YouTube videosu çekmek isterim ama ekipmanım yok. Beni, çekecek kameram yok. Yoksa çekerdim. Planım şöyle ben zaten reklamda alacam. Reklam için bana yazanlar var. Onunla ekipman almayı planlıyorum. Mesela bir elbise dükkanının sahibi, adam sana foto atıyor bunu hikayene atar mısın diyor. Sonra, mesela bin lira gibi bir ödeme veriyor sana ve o elbiseyi de gönderiyor. Mesela İzmir'den böyle bir teklif geldi. İki reklam aldım.” (K11, 18, Erkek)

Katılımcıların büyük çoğunluğu TikTok uygulamasının çevrelerinde ve diğer sosyal medya mecralarında popüler olduğu için bu uygulamayı kullanmayı tercih ettiklerini söylemişlerdir. Çoğunlukla akranlarından öğrenerek uygulama ile tanışmışlardır. Özellikle Instagram’da dolaşımda olan TikTok videolarının içerikleri bu genç kullanıcıların dikkatini çekmiş ve onları TikTok kullanmaya yönlendirmiştir.

“Çevremdekilerin kullanmasıyla çevredekilerin paylaştığı videolarla keşfettim. Hoşuma gitti birtakım videolar. Ben de bu videoları çekmek istedim. Ondandır dolayı ben de kullanmak istedim. K5, 20, Erkek)

“Eskiden adı Musical.ly idi. Bir kız arkadaşım sayesinde tanıştım. O böyle ufak çaplı videolar çekiyordu. Bende merak ettim sordum, dedim programın ismi ne o da Musical.ly dedi. Bende indirdim. İndirdikten sonra fazla kullanmadım sildim. Ondandır sonra TikTok olduktan sonra kullanmaya başladım. Burada iki arkadaşım ile tanıştım. Onlarda kullanıyordu. İşte muhabbet sohbet derken video çekmek istedik.” (K6, 20, Erkek)

“Arkadaşıma gittim. Arkadaşım gel TikTok çekelim falan. Ondandır öncesinde bende yüklüydü ama kullanmayı bilmiyordum. Ondandır sonra arkadaşım böyle çekti ondan öğrendim birkaç şey ondan sonra bende çekmeye başladım. Bu sefer böyle baya bağımlısı oldum falan. Sonra kendi TikTok hesabımı açtım. Normalde hesap kurulu değildi bende. Öncesinde sadece keşfette geziyordum ondan sonra TikToku açtıktan sonra bir videom patlama yaptı. Öyle iki saate beş yüz altı yüz beğeni. Ama görüntülenme 18 k falan oldu. Ben böyle başladım.” (K7, 19, Kadın)

“Hocam, ilk olarak iki yıl önceydi. Video çekmeyi bilmiyordum, sadece izleyiciydim. Daha sonra kurcaladıktan sonra, video çektim bir iki tane paylaştım. Bir iki hesap açtım, kapattım öyle gelişti. Aslında ilk videomu paylaşınca, özel falan bilmiyordum, gizliliğe kapatmayı bilmiyordum.” (K12, Kadın, 20)

Yukarıda yer alan dört katılımcının aktarımı gençlerin dijital uygulamaları kullanmayı kendi başlarına keşfetmediğini, daha çok akrandan öğrenimin etkili olduğunu gösteriyor. Akranlar arasında popüler olan uygulama, akranlarla iletişim kurmanın zeminine dönüşmüş görünmektedir. Ayrıca söz konusu kullanıcıların dijital dile henüz yetkin şekilde hakim olmadıklarının ve teknik tecrübelerinin başlangıçta gelişkin olmadığını da altı çizilmelidir.

Sınıfında ve çevresinde pek sevilmediğini, fark edilmediğini söyleyen bir katılımcı ise; TikTok videosu çektikçe bu durumun giderek azaldığını, dolayısıyla TikTok videosunun çevrimdışı dünya ile iletişim geliştirmesinin aracı olduğunu şöyle ifade ediyor;

Arkadaşlar tarafından böyle çok sevilmezdim mesela diyeyim böyle çok konuşulma falan olsun. Ama o şekilde TikTok’lar paylaşıldı mı daha çok konu edildim ben ortamlarda, daha çok böyle arkadaş ortamına girme duygusu uyandırdı bende. Böyle arkadaş canlısı olma duygusu. Şimdilik ilk aşamadayım diyeyim. Hani böyle çok ortamlara girmedim, arkadaş ortamlarına. Yavaş yavaş o şekil. Beni açtı. Bende yani sosyal ağlarda fenomen olmak gibi bir duygu içerisindeyim o şekilde. Hani ünlü olsam belki aşama kat ederim. İnsanlar arasında sevilip sayılırım.” (K9, 20, Kadın)

Instagram’da TikTok videolarını gördükten sonra kullanmaya karar verdiğini belirten katılımcılar, sosyal medya platformları arasındaki geçişlilikten de etkilenmişlerdir:

“Instagram da keşfete düşmüştü. O zamanlar hani herkes çekiyordu. Herkes hani içerik üretiyordu. Ben de onu gördükten sonra TikTok’a başladım. Valla hocam bir ay süreyle izlemeye başladım. İçerikleri nasıl, video nasıl üretilir, video nasıl çekilir. Bunları yavaş yavaş çözmeye başladım, ondan sonra video üretmeye başladım.” (K1, 20, Erkek)

“Instagram da gezdiğimde genelde sayfalar paylaşıyordu ya orada görüyordum hoşuma gidiyordu merak ediyordum o kişilere giriyordum. Sonra uygulaması olduğunu gördüm indirdim. Oradan da devamlı olarak keşfete düşenleri falan görüyordum hoşuma gidiyordu. Ardından eğlencesine arkadaşlarla belki çekebiliriz diye. Zaten bir yıldır ben onu keşfettim, video çekmeye çalışıyorum.” (K4, 20, Kadın)

Akrandan öğrenme, aynı zamanda iletişim kurulmak istenen grubun izlenmesi ve gözetlenmesi için gerekli teknik beceriyi de sağlamaktadır. Birbirinden öğrenilerek kullanılmaya başlanan TikTok, hedef sosyal grubun sürekli izlenmesi ve gözetlenmesini sağlayan bir programa dönüşmektedir.

Takipçiler ve İçerik üretimi

TikTok uygulaması diğer sosyal medya platformlarında olduğu gibi takipçi sayısını ve ne kadar izlendiğini gösteren bir mimariye sahiptir. Ayrıca “keşfete düşen” kullanıcı ise paylaşımından dolayı hem TikTok hem de diğer kullanıcılar tarafından beğenilerek fark edilmektedir. Böylece içerik üreten kullanıcı tanınmaya başlar. Takipçi sayısının artması ve içerik paylaşımına alınan beğenilerin katılımcılar için ne ifade ettiğine yönelik sorulara genelde mutlu ve iyi hissettirdiği yönünde cevaplar alınmıştır.

“Hocam, hani ilk videoyu atınca beşyüz izlenme bile bir mutluluk katıyor insana. Hocam bu daha yükselecek ben eminim deyip devam ediyorsun.” (K1, 20, Erkek)

“Sadece kendimi iyi hissediyorum yani hobi olarak kullanıyorum. Kendimi TikTok’da başarılı bulduğum için. İyi hissediyorum. Arkadaşımdan falan sınıftaki arkadaşlarım çok güzel çekiyorsun falan övgüler alınca hani insan mutlu oluyor daha çok böyle çekesi geliyor. Hani onlar görsünler falan gibisinden. Öyle hani beni güzel hissettiriyor. Özgüvenli hissettiriyor. Hani insan bir şeyler katıyor yani kişilik olarak.” (K7, 19, Kadın)

Paylaşımlara beğeni geldikçe ve takipçileri arttıkça kendilerini iyi hissettiklerini ve özgüvenlerinin yükseldiğini belirten kullanıcılar içerik üretimi için motivasyonlarının yükseldiğini ifade ediyorlar:

“İlk paylaştığım zaman birazcık, bir iki gün TikTok’a bakmadım hani biraz insan çekiniyor. Belki farklı duyumlar alırsın milletin hoşuna gitmez. Ama bir an kendime güvendim dedim ne olursa olsun ben paylaşmışım. Ondan sonra baktım hesaplarıma milletin hoşuna gitmiş çoğu kişi beğenmiş o beğendiklerini gördükten sonra daha çok paylaşım yapama içerik üretmeye başladım. İnsanların beni tanınması ünlü olunca sözüne değer vermesi, birini etkilemek derdim vardı. Bir söz söylediğinde kimse dinlemez. Ünlü olduktan sonra herkes dinler.” (K5, 21, Erkek)

“Takipçi sayısı artmasaydı devam etmezdim. İlk başlarda on, on beş video attım izlenmeyince, kendimi farklı hissettim. Neden video çekeyim ki dedim. Ondan sora baktım. Yirmi, otuz video çektim, öyle artmaya başladı, sonra izlenmeye başlanınca, devamı gelince insan mutlu oluyordu. Yani mesela üç dört bin kişinin izlemesi mutlu etti. Ben öyleydim bilmiyorum. Yolda giderken bana TikTok’çu diyorlar. Tanınmak güzel bir şey, bana iyi geliyor.” K11, 18, Erkek)

TikTok paylaşımları sonrasında arkadaş edinen ve sosyal ilişkilerinin çeşitlendiğini söyleyen katılımcılar, hem uygulamanın göstergeleri aracılığıyla aldıkları beğenilerle hem de paylaşımları nedeniyle yüz yüze ilişkide takdir edildiklerini gördükçe duygusal bir tatmin yaşamaktadırlar.

“Bilmiyorum sevdim yani sevdiğimden dolayı yaptım. Çünkü çok güzel yorumlar yapıyorlar. Beğenilerinde artıyor. Farklı insanlarla tanışıyorsun.” (K3, 21, Kadın)

“Mesela ilk paylaştığım videoları düşük izlenme oluyor, baya bir düşük izlenmeler oluyor. Biraz özgüven kaybı yaşıyorsun, ondan sonra mesela videoyu geri siliyorsun. Ondan sonra bir video atıyorsun, bakıyorsun o videon güzel izleniyor. Bir video daha çekiyorsun onun üzerine yoğunlaşıyorsun ve yeni yeni videolar çekiyorsun. İzlendiği zaman insan ister istemez mutlu oluyor. İzlenmediği zaman mutsuz oluyorsun. Emek veriyorsun, o emeğin karşılığına almak istiyor musun” (K13, Erkek, 22,)

Kullanım Aralığı ve Kullanım Aracı

Kullanıcılar TikTok’u çoğunlukla zaman geçirmek için kullandıklarını ifade etmişlerdir. Gözetim ve izlemeyle beraber dijital beceriler de kullanım süresi arttıkça gelişmektedir. TikTok’un diğer uygulamalardan temel farkı post-produksiyon özelliği olduğu için kullanıcıların üretim süresi izleme

süresinden daha uzun olmaktadır. TikTok’da öne çıkabilmek de bu üretim sürecinde beceri geliştirmeye bağlı görünmektedir ve kullanıcılar bu nedenle üretim için daha fazla zaman ayırmaktadırlar.

“Zaten hayallerim arasında popüler olmak var. Şu an Instagramda kitleyi yavaş yavaş yakalıyorum. Mesela şu an iki bin küsur insan kitle yakalamışım Instagramda. Video üretiyorum işte iki bine yakın insan takipçim var. Emek lazım hocam. Şöhret emeğe bağlı hocam.” (K1, 20, Erkek)

Bununla birlikte TikTok’da zaman geçirme bazı kullanıcılara göre bağımlılık düzeyinde gerçekleşebiliyor.

“Başladım mı bitiremiyorum. Ben mesela şöyle yurda geldiğimde diyelim hani ben yarım saat çekeyim bitireyim diyorum. Ama bir bakıyorum beş altı saatimi aldığı bile oluyor”. (K4, 20, Kadın)

İzleme ve üretim zamanının birbirini takip ettiğini söyleyen bir katılımcı ise bunu her gün tekrarladığını belirtmektedir.

“Günde bir iki saat böyle çekiyorum, böyle hoşuma giden şarkılar çıktıkça, eski şarkıları çok sevdiğim için TikTok’a böyle bakıyorum. Keşfedenlere çıkıyor bende hemen favorilerime ekleyip bende çekiyorum.” (K7, 19, Kadın)

İzlemeyi takip eden üretim süreci aynı zamanda üretime hazırlık süreci de gerektirebilmektedir. Bazı kullanıcılar için bu doğal ortam içinde kısa bir düzenleme yapılmasını yeterli kılarken bazı kullanıcılar için ise uzun veya sürekli kontrol gerektiren bir hazırlık süresini gerekli kılabilir.

“Evet nerdeyse her gün bir şey çekiyorum. Böyle çok işim olmadığı sürece böyle saatlerce TikTok ama TikTok çekiyorum ama böyle şey nasıl desem böyle zamanım varsa makyajımı falan yaptıysam. Böyle saatlerce çekiyorum. On onbeş video. Hepsini birden paylaşmıyorum çünkü keşfete düşmem. Ondan sonra paylaşıyorum” (K7, 19, Kadın)

TikTok’un diğer sosyal medya uygulamalarından farklılığı sadece mobil cihazlarla yükleme yapılabilmesidir. Küçüklük ve taşınabilirlik özellikleri ile yaygınlaşan ve bilgisayarlara nazaran daha az maliyetle edinilebilen cep telefonlarıyla üretim, pandemi koşullarında TikTok kullanımının süresinin diğer uygulamalara nazaran daha fazla yükselmesine neden olabilmektedir.

“Günde altı saate yakın TikTok izliyorum. Daha çok eğlenmek için izliyorum. Böylesi bir süreçte açıyorum, izliyorum, gülüyorum, hem vakit geçiriyorum.” (K12, Kadın, 20)

“Pandemi dönemindeyiz, vakit geçirmek için izliyoruz. Günde iki üç saat sadece izliyorum.” (K13, Erkek, 22)

Paylaşım İçeriği Üretim Nedenleri

Katılımcıların TikTok kullanma tercihini belirleyen diğer önemli nedenler ise eğlenme, rahatlama ve gündelik sorunlardan uzaklaşma olarak sıralayabiliriz.

“Eğleniyorum. Evet bazen çok komik videolar oluyor. TikTok çok güzel. Bir de şöyle bir şey var hocam herkes de o kabiliyeti göremiyorum. Herkes TikTok çekemiyor. Video çekmek için ilkin özgüven sonra yetenek. Mesela bazen playback yapıyorsun filmlerden alıntı dedim ya. Mesela onu herkes beceremiyor. Öyle yani herkes beceremiyor.” (K7,19, Kadın)

“Eğlence tarzı bu. Arkadaşların dikkatini çekebilecek tarzda paylaşım yapıyorum. Daha çok ben eğlenceli komik videolar paylaştığım için arkadaşların dikkatini çekebileceğini düşünüyorum. Arkadaşlarla aynı kafa yapısına sahip olduğumu düşünüyorum. Ne kadar içime kapanık biri de olsam. Daha çok komik eğlenceli ama yanı sıra üzüntülü şeylerde paylaşıyorum.” (K9, 20, Erkek)

TikTok kullanarak zaman geçirdiğini ve gündelik hayatın sıkıntılarını atlattığını söyleyen katılımcılar, uygulamanın aynı zamanda bağımlılık yaptığını da ifade ediyorlar.

“Can sıkıntısını gidermek. Mesela canın sıkılıyor yapacağın bir şey yok aklında direk TikTok geliyor, bakıyorsun. TikTok bağımlılık yapıyor gerçekten. Aklın bir şeylerde kalıyor illaki. Hani

kitap okuyayım derken TikTok'a bakayım sonra bir girdin mi çıkamıyorsun. Bağımlılık." (K4, 21, Kadın)

"Evet mutlu olmak için izliyorum. Daha çok komik şeyler izlediğim için. Daha çok can sıkıntısı olsun üzgün şeyler yaşasam bile. TikTok u açtım mı çok komik şeyler görünce hemen can sıkıntısını üzüntülerimi unutuyorum." (K9, 20, Kadın)

"Mesela bazen şey oluyor. Moralim bozulduğu zaman TikTok'a bakıyorum. Tanımadığım insanlarla bazen düet çekiyorum. TikTok çektikten sonra insan biraz daha huzurlu oluyor mutlu oluyor. Etkileşime geçtiğim için biraz daha moralim oluyor o yüzden çekiyorum." (K5, 21, Erkek)

Bu aktarımlarda görüldüğü gibi uygulamayı kullanma alışkanlığı nedeniyle TikTok gitgide eğlenme ve rahatlama doyumunu için başvurulana temel kaynağa dönüşmektedir. Katılımcıların aktarımlarının devamında eğlenme kullanım ve doyumunun altında bir başka unsur olarak etkileşime girme gereksinimi beliriyor. Buradaki aktarımdan eğlenme tek başına belirleyici değildir. İletişim ve etkileşimle birlikte işleyen bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır.

TikTok kullanan gençler videoları beğenildikçe ve takipçi sayısı arttıkça özgüven kazandığını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan bazıları gerçek hayatta veya sosyal medyada çekingen olduğunu; TikTok'da paylaştığı videolarla çekingenliğinin azaldığını ve özgüveninin arttığını ifade etmişlerdir. TikTok videolarının eğlence amaçlı olması, katılımcının dublaja dayalı bedensel bir performans sergilemesini sağlamaktadır. Gündelik kıyafetlerle, ev ortamının karmaşası içinde çekilen videolar, toplumun alt gelir grubundan insanların oldukları gibi kendini ifade edişlerini mümkün kılmakta ve diğer kullanıcıları içerik üretmeye cesaretlendirmektedir. Dolayısıyla kullanıcılar bütün doğallığıyla bu dijital kamusal alanda bir performans sergilediklerinde kendi yeteneklerini keşfederken özgüven de kazanmaktadırlar.

Katılımcıların bazıları TikTok videolarını paylaştıktan ve yakın çevresinden takdir gördükten sonra çekingenliklerini yendiklerini ve özgüven kazandıklarını belirtmişlerdir.

"Kendimi gerçekleştirme duygusu ve özgüvenim hani orada yani büyüdü. Orda kendime güvenimi kazandım. Şu an hocam sizinle konuşamazdım, utanırdım. Çekinirdim. Bu sosyal medya sayesinde şu an kendimi size anlatıyorum. Özgüvenim çok yükseldi." (K1, 20, Erkek)

"Bende ki çekingenlik geçti. Çünkü şöyle normalde bende dans etmeyi çok seven bir insanım ama bu ortamda edemiyorum. Arkadaşımın yanında ne kadar yakında olsak onun yanında da edemiyordum. Ailemin yanında falanda yapamıyorum bunu. Şarkı söylemeyi seviyorum mesela ama başkası olunca o zaman söyleyemiyorum. Biliyorum söyleyemeyeceğimi. TikTok'da böyleydi şakalaştığım zaman yapıyordum. Kamerayı bana çevirdiği zaman kal geliyordu. Daha sonra beraber çektiğimiz zaman ben artık arkadaşşıma hadi gel çekelim diyen ben oldum. Çekingenliğim geçti." (K3, 20, Kadın)

"TikTok'u ilk başta kullandığım zaman hani insanın biraz özgüveni olmadığı için sadece izledim, video paylaşmadım, içerik paylaşmadım. Biraz izledikten sonra biraz daha deneyim kazandıktan sonra hani ne tür videolar çekersem ön plana çıkarım öğrendikten sonra daha çok videolar paylaştım. İki üç ay kullandıktan sonra içerik üretmeye başladım. Ama içerik ürettikten sonra da sadece kendime ait sadece ben görüyordum. O zamanlar paylaşım yapmıyordum. Bir süre sonra dedim ki millet bunu çekebiliyorsa bende de genelle paylaşabilirim. Ondan sonra genelle paylaştım. Gerçek hayatta çekingen biri değilim ama sosyal medyada olsun tanımadığın insanlarda bazen seni takip ediyor o zaman seni tanıyan insanlar senin nasıl bir insan olduğunu biliyor ama hani TikTok da paylaştığın zaman artık sosyal medyada da çekingenlik bitiyor. Artık daha rahat paylaşımlar yapabiliyorum. Biraz özgüvende artıyor." (K5, 20, Erkek)

"Eskiden mesela video çekip yayınlamıyordum. TikTok'u öğrenince tabi tanıdıkların görmesi için paylaşıyordum. Bu bana özgüven kazandırdı. TikTok özgüvenli yaptı. Giyim tarzımı bile etkiledi TikTok. Ne bileyim başkalarına bakarak, özeniyordum. Ne kadar güzel giyiniyor, ne

güzel hareketler yapıyor. Ne kadar güzel videolar çekiyor, özendirdi. Yarısını aldım diyelim. Sadece kıyafet ve hareket.” (K10, 22, Erkek)

Katılımcılar video içeriği üretme ve çekmeye hem çevrimiçinden hem de çevrimdışından takdir aldıkça motive olduklarını belirtmişlerdir. Böylece TikTok’un post-produksiyon özelliği kullanıcının sosyal medyanın popüler figürlerini veya medya yıldızlarını örnekleyerek Whiting ve Williams’ın (2013) “kendini ifade edebilme”, McQual’in (Fiske, 2014) ise “kişisel kimlik edinme” olarak tanımladığı doyumunu yaşamasını sağlayabilmektedir.

“İnsanların seni izlemesi ve sana bakış açıları değişmesi insanı farklı ediyor. Anlatılacak gibi değil. Ben biraz çekingendim. İlk başlarda videonun nasıl çekildiğini bile bilmiyordum. Saçma saçma videolar çekiyordum. Ondan sonra girip videolara bakmaya başladım. Harbiden kimse TikTok’ta böyle çekinmiyordu. Normal bir şeymiş gibi davranıyorlardı. Bende dedim ki ‘neden utanayım ki?’ İlk başlarda gerçekten, el hareketlerim olsun, hepsi böyle çok çekingen olduğumu, utangaç olduğumu, beli ediyordu. Ondan sonra şey yapmaya karar verdim. Ben neden utanayım ki dedim: ‘bu insanlar utanmıyorsa ben neden utanayım ki’ dedim. Ondan sonra böyle yavaş yavaş değişmeye başladım. Takip edilmeye başladıktan sonra, çekingenliğim gitti. En büyük fark böyle oldu. İnsanlar seni takip ettikçe sen böyle değişmeye başlıyorsun. İnsanlar, senden bir şeyler beklediklerini hissettiriyorlar. Mesela başlarda canlı yayın açamıyordum. Bana ilk canlı yayın açabilirsin dedikleri zaman, canlı yayında böyle tedirgin oldum. Nasıl anlatayım bilemiyorum. TikTok güzel bir platform ama insanlara karşı, insanlar seni izliyormuş gibi geliyor. Öyle utanıyorsunuz ki anlatamam.” (K11, 18, Erkek)

“Mesela ben biraz çekingen bir insanım, video felan çektikten sonra insanlarla konuşma şeyim arttı. TikTok popüler kullanılan uygulama olduğu için o videoyu Facebook’a atsan tanıdığın insanlar izliyor. Ama TikTok’a attığında tanımadığın insanlar izliyor. Tanımadığın insanlar izleyince özgüvenin daha artıyor. ” (K13, Erkek, 22)

Buna karşın, Tiktok’un içine kapanmasını sağladığını söyleyen bir kullanıcı ise sosyal ortamlarda doğrudan söyleyemediği düşüncelerini arkadaşlarına ulaştırın bir araç olarak TikTok’u kullandığını, kendini burada ifade ettiğini belirtmiştir.

“Benim içime kapanmamı sağladı. Arkadaş ortamı edinme şeyinde çok içime kapanmamı sağladı. Bir nevi arkadaş gibi oldu. Hani can sıkıntısından bir arkadaşımı aramak yerine TikTok’a girmeyi tercih ediyorum. Bazen kendimi ifade edemediğimde bir söz karşıma gelir TikTok’ta o şekilde kendini ifade ederim. Hani insanlar daha rahat anlaşıyor diye. Gündelik hayatta yaşadığımı ama anlatamadığı Tiktok’da çekebiliyorum. Çevremdekilere anlatamadığımı TikTok’da anlatabiliyorum.” (K9, 20, Kadın)

Sonuç

Genç kullanıcılar tarafından kullanılan TikTok uygulamasının kullanım ve doyumunun araştırıldığı bu çalışma, Muş Alparslan Üniversitesi Ön Lisans öğrencileri ile yapılan derinlemesine görüşme tekniğine dayanılarak tasarlanmıştır. Araştırmaya katılan 13 gönüllü öğrenciye kullanım tercihleri, paylaşım içeriği ve nedenleri, takipçi sayısının etkisi, kullanım sıklığı, TikTok kullanım kolaylığı hakkında sorular yöneltilerek TikTok kullanımının nedenleri ve kullanımdan elde edilen doyumlar anlaşılmasına çalışılmıştır. Hem geleneksel medya hem yeni medya üzerinden yapılan kullanım ve doyum sınıflandırmalarından “bilgi alma” ve “bilgi verme” kategorisiyle ifade edilen bir kullanım ve doyum içeriği bu grupta tespit edilememiştir. Buna karşın kullanım ve üretim kolaylığı, iletişim kurma ve gözetim, eğlenme, rahatlama, takdir edilme, kendini ifade etme, zaman geçirme kategorileri ile ifade edilebilecek kullanım ve doyum başlıklarına uygun veriye bu çalışmada ulaşılmıştır. Bilgi alma ve bilgi verme kullanım ve doyumuna ulaşılmamasının nedeni ise aracın diğer bir deyişle TikTok uygulamasının karakterinden kaynaklanmaktadır. TikTok daha çok eğlenceye dayalı içeriklerin üretilip paylaşıldığı bir platform olduğu için kullanıcılar bu platformda bilgiyi alma ve vermeyi hedeflememektedir. Ayrıca Omar ve Dequan’ın (2020) çalışmasında belirlenen kaçış ve sosyal etkileşim kategorileri bizim çalışmamızda da tespit edilebilirken arşivleme amaçlı kullanım görüştüğümüz TikTok kullanıcıları için belirleyici bir özellik olarak görünmemektedir. Bunun nedeni, görüşülen

kullanıcıların henüz anonim isimlerle de olsa uzun süreli ve istikrarlı kullanıcı olarak kendilerini konumlandırmamalarıdır.

Bu araştırmada, katılımcıların benzer demografik özellikleri gösteren alt gelir grubunu oluşturduğu hatırlatılmalı. Katılımcılarımızdan birisi, “Telefonum eski. Daha iyi bir model olsaydı çok daha iyi paylaşımlar yapardım” (K8, 20, Kadın) derken başka bir katılımcımız da akranlarının telefonlarından yararlanarak içerik üretebildiğini aktarmıştır.

“Dışardan arkadaşlarımın telefonlarını alarak video çekiyordum. Ağır çekimleri iPhone çekiyordum. Şu anda telefonum kötü ama ben buluyorum telefon. Samsung elimdeki, yine buluyorum ben telefon. İyi bir telefonum olsaydı, çok farklı yollara geçebilirdim. Mesela fenomen olanlar, iPhone kullanıyorlar. Ağır çekim yapıyorlar bu yüzden bu yerlere geldiler. Bende iPhone olsa şu an farklı yerlerde olabilirdim.” (K11, 18, Erkek)

Katılımcılardan yedisi kırsal kökenli olup eğitimin devam ettiği dönemde öğrenci yurtları veya evlerinde kalmaktadır. Katılımcılardan yedisi bir bilgisayara sahip değildir. Dolayısıyla dijital araçlarla tanışıklıkları kısıtlı ve bunların getirdiği teknik becerileri daha az gelişkindir. TikTok kullanmayı arkadaşlarından öğrenerek başlayan katılımcılar uygulamanın kullanımı kolay olduğu ve mobil telefonlara uygunluğu nedeniyle rahatlıkla intibak ediyor gibi görünmektedirler. TikTok'ta sadece mobil telefon üzerinden video üretimi yapılması ve uygulamanın basit düzenleme araçlarını barındırması, onun alt gelir grubundan gençlerin kullanımına uygun olmasını sağlamaktadır.

Katılımcılar, TikTok'u çoğunlukla kullanım ve üretim kolaylığından dolayı tercih etmişlerdir. Katılımcıların bazıları TikTok'u YouTube ile karşılaştırarak uygulamanın kullanımının kolay olmasına ve içerik üretim ve tüketim süresinin kısa olmasına vurgu yapmıştır. Uzun olduklarını düşündükleri YouTube videolarını izlemenin sıkıcı olduğunu hatta kimi zaman TikTok videolarını bile sonuna kadar izlemediklerini belirtmişlerdir.

Katılımcıların TikTok kullanım tercihini etkileyen unsurlardan biri de arkadaş çevresinin yaygın kullanımı ve diğer sosyal medya platformlarında popüler olmasıdır. Uygulamanın sosyal çevre tarafından kullanılması, akranlarla iletişim kurmanın zeminine dönüşmüştür. Akranlardan öğrenilerek kullanılan uygulama aynı zamanda iletişim kurulmak istenen grubun izlenmesi ve gözetlenmesini sağlamaktadır. Bu sonuçlar Shao'nun (2009), gençlerin kendilerini konumlandırma ve akran grubu içerisinde yerini anlamak için TikTok kullandığı yönündeki yargısıyla uyuyor. Uygulamada içerik üretimi ve izleme aynı zamanda çevrimdışı dünyayla iletişim kurmaya aracılık etmektedir. Instagram'da TikTok videolarını görüp merak edenler güncel olanı takip etme ve merak duygusuyla TikTok'u tercih etmiştir.

Eğlenme ve rahatlama için TikTok'u tercih ettiklerini belirten katılımcılar gündelik sıkıntılardan uzaklaşmak için TikTok'a yönelerek bir sağaltım yaşamaktadır. Gündelik hayatın sıkıntılarıyla başa çıkmak için bu uygulamayı kullanmak bir alışkanlık haline gelmektedir. Bu kullanım biçimiyle gerçek dünyadan dijital dünyaya kaçan kullanıcılar, gerçek dünyada başa çıkamadıkları sorunlarla dijital dünya aracılığı ile baş etmeye çalışıyor görünmektedirler.

Katılımcıların kullanım tercihleriyle elde ettiği temel bir doyum da kendini ifade etme ve takdir görme arzusudur. McQuail ve arkadaşlarının (akt. Fiske, 2014) alt sınıflardan gelen kişilerde medyanın kendini takdir etme doyum gereksinimini için daha yoğun kullanıldığı yönündeki çalışmasına benzer bir sonuca burada da ulaşmak mümkündür. Bu kullanıcılar, toplumun kendilerine vermediği bir kişisel statüyü edinmek amacıyla TikTok uygulamasına yönelmiş görünmektedir. TikTok paylaşımları sonrasında arkadaş edinen ve sosyal ilişkilerinin çeşitlendiğini söyleyen katılımcılar, hem uygulamanın göstergeleri aracılığıyla aldıkları beğenilerle hem de paylaşımları nedeniyle yüz yüze ilişkide takdir edildiklerini gördükçe duygusal bir tatmin yaşamaktadırlar. TikTok kullanıcısı olan katılımcılar videoları beğenildikçe ve takipçi sayısı arttıkça özgüven kazandıklarını belirtmişlerdir. Bu veriler aynı zamanda sosyal medya aracılığı ile yaşanan deneyimin kişilerin benlik şekillenimine güçlü etkiler bıraktığını gösterir. Papacharissi ve Rubin'in (2000) internet kullanımını üzerine araştırmalarında tespit

ettiği yetersiz sosyal etkileşim duygusunun telafi edilmesi amacıyla kullanım TikTok kullanımında da öne çıkmaktadır.

Gündelik kıyafetlerle, ev ve iş ortamının karmaşası içinde çekilen videolar, toplumun alt gelir grubundan insanların oldukları gibi kendini ifade edişlerini mümkün kılmakta ve diğer kullanıcılara içerik üretme cesareti vermektedir. Alt gelir grubunu oluşturan TikTok kullanıcıları estetize edilmemiş doğallığıyla komik, absürt, dans ve playback tarzında videolar çekmektedirler. Instagram'ın estetize içeriklerine karşın TikTok'u kullanan alt gelir grupları kendi hayatlarının, eğlenme biçimlerinin görünmeye ve sunulmaya değer olduğunu göstermektedirler. Yeni medyanın geleneksel medyaya nazaran daha demokratik bir imkan sunduğu yönündeki yaklaşımların, TikTok kullanıcıları ve üretilen içerikleri bağlamında kısmen haklı çıktığını söylemek mümkündür. Ancak TikTok'un her geçen gün pazar değerini arttıran ticari bir küresel şirket olduğunu da unutmamak gerekir, bu da onun iletişimin ekonomik-politik bağlamı açısından ayrıca düşünülmesini gerektirir. Yıldız'ın (2019) çalışmasında da, Türkiye'de özellikle alt gelir gruplarının TikTok'ta görünür olması, çevrenin merkeze yürüyüşü olarak vurgulanmıştır.

Kullanıcılar TikTok'u çoğunlukla zaman geçirmek için kullandıklarını ifade etmişlerdir. Uygulama hedef grupların gözetim ve izlenmesini sağlarken TikTok'un sunduğu post-produksiyon, yani video düzenleme özelliği dijital becerilerin gelişimini sağlamaktadır. Kullanıcıların üretim süresi ise izleme süresinden daha uzun olmaktadır. TikTok'da öne çıkabilmek de bu üretim sürecinde beceri geliştirmeye bağlı görünmektedir ve kullanıcılar bu nedenle üretim için daha fazla zaman ayırmaktadırlar.

Popülerliği her geçen gün artan TikTok uygulamasının karakteristik özelliğine rağmen kullanıcıların medyayı kullanma gereksinimi ve doyumunda bir değişiklik olmadığı söylemek mümkündür. Sosyal medya ile izleyici aynı zamanda birer üreticiye dönüşen kullanıcı olmuştur. Bu kullanıcılar gereksinimlerini karşılamak için sadece tüketmemekte aynı zamanda üretmekte ve üretirken de doyuma ulaşmaya çalışmaktadır. Elbette üretilen içerikler verili uygulamaların sunduğu kısıtlı üretim formları aracılığıyla hegemonik anlamlılık çerçevelerine uygun tarzdadır. Yine de kullanıcıların üretim süreçlerine müdahil olabildiklerini hissetmeleri onlara dijital beceriler kazandırmakta ve medya içeriklerini yorumlama kapasitelerini geliştirmektedir.

TikTok ve benzeri uygulamaların kullanımı gitgide artarken yakın zamanda bu kullanımların nedenleri ve karşıladığı doyumlar hakkında daha derinlikli ve kapsamlı çalışmalara ihtiyaç olduğu açıktır. Bu yöndeki çalışmalarda toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel farklılıklarını kapsayacak şekilde genç nüfustan kullanıcılarla katılımcı gözlem, görüşme ve odak grup görüşmeleri yapılabilir. Yapılacak yeni çalışmalarla TikTok ve benzeri uygulamaların kullanımının sınıfsal ve kültürel farklılıklarla ilişkisi daha derinlikli şekilde irdelenebilir. Yanısıra bu uygulamaların genç grubun benlik şekillenimine etkisini anlamak için disiplinlerarası çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Kaynakça

- Biddle, S., Victor, P. R. & Dias, T. (2020, Mart 16). Invisible Censorship, TikTok Told Moderators to Suppress Posts by “Ugly” People and the Poor to Attract New Users, (Erişim: 18.03.202), <https://theintercept.com/2020/03/16/tiktok-app-moderators-users-discrimination/>, adresinden erişilmiştir.
- Şener, G. & Özkoçak, Y. (2013). Sosyal Ağlarda Görünür Olmak: Facebook Fotoğraflarında Bireyin Kendisini Sunum Stratejileri, Can Bilgili ve Gülüm Şener (Ed.), *Sosyal Medya ve Ağ Toplumu-II: Kültür, Kimlik, Siyaset* içinde, İstanbul: Reklam Yaratıcıları Derneği.
- Bresnick, E. (2019). Intensified Play: Cinematic Study of TikTok Mobile App, (Erişim: 10.03.2020), https://www.researchgate.net/publication/335570557_Intensified_Play_Cinematic_study_of_TikTok_mobile_app adresinden erişilmiştir.
- Erdoğan, İ. & Alemdar, K. (2010). *Öteki Kuram*, Ankara: Pozitif Yayıncılık.

- İdil, N. (Mülakat yapılan) ve Cilara, Ç. (Mülakatı yapan), (2019). TikTok gerçekleri! TikTok eski çalışanı anlatıyor [Mülakat transkripsiyonu], (Erişim:12.05.2020), <https://www.youtube.com/watch?v=TmOo7u8O-e0> adresinden erişilmiştir.
- Jensen, K.B. & Rosengren, K. E. (2005). İzleyicinin Peşindeki Beş Gelenek (Ş. Yiğit Yavuz, Çev.), Şahinde Yavuz (Der.), *Medya ve İzleyici içinde*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Fiske, J. (2014). *İletişim Çalışmalarına Giriş*, (S. İrvan, Çev.), Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Kaplan, A. M. & Michael Haenlein (2009). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media, doi:10.1016/j.bushor.2009.09.003
- Kara, T. (2016). Gençler Neden Snapchat Kullanıyor? Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Üzerine Bir Araştırma, *Intermedia International e-Journal*, 3(5), 262-277.
- Katz, E., Blumler J.G. & Gurevitch, M. (1974). Uses and Gratification Research, *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 37, No.4 (Winter, 1973-1974), p. 509-523 by Oxford University Press, (Erişim:20.12.2019), <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.886.3710&rep=rep1&type=pdf> adresinden erişilmiştir.
- Kaye, D.B. V., Chen, X. & Zeng, Z. (2020). The co-evolution of two Chinese mobile short video apps: Parallel platformization of Douyin and TikTok, *Mobile Media & Communication*, 1–25, DOI: 10.1177/2050157920952120
- Kennedy, M. (2020). If The Rise Of The TikTok Dance And E-Girl Aesthetic Has Taught Us Anything, It's That Teenage Girls Rule The Internet Right Now': TikTok Celebrity, Girls And The Coronavirus Crisis, *European Journal of Cultural Studies* 2020, Vol. 23(6) 1069–1076, (Erişim:20.03. 2021), <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1367549420945341> adresinden erişilmiştir.
- Kümbetoğlu, B. (2012). *Sosyolojide ve Antropolijide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Livingstone, S. (2016). Gençliğe İlişkin İçerik Oluşturmada Riskli Fırsatları Değerlendirmek- Ergenlerin Mahremiyet, Gizlilik Ve Kendilerini İfade Etmek İçin Sosyal Ağ Sitelerini Kullanmaları. Himmet Hülür ve Cem Yaşın (Ed.), *Yeni Medya Kullanıcının Yükselişi* (85-106) içinde. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Maigret, E. (2011). *Medya ve İletişim Sosyolojisi*, (H. Yücel, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- McQual, D., & Windahl, S. (2010). *İletişim Modelleri*, (K. Yumlu, Çev.), İstanbul: İmge Yayınları.
- Mhalla, M. & Jiang, Y. & Nasiri, A. (2020). Video-Sharing Apps Business Models: TikTok Case Study, *International Journal of Innovation and Technology Management*, DOI: 10.1142/S0219877020500509.
- Niedzviecki, H. (2010). *Dikizleme Günlüğü*, (G. Gündüz, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Omar, B. & Dequan, W. (2020). Watch, Share or Create: The Influence of Personality Traits and User Motivation on TikTok Mobile Video Usage, March 2020, *International Journal of Interactive Mobile Technologies (IJIM)* 14(04):121, Vol. 14, No. 4, 2020, DOI: 10.3991/ijim.v14i04.12429
- Özer, Ö. (2017). Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı Çerçevesinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ. İ. B. F. Öğrencilerinin Twitter Kullanımı Üzerine Bir Analiz. *Intermedia International e-Journal*, Spring-June, 4 (6) 40-58.
- Özdoğan, Z. (2018). Türkiye'nin Yeni Bağımlılığı: TikTok, (Erişim:20.02.2020), <https://vesaire.org/turkiyenin-yeni-bagimlilik-tiktok/> adresinden erişilmiştir.
- Papacharissi, Z. & Rubin, A.M. (2000). Predictors of Internet Use, *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 44:2, pp.175-196, (Erişim:20.02.2020)

- https://www.researchgate.net/publication/243772029_Predictors_of_Internet_Use adresinden erişilmiştir.
- SensorTower (2021). Top Apps Worldwide for March 2021 by Downloads, (Erişim:20.03. 2021), <https://sensortower.com/blog/top-apps-worldwide-march-2021-by-downloads>
- Serrano, C.J. & Papakyriakopoulos, O. ve Hegelich, S.(2020). Dancing to the Partisan Beat A First Analysis of Political Communication on TikTok Sociology, *Political Science, Computer Science 12th ACM Conference Son Web Science*, DOI: 10.1145/3394231.3397916
- Shao, G. (2009). Understanding the appeal of user-generated media: a uses and gratification perspective, *Internet Research*, vol. 19, no. 1, pp. 7–25, //doi.org/10.1080/10662240910927795
- Shiftdelete (2021). TikTok yine zirvede! İşte en çok indirilen mobil uygulamalar, (Erişim: 05.01.2022), <https://shiftdelete.net/tiktok-yine-zirvede-iste-en-cok-indirilen-mobil-uygulamalar>
- Stassen, M. (2020). Coronavirus Quarantine Appears To Be Driving A Global TikTok Download Boom. Music Business Worldwide, 24 March. Available, (Erişim:20.03.2021), <https://www.musicbusinessworldwide.com/coronavirus-quarantine-appears-to-be-driving-a-global-tiktok-download-boom/>
- Statista (2021). TikTok Global Monthly Active Users 2018-2021, (Erişim: 05.01.2022) <https://www.statista.com/statistics/1116267/tiktok-worldwide-downloads-quarterly/>
- Toprak, A., Yıldırım, A., Aygül E., Binark, M., Börekçi, S. & Çomu, T. (2014). *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: “görülüyorum öyleyse varım”*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- TikTokads (2020). https://ads.tiktok.com/homepage/?refer=tiktok_web (Erişim:01.02.2021).
- Uslu, M. (2021). Türkiye’de Sosyal Medya Bağımlılığı ve Kullanımı Araştırması, Turkish Academic Research Review – Türk Akademik Araştırmalar Dergisi, 6- (2)
- Quan-Haase, A. ve Young, A.L. (2011). Uses and Gratifications of Social Media: A Comparison of Facebook and Instant Messaging, *Bulletin of Science Technology & Society* 30(5):350-361, DOI: 10.1177/0270467610380009
- Ünlü, G.D., Kuş, O.& Göksu, O. (2020). Videolarda Gerçek Hayattaki Gibi Değilim, Rol Yapmaktayım: TikTok Kullanıcılarının Benlik Performansları Üzerine Bir İnceleme, *Intermedia International e-Journal*, Spring -June ,7 (12)
- Wearesocial (2021). Social Media Users Pass The 4.5 Billion Mark, (Erişim:21.10.2021), <https://wearesocial.com/jp/blog/2021/10/social-media-users-pass-the-4-5-billion-mark/> adresinden erişilmiştir.
- Whiting, A. & Williams, D. (2013). Why People Use Social Media: A Uses And Gratifications Approach Article in *Qualitative Market Research*, Vol.16, No.4, 362-368. (20.03.2021), https://www.researchgate.net/publication/237566776_Why_people_use_social_media_A_uses_and_gratifications_approach adresinden erişilmiştir.
- Yaylagül, L. (2013). *Kitle İletişim Kuramları*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yıldız, Ö. (2019). Herkes İçin Kültürel Üretim: Türkiye’de Tiktok Uygulaması Örneği, Conference: II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, (Erişim, 06.01.2022), https://www.researchgate.net/publication/340389831_ adresinden erişilmiştir.
- Yu, J.X. (2019). Research on TikTok APP Based on User-Centric Theory, *Applied Science and Innovative Research*, Vol. 3, No. 1, pp. 28-36, (Erişim:20.03.2020), https://www.researchgate.net/publication/330841258_Research_on_TikTok_APP_Based_on_User-Centric_Theory adresinden erişilmiştir.

Extended Abstract

Social media platforms continue to grow by attracting different users of the society with new applications. One of these new platforms is TikTok, a 15 to 60-second short video sharing application based on music and entertainment, mostly preferred by young users. TikTok is mostly based on the production and sharing of short video content based on dubbing. While new social media platforms are attracted by people, it is wondered what needs these users meet.

The Uses and Gratification Approach, which is one of the first approaches in mass communication studies that sees the audience in an effective position, determines that individuals using mass media have different social and psychological based monitoring patterns, expectations and needs. Psychologist Elihu Katz plays a pioneering role in use and gratification research, saying that instead of asking "what the mass media does to people?", the focus should be on asking "what people are doing with the mass media?". U&G is adapted to new media by researchers with the development and widespread use of the internet and new media. Current studies, adopting the approach, have tried to understand what motivates individuals to switch from traditional media to new media and what kind of satisfaction they obtain. In qualitative studies conducted with U&G in Turkey and in the world, the use and satisfaction titles are similar and classified as: having fun, spending leisure time, ease of use, relaxation / getting away from stress, sharing information, social interaction, being liked / appreciated and supervision (Kara, 2016: 268).

This study aims to examine the needs of young people using TikTok, one of the new and increasingly popular social media platforms, and how they are satisfied with it, within the framework of U&G. The in-depth interview technique, which is one of the qualitative research methods, was preferred for the study. Ethics Committee Report of the Research; It has been taken from the Sciences Research and Publication Ethics Committee of Muş Alparslan University, with the Meeting Number 4 and Decision 10, dated 25.02.2021. The research sample consists of Muş Alparslan University Associate Degree students and TikTok users with their references. A total of 13 participants, six women and seven men, were asked questions prepared with a semi-structured interview technique. With these questions, these questions about usage preferences, content and reasons for sharing, the effect of the number of followers, frequency of use, and the ease of use of TikTok, the reasons for use of the participants and their satisfaction with use were tried to be understood.

In this study, data suitable for the topics of use and satisfaction, which can be expressed in the categories of ease of use and production, communication and supervision, entertainment, relaxation, appreciation, self-expression, and spending time, were obtained. The reason why the use and satisfaction of obtaining and giving information is not achieved is due to the character of the tool, in other words the TikTok application. The fact that TikTok only produces video over mobile phones and the application has simple editing tools makes it suitable for the use of young people from the lower income group. Participants mostly preferred TikTok due to its ease of use and production. One of the factors that affect the participants' preference for TikTok is the widespread use of friends and its popularity on other social media platforms. Of course, the content produced is in a manner suitable for hegemonic meaningfulness frames through the limited production forms offered by given applications. Nevertheless, the feeling that users can be involved in production processes gives them digital skills and improves their capacity to interpret media content. Participants who stated that they prefer TikTok for fun and relaxation experience a treatment by turning to TikTok to get away from daily troubles. A basic satisfaction that participants get through their use preferences is the desire to express oneself and be appreciated. Videos shot in the chaos of home and work environment with casual clothes make it possible for people from the low income group of the society to express themselves as they are and encourage other users to produce content. Users have stated that they mostly use TikTok to pass time. Despite the characteristic feature of the TikTok application, whose popularity is increasing day by day, it is possible to say that there is no change in the need and satisfaction of the users to use the media. With social media, the audience has also become a user that has turned into producers. These users not only consume in order to meet their needs, but also try to reach satisfaction while producing and producing. Of course, the content produced is in a manner suitable for hegemonic meaningfulness frameworks through the limited production forms offered by given applications. Nevertheless, the fact that users feel that they can be involved in production processes gives them digital skills and improves their ability to interpret social media themes.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Geomorphologic Evolution and Morphometric Analysis of the Upper Basin (Güzelsu) of the Engil River (Van)

Engil Çayı (Van) Yukarı Havzası'nın (Güzelsu) Jeomorfolojik Evrimi ve Morfometrik Analizi

Halil Zorer*, Vedat Avcı**

Abstract: The study area is located in the Eastern Anatolian Plateau found in the Alpine-Himalayan fold mountain belt. The Engil River Upper Basin (Güzelsu) is within the Lake Van Closed Basin, the largest soda lake in this belt in terms of volume and area. This study aims to investigate the geomorphologic evolution of the Güzelsu Basin and support this development with morphometric analysis. With this aim, a Digital Elevation Model (DEM) was created with the aim of quantifying and evaluating field observations and findings, 22 subdrainage areas located in the basin was determined by the DEM. The indices of Hypsometric integral, Hypsometric curve, Basin shape, Elongation ratio, Drainage basin asymmetry, Mountain front sinuosity ratio, Valley width-height ratio were applied to these drainage areas which were formed depending on internal and external processes. When the geomorphological and sedimentological findings in the field studies were evaluated with the applied index results, it was revealed that the basin geomorphology was formed under the influence of tectonism, climate and fluvial processes.

Keywords: Engil River Upper Basin (Güzelsu), Lake Van Basin, Geomorphologic Evolution, Morphometric Analysis

Öz: Çalışma alanı Alp-Himalaya kıvrım dağ kuşağı üzerinde bulunan Doğu Anadolu Platosu'nda yer alır. Engil Çayı Yukarı Havzası (Güzelsu), bu kuşak üzerinde hacimsel ve alansal olarak en büyük soda gölü olan Van Gölü Kapalı Havzası içerisindedir. Bu çalışmada Güzelsu Havzası'nın jeomorfolojik gelişiminin incelenmesi ve morfometrik analizlerle de bu gelişimin desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla arazi gözlem ve bulgularını nicelleştirip değerlendirmek amacıyla Sayısal Yükseklik Modeli (SYM) oluşturulmuş, SYM'den havzada yer alan 22 alt drenaj alanı belirlenmiştir. İç ve dış süreçlerin etkisi ile şekillenen bu drenaj alanlarına Hipsometrik integral, Hipsometrik eğri, Drenaj Havzası Şekli, Uzama Oranı, Drenaj Havzası Asimetrisi, Dağ Cephesi Eğrilik Oranı ve Vadi Tabanı Genişliğinin-Vadi Yüksekliğine Oranı indisleri uygulanmıştır. Yapılan saha çalışmalarındaki

*Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Literature, Department of Geography
ORCID: 0000-0002-2978-4908, halilzorer@yyu.edu.tr (Corresponding author)

**Asst. Prof., Bingöl University, Faculty of Science and Literature, Department of Geography
ORCID: 0000-0003-1439-3098, vavci@bingol.edu.tr

Cite as/ Atıf: Zorer, H. & Avcı, V. (2022). Geomorphologic evolution and morphometric analysis of the upper Basin (Güzelsu) of the Engil River (Van). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 249-271. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.889775>

Received/Geliş: 02 March/Mart 2021

Accepted/Kabul: 21 January/Şubat 2022

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

jeomorfolojik ve sedimantolojik bulgular, uygulanan indis sonuçları ile değerlendirildiğinde, havza jeomorfolojisinin tektonizma, iklim ve flüvyal süreçler etkisi altında oluştuğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Engil Çayı Yukarı (Güzelsu) Havzası, Van Gölü Havzası, Jeomorfolojik Gelişim, Morfometrik Analiz

Introduction

Geomorphology is the investigation of landforms and for this kind of investigation, it is necessary to know the features and distribution of landforms, relationships to other landforms and events in their environment, reasons for the formation and development (Erol, 1993). Geomorphologic processes have an important place in explaining the physical geography conditions of past periods. These processes do not just contain clues about the physical geography conditions in the study area but also about how they affected the environment. Studies performed in order to explain geomorphologic processes need to be supported by an investigation of topographic and geological maps, evaluation of field observations and findings, interpretation of geomorphic shapes, and maps and visuals drawn in relation to the research topic in light of this data. These studies show the power of internal and external forces from past to present and their interactions in the context of causality, distribution and comparison. In recent years, geomorphologic studies, especially after the year 2000 in our country, have been supported by quantitative (numerical) data. These quantitative methods are called geomorphometric indices (Horton, 1945; Strahler, 1952; Schumm, 1956; Bull and McFadden, 1977; Keller and Pinter, 1996; Western et al., 1997).

Geomorphometry is a science involving quantitative land surface analysis (Pike, 2000). Data obtained with the aid of geomorphometry may provide, consistent and rapid information about both the drainage evolution in the study area, but also the degree, distribution and character of structural/lithologic control of this evolution (Keller and Pinter, 2002). Quantitative data that are obtained as a result of analysis of morphometric features can allow better interpretation of factors playing roles in the formation and development of basins (Özdemir, 2007). Research to determine the geomorphologic features of fluvial basins are based on field studies and the creation of special geomorphologic maps produced as a result of these studies. However, for quantitative definitions of geomorphologic features in basins and morphologic units within basins, visual data need to be supported by numerical data (Cürebal and Erginal, 2007). Morphometric analyses in studies about morphotectonics are used to determine the degree of tectonic uplift and identify effects of tectonic activity on fluvial basins and networks. The most commonly used analyses in these studies are stream-length gradient index, mountain front sinuosity ratio, valley width-height ratio and drainage basin asymmetry factor (Elbaşı and Özdemir, 2018). Studies about Quaternary alluvial fans are related to sediment and morphology (Denny, 1965; Hooke, 1967; Bull, 1977), while later morphometric studies exceed these studies (Bull, 1977; Harvey, 1984; 1997). Geomorphometric index studies are evaluated within tectonic geomorphology as these types of studies reveal relationships between tectonism-linked geomorphologic processes (Mayer, 1986).

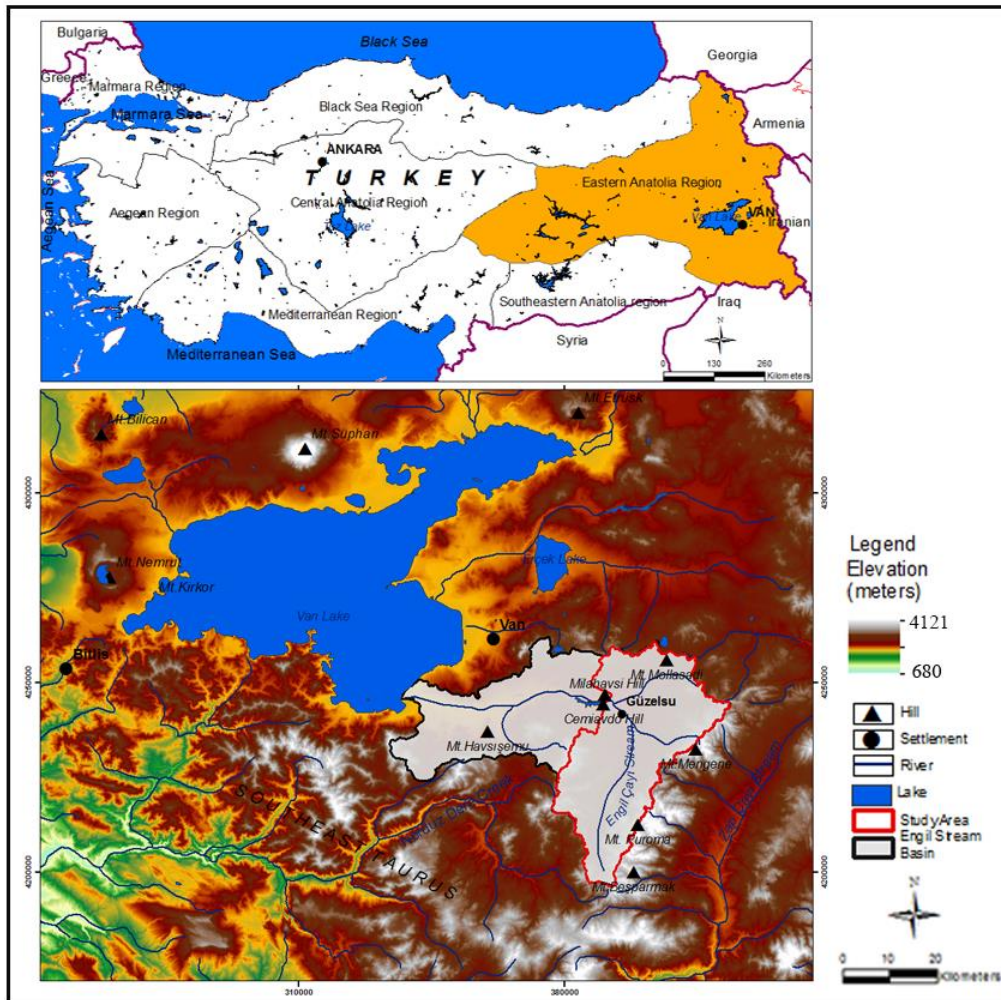
This study aims to investigate the geomorphologic evolution of the Engil River Upper Basin (Güzelsu) located in the Eastern Anatolian Plateau uplifted linked to compressional tectonics and support the investigation results with morphometric analyses. The study area, located in the Lake Van Closed Basin, presents geomorphic results of tectonic and climatic processes. The geomorphic results of tectonic and climatic processes are identified and explained in this study to illuminate lacustrine basin development processes. The study also presents an indirect morphotectonic approach to water level change in Lake Van.

Study Area and Geographical Features

Güzelsu Basin is located in the Eastern Anatolian Plateau and comprises the upper sections of the Engil River in the Lake Van Closed Basin (Map 1). The Lake Van Closed Basin is bounded by high volcanic mountains (Nemrut, Bilican, Süphan, Etrüsk Mountains) in the west and north, with mountain

ranges of the southeastern extension of the Taurus in the south and east (Map 1). The lowest elevation within the lake basin is 1648 m forming the lake shore.

The highest point in the Güzelsu basin is the Katük Hill peak (3641 m), the lowest elevation is the valley floor between Cemiavdo Hill and Milahavsi Hill, which the western end of the basin and the river (1931 m) (Map 2).

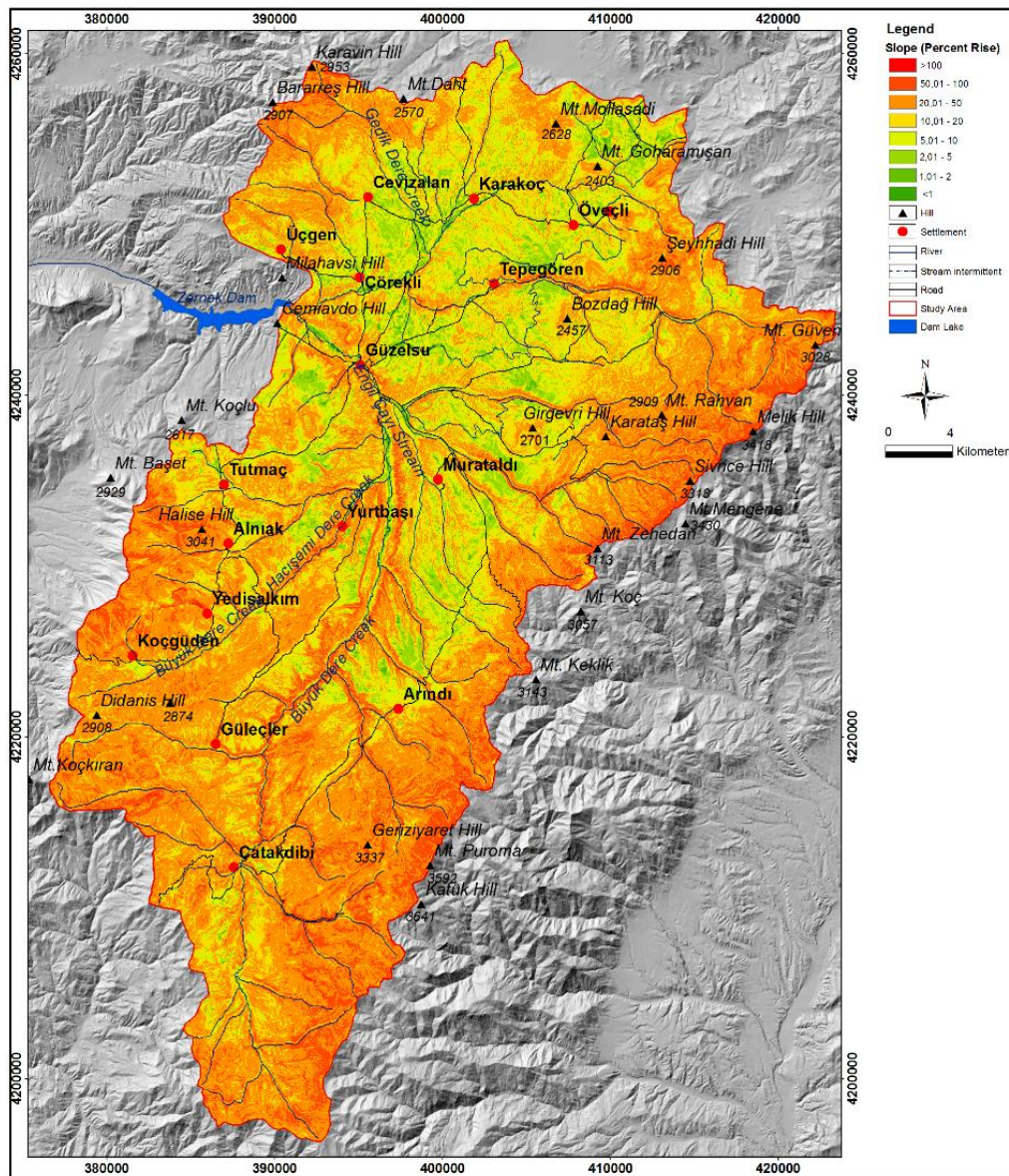
Map 1. Location Map of the Güzelsu Basin (rearranged from HGM, 2004)

The Engil River Basin has 2568 km² area and is the largest fluvial basin in the Lake Van Closed Basin. The Engil River Basin found southeast of the lake is within the mountain ranges of the southeast Taurus and generally has an E-W orientation (Map 1). The basin drained by the Engil River empties into Lake Van and is one of the most important water resources feeding the lake. The Güzelsu Basin forming the study area comprises the upper sections of the Engil River Basin and has an area of 1410 km². The axis of morphological extension is SSW-NNE (Map 2).

In the Güzelsu Basin, minimum slope is %0, maximum slope is the %169 and mean slope is %25.81. The slope values on the floor of the basin are low, while the areas on the slopes of mountainous masses surrounding the basin and in deep valleys formed by rivers have high values (Map 3). The maximum slope values are measured in the highest sections (Puroma Mountain and the west of Mengene Mountain) of the Güzelsu Basin. The slope variability is very high in these areas. This situation is linked to tectonic movements.

Map 3. Slope Map of the Güzelsu Basin (rearranged from HGM, 2004)

(1) Hypsometric integral (H_i) and hypsometric curve (H_c): H_i is an important approach to show which stage of morphological development is occurring in a region (Strahler, 1952). H_c classifies the erosion stages of a drainage area (young, mature, old) showing the efficacy of these processes by shape (Strahler, 1952). H_i and H_c are evaluated together. The hypsometric integral is found using the following formula.

$$H_i = \frac{Elevation_{mean} - Elevation_{min}}{Elevation_{max} - Elevation_{min}} \quad (1)$$

(2) Drainage basin shape (B_s); The drainage basin shape index is used as a complementary method in tectonic geomorphology. B_s is a planimetric measurement between the two most distant points in a basin (Cannon, 1976; Ramirez-Herrera, 1998).

High values of B_s represent long basins, while low values represent rounded basins. Lengthened basin shapes characterize tectonically active areas. The basin shape index is found with the following formula.

$$B_s = \frac{B_l}{B_w} \quad (2)$$

here B_l ; is the length of the basin and B_w ; shows the width of the basin.

(3) Elongation ratio (R_e); the elongation ratio was used as a marker proving recent tectonic activity by Bull and McFadden (1977). R_e is the diameter ratio of a circle with the same area as the maximum length of the basin studied. This ratio reveals the character of the shape of the basin and contributes to our interpretation of the formation processes of the basin. R_e is calculated using the basin area (A) and maximum basin length (L) in the following formula. When $R_e < 0.5$, the mid-basin axis extends and this value indicates tectonically active basins. As the R_e value increases, the tectonic effect is understood to reduce.

$$R_e = \frac{2(\sqrt{A} / \sqrt{\pi})}{L} \quad (3)$$

(4) Drainage basin asymmetry (AF); Calculation of AF is a rapid method to quantitatively determine the slope of the topography (amount of tilting) (Hare and Gardner, 1985; Cox, 1994; Keller and Pinter, 2002). The asymmetry factor of a basin determines which edge of a drainage area the flow is closest to and was developed to identify the direction in which the topography tilts. The basin asymmetry factor is calculated from the following formula;

$$AF = 100(A_r / A_l) \quad (4)$$

In the formula, A_r is the area on the right of the flow in the drainage basin, while A_l represents the total area of the drainage basin. AF values close to 50 show very little or no tilting, while higher or lower values show the tilting of the basin due to active tectonics. AF provides better results in basins without anomalies due to climate or plant cover, similar to lithology (Keller and Pinter, 2002).

(5) Mountain front sinuosity ratio (S_{mf}); This value is used to differentiate tectonically active mountain fronts from inactive mountain fronts by taking note of age (Bull and McFadden, 1977; Keller and Pinter, 2002). The mountain front sinuosity ratio is calculated from this formula;

$$S_{mf} = \frac{L_{mf}}{L_s} \quad (5)$$

where, S_{mf} is the mountain front sinuosity ratio, L_{mf} is the length of the mountain front along the clear slope break at the base of the mountain and L_s is the length of a straight line along this slope break (Keller and Pinter, 2002).

(6) Valley width-height ratio (V_f); One of the important indices used to understand the tectonic effect of uplift is the valley width/height ratio (V_f). The shape of a drainage area can be determined by the V_f index (Bull and McFadden, 1977; Keller and Pinter, 2002). The valley width/height ratio is calculated from this formula;

$$V_f = \frac{2V_{fw}}{(E_{ld} - E_{sc}) - (E_{rd} - E_{sc})} \quad (6)$$

where V_{fw} is the width of the valley floor, E_{ld} is the elevation of the left valley section, E_{rd} is the elevation of the right valley section and E_{sc} is the elevation of the valley floor (Keller and Pinter, 2002).

In line with the aims of the study, a digital elevation model (DEM) was created from topographic maps of the study area. A total of 22 subbasins was created using the ArcHydro module on the DEM and indices were applied to these basins and the Güzelsu Basin.

Results and Discussion

Geologic and Geomorphologic Evolution of the Güzelsu Basin

The general evolution of the region was shaped as a result of continent-continent collision developing linked to the closure of the Neo-Tethys along the Bitlis suture zone (Şengör et al., 1979). Eastern Anatolia is a tectonic region characterized by a certain deformation style in Neotectonic period (McKenzie, 1972; Şengör, 1980; Şaroğlu and Yılmaz, 1984). Shaping of the Eastern Anatolian Plateau began with the closure of the Neo-Tethys ocean between the Indian Ocean and the Mediterranean, and subduction of Afro-Arabian Plate toward the north throughout the Middle Miocene. The formation of the North and East Anatolian Fault systems is linked to the rupture of the Red Sea and extension in Aegean Sea (Jolivet and Faccenna, 2000).

The study area is found just north of the collision region of the Arabian Plate and Anatolian Plate. As a result of the Arabian Plate compressing Anatolia from the south, Bitlis-Pötürge-Malatya nappes emplaced on the Southeast Anatolian autochthonous in the Miocene. After the final emplacement of this allochthonous mass, faulting with various orientations occurred in the region (Sümengen, 2008). The study area displays geological ordering from young to old moving from high sections toward the center of the basin. The oldest units appear to be Paleozoic and Mesozoic units belonging to the Bitlis-Pötürge-Malatya nappes in the high south sections of the basin, while the youngest units are Plio-Quaternary and Quaternary aged units in the center of the basin. This situation gives the study area the feature of being a geologic basin (Map 4).

Earlier Neogene

The geological structure of the area formed in the Middle-Late Alpine period. Forces affecting the area had north-northwest orientation until the Lower Miocene and then south-southeast orientation after the Lower Miocene (Acarlar and Türkecan, 1986). The extension axis of the basin comprising the study area complies with the direction of compression after the Lower Miocene (Map 4).

The Güzelsu Basin is a tectonic-sourced basin in the form of a bowl. The bowl forming linked to the compressional regime and faulting in the Upper Miocene later gained the features of a small intermontane basin. Erosion and depositional activities intensified linked to this tectonic formation. The correlation between tectonism and geomorphology is directly proportional to the dimensions of the geomorphologic structures (Şaroğlu and Güner, 1981).

Neogene faults and formations

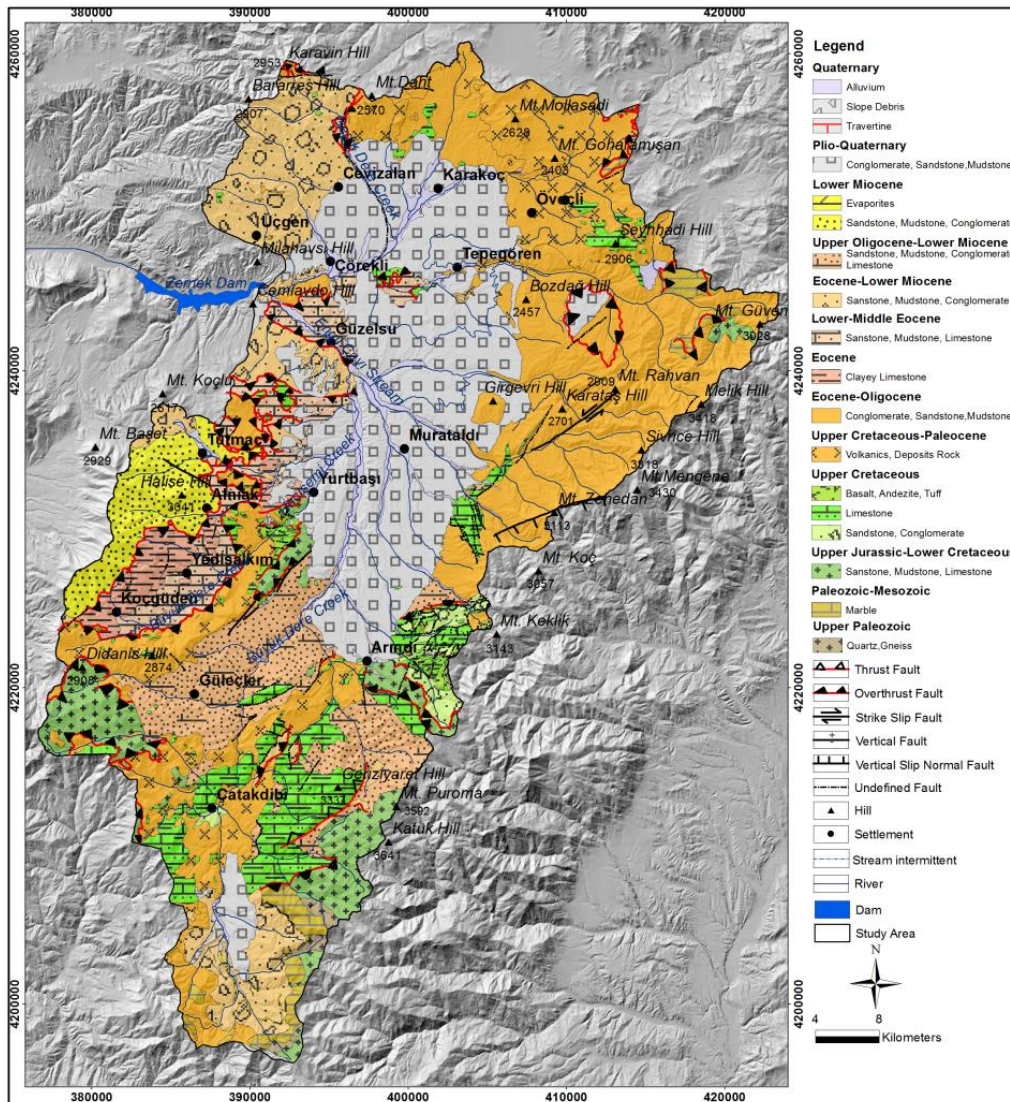
In the Neogene, Anatolia came under the effect of vertical and horizontal tectonics with compression from the south by the Arabian plate. Especially in Eastern Anatolia where the study area is located, this compressional regime caused both uplift and faulting. Faults and folds characterize the geologic structures in the Lake Van Basin (Şaroğlu and Güner, 1981; Güner, 1984; Şengör et al., 1985; Yılmaz et al., 1998; Toker and Şengör, 2011; Şengör et al., 2008; Çukur et al., 2013).

Folding and faulting were very effective during development of the Güzelsu Basin. The basin is cut by east-west and southwest-northeast striking reverse faults and strike-slip faults. Additionally, the normal fault controlling the west edge of the basin has southwest-northeast strike. Normal faults striking the same direction are observed south of the basin (Acarlar and Türkecan, 1986). Most of the folds are structures affecting formations related to ophiolitic melange and melange and are observed east of Lake Van. Generally, there are NE-SW striking broad anticlinals and synclinals not showing local continuity (Şengör et al., 2008). The Güzelsu Basin formed linked to a compressional regime in the Neogene. These types of basins can be explained as intermontane basins (Fig. 1) (Şaroğlu and Güner, 1981).

Located within the study area, Lake Van and surroundings completed geomorphologic formation in three stages. An erosional period extending until the Upper Pliocene caused a mature topography and drainage to form. In the second stage in the Early Pleistocene, deep excavation and incision of this

drainage occurred. In the third stage, Late Pleistocene processes involving changes in the lake level and affecting deposition and current morphology occurred (Acarlar et al., 1991).

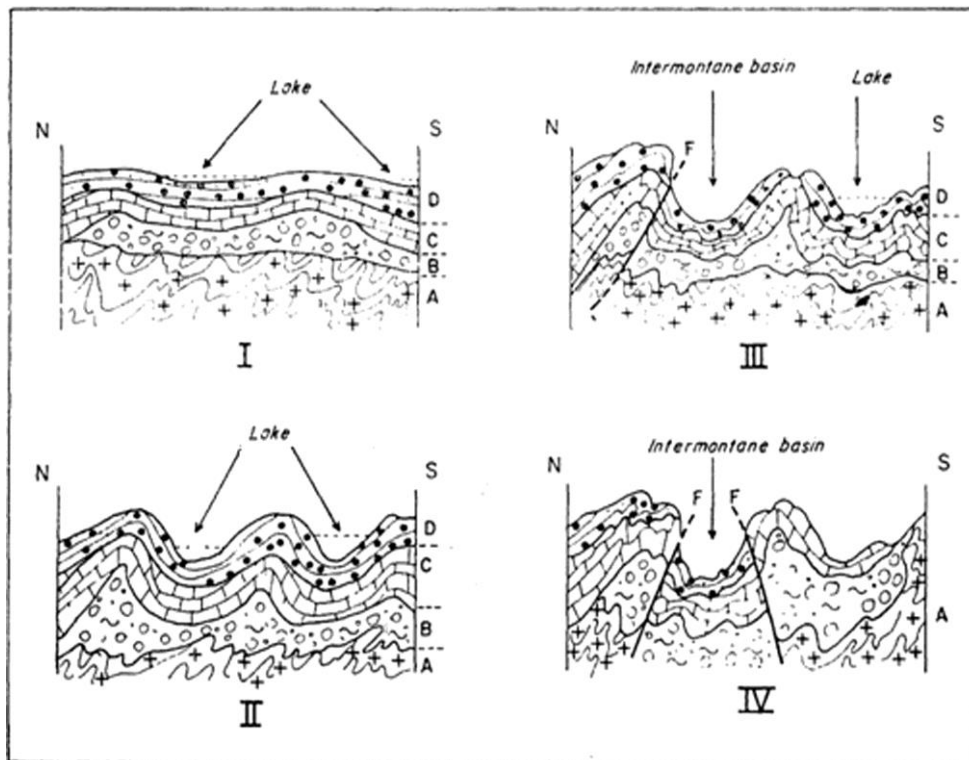
Linked to these processes in areas with intense tectonic movements, erosion of the basin in sloped and high areas and depositional activities continued toward the basin floor. Fluvial processes speeded up these erosion and deposition activities. This depositional material commonly observed within the basin is called the Büyükçay Formation. The depositional thickness is about 400 m (Acarlar and Türkecan, 1986).

Map 4. Geological Map of the Güzelsu Basin (rearranged from Sümengen, 2008)

Photograph 1. High Mountain Ranges Surround Güzelsu Basin

Figure 1. Sections Showing the Geomorphological Development of Eastern Anatolia in Neotectonic Period and Morphology-Structure Relations (from Şaroğlu and Güner, 1981)

Plio-Quaternary Period

Lacustrine sediments can provide important insights into past lake levels (Smith, 1991). Major changes in lake level, in turn, represent a powerful tool for understanding paleoenvironmental and

paleoclimatic conditions in continental regions (Machlus et al., 2000; Adams et al., 2001). The level changes of Van Lake in the past 600 thousand years were examined. (Çukur et al., 2014). Two major uplifts and one regression were detected during this period. It was stated that the water level of Van Lake decreased in the first 15 thousand years of the last 30 thousand years and increased in the second 15 thousand years. These changes not only shed light on the climate oscillations in the study area, but also clarify the erosion and accumulation processes. The depression, became an lacustrine environment in the Plio-Quaternary, filled with material transported from the surrounding high mountain slopes. Alluvial fans, mountain geomorphology and sediment systems may offer important records about climatic environments (Harvey, 1996; 1997; 2002). This Plio-Quaternary-aged depositional material is called the Büyükçay Formation. The Büyükçay Formation contains important geomorphologic information in terms of basin formation and development. The Büyükçay Formation comprises fine-moderate-thick bedded, dirty yellow, light gray and light white color sandstone, siltstone and conglomerates (Photo 3), (Acarlar and Türkecan, 1986).

Overlying older units above an angular unconformity, the unit was deposited mainly in preserved intermontane lacustrine and terrestrial fluvial environments. Occasional small-scale clayey lacustrine limestones and travertine formations are observed within the unit (Sümengen, 2008). The age of the unit was identified as Plio-Quaternary (Balkaş et al., 1980).

Photograph 2. A Cross Section of Büyükçay Formation Formed by Lacustrine Interlayered Stream Sediments

Today's Topography

The Quaternary period played an important role in shaping the topography of the study area. Processes shaping the basin and their features provide clues about the development of topography.

When the study area is evaluated along with the Lake Van Closed Basin morphology in which it is located, the Lake Van Basin developed as part of the Euphrates River paleo-valley system in the E-W striking Muş-Van Basin (Erinç, 1953; Blumenthal et al., 1964; Wong and Degens, 1978; Şaroğlu and Güner, 1981; Güner, 1984; Degens and Kurtman, 1978; Şengör et al., 1985; Yılmaz et al., 1998; Şengör et al., 2008; Kuzucuoğlu et al., 2010; Çukur et al., 2013). However, the Güzelsu Basin comprising the study area has SSE-NNW strike, and does not comply with this orientation (Map 1).

Photograph 3. A Section of Clayey Lacustrine Units within Büyükçay Formation

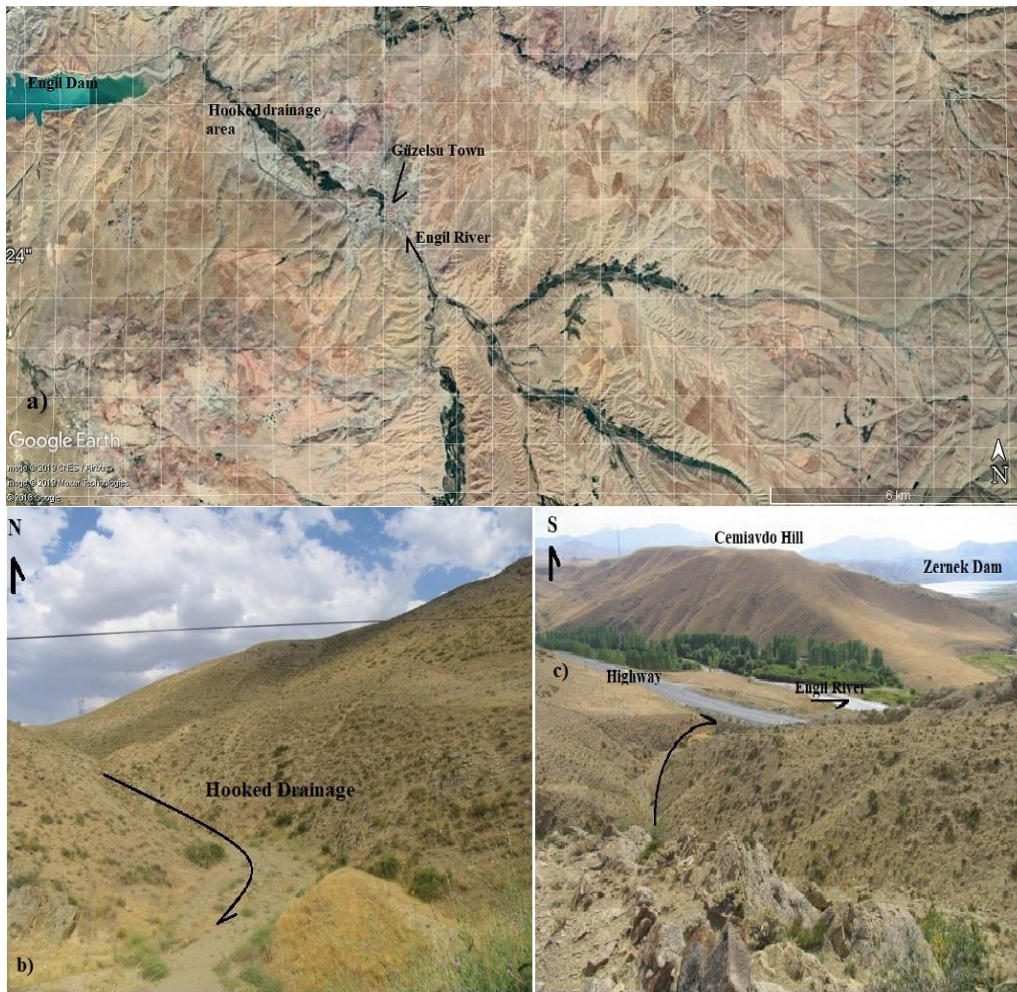
The Engil River flows northwest within the Güzelsu Basin and forms a 45° angle bend in the south of the basin north of Cevmiavdo Hill and turns west (Photo 5). The Güzelsu Basin has bowl shape and is the area with most stream tributaries (Büyük Creek, Hacışemi Creek, Sütboğazı Creek, Gedik Creek) along the whole fluvial basin (Maps 1, 2, 3). Of these tributaries the Büyük Creek is the largest tributary and flows parallel to the axis of the bowl (SSE-NNW) formed by the upper basin. The fluvial tributaries have deeply incised the Büyükçay Formation and Quaternary-aged alluvium is observed to have deposited (Map 4).

Before reaching the bend in the river, the tributaries hook mixing with the main river and showing hooked drainage network. This situation is observed at the river mouths of subdrainage basins numbered 1, 2 and 3 in the northwest of the study area (Map 5).

The tributaries flow in different directions and unite east of Güzelsu (Van) sub-district and flow toward the northwest. The river bends northwest of the Güzelsu sub-district between Cemiavdo Hill and Milahavsi Hill turns west and continues to flow toward Lake Van. This bend is also the point at which the bowl morphology ends.

The Büyükçay Formation found in the Güzelsu Basin has NE-SW striking oval-like distribution in the basin. The northern sections of this formation reach elevations of about 2250 m, while the south sections reach elevations of 2450 near Arındı Village. This situation shows that tectonic activity was greater in the south of the basin during the Neogene. The Büyükçay Formation reaches a final elevation of about 2000 m west of the Güzelsu sub-district located in the bowl of the upper basin.

Rivers in the Lake Van Basin transported large amounts of sediment into the lake during its 600-thousand-year past (Litt et al., 2009; Stockhecke et al., 2014). Most stratigraphic, tectonic and climatic studies of the Lake Van Basin terraces evaluate lake level changes and regional climatic events during and after the ice ages and are related to determining elevations of different shorelines and their ages (Degens and Kurtman, 1978; Valetton, 1978; Kempe et al., 2002; Kuzucuoğlu et al., 2010). The water level changes seen in a closed basin lakes in most recent ice ages can be said to be effective in closing the basins.

Photograph 4. View from the (A) Google Earth, (B) South and (C) North of the Hooked Drainage in the Direction of Grabbing of the Side Streams after Grabbing

Photograph 5. View of Grab Bend from Milahavsi Hill

Morphometric Analyses

The effects of tectonic activity on drainage systems in basins with drainage controlled by active faults can be explained using modelling and morphometric approaches with geomorphic indices. With this aim, data from measurable parameters belonging to topography in a drainage basin (height-elevation and slope), and digital data from topographic maps and aerial photographs can reveal the degree of effect of tectonics in a field. In the stage of creating raw digital data, digital field modeling methods (Digital Elevation Model-DEM) are used to ensure benefit in terms of sensitivity of data (Erginal and Cürebal 2007). In this study, the hypsometric integral (H_i), hypsometric curve (H_c), drainage basin asymmetry (AF), drainage basin shape (B_s), elongation ratio (R_e), mountain front sinuosity ratio (S_{mf}) and valley floor width-height ratio (V_f) indices were used. All indices were applied to 22 subdrainage basins determined in S-SE, SW and NW on DEM (Map 5). In this section, the indices and results will be evaluated under separate headings.

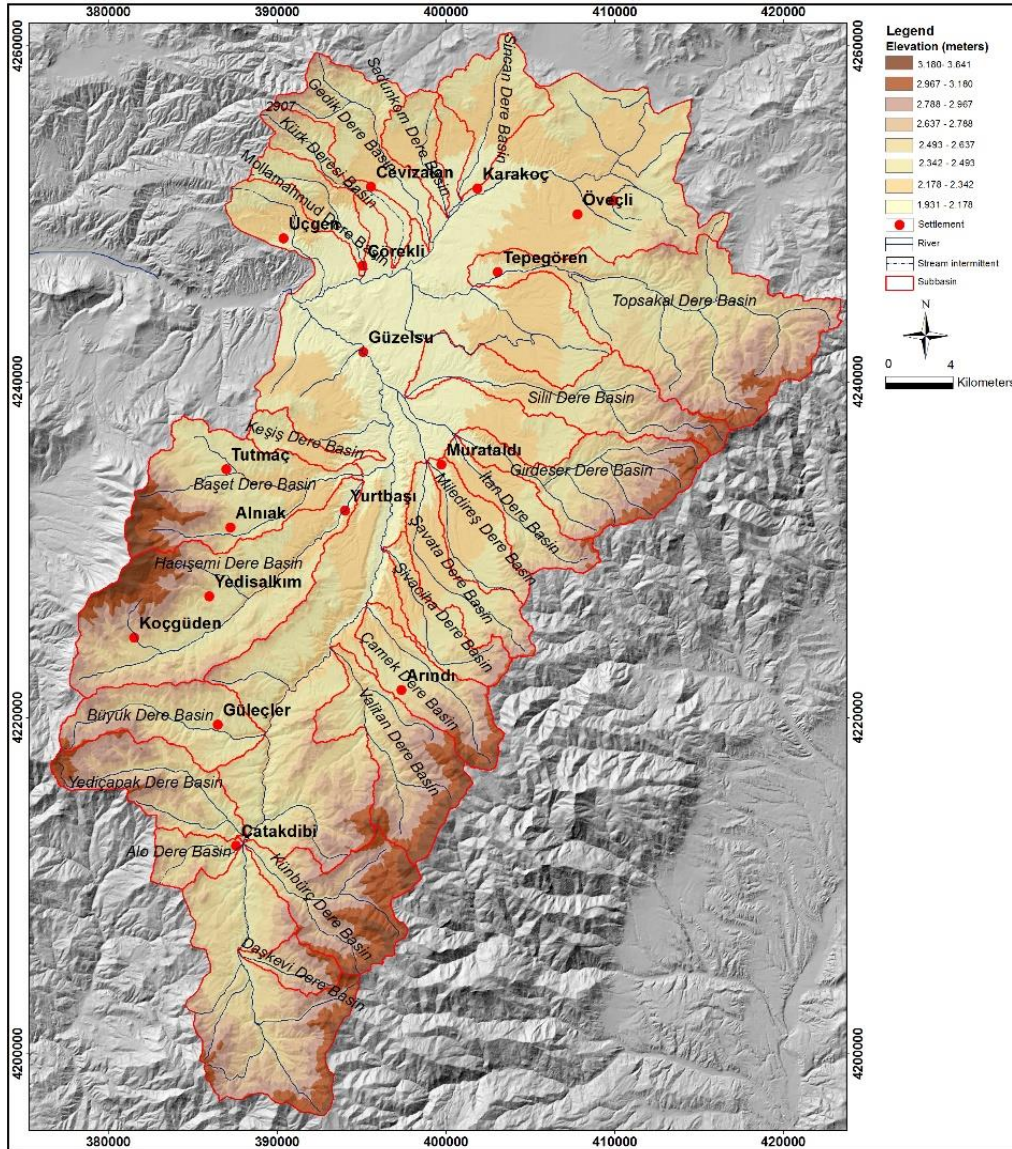
Hypsometric integral (H_i): To understand the stages of development in a region, an evaluation of the hypsometric curve and calculated H_i value obtained from drainage areas with different dimensions make it possible to represent which stage of young-balanced-mature the basins are in (Akyüz et al., 2010).

The minimum, maximum and mean elevation values for basins were obtained on DEM as histogram data. The H_i values in the east and southeast of the basin vary from 0.29-0.45, while in the SW they are 0.33-0.55 and in the NW 0.38-0.44. The highest integral values were measured in the SW in Keşiş Dere basin (basin number 1). This basin is located close to the basin capture area. When the hypsometric integral values of the basins are evaluated in general, the basins are determined to be in the advanced young stage with a moderate degree of tectonic effect (Table 1).

Table 1. H_i , B_s , R_e and AF Values for Selected River Basins in Güzelsu Basin

Subbasins	S-SE				Subbasins	SW			
	H_i	B_s	R_e	AF		H_i	B_s	R_e	AF
Daşkevi Dere Basın	0.38	1.78	0.33	64.6	Keşiş Dere Basın	0.55	2.51	0.24	58
Künbürc Dere Basın	0.45	1.33	0.39	49.9	Başet Dere Basın	0.33	1.70	0.37	19.6
Valitan Dere Basın	0.42	1.72	0.33	66.2	Hacışemi Dere Basın	0.34	2.47	0.30	34.2
Çamek Dere Basın	0.38	2.47	0.30	34.1	Büyük Dere Basın	0.36	2.14	0.32	50.7
Şivaciha Dere Basın	0.40	2.43	0.28	58.8	Yediçapak Dere Basın	0.38	2.36	0.32	51.3
Şavata Dere Basın	0.29	2.71	0.26	54.12	Alo Dere Basın	0.47	1.44	0.39	48.7
Miledireş Dere Basın	0.31	2.30	0.30	60	NW				
İtan Dere Basın	0.39	2.49	0.28	45.7	Mollamahmud Dere Basın	0.44	2.02	0.28	46.2
Girdeser Dere Basın	0.42	2.28	0.30	84	Kürk Dere Basın	0.44	3.25	0.22	48.1
Sili Dere Basın	0.31	3.39	0.24	60.56	Gedik Dere Basın	0.41	1.94	0.28	64.19
Topsakal Dere Basın	0.38	1.98	1.30	34.2	Sadunkom Dere Basın	0.38	1.92	0.32	79.1
					Sincan Dere Basın	0.43	1.50	0.33	45

The lower reaches of the chosen basins are located on the floor of the Engil River Valley. Linked to this, the hypsometric integral values are found to be below 50 in subdrainage areas close to the basin floor.

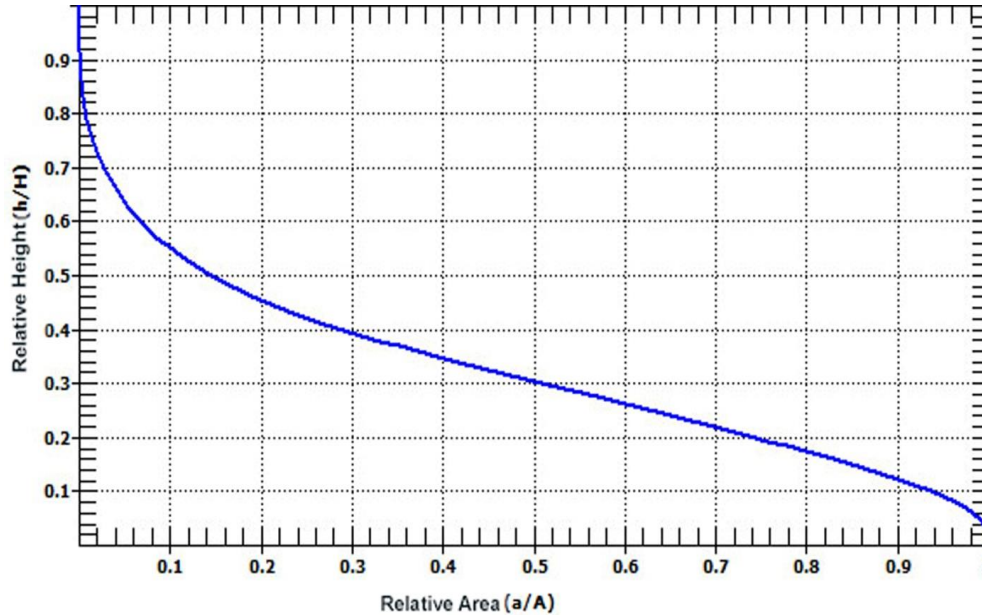

Map 5. Subbasins where Morphometric Indices are Applied in the Güzelsu Basin (rearranged from HGM, 2004)

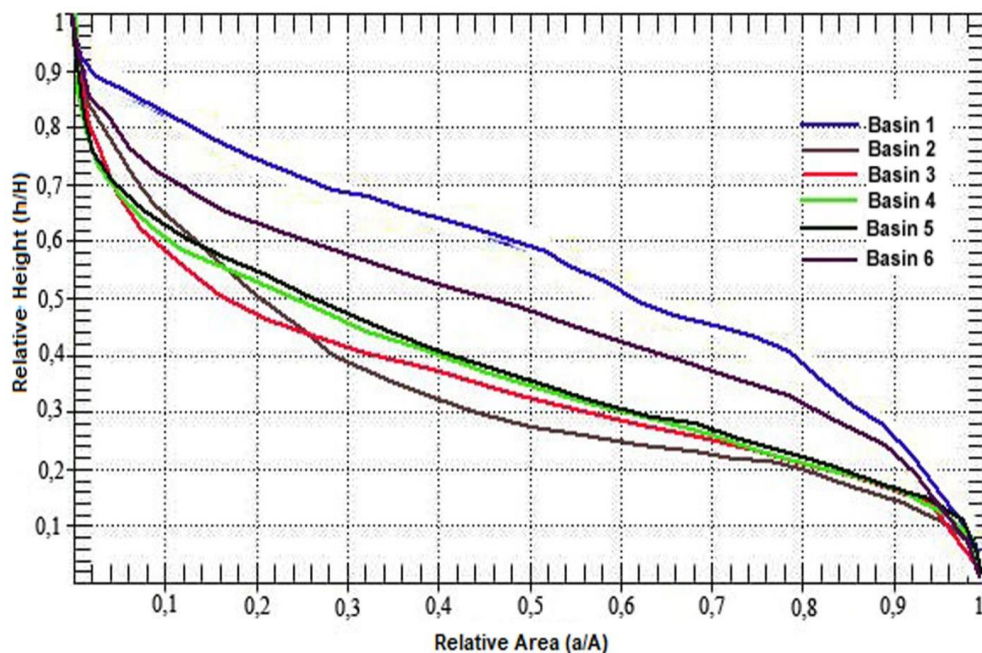
Hypsometric curve (H_c): Strahler (1952) classified three types of typical stages of dissection (erosion) in drainage areas based on the shape of the hypsometric curves as (i) young stage, (ii) mature stage and (iii) old stage. Concave-shaped curves are related to the young stage in a basin and show the region is less eroded and disrupted. Curves with an “S” shape indicated drainage in the moderate-mature stage and show moderate degree of erosion. Convex curves are formed by old drainage areas, with these areas very eroded and disrupted (Topal, 2018).

Hypsometric curves are drawn based on elevation-area distribution on DEM. The curve created for the Güzelsu Basin has a concave appearance. This situation is a result of the majority of the upper basin being equivalent to the basin floor (Fig. 2). When the hypsometric curves are evaluated for the subdrainage areas, basins of Keşiş Dere and Alo Dere (basins 1 and 6) in the SW have hypsometric

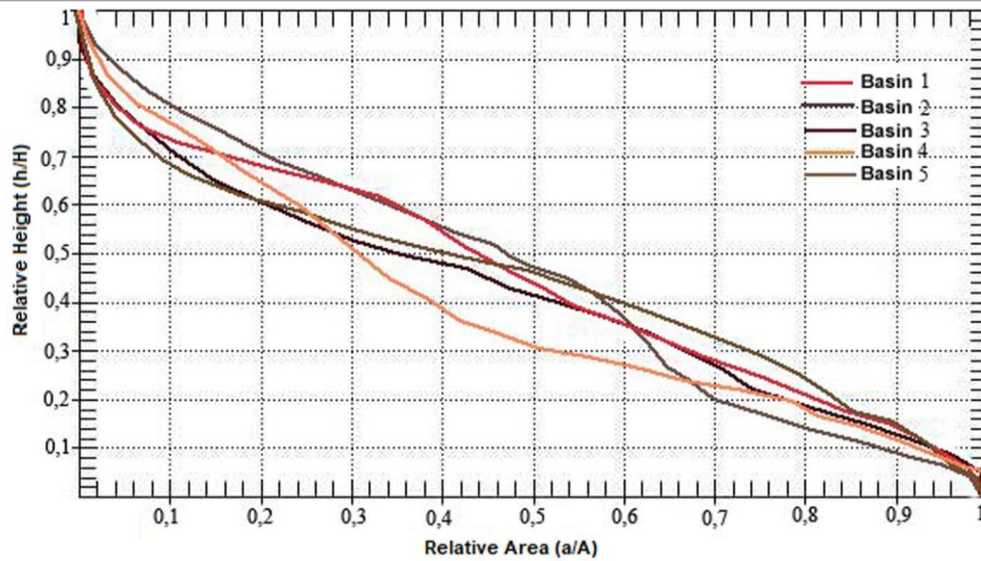
curves with convex appearance, while the other basins display an S appearance (Fig. 3). When the hypsometric curves for the drainage area located east of the Zerne Dam in the Güzelsu Basin are evaluated, apart from Sadunkom Dere basin (number 4 basin), the other basins appear to display convex curves. The hypsometric curves for the basins have falls indicating different periods (Fig. 4). In the drainage areas to the southeast of the Güzelsu Basin, Kümbürç Dere basin (number 2 basin) has a convex appearance, while the others have an S-shaped appearance (Fig. 5).

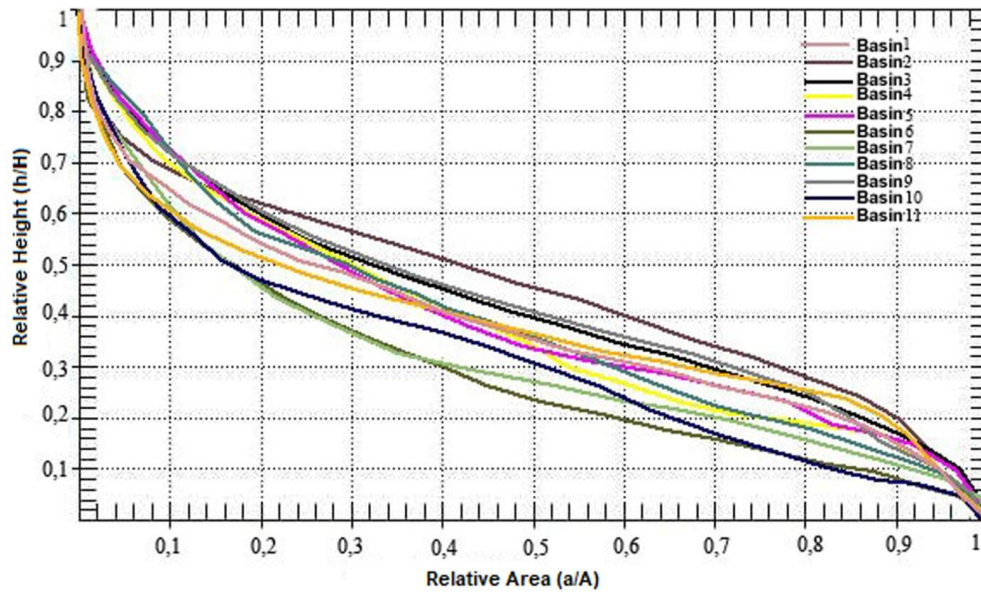
Figure 2. The Hypsometric Curve of the Güzelsu Basin

Figure 3. The Hypsometric Curve of the Lower Drainage Areas in the SW of the Güzelsu Basin

Figure 4. The Hypsometric Curves of the Lower Drainage Areas in the NW of the Güzelsu Basin

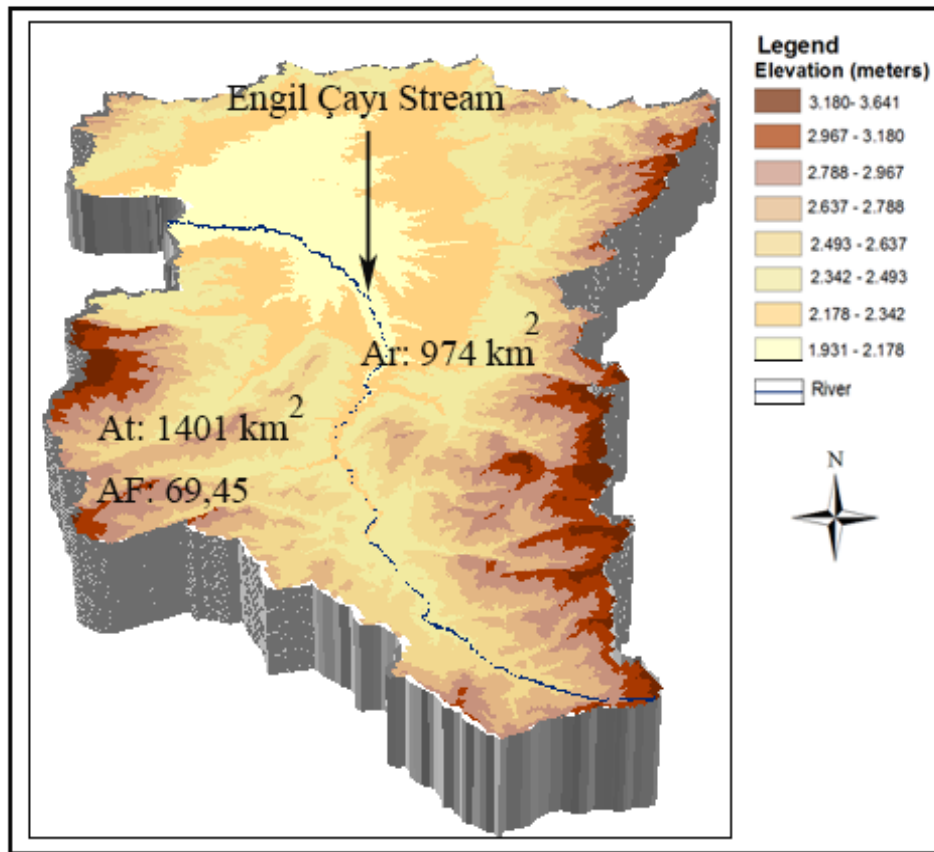

Figure 5. The Hypsometric Curves of the Lower Drainage Areas in the SE of the Güzelsu Basin

Basin shape (B_s): The B_s values for drainage areas determined in the Güzelsu Basin vary from 1.33-3.39 in the SE, 1.44-2.51 in the SW and 1.50-3.25 in the NW. The subdrainage basins in the Güzelsu Basin generally have a lengthened shape. These lengthened drainage basins show high effects of tectonism.

Elongation ratio (R_e): The elongation ratios for the Güzelsu Basin are 0.4-1.30 in the S-SE, 0.24-0.39 in the SW, and 0.22-0.33 in the SW. Apart from Topsakal Dere basin (number 11 basin) in the SE, all basins have R_e values of about 0.5 or lower.

Drainage basin asymmetry (AF): The asymmetry factor for the Güzelsu Basin was found to be 69.45. This result shows clear tectonic effects in the upper basin. Linked to the asymmetry, the total length of tributaries entering the main river from the east and southeast (2642.27 km) in the Güzelsu basin is greater than the total length of tributaries joining the river from the southwest (1096.69 km) (Fig. 6). The AF values were calculated for all drainage areas apart from the main basin and it appears all basins have asymmetric structure. The asymmetric appearance of the main and subbasins reveal tectonic effects (Table 1).

Figure 6. The Asymmetry of Güzelsu Basin

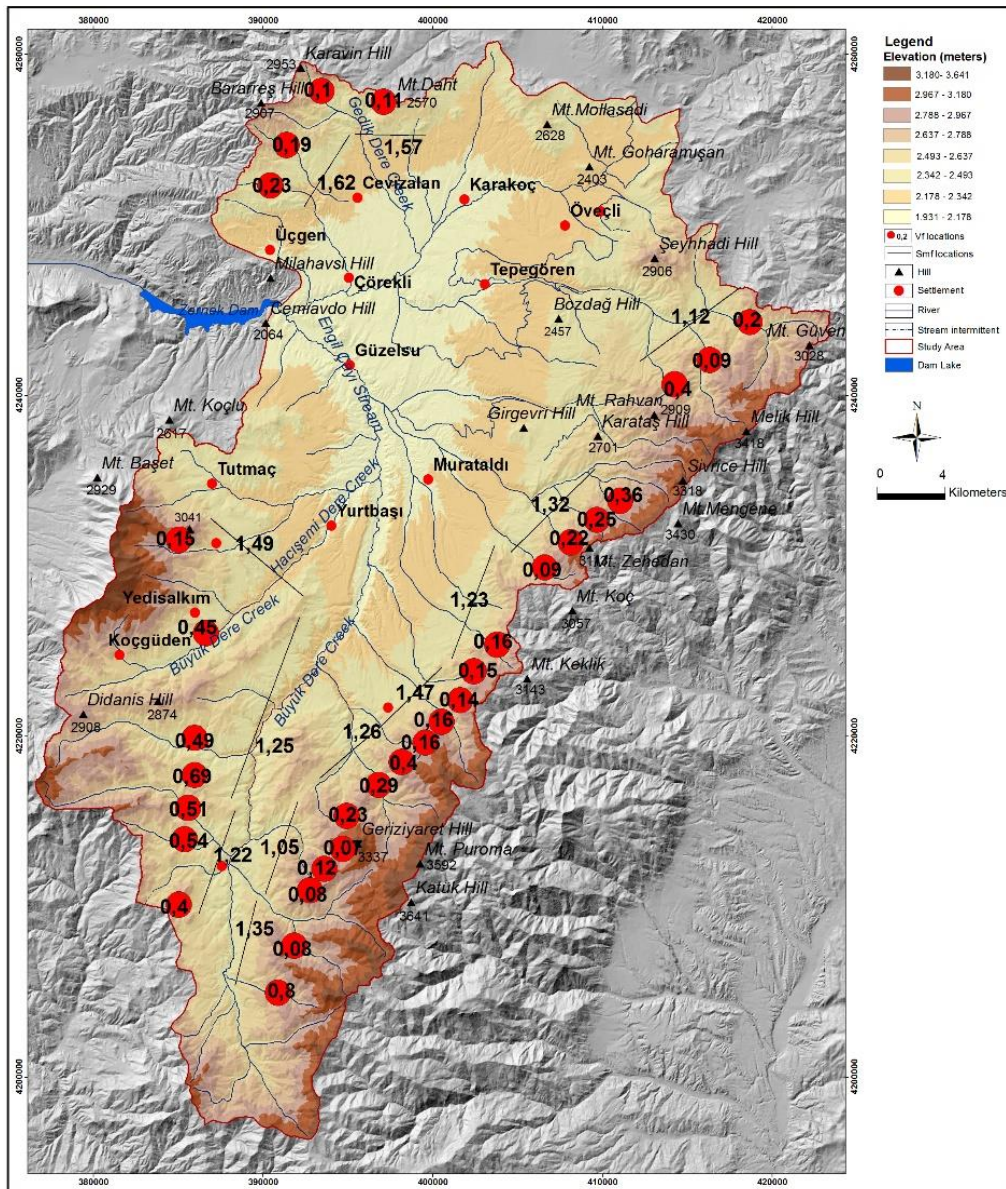

Photograph 6. The View from the Mountain Fronts in the South-West of the Güzelsu Basin

Mountain front sinuosity ratio (S_{mf}): Mountain fronts bounded by active faults have low S_{mf} values ($S_{mf} < 1.4$), while high S_{mf} values ($S_{mf} > 3.0$), indicate nontectonic mountain fronts and here erosion is more dominant (Keller and Pinter, 2002; Silva et al., 2003; Bull, 1977; Pérez-Peña et al., 2010). In the study area, the S_{mf} values are 1.35-1.12 in the S-SE, 1.22-1.49 in the SW and 1.57-1.62 in the NW.

For the whole basin, especially in the S-SE, the S_{mf} values are very low (Map 6). This situation shows greater elevation linked to the compressional tectonic regime.

Valley width-height ratio (V_f): The increase or decrease in V_f values is completely linked to the shape of the valley. “V” shaped valleys have low V_f value with high uplift rates (Bull and McFadden, 1977; Rockwell et al. 1985; Silva et al., 2003; El Hamdouni et al., 2008). In the Güzelsu Basin, V_f values are very low in the S-SE. In the S-SE V_f values are 0.07-0.4, in the SW 0.15-0.69 and in the NW 0.1-0.23. Areas with low V_f values contain deep valleys linked to uplift. 11 basins (Daşkevi, Kümbürç, Valitan, Çemek, Şivaciha, Şavata, Miledireş, İtan, Girdeser, Sili ve Topsakal Dere basins) in the S-SE direction in the study area have deep valleys when compared to other basins.

Map 6. S_{mf} and V_f Measurement Points in the Güzelsu Basin (Rearranged from HGM, 2004)

Conclusion

After the Miocene continent-continent collision, intermontane basins formed as a result of compression in the regional surroundings (Fig. 1). The Güzelsu Basin found north of the collision zone is one of these basins. Formed of high and old units and surrounded by mountains, the Güzelsu Basin

has morphologic, hydrologic and geologic basin features. The role of regional tectonics was great in attaining the current shape of the basin. Currently the 1600 m elevation difference between the lowest and highest areas within the basin reflects the power of tectonism.

The environmental conditions beginning the formation of the Güzelsu Basin in the Pliocene are represented by lacustrine and fluvial environment sedimentation in the basin (Büyükçay Formation). These units are observed at higher elevations in southern sections of the basin linked to tectonism. These Plio-Quaternary-aged units are observed at elevations nearly 200 m higher in the southern sections compared to the north. This situation indicates that in the basin tectonism was more effective in the south and relatively less effective in the north. At the same time, this shows the direction of compressional tectonics.

The Güzelsu Basin was a closed basin independent of the Engil River Valley before the Quaternary. The Güzelsu Basin was captured by the Engil River in the Quaternary in the west of the basin and added to the Lake Van Closed Basin. The turn in the west of the Güzelsu Basin in the main bed of the Engil River (Photo 5) is a capture turn; this is supported by findings such as *i-* the area before this turn (Güzelsu Basin) covers large areas of units belonging to the Büyükçay Formation (Photo 2, 3), *ii-* these units do not appear outside of the morphologic bowl, *iii-* observation of a hooked drainage network immediately above the river bend (Photo 4), and *iv-* the lack of similarity between morphologies in the Engil River lower basin and upper basin (Maps 1, 2).

In the process of deep incision of the river occurring in contrast to the uplift of topography linked to compressional tectonics, faulting has an important share. These processes were effective in the capture of the basin by the Engil River. The basin captured in the Quaternary was added to the Lake Van Basin and rapidly emptied by the Engil River. The mean elevation value of the Güzelsu Basin is 2460 m, with a mean slope value of %25.81. The high mean elevation and slope show the basin was exposed to the effects of tectonism.

The morphometric analysis results used in the study comply with observations made in the field. Accordingly, the hypsometric integral value for the main basin was 0.32. The H_i values vary from 0.29-0.45 in the S-SE, 0.33-0.55 in the SW and 0.38-0.44 in the NW. The B_s values for the Güzelsu Basin and selected subdrainages vary from 1.33-3.39 in the S-SE, 1.44-2.51 in the SW and 1.50-3.25 in the NW. All basins have lengthened shape. This situation proves tectonic activity. The S-SE elongation ratio (R_e) is 0.24-1.30, this is 0.24-0.39 in the SW and 0.22-0.33 in the NW. Apart from Topsakal Dere basin (basin number 11) in the SE, and all basins have a R_e value lower than 0.5. Basins with R_e value <0.5 are proven to have high tectonic activity.

The asymmetry factor of the Güzelsu Basin was found to be 69.45. Linked to this, the main river in the study area is fed more from the east and southeast. All subdrainage areas have asymmetric appearance. This situation shows high tectonic effect in the basin. The S_{mf} values are 1.35-1.12 in the S-SE, 1.22-1.49 in the SW and 1.57-1.62 in the NW. All basins, especially in S-SE have very low S_{mf} values. This situation shows uplift linked to the compressional tectonic regime was greater. The Güzelsu Basin has very low V_f values in the S-SE. The V_f values vary from 0.07-0.4 in the S-SE, 0.15-0.69 in the SW and 0.1-0.23 in the NW. These very low S_{mf} and V_f values clearly show the tectonic effect in the upper basin.

References

- Acarlar, M., & Türkecan, A. (1986). Başkale (Van) batı ve kuzeybatısının jeolojisi, MTA Reports, No: 7913 (unpressed), Ankara.
- Acarlar, M., Bilgin, A.Z., Erkal, T., Güner, E., Şen, A.Ş., Elibol, E., Gedik, İ., Hakyemez, Y., & Uğuz, M.F. (1991). Van Gölü doğu ve kuzeyinin jeolojisi, MTA Reports, No: 9469 (unpressed), Ankara.

- Adams, E.W., Wolfgang, S., & Anselmetti, F.S. (2001) Morphology and curvature of delta slopes in Swiss lakes: lessons for the interpretation of clinofolds in seismic data. *Sedimentology*, 48, 661–679.
- Akyüz, H. S., Sançar, T., & Zabcı, C. (2010). Karlıova üçlü eklemi civarında Göynük fayı (Bingöl) ve Varto fayının (Muş) morfolojisi, fay geometrisi ve kayma hızı, TÜBİTAK Project No: 109Y160, İstanbul.
- Balkaş, Ö., Serdar, S.H., Erakman, B., Güngör, A., Pasin, C., Aksu, R., & İşbilir, M. (1980). Başkale-Gürpınar-Çatak-Van alanının jeolojisi ve petrol olanakları. TPAO research group, Report no: 1455, Ankara.
- Blumenthal, M.M., Kaaden, Van der., & Vlodavetz, V.I. (1964). *Catalogue of active volcanoes of the world including solfatar fields of Turkey and of the Caucasus*. International Association Volcanology. 23p.
- Bull, W.B., & McFadden, L.D. (1977). Tectonic geomorphology north and south of the Garlock fault, California, Proceedings of the 8th Annual Geomorphology Symposium, D.O. Doehring, (Ed.), State University of New York, Binghamton, 115–138.
- Bull, B.W. (1977). Tectonic geomorphology of the Mojave Desert, U.S. Geological Survey Contact Report 14-08-001-G-394.
- Cannon, P.J. (1976). Generation of explicit parameters for a quantitative geomorphic study of the Mill Creek drainage basin: *Oklahoma Geology Notes*, 36, 3–16.
- Cox, R.T. (1994). Analysis of drainage-basin symmetry as a rapid technique to identify areas of possible quaternary tilt-block tectonics an example from the Mississippi embayment. *Geological Society American Bulletin*, 106, 571-581.
- Cürebal, İ., & Erginal, A.E. (2007). Mıhlı Çayı Havzası'nın jeomorfolojik özelliklerinin jeomorfik indislerle analizi, *Journal of Electronic Social Science*, 6(19), 126-135.
- Çukur, D., Krastel, S., Demirel-Schülter, F., Demirbağ, E., İmren, C., Niessen, F., Toker, M., & PaleoVan-Working Group, (2013). Sedimentary evolution of Lake Van (Eastern Turkey) reconstructed from high-resolution seismic investigations. *International Journal of Earth Sciences (Geol.Rundsch.)*, 102 (2), 571-585.
- Çukur, D., Krastel, S., Schmincke, U.H., Sumita, M., Tomonaga, Y., & Çağatay, M.N. (2014). Water level changes in Lake Van, Turkey, during the past ca. 600 ka: climatic, volcanic and tectonic controls. *Journal of Paleolimnology*, 52, 201–214.
- Degens, E.T., & Kurtman, F. (1978). *The Geology of Lake Van*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 158p.
- Denny, C.S. (1965). Alluvial fans in the death valley region, California and Nevada. United States Geological Survey, *Professional Paper*, 466, 1-62.
- El Hamdouni, R., Irigaray, C., Fernández, T., Chacón, J. & Keller, E.A. (2008). Assessment of tectonic and tectonics, southwest border of the Sierra Nevada (southern Spain). *Geomorphology*, 96(1), 150-173.
- Elbaşlı, E., & Özdemir, H. (2018). Marmara Denizi akarsu havzalarının morfolojik analizi. *Journal of Geography*, 36, 63-84.
- Erginal, A.E., & Cürebal, İ. (2007). Soldere Havzası'nın jeomorfolojik özelliklerine morfolojik yaklaşım: Jeomorfik indisler ile bir uygulama. *Journal of Selçuk University Social Science Institute*, 17, 203-210.
- Erinç, S. (1953). *Doğu Anadolu Coğrafyası*. Publications of Istanbul University, İstanbul.

- Erol, O. (1993). Türkiye'nin doğal çevre ve yöreleri (Natural Regions and Environs of Turkey). *Journal of Ege Geography*, 7, 13-41.
- Güner, Y. (1984). Nemrut yanardağının jeolojisi, jeomorfolojisi ve volkanizmasının evrimi, *Journal of Geomorphology*, 12, 23-65.
- Hare, P.W., & Gardner, T.W. (1985). Geomorphic indicators of vertical neotectonism along converging plate margins, Nicoya Peninsula, Costa Rica, Proceedings of the 15th Annual Binghamton Geomorphology Symposium, in: Tectonic Geomorphology, M. Morisawa and J.T. Hack (Eds.), Allen and Unwin, Boston, 123-134.
- Harita Genel Müdürlüğü (HGM), (2004). 1/25.000 Ölçekli Topoğrafya Haritaları, Ankara.
- Harvey, A.M. (1984). Aggradation and dissection sequences on Spanish alluvial fans: influence on morphological development. *Catena*, 11, 289-304.
- Harvey, A.M. (1996). The role of alluvial fans in the mountain fluvial systems of southeast Spain: implications of climatic change. *Earth Surface Processes and Landforms*, 21, 543-553.
- Harvey, A.M. (1997). The role of alluvial fans in arid-zone fluvial systems. D.S.G. Thomas, (Ed.), *Arid Zone Geomorphology; Process, Form and Change in Drylands*, 2nd edn. Wiley, Chichester, 231-259.
- Harvey, A.M. (2002) Effective timescales of coupling in fluvial systems. *Geomorphology*, 44, 175-201.
- Hooke, R.L. (1967). Processes on arid region alluvial fans. *Journal of Geology*, 75, 438-460.
- Horton, R.E. (1945). Erosional development of streams and their drainage basins: hydrophysical approach to quantitative morphology, *Bulletin of the Geological Society of America*, 56, 275-370.
- Jolivet, L., & Faccenna, C. (2000). Mediterranean extension and the Africa- Eurasia collision. *Tectonics*, 19, 1095-1106.
- Keller, E.A., & Pinter, N. (1996). *Active Tectonics: Earthquakes, Uplift, and Landscape*, Second Ed. Prentice-Hall, New Jersey.
- Keller, E.A., & Pinter, N. (2002). *Active Tectonics: Earthquakes, Uplift, and Landscape*, Prentice-Hall, New Jersey.
- Kempe, S., Landmann, G., & Müller, G. (2002). A floating varve chronology from the last glacial maximum terrace of Lake Van/Turkey. *Research in deserts and mountains of Africa and Central Asia*, 126, 97-114.
- Kuzucuoğlu, C., Christol, L., Mouralis, D., Doğu, A.F., Akköprü, E., Fort, M., Brunstein, D., Zorer, H., Fontugne, M., & Karabıyıkoglu, M. (2010). Formation of the upper pleistocene terraces of lake Van (Turkey). *Journal of Quaternary Science*, 25, 1124-1137.
- Litt, T., Krastel, S., Sturm, M., Kipfer, R., Örcen, S., Heumann, G., Franz, S. O., Ulgen, U. B., & Niessen, F. (2009). 'PALEOVAN', International Continental Scientific Drilling Program (ICDP): site survey results and perspectives. *Quaternary Science Reviews*, 28, 1555-1567.
- Machlus, M., Enzel, Y., Goldstein, S.L., Marco, S., Stein, M. (2000). Reconstructing low levels of Lake Lisan by correlating fandelta and lacustrine deposits. *Quaternary International*, 73(74), 137-144.
- Mayer, L. (1986). Tectonic geomorphology of escarpments and mountain fronts. R.E. Wallace (Ed.), *Active Tectonics, Studies in Geophysics*. National Academy Press, Washington, DC, 125-135.
- McKenzie, D.P. (1972). Active tectonics of the Mediterranean region. *Geophysical Journal International*, 30, 109-185.
- Özdemir, H. (2007). Havran Çayı Havzasının (Balıkesir) CBS ve uzaktan algılama yöntemleriyle taşkın ve heyelan risk analizi. (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniv./Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Pérez-Peña, J.V., Azor, A., Azañón, J.M., & Keller, E.A. (2010). Actiand tectonics in the Sierra Nevada (Betic Cordillera, SE Spain): Insights from geomorphic indexes and drainage pattern analysis. *Geomorphology*, 119, 74-87.
- Pike, R.J. (2000) Geomorphometry-diversity in quantitative surface analysis. *Progress in Physical Geography*, 24(1), 1-20.
- Ramirez-Herrera, M.T. (1998). Geomorphic assessment of active tectonics in the Acambay graben, Mexican Volcanic Belt. *Earth Surface Processes and Landforms*, 23, 317–332.
- Rockwell, T.K., Keller, E.A., & Jonson, D.L. (1985). Tectonic geomorphology of alluvial fans and mountain fronts near Ventura, California, Proceedings of the 15th Annual Geomorphology Symposium, in: Tectonic Geomorphology, Morisawa, M. (Ed), Allen and Unwin Publishers, Boston, 183–207.
- Schumm, S.A. (1956). Evolution of drainage systems and slopes in badlands at Perth Amboy, New Jersey. *Geological Society of America Bulletin*, 67, 597-646.
- Silva, P.G., Goy, J.L., Zazo, C., & Bardajm, T. (2003). Fault generated mountain fronts in Southeast Spain: geomorphologic assessment of tectonic and earthquake activity. *Geomorphology*, 250, 203–226.
- Smith, J.B. (1991) The potential impacts of climate change on the Great Lakes. *Bulletin of American Meteorological Society*, 72, 21–28.
- Strahler, A.N. (1952). Hypsometric (area-altitude curve) Analysis of Erosional Topography. *Geological Society of America Bulletin*, 63, 1117- 1141.
- Stockhecke, M., Sturm M., Brunner, I., Schmincke, H.U., Sumita, M., Kwiecien, O., Çukur, D., & Anselmetti, F.S. (2014). Sedimentary evolution and environmental history of Lake Van (Turkey) over the past 600.000 years. *Sedimentology*, 61(6) 1830-1831.
- Sümengen, M. (2008). 1:100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları, Başkale L52 Paftası, No:61, MTA, Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.
- Şaroğlu, F., & Güner, Y. (1981). Doğu Anadolu'nun jeomorfolojik gelişimine etki eden ögeler: jeomorfoloji, tektonik, volkanizma ilişkileri, *TJK Bülteni*, 24(2), 119-130.
- Şaroğlu, F., & Yılmaz, Y. (1984). Doğu Anadolu'nun neotektoniği ve ilgili mağmatizması. Türkiye Jeoloji Kurumu, Ketin Simpozyumu bildiriler kitabı, 142-162.
- Şengör, A.M.C. (1980). *Türkiye'nin neotektoniğinin esasları*, Türkiye Jeoloji Kurumu, Ankara, s40.
- Şengör, A.M.C., White, G.W., & Dewey, J.F. (1979). Tectonic evolution of the Bitlis Suture, southeastern Turkey: Implications for the tectonics of Eastern Mediterranean: Repport. Commsission Internationale de La Mer Mediterranee, 25/26-2a, 95-97.
- Şengör, A.M.C., Görür, N., & Şaroğlu, F. (1985). Strike-slip faulting and related basin formation in zones of tectonic escape: Turkey as case study. Biddle,K.T., Christie-Blick, N. (Ed.). Strike-slip faulting and basin formation. *Special Publications, Society of Economic Paleontologists and Mineralogists*, 37, 227-264.
- Şengör, A.M.C., Özeren, M.S., Keskin, M., Sakınç, M., Özbakır, A.D., Kayan, İ. (2008). Eastern Turkish high plateau as a small Turkic-type orogen:Implications for post-collisional crust-forming processes in Turkic-type orogens. *Earth-Science Reviews*, 90, 1–48.
- Toker, M., & Şengör, A. M. C. (2011). Van Gölü havzasının temel yapısal unsurları, tektonik ve sedimanter evrimi, *Journal of İTÜ*, 10(4),119-130.
- Topal, S. (2018). Quantitative analysis of relative tectonic activity in the Acıgöl fault, SW Turkey. *Arabian Journal of Geosciences*, 11,198.

-
- Valeton, I. (1978). A morphological and petrological study the terraces around Lake Van, Turkey. E.T. Degens and F. Kurtman, (Eds.), *Geology of Lake Van*. MTA Genel Müdürlüğü Yayını, 169, 64-80.
- Western, A.W., Finlayson, B.L., McMahon, T., & O'Neil, I.C. (1997). A method for characterizing longitudinal irregularity in river channels, *Geomorphology*, 21, 39- 51.
- Wong, H.K., & Degens, E.T. (1978). The bathymetry of Lake Van; eastern Turkey. E.T. Degens and F. Kurtman (Eds.), *The Geology of Lake Van*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Yayını. Ankara, 6-10.
- Yılmaz, Y., Güner, Y., & Şaroğlu, F. (1998). Geology of the quaternary volcanic centers of the East Anatolia. *Journal of Volcanology and Geothermal Research*, 85, 173-210.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author 60%, Second author 40%.
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Servi Ağacının Türk Kültürü ve Peyzajında Kazandığı Anlamaların Hayâlî'nin "Serv" Redifli Kasidesindeki Yansımaları

The Reflections of the Meanings of the Cypress Tree in Turkish Culture and Landscape to Hayâlî's Kaside with Serv Redif

Mutlu Melis Özgeriş*, Faris Karahan**, Mustafa Özgeriş***

Öz: Serviler, dünya genelinde yirmi civarında türü olan bir bitki cinsidir. Ülkemizde *Akdeniz servisi* ya da *adi servi* olarak bilinen bir türü doğal yayılış göstermektedir. Kent peyzajının ve saltanat bahçelerinin vazgeçilmez unsuru olan servi, daha çok park ve bahçelerde, mezarlıklarda ve kırsal alanlarda yol kenarlarında kullanılmıştır. Son dönemlerde daha ziyade mezarlık ağacı olarak anılrsa da serviler; cami bahçelerinde, cami içi süslemelerde ve çinilerde, mezar taşlarında, kıyafet motiflerinde, şiirlerin görsel formunda vs. yer almış; sahip olduğu bazı özellikler ona, dinî ve sembolik anlamlar yüklemiştir. Klasik Türk şiirinde ise servi; kültürde kazandığı anlamlarla birlikte, çoğunlukla sevgili-boy-salınmış ilgisinin kurulduğu bir ağaç olmuştur. Ama bazı durumlarda sevgili haricinde padişah, vezir vd. için benzetme unsuru konumuna gelmiştir. Hayâlî'nin İbrahim Paşa için yazdığı ve serv kelimesini redif olarak kullandığı kaside de bu noktada dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın amacı; servi ağacının Türk kültürü ve peyzajındaki yerini değerlendirerek, servinin kültür ve peyzajda kazandığı anlamların Hayâlî'nin kasidesindeki yansımalarını incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Hayâlî, Kaside, Servi Ağacı, Peyzaj, Şiir

Abstract: Cypress is a plant with around twenty species worldwide. A species known as Mediterranean cypress or common cypress has a natural distribution in our country. The cypress, which is an indispensable element of urban landscape and sultanate gardens, is mostly used in parks and gardens, cemeteries and roadsides in rural areas. Although it is more commonly referred to as a cemetery tree lately, cypresses are took place in mosque gardens, interior decorations and tiles, tombstones, clothing motifs, visual form of poems etc. Some features of the cypress gave it religious and symbolic meanings. In classical Turkish poetry, the cypress with the meanings it has gained in culture, it has mostly been a tree where the lover, lover's height, swing interest is established. But in

* Öğr. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, ATATÖMER

ORCID: 0000-0002-1393-8669, mmelis.yardimci@atauni.edu.tr (Sorumlu Yazar)

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

ORCID: 0000-0001-6426-8426, fkarahan@atauni.edu.tr

*** Öğr. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi

ORCID: 0000-0003-1006-9303, m.ozgeris@atauni.edu.tr

Cite as/ Atıf: Özgeriş, M. M., Karahan, F. & Özgeriş, M. (2022). Servi ağacının Türk kültürü ve peyzajında kazandığı anlamların Hayâlî'nin "serv" redifli kasidesindeki yansımaları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 273-287. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.960603>

Received/Geliş: 01 July/Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 21 January/Ocak 2022

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

some cases, except for the lover, the sultan, the vizier etc. has become simile element. The kaside that Hayâlî wrote for İbrahim Pasha and uses the word servi as a redif also draws attention at this point. The aim of this study is to evaluate the place of the cypress in Turkish culture and landscape in relation to the botanical characteristics of the cypress tree, and to examine the reflections of the meanings of the cypress in Hayâlî's kaside.

Keywords: Hayâlî, Kaside, Cypress Tree, Landscape, Poetry

Giriş

Serviler, botanik sınıflaması bakımından *Cupressaceae* familyasının *Cupressus sp.* cinsini oluşturmaktadır. *Cupressus sp.* cinsinin dünya genelinde yirmi civarında türü bulunmaktadır. Ancak Türkiye'de doğal olarak yetişen servi türü *Cupressus sempervirens*'tir (Anonim 2020a).

Cupressus sempervirens, Türkçe adıyla *Akdeniz servisi* ya da *adi servi* olarak bilinmektedir. Güney Avrupa, İran ve Türkiye'de doğal yayılış gösteren Akdeniz servisi; 20-30 metre boylanabilen, sütun şeklinde ya da yatay dallı, her dem yeşil bir ağaçtır. Taşlı, kumlu, kireçli topraklarda ve güneşli alanlarda iyi gelişim göstermektedir. Odunu çok sert ve dayanıklıdır (Anonim 2020b). Yaprakları koyu yeşil renkli, pulsu yapıda ve sürgünlerin üzerinde karşılıklı olarak sıkıca dizilmiştir. Sürgünlerin ortalarında yağ bezeleri bulunmaktadır (Çağlar, 2003: 66).

Akdeniz servisinin ülkemizde doğal yetişen iki varyetesi bulunmaktadır. Bunlar, dalları dik olan *Cupressus sempervirens var. pyramidalis* ve dalları yatay gelişen *Cupressus sempervirens var. horizontalis*'tir. Türk kültüründe kendine daha fazla yer edinen servi varyetesi ise dalları dik olan *Cupressus sempervirens var. pyramidalis*, yani piramit formu servidir (Resim 1). Piramit formu servi; ehrami servi, kara servi ya da mezarlık servisi olarak da adlandırılmaktadır. Türkiye'de Güney ve Batı Anadolu'da denize yakın bölgelerde yetişmektedir (Çağlar, 2003: 66). Koyu yeşil bir görünüme sahip olan piramit formu servi, daha çok park ve bahçelerde, mezarlıklarda ve kırsal alanlarda yol kenarlarında kullanılmaktadır (Torlak, 2013).

Resim 1: Piramit formu Akdeniz servisi (Anonim 2020c; Torlak, 2013)

Farklı medeniyetler tarafından bir peyzaj elemanı olarak kullanılan, Osmanlı döneminde kent peyzajının ve saltanat bahçelerinin vazgeçilmez unsuru olan Akdeniz servisi, alttan dallı ve konik bir yapıya sahiptir. Gençken yere yakın olan yeşil kısımları yaşı ilerledikçe doğal budama doğrultusunda yükselmektedir. Karanlık ortamları sevmeyen serviler, tepe sürgünleriyle güneşe yönelim göstermekte ve diğer ağaçlarla rekabete girmektedir. Böylece diğer bütün ağaçlar içinde uzun gövde boyuyla hemen fark edilmektedir (Çulpan, 1961: 20).

Servilerin ortalama yaşam süreleri 600-700 yıl civarındadır. Türkiye'de günümüze ulaşan en yaşlı serviler ise İstanbul Fenerbahçe Burnu'ndaki, Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait, yaşı 450'den fazla olan servilerdir (Mamikoğlu, 2007: 114-116)

Etrafa hoş kokular yayan servi ağacı, reçinesi ve güzel kokulu odununun yanı sıra yaptığı kimyasal etkileşimlerle toprağı temizleyen bir ağaçtır. Güzel kokulu reçinesiyle hem kendisini dış etkenlere karşı korumakta hem de mezarlıklarda toprakta meydana gelen biyolojik faaliyetler nedeniyle ortaya çıkan kokuları bastırmaktadır. Ayrıca mezarlıklarda çürüyen cesetlerden ortaya çıkan amonyağı henüz toprakta iken temizleyerek havaya karışmasını önlemektedir (Cebeci, 2019: 16-17). Bu durum, servilerin mezarlıklarda tercih edilme sebepleri arasında yer almaktadır.

Servi ağacının dalları, yaprakları ve kozalakları çeşitli bağırsak, mide, kadın hastalıkları, öksürük, nefes darlığı gibi hastalıkların tedavisinde; böcek ve yılan sokmaları başta olmak üzere farklı türden zehirlere karşı panzehir olarak kullanılmaktadır (Çulpan, 1961: 42). Ayrıca nem ile çürümeyen yapısıyla gemi yapımında, haşeratın türemesini engelleyen kokusuyla sandık yapımında ve içli bir sese sahip olduğu iddiasıyla kemençenin göğüs kısmında servi ağacından yararlanılmaktadır.

Serviler, Türk bahçe düzenleme sanatında önemli yeri olan ağaçlardan biridir. Peyzajın önemli bileşenlerinden olan mezarlıklar, yollar ve diğer yeşil alanlarda gölgeleme, renk, koku gibi etkilerinden dolayı tercih edilmiştir. Bunun yanında mimari, bezeme, süsleme ve edebiyat gibi alanlarda çeşitli dinî ve simgesel anlamlar yüklenerek kullanılmıştır. Türk kültüründe servilere yüklenen dinî ve simgesel anlamlar, kuşkusuz servilerin fiziksel ve estetik özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Bu çalışma, temelde iki amaca odaklanmaktadır. Çalışmanın birinci amacı, servi ağacının botanik özellikleriyle ilişkili olarak Türk kültüründe ve peyzajındaki yerini değerlendirmektir. Çalışmanın ikinci amacı ise Türk kültürü ve peyzajında servinin kazandığı anlamların Hayâlî'nin İbrahim Paşa için yazmış olduğu *serv* redifli kasidesindeki yansımalarını incelemektir.

Türk Kültüründe Servi

Servi ağacına, Türk peyzajında kullanımının yanında görsel sanatlar, mimari ve edebiyat gibi pek çok alanda rastlanılır. Örneğin servi ağacı, mezar taşlarında “ölüm ve faniliğin remzi” olarak, çeşmelerde ise yaşamın sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır (Cebeci, 2019: 19).

Servi ağacının Türk kültüründeki yansımalarını ilk olarak hayat ağacı motiflerinde görmek mümkündür. Hayat ağacı, mitolojilerde dünyanın merkezinde, semavî dinlerde ise cennette bulunduğu anlatılan, dünya kültürlerinde yer alan en eski ağaç formudur (Belli, 1982: 8). Türklerde İslamiyet'in kabulünden önce yaygın olan hayat ağacı motifinin kullanımı, İslamiyet'in kabulünden sonra da devam etmiştir. Saltuklular, Artuklular, Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılarda hayat ağacı motifi, mimari yapıların bezemesinde, mezar taşlarında ve bayraklarda kendine yer bulmuştur. Tarih boyunca da birçok ağaç türü hayat ağacı olarak sembolize edilmiştir. Türk kültüründe hayat ağacı olarak genelde kayın ağacı kullanılmıştır. Şamanlara göre de kayın ağacı Tanrı ile birlikte gökten inmiştir ve bu nedenle ayinlerde mutlaka kayın ağacı bulundurulmuştur. (Çoruhlu, 2002: 116). Bunun yanında servi ağacı, hayat ağacı olarak sembolize edilmiştir. Servilerin her dem yeşil olması, gökyüzüne doğru uzaması ve rüzgârda sağa-sola yatması, kutsal bir varlığa teslimiyet duygusu vermiştir (Erbek, 1986).

Serviler, uzun boyları ve daima yeşil kalmaları dolayısıyla “ebediyet”in sembolü olmuş ve mezardaki ata ruhlarının servi ağacı sayesinde göğe ulaştığına inanılmıştır (Ergun, 2004). Bu yönü ile servilere Türk peyzajının bir unsuru olarak mezarlıklarda sıkça rastlanmış ve serviler mezarlıklarla özdeşleştirilmiştir. Ayrıca servinin siyaha yakın koyu yeşil renginin, hüznün ve matem anımsatması, insanların ölümlerine olan özlemlerini ve matem duygularını servi ile remzetmesini sağlamıştır. Serviler mezarlıklarda hem fiziksel olarak kullanılmış hem de mezar taşlarına işlenmiştir (Şehit, 2011).

Servilerin ölümü çağrıştıran yapısı, Türk kültüründe mimariye de yansımıştır. Servilerin ölümü hatırlatan koyu renginin yanında göğe doğru yükselen dik yapısı, şehadet parmağına ve Arapçada Allah'ın ilk harfi olan Elif harfine benzetilmiştir ve Allah'ın teklifi servilerle ifade edilmiştir. Bu nedenle serviler; cami bahçelerinde, cami içi süslemelerinde ve mimari yapılarıdaki çinilerde motif olarak kendine yer bulmuştur (Torlak, 2013; Cebeci, 2019: 26).

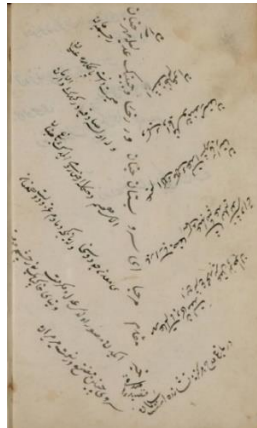

Resim 2: Mezar taşı, çini (Topkapı Sarayı Harem Dairesi), minyatür örnekleri (Matrakçı Nasuh Galata minyatürü) (Tosun, 2016; Anonim 2020d; Ortaylı, 1996: 304)

Resim 3: Servi motifli tezhip (Kankal, 2006: 57) ve çocuk şehzade kaftanı (Cebeci, 2019: 60)

Türk kültüründe önemli bir yeri bulunan servinin görseelliği şiire de yansımıştır. Servi; şiirde fiziksel özellikleri ve sembolik anlamlarının yanında şiirin yazılış formu şeklinde de kullanılmıştır. Sâdıkî'nin servi ağacı şeklinde kaleme aldığı şiiri (Şenödeyici, 2012: 89) bu hususta dikkat çekicidir:

Resim 4: Kaside-i Sâdıkî (Mecmû'a-i Eş'âr, 06 Mil Yz A 2150)

Servi ağacı Osmanlı döneminde bahçelerde yaygın olarak yer almış, hatta İstanbul'a gelen bütün seyyahların değinmeden geçmediği bir ağaç olmuştur. Bizans döneminde Boğaziçi'ni süslediği bilinen servilikler, Osmanlı zamanında değerini arttırmış, uzun ömrüyle çınarla birlikte imparatorluğun temsili olarak nitelendirilmiştir (Pala, 1997: 41). Ayrıca gemilerin direklerinde, sandık ve varil yapımında kullanılması ve esanslı yağları servinin peyzajdaki önemini korumasını sağlamıştır (Genç, 2021). Cumhuriyet döneminde ise serviler güzelliğin sembolü olmaya devam etse de son yıllarda daha ziyade mezarlık ağacı şeklinde anılmıştır.

Klasik Şiirde Servi ve Hayâlî'nin "Serv" Redifli Kasidesi

Servi; Arapçası *şeceretü'l-hayye* olan, *serv*, *selvi* şeklinde kullanımları bulunan Farsça bir kelimedir. Genellikle mezarlıklarla özdeşleştirilen servi, elif harfine benzemesinden ötürü tevhit inancının sembolüdür. Ayrıca İslam medeniyetinin simgesel bir unsuru hâline gelen servi; rüzgâr estiğinde çıkardığı sesin "Hû" lafzını çağrıştırması, ölümlerden çıkan kokuyu gidermesi, minareye benzemesi, kuşların yuva yapmasına elverişli olması gibi hususiyetleri dolayısıyla sosyal, kültürel ve dinî yaşam bakımından önemli bir yere sahiptir.

Türkçe divanlar üzerine yapılan taramalara bakıldığında sevgilinin boyu için kullanılan benzetmeler; *servi*, *sanavber*, *şimşâd*, *çınâr*, *'ar'ar*, *gül*, *nârven*, *Sidretü'l-müntehâ*, *Tûbâ*, *sancak* (*livâ*, *râyet*), *elif* kavramlarıyla ilgili olmuştur. Yani boy için yapılan benzetmeler ağaç ya da ağaçla ilişkili nesne veya kavramlardan seçilmiştir. Ayrıca *gül*, *şimşâd*, *çınâr*, *Tûbâ*, *Sidretü'l-müntehâ* da farklı inanç ve kültürlerde bulunan, cennetle ilişkilendirilen hayat ağacı ya da kutsal ağaç şeklinde nitelendirilen ağaçlardır. Sevgilinin boyuna benzetilen durumundaki bu ağaçlar, bir şekilde kutsal ağaç ya da hayat ağacıyla ilişkilendirilirken, en sık kullanım ise servi şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Yıldız, 2019: 168).

Klasik Türk şiirinde servi, kültürde kazandığı anlamlarla birlikte, çoğunlukla sevgili-boy-salmış ilgisinin kurulduğu bir ağaçtır. Serviler, fiziksel özellikleri bakımından uzun boylu; fakat ince ve düzgün yapılı ağaçlardır ve bu fiziksel özellikleri onları estetik kılmaktadır (Genç, 2021). Servilerin bu estetik yapısı ve rüzgârda nazlı bir şekilde salınışı, şiirde sevgilinin boyu ve yürüyüşü için bir benzetme unsuru olmuştur.

Servinin; *serv-i nâz*, *serv-i âzâd*, *serv-i sehî* adlarıyla üç çeşidi bulunur ve bunlar sevgiliyle alakalı şiirde geçer. Rüzgârda hafif salınışı nazlı oluşuna bağlanan serviye, *serv-i nâz*; başı göğe bakan, uzun ve dik boylu serviye, *serv-i âzâd*; yine uzun boyunun öne çıkarıldığı serviye ise *serv-i sehî* denilmektedir. *Serv-i hoş-hurâm*, *serv-i revân*, *serv-i hoş-reftâr*, *serv-i dilârâ*, *serv-i gül-endâm*, *serv-i bülend* ifadeleri ise şiirde en sık rastlanılan tamlamalardandır (Bayram, 2006: 279-282).

Servinin şiirlerde genellikle; sevgili, sultan, âşık, gelin gibi tipler; su, rüzgâr, koku gibi tabiat unsurları ya da şekil benzerliğine dayalı boy, âh, elif, minare vb. ile ilişkileri dikkate alınarak kullanıldığı görülür. Ayrıca diğer tabiat unsurlarından bitkiler ve hayvanlarla aynı beyit içinde farklı anlam ilgilerinin kurulduğu örnekler de vardır. Çiçeklerden gül, hayvanlardan ise servi üzerinde yuva yapan kuşlarla farklı benzetmeler yapılır. Kimi örneklerde ise serviyle ilgili bazı inanışlar öne çıkar (Özerden, 2015: 180). Örneğin; servi ağacının ölü kokusunu bastırma özelliği eskiler tarafından bilindiğinden mezarlıklar servi ile donatılır ve servilerin bulunduğu yerin altında bir ölü bulunma ihtimalinin ürpertisi duyulmuş. Başka bir inanç da şudur ki; servi, orada yatan kişi için bir şefaathesidir. Çünkü hafif bir rüzgârda serviler iki yana sallanırken "Hû" diye ses çıkarır ve servinin her "Hû" çekişinde, orada yatan kişinin bir günahı dökülmüş (Pala, 1997: 43-44). Bu durumdan kaynaklı servi ile mezar-mezarlık-ölüm ilgisi şiirde kendine sıkça yer bulur.

Kafiye ve vezinle birlikte şiirin yapı taşlarından olan redif; mısra sonlarında tekrar eden yazılışları anlamları aynı olan ek, kelime veya kelime gruplarını ifade etmektedir. Şiiri belli bir kavram ya da konu etrafında toplayan, onu çeşitli çağrışımlarla belli bir duygu ve düşünceye zemin hazırlayarak şiire yekâhenk denilen konu bütünlüğünü kazandıran (Akün, 2013: 76) bir unsurdur. Söyleyişini etkileyici yapmak isteyen şairler; anlatımı güçlendirmek, şiirde ahengi ve akıcılığı sağlamak için rediften yararlanmışlardır. Bazen şiire de ad olan redifler, şairlerin hayal dünyasına, mizaçlarına, yaşadıkları dönemin yapısına dair belli ipuçları vermiş; redif konusunda yaptığı seçimler ve kullandıkları rediflerle şiire bir söyleyiş zenginliği katmadaki maharetleri, şairin şairlik yönünü ortaya koymuştur. Ahengi sağlamada sıkça başvurulan redifin, diğer kelimelerle anlam ilişkisi kurarak şiirin anlam çerçevesini çizmesi ve bunların takibi, şiirin gelişimini izlemek açısından önemli olmuştur (Özgeriş, 2017: 876). Bu çalışmada ele alınan kasidenin redifi *serv* de bu manada dikkat çekmektedir. Ekseriyetle sevgilinin boyu için benzetme unsuru olan servi, bazen siyasi otorite ile alakalı olarak padişah, vezir gibi yöneticilerle özdeşleştirilmiştir. Hayâlî'nin İbrahim Paşa için kaleme aldığı kasidesi de buna bir örnek teşkil etmektedir. Serviye ait hususların ve serviyle yapılan benzetmelerin Hayâlî'nin kasidesinde İbrahim

Paşa'yı överken kullanıldığı görülür. Şairin *serv* kelimesini redif olarak seçmesi, özellikle memduhun doğruluk, dürüstlük, kararlılık, yücelik gibi çeşitli hasletlerine vurgu yapması yönünden önemli bir tercih olarak değerlendirilebilir.

Serv redifli kasidenin sahibi, 16. yüzyıl şairi Hayâlî, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşamış ve sultanın yakın dostluğunu kazanmış klasik Türk edebiyatının usta şairlerinden biridir. Vardar Yenice'sinden İstanbul'a gelmiş ve kısa zamanda şiirleriyle dikkat çekmiştir. Devrin sanat koruyucusu Defterdar İskender Çelebi'nin gayretleriyle Kanuni'nin damadı ve veziriazamı İbrahim Paşa'ya tanıtılmıştır. Şair böylece İbrahim Paşa'nın himayesine girmiş, Paşa onu ihsanlara boğduğu gibi diğer şairlerden de üstün tutmuştur. Hayâlî de gördüğü yakınlığa şiirleriyle cevap vermiştir. Onu öven "serv" redifli kasideyi kaleme almış, düğününü bir sûriye ile kutlamış, ölümüne murabba şeklinde bir mersiye yazmıştır (İsen, 2012: 188-189).

Makbul, Maktul, Frenk, Pargalı gibi lakaplarla anılan İbrahim Paşa ise önemli görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. Padişaha yakınlığı, nüfuz ve gücünün giderek artmasına yol açmış ve 1523 yılında Rumeli Beylerbeyliğiyle veziriazam olmuştur. Bu makamda on iki yıldan fazla bir süre kalmış, o zamana kadar rastlanılmayan ölçüde şan ve şerefe ulaşmıştır. Ayrıca dönemindeki siyasi olaylarda önemli roller üstlenmiştir. Birkaç dil bilen, tarihe meraklı, musikişinas bir devlet adamı olan İbrahim Paşa, cömertliğiyle, şair ve edipleri korumasıyla da tanınmıştır (Emecen, 2000: 333-335).

Hayâlî'nin İbrahim Paşa için yazdığı *serv* redifli kaside, Divan'ında "Kaside-i Serv Beray-i İbrahim Paşa" adıyla yer alır. *Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün* vezniyle kaleme alınan medhiye türündeki şiir, toplam 23 beyitten oluşur. Kaside nazım şeklinin genel tertibine uygun şekilde düzenlenen kasidede; 1-9 arasındaki beyitler nesib bölümünü, 10-18 arasındaki beyitler medhiye/maksud bölümünü, 19-21 arasındaki beyitler fahriye bölümünü, 22-23 arasındaki beyitler ise dua bölümünü ihtiva eder. Beyit sayısı noktasında kasideye bakıldığında ise nesib bölümünün beyit sayısının fazlalığı görülür. Şair burada; sevgiliyle özdeşleştirilen serviyi, onun boyunu, yüceliğini, azizliğini, teklisini anlatır. Servi ağacının fiziki hususiyetlerini sevgilinin özellikleriyle bağdaştırarak söyleyiş güzelliğiyle, arka planda da Paşa'yı işaret ederek aktarır. Servinin hayat ağacı şeklinde kazandığı anlamın izlerine de şairin kasidesinde rastlamak mümkündür. Evrenin merkezinde bulunduğu inanılan hayat ağacı, insanın dünya macerasının sebebidir. Şiirde de âşığın varlık sebebi, serviye (hayat ağacına) benzeyen sevgilidir. Ayrıca hayat ağacının kutsallığı, yaratılışı, ölümsüzlüğü, sırta ulaşmayı simgelemesi ve bu özelliklerin sevgili tipinin özellikleriyle aynı olması dikkat çekicidir (Yıldız, 2019: 170). Hayat ağacının teklisi, benzersizliği, koruyuculuğu Hayâlî'nin kasidesinde, serv motifiyle Paşa'ya yüklenen vasıflar şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bahçe, Osmanlı şiirinin önemli bir malzemesi olduğu gibi, Osmanlı hayatının da vazgeçilmez bir parçasıdır. Türk kültüründe geleneksel bahçeler sadece süs için değil; dinlenmek, eğlenmek, çiçek ve sebze yetiştirmek için de kullanılır. Bununla birlikte bahçeler, duygusal vurguyu özellikle yansıtır. Özenle seçilmiş, sınırlı sayıda ağaç ve çiçek bulunan, düzenli, insanın güzelliği temaşa edebileceği en kusursuz yer, bahçedir (gülşendir). Bu ideal bahçe ise ideal sevgiliyi sembolize eder (Andrews, 2012: 127). Bahçe gibi şiir öğelerinin gerçek hayattaki karşılığı olan kavramlar, geniş hayat etkinlikleri yelpazesi için geçerli bir bağlamın parçasını oluşturur. Şiirsel bahçelerin yankıları, kuşkusuz anlamlarının çoğunu şiire borçludur (Andrews, 2012: 193). Servi ise ideal bahçe yorumlaması içinde ön plana çıkan bir ağaçtır. Hayâlî, kasidesi için, bu bahçenin esas kahramanlarından olan serviyi seçer; sevgilinin/otorite sahibinin gölgesinde, korumasında huzura, rahata ermesini şiir öğeleriyle aktarır.

Şair kasidesine servinin sevgili-boy ilgisiyle başlar. Işığı seven servi, ışığa yönelim göstermekte ve ışığa ulaşmak için tepe sürgünleriyle diğer bitkilerle rekabet ederek onların boyunu geçmektedir. Bu durum servilerin düzgün bir forma ve uzun boya ulaşmasını sağlamaktadır. Servinin en belirgin özelliğinin anlatıldığı ilk beyitte servi, bu kez diğer ağaçlarla değil, sevgiliyle bir yarışa girmektedir. Boyunu sevgilinin boyuna benzetmeye çalışmakta, servinin kendini aşırı yüksek tutma çabası bundan ileri gelmektedir:

Kaddine benzedir özünü ey nigâr serv

Kendiyi iken aşırı yüksek tutar serv (K11-1) (Tarlan, 1992: 42-43)

İkinci beyitte servi ile çiçeklerin sultanı gül arasındaki ilişki anlatılır. Beyitte rengi, kokusu, şekli vd. unsurlarla benzetme unsuru olarak şiirde sıkça kullanılan gül, servinin karşısında yakasını çâk eder; yani etrafındaki yeşil yapraklarını yırtar, açılır (Pala, 2005: 171). Servi ise bu durumdan incinip başını eğer. Bu betimleme aslında servinin fiziksel özelliğiyle ilgilidir. Servinin taze tepe sürgünleri daha yumuşak yapıda olduğu için düz gövdesinin aksine eğik bir vaziyette durur. Bu hâliyle mahcubiyetle başını eğen bir insan gibidir. Şair ise servinin bu durumunu gülün güzelliği karşısında incinip başını eğmesi şeklinde yorumlar. Ayrıca gül, bahar mevsiminde açmak için suya fazla ihtiyaç duyar. Servinin mukavemeti ise su içinde artar (Çulpan, 1961: 14):

Gördi ki gül yakasını karşında etdi çâk

Gülşende incinip ana başın salar serv (K11-2)

Servi ağacı, üzerinde tohumları bulunmasına rağmen meyvesiz bir ağaç olarak bilinir. Aşağıdaki beyitte ise Hayâlî, servi ağacının meyvesiz oluşunu sevgilinin vefa göstermemesiyle ilişkili anlatmaktadır. Âşık için sevgiliye kavuşma, sevgilinin meyve vermesi şeklinde nitelendirilmektedir. Eğer sevgili âşiğa meyvesinden verirse vuslat gerçekleşecek ve âşık isteğine ulaşacaktır. Fakat sevgili sürekli cefa çektiren bir özelliğe sahiptir. Servi ağacı nasıl meyvesiz bir ağaçsa ve bu durum doğalsa, sevgilinin vefa göstermemesi de şaşılacak bir durum değildir:

Sen kaddi nahl bana vefâ etmesen n'ola

Bâg-ı cihânda olduğu yok meyvedâr serv (K11-3)

Serviler su kenarlarında kullanılmışlardır. Dolayısıyla şiirde serviyle alakalı su-gözyaşı ilgileri de karşımıza çıkmaktadır. Âşığın gözü sürekli yaşlı olduğundan sevgilinin servi boyu âşığın gözünü mesken tutmakta ve âşığın gönlü gözyaşı gibi akıp sevgiliye gitmek, gözyaşıyla servi boyu sevgiliyi kucaklamak ister (Erdoğan, 2013: 411). Ayrıca âşığın kalbi bir akarsu gibi servi boyunun ayağına düşüp yüz sürer. Âşığın gözyaşı ırmağı, sevgilinin servi boyuna karşı akar durur (Kurnaz, 2012: 183). Hayâlî de kasidesinde serv-su münasebetini farklı bir yönden kurar. Düz hatlara sahip olan servi, akan suya karşı durup güzel, parlak bir gazel okuyan şair gibidir:

Âb-ı revâna karşı durup râstî bu gün

Mevzûn okurdu bir gazel-i âbdâr serv (K11-4)

O şiiri dinlerken şairin hatırına servi boyu sevgilinin okuduğu bu Türkçe kafiyeli şiir gelir:

Ol şi'ri gûş ederken o dem geldi yâdıma

Bu nazm-ı Türki-kâfiyeyi derdi yâr-ı serv (K11-5)

Dünyada eşi benzeri bulunmayan sevgili, yapısı gereği nazlı ve işvelidir. Sevgilinin bu yönünü servinin nazlı salınışıyla bağlantılı ele alan Hayâlî, arka planda serviye benzettiği Paşa'nın eşsiz biri olduğunu, "Cihan bağında binlerce servi bulunsa da onun boyu gibi cilveli boyu bulunan servi yoktur." diyerek vurgulamaktadır. Memduhunun eşsizliğini benzetme yoluyla dile getirmektedir:

Bâg-ı cihânda vardır egerçi hezâr serv

Yohdur velî boyun gibi bir şîvedâr serv (K11-6)

Sevgilinin zulmettiği, her zaman aşk acısı çeken âşık, ölümün eşiğine gelmektedir. İslamî ve tasavvufî düşüncenin etkisiyle de ölüme bakış, dünya ve onun zorluklarından kurtuluş, ebedî mutluluğa ilk adım şeklinde nitelendirildiğinden olağan bir durum olarak aktarılır. Âşık, her zaman bu ruh hâliyle iç içe bulunur ve ölmeden önce veya sonra özellikle sevgiliden bir takım isteklerde bulunur (Kaplan, 2010: 288-289). Bu istekler arasında sevgiliyle ilişkilendirilen serviden de bahsedilir. Âşık, sevgilinin servi boyunun hasretiyle ölmesi durumunda tabutunun serviden yapılmasını vasiyet etmekte, öldükten sonra ona yakın olma arzusuyla servinin gölgesinin düştüğü yere gömülmeyi, mezarının başına servi ağacının dikilmesini istemekte, teselliyi bunda görmektedir.

Sonraki beyitte servinin kullanım yerlerinden birine değinen Hayâlî, sevgilinin gamından ötürü dayanamayacak noktaya gelip kendini asarsa eğer, urganının sümbülden, darağacının serviden yapılmasını istemektedir. Sevgiliyle özdeşleştirilen servi, âşğın canına kıymasına araç olduğu gibi, âşğın ölmeden önce sevgiliyle son teması şeklinde değerlendirilebilir:

Zülf ü kadın gamından eger kendimi asam
Sünbül den eyleyen resenim ola dâr serv (K11-7)

Servinin genç iken yere yakın olan yeşil kısımları, yaşı ilerledikçe tabii budama doğrultusunda yükselmektedir. Şair servinin bu durumunu “yükünü yukarı yığmak” şeklinde ifade etmekte; serviyi de nazlı, işveli ve bir güzellik timsali olan yeni geline benzetmektedir:

Çün nev-‘arûs-ı gülşen-i bâğ-ı zemânedir
Yükün yukaru yıgar ise vechi var serv (K11-8)

Bir yabani güvercin olan *kumru*, *üveyik kuşu*, *fahte* yırtıcı kuşlardan kendini muhafaza etmek için servi üzerine konmaktadır. O yüzden fahte-serv mazmunu şiirde yer almaktadır. Ayrıca servi bulunan yerlerde yılan da bulunur. Bunun sebebi ise servi ağacına yuva yapan kuşların yavrularını yemeye haris olmalarıdır (Onay, 2009: 188). Öte yandan servi, kusursuz boyuyla vahdetin ve Tanrının; servide yuva yapan, boynundaki kölelik çemberine benzeyen tüyleriyle (tavk) kumru (fahte, üveyik), kulun ve gönlün timsalidir. Dallara konan kumrular servinin boyunu överken aslında Allah’ın birliğini dile getirmektedir (Ceylan, 2007: 174-175). Hayâlî ise kasidesinde servinin kuşlarla ilişkisini bülbül üzerinden kurgular. Güzel ve nağmeli sesiyle bülbül, minareye çıkıp Kur’an okuyan biri gibidir. Servi ise şekil itibarıyla minareye benzemektedir:

Gül câmi‘ olupdurur ey gonca leb çemen
Mukri’dür anda bülbül-i şeydâ menâr serv (K11-9)

Aşağıdaki beyitte şair, servinin, bir şahın ayağının toprağını ele geçirip başına taç yaptığında aynı padişah gibi taç sahibi olacağını söylemektedir. Şairin nezdinde Paşa, bir hükümdara ait niteliklere haizdir:

Ger bir şehin ele getirip hâk-i pâyını
Başına efsar edip ola tâcdâr serv (K11-10)

Şair diğer beyitte; Kur’an’da da adı geçen, beşerî ilmin son hududu kabul edilen Sidre ağacından ve cennette bulunan, dalları tüm cenneti gölgeleyen ilahî ağaç Tûbâ’dan (Devellioğlu, 2017: 1110, 1294) bahsederek serviyi ilgisini kurmuştur. Klasik Türk edebiyatında Sidre ve Tûbâ, servi gibi, sevgilinin boyunun uzunluğunu ve endamının güzelliğini ifade etmekte; Hz. Muhammet’in boyu için “kadd-i Tûbâ”, derecesi için “Sidre-makam” tabirleri kullanılmaktadır. Ayrıca sidre ağacı; ululuğu, gölgesinin genişliği, altından nehirlerin doğması, meleklerin makamı olması gibi sebeplerle maddi ve manevi zenginliğin kaynağı şeklinde de yorumlanmaktadır (Uzun, 2009: 153). Bu ağaçların birer temsil olabileceği göz önünde alındığında ise beyitte Paşa’nın konumunun, namının yüceliği işaret edilmektedir:

Kimdir o mâh-ı Sidre-nişîn ü felek-makâm
Kim sevdi Tûbî boyunu bî-ihityâr serv (K11-11)

Servinin dalları rüzgârda kolay kolay sallanmadığı için sabırlı, ağırbaşlı ve temkinli bir manzarası vardır. İbrahim Paşa’nın himayesindeki şairlerden olan Hayâlî sonraki beyitte, Rumeli Beylerbeyi ve adil padişahın paşası İbrahim Paşa’nın aşkının rüzgârıyla, kararlı duruşuyla bilinen servinin bile kararsızlaştığını söylemektedir:

Paşa-yı Şâh-ı ‘âdil ü Beglerbegi-i Rûm
K’oldı havâ-yı ‘aşkı ile bî-karâr serv (K11-12)

Özellikle ehrami servinin gövde ve dalları dikey olarak göğe yükselir. Başka cins ağaçlardaki gibi dalları yana yatık değildir (Çulpan, 1961: 15). Rüzgârda hafif hafif sallanmasıyla birlikte servinin bu görünümü, ellerini yukarı açıp dua eden birini andırır. Şair de bu durumu âşık konumundaki servinin sevgiliden (Paşa'dan) ayrılmamak için gece gündüz dua etmesi şeklinde anlatır:

Şâm-ı firâka sen mehi tuş olmasın deyu

El götürüp diler bunu leyl ü nehâr serv (K11-13)

Diğer beyitte yine âşık konumunda olan servi, sevgilinin (Paşa'nın) fidan boyunu seyretmek için yıllarca yolunu gözler:

Bir gün boyun nihâlini seyr eylesem deyu

Yıllarla yollar üzre çeker intizâr serv (K11-14)

Makamı yüce, adaletli, vakar sahibi gibi özellikleriyle Paşa'yı öven şair, onun savaş alanındaki maharetini vurgularken şekil itibarıyla mızrak-serv ilgisini kurar. Aynı zamanda şair, servinin başka bir kullanım yerine de değinir. İbranice Berösch, Aramca Beroth denilen bir ağacın mızrak ucu olarak kullanıldığı, bunun da sert ve dayanıklı servi ya da sedirden olabileceği düşünülür (Çulpan, 1961: 157). Bu bilgiden hareketle mızrak, hem şekil olarak serviyeye benzemek hem de serviden yapılmaktadır. Beyitte mızrağın düşmanda açtığı yaralar servi dikilmesi şeklinde aktarılırken; düşmanın kanı ise savaş meydanını lale bahçesine çevirir:

Meydân-ı rezmi hûn-ı 'adûn etdi lâlezar

Sen nîzelerle dikdin ana sad hezâr serv (K11-15)

Servi ağacı şiiirde, gül gibi, genellikle bağ, bahçe tasvirlerinde, baharın anlatıldığı kasidelerde karşımıza çıkmaktadır. Hayâlî de kasidesinde serviyi gül ile birlikte anar. Paşa'nın adaletine vurgu yaparken onu adalet bağındaki güllerin şahı şeklinde tasavvur eder:

Dogrusu bu durur ki bu gün bâg-ı 'adlde

Sen şâh-ı gülsün ey yüzü gül şehriyâr serv (K11-16)

Kararlı duruş yönüyle Paşa'yı serviyeye benzeten şair, onun vakar sahibi olduğunu ve kimsenin onun gibi birini (serviyi) görmediğini dile getirmektedir. Temkinli davranan Paşa, heveslere asla meyil etmemiştir ve bu durum, servinin meyvesiz oluşuyla ilişkilendirilir:

Bir servdir ki koşmadı hergiz havâya bâr

Kim gördü bir anun gibi sâhib-vakâr serv (K11-17)

Serv, uzun boyuyla diğer ağaçların yukarısında bulunmaktadır. Şair bu durumu servinin özgür oluşu şeklinde nitelendirip, servinin bununla övündüğünü dile getirir. Kasidenin İbrahim Paşa'ya yazıldığı ve servinin onu övmeye tercih edildiği göz önüne alındığında "âzâdelik" ifadesi Paşa'nın gençliğinde esir edilmesini ve daha sonra İstanbul'a getirilip (Zavotçu, 2006: 244) bu esirlikten kurtulmasını hatırlatır. Veziriazamlık makamına kadar yükselen Paşa'ya âlem kul olmakla iftihar eder:

'Âlem ana kul olmagıla fahr eder bu gün

Âzâdelikle gerçi eder iftihâr serv (K11-18)

19. beyitle fahriye bölümüne başlayan şair, burada hem kendi övgüsünü hem de memduhunun eşsizliğini, teklîğini anlatır. Hayâlî'nin övgüsüne, serviyeye anlattığı Paşa layıktır. Şairin kasidesi mana bahçesidir ve orada sadece servi vardır, başka ağaca yer yoktur:

Bâg-ı ma'âni oldı kasîdem benim Şehâ

Gayrı dirahat anda yog illâ ki var serv (K11-19)

Diğer beyitte şair, kendi şiirinin daimiliğini belirtmek için şiiriyle servinin uzun yaşaması arasında bağ kurarak, şiir bahçesine yadigâr kalacak bir servi diktiğini dile getirmektedir:

Ben ol Hayâlîyim ki beni egmeden cihân

Dikdim bu nazm bâgına bir yâdigâr serv (K11-20)

Servinin gölgesi, ferahlık, huzur, güven, koruma duygularını ifade etmektedir. Ayrıca servinin Arap harfleriyle yazılışında noktalı harfin bulunmayışı “Kimse boyuna yetişemez, üstüne bir nokta koyamaz.” söylemlerine konu olmuştur. Servinin boyunun uzunluğu ve düzgünlüğü şairlerin şiirlerinin düzgünlüğünü, akıcılığını, güzelliğini anlatmada da yararlanılan bir husus konumundadır (Özerden, 2015: 15). Hayâlî, bütün bu hususları aşağıdaki beyitte dile getirirken hem servi şeklinde nitelendirdiği Paşa'nın himayesinde bulunduğunu, onun servi gibi yüce ve koruyucu olduğunu vurgular hem de kendi şiirinin güzelliğini belirtmek için şiirindeki her beyti servi şeklinde nitelendirir. Servinin satır, servinin gölgesinin yazı şeklinde tasavvur edildiği beyitte şaire göre, servinin üzerindeki tohumlar da yazıdaki noktalardır:

Serv oldı satrı sâyesi hat tohumdur nukat

Her beytime desem n'ola ey gül-'izâr serv (K11-21)

Ayrıca yukarıdaki beyitte “gül-'izâr” ifadesi, şiirde yer edinen serviye gül aşılama bahsine gönderme yapmaktadır. Serviye gül aşılama, olası bir durum değildir; zira bitkilerde aşılama, iki farklı canlı bitki dokusunun birleştirilerek tek bir bitki gibi büyüme ve gelişmelerinin sağlanmasıdır (Kazaz, 2020). Bitkilerde aşılamanın yapılabilmesi için en temel şartlardan biri, taksonomik özelliklerin uyumasıdır. Bitkiler taksonomik (botanik) olarak tür, cins, aile (familya), takım, sınıf, şube, alem olarak sınıflandırılırlar ve tür, en temel birimi oluşturur. Türlerin altında ise alt türler (kültür formları, çeşit, varyete) olabilmektedir. Bitkilerde aşılama aynı tür içindeki aynı ya da farklı çeşitler arasında, aynı cins içerisinde farklı türler arasında veya aynı aile (familya) içerisindeki farklı cinsler arasında yapılabilmektedir (Anonim 2020e). Fakat aynı ya da farklı takım içerisindeki farklı familyalara ait bitkiler arasında aşılama yapılamamaktadır. Servi bitkisi, taksonomik sınıflama bakımından *Pinales* takımının içerisindeki *Cupressaceae* familyasının *Cupressus* cinsini oluşturmaktadır. Gül bitkisi ise *Rosales* takımı içerisindeki *Rosaceae* familyasının *Rosa* cinsini oluşturmaktadır (TÜBİVES 2020). Dolayısıyla servi bitkisine gül aşılması biyolojik olarak mümkün değildir. Bununla beraber gül (*Rosa sp.*) cinsine ait çok sayıda sarmaşık gül türü bulunmaktadır. Sarmaşık güller; 3-6 ve bazen de 8 metreye kadar boylanabilen, yumuşak odunlu bir gövdeye sahip olan, yere yatık veya bir desteğe tutunarak büyüeyen bitkilerdir (Özçelik, 2018: 8). Gölge alanları seven sarmaşık güller geçmişten günümüze kamelyaların etrafında, bahçe duvarlarının dibinde, kapı girişlerindeki kemerlerde veya başka bitkilerin yanında onlara sardırılarak kullanılmışlardır. Servilerin dibine dikilen sarmaşık güller, servi ağacının uzun ve düzgün formunu kendisi için destek olarak büyümektedir. Bu şekilde hem gülün büyümesi sağlanırken hem de servi ağacının siyaha yakın koyu yeşil dokusu, gül çiçekleriyle renklendirilir ve adeta serviye gül aşılması gibi yekpare bir görüntü elde edilir. Şair de bu beyitte sarmaşık gülünün sarıldığı servi imajını çizmektedir.

Serviler, her mevsim yeşil kalışı ve yaprak dökmeyişiyle de şiirde yer almaktadır. Rüzgâr, kar gibi doğa olayları serviye etkilemez, kararlı duruşunu bozamaz. Bu özelliğinden ötürü servinin güzelliğine noksanlık gelmez, başı yüce olmaya devam eder. Hayâlî aşağıdaki beyitte servinin bu yönünü dile getirip İbrahim Paşa'nın yüce, kararlı ve doğru duruşlu olduğunu belirtir, ona duada bulunur:

‘Ömrün nihâli tâze vü ter ola nitekim

Ser-sebz ü ser-firâz ola vü ber-karâr serv (K11-22)

Servinin her daim yeşil kalışı, “yeşil giymek” şeklinde tanımlanır. Yeşil yaprakları servinin giysisidir. Servinin tasavvufî manaları dikkate alındığında, âlem bir tekkedir ve servi orada derviş gibi yeşil giysiler giymektedir. Beyitte bu yeşil giymiş servi, Paşa'dır:

Geldikce berg-i sebz ile dogruluban şehâ

Bu tekyegâh-ı ‘âleme dervîşvâr serv (K11-23)

Sonuç

Dünya genelinde yirmi civarında türü olan ve ülkemizde sadece *Cupressus sempervires* (Adi servi veya Akdeniz servisi) adındaki bir türü doğal yayılış gösteren servi, Türk kültüründe somut (fiziki) kullanımının yanı sıra soyut (mistik-sembolik) anlamlarıyla kendine yer bulmuştur.

Servi, somut (fiziki) olarak parklara, bahçelere, yol kenarlarına ve mezarlıklara dikilen bir ağaç cinsidir. Özellikle Osmanlı Devleti döneminde kent peyzajının ve saltanat bahçelerinin vazgeçilmez unsuru konumundaki servi; yaşam süresi, güzel kokulu odunu, reçinesi, her dem yeşil olması ve düzgün formu gibi özellikleriyle peyzajda yer edinmiş, serviden görsel sanatlar, mimari, edebiyat, tıp gibi pek çok alanda yararlanılmıştır. Her ne kadar servi ağacının, piramit servi (*Cupressus sempervirens* var. *pyramidalis*) adındaki bir kültür formunun mezarlıklarda tercih edilmesinden dolayı servi, mezarlık ağacı olarak anılmışsa da cami bahçelerinde, cami içi süslemelerde, çinilerde, mezar taşlarında, kıyafet motiflerinde, şiirlerin görsel formunda vs. kullanılarak; kültürde dinî ve sembolik anlamlarıyla kendine yer bulmuştur. Örneğin; elif harfine benzemesinden ötürü tevhit inancının sembolü olmuştur. Bununla birlikte servi, Türk-İslam medeniyetinin simgesel bir unsurudur. Rüzgâr estiğinde çıkardığı sesin “Hû” lafzını çağrıştırması, ölümlerden çıkan kokuyu gidermesi, minareye benzemesi, kuşların yuva yapmasına elverişli olması kültürde kazandığı anlamlardan birkaçıdır.

Klasik Türk şiirinde ise servi; peyzajda ve kültürde kazandığı anlamlarla birlikte, çoğunlukla sevgili-boy-salınış ilgisi kurulan ve şiirde en çok bahsi geçen ağaçtır. Özellikle uzun ve düzgün yapısıyla, rüzgârda nazlı bir şekilde salınışıyla şiirde yer edinmektedir.

Klasik Türk şiirinde sevgiliyle özdeşleştirilen servi ağacının çalışmamızın konusu olan Hayâlî’nin kasidesinde sevgiliden farklı bir kişiyi, bir veziri övmeye tercih edildiği görülmektedir. Şair, İbrahim Paşa’yı överken serviyeye ait hususlardan ve serviyeye yapılan benzetmelerden yararlanmakta; Paşa’yı makamı yüce, adaletli, vakar sahibi, kararlı, eşsiz biri olarak tasvir etmektedir. Ayrıca şairin serv kelimesini redif olarak seçmesi, doğruluk, dürüstlük, kararlılık, yücelik vurgusunu yapması bakımından dikkat çekmektedir. Serviyeye ait özellikleri İbrahim Paşa’yı överken kullanan şair, bir ağacın peyzajdaki ve kültürdeki manalarını şiire yansıtılmaktadır.

Kaynakça

- Akün, Ö. F. (2013). *Divan edebiyatı*. İstanbul: İSAM Yay.
- Andrews, W. G. (2012). *Şiirin sesi toplumun şarkısı* (Tansel Güney, Çev.). İstanbul: İletişim Yay.
- Anonim (2020a). (Erişim: 02.04.2020), <https://www.bitki.vt.itu.edu.tr/vt/report.php?sor=343>
- Anonim (2020b). (Erişim: 02.04.2020), <http://www.tubives.com/>
- Anonim (2020c). Mezarlık servisi. (Erişim: 06.04.2020), <http://agaclar.net/galeri/showimage.php?i=13528&c=333>
- Anonim (2020d). Topkapı Sarayı ve muhteşem çiniler 2. (Erişim: 06.04.2020), <http://blog.istanbul1881.com/topkapi-sarayi-harem-dairesi-ve-muhtesem-ciniler/>
- Anonim (2020e). Bahçe bitkilerinde çoğaltma ders notu. (Erişim: 12.05.2020), https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/112452/mod_resource/content/0/BAH%C3%87E%20B%C4%B0TK%C4%B0LER%C4%B0NDE%20C3%87O%C4%9EALTMA%20DERS%20NOTU-10%20HAFTA.pdf
- Bayram, Y. (2006). *Servi*. Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü 5. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.

- Belli, O. (1982). *Urartularda hayat ağacı inancı*. Anadolu Araştırmaları VIII.
- Cebeci, M. A. (2019). *İstanbul peyzaj kültüründe servi ağacının yeri* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Ceylan, Ö. (2007). *Kuşlar divanı Osmanlı şiir kuşları*. İstanbul: Kapı Yay.
- Çağlar, Y. (2003). *Dendroloji (Ağaçbilim) ve orman ekolojisi*. Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği Yay., 3.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- Çulpan, C. (1961). *Antik devirden zamanımıza kadar ilahiyat-edebiyat-tıp ve sanat tarihinde serviler I-II*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Emecen, F. (2000). İbrâhim Paşa, Makbul. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 21, 333-335.
- Erbek, G. (1986). Hayat ağacı motifi I. *Antika Dergisi*, 15.
- Erdoğan, M. (2013). *Güzellik unsurlarıyla divan şiirinde sevgili*. İstanbul: Kitabevi.
- Ergun, P. (2004). *Türk kültüründe ağaç kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.
- Devellioğlu, F. (2017). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Genç, M. (2021). Ölümsüzlüğün ve doğruluğun simgesi: servi ağacı (mezarlık servisi (Cupressus sempervirens)). *Plant: Peyzaj ve Süs Bitkiciliği Dergisi* (Erişim: 12.10.2021), <https://www.plantdergisi.com/orman-muhendisi-mehmet-genc-2/olumsuzlugun-ve-dogrulugun-simesi-servi-agaci-mezarlik-servisi-cupressus-sempervirens.html>
- İsen, M. (2012). *Dile duran ölüm klasik Türk edebiyatında mersiyeler*. İstanbul: Kapı Yay.
- Kankal, R. (2016). Türk kültüründe servi ağacı. *Yunus Emre Enstitüsü Türkiye'nin Kültür Dergisi*, 11, 50-57.
- Kaplan, Y. (2010). Divan şiirinde ölüm karşısında âşikların istekleri. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5/3, 291-313.
- Kazaz, S. (2020). Süs bitkileri yetiştiriciliği dersi notları. (Erişim: 12.05.2020), https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/3303/mod_resource/content/0/3_VEGETAT%C4%B0F%20%C3%87O%C4%9EALTMA%20Y%C3%96NTEMLER%C4%B0%2C%20A%C5%9E1%20%C4%B0LE%20%C3%87O%C4%9EALTMA.pdf
- Kurnaz, C. (2012). *Hayâlî bey divanı tahlili*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yay.
- Mamikoğlu, N. G. (2008). *Türkiye'nin ağaçları ve çaluları*. İstanbul: Ofset Filmcilik ve Matbaacılık.
- Mecmû'a-i Eş'âr, Kaside-i Sâdikî, Milli Kütüphane El Yazması Eserler: 06 Mil Yz A 2150.
- Onay, A. T. (2009). *Açıklamalı divan şiiri sözlüğü: eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı*. İstanbul: H Yay.
- Ortaylı, İ. (1996). Galata. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13, 303-307.
- Özerden, G. (2015). Divan şiirinde servi (15. ve 16. yüzyıllar) (Yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Özçelik, H. (2018). Türkiye güllerinin adları ve teknik terimleri. *Avrasya Terim Dergisi*, 6 (2), 1-23
- Özgeriş, M. M. (2017). Klasik Türk şiirinde kalem redifli şiirler. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları/Makaleler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Pala, İ. (1997). Serviler ve çınarlar. *Kendini Yazan Ağaç Türk Edebiyatından Seçme Ağaç Şiirleri, Hikâyeleri, Yazıları*. İstanbul: Seçil Ofset, 35-60.
- ..... (2005). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yay.

- Şehit, Z.(2011).Osmanlı mezar taşlarında semboller. (Erişim: 02.03.2020), <https://tarihvetoplum.wordpress.com/2011/01/17/57/#comments>
- Şenödeyici, Ö. (2012). *Osmanlı'nın görsel şiirleri*. İstanbul: Kesit Yay.
- Tarlan, A. N. (1992). *Hayâlî divanı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Torlak, H. (2013). Anadolu kültüründe ağaçlar: ölümün ve karanlıkların ağacı servi (selvi). (Erişim: 02.03.2020), <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2013/10/01/anadolu-kulturunde-agaclar-olumun-ve-karanliklarin-agaci-servi-selvi/>
- Tosun, M.D. (2016). Servi-Selvi ağacının hikâyesi. (Erişim: 02.03.2020), <https://muratdursuntosun.wordpress.com/2016/05/31/servi-selvi-agacinin-hikayesi/>
- TÜBİVES (2020). Türkiye Bitkileri Veri Servisi. (Erişim: 12.05.2020), <http://www.tubives.com/>
- Uzun, M. (2009). Sidretü'l-müntehâ. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 37, 152-153.
- Yıldız, A. (2019). Servi boylu yılan saçlı sevgilinin başka bir düzlemde okunma denemesi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (4), 164-178.
- Zavotçu, G. (2006). *Divan edebiyatı kişiler-kişilikler sözlüğü*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 60 İkinci yazar/Second author % 20 üçüncü Yazar/Third author % 20.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Extended Abstract

Introduction

Cypress is a plant with around twenty species worldwide. A species known as Mediterranean cypress or common cypress has a natural distribution in our country. The cypress, which is an indispensable element of urban landscape and sultanate gardens, is mostly used in parks and gardens, cemeteries and roadsides in rural areas. Although it is more commonly referred to as a cemetery tree lately, cypresses are took place in mosque gardens, interior decorations and tiles, tombstones, clothing motifs, visual form of poems etc. Some features of the cypress gave it religious and symbolic meanings. In addition, the cypress tree is symbolized as the tree of life. The fact that the cypresses are evergreen, stretching towards the sky and tilting left and right in the wind gave a sense of surrender to a sacred being. Cypresses have been the symbol of "eternity" due to their tall stature and always being green, and it was believed that the spirits of ancestors in the tomb reached the sky thanks to the cypress tree. With this aspect, cypresses were frequently encountered in cemeteries as an element of the Turkish landscape and cypresses were identified with cemeteries. In addition, the dark green color of the cypress, which is close to black, reminds me of sadness and mourning, enabling people to emulate their longing and mourning feelings for their dead with cypress. Cypresses were used both physically and inscribed on tombstones in cemeteries.

In classical Turkish poetry, the cypress with the meanings it has gained in culture, it has mostly been a tree where the lover, lover's height, swing interest is established. Cypresses are tall in terms of physical characteristics; but they are thin and well-structured trees and these physical properties make them aesthetic. This aesthetic structure of the cypresses and their coy sway in the wind has been a metaphor for the lover's height and gait in poetry.

The cypress in the poems is generally; types such as lover, sultan, lover, bride; natural elements such as water, wind, smell, or size, ah, elif, minare etc., based on shape similarity. Taken into account in relation to there are also examples in which different meanings are established in the same couplet with plants and animals from other elements of nature. Different comparisons are made with the birds that make their nests on roses from flowers and cypresses from animals. In some examples, some beliefs about cypress come to the fore.

This study mainly focuses on two objectives. The first aim of the study is to evaluate the place of the cypress tree in Turkish culture and landscape in relation to its botanical characteristics. The second aim of the study is to examine the reflections of the meanings of the cypress in Turkish culture and landscape in the kaside of serv redif written by Hayâlî for İbrahim Pasha.

Method

This study was carried out in two stages. In the first stage of the study, literature review was made and the meanings of the cypress tree in Turkish culture and landscape were examined. In the second stage of the study, the reflections of these meanings were followed in the poem of Hayâlî, who is a 16th century poet, written in kaside verse.

Conclusion

The cypress, which has around twenty species around the world and only one species named *Cupressus sempervires* (Common cypress or Mediterranean cypress) in Turkey, has a natural distribution, has found its place in Turkish culture with its abstract (mystical-symbolic) meanings as well as its concrete (physical) use.

Cypresses have physically gained an important place in Turkish gardening art and have been used for their physical properties such as shading, color, odor and form in cemeteries, roads and other green areas, which are important components of the landscape. The importance given to the cypresses in the Turkish landscape due to their physical and aesthetic features, has also made it a place for itself in Turkish culture by loading religious and symbolic meanings. The cypress tree is first seen in the tree of life motifs in Turkish culture. In addition, cypresses have been used in many fields in Turkish culture such as architecture, decoration, ornamentation and literature.

Cypresses are also found in the kaside of Hayâlî, a 16th century poet. Hayâlî is one of the master poets of classical Turkish literature who lived during the reign of Sultan Süleyman and won the close friendship of the sultan. He was introduced to Kanuni's son-in-law and grand vizier İbrahim Pasha. Thus, the poet came under the patronage of İbrahim Pasha, and the Pasha not only gave him blessings, but also favored him over other poets. Hayâlî responded to the closeness he saw with his poems. The kaside, which is the subject of this study, is one of these poems. He used the serv redif in his kaside, written for İbrahim Pasha. This poem consists of a total of 23 couplets and is arranged in accordance with the general arrangement of the ode verse form. The poet relates the physical characteristics of the cypress tree with the features of the lover and conveys it with the beauty of

pronunciation, by pointing to the Pasha in the background. However, it is possible to see the traces of the meaning that the cypress acquired as the tree of life in the poet's ode. The tree of life, which is believed to be at the center of the universe, is the reason for man's world adventure. In poetry, the reason for the existence of the lover is the lover, who looks like a cypress (tree of life). The uniqueness, uniqueness and protectiveness of the tree of life appear in the form of qualities attributed to Pasha with the serv motif in Hayalî's kaside.

While praising İbrahim Pasha, the poet makes use of the aspects of the cypress and the comparisons made with the cypress; He describes Pasha as a high-ranking, just, dignified, determined, unique person. In addition, the poet's choice of the word serv as redif draws attention in terms of emphasizing accuracy, honesty, determination, and sublimity. The poet, who uses the characteristics of the cypress while praising İbrahim Pasha, reflects the meaning of a tree in the landscape and culture to the poem.

Araştırma Makalesi • Research Article

The Relationship Between BIST100 Index Return and the Central Bank of the Republic of Turkey Interest Rate Decisions

BIST100 Endeks Getirisi ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Faiz Kararları Arasındaki İlişki

Yunus Yılmaz*

Abstract: Stock prices are affected by many economic and political factors. Interest rate, one of the macroeconomic indicators, is one of the important factors that are thought to affect share prices in the stock market. Central banks determine the interest rates of short-term loans given to banks and borrowing from banks. Through this interest rate, it aims to affect the general level of prices. A change in the interest rate changes the cost of borrowing and thus affects the firms's profitability and ability to pay dividends. Again, change in interest rate can affect the opportunity cost of equity investments and this in turn affects stock prices. In this study, it is aimed to determine whether the interest rate decisions taken by the CBRT Monetary Policy Committee cause abnormal returns on stock prices. In Borsa Istanbul, the existence of abnormal returns with the effect of interest rate changes was investigated by event study method. Using 131-month data between May 2010 and March 2021, the presence of abnormal returns around the date of 30 meetings, when the decision to change the interest rate, was tested on the BIST100 index. As a result, it has been determined that interest rate change decisions have a very low effect on the BIST100 index. Although the effect on the index was observed within five days after the date of the interest rate increase/decrease decision, it was observed that this effect remained very weak.

Keywords: Abnormal Return, Borsa Istanbul, BIST100, Event Study, Interest Rate.

Öz: Hisse senedi fiyatları ekonomik ve politik birçok faktörün etkisini taşır. Makroekonomik göstergelerden faiz oranı, borsadaki hisse fiyatlarını etkilediği düşünülen önemli faktörlerdendir. Merkez bankaları, bankalara verdiği kısa vadeli borçların ve bankalardan yaptığı borçlanmanın faiz oranlarını kendisi belirler. Bu faiz oranı aracılığıyla, fiyatlar genel seviyesini etkilemeyi amaçlar. Faiz oranındaki bir değişiklik borçlanmanın maliyetini değiştirir ve dolayısıyla firmaların kârlılığı ile temettü ödemesi yapma kabiliyetini etkiler. Yine faiz oranındaki değişiklik, özkaynak yatırımlarının fırsat maliyetini etkileyebilir ve bu da sonuç olarak hisse senedi fiyatlarını etkiler. Bu çalışmada, TCMB Para Politikası Kurulu tarafından alınan faiz kararlarının hisse senedi fiyatları üzerinde anormal getiri ortaya çıkarıp çıkarmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Borsa İstanbul'da, faiz oranı değişikliğinin etkisi ile anormal getirilerin varlığı olay çalışması (event study) yöntemiyle araştırılmıştır. Mayıs

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID: 0000-0002-6142-2923, yunus.yilmaz@dicle.edu.tr

Cite as/ Atıf: Yılmaz, Y. (2022). The relationship between BIST100 index return and the Central Bank of the Republic of Turkey interest rate decisions. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 289-297. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.964788>

Received/Geliş: 07 July/ Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 21 January/ Ocak 2022

Published/Yayın: 30 April/ Nisan 2022

2010-Mart 2021 dönemleri arasında 131 aylık veriler kullanılarak, faiz oranı değişikliği kararının alındığı toplam 30 toplantı tarihi etrafında anormal getirilerin varlığı BIST100 endeksi üzerinde test edilmiştir. Sonuçta, BIST100 endeksi üzerinde faiz değişiklik kararlarının çok düşük bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Faiz artırma/düşürme karar tarihinden sonraki beş gün içerisinde endeks üzerinde etkisi görülse de bu etkinin çok zayıf kaldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Anormal Getiri, Borsa İstanbul, BIST100, Olay Çalışması, Faiz Oranı.

1. Introduction

Stock prices are affected by many factors such as macroeconomic factors, psychological approaches of investors and speculative movements. Macroeconomic factors are discussed under different headings. Internal factors can be listed as profit distribution policy, capital increase, insider trading, manipulation, financial structure, business activity and incentives. Non-operating factors can be listed as interest rate, exchange rate, money supply, inflation, oil and gold prices, political developments, import-export balance. In this context, besides events such as government crises, interstate political conflicts, military interventions, terrorist attacks, natural disasters; The Central Bank should also consider factors such as interest rate decisions, unemployment and employment data, and inflation rate.

The saved funds are transferred to those who request funds through the intermediaries in the financial system for a certain cost. Financial intermediaries pay a certain amount of interest to the fund holders in return for the savings they collect. By adding their own rate of return to the interest rate they pay, they transfer the funds collected to investors who request loans (Alam and Uddin, 2009: 43).

The effect of interest rates on companies' profits can be observed differently. Since interest payments are written as an expense, when interest rates increase, interest expenses will increase, so the company profit will decrease, and the high interest rate may affect the company profit by affecting the level of economic activity. Because of their effects on company profits, interest rates also affect stock prices. If interest rates rise excessively; stock investors can sell their stocks and move into the bond market, thinking that they can get more returns from bonds. As a result of this situation, the price of stocks decreases (Eugene and Brigham, 1999: 94).

Also, a change in the interest rate will change the cost of borrowing and thus affect the firm's profitability and ability to pay dividends. Again, change in interest rate can affect the opportunity cost of equity investments, and this in turn affects stock prices. Moreover, a change in the interest rate may affect the actual level of activity in the short and medium term, and as a result, affect stock prices by affecting the value of expected future cash flows (Henry, 2009: 405).

When interest rates increase, the discount rate used in stock valuation will increase, so investments will move from equity markets to loan markets and will lower stock prices. In the opposite case, interest in bonds will decrease and this time investors will move from bond markets to stock markets. As a result, stock prices will increase (Ayaydın & Dağlı, 2012: 49). On the other hand, when banks make an increase in deposit interest rates and the lending rate increases, investments in the economy will also decrease, which will be another reason for the decrease in stock prices. In conclusion, theoretically, there is an inverse proportion between the interest rate and the stock price (Alam and Uddin, 2009: 44). In this study, the effect of the decision of the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) Monetary Policy Committee on the policy rate changes on the BIST100 index was examined. The effect of the CBRT's interest rate decisions on Borsa İstanbul was analyzed using the event study method. The 11-day event window was determined by taking five days before and five days after the event day. The presence of abnormal returns in the BIST100 index was tested within the event window.

2. The Central Bank of the Republic of Turkey Interest Rate Decisions

After the First World War, with the effect of the tendency for countries to determine their own monetary policies independently by establishing central banks that will provide emissions and in order to strengthen the political independence gained by the War of Independence with economic independence, efforts to establish a central bank in our country gained momentum. At the 1923 İzmir Economics Congress, where this issue was first discussed, the idea of establishing a “national state bank”; was emphasized (CBRT, 2021). With the adoption of the Central Bank Law No. 1715, the first steps were taken in the establishment of the CBRT. The CBRT undertook the domestic and foreign payments, foreign exchange and treasury transactions of the state and started its activities on October 3, 1931. In the law of 1930, it was stated that the CBRT was established to “help the economic development of the country” (Bakır, 2007: 30).

Monetary Politics refers to the decisions taken to affect the monetary availability and cost in order to achieve goals such as economic growth, employment increase and price stability. Monetary Policy Committee is a committee established within the CBRT, which is in charge and authorized to ensure price stability, achieve the determined inflation target, protect the internal and external value of the Turkish Lira, and inform the public about its practices in this field. In our country, it is decided by the CBRT Law that the main purpose of the Central Bank is to ensure price stability. Decisions on policy rates in Turkey are taken by the Monetary Policy Committee at meetings with a predetermined date. The decisions taken by the Committee are announced to the public at 14.00 on the day of the meeting (CBRT, 2021).

Central banks determine the interest rates of short-term loans given to banks and borrowing from banks. Through this interest rate, it aims to influence the general level of prices. This interest rate is called the policy interest rate. Policy interest rate is the interest rate applied to on one-week repo transactions.

Table 1. May 2010 – March 2021 Interest Rate Change Decision Date and Rates

<u>Date</u>	<u>Interest (%)</u>	<u>Date</u>	<u>Interest (%)</u>	<u>Date</u>	<u>Interest (%)</u>
20.05.2010	7,00	18.07.2014	8,25	13.12.2019	12,00
17.12.2010	6,50	21.01.2015	7,75	17.01.2020	11,25
21.01.2011	6,25	25.02.2015	7,50	20.02.2020	10,75
05.08.2011	5,75	25.11.2016	8,00	18.03.2020	9,75
19.12.2012	5,50	01.06.2018	16,50	23.04.2020	8,75
17.04.2013	5,00	08.06.2018	17,75	22.05.2020	8,25
17.05.2013	4,50	14.09.2018	24,00	25.09.2020	10,25
29.01.2014	10,00	26.07.2019	19,75	20.11.2020	15,00
23.05.2014	9,50	13.09.2019	16,50	25.12.2020	17,00
25.06.2014	8,75	25.10.2019	14,00	19.03.2021	19,00

During the period covered by the study, the CBRT changed interest rates 30 times. Among the decisions taken, the year 2020 draws particular attention. During this year, interest rates were changed 8 times. The majority of these changes consist of decisions to reduce the interest rate. The decisions to reduce interest rates, which started after Murat Uysal became the head of the Central Bank in July 2019, continued until September 2020. During this period, the policy rate was reduced from 24% to 10,25%. Under the chairmanship of Naci Ağbal, who took office in November 2020, decisions were taken to increase interest rates again.

3. Literature Review

In the literature, it is observed that the studies on the relationship between the CBRT interest rate decisions and stock returns are limited. It is pointed out that the studies conducted in Turkey are very few. Existing studies seem to focus on the effects of factors such as macroeconomic indicators and unexpected events on stock returns. Some of these studies are presented below.

Duran et al. (2010) have determined that increases in policy rates had a negative effect on stock prices as a result of their study in Turkey between 2008 and 2009. Şahin (2011) examined the effects of monetary policy decisions on the ISE100 index in his study covering the years 2005-2010. He concluded that unexpected changes in monetary policy have an effect on stock prices. He also determined that the effect differs according to the sectors.

Poyraz et al., (2020) examined the impact of the policy interest rates determined by CBRT on Borsa Istanbul. As a result, they found that there is a significant and inverse relationship between interest rate cut decisions and BIST100 index, while interest rate hike decisions have an opposite effect, but this effect is not at a significant level.

Bernanke and Kuttner (2004) emphasized that the unforeseen interest rate cut decision of the FED caused an increase of approximately 1% in the stock market index, and unexpected monetary policy changes created fluctuations in stock indices. Hayford and Malliaris (2008) concluded that the stock market indices did not react during the realization phase of the event, since the FED announces its decision to increase/decrease interest rates by giving signals to the markets beforehand after 1990.

Mutan and Topçu (2009) investigated the effects of 10 unexpected events that took place in Turkey between 1990-2009 on the capital market. As a result of the findings, the lowest abnormal return was found as 14.92% in the 19 February 2001 crisis.

Güngör and Kaygın (2015) discussed the factors affecting the stock price from both microeconomic and macroeconomic perspectives with the Dynamic Panel Data Analysis method in their study. The direction of the relationship between microeconomic and macroeconomic factors and stock price has been determined. Alper and Kara (2017) analyzed the effects of exchange rate, interest rate, inflation rate, gold prices, money supply, oil prices, foreign trade balance and industrial production index data in Borsa Istanbul on stock returns in the context of BIST Industrial Index. They concluded that the variables that are effective in explaining the changes in the variance of the real stock returns variable are gold prices, foreign trade balance, industrial production index and interest rate in order of importance.

Kaya et al. (2013) examined the relationship between the ISE100 Index and some macroeconomic variables. The ISE100 Index return was determined as the dependent variable, and the interest rate, money supply, industrial production index and exchange rate were determined as the independent variables. As a result, it has been determined that there is a positive relationship between stock returns and money supply, and a negative relationship with the exchange rate.

Keskin Köylü and Yücel (2019) examined the effect of the interest rate decisions taken by the Federal Reserve System on the Borsa Istanbul BIST100 index. As a result, it was observed that the effect of the interest rate announced by the FED on the BIST100 index remained limited for the next trading day, its effect became evident during the one-week trading period, and this effect decreased as time progressed and continued until the next interest rate announcement.

4. Purpose and Scope of the Research

The aim of the research is to try to determine whether the interest rate decisions taken by the CBRT Monetary Policy Committee cause abnormal returns on stock prices. Whether the interest rate change decisions cause abnormal returns in Borsa Istanbul was investigated using the event study method. Using 131-month data between May 2010 and March 2021, the presence of abnormal returns

around the date of 30 meetings, when the decision to change the interest rate was taken, was tested on the BIST100 index.

5. Research Methodology

The event study method was used in this study. The day on which the interest rate change decision is taken is considered as the event day. If statistically actual and predicted results differ from zero, it can be concluded that the said event affects stock returns (Tuominen, 2005: 50). Since the effect of interest rate change is tried to be measured on the basis of the entire market, it has been decided to use index returns in the calculation of abnormal returns. For this reason, the BIST100 index was used as the market index.

A total of 11-day event window was determined, 5 days before and 5 days after each event occurred. The reason why the event window is determined as (-5, +5) is to measure the sensitivity of the returns to the event in a more reliable way. Because as the period gets longer, it is assumed that other events and news that may affect the stock market may also have an impact on stock returns (Sakarya, 2011: 152).

The H_0 and H_1 hypotheses, which were determined to reveal the effect of the CBRT's interest rate change decisions on BIST100 index returns, were determined as follows.

H_0 : The cumulative average abnormal return cannot be obtained around the event day when the interest rate change decision is taken.

H_1 : The cumulative average abnormal return can be obtained around the event day when the interest rate change decision is taken.

Abnormal returns for the days before and after the event were calculated with the following formula (1) (Chen & Siems, 2004: 352).

$$AR_{it} = R_{it} - \bar{R}_i \quad (1)$$

In the formula AR_{it} represents abnormal return on any day t ; R_{it} represents the current index return observed at day t ; $\bar{R}_i$ represents the average of the 10-day index returns realized in the forecast period (-15, -6).

Then, the calculated AR values were standardized by dividing the standard deviation of the relevant period and t values were obtained (Ada et al., 2013: 27).

$$SAR_{it} = \frac{AR_{it}}{\sigma_i} \quad (2)$$

Since the sample size was less than 30, abnormal returns on the event window days were calculated with the t -test. The calculated “ t ” score was compared with the critical value. If the difference is statistically significant, the hypothesis H_0 is rejected and alternative hypothesis H_1 is accepted.

After standardizing the ARs, the cumulative average abnormal returns were calculated with the formula (3) by using abnormal returns to measure whether there were cumulative average abnormal returns (CAAR) in (-5, 0), (-1, +1), (-5, +5), (0, +3), (0,+5) different period intervals within the event window.

$$CAAR = \sum_{t=T_1}^{T_2} \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n AR_{it} \quad (3)$$

The determination of whether the cumulative average abnormal returns are statistically significant was performed according to the t -test result found with the following formula (4) (Hendricks & Singhal, 2008: 782).

$$t(CAAR) = \sqrt{\frac{1}{n.k}} \sum_{t=T_1}^{T_2} \sum_{i=1}^n \frac{AR_{it}}{\sigma_i} \quad (4)$$

6. Analysis and Findings

All of the interest rate change decisions of the Central Bank were grouped as a single event and the event date of all decisions was determined as the realization date of this single event. In other words, the decisions were aggregated and analysed. Accordingly, a total of 11-day abnormal returns (AR) for the (-5, +5) event window and Cumulative Average Abnormal Returns (CAAR) for different event intervals and t-test results are presented below.

Table 2. Abnormal Returns of the Event Window of Interest Rate Change Decisions

Day	AR	t-statistic
t-5	-0,0002	-0,0667
t-4	0,0023	0,6217
t-3	-0,0025	-0,6719
t-2	0,0001	0,0331
t-1	-0,0004	-0,1124
t	0,0000	-0,0085
t+1	-0,0068	-1,8328
t+2	-0,0073	-1,9633
t+3	-0,0015	-0,5337
t+4	-0,0006	-0,1897
t+5	0,0042	1,3283

According to the values presented in Table 2, statistically significant abnormal returns did not occur in any of the days around the rate change decisions. Although there is no statistical significance on the day of the event, the presence of 0% AR value indicates that the stock returns are not affected by the decision to increase/decrease interest rates. The negative AR values for seven days and positive AR values for four days in the event window show that negative values are present in the majority of the days around the event.

Table 3. Cumulative Average Abnormal Returns (CAAR) at Different Event Intervals for Interest Rate Change Decisions

Event Interval	CAAR	t test	p Value
(-5, 0)	0,0817	0,9642	0,3792
(-1, +1)	-0,1697	-0,4228	0,7136
(-5, +5)	-3,5590	-2,0315	0,0696
(0, +3)	-1,3657	-2,2272	0,1123
(0,+5)	-1,3605	-3,3408	0,0205**

*0,01, **0,05 is significant at the level

According to the CAAR values and t test results given in Table 3, it is seen that there is a 5% significant difference between the CAAR values calculated for different event intervals only in the event interval of (0, +5). Although the effect on the BIST100 index was observed within five days of the decision to increase/decrease the interest rate, it can be said that this effect remained very weak.

During this period, the highest CAAR among different event intervals occurred in the interval of (-5, +5), but there was no statistical significance. Positive CAAR is found only in the interval of (-5, 0), while negative CAAR value is observed in all other event intervals.

Table 4. Abnormal Returns of Interest Rate Change Decisions in 2020 in the Event Window

DAY	16.01.2020		19.02.2020		17.03.2020		22.04.2020	
	AR	t-stat.	AR	t-stat.	AR	t-stat.	AR	t-stat.
t-5	0,041	5,932	0,003	0,438	-0,012	-0,929	-0,031	-1,170
t-4	0,001	0,141	0,004	0,603	0,006	0,524	0,000	-0,018
t-3	0,011	2,506	-0,003	-0,410	-0,068	-5,473	0,015	0,587
t-2	0,010	2,213	0,006	0,853	0,024	1,433	-0,001	-0,049
t-1	-0,004	-0,933	-0,009	-1,374	-0,078	-3,994	-0,023	-0,879
t	0,001	0,153	-0,003	-0,310	-0,002	-0,118	-0,004	-0,202
t+1	0,000	-0,026	-0,031	-3,052	-0,002	-0,063	-0,001	-0,072
t+2	0,005	0,529	0,010	0,963	0,009	0,350	0,018	0,961
t+3	0,002	0,162	-0,018	-1,746	0,024	0,981	-0,015	-1,281
t+4	-0,012	-1,004	-0,005	-0,426	-0,008	-0,333	0,002	0,135
t+5	-0,007	-0,617	0,009	0,722	0,078	2,752	-0,010	-0,863

DAY	21.05.2020		24.09.2020		19.11.2020		24.12.2020	
	AR	t-stat.	AR	t-stat.	AR	t-stat.	AR	t-stat.
t-5	0,005	0,300	0,003	0,308	-0,002	-0,145	0,003	0,176
t-4	-0,009	-0,565	0,002	0,205	0,018	1,122	0,006	0,325
t-3	0,005	0,324	-0,023	-2,250	0,002	0,115	-0,020	-1,191
t-2	0,022	1,933	0,006	0,530	-0,029	-1,706	0,007	0,410
t-1	0,003	0,185	0,004	0,355	0,019	1,078	0,004	0,228
t	0,006	0,486	0,013	1,284	0,004	0,194	0,001	0,055
t+1	0,004	0,321	0,001	0,100	-0,004	-0,201	-0,005	-0,303
t+2	0,021	1,696	-0,005	-0,524	-0,022	-1,177	0,004	0,222
t+3	0,005	0,420	0,003	0,437	-0,008	-0,379	0,010	1,032
t+4	-0,002	-0,132	0,019	2,940	-0,006	-0,371	0,009	2,111
t+5	0,013	1,285	-0,002	-0,282	0,002	0,143	-0,007	-1,414

The CBRT decided to increase/decrease interest rates in 2020 more than in any other year within the scope of the study. It changed the interest rate eight times during the said year. For this reason, it was thought that these decision dates in 2020 should be reviewed separately.

In Table 4, the abnormal returns in the event window of the interest rate increase/decrease decisions in 2020 are given. Accordingly, there are nine statistical significances for different decision dates. The decision that has the most impact on the market is the decision of 17.03.2020. While there was no significance on the day of the event, abnormal returns with statistical significance occurred one and three days before and five days after the event. Abnormal return values of -7.8% on day t-1 and 7.8% on day t+5 created the highest impact in the whole year. On March 17, 2020, the policy interest rate was reduced from 10.75 percent to 9.75 percent.

7. Conclusion

Since stocks are relatively riskier investment instruments compared to their alternatives, investors should also closely monitor the factors affecting the prices and returns of stocks in order to avoid or reduce risk. Investors who invest in stocks have to follow some basic economic data. One of

the most important of these data is the interest rate increase or decrease made by the Central Bank. The interest rate is a tool used by Central Banks to affect the cost of production and the amount of demand.

In this study, it has been examined whether the interest rate decrease/increase decisions taken by the CBRT Monetary Policy Committee cause abnormal returns on stock prices. By using the event study method, it has been investigated whether interest rate change decisions cause abnormal returns in Borsa Istanbul. Using 131-month data between May 2010 and March 2021, the presence of abnormal returns around the date of 30 meetings, when the decision to change the interest rate was taken, was tested on the BIST100 index.

According to the results of the analysis, it has been determined that the interest rate change decisions have a very low effect on the BIST100 index. According to the findings in the event window, where the meeting decisions are considered as a single event, no statistically significant abnormal returns emerged in any of the days around the rate change decisions. Among the CAAR values calculated for different event intervals, it was observed that there was only a negative 5% significant difference in the event interval of (0, +5). Although the effect was observed in the BIST100 index within five days after the decision date of the interest rate increase/decrease, it was observed that this effect remained very weak. The obtained results are consistent with the results found by Duran et al. (2010) and Poyraz et al., (2020).

BIST100 index is affected by many factors. This study will contribute to the literature in terms of revealing the effect of the CBRT policy interest rate decisions on the index. Similarly, the effect of interest rate decisions on the sub-sectors of the stock market can be investigated by the event study method. The effect of the decisions of the American or European Central banks on BIST100 can be investigated with the same method.

References

- Ada, S.S., Bolak, M. & Süer, Ö. (2013). Political elections, referendums and stock returns: the case of ISE, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 50(579), 23-40.
- Alam, M. & Uddin, G. S. (2009). Relationship between interest rate and stock price: empirical evidence from developed and developing countries, *International Journal of Business and Management*, 4(3), 43-51.
- Alper, D. & Kara, E. (2017). Macroeconomic factors that affecting stock returns in Borsa İstanbul: a research on BIST industrial index, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(3), 713-730.
- Ayaydın, H. & Dağlı, H. (2012). Affecting the return of shares in emerging markets a review on macroeconomic variables: panel data analysis, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3/4), 2012, 45-65.
- Bakır, C. (2007). *Bank at the Centre: The Central Bank of the Republic of Turkey and an International Comparison*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını. İstanbul.
- Bernanke, B. S. & Kuttner, K. N. (2004), What explains the stock market's reaction to federal reserve policy?, *Journal of Finance*, 3(60), 1221-1257, from www.federalreserve.gov/pubs/feds/2004/200416/200416pap.pdf.
- Chen, A. H. & Siems, T. F. (2004). The effects of terrorism on global capital markets, *European Journal of Political Economy*, 20, 349-366.
- Duran, M., Özlü, P. & Ünalmış, D., (2010), TCMB faiz kararlarının piyasa faizleri ve hisse senedi piyasaları üzerine etkisi. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ekonomi Notları*, sayı: 8, 23-32.

- Eugene F. & Brigham. (1999). *Fundamentals of Financial Management*, (Ö. Akmut & H. Sarıaslan, Çev.), Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Güngör, B. & Kaygın Y. C. (2015). Dinamik panel veri analizi ile hisse senedi fiyatını etkileyen faktörlerin belirlenmesi, *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(9). 149-168.
- Hayford, M. D. & Malliaris, A. G. (2008). Monetary policy and the u.s. stock market, *Economic Inquiry*. 3(42), 387-401
- Henry, O. T. (2009). Regime switching in the relationship between equity returns and short-term interest rates in the UK, *Journal of Banking & Finance*, 33 (2), 405-414.
- Kaya, V., Çömlekçi, İ. & Kara, O. (2013). Hisse senedi getirilerini etkileyen makroekonomik değişkenler 2002-2012 Türkiye örneği, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 35. 167-176.
- Keskin Köylü, M. & Yücel, A. (2019). Determination of the relationship between the federal reserve board interest rates and BIST 100 index, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 84, 165-176.
- Mutan, O. C. & Topçu, A. (2009). Türkiye hisse senedi piyasasının 1990–2009 tarihleri arasında yaşanan beklenmedik olaylara tepkisi, *SPK Araştırma Raporu*, 1-19.
- Poyraz, E., Türkün Kaya, B. ve Kahraman, E. (2020). The analysis of the effects of changes in the policy interest rates on borsa istanbul 100 index by event study methodology, *International Review of Economics and Management*, 8(2), 201-220.
- Sakarya, Ş. (2011). The rating scores of the enterprises in scope of the ise corporate governance index and the analysis of relations between the stock returns with the event study method, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 147–162.
- Şahin, B. C. (2011). Para politikası kararlarının hisse senedi piyasası üzerine etkisi: Türkiye uygulaması, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, (Erişim Tarihi: 03.07.2021), www3.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/bakicemsahin.pdf.
- TCMB. (2021). Merkez Bankası Tarihçesi. (Erişim: 05.07.2021), www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkinda/Tarihce/
- TCMB. (2021). Merkez Bankası Temel Faaliyetler. (Erişim: 05.07.2021), <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi>
- Tuominen, T. (2005). Corporate layoff announcements and shareholder value: empirical evidence from Finland. (Master's Thesis), Lappeenranta University of Technology, Kuala Lumpur, 1-84.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Başarı Yönelimleri *The Achievement Goals of Pre-Service Turkish Teachers*

Seyhan Yıldırım Döner*, Sezgin Demir**

Öz: Başarı; bir işten iyi ve yararlı sonuçlar elde etmektir. Başarı istendiktir, elde edilmesi için bireyin çabası gerekmektedir. Bireylerdeki başarı yönelimlerini açıklığa kavuşturmak amacıyla kuramsallaştırılan 2x2 başarı yönelimleri kuramı; öğrenme-yaklaşma, öğrenme-kaçınma, performans-yaklaşma ve performans-kaçınma alt boyutlarından oluşmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türkçe öğretmeni adaylarının başarı yönelimlerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesidir. Çalışma nitel araştırma türünde, olgubilimsel desende gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunu 2018-2019 eğitim ve öğretim yılında Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Programında öğrenim gören Türkçe öğretmeni adayları oluşturmaktadır. Çalışmanın etik kurul izni; Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan, 31.12.2018, 303054 sayılı belge ile alınmıştır. Örneklem yöntemi olarak katılımcıların Türkçe öğretmeni aday olmaları, 4. sınıf olmaları ve kadın erkek eşitliğinin sağlanması koşullarına bağlı olarak amaçlı örneklem türlerinden tipik durum örneklem yöntemi uygulanmıştır. Çalışma grubu 6 kadın 6 erkek toplamda 12 kişiyle oluşturulmuştur. Çalışmada 10 sorulu bir görüşme protokolü, veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen görüşler bilgisayar ortamında yazılı hâle getirilerek içerik ve betimsel analize tabi tutulmuştur. Kodlama sürecinde başlangıç kodlamaya ek olarak odak kodlama işlemi de gerçekleştirilmiştir. Benzer cevaplar bir araya getirilerek cevapların toplam cevaplar içerisindeki frekansları tablolaştırılmıştır. Bulgular tabloların altında yorumlanmıştır. Katılımcı görüşlerinin değerlendirilmesi sonucunda katılımcıların başarı yönelimlerinden baskın olarak öğrenme-yaklaşma yönelimine sahip oldukları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Başarı yönelimleri, Türkçe öğretmeni adayları, nitel araştırma, olgubilimsel, içerik analizi.

Abstract: Achievement refers to acquire a good and useful outcomes from that job. The achievement is desired, and the effort of individual is required to achieve it. Accordingly, each individual has a different achievement goal. 2x2 Theory of Achievement Goals, which was theorized in order to clarify the achievement goals of individuals, consists of such sub-dimensions as learning-approach, learning-avoidance, performance-approach, and performance-avoidance. The purpose of this study is to determine the opinions of pre-service Turkish teachers on the achievement goals. The study was conducted in the phenomenological design, qualitative research type. The

* Bilim Uzmanı, Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü
ORCID: 0000-0002-6778-4925 seyhanildrm08@gmail.com (Sorumlu yazar)

** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü; Tashkent State University of Oriental Studies,
Faculty of Turkology, Uzbekistan.

ORCID: 0000-0002-0466-2218 sezgin.demir@firat.edu.tr

Cite as/ Atıf: Yıldırım Döner, S., & Demir, S. (2022). Türkçe öğretmeni adaylarının başarı yönelimleri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 299-323. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1003049>

Received/Geliş: 30 September/Eylül 2021

Accepted/Kabul: 09 March/Mart 2022

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

study group consists of Turkish teacher candidates studying in Fırat University Education Faculty Turkish Language Teaching Program in the 2018-2019 academic year. Ethics committee approval of the study; received from Fırat University Rectorate Social and Human Sciences Research Ethics Committee with document number 303054, 31.12.2018. The typical case sampling method, a purposeful sampling method, was implemented as the sampling method because of the conditions that the participants were Turkish teachers, that they were in the 4th grade, and that the equality of women and men was achieved. The study group was composed of a total of 12 people, 6 females and 6 males. In the study, an interview protocol including 10 questions was applied as the data collection instrument. The opinions obtained from the semi-structured interviews were turned into written format in computer setting and proceeded to content and descriptive analysis. In the coding process, focus coding was also performed in addition to the initial coding. Similar answers were categorized, and the frequencies of the answers between the total answers were tabulated. The findings are interpreted under the tables. As a result of the analysis of student opinions, it can be stated that pre-service participants have a predominantly learning-approach goal out of the achievement goals.

Keywords: Achievement goals, pre-service Turkish teachers, qualitative research, phenomenology, content analysis.

Giriş

Başarı, bireyin belirlediği yönde kendisine koyduğu hedefe ulaşması, istediğini elde etmesidir. Var olan bir durumu istenilen yönde ve olumlu bir şekilde sonuçlandırmak veya istenilen bir şeyi elde etmek olarak da tanımlanabilir (Tekin, 1973). Bireyin kendini gerçekleştirme adına geçtiği safhalardan biri olan başarı, onu daha ileriye taşıyarak amaçlarına ulaşmasını sağlamaktadır. Bunun için bireyde öncelikle başarılı olma yönündeki dürtü olan başarı güdüsü olmalıdır (Murray'dan aktaran Bakırcıoğlu, 2012). Çünkü başarı güdüsü bireyde azimli, istikrarlı ve sebatlı olmayı beraberinde getirir. Bireylerdeki başarı ihtiyacı pek çok kurama konu olmuş ve başarı ihtiyacının insan davranışlarını, amaçlarını yönettiği anlaşılmıştır. Başarı yönelimi ise Ames'e (1992) göre bireydeki davranışların amaçlarını belirler. Yani bireyler amaç belirlerken başarı yönelimleri bu süreçte etkili olur ve birey yönelimlerinden hareketle belirlediği amacına uygun davranışlar geliştirir. Elliot ve Dweck'e (1988) göre başarı yönelimi bireydeki bilişsel süreçlerin planlanmasını ifade eder. Planlamalarını yaparken sahip olduğu başarı yönelimi bireyin bilme, anlama, kavrama süreçlerinde etkilidir. Başarı yönelimlerinin farklılaşması bilim insanlarının dikkatini çekmiş ve bu konudaki kuramların temelini atılmasını sağlamıştır. Bu kuramlardan biri olan başarı yönelimi kuramı (Dweck ve Leggett, 1988), bireyin sahip olduğu motivasyon, kendini değerlendirme gücü ve başarıyı algılayış biçimiyle şekillenmiştir. Bu kuram öncelikle kendini iki faktörlü olarak göstermiştir: öğrenme başarı yönelimi ve performans başarı yönelimi (Dweck, 1986). Öğrenme başarı yönelimine sahip olanlar konuya hâkim olmayı arzulayan, öğrenmeyi ve yetenek geliştirmeyi temel alan bireylerdir (Odacı, Berber Çelik ve Çikrikçi 2013). Performans başarı yönelimlerine sahip olanlar ise diğer bireyler ile kendilerini karşılaştıran, çevresinde bulunan herkesten daha zeki ve başarılı görünmeye çalışan bireylerdir (Kotaman, 2015). Daha sonra ikili yapının yerini üçlü bir yapı almıştır: başarı yönelimi, performans-yaklaşma ve kaçınma yönelimi (Elliot ve Church, 1997). Performans-yaklaşma yönelimine sahip bireyler diğer bireylerden daha zeki olduğunu ispatlamaya çalışan ve kendilerini başkalarıyla sürekli olarak kıyaslayan bireyler olarak değerlendirilirken performans-kaçınma yönelimine sahip olanlar çevrelerinde küçük düşmemek ve utanmamak amacıyla etkinliklere katılan ve yeteneksiz görünmekten kaçınan bireyler olarak değerlendirilmiştir (Elliot ve Church, 1997). Son yıllarda ise bu kuram 2x2 başarı yönelimleri kuramı olarak geliştirilmiştir (Elliot ve McGregor, 2001). Bu kurama diğer 3 boyuta ek olarak öğrenme-kaçınma boyutu eklenmiştir. Öğrenme-kaçınma yönelimine sahip bireyler bir şeyleri yanlış anlamaktan, öğrenmemekten veya öğrendiği bilgileri daha sonra unutmaktan kaçınan yüksek standartlı bireylerdir (Kayis, 2013).

Başarı yönelimleri üzerine alan yazını incelediğimizde çok sayıda araştırma görmekteyiz. Gerçekleştirilen çalışmalar arasında başarı yönelimlerine dair ölçeklerin Türkçeye uyarlanması, geçerlik ve güvenilirliklerinin sağlanmasına yönelik olan 2x2 Başarı Yönelimleri Ölçeği (Revize Formu): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması (Arslan ve Akın, 2015), Öğretmenler İçin 3x2 Başarı Yönelimleri Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik-Güvenirlik Çalışması (Yerdelen ve Padır, 2017) tespit edilmiştir.

Ayrıca başarı yönelimleri çoklukla ilişkiisel tarama modeliyle incelenmiştir. Akın ve Arslan (2014) gerçekleştirdiği araştırmada başarı yönelimleri ile kararlılık arasındaki ilişkileri farklı değişkenler açısından ortaya koymuştur. Tuncer ve Bahadır (2017) öğretmen adayları üzerine gerçekleştirdiği araştırmada üstbiliş düşünme becerileri algıları ve başarı yönelimlerine yönelik tutumu çeşitli değişkenler açısından değerlendirmiştir. Odacı, Berber Çelik ve Çikrıkçı (2013) psikolojik danışman adayları üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada başarı yönelimlerinin farklı değişkenler açısından ne kadar yordandığını incelemiştir. Gözler, Bozgeyikli ve Avcı (2017) gerçekleştirdikleri araştırmada sınıf öğretmeni adaylarının başarı yönelimleri ile mesleki kaygı düzeylerini incelemiştir. Sakal ve Aytakin (2014) araştırmalarında bireycilik-toplulukçuluk değerlerinin başarı yönelimlerine etkisini karşılaştırmalı olarak ele almıştır. İzci ve Koç (2012) pedagojik formasyon öğrencilerinin başarı yönelim düzeyleri üzerinde bir araştırma gerçekleştirmiştir. Arslan (2011) öğretmen adaylarının başarı yönelimleri ile yapılandırıcılığa ilişkin görüşleri arasındaki ilişkileri tespit etmiştir. Ürün Karahan (2016) Türkçe öğretmeni adayları üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada öğretmen adaylarının okumaya yönelik tutumları ile başarı yönelimleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Özgüngör (2014) üniversite öğrencilerindeki benlik saygısı düzeyini temel alarak kimlik statüleri ile başarı yönelimleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Oral ve Özgüngör (2015) araştırmalarında ergenlik dönemindeki bireylerin kimlik statülerinin başarı yönelimlerini yordamadaki rolünü açıklamıştır. Aydın (2014) araştırmasında öğretmen adaylarının başarı yönelimleri ve akademik öz yeterliklerini yapısal eşitlik modeliyle incelemiştir. Başarı yönelimleri ile ilgili yüksek lisans tezleri de mevcuttur. Sağlam (2017) yüksek lisans tezinde öğrencilerdeki fizik başarılarını başarı yönelimleri, fizik öz yeterlik inançları ve fizik öğrenme anlayışları açısından incelemiştir. İlman (2018) İngilizce dersi özelinde özerk öğrenme, yansıtıcı düşünme ve başarı yönelimleri arasındaki ilişkileri çalışmıştır. Gümüş (2018) ortaokul öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada öğrencilerin başarı yönelimleri ile İngilizceye yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sharif (2018) ortaokul öğrencilerinin başarı yönelimleri ile pozitif ve negatif duygulanım düzeyleri arasındaki ilişkiyi farklı değişkenler açısından tespit etmeye çalışmıştır. Berber (2018) yüksek lisans tezinde ortaokul öğrencilerinin umut, duygu düzenleme algılarının başarı yönelimleri üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Toğluk (2009) hemşirelik öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği araştırmada hemşirelik öğrencilerini başarı yönelimlerini çalışmıştır. Özellikle farklı değişkenler açısından başarı yönelimini inceleme amaçlı nicel araştırmalar mevcutken nitel araştırma türünde ise ciddi bir çalışma eksikliği vardır. Alan yazında özellikle Türkçe öğretmen adaylarının başarı yönelimlerine ilişkin nitel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Hâlbuki nitel araştırmalar bir olguyu derinlemesine inceleme olanağı sağladığı için başarı gibi bireysel motivasyona bağlı bir konunun nitel olarak çalışılması olgunun tanımlanması ve özellikle açıklanması açısından önemlidir. Özellikle öğrencilerin gelişim ve başarı algılarında önemli bir rol oynayan Türkçe öğretmenlerinin/öğretmeni adaylarının kendi başarı algıları bilinmesi gereken bir konudur. Bu çalışmayla alan yazına sözü edilen eksiklikler açısından katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, Türkçe öğretmen adaylarının başarı yönelimlerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesidir. Bu genel amaç doğrultusunda şu alt amaçlar belirlenmiştir:

1. Türkçe öğretmeni adaylarının başarıları akademik performanslarını etkilemekte midir?
2. Türkçe öğretmeni adayları başarı elde etmek için sorumluluk alma yeterlilikleri hakkında ne düşünmektedir?
3. Türkçe öğretmeni adayları sınıf içerisinde kendilerini nasıl değerlendirmektedir?
4. Türkçe öğretmeni adayları kendi performanslarındaki yeterlik ve eksiklikleri tespit edebilmeleri hakkında ne düşünmektedir?
5. Başkalarının görüşleri, Türkçe öğretmeni adaylarının motivasyonlarını etkilemekte midir?
6. Türkçe öğretmeni adaylarının başarısız olma korkusu, öğrenme süreçlerini nasıl etkilemektedir?

7. Türkçe öğretmeni adayları sınıftaki arkadaşları ile uyumlu çalışabilme yeterlikleri hakkında ne düşünmektedir?
8. Türkçe öğretmeni adaylarının öğrenme sürecini istenen doğrultuda yönetebilme becerisi nasıldır?
9. Türkçe öğretmeni adayları başarıyı nasıl değerlendirmektedir?
10. Türkçe öğretmeni adayları hangi başarı yönelimine (öğrenme-yaklaşma, öğrenme-kaçınma, performans-yaklaşma, performans-kaçınma) sahiptir?

Yöntem

Çalışmanın Modeli

Türkçe öğretmeni adaylarının başarı yönelimlerine ilişkin görüşlerini belirlemeye yönelik olan bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma; olguları ve durumları çalışmaya katılım gösterenlerin bakış açıları çerçevesinde ortaya koymaya çalışan, yorumcu bakış açısına sahip bir yöntemdir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2018). Öğretmen adaylarının başarı yönelimleri, mevcut bir olgu olduğundan olguyu yaşayan kişilerce nasıl algılandığı ortaya konmak istenmiş ve bu nedenle çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmada nitel araştırma türünün desenlerinden olgubilimsel desen tercih edilmiştir. Olgubilimsel desenin bir diğer adı, fenomenolojik desendir. Bu desende çalışmaya konu olan fenomenin yaşanmış ve tecrübe edilmiş kişiler tarafından görüşme yoluyla ve aksiyolojik öznelikle aktarılması amaçlanır (Büyüköztürk vd. 2018). Özellikle eğitim araştırmalarında kullanılan fenomenolojik desen, çalışmaya katılım gösteren kişilerin kendi deneyimlerini kendi betimlemeleri ile anlatmasını içerir (Creswell, 2017). Bu nedenle çalışmaya konu olan fenomeni yaşayan tipik bir örneklem grubu ile bire bir görüşmeler gerçekleştirilmiş ve tecrübe ettikleri durumu kendi algılarına göre aktarmaları sağlanmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu 2018-2019 eğitim ve öğretim yılında Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Programında öğrenim gören Türkçe öğretmeni adayları oluşturmaktadır. Çalışmada örnekleme yöntemi olarak amaçlı örnekleme yöntemlerinden tipik durum örnekleme tercih edilmiştir. Bağlamı geniş ve istatistiksel genellemenin son derece önemli olduğu nicel araştırmaların tersine, nitel araştırmalarda çalışmayla bütünlük olarak derinlemesine analizlere olanak tanıyan amaçlı örnekleme yöntemleriyle belirlenmiş küçük gruplarla çalışılır (Miles ve Huberman, 2016). Amaçlı örnekleme yöntemi genellikle nitel araştırmalarda kullanılan, temsil edici özelliklere sahip katılımcıların seçildiği bir yöntemdir (Sönmez ve Alacapınar, 2017). Tipik durum örnekleme ise bir durumu tanımlayan normal ve ortalama düzeyde olan tipik örneklem birimlerinin seçilmesidir (Miles ve Huberman, 2016). Bu örnekleme yönteminin temel amacı, durumu tipik bir örneklem üzerinden tanımlamaktır. Amaçlı tipik durum örnekleme yöntemiyle katılımcıların Türkçe öğretmeni adayı olmaları, 4. sınıfta olmaları, katılımcılar içerisinde kadın ve erkek sayısının eşit olması ölçütleri dikkate alınmıştır. Araştırmacılar tarafından yeterli veri toplandığına kanaat getirilene kadar süreç devam etmiştir. Bu bağlamda çalışma; Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Programında öğrenim gören 6 kadın, 6 erkek toplamda 12 Türkçe öğretmeni adayı üzerinden yürütülmüş ve yeterli veri toplandığına kanaat getirildiği için 12. katılımcıda son bulmuştur. Veri toplama sürecinde 9. katılımcıda veri tekrar etmeye başlayınca kadın ve erkek dağılımı da gözetilerek 3 katılımcı ile daha görüşülmüş ve veri tekrarı ile kuramsal doyum ilkeleri ışığında yeni veri gelmemeye devam ettiği için 12. katılımcı ile örnekleme süreci tamamlanmıştır. Örneklemin amacı doğrultusunda çalışma grubunun %50'sini kadın katılımcılar, % 50'sini erkek katılımcılar oluşturmaktadır ve tüm katılımcılar son sınıftadır (% 100).Görüşme tekniği kullanılan araştırmalarda örneklemin büyüklüğü veya küçüklüğü değil, örneklemin araştırmacının ihtiyacı olan bilgi miktarını karşılamadaki yeterliliği önemlidir (Türnüklü, 2000). Ayrıca nitel araştırmalarda örneklemin önceden değil araştırma sürecinde şekillenmesi de örneklem büyüklüğünü etkilemektedir. Patton (1990'dan akt. Büyüköztürk vd.,2018); nitel araştırmaların örneklem büyüklüğüne karar vermede bir kural olmadığını, bilginin zenginliğinin ve durumu açıklayıcılığının bu süreçte daha çok önem arz ettiğini ifade etmiştir. Çünkü örneklem sayısı için örneklemin büyüklüğünü

alınan bilgiler belirler ve yeni bilgi elde edilmediğinde görüşmeye devam etmek araştırmada aşırılık kapsamına girer (Merriam, 2018).

Veri Toplama Aracı

Çalışmada Türkçe öğretmeni adaylarının başarı yönelimlerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi adına araştırmacılar tarafından geliştirilen 10 sorulu yarı yapılandırılmış Başarı Yönelimlerine İlişkin Görüşme Kılavuzu kullanılmıştır. Olgunun farklı boyutlarını yansıtan maddeler geliştirilirken öncelikle alan yazında olguya dair kaynaklar taranmıştır. Bu bağlamda çalışmanın alt amaçlarını yansıtacak 14 soru belirlenmiştir. Ardından oluşturulan taslak ölçek, Fırat ve Uludağ üniversitelerinde görev yapan öğretim üyelerinin uzman görüşlerine tâbi tutulmuştur. Alınan görüşler doğrultusunda görüşme sorularının bazıları birleştirilmiş ve görüşme kılavuzu 10 soruluk son hâlini almıştır. Katılımcılarla gerçekleşen bire bir görüşmeler sonucunda elde edilen tüm veriler kayıt altına alınmıştır. Olguyu tüm yönleriyle düşündürebilmek amacıyla açık uçlu sorulardan yararlanılmıştır. Ayrıca ana sorulara bağlı sonda sorularla aksiyolojik öznellik merkezli derinlemesine veri toplanması hedeflenmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada görüşme yoluyla elde edilen veriler bilgisayar aracılığıyla yazılı metne dönüştürüldükten sonra içerik ve betimsel analize tabi tutulmuştur. İçerik analizi, çalışmanın konusu ile ilgili yeterli seviyede bilgiye sahip olan araştırmacının elde ettiği verileri kategorilere ayırması ve bu kategorilerin arasındaki ilişkileri yorumlayarak ortaya koymasındadır (Sönmez ve Alacapınar, 2017). Betimsel analizde ise elde edilen veriler araştırmacı tarafından betimlenir ve bu betimlemeler içerik analizindeki gibi yorum içermez (Sönmez ve Alacapınar, 2017). Çalışmaya katılım gösteren kişilerin görüşme sürecinde çalışma süreci ve çalışmanın amaçları hakkında bilgilendirilmesi yoluyla çalışmanın aktarılabilişliği, görüşlerini yazılı hâlde kendilerine sunup okumaları ve okuduklarını onaylamaları olanağını sağlamakla çalışmanın inandırıcılığı artırılmıştır. Elde edilen veriler üzerinden oluşturulan kategorilerin, çalışmaya konu olan olgunun alan yazındaki alt boyutlarını yansıtması temel alınarak çalışmanın kategori netliğini sağlamak amaçlanmıştır. Çalışma verileri üzerinde iki ayrı araştırmacı tarafından gerçekleştirilen iki farklı kodlama arasındaki uyumun %70 üzerinde olmasıyla çalışmanın kodlayıcı güvenilirliği sağlanmıştır. Kodlayıcı güvenilirliğinin sağlanması için Miles ve Huberman'ın (2016) Güvenirlik=Görüş Birliği Sayısı/ (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı Sayısı) formülünden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda yapılan hesaplama sonucunda $(723/723+46= 723/769= .94)$ kodlayıcı güvenilirliği % 94 olarak saptanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde benzer veriler toplanmış ve verilerin geneli üzerindeki frekansı bulunarak tablolaştırılmıştır. Çalışma bulguları, bu tablolar altında yorumlanmıştır. Ayrıca kodlar arasındaki ilişkisel örgütlenmenin somutlaştırılabilmesi adına odak kodlama gerçekleştirilmiş, bu yolla çalışmanın sağlamlık ve saydamlığı sağlanmaya çalışılmıştır.

Yapılan bu çalışmada araştırma etiği ilkeleri gözetilmiş, gerekli etik kurul izinleri alınmıştır. Etik kurul izni kapsamında; Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu, 31.12.2018, 303054 sayılı belge alınmıştır.

Bulgular

Bu başlık altında görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular verilmiş ve bulgular alan yazından hareketle açıklanmıştır.

1. Türkçe öğretmeni adaylarının başarıları akademik performanslarını etkilemekte midir?

Tablo 1. Katılımcıların Başarılarının Akademik Performanslarına Etkisine İlişkin Görüşleri

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Odak Kodlama
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Motivasyon	15	2	17	İstek
İlgi	11	3	14	
Öğrenme isteği	7	-	7	Çaba
Emek	11	-	11	
Performans	11	-	11	
Sebat	7	2	9	
Uzmanlaşma	5	-	5	Akademik Karakter
Potansiyel	15	-	15	
Görev bilinci	6	1	7	
Kaygı	4	3	7	
Hedef odaklılık	6	-	6	
Değişim	2	-	2	
Toplam	100	10	110	

Tablo 1 incelendiğinde katılımcılar, elde ettikleri başarının akademik performanslarına etkisi üzerine görüşlerinde en çok motivasyon ($tf=17$) ve potansiyel ($tf=15$) konularında görüş bildirmiştir. Katılımcıların geneli, elde edilen başarının motivasyona olumlu ($f=15$) yönde etki ettiği, yani motivasyonu artırdığı yönünde yorumda bulunmuştur. Genel olarak elde edilen başarının, düzey ayırt etmeksizin katılımcılarda başka şeyleri de başarabileceklerine dair inanç ve isteği artırıp güdülenme sağladığı ifade edilebilir. Görüşme yapılan katılımcılar başarılarının potansiyellerini ortaya çıkardığı ve artırdığı şeklinde olumlu ($f=15$) yönde görüş belirtmişlerdir. Bu doğrultuda katılımcıların başarı elde ettikçe akademik temelde motivasyon kazandığı ve potansiyellerini genişlettiği söylenebilir. Öğretmen adayları bu doğrultuda başarı elde ettiklerinde gerçek sınırlarını görerek neleri yapabileceklerine dair daha çok fikir edindiklerini ve gizil güçlerinin farkında olduklarını belirtmiştir. Gerçekleştirilen odak kodlama sonucunda motivasyon, ilgi, öğrenme isteği kodları “istek”; emek, performans, sebat, uzmanlaşma kodları “çaba”; potansiyel, görev bilinci, kaygı, hedef odaklılık, değişim kodları “akademik karakter” odak kod başlıkları altında örüntülenmiştir.

K.4. (Kadın, 17 dk.): Açıkçası beni motive eder. Bir pekiştirici olur benim için. Ama öncelikle benim bilgiye ulaşmak için haz duymam lazım, merakım olacak olan konuyla ilgili olması lazım ki ben daha verimli olayım daha motive olayım. Böyle olduğu sürece de otomatik olarak benim motivasyonumu etkileyecek. Akademik başarıma da yansiyacaktır diye düşünüyorum. İlgi duymadığım bir derste de başarı odaklı olurum çünkü o benim görevimdir, yapmam gereken bir görevdir. O yüzden o şekilde yönelirim o derse çalışmak için. O benim mecburiyetimdir açıkçası. Elimden geleni de yaparım başarılı olmak için.

K.11. (Erkek, 12 dk.): Herhangi bir dersten aldığım başarı sonucu beni moral motivasyon açısından iyi bir konuma getirir. Yani o derse daha fazla ilgim artar. O ders üzerine daha yoğunlaşırım. Akademik anlamda olsun ya da başka bir anlamda olsun sürekli o derse yoğunlaşırım daha ileriye götürmek için. Genelde ilgi duymadığım derslerde başarısız oluyorum gerçeği söylemek gerekirse. Ama öğretmenini sevdiğim dersin veya kendisini sevdiğim dersin konularında mutlaka başarılı olduğumu yani kendimde gördüm ben. O yüzden ilgi ve motivasyon benim için çok çok önemli.

2. Türkçe öğretmeni adayları başarı elde etmek için sorumluluk alma yeterlilikleri hakkında ne düşünmektedir?

Tablo 2. Katılımcıların Başarı İçin Sorumluluk Alabilme Yeterliliklerine İlişkin Görüşleri

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Odak Kodlama
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Sorumluluk bilinci	12	3	15	İrade
Yeterlik	13	-	13	
Emek	5	-	5	
Kaygı	3	7	10	Kaçınma
Erteleme	-	7	7	
Çevre etkisi	2	3	5	
Potansiyel	3	3	6	Kişilik
Değişim	3	-	3	
Toplam	41	23	64	

Katılımcıların başarı elde edebilmek için sorumluluk alabilme yeterliliklerine yönelik görüşleri değerlendirildiğinde öğretmen adaylarının sorumluluk bilinci ($f=15$) kavramı üzerine yoğunlaştığını görmekteyiz. Bu konuda öğretmen adayları başarı elde etmek için kendilerinde bir sorumluluk bilincinin de gerçekleştiği noktada olumlu ($f=12$) yönde görüş bildirmiştir. Alınan sorumlulukları bir bilinç içerisinde aldıklarını belirten katılımcılar sorumluluk bilincini hem başarı hem de eğitim hayatlarında öğrenmenin gerçekleşmesi için olması gereken bir bilinç durumu olarak nitelendirmiştir. Katılımcılar sorumluluk alma yeterlilikleri için olumlu ($f=13$) görüş belirterek başarının kendileri için olan önemini vurgulamıştır. Bu doğrultuda katılımcılarda başarı temelli sorumluluk bilincinin olumlu bir katkı sağladığı ve bu konudaki yeterliklerinin de olumlu yönde olduğu, bu sayede başarı elde etmek için sorumluluk alabilme yeterliğine sahip oldukları yorumunda bulunulabilir. Bu durum, sorumluluk almadan başarının elde edilemeyeceğine yönelik bir tutuma da işaret edebilir. Gerçekleştirilen odak kodlama sonucunda sorumluluk bilinci, yeterlik, emek kodları “irade”; kaygı, erteleme, çevre etkisi kodları “kaçınma”; potansiyel ve değişim kodları “kişilik” odak kodları altında toplanmıştır.

K.3. (Erkek, 21 dk.): Bu tarz şeylerde sorumluluk bende hep en son geliyor. Hani hiçbir zaman en sondaki kadar başta yoğun çalışmıyorum. Her zaman o işi bir sonraki güne de ertelediğim oluyor. Önümüzdeki haftaya da ertelediğim oluyor. Ama atıyorum sunuma bir hafta kaldıysa o hafta çok aşırı yoğun bir şekilde çalışıyorum. Malzemeleri zaten işte önceden o rahat zamanımda o esnek zamanımda hazırlıyorum. Son bir haftada da sergiliyorum.

K.5. (Kadın, 23 dk.): Eğer bir işi başaracaksak zaten bazı emekler vermemiz gerekiyor, bazı görevleri yerine getirmemiz gerekiyor. Yoksa oturduğun yerden kimse sana gel bu mevki senin ya da şu maaş senin yani herhangi bir maaş mevki düşünmemek gerek. Hani herhangi bir şu senin diye emek vermeden çalışmadan bir yerlere kapı açılmaz. Bu yüzden kesinlikle alınabilecek en üst seviyedeki sorumluluklar alınmalı, gerekirse gönüllü olunduğu sürece fazlası da alınmalı.

3. Türkçe öğretmeni adayları sınıf içerisinde kendilerini nasıl değerlendirmektedir?

Tablo 3. Katılımcıların Sınıf İçerisindeki Konumlarına İlişkin Görüşleri

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Odak Kodlama
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Gayretli	16	6	22	Çaba
Çalışkan	12	4	16	
Ortalama	8	-	8	
Performans odaklı	12	4	16	Odaklanma
Beceri odaklı	8	-	8	
Kaygı	2	9	11	Endişe
Paylaşımçı	6	1	7	Erdem
Lider	5	1	6	
Saygılı	4	-	4	
Toplam	41	23	64	

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların sınıf içerisindeki konumlarına ilişkin görüşlerinde gayretli ve çalışkan kodlarının üzerinde durdukları görülmektedir. Katılımcıların çoğu kendilerini sınıf içerisinde çalışan, çabalayan ve gayretli olarak konumlandıkları yönünde olumlu ($f=16$) görüş bildirmişlerdir. Bu katılımcılar sınıf içerisinde çalışma ve aktiflik noktalarında gayret sarf ettiklerini ifade ederek amaçlarına ulaşma yönünde çabaladıklarını belirtmiştir. Katılımcılar çaba odak kodu altındaki çalışkan koduna olumlu ($f=12$) görüş bildirmiştir. Katılımcı öğretmen adayları kendilerini sınıf içerisinde çalışan ve başaran bireyler olarak nitelendirip dışarıdan bir gözle bakıldığında kendilerini çalışkan grubuna dâhil edebilecekleri yönünde beyanda bulunmuştur. Bu doğrultuda çalışmaya katılım gösteren grubun başarı yönelimlerine ilişkin sınıf içerisindeki durumlarını ortalamanın üstünde gördükleri, başarı için çaba gösterdikleri ve bunun için performans gösterdikleri yorumunda bulunulabilir. Yani bu katılımcılar kendilerini sınıf içerisinde iyi ve saygın konumlara oturarak başarıyı hak etmeye çalışan bir gruptur. Odak kodlama sonucunda gayretli, çalışkan, ortalama kodları “çaba”; performans odaklı, beceri odaklı kodları “odaklanma”; kaygı kodu “endişe”; paylaşımçı, lider, saygılı kodları “erdem” başlıkları altında toplanmıştır.

K.8. (Kadın, 10 dk.): Ben böyle çok başarılı görmüyorum da kendimi, ama ortalama biri, yeri geldiğinde sosyal yeri geldiğinde çalışan yeri geldiğinde bir şeyler için atılan işte girişken biri olduğumu düşünüyorum. Mesela şöyle bir şeydir: sınıfta bir şey yapılacaktır. Hani kimse öncülük etmiyorsa orada yaparım. Ya da mesela bir sınav vardır çalışılacaktır ya da bir not alınacaktır ben çalışırım. Ama orada sınıfla kıyaslama değil de kendi içsel motivasyonumla yapıyorum bunları. Kendim istediğim için. Yoksa kıyas yapmam. Sınıf beni çok fazla etkilemiyor.

K.10. (Kadın, 15 dk.): Şöyle yani en üstte olduğumu düşünmüyorum. Hani gösterebileceğim en yüksek çabayı göstermiyorum. Sınıf içerisinde o gösterilen en yüksek performansları gösterenler arasında olduğumu da düşünmüyorum. Sınıfın performansını bilerek söylüyorum bunu. Ortalamanın altında olduğumu da sanmıyorum. Ortalamanın bir tık üstünde olduğumu söyleyebilirim. Beni etkileyeni ben de bilmiyorum aslında. En üstte olmak arzusu olmadığından dolayı böyle olabilir. Bu benim için yeterli dediğim için.

4. Türkçe öğretmeni adayları kendi performanslarındaki yeterlik ve eksiklikleri tespit edebilmeleri hakkında ne düşünmektedir?

Tablo 4. Katılımcıların Yeterlik ve Eksiklerini Tespit Edebilme Düzeylerine İlişkin Görüşleri

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Odak Kodlama
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Kendini tanıma	23	6	29	Yetkinlik
Çaba	10	1	11	
Motivasyon	2	5	7	
Alan ilgisi	3	2	5	
Eleştiriye açıklık	3	-	3	
Çevre etkisi	12	10	22	Etkilenme
Kaygı	7	13	20	Kaçınma
Dikkat	-	3	3	
Zorunluluk	1	1	2	
Erteleme	-	1	1	
Toplam	61	42	103	

Katılımcılara kendi yeterlik ve eksikliklerini tespit edebilme düzeyleri sorulduğunda kendini tanıma ve çevre etkisi kodlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Tablo 4'e göre katılımcılar kendi yeterlik ve eksiklikleri yönünden kendilerini tanıdıkları ve yeterlik/eksiklik tespit edebilmede kendi görüşlerinin yeterli olduğuna dair olumlu ($f=23$) görüş bildirmiştir. Olumlu görüşlerin fazla olması katılımcıların düzeylerini tespit ederken kendilerini ölçü aldıklarının, kendilerini yeterince tanıyan bireyler olduklarının bir göstergesi olabilir. Katılımcılar bu düzeylerini tespit ederken çevreden etkilendiklerini, hatta çevre görüşlerine ihtiyaç duyduklarını belirterek çevre etkisi yönünde olumlu ($f=12$) görüşte bulunmuşlardır. Bu katılımcılar kendi yeterlik ve eksikliklerini her zaman göremediklerini söyleyerek bu konuda çevrenin kendilerine yararlı olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda katılımcıların kendini iyi bir şekilde tanıyan bireyler oldukları, kendilerini tanıma ve yeterlik ile eksikliklerini bulmada sorun yaşamadıkları, bu sebeple de başarı elde edebilmek için önündeki avantaj ve dezavantajlarını da tespit ederek başarıya ulaşmada doğru bir çaba sarf edecekleri yorumunda bulunulabilir. Yani katılımcılar kendilerini tanıyarak hangi yönlerinin güçlü, hangi yönlerinin zayıf olduğunu fark edebilir ve güçlü yönlerini ön plana çıkararak, zayıf yönlerini güçlendirerek başarıya ulaşabilir. Aynı zamanda bu katılımcılar çevreden de fikir alarak kendi bilgilerini teyit etmekte ve çevrenin de etkisiyle bu süreci şekillendirebilmektedir. Odak kodlama sonucunda kendini tanıma, çaba, motivasyon, alan ilgisi, eleştiriye açıklık kodları “yetkinlik”; çevre etkisi kodu “etkilenme”; kaygı, dikkat, zorunluluk, erteleme kodları ise “kaçınma” odak kodu altında toplanmıştır.

K.2. (Kadın, 27 dk.): Yani önce yetersizlik olarak söyleyeyim, çalışırken mesela akademik olarak ders çalışırken çabuk dikkatim dağılır benim. Bir şeyi düşündüğüm an tamamen dersten koparım. Dikkatimi toplamak çok zor. Eğer sıkılırsam o dersten çok zorluyorum kendimi yani olması için ben çok zorluyorum kendimi. Yani olması için, olması lazımsa o an çalışmam gerekiyorsa işte o anda o benim için şey oluyor, yapmak zorunda olduğum için yapmak istemiyorum. Daha çok kopuyorum.

K.9. (Kadın, 15 dk.): Evet, tabi ki ne kadar kendimize öz eleştiri yapsak da kendimize bence bir parantez açıp iyi tarafı görmeye de çalışıyoruz. O yüzden en yakın arkadaşlarımız olsun benden daha bilgiliyse ya da daha bilgili bir hocam varsa onlardan tabi ki görüş almaya çalışıyorum. Dördüncü sınıf öğrencisiyim. Geriye dönüp baktığımda birinci sınıfta olan eksiklerim var, ikinci sınıfta olan eksiklerim var. O zaman göremezdim zaten. Neyin içinde

olduğumun bilincindeydim, fakat bu kadar değil. Dördüncü sınıfa gelince insan biraz daha “ne biliyorum bu alana dair, araştırmalarımı nasıl yapıyorum” bunların daha farkında oluyor. Dediğim gibi arkadaşlarımdan bu konuda yardım almaya çalışıyorum. Çünkü topluca hepimiz aynı şeyleri gördük. Bazıları benden çok daha iyi araştırmış oluyorlar ek olarak.

5. Başkalarının görüşleri, Türkçe öğretmeni adaylarının motivasyonlarını etkilemekte midir?

Tablo 5. Katılımcıların Motivasyonlarını Başkalarının Etkileme Düzeyine İlişkin Görüşleri

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Odak Kodlama
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Dışsal motivasyon	22	15	37	Motivasyon
İçsel motivasyon	17	-	17	
Olumsuz etkilenme	13	10	23	Etkilenme
Olumlu etkilenme	18	2	20	
Öz yeterlik	7	1	8	Farkındalık
Değişim	7	-	7	
Güven	2	4	6	
Toplam	86	32	118	

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların motivasyonlarını başkalarının etkileme düzeyine ilişkin görüşlerinin dışsal motivasyon ve olumsuz etkilenme kodları altında toplandığı görülmektedir. Katılımcılar dışsal motivasyon konusunda genel olarak olumlu ($f=22$) görüş bildirmiştir. Bu katılımcılar motivasyonlarını sağlarken çevrenin motivasyonlarını etkilediğini söyleyerek motivasyonda kaynaklarının çevre olduğunu belirtmiştir. Katılımcılar dışardan alınan görüşlerde özellikle olumsuz yorumlardan etkilendikleri yönünde ($f=13$) görüş bildirmiştir. Bu katılımcılar dışsal etkenlerden gelen olumsuz ifadelerin kendilerini etkilediklerini söyleyerek bu durumun motivasyonları üzerinde olumsuz bir etkiye sebep olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda katılımcıların motivasyonlarının içsel değil, dışsal olduğu yani çevreden beslendiği ancak çevreden gelen yorumlardan da olumsuz etkilenebildiği yorumunda bulunulabilir. Yani bu durumda motivasyonunu dıştan elde eden katılımcı dışarıdan her zaman olumlu dönüt alamayacağı için alacağı olumsuz dönütlerde motivasyon yönünden olumsuz etkilenecektir. İçsel motivasyona sahip olanlar kendilerini kaynak edindikleri için kendi motivasyonlarını kendileri sağlayacak ve dışarıdan gelen olumlu yorumlardan olumlu etkilenirken olumsuz yorumlardan da kendi bakış açılarını kullanarak herhangi bir etki almayacaktır. Gerçekleştirilen odak kodlamada dışsal motivasyon ile içsel motivasyon kodları “motivasyon”; olumsuz etkilenme ile olumlu etkilenme kodları “etkilenme”; öz yeterlik, değişim ve güven kodları “farkındalık” odak kodu altında örüntülenmiştir.

K.1. (Erkek, 24 dk.): Hım, şimdi işin içine biraz kıskançlık giriyor. Ben öyle yorumladım. Şimdi şöyle, başkalarının benim motivasyonumu etkileme durumu hiçbir zaman olmadı. Bundan sonraki süreçte de olmayacak. Ben birilerinin benim hakkımda ne düşündüğünü elbette kafama taktığım dönemler olmuştur. Yani bu olmadı desem burada yalan söylemiş oluruz. Çalışmaya aykırı bir durum olur. Elbette oldu ama benim için üniversite kazanmak benim hayatımın dönüm noktasıydı.

K.6. (Erkek, 12 dk.): Olumlu olarak yani insan şey bir varlık ya böyle biraz egoistlik falan vardır insanlarda bir tutam. Gurur okşanınca şey oluyor biraz böyle yani omuzlarımız falan genişliyor tabi kabarıyor. Olumlu olunca motivasyonumu artırıyor ama olumsuz olunca kulak ardı ediyorum diyebilirim.

6. Türkçe öğretmeni adaylarının başarısız olma korkusu, öğrenme süreçlerini nasıl etkilemektedir?

Tablo 6. Katılımcıların Başarısız Olma Korkusunun Öğrenme Süreçlerine Etkisine İlişkin Görüşleri

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Odak Kodlama
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Etkilenme yönü	2	27	29	
Başarısızlık korkusu	1	19	20	Çekinme
Kaygı	5	14	19	
Kaçınma	1	6	7	
Aşabilme	16	1	17	
Kabullenme	11	5	16	Yüzleşme
Motivasyon	11	2	13	
Toplam	47	74	121	

Katılımcılar başarısız olma korkularının öğrenme süreçlerine etkileri üzerine en çok etkilenme yönü üzerine yoğunlaşmıştır ve katılımcıların bu korkudan etkilenme yönünün olumsuz olduğu görülmektedir. Katılımcılar mevcut başarısız olma korkuları üzerinden yaptıkları yorumlarda başarısız olma korkularının etkilenme yönünün genel olarak olumsuz ($f=27$) olduğunu ifade etmişlerdir. Bu katılımcılar için başarısız olma korkusu kendilerinde stres, panik, akademik performans düşüklüğü gibi olumsuz durumlara sebep olmaktadır. Katılımcılar mevcut başarı korkuları için neredeyse tamamen olumsuz ($f=19$) görüş bildirmiştir. Bu doğrultuda katılımcıların başarısızlık korkusu yaşadıklarında bundan oldukça olumsuz etkilendikleri ve bu nedenle bu korkunun çalışma süreçlerini de etkileyerek onları gerçek bir başarısızlığa sürükleyebileceği yorumunda bulunulabilir. Birey olumsuz etkilendiği bu başarısız olma korkusunu devam ettirdikçe kendisine bir engel yaratarak stres yaşayacak ve öz güven, motivasyon noktasına eksiklik yaşayacaktır. Öyleyse başarısız olma korkusunun katılımcıların öğrenme süreçlerini ve yönelimlerini olumsuz etkilediği söylenebilir. Başarısızlık korkusunun en çok öğrendiğini unutmama, yanlış öğrenme veya akademik başarısızlık olarak ön plana çıktığını ifade eden katılımcılar, özellikle bu korku yüzünden emeklerinin boşa gidebileceği düşüncesiyle kaygı yaşadıklarını da belirtmiştir. Odak kodlama sonucunda etkilenme yönü, başarısızlık korkusu, kaygı ve kaçınma kodları “çekinme”; aşabilme, kabullenme, motivasyon kodları “yüzleşme” odak kodları altında birleştirilmiştir.

K.5. (Kadın, 23 dk.): Ben yanlış öğrenmekten özellikle çok korkan bir insanım. Çünkü bir şeyi yanlış öğrenirsem sanki bir daha düzeltemeyecek gibiyim. Hani bir şeyi öğrendiğim zaman çok kolay unutmam. Çünkü sürekli hayatıma bunu katmaya çalışırım. Mesela herhangi bir konuda bile öğrendiklerimi konuşmaya çalışırım. Çünkü bunu unutmayı engellemeyi düşünürüm. Ama eğer bir şeyi yanlış öğrendiysem ve hemen dönüt alıp düzeltemediysem bu benim için büyük bir korku olur. Hani yanlış öğrenmekten özellikle çok korkarım. Yanlış öğreneceğim diye de çok net kaynaklardan çalışmaya çalışırım.

K.7. (Erkek, 16 dk.): Başarısızlık mı, hım. Başarısızlık aslında başarısızlık korkusu, başarıya giden en büyük engeldir. Yani öyle insanlar vardır ki yaratıcılığını sırf başarısızlık korkusundan dolayı icraata geçiremiyor. Bu bende de olmuştur elbette. Yani başaramayacağım korkusuyla vazgeçtiğim ya da tam tersi de olmuştur, başaracağım deyip de başardığım olaylar da olmuştur. Ama ben dediğim gibi başarısızlık korkusu belki her şeyden daha önemli bir engeldir diye düşünüyorum. Bu hiçbir şekilde kişinin sorunu değildir.

7. Türkçe öğretmeni adayları sınıftaki arkadaşları ile uyumlu çalışabilme yeterlikleri hakkında ne düşünmektedir?

Tablo 7. Katılımcıların Arkadaşlarıyla Uyumlu Çalışabilme Yeterliklerine İlişkin Görüşleri

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Odak Kodlama
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Uyum	14	4	18	Birey
Bireysel çalışma	10	-	10	
Akışına bırakma	2	-	2	
Suçlanma korkusu	-	1	1	
Takım çalışması	12	6	18	Grup
Amaçların farklılığı	2	5	7	
Eşit sorumluluk	4	2	6	
Amaçların aynılığı	4	-	4	
Toplam	48	18	66	

Tablo 7 incelendiğinde katılımcıların arkadaşlarıyla uyumlu çalışabilme yeterliğine ilişkin görüşlerinde uyum ve takım çalışması üzerinde yoğunlaştıklarını görüyoruz. Katılımcılar arkadaşlarıyla çalışırken uyum konusunda sıkıntı yaşamadıklarını, arkadaşlarına uyma noktasında sorunlarının olmadığını ifade ederek uyum konusunda genellikle olumlu ($f=14$) görüş bildirmiştir. Bu durumda katılımcıların başarı yönelimleri ne yönde gerçekleşirse gerçekleşsin takım çalışmalarına uyum sağlayabilecekleri ve arkadaşlarından bu noktada faydalanabilerek çalışmalarına olumlu katkı sağlayabileceği yorumunda bulunulabilir. Katılımcılar gerçekleşen takım çalışmalarını sevindikleri ve takım çalışmalarında rol almaktan memnun oldukları gerekçesiyle takım çalışması kodu üzerinde olumlu ($f=12$) yorumlarda bulunmuştur. Katılımcı grubunun genelinde uyum yönünde ve takım çalışması yönünde olumlu görüş bildirmiş olması, genel olarak uyumlu çalışma yeterliğine sahip olduklarının bir göstergesi olabilir. Yani bu katılımcıların çoğunluğu takım çalışmasına uyum sağlayabilmekte, takım çalışmasını olumlu karşılamakta; bir kısmı ise takım çalışmasında olumsuzluklar yaşamakta ve bu gerekçeyle bireysel çalışmaları olumlu karşılamaktadır. Bu amaçla katılımcıların başarı yönelimlerinin farklılaştığı ve başarı için farklı yolları tercih ettikleri söylenebilir. Genel yorumlardan hareketle arkadaşları ile uyumsuzluk yaşamadıkları ve gerektiğinde takım çalışması ile başarıya ulaşmaya olumlu baktıkları yorumu yapılabilir. Yapılan odak kodlama doğrultusunda uyum, bireysel çalışma, akışına bırakma, suçlanma korkusu “birey”; takım çalışması, amaçların farklılığı, eşit sorumluluk, amaçların aynılığı “grup” odak kodları altında örüntülenmiştir.

K.6. (Erkek, 12 dk.): O konuda bir sıkıntım yok. Hani şey vardır bazı arkadaşlarda “Ben yalnız çalışırım. Başkasıyla notlarımı şey yapamıyorum, paylaşamıyorum.” Ya da işte onunla beraber olunca dikkatim dağılıyor, konsantre olamıyorum gibi sıkıntılarım yok. Paylaşımçı biriyim. Bence fikirleri de paylaşarak daha doğruyu öğrenebilirsin. Ben takım şeklinde çalışmayı tercih ederim. Daha faydalı olduğumu düşünüyorum.

K.10. (Kadın, 15 dk.): Yok, ben arkadaşlarımla uyumlu çalışmam. Bireysel çalışırım. Çalışmalarımın genellikle hep bireysel olması taraftarıyım, yani çünkü benim zihnimde belirli bir plan vardır ve bu plana ilerlerim. Diğerlerinin konuşması zihnimi dağıtır. Bireysel, her şeyim bireysel olur yani. Ben aslında planımı zihnimde yaparım ama o planın ne olduğunu ben de bilmem aslında zihnim beni yönlendirir.

8. Türkçe öğretmeni adaylarının öğrenme sürecini istenen doğrultuda yönetebilme becerisi nasıldır?

Tablo 8. Katılımcıların Öğrenme Süreçlerini İstenen Doğrultuda Yönetebilme Becerilerine İlişkin Görüşleri

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Odak Kodlama
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Motivasyon	10	9	19	Birey
Kaygı	2	2	4	
Kaçınma	-	2	2	
Yönetebilme	10	3	13	Süreç
Plan yapma	6	3	9	
Plana sadıklık	5	2	7	
Dış etkenler	1	4	5	Çevre
Danışma	2	-	2	
Toplam	36	25	61	

Katılımcıların öğrenme süreçlerini istenen doğrultuda yönetebilme becerilerine ilişkin motivasyon kodu üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Katılımcılar bir öğrenme sürecinde en çok motivasyona ihtiyaç duyduklarını belirterek bu süreçte olumlu ($f=10$) yönde motivasyon yaşadıklarını ifade etmiştir. Katılımcılara göre öğrenme sürecinin başlangıcından sonuna kadar motivasyon gereklidir ve motivasyonun yüksekliği süreci yönetebilmelerine yardımcı olurken düşüklüğü sürecin yönetilmesini zayıflatmaktadır. Bu doğrultuda katılımcıların başarı konusunda en çok önemstedikleri kavramlardan birinin motivasyon olduğu, motivasyonu doğru yönettiklerinde öğrenme sürecini de doğru yönettikleri, motivasyonu doğru yönetemediklerinde öğrenme sürecini de doğru yönetemedikleri yorumu yapılabilir. Bu nedenle katılımcılar için motivasyon bir öğrenme sürecinin en önemli parçalarından biridir ve sürecin doğru yönetilebilmesi için motivasyona ihtiyaç duyulmaktadır. Katılımcılar süreci yönetebilme konusunda genellikle olumlu ($f=10$) görüş vermiştir. Bu doğrultuda katılımcıların genel olarak dış etken olmaksızın öğrenme süreçlerini yönetebildikleri ve bu süreçte planlamadan yardım alarak süreç sonunda başarıya ulaşacakları söylenebilir. Bu katılımcılar için öğrenme sürecini yönetmenin unsurlarının farkında oldukları ve bu unsurları nasıl yönetmeleri gerektiğinin bilincinde oldukları yorumu yapılabilir. Gerçekleştirilen odak kodlama sonucunda motivasyon, kaygı, kaçınma kodları “birey”; yönetebilme, plan yapma, plana sadıklık kodları “süreç”; dış etkenler ve danışma kodları “çevre” odak kodları altında toplanmıştır.

K.8. (Kadın, 10 dk.): Onu süreçte görüyorum. Hatalarımı, yanlışlarımı, eksiklerimi ona göre yönetebiliyorum ama o noktada da çok başarılı olduğumu söyleyemeyeceğim. Plan şeklinde ise evet. Mesela planları günlük yapıyorum ama mesela daha iyi bir çalışma yöntemi vardır ya orada birinin yönlendirmesine insan ister istemez ihtiyaç duyuyor.

K.11. (Erkek, 12 dk.): Aslında ben düzenli ve programlı çalışan biriyim. Ve buna da çok önem veriyorum. Yani hangi konuyu en iyi şekilde nasıl öğrenirim? Bu soruyu sürekli kendime soruyorum ve ona göre plan ve program yapıp ona göre ders çalışıyorum. Yönetebilme becerim de genelde var, öyle görüyorum. Yönetebiliyorum yani. Bir planı uygulamada %70 sadık kalıyorum.

9. Türkçe öğretmeni adayları başarıyı nasıl değerlendirmektedir?

Tablo 9. Katılımcıların Başarı Üzerine Metaforik Görüşleri

Kodlar	<i>f</i>	Odak Kodlama <i>f</i>
Dönüm noktası	1	
Potansiyel	1	Değişim
Beden ölçüleri	1	
Sevgi	1	
Emek	1	
Haz	1	Duygu
Oyun	1	
Süt emmek	1	
İlk adım	1	
Uçak	1	Yükselmek
Su	1	Doğa
Güneş	1	
Toplam	12	

Katılımcıların başarı algısının daha iyi anlaşılması sebebiyle bir metafor sorusu sorulmuştur. Bu soru “*Bence başarı ..... gibidir. Çünkü .....*” şeklindedir. Bu metafor sorusuna her bir katılımcı farklı cevap vermiştir. Gerçekleştirilen odak kodlama sonucunda katılımcıların görüşleri 4 odak kodda toplanmıştır. Dönüm noktası, potansiyel, beden ölçüleri kodları “değişim” odak kodunda; sevgi, emek, haz, oyun, süt vermek, ilk adım kodları “duygu” odak kodunda; uçak kodu “yükselmek” odak kodunda; su, güneş kodları “doğa” odak kodu altında birleştirilmiştir. Değişim odak kodu altındaki kodlar için katılımcılar genel olarak başarının kişiden kişiye değişen, herkeste farklı olan, bireysel bir olgu olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Duygu odak kodu altındaki kodlarda katılımcılar başarının kendilerine duygusal çağrışımlar yansıttığını ifade etmiştir. Bazı katılımcılar başarıyı doğa unsurları olan su ve güneşe benzetmiştir. Benzetilen doğa unsurlarının insanlık için hayati önem arz eden unsurlar olduğu göz önünde bulundurulursa katılımcıların başarıyı kendileri için çok önemli bir yere koyduğu söylenebilir. Yani bu katılımcılar için başarı hayati bir öneme sahiptir ve bu katılımcılar onu yaşamın ve insan varlığının bir amaç ve gereği olarak görmektedir. Bir katılımcı başarıyı yükselmek odak kodu altında uçak koduna benzetmiştir. Sonrasında başarıyı yükselen her şey olarak tanımlayan katılımcı başarının da insanı bu nesnelere gibi yükselttiğini ifade etmiştir. Bu nedenle bu katılımcının başarıyı bir yükselme ve ilerleme aracı olarak gördüğü yorumunda bulunulabilir.

K.1. (Erkek, 24 dk.): Bence başarı aç bir bebeğe annesinin göğsünden süt vermesi gibidir. Çünkü o bebek o zaman ihtiyacı olanı alabiliyor, o zaman gerekli olanı alıp yaşamına devam edebiliyor. Evet, diğer şekilde de devam ettirebilir ama topal bir şekilde devam ettirebilir, aksak bir şekilde devam ettirebilir. Annenin aç bir bebeğe göğsünden süt verebilmesidir başarı benim için. Çünkü dünya nizamında Erk’in yani Allah’ın gücü dışında ben incelediğim zaman benim aklıma ilk bu geliyor. Çünkü başka hiçbir şekilde başarılı bir iş yapamıyor insan.

K.4. (Kadın, 17 dk.): Bence başarı insanın beden ölçüleri gibidir. Çünkü insanın bazı sınırlılıkları vardır bence. Herkes her şeyi yapamaz. Bazı insanlarda bazı eğilimler ve yetenekler vardır. Bazı konularda daha başarılı olur. Bu da insanın beden ölçüleri gibi düşünülebilir. Her insana aynı ölçüdeki kıyafet uymaz. Başarı da öyledir yani insanın yetenekleri olsun zihinsel zekâsı olsun herkeste farklıdır.

10. Türkçe öğretmeni adayları hangi başarı yönelimine (öğrenme-yaklaşma, öğrenme-kaçınma, performans-yaklaşma, performans-kaçınma) sahiptir?

Tablo 10. Katılımcıların Başarı Yönelimlerine İlişkin Görüşleri

Kodlar	Başlangıç Kodlama			Odak Kodlama
	Olumlu	Olumsuz	Toplam	
Motivasyon	7	1	8	Öğrenme/Performans -yaklaşma
Emek	5	3	8	
Kendini gerçekleştirme	6	-	6	
Uygulayabilme	4	-	4	
Akademik performans	2	2	4	
Sınav başarısı	3	5	8	Öğrenme/Performans -kaçınma
İlgi	5	1	6	
Ortalama düzey	5	-	5	
Kaygı	-	1	1	
Toplam	37	13	50	

Katılımcılara sahip oldukları başarı yönelimleri hakkında diğer düşünceleri sorulduğunda Tablo 10'da görüldüğü gibi başarı yönelimlerinin öğrenme/performans-yaklaşma alt boyutlarına dair olan kodlara daha çok yoğunluk verdikleri görülmektedir. Katılımcılar sahip oldukları motivasyon düzeyinin başarı yönelimlerini olumlu ($f=7$) etkilediği yönünde görüş bildirmiştir. Katılımcılar aynı zamanda başarı yönelimlerinin verdikleri emek doğrultusunda şekillendiğini ifade etmiştir. Olumlu yönde yeterli emeği verdikleri zaman başarının kaçınılmaz olduğu şeklinde olumlu ($f=5$) görüş bildirilmiştir. Bu katılımcılar için başarı motivasyon ve emek sonucunda gerçekleşen, kendilerini gerçekleştirmede önemli bir basamak olan bir unsurdur ve bu unsur sadece bir sınav başarısı değil, hayatın pek çok alanında elde edilmesi gereken bir kazançtır. Yani katılımcıların başarıya önem verdiği, başarıyı öncelikle motivasyon, sonrasında verdikleri emek ve çaba ile elde ettikleri yorumunda bulunulabilir. Bu doğrultuda katılımcıların genelinin öğrenme/performans-yaklaşma başarı yönelimine sahip olduğu açıktır. Yapılan odak kodlama sonucunda motivasyon, emek, kendini gerçekleştirme, uygulayabilme, akademik performans kodları “öğrenme/performans-yaklaşma” odak kodu altında; sınav başarısı, ilgi, ortalama düzey ve kaygı kodları ise “öğrenme/performans-kaçınma” odak kodu altında örüntülenmiştir.

K.3. (Erkek, 21 dk.): Emek ya, valla çalışmak olabildiğince efor sarf etmek otomatik bunlar zaten başarıyı sana getiren şeyler. Akademik olarak ortalamamın bir tık üstündeyim diyorum ya, bu bana yeterli olan bir şey. Diğer şekilde de KPSS yani atanmak odaklı düşünürsen de hayalim o olduğu için olabildiğince çok fazla emek veriyorum. Ha bu da iki türlü yani hem akademik başarıyı o yönde etkiliyor hem de atanma konusundaki başarıyı o yönde etkiliyor.

K.11. (Erkek, 12 dk.): Ben daha çok öğrenmeye yönelimliyim. Öğrenmeyi daha çok seviyorum. Başarı bir insanın kendisine bir hedef koyması ve o hedefe doğru yürümesi ve o hedefi gerçekleştirebilmesidir. Gerçekleştiremediği takdirde bence o başarı gelmemiştir.

Sonuç ve Tartışma

Çalışmanın bulgularından hareketle katılımcıların çoğunun öğrenme-yaklaşma başarı yönelimine sahip olduğu, bir kısmının öğrenme-kaçınma başarı yönelimine sahip olduğu ve daha az bir kısmının performans-yaklaşma yönelimine sahip olduğu söylenebilir. Katılımcıların istek, çaba ve akademik karakter odaklarına bağladıkları bulgulara bakıldığında başarının; olumlu motivasyon, potansiyel, ilgi, emek ve performans sonucunda akademik performansla yansıdığı görülmektedir. Bu sonuca göre katılımcıların görüşlerinde öğrenme-yaklaşma yöneliminde sıkça rastlanan motivasyon, potansiyel, emek ve performans kavramları ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda katılımcıların başarı elde

ettiklerinde akademik performanslarının olumlu yönde etkilendiği ve arttığı görüşüne ulaşılabılır ve bu görüş de öğretmen adaylarının bu noktada öğrenme-yaklaşma yönelimine sahip olduğunun göstergesidir (Akin ve Arslan, 2014; Babenko, Daniels, White, Oswald ve Ross, 2018; Kayis ve Ceyhan, 2015; Toğluk, 2009).

Katılımcılara başarı elde edebilmek için sorumluluk alma yeterliklerine ilişkin görüşleri sorulduğunda katılımcıların bu yeterliği irade, kaçınma ve kişilik odaklarına bağladığı görülmüştür. Katılımcıların çoğu bu noktada iradenin gücüne inanarak sorumluluk bilinci ve yeterlik noktasında olumlu görüş bildirmiştir. Sorumluluklarının farkında olmak, bu bilinç doğrultusunda onlardan kaçınmamak öğretmen adaylarının olumlu yönde bildirdiği görüşlerdendir. Ayrıca sorumluluk alma yeterliğine sahip olduklarını belirten öğretmen adayları başarı için sorumluluk almaktan kaçınmadıklarını ifade etmiştir. Alan yazındaki araştırmalarda öğretmen adaylarının akademik başarı söz konusu olduğunda sorumluluk aldıklarını ortaya koymuştur (Güvenç, 2011). Sorumluluk bilincine sahip olunca yeterlik düzeylerinin arttığını belirten katılımcılar da mevcuttur. Bu bağlamda katılımcıların başarı elde edebilmek için sorumluluk alma yeterliğine sahip oldukları ve bu noktada öğrenme-yaklaşma ve performans-yaklaşma yönelimlerine yakın olduğu ifade edilebilir. Ancak görüş yoğunluğu dikkate alındığında sorumluluk bilinci, yeterlik, potansiyel ve emek kavramları öğrenme-yaklaşma yöneliminin baskın olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmalar da öğretmen ve öğretmen adaylarının sahip oldukları başarı yönelimlerinin bir işin sorumluluğunu alarak o işle bütünleşme düzeyini artırdığını göstermektedir (Ürün Karahan, 2018).

Katılımcılar görüşmeler sırasında sınıf içerisindeki konumlarına ilişkin görüşlerinde çaba, odaklanma, endişe ve erdem odakları etrafında görüş beyan etmiştir. Bu odak kodlara bağlı olarak katılımcıların konumlarını gösterdikleri çaba ile elde ettiklerini, belirli odaklara sahip olduklarını, konumlarına ilişkin endişe duyduklarını ve erdemli davranışlar sergileyen bireyler olduklarını düşündükleri ortaya konmuştur. Kendilerini büyük oranda gayretli, çalışkan ve performans odaklı olarak tanımlamışlardır. Gayretli olmak başarı yönelimlerinin öğrenme-yaklaşma, öğrenme-kaçınma, performans-yaklaşma alt boyutları ile ilişkilendirilebilir (Kayis, 2013). Öğretmen adaylarının kendilerini çalışkan olarak ifade etmesi öğrenme-yaklaşma, öğrenme-kaçınma ve performans-yaklaşma yönelimli olduklarının bir göstergesi olabilir. Bunların haricinde kaygı ve ortalama görüşlerinde ön plana çıkmaktadır. Kaygı, kaçınma yönelimlerinin varlığını ortaya koyan önemli kavramlardan biridir (Elliot ve Church, 1997). Bireydeki iyi ortalama sahip olmayla beraber düşünüldüğünde öğrenme-kaçınma yaklaşımı aklımıza gelmektedir. Çünkü bireyler gayretlilik, çalışkanlık, performans odaklılık gibi yüksek standartların yanı sıra kaygı ve ortalama düzeyini de ön plana çıkarmıştır. Bu sebeple sınıftaki konumlarına ilişkin görüşlerinde öğretmen adaylarının öğrenme-kaçınma yaklaşımında yoğunlaştığı görülmektedir.

Katılımcılar akademik performanslarına yönelik yeterlik ve eksiklerini tespit edebilme düzeylerine ilişkin görüşlerinde, görüşlerinin yetkinlik, etkilenme ve kaçınma odakları altında birleştiği görülmüştür. Yine karşılaşılan kaçınma odak kodu öğretmen adaylarının yeterlik ve eksiklerinde bir stres yaşadıklarını göstermektedir (Yazıcı, 2009). Görüş detaylarına bakıldığında katılımcıların en çok kendini tanıma, çevre etkisi ve kaygı kavramlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Öğretmen adayları en çok kendini tanıma kavramını ön plana çıkararak kendilerine ilişkin yeterlik ve eksikleri tespit edebilmelerini buna bağlamıştır (Toğluk, 2009). Kendini tanıyan bireyler genellikle öğrenme yönelimli olurlar, çünkü performans yönelimli bireyler kendilerini tanımaktan ziyade çevreyle kıyaslarlar (Akin, 2008). Bu sebeple kendi tanıma noktasında olumlu görüş bildirenlerin öğrenme-yaklaşma/kaçınma yönelimine yakın olduğu söylenebilir. Katılımcıların kendi yeterlik ve eksiklerini belirlemede çevreye ihtiyaç duydukları, çevrenin görüşlerinden etkilendikleri ve buna bağlı olarak bu bireylerin performans/öğrenme-kaçınma yönelimine yakın oldukları söylenebilir. Görüş yoğunluğu göz önüne alındığında kendini tanıyan ve çaba gösteren birey görüşlerinin fazlalığı öğrenme-kaçınma yaklaşımının baskın geldiğini göstermektedir.

Çalışma kapsamında ayrıca katılımcıların akademik performanslarına yönelik motivasyonlarının başkalarının düşüncelerini nasıl şekillendirdiği hakkındaki görüşleri alınmıştır. Katılımcılar bu soruya motivasyon, etkilenme ve farkındalık odakları temelinde cevap vermiştir. Motivasyon odağı içsel ve

dışsal olarak ikiye ayrılmıştır: Kaynağını bireysel olarak sağlayan bireyler içsel, çevreden etkilenecek sağlayan bireyler dışsal motivasyon grubuna dâhil edilmiştir. Kavram yoğunluğuna bakıldığında dışsal motivasyonun içsel motivasyona baskın geldiği görülmüştür. Bu bağlamda katılımcıların akademik performanslarına yönelik motivasyonlarında başkalarının düşüncelerinden önemli ölçüde etkilendikleri söylenebilir. Bu da performans yönelimini bize hatırlatır. Diğer bir odak kod bunu destekler nitelikte olan etkilenmedir. Dışsal motivasyona sahip olan bireyler, çevreden olumlu ve olumsuz görüşlere bağlı olarak olumlu veya olumsuz etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Çevreden bu şekilde etkilenen bireylerin performans yönelimli oldukları açıktır (Akın ve Arslan, 2014). Bu nedenle burada performans-yaklaşma yöneliminin baskın olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü çevreden olumlu etkilenme daha fazladır. Alanda yapılmış çalışmalar temelinde bakıldığında da başarı yönelimleri ile motivasyon arasında ilişki olduğu ve bu ilişkinin öğrencilerdeki başarı yönelimleri üzerinde belirleyici olduğu söylenebilir (Arslan, Akçaalan ve Yurdakul, 2017; Demir ve Yıldırım Döner, 2019; Kayis ve Ceyhan, 2015).

Katılımcılara başarısız olma korkusunun öğrenme süreçlerini nasıl etkilediği sorulmuştur. Katılımcılar bu soruya yalnızca bir işi başaramama durumunu değil, yanlış öğrenme ve öğrendiğini unutma gibi durumları da dâhil etmiştir. Görüşler, çekinme ve yüzleşme odakları etrafında toplanmıştır. Baskın gelen ise çekinme olmuştur. Katılımcılar başarısız olma korkusunu fazlasıyla yaşadıklarını ve bundan olumsuz etkilendiklerini ifade etmiştir. Başarısızlık korkusunu özellikle yanlış öğrenme ve hatırlayamama, öğrendiğini unutma gibi durumlarda yaşıyor olmaları öğretmen adaylarının öğrenme-kaçınma yönelimine sahip olduğunun bir delilidir (Yazıcı, 2009). Öğretmen adayları bunu destekler nitelikte olumsuz kaygı yaşadıklarını da ifade etmiştir. Kaygı ve buna bağlı olarak kaçınma durumunun yaşanması da yine öğretmen adaylarının öğrenme-kaçınma yönelimine yakınlığını gözler önüne sermektedir (Elliot ve McGregor, 2001; Kayis ve Ceyhan, 2015). Katılımcıların başarısızlık korkusunun öğrenme süreçlerini etkilemesine yönelik görüşleri değerlendirildiğinde çoğunlukla bu korkudan etkilenecek kaygı duydukları, öğrenme sürecinden kaçındıkları ve olumsuz etkilendikleri gerekçesiyle çoğunluğun öğrenme-kaçınma yönelimine sahip olduğu söylenebilir.

Akademik performanslarında arkadaşlarıyla uyumlu çalışabilme yeterlikleri hakkındaki görüşleri sorulduğunda katılımcıların görüşleri birey ve grup odakları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ön plana çıkan kavramlar ise uyum, takım çalışması ve bireysel çalışmadır. Uyumlu çalışabiliyor olmaları yaklaşma alt boyutuna yakın olduklarının bir göstergesi olabilir. İkincil olarak ön plana çıkan kavram takım çalışmasıdır ve çoğunlukla olumlu görüş almıştır. Gerçekleştirilen araştırmalarda akademik başarıları yüksek olan öğrencilerin takım çalışması eğilimlerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Deveci, 2019). Performans-yaklaşma yönelimli bireyler kendilerini çevresiyle kıyasladığı için takım çalışmalarını ve bu çalışmalarda önderlik etmeyi önceler. Ayrıca bu yönelime sahip bireyler performans odaklı olduklarından kendilerini çoğunlukla takım çalışmalarında gösterirler. Bu noktada katılımcılarda baskın olan performans-yaklaşma yönelimidir. Alan yazındaki araştırmalarda başarılı yöneticilerin takım çalışmasına yatkın olduğu, takım ile uyumlu çalışan kişiler olduğu, başarı elde etmenin önemli bir faktörünün takım çalışmasına uyum sağlamak olduğu ortaya konmuştur (İlhan ve İnce, 2015). Katılımcıların akademik performanslarında arkadaşlarıyla uyumlu çalışabilme becerilerinin gelişmiş olduğu, uyum sorunu yaşamadıkları söylenebilmekle beraber takım çalışmasını tercih ettikleri için performans-yaklaşma yönelimine yakın oldukları söylenebilir.

Katılımcılara öğrenme sürecini istenen doğrultuda yönetebilme becerileri hakkındaki görüşleri sorulduğunda katılımcı görüşlerinin birey, süreç ve çevre odakları etrafında toplandığı görülmüştür. Bu odaklar içerisinde en çok görüş alanlar motivasyon (birey), yönetebilme (süreç) ve plan yapma (süreç) olarak belirlenmiştir. Başarı yönelimlerinde bireyin motivasyonu, öğrenme sürecini şekillendiren temel kavram olarak görülmüştür (Cenberci ve Beyhan, 2016). Katılımcılar motivasyonlarının durumuna göre öğrenme sürecini istedikleri doğrultuda yönetebildikleri yönünde görüş bildirmişlerdir. Öğrenme sürecinde katılımcıların motivasyonun yüksek olması karşılaştıkları sorunlarla mücadele ederek başarıya ulaşmaları adına önemlidir (Ersoy ve Başer, 2010). Katılımcılar süreci yönetebilme becerisi noktasında çoklukla olumlu görüş bildirmişlerdir. Bu durumda katılımcıların öğrenme süreçlerini istedikleri doğrultuda yönetebilme becerilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum cevabı yaklaşma alt

boyutlarına götürmektedir. Çünkü kaçınma alt boyutları yaşanan stres ve kaygı dolayısıyla süreçlerini yönetmede zorluk çekmektedir. Kaygı ve kaçınmaya dair görüşlerin az olması bunu destekler niteliktedir. Bir diğer öne çıkan kavram plan yapmaktır. Alan yazında gerçekleştirilen araştırmalarda plan yapma becerisinin akademik başarı ile arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu ve plan yapma becerisine sahip olan insanların akademik başarıyı elde etmede daha önde oldukları görülmüştür (Taha, 2016). Yaklaşma yönelimlerinden özellikle öğrenme-yaklaşma yöneliminde var olan plan yapma ve plana uyma özellikleri, katılımcıların olumlu görüş bildirdiği temalardır. Bu kavramların ön plana çıkmış olması Türkçe öğretmeni adaylarının öğrenme süreçlerini istenen doğrultuda yönetebilme becerileri hakkında olumlu düşüncüklerini ve bu süreci yönetebilme noktasında öğrenme-yaklaşma yönelimine yakın oldukları açıktır.

Katılımcılara başarıyı nasıl algıladıklarını, başarının kendileri için ne olduğunu anlamak için başarı temelli bir metafor sorusu sorulmuştur. Bu görüşlere bakıldığında görüşlerin duygu, değişim, doğa ve yükselmek odak kodlarında birleştiği görülmüştür. 12 katılımcı da başarıyı farklı bir şeye benzetmiş ve farklı bir neden açıklamıştır. Görüş çokluğu yönünden duygu odak kodunun çatısı altında daha çok kavramın birleştiğini görmekteyiz. Katılımcılar başarıyı sevgi, emek, haz gibi duygusal durumlara benzeterek kendileri için duygu temelli bir yeri olduğunu ifade etmiştir. Eğitim ve öğretim sürecinde başarı için duygu ve tutumlar önemli bir yer tutmaktadır (Gözüyeşil, 2012). Katılımcılar bunun ardından değişim odak kodu altında başarıyı dönüm noktası, beden ölçüleri gibi değişime ve değişkenliğe sebep olan olgulara benzeterek başarı elde ettiklerinde hayatlarında değişim yaşandığını ortaya koymuştur. Katılımcıların metaforlarındaki nedenlere bakıldığında da başarının hayatlarında duygusal bir yeri olduğunu, hayatlarını değiştirerek geliştirdiğini, hatta hayatlarında önemli doğa unsurları kadar büyük bir yeri olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda katılımcılar için başarının genel olarak çok önemli ve elde edilmesi gereken bir şey olduğu açıktır. Başarı, değişimi beraberinde getirdiği için gerçekleşen olumlu değişimler başarıya yönelik algıyı da olumlu hâle getirmektedir, çünkü değişim iyi yönetilirse başarı da kaçınılmazdır (Tunçer, 2011). Metafor sorusu bizleri yalnız bir yönelime götürmek amacıyla değil, bireylerin başarı algılarını anlamak amacıyla sorulmuştur. Ancak benzetilen öğelerin ve nedenlerin geneline bakıldığından bireylerin başarıyı kendileri için istedikleri, başarının kendilerini bulmalarına ve gerçekleştirmelerine yardımcı olduğu yönündeki ifadelerinden öğrenme-yaklaşma yönelimine yakın oldukları ifade edilebilir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda katılımcıların adaylarının görüşlerinin öğrenme-yaklaşma yöneliminde ağırlık kazandığı söylenebilir. Öğrenme-yaklaşma yönelimi 12 kişiden alınan 10 ana görüş çerçevesinde 5 soruda baskın gelmiştir. Bu görüşler şöyle sıralanabilir: Türkçe öğretmeni adaylarının yönelimi çalışmalarının sonucunda elde edeceği başarının akademik performanslarına etkisine, başarılı olmak için sorumluluk alma yeterliklerine, öğrenme sürecini istenen doğrultuda yönetebilme becerilerine, metaforik bazda başarı algılarına ve başarı yönelimlerine ilişkin görüşlerinin öğrenme-yaklaşma yönelimine yakın olduğu söylenebilir. Öğrenme-yaklaşma yöneliminden sonra gelen yönelim ise 10 ana görüş çerçevesinde 3 görüşte baskın gelen öğrenme-kaçınmadır. Öğrenme-kaçınma yönelimi; katılımcıların sınıf içerisindeki konumlarına, akademik performanslarına yönelik yeterlik ve eksiklerini tespit edebilme düzeylerine ve başarısız olma korkusunun öğrenme süreçlerini nasıl etkilediğine ilişkin görüşlerinde baskın gelmiştir. Son olarak performans-yaklaşma yöneliminin ön planda olduğu söylenebilir. Türkçe öğretmeni adayları akademik performanslarına yönelik motivasyonlarının başkalarının düşüncelerinin nasıl şekillendirdiğine ve akademik performanslarında arkadaşlarıyla uyumlu çalışabilme yeterliklerine ilişkin görüşlerinde performans-yaklaşma yönelimine yakındır. Ancak görüşmelerin genelinde Türkçe öğretmeni adayları öğrenme yönelimi boyutlarına yakındır ve özellikle öğrenme-yaklaşma yönelimine sahiptir. Çalışmadan elde edilen baskın görüşlerin sırasıyla öğrenme-yaklaşma, öğrenme-kaçınma ve performans-yaklaşma yönelimine ait olması, alan yazındaki araştırma sonuçları ile tutarlılık göstermektedir (Babenko, ve diğ., 2018; Kayis ve Ceyhan, 2015; Toğluk, 2009). Buradan hareketle katılımcıların öğrencileri için faydalı, öğrenmeyi sevdirebilen, başarıyı kendileri için istemeleri gerektiğini aşıl原因an, rekabet ortamından ziyade eşitlik ortamı oluşturan, konuları kapsamlı ve geniş bir şekilde öğreten, bilgi ve beceri anlamında gelişmeyi önceleyen, hata yapmaktan korkmadan yeteneklerini geliştirmeyi isteyen öğretmen olmayı hedeflediklerini göstermektedir. Sonuç olarak katılımcıların öğrenme-yaklaşma yönelimli olduğu ve

diğer adaylar için de doğru yol izlendiği takdirde öğretmen adaylarının öğrenme-yaklaşma yönelimine yöneltmek için ideal öğretmen modeline daha da yakınlaşacağı söylenebilir.

Çalışmanın sonucuna bağlı olarak uygulamaya ve araştırmacılara yönelik öneriler şöyle sıralanabilir:

Uygulamaya yönelik olarak öncelikle öğretmen yetiştirmede başarı yönelimlerinin önemi göz önünde bulundurulmalı ve bu yönde çalışmalar yapılarak öğretmen adaylarının başarı yönelimlerine ilişkin görüşleri belirlenmelidir. Belirlenen görüşler doğrultusunda öğretmen adaylarının Millî Eğitim Bakanlığının belirlediği genel ve özel öğretmen yeterliklerine uygun başarı yönelimlerine yöneltmesine yönelik faaliyetler gerçekleştirilebilir. Öğretmen adaylarındaki kaçınma alt boyutlarının yaklaşma alt boyutuna dönüşmesine ilişkin hata yapmaktan korkmamaya, sınıf içerisinde utanç verici bir duruma düşmeyeceğine yönelik öğretmen adaylarına bilinç kazandırılabilir. Bunun için öz güven kazandırıcı çalışmalar yaptırılabilir ve öğretmen adayları korkularını yenmeleri için cesaretlendirilebilir. Aynı zamanda ileride öğrenci yetiştirecek olan öğretmen adaylarına başarı yönelimlerine ilişkin bilgi verilebilir. Çünkü başarı yönelimleri hakkında bilgi sahibi olan bir öğretmen adayını öğrenci modellerini çabuk belirleyecek ve öğrencilerin sorunlarının ne olduğuna dair fikir sahibi olarak onlara yönelik farklı yöntem ve teknikler deneyecektir. Sonuç olarak da öğrencilerini başarıya ulaştıracaktır. Bu bağlamda öğretmen adaylarına başarı yönelimleri, başarı algısının geliştirilmesi ve başarısızlık korkusunun nasıl yenileceğine ilişkin bilgiler verilebilir. Öğretmen yetiştiren akademisyenler öğretmenlerin başarı algısına yönelik yöntem-teknik seçebilir ve bu doğrultuda öğretmen adaylarını daha iyi yetiştirebilir. Ayrıca akademisyenler kaçınma alt boyutlarına sahip öğretmen adaylarının üstüne gitmek yerine korkularını yenmeleri yönünde onlara ışık tutmalı, yol göstererek rehberlik etmelidir. Son olarak öğretim programlarının genel amaçları doğrultusunda öğrencilerin genel hayatlarında ihtiyaç duyacakları beceri ve yetkinliklerin içerisine başarı yönelimlerini geliştirmeye yönelik alt başlıklar eklenebilir.

Araştırmacılara yönelik olarak öğretmen adaylarının genelinde veya diğer branşlar özelinde başarı yönelimleri çalışılarak genellenebilir algılara ulaşılabilir. Bu konuda gerçekleştirilecek nicel çalışmalar genel algıyı, nitel araştırmalar derin algıyı, karma çalışmalar genel ve derin olmak üzere her iki algıyı yansıtabilir ve konuya açıklık getirilebilir. Ayrıca bu konu üzerinde öğretmenlerin görüşleri alınarak öğretmenlerin başarı yönelimleri doğrultusunda yetiştirdiği sınıfa hâkim başarı yönelimleri araştırılabilir ve bu sayede öğretmende başarı yönelimlerinin öğrenciye yansıma derecesi ortaya konabilir. Bununla beraber öğretmen yetiştirmede oynadığı rol açısından akademisyenlerin ve öğretmen adaylarının görüşleri alınarak akademisyenlerin başarı yönelimlerinin öğretmen adayları üzerindeki etki derecesi tespit edilebilir.

Kaynakça

- Akın, A. (2008). Self-compassion and achievement goals: A structural equation modeling approach. *Eğitim Araştırmaları-Eurasian Journal of Educational Research*, 31, 1-15. DOI: 10.1.1.362.504.
- Akın, A. ve Arslan, S. (2014). Başarı yönelimleri ile kararlılık arasındaki ilişkiler. *Eğitim ve Bilim*, 39(175), 267-274. DOI: 10.15390/EB.2014.2125
- Ames, C. (1992). Classrooms: Goals, structures and student motivation. *Journal of Educational Psychology*, 84(3), 261-271. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.84.3.261>
- Arslan, A. (2011). Öğretmen adaylarının amaç yönelimleri ile yapılandırmacılığa yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1), 107-122. <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910307.pdf>

- Arslan, S. ve Akın, A. (2015). 2x2 Başarı yönelimleri ölçeği (revize formu): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Sakarya University Journal Of Education*, 5(1), 7-15. <https://doi.org/10.19126/suje.05454>
- Aydın, S. (2014). Öğretmen adaylarının başarı amaç yönelimleri ve akademik öz-yeterliklerinin yapısal eşitlik modeliyle incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 9(2), 221-230. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6338>
- Babenko, O., Daniels, L. M., White, J., Oswald, A. and Ross, S. (2018). Achievement goals of medical students and physicians. *Educational Research and Reviews*, 13(2), 74-80. DOI: 10.5897/ERR2017.3392
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik eğitim ve psikoloji sözlüğü*. Ankara, Anı Yayıncılık.
- Berber, A. (2018). Ortaöğretim öğrencilerinin umut, duygu düzenleme algılarının başarı yönelimleri üzerindeki etkisi. (Yüksek lisans tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara, Pegem Akademi.
- Cenberci, S. and Beyhan, A. (2016). Research for motivational persistence levels of prospective teachers in terms of age, gender and teaching branch variables. *Journal of Education and Training Studies*, 4(12), 21-26. DOI: 10.11114 / jetler.v4i12.1882
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni: nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. (Çev. Ed. S. B. Demir) Ankara, Eğiten Kitap.
- Demir, S. and Yıldırım Döner, S. (2019). The relationship between motivational persistence and achievement goals of turkish teacher candidates. *International Online Journal of Educational Sciences*, 11(2), 67-80. DOI:10.15345/iojes.2019.02.005
- Deveci, İ . (2019). Ortaokul öğrencilerinin takım çalışması ve karar verme eğilimlerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 47, 311-330. DOI: 10.9779/paufed.525059
- Dweck, C. S. (1986). Motivational processes affecting learning. *American Psychologist*, 41(10), 1040-1048. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.41.10.1040>
- Dweck, C. S. and Leggett, E. S. (1988). A social-cognitive approach to motivation and personality. *Psychological Review*, 95(2), 256-273. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.95.2.256>
- Elliot, A. J. and Church, M. A. (1997). A hierarchical model of approach and avoidance achievement motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(1), 218-232. <https://psycnet.apa.org/buy/1997-02176-019>
- Elliot, A. J. and Dweck, C. S. (1988). Goals: An approach to motivation and achievement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(1), 5-12. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.1.5>
- Elliot, A. J. and McGregor, H. A. (2001). A 2 x 2 achievement goal framework. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(3), 501-519. <https://psycnet.apa.org/buy/2001-16719-011>
- Ersoy, E. ve Başer, N. (2010). Probleme dayalı öğrenme sürecinin öğrenci motivasyonuna etkisi. *International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(4), 336-358. https://www.researchgate.net/profile/Esen-Ersoy/publication/271023771_The_Effect_of_Problem_Based_Learning_Process_on_Student_Motivation/links/5657203508ae4988a7b5284f/The-Effect-of-Problem-Based-Learning-Process-on-Student-Motivation.pdf
- Gözler, A., Bozgeyikli, H. ve Avcı, A. (2017). Sınıf öğretmeni adaylarının başarı yönelimleri ile mesleki kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 189-211. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2017.17.28551-304629>

- Gözüyeşil, E. (2012). Beyin temelli öğrenmenin akademik başarıya etkisi: Bir meta-analiz çalışması. (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Niğde.
- Gümüş, K. A. (2018). Ortaokul öğrencilerinin başarı yönelimleri ile İngilizceye yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kırıkkale.
- Güvenç, H. (2011). Öğretmen adayları öğrencilerin mesleki özyeterlilik algıları ile öğrenci başarıları sorumluluk algıları. *Education Sciences*, 6(2), 1410-1421. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/nwsaedu/issue/19820/212074>
- Ilıman, M. (2018). Özerk öğrenme, yansıtıcı düşünme ve başarı yönelimleri arasındaki ilişkiler: İngilizce dersi örneği. (Yüksek lisans tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Çanakkale.
- Ilhan, A. ve İnce, E. (2015). Takım çalışması ve takım etkinliğini belirleyen faktörlerin ölçülmesi: Gaziantep Üniversitesinde bir uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 127-152. <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/en/download/article-file/107739>
- İzci, E. ve Koç, S. (2012). Pedagojik formasyon eğitimi alan öğrencilerin başarı yönelim düzeylerinin incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(8), 31-43. <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423875162.pdf>
- Karahan, B. Ü. (2018). Examining the relationship between the achievement goals and teacher engagement of turkish teachers. *Journal of Education and Training Studies*, 6(3), 101-107. doi:10.11114/jets.v6i3.2919
- Kayis, A. R., and Ceyhan, A. A. (2015). Investigating the achievement goals of university students in terms of psycho-social variables. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 15(2), 445-462. DOI 10.12738/estp.2015.2.2497
- Kayış, A. R. (2013). Üniversite öğrencilerinin başarı yönelimlerinin incelenmesi. (Yüksek lisans tezi), Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Kotaman, H. (2015). Öz yeterlilik inancı ve öğrenme performansının geliştirilmesine ilişkin yazın taraması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 111-133. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uefad/issue/16687/173408>
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. (Çev. Ed. S. Turan). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (2016). *Nitel veri analizi*. (Çev. Edt. S. A. Altun ve A. Ersoy). Ankara, Pegem Akademi.
- Murray, H. A. (1938). *Explorations in personality*. New York, NYC: Oxford University Press.
- Odacı, H., Berber Çelik ve Ç., Çikrikçi, Ö. (2013). Psikolojik danışman adaylarının başarı yönelimlerinin bazı değişkenlere göre yordanması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(39), 95-105. <http://turkpdrdergisi.com/index.php/pdr/article/view/74/73>
- Oral, T. ve Özgüngör, S. (2015). Ergenlerde kimlik statülerinin başarı amaç yönelimlerini yordama gücü. *İlköğretim Online*, 14(1), 1-12. DOI: 10.17051/io.2015.16713
- Özgüngör, S. (2014). Üniversite öğrencilerinde benlik saygısı düzeyine göre kimlik statüleri ile başarı yönelimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(35), 33-46. <https://doi.org/10.9779/PUJE543>

- Sağlam, H. (2017). Öğrencilerin fizik başarılarının başarı yönelimleri, fizik öz yeterlik inançları ve fizik öğrenme anlayışları açısından incelenmesi. (Yüksek lisans tezi), Boğaziçi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sakal, Ö. ve AYTEKİN, İ. (2014). Bireycilik-Toplulukçuluk değerlerinin başarı amaç yönelimlerine etkisi üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. *KAU IIBF Dergisi*, 5(8), 45-66. https://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/iibfdergi/file/08/3_.pdf
- Sharif, B. W. (2018). Öğrencilerin başarı yönelimleri ile pozitif ve negatif duygulanım düzeyleri arasındaki ilişki. (Yüksek lisans tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. (2017). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara, Anı Yayıncılık.
- Taha, M. M. (2016). Structural Model of the Relationships among Cognitive Processes, Visual Motor Integration, and Academic Achievement in Students with Mild Intellectual Disability (MID). *Insights into Learning Disabilities*, 13(2), 131-150. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1122797.pdf>
- Tekin, M. (1973). *Öğrenci dünyası*. Ankara, Ayyıldız Matbaası.
- Toğluk, E. (2009). Hemşirelik öğrencilerinin başarı yönelimleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tuncer, M. ve Bahadır, F. (2017). Öğretmen adaylarının üstbiliş düşünme becerileri algıları ve başarı yönelimlerine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 1326-1343. <https://openaccess.firat.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11508/9872/3507.pdf?sequence=1&isAllo wed=y>
- Tunçer, P. (2011). Örgütsel değişim ve liderlik. *Sayıştay Dergisi*, 80(1), 57-83. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423911502.pdf>
- Türnüklü, D. A. (2000). Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24(24), 543-559. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10372/126941>
- Ürün Karahan, B. (2016). Türkçe öğretmen adaylarının okumaya yönelik tutumlarının başarı hedef yönelimleri ile ilişkisinin incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 11(14), 783-794. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9825>
- Yazıcı, H. (2009). Öğretmenlik mesleği, motivasyon kaynakları ve temel tutumlar: Kuramsal bir bakış. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(1), 33-46. http://static.dergipark.org.tr/article-download/a99a/a8ab/3ca8/JA95RV96FM/5a3a118f9449b_253a7370e030039ddaaf8a1c6b8158f0.pdf?
- Yerdelen, S. ve Padır, M. A. (2017). Öğretmenler için 3x2 başarı yönelimi ölçeği Türkçeye uyarlanması: Geçerlilik-güvenirlilik çalışması. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(3), s. 1027-1039. DOI: 10.14686/buefad.335069

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı/Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar Seyhan Yıldırım Döner; problem durumunun belirlenmesi, literatür taramasının yapılması, verilerin toplanması ve analizi, makalenin tartışma ve raporlama aşamalarında; ikinci yazar Doç. Dr. Sezgin Demir; problem durumunun belirlenmesi, araştırma yönteminin belirlenmesi, verilerin toplanması ve analizi ve makalenin gönderim öncesi raporlama ve düzenlenmesi aşamalarında çalışmaya katkı sağlamıştır. Birinci yazar/first author %55, ikinci yazar/second author %45 katkı sunmuştur.

2. Yazarlar tarafından bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

3. Bu çalışma, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Bilim Dalında yürütülen ve 2019 Mayıs ayı içerisinde tamamlanan “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Başarı Yönelimleri” adlı yüksek lisans seminerinden hareketle oluşturulmuştur. Araştırma sürecinde katkı sunan ve destek olan değerli danışman hocam Doç. Dr. Sezgin Demir’e teşekkür ederim.

Extended Abstract

Introduction

The purpose of this study is to determine the opinions of pre-service Turkish teachers on the achievement goals. In line with this general purpose, it was tried to be determined their opinions on which achievement goals (learning-approach, learning-avoidance, performance-approach, performance-avoidance) the pre-service Turkish teachers have, how they evaluate themselves in educational environments, how they perceive achievement, what the reflections of opinions of others on their academic performance and motivations are, what their focus is in the academic studies, how their fears of failure shape their learning processes, what they think about their ability to detect competencies and deficiencies in their performance, what they think about taking responsibility, how they evaluate their compliance with their friends in the educational environment (in the classroom), how their ability to manage the learning process in the desired direction is.

Method

This study was carried out in the phenomenological design of qualitative research type. These kinds of studies are the studies in which the dimensions of the case are expressed through axiological subjectivity as a result of the interview carried out with the participants who have experienced the case and who are able to transfer it with the researcher (Büyükoztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz and Demirel, 2018). The accessible population of the study consists of the pre-service Turkish teachers studying at Turkish Teaching Program at Faculty of Education in Firat University in the 2018-2019 academic year. The study group was formed on the voluntary basis among these pre-service teachers. Through the purposeful typical case sampling method, the criteria of the participants being pre-service Turkish teachers, being in the 4th grade (at the last grade level), and the equal number of males and females among the participants were taken into consideration. Typical case sampling is the selection of typical and average level sample units that define a case (Miles and Huberman, 2016). The data collection process continued until it was concluded that sufficient data was collected by the researchers. In this context, the study was carried out on 12 pre-service Turkish teachers, 6 females and 6 males studying at Turkish Teaching Program at Faculty of Education in Firat University. In the study, a semi-structured Interview Guide on Achievement Goals including 10 questions was applied to determine the opinions of pre-service Turkish teachers on the achievement goals. All the data obtained as a result of one-on-one interviews with participants were recorded. The data obtained from the opinions of the participants were first written in computer and then analyzed through the content and descriptive analysis methods.

Findings

We can list opinions as follows: As a result of the research on the goals of the pre-service Turkish teachers, learning-approach goal is dominant in their opinions on the effect of achievement on academic performances, their opinions about their competency of taking responsibilities in order to be successful, their opinions about their ability to manage the learning process in the desired direction, their opinions on their perceptions of achievement on a metaphoric basis, and their opinions on the achievement goals. The second dominant goal that follows the learning-approach goal is learning-avoidance in 3 opinions within 10 main opinions. Learning-avoidance goal prevailed in the opinions of the participants on their position in the classroom, their opinions on their level of determining their competencies and deficiencies for their academic performance, and their opinions on how fear of failure affects their learning processes. Lastly, it was observed that performance-approach goal was at the forefront in 2 main opinions. Pre-service Turkish teachers reported some statements close to the performance-approach goal in their opinions on how their motivation towards academic performance shaped the opinions of others and in their opinions on their competence to work in harmony with their friends in their academic performance. However, it is observed in the findings and throughout the study that pre-service Turkish teachers are close to learning goal dimensions and especially have learning-approach goal. Consequently, it can be expressed that the pre-service Turkish teachers are learning-approach oriented and that if the correct path is followed for other pre-service teachers, they will also be directed towards the learning-approach goal and will get closer to the ideal teacher model.

Discussion and Conclusion

Based on the findings of the study, it can be stated that most of the pre-service Turkish teachers have learning-approach achievement goal, that some of them have learning-avoidance achievement goal, and that fewer have performance-approach achievement goal. In this regard, it can be concluded that the academic performance of the participants is positively affected and increased when they acquire achievement, and this opinion is an indication that the pre-service teachers have a learning-approach achievement goal at this point (Akin and Arslan, 2014; Babenko, Daniels, White, Oswald and Ross, 2018 Kayis and Ceyhan, 2015; Toğluk, 2009).

When the participants were asked about their opinions about their competence to take responsibility, it was observed that the participants attributed this competence to such focuses as will, avoidance, and personality. At this point, most of the participants believed in the power of the will and reported some positive opinions on the sense of responsibility and competence. Some other researches in the literature indicate that the achievement goals of in-teachers and pre-service teachers increase the level of integration with that job by taking the responsibility of a job (Ürün Karahan, 2018).

In the opinions of the participants on their level of determining their competencies and deficiencies towards their academic performances, it was observed that their opinions were united under such focuses as competence, effect, and avoidance. If the details of the opinions are examined, it is clearly seen that the participants mostly focus on the concepts of self-knowledge, environmental effect, and anxiety. The participants highlighted the concept of self-knowledge and attributed their ability to identify competencies and deficiencies related to them (Toğluk, 2009). Considering the intensity of the opinions, the high number of self-knowing and exerting individual opinions shows that the learning-avoidance goal is dominant.

The opinions of the participants on how their motivation towards their academic performances shaped the opinions of others were also taken within the scope of the study. The participants answered this question on the basis of the focuses of motivation, effect, and awareness. The motivation focus is divided into two as internally and externally. Considering on the basis of studies conducted in the field, it can be stated that there is a correlation between achievement goals and motivation, and this correlation is determinant on the achievement goals of the students (Arslan, Akçaalan and Yurdakul, 2017; Demir and Yıldırım Döner, 2019; Kayis and Ceyhan, 2015).

The participants were asked how the fear of failure affects their learning processes. The participants mentioned not only the failure to do a job, but also the situations of learning wrong and forgetting what they learned. The opinions of the participants on how their fears of failure affect their learning processes have been centered on the focuses of hesitation and confrontation. The dominant one was the hesitation. The participants stated that they experienced the fear of failure too much and that they were adversely affected. Anxiety and related avoidance status also reveal the closeness of the pre-service teachers to the learning-avoidance goal (Elliot and McGregor, 2001; Kayis and Ceyhan, 2015). Examining the opinions of pre-service Turkish teachers on the fear of failure affecting learning processes, it can be said that the majority of them have a learning-avoidance goal owing to their anxiety, avoiding the learning process, and being negatively affected by this fear.

When the participants were asked about their opinions on their skills to manage the learning process in the desired direction, it was observed that the opinions of the participants were gathered around the individual, process, and environmental focuses. Among these focuses, motivation (individual), managing (process), and planning (process) were determined as the ones that received the most opinions. The motivation of the individual has been seen as the basic concept that shapes the learning process in achievement goals (Cenberci and Beyhan, 2016). It is clear that these concepts have come to the fore and that the pre-service Turkish teachers think positively about their ability to manage their learning processes in the desired direction and that they are close to the goal of learning-approach in managing this process.

The participants were asked an achievement-based metaphor question so as to comprehend how they perceive achievement and what the achievement is for them. When these opinions are examined, it is seen that the opinions combine in the focus codes of emotion, change, nature, and ascension. The 12 participants likened achievement to something different and explained a different reason. It is observed that more concepts unite under the emotion focus code. The participants reported that the achievement has an emotion-based place for themselves by comparing achievement to emotional situations such as love, labor, and pleasure. Examining the overall simulated elements and causes, it can be stated that the individuals wish achievement for themselves and are close to the learning-approach goal from their statements that the achievement helps them find and realize themselves.

Araştırma Makalesi • Research Article

Entropi Destekli EDAS ve CODAS Yöntemleri ile Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Performans Değerlendirmesi

Performance Evaluation of Private Pension Companies with Entropy Supported EDAS and CODAS Methods

Eda Çınaroğlu*

Öz: Bireysel emeklilik sistemi bireylerin çalışma hayatı dönemlerindeki gönüllü tasarruflarının emeklilik dönemlerine ek bir gelir olarak yansımaları sağlayan ve devlet tarafından desteklenen bir sistemdir. Ekonomide uzun vadeli kaynak yaratılması ve istihdam artışı avantajlarını beraberinde getiren bu sistem gelişmiş toplumlarda büyük önem arz etmektedir. Çalışmada ülkemizde faaliyet gösteren emeklilik şirketlerinin performans analizleri konu edinilmiştir. Değerlendirme sürecinde esas alınan kriterlerin önem düzeyleri Entropi yöntemi kullanılarak belirlenmiş olup, şirketlerin performans sıralaması ise EDAS ve CODAS yöntemleri ile elde edilmiştir. Bireysel emeklilik şirketlerinin performans değerlendirilmesi sürecinde en fazla önem arz eden kriter emekli olan katılımcı sayısı kriteri olarak belirlenmiştir. Her iki yöntem ile ulaşılan sonuçlar birlikte dikkate alındığında en yüksek performansa sahip olan bireysel emeklilik şirketinin Türkiye Hayat ve Emeklilik olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sıralamalar Spearman korelasyon analizine tabi tutulmuş ve aralarında pozitif yönde yüksek derecede bir ilişki olduğu saptanmıştır. Çalışmanın, bireysel emeklilik sistemine yeni dahil olmak isteyen yatırımcılara veya emeklilik şirketini değiştirmek fikrinde olan katılımcılara faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bireysel Emeklilik, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV), Entropi, EDAS, CODAS

Abstract: The private pension system is a government supported system that allows people to reflect their voluntary savings during their working lives as supplementary income during their retirement periods. This system, which provides long-term resource generation and economic growth, is critical in developed societies. This study's focus is on the performance evaluation of private pension companies in Turkey. The Entropy approach is used to calculate the significance levels of the criteria utilized in the assessment process and the EDAS and CODAS methods are used to determine the performance rating of the companies. The number of retired participants is determined to be the most important criterion in the performance evaluation process of private pension companies. When the results of both techniques are considered together, it is found that Türkiye Hayat ve Emeklilik is the private pension company with the highest performance. Spearman correlation analysis is used and it is discovered that there is a significant degree of positive correlation between the derived ranks.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü

ORCID: 0000-0002-2904-3376, ecinaroglu@erciyes.edu.tr

Cite as/ Atıf: Çınaroğlu, E. (2022). Entropi destekli EDAS ve CODAS yöntemleri ile bireysel emeklilik şirketlerinin performans değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 325-345. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.961937>

Received/Geliş: 03 July/ Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 08 February/ Şubat 2022

Published/Yayın: 30 April/ Nisan 2022

The study is expected to benefit investors who wish to join the private pension system for the first time or members who want to change their private pension companies.

Keywords: Private Pension, Multi-Criteria Decision Making (MCDM), Entropy, EDAS, CODAS

Giriş

Bireylerin gelecekte karşı karşıya kalabilecekleri belirsizlik ve risklere yönelik bir güvence ihtiyacı ve arayışı olarak tanımlanabilecek sosyal güvenlik insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir (Gökbayrak, 2010: 142). Son dönemlerde ülkelerde sosyal güvenlik sistemini olumsuz yönde etkileyen pek çok faktör ortaya çıkmıştır. Nüfusun hızla yaşlanması, bireylerin daha uzun yaşamaları, aile yapısındaki bozulmalar, erken emeklilik olgusu ve emeklilik dönemine ait yaşam beklentisindeki sürekli artış gibi nedenler sosyal güvenlik sistemlerinin finansal açıdan sürdürülebilirliği noktasında sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda ülkelerin emeklilik sistemi programlarında bazı reform ihtiyaçları oluşmuş ve sosyal güvenlik sistemlerinin tamamlayıcısı olan bireysel emeklilik programları hayata geçirilmiştir (Akgeyik, 2006: 47).

Bireysel Emeklilik Sistemi (BES), sosyal güvenlik sistemi tarafından sağlanan emeklilik gelirine ek gelir oluşturan, kişilerin aktif olarak çalıştıkları dönem içerisinde yaptıkları tasarrufların uzun vadeli yatırımlara dönüşmesini sağlayan özel emeklilik sistemleri olarak tanımlanabilir (EGM, 2019). Emeklilik dönemlerinin huzur ve güven içerisinde geçirilmesi adına toplumlarda bireysel emeklilik sistemlerinin kurulmuş ve geliştirilmiş olması büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda ülkeler öncelikle kamusal nitelikli sosyal güvenlik sistemlerinin geliştirilmesi üzerine odaklanmış olup, zamanla bu sistemi destekleyen veya ona alternatif teşkil eden özel bireysel emeklilik sistemleri (BES) kurulmuştur (Genç vd., 2015: 48).

BES gönüllülük esasına bağlı katılımın var olduğu, katılımcılardan elde edilen katılım paylarının bireysel emeklilik şirketleri tarafından yönetilen fonlar kanalı ile yatırıma yönlendirildiği ve elde edilen getirinin katılımcılara emeklilik dönemlerinde ek bir kazanç olarak sunulduğu bir sistemdir. Sistemde toplanan fonlar tasarruf artışı yoluyla ülke ekonomisinde iyileşme, istihdam artışı, ekonomik büyüme ve istikrar hususlarında katkı sağlayıcı nitelik taşımaktadır (Altay, 2013: 23).

Ülkemizde bireysel emeklilik sistemi ile ilgili ilk çalışmalar 1 Ağustos 1999 tarihinde Bireysel Emeklilik Komisyonu'nun kurulması ile başlatılmış olup, ilgili komisyon Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu Tasarısı'nı 16 Mayıs 2000'de TBMM Başkanlığı'na iletmiştir. Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu'nun TBMM tarafından 28 Mart 2001'de kabulü gerçekleşmiş olup, 7 Nisan 2001'de 24366 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. İlgili kanun 7 Ekim 2001'de yürürlüğe girmiştir. İlk emeklilik planlarının 27 Ekim 2003 tarihinde uygulanmaya başlaması ile sistem faaliyete geçmiştir. 14 Haziran 2007'de 26552 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş olan Sigortacılık Kanunu ile 4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu'nda bazı maddelerde değişikliğe gidilmiş, belli konularda yeni hükümler eklenmiştir. 29 Haziran 2012 tarihinde ise kanunda yer alan vergi indirimi uygulamasından vazgeçilerek devlet katkısı sistemine geçiş öngörülmüştür. 6740 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak 1 Ocak 2017'de yürürlüğe girmiş olan Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kapsamında çalışanların işverenleri tarafından bir emeklilik planı içerisine otomatik biçimde dahil edilmesine ilişkin esaslar düzenlemeye tabi tutulmuştur.

Emeklilik Gözetim Merkezi verilerine göre ülkemizde 01.03.2021 tarihi itibarıyla 16 adet bireysel emeklilik şirketi mevcuttur. 24 Ağustos 2020 tarihine kadar ayrı ayrı faaliyet göstermekte olan Halk Hayat ve Emeklilik A.Ş., Ziraat Hayat ve Emeklilik A.Ş., Vakıf Emeklilik ve Hayat A.Ş. bu tarih itibarıyla Türkiye Hayat ve Emeklilik A.Ş. adı altında birleşerek faaliyetlerini sürdürme yolunu seçmişlerdir. Groupama Hayat A.Ş. verilerine EGM istatistikleri içerisinde ulaşamadığı için bu şirket analize dahil edilememiştir. Çalışmada 15 adet bireysel emeklilik şirketinin performans analizi konu edinilmiştir.

Tüm disiplinlerde büyük miktarda verinin ele alınmasını gerektiren alanlarda başarıya ulaşmada anahtar faktör karar vermedir. Gerçek dünyadaki karar verme problemlerinin çoğu, göz önünde

bulundurulması gereken çok çeşitli faktör ve unsurları içerir. Bu gibi ortamlarda karar vermek çoğu zaman zor bir işlem olabilir. Bu nedenle, bu tür karmaşık problemlerle başa çıkabilmek adına çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntem ve tekniklerine ihtiyaç duyulur (Ghorabae vd., 2016: 25).

Çalışmanın amacı Türkiye’de faaliyette bulunan bireysel emeklilik şirketlerinin performanslarının, farklı ölçütler esas alınarak, çok kriterli karar verme teknikleri içerisinde yer alan Entropi, EDAS ve CODAS yöntemlerinin kullanımı ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesidir. Şirketlere ait performans değerlendirmesinde birbirini etkileyen birçok kriterin eş anlı olarak göz önünde bulundurulması gerektiğinden ÇKKV yöntemlerinin kullanımı tercih edilmiştir. Analizde esas alınan kriter ağırlıkları Entropi yöntemi ile hesaplanmış olup, bu ağırlıkların EDAS ve CODAS yöntemlerinde kullanımı ile bireysel emeklilik şirketlerine ait performans sıralaması elde edilmiştir. Yöntemler problemin yapısına uygunluk ve kullanım kolaylığı özellikleri göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Farklı yöntemlerin birlikte kullanımı ile daha güvenilir sonuçlara ulaşılması hedeflenmiştir. EDAS ve CODAS yöntemlerinin birlikte kullanımı ile bireysel emeklilik şirketlerinde performans değerlendirmesi amacını içeren yerli/yabancı herhangi bir yayına rastlanılmamıştır. Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı ümit edilmektedir.

Çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde literatür özetlerine yer verilmiştir. İkinci bölüm kullanılan veriler, çalışma metodolojisi ve yöntemler ile ilgili detaylı bilgilendirme içermektedir. Üçüncü bölümde Türkiye’de faaliyet gösteren bireysel emeklilik şirketlerinin performans değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir. Sonuç bölümü ise ulaşılan sonuç ve gerçekleştirilen değerlendirmeleri içermektedir.

1. Literatür Araştırması

Tablo 1’de analizde kullanılan EDAS, CODAS ve Entropi yöntemlerinin seçim, sıralama ve performans değerlendirme uygulamalarını içeren çalışmalar ile bireysel emeklilik şirketlerinin performanslarının farklı yöntemlerle analiz edildiği bazı çalışmalara yer verilmiştir.

Tablo 1. Entropi, EDAS ve CODAS yöntemlerini içeren literatür araştırması

Entropi Yöntemi Kullanılarak Gerçekleştirilen Çalışmalar	
Bankacılık sektöründe performans değerlendirmesi	Akçakanat vd. (2017)
Havayolu işletmelerinde hizmet kalitesinin değerlendirilmesi	Bakır ve Atalık (2018)
Barter’in dünya ticaretindeki gelişiminin analizi	Bağcı (2018)
Futbol takımlarının finansal ve sportif etkinliklerinin analizi	Çatı, Eş ve Özevin (2017)
Türkiye’de turizm sektörü performansının değerlendirilmesi	Karaatlı (2016)
Bankacılık sektöründe personel seçimi	Kenger ve Organ (2017)
Havayolu taşımacılığı değerlendirilmesi	Ömürbek ve Balcı (2017)
Devlet üniversiteleri kütüphanelerinin değerlendirilmesi	Ömürbek, Delibaş ve Altın (2017)
Otomotiv firmalarının performans değerlendirilmesi	Ömürbek, Karaatlı ve Balcı (2016)
Esnek üretim sistemi seçimi	Ulutaş (2018)
Çevresel güvenlik açığı değerlendirilmesi	Zhao vd. (2018).
EDAS Yöntemi Kullanılarak Gerçekleştirilen Çalışmalar	
Endüstriyel robot seçimi	Rashid, Ali ve Chu (2021)
Banka performans değerlendirilmesi	Akçakanat, Aksoy ve Teker (2018)
Tedarikçi değerlendirilmesi ve seçimi	Ghorabae vd. (2016), Ghorabae vd. (2017)
Sporculara yönelik akıllı bileklik seçimi	Albayrak ve Erkayman (2018)
EBYS yazılımı seçimi	Çakır (2018)
Fitness merkezi değerlendirilmesi	Çakır (2018)
OECD ülkeleri lojistik performanslarının değerlendirilmesi	Gök Kısa ve Ayçin (2019)
Çok kriterli envanter sınıflandırması	Ghorabae vd. (2015)
Havayolu işletmeleri performans değerlendirilmesi	Kıracı ve Bakır (2019)
Öğrenci işleri otomasyon seçimi	Özbek ve Engür (2019)
Lojistik firma web sitelerinin değerlendirilmesi	Özbek ve Engür (2018)
İllerin yaşanabilirlik sıralaması	Özbek (2019)
Transpalet seçimi	Ulutaş ve Çelik (2019)
Dikiş makinası seçimi	Ulutaş (2017)
Lojistik firmalarının performans değerlendirilmesi	Ulutaş (2019)

Hidrojen mobilitesi toplama bölgesi seçimi	Schitea vd. (2019)
Mobil ödeme platformu seçimi	Darko, Linang (2020)
Akıllı telefon değerlendirmesi ve seçimi	Aggarwal, Choudhary ve Mehrotra (2018)
Ev planı seçimi	Juodagalvienė vd. (2017)
CODAS Yöntemi Kullanılarak Yapılan Çalışmalar	
Yeşil tedarikçi seçimi	Wei vd. (2021)
Dış ticaret kapasitesi değerlendirmesi	Alioğulları ve Tüysüz (2020)
Yenilenebilir enerji kaynaklarının incelenmesi	Ayçin ve Arsu (2019)
Türkiye’de lojistik dostu şehirlerin belirlenmesi	Ayyıldız ve Yalçın (2018)
Havayolu işletmeleri hizmet kalitesi ölçümü	Bakır ve Alptekin (2018)
Menkul kıymet yatırım ortaklıklarının kıyası	Bağcı ve Caba (2018)
Tekstil firması personel seçimi	Tuş ve Adalı (2018)
Pazar segmenti değerlendirmesi ve seçimi	Ghorabae vd. (2017)
Güç üretimi teknoloji seçimi	Pamucar vd. (2018)
Tesis yeri seçimi	Badi, Ballem ve Shetwan (2018)
Malzeme seçimi	Maghsoodi vd. (2019), Roy vd. (2019)
Bilişim uygulaması sistemi seçimi	Dahooie, Vanaki ve Mohammadi (2019)
Bireysel Emeklilik Şirketlerinde Performans Değerlendirme Çalışmaları	
Entropi ve COPRAS yöntemleri ile bireysel emeklilik şirketlerinde performans değerlendirme	Acer, Genç ve Dinçer (2020)
Gri ilişkisel analiz yöntemi ile bireysel emeklilik şirketlerinin performans analizi	Demir, Bircan ve DüNDAR (2020)
TOPSIS yöntemi ile bireysel emeklilik şirketlerinde finansal performans değerlendirme	Uçar ve Şahin (2020)
Entropi destekli ARAS ve COPRAS yöntemleri ile bireysel emeklilik şirketlerinde performans değerlendirme	Bayrakçı ve Aksoy (2019)
CRITIC temelli TOPSIS ve MULTIMOORA yöntemleri ile sigorta sektörü finansal performans değerlendirmesi	Işık (2019)
Entropi destekli TOPSIS yöntemi ile sigorta sektörü finansal performans analizi	Yıldırım ve Altan (2019)
AHP ve gri ilişkisel analiz yöntemleri ile bireysel emeklilik şirketi seçimi	Noyan, Gavcar ve Gavcar (2019)
Macbeth yaklaşımı ile bireysel emeklilik sistemi seçimi	Genç vd. (2015)
Bulanık AHP destekli VIKOR yöntemi ile bireysel emeklilik şirketlerinde finansal performans değerlendirme	Göktolga ve Karakış (2018)
Veri zarflama yöntemi ile emeklilik şirketlerinde etkinlik analizi	Ova (2018)
MULTIMOORA yöntemi ile BİST’de işlem gören sigorta şirketlerinde performans değerlendirme	Ömürbek ve Özcan (2016)
TOPSIS yöntemi ile BİST’de işlem gören sigorta şirketlerinin finansal performans analizi	Bayramoğlu ve Başarır (2016)
PROMETHEE yöntemi ile Türk sigorta sektörü finansal performans analizi	Bülbül ve Köse (2016)
Gri ilişkisel analiz yöntemi ile sigortacılık endüstrisinde performans değerlendirme	Peker ve Baki (2011)
TOPSIS ve PROMETHEE yöntemleri ile bireysel emeklilik şirketlerinde finansal performans değerlendirme	Şahin ve Başarır (2019)
AHP yöntemi ile Letonya Cumhuriyeti emeklilik fonlarının değerlendirilmesi	Voronova (2011)
Bulanık AHP ve TOPSIS yöntemleri ile Sırbistan sigorta şirketlerinin değerlendirilmesi	Mandić vd. (2017)

2. Yöntem

2.1. Entropi Yöntemi

Entropi kavramı bir sistemde mevcut olan belirsizliğin ve düzensizliğin ifadesidir. Bu belirsizlik ve düzensizlik Shannon (1948) tarafından enformasyon teorisinde veriler tarafından sağlanan yararlı bilgi düzeyini ifade eden istatistiksel bir parametre olarak tanımlanmıştır. Karar problemi içerisinde esas alınan bir kriterin dağılıma düzeyindeki çokluk ve düzensizlik entropi değerinin büyüklüğü ile ölçümlenir ve entropi değerinin yüksek oluşu ilgili kriterin değerlendirme sürecindeki etkisinin fazla

olması sonucunu beraberinde getirir (Chen, Feng ve Chu, 2015: 925). Yöntem kriter ağırlıklarının tespitinde nesnel nitelik taşımakta olup, öznel nitelik taşıyan kriter ağırlıklandırma yöntemlerinde var olan uzman karar verici kaynaklı sorunların aşılması avantajına sahiptir (Salehi ve Izadikhah, 2014: 227). Çözüm süreci aşağıda yer alan 5 adımı içerir (Shemshadi vd., 2011: 12162; Li vd., 2011: 2087; Perçin ve Sönmez, 2018: 570; Ömürbek vd., 2021: 19).

Adım 1. Eşitlik (1)'de gösterildiği biçimde n tane karar alternatifi ile m tane değerlendirme kriteri içeren karar matrisi tesis edilir.

$$X = [X_{ij}]_{n \times m} = \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1m} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2m} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ X_{n1} & X_{n2} & \dots & X_{nm} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Adım 2. Bu adım standartlaştırma adımı olarak adlandırılır. Kriterlerin ölçü birimi uyumsuzluklarını ortadan kaldırmak amacıyla bu adıma ihtiyaç duyulmaktadır. Fayda yönlü kriterlerin standartlaştırma işlemi için Eşitlik (2), maliyet yönlü kriterlerin standartlaştırma işlemi için Eşitlik (3) kullanımı uygundur.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} \quad (i = 1, 2, \dots, n; j = 1, 2, \dots, m) \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} \quad (i = 1, 2, \dots, n; j = 1, 2, \dots, m) \quad (3)$$

Adım 3. Bu adım standartlaştırılmış değerlerin normalizasyonu adımıdır. Eşitlik (4)'de yer alan f_{ij} değeri r_{ij} değerinin normalize edilmiş halini ifade etmektedir.

$$f_{ij} = \frac{r_{ij}}{\sum_{i=1}^n r_{ij}} \quad (4)$$

Adım 4. Normalizasyon işlemi takiben kriterler için entropi değerleri Eşitlik (5) kullanımı ile hesaplanır.

$$H_j = - \frac{\sum_{i=1}^n f_{ij} \cdot \ln f_{ij}}{\ln n} \quad (5)$$

Adım 5. Bu adım kriterlere ait ağırlık değerlerinin Eşitlik (6) ile saptanmasını içerir.

$$w_j = \frac{1-H_j}{\sum_{j=1}^m 1-H_j} \quad (6)$$

2.2. EDAS Yöntemi

EDAS (Evaluation Based on Distance from Average Solution) Ortalama Çözümünden Uzaklığa Dayalı Değerlendirme Yöntemi olarak bilinen ve Ghorabae vd. (2015) çalışması ile literatüre kazandırılmış olan ÇKKV tekniklerinden biridir. Özellikle çelişen kriterlerin var olduğu karar problemlerinde faydalıdır. VIKOR ve TOPSIS gibi diğer ÇKKV teknikleri en iyi alternatifin tespitinde hem en iyi, hem de en kötü çözümlerden uzaklığın hesaplanması mantığına dayanır. Yani en iyi alternatifin seçiminde en iyi çözüme en düşük, en kötü çözüme en yüksek uzaklığa sahip olma esası aranır. EDAS yöntemi ise alternatiflerin değerlendirilmesinde ortalama çözüme olan uzaklığı esas almaktadır. En iyi ve en kötü çözümlerin hesaplanmasına ihtiyaç duymaz. Kullanılan iki ölçüt ortalamaya olan pozitif ve negatif uzaklık değerleridir. Bu iki ölçüt, her bir alternatif ile ortalama çözüm arasındaki farkı ifade eder. Yöntem ortalamaya olan pozitif uzaklığı yüksek, ortalamaya olan negatif uzaklığı düşük olan alternatiflerin ortalama çözümden daha iyi olduğu varsayımı ile değerlendirme sürecini tamamlar. Bir karar probleminde EDAS yöntemi ile çözüm süreci 8 adım içermektedir (Ghorabae vd., 2015: 438-441; Ghorabae vd., 2017: 161-162).

Adım 1. Alternatifleri tanımlayan en önemli kriterler seçilir.

Adım 2. n tane karar alternatifi ile m tane değerlendirme kriterinden oluşan karar matrisi Eşitlik (1)'deki gibi oluşturulur.

Adım 3. Tüm kriterlere ait değerlerin ortalaması Eşitlik (7) kullanılarak hesaplanır ve Eşitlik (8) 'de yer alan Ortalama Değerler Matrisi (AV) oluşturulur.

$$AV_j = \frac{\sum_{i=1}^n X_{ij}}{n} \quad (7)$$

$$AV = [AV_j]_{1*m} \quad (8)$$

Adım 4. Her bir kriterin türü esas alınarak Ortalamadan Pozitif Uzaklık Matris (PDA) ve Ortalamadan Negatif Uzaklık Matrisi (NDA) hesaplanır.

$$PDA = [PDA_{ij}]_{n*m} \quad (9)$$

$$NDA = [NDA_{ij}]_{n*m} \quad (10)$$

Fayda kriteri için Eşitlik (11) ve Eşitlik (12) kullanılır.

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (X_{ij} - AV_j))}{AV_j} \quad (11)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - X_{ij}))}{AV_j} \quad (12)$$

Maliyet kriteri için Eşitlik (13) ve Eşitlik (14) kullanılır.

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - X_{ij}))}{AV_j} \quad (13)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (X_{ij} - AV_j))}{AV_j} \quad (14)$$

Adım 5. Alternatiflere ait Ağırlıklı Toplam Pozitif (SP_i) ve Ağırlıklı Toplam Negatif (SN_i) Değerler belirlenir.

$$SP_i = \sum_{j=1}^m w_j * PDA_{ij} \quad (15)$$

$$SN_i = \sum_{j=1}^m w_j * NDA_{ij} \quad (16)$$

Adım 6. Alternatifler için Normalize Edilmiş Ağırlıklı Toplam Pozitif (NSP_i) Değerler Eşitlik (17), Normalize Edilmiş Ağırlıklı Toplam Negatif (NSN_i) Değerler ise Eşitlik (18) kullanılarak hesaplanır.

$$NSP_i = \frac{SP_i}{\max_i SP_i} \quad (17)$$

$$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max_i SN_i} \quad (18)$$

Adım 7. Bütün alternatifler için Değerlendirme Skorları (AS_i) Eşitlik (19) yardımıyla hesaplanır. AS_i 0 ile 1 arasında değerler alır.

$$AS_i = 1/2 * (NSP_i + NSN_i) \quad (19)$$

Adım 8. Alternatifler değerlendirme skorlarına (AS_i) göre azalan biçimde sıralanır. Karar problemi için en iyi alternatif en yüksek alternatif değerlendirme skoruna sahip olandır.

2.3. CODAS Yöntemi

CODAS (Combinative Distance-based Assessment) 2016 yılında Ghorabae ve arkadaşları tarafından literatüre kazandırılmış olan ve Birleşik Mesafe Tabanlı Değerlendirme Yöntemi olarak bilinen ÇKKV tekniklerinden biridir. CODAS yöntemi alternatiflerin değerlendirilmesinde en kötü çözüme yani diğer bir ifade ile negatif ideal çözüme olan uzaklığı esas almaktadır. En iyi alternatifin seçiminde negatif ideal çözüme en uzak olma esası aranır. Yöntemde negatif ideal çözüm ile karar alternatifleri arasındaki uzaklıklar iki ölçü kullanımı ile hesaplanır. Bu ölçüler Öklid uzaklığı ve Taxicab mesafesidir. Karar alternatiflerinin değerlendirme sürecinde dikkate alınan ilk ölçü Öklid uzaklığıdır. İki karar alternatifinin Öklid uzaklığı ile kıyasının mümkün olmadığı (eşit veya birbirine çok yakın değere sahip olma) durumlarda ise ikincil ölçü olarak kabul edilen Taxicab uzaklığı değerlendirme sürecine dahil edilir. Bir karar probleminde CODAS yöntemi ile çözüm 8 adım içerir (Ghorabae vd., 2016: 28).

Adım 1. n tane karar alternatifi ile m tane değerlendirme kriterinden oluşan karar matrisi Eşitlik (1)'deki gibi tesis edilir.

Adım 2. Kriterlerin türü esas alınarak normalizasyon işlemi gerçekleştirilir. Kriter fayda kriteri ise Eşitlik (20), maliyet kriteri ise Eşitlik (21) ile hesaplama yapılır. Bu şekilde Normalize Edilmiş Karar Matrisi elde edilir.

$$n_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} \quad (20)$$

$$n_{ij} = \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} \quad (21)$$

Adım 3. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi her bir kriterin önem ağırlıkları ile çarpımı sonucu elde edilir. Bu aşamada Eşitlik (22) kullanılır.

$$r_{ij} = w_j * n_{ij} \quad (22)$$

Adım 4. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi'nin her sütünuna ait en küçük değer tespit edilerek, negatif ideal çözüm değerleri Eşitlik (23) yardımı ile belirlenir.

$$ns = [ns_j]_{1*m} \quad ns_j = \min_i r_{ij} \quad (23)$$

Adım 5. Karar alternatiflerinin negatif ideal çözüme olan uzaklık değerleri belirlenirken Eşitlik (24) ile hesaplanan Öklidyen uzaklık (E_i) ve Eşitlik (25) ile hesaplanan Taxicab mesafesi (T_i) ölçülerinden faydalanılır.

$$E_i = \sqrt{\sum_{j=1}^m (r_{ij} - ns_j)^2} \quad (24)$$

$$T_i = \sum_{j=1}^m |r_{ij} - ns_j| \quad (25)$$

Adım 6. Her bir alternatife ait Öklid (E_i) ve Taxicab (T_i) uzaklıkları dikkate alınarak, Eşitlik (26) ve Eşitlik (27) kullanımı ile Göreceli Değerlendirme Matrisi oluşturulur.

$$R_a = [h_{ik}]_{n*n} \quad (26)$$

$$h_{ik} = (E_i - E_k) + (\psi(E_i - E_k) * (T_i - T_k)) \quad (27)$$

Eşitlik (27)'de bulunan ψ değeri, karar alternatiflerine ait Öklid uzaklık eşitliğini tanımlamak için kullanılan bir eşik değeri olup, bu eşik değerinin belirlenmesinde Eşitlik (28) esas alınmaktadır.

$$\psi(x) = \begin{cases} 1, & \text{eğer } |x| > \tau \\ 0, & \text{eğer } |x| < \tau \end{cases} \quad (28)$$

Eşitlik (28)'de yer alan τ değeri karar verici tarafından belirlenen ve hangi durumlarda Taxicab (T_i) uzaklığının hesaba katılması gerektiğini ifade eden eşik değeri olup 0,01 ile 0,05 arasında değerler almaktadır. Literatürdeki yaygın kullanım değeri 0,02 olarak belirlenmiştir.

Adım 7. Yöntemin bu aşamasında Eşitlik (29)'dan faydalanılarak her bir karar alternatifi için Değerlendirme Puanı (H_i) hesaplanır.

$$H_i = \sum_{k=1}^n h_{ik} \quad (29)$$

Adım 8. Alternatiflere ait değerlendirme puanlarının azalan biçimde sıraya konması suretiyle sıralama sonucu elde edilir. Karar problemi için en iyi alternatif en yüksek değerlendirme puanına sahip olandır.

3. Uygulama

Çalışmanın bu bölümünde Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM) istatistikleri içerisinde yer alan 18.03.2021 tarihli bireysel emeklilik temel gösterge verileri dikkate alınarak bireysel emeklilik şirketlerinin performansları EDAS ve CODAS yöntemleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Esas alınan 7 adet kriter kod ve tür bilgileri ile Tablo 2'de gösterilmiştir. Uygulamaya dahil edilen bireysel emeklilik şirketleri ise Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 2. Uygulamada Kullanılan Kriterler

Kriterin Kodu	Kriterin Türü	Kriterin Adı
EDK1	Max	Katılımcı sayısı (adet)
EDK2	Max	Katılımcıların fon tutarı (TL)
EDK3	Max	Devlet katkısı fon tutarı (TL)
EDK4	Min	Emekli olan katılımcı sayısı (adet)
EDK5	Max	Bireysel emeklilik sözleşmeleri sayısı (adet)
EDK6	Max	Gruba bağlı bireysel emeklilik sözleşmeleri sayısı (adet)
EDK7	Max	İşveren grup emeklilik sertifikaları sayısı (adet)

Tablo 3. Uygulamaya Dahil Edilen Bireysel Emeklilik Şirketleri

Şirketin Kodu	Şirketin Adı	Şirketin Kodu	Şirketin Adı
ES1	Aegon Emeklilik ve Hayat	ES9	Cigna Finans Emeklilik ve Hayat
ES2	Allianz Hayat ve Emeklilik	ES10	Fiba Emeklilik ve Hayat
ES3	Allianz Yaşam ve Emeklilik	ES11	Garanti Emeklilik ve Hayat
ES4	Anadolu Hayat Emeklilik	ES12	Katılım Emeklilik ve Hayat
ES5	Avivasa Emeklilik ve Hayat	ES13	Metlife Emeklilik ve Hayat
ES6	Axa Hayat ve Emeklilik	ES14	NN Hayat ve Emeklilik
ES7	BNP Paribas Cardif Emeklilik	ES15	Türkiye Hayat ve Emeklilik
ES8	Bereket Emeklilik ve Hayat		

3.1. Entropi Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Kriter ağırlıklarının Entropi yöntemiyle hesaplanması süreci 5 adımdan oluşmaktadır.

Adım 1. EGM veri tabanından edinilen veriler ile Tablo 4'de yer alan karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 4. Karar Matrisi

	EDK1	EDK2	EDK3	EDK4	EDK5	EDK6	EDK7
ES1	35.845	137.343.865	16.803.466	1063	28.017	12.054	661
ES2	87.778	4.419.135.429	563.162.656	5.210	88.545	12.490	3.784
ES3	724.234	19.341.055.550	2.108.889.390	16.507	612.277	104.707	155.466
ES4	1.092.533	24.740.077.574	4.199.056.862	36.830	988.933	280.484	35.098
ES5	682.900	25.019.849.412	3.623.866.796	28.053	778.873	57.187	44.571
ES6	32.897	664.918.349	132.706.496	117	41.782	1.013	500
ES7	177.453	3.269.795.722	511.441.882	3587	157.539	39.736	21.533
ES8	84.819	574.225.448	106.445.348	69	24.357	39.887	25.111
ES9	69.236	877.213.582	178.849.726	775	61.970	10.650	1.391
ES10	88.536	2.412.864.715	320.666.006	3.132	80.745	18.486	6.319
ES11	1.104.088	18.292.857.944	3.319.568.062	21.508	941.772	137.084	101.109
ES12	311.473	3.029.349.547	572.920.468	214	319.644	72.491	77.625
ES13	185.149	2.158.032.667	411.996.742	975	160.234	26.512	17.903
ES14	256.301	4.850.873.128	807.147.956	7.547	273.169	26.124	10.096
ES15	1.973.885	25.045.163.005	4.655.380.008	15.971	1.720.754	523.526	153.515

Adım 2. Karar matrisindeki değerlerin standartlaştırılmasını içeren bu adımda öncelikle matriste mevcut olan her karar alternatifi için fayda ve maliyet kriterleri hesaplanmıştır. Bu aşamada Eşitlik (2) ve Eşitlik (3) formüllerinden faydalanılmıştır. BES'de standart uygulama minimum 10 yıl prim ödeme ve asgari 56 yaş şartını içermektedir. İşletmeler açısından emekli olmuş kişi sayısının azlığı, ilerleyen dönemde sistemde kalan ve prim ödemelerine devam eden kişi sayısının fazla olması anlamına gelmektedir (Bayrakçı ve Aksoy, 2019: 424). Bu bakış açısı ile emekli olan katılımcı sayısı kriterinin (DK4) minimize edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Fayda ve maliyet kriterlerinin hesabı Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5. Fayda ve Maliyet Kriterlerinin Hesaplanması

	EDK1	EDK2	EDK3	EDK4	EDK5	EDK6	EDK7
ES1	0,018	0,005	0,004	0,065	0,016	0,023	0,004
ES2	0,044	0,176	0,121	0,013	0,051	0,024	0,024
ES3	0,367	0,772	0,453	0,004	0,356	0,200	1,000
ES4	0,553	0,988	0,902	0,002	0,575	0,536	0,226
ES5	0,346	0,999	0,778	0,002	0,453	0,109	0,287
ES6	0,017	0,027	0,029	0,590	0,024	0,002	0,003
ES7	0,090	0,131	0,110	0,019	0,092	0,076	0,139
ES8	0,043	0,023	0,023	1,000	0,014	0,076	0,162
ES9	0,035	0,035	0,038	0,089	0,036	0,020	0,009
ES10	0,045	0,096	0,069	0,022	0,047	0,035	0,041
ES11	0,559	0,730	0,713	0,003	0,547	0,262	0,650
ES12	0,158	0,121	0,123	0,322	0,186	0,138	0,499
ES13	0,094	0,086	0,088	0,071	0,093	0,051	0,115
ES14	0,130	0,194	0,173	0,009	0,159	0,050	0,065
ES15	1,000	1,000	1,000	0,004	1,000	1,000	0,987

Adım 3. Bu adımda standartlaştırılmış değerler Eşitlik (4) kullanılarak normalize edilmiş ve ulaşılan normalize karar matrisine Tablo 6’da yer verilmiştir.

Tablo 6. Normalize Karar Matrisi

	EDK1	EDK2	EDK3	EDK4	EDK5	EDK6	EDK7
ES1	0,005	0,001	0,001	0,029	0,004	0,009	0,001
ES2	0,013	0,033	0,026	0,006	0,014	0,009	0,006
ES3	0,105	0,143	0,098	0,002	0,098	0,077	0,237
ES4	0,158	0,183	0,195	0,001	0,158	0,206	0,054
ES5	0,099	0,186	0,168	0,001	0,124	0,042	0,068
ES6	0,005	0,005	0,006	0,266	0,007	0,001	0,001
ES7	0,026	0,024	0,024	0,009	0,025	0,029	0,033
ES8	0,012	0,004	0,005	0,451	0,004	0,029	0,038
ES9	0,010	0,007	0,008	0,040	0,010	0,008	0,002
ES10	0,013	0,018	0,015	0,010	0,013	0,014	0,010
ES11	0,160	0,136	0,154	0,001	0,150	0,101	0,154
ES12	0,045	0,022	0,027	0,145	0,051	0,053	0,119
ES13	0,027	0,016	0,019	0,032	0,026	0,019	0,027
ES14	0,037	0,036	0,037	0,004	0,044	0,019	0,015
ES15	0,286	0,186	0,216	0,002	0,274	0,384	0,234

Adım 4. Kriterlere ait entropi değerleri Eşitlik (5) kullanımıyla hesaplanmış olup, Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Kriterlere ait H_j değerleri

H_j	0,785	0,783	0,779	0,562	0,787	0,722	0,762

Adım 5. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde Eşitlik (6)’dan faydalanılmış ve kriterler önem dereceleri esas alınarak Tablo 8’de sıralanmıştır.

Tablo 8. Kriter ağırlık değerleri ve sıralaması

	EDK1	EDK2	EDK3	EDK4	EDK5	EDK6	EDK7
w_j	0,11824	0,11923	0,12117	0,24074	0,11706	0,15264	0,13091
sıralama	6	5	4	1	7	2	3

Entropi yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlık değerleri ve ulaşılan sıralama sonuçlarına göre bireysel emeklilik şirketlerinin performans değerlemesinde kullanılacak olan kriterler arasında en önemlileri emekli olan katılımcı sayısı (EDK4), gruba bağlı bireysel emeklilik sözleşmeleri sayısı (EDK6) ve işveren grup emeklilik sertifikaları sayısı (EDK7) kriterleridir. En az önem arz eden kriterin ise bireysel emeklilik sözleşmeleri sayısı (EDK5) kriteri olduğu saptanmıştır.

3.2. EDAS Yöntemi ile Performans Sıralaması

Bireysel emeklilik şirketlerinin performans değerlendirmesinde EDAS yöntemi ile sıralama süreci aşağıdaki adımları içerir.

Adım 1. Alternatifler için en önemli değerlendirme kriterleri tespit edilmiştir. Bu kriterler Tablo 2’de yer almaktadır.

Adım 2. Bu adımda alternatiflerin kriterler bazında aldığı değerlerin kullanımı ile karar matrisi oluşturulmuştur. Bu matris Tablo 4’de gösterildiği gibidir.

Adım 3. Her bir kritere ait ortalamalar Eşitlik (7) kullanılarak hesaplanmış ve ortalama değerler matrisi (AV_j) oluşturulmuştur. Bu matris Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. Ortalama Değerler Matrisi (AV_j Matrisi)

	EDK1	EDK2	EDK3	EDK4	EDK5	EDK6	EDK7
AV_j	460.475	8.988.850.396	1.435.260.124	9.437	418.574	90.829	43.645

Adım 4. Bu adım her bir alternatif ve kriter bazında ortalamadan pozitif uzaklık (PDA_{ij}) ve negatif uzaklık değerlerinin (NDA_{ij}) hesabını içermektedir. Kriterin türü yani fayda veya maliyet kriteri olması durumu göz önünde bulundurularak hesaplama yapılmıştır. Uygulamada ölçüt olarak kabul edilen kriterler içerisinde sadece EDK4 kriteri maliyet kriteri niteliği taşımaktadır. Bu nedenle hesaplamada EDK4 dışındaki tüm kriterler için Eşitlik (11) ve Eşitlik (12), EDK4 kriteri için ise Eşitlik (13) ve Eşitlik (14) kullanımı tercih edilmiştir. Oluşturulan PDA_{ij} ve NDA_{ij} matrisleri Tablo 10 ve Tablo 11’de gösterildiği gibidir.

Tablo 10. Ortalamadan Pozitif Uzaklık Matrisi (PDA_{ij} Matrisi)

	EDK1	EDK2	EDK3	EDK4	EDK5	EDK6	EDK7
ES1	0,000	0,000	0,000	0,887	0,000	0,000	0,000
ES2	0,000	0,000	0,000	0,448	0,000	0,000	0,000
ES3	0,573	1,152	0,469	0,000	0,463	0,153	2,562
ES4	1,373	1,752	1,926	0,000	1,363	2,088	0,000
ES5	0,483	1,783	1,525	0,000	0,861	0,000	0,021
ES6	0,000	0,000	0,000	0,988	0,000	0,000	0,000
ES7	0,000	0,000	0,000	0,620	0,000	0,000	0,000
ES8	0,000	0,000	0,000	0,993	0,000	0,000	0,000
ES9	0,000	0,000	0,000	0,918	0,000	0,000	0,000
ES10	0,000	0,000	0,000	0,668	0,000	0,000	0,000
ES11	1,398	1,035	1,313	0,000	1,250	0,509	1,317
ES12	0,000	0,000	0,000	0,977	0,000	0,000	0,779
ES13	0,000	0,000	0,000	0,897	0,000	0,000	0,000
ES14	0,000	0,000	0,000	0,200	0,000	0,000	0,000
ES15	3,287	1,786	2,244	0,000	3,111	4,764	2,517

Tablo 11. Ortalamadan Negatif Uzaklık Matrisi (NDA_{ij} Matrisi)

	EDK1	EDK2	EDK3	EDK4	EDK5	EDK6	EDK7
ES1	0,922	0,985	0,988	0,000	0,933	0,867	0,985
ES2	0,809	0,508	0,608	0,000	0,788	0,862	0,913
ES3	0,000	0,000	0,000	0,749	0,000	0,000	0,000
ES4	0,000	0,000	0,000	2,903	0,000	0,000	0,196
ES5	0,000	0,000	0,000	1,973	0,000	0,370	0,000
ES6	0,929	0,926	0,908	0,000	0,900	0,989	0,989
ES7	0,615	0,636	0,644	0,000	0,624	0,563	0,507
ES8	0,816	0,936	0,926	0,000	0,942	0,561	0,425
ES9	0,850	0,902	0,875	0,000	0,852	0,883	0,968
ES10	0,808	0,732	0,777	0,000	0,807	0,796	0,855
ES11	0,000	0,000	0,000	1,279	0,000	0,000	0,000
ES12	0,324	0,663	0,601	0,000	0,236	0,202	0,000
ES13	0,598	0,760	0,713	0,000	0,617	0,708	0,590
ES14	0,443	0,460	0,438	0,000	0,347	0,712	0,769
ES15	0,000	0,000	0,000	0,692	0,000	0,000	0,000

Adım 5. Tüm alternatiflere ait ağırlıklı toplam pozitif (SP_i) ve ağırlıklı toplam negatif (NP_i) değerleri için Eşitlik (15) ve Eşitlik (16) kullanılarak hesaplanmıştır. Kriterlere ait ağırlıklar (w_j) bir önceki aşamada Entropi yöntemi ile ulaşılmış değerlerdir. SP_i ve NP_i değerleri Tablo 12’de gösterildiği gibidir.

Adım 6. Bütün alternatifler için SP_i değerleri Eşitlik (17), NP_i değerleri Eşitlik (18) kullanılarak normalize edilmiştir. Bu şekilde her bir alternatife ait normalize edilmiş ağırlıklı toplam pozitif (NSP_i) ve ağırlıklı toplam negatif (NNP_i) değerlerine ulaşılmıştır. Bu değerler de Tablo 12’de yer almaktadır.

Adım 7. Bu adım her alternatif için değerlendirme skorlarının (AS_i) Eşitlik (19) ile hesaplanmasını içerir. Bu skorlar Tablo 12’de mevcuttur.

Adım 8. Alternatifler bir önceki adımda elde edilen değerlendirme skorlarına (AS_i) bakılarak azalan biçimde sıralamaya tabi tutulmuştur. Değerlendirme skoru en yüksek olan alternatif en iyi alternatif olarak belirlenmiştir. Sıralama sonuçları Tablo 12’de gösterildiği gibidir.

Tablo 12. SP_i, NP_i, NSP_i ve NNP_i Değerleri, Değerlendirme Skorları (AS_i) ile Sıralama Sonuçları

	SP _i	NP _i	NSP _i	NNP _i	AS _i	Sıralama
ES1	0,214	0,717	0,093	0,011	0,052	15
ES2	0,108	0,573	0,047	0,208	0,128	11
ES3	0,675	0,180	0,294	0,751	0,523	2
ES4	1,083	0,724	0,472	0,000	0,236	6
ES5	0,558	0,531	0,243	0,266	0,255	5
ES6	0,238	0,716	0,104	0,012	0,058	14
ES7	0,149	0,452	0,065	0,376	0,221	8
ES8	0,239	0,572	0,104	0,211	0,157	10
ES9	0,221	0,675	0,096	0,068	0,082	13
ES10	0,161	0,605	0,070	0,165	0,118	12
ES11	0,844	0,308	0,368	0,575	0,471	3
ES12	0,337	0,249	0,147	0,657	0,402	4
ES13	0,216	0,505	0,094	0,303	0,198	9
ES14	0,048	0,410	0,021	0,434	0,227	7
ES15	2,294	0,167	1,000	0,770	0,885	1

Entropi destekli EDAS yöntemi ile ulaşılan sıralama sonuçlarına göre bireysel emeklilik şirketleri arasında en iyi performansa sahip olan ilk 3 işletme Türkiye Hayat ve Emeklilik (ES15), Allianz

Yaşam ve Emeklilik (ES3) ve Garanti Emeklilik ve Hayat (ES11)'dir. Performans sıralamasının en aşağılarında yer alan, yani en düşük performansa sahip olduğu tespit edilen işletmeler ise Aegon Emeklilik ve Hayat (ES1), Axa Hayat ve Emeklilik (ES6) ile Cigna Finans Emeklilik ve Hayat (ES9) işletmeleridir.

3.3. CODAS Yöntemi ile Performans Sıralaması

Bireysel emeklilik şirketlerinin performans değerlendirmesinde CODAS yöntemi ile sıralama süreci aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır.

Adım 1. İlk adımda alternatiflerin kriterler bazında aldığı değerlerin kullanımı ile karar matrisi tesis edilir. Bu matris Tablo 4'de yer almaktadır.

Adım 2. Karar matrisinin normalize edildiği adımdır. Her bir kriter fayda ya da maliyet kriteri olması durumu göz önünde bulundurularak doğrusal normalizasyon işlemine tabi tutulmuştur. Uygulamada ölçüt olarak kabul edilen kriterler içerisinde sadece EDK4 kriteri maliyet kriteri niteliği taşımaktadır. Bu nedenle hesaplamada EDK4 dışındaki tüm kriterler için Eşitlik (20), EDK4 kriteri için Eşitlik (21) kullanılmıştır. Normalize edilmiş karar matrisi Tablo 13'de yer almaktadır. Matriste bir sonraki adımda ağırlıklandırma için ihtiyaç duyulacak olan ve uygulamanın başlangıcında Entropi yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlık değerlerine de yer verilmiştir.

Tablo 13. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	EDK1	EDK2	EDK3	EDK4	EDK5	EDK6	EDK7
ES1	0,018	0,005	0,004	0,065	0,016	0,023	0,004
ES2	0,044	0,176	0,121	0,013	0,051	0,024	0,024
ES3	0,367	0,772	0,453	0,004	0,356	0,200	1,000
ES4	0,553	0,988	0,902	0,002	0,575	0,536	0,226
ES5	0,346	0,999	0,778	0,002	0,453	0,109	0,287
ES6	0,017	0,027	0,029	0,590	0,024	0,002	0,003
ES7	0,090	0,131	0,110	0,019	0,092	0,076	0,139
ES8	0,043	0,023	0,023	1,000	0,014	0,076	0,162
ES9	0,035	0,035	0,038	0,089	0,036	0,020	0,009
ES10	0,045	0,096	0,069	0,022	0,047	0,035	0,041
ES11	0,559	0,730	0,713	0,003	0,547	0,262	0,650
ES12	0,158	0,121	0,123	0,322	0,186	0,138	0,499
ES13	0,094	0,086	0,088	0,071	0,093	0,051	0,115
ES14	0,130	0,194	0,173	0,009	0,159	0,050	0,065
ES15	1,000	1,000	1,000	0,004	1,000	1,000	0,987
ES16	0,018	0,005	0,004	0,065	0,016	0,023	0,004
ES17	0,044	0,176	0,121	0,013	0,051	0,024	0,024
W _j	0,1182	0,1192	0,1212	0,2407	0,1171	0,1526	0,1309

Adım 3. Bu adımda kriter ağırlık değerlerinin normalize karar matrisi elemanları ile çarpımı sonucu ağırlıklandırılmış normalize matris oluşturulmuş ve Tablo 14'de gösterilmiştir.

Adım 4. Tablo 14'de yer alan ağırlıklandırılmış normalize matrisin her sütunundaki minimum değerler belirlenerek negatif ideal çözüm noktalarına ulaşılmıştır.

Tablo 14. Ağırlıklandırılmış Normalize Matris

	EDK1	EDK2	EDK3	EDK4	EDK5	EDK6	EDK7
ES1	0,00215	0,00065	0,00044	0,01563	0,00191	0,00351	0,00056
ES2	0,00526	0,02104	0,01466	0,00319	0,00602	0,00364	0,00319
ES3	0,04338	0,09207	0,05489	0,00101	0,04165	0,03053	0,13091
ES4	0,06545	0,11778	0,10929	0,00045	0,06728	0,08178	0,02955
ES5	0,04091	0,11911	0,09432	0,00059	0,05299	0,01667	0,03753
ES6	0,00197	0,00317	0,00345	0,14198	0,00284	0,00030	0,00042
ES7	0,01063	0,01557	0,01331	0,00463	0,01072	0,01159	0,01813

ES8	0,00508	0,00273	0,00277	0,24074	0,00166	0,01163	0,02114
ES9	0,00415	0,00418	0,00466	0,02143	0,00422	0,00311	0,00117
ES10	0,00530	0,01149	0,00835	0,00530	0,00549	0,00539	0,00532
ES11	0,06614	0,08708	0,08640	0,00077	0,06407	0,03997	0,08514
ES12	0,01866	0,01442	0,01491	0,07762	0,02175	0,02114	0,06536
ES13	0,01109	0,01027	0,01072	0,01704	0,01090	0,00773	0,01508
ES14	0,01535	0,02309	0,02101	0,00220	0,01858	0,00762	0,00850
ES15	0,11824	0,11923	0,12117	0,00104	0,11706	0,15264	0,12927
ES16	0,00215	0,00065	0,00044	0,01563	0,00191	0,00351	0,00056
ES17	0,00526	0,02104	0,01466	0,00319	0,00602	0,00364	0,00319
negatif ideal çözüm	0,00197	0,00065	0,00044	0,00045	0,00166	0,00030	0,00042

Adım 5. Alternatiflerin negatif ideal çözümlere Öklid uzaklıkları (E_i) ve Tacticab mesafelerinin (T_i) hesaplanmasında Eşitlik (24) ve Eşitlik (25)'den faydalanılmıştır. Bu uzaklık değerleri Tablo 15'de yer almaktadır.

Tablo 15. Negatif İdeal Çözüme Uzaklıklar

	E_i	T_i
ES1	0,01552	0,01896
ES2	0,02596	0,05111
ES3	0,18050	0,38856
ES4	0,20345	0,46569
ES5	0,16924	0,35623
ES6	0,14159	0,14824
ES7	0,03168	0,07869
ES8	0,24149	0,27987
ES9	0,02214	0,03702
ES10	0,01671	0,04076
ES11	0,17783	0,42369
ES12	0,10811	0,22797
ES13	0,03020	0,07694
ES14	0,03891	0,09047
ES15	0,30868	0,75277

Adım 6. Her bir alternatife ait Öklid (E_i) ve Tacticab (T_i) uzaklıkları dikkate alınarak, Eşitlik (26) ve Eşitlik (27) kullanımı ile Göreceli Değerlendirme Matrisi oluşturulmuştur. Bu matris Tablo 16'da gösterildiği şekildedir.

Tablo 16. Göreceli Değerlendirme Matrisi

	ES1	ES2	ES3	ES4	ES5	ES6	ES7	ES8
ES1	0,0000	-0,0104	-0,5346	-0,6347	-0,4910	-0,2554	-0,0162	-0,4869
ES2	0,0104	0,0000	-0,4920	-0,5921	-0,4484	-0,2128	-0,0057	-0,4443
ES3	0,5346	0,4920	0,0000	-0,1001	0,0113	0,2792	0,4587	0,0477
ES4	0,6347	0,5921	0,1001	0,0000	0,1437	0,3793	0,5588	0,1478
ES5	0,4910	0,4484	-0,0113	-0,1437	0,0000	0,2356	0,4151	0,0041
ES6	0,2554	0,2128	-0,2792	-0,3793	-0,2356	0,0000	0,1795	-0,2315
ES7	0,0162	0,0057	-0,4587	-0,5588	-0,4151	-0,1795	0,0000	-0,4110
ES8	0,4869	0,4443	-0,0477	-0,1478	-0,0041	0,2315	0,4110	0,0000
ES9	0,0066	-0,0038	-0,5099	-0,6100	-0,4663	-0,2307	-0,0095	-0,4622
ES10	0,0012	-0,0092	-0,5116	-0,6117	-0,4680	-0,2324	-0,0150	-0,4639
ES11	0,5670	0,5245	-0,0027	-0,0676	0,0086	0,3117	0,4911	0,0802

ES12	0,3016	0,2590	-0,2330	-0,3331	-0,1894	0,0463	0,2257	-0,1853
ES13	0,0147	0,0042	-0,4619	-0,5620	-0,4183	-0,1827	-0,0015	-0,4142
ES14	0,0949	0,0130	-0,4397	-0,5398	-0,3961	-0,1604	0,0072	-0,3920
ES15	1,0270	0,9844	0,4924	0,3923	0,5360	0,7716	0,9511	0,5401

	ES9	ES10	ES11	ES12	ES13	ES14	ES15
ES1	-0,0066	-0,0012	-0,5670	-0,3016	-0,0147	-0,0949	-1,0270
ES2	0,0038	0,0092	-0,5245	-0,2590	-0,0042	-0,0130	-0,9844
ES3	0,5099	0,5116	0,0027	0,2330	0,4619	0,4397	-0,4924
ES4	0,6100	0,6117	0,0676	0,3331	0,5620	0,5398	-0,3923
ES5	0,4663	0,4680	-0,0086	0,1894	0,4183	0,3961	-0,5360
ES6	0,2307	0,2324	-0,3117	-0,0463	0,1827	0,1604	-0,7716
ES7	0,0095	0,0150	-0,4911	-0,2257	0,0015	-0,0072	-0,9511
ES8	0,4622	0,4639	-0,0802	0,1853	0,4142	0,3920	-0,5401
ES9	0,0000	0,0054	-0,5424	-0,2769	-0,0081	-0,0168	-1,0023
ES10	-0,0054	0,0000	-0,5440	-0,2786	-0,0135	-0,0719	-1,0040
ES11	0,5424	0,5440	0,0000	0,2654	0,4944	0,4721	-0,4599
ES12	0,2769	0,2786	-0,2654	0,0000	0,2289	0,2067	-0,7254
ES13	0,0081	0,0135	-0,4944	-0,2289	0,0000	-0,0087	-0,9543
ES14	0,0168	0,0719	-0,4721	-0,2067	0,0087	0,0000	-0,9321
ES15	1,0023	1,0040	0,4599	0,7254	0,9543	0,9321	0,0000

Adım 7. Yöntemin bu aşamasında Eşitlik (29)'dan faydalanılarak her bir karar alternatifine ait değerlendirme puanı hesaplanmıştır. CODAS yöntemi ile hesaplanan bu değerlendirme puanları Tablo 17'de görülmektedir.

Adım 8. Alternatiflere ait değerlendirme puanlarının azalan biçimde sıraya konulması ile bireysel emeklilik şirketleri için sıralama sonucu elde edilmiştir. Değerlendirme puanı en yüksek olan alternatif en iyi alternatif olarak belirlenmiştir.

Entropi destekli CODAS yöntemi ile ulaşılan sıralama sonuçlarına göre bireysel emeklilik şirketleri arasında en iyi performansa sahip olan ilk 3 işletme Türkiye Hayat ve Emeklilik (ES15), Anadolu Hayat Emeklilik (ES4) ile Garanti Emeklilik ve Hayat (ES11)'dir. Performans sıralamasının en aşağılarında yer alan yani en düşük performansa sahip olduğu tespit edilen işletmeler ise Aegon Emeklilik ve Hayat (ES1), Fiba Emeklilik ve Hayat (ES10) ile Cigna Finans Emeklilik (ES9) işletmeleridir.

Tablo 17. Değerlendirme Puanları ve Sıralama

	H_i	Sıralama
ES1	-4,4422	15
ES2	-3,9568	12
ES3	3,3897	4
ES4	4,8881	2
ES5	2,8329	5
ES6	-0,8016	8
ES7	-3,6503	10
ES8	2,6715	6
ES9	-4,1268	13
ES10	-4,2280	14
ES11	3,7712	3
ES12	-0,1077	7
ES13	-3,6865	11
ES14	-3,3263	9
ES15	10,7728	1

EDAS ve CODAS yöntemleri ile ulaşılan sıralama sonuçları arasındaki ilişki SPSS programı yardımıyla Spearman sıra korelasyon katsayısı hesaplanarak irdelenmiş olup, %5 anlam düzeyinde aralarında güçlü ve anlamlı bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. İki yöntem ile elde edilen sıralamalar arasındaki korelasyon katsayısı 0,825 olarak hesaplanmıştır. İlgili analiz sonucu Tablo 18'de yer almaktadır.

Tablo 18. Entropi/EDAS ve Entropi/CODAS Yöntemleri ile Ulaşılan Sıralamalar Arasındaki Korelasyon Tablosu

Correlations				
			EDAS sıralama	CODAS sıralama
Spearman's rho	EDAS sıralama	Correlation Coefficient	1,000	,825**
		Sig. (2-tailed)	.	,000
		N	15	15
	CODAS sıralama	Correlation Coefficient	,825**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	.
		N	15	15

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Finans sektörü ve sermaye piyasalarının önde gelen kurumları arasında yer alan sigorta şirketlerinin performans değerlendirmesi yatırımcılar, yöneticiler ve tüm ekonomik karar birimleri için büyük önem arz etmektedir. Hem mikro anlamda toplumdaki bireylerin geleceğe ait risklerini en aza indirgeyerek refah düzeylerinin korunması, hem de makro anlamda sermaye piyasalarına uzun vadeli fonlar yaratarak ülke ekonomisinin iyileşmesi faydalarını sağlayan bireysel emeklilik sistemleri sigortacılık sektörü içerisinde önemli bir yere sahiptir. Ülkemizde de bu konu giderek önemini arttırmaktadır. Son yıllarda bu alanda yeni düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Bireysel emeklilik sistemine 6327 sayılı Kanun ile bazı vergi düzenlemelerinin getirilmesi ve devlet katkısı uygulamasının başlatılması bunlardan bazılarıdır. Bu uygulama ile hem katılımcı sayısı, hem de tasarruf miktarında artış öngörülmektedir (Rakıcı ve Ela, 2016: 100). Yine dünyada uygulanagelen otomatik katılım uygulamasını sağlayan kanun 01.01.2017 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiş olup, mevcut sistemin iyileştirilmesi adına önemli bir adım atılmıştır.

Bu çalışmada 2021 yılı verilerine dayanarak ÇKKV yöntemlerinden Entropi destekli EDAS ve CODAS yöntemlerinin kullanımı ile ülkemizde faaliyet gösteren bireysel emeklilik şirketlerinin karşılaştırmalı performans analizi gerçekleştirilmiştir. Kriterlerin objektif ağırlıklarının karar vericiden bağımsız bir biçimde belirlenmesi amacıyla Entropi yöntemi kullanılmıştır. Farklı nesnel ağırlık belirleme yöntemlerine nazaran daha az karmaşık bir yapıya sahip olması ve veri analizindeki kolaylık Entropi yönteminin diğer bir tercih sebebi olarak ifade edilebilir. Alternatiflerin pozitif ve negatif ideal çözümlere olan uzaklıklarını esas alan TOPSIS ya da VIKOR yöntemlerine kıyasla, sadece ortalama çözüme olan uzaklığı esas alarak, daha kısa süre içerisinde değerlendirme yapan EDAS yönteminin kullanımı çalışmada tercih edilmiştir. Bu yöntemin ELECTRE ya da PROMETHEE gibi diğer ÇKKV yöntemlerine göre göz önünde bulundurulmuş üstünlüğü ise alternatif sayısındaki artışın işlem süresini değiştirmeyen etkisidir. Çok sayıda alternatif değerlendirilmeye tabi tutulduğu bu çalışmada bu sebeple EDAS yöntemi kullanılmıştır. Alternatiflerin sıralamasında iki farklı uzaklık ölçümü kullandığı için daha hassas sonuçlara ulaşma kabiliyetine sahip olduğu düşünülen CODAS yöntemi ise değerlendirmede kullanılan diğer tekniktir.

Entropi yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlık değerleri esas alındığında bireysel emeklilik şirketlerinin performans değerlendirmesinde kullanılan kriterler arasında en önemlilerinin emekli olan katılımcı sayısı (EDK4), gruba bağlı bireysel emeklilik sözleşmeleri sayısı (EDK6) ve işveren grup

emeklilik sertifikaları sayısı (EDK7) kriterleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En az önem arz eden kriterin ise bireysel emeklilik sözleşmeleri sayısı (EDK5) kriteri olduğu saptanmıştır. Değerlendirmede emekli olan katılımcı sayısı kriterinin önem derecesinin yüksek, bireysel emeklilik sözleşmesi sayısı ve katılımcı sayısı kriterlerinin önem derecelerinin düşük çıkması sonucu nesnel değerlendirmeyi esas alan Acer, Genç ve Dinçer (2020) ve Bayrakçı ve Aksoy (2019) çalışmaları ile benzerlik göstermektedir. Kriterlerin önem derecelerinin öznel bir yaklaşım olan AHP yöntemi ile hesaplandığı Noyan, Gavcar ve Gavcar (2020) çalışmasında ise katılımcı sayısı en önemli kriter olarak belirlenirken, emekli olan katılımcı sayısı kriterinin önem derecesinin düşük olduğu saptanmıştır. Bu noktada kriter ağırlıklandırma yöntemlerinde objektif ve subjektif yaklaşımların sonuç farklılıklarına sebebiyet verdiği söylenebilir.

EDAS ve CODAS yöntemleri ile ulaşılan sonuçlar birlikte dikkate alındığında en yüksek performansa sahip olan bireysel emeklilik şirketinin Türkiye Hayat ve Emeklilik (ES15) olduğu tespit edilmiştir. Aynı ayrı faaliyet göstermekte olan Halk Hayat ve Emeklilik A.Ş., Ziraat Hayat ve Emeklilik A.Ş., Vakıf Emeklilik ve Hayat A.Ş. şirketleri 24 Ağustos 2020 tarihi itibarıyla Türkiye Hayat ve Emeklilik A.Ş. adı altında birleşerek faaliyetlerini sürdürme kararı almışlardır. Sonuçlar bu birleşmenin gücüne işaret etmektedir. Ulaşılan sıralama sonucu, birleşme öncesi veriler kullanılarak gerçekleştirilen diğer çalışmalardan farklılıklar içermektedir. Bireysel emeklilik şirketlerinde performans değerlendirmesi amacını içeren Ünal (2019), Bayrakçı ve Aksoy (2019), Demir, Bircan ve Dündar (2020) çalışmalarında en yüksek performansa sahip olduğu belirlenen Anadolu Hayat ve Emeklilik sıralamada yerini Türkiye Hayat ve Emeklilik'e bırakmıştır. İlgili çalışmalarda performans sıralamasının gerisinde yer alan Fiba Emeklilik ve Hayat ile Aegon Emeklilik ve Hayat mevcut çalışmada da son sıralarda yer almaktadır. Çalışmada kullanılan yöntemler ile elde edilen sıralamalarda ufak farklılıklar göze çarpmaktadır. Söz konusu farklılıklara rağmen her iki yöntem ile ulaşılan sonuçların birbirleriyle tutarlı olduğu söylenebilir. İki yöntem ile ulaşılan sıralamalar arasındaki korelasyon katsayısı 0,825 olarak hesaplanmış olup, bu katsayı sonuçlar arasındaki güçlü ve anlamlı ilişkiyi gözler önüne sermektedir.

Çalışmanın bireysel emeklilik sistemine yeni dahil olmak isteyen yatırımcılara veya emeklilik şirketini değiştirmek fikrinde olan katılımcılara faydalı olabileceği düşünülmektedir. Analizde kullanımı tercih edilen kriterlerin ve önem derecelerinin değişimi sıralama sonuçlarında değişiklikleri beraberinde getirebilecektir. Bu bağlamda ilerleyen çalışmalarda farklı kriter grupları veya ÇKKV tekniklerinin kullanımı ile konu tekrar ele alınabilir.

Kaynakça

- Acer, A., Genç, T. & Dinçer, S. E. (2020). Türkiye'de faaliyet gösteren bireysel emeklilik şirketlerinin performansının Entropi ve COPRAS yöntemi ile değerlendirilmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 153-169.
- Aggarwal, A., Choudhary, C., & Mehrotra, D. (2018). Evaluation of smartphones in Indian market using EDAS. *Procedia Computer Science*, 132, 236-243.
- Akçakanat, Ö., Aksoy, E., & Teker, T. (2018). CRITIC ve MDL temelli EDAS yöntemi ile TR-61 bölgesi bankalarının performans değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(32), 1-24.
- Akçakanat, Ö., Eren, H., Aksoy, E., & Ömürbek, V. (2017). Bankacılık sektöründe Entropi ve WASPAS yöntemleri ile performans değerlendirmesi. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 22(2).
- Akgeyik, T. (2006). Sosyal güvenlikte reform eğilimleri: geleneksel sistemlerden bireysel emeklilik programlarına dönüşüm. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (51), 47-99.
- Albayrak, Ö., & Erkayman, B. (2018). Bulanık Dematel ve EDAS yöntemleri kullanılarak sporcular için akıllı bileklik seçimi. *Ergonomi*, 1(2), 92-102.

- Alioğulları, E., & Tüysüz, F. (2020). EDAS ve CODAS yöntemiyle İstanbul ilinin dış ticaret kapasitesinin incelenmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 240-248.
- Altay, M. (2013). Türkiye'de bireysel emeklilik sistemi: Aydın ili örneği (Master's thesis) Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ayçin, E., & Arsu, T. (2019). CODAS ve Entropi yöntemleri ile yenilenebilir enerji kaynaklarının düzey 1 bölgelerine göre incelenmesi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 425-447.
- Ayyıldız, E., & Yalçın, S. (2018). Türkiye'de yer alan lojistik dostu şehirlerin bütünlük Entropi-CODAS kullanılarak belirlenmesi. *Uludağ University Journal of The Faculty of Engineering*, 23(4), 127-140.
- Badi, I., Ballem, M., & Shetwan, A. (2018). Site selection of desalination plant in Libya by using Combinative Distance-Based Assessment (CODAS) Method. *International Journal for Quality Research*, 12(3).
- Bağcı, H. (2018). Barter'ın dünya ticaretindeki yeri ve gelişiminin Entropi yöntemiyle analiz edilmesi: SAARC ve BRICS ülkelerinde bir uygulama. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 195-204.
- Bağcı, H., & Caba, N. (2018). Entropi ve COPRAS yöntemleri kullanılarak menkul kıymet yatırım ortaklıklarının nakit düzeylerinin kıyaslanması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 64-83.
- Bakır, M., & Alptekin, N. (2018). Hizmet kalitesi ölçümüne yeni bir yaklaşım: CODAS yöntemi ile havayolu işletmeleri üzerine bir uygulama. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(4), 1336-1353.
- Bakır, M., & Atalık, Ö. (2018). Entropi ve Aras yöntemleriyle havayolu işletmelerinde hizmet kalitesinin değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 617-638.
- Bayramoğlu, M. F., & Başarır, Ç. (2016). Borsa İstanbul'da işlem gören sigorta şirketlerinin karşılaştırmalı finansal performans analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 135-144.
- Bülbül, S. E., & Köse, A. (2016). Türk sigorta sektörünün Promethee yöntemi ile finansal performans analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 187- 210.
- Bayrakçı, E., & Aksoy, E. (2019). Bireysel emeklilik şirketlerinin Entropi ağırlıklı ARAS ve COPRAS yöntemleri ile karşılaştırmalı performans değerlendirmesi. *Business and Economics Research Journal*, 10(2), 415-434.
- Chen, W., Feng, D., & Chu, X. (2015). Study of poverty alleviation effects for Chinese fourteen contiguous destitute areas based on entropy method. *International Journal of Economics and Finance*, 7(4), 89-98.
- Çakır, E. (2018). Bütünlük SWARA ve EDAS yöntemi kullanarak fitness merkezlerinin değerlendirilmesi: Örnek bir uygulama. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 1907-1923.
- Çakır, E. (2018). Elektronik Belge Yönetim Sistemi (EBYS) yazılımı seçiminde çok kriterli karar verme yöntemleri: Bir belediye örneği. *Business, Economics and Management Research Journal*, 1(1), 15-30.
- Çatı, K., Eş, A., & Özevin, O. (2017). Futbol takımlarının finansal ve sportif etkinliklerinin Entropi ve TOPSIS yöntemiyle analiz edilmesi: Avrupa'nın 5 büyük ligi ve süper lig üzerine bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(1), 199-222.
- Dahooie, J. H., Vanaki, A. S., & Mohammadi, N. (2019). Choosing the appropriate system for cloud computing implementation by using the Interval-Valued Intuitionistic Fuzzy CODAS

- Multiattribute Decision-Making Method (Case Study: Faculty of New Sciences and Technologies of Tehran University). *IEEE Transactions on Engineering Management*.
- Darko, A. P., & Liang, D. (2020). Some q-rung orthopair fuzzy Hamacher aggregation operators and their application to multiple attribute group decision making with modified EDAS method. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 87, 103259.
- Demir, G., Bircan, H., & Dündar, S. (2020). Bireysel emeklilik sistemindeki şirketlerin performanslarının gri ilişkisel analizle ölçülmesi ve bir uygulama. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 155-170.
- Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM). (Erişim Tarihi: 21.03.2021), <http://www.egm.org.tr>.
- Genç, T., Kabak, M., Köse, E., & Yılmaz, Z. (2015). Bireysel emeklilik sistemi seçimi problemine ilişkin Macbeth yaklaşımı. *Ekometri ve İstatistik Dergisi*, (22), 47-65.
- Ghorabae, M. K., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Hooshmand, R., & Antuchevičienė, J. (2017). Fuzzy extension of the CODAS method for multi-criteria market segment evaluation. *Journal of Business Economics and Management*, 18(1), 1-19.
- Ghorabae, M. K., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2017). A new multi-criteria model based on interval type-2 fuzzy sets and EDAS method for supplier evaluation and order allocation with environmental considerations. *Computers & Industrial Engineering*, 112, 156- 174.
- Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Amiri, M., & Turskis, Z. (2016). Extended EDAS method for fuzzy multi-criteria decision-making: an application to supplier selection. *International Journal of Computers Communications & Control*, 11(3), 358-371.
- Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Olfat, L., & Turskis, Z. (2015). Multi-criteria inventory classification using a new method of evaluation based on distance from average solution (EDAS). *Informatica*, 26(3), 435-451.
- Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2016). A New Combinative Distance-Based Assessment (CODAS) Method for Multi-Criteria Decision-Making. *Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research*, 50(3), 25-44.
- Gökbayrak, Şenay (2010), Türkiye’de sosyal güvenliğin dönüşümü, *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, s. 141-162.
- Gök Kısa, A. C. & Ayçin, E. (2019). OECD ülkelerinin lojistik performanslarının SWARA tabanlı EDAS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 301-325.
- Göktolga, Z. G., & Karakış, E. (2018). Bireysel emeklilik şirketlerinin finansal performanslarının bulanık AHP ve VIKOR yöntemi ile analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 92-108.
- Işık, Ö. (2019). Türkiye’de hayat dışı sigorta sektörünün finansal performansının CRITIC tabanlı TOPSIS ve MULTIMOORA yöntemiyle değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(1), 542-562.
- Juodagalvienė, B., Turskis, Z., Šaparauskas, J., & Endriukaiytė, A. (2017). Integrated multi-criteria evaluation of house’s plan shape based on the EDAS and SWARA methods. *Engineering Structures and Technologies*, 9(3), 117-125.
- Karaatlı, M. (2016). Entropi-Gri İlişkisel Analiz yöntemleri ile bütünleşik bir yaklaşım: Turizm sektöründe uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 63-77.

- Kenger, M. D., & Organ, A. (2017). Banka personel seçiminin çok kriterli karar verme yöntemlerinden Entropi temelli ARAS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 152-170.
- Kıracı, K., & Bakır, M. (2019). Critic temelli EDAS yöntemi ile havayolu işletmelerinde performans ölçümü uygulaması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 157-174.
- Li, X., Wang, K., Liu, L., Xin, J., Yang, H., & Gao, C. (2011). Application of the entropy weight and TOPSIS method in safety evaluation of coal mines. *Procedia Engineering*, 26, 2085-2091.
- Maghsoodi, A. I., Maghsoodi, A. I., Poursoltan, P., Antucheviciene, J., & Turskis, Z. (2019). Dam construction material selection by implementing the integrated SWARA–CODAS approach with target-based attributes. *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 19(4), 1194-1210.
- Mandić, K., Delibašić, B., Knežević, S., & Benković, S. (2017). Analysis of the efficiency of insurance companies in Serbia using the fuzzy AHP and TOPSIS methods. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30(1), 550-565.
- Noyan, E., Gavcar, E., & Gavcar, C. T. (2019). Bireysel emeklilik şirketi seçimine analitik hiyerarşi prosesi ve gri ilişkisel analiz yöntemlerinin uygulanması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 835-847.
- Ova, A. (2018). Türkiye'deki emeklilik şirketlerinin etkinlik analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (79), 139-152.
- Ömürbek, N., Altın, F. G., Şimşek, A. & Eren, H. (2021). Entropi tabanlı veri zarflama analizi yöntemi ile Türkiye'deki illerin sağlık göstergeleri açısından etkinliğinin belirlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(29), 16-45.
- Ömürbek N., & Balcı H. F. (2017). Entropi temelli COPRAS yöntemi ile Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin havayolu taşımacılığının değerlendirilmesi. *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, 8(18).
- Ömürbek, N., Delibaş, D., & Altın, F. G. (2017). Entropi temelli MAUT yöntemine göre devlet üniversiteleri kütüphanelerinin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (13), 72-89.
- Ömürbek, N., Karaatlı, M., & Balcı, H. F. (2016). Entropi temelli MAUT ve SAW yöntemleri ile otomotiv firmalarının performans değerlemesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 227-255.
- Ömürbek, N., & Özcan, A. (2016). BİST'de işlem gören sigorta şirketlerinin MULTIMOORA yöntemiyle performans ölçümü. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 1(2), 64-75.
- Özbek, A. (2019). Türkiye'deki illerin EDAS ve WASPAS yöntemleri ile yaşanabilirlik kriterlerine göre sıralanması. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 177-200.
- Özbek, A., & Engür, M. (2018). EDAS yöntemi ile lojistik firma web sitelerinin değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21(2), 417-429.
- Özbek, A., & Engür, M. (2019). Çok kriterli karar verme yöntemleriyle öğrenci işleri otomasyon seçimi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 1-18.
- Pamuçar, D., Badi, I., Sanja, K., & Obradović, R. (2018). A novel approach for the selection of power-generation technology using a linguistic neutrosophic CODAS method: A case study in Libya. *Energies*, 11(9), 2489.

- Peker, İ., & Baki, B. (2011). Performance evaluation in Turkish insurance sector with grey relationship analysis. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 4(7), 1-17.
- Perçin, S., & Sönmez, Ö. (2018). Bütünleşik Entropi ağırlık ve TOPSIS yöntemleri kullanılarak Türk sigorta şirketlerinin performansının ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18. EYİ Özel Sayısı, 565-582.
- Rakıcı, C., & Ela, M. (2016). Türkiye’de bireysel emeklilik sistemine yönelik vergisel teşvikler. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 89-110.
- Rashid, T., Ali, A., & Chu, Y. M. (2021). Hybrid BW-EDAS MCDM methodology for optimal industrial robot selection. *Plos One*, 16(2), e0246738.
- Roy, J., Das, S., Kar, S., & Pamučar, D. (2019). An extension of the CODAS approach using interval-valued intuitionistic fuzzy set for sustainable material selection in construction projects with incomplete weight information. *Symmetry*, 11(3), 393.
- Salehi, A., & Izadikhah, M. (2014). A novel method to extend SAW for decision-making problems with interval data. *Decision Science Letters*, 3(2), 225-236.
- Schitea, D., Deveci, M., Iordache, M., Bilgili, K., Akyurt, İ. Z., & Iordache, I. (2019). Hydrogen mobility roll-up site selection using intuitionistic fuzzy sets based WASPAS, COPRAS and EDAS. *International Journal of Hydrogen Energy*, 44(16), 8585-8600.
- Shemshadi, A., Shirazi, H., Toreihi, M., & Tarokh, M. J. (2011). A fuzzy VIKOR method for supplier selection based on entropy measure for objective weighting. *Expert Systems with Applications*, 38(10), 12160-12167.
- Şahin, O., & Başarır, Ç. (2019). Bireysel emeklilik şirketlerinin finansal performanslarının değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 17(33), 211-229.
- Tuş, A., & Adalı, E. A. (2018). Personnel assessment with CODAS and PSI methods. *Alphanumeric Journal*, 6(2), 243-256.
- Uçar, G., & Şahin, S. (2020). Türkiye’de hayat ve bireysel emeklilik şirketlerinin finansal performansının incelenmesi. *İşletme Akademisi Dergisi*, 1(1), 56-76.
- Ulutaş, A. (2017). EDAS yöntemi kullanılarak bir tekstil atölyesi için dikiş makinesi seçimi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 169-183.
- Ulutaş, A. (2018). Entropi temelli ROV yöntemi ile esnek üretim sistemi seçimi. *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 187-194.
- Ulutaş, A. (2019). Entropi tabanlı EDAS yöntemi ile lojistik firmalarının performans analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (23), 53-66.
- Ulutaş, A., & Çelik, D. (2019). Transpalet seçimi probleminin AHP ve EDAS yöntemleri ile değerlendirilmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(2), 668-686.
- Ünal, E. A. (2019). Bütünleşik Entropi ve EDAS yöntemleri kullanılarak BİST sigorta şirketlerinin performansının ölçülmesi. *Finans Ekonomi Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 555-566.
- Voronova, I. (2011). Latvian pension funds: Multi-criteria analysis and consumer assessment. *Intelektinė Ekonomika*, 5(4), 613-627.
- Wei, C., Wu, J., Guo, Y., & Wei, G. (2021). Green supplier selection based on CODAS method in probabilistic uncertain linguistic environment. *Technological and Economic Development of Economy*, 1-20.
- Yıldırım, M., & Altan, İ. M. (2019). Sigorta sektörünün finansal performansının Entropi Ağırlıklandırılmış TOPSIS yöntemiyle analizi ve değerlendirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 345-358.
- Zhao, J., Ji, G., Tian, Y., Chen, Y., & Wang, Z. (2018). Environmental vulnerability assessment for mainland China based on entropy method. *Ecological Indicators*, 91, 410-422.

Extended Abstract

The private pension system is a government supported system that allows people to reflect their voluntary savings during their working lives as supplementary income during their retirement periods. This system, which provides long-term resource generation and economic growth is critical in developed societies. Investors, managers, and all economic decision units are interested in the performance evaluation of insurance businesses, which are among the major institutions of the financial sector and capital markets. Private pension systems play a vital role in the insurance industry, benefiting both people's welfare levels in society by avoiding future risks in the micro sense and the country's economy by producing long-term funds to the capital markets in the macro sense. This topic is becoming increasingly important in our country.

This study's aim is to analyze the performance of private pension companies operating in Turkey based on various criteria using the Entropy, EDAS and CODAS methods, which are multi-criteria decision making (MCDM) techniques. Because multiple aspects impacting each other must be assessed concurrently in evaluating a company's performance, MCDM methods have been preferred. The analysis's criteria weights are determined using the Entropy method and the performance rating of private pension companies is obtained by utilizing these weights in the EDAS and CODAS approaches. The entropy approach is used to determine the objective weights of the criteria in a way that is independent of the decision maker. Other reasons for the preference of the Entropy approach include its less complicated structure in comparison to other objective weighting methods and the ease of data processing. In the study, the EDAS technique is recommended over the TOPSIS or VIKOR methods, which are based on the distances of the alternatives to the positive and negative ideal solutions. The EDAS approach assesses using simply the distance from the mean solution in a shorter time. The benefit of this technique over other MCDM methods such as ELECTRE or PROMETHEE is that increasing the number of alternatives has no major effect on processing time. As a result, the EDAS approach is selected in this study, in which several alternatives are evaluated. The other technique used in the evaluation is the CODAS method, which is regarded to be capable of generating more sensitive results due to the utilization of two different distance measures in the ranking of the alternatives. It is aimed to get more reliable results by combining several methodologies. There have been no publications including the objective of performance evaluation in private pension companies using the combined application of EDAS and CODAS approaches. In this context, it is hoped that the research will contribute to the literature.

Based on the criterion weight values calculated by the entropy method, it has been determined that the number of retired participants, the number of group private pension contracts and the number of employer group pension certificates are the most important criteria used in the performance evaluation of private pension companies. The number of private pension contracts has been proven to be the least important criterion. The importance of the number of retired participants is found to be high in the evaluation, while the importance of the number of private pension contracts and the number of participants is determined to be low. These findings are consistent with the objective evaluation studies of Acer, Genc, and Dincer (2020) and Bayrakci and Aksoy (2019). The number of participants was determined to be the most important criterion in the study of Noyan, Gavcar and Gavcar (2020), in which the importance of the criteria was calculated by the AHP method, which is a subjective approach, while the importance of the number of retired participants was found to be low. At this point, it is possible to state that objective and subjective approaches in criteria weighting methods provide different results.

When the findings of the EDAS and CODAS techniques are considered together, it has been found out that Türkiye Hayat ve Emeklilik is the private pension company with the highest performance. Halk Hayat ve Emeklilik, Ziraat Hayat ve Emeklilik, Vakıf Emeklilik ve Hayat have chosen to continue their operations by merging under the name Türkiye Hayat ve Emeklilik on August 24, 2020. The outcomes demonstrate this merger's strength. The resultant ranking result differs from other research that used pre-merger data. Türkiye Hayat ve Emeklilik has surpassed Anadolu Hayat ve Emeklilik, which was declared to have the greatest performance in the studies of Unal (2019), Bayrakci and Aksoy (2019), Demir, Bircan, and Dundar (2020). Fiba Emeklilik ve Hayat and Aegon Emeklilik ve Hayat, which were ranked last in previous research, are also ranked last in the present study. There are minor differences in the rankings determined by the study's techniques. Despite these differences, the findings gained by both methods are consistent with each other. The correlation coefficient calculated between the ranks obtained by the two approaches is 0.825, indicating a strong and significant relationship between the results.

The study is expected to be beneficial for investors who wish to join the private pension system or for members who want to change their pension companies. Changes in the analysis criteria or criterion weights will cause changes in the ranking results. In this perspective, the issue might be reconsidered in future research by using other criterion groups or MCDM methodologies.

Araştırma Makalesi • Research Article

A Swarm Intelligence Optimization Algorithm for Cryptocurrency Portfolio Optimization

Kripto Para Birimi Portföy Optimizasyonu için Bir Sürü Zekası Optimizasyon Algoritması

Ahmet Yurtsal*, Yunus Karaömer**, Ali İhsan Benzer***

Abstract: In recent years, cryptocurrency has been widely adopted and seen as an alternative investment tool for investors. However, which cryptocurrency to invest in and how much to invest becomes a problem. Since there is a conflict of multiple criteria, portfolio optimization (PO) is needed to solve the problem. In this study, an Artificial Bee Colony (ABC) algorithm has been developed based on Markowitz's mean-variance model (M-MVM). With this method, the portfolio of cryptocurrencies has been tried to be optimized. Hourly data of 12 cryptocurrencies between 01.09.2020 and 01.04.2021 were used as data. It has been observed that the ABC algorithm achieves good results in the solution of the problem in a reasonable time. In addition, the method was tested with different parameter values and different risk-averse coefficient values (λ). In this study, we proposed a flexible algorithm for the solution of the PO problem. Thus, the algorithm has become easily usable for different data sets and different scenarios. With efficient this algorithm, we have obtained suitable solutions for our problem. The study will be beneficial for the investor as it removes the complexity and uncertainty in portfolio creation.

Keywords: Portfolio Optimization, Artificial Bee Colony, Cryptocurrency

Öz: Son yıllarda kripto para yaygın olarak benimsendi ve yatırımcılar için alternatif bir yatırım aracı olarak görülmeye başlandı. Bununla birlikte hangi kripto paraya yatırım yapılacağı ve ne kadar yapılacağı bir problem haline gelmiştir. Birden çok kriterin çatışma durumu söz konusu olduğundan dolayı problemin çözümü için bir portföy optimizasyonuna ihtiyaç vardır. Bu çalışmada Markowitz'in ortalama varyans modeline dayalı bir Yapay Arı Kolonisi algoritması geliştirilmiştir. Bu yöntem ile kripto paralardan oluşan portföy optimize edilmeye

* Res. Asst., Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Management Information Systems

ORCID: 0000-0003-0523-3519, ahmetyurtsal@mku.edu.tr

** Res. Asst., Dr., Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration

ORCID: 0000-0002-6377-1326, yunuskaraomer@mku.edu.tr

*** Asst. Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Management Information Systems

ORCID: 0000-0002-5032-7058, aibenzer@gmail.com

Cite as/ Atıf: Yurtsal, A., Karaömer, Y., & Benzer, A. İ. (2022). A swarm intelligence optimization algorithm for cryptocurrency portfolio optimization. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 347-363. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.975505>

Received/Geliş: 28 July/ Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 08 February/ Şubat 2022

Published/Yayın: 30 April/ Nisan 2022

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2022 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.

çalışılmıştır. Veri olarak 12 kripto paranın 01.09.2020 ile 01.04.2021 tarihleri arasındaki saatlik verileri kullanılmıştır. Yapay Arı Kolonisi algoritmasının problemin çözümünde makul sürede iyi sonuçlar elde ettiği gözlemlenmiştir. Ayrıca yöntem farklı parametre değerleri ve farklı riskten kaçınma katsayı değerleri (λ) ile test edilmiştir. Bu çalışmada, PO probleminin çözümü için esnek bir algoritma önerdik. Böylece algoritma, farklı veri kümeleri ve farklı senaryolar için kolaylıkla kullanılabilir hale gelmiştir. Verimli bu algoritma ile problemimize uygun çözümler elde ettik. Çalışma, portföy oluşturmadaki karmaşıklığı ve belirsizliği ortadan kaldırdığı için yatırımcı için faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Porföy Optimizasyonu, Yapay Arı Kolonisi, Kripto para

1.Introduction

The portfolio can be likened to a flower bouquet made up of many types of flowers. A portfolio may consist of similar assets as well as different assets. Thus, a portfolio is a combination of various assets. The combination may have different risk and return characteristics separate from the components. Therefore, portfolio analysis is an analysis of the risk-return characteristics of the assets in the portfolio and the changes that may occur with other assets due to the interaction between them and the effect of each on the others.

The problem of selecting portfolio assets has always been a challenging task for researchers, investors, and fund managers. There are two basic theories, Traditional Portfolio Theory (TPT) and Modern Portfolio Theory (MPT), which aim to successfully select and manage the portfolio. According to the TPT, the selection and management of a portfolio depend on subjective decisions (ie presentiment, intuition) to be made by the investor. TPT aims to separate the risk into more than one asset. This separation of risk is called lean diversification (simple diversification), which can be defined as "not putting all the eggs in the one basket" or "separating the risk" (Fisher & Jordan, 1987). MPT assumes that maximizing return or minimizing risk will provide optimal returns and that investors' choices and attitudes are only a starting point for investment decisions and strong risk-return analysis is required for the optimization of returns (Avadhani, 2008).

The PO problem is a problem that is widely researched in the fields of economics and finance. Swarm intelligence optimization algorithms are widely used to solve the problem. The ABC method used in the study is also an optimization algorithm based on swarm intelligence. The method was introduced by Dervis Karaboga in 2005. The method is inspired by honey bees' nectar-seeking behaviors in nature. The main purpose of optimization techniques is to maximize the benefit, in other words, to find the most appropriate decision effectively. Therefore, the main purpose of the ABC algorithm is to find the best solution for the target problem with the least cost. In the ABC algorithm, the positions of the food source indicate possible solutions to the problem, and the most appropriate solution is selected according to the nectar amounts of the food sources. The ABC algorithm has received great attention from researchers in different research fields and has been applied to many real-world problems such as financial problems. The ABC algorithm has been developed based on M-MVM. The M-MVM is known as MPT. In his 1952 seminal article, Harry Markowitz stated that the purpose of portfolio selection is to determine the allocation of assets in the portfolio to give the maximum expected return given a certain risk, or the minimum portfolio risk when a given portfolio is given the expected return (Johnson, 2014). The M-MVM is a one-period static portfolio planning model and has recently become the basic decision engine of many portfolio analytics and planning systems in the construction of the risk-return-efficient frontier (Satchell & Scowcroft, 2003).

Cryptocurrency; In its most general definition, it is a digital money type that is based on the internet system and is not connected to a central authority. Cryptocurrencies are based on several ciphers and are traded virtually. The fact that this system is in a development process that will replace the existing money and payment instruments and even replace the traditional monetary theory and practices increases the importance of this system day by day (Alpago, 2018; Eren et al., 2020). Cryptocurrencies are increasingly used in commercial transactions, making various payments, and shopping. In addition

to various commercial transactions, the number of cryptocurrency purchases for investment purposes is increasing since cryptocurrencies have just completed their development, their use is increasing and will become more valuable in the future (Katrancı & Kundakcı, 2020).

Although blockchain technology is a technology that emerged in 1985 long before Bitcoin, it was rediscovered in 2008 with the article about Bitcoin written by Satoshi Nakamoto. In this article, while talking about Bitcoin, which is proposed to solve the problems caused by central authorities in money transfer; The underlying blockchain technology is also mentioned. Satoshi Nakamoto defines blockchain technology as an open source, transparent and distributed consensus system that allows the transactions between parties to be recorded in an unalterable way by encryption, without any authority or financial institution (Yıldırım, 2019).

In recent years, public interest in cryptocurrencies has grown tremendously. In late 2017, the crypto currency market's total capitalization reached above \$760 billion, reaching a total of \$ 825 billion in early January 2018. The remarkable development of the cryptocurrency market has attracted the attention of investors, regulators, and academics (Schellinger, 2020). Thus, cryptocurrency has been widely adopted and seen as an alternative investment tool for investors. However, which cryptocurrency to invest in and how much to invest becomes a problem. Since there is a conflict of multiple criteria, PO is needed to solve the problem. Studies on mixed cryptocurrency PO are limited in the literature. Brauneis & Mestel (2019) applied M-MVM by using daily data of the 500 cryptocurrencies for the cryptocurrency PO. They found that combining cryptocurrencies enriches the set of 'low'-risk cryptocurrency investment opportunities. Inci & Lagasse (2019) applied the mean-variance optimization technique of Merton (1990) by using daily data of the 3 cryptocurrencies (Bitcoin, Ripple, Litecoin) for the cryptocurrency PO. They found that including all these cryptocurrencies in a portfolio generated the best (most optimal) results. Hrytsiuk et al. (2019) analyzed cryptocurrency PO using the Value-At-Risk (VaR) measure. They stated that cryptocurrencies do not show normal distribution and Bitcoin stands out as the most dominant cryptocurrency in the portfolio with its high return and low-risk profile. Mazanec (2021) applied M-MVM by using daily data of the 32 cryptocurrencies for the cryptocurrency PO. The results indicated that the optimal portfolio consisted of Cardano, Binance Coin, and Bitcoin. Wu & Pandey (2014), Eisl et al. (2015), Brière et al. (2015), Petukhina et al. (2018), Guesmi et al. (2019), Symitsi & Chalvatzis (2019), and Kajtazi & Moro (2019) investigated the portfolio diversification effects of Bitcoin with other financial assets. As a result, since adding Bitcoin to a well-diversified portfolio can improve risk-return characteristics, Bitcoin may have a role in portfolio diversification. Katsiampa et al. (2019), Charles & Darné (2019) stated that the volatility of cryptocurrencies is greater than other financial assets. The volatility of cryptocurrencies is very high due to the lack of a centralized structure and high speculation in the market. Highly volatile, they offer investors an opportunity for high returns. Although cryptocurrencies are still in their infancy, it has been observed in recent years that some knowledgeable individuals have made substantial amounts of money by speculating on cryptocurrencies. Therefore, it is important to develop PO methods that will help cryptocurrency investors control their exposure to risk while maximizing their returns (Mba et al., 2018).

In the literature, it is evident that the application of cryptocurrency PO usually involves the use of M-MVM, Value-At-Risk (VaR), Merton's (1990) mean-variance. In this study, an ABC algorithm has been developed based on M-MVM. With this method, the portfolio of cryptocurrencies has been tried to be optimized. We used high-frequency data for cryptocurrency PO. Cai et al. (2020) stated that there were benefits of using high-frequency data: First, numerous observations could potentially help to a better understanding of the covariance structure of the returns. Second, high-frequency data allow for short-horizon rebalancing and therefore portfolios can quickly adapt to the time volatility of volatilities / co-volatilities.

This study, it is aimed to apply an ABC algorithm by using high-frequency data for cryptocurrency PO. Our study provides several contributions to previous literature. First, previous empirical works mostly used M-MVM, Value-At-Risk (VaR), Merton's (1990) mean-variance, etc. for cryptocurrency PO. Second, it is seen that in previous empirical studies, daily (low-frequency) data was

mostly applied for cryptocurrency PO. We apply intraday (high-frequency) data for cryptocurrency PO. Besides, Our study also differs in the context of methodology. The remainder of this work is organized as follows: Section 2 introduces the literature review, section 3 describes the methodology, section 4 explains the application, section 5 describes the experimental results, and section 6 the conclusion.

2. Literature Review

Ge (2014) proposed an ABC algorithm developed for PO and tested its efficiency. For the data of the study, monthly returns of fifty stocks from the Chinese stock market during 2013 were selected. It has been observed that the method achieves good results in solving the problem.

Hsu (2014) proposed an integrated approach using Data Envelopment Analysis, ABC, and Genetic Programming to solve the PO problem. With the proposed approach, the data obtained from the stocks of the Taiwan stock market has been studied for 4 years. The proposed procedure can be regarded as a feasible and effective tool for making successful investment plans.

Tuba & Bacanin (2014) presented the ABC algorithm for cardinality constrained mean-variance PO. ABC algorithm has been hybridized with the Firefly Algorithm. The obtained algorithm has been tested on standard test data used in the literature. At some points, it has been observed that the proposed algorithm gives better results.

Chen (2015) tested the performance of different heuristic methods with a modified ABC method. He identified the PO as the problem, and data were obtained from the Shanghai Stock Exchange. The data of 30 stocks between 2004 and 2005 were used as data.

Yakut & Çankal (2016) used GA and Quadratic Goal Programming methods for PO problems and observed that Goal Programming gives better results. Monthly closing prices of BIST 30 stocks between 2004 and 2013 are used as data in the study.

Suthiwong & Sodanil (2016) have proposed a fast ABC algorithm. They used this method to solve the PO problem. In addition, the performance of the developed method is compared with the state of art algorithms' performance in the PO problem.

Kumar & Mishra (2017), the multi-purpose constant variance-based ABC algorithm was used and tested on the benchmarking problems of PO from the OR library. The good performance of the proposed algorithm has been verified

Kalayci et al. (2017) presented an efficient solution approach based on the ABC algorithm with feasibility application and feasibility tolerance procedures to solve the cardinality constrained PO problem. According to the results obtained from the experiments, the effectiveness of the method was observed.

Strumberger et al. (2018) hybridized the ABC algorithm with elements inspired by Genetic Algorithms (GA). Experimental results on standard comparison datasets from five stock indices and comparative analysis with other algorithms show that the proposed algorithm achieves better results by taking all relevant criteria into account.

Mba et al. (2018) proposed two new approaches derived from the traditional Differential Evolution Method. They then compared these two approaches to optimizing a portfolio of five crypto assets. They have achieved successful results with both methods.

Akyer et al. (2018) used a PSO algorithm to solve the PO problem in their studies. The method used was applied to BIST30 and BIST100 indices of Borsa Istanbul belonging to Turkey and the results were analyzed. According to the results obtained, it was concluded that a smaller number of portfolios should be invested at high-risk levels and a limited optimal number of portfolios at medium and low-risk levels.

Hüseyinov & Uluçay (2019) investigated a solution to the problem of PO by using PSO and GA methods. Borsa Istanbul and cryptocurrency exchange data were used as data.

Rahmani et al. (2019) studied the problem of PO using ABC, Genetics, and Ant Colony Algorithms (ACA). The data consists of active companies listed on the Tehran Stock Exchange between 2005 and 2015. The findings show that the ABC algorithm works better than the Genetics and ACA in terms of PO.

Kalayci et al. (2020) proposed a powerful hybrid metaheuristic algorithm combining critical components from ACA, ABC, and GA to solve the cardinality-constrained PO problem. The algorithm was applied to seven benchmarking problems. The results confirmed the efficacy of the hybrid method.

3. Methodology

3.1. Markowitz's Mean-Variance Model

The TPT started in the early 1900s and continued until 1952 when American scientist Harry Markowitz proposed the MPT. According to the TPT, investors make portfolio diversification by making a list of all investment assets and selecting non-interrelated securities of different industries or different assets among these investment instruments. Investors also try to reduce the risk of the portfolio by including a large number of assets in a diversified portfolio. This diversification can be seen as logical. However, there are two problems in portfolio diversification. First, how much investors will invest in each asset? Second, how will investors measure the risk and return of each asset?

In the 1950s, many portfolio investors realized that some securities or groups of securities were moving in the same or opposite direction. However, they did not have any idea about how to measure it (Karaşin, 1987). Harry Markowitz, the founder of Modern Portfolio Theory (MPT), introduced in his article titled "Portfolio Selection" in 1952, how to measure the expected return and risk of a portfolio.

Markowitz's portfolio selection process consists of two stages: The first stage starts with observation and experience and ends with beliefs about the future performance of the assets. The second phase starts with the relevant beliefs about the future performance of the portfolio and ends with the selection of the portfolio. Thus, Markowitz explains the relationship between portfolio selection and beliefs according to the mean-variance rule (with 'mean' used interchangeably with the average or expected return, and 'variance' used to denote risk) (Markowitz, 1952).

MPT assumes that investors are rational. Rational investors avoid risk and will minimize their risk and maximize their returns. Rational investors make their decisions based on risk and expected return only. Based on the MPT assumption, a rational investor can build a portfolio of multiple assets that will maximize return for a given level of risk. Similarly, given the desired level of expected return, a rational investor can build a portfolio with the lowest possible risk (Weigand, 2014).

Markowitz (1952) used mathematical calculations for the selection of assets in the portfolio and statistical analysis for risk measurement. He also stated that risk and return are two important factors that investors should consider, and expected return may vary depending on certain assumptions, and risk can be measured by distribution from the average or by statistical calculation tools such as variance and covariance (Avadhani, 2008). In the Markowitz model, the expected return of the portfolio is calculated as follows:

$$E(r_p) = \sum_{i=1}^n w_i E(r_i) \quad (1)$$

The expected return of a portfolio is obtained by multiplying the expected returns of each asset in the portfolio by their weight in the portfolio. Where $E(r_p)$ denotes the expected return of the portfolio; n is the number of individual assets in the portfolio; $E(r_i)$ denotes the expected return of asset i ; w_i denotes the weight of the asset i in the portfolio.

The variance and standard deviation of returns are used to measure risk. In the Markowitz model, the risk of the portfolio is calculated as follows:

$$\sigma_p^2 = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n w_i w_j \text{Cov}_{i,j} \quad (2)$$

Where, σ_p^2 denotes the variance of the portfolio; n is the number of individual assets in the portfolio; w_i denotes the weight of the asset i in the portfolio; w_j denotes the weight of the asset j in the portfolio; Cov_{ij} denotes the covariance between the rates of return of assets i and j .

3.2. Artificial Bee Colony

The intelligent behavior of beings living in swarms in nature is called swarms intelligence. A bee colony or an ant colony can be cited as examples of a swarm. The division of labor (Millonas, 1994) and self-organization (Bonabeau et al., 1999) are two important indicators of swarm intelligence. Bees live in colonies in nature. There are specialized bees for the work to be done in the colony. So, there is a division of labor among bees. Bees can self-organize. For this reason, optimization techniques obtained by modeling the intelligent behavior of honey bee swarms hold an important place among the swarm intelligence algorithms. One of these optimization techniques is the algorithm named ABC based on swarm intelligence developed by Karaboga (2005). He developed the algorithm by modeling the foraging behavior of bees.

In the ABC algorithm, the location of a food source refers to a possible solution. In addition, the amount of nectar of a food source indicates the quality of the solution. The purpose of the ABC algorithm is to find the food source with the maximum amount of nectar. There are three types of bees in a real colony. These; The queen, the drone, and the worker bee. Artificial bee species in the artificial colony in the ABC algorithm are as follows; employed bees, onlookers, and scouts.

If a bee goes to a food source that was visited by it to collect nectar, she is named as an employed bee. The employed bees bring the nectar they collect into the hive and then either return to the food source or transfer the information of the food source to the onlooker bees waiting in the hive by a dance show. When the employed bee's food source is depleted, she turns into a scout bee. If the bee has not yet decided which food source to go to and is in the dance area to watch the tail dance of the employed bees, she is named an onlooker bee. As a result of the increase in the nectar amount of a food source, the probability of that food source being selected by the onlooker bee increases. If a bee is looking for a food source randomly, she is named a scout bee. When a scout bee finds a food source, she turns into an employed bee and begins to bring the nectar to the hive.

There are some assumptions in the ABC algorithm. These;

* The nectar of each food source is collected by only one employed bee. Therefore, the number of employed bees is equal to the total number of food sources.

* The number of employed bees is equal to the number of onlooker bees.

* The employed bee, whose food source is depleted, turns into a scout bee.

The locations of the food sources define the possible solutions to the problem. The nectar amount of food sources corresponds to the quality (fitness) of the solutions related to those sources. Therefore, the ABC algorithm tries to find the point (solution) that gives the minimum or maximum of the problem by trying to find the source with the most nectar among the solutions.

The flow diagram of the ABC algorithm is given in Figure 1.

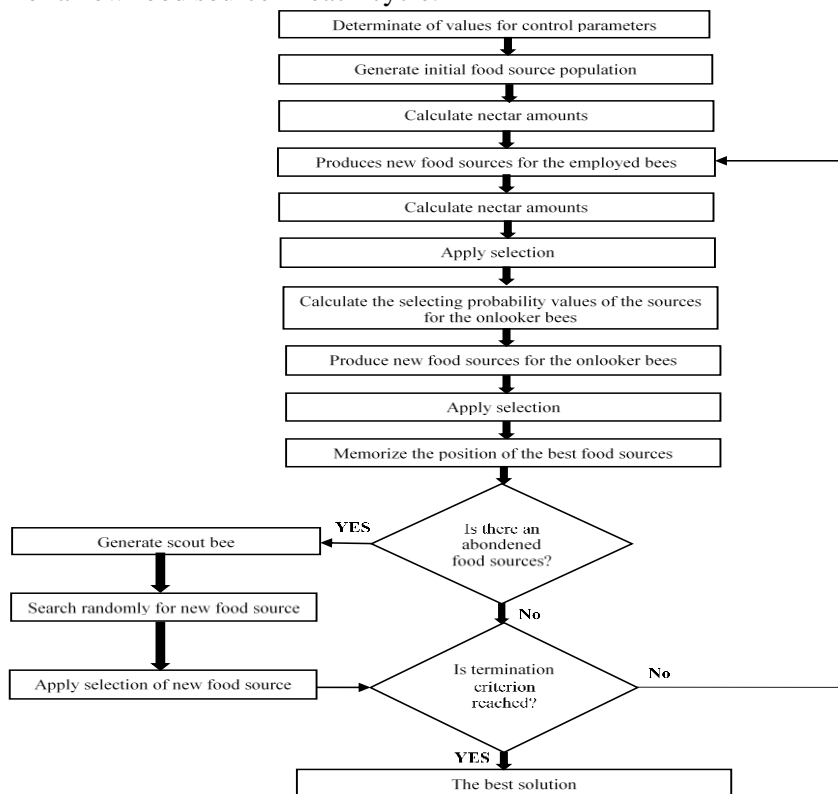
In the initializing stage of the algorithm, the values of the control parameters such as the number of food sources, the maximum number of cycles, and the limit are assigned. The food sources and nectar amounts are randomly generated. The random generation process takes place by generating a random value between the lower and upper limits of each parameter. Then, employed, onlooker bee, and scout bee stages are operated to find better food sources.

Each search cycle of the ABC algorithm consists of three steps.

- **Employed bees step:** There is an employed bee for each food source. There are as many employed bees as the number of food sources. At this step, the employed bees are sent to the food source and then the nectar amounts of the food sources are calculated. The nectar qualities of food sources are measured by the fitness function value. The employed bee randomly selects a food source that is a neighbor of the food source she visits and evaluates the quality of this new food source. If the quality value of the new food source is higher, it takes the information of the new source into memory and erases the old source from her memory. Otherwise, the employed bee continues to go to its old source.

- **Onlooker bees step:** All of the employed bees who gather information about food sources share the nectar information and location information of the food sources with onlooker bees in the dance area. An onlooker bee evaluates the nectar information shared by the employed bees and randomly selects a food source. The ABC algorithm performs the process of selecting the best quality source using a stochastic selection method such as roulette wheel selection. The selection process is related to the nectar quality. If the nectar quality of the new food source is higher, she takes the information of the new source into memory and erases the old source from her memory.

- **Scout bee step:** With the help of counters, the exploitation number of the food source area is stored. The "limit" value, which is a control parameter, is used to decide whether a food source is exhausted. The limit value is set at the initializing stage. If the current solution is not developed, the counter of the related solution increases by 1. After the employed and onlooker bees steps are completed, the counter values are compared with the limit value. If the counter of the related solution exceeds the value of the limit control variable, the solution will be exhausted. In this case, the employed bee of this food source leaves the source and starts looking for a new food source (solution). As the employed bee starts looking for a new food source, she turns into a scout bee. The scout bee starts searching for the food source (solution) randomly without any guidance. In the ABC algorithm, there is at most one scout bee to search for a new food source in each cycle.

Figure 1. The Flow Diagram of the ABC Algorithm

4. Application

4.1. Research Data

For our analysis, the data consists of the hourly prices of 12 cryptocurrencies versus the US Dollar, from 22:00 on 01th September 2020 to 00:00 on 01th April 2021 inclusive, giving us $T=4593$ h or data points for each cryptocurrency. The cryptocurrencies data were retrieved from the CryptoDataDownload (2021) website. The availability of data determines the sample's starting date and frequency. The selected cryptocurrencies are shown in Table 1. We calculate logarithmic percentage returns by using the formula: $R_t = \ln(P_t/P_{t-1})$.

Table 1. The Selected Cryptocurrencies

Definition	Abbreviation
Bitcoin	BTC
Ethereum	ETH
Litecon	LTC
Ripple	XRP
Cardano	ADA
Binance Coin	BNB
Dash Coin	DASH
EOS Coin	EOS
NEO Coin	NEO
Tron	TRX
Tezos	XTZ
Zcash	ZEC

4.2. Solution of The Problem

In this section, it is explained step by step how the ABC algorithm is used in the solution of the problem. First of all, how the solutions are coded, the initial population, and how the fitness values of the solutions are calculated were mentioned. Then, the three main steps of the ABC method, employed bee, onlooker bee, and scout bee, are mentioned.

4.2.1. Coding

The first important step of the method is coding the solutions, that is, making the solutions suitable so that the problem can be solved by the method. There are different coding options in the literature. In this study, real number coding was preferred because it is suitable for our problem. An example solution obtained from the application is shown in Figure 2.

0.2455	0.0610	0.1007	0.0179	0.0531	0.1152	0.0997	0.1207	0.0825	0.0045	0.1068	0.1175

Figure 2. A Solution within The Population

4.2.2. Initial Population

After the coding of the solutions is determined, the algorithm first creates the initial population when the application is started to solve the problem. The solutions consist of random numbers generated between 0 and 1 as shown in Figure 2 Afterwards, the scaling process is performed on these solutions so that their totals are equal to 1, Figure 3 shows the scaled version of Figure 2.

0.2182	0.0542	0.0895	0.0159	0.0471	0.1023	0.0886	0.1072	0.0733	0.0039	0.0949	0.1044

Figure 3. Scaled Solution Example

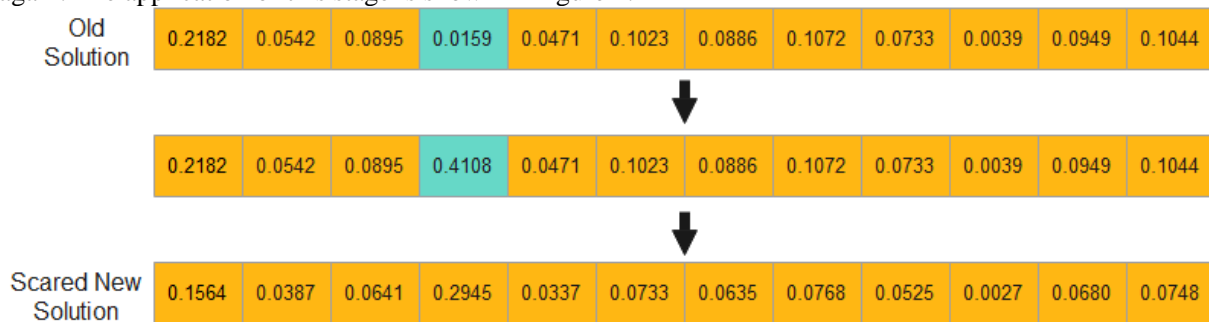
4.2.3. Fitness Function

At this stage, the suitability of each solution for the problem within the population was calculated. This calculation process has been done using Modern Portfolio Theory created by Markowitz. To calculate the fitness value of portfolios, we need the covariance and expected return values of cryptocurrencies. These values are accessed via an excel file. The value of λ is known as the risk aversion coefficient and takes a value between [0,1]. If it is 0, the risk is completely ignored and the suitability value is calculated according to the return. If it is 1, the return is completely ignored and the fitness value is calculated according to the risk. Experiments have been carried out with different values of the λ value.

$$\text{Min} \left[\lambda \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n w_i w_j \text{Cov}_{i,j} - (1 - \lambda) \sum_{i=1}^n w_i E(r_i) \right] \tag{3}$$

4.2.4. Employed Bee Stage

After the coding of the solutions is determined, the algorithm first creates the initial population when the application is started to solve the problem. The solutions consist of random numbers generated between 0 and 1 as shown in Figure 2 Afterwards, the scaling process is performed on these solutions so that their totals are equal to 1, Figure 3 shows the scaled version of Figure 2. In the ABC method, after obtaining the fitness values of the solutions in the population, the stages of employed bee, onlooker bee, and scout bee are applied to the solutions. In the employed bee stage, a neighboring solution of the solution is determined and its quality is evaluated. If the new solution is of higher quality, the method will forget the old solution and memorize the new solution. At this stage of this study, a change was made from a randomly determined point of the solution. Afterward, since their totals will be a value other than 1, the scaling process was performed again. The application of this stage is shown in Figure 4.

Figure 4. Employed Bee Stage Example

4.2.5. Onlooker Bee Stage

Solutions are selected from the population with a method determined at the onlooker bee stage. This selection process is made according to the fitness value. Higher-quality solutions are more likely to be chosen. Neighboring solutions of the selected solutions are determined as in the employed bee stage. If these solutions are of higher quality, they are kept in memory, otherwise, the old solution is continued. Methods such as the Roulette Wheel are used for the selection process. In this study, the fitness values of the solutions within the population were averaged and everyone above average was selected. The application of this stage is shown in Figure 5.

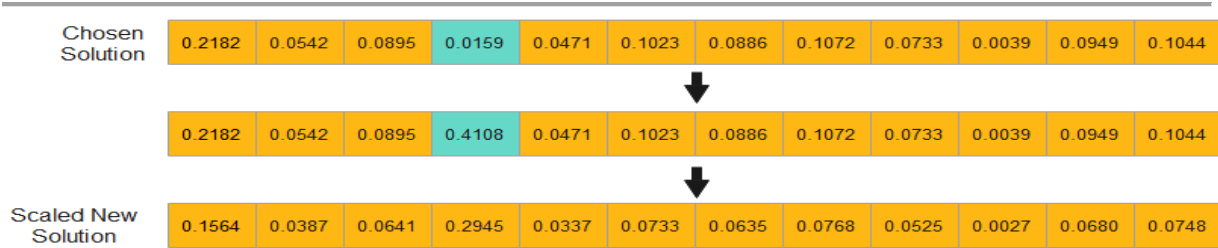

Figure 5. Onlooker Bee Stage Example

4.2.6. Scout Bee Stage

In the ABC method, a limit value is determined before the algorithm starts. In the initial population, each solution has a failure value and is assigned a value of 0. The failure value of solutions that do not experience improvement in employed bee or onlooker stages is increased by 1. In the scout bee phase, if the failure value of the solution reaches the limit value, this solution is deleted and a new solution is produced instead. The way of applying this stage in this study is shown in Figure 6.

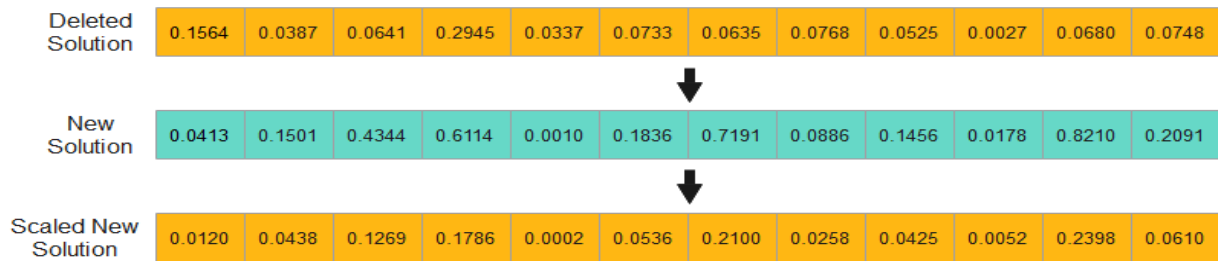

Figure 6. Scout Bee Stage Example

5. Experimental Results

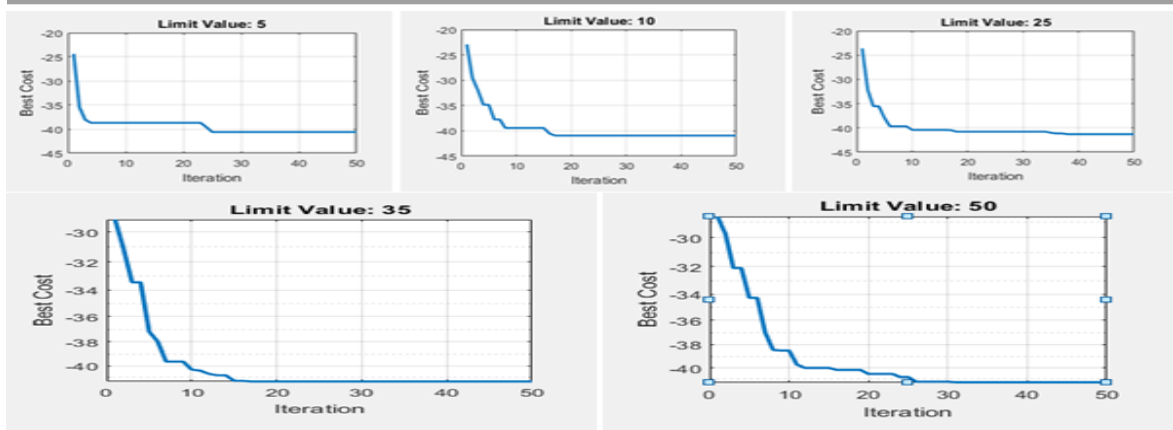
In the implementation stage of this study, the Matlab R2016a version was used. The data has been extracted from the excel file. In this section, the experimental results obtained with different parameter values are shared.

For the ABC method, the limit value is an important parameter that can affect the result. In Table 2, Table 3, Table 4, and Table 5, the results of the experiments performed with different limits were shared by keeping other parameters constant. In addition, the convergence curve graphs of the experiment were shared in Figure 7, Figure 8, Figure 9, and Figure 10. According to these results, it shows that the limit value is between the number of iterations / 2 and the number of iterations will increase the possibility of obtaining better results. However, the experiments related to the number of the different initial populations and the number of iterations were seen in these tables and it was seen how the fitness values changed.

Table 2. Test Results with 0 λValue, 5 Initial Population and Different Limit Values

Initial Population	Iteration	Limit Value	λValue	Fitness Value (Best Cost)
5	50	5	0	-40.5948
5	50	10	0	-40.9293
5	50	25	0	-41.2905
5	50	35	0	-41.3789
5	50	50	0	-41.3331

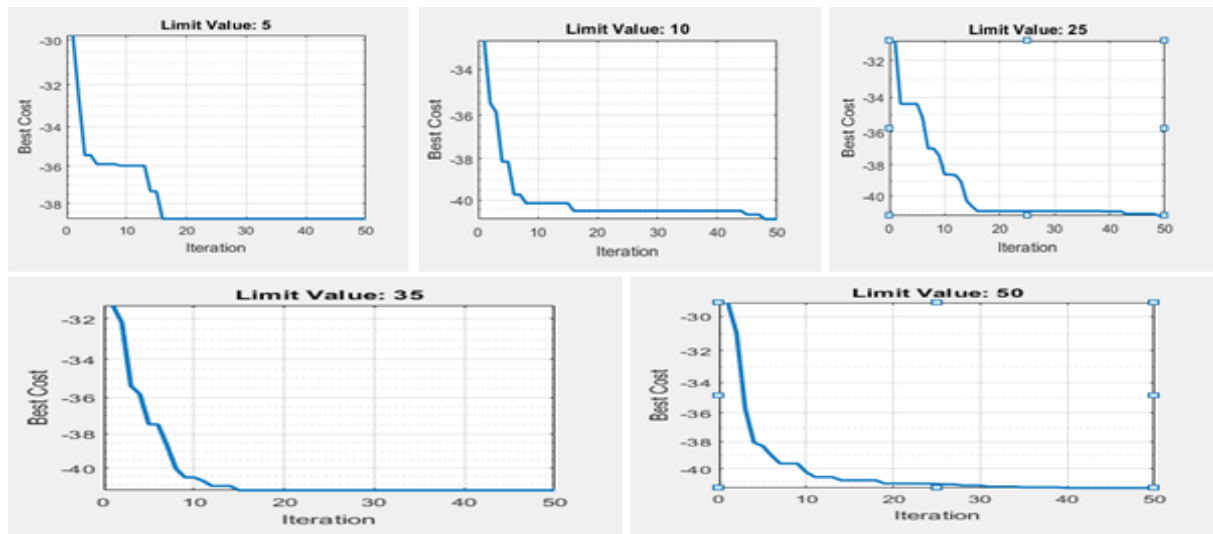

Figure 7. Convergence Curves of 0 λ Value, 5 Initial Population and Different Limit Values

Table 3. Test Results with 0 λ Value, 10 Initial Population and Different Limit Values

Initial Population	Iteration	Limit Value	λ Value	Fitness Value (Best Cost)
10	50	5	0	-38.8416
10	50	10	0	-40.9700
10	50	25	0	-41.3371
10	50	35	0	-41.3362
10	50	50	0	-41.4670

Figure 8. Convergence Curves of 0 λ Value, 10 Initial Population, and Different Limit Values

Table 4. Test Results with 1 λ value, 100 Iteration and Different Limit Values

Initial Population	Iteration	Limit Value	λ Value	Fitness Value (Best Cost)
5	100	5	1	2.3212
5	100	10	1	2.1375
5	100	25	1	0.6527
5	100	50	1	0.1826
5	100	75	1	0.0711
5	100	100	1	0.1084

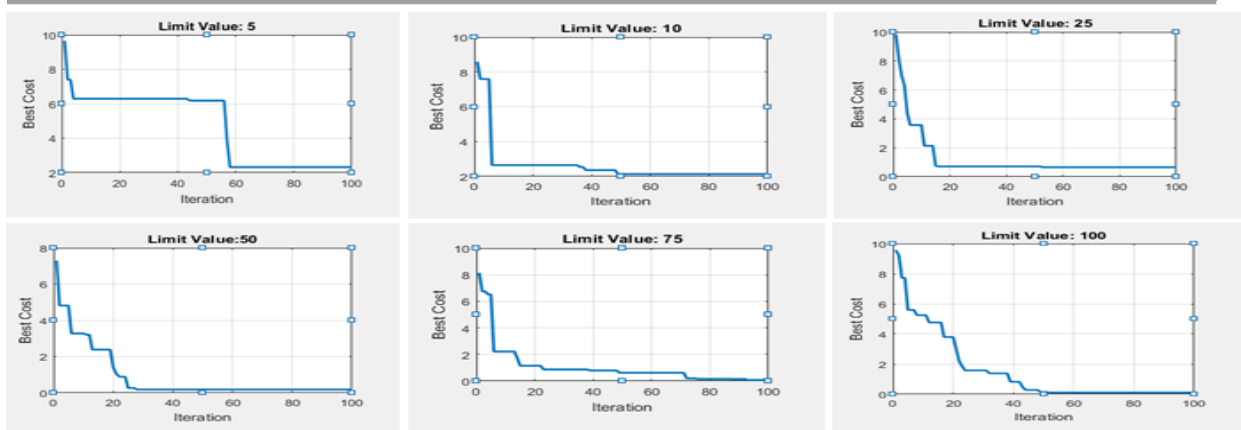

Figure 9. Convergence Curves of 1 λ Value, 100 Iteration and Different Limit Values

Table 5. Test Results with 1 λ Value, 200 Iteration and Different Limit Values

Initial Population	Iteration	Limit Value	λ Value	Fitness Value (Best Cost)
5	200	5	1	1.8448
5	200	25	1	0.5187
5	200	50	1	0.2040
5	200	100	1	0.0694
5	200	150	1	0.0119
5	200	200	1	0.0031

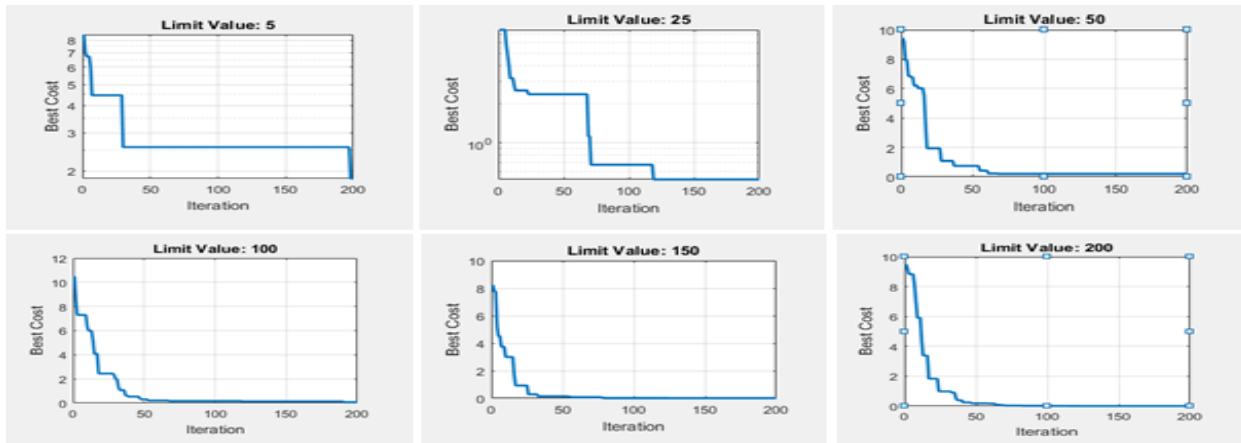
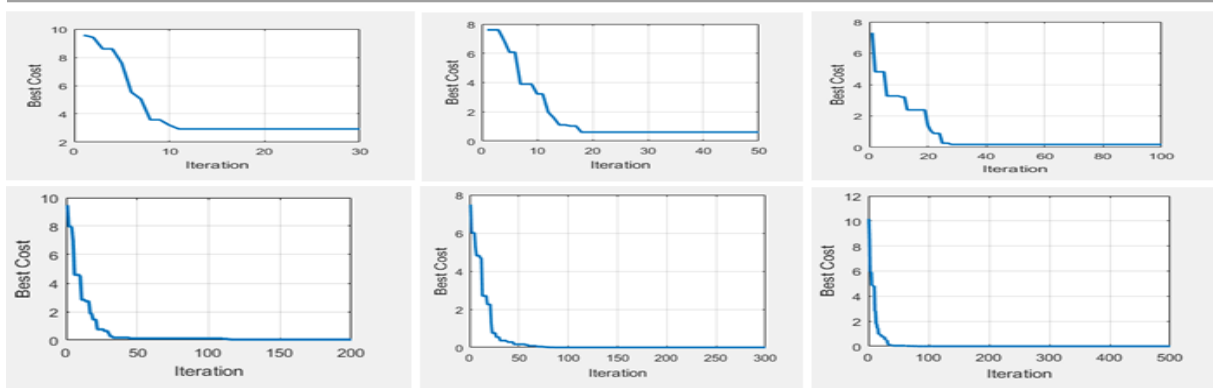

Figure 10. Convergence Curves of 1 λ Value, 200 Iteration, and Different Limit Values

In Table 6, experiments were made with different iteration numbers by keeping the starting population constant. According to these experiments, it has been observed that the increase in the number of iterations has a positive effect on the fitness value. The convergence curves of these experiments are shared in Figure 11. According to these convergence curves, it has been observed that a rapid convergence generally takes place until the number of iterations reaches 20.

Table 6. Test Results with 1 λ Value, 5 Initial Population and Different Iteration Values

Initial Population	Iteration	Limit Value	λ Value	Fitness Value (Best Cost)
5	30	15	1	1.8448
5	50	25	1	0.5187
5	100	50	1	0.2040
5	150	75	1	0.0694
5	200	100	1	0.0119
5	300	150	1	0.0031

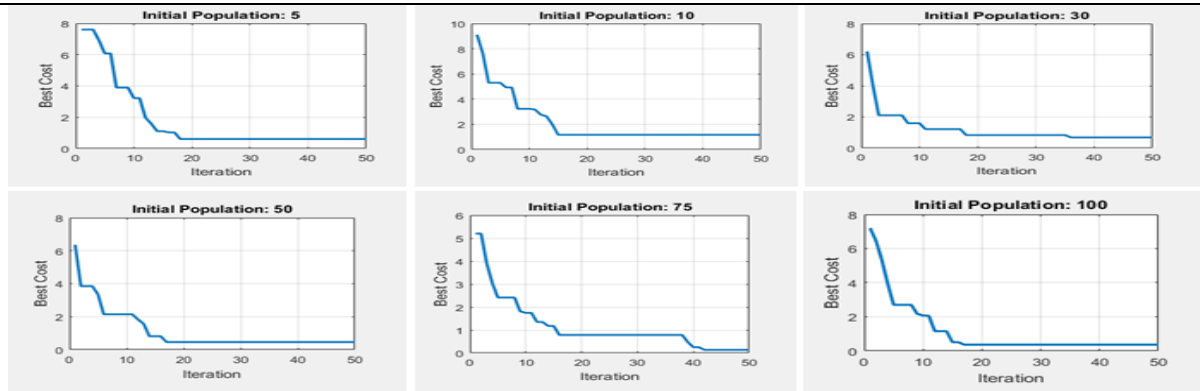
Figure 11. Convergence Curves of 1 λ Value, 5 Initial Population and Different Iteration Values

In Table 7, experiments were made with different initial population numbers by keeping the iteration numbers constant. According to these experiments, the effect of the increase in the initial population number on the fitness value was not always good.

In Figure 12, the convergence curves of these experiments are shared. According to these convergence curves, the change in the number of the initial population generally did not positively affect the first fitness values of the solutions. Previously, we said that if λ is 0, we only take the return, and if it is 1, it solves the problem by taking risks only. [0,1] The calculation is made according to formula 3 and the calculation is made according to the value of λ which one will get more between risk and return. The experimental results related to this are shared in Table 8 and the convergence curves of these experiments are shared in Figure 13. In addition, the cryptocurrency obtained from these experiments is shared in Table 9.

Table 7. Test Results with 1 λ Value, 50 Iteration and Different Initial Population Values

Initial Population	Iteration	Limit Value	λ Value	Fitness Value (Best Cost)
5	50	25	1	0.6093
10	50	25	1	1.1687
30	50	25	1	0.6845
50	50	25	1	0.4644
75	50	25	1	0.1351
100	50	25	1	0.3669

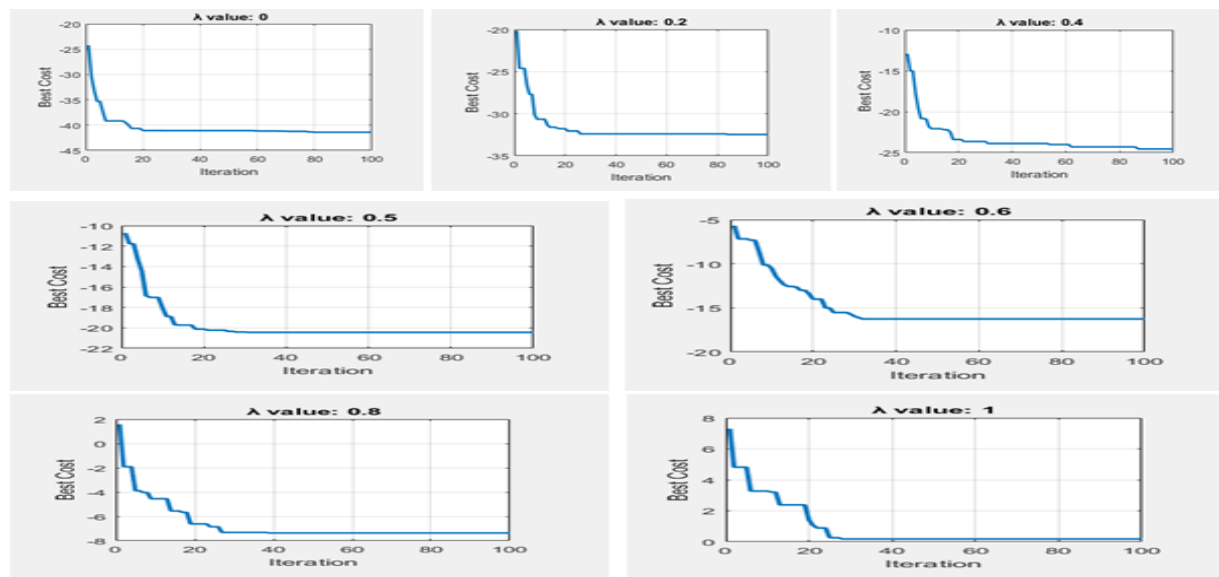
Figure 12. Convergence Curves of 1 λ Value, 50 Iteration, and Different Initial Population Values

Previously, we said that if λ is 0, we only take the return, and if it is 1, it solves the problem by taking risks only. [0,1] The calculation is made according to formula 3 and the calculation is made according to the value of λ which one will get more between risk and return. The experimental results

related to this are shared in Table 8 and the convergence curves of these experiments are shared in Figure 13. In addition, the cryptocurrency obtained from these experiments is shared in Table 9.

Table 8. Test Results with 5 Initial Population, 100 Iteration and Different λ Values

Initial Population	Iteration	Limit Value	λ Value	Fitness Value (Best Cost)
5	100	50	0	-41.4146
5	100	50	0.2	-32.4677
5	100	50	0.4	-24.5646
5	100	50	0.5	-20.4424
5	100	50	0.6	-16.2584
5	100	50	0.8	-7.3613
5	100	50	1	0.1826

Figure 13. Convergence Curves of 5 Initial Population, 100 iteration and different λ Values

In Table 9, the results obtained about how much investment should be made in cryptocurrencies with different λ values are shared. The algorithm has been created in such a way that it cannot assign a zero value to any cryptocurrency. According to the results of these experiments, it was concluded that mostly BTC, ETC, and ADA cryptocurrencies need to be invested and very small investments should be made in other cryptocurrencies.

Table 9. Cryptocurrency Rates Obtained According to the Results in Table 8

λ	BTC	ETH	LTC	XRP	ADA	BNB	DAS	ZEC	EOS	NEO	TRX	XTZ
0	0.82	3.2856	4.6652	5.6664	0.1724	6.0359	4.3763	8.4543	4.6260	7.0634	7.5204	4.1011
	53	e-05	e-05	e-05		e-04	e-04	e-05	e-04	e-05	e-05	e-04
0.2	0.00	0.0548	1.5615	1.0794	0.9347	1.6650	5.6468	1.3579	1.1837	1.7444	1.9154	2.0695
	92		e-04	e-05		e-04	e-05	e-04	e-04	e-04	e-04	e-04
0.4	0.95	0.0048	2.3224	2.2175	0.0362	2.0085	1.1348	2.7235	2.3937	2.8036	9.9075	2.8072
	74		e-04	e-04		e-04	e-04	e-04	e-04	e-04	e-05	e-05
0.5	0.01	6.6567	2.1235	4.2969	0.9864	1.4351	1.2091	4.6753	1.3570	2.6013	2.1426	2.6542
	07	e-04	e-04	e-04		e-04	e-04	e-04	e-04	e-04	e-04	e-04
0.6	0.01	0.0025	0.0017	7.1974	0.9824	7.5186	6.0999	5.0618	7.2457	3.2460	3.8476	2.6427
	30			e-05		e-05	e-05	e-05	e-05	e-05	e-04	e-04
0.8	0.00	0.9911	2.9480	2.1875	4.1077	7.8015	6.6038	0.0010	3.2066	1.3765	6.4959	0.0010
	40		e-04	e-04	e-04	e-04	e-05		e-04	e-04	e-04	
1	0.99	0.0014	6.8135	6.6954	0.0013	4.1451	0.0014	0.0011	0.0016	3.0869	3.5970	5.2066
	02		e-04	e-04		e-04			e-04	e-04	e-04	e-04

6. Conclusion

In this study, we proposed a flexible algorithm for the solution of the PO problem. Thus, the algorithm has become easily usable for different data sets and different scenarios. With efficient this algorithm, we have obtained suitable solutions for our problem. The study will be beneficial for the investor as it removes the complexity and uncertainty in portfolio creation. In this way, the investor responds better to financial risk protection. Furthermore, the study on cryptocurrency PO in the literature is limited, this study may encourage further research. In our future studies, it is planned to increase the performance of the algorithm and to compare it with different algorithms.

The process of selecting and managing portfolio assets is considered a difficult task. The fulfilling of this task requires a strong risk-return analysis, in other words PO. In recent years, the cryptocurrencies have gained an important place in the portfolios of investors. However, due to the high volatility of cryptocurrencies, managing cryptocurrency portfolios is complex and requires more effective PO techniques. The swarm intelligent optimization algorithms offer significant opportunities for more effective portfolio optimization.

In this study, the artificial bee algorithm, which is one of the swarm intelligence algorithms, was used for portfolio optimization. The risk aversion coefficient values (λ) used for the fitness function in the algorithm were calculated according to the mean-variance model of Markowitz. The portfolio consists of 12 different cryptocurrencies. The developed algorithm was analyzed with different parameter values. The algorithm we proposed in the study had a very flexible structure. Thus, we were able to obtain suitable solutions for our problem. The study will be beneficial for the investor as it removes the complexity and uncertainty in portfolio creation. In this way, the investor responds better to financial risk protection. Furthermore, the study on cryptocurrency PO in the literature is limited, this study may encourage further research. In our future studies, it is planned to increase the performance of the algorithm and to compare it with different algorithms.

Kaynakça

- Akyer, H., Kalaycı, C. B., & Aygören, H. (2018). Ortalama-varyans portföy optimizasyonu için parçacık sürü optimizasyonu algoritması: Bir Borsa İstanbul uygulaması. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 24(1), 124-129.
- Alpago, H. (2018). Bitcoin'den Selfcoin'e kripto para. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3(2), 411-428.
- Avadhani, V., H. (2008). *Securities analysis and portfolio management*. USA: Himalaya Publishing House.
- Bonabeau, E., Theraulaz, G., & Dorigo, M (1999). *Swarm intelligence: from natural to artificial intelligence*. NY: Oxford University Press, NewYork. *Google Scholar Google Scholar Digital Library Digital Library*.
- Brauneis, A., & Mestel, R. (2019). Cryptocurrency-portfolios in a mean-variance framework. *Finance Research Letters*, 28, 259-264.
- Briere, M., Oosterlinck, K., & Szafarz, A. (2015). Virtual currency, tangible return: Portfolio diversification with bitcoin. *Journal of Asset Management*, 16(6), 365-373.
- Cai, T. T., Hu, J., Li, Y., & Zheng, X. (2020). High-dimensional minimum variance portfolio estimation based on high-frequency data. *Journal of Econometrics*, 214(2), 482-494.
- Charles, A., & Darné, O. (2019). Volatility estimation for Bitcoin: Replication and robustness. *International Economics*, 157, 23-32.

- Chen, W. (2015). Artificial bee colony algorithm for constrained possibilistic portfolio optimization problem. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 429, 125-139.
- Eisl, A., Gasser, S., & Weinmayer, K. (2015). Caveat emptor: Does Bitcoin improve portfolio diversification?. Available at SSRN 2408997.
- Eren, B. S., Erek, M. S., & Buyruk Akbaba, A. N. (2020). Kripto para kavramı ve muhasebeleştirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1340-1367.
- Fisher, Donald, E., & Jordan, R., J. (1987). *Security analysis and portfolio management*. London: Prentice.
- Ge, M. (2014, August). Artificial bee colony algorithm for portfolio optimization. In *Fifth International Conference on Intelligent Control and Information Processing* (pp. 449-453). IEEE.
- Guesmi, K., Saadi, S., Abid, I., & Ftiti, Z. (2019). Portfolio diversification with virtual currency: Evidence from bitcoin. *International Review of Financial Analysis*, 63, 431-437.
- Hrytsiuk, P., Babych, T., & Bachyshyna, L. (2019, September). Cryptocurrency portfolio optimization using Value-at-Risk measure. In *6th International Conference on Strategies, Models and Technologies of Economic Systems Management (SMTESM 2019)* (pp. 385-389). Atlantis Press.
- Hsu, C. M. (2014). An integrated portfolio optimisation procedure based on data envelopment analysis, artificial bee colony algorithm and genetic programming. *International Journal of Systems Science*, 45(12), 2645-2664.
- Hüseyinov, İ., & Uluçay, S. (2019). Application of Genetic and Particle Swarm Optimization Algorithms to Portfolio Optimization Problem: Borsa İstanbul and Crypto Money Exchange. In *2019 4th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK)* (pp. 189-194). IEEE.
- Inci, A. C., & Lagasse, R. (2019). Cryptocurrencies: applications and investment opportunities. *Journal of Capital Markets Studies*. 3(2), 98-112.
- Johnson, R. S. (2014). *Equity markets and portfolio analysis* (Vol. 618). John Wiley & Sons.
- Kajtazi, A., & Moro, A. (2019). The role of bitcoin in well diversified portfolios: A comparative global study. *International Review of Financial Analysis*, 61, 143-157.
- Kalayci, C. B., Ertenlice, O., Akyer, H., & Aygoren, H. (2017). An artificial bee colony algorithm with feasibility enforcement and infeasibility toleration procedures for cardinality constrained portfolio optimization. *Expert Systems with Applications*, 85, 61-75.
- Kalayci, C. B., Polat, O., & Akbay, M. A. (2020). An efficient hybrid metaheuristic algorithm for cardinality constrained portfolio optimization. *Swarm and Evolutionary Computation*, 54, 100662.
- Karaboga, D. (2005) An idea based on honey bee swarm for numerical optimization. Technical Report TR06. Computer Engineering Department, Engineering Faculty, Erciyes University.
- Karaşin, Gültekin, A. (1987). *Sermaye piyasası analizleri*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Katrançı, A., & Kundakçı, N. (2020). Bulanık CODAS Yöntemi ile Kripto Para Yatırım Alternatiflerinin Değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 958-973.
- Katsiampa, P., Corbet, S., & Lucey, B. (2019). Volatility spillover effects in leading cryptocurrencies: A BEKK-MGARCH analysis. *Finance Research Letters*, 29, 68-74.
- Kumar, D., & Mishra, K. K. (2017). Portfolio optimization using novel co-variance guided artificial bee colony algorithm. *Swarm and Evolutionary Computation*, 33, 119-130.
- Markowitz, H (1952). Portfolio selection. *The Journal of Finance*, 7(1), 77-91.

- Mazanec, J. (2021). Portfolio optimalization on digital currency market. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(4), 160.
- Mba, J. C., Pindza, E., & Koumba, U. (2018). A differential evolution copula-based approach for a multi-period cryptocurrency portfolio optimization. *Financial Markets and Portfolio Management*, 32(4), 399-418.
- Merton, R. C. (1990). *Continuous time finance*. Oxford: Basil Blackwell.
- Millonas, M. (1994) Swarms, phase transitions, and collective intelligence. In: *Artificial life III*. Addison-Wesley, Reading, 417-445.
- Petukhina, A., Trimborn, S., Härdle, W.K., Elendner, H. (2018). Investing with cryptocurrencies—Evaluating the potential of portfolio allocation strategies. *SSRN Electron. J.* 49, 1-41.
- Rahmani, M., Khalili Eraqi, M., & Nikoomaram, H. (2019). Portfolio optimization by means of meta heuristic algorithms. *Advances in Mathematical Finance and Applications*, 4(4), 83-97.
- Satchell, S., & Scowcroft, A. (2003). *Advances in portfolio construction and implementation*. Elsevier.
- Schellinger, B. (2020). Optimization of special cryptocurrency portfolios. *The Journal of Risk Finance*. 21(2), 127-157.
- Strumberger, I., Tuba, E., Bacanin, N., Beko, M., & Tuba, M. (2018, July). Hybridized artificial bee colony algorithm for constrained portfolio optimization problem. In *2018 IEEE Congress on Evolutionary Computation (CEC)* (pp. 1-8). IEEE.
- Suthiwong, D., & Sodanil, M. (2016, December). Cardinality-constrained portfolio optimization using an improved quick artificial bee colony algorithm. In *2016 International Computer Science and Engineering Conference (ICSEC)* (pp. 1-4). IEEE.
- Symitsi, E., & Chalvatzis, K. J. (2019). The economic value of Bitcoin: A portfolio analysis of currencies, gold, oil and stocks. *Research in International Business and Finance*, 48, 97-110.
- Tuba, M., & Bacanin, N. (2014). Artificial bee colony algorithm hybridized with firefly algorithm for cardinality constrained mean-variance portfolio selection problem. *Applied Mathematics & Information Sciences*, 8(6), 2831-2844.
- Weigand, R. A. (2014). *Applied equity analysis and portfolio management: tools to analyze and manage your stock portfolio*. John Wiley & Sons.
- Wu, C.Y. & Pandey, V.K. (2014), The Value of bitcoin in enhancing the efficiency of an investor's portfolio executive summary. *Journal of Financial Planning*, 27(9), 44-52.44-53.
- Yakut, E., & Çankal, A. (2016). Çok amaçlı genetik algoritma ve hedef programlama metotlarını kullanarak hisse senedi portföy optimizasyonu: BIST-30'da bir uygulama/portfolio optimization using of methods multi objective genetic algorithm and goal programming: an application in bist-30. *Business and Economics Research Journal*, 7(2), 43-62.
- Yıldırım, M. (2019). Blok zincir teknolojisi, kripto paralar ve ülkelerin kripto paralara yaklaşımları. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 265-277.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author %35, Second author %35, Third author %30.
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

Araştırma Makalesi • Research Article

Exploring the Relationship between Preservice Preschool Teachers' Views about the Teacher Effectiveness Training Model and Their Communication Skills

Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Etkili Öğretmenlik Eğitim Modeline İlişkin Görüşleri ile İletişim Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

İkbal Tuba Şahin Sak*, Ramazan Sak**, Servet Kardeş***

Abstract: The aim of this survey-based quantitative study was to examine the relationship between 221 preservice preschool teachers' views about Gordon's Teacher Effectiveness Training (TET) model and their communication skills. Also, their views about the TET and their communication skills were examined based on their demographic characteristics. Data were collected through a demographic information form, the Discipline Strategies Questionnaire, and the Communication Skills Scale with the approval of Social and Humanities Research and Publication Ethics Committee of Van Yüzüncü Yıl University (Date: 01/10/2020; Number: 2020/10-04). This revealed that the views of the female preservice teachers about the TET model were more positive than those of their male colleagues, and that the former group's communication skills were also better – reflecting the generally positive relationship between the respondents' views of the TET model and their communication skills. However, neither TET views nor communication skills varied significantly by age group. Results show that for preservice teachers to put this style of classroom management into practice, they should be given more opportunities to gain classroom-management experience.

Keywords: Teacher Effectiveness Training Model, Communication Skills, Preservice Preschool Teachers

Öz: Bu çalışma tarama modelinde desenlenmiş nicel bir araştırmadır. Çalışmanın amacı, 221 okul öncesi öğretmen adayının Gordon'un Etkili Öğretmenlik Eğitimi Modeline ilişkin görüşleri ile adayların iletişim becerileri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Ayrıca öğretmen adaylarının demografik özelliklerine göre de model hakkındaki görüşleri ve iletişim becerileri incelenmiştir. Veriler, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimleri Yayın Etik Kurul Başkanlığı'nın 01/10/2020 tarih ve 2020/10-04 sayılı onayı ile, demografik bilgi formu, Disiplin Stratejileri Anketi ve İletişim Becerileri Ölçeği aracılığıyla toplanmıştır. Çalışmanın bulguları, kadın öğretmen adaylarının Etkili Öğretmenlik Eğitimi Modeline ilişkin görüşlerinin erkek adaylardan daha olumlu olduğunu ve

* Assoc. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Early Childhood Education
ORCID: 0000-0002-9054-6212 ikbalsahin@gmail.com (Corresponding author)

** Assoc. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Early Childhood Education
ORCID: 0000-0002-7504-9429 ramazansak06@gmail.com

*** Asst. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Education, Early Childhood Education
ORCID: 0000-0002-4230-6628 kardesservet@gmail.com

Cite as/Atıf: Şahin Sak, İ. T., Sak, R., & Kardeş, S. (2022). Exploring the relationship between preservice preschool teachers' views about the teacher effectiveness training model and their communication skills. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 365-380. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.962010>

Received/Geliş: 03 July/Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 10 February/Şubat 2022

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

yine kadın adayların iletişim becerilerinin erkek öğretmen adaylarından daha iyi olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca katılımcıların Etkili Öğretmenlik Eğitimi Modeline ilişkin görüşleri ile iletişim becerileri arasında olumlu bir ilişki olduğu görülmüştür. Ancak, öğretmen adaylarının modele ilişkin görüşleri de iletişim becerileri de yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Sonuçlar, öğretmen adaylarının Etkili Öğretmenlik Eğitim Modelini uygulayabilmeleri için sınıf yönetimi konusunda daha fazla deneyim fırsatlarına ihtiyaçları olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Etkili Öğretmenlik Eğitimi Modeli, İletişim Becerileri, Okul Öncesi Öğretmen Adayları

Introduction

Effective classroom management, a goal that all teachers share (Sieberer-Nagler, 2016), facilitates learning and achievement of learning goals (Bulger et al., 2002). It is also essential to increase children's success (Franklin & Harrington, 2019; Nagro et al., 2019), and therefore it is a useful proxy measure of the quality of education (Emmer & Stough, 2001). A number of classroom-management models and strategies have been proposed, with a variety of aims. These include boosting children's social skills, supporting their emotional development (Pereira & Smith-Adcock, 2011; The Evidence for Learning Team, 2020), increasing their academic success (Adeyemo, 2012; Canter, 2014), and correcting and improving their behaviours (Sieberer-Nagler, 2016); reducing school violence (Donat et al. 2018; Mayer, 2002; Yurtal & Yaşar, 2018); and increasing family and community support for learning (Wettach & Owen, 2015).

Effective classroom-management strategy can be broken down into some broad types of actions, aimed at creating a safe and encouraging learning environment, establishing good teacher-student relationships, organising social relations and student behaviour, minimising students' behavioural problems, and managing planning and programming activities (Durmaz et al., 2020; Egeberg et al., 2016). Teachers who are focused on increasing the quality of their classroom management by addressing these dimensions tend to avoid traditional and teacher-centred approaches, and to prefer child-centred ones (Fashiku, 2018). Teacher-centred approaches – in which the learning environment and instructional process are planned and managed by the teacher (Tedmem, 2019) – are characterised by their strict disciplinary rules, the implementation and enforcement of which can be very time-consuming, leaving relatively less time for education per se (Sieberer-Nagler, 2016). A teacher who has a child-centred approach, on the other hand, communicates effectively with them (Sieberer-Nagler, 2016); observes and evaluates their behaviours non-judgementally; cares about their needs and requests (Samuelowicz & Bain, 2001; Sau et al., 2020); regards each one's values, thoughts, and culture as valuable (Le Roux, 2002; Weinstein et al., 2004); and gives them frequent opportunities to make choices (Pereira & Smith-Adcock, 2011).

Minimum teacher power

Relationship-Listening:

Gordon's T.E.T. model

Confronting-Contracting:

Dreikurs' social discipline model

Glasser model of discipline

Maximum teacher power

Rules-and-Consequences:

Behavioral change theory

Canter's assertive discipline

Figure 1. Power Continuum of Teacher Action

Specific strategies and models for effective classroom management have notably included Skinner's (1938) behavioural change theory, Kounin's (1970) model, Gordon's (1974) teacher effectiveness training (TET) model, Canter's (1976) assertive discipline model, Dreikurs' (1982) social discipline model, and Glasser's (1990) model of discipline (Celep, 2004; Erdem, 2011; Tertemiz, 2003). TET, which focuses on the quality of the relationship that the teacher establishes with his or her students rather than on what is taught, is highly preferred today by education scholars and teacher-educators because it has been found to help teachers become skilful at communication and conflict resolution. As mentioned in Figure 1, Wolfgang (1996) delineated a power continuum from minimum teacher power

on the left-hand side to maximum teacher power on the right-hand side. In it, Gordon's TET model appears on the left-hand/minimum-power side, in the area labelled relationship-listening.

The two main foci of TET are the development of 1) clear and reliable communication, and 2) positive teacher-child relationships, because these dynamics lay the groundwork for children's interactive exploration of the world around them (Leshchenko & Isaieva, 2014). The causes and effects of problematic behaviours must both be analysed if they are to be eliminated, since such behaviours can result from either the teacher or the child (Gordon, 1974). Thus, solutions require clear teacher-child communication, effective teacher-child cooperation, and good role modelling on the part of the teacher (Malmgren et al., 2005; Yang et al., 2021), as well as respect, acceptance, and empathy (Gordon, 1996).

The TET model also attaches importance to active listening, non-directing expressions, and inspiring questions (Glickman & Tamashiro, 1980; Tertemiz, 2003). For instance, when seeking to eliminate classroom problems, TET holds that it helps to ask, "Whose problem is it?" The teacher should express feelings about the problem situation with I-language (Edwards, 2004) because you-language makes children feel embarrassed, sad, guilty, judged, and criticised (Gordon, 1976; Thomas & Montgomery, 1998). This lowers their self-confidence, which leads to resistance to change (Gordon, 1988).

Teachers' communication skills are central to the TET model. Indeed, without effective communication in the classroom, learning goals cannot be achieved (Kruger & Van Schalkwyk, 1997). Therefore, as well as being an important aspect of classroom management, successful communication is crucial to good education more generally (Hoon et al., 2017). Nevertheless, it is not necessarily easy to establish a good communicative environment in a classroom consisting of diverse, unique individuals (Le Roux, 2002).

For the sake of effective classroom management, teachers should also be able to support children's communication skills (Shindler, 2009), and to create classroom environments where all children can express themselves freely and know that their thoughts and viewpoints are accepted and valued (Kruger & Van Schalkwyk, 1997). A collateral benefit of the latter approach is that it helps children cope with emotional stress (Jennings & Greenberg, 2009). Put another way, classroom communication can be deemed to be effective when the teacher gives confidence to children, shows empathy towards them in problematic situations, maintains good listening skills, and communicates openly and honestly (Hoon et al., 2017; Johnson, 1999). And, when it is effective, solutions to conflicts that satisfy both sides can be found more readily, and students are more able and willing to change their attitudes, thoughts, and behaviours (Aylor, 2003). This, in turn, facilitates the achievement of learning goals and helps to increase children's success (Marzano et al., 2003).

Several prior studies have linked classroom-management strategies, communication skills and the TET model. Oktay (2019) found that preservice teachers preferred student-centred, democratic discipline models. It has also been reported that they mostly prefer the logical consequences model (Dreikurs, 1982) and TET model, and to focus on verbal communication when dealing with inappropriate behaviours. Şahin-Sak et al. (2018a) found that preschool teachers usually accepted a child-centred approach. However, half the preservice preschool teachers studied by Şahin Sak (2015) were only somewhat effective at managing a classroom. Ritz et al. (2014) concluded that preschool teachers used preventive classroom management strategies to increase the self-regulation skills of individuals as a key means of preventing misbehaviour. Özer's (2013) preservice teacher participants believed themselves to be competent at relationship management in the classroom, but to be less competent when it came to the management of teaching. In short, it would appear that, despite an awareness of child-centred approaches, in-service and preservice teachers' classroom management skills leave much to be desired.

Polat et al. (2013) concluded that preservice preschool teachers preferred a particular classroom-management strategy, the communication-listening model, in which the level of teacher authority was low. O'Neill and Stephenson (2012) found that taking a classroom-management course improved preservice teachers' skills in using classroom-management models and strategies, and improved their

self-confidence. Yılmaz and Altunbaş (2012), on the other hand, reported that preservice teachers' communication skills were the biggest predictor of their classroom-management skills. Lewis et al. (2011), meanwhile, found that teachers' personal characteristics affected the strategies they used to cope with problematic behaviours in the classroom. Taken together, these studies clearly indicate that the communication skills of in-service and preservice teachers were important to effective classroom management.

That being said, studies of effective classroom management that cover the child-centred approach to it, teachers' awareness of it, the specific strategies they employ, and the roles of interaction and communication in it have been relatively rare. The exceptions (Oktay, 2019; Şahin-Sak et al., 2018a; Talvio et al., 2013) help to fill important gaps in the classroom-management literature. However, it should be borne in mind that, according to Öztürk and Gangal (2016), teachers express preferences for multiple classroom-management strategies, but usually implement traditional ones; while Rosas and West (2009) found that preservice teachers in their study did not know what strategies they would use to intervene when misbehaviour occurred their classrooms. Therefore, more studies in this vein are called for, if more effective professional-development programs for teachers – capable of contributing to the implementation of high-quality and child-centred classroom-management models – are to be created. Also, such research can potentially provide both a clearer theoretical foundation and greater systematicity to the study of classroom management. Accordingly, this study seeks a detailed examination of the relationships among preservice preschool teachers' views about the TET model, their communication skills, and their demographic characteristics. In pursuing this aim, it will be guided by the following research questions.

- (1) What are preservice preschool teachers' views about the TET model?
- (2) Are there any significant differences between male and female preservice preschool teachers' views about the TET model?
- (3) Are there any significant age-related differences in preservice preschool teachers' views about the TET model?
- (4) Are any significant differences in preservice preschool teachers' views about the TET model linked to what type of high school they graduated from?
- (5) How do the sampled preservice preschool teachers' communication skills rate on the Communication Skills Scale?
- (6) Are there any significant differences between male and female preservice preschool teachers' communication skills?
- (7) Are there any significant age-related differences in preservice preschool teachers' communication skills?
- (8) Are any significant differences in preservice preschool teachers' communication skills linked to what type of high school they graduated from?
- (9) Is there any discernible relationship between preservice preschool teachers' views about the TET model and their own communication skills?

Method

Research Design

This study adopts a quantitative, survey-based approach which is appropriate to its aim of capturing a past or present situation (Karasar, 2005). Fraenkel and Wallen (2006) noted that this method is more appropriate than individual interviews to the collection of representative data on a population's skills, opinions, attitudes, beliefs and/or knowledge. In the current study, the data were collected from a sample recruited to reflect our population of interest.

Participants

The population of this study consisted of preservice preschool teachers who were students at universities in Turkey. Three Turkish universities having a preschool education department were selected through purposeful sampling method. Then, preservice preschool teachers in these universities were determined through the random sampling method. The initial pool of 235 participants were selected randomly from among preservice preschool teachers attending the Preschool Education departments of three Turkish universities: Van Yüzüncü Yıl, Ağrı İbrahim Çeçen, and Gaziosmanpaşa. After the exclusion of 14 of these participants for reasons that will be explained below, this left a final sample of 221, whose background characteristics are shown in Table 1.

Table 1. Participants' Background Characteristics

		n	%
Gender	Female	153	69.2
	Male	68	30.8
Age	21-22	92	41.6
	23-24	86	38.9
	25-28	43	19.5
Type of High School	Girls' Vocational and Technical High School	45	20.4
	Vocational and Technical Anatolian High School	38	17.2
	Anatolian High School	138	62.4
University	Van Yüzüncü Yıl	51	23.1
	Ağrı İbrahim Çeçen	112	50.7
	Gaziosmanpaşa	58	26.2

As Table 1 indicates, most of the participants were female (69.2%), and under 25 years old (80.5%). Approximately half (50.7%) were from Ağrı İbrahim Çeçen University. Most had graduated from Anatolian high schools, which offer general education classes. In the table, Girls' Vocational and Technical High School refers to schools where girls are prepared for particular professions, while a Vocational and Technical Anatolian High School provides a four-year education that combines general education classes and applied workshops. The necessary ethics-committee approval was obtained from Social and Humanities Research and Publication Ethics Committee of Van Yüzüncü Yıl University (Date: 01/10/2020; Number: 2020/10-04).

Data Collection Tools

A demographic information form, the Discipline Strategies Questionnaire (DSQ) and the Communication Skills Scale were used as data-collection tools in the current study. The Demographic Information Form was developed by the researchers to gather information including the participants' genders, ages, and high-school types. The other two instruments are each described in turn below.

Discipline Strategies Questionnaire (DSQ)

In this questionnaire, developed by Koç (2011), all items are answered via a five-point Likert-type scale, with responses ranging from 1= "Don't agree at all" to 5= "Totally agree". Although this instrument covers all six of the disciplinary models discussed above (i.e., Behavioural Change Theory, Dreikurs' Social Discipline Model, Canter's Assertive Discipline Model, Glasser's Model of Discipline, Kounin's Model, and Gordon's TET Model), only those items pertaining to TET were used in the current study, in line with its aims and scope (Koç, 2011). Two sample DSQ items pertaining to the TET model are "A teacher should define the problem together with her children when she encounters an undesirable behaviour" and "A teacher should believe sincerely that children can solve their own problems."

Communication Skills Scale

This scale, which the researchers used to obtain information about the sampled preservice preschool teachers' communication skills, was developed by Korkut Owen and Bugay (2014). It consists

of 25 items, all answered via five-point Likert scales with responses ranging from 1= “Never” to 5= “Always”. The lowest score it can yield is therefore 25, and the highest, 125, with higher scores indicating better communication skills (Korkut Owen & Bugay, 2014). Exploratory and confirmatory factor analysis were used by its originators to assess its construct validity, and revealed that it has a four-factor solution. These four factors are Communication Principles and Basic Skills (10 items), Personal Expression (four), Nonverbal Expression (six), and Willingness to Communicate (five). Collectively, these four factors explained 45.95% of the total variance, and their factor loadings were between .30 and .70 (Korkut Owen & Bugay, 2014). The confirmatory factor analysis results for current study were $\chi^2(261)=609,253$, $p<.0001$; χ^2/df -ratio=2.334; CFI=.92, NFI=.87, IFI=.92, TLI=.91, RMSEA=.078, and RMR=.052. The Cronbach’s alpha internal-consistency coefficients were .89 for the whole scale, .88 for Communication Principles and Basic Skills, .84 for Personal Expression, .83 for Nonverbal Expression, and .85 for Willingness to Communicate in current study. Sample items for each of this instrument’s four dimensions are “I accept people as they are” (Communication Principles and Basic Skills), “I can express my thoughts clearly whenever I want” (Personal Expression), “I can understand the emotions underlying what is being said while listening to someone” (Nonverbal Expression), and “I can easily start a conversation with other people” (Willingness to Communicate).

Data Analysis

Upon checking the collected instruments, it was found that 14 participants’ responses were incomplete, and these were excluded from further evaluation. The data from the remaining 221 individuals were analysed using a statistics software. First, the researchers checked whether these data were distributed normally, using the Kolmogorov-Smirnov test and skewness / kurtosis coefficient. Kolmogorov-Smirnov test confirmed that it was distributed normally ($n=221$, $p>.05$). Skewness value for TET Model was -1.628 and Kurtosis value for TET Model was 1.822. Skewness value for Communication Skills was .107 and Kurtosis value for Communication Skills was -.465. When Skewness and Kurtosis values between -2 and +2, it can be accepted as normal distributed (Field, 2009). Therefore, parametric tests were used for further data analysis. Table 2 sets forth the statistical techniques that were used to analyse the data relevant to each research question.

Table 2. Statistical Analysis Methods by Research Question

Research question	Statistical technique
(1) What are preservice preschool teachers’ views about the TET model?	Descriptive analysis (means, standard deviations)
(2) Are there any significant differences between male and female preservice preschool teachers’ views about the TET Model?	Independent-samples <i>t</i> -test
(3) Are there any significant age-related differences in preservice preschool teachers’ views about the TET model?	One-way analysis of variance (ANOVA)
(4) Are any significant differences in preservice preschool teachers’ views about the TET model linked to what type of high school they graduated from?	One-way ANOVA
(5) How do the sampled preservice preschool teachers’ communication skills rate on the Communication Skills Scale?	Descriptive analysis (means, standard deviations)
(6) Are there any significant differences between male and female preservice preschool teachers’ communication skills?	Independent-samples <i>t</i> -test
(7) Are there any significant age-related differences in preservice preschool teachers’ communication skills?	One-way ANOVA
(8) Are any significant differences in preservice preschool teachers’ communication skills linked to what type of high school they graduated from?	One-way ANOVA

(9) Is there any discernible relationship between preservice preschool teachers' views about the TET model and their own communication skills?

Pearson correlation

Results

Preservice Preschool Teachers' Views about the TET Model

Table 3. Preservice Preschool Teachers' Views of The TET Model

n	Minimum	Maximum	$\bar{x}$	SD
221	9.00	45.00	36.76	9.24

Note. SD=standard deviation

Based on the means of the preservice preschool teachers' answers regarding their views of the TET model, it can be said that they strongly agreed with it (Table 3).

Comparison of Preservice Preschool Teachers' Views About the TET Model, By Gender

Table 4. Results of T-Tests, Preservice Preschool Teachers' Views of The TET Model, by Gender

Gender	n	$\bar{x}$	SD	t	p
Female	153	39.24	6.11	6.515	.000
Male	68	31.19	12.27		

Note. SD=standard deviation

An independent-samples t-test was conducted to compare the participants' views about TET based on their gender, and a statistically significant difference was found ($t_{221}=6.515$, $p<.05$). Specifically, the mean scores assigned to it by females ($\bar{x}=39.24$) were significantly higher than those assigned by males ($\bar{x}=31.19$) (Table 4).

Comparison of Preservice Preschool Teachers' Views About the TET Model, By Age

Table 5. Preservice Preschool Teachers' Views of The TET Model by Age: Means, Standard Deviations, and One-Way ANOVA Results

Age	n	$\bar{x}$	SD	df	F	p
21-22	92	38.23	7.22	2/218	2.012	.136
23-24	86	35.67	10.56			
25-28	43	35.81	10.06			

Note. SD=standard deviation

The respondents were divided into three groups according to their ages (Group A: 21-22, Group B: 23-24 and Group C: 25-28), and a one-way analysis of variance (ANOVA) conducted to compare these groups' views about the TET model. This revealed no statistically significant differences among them ($F_{218}=2.012$, $p>.05$) (Table 5).

Comparison of Preservice Preschool Teachers' Views About the TET Model, By High-School Type

Table 6. Preservice Preschool Teachers' Views of TET by High-School Type: Means, Standard Deviations and One-Way ANOVA Results

High-school type	n	$\bar{x}$	SD	df	F	p	Significant difference
A	45	40.08	4.67	2/218	4.014	.019	A-B A-C
B	38	34.94	10.09				
C	138	36.18	9.89				

Note. A=Girls' Vocational and Tech. High School; B=Vocational and Technical Anatolian High School; C=Anatolian High School; SD=standard deviation

The respondents were divided into three groups according to their high-school type (Group A: Girls Vocational and Technical; Group B: Vocational and Technical Anatolian; and Group C: Anatolian), and a one-way ANOVA conducted to compare these groups' views about the TET model. This, followed by Bonferroni testing, revealed statistically significant differences ($F_{218}=4.014$, $p<.05$) between Group A and Group B ($\bar{x}=40.08$ vs. $\bar{x}=34.94$), and between Group A and Group C ($\bar{x}=40.08$ vs. $\bar{x}=36.18$) (Table 6).

Preservice Preschool Teachers' Communication Skills

Table 7. Preservice Preschool Teachers' Communication Skills Scale Scores

	n	Minimum	Maximum	$\bar{x}$	SD
Communication Principles and Basic Skills	221	10.00	50.00	39.39	8.39
Personal Expression	221	4.00	20.00	15.61	3.58
Nonverbal Expression	221	6.00	30.00	23.62	4.93
Willingness to Communicate	221	5.00	25.00	18.89	4.40
<i>Total</i>	<i>221</i>	<i>25.00</i>	<i>125.00</i>	<i>97.53</i>	<i>19.95</i>

Note. SD=standard deviation

When Table 7 is examined, it is seen that the mean of the participants in the Communication Principles and Basic Skills sub-dimension is $\bar{x}=39.39$, the mean in the personal expression sub-dimension is $\bar{x}=15.61$, the mean in the Nonverbal Expression sub-dimension is $\bar{x}=23.62$, and the mean in the Willingness to Communicate sub-dimension is $\bar{x}=18.89$. In addition, the mean of the participants in the sum of the communication skills scale is $\bar{x}=97.53$. It shows that the sampled preservice preschool teachers' mean scores for communication skills were fairly high, both overall and in all sub-dimensions (Table 7).

Comparison of Preservice Preschool Teachers' Communication Skills, By Gender

Table 8. Results of T-Tests, Preservice Preschool Teachers' Communication Skills Scale Scores, by Gender

	Gender	n	$\bar{x}$	SD	t	p
Communication Principles and Basic Skills	Female	153	41.83	4.39	7.196	.000
	Male	68	33.89	11.97		
Personal Expression	Female	153	16.57	2.24	6.461	.000
	Male	68	13.47	4.90		
Nonverbal Expression	Female	153	25.07	2.85	7.267	.000
	Male	68	20.36	6.77		
Willingness to Communicate	Female	153	20.23	2.69	7.615	.000
	Male	68	15.88	5.81		
<i>Total</i>	<i>Female</i>	<i>153</i>	<i>103.79</i>	<i>9.63</i>	<i>7.793</i>	<i>.000</i>
	<i>Male</i>	<i>68</i>	<i>83.61</i>	<i>28.51</i>		

Note. SD=standard deviation

An independent-samples *t*-test was conducted to compare the male and female preservice preschool teachers' communication skills, and this revealed statistically significant differences both in these two groups' overall Communication Skills Scale scores, and in their scores on all of that scale's sub-dimensions ($t_{221}=7.793$, $p<.05$), with the female participants scoring higher than the male ones in each case (Table 8).

Comparison of Preservice Preschool Teachers' Communication Skills, By Age**Table 9.** Preservice Preschool Teachers' Communication Skills Scale Scores by Age: Means, Standard Deviations and One-Way ANOVA Results

	Age	N	$\bar{x}$	SD	df	F	p
Communication Principles and Basic Skills	21-22	92	39.45	7.82	2/218	1.219	.298
	23-24	86	40.16	8.14			
	25-28	43	37.72	9.92			
Personal Expression	21-22	92	15.68	3.35	2/218	.026	.974
	23-24	86	15.58	3.52			
	25-28	43	15.55	4.23			
Nonverbal Expression	21-22	92	23.67	4.69	2/218	1.294	.276
	23-24	86	24.08	4.70			
	25-28	43	22.60	5.79			
Willingness to Communicate	21-22	92	18.78	4.36	2/218	.342	.711
	23-24	86	19.18	3.98			
	25-28	43	18.55	5.27			
Total	21-22	92	97.59	18.91	2/218	.751	.473
	23-24	86	99.01	18.84			
	25-28	43	94.44	24.04			

Note. A=21-22; B= 23-24; C=25-28; SD=standard deviation

The respondents were divided into three groups according to their ages (Group A: 21-22, Group B: 23-24 and Group C: 25-28). A one-way ANOVA conducted to compare these three groups' communication skills found no statistically significant differences among them, either for overall Communication Skills Scale score or any sub-dimension thereof ($F_{2,18}=.751$, $p>.05$) (Table 9).

Comparison of Preservice Preschool Teachers' Communication Skills, By High School Type**Table 10.** Preservice Preschool Teachers' Communication Skills by High-School Type: Means, Standard Deviations and One-Way ANOVA Results

	High School	N	$\bar{x}$	SD	df	F	p
Communication Principles and Basic Skills	A	45	41.46	5.26	2/218	2.108	.124
	B	38	39.89	9.09			
	C	138	38.57	8.93			
Personal Expression	A	45	16.37	2.76	2/218	1.273	.282
	B	38	15.50	3.79			
	C	138	15.40	3.75			
Nonverbal Expression	A	45	25.02	3.19	2/218	3.018	.051
	B	38	24.10	5.43			
	C	138	23.03	5.18			
Willingness to Communicate	A	45	19.71	3.26	2/218	1.315	.270
	B	38	19.21	4.67			
	C	138	18.54	4.62			
Total	A	45	102.57	12.66	2/218	2.199	.113
	B	38	98.71	21.68			
	C	138	95.56	21.17			

Note. A=Girls' Vocational and Technical High School; B=Vocational and Technical Anatolian High School; C=Anatolian High School; SD=standard deviation

Next, the respondents were divided into three groups according to their high-school type (Group A: Girls' Vocational and Technical, Group B: Vocational and Technical Anatolian, and Group C: Anatolian). A one-way ANOVA conducted to compare these groups' communication skills indicated that, although the mean Communication Skills Scale scores of those participants who graduated from

Girls' Vocational and Technical schools were higher than the other two groups' mean scores, both overall and in all sub-dimensions, none of the observed differences were statistically significant ($F_{218}=2.199, p>.05$) (Table 10).

Relationships Between Preservice Preschool Teachers' Views of Gordon's Teacher Effectiveness Training Model and Their Communication Skills

Table 11. Relationships Between Preservice Preschool Teachers' TET Views and Their Communication Skills

Variables	1	2	3	4	5	6
1. Communication Principles and Basic Skills						.348**
2. Personal Expression						.285**
3. Nonverbal Expression						.361**
4. Willingness to Communicate						.276**
5. Overall Communication Skills Scale Score						.348**
6. TET Model						1

** $p<.01$

Pearson correlations conducted to evaluate the relationship between the sampled teachers' views about the TET model and their communication skills revealed that there were significant positive relationships between their views about TET and their scores on every Communication Skills Scale dimension (Communication Principles and Basic Skills: $r=.348, p<.01$; Personal Expression: $r=.285, p<.01$; Nonverbal Expression: $r=.361, p<.01$; and Willingness to Communicate: $r=.276, p<.01$). Additionally, there was a significant and positive relationship between the respondents' views about TET and their overall Communication Skills Scale scores ($r=.348, p<.01$) (Table 11).

Discussion

This study's finding that Turkish preservice preschool teachers tended to express high levels of agreement with the principles of Gordon's TET model echoed those of Talvio et al. (2013), who concluded that teachers' attitudes towards this model were positive, as well as that it increased their knowledge and ability to access information. The present findings can also be said to parallel those of Şahin-Sak et al.'s (2018a) study of preschool teachers' views of different classroom-management models, in which the sampled teachers generally stated that they agreed with the child-centred components of various such models. Also, according to Wolfgang's (1996) diagram of the power continuum of teacher action, Gordon's TET model is part of the learner-centred group, where teachers' power is lowest, and strategies based on relationships and listening. In this sense, it can be said that the preservice teachers in this study endorsed a child-centred classroom-management approach.

Another key finding of the present study was that the views of female preservice preschool teachers about Gordon's TET model were more positive than those of their male counterparts. Şahin-Sak et al. (2018a) also reported that the mean agreement of female preschool teachers with this model's principles was higher than those of male ones. This may be because TET is a model that attaches great importance to communication, which women have frequently been found to be better at than men (e.g., Aylor, 2003; Frymier & Houser, 2000; Şahin-Sak et al., 2018a). In this context, it should also be borne in mind that women value their conflict-management, social-support and comforting skills more highly than men value theirs (Westmyer & Myers, 1996), and that this situation would logically tend to have a positive impact on women's communication skills. Nevertheless, a number of prior studies have reported that in-service and preservice teachers' classroom-management abilities, and their communication and interaction with children, are not affected by their genders (Brandes et al., 2015; Çakmak et al., 2008; Martin et al., 2006; Sak et al., 2015; Toran & Akkuş, 2016).

The current study's finding that the sampled preservice teachers' views about the TET model did not differ based on their ages was unsurprising, insofar as the age-range in question was rather narrow, and that all were studying the same university subject. However, the mean of those preservice teachers who had graduated from girls' vocational and technical high schools were higher than those of the graduates of the other two types of high school. This may be because graduates of the former type of school have more and lengthier exposure to children as part of their education, and thus gain relatively

more experience of both classroom management and communication with children. However, in line with the above-mentioned gender-related finding, the gender of preservice teachers who graduated from girls' vocational high schools may also have played a role in this finding.

The communication skills of the sampled preservice preschool teachers were generally quite good. This is an important finding, because it is expected in Turkey that preschool teachers should have developmentally appropriate classroom-management practices (Şahin-Sak et al., 2018b) within the boundaries of a child-centred preschool education program (Sak et al., 2016). In that context, therefore, effective relationship-building and communication skills emerge as key dimensions of classroom management (Martin & Sass, 2010; Şahin-Sak et al., 2018b); and as such, it is vital that preservice teachers, as the teachers of the future, are well-equipped with them. Moreover, positive influences of effective communication skills on several other skills of in-service and preservice teachers have been reported by various studies (Duta et al., 2015; Erkan & Avcı, 2014; Tepeli & Arı, 2011; Uyanık Balat et al., 2019).

Other findings of the current study were that the mean communication-skills scores of the female participants were higher than those of the males; and, although this difference was not statistically significant, the communication-skills means of graduates of girls' vocational and technical high schools were higher than those of graduates of other high-school types. Again, since graduates of girls' vocational and technical high school are females, these findings could be said to support each other. This echoes Ahmetoğlu and Acar's (2016) finding that female preservice teachers' empathy and communication skills were better than those of male preservice teachers, and Yılmaz et al.'s (2011) findings were similar. This may be due to female preservice teachers establishing a stronger bond with preschool teaching than their male peers do, as it is still considered a female-dominated profession (Barış, 2013; Sak et al., 2012; Sumsion, 2005). However, Malik et al. (2017) found no difference between the communication skills of female and male preservice teachers.

The non-significance of age to communication skills in the present study's sample could, again, be due to the relative narrow range of the participants' ages. Similarly, Yılmaz et al. (2009) reported that the communication skills of preservice preschool teachers did not differ significantly based on their ages.

Lastly, the present study's findings indicated a positive relationship between the sampled preservice preschool teachers' views about Gordon's TET model and their communication skills. Considering the importance that TET attaches to teacher-student interaction and communication, it is probably to be expected that as the communication skills of preservice teachers increase, their views of the model will become more positive.

As briefly mentioned in introduction, Wolfgang (1996) delineated a power continuum from minimum teacher power on the left-hand side to maximum teacher power on the right-hand side. In it, Gordon's TET model appears – alone among the six models discussed in this paper – on the left-hand/minimum-power side, in the area labelled relationship-listening. The positive relationship that the present researchers observed between preservice teachers' communication skills and their views of TET were therefore also in line with Wolfgang's continuum.

In conclusion, this study has determined that Turkish preservice preschool teachers' views were mostly compatible with Gordon's TET model, and that their communication skills were quite strong. While the female preservice teachers, as a group, scored higher on both these measures than their male counterparts did, age had no discernible relationship to either TET views or communication skills. While the views of girls' vocational and technical high school graduates were more congruent with the TET model than those of graduates of other high-school types, and had better communication-skills scores, these relationships were weak and might have been confounded by gender effects. Finally, this study revealed a positive relationship between Turkish preservice preschool teachers' views of Gordon's TET model and their communication skills.

Taken together, these results are promising to those looking to maintain and enhance developmentally appropriate, child-centred classroom management in Turkish preschools. However, for

preservice teachers to put this style of classroom management into practice, they should be given more opportunities to gain classroom-management experience. Especially in teaching practicum courses, students should be given opportunities not only to experience the instructional aspects of classroom management, but also its other dimensions, including organization of the physical environment and relationships, and management of children's behaviours. Teacher preparation process has an important effect on shaping preservice teachers' beliefs (La Paro et al., 2009). Therefore, faculty members play an important role in preservice teachers' behaviours, beliefs and practices. During undergraduate education process, the faculty members should be a good role model for communication skills and use child-centred classroom management strategies. The classrooms where preservice teachers are sent to work should be organized appropriately in terms of their physical environments, child-teacher ratios, materials, and so on.

In future studies, the views of preservice and in-service teachers about different classroom-management models could usefully be compared, along with the effect of teachers' and children's communication skills on classroom-management practices. A video review process can be followed to give more concrete pictures related to preservice preschool teachers' communication skills and discipline strategies in their practicum course during teacher preparation process.

References

- Adeyemo, S. A. (2012). The relationship between effective classroom management and students' academic achievement. *European Journal of Educational Studies*, 4(3), 367-381.
- Ahmetoğlu, E., & Acar, İ. H. (2016). The correlates of Turkish Preschool Preservice Teachers' social competence, empathy and communication skills. *European Journal of Contemporary Education*, 16(2), 188-197.
- Aylor, B. (2003). The impact of sex, gender, and cognitive complexity on the perceived importance of teacher communication skills. *Communication Studies*, 54(4), 496-509.
- Bariş, S. (2013). Female preschool teachers' attitude toward male preschool teachers while hiring job. *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*, 3, 107-112.
- Brandes, H., Andrä, M., Röseler, W., & Schneider-Andrich, P. (2015). Does gender make a difference? Results from the German 'Tandem Study' on the pedagogical activity of female and male ECE workers. *European Early Childhood Education Research Journal*, 23(3), 315-327.
- Bulger, S. M., Mohr, D., & Walls R. (2002). Stack the deck in favor of your students by using the four aces of effective teaching. *Journal of Effective Teaching*, 5(2), 1-8.
- Canter, L. (2014). *Classroom management for academic success*. Bloomington, IN: Solution Tree Press.
- Celep, C. (2004). *Sınıf yönetimi ve disiplin [Classroom management and discipline]*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çakmak, M., Kayabaşı, Y., & Ercan, L. (2008). Öğretmen adaylarının sınıf yönetimi stratejilerine yönelik görüşleri [Teacher candidates' views about classroom management strategies]. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Hacettepe University Journal Of Education]*, 35(35), 53-64.
- Donat, M., Knigge, M., & Dalbert, C. (2018). Being a good or a just teacher: Which experiences of teachers' behavior can be more predictive of school bullying? *Aggressive Behavior*, 44, 29-39.
- Durmaz, E., Dinçer, F. Ç., & Deniz, K. Z. (2020). A study on the implementation frequency of classroom management strategies by preschool teachers and how useful teachers find them. *Elementary Education Online*, 19(4), 2202-2211.
- Duta, N., Panisoara, G., & Panisoara, I. O. (2015). The effective communication in teaching. Diagnostic study regarding the academic learning motivation to students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 186, 1007-1012.

- Edwards, C. H. (2004). *Classroom discipline and management*. New York: John Wiley and Sons.
- Egeberg, H., McConney, A., & Price, A. (2016). Classroom management and national professional standards for teachers: A review of the literature on theory and practice. *Australian Journal of Teacher Education*, 41(7), 1-18.
- Emmer, E. T., & Stough, L. M. (2001). Classroom management: A critical part of educational psychology, with implications for teacher education. *Educational Psychologist*, 36(2), 103-112.
- Erdem, A. R. (2011). Sınıf disiplini ve kuralları [Discipline and rules in the classroom]. In R. Sarpkaya (Ed), *Sınıf yönetimi [Classroom management]* (pp. 81-114). Ankara: Anı yayıncılık.
- Erkan, Z., & Avcı, R. (2014). Öğretmen adaylarının iletişim becerileri: Mizaç ve karakter özelliklerinin rolü [Teacher candidates' communication skills: The role of temperament and character]. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Mersin University Journal of The Faculty of Education]*, 10(1), 23-44.
- Fashiku, C. O., Abosede, O. C., & Abubakar, Y. A. (2018). Teaching-learning process: A veritable tool for classroom management in Kwara State secondary schools. *Journal of Teaching and Teacher Education*, 6(1), 13-18.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: SAGE
- Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. (2006). *How to design and evaluate research in education*. New York, NY: McGraw-Hill, Inc.
- Franklin, H., & Harrington, I. (2019). A review into effective classroom management and strategies for student engagement: Teacher and student roles in today' classrooms. *Journal of Education and Training Studies*, 7(12), 1-12.
- Frymier, A., & Houser, M. (2000). The teacher–student relationship as an interpersonal relationship. *Communication Education*, 49, 207-219.
- Glickman, C.D., & Tamashiro, R. T. (1980). Clarifying teachers' beliefs about discipline. *Educational Leadership*, 37, 459-464.
- Gordon, T. (1974). *Teacher effectiveness training*. New York: Wyden.
- Gordon, T. (1976). *P.E.T. in action*. New York: Wyden.
- Gordon, T. (1988). The case against disciplining children at home or in school. *Person-Centered Review*, 3(1), 59-85.
- Gordon, T. (1996). *Etkili öğretmenlik eğitimi [Teacher effectiveness training]* (E. Aksoy, Trans. Ed). İstanbul: Sistem.
- Hoon, T. S., Nasaruddin, N. F. B. M., & Singh, P. (2017). Communication skills among different classroom management styles teachers. *Asian Journal of University Education*, 13(1), 67-78.
- Jennings, P. A., & Greenberg, M. T. (2009). The prosocial classroom: Teacher social and emotional competence in relation to student and classroom outcomes. *Review of Educational Research*, 79(1), 491-525.
- Johnson, M. B. (1999). *Communication in the classroom*. (ERIC Document Reproduction Services No. ED 436 802)
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi [Scientific research methods]*. Ankara: Nobel.
- Koç, E. (2011). *Öğretmen adaylarının sınıf yönetiminde kullanılan disiplin modellerine ilişkin görüşleri [Opinions of prospective teachers on disciplinary models used in class management.]* Unpublished master's thesis, Gazi University, Ankara.
- Korkut Owen, F., & Bugay, A. (2014). İletişim Becerileri Ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması [Developing a Communication Skills Scale: Validity and reliability studies].

Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Mersin University Journal of The Faculty of Education], 10(2), 51- 64.

Kruger, A. G., & Van Schalkwyk, O. J. (1997). *Classroom management*. Pretoria: J.L. Van Schaik Uitgewers.

La Paro, K. M., Siepak, K., & Scott-Little, C. (2009). Assessing beliefs of preservice early childhood education teachers using Q-Sort methodology. *Journal of Early Childhood Teacher Education*, 30(1), 22-36.

Le Roux, J. (2002). Effective educators are culturally competent communicators. *Intercultural Education*, 13(1), 37-48.

Leshchenko, M., & Isaieva, S. (2014). Thomas Gordon's communicative pedagogy in modern educational realities. *Comparative Professional Pedagogy*, 4(4), 20-26.

Lewis, R., Roache, J., & Romi, S. (2011). Coping Styles as Mediators of Teachers' Classroom Management Techniques. *Research in Education*, 85, 53-68.

Malik, S., Mahmood, M., Paracha, A. T., & Faisal, M. (2017). Prospective teachers' attitude towards the improvement of their communication skills in Pakistan. *Economics, Business and Management*, 11(3), 279-298.

Malmgren, K. W., Trezek, B. J., & Paul, P. V. (2005). Models of classroom management as applied to the secondary classroom. *The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas*, 79(1), 36-39.

Martin, N. K., Yin, Z., & Mayall, H. (2006, February). *Classroom management training, teaching experience and gender: do these variables impact teachers' attitudes and beliefs toward classroom management style?* [Paper presentation]. The Annual Conference of the Southwest Educational Research Association, Austin, TX.

Martin, N. K., & Sass, D. A. (2010). Construct validation of the Behavior and Instructional Management Scale. *Teaching and Teacher Education*, 26, 1124-1135.

Marzano, R. J., Marzano, J. S., & Pickering, D. (2003). *Classroom management that works: Research-based strategies for every teacher*. Virginia: ASCD.

Mayer, G. R. (2002). Behavioral strategies to reduce school violence. *Child & Family Behavior Therapy*, 24(1-2), 83-100.

Nagro, S. A., Fraser, D. W., & Hooks, S.D. (2018). Lesson planning with engagement in mind: Proactive classroom management strategies for curriculum instruction. *Intervention in School and Clinic*, 54(3), 131-140. <https://doi.org/10.1177/1053451218767905>

Oktay, A. (2019). Öğretmen adaylarının sınıf yönetiminde tercih ettikleri disiplin modelleri [Prospective teachers' discipline model preferences in classroom management]. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Mehmet Akif Ersoy University Journal of Education Faculty]*, 50, 427-450.

O'Neill, S., & Stephenson, J. (2012). Does classroom management coursework influence pre-service teachers' perceived preparedness or confidence? *Teaching and Teacher Education*, 28(8), 1131-1143.

Özer, F. (2013). *Aday öğretmenlerin sınıf yönetimi yeterliliklerine ilişkin algıları [The perception of candidate teachers related to competencies in classroom management]*. Unpublished master's thesis, Fırat University, Elazığ.

Öztürk, Y., & Gangal, M. (2016). Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin disiplin, sınıf yönetimi ve istenmeyen davranışlar hakkındaki inançları [Preschool teachers' beliefs about discipline, classroom management, and disruptive behaviors]. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Hacettepe University Journal of Education]*, 31(3), 593-608.

Pereira, J. K., & Smith-Adcock, S. (2011). Child-centered classroom management. *Action in Teacher Education*, 33(3), 254-264.

Polat, S., Kaya, S., & Akdağ, M. (2013). Öğretmen adaylarının sınıf disiplinine ilişkin görüşlerinin incelenmesi [Investigating pre-service teachers' beliefs about classroom discipline. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri [Educational Sciences: Theory & Practice]*, 13(2), 877-890.,

Ritz, M., Noltemeyer, A., Davis, D., & Green, J. (2013). Behavior management in preschool classrooms: Insights revealed through systematic observation and interview. *Psychology in the Schools*, 51(2), 181-197.

Rosas, C., & West, M. (2009). Teachers' beliefs about classroom management: Pre-Service and inservice teachers' beliefs about classroom management. *International Journal of Applied Educational Studies*, 5, 54-61

Sak, R., Şahin, İ. T., & Şahin, B. K. (2012). Views of female preschool pre-service teachers about male teaching colleagues. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 47, 586-593.

Sak, R., Şahin Sak, İ. T., & Yerlikaya, İ. (2015). Behavior management strategies: Beliefs and practices of male and female early childhood teachers. *European Early Childhood Education Research Journal*, 23(3), 328-339.

Sak, R., Tantekin Erden, F., & Morrison, G. S. (2016). Child-centred education: Preschool teachers' beliefs and self-reported practices. *Early Child Development and Care*, 186(8), 1185-1202.

Samuelowicz, K., & Bain, J. D. (2001). Revisiting academics' beliefs about teaching and learning. *Higher Education*, 41(3), 299-325.

Sau, N. T. U., Phuong, C. N. L., & Hoi, H. T. (2020). Benefits of building child-centered learning environment in kindergarten. *Universal Journal of Educational Research*, 8(12), 6765-6769.

Shindler, J. (2009). *Transformative classroom management: Positive strategies to engage all students and promote a psychology of success*. San Francisco: Jossey-Bassi

Sieberer-Nagler, K. (2016). Effective classroom-management & positive teaching. *English Language Teaching*, 9(1), 163-172.

Sumsion, J. (2005). Male teachers in early childhood education: Issues and case study. *Early Childhood Research Quarterly*, 20(1), 109-123.

Şahin Sak, İ. T. (2015). Okul öncesi öğretmen adaylarının sınıf yönetimi ile ilgili öz-yeterlik inançları [Pre-Service preschool teachers' self-efficacy beliefs about classroom management]. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi [Sakarya University Journal of Education Faculty]*, 29, 101-120.

Şahin-Sak, İ. T., Sak, R., & Tezel-Şahin, F. (2018a). Preschool teachers' views about classroom management models. *Early Years*, 38(1), 35-52.

Şahin Sak İ. T., Tantekin-Erden F., & Pollard-Durodola S. (2018b). Turkish preschool teachers' beliefs and practices related to two dimensions of developmentally appropriate classroom management. *Education 3-13*, 46, 102-116.

Talvio, M., Lonka, K., Komulainen, E., Kuusela, M., & Lintunen, T. (2013). Revisiting Gordon's teacher effectiveness training: An intervention study on teachers' social and emotional learning. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 11(3), 693-716.

Tedmem, (2019). *Erken çocuklukta pedagojik yaklaşım ve uygulamalar [Pedagogical approaches and practices in early childhood]*. Retrieved from <https://tedmem.org/mem-notlari/degerlendirme/erken-cocuklukta-pedagojik-yaklasim-ve-uygulamalar> on 25 January 2021

Tepeli, K., & Arı, R. (2011). Okul öncesi eğitim öğretmeni ve öğretmen adaylarının iletişim ve sosyal becerilerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi [Comparative examination of communication and social skills of teachers and teacher candidates in pre-school education]. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi [Selcuk University Social Sciences Institute Journal]*, 26, 385-394.

Tertemiz, N. (2003). Sınıf yönetimi ve disiplin [Classroom management and discipline]. In L. Küçükahmet (Ed), *Sınıf yönetimi [Classroom management]* (pp. 67-102). Ankara: Nobel.

The Evidence for Learning Team. (2020). *Improving social and emotional learning in primary schools*. Retrieved from <https://evidenceforlearning.org.au/assets/Guidance-Reports/Social-and-emotional-learning/2692-SVA-Guidance-Report-Social-Emotional-Learning-Primary-d4aw-WEB.pdf> on 9 November 2021

Thomas, J. A., & Montomery, P. (1998). On becoming good teacher: Reflective practice with regard to children's voices. *Journal of Teacher Education*, 49, 372-380

Toran, M., & Akkuş, H. G. (2016). Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin değerlendirilmesi: KKTC örneği [An evaluation of preschool teachers' classroom management skills: TRNC sample]. *Kastamonu Eğitim Dergisi [Kastamonu Education Journal]*, 24(4), 2041-2056.

Uyanık Balat, G., Sezer, T., Bayındır, D., & Yılmaz, E. (2019). Self-Esteem, hopelessness and communication skills in preschool teacher candidates: A mediation analysis. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 14(2), 278-293.

Weinstein, C. S., Tomlinson-Clarke, S., & Curran, M. (2004). Toward a conception of culturally responsive classroom management. *Journal of Teacher Education*, 55(1), 25-38.

Westmyer, S. A., & Myers, S. A. (1996). Communication skills and social support messages across friendship levels. *Communication Research Reports*, 13(2), 191-197.

Wettach, J., & Owen, J. (2015). *Instead of suspension: Alternative strategies for effective school discipline*. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3652552> on 25 January 2021.

Wolfgang, C. H. (1996). *The three faces of discipline for the elementary school teacher: Empowering the teacher and students*. Boston, MA: Allyn and Bacon.

Yang, N., Qi, Y., Lu, J., Hu, J., & Ren, Y. (2021). Teacher-child relationships, self-concept, resilience, and social withdrawal among Chinese left-behind children: A moderated mediation model. *Children and Youth Services Review*, 129, 1-10.

Yılmaz, M., Kumcağız, H., Balcı-Çelik, S., & Eren, Z. (2011). Investigating communication skill of university students with respect to early maladaptive schemas. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 30, 968-972.

Yılmaz, M., Üstün, A., & Odacı, H. (2009). Okul öncesi öğretmen adaylarının iletişim becerileri düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi [Communication skills levels of preschool teacher candidates according to some variables]. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi [The Black Sea Journal of Social Sciences]*, 1(1), 1-8.

Yılmaz, N., & Altunbaş, S. (2012). Investigation of preservice teachers' communication and classroom management skills. *Erzincan University Journal of Education Faculty*, 14(1), 183-196.

Yurtal, F. & Yaşar, M. (2018). Peer bullying in classes according to teachers' classroom management profiles. *SDU International Journal of Educational Studies*, 5(2), 64-75.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author %40, Second author %35 and Third author %25.

2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir Kültürel Miras Değeri Olan Göbeklitepe Ören Yeri'nin Marka Kişiliği
Brand Personality of Göbeklitepe Archaeological Site as a Cultural Heritage Value

Oğuzhan Dülğaroğlu *

Öz: Ören yerleri sahip oldukları çeşitli özellikler ile önemli turizm çekim merkezleridir. Bu gibi destinasyonların insana has birtakım kişilik özellikleriyle nitelenmesi mümkündür. Ören yerleri de tıpkı diğer destinasyonlar gibi kişilik özellikleriyle nitelenerek ziyaretçilerin zihinlerinde somutlaştırılabilir. Böylece rekabet avantajı elde edebilirler. Bu çalışma, Türkiye'nin önemli arkeolojik sit alanları arasında yer alan Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliğinin ziyaretçilerin görüşleri doğrultusunda tespit edilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu çalışmanın yapılabilmesi için gerekli olan etik kurul izni, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'nun 30.09.2021 tarihindeki 17/19 sayılı kararıyla alınmıştır. Çalışmada Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliği, Tripadvisor.com web sitesinde bölgeyi ziyaret eden ziyaretçilerin yorumları değerlendirilerek belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi yönteminden yararlanılarak ilgili web sitesindeki yorumlar analiz edilmiştir. Sonuç olarak, Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliğinin özgünlük-heyecan, yetkinlik ve seçkinlik-sağlamlık olmak üzere üç boyut ile ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Böylece, elde edilen sonuçlara paralel olarak öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Marka, Marka Kişiliği, Kültürel Miras, Göbeklitepe Ören Yeri.

Abstract: Archaeological sites are important tourism attraction centers with their various features. It is possible to be characterized such destinations through some human-specific personality traits. Just like other destinations, archaeological sites can be characterized by their personality traits and embodied in the minds of visitors. Thus, they could gain a competitive advantage. This study has been carried out in order to determine the brand personality of Göbeklitepe Archaeological Sites, which is among the important archaeological sites of Turkey, in line with the views of the visitors. The ethics committee permission for the study has been obtained with the decision numbered 17/19 of the Scientific Researches Ethics Committee of Çanakkale Onsekiz Mart University School of Graduate Studies on 30.09.2021. The brand personality of Göbeklitepe Archaeological Sites has been tried to be determined by evaluating the comments of visitors on the Tripadvisor.com website. In this context, the contents of comments on the website has been analyzed by using the content analysis method, which is one of the qualitative research methods. After the analysis, it has been determined that the brand personality of Göbeklitepe Archaeological Sites stands out with three dimensions: originality-excitement, competence and sophistication-ruggedness.

Keywords: Tourism, Brand, Branding, Cultural Heritage, Göbeklitepe Archaeological Site.

* Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü

ORCID: 0000-0002-1992-0531, oguzhan@balikesir.edu.tr

Cite as/ Atıf: Dülğaroğlu, O. (2022). Bir kültürel miras değeri olan Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 381-391. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1054952>

Received/Geliş: 07 January/Ocak 20202

Accepted/Kabul: 18 February/Şubat 2022

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

Giriş

21. yüzyılın başlarında popülerleşen alternatif turizm anlayışıyla birlikte, kültürel miras ve sürdürülebilir gelişme gibi konuların önemi artmıştır (Kurtar ve Somuncu, 2013). Bir toplumun geçmişteki değerlerinin günümüze aktarılması kültürel miras kapsamında değerlendirilebilir. Dolayısıyla geçmişten bugüne miras kalan binalar, tarihi eserler ve sanat eserleri kültürel mirasın odak noktasını oluşturmaktadır (Lee ve Bai, 2016: 163). Bu bağlamda günümüze aktarılan kültürel miras değerlerine sahip çıkılması ve bu eserlerin ön plana çıkarılarak ülke turizmüne katkıda bulunmasının sağlanması önemli bir husustur. Markalaşma potansiyeli olan bu tür turistik ürünlerin marka kişiliğinin açığa çıkarılmasıyla birlikte, ülkelerin imajına ve sahip oldukları destinasyonlara katkı sağlanması mümkün olabilmektedir.

Marka kişiliği, ürünlerin pazarlanma süreci açısından tüm sektörler adına önemli bir kavram olmakla birlikte, birçok çalışmaya konu olmuştur (Caprara, Barbaranelli ve Guido, 2001; Sung ve Tinkham, 2005). Popülerleştirilen bir marka kişiliği algısıyla markaların müşteriler tarafından olumlu değerlendirilerek rakiplerinden farklılaşmalarına olanak sağlayabilmektedir (Eisend ve Stokburger-Sauer, 2013: 215). Marka kişiliği vasıtasıyla ürünleri kişileştirmenin amacı, ürünleri insani duygular, özellikler, niyetler ve motivasyonlar ile bir bütün haline getirmektir. Etkili marka kişileştirme taktikleri vasıtasıyla, bireylerin ürünlere ilişkin marka imajı algılamaları şekillendirilebilmekte, tüketicilerin markalar ile duygusal ilişki kurmaları sağlanabilmekte ve böylece markalara ilişkin olumlu tepkiler açığa çıkabilmektedir (Epley, Waytz ve Cacioppo, 2007; Fleck Michel ve Zeitoum, 2014). Göbeklitepe Ören Yeri de insana has kişilik özellikleriyle nitelenerek marka kişiliğiyle ön plana çıkarılabilir. Böylece turistlerin zihinlerinde somutlaştırılabilir.

Bu araştırma Türkiye'nin önemli bir kültürel miras değeri olan Göbeklitepe Ören Yeri'ne ilişkin ziyaretçilerin görüşlerini kapsamaktadır. Araştırmanın temel amacı, kültürel miras kapsamında, insanlık tarihinin en eski kenti ve tarihin başladığı yer olarak nitelenen Göbeklitepe'nin marka kişiliğini ortaya çıkarmaktır.

Kavramsal Çerçeve

Marka ve Marka Kişiliği Kavramları

Marka, bir birey ya da bir grup üreticinin ürünlerini işaretlemeye ve rakiplerinden farklılaştırılmasına yardımcı olan terim, isim, sözcük, tasarım, simge, işaret, renk dizgisi şeklinde ifade edilmektedir (Chernatony, 1998: 418). Aaker (1996: 104) markayı, işletmelerin rakipleri karşısında rekabet avantajı sağlamalarında önemli bir etken olarak tanımlamaktadır. Murphy'e (1990) göre ise marka, sadece fiziksel üründen meydana gelmemekte, ürünleri farklılaştıran somut ve soyut özelliklerin bütünüdür.

Marka kişiliği, insana has olan karakter özelliklerinin herhangi bir markaya atfedilmesidir (Keller, 1993: 5). Bir diğer tanıma göre marka kişiliği, bir dizi insan özelliklerinin markalar ile özleştirilmesidir (Aaker, 1997: 347). Sweeney ve Brandon (2006)'a göre marka, tüketicilerin ve marka kişiliğinin ilişki ortaklığının bir sonucudur. Marka kişiliği tüketici ile marka ilişkisinde önemli bir rol oynamaktadır. Tüketicilerin markaya ilişkin algılamalarının ve beklentilerinin değerlendirilmesi marka kişiliğinin oluşumunu teşvik etmektedir (Dall' Olmo Riley ve de Chernatony, 2000).

Kültürel Miras

Kültür varlıkları, bir toplumun sahip olduğu bilimsel ve kültürel değeri olan taşınır ya da taşınmaz eserlerdir (Türker ve Çelik, 2012). Bu eserler arasında farklı toplumlar tarafından doğal yaşamda karşılaşılan bazı zorluklara karşı üretilen ürünlerin de bulunduğu söylenebilir. Bu varlıklar güncellenerek ya da kendi öz değerini koruma altına alınarak günümüze kadar ulaşabilmektedir. Böylece toplumu meydana getiren temel etmenler ve kültür birikimi kültürel miras kapsamında kabul edilmektedir. Kültürel miras, daha önceki kuşaklar vasıtasıyla kültür, dil, somut eser gibi bazı yaşanmışlıklardan günümüze kalanlara verilen genel bir isim şeklinde ifade edilmektedir (Külcü, 2015). Kültürel miras, herhangi bir toplumun geçmişten günümüze kadarki maddi ve manevi kültürel değerlerini kapsamaktadır (Park, 2010).

Turizmin yaşam kaynağı şeklinde ifade edebileceğimiz kültürel miras değerlerinin turistik ürün halini almasıyla turistlerin farklılaşan motivasyonlarına bağlı bir şekilde miras turizmi kapsamında turizm etkinlikleri yapılabilmektedir (Boniface ve Fowler, 1993). Soyut ve somut birçok kültürel değerleri elinde bulunduran Türkiye, miras turizmi kapsamında zengin kaynaklara sahiptir. Antik kentler, saraylar, hanlar, ören yerleri gibi birçok kültürel varlıklar turizm kapsamında turistlere çekici gelen unsurlardır (Türker ve Çelik, 2012). Topkapı Sarayı, Efes Antik Kenti, Aspendos Antik Tiyatrosu, Kapadokya ve buna ek olarak pek çok kültürel miras değerleri günümüzde turistik ürün olarak görülmektedir. Göbeklitepe Ören Yeri de bu turistik ürünlere dahildir.

Bir Kültürel Miras Değeri Olarak Göbeklitepe Ören Yeri

Kültürel miras, tarihsel gelişim sürecinde genel olarak insan ile özdeşleştirilmiştir. İnsanların benlikleriyle ilişkili kültürel objeleri yansıtmaları, inançlarına uygun olan yapılar inşa etmeleri, sanatsal bakış açılarını ortaya çıkarmaları ve gelenek ve göreneklerini devam ettirme istekleri sonucunda ritüeller meydana gelmiştir (Harkin, 1995). Bu ritüeller, insanlığın yaşamındaki tarihi yapıları kültürel miras vasıtasıyla günümüzde de canlı tutmaktadır. Geçmişten gelen bu miras, zaman ve mekân boyutlarıyla şekillenerek devam etmektedir (Kurtar ve Somuncu, 2013). İnsanlık tarihinin ilk tapınaklarından biri olan Göbeklitepe Ören Yeri de bu miras kapsamında değerlendirilebilir.

Göbeklitepe, Türkiye'nin Şanlıurfa destinasyonunda yer alan insanlığın ilk kutsal tapınağıdır (Schmidt, 2010). Schmidt'e göre Göbeklitepe, alışkanlıktan doğan bir ürün değil, inanç sistemlerinden birinin başlangıcı olarak insan eli tarafından yapılmıştır. Göbeklitepe'nin keşfi öncesince Malta'da yer alan Megalitik Tapınaklar, insanlık tarihinin ilk tapınağı olarak kabul ediliyordu (Pearson, 2013). Ancak yapılan kazılardan sonra Göbeklitepe'nin bu yapılardan 5000 yıl daha eski olduğu anlaşılmıştır. Buna ilaveten Göbeklitepe'nin, Asılı Taşlar'dan ve Mısır Piramitleri'nden 7000 yıl kadar daha eski olduğu tespit edilmiştir (Curry, 2008) Türkiye'nin sahip olduğu önemli bir turistik ürün olarak ön plana çıkan Göbeklitepe Ören Yeri, insanoğlunun tapınak olarak kullanmış olduğu ilk yapılardan biri olması sebebiyle turistler tarafından dikkat çekmektedir. İnsanoğlu henüz çanak ve çömleğin keşfini tamamlamamışken, Göbeklitepe'de inancın tohumları atılmıştır (Baldacchini, 2013). Mann (2011) da yapmış olduğu çalışmada Göbeklitepe Ören Yeri'ni inancın doğumu şeklinde tanımlamıştır. Neolitik Çağın M.Ö. yaklaşık olarak 7000'lere kadar uzanan beş bin yıllık ilk döneminde yer alan Göbeklitepe kültürel miras turizmi bakımından oldukça ilgi çekicidir (Özdöl, 2011). Dolayısıyla Göbeklitepe Ören Yeri'nin, Türkiye'nin önemli bir kültürel miras değeri olduğunu ifade etmek yanlış olmaz.

Yöntem

Bu çalışmanın yapılabilmesi için gerekli olan etik kurul izni, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'nun 30.09.2021 tarihindeki 17/19 sayılı kararıyla alınmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin önemli kültürel miras değerlerinden biri olan Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Alanyazında Türkiye'de herhangi bir ören yerinin marka kişiliğinin belirlenmesine yönelik fazla çalışmaya rastlanılmamıştır (Chen ve Phou, 2013; Pong ve Noor, 2015). Yapılan bu çalışma, alanyazındaki bu boşluğun giderilmesi adına da önemlidir. Araştırmada veri 10.04.2013 ile 30.12.2021 tarihleri arasında, Tripadvisor.com web sitesi üzerinden toplanmıştır. Çalışmanın evreni Göbeklitepe Ören Yeri'ni ziyaret eden tüm ziyaretçilerden, örnekleme ise bu tarih aralığında arasında Tripadvisor.com web sitesine Göbeklitepe Ören Yeri hakkında yorum paylaşan 765 kişiden meydana gelmektedir. Bu çalışmada Tripadvisor.com web sitesindeki yorumların tercih edilmesinin temel sebebi, Tripadvisor'un turistlerin turistik bölgeler hakkındaki fikirlerini herhangi bir baskı altına girmeden (isim ve soyisim gibi kişisel bilgilerini paylaşma zorunluluğu olmadan) kolaylıkla yorum olarak yazmalarına elverişli bir platform olmasıdır.

Çalışmada toplanan verinin analizi için nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. Nitel araştırmalar, katılımcıların herhangi bir konuya ilişkin bakış açılarını tespit etmek için gerçekleştirilen çalışmalardır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). İçerik analizi kayıtların, fikirlerin veya yayınların algılanabilmesi ve birbirleriyle karşılaştırılabilmesine yarayan bir tekniktir. Bu teknikteki amaç dokümanda yer alan mesajların ve yorumların sistemli olarak tanımlanmasıdır (Arıkan, 2013: 21).

Bu doğrultuda içerik analizi, araştırmacıların edindiği veriye vakıf olmasını kolaylaştırarak, toplanan verinin araştırmanın diğer aşamaları için kullanımını da kolaylaştırabilmektedir (Coşkun, Altunışık, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2015).

Bu çalışmada Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliği Aaker'ın (1997) marka kişiliği ölçeği dikkate alınarak temalar ve alt temalar belirlenmiş, ölçekteki ifadeleri temsil eden sözcük ve sözcük grupları daha önceden belirlenmiş kavramlara göre düzenlenen kodlama yöntemine göre kodlanmıştır. Strauss ve Corbin'e (1990) göre, önceden belirlenmiş olan kavramlara göre gerçekleştirilen kodlama yöntemi, verileri kodlama biçimleri arasında yer almaktadır.

Göbeklitepe Ören Yeri'ni daha önce ziyaret etmiş olan ziyaretçilerin, 10.04.2013 ile 30.12.2021 tarihleri arasında Göbeklitepe'ye ilişkin Tripadvisor.com web sitesinde yazmış oldukları 765 yorum analiz edilmiştir. Daha önce Atay ve diğerlerinin (2018) Uludağ'ın destinasyon kişiliğini belirledikleri çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da Aaker'ın marka kişiliği ölçeği kullanılmıştır. Tripadvisor.com web sitesinde yazılan yorumlar bu ölçekteki 42 ifadeye göre değerlendirilmiştir. İncelenen yorumlarda ölçekteki ifadeleri yansıttığı tespit edilen kelimelere ya da kelime gruplarına birer puan verilmiştir. Tüm yorumlar incelendikten sonra ifadeler için verilen puanlar toplanıp bir tablo ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra 42 ifadeye verilen puanların aritmetik ortalaması hesaplanmış ve ortalama 22,64 olarak bulunmuştur. Tabloda 22 puan ve altındaki ifadeler genel ortalamanın altında kaldığı için, Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliğini yansıtmadığı varsayılarak tablodan çıkarılmıştır. Açığa çıkan tabloda 23 puan ve üzeri değer alan ifadeler alanyazındaki çalışmalar (Aaker, 1997; Chen ve Phou, 2013; Pong ve Noor, 2015; Atay ve Dülgaroğlu, 2017; Türkmen ve Köroğlu, 2017; Dülgaroğlu, 2021) referans alınarak boyutlara ayrılmış ve böylece Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliği boyutları belirlenmiştir.

Araştırmada iç geçerlilik ve dış geçerlilik uzman görüşünden yararlanılarak sağlanmıştır. İç güvenilirlik ve dış güvenilirlik ise, veriler yeniden analiz edildikten sonra aynı sonuçlar elde edilerek gerçekleştirilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Aaker'ın marka kişiliği ölçeğindeki 42 ifade ve Göbeklitepe Ören Yeri için gerçekleştirilen puanlama Tablo 1'de görülmektedir. Göbeklitepe Ören Yeri'ni ziyaret etmiş olan ziyaretçilerin destinasyona ilişkin Tripadvisor.com sitesinde yazmış oldukları yorumların içeriklerinin aldıkları puanlar incelendiğinde, en çok puanı “büyüleyici” ve “benzersiz” ifadeleri almıştır. Bu ifadeleri “teknik”, “özgün”, “heyecan verici”, “canlı”, “üst sınıf”, “üretken”, “sert”, “gezgin” ve “başarılı” ifadeleri izlemiştir. En az puanı ise “neşeli”, “gürültücü”, “erkeksi”, “batılı”, “sevimli” ve “kadınsı” ifadeleri almıştır.

Tablo 1. Ölçekteki İfadeler ve Göbeklitepe Ören Yeri'ne İlişkin Kişilik İfade Puanları

İfade	Aklı başında	Aile yönlü	Mütevazı	Dürüst	Samimi	Ciddi	Toplam
Puan	14	15	9	8	12	20	
İfade	Sağlıklı	Özgün	Neşeli	Duygusal	Arkadaş canlısı	Atılgan	+
Puan	11	64	2	8	10	7	
İfade	Modern	Heyecan verici	Canlı	Soğukkanlı	Genç	Üretken	+
Puan	9	56	48	10	4	36	
İfade	Benzersiz	Güncel	Bağımsız	Çağdaş	Güvenilir	Çalışkan	+
Puan	76	10	10	14	11	12	
İfade	Güçlü	Zeki	Teknik	Kurumsal	Başarılı	Lider	+
Puan							

Puan	32	42	68	16	34	8	
İfade	<i>Özgüvenli</i>	<i>Üst sınıf</i>	<i>Büyüleyici</i>	<i>Çekici</i>	<i>Sevimli</i>	<i>Kadınsı</i>	+
Puan	16	38	92	30	5	6	
İfade	<i>Sakin</i>	<i>Gezgin</i>	<i>Erkeksi</i>	<i>Batılı</i>	<i>Gürültücü</i>	<i>Sert</i>	+
Puan	8	34	4	4	2	36	
Toplam	İfade sayısı: 42						951
	$\bar{x}: 951/42 = 22,64$						

Çalışmada ifadelere yüklenen puanların aritmetik ortalaması tüm ifadelerin toplam puanı (951), ölçekteki ifade sayısına (42) bölünerek elde edilmiştir. Bulunan değer 22,64'tür. Elde edilen aritmetik ortalama puanının üstünde değer alan ifadeler dikkate alınarak Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliğini niteleyen boyutlar ve ifadeler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Göbeklitepe Ören Yeri'nin Marka Kişiliği Boyutları ve İfadeleri

	<i>Özgün</i>	<i>Heyecan verici</i>	<i>Canlı</i>	<i>Üretken</i>	<i>Benzersiz</i>	Toplam	$\bar{x}$
Özgünlük- Heyecan	64	56	48	36	76	280	56
Yetkinlik	<i>Güçlü</i>	<i>Teknik</i>	<i>Başarılı</i>			134	44,6
	32	68	34				
Seçkinlik- Sağlamlık	<i>Üst sınıf</i>	<i>Büyüleyici</i>	<i>Çekici</i>	<i>Gezgin</i>	<i>Sert</i>	230	46
	38	92	30	34	36		

Bu çalışmada, Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliğinin üç boyuttan ve on üç ifadeden meydana geldiği tespit edilmiştir. Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliğini niteleyen boyutlar arasından en yüksek ortalamaya sahip olan boyut, beş ifadeden oluşan "özgünlük-heyecan" boyutu olmuştur. Ören yerini niteleyen boyutlar arasından en düşük ortalamaya sahip olan boyut ise üç ifadeden oluşan "yetkinlik" boyutu olarak açığa çıkmıştır.

Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliği belirlenirken açığa çıkan boyutlar, ölçekte yer alan ifadeler dikkate alınıp, daha önce gerçekleştirilen çalışmalar referans alınarak adlandırılmıştır. Heyecan verici, canlı, üretken ve benzersiz ifadeleri Aaker'in (1997) ölçeğinde "heyecan" boyutu altında yer almıştır. Çalışmada elde edilen ilk boyutta, bahsi geçen ifadelere ek olarak özgün ifadesi de yer aldığı için bu boyut "özgünlük-heyecan" olarak adlandırılmıştır. Chen ve Phou'nun (2013) Kamboçya'da yer alan Angkor Tapınağı'nın marka kişiliğini belirlemek için gerçekleştirdiği çalışmasında açığa çıkan kişilik ifadeleri, tıpkı bu çalışmadaki gibi "heyecan" boyutu altında yer almıştır. Bu ifadelere ek olarak özgün ifadesinin de aynı boyut altında yer alması Göbeklitepe Ören Yeri'nin yeryüzünde herhangi bir benzerinin olmamasına bağlanabilir.

Çalışmada ortaya çıkan ikinci boyutta yer alan güçlü, teknik ve başarılı ifadeleri Aaker'in (1997) ölçeğinde de "yetkinlik" boyutu altında yer bulmuştur. Bu kişilik ifadelerinin tamamı, Pong ve Noor'un (2015), Dünya Mirası Sit Alanı olan Lenggong Vadisi'nin marka kişiliğini ölçmek için gerçekleştirdikleri çalışmalarında da "yetkinlik" boyutu altında yer almıştır. Bundan hareketle Göbeklitepe Ören Yeri'nin ikinci boyutu "yetkinlik" olarak adlandırılmıştır. Lenggong Vadisi'nin ve Göbeklitepe Ören Yeri'nin her ikisinin de marka kişiliklerinin "yetkinlik" boyutuyla ön plana çıkması, iki destinasyonun da önemli arkeolojik alanlar olmalarına bağlanabilir. Her iki destinasyonun da bu özellikleriyle kendilerine has turistik ürünlere sahip olmaları, onlara ayırt edici nitelik kazandırmaktadır.

Üst sınıf, büyüleyici, çekici, gezgin ve sert ifadeleri Aaker'in (1997) ölçeğinde de "seçkinlik" ve "sağlamlık" boyutları altında yer almıştır. Bu çalışmada açığa çıkan "seçkinlik-sağlamlık" boyutunda yer alan ifadelerin bir kısmı, Türkmen ve Köroğlu'nun (2017) bir destinasyon olarak Türkiye'nin marka kişiliğini ölçmek için gerçekleştirdikleri çalışmalarında "sağlamlık" boyutu altında yer almıştır. Göbeklitepe Ören Yeri'nin de Türkiye'nin bir destinasyonu olduğu dikkate alındığında ortaya çıkan bu kesişme normal karşılanabilir. Buna ek olarak Göbeklitepe Ören Yeri'nin tarihin sıfır noktasından günümüze kadar dayanmış olması, kişiliğinde sağlamlığının da ön plana çıkmasını açıklayabilmektedir. Bu çalışmada açığa çıkan üçüncü boyutta yer alan diğer kişilik ifadeleri de Chen ve Phou'nun (2013) çalışmalarında belirledikleri Angkor Tapınağı marka kişiliğini oluşturan "seçkinlik" boyutu altında yer almıştır. Angkor Tapınağı'nın ve Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliklerinde meydana gelen bu kesişme, iki destinasyonun da tarihe ışık saçan önemli tapınaklar olmalarına bağlanabilir. Sonuç olarak, çalışmada açığa çıkan bu boyut da "seçkinlik-sağlamlık" olarak adlandırılmıştır.

Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliğinin tespit edilmesi aşamasında, ölçekte yer alan ifadelerin Tablo 2'de paylaşılan sayısal değerlerinin açığa çıkarılmasında kodlama tekniği kullanılmıştır. Kişilik ifadelerinin Tablo 2'deki sayısal değerleri almasında Tablo 3'deki sözcüklerden ve sözcük gruplarından faydalanılmıştır. İncelenen yorumlarda Tablo 3'de yer alan her sözcük veya sözcük grubu için aynı satırda yer alan kişilik ifadesini yansıttığı varsayıldığından ayrı ayrı "1" sayısal değeri verilerek Göbeklitepe Ören Yeri'nin kişilik boyutlarını ve ifadelerini gösteren Tablo 2'deki sayısal değerler elde edilmiştir.

Tablo 3. Göbeklitepe Ören Yeri'nin Kişilik İfadelerinde Sayısal Değer Gören Sözcük ve Sözcük Grupları

Boyutlar	İfadeler	Sözcük ve Sözcük Grupları
Özgünlük- Heyecan	<i>Özgün</i>	Mezopotamya, ibadet, inanç sistemi, tarihin sıfır noktası, gidilip görülmesi gereken bir yer, görülmesi gereken yer, tarihi mekân, harika bir tarih kokan yer, ilk toplulukların temellerinin atıldığı otantik yer, çok mistik bir yer, dünyanın tarihine ışık tutacak bir yer, dünyadaki ilk inanç tapınağı, buram buram tarih kokuyor, o tepelerde tarih yatıyor, ender.
	<i>Heyecan verici</i>	Zaman yolculuğu, insan hayranlıkla detayları izliyor, gerçek olamayacak kadar büyüleyici, tüyleri diken diken ediyor, etkileyici tarihi, insanın ağzı açık kalıyor, müthiş heyecan veriyor, heyecan verici, inanılmaz, nefes kesici.
	<i>Canlı</i>	Tarihi yaşatıyor, durun, bakın, yürüyün, tarihi dinleyin, sosyal varlık, kazılar devam ediyor, henüz çok küçük bir kısmı açığa çıkarılmış, dilek ağacı, ritüel, tarihi, tarih kokan.
	<i>Üretken</i>	Taşlar planlı bir şekilde oturtulmuş, anıtlar üzerine çizilmiş hayvan figürleri, estetik, sanatsal, heykel, çevre düzenlemesi.
	<i>Benzersiz</i>	İlginç, mühendislik harikası, olağanüstü, otantik, tarih kokan taşları, tarihin sıfır noktası, insan hayranlıkla detayları izliyor, etkileyici kireç taşları sütunları, ilk tapınak, ilk inanç merkezi, ilk tarımın yapıldığı yer, ilk ekmeğin yapıldığı yer, ilk heykeltıraşlık örneği, dünyanın sıfır noktası, buğdayın ilk, ender.
Yetkinlik	<i>Güçlü</i>	İnanç sistemi merkezi, bakıp kalıyorsunuz, gurur verici, korkutucu, manzara, muhteşem bir kazı yeri, 12 bin yıllık tarihi.
	<i>Teknik</i>	Kulaklık, taşları planlı dikmişler, dikilitaşlar planla dizilmiş, yolu düzgün, animasyonu profesyonelce hazırlanmış, sütunlara işlenmiş hayvan sembolleri, taşlardaki hayvan figürleri, estetik yontmalar, kabartma yöntemi ile çizdiği hayvan figürleri, inşaat, dikilitaş, çakmak taşları, tadilat, tabela.
	<i>Başarılı</i>	Başarılı gezi, çığır aşmışız, mutlaka görülmesi gereken yer, çok güzel, müthiş bir yer, ziyaretçisi bol, temiz, düzenli, güzel, görsel şov çok güzeldi, her yer pırl pırl, temiz, çok güzel dizayn edilmiş, 3d ile harika bir iş başarmışlar, asaleti yeter, düzenli, kutsal alan.

Seçkinlik-Sağlamlık	<i>Üst sınıf</i>	Kültür hazinesi, giriş çok pahalı, mutlaka görülmeli, gizemli, ziyaretçisi bol, değerli, bereketli Mezopotamya.
	<i>Büyüleyici</i>	Büyüleyici bir yapı, etkileyici, atmosferi iyi, büyüleyici, mühendislik harikası, insanın ruhuna dokunan bir mekân, büyüleyici, muhteşem, insan hayret ediyor, gizemiyle tüyleri diken diken eden bir yer, çok başka bir aurası var, enerjisi olan bir yer, büyümlü bir ortam, hissetmek çok etkileyiciydi.
	<i>Çekici</i>	Manzara harika, tarihi depo, gerçekten görülmesi gereken bir yer, benzersiz.
	<i>Gezgin</i>	Ziyaretçisi bol, mutlaka gidin, ziyaret edin, ring araçları, dolmuş, servis, gidilmeli.
	<i>Sert</i>	Pahalı, sıkı giyinin, hep rüzgârlı, biletleri çok pahalı, pahalı her şey, akbabalara dikkat edelim, sıcakta hiç tavsiye etmem, sıcak fena, otopark uzak, çok sıcak, bunaltıcı.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliğinin üç boyuttan meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu boyutlar; “özgünlük-heyecan”, “yetkinlik” ve “seçkinlik-sağlamlık” boyutlarıdır. Söz konusu boyutlar arasından “özgünlük-heyecan” boyutu kapsamında en yüksek puanı “benzersiz” ifadesi almıştır. Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliğini oluşturan boyutlardan “yetkinlik” boyutu içinde en yüksek puanı alan ifade “teknik” ifadesi almıştır. “Seçkinlik-sağlamlık” boyutunda ise en yüksek puanı “büyüleyici” ifadesi almıştır. Sonuç olarak Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliğinin boyutlarını en iyi açıklayan ifadelerin sırasıyla “benzersiz”, “teknik” ve “büyüleyici” ifadeleri olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliğini oluşturan boyutlar arasından en yüksek ortalamaya sahip olan boyutun “özgünlük-heyecan” boyutu olduğu tespit saptanmıştır. Dolayısıyla, Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliğini en iyi açıklayan boyutun “özgünlük-heyecan” boyutu olduğu anlaşılmıştır. Böylece TripAdvisor'da Göbeklitepe Ören Yeri'ne ilişkin ziyaretçileri tarafından yazılan yorumlar vasıtasıyla ziyaretçilerin Göbeklitepe Ören Yeri'ni özgün ve heyecan verici bir destinasyon olarak algıladıkları ortaya çıkarılmıştır. Göbeklitepe Ören Yeri'nin özgün ve heyecan verici kişilik boyutuyla ön plana çıkması, “tarihin sıfır noktası” olarak nitelenen tek destinasyon olmasına, yapılan kazılar neticesinde ortaya çıkarılmasından sonra insanların tarihe bakış açılarının değişmesine ve tarihi alanda hizmete sunulan ürpertici sinevizyon gösterisinin ziyaretçileri etki altına almasına bağlanabilir.

Öte yandan Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliği boyutlarından en düşük aritmetik ortalamaya sahip olan boyutun “yetkinlik” boyutu olduğu görülmüştür. Böylece Tripadvisor üzerinden Göbeklitepe Ören Yeri'ne ilişkin yorum yazan ziyaretçilerin, “yetkinlik” boyutunu ören yerinin marka kişiliğini en düşük düzeyde açıklayan boyut olarak algıladıkları söylenebilir. Bu durum, Göbeklitepe Ören Yeri'nde kazı çalışmalarının hala devam etmesine bağlanabilir. Kazılar sonucunda yeni bulgular açığa çıkması durumunda Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliğini oluşturan boyutlardan biri olan bu boyutun ağırlığında da değişim yaşanabilir.

Türkiye'nin önemli turizm çekim merkezlerinden biri olan Göbeklitepe Ören Yeri'nin marka kişiliğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada elde edilen sonuçlarla birlikte; Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, yerel yönetimlere, sivil toplum kuruluşlarına ve diğer turizm paydaşlarına birtakım öneriler sunulabilir. Bu öneriler şu şekildedir:

- 2018 Yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne giren ve tarihin sıfır noktası olarak nitelenen Göbeklitepe Ören Yeri'nin yapılan kazılar neticesinde dünyanın en eski inanç merkezi olduğu kanıtlanmıştı. Bundan hareketle, özellikle Türkiye'nin tanıtımının yapıldığı çalışmalarda Göbeklitepe Ören Yeri daha fazla vurgulanarak, kültür turizmi etkinliklerine katılmayı tercih eden turistler Türkiye'ye çekilebilir. Böylece turizm faaliyetleri yılın geneline yayılabilir.
- Göbeklitepe Ören Yeri'ne ilişkin tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinde bu çalışmayla birlikte marka kişiliğini yansıtan boyutlar kullanılıp destinasyon somutlaştırılarak bu faaliyetlerin etki düzeyleri artırılabilir. Örneğin, “tarihin sıfır noktası olduğu kanıtlanan, kendine has özellikler

- barındıran ve 12 bin yıllık geçmişine rağmen sapasağlam kalan Göbeklitepe” gibi sloganlardan yararlanılarak destinasyonun tanıtım ve pazarlama faaliyetleri daha etkili bir hale getirilebilir.
- Göbeklitepe yakınlarında yatırım yapmayı planlanan girişimciler turizm tesislerini Göbeklitepe Ören Yeri’nin marka kişiliğinde ön plana çıkan özgünlük-heyecan boyutundan yola çıkılarak “Özgün Göbeklitepe” olarak adlandırabilirler. Buna ek olarak bölgede heyecanı ön plana çıkaran ekstrem spor organizasyonları (off-road arazi yarışları, motokros yarışları vs.) yapılabilir.
  - Türkiye’nin önemli bir kültürel miras değeri olan Göbeklitepe Ören Yeri’nin tarihi dokusunun ve kendine has özelliklerinin bozulmaması adına sivil toplum kuruluşlarının da bölgede daha aktif rol almaları gerekmektedir.

Kaynakça

- Aaker, D. (1996). *Building strong brands*. New York: The Free Press.
- Aaker, J. L. (1997). Dimensions of brand personality. *Journal of Marketing Research*, 34, 347-356.
- Arıkan, R. (2013). *Araştırma yöntem ve teknikleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Atay, L., ve Dülğaroğlu, O. (2017). Markalaşma açısından Cunda Adası’nın destinasyon kişiliğinin tespitine yönelik bir çalışma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(38), 383-396.
- Atay, L., Dülğaroğlu, O., ve Gökdemir, S. (2018). Bir kış turizmi merkezi olan Uludağ’ın destinasyon kişiliğini tespit etmeye yönelik bir çalışma. Uluslararası Sivas Turizm Kongresi/Sempozyum’da Sunulmuş Bildiri. Sivas, 23-25 Şubat 2018, 61-69.
- Baldacchini, G. (2013). Religions, christianity and shroud. *Collegamento pro Sindone*. February, 1-28.
- Boniface, P., & Fowler, P.J. (1993). *Heritage and tourism in ‘the global village’*. London: Routledge.
- Caprara, G. V., Barbaranelli, C., & Guido, G. (2001). Brand personality: how to make the metaphor fit? *Journal of Economic Psychology*, 22(3), 377-395.
- Chen, C.F., & Phou, S. (2013). A closer look at destination: Image, personality, relationship and loyalty. *Tourism Management*, 36, 269-278.
- Chernatony, L. D. (1998). Defining brand: Beyond the Literature with Experts Interpretations, *Journal of Marketing Management*, 14(5), 417-443.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Spss uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Curry, A. (2008). Göbekli Tepe: The World’s First Temple?. *Smithsonian Magazine*, 3, 1-4.
- Dall’ Olmo Riley, F., & de Chernatony, L. (2000). The service brand as relationships builder. *British Journal of Management*, 11(2), 137-150.
- Dülğaroğlu, O. (2021). Turizmde rekreasyon etkinlikleri kapsamındaki Uluslararası Troia Festivali’nin marka kişiliği: Sosyal medya destekli bir çalışma. *Journal of Global Tourism and Technology Research*, 2(2), 131-139.
- Eisend, M., & Stokburger-Sauer, N. E. (2013). Brand personality: A meta-analytic review of antecedents and consequences. *Marketing Letters*, 24(3), 205-216.
- Epley, N., Waytz, A., & Cacioppo, J. T. (2007). On seeing human: a three-factor theory of anthropomorphism. *Psychological Review*, 114(4), 864-886.
- Fleck, N., Michel, G., & Zeitoun, V. (2014). Brand personification through the use of spokespeople: an exploratory study of ordinary employees, ceos, and celebrities featured in advertising. *Psychology & Marketing*, 31(1), 84-92.

- Harkin, M. (1995). Modernist anthropology and tourism of the authentic. *Annals of tourism research*, 22(3), 650-670.
- Keller, K. L. (1993). Conceptualizing, measuring and managing consumer-based brand equity. *Journal of Marketing*, 57(1), 1-22.
- Kurtar, C., ve Somuncu, M. (2013). Kentsel kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği: Ankara Hamamönü örneği. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 35-47.
- Külcü, Ö. T. (2015). Kültürel Miras Kavramının Eğitim Açısından Önemi. *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 27-32.
- Lee, S., & Bai, B. (2016). Influence of popular culture on special interest tourists' destination image. *Tourism Management*, 52, 161-169.
- Mann, C. C. (2011). The birth of religion. (Erişim: 07.01.2022), <http://ngm.nationalgeographic.com/print/2011/06/gobekli-tepe/mann-text>
- Murphy, J. (1990). Assessing the value of brands, *Long Range Planning*, 23(3), 23-29.
- Özdöl, S. (2011). Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu'da Din ve Sosyal Yapı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI(1), 173-199.
- Park, H. (2010). Heritage tourism: emotinional journeys into nationhood. *Annals of Tourism Research*, 37(1), 116-135.
- Pearson, M.P. (2013) Researching stonehenge: Theories past and present. *Archaeology International*, 16(2012-2013), 72-83.
- Pong, K. S., & Noor, S. M. (2015). The influence of destination personality on brand image evaluation among archaeological tourists. *Malaysian Journal of Communication*, 31(1), 133-152.
- Schmidt, K. (2010). Göbekli Tepe—the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs. *Documenta Prehistorica*, 37, 239-256.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedurs and tecniques*. Newbury Park: Sage Publishing.
- Sweeney, J. C., & Brandon, C. (2006). Brand personality: exploring the potential to move from factor analytical to circumplex models. *Psychology and Marketing*, 23(8), 639-663.
- Sung, Y., & Tinkham, S. F. (2005). Brand personality structures in the United States and Korea: common and culture-specific factors. *Journal of Consumer Psychology*, 15(4), 334-350.
- Türker, A., ve Çelik, İ. (2012). Somut olmayan kültürel miras unsurlarının turistik ürün olarak geliştirilmesine yönelik alternatif öneriler. *YeniFikir Dergisi*, 9, 86-98.
- Türkmen, S., ve Köroğlu, A. (2017). Destinasyon kişiliği araştırması: Türkiye- Yunanistan örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(37), 397-430.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Introduction and purpose of the study

With the increasing popularity of alternative tourism activities at the beginning of the 21st century, the importance of issues such as cultural heritage and sustainable development has increased (Kurtar and Somuncu, 2013). Buildings, historical artifacts and works inherited from the past are the focal point of cultural heritage (Lee and Bai, 2016). In this context, it is necessary to protect the cultural heritage values transferred to the present day. Therefore, it is an important issue to bring these works to the fore and contribute to the country's tourism. By revealing the brand personality of such touristic products with branding potential, it is possible to contribute to the image of the countries and their destinations.

Brand personality, which is the subject of many studies, is an important concept used in the marketing process of products (Caprara, Barbaranelli, & Guido, 2001; Sung & Tinkham, 2005). With a popularized brand personality perception, brands could be positively evaluated by customers and differentiate from their competitors (Eisend & Stokburger-Sauer, 2013). This research covers the views of visitors about Göbeklitepe Ruins, which is an important cultural heritage value of Turkey. The main purpose of the research is to reveal the brand personality of Göbeklitepe, which is described as the oldest city in human history and the place where history began.

Conceptual framework

Brand is expressed as a term, name, word, design, symbol, sign, color string that helps to mark products and differentiate them from their competitors (Murphy, 1990; Chernatony, 1998). Brand is defined as an important factor for businesses to gain competitive advantage over their competitors (Aaker, 1996). Brand personality is the attribution of human character traits to any brand (Keller, 1993; Aaker, 1997).

Cultural assets are movable or immovable works that have scientific and cultural value that a society has (Türker and Çelik, 2012). It can be said that products produced by different societies against some difficulties encountered in natural life are among these works. Cultural heritage refers to the remnants of some experiences such as culture, language, concrete artifacts that have survived through previous generations (Külcü, 2015). Cultural heritage includes the material and spiritual cultural values of any society from the past to the today (Park, 2010).

Turkey has rich resources within the scope of heritage tourism. Many cultural assets such as ancient cities, palaces, inns, and ruins are the elements that attract tourists within the scope of tourism (Türker and Çelik, 2012). Topkapi Palace, Ephesus Antique City, Aspendos Antique Theatre, Cappadocia and in addition many cultural heritage values are considered as touristic products today. Göbeklitepe Ruins are also included in these touristic products.

In this study, it is aimed to determine the brand personality of Göbeklitepe Ruins, which is one of the important cultural heritage values of Turkey. In the literature, not many studies have been found to determine the brand personality of any historical site in Turkey. This study is also important in terms of filling this gap in the literature.

Methodology

In the research, the data has been collected between 10.04.2013 and 30.12.2021 on the Tripadvisor.com website. The universe of the study consists of all visitors who visited Göbeklitepe Ruins, and the sample consists of 765 people who shared comments about Göbeklitepe Ruins on the Tripadvisor.com website between this date.

Content analysis method, one of the qualitative research methods, has been used for the analysis of the collected data in the study. The brand personality of Göbeklitepe Ruins themes and sub-themes have been determined by considering Aaker's (1997) brand personality scale, and the words and word groups representing the expressions in the scale have been coded according to the coding method that organized according to the previously determined concepts. According to Strauss and Corbin (1990), the coding method, which is carried out according to predetermined concepts, is among the data coding styles.

In the study, 765 comments written by visitors on the Tripadvisor.com website about Göbeklitepe between 10.04.2013 and 30.12.2021 have been analyzed. Reviews on the Tripadvisor.com website have been evaluated based on 42 statements on this scale. Each words or word groups that have evaluated to reflect the expressions in the scale have been given one point. After examining all the comments, the scores for the expressions have been summed up and a table has been created. Then the arithmetic mean of the scores has been calculated. As a result of the calculation, the value of "22.64" has been found. Expressions scored 22 points or less in the table have been excluded because they have below the general average. Because it is assumed that the expressions below the

average do not reflect the brand personality of Göbeklitepe Ruins. Expressions that score 23 points or more in the table are divided into dimensions with reference to the studies in the literature. Thus, the brand personality dimensions of Göbeklitepe Ruins have been determined.

Internal validity and external validity of the study have been provided by using expert opinion. As for internal reliability and external reliability have been performed by obtaining the same results after the collected data have reanalyzed.

Findings and discussion

Table 1 shows the scoring obtained for the 42 expressions in Aaker's brand personality scale for describing Göbeklitepe Ruins. Considering the scores obtained from visitors' comments on the destination on the Tripadvisor.com site, the expressions "fascinating" and "unique" received the most points.

In this study, it has been determined that the brand personality of Göbeklitepe Ruins consists of three dimensions and thirteen expressions. Among the dimensions that characterize the brand personality of Göbeklitepe Ruins, the dimension with the highest average was the "authenticity-excitement" dimension consisting of five expressions.

While determining the brand personality of Göbeklitepe Ruins, the dimensions revealed have been named with reference to previous studies. Exciting, lively, productive and unique expressions have included under the "excitement" dimension in Aaker's (1997) scale. In the first dimension obtained in the study, this dimension has been named "authenticity-excitement". Since it also included the "original" expression in addition to the expressions in the excitement dimension.

Strong, technical and successful expressions in the second dimension that emerged in the study have been also included in the "competence" dimension in Aaker's (1997) scale. All of these personality expressions have also included under the "competence" dimension in Pong and Noor's (2015) study to measure the brand personality of the Lenggong Valley. Based on this, the second dimension of Göbeklitepe Ruins have been named as "competence". The fact that Lenggong Valley and Göbeklitepe Ruins both standing out with the "competence" dimension of their brand personalities could be attributed to the fact that both destinations are important archaeological sites.

Expressions of upper class, charming, attractive, wandering and harsh have also included in Aaker's (1997) scale under the dimensions of "exclusivity" and "solidity". Other personality expressions in the third dimension revealed in this study have also included under the dimension of "exclusivity", which constitutes the Angkor Temple brand personality (Chen & Phou, 2013). This intersection about the brand personalities of Angkor Temple and Göbeklitepe Ruins could be attributed to the fact that both destinations are important temples that shed light on history. As a result, this dimension revealed in the study has been named as "exclusivity-solidity".

Results and recommendations

In this study, it has been determined that the brand personality of Göbeklitepe Ruins consists of three dimensions. These dimensions are; "originality-excitement", "competence" and "exclusivity-solidity". Among these dimensions, the expression "unique" has received the highest score within the scope of "originality-excitement". The expression that received the highest score in the "competence" dimension has been "technical". In the "exclusivity-solidity" dimension, "fascinating" has got the highest score. As a result, the expressions that the best explaining the dimensions of the brand personality of Göbeklitepe Ruins have been determined as "unique", "technical" and "fascinating", respectively. In conclusion, some recommendations have been offered to the Ministry of Culture and Tourism, local governments, non-governmental organizations and other tourism stakeholders.

Araştırma Makalesi • Research Article

**Reflecting the Concept of Family in Turkish and American Societies through Proverbs:
The Masnavi and Poor Richard's Almanack**

***Türk ve Amerikan Toplumlarında Aile Kavramının Atasözleri ile Yansıtılması: Mesnevî ve
Poor Richard's Almanack***

Ercan Kaçmaz*, Tuba Baykara**

Abstract: In this study the proverbs on the concept of family in the works of Mawlana and Benjamin Franklin, important personalities of their time, are analyzed. Mawlana's *The Masnavi* and Franklin's *Poor Richard's Almanack* are the main texts used in this study. Proverbs, which are seen as inseparable parts of culture, are widely used in both works. With this article, it is planned to shed light on the concept of family with a comparative study through proverbs. While the proverbs about the concept of family are discussed, the words related to the family such as husband-wife, woman-man, mother-father, children, marriage, and love are examined in detail. The positive and negative aspects of the proverbs used when dealing with the characteristics, duties and responsibilities of the two historic figures are compared. Subsequently, while examining the relations of women, men, and family, light is shed on the important points in the views of both communities on these relations. This study, which deals with proverbs and cultural differences, is expected to contribute to studies on Turkish and American culture.

Keywords: Mawlana, Benjamin Franklin, Proverbs, Family

Öz: Çalışmamızda yaşadığı dönemlerin önemli şahsiyetleri olan Mevlâna ve Benjamin Franklin'in eserlerinde aile kavramı üzerine söylenmiş atasözleri ele alınmaktadır. Mevlâna'nın *Mesnevî* adlı eseri ile Franklin'in *Poor Richard's Almanack* adlı eseri bu çalışmada kullanılan temel eserlerdir. Kültürün ayrılmaz parçaları olarak görülen atasözleri her iki eserde de yoğun olarak kullanılmıştır. Bu makale ile aile kavramına atasözleri üzerinden karşılaştırmalı bir çalışma ile ışık tutulması planlanmaktadır. Aile kavramı ile ilgili atasözleri tartışılırken, daha çok karı-koca, kadın-erkek, anne-baba, çocuklar, evlilik ve sevgi gibi aileye ilişkin sözcükler detaylı olarak incelenmektedir. Bahsi geçen iki tarihi şahsiyetin özellikleri, görev ve sorumlulukları ele alınırken kullanılan atasözlerindeki olumlu ve olumsuz yönler karşılaştırılmaktadır. Akabinde kadın, erkek ve aile ilişkileri irdelenirken, her iki toplumun bu ilişkilere bakışlarındaki önemli noktalar gün yüzüne çıkartılmaktadır. Atasözleri

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
ORCID: 0000-0001-8304-6482, ercan@nevsehir.edu.tr (Sorumlu yazar)

** Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
ORCID: 0000-0002-0570-5283, tbbaykara@gmail.com

Cite as/ Atıf: Kaçmaz, E. & Baykara, T. (2022). Reflecting the Concept of Family in Turkish and American Societies through Proverbs: The Masnavi and Poor Richard's Almanack. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 393-403. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.890559>

Received/Geliş: 03 March/Mart 2021

Accepted/Kabul: 25 February/Şubat 2022

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

ve kültür farklılığını konu alan bu çalışmanın Türk ve Amerikan kültürü ile ilgili çalışmalara katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Benjamin Franklin, Atasözleri, Aile

Introduction

Proverbs are very valuable resources that provide us with information about many fields such as sociology, psychology, history, philosophy, folklore, and social sciences, as well as the values, behaviors and thought patterns of the societies. Proverbs offer great information about the society to which the individuals belong and about the social, cultural, and religious life of this society. Such aspects of societies like management, education, marriage, divorce, democracy, and peace are also represented through proverbs (Okray, 2015: 95). TDK (Turkish Language Association) defines proverb as “a word, a saying, a parable, an assertion, or an argument that was said on the basis of long trials and observations and has become popular and has an advisory quality” (<https://sozluk.gov.tr/>). For Aksoy, proverbs are “words that are valued, touching the soul and considered sacred, just like the words of God and the prophet” (2017: 15). According to Longman Dictionary of Contemporary English, a proverb is “a short well-known statement that gives advice or expresses something that is generally true” (LDOCE, 2009: 1398). The various definitions of proverb show that proverbs are patterns that play a pathfinder role in societies. Accordingly, they convey the knowledge of life by shaping it according to the conditions of the time and have a very important place in organizing human life (Erenoğlu, 2007: 1150). Its organizing role is not only related to our daily routines but also to social and moral behaviors of individuals. More specifically, how someone should behave towards their parents, how a person should behave towards their lover, their attitudes towards their children, the matters of money, love affairs, business, relationships, or friendships are all related aspects of this unity.

Each society has its own unique customs and traditions. Among them, there are significant elements such as lifestyles, etiquettes and values, which constitute cultures as a whole. In other words, culture has distinctive characteristics based on societal differences. Proverbs, as cultural components, “are created by all nations with their own experiences and wisdom expresses the integrity of language, world argument, and lifestyle, as well as guiding information about the cultural past of that nation” (Aksan, 2003: 38). Proverbs, hence, are outputs of shared cultural accumulations and perpetual documents that form the cultural structure of a nation. These invaluable documents enriched by proverbs play a vital role for community life. On the other hand, language is among the most outstanding constituents of a society as well as being the most significant part of cultures. Cultural transmission is inherently actualized by language and proverbs, in this regard, acts like the symbols of culture and history.

Proverbs are generally considered to reflect general truths to guide human-beings. Mawlana expresses such truths as, “everything in the realm attracts something...blasphemy, the unbeliever, righteousness, the person that takes you on the right path” (Mevlâna, 1991, Vol. IV: 133), while Franklin in *Poor Richard's Almanack* voices generalizations as, “the honest man takes pains, and then enjoys pleasures; the knave takes pleasure, and then suffers pains” (Franklin, 1914: 48). Both figures contribute to leading roles of proverbs as Manser remarks “[a] proverb is a saying, usually short that expresses a general truth about life. Proverbs give advice, make an observation, or present a teaching in a succinct and memorable way... We use proverbs or allude to them quite often in everyday speech” (2007: ix). Proverbs are commonly laconic phrases rather than long sentences or complicated explanations, which give direct and catchy messages. For Mieder (2005: 1), proverbs function “as one of the smallest ubiquitous folklore genres” although they are quite short, briefly summarize the event and give the message to the other correspondent, without leaving the need for a long explanation. Kerschen also touches on that aspect of proverbs by explaining them as, “Proverbs provide, then, an ease of communication. They are handed down as useful ‘saws’, tried and, people are told, true

expressions that can handle any situation. Such verbal tools have long been popular and continue to be so” (2012: 5).

Some people are beyond their time as important figures or characters. Since their position in their society is everlasting, space and time lose their significance for them. These figures, living in different periods on earth, can sometimes share the same information despite their differences and enlighten people with the sparkle of their thoughts. This work is the result of such an encounter. It focuses on the comparison of two masterpieces containing hundreds of proverbs about the period and society in which they lived. *The Masnavi* by Mawlana and *Poor Richard's Almanack* by Benjamin Franklin are crucial works that shed light on their people. Both authors primarily use proverbs to deploy their tenets.

The proverbs in *The Masnavi* are sometimes explained, sometimes supplemented with other examples, and sometimes detailed by quotations from religious sources such as the Quran and hadith. But on the other hand, Franklin sets a simpler style and glazes proverbs respectively. He does not go through too much explanation as “[t]he [basic] principle most often employed in Franklin's proverbs is balance: balance, through either parallelism or inversion, of word, phrase, or complete expression” (Meister, 1952: 158). While Franklin plays with words, adds new meanings, changes them, yet achieves harmony, Mawlana, on the other hand, concentrates on conveying the proverbial patterns through impressive stories.

In this research, a comparative study is conducted to examine how the concept of family is presented in the proverbs in *The Masnavi* and *Poor Richards Almanack*. The proverbs to be used in the study are related to familial affairs, which include the words like husband, wife, woman, man, mother, father, children, marriage, and love. While making the comparison, the connection of common proverbs in both societies will be examined. During this examination, the authors’ negative thoughts and sayings on social issues are not included in the study because the focus will be on how positive values are reflected.

Mawlana and *The Masnavi*

In the thirteenth century, political and social turmoil along with spiritual one prevailed in Anatolia and the people deeply felt this political chaos. Misinterpretations of Islam among the people were common. Accordingly, the atmosphere of oppression and despair surrounded the Anatolian people. They were so poor, depressed, tired, and exhausted that they did not know how to cope with such toils. In the midst of such turmoil, they were in search of solution and Mawlana became their source of morale during those hard times. He was able to penetrate in the hearts of people of all races, religions, and understandings, and set the flag of love and friendship against the feelings of enmity that gushed from every side (Vakkasoğlu, 2005: 19).

Mawlana was born in 1207 in Balkh, which is located in what is today Afghanistan. Although his real name is Celaleddin Muhammed, he is called Mawlana, which means “our master”. He is also called Rumi because he spent most of his life in Anatolia¹. Those who love him are called Mevlevi (Vakkasoğlu, 2005: 20). His father, Baha al-Din Walad, was also one of the leading professors and preachers of his time. He was a highly respected personality among the statesmen and the public. Due to his father’s decision to emigrate from Balkh because of the clash of ideas among scholars, Mawlana visited many places, but he finally settled in Konya. Mawlana, who received his first religious education from his family, had the chance of studying with the leading figures of the period. In other words, Mawlana spiritually improved himself not only through his father’s cultural and religious richness but also through the deep knowledge and profound experiences of the significant persons that he met.

---

¹ Anatolia, also known as Asia Minor, is a large peninsula which was occupied by the Byzantine Empire. Then it was conquered by Muslims, but it was still known as the area of Rum. Therefore, the word Rumi literally meant Roman.

His most prominent work, *The Masnavi* is regarded as a pathfinder for virtuous and morally justified societies. Abdurrahman-ı Cami emphasizes Mawlana's importance as "his not being a prophet but having a book".² It was completed with the help of Husam al-Din Chalabi, who penned most part of it. Thus, Mawlana writes the first 18 couplets of *The Masnavi* and gives them to Husam al-Din Chalabi and says: "If you write from now on, I will speak if God permits" (Mevlâna, 2005: 15-18). After that day, they start writing *The Masnavi*. Mawlana speaks tirelessly day and night, on the road, in the garden, on the mountains, and Husam al-Din Chalabi persistently continues to write. This work, which is penned intermittently, results in 6 volumes. Mawlana has other valuable works; however, *The Masnavi* is the most appreciated and well known one. After Mawlana migrates from this world, the day of his death is called Seb-i Arus, which means the wedding day or the union of Rumi with God. Death, like all believers, is a rebirth for him and a meeting with the Everlasting Beloved. He is an enthusiastic man of God with his poetry, art, thoughts, and ideas. His greatest guide in the way of God is love (Mevlâna, 2005: 15-18).³

The Masnavi, one of the most important and most influential literary and mystical works of the Oriental literature, consists of 6 large volumes called notebooks. In the introduction of Volume I, the book makes its own description as follows: "This is the Book of the Mathnawî, which is the roots of the roots of the roots of the (Mohammedan) Religion in respect of (its) unveiling the mysteries of attainment (to the Truth) and of certainty; and which is the greatest science of God and the clearest (religious) way of God and the most manifest evidence of God" (Nicholson, 1925: 18). Since family has a vital role both in Islam and Turkish society, *The Masnavi* also deals with such issues related to family; the importance of virginity, downsides of infidelity, how to cope with lustful desires of human beings, and equality between spouses.

Benjamin Franklin and *Poor Richards' Almanack*

"Be neither silly, nor cunning, but wise."

Benjamin Franklin

As a leading writer, publisher and an inventor, Benjamin Franklin was among the key Founding Fathers of the U.S.A (Morris, 1973). Franklin was an ambidextrous man; he was an outstanding intellectual, an accomplished politician, a diligent printer, an accomplished physicist, and a perfect diplomat. Houston draws attention to his sophistication as "To Europeans he was a dazzling scientist and brilliant statesman, he 'snatched lightning from the sky and the scepter from tyrants.' To political opponents in Pennsylvania, he was a 'demagogue' with an 'almost insatiable ambition.' To fellow revolutionary John Adams, by contrast, he was a man who 'loves his ease' and 'hates to offend' " (2008: 1). Obviously, he had enough knowledge and experience as well as authority and tenacity to both affect and lead his community. His wise sayings noticeably display his way to success in distinctive fields: "Early to bed, early to rise makes a man healthy, wealthy and wise" (Franklin, 1890: 54). As mentioned in his *Autobiography*, he had a strict and proper daily routine which emphasized hard work, intensive reading, organization, harmony, satisfying the physical needs along with spiritual tranquility (Bradley, et al., 1974: 235). Therefore, what made Benjamin Franklin a versatile figure was that he changed his habits and developed new models of thought while working on his own. He, with his great effort, created thirteen virtues⁴, which are still as clear and logical as they were some two hundred years ago.

Franklin was born into a large family, in Boston, in 1706. The youngest son and fifteenth child of a Boston tallow chandler and soap boiler, Franklin received only two years of formal education before being apprenticed to his brother, a local printer (Houston, 2008: 1). Printing seemed to be in his

² <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesnevi--mevlana>

³ Translations were made by the authors.

⁴ There are many similarities between Mawlana and Franklin, which are reflected in both their words and messages. For example, while Franklin wrote his thirteen virtues, Mawlana expressed his message with his seven virtues years ago. In other words, the similarities between these two authors do not exist only in *The Masnavi* and *Poor Richard's Almanack*, They have a lot in common in terms of dignity, fame and wisdom.

nature, as he loved reading and writing, so he was lucky enough to learn the job promptly, and became an expert printer. As Houston underlines, “Franklin’s homespun wit, practical intelligence, and commitment to thrift and industry have made him a cultural icon. To many men and women, he symbolizes the American Dream” (2008: 3).

Science was Franklin's great passion. Franklin believed that humans are naturally innocent, that all the mysteries that fascinate the religious mind can be explained to our benefit, and that properly undertaken education will change our lives and liberate us from the tyranny of the church and monarchy. Franklin suggests that one can change his/her past (Baym, et al., 1979: 212). According to Isaacson, with a sincere belief in leading a virtuous life, serving the country he loved, and hoping to achieve salvation through good works were the priorities of his morality. He associated private virtue with civic virtue, and he could muster about God’s will. In this way, earthly virtues were linked to heavenly ones as well. As he put it in the motto for the library he founded, “To pour forth benefits for the common good is divine” (Isaacson, 2003: 4).

Poor Richard's Almanack was firstly published in 1733. Franklin filled the interior of this work with aphorisms (Baym, et al., 1979: 212). Containing the wisdom of many ages and nations, these proverbs originated as a wise old man's speech to the people attending an auction. Bringing these somewhat disseminated advice to such a focus made them leave a bigger mark. In his other dignified work, *Autobiography*, Franklin is the protagonist of his plot and he explains why he started writing his *Almanack*: “In 1732 I first published my almanack, under the name of Richard Saunders; it was continued by me about twenty-five years and commonly called *Poor Richard's Almanack*. I endeavored to make it both entertaining and useful, and it accordingly came to be in such demand that I reaped considerable profit from it, vending annually near ten thousand” (Franklin, 1868: 235). He also considered “it as a proper vehicle for conveying instruction among the common people,” thus he “filled all the little spaces that occurred between the remarkable days in the calendar with proverbial sentences” (Franklin, 1868: 236).

Almanack, which is universally accepted, was copied in all newspapers in America of the time, re-printed on a large paper for stacking up in homes in England (Franklin, 1907: 93). Its significance lies not only in its enlightening aspect for the benefit of American society but also adorned and enchanting language: “Franklin was brilliant at adopting and adapting mottoes, phrases, and proverbs; *Poor Richard's Almanack* was, by his own admission, an exercise in creative recycling” (Houston, 2008: 85). When Franklin’s sophisticated character is considered, his unsatisfied sense of curiosity and his wish to improve his community are of his outstanding features which are also reflected in his proverbs analyzed in this study.

Proverbs related to family

The importance of family for societies and for the construction and prolongation of societal values have been reflected through art and literature. The masterpieces of Franklin and Mawlana are representative examples of both linguistic and social legacy. Their efforts in their works arise primarily from their social sensitivity. As proverbs are distinctive linguistic elements in conserving cultural, historical, and social values, both authors choose the same way to consider their societies. Although they use proverbs related to other aspects of societies such as trade, shopping, business, or education, family issues are chosen to be discussed in this study since family is regarded as the backbone of all social groups. Through both works, we aim to present the importance attributed to the concept of family with proverbs preferred by the authors. We, hence, emphasize the perception and interpretation of “family” despite linguistic, cultural, social, historical, and even periodic differences.

Although Benjamin Franklin is a versatile person, his diplomat side stands out. Mawlana, on the other hand, takes his place in the scene of history as a religious figure. From this point of view, it can be said that the almanacks written by a diplomat have been read by a great many of people since his work is full of succinct words. These sayings are mostly short phrases with rhymes. Franklin tries to convey the moral messages he wants to give to the American people through almanacks. On the other

hand, Mawlana explains the ways to create a more virtuous society by bringing together the succinct words he uses to educate the society and supporting them with some short stories. The concept of family was as important in the 18th century as it was in the 13th century. Despite all the years that have passed, the proverbs they used have served to increase the value of the society even though they are different in tone and style.

Therefore, both Franklin and Mawlana deal with family and family relations, and they reflect their thoughts through their works. Franklin warns his society about marriage as: “Keep your eyes wide open before marriage, half shut afterwards” (1890, 84). This proverb shows the importance of forming a family and maintaining family relations by ignoring possible obstacles in family life. Similarly, Mevlana draws attention to the importance of family life in which he emphasizes “love” as a fundamental aspect of family in particular and society in general. His proverbs about love, the unique word that forms the life philosophy of human beings, are used not only to refer to the love between man and woman but also to the divine love. As Mawlana states: “Whoever does not have a tendency to love is like a bird without wings, woe to that person!” (Mevlâna, 1990, Vol. I: 3). “If Jack's in love, he's no judge of Jill's Beauty,” (1890: 185) says Franklin, which means “love is blind.”⁵ The person who is in love cannot see the flaws of their lover. However, there is another point that should not be forgotten. The lover cannot hide their love; so, Franklin explains it this way: “Love, cough, and a smoke, can't well be hid” (1890: 73).

Unlike Franklin, Mawlana uses proverbs relevant to love commonly for divine love. Divine love, for him, has a certain definition: “Love is the astrolabe of God's secrets” (Mevlâna, 1990, Vol. I: 9). Or else “love for what is endowed with form is not necessarily for the outward form or the woman's face. Whether it is the love of this world or the love of yonder world, there is no form in the true loved one. If you are truly in love with the form, why do you leave your beloved when the spirit flees” (Mevlâna, 1991, Vol. II: 54). If the love in question is divine love, the image disappears in the eye of the beholder. Therefore, Mawlana continues as follows: “Oh man of common sense, why do you set your heart on adobe? Search for the source which shines perpetually” (Mevlâna, 1991, Vol. II: 54).

Although the description of love differs for both valuable writers, both are aware of the value of love and convey it to the readers. Mawlana has brought love to such a point that these sentences are the proof of what can be done with love: “The dead are resurrected because of love and the sultans become servants” (Mevlâna, 1991, Vol. II: 117). He enlarges upon this: “Of love feculent, turbid waters become pure, afflictions find healing from love” (Mevlâna, 1991, Vol. II: 117). According to Franklin, the way to love is again by love; thus, he says: “If you would be loved, love and be loveable.” (1890: 241), and “Love, and be loved” (1890: 251).⁶ For Mawlana: “Love and mercy are human qualities; anger and lust ... are animal qualities” (Mevlâna, 1990, Vol. I: 195). Therefore, love becomes the primary condition that separates human beings from other living creatures.

Mawlana does not use the word “family” in proverbs in *The Masnavi*, but he lists succinct proverbs with and about men and women that form the core of the family. Mawlana describes women as one of the great indicators of the existence of the Creator. His saying attaches great value to women, as he utters: “Woman is the light of God, not only the beloved... [She is] as if a creator, not the created!” (Mevlâna, 1990, Vol. I: 195). The task undertaken by women, who Mawlana thinks were not created and thus are actually the Creators in one sense, was childbearing. It looks as if they have embraced some roles of the creator. Similarly, Franklin holds women in such high esteem that to him they are necessary for the essence of men. Explicitly speaking: “The proof of gold is fire, the proof of woman, gold; the proof of man, a woman.” (Franklin, 1890: 29).

House or home (“ev” in Turkish) also has vital importance for family life. Getting married opens the doors of a new and shared house. Franklin associates women with the house to draw

⁵ For more information see: Speake, J. (2008). *The Oxford dictionary of proverbs*. Fifth Edition, Oxford; New York: Oxford University Press.

⁶ With this Franklin is sharing the thought of Yunus Emre, a poet from the 13th century. It definitely takes an effort to learn how to love, yet we need to learn it because Yunus Emre says: "Let's love and be loved, no one is eternal in this world".

attention to the women's roles for family unity: "A house without woman and fire-light is like a body without soul or sprite." (Franklin, 1890: 26). While the physical presence of women is sufficient for family unity in Franklin, Mawlana draws attention to the spiritual equivalence between couples. According to Mawlana, it is essential to be equal in order to reveal love and share it in marriage, and to ensure unity and cohesion between spouses. In addition to Franklin, Mawlana points out the importance of equality between partners for a healthy family and a happy home: "In order for things to go right, spouses must have the same temperament. The married couple must match each other" (Mevlâna, 1990, Vol. I: 185). He also believes, "In matrimony the couples must be equal; otherwise, their relationships will fail, and their happiness will not last long" (Mevlâna, 1991, Vol. IV: 17). Although the equality mentioned by Mawlana seems to be in material terms, it mostly refers to spiritual equality. Mawlana also knows that men and women are not the same. To him, the mind represents the man, or the man represents the mind, and the desire or soul is feminine. Thus, he says: "Know that the man is mind (reason). The woman is the ego and nature. These two belong to the dark and are deniers; mind (reason) is the candle / light." (Mevlâna, 1990, Vol. I: 233).

Both Mawlana and Franklin express respect for parents. Mawlana describes respect for parents as a religious duty, and Franklin calls it honoring. Here lies the emphasis on placing the family on a more solid basis and conveying this respect and obedience to future generations. "Honour thy father and mother, i.e. Live so as to be an honor to them tho' they are dead" (Franklin, 1890: 93). *The Masnavi* says: "The child is his father's secret" (Mevlâna, 1991, Vol. VI: 129), and adds: "The mercy of the mother is from God, but serving her is both an obligation and a decent job" (Mevlâna, 1991, Vol. VI: 258). Mawlana and Franklin represent the praise and respect that should be offered to parents. Franklin bases his statement on the Bible, which says "... 'Honour your father' and your mother', and 'Whoever reviles father or mother must surely die' " (Matthew 15:4). Mawlana also bases his saying about serving parents on the Qur'anic expression, "Thy Lord hath decreed that ye worship none but Him, and that ye be kind to parents. Whether one or both of them attain old age in thy life, say not to them a word of contempt, nor repel them, but address them in terms of honor" (Al-Isra, 23).

While *The Masnavi* gives a more general message, that is, a warning to both men and women, to every society, *Almanack* conveys a slightly more personal or gender-specific message. Mawlana says: "If you have the ambition to eat and drink, quickly marry a woman" (Mevlâna, 1991, Vol. V: 115). Franklin gives the message to the family: "Marry your son when you will, but your daughter when you can" (1890: 43). Mawlana presents his proverbs in a general framework. The words he utters are not only to himself or to his family but to the universe and the message he wants to convey is to reach a more sublime and divine source. The object of desire is nothing but God. On the other hand, Franklin gives some more specific examples from his own life and family with such proverbs: "An undutiful Daughter, will prove an unmanageable Wife" (Franklin, 1890: 215), "A man without a wife, is but half a man" (Franklin, 1890: 241), "Where there's marriage without love, there will be love without marriage. (Franklin, 1890: 39), and "The way to be safe, is never to be secure. Dally not with other folks' women or money" (Franklin, 1890: 262). Some of these proverbs may indicate the problems of his own marriage.⁷ Mawlana's message, however, is clear and direct. "Never leave anyone private with women. Because men and women are like cotton and fire" (Mevlâna, Vol: V, 2870). This situation causes lust to flare up, which is the beginning of a bad consequence. To Mawlana, "Lust has abused hundreds of thousands of good names" (V: 1370).

In the works of both writers, women as family members and women as a word are sometimes used in proverbs in a negative sense. In this way, the writers try to give their social and moral message. In this regard, Franklin depicts women by glorifying men "One good Husband is worth two good Wives; for the scarcer things are the more they're valued" (Franklin, 1890: 124). Furthermore, he states: "You cannot pluck roses without fear of thorns, nor enjoy a fair wife without danger of horns" (Franklin, 1890: 37). While Franklin is talking about the goodness of scarcity, he glorifies men and

⁷ William Pencak tells us to inspect Franklin's marriage, see Pencak, 201.

emphasizes that it would be better if the number of men was fewer. He also says that what lies behind his use of the word *horn* is that labor is required for a relationship, just as labor is required for any job. Mawlana, on the other hand, explains this incomprehensible negativity as he does for every situation. For example, he says; “The nafs⁸, like a woman, is sometimes laid on the ground to find a solution for every task and shows humility; sometimes it wishes greatness and becomes exalted” (Mevlâna, 1990, Vol. I: 210). Mawlana explains why he uses the given proverb. To him, men and women are like mind and soul. They are absolutely necessary for the good person and for the bad person. These two are captives and prisoners in our homeland. These two are adventurous in combat day and night. Therefore, the woman constantly demands the needs of the house, and to her the honour of the house comes first. She also wants whatever the house needs, so she wishes bread, glory, and respect (Mevlâna, 1990, Vol. I: 210). Without the explanation of any proverb in *The Masnavi*, examining the sentence itself may lead to negative thoughts. However, the addition of his explanation actually shows that Mawlana makes the incomprehensible understandable. If the concise words that are said in the work remain without explanation, they are likely to be misunderstood. For example, if one hears the proverb, “Carelessness and imprudence is nothing but remorse” (Mevlâna, 1991, Vol. III: 119), it may be hard for anyone to understand what it is said, so to make it clearer, Mawlana adds an explanation, or tells a story right after the saying.

Mawlana exhibits such a situation in *The Masnavi* that in one story he vilifies the woman, in another story he glorifies her, and moreover, in the next story, he equates her position with that of man. He thinks “the soul has nothing to do with man, and woman. The soul has no fear of femininity” (Mevlâna, 1990, Vol. I: 157). “God created the woman so that man could find peace with her... Even if a person has great courage, he is the prisoner of his wife in the ruling. It seems that water is superior to fire, but when placed in a bowl the fire will boil it” (Mevlâna, 1990, Vol. I: 195). However, “you seem to conquer the woman like water, but you are defeated inwardly, [because] you want the woman” (Mevlâna, 1990, Vol. I: 195). Mawlana customarily uses the term “woman” in a metaphorical way, often in the negative sense as a metaphor for the hidden desire [nafs] of human beings, but sometimes in a positive sense, such as, “She [woman] is a ray of [the beauty of] God” (Mevlâna, 1990, Vol. I: 195). Franklin, on the other hand, made some repetitions during the nearly 25 years of almanack writing. He repeated the same proverb in another year, or he made a few additions or subtractions and used it again. Another way he followed is that he shared a proverb in one year and another proverb, which was an answer to the previous one, in another year. Below is an example of two proverb groups giving information about the cultural aspect of the period. While in 1733 he criticized the woman seriously, in 1734 he did the same for the man. Franklin, through Poor Richard, lists the signs of a useless female:

She that will eat her breakfast in her bed,
And spend the morn in dressing of her head,
And sit at dinner like a maiden bride,
And talk of nothing all day but of pride;
God in his mercy may do much to save her,
But what a case is he in that shall have her (Franklin, 1890: 31-32).

In 1733, he gave the above message to the society through women. Otherwise, how would a man marry such a woman? In 1734, he gave a list of what men should and should not do. Otherwise, how would a woman marry such a man? In answer to the above verses of 1733, he used his Dutchess’ name, Mrs. Bridget Saunders and said:

He that for the sake of drink neglects his trade,

⁸ The ego. For Mawlana the ego is feminine. Thus, most often he uses the term “woman” in the negative sense as a metaphor for the ego [nafs] of all human beings. The nafs is identified with the ego, and the ego is identifies with femininity; therefore, Mawlana uses the word woman to refer to the ego.

And spends each night in taverns till 't is late.
And rises when the sun is four hours high,
And ne'er regards his starving family,
God in his mercy may do much to save him,
But, woe to the poor wife, whose lot it is to have him (Franklin, 1890: 43).

As a proverbial stylist, Franklin often tries to give a mental picture of an ideal of social behaviors. He usually does this in one of the following ways: by refuting the opponent's argument, making up his own argument, explaining the reason in a cause-effect relationship, and reaching a moral conclusion (Meister, 1952: 161-162). Mawlana, meanwhile, follows a similar way with Franklin to give his social messages both based on religious and cultural background. He also narrates his advice to teach moral lessons and supports them with proverbs.

Conclusion

Although there is a significant time difference, some five centuries, between these great figures, they depict universal virtues and morals through proverbs since human beings are always human by nature and their desires are almost the same. Undoubtedly, virtue is among the prior values in every society. Accordingly, it is evident that both authors deeply affected and guided their societies both during their lifetime and thereafter.

The prominent proverbs of the writers not only on societal issues in general but also on family life, in particular, are still compelling today as a pathfinder. The most important similarities between the authors considering proverbs are that they were of particular concern to different issues of social issues. Moral, religious, educational, and family concepts are significant matters that they treated in their proverbs. However, while Franklin leaves his proverbs without explanation, Mawlana clarifies his proverbs and even supports his narration with various stories. *The Masnavi* is mostly presented as a work full of stories; *Poor Richard's Almanack*, on the other hand, is written in a kind of diary style with only proverbs without any description.

Consequently, the efforts of Franklin and Mawlana throughout their lives have been appreciated by their people. Franklin is the best example of how people can be successful and virtuous in life. He both contributes to social and cultural richness of American society and, also, political scene of America. He was at the forefront as a more liberal figure whereas Mawlana was more religious. Considering the life and words of Mawlana, it can be said that he has been a significant model for his society, and his reputation has spread all over the world. The essence of his words and works are principally based on peace, love, unity, and solidarity. Paying attention to the proverbs about family of these important characters can be one of the ways to escape from a restless and unhappy life. In spite of their individual differences regarding their social roles in their societies, both authors focus on morality for better communities. They obviously reveal that only in this way one can become a successful person who can live in love, live in peace and achieve moral perfection. They devote themselves to improve inner worlds of individuals. For that purpose, they benefited from perpetual power and universal richness of proverbs.

References

- Aksan, D. (2003). *Her yönüyle dil: Ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Aksoy, Ö. A. (2017). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü* (7. baskı). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

- Baym, N., et al. (1979). *The Norton anthology of American literature* (shorter 4th edition). New York: W.W. Norton & Company.
- Bradley, S., et al. (1974). *American tradition in literature* (volume 1, 4th edition). Canada: Grosset & Dunlap.
- Erenoğlu, D. (2007). Güvâhî'den günümüze atasözleri ve deyimler. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4* Fall, 1150-1167.
- Franklin, B. (1890). *The Prefaces, proverbs, and poems of Benjamin Franklin: Originally printed in Poor Richard's Almanacs for 1733-1758*, Paul Leicester Ford (Ed.), New York and London: G. P. Putnam's Sons, The Knickerbocker Press.
- Franklin, B. (1868). *Autobiography of Benjamin Franklin: Edited from his manuscript, with notes and an introduction*, John Bigelow (Ed.), Philadelphia: J. B. Lippincott & Co.
- Houston, A. (2008). *Benjamin Franklin and the politics of improvement*. New Haven and London: Yale University Press.
- Isaacson, W. (2003). *Benjamin Franklin: an American life*. New York and London: Simon and Schuster Paperbacks.
- Kerschen, L. (2012). *American proverbs about women, printed in the United States of America* (1st Edition), BookLocker.com, Inc.
- Longman dictionary of contemporary English, new edition, for advanced learners (2009). Harlow: Pearson Education Limited.
- Manser, M. H. (2007). *The facts on file dictionary of proverbs* (2nd edition). New York: Infobase Publishing.
- Meister, C. W. (1952). Franklin as a proverb stylist. *American literature*, vol. 24, No. 2 (May, 1952), pp. 157-166. Published by: Duke University Press, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/2921795> Accessed: 12.01.2021.
- Mieder, W. (2005). *Proverbs are the best policy*. Logan, Utah: Utah State University Press.
- Mevlâna, (2005). *Mesnevî: seçme öyküler* (prepared by Selim Gündüzalp). İstanbul: Zafer Yayınları.
- Mevlâna. (1990-1991). *Mesnevî (volume I, II, III, IV, V, VI: translated by: Veled İzbulak, reviewed by: Abdülbaki Gölpınarlı)*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Morris, R. B. (1973). *Seven who shaped our destiny: The founding fathers as revolutionaries*. New York: Harper & Row.
- Nicholson, R. A. (1925). *The Mathnawî of Jalálu'ddîn Rûmî, edited from the oldest manuscripts available: With critical notes, translation, & commentary, volume I & II* containing the translation of the first & second books. Cambridge: Cambridge University Press.
- Okray Z. (2015). Türk atasözleri ve deyimlerinde kadın imgesi. *EUL Journal of Social Sciences (VI-I) LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2015, pp. 93-102.
- Pencak, W. (1992). Politics and ideology in *Poor Richard's Almanack*. *The Pennsylvania Magazine of History and Biography*, Vol. 116, pp. 183-211, Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/20092701> Accessed: 12.01.2021.
- Speake, J. (2008). *The Oxford dictionary of proverbs* (5th edition). Oxford; New York: Oxford University Press.
- Vakkasoğlu, V. (2005). *Aşk çağlayanı Mevlâna* (15. baskı). İstanbul: Nesil Yayınları.

-
- No name, (No date). (Accessed: 22.01.2021.)
<https://www.biblegateway.com/passage/?search=Matthew%2015%3A4&version=NIV>
- Ceyhan, S. (No date). (Accessed: 18.01.2021.) <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesnevi--mevlana>
- Khatab, M. (No date). (Accessed: 22.01.2021.) <https://quran.com/17/23-30>
- No name, (No date) (Accessed: 18.01.2021.) <https://sozluk.gov.tr/>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 50, İkinci yazar/Second author % 50.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Ezafe (Genitive) in Zaza Language

Zaza Dilinde Tamlama

İlyas Arslan*

Abstract: Ezafe, which is known as Genitive in European languages and used in Turki, Iranian and Sami languages spoken in the Middle East, is used to link two syntactic elements. Generally, one of the elements is the possessor and the other one is the modifier. There are grammatical elements that link these syntactic structures which at least consist of two units. The historical development of these elements, which varies according to languages, in Iranian languages did not follow the same process. While the languages classified in Northwest Iranian languages, such as Zazaki, varies with a nominal construction, there are some similarities with Zazaki in the languages belonging to the Southwest Iranian languages group. The purpose of this article is to explore the structures of the nominal phrase in Zaza Language. Both noun and adjective phrases will be analyzed in detail, and other nominal phrases will also be scrutinized. It will also be examined whether these syntactic structures have semantic functions. The origin of Ezafe will be traced back to the Old Iranian languages, and its structure in the Modern Iranian languages will also be investigated. The similarities and differences will be discussed by comparing the functioning of the Zaza language with other Iranian languages. In addition, the nominal phrase constructions in many Zaza dialects will be examined, and it will be investigated whether there are differences between them.

Keywords: Zaza, Ezafe, Izafe, Genitive, Iranian Languages

Öz: Avrupa Dillerinde Genitive olarak bilinen, Ortadoğuda konuşulan Turki, İrani ve Sami dillerinde kullanılan Ezafe kavramı iki sentaktik öğeyi birbirine bağlamak için kullanılır. Genellikle öğelerden biri tamlayan biri ise tamlanan olur. En az iki birimden oluşan bu sentaktik yapıları birbirine bağlayan gramer öğeleri mevcuttur. Dilden dile farklılık gösteren bu öğelerin irani dillerdeki tarihi gelişimleri aynı seyri izlememiştir. Zazaca gibi Kuzeybatı irani diller grubunda tasnif edilen diller tamlama konusunda ayrışırken güneybatı irani diller grubuna ait dillerde Zazaca ile benzeşenler vardır. Bu makalenin amacı Zaza Dilinde var olan tamlama yapısını incelemektir. Gerek isim gerekse sıfat tamlamaları detaylı olarak analiz edilerek bunların dışındaki tamlama şekillerine de göz atılacaktır. Bu sentaktik yapının semantic işlevlerinin olup olmadığı da incelenecektir. Ezafenin tarihi eski irani dillere kadar götürülerek yeni irani dillerdeki yapılarına da bakılacaktır. Zaza Dili ile diğer irani dillerdeki işleyiş karşılaştırılarak benzerlikler ve farklılıklar ele alınacaktır. Ayrıca birçok Zaza ağızlarından tamlama verileri de incelenerek kullanım farklılıklarının olup olmadığı araştırılacaktır.

Anahatar Kelimeler: Zazaca, Ezafe, Izafe, Tamlama, İrani Diller

* Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı

ORCID: /0000-0002-1364-7669, arslanelias@gmail.com

Cite as/ Atıf: Arslan, İ. (2022). Ezafe (Genitive) in Zaza Language. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 405-416. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.946031>

Received/Geliş: 31 May/Mayıs 2021

Accepted/Kabul: 30 March/Mart 2022

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

Abbreviations

A: Adjective, AP: Adjectival Phrase, DIR: Directional, EZ: Ezafe, EZ_F: Ezafe_{Feminine}, EZ_M: Ezafe_{Masculine}, EZ_P: Ezafe_{Plural}, FS: Fusion Sound, N: Noun, NOM: Nominative, NP: Nominal Phrase, OBL: Oblique, PL: PLURAL, Pl: plural, PRES: Present, PRT: preterit, S: Sentence, SG: SINGULAR, Sg: singular, SghS.: Saṅghātasūtra, V: Verb, VP: Verbal Phrase.

1. Introduction

Ezafe or Izafe, which comes from the Arabic word *Idāfah* (إِضَافَةٌ) constitutes a syntactic unit by linking two or more elements in Iranian languages. Ezafe, which is also available in Sami languages, passed from Persian to Turkish during the Ottoman Turkish period (Mingazova, 2018: 40). Ezafe is used in languages that had spread over a large area such as Sami, Iranian and Turki. ‘Ezafe, which literally means ‘annexation’ or ‘addition’ and is traditionally known as the ‘Genitive’ marker, is an indispensable element inside any noun phrase comprising a head modified by at least one non-clausal modifier and/or complement’ (Parsafar, 2010: 637). The history of the Ezafe construction, whose origin dates back to the Persian relative pronoun *hya* (Samvelian, 2007: 643), *aya-/taya-* (Kent, 1953: 85)¹, is expressed by different theories. According to some researchers, it is a feature of the Iranian languages, while for others it originates from the influence of Elamite and Urartu (Yakubovich, 2020). It is accepted as the starting point of influence that the head of nominal phrase in Urartian and Elamite was on the right, and the Iranian languages were partially neighbouring these languages and partially intertwined.

2. The historical development of Ezafe in Iranian languages

Ezafe started to function as a genitive case whose functions were semantically benefactive, possessor and experiencer in Old Persian (Haig, 2008: 56). At the beginning of the Middle Iranian period, when the ergative system started to come into play, Ezafe functioned as a genitive case marker by preserving the possessive feature of the Genitive case. The main feature that distinguishes the nominal phrase system in Old Persian from Modern Persian is that Ezafe did not have the predicate feature in Old Persian (Skjærvø, 2002: 92). When the accusative system replaced the ergative system in some Iranian languages in the Modern Iranian period, the absolutive and oblique cases were replaced by nominative and accusative cases. While the two-case system morphologically continued, the Ezafe structure preserved itself and continued to perform the function of the genitive case as an enclitic².

(2.1) Genitive in Old Iranian languages (Yakubovich 2020:94-95).

a. byd   š’bwhr š’h-’n š’h br’d   bwd   (m)yšwn xwd’y
furthermore   Shapurking-s king brother be.3SG.PRT Mesene   lord

‘Furthermore Shapur, king of kings, had a brother, lord of Mesene’ (M 47.I 6–7, [Sundermann 1981: 102]).

b. rty   MN xmyr w’nkw pwstkw ’’βr-nt   pr   xmyr xws’nty-’kH   c’-β’k
furthermore from amir such.ACC letter   bring-3PL.PRT with amir satisfaction   from-you

‘And they brought from emir this letter with emir’s satisfaction with you’ (Mugh 1.I 4–5, [Yakubovich 2002: 234]).

c. πιδοοασατο   χοακαμο   χοασινδοβαγοφαρνο   ζαμωδο πορο
declare.3SG.PRT   own.wish   own.approval Bagfarn   Zamod son

‘And Bag-farn, son of Zamod declared freely and willingly...’ [Sims-Williams 2000: 33], A 8.

d. tt-ye   uysnor-i   kädägānīne-i   hambīs-ä
that-GEN.3SG.M   being-UEN.3SG.M karma.related-NOM.3SG.M heap-NOM.3SG.M

¹ Cited in Yakubovich 2020: p.100

² A clitic is used when one of the two elements linked is dominant and other one is weak.

‘The karmic heap of this being...’ (SghS. §35.2, [Canevascini 1993: 16]).

The left-branching system, which is also found in the Northwestern Iranian languages such as Kurdish and Zazaki, remained unchanged in both Middle Persian and Modern Persian. ‘The other four Middle Iranian languages, namely Parthian (2.1a), Sogdian (2.1b), Bactrian (2.1c), and Khotanese (2.1d), all select left-branching without a linker as the main strategy of forming noun phrases’ (Yakubovich 2020: 94). Ezafe has been preserved in two varieties in the Iranian languages in an independent way from the subgroups.

2.1. Modern Iranian Period

The Ezafe structure is present in Modern Iranian languages which are morphologically both accusative and ergative. Even though Ezafe does not syntactically have the same structure, it has preserved itself in these languages. ‘As has already been mentioned, Ezafe comes in two varieties. The first, called simply Ezafe (EZ), is found in Persian and Kurdish (among other languages) and is a construction where modifying elements are linked post-nominally to their head by the Ezafe. The second, termed the ‘Reverse’ Ezafe (REZ) is found in Gilaki and Baluchi, and links modifiers pre-nominally’ (Haghkerdar, 2009:3).

Ezafe is considered as a vowel linking elements within a phrase (Ghomeshi, 1997), a case marker (Samiian, 1994; Larson & Yamakido, 2005), a linker presenting subject-verb inversion (Den Dikken, 2006), a phrasal affix (Samvelian, 2007), a functional head (Toosarvandani & Van Urk, 2012) and a marker associated with movement (Kahnemuyipour, 2014, 2016). Kahnemuyipour (2014, 2016) proposes a roll-up movement for the Persian Ezafe constructions and assumes that the canonical word order of the noun phrase in Persian is head-final and the head-initial noun phrase is derived via phrasal movement to specifiers of intermediate functional projections. Kahnemuyipour argues that Ezafe is the element triggering movement.

Larson and Yamakido (2005, 2006) proposes that the Ezafe suffix in Zazaki is a case marker which marks gender, number, and attributive or possessive relationship between the head noun and its complement.

In most Iranian languages, including modern Persian, the head noun is on the left while it is on the right in languages spoken on the south coast of the Caspian Sea (Yakubovich, 2020: 93). Zaza Language, which has many common features with the Iranian languages spoken on the coast of the Caspian Sea, differs from these languages in terms of a nominal phrase construction, and is like modern Persian and Kurmanji. The head of a nominal phrase in Persian and Kurmanji is on the left and the modifier on the right. Turkish, which is another neighbouring language, uses the same style of a nominal phrase construction with the Iranian languages on the shore of the Caspian Sea, where the head noun is also on the right. In (2.2) example, the differences between (a) “my brother's house” and (b) “my brother's big house” (Samiian, 2017: 2) are given.

(2.2) Northwest Iranian languages

1. (a) ceman berar ka	[Tati]
(b) ceman berar pila ka	
2. (a) me berar-e xene	[Mazandarani]
(b) me berar-e gat-e xene	
3. (a) me berer-e sere	[Gorgani]
(b) gat-e sere me berer	
4. (a) mi berar-e xune	[Guilaki]
(b) me berar-e pile xune	

5. (a) ceman bera ka [Taleshi]
 (b) ceman bera pila ka
6. (a) mi berer-e xane [Deylami]
 (b) mi pila berer-e xane

The Zaza language, which has common features with other Northwestern Iranian languages spoken on the south coast of the Caspian Sea in terms of many grammatical categories, uses a similar structure like in Modern Persian, which is known as the Southwestern Iranian language. ‘It is probably fair to say that the *ezāfe* construction in Zazaki exhibits more similarities to the *kāra haya manā* in Old Persian than the *ezāfe* construction in New Persian...’ (Yakubovich, 2020: 103). The Northern dialect of Zaza language distinguishes masculine, feminine and plural in the Ezafe structures. In the Southern dialect, the Ezafe suffixes differ from the ones in the Northern dialect in some constructions. The suffix /-ê/ also becomes the suffix /-i/ in some regions. There are also some regions which use all Ezafe suffixes as a single suffix /-i/ (Keskin, 2008). Since there are drops (Arslan, 2018) in the Ezafe suffixes as well as in the other suffixes in Southern Zazaki, the examples were selected from Northern Zazaki. The suffixes may vary depending on the case of the units which constitute Ezafe.

Table 2.1 The Ezafe suffixes in Zazaki

		definite		indefinite	
Number	Gender	nominal	adjectival	nominal	adjectival
Singular	maskuline	-ê	-o	-ê de	-o de
	feminine	-a	-a	-a de	-a de
Plural		-ê	-ê	-ê de	-ê de

The examples used in this article will consist of definite nominal phrases. Since the lexeme *de* is always used in indefinite structures, this is not included in the examples.

3. Nominal Ezafe

The head of a nominal phrase in Zazaki is located on the left and the possessor on the right. In a unit consisting of two nouns such as in the example *dest-ê lazek-i* ‘boy’s hand’, the Ezafe suffix is added to the first element, namely the head noun. The possessor (on the right) is always in oblique case. The head noun takes different affixes according to number (singular/plural) and gender, and the verb is conjugated according to these inflections.

(3.1)

- a. Xal-ê   lazek-i   so-n-o   çê.
 uncle-EZ_M   boy-OBL   g_{OPRES}-PRES-3sgM home.OBL
 ‘Boy’s uncle goes home.’
- b. Xal-a   lazek-i   so-n-a   çê.
 aunt-EZ_F   boy-OBL   g_{OPRES}-PRES-3sgF home.OBL
 ‘Boy’s aunt goes home.’
- c. Xal-ê   lazek -i   so-n-ê   çê.
 uncle-EZ_P   boy-OBL   g_{OPRES}-PRES-3sgP home.OBL
 ‘Boy’s uncles/aunts go home.’

Only the verb changes in past tenses as the subject of an intransitive verb is always in the absolutive case. Since this study examines the elements of Ezafe, the properties of verbs will be excluded from the study. In the English translations of the examples provided in (3.2), the modifiers have been translated as personal pronouns in order to show the details since the modifiers cannot be distinguished as masculine and feminine in all words.

(3.2)

- a. Ciran-a mı kitav-ê malim-i waz-en-a.
 neighbour-EZ_F 1SG.OBL book-EZ_M teacher-OBL want_{PRES-PRES}-3sgM
 A ey waz-en-a.
 ‘My neighbour wants the teacher’s book.’
 ‘She wants his book.’
- b. Ciran-a mı kitav-ê malim-i was-t-Ø.
 neighbour-EZ_F 1SG.OBL book-EZ_M teacher-OBL want_{PAST-PAST}-3sgM
 Ae o was-t-Ø.
 ‘My neighbour wanted the teacher’s book.’
 ‘She wanted it.’
- c. Ciran-ê mı kitav-un-ê malim-i waz-en-ê.
 neighbour.PL.NOM-EZ_P 1SG.OBL book-PL.OBL-EZ_P teacher-OBL want_{PRES-PRES}-3pl
 İ ine waz-en-ê.
 ‘My neighbours want the teacher’s books.’
 ‘They want them.’
- d. Ciran-un-ê mı kitav-ê malim-i waş-t-i.
 neighbour-PL.OBL-EZ_P 1SG.OBL book-PL.NOM-EZ_P teacher-OBL want_{PAST-PAST}-3pl
 İne i waş-t-i.
 ‘My neighbours wanted the teacher’s books.’
 ‘They wanted them.’
- e. Ciran-ê mı kitav-un-ê malim-u waz-en-ê.
 neighbour.PL.NOM-EZ_P 1SG.OBL book-PL.OBL-EZ_P teacher-OBL want_{PRES-PRES}-3pl
 İ ine waz-en-ê.
 ‘My neighbours want the teacher’s books.’
 ‘They want them.’
- f. Ciran-un-ê mı kitav-ê malim-u waş-t-i.
 neighbour-PL.OBL-EZ_P 1SG.OBL book-PL.NOM-EZ_P teacher-OBL want_{PAST-PAST}-3pl
 İne i waş-t-i.
 ‘My neighbours wanted the teacher’s books.’
 ‘They wanted them.’

Since the possessor is in the oblique case in all Ezafe structures, the dominance of the head is striking in the examples (3.2). When the modifiers are converted into personal pronouns, the head noun

is taken as the reference. Since the singular elements as in (3.2a) and (3.2b) do not have the absolutive case markers, only the case of the head in the plural as in (3.2c) and (3.2d) becomes clear. When the oblique plural suffix */-un/*³ appears, the absolutive plural case marker */-i/* fuses. The stronger sound */-ê/* follows the oblique plural suffix. When there is no suffix following the oblique case marker, the sound */-n/* of the suffix */-un/* usually drops, even though it is used in some regions. The verb is inflected according to the head noun. While the singular possessor *malim* of the nominal phrase in the object position in (3.2c) becomes plural in (3.2d), the verb inflection does not change.⁴ Whereas the head noun is singular, the verb does not take any suffixes in the past tense (3.2b). A simple sentence is shown as a phrase tree in Figure 3.1 below.

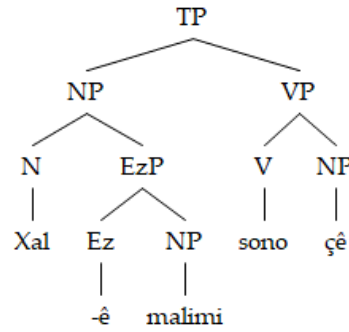

Figure 3.1 The Nominal Phrase

4. Adjectival Ezafe

Adjectives follow the head noun and are linked to it with the ezafe marker.

(4.1)

- a. Çên-a pil-e so-n-a, laz-o qız man-en-o.
 girl-EZ_F old-3SG.OBL go_{PRES-PRES-3sgF} boy-EZ_M young.NOM stay_{PRES-PRES-3sgM}
 ‘The old girl goes, the young boy stays.’
- b. Heî-a gewr-e baî-o gıran-∅ a-n-a.
 donkey-EZ_F grey.3SG.OBL load-EZ_M heavy-NOM bring_{PRES-PRES-3sgF}
 ‘The grey donkey brings a heavy load.’
- c. Heî-a gewr-e baî-o gıran-∅ ard-∅.
 donkey-EZ_F grey.3SG.OBL load-EZ_M heavy-NOM bring_{PAST-PAST-3sgM}
 ‘The grey donkey brought a heavy load.’
- d. Heî-ê gewr-i baî-un-ê gıran-u a-n-ê.
 donkey-PL.NOM.EZ_P grey.PL.NOM load-PL.OBL-EZ_P heavy-PL.OBL bring_{PRES-PRES-3sgF}
 ‘The grey donkeys bring heavy loads.’
- e. Heî-un-ê gewr-u baî-ê gıran-i ard-i.
 donkey-PL.OBL-EZ_P grey-PL.OBL load-PL.NOM.EZ_P heavy-PL.NOM bring_{PAST-PAST-3sgM}
 ‘The grey donkeys brought heavy loads.’

³ It is used as */-an/* in some regions regardless of the dialect.

⁴ The verb is inflected according to the object in past tense because of the ergative system in Zazaki.

In Zazaki, there are no elements of Ezafe that syntactically behave differently as in Persian (Samiian, 2017: 2). The noun is always the first element, and a feature is the next element in adjectival phrases. While the phrases such as *sur kitav* ‘red book’ or *Xıdır kitav-i* ‘Xıdır’s book’ are available in some Northwest Iranian languages such as Gilaki and Mazandarani, they are meaningless in Zaza Language. The absolutive suffix /-e/ which is added to the adjective when the head noun is feminine drops in many parts of the Southern dialect: *Qelem-a sur* ‘the red pen’, see (4.2b).

(4.2)

a. *Kitav-o sur* ‘the red book’.

Kitav-ê ae-o sur-ø ‘her red book’.

Kitav-ê ae-o sur-o qıckek-ø ‘her small red book’.

Kitav-ê ae-o sur-o qıckek-o qılerin-ø ‘her dirty small red book’.

Kitav-ê ae-o sur-o qıckek-o qılerin-o qan-ø ‘her dirty small old red book’.

b. *Qelem-a sur-e* ‘the red pencil’.

Qelem-a ey-a sur-e ‘his red pencil’.

Qelem-a ey-a sura qıckeke ‘his small red pencil’.

Qelema ey-a sura qıckeka qılêrine ‘his dirty small red pencil’.

Qelema ey-a sura qıckeka qılêrina qane ‘his dirty small old red pencil’.

c. *Kitav-ê sur-i* ‘the red books’.

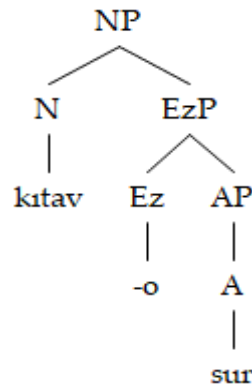
Kitav-ê sima-ê sur-i ‘your red books’.

Kitav-ê sima-ê sur-i-y-ê qıckek-i ‘your small red books’.

Kitav-ê sima-ê sur-i-y-ê qıckek-i-y-ê qılerin-i ‘your dirty small red books’.

Kitav-ê sima-ê sur-i-y-ê qıckek-i-y-ê qılerin-i-y-ê qan-i ‘your dirty small old red books’.

In cases where the head noun is followed by a nominal modifier and then by an adjective in modifier chain constructions, the possessive suffix *-yê* is usually used before the adjective. But such an obligation does not arise when the nouns are replaced by personal pronouns. The sentence *kitav-ê ey-o sur-ø* ‘his book which is red’ in (4.2a) appears as *kitav-ê Xıdiri, u-y-o sur-ø* ‘Xıdır’s book, the red one. Even though *kitav-ê Xıdiri-o sur-ø* ‘Xıdır’s red book’ is used in some cases, the phrases with the possessive are usually used. Using new adjectives in a nominal phrase does not cause any changes in the suffixes, but the nominal phrase affixes come into play when the noun is used. In addition, it is possible to derive the new words such as *porederg* ‘long-haired’, *saredez* ‘headache’ from some phrases. In Figure 4.1 below, a simple adjectival phrase inside a nominal phrase is shown as a phrase tree.

Figure 4.1 The Adjectival Phrase

5. Other Nominal Phrase Structures

Phrases can be constituted with many more elements as well as the nominal and adjectival phrases. The first of these are demonstrative pronouns. They appear in the prenominal position and they do not need Ezafe to be linked to the head noun. In other words, they do not cause any changes in the structure of the Ezafe. The following examples are given, taking into account the combinations of masculine and feminine.

(5.1) Demonstratives

- a. Qelem-a lazek-i.
pen-EZ_F boy-OBL
'the boy's pen.'
- b. Kıtav-ê çênek-a qıc-e.
pen-EZ_M girl-OBL young.OBL
'the young girl's book.'
- c. Qelem-a na malime⁵.
pen-EZ_F DEM teacher.OBL
'this teacher's pen.'
- d. Na malım-o kıkım-ø.⁶
DEM teacher-EZ_M old-OBL
'this old teacher.'
- e. Kıtav-ê n-a malım-a kıkım-e.
book-EZ_M DEM girl-OBL old-OBL
'The book of this old teacher.'
- f. *Qelem-a na [] kıkımı/kıkıme.
pen-EZ_F DEM old-OBL
'The pen of this old [].'
- g. Kıtav-ê n-a-o sur-ø.
book-EZ_M DEM red-OBL
'The book of her, the is red.'
- h. *Kıtav n-a-o sur-ø.
book-EZ DEM red-OBL
'The book this [] old.'

All the examples excluding (5.1f) and (5.1h) are grammatically correct sentences as demonstrative pronouns precede the nouns. In the example (5.1f), after the demonstrative pronoun, there is a null (head) element which is possessive and is not normally pronounced. Even if it is not pronounced, the semantic presence of this element makes the sentence grammatical. On the contrary, the semantic absence of this null element yields an ungrammatical sentence. Because they have possessive properties, demonstrative pronouns only appear before nouns. Demonstrative pronouns cannot precede adjectives since adjectives have no possessive properties. While the noun *kıtav* in (5.1g) is linked to the

⁵ Malım: Teacher (Masculine), Malime: Teacher (Feminine).

⁶ Kıkım: old (Masculine), Kıkıme: old (Feminine).

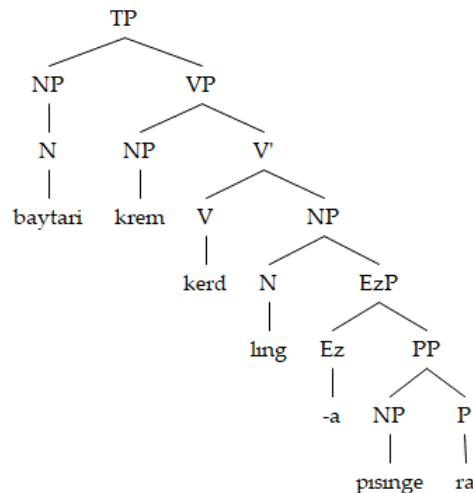

demonstrative pronoun via the Ezafe suffix, this link does not exist in (5.1h). Therefore, it is an incomplete sentence.

(5.2)

- a. Qelem-ê na dı çênek-un-ê pil-u.
pen-EZ_P DEM two girl-PL.OBL-EZ old-PL.OBL
'These two old girls' pen.
- b. Kıtav-ê çênek-a na ciran-i, yê a-w-a qıç-e.
book-EZ girl-EZ DEM neighbour-OBL, POSS 3SG_F-FS-3sg_F young-NOM
'the book of this neighbour's girl, the young one's.'
- c. Baytar-i krem kerd-ø lıng-a pısinge ra.
veterinarian-OBL cream do-PAST foot-EZ_F cat.OBL DIR
'Veterinarian applied cream on the cat's paw.'
→ pı ra kerdene 'to attach, to rub'.
- d. Firaze çê de mend-e.
Firaze-NOM house.OBL DIR stay-PAST
'Firaze stayed at home.'
→ te de mendene 'to stay inside'.

In sentences where the nominal and adjectival phrases are used together, it is important which element the demonstrative pronouns are associated with. It is necessary to use the possessive to distinguish these elements in some instances as in (5.2b). The possessive indicates that the adjective belongs to the head noun. In sentences where two possessions are intertwined, the possessive indicates which head noun the possessor depends on. The element of the sentence does not always consist of just one Ezafe. The verb prefix can also appear within this phrase as in (5.2c).

Figure 5.1 Other nominal structures

The Ezafe structure as a phrase can be included in VP, NP, AP or PP. 'Ezafe vowel appears between elements within noun phrases, adjective phrases, and most prepositional phrases. The only phrasal category in which Ezafe is not found is the verb phrase' (Ghomeshi 1997:731). In terms of the verb structure, Ezafe can also appear within VP (verbal phrase) in Zazaki. If the speaker and the addressee have the knowledge of Ezafe, the target object pronouns can be substituted for Ezafe. *Pı ra* can be used for *lınga pısinge ra* in (5.2c) and *te de* can also be used for *çê de* in (5.2d). These pronouns

have semantic functions. Therefore, the position that each pronoun is used depending on the form and style of the verb. The pronoun *pi* appears when the direct object moves to the surface of the target object and continues its movement on the surface. As for the pronoun *te*, it refers to the state of staying inside an object. Apart from these, there are a number of target object pronouns that perform different functions.

(5.3)

- a. Na bêcık-a şikiya-yi-e.
DEM finger-EZ_F broken-OBL
'This broken finger.'
- b. Na hêga-o bare kerd-e
DEM field-EZ_F share made-OBL
'This shared field.'
- c. lazek-ê diine
boy-EZ_M second
'The second boy.'
- d. zê heli serê ko-u ra
like-EZ_M eagle-OBL over mountain-OBL DIR
'over the mountains like an eagle.'
- e. lazek-o en pêt
boy-EZ_M most hardworking
'the most hardworking boy.'
- f. her kıtav serva mı
all book for 1SG.OBL
'each the book is for me.'

The Ezafe vowel does not change in nouns and adjectives which are derived from both transitive verbs as in (5.3b) and intransitive verbs as in (5.3a). The suffixes */-e/* (masculine) and */-iye/* (feminine) are added to the verb in the adjectival Ezafe constructions. They take their position as postpositional like other adjectives. Only the lexem *en* is inserted in superlatives as in (5.3e). As for in certain quantifiers as in (5.3f), the Ezafe vowel is not inserted since there is no pronoun which follows the head. While Ezafe is used in (5.3c), it is not used with the cardinal numbers. The Ezafe structure, which consists of at least two elements, must consist of a noun or a pronoun which represents it. When the phrase in (5.3a) is pronounced as *no barekerde*, there is a null noun between the two elements. Ezafe never appears with a single element. It must link at least two words due to the possessive.

The Ezafe suffixes do not have a semantic meaning. The meaning changes when the elements are moved: *Biraê cirane* 'the neighbour's brother' → *ciranê biray* 'the brother's neighbour'.

6. Conclusions

In this study the history, structure and features of Ezafe used in Zaza language have been scrutinized. The development of the cognate Iranian languages has also been examined in the historical development process. It has been found out that Ezafe as a syntactic structure has come until today from the Old Iranian languages. Ezafe, which did not have a predicate feature in the Old Iranian languages, gained the predicate feature later. The Modern Iranian languages divide into two groups in regards to the word order in the Ezafe constructions:

- a. Left-branching languages, head + complement (Zazaki, Persian, Kurmanji)
- b. Right-branching languages, complement + head (Gilaki, Tati, Mazandarani)

In these branching, the main element of the structure is the head. The head is in the government position. The Ezafe suffix takes gender and singular /plural affixes as for the head (4.1). When nouns are also converted into personal pronouns, the head is taken as a reference. While the subject is in nominative case in the present tense in transitive verbs, the head of Ezafe is in nominative form (4.1a), (4.1b), (4.1c), (4.1d). When the subject becomes oblique in the past, the head of Ezafe representing the subject also becomes oblique.

The head noun can be in nominative or oblique form as for the case of Ezafe elements due to the ergative feature of the Zaza Language. The complement is always in oblique form. In Zaza language, the head is on the left whereas the complement is on the right in all nominal constructions. Even if the head noun is null in some situations, a noun is obligatory. Adjectives, etc. cannot take place in this position. Especially, when the head is preceded by a demonstrative pronoun, the head is null in some situations. However, the head is present as a category and it is also known by the people who exchange information (5.1).

The Ezafe suffixes do not have a semantic meaning. When the position of elements changes, the meaning also changes: *Biraê cirane* ‘the neighbour’s brother’ → *ciranê biray* ‘the brother’s neighbour’.

The general result from other studies on the subject is that it is highly probable that the Ezafe structure in Zazaki is a continuation of the structure in the Old Persian.

References

- Arslan, İ. (2016). *Ergativität und verbfunktionalität in der Zaza Sprache* [Doctoral dissertation, Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf]. https://docserv.uni-duesseldorf.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-39270/Arslan_Dissertation_Submit_Bib_A1.pdf.
- Arslan, İ. (2018). Zaza Dilinde lehçe farklılıkları. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* 4(7), 51-66.
- Den Dikken, M. (2006). *Relators and linkers: The syntax of predication, predicate inversion, and copulas*. MIT press.
- Erbaşı, B. & Gündoğdu, S. (2017, April 29). *Ezafe across language families: Iranian and Altaic*. First North American Conference in Iranian Linguistics (NACIL-1), Stony Brook University, NY.
- Ghomeshi, Jila. (1997). Non-Projecting nouns and the ezafe: Construction in Persian. *Natural Language & Linguistic Theory*. 15(4): 729-788.
- Gündoğdu, S., Kahnemuyipour A., & Peters, A. (2020). Revisiting “doubled” Ezafe in southern Zazaki. *Proceedings of the 2020 Annual Meeting of the Canadian Linguistic Association*, Western University.
- Haghkerdar, M. (2009). *Western Iranian ezafe: A comparative syntactic analysis* [Doctoral dissertation, Yale University].
- Haig, G. (2008). *Alignment change in Iranian languages: A construction grammar approach*. Mouton de Gruyter.
- Haig, G. (2011). Linker, relativizer, nominalizer, tense-particle: On the ezafe in West Iranian. In F. H. Yap, K. Grunow-Hårsta, & J. Wrona (Eds.), *Nominalization in Asian languages: Diachronic and typological perspectives* (ss. 363-390). John Benjamins Publishing..
- Holmberg, A., & Odden, D. (2004). The izafe and NP structure in Hawrami. *Durham Working Papers in Linguistics*

- Holmberg, A., & Odden, D. (2008). The noun phrase in Hawrami. In S. Karimi, S.V. Samiiian & D. Stilo (Eds), *Aspects of Iranian linguistics*, 129-152. Cambridge Scholars Publishing.
- Kahnemuyipour, A. (2014). Revisiting the Persian ezafe construction: A roll-up movement analysis. *Lingua*, 150, 1-24.
- Kahnemuyipour, A. (2016). The ezafe construction: Persian and beyond. In Ö. Özçelik & A. K. Kent (Ed.), *Proceedings of the 2nd conference on Central Asian languages and linguistics*. Indiana University.
- Kahnemuyipour, A., Shabani, M., & Taghipour, S. (2020). The two faces of a nominal linker: Another look at reverse Ezafe in Gilaki. *Proceedings of the 2020 Annual Meeting of the Canadian Linguistic Association*, Western University.
- Keskin, M. (2012). Orta ve eski irani dillerin Zazacaya tuttuğu ışık. II. *Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, 232-252.
- Larson, R. K., & Yamakido, H. (2005). Ezafe and the position of nominal modifiers. Ms. Stony Brook University; presented at the LSA.
- Larson, R. K., & Yamakido, H. (2006). Zazaki “double Ezafe” as double case-marking. Paper presented at the annual meeting of the Linguistic Society of America, Albuquerque, NM.
- Larson, R. K., & Samiiian, V. (2020). Ezafe, PP and the nature of nominalization. *Natural Language & Linguistic Theory*, 39(1), 157-213.
- Mingazova, N., & Subich, V., & Carlson, C. (2018). Izafet vs non-izafet genitive patterns in non-related languages. *XLinguae*, 11(2), 34-50.
- Mirdehghan, M., & Mehmanchian, S. (2012). The word order in Saravi dialect and spoken Persian Language: A Typological Comparative Study. *Iranian Studies*, 45(3), 371-394.
- Parsafar, P. (2010). Syntax, morphology, and semantics of ezafe. *Iranian Studies*, 43(5), 637-666.
- Paul, L. (1998). *Zazaki: Grammatik und Versuch einer Dialektologie*. Reichert Verlag.
- Samvelian, P. (2007). The Ezafe as a head-marking inflectional affix: Evidence from Persian and Kurmanji Kurdish. S. Karimi, V. Samiiian, D. Stillo. In *Aspects of Iranian Linguistics: Papers in Honor of Mohammad Reza Bateni*, Cambridge Scholars ltd, pp.339-361, 2007.
- Samvelian, P. (2007). A (phrasal) affix analysis of the Persian ezafe. *Journal of Linguistics*, 43 (3), 605-645. URL: <https://www.jstor.org/stable/40058014>.
- Samiiian, V. (1983). *Origins of phrasal categories in Persian: An X-bar analysis*. [Doctoral dissertation, University of California].
- Samiiian, V. (1994). The Ezafe construction: Some implications for the theory of X-bar syntax. In M. Marashi (Ed.), *Persian studies in North America* (pp. 17-41). Iranbooks.
- Samiiian, V. (2017, April 28-30). Another Look at ezafe construction: Data from Caspian Languages. *First North American Conference in Iranian Linguistics (NACIL 1)*, Stony Brook University.
- Selcan, Z. (1998). *Grammatik der Zaza-Sprache: Nord-Dialekt (Dersim-Dialekt)*. Berlin: Wissenschaft & Technik.
- Werner, B. (2018). *Forms and meanings of the ezafe in Zazaki*. Reichert Verlag.
- Skjærvø, P. O. (2002). *Introduction to Old Persian*. <https://sites.fas.harvard.edu/~iranian/OldPersian/index.html>
- Toosarvandani, M., & Van Urk, C. (2012, October 19). Directionality and intervention in nominal concord: Evidence from Zazaki ezafe.
- Yakubovich I. S. (2020). Persian ezāfe as a contact-induced feature. In *Voprosy Jazykoznanija*, 5: 91–114.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Rivalry in the New Geopolitics of the Mediterranean: Turkey's Geostrategic Vision and Its Effects on Foreign (Energy) and Security Policies

Doğu Akdeniz'in Yeni Jeopolitiğinde Rekabet: Türkiye'nin Jeostratejik Vizyonu ve Dış (Enerji) ve Güvenlik Politikalarına Etkileri

Murat Yorulmaz*, Sina Kısacık**, Gamze Helvacıköylü***

Abstract: The Eastern Mediterranean (EM) has endured significant geopolitical alterations in the last decade through the new oil and natural discoveries. The energy issues in the region present geostrategic inferences for the states to assure their economic, politic and geostrategic interests and also accelerate the rivalry among the surrounding states and external powers. In addition, new oil and natural sources discoveries have triggered and increased regional insecurity and instability. Turkey with her geopolitical position is one part of the rivalry in the context of the new geopolitics of the Mediterranean. As a rival, Turkey has struggled for and maintaining its economic and geopolitical interests. Moreover, Turkey aims to be a regional energy hub in the region as a transit route and by its growing gas market. Turkey has distinctly presented a pretentious foreign policy approach with multilateral diplomacy and military deterrence in the regional political debates. The article analyses Turkey's geostrategic vision and its effects on Turkey's Turkey's foreign and energy security policies.

Keywords: Eastern Mediterranean, Turkey, Energy Geopolitics

Öz: Doğu Akdeniz, son yıllarda keşfedilen petrol ve doğal kaynaklar vasıtasıyla önemli jeopolitik değişimler yaşamaktadır. Bölgedeki enerji konuları, bölge devletlerinin ekonomik, politik ve jeostratejik çıkarlarını temin etmek ve sürdürmek adına jeostratejik sonuçlar ortaya çıkarmakta ve Doğu Akdeniz'i çevreleyen devletler ile dış güçler olmak üzere taraflar arasında rekabeti arttırmaktadır. Yeni petrol ve doğal kaynakların keşfi ayrıca bölgenin güvenliğini ve istikrarını olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye de jeopolitik konumu ile Akdeniz'in değişen jeopolitiği bağlamında rekabetin önemli bir parçasıdır. Rekabetçi olarak Türkiye de ekonomik ve jeopolitik çıkarlarını koruyup sürdürmek istemektedir. Üstelik Türkiye genişleyen doğal gaz pazarı ile bölgesel enerji transfer merkezi olma amacındadır. Türkiye bu amacına yönelik çok taraflı diplomasi ve bölgedeki politik

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Havsa MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
ORCID: 0000-0002-3664-0451 muratyorulmaz2288@hotmail.com (Sorumlu yazar)

** Dr., Öğr. Üyesi, Kıbrıs İlim Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
ORCID: 0000-0002-3603-6510 sinakisacik@csu.edu.tr, sina1979@hotmail.com

*** Dr., Uluslararası Politika Akademisi
ORCID: 0000-0001-8917-2121 gamzeh84@gmail.com

Cite as/ Atıf: Yorulmaz, M., Kısacık, S. & Helvacıköylü, G. (2022). Rivalry in the new geopolitics of the Mediterranean: Turkey's geostrategic vision and its effects on foreign (energy) and security policies. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 417-431. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.961184>

Received/Geliş: 02 July/ Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 02 March/ Mat 2022

Published/Yayın: 30 April/ Nisan 2022

tartışmalar içinde askeri caydırıcılığa da yer vererek iddialı ve inatçı bir dış politika yaklaşımı ortaya koymaktadır. Çalışma, Türkiye'nin jeostratejik vizyonunu ve bu vizyonun Türk dış politikasına ve enerji güvenliği politikasına olan etkilerini analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Türkiye, Enerji Jeopolitiği

Introduction

At the beginning of 20th century, the Middle East gained importance and attraction in global politics through the discoveries of oil and natural gas reserves. Thus, the Middle East took place in the centre of the international geopolitical rivalries. Almost a century later, energy discoveries in the EM are unlikely to bring about such tectonic shifts in the strategic fortunes of the Levant, yet they have generated a fresh interest in their potential impact on existing regional disputes and power constellations (Grigoriadis, 2014: 124). From 2008 onwards, the security and political order of the EM subsystem, as it is operating since the onset of the Cold War, collapsed due to worsening relations between the two most important regional allies of U.S., Turkey and Israel, and continuing turmoil in the Arab World, and that order was replaced by a proxy civil war in Syria and Libya, a geopolitical rivalry between Turkey, Israel, Cyprus and Greece, as well as between the West and international actors like Russia, Turkey and Iran, who enthusiastically aspire to review the regional status quo in Western Eurasia (Marketos, 2021:47). In other words, the discoveries of energy reserves have caused to blaze the rivalries among the regional and international actors in the context of their interests, and also led to a growing geopolitical shift on all surrounding states. On the other hand, Andreas Stergiou (2019:11) highlights that “the new reserves could have a major, positive effect on Europe’s gas-diversification strategy, enabling European Union (EU) countries to realize a long pursued goal, namely, to significantly reduce their dependence on Russian gas imports”. The new reserves and expected discoveries in the Levantine Basin have evoked an important question: how will be delineated the exclusive economic zones (EEZs) of all littoral states in the EM? The answer to the question has still remained its mystery and complexity in terms of the East-Med’s (in)security and (in)stability.

As one of the rivals – a large energy importer and a transport hub – Turkey has adopted an assertive foreign policy for the interests in the region. Since the end of the Cold War, Turkey has promoted itself as an indispensable energy hub for Europe, indeed, Turkey is becoming an increasingly important transit country for energy supplies, especially from the Caucasus (Azerbaijan), to the EU (TAP and Anatolian Transit Gas Pipeline—TANAP, among others) (Giannakopoulos, 2016:12). Besides, Turkey has revised its foreign and energy security policies, and geostrategic vision in the context of the EM’s new geopolitics.

The importance of the EM region has increased in the 2000s thanks to the discovery of oil and natural gas deposits in the offshore areas. In this sense, especially the finding of important natural gas reserves in Cyprus Island, Israel and Egypt as well as the possibility of the discovery of gas in such littoral states as Lebanon has been attracting both the interests of the regional countries and outer-regional countries. Since the discovery of natural gas reserves in the offshore areas of the Greek Cypriot Administration (GCAS), Israel and Egypt, these three countries have been intensively searching for the monetization of these reserves via two pipeline and one LNG projects. When all the advantages and disadvantages of these three alternatives are examined in detail by the international energy experts, it is seen that a probable Turkish-Israeli Natural Gas Pipeline comes into the forefront as the most economical and rational one. However, the several disagreements between the countries such as Israel-Lebanon, Turkey-Greece-GCAS, Turkey-Egypt and Turkey-Israel remain the main barriers before the commercialization of Eastern Mediterranean natural gas reserves. Here Turkey believes that if all the littoral states realize the potential of “Win-Win Situation” and refrain from such activities as East-Med Pipeline and East-Med Gas Forum excluding Northern Cyprus and it, Ankara is / will be open to every kind of cooperation.

The discovery of energy resources in the EM Sea in the beginning of 2000s changed the political dynamics in the region. For a decade, GCAS focused on forming alliances in the region via the

agreements with the world's top energy companies while the economic interests shaped the international politics and regional cooperation. Meanwhile, Arab Spring changed the political scene and the dynamics of political balances in the region. Against the agreements that were signed with energy companies, Turkey mostly remained silent and did not actively react to these political and economic developments in the region until 2019 when Turkey and Libya signed an agreement changing the direction of warfare in Libya. As a second step, Turkey sent troops to Libya. The main motivation of Turkey was to gain a partner in the region regarding its security and strategy and, Libya seemed to be the only choice.

With this in mind, this article aims to analyse Turkey's geostrategic vision and its effects on foreign (energy) and (energy) security policies in the context of the new geopolitics of the East-Med. Focusing on Turkey's growing gas market and transit route potential Turkey's political approaches and acts for the region, and future projection in the EM will be discussed by considering the instruments used such as an assertive foreign and energy security policies. In this vein, the article begins by decoding the driving factors of the East-Med's significance in global geopolitics. It then jumps into the discussion of the fundamental parameters of the struggle regarding the monetization of East-Med gas deposits by the examination of the most discussed alternatives to primarily the European markets. In the third part, the issue delves into Turkish foreign (energy) policy and its reflexive implications on the East-Med. Also, the challenges faced by Turkish foreign policy and the reactions towards the regional developments are analyzed in line with the recent changes in the dynamics of alliances.

1. The Eastern Mediterranean in Global Geopolitics and Back to Power Politics

As a sea or land, regions have gained more significance in terms of international politics and its dynamics such as power and purpose in global affairs. Richard Haas states that many of the most important economic, military, and diplomatic interactions take place at this level for the simple reason that proximity matters and many countries that count for little at the global level, because of a lack of either reach or relative weight, have a much greater impact on their neighbours (Haas, 2017:104). He also highlights that regions are affected to each other. Besides, Henry Kissinger (2014:340) emphasizes that "the contemporary quest for world order will require a coherent strategy to establish a concept of order within the various regions and to relate these regional orders to one another". As a term, *regions* are surely encased in uncertainty and dissension. It is clear that it is hard to find a consensus on an international region that has standard extents, features and social structure, but on the other hand, a subsystem as a term provides a clear and cognitive meaning and understanding. The regions of the Middle East and Eastern Europe are the instructive examples that reflect an ambiguity, disagreement and terminological chaos. Although those regions have dynamic and changing characteristics, they have never existed in the first place and gained an accepted core in international politics. They are generally perceived and identified as regional subsystems. In this context, to define a regional subsystem provides several useful attributes.

There are five main criteria in the context of a region's delineation such as geographical status of the region, the security dimension of the region, internal and external recognition of region, common historical background, economic interdependence and region's characteristics. Inevitably, a region has to encompass a certain territory and specific states, even if questions are raised about both and it is also quite possible to define a wider regional subsystem but argue that it should be divided into two or more *sub-regions* (Tziampiris, 2019:3). In time, the numbers of sub-regions might increase and decrease in inner and outer borders, and so the states' roles and approaches in the sub-regions do not show a persistence and change in the terms of their interests and regional actors' perceptions. As a second criteria, the concept of *security* should be analysed in a regional structure in the context of states' relations to each other in a region. Barry Buzan identifies security concept in a regional security complex and states that a group of states whose primary security concerns link together sufficiently closely that their national securities cannot reasonably be considered apart from one another (Buzan, 1983:106). Regional security complexes are the subsystems in a particular geographical area include a high level of threat felt by two or more major states. The third criterion is the balance and coherence of a region in terms of its *internal and external recognition*. A fourth one is the existence of a *common historical*

background. The common historical, cultural and experiences are the most important factors of definition and understanding of a region. As the fifth criterion *economic interdependence* constructively affects and dominates the relations among the states and contributes to the understanding and interiorization of region concept. *Unique characteristics* as the last criteria mean the region's distinctive commonalities from other regions. Those distinctive characteristics provide a major effect and status in comparison with other regions. Therefore, it is possible to say that a region can be described by the presence of a geographical region that may comprise sub-regions but should comprise several states.

As a distinct regional subsystem, the East-Med has often been considered as one each part of Western and Eastern in the context of geographical, political and strategic concerns. Despite its relatively small size the EM includes the states of Turkey, Greece, Israel, Lebanon, Libya, Syria, Egypt and GCAS, and including Turkish Republic of Northern Cyprus and Gaza as the self-declared states but it is clear that the core states of the EM are likely Turkey, Greece, Israel, Egypt and GCAS. The EM states occasionally present a much degree of coherence in comparison with the Mediterranean region as a whole despite their discrepancies and disputes to one another. Moreover, the East-Med has a religious complexity such as the populations of Muslim, Orthodox and Jewish. In respect of the East-Med's internal and external identifiability, the uncertainty related to the EM emphasizes on external identifiability and its regional characteristics and historical background take part in internal identifiability.

In the perspective of the region's security issues there are many hazardous and conflictual events in recent years such as the civil war in Syria, armed conflicts and internal disturbance in Libya, prejudicial conflicts centred Islamism throughout the region, the uncertainty and civil rebellions in Egypt and Turkey's geostrategic vision and persistent regional aspirations in the region; and, more recently, a refugee crisis involving millions that have affected not only regional states but also the domestic politics of several European states and quite possibly the very nature and future of European integration (Tziampiris, 2019:24). The EM has been in a location in which great powers, regional states and non-state actors have increased the rivalry among them and the balance of power policies have been tested. In addition to those security issues in the region, new energy reserves findings off the coasts of Israel, Cyprus and Egypt, Greece's rediscovery of its southeastern neighbourhood, developments in the Cyprus Problem, and Turkey's new foreign policy under the Justice and Development Party (AKP) have created unprecedented (in)security linkages and connections among the 'Middle Eastern' and 'European' states of the EM, giving rise to a geopolitical space with distinct significance (Tziarras, 2019:5). In this context, the EM has a wider security environment including four main interrelated dynamics such as discoveries of energy resources, rivalry and enmities in growing geopolitical shift, security challenges, and interventions and containments of external Powers. In the 20th century, the fate of the Middle East altered through the discoveries of oil and natural gas reserves and this alteration provided the Middle East taking part in the centre of international politics (Grigoriadis, 2014:124). Approximately a century later the discoveries of energy reserves in the EM has presented the same fate for the region, but on the other hand, the developments in the region have provided for the EM a changing geopolitics and security dynamics. The discoveries of natural gas reserves in the region have presented more advantages for the region states in the aspects of their economies, strategic visions, and approaches and outlooks in international politics. It is clear that energy discoveries have provided an attraction and importance to the region as a whole geopolitically and geo-economically, and on the other hand, the discoveries have made energy security a current issue. As one of the core states of the region, Turkey has cared about and revised its energy security policy and geostrategic vision for the region in the context of the EM's new geopolitics through the energy findings. The findings have also accelerated the geopolitical rivalry among the regional states, particularly between Turkey and Greece&Israel. The issues of (in)security have been affected by the worsened relationships between Turkey and the others, especially after 2010. Besides, the historical and traditional background of the relationships and enmities among Turkey, Greece, GCAS and Israel have affected the geopolitical rivalry and (im)balances of power. Apart from the historical and traditional security concerns and challenges over the region's geopolitics and power balance, the region has economic, social and humanitarian problems in the centre of security such as the phenomenon of immigration through the Arab Uprisings and the civil war in

Syria. Millions of people have been forced to leave their countries and the properties have been destroyed. These problems have impressed neighbouring areas and especially created refugee crisis that has affected Turkey, Greece and the EU at the most in terms of economic, social, cultural and domestic policy structures. On the other hand, Islamist terrorist attacks and jihadist groups' armed actions have caused massive humanitarian security problems. The interventions, containments and attraction of the growing interests of external powers as the least dynamic of the region's security environment has tempested the structure and balance of the EM over the past decade. Not only the United States and Russia but also the European Union, Turkey and China as external powers have tried to get more involved in the region's affairs in the context of their interests. The existence of external powers has provided turmoil, instability and insecurity for the East-Med, and created a harsh rivalry in the region and antagonism among external powers, region states and non-state actors. The antagonism among those rivals and the resulting geopolitical bargaining will have a significant impact on national foreign policies in the EM and the networks of commercial, energy and security cooperation (Tziarras, 2019:7).

As a result, the EM has gained importance by the energy reserves findings over the past decade and has new geopolitics affecting all dynamics in the region. Besides, the East-Med's new geopolitics has revealed a rivalry in the region and it has caused multidimensional problems in the region and neighbouring areas. As one of the rivals, Turkey has tried to protect and maintain its ambitions and strategic interests in the region by adopting a pretentious foreign policy and using an instrument such as diplomacy in the political debates of the region. Turkey has also adopted intervention and containment policy on security and energy developments in the EM.

2. The Competition on the Monetization of the Eastern Mediterranean Energy Reserves

Before mentioning the monetization alternatives of EM, it has to be pointed out some important facts on this issue. When the energy aspect in the EM is examined, as stated by the "Fact Sheet 2010–2014", a document of the U.S. Geological Research Institution, 1.7 billion barrels of theoretically recoverable oil reserves and 3.5 trillion cubic meters (tcm) of officially recoverable natural gas reserves are situated within the Levantine East Basin. According to Mehmet Ögütçü, a world-famous expert on international energy diplomacy, when we take into consideration the natural gas consumption within the world per annum occurs as 3.5 trillion cubic meters, if we drill and extract all the claimed reserves in the EM, we can hardly meet just our one-year natural gas demand. Also for Ögütçü, when we consider, our daily oil consumption as 100 million barrels, the EM reserves only meet the global demand for 17 days. Ögütçü, therefore, highlights that the EM energy discoveries should not be overemphasized. Moreover, to Ögütçü, the world experiences a period having abundant oil and natural gas. In this sense, the prices are decreasing in natural gas and the buyers are seen as "the most important ones". Ögütçü points out that the extraction of EM gas will be more costly when compared with current other producers and its sales markets are very limited (Ögütçü: 2020:143).

After this estimation, littoral states in this region have been increasing their initiatives to ascertain oil and natural gas resources within their offshore areas. There exist eight fundamental deposits within the EM namely Cyprus, Eratosthenes High, Latakia, Levant, Judea, Nile Delta, Western Arabian province and Zagros province. Among them, the Levant basin possessed by Tel-Aviv remains the most significant one within the context of proven natural gas resources. The first finding occurred within the Noa field in 1999 which was followed by the explorations in Mari-B field in 2000. Extra discoveries realized in Dalit and Tamar in 2009, Leviathan in 2010, Aprehodite and Tanin in 2011 have put forward the huge prospect of the area in terms of offshore energy generation primarily for natural gas. The Tamar and Leviathan natural gas deposits have been the greatest regional offshore findings having approximately 320 bcm and 600 bcm of natural gas separately. The finding of abundant natural gas resources within the Levant Basin has paved the way for exploration and drilling activities by other countries in the region. The GCAS has expanded its exploration activities in 2011 into the offshore territory wherein 180 bcm of gas was found. In a one-sided decision by GCAS, the exploration, as well as drilling areas nearby Cyprus Island, would be separated in 13 blocks where the drilling operation was carried out by such international energy companies as Eni, Total, EXXON-Mobil, Shell, Noble Energy,

Qatar Petroleum, Delek Group and Kogas. The two most noticeable gas findings would occur in Block 12 of the Aprehodite and Aprehodite Field that is positioned at the Israeli section of maritime borderline with the Cyprus Island. After the exploration operations within Israel and GCAS, the huge natural gas resources found in Egypt in 2015 has allowed Egypt to turn out to be a natural gas exporting country. Egypt had faced a noticeable decrease in terms of natural gas generation from the highest level of 5.8 billion cubic feet (bcf) daily in 2009 to 3.9 bcf daily in 2016 however thanks to the numerous offshore natural gas exploration operations within the offshore of Egypt has altered the energy outlook of the country. The West Nile Delta, Nooros, Atoll and Zohr fields have been the key areas in terms of exploration operations. The Zohr Natural Gas Field has been the most significant finding in Egypt at that time possessing nearly 850 bcm of gas, transforming it the biggest natural gas deposit within the Mediterranean. This has allowed Cairo to liberate itself from reliance on LNG imports and augment its export capacity. Therefore, Cairo's advancement in natural gas finding operations has surpassed the operations of Israel and GCAS. Furthermore, the new finding within the Nile Delta Area projected to have the daily 20 million cubic feet production has empowered the stance of Cairo as a clear natural gas exporter (Biresselioğlu: 2019:122-123).

When considered from Egypt, it shows ambiguities related with the developments on global LNG market, geopolitics and reform in energy policy. Following the turning out to be a clear natural gas importing country ever since the last years, it is projected that within the early times of forthcoming decade Egypt will begin to export natural gas again. Within the context of Observatoire Méditerranéen De L'Energie (OME)'s conservative scenario, Cairo's export prospect will stand approximately 17 bcm as of 2030, however as of 2040, Cairo will turn out to be a marginal gas seller, within the context of the proactive scenario, its export prospect possibly will surpass 30 bcm as of 2030 and decrease nearly to 25 bcm by 2040. When we come to Israel and GCAS, they can transform from energy importers to exporters by the development of their offshore gas areas. For Israel, 60 per cent of the electricity produced is acquired from natural gas generated from the Tamar Field. The advancement of the Leviathan Field has not begun because of the regulatory difficulties which have resulted in its advancement a hardly competitive one when compared with the inexpensive LNG imports. The firms that control both fields have signed many agreements for exporting the gas into Egypt, Jordan and Palestine, however, the geopolitical conflicts, the absence of regional export infrastructure, low natural gas prices and unclear regulatory frameworks do constitute noticeable challenges. The OME's outlook envisions Tel-Aviv's gas export prospect to reach its highest level within the second half of the 2020s at nearly 20 bcm per annum, yet to decrease sharply to unimportant levels as of 2040. It should be mentioned in this context that on the last day of 2019, the huge Leviathan field has begun the production. Following this, Tel-Aviv has quickly begun exporting some portion of its new natural gas to Egypt via the realizing the reverse stream from the pipeline within the Sinai that had previously transported Egyptian gas to Israel. Since Egypt, stands currently self-sufficient in terms of natural gas, the Tel-Aviv gas will assist in activating Egypt's unused liquefaction plants to be operational and enables Egypt to turn back into the LNG export business. The then Egyptian Energy Minister Tarık el-Molla has addressed that "Europe is our customer. We have another ready-made solution. We have the infrastructure." (Yergin, 2020:257). In terms of Cyprus, it may add another 5 bcm per annum between 2025 and 2040 into the export capacity of the region providing that the Aphrodite field were to be advanced. Nonetheless, to realize this, the problems with Turkey ought to be resolved. For some experts, it is observed that a more stable geopolitical order coming into the forefront in the EM and envisage reconciliation between Ankara and Tel-Aviv that may be resulted in a step forward in terms of the monetization of the latter's gas reserves. But, geopolitical tensions assist to supplement a dejected gas market condition in lessening firms' willingness for making investments into the offshore gas deposits of the region (Escribano, 2018:240).

The separated position of GCAS stands the fundamental reason for confrontation in terms of the natural gas exploration initiatives nearby the island. On the other hand, Turkish Republic of Northern Cyprus, founded in 1983, has just been recognized by Ankara, the international recognition of GCAS allows for carrying out unilateral drillings that result in the violation of Turkey's continental shelf located at the Blocks 1, 4, 5, 6 and 7. Therefore, the clashing interests of regional neighbours and

organizations constitute legal concerns within the context of drilling the offshore oil and natural gas. The EEZ offered by Greece and the GCAS and Turkey's continental shelf claims is confronted. This emerges from the reality that Turkey is not one of the signatory states of United Nations Convention on the Law of the Seas (UNCLOS), in contrast, Greece and GCAS are the signatories, therefore, the parties to this convention. Here, within this framework, Ankara grounds its stance especially over the pact, equitable solution clauses and also conditional provisions as mentioned within the articles 74 and 83 of UNCLOS concerning with the EEZ and Continental Shelf (CS) correspondingly. Ankara too alleges that "the delimitation of the continental shelf in a semi-enclosed sea like the Mediterranean ought to be achieved by settlement concerning for to the rights and interests of the related countries by following international law. The jurisdictional judgement that Cyprus Island in the West and the Greek Islands within the region encompassing Castellorizo cannot create complete EEZ/CS in line with international law since they interfere with the equitable delimitation" (Bireselioğlu, 2019:124). Işıksal and Maaitah underline that the existing problems in the EM have too necessitated Turkey's purchase of S-400 Missile Defense System. There stands an important confrontation regarding the EEZ between Turkey, Greece and GCAS. While Greece and GCAS allege that the EEZ of Turkey remains 41.000 square kilometers, Turkey alleges that it stays 145.000 square kilometers. Therefore, there exist nearly 3.5 times difference between each party allegations and this disagreement may cause to a military confrontation within the region. Within this context, for Işıksal and Maaitah, the S-400 air defence systems similarly encompass and guard the EEZ that Ankara alleges (Işıksal and Maaitah, 2020:258).

When it is examined from the commercialization of natural gas reserves discovered within the EM, three possibilities have extensively been deliberated among the relating states and energy firms.

East-Med Pipeline: When the Israeli energy minister Yuval Steinitz has expressed that his country has already found much more than they are capable of consuming, this applies not only to Israel. Within this context, as of January 2, 2020, Greece, Cyprus and Israel have agreed on a contract to construct an 1180 mile-undersea pipeline that will transfer East-Med gas to Greece after onto Italy. Here Turkey has immediately condemned this initiative which it has claimed that it will be crossing its waters. It should be underlined Turkey has sent its warships to accompany its drilling ships that Cyprus alleges as its own EEZ (Yergin, 2020:257). By this project, it is foreseen shipping the Israeli reserves over GCAS to European markets with 10 billion cubic metres (bcm) of gas annually and also envisioned meeting 4 % its annual natural gas needs from the middle of the decade. This project is counted in the list of "EU List of Projects of Common Interest". The agreement represents an announcement of political willpower. But, it stays currently reliant on the construction consortium, under the control of the Public Gas Corporation of Greece (DEPA) and Italy's Edison, to afford the roughly six billion euros (\$6.7bn), which remain the predictable cost of the pipeline. The three guarantor states of the East-Med Pipeline have been underlining that the implementation of this pipeline is aimed at being a "win-win" condition for all the associated parties, and it is not established counter to other countries, principally Turkey. This trilateral pact made among Tel-Aviv (Jerusalem)-Nicosia-Athens on the building of East-Med Pipeline has been sincerely assessed by the EU spokesperson on January 2,2020 (Örmeci and Kısacık, 2020: 42-43).

A significant problem within the background of the putting into practice of the project stays in its high cost and the necessary capacity, for covering the costs has not until now actually been delivered. For the Greek daily newspaper '*To Vima*', it is projected that the conveyance cost of the natural gas might stand three times less costly if the pipeline passes through Turkey when compared with the direction suggested by the EM. In accordance with this forecast, Androulla Vassiliou, ex-Greek Cypriot EU Commissioner for Health and also for Education, Culture, Multilingualism & Youth, has assessed this pipeline as for a pipeline that will stand so costly that it will stand unmanageable to fund, for natural gas the price of which we do not identify if we can rationalize the spending and the volumes of which stand still indefinite (Örmeci and Kısacık, 2020: 42-43). Another important analysis on this issue has been shared by Greek energy expert Ioannis Michaletos. Michaletos has addressed that this pipeline might be realized at any time. Because according to him, East-Med is the rival of the Trans-Adriatic

Pipeline. Michaletos has underlined that the total capacities of Nord Stream 1-2 are 110 bcm per annum. They are supplying gas cheaper and from a very short distance. Thus Michaletos believes that for this reason, the EM cannot compete with them. He too adds that the global crisis caused by COVID-19 Pandemi possibly will affect the construction of EM. Michaletos mentions that due to COVID-19, consumption and prices have decreased. Therefore, this project may not be economically feasible due to the current prices. Michaletos lastly underscores that if this economic situation continues like that for a longer time, all kinds of investments are very difficult to realize (Sputnik International, 2020). Ögütçü mentions that the agreement among Israel-Greece-GCAS on the construction of East-Med is just a worthless political manoeuvre. According to Ögütçü, this project is not warmly welcomed by Egypt and Israel has been continuing to discuss with Turkey on the monetization of its resources. For Ögütçü, no one has the will and power to afford this project. Consequently, Ögütçü believes that the fate of East-Med Pipeline will not differ from Nabucco, signed many agreements on it for 12 years (Ögütçü, 2020:147-148).

Liquefied Natural Gas (LNG): The second alternative for the shipping of East-Mediterranean natural gas principally to the European markets stands the LNG. In this opportunity, the building of an LNG plant in Vasilikos stands deliberated. It is scheduled to convey not only the GCAS's gas but also the Israeli resources. Nevertheless, this choice remains very difficult for the implementation owing to inadequate natural reserves of GCAS and Israel's persistence over the building of this plant within its territory owing to national security reasons. Additionally, one correspondingly had better indicate that Tel-Aviv does not sponsor any type of an alternative for the transference of its gas reserves beforehand securing the pipeline opportunity (Örmeci and Kısacık, 2020:45). Fatih Birol, the executive director of International Energy Agency, believes that it is not an accurate behaviour to expect a very big and game-changing role from the EM because as it is also pointed out by Ögütçü that the world is in the middle of natural gas bonanza. Within this context, Birol underlines that the Qatari LNG has a very dominant place in the EM. Moreover, it should be added that the formation of a very great project within the context of natural gas coming from Qatar, U.S., Israel and Egypt is economically very hard and also one should include some political problems in that regard. Birol highlights that Egypt was firstly considering using its capacity in its domestic consumption and has started to produce for a time ago. It ought to be considered in this manner that, for Birol, there is going to be a serious LNG export from Egypt and by the discovery of Noor Field, Cairo will have a nearly 20-bcm together with the two. Birol thinks that considering Israel, it uses its current natural gas production for its domestic consumption now. Moreover, Tel-Aviv has plans to export LNG or integrate Egypt in the future. Birol lastly stresses that there exists a surplus in the global natural gas market (Tzanetakou, 2019).

Turkey-Israel Pipeline: The third alternative concerning this subject stands the building of a Turkish-Israeli pipeline. In previous years, numerous discussions have been realized concerning the execution of this pipeline (Erşen, 2019). As stated by the Oslo Peace Institute, the entire charge of East-Med is anticipated as 16 billion Euros. When activated, the overall revenue is projected at 44.7 billion Euros. Yet again, consistent with the estimates of the Oslo Peace Institute, the whole probable charge of the LNG option is estimated as 10.3 billion Euros, while the entire turnover remains forecast as 41.1 billion Euros. About the same institution's calculations, the construction of Turkish-Israeli Pipeline is estimated to charge as 4 billion Euros, and the entire earnings are predicted as 56.8 billion Euros if this pipeline turns into operational. The most reasonable alternative for the EM natural gas resources appears to exist -undoubtedly-Turkey-Israel Pipeline. Nevertheless, owing to the continuing political disagreements between Ankara and Tel-Aviv (Jerusalem), along with social pressures, political threats may well minimize economic justification (Örmeci and Kısacık, 2020:45-46). One has to mention an important issue on Turkey-Israel Pipeline. Nevertheless, the new findings in the Aphrodite field on the offshore of the southern coast of Cyprus have altered the assessments in support of the EM project which was agreed regardless of its higher cost. The reasons for abandoning the Turkish-Israeli option can be enlisted as; Ankara's protracted sponsorship for Palestinians' search for independence that increased the tensionary situation between Turkey and Israel. In that context, it should be underlined that the Tel-Aviv's choice for exporting its additional natural gas to Europe via GCAS has been evaluated by Ankara as a strategic manoeuvre to weaken Turkey. Mustafa Akıncı, the former president of TRNC, has too

assessed the East-Med Pipeline as not a nonviolent route. Akıncı also underlines that a more economic, balanced and passive solution that will underwrite to regional peace ought to be selected. If this does not happen, according to Akıncı, this initiative will solely work for the permanent partition of Cyprus (Bireselioğlu, 2019:127-128).

It should be discussed that Ankara's drilling and exploration operations in the EM Region are seen illegitimate by regional actors and supranational organizations. The estimated result stands that these initiatives have inevitably harmed Ankara's affiliations with its neighbours primarily with the EU. For instance, Donald Tusk, the former president of European Council, has underlined that they fully corroborate Greece within the context of confrontation on the delimitation of the continental shelf and requests on Turkey to limit its operations within the region. Moreover, Ankara is under the threat of sanctions by EU officials ranging from ending the negotiations on the extension of the customs union and the suspension of Turkey's formal candidacy status to turn into a member of the EU. As a response to these statements, Turkey has declared that it will not accept one-sided deals that violate the rights and sovereignty of Turkey in the East-Med. To exemplify this, Fatih Dönmez, the Energy Minister of Turkey, has stated that considering any such deals attempting to underestimate Turkey and Turkish Cypriots' rights, a one-sided deal signed between the island of Cyprus and the regional countries will have no legitimacy for Turkey. Moreover, Mevlüt Çavuşoğlu, the Foreign Affairs Minister of Turkey, has underlined that it is/will be improbable for Turkey to recognize the third parties' involvement within the international court in the determination of maritime boundaries. An important initiative developed by the EM countries excluding Turkey and TRNC has been the East-Med Gas Forum set up in 2019 by Israel, Italy, the Palestinian Authority, GCAS, Egypt, Jordan and Greece for the regional collaboration. The central objective of this mechanism is forming a regional market to meet the interests and intentions of involving countries while decreasing infrastructure costs and maintaining competitive prices. This mechanism has firstly excluded Turkey, Syria and Lebanon but Damascus and Beirut have been invited to join it later on. Also in this sense, "The EM Security and Partnership Act" that adopted the Foreign Relations Committee of the U.S. Senate in 2019 has demanded a U.S. committee report regarding the drilling operations of Ankara in the East-Med. Here, Turkey has not been addressed by name but this act has enabled the recording to the U.S. of any obstruction toward GCAS's drilling in its EEZ and also any unlawful operations within the East-Med (Bireselioğlu, 2019:128-129; Örmeci and Kısacık, 2020:46-54).

Here it is better to share some important analyses on this issue from foreign experts. Dr. Nimrod Goren, the founder and head of the Israeli Institute for Regional Foreign Policies, has underlined that,

"It is good to see a positive media discourse emerge on potential cooperation between Israel and Turkey. It will more difficult for Turkey and Israel to move forward now. Israel should not rule out Turkey's participation in regional gas-related mechanisms and forums on the Mediterranean, and can benefit from more inclusive regional cooperation..." (Erşen, 2019).

Another important analysis on this issue has been made by Brenda Shaffer, a visiting researcher at Georgetown University's Center for Eurasian, Russian and East European Studies (CERES) and senior fellow at Atlantic Council. Shaffer has underscored that;

"Throughout crisis in the relations between Turkey and Israel, Ankara has supported conducting discussions with Israel on potential gas supply to Turkey or transit through Turkey. It is true in the current period as well. It was a huge mistake not to include Ankara up to this point in the Eastern Mediterranean Gas Forum. It cannot be a forum for cooperation if it does not involve a key player. I hope this will be corrected. Washington should press to include Turkey..." (Erşen, 2019).

This part of the paper will be concluded with some significant analysis of Mehmet Ögütçü. Ögütçü mentions that *the EU countries consume an average of 450 bcm natural gas per annum. In line with this, EU has been trying to decrease the share of Russia but for Ögütçü, it is easy to estimate that after the becoming operational of Nord Stream-2 and Turk Stream-2, more purchasing of natural gas from North Africa and Norway, LNG supply and also the reaching of Caspian gas via Southern Gas*

Corridor, the EU will not be interested in Eastern Mediterranean's gas that is expensive and highly influenced from geopolitical crises. Ögütçü underscores that it is not an exaggeration that the basis of the problems in the East-Med is not just hydrocarbons. In this sense, to Ögütçü, the strategic target of expelling Turkey from Cyprus and the narrowing down as well as the closure of Turkish war and commercial ships' passing into Greater Mediterranean and over the Atlantic Ocean and the Red Sea into the Red Sea (Ögütçü, 2020:143).

3. Turkish Foreign Policy and Its Reflexive Implications on the Eastern Mediterranean as a Geopolitical Puzzle and Bonanza

Turkey's interest in the EM has its roots back to the Ottoman Empire. Starting with the 16th century, Mediterranean Sea has become as the setting where the big battles have been fought and at the end, the winner held the power of controlling the sea roads and the international trade. In addition to these historical perspectives, in the 1980s Turkey has switched to an import economic model which has led Turkish foreign policy to drive relations within the region based on economic welfare. Therefore, Turkey has prioritized focusing on the economic relations rather than centuries-long disputes with its neighbours.

However, this hands of the wheel strategy for Turkish foreign policy was left behind when AKP came in power in Turkey. AKP's main perspective was defined as becoming a regional power by following a broader foreign policy horizon which resulted in major shifts in the basic principles of Turkish foreign policy. Although "zero problems with the neighbours" policy was designed as a tool for Ankara's passion to become a key player in regional politics, it not only led to a major failure to achieve this goal but also created an environment of competition instead of collaboration in the region. Regarding the old saying "enemy of my enemy is my friend", Turkey with its hands put the bricks on the wall which will isolate itself in terms of regional politics.

Another reason for the change in Turkish foreign policy rhetorics can be explained with the input of domestic politics. The rhetorics of being a strong and powerful country to shape the perceptions of millions inside was carefully followed but caused the criticisms about Turkey's assertiveness to rely on Neo-Ottomanism by bringing back the Ottoman Empire. Neo-Ottomanism suddenly became a tool for suspicious attempts of Turkish foreign policy to dominate in the ex-lands of Ottoman Empire regardless of its intention to create a peaceful region supporting "zero problems with the neighbours" policy. Even though this rhetoric increased AKP's popularity among millions domestically, on the contrary, it harmed Turkey's strong image of being a member of a western world.

Whilst Turkey was trying to find its way to balance internal and external rhetoric, Arab spring started new chaos in the region and pushed the lost dynamics of Turkish foreign policy even further. Arab spring replaced the lifetime dictatorships in the region with the newly elected governments. At the heart of such tension, its implications on Turkish foreign policy were inevitable. Although at first Turkey played an observer role, as the tension rosed, new political parameters had to be defined to manage political relations with these countries for the sake of Turkey's long-term interests.

As Turkish foreign policy evolved for closer relations with the Middle East during AKP term, Turkish-Israeli relations have lost its basis and the US-Israel-Turkey triangle was broken. Turkey's intentions on building closer relations with Arab countries, especially with Palestine, caused Israel to question whether Turkey was still an old friend in the region. Following the political crisis of "one-minute", "lower-chair for Turkish Ambassador" and "Gaza Flotilla Raid", the alliance was heavily damaged and this led Israel to search for another option for regional cooperation (Cohen and Freilich, 2014:4). As Turkey got closer with the Arab world, which has been defined as the enemy of Israel for long, Israel replaced the empty seat from Turkey with Greece and GCAS regarding its security concerns.

In the meanwhile, Turkey seemed to be rolling with its new partner, Egypt, where Muslim Brothers came in power as a result of Arab Spring. However, a possibility of Turkey-Egypt-Qatar alliance would not be acceptable by Israel since this could be a threat for security reasons. Turkey was aware that Egypt is one of the most important states about Mediterranean gas because it has the second-longest coast on the Mediterranean Sea and wanted to prioritize to sign an agreement with Egypt as well

with the perspective of any economic agreement would be nonsense if the states with the longest coasts are not involved. Not long after, Mursi was removed from the government via a coup d'Etat and his position was filled by Sisi in Egypt (Bakeer, 2013:3) However, this replacement has become a major turn point for not only Turkish-Egyptian relations but also Turkey's policy regarding East Mediterranean.

Turkey's critics related to the coup d'Etat in Egypt and the endless support for Mursi, deepened the gap between the two countries. While Turkey's such explanations were perceived as an intervention into Egypt's internal politics, the bloc against Turkey was getting crowded. Moreover, Egypt has signed agreements with Israel and Greece to strengthen their collaboration furthermore. The former enemies, Israel and Egypt, signed an agreement which foresees Israel selling gas to Egypt for the next ten years and enables Egypt to export the overage amount left by the internal demand.

The competition between Turkey and Egypt on the routes of the gas pipelines became tough. Turkey was involved in various pipeline projects due to its important geographic location which creates a disadvantage for Egypt's economic interests. But the EastMed project which was initiated by Israel was an opportunity for Egypt since Turkey was eliminated due to the tension in the political relations. Egypt has also started to build closer relations with Greece and agreed on the definition of their marital economic zones and claimed that their collaboration is proper regarding international law (Merz, 2020:3). However, the Turkish Ministry of Foreign Affairs evaluated this agreement as invalid since the zones declared to the UN remain in the area of Turkish continental shelf. The most crucial part of this agreement lies on the fact that it did not include Meis island meaning that Egypt not willing to be part of a trilateral dispute and despite all, remaining an opportunity for a possible peace talk with Turkey.

However, in the fast pace politics of the EM, Turkey's involvement in Libya changed the direction of the inside war and Egypt, as Libya's neighbour, defined this as a threat for its security. Turkey has supported the government of Fayiz-es-Sarrac, which is recognized by the UN, from the beginning against General Haftar who gathered the support of the states such as US, UAE, France and Russia. In November 2019, Turkey and Government of National Accord (GNA) in Libya signed an agreement on security and military collaboration and the definition of economic zones which accelerated the process of building blocks in the region (Helvacıköylü, 2020). Moreover, the agreement was labelled as against international law since GNA does not represent the whole country. Following this agreement, GNA also requested military support from Turkey and the Turkish Grand National Assembly approved to send Turkish troops to Libya. This resulted in a major debate both domestically and internationally. Turkish opposition parties criticized this decision since there were too many uncertainties in the details of such a plan which could create security risks for Turkey. At the international level, Turkish military involvement in Libya was evaluated as promoting warfare in Libya and the region rather than diplomacy.

While the bets on a possible war between Turkey and Egypt were rising, the politics changed the direction towards a possible war between Turkey and Greece. The two states have experienced their ups and downs ever since the Liberation War of Turkey and the politics of Greece against Turkey has mostly backed up by European Union but this time major political actors, U.S. and Russia, also supported Greece about the East Mediterranean policy. Right after the sign of the agreement between Turkey and Libya, Greece deported the Ambassador of Libya after declaring him as *persona non grata* and signed the declaration of economic zones with Egypt as a missile action towards Turkey. Moreover, the political tension started to evolve into military tension in the Mediterranean Sea with the series of maritime military joint exercises and declaration of NAVTEX regarding the drilling activities.

The status of Cyprus has always been the major problem between the two states and EU membership of Southern Cyprus with the name of the GCAS has made the issue even more complex (Aydintaşbaş, 2020). Even though GCAS does not represent whole Cyprus, since Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) is not recognized internationally, all the agreements signed by GCAS with other states and energy companies eliminate the stakes on behalf of Turks in the island. Therefore, Turkey and TRNC are left alone by themselves against a bunch of alliances.

The main reason why EU is involved in the EM gas relates to the fact that Russia is the main energy supplier for EU and certainly the union wants to balance this risk of Russia threatening Europe about political disputes via this economic tool. In this perspective, the EU fully supports Greece and GCAS against Turkey regardless of any international law or other political facts (Tanchum, 2019). Additionally, there seems to be a big stake for energy companies about Mediterranean gas. French energy companies have made several agreements and France sent its military maritime ships with the purpose of protecting these companies against any hot conflicts. In addition to this, France has organized military exercises with Greece and GCAS to be prepared in case of possible warfare (Tanchum, 2020). Such practices target Turkey and TRNC. This conflict of the interests arises because Turkey's existence at the table makes the slice smaller apart from the unknown intentions of Turkish foreign policy whether to collaborate with Russia or the EU and U.S. This uncertainty about Turkey draws an image of an unreliable partner whose actions cannot be predicted.

U.S. was involved in this conflict due to the same reasons with the EU. In addition to the security concerns of Israel and economic benefits for American energy companies, U.S. does not want Russia to gain control over the Mediterranean gas. For this reason, U.S. supports Greece and EU against Russia and in this game, Turkey was the spoiler. On the other hand, U.S. seems to follow a hands-off strategy. Even if U.S. Senato approved the sales of weapons for GCAS, the crisis management was mainly left for Germany to handle (Kısacık and Helvacıköylü, 2020:50). Germany tried to lead negotiations between Greece and Turkey to prevent a war between NATO members while France insisted to push further the lines intentionally calling out all the EU members for applying sanctions against Turkey (BBC News Türkçe, 2019). Even though official statements have been made regarding Turkey should stop its drilling activities, no sanctions were decided to be applied at the first step.

Russia, on the other hand, avoided to explicitly make biased comments on Turkish-Greek dispute but continues to take advantage on behalf of itself to militarize the region. Whilst heading to achieve its centuries-long aim of controlling the Mediterranean Sea and building a naval hub at the Syrian port of Tartus to increase its military power in the region (Kısacık and Helvacıköylü, 2020:52). Russia also offered to lead the negotiation talks between Turkey and Greece to calm down the tension in the region. According to Russian foreign policy, U.S. is labelled as an outside player that is trying to step into each and every issue in the region by dividing the lines bolder rather than supporting peaceful solutions. In that sense, Russia plays a role of promoting peacemaking in the region while continuing to increase its own military bases and political power in the region.

As a result of Turkey's intentions for building closer relations with Arab world and becoming a regional power, the partnerships, which were built around the balance of politics, have been broken one by one. The tendency of Turkish foreign policy to raise the hand in the game resulted in lose it all. To recover the regional relations, Turkey should focus on calming down the tension and improving the relations. However, it can be said that Turkey may need to give up on its claims regarding the interests in the Mediterranean Sea to divide the alliances against.

Conclusion and Recommendation

Over the past decade, energy policy issues in the EU zone have been increasing and gaining attention because of the important developments. These include the confrontation of the EU (and the West in general) with Russia and the military struggle in the Ukraine, which jeopardize Russian energy supplies to the EU while at the same time highlighting Europe's over-dependence on these deliveries and recent progress within the EU towards a fully integrated EU energy market (Energy Union), the latest stage of which was marked by a publication of the Foreign Affairs Council on 20 July 2015, entitled "Council Conclusions on Energy Diplomacy" (Giannakopoulos, 2016:11). The EU concentrates on recent developments in the East-Med which have caused to a geopolitical shift acting upon all boarding states, especially Greek Cyprus, Greece, Israel, Turkey, Egypt, and also other Arabic countries; is evenly affected by these developments. By the energy findings over the past decade in the EZZs of Israel and Greek Cyprus, as a region, the East-Med has gained strategic importance and taken place in the centre of a multidimensional geopolitical rivalry. As a border state and one part of the rivalry, Turkey

has taken action according to the developments in the East-Med. Turkey has mainly tried to protect and maintain its ambitions and strategic interests in the region via pretentious foreign policy and some instruments such as diplomacy and military deterrence in the political debates of the region.

The EM region has been increasing prominence with the discovery of important energy reserves in the offshore regions of the coastal states within the region. The finding of oil and natural gas reserves especially found in Israel, Egypt and Greek Cyprus and their commercialization by transporting them to principally to the European markets have been of great concern for these states for many years. But when the several significant energy experts' evaluations are taken into the consideration, it can best be understood that due to the oil and natural gas consumption levels as well as the natural gas bonanza, the ever-increasing role of LNG exports by such countries as Qatar, U.S. and so on, the EM natural gas should not be overexaggerated. Also in this context, when all the options on the commercialization of East-Med natural gas deposits are assessed in detail, it is mostly agreed by the people studying on this issue that the Turkish-Israeli option represents by far the most economic and sensible one. But when some deep-rooted problems among the littoral states in the EM region are taken into account, it seems unlikely that the commercialization of East-Med gas can happen in short or medium terms. Moreover, one should add that for some major energy experts like Mehmet Ögütçü underline that by the becoming operational of Russian Turk Stream, Nord Stream-2, new LNG capacities and also the Southern Gas Corridor, the European Union possibly will not need gas coming from East-Med having lots of geopolitical complexities. When we come to Turkey, Ankara thinks that all the riparian states located at the East-Med have equal rights on benefiting the natural richnesses of the region. In this sense, Turkey highlights that such initiatives as East-Med Pipeline and East-Med Gas Forum that exclude Turkey and Northern Cyprus are irrational ones and in violation of international law. Therefore, Ankara has been proposing the resolution of this deadlock via diplomatic ways. In this manner, Turkey's offer to organize an EM Summit with the participation of all relating countries should be considered as a good initiative. In the final analysis, the escalation of the deadlock within the region through increasing militarization continues/will continue to hinder the prospects of monetization of energy reserves in the region. No one in the EM region does / will not another confrontation in the East-Med region in which a lot of conflicts occur. Time and cyclical developments will better set forth the probability of commercialization of East-Med reserves.

For decades, Turkey's foreign policy orientation was shaped around its founder Mustafa Kemal Atatürk's "peace at home, peace in the world" philosophy. With this perspective, the modern West-oriented Turkish Republic has been successful in the peaks and flats of its history. After AKP came in power, this philosophy has been revised to "zero problems with the neighbours". According to the aftermath of 18 years, now it can be stated as "zero friends" and there are problems all around for Turkish foreign policy. Starting with the Neo-Ottomanism rhetoric, Turkey has gained the antipathy of its neighbours many of which were mostly ruled by the Ottoman Empire. Moreover, EU countries and the Arab world also accused Turkey of chasing after imperialist dreams. Even though this rhetoric was left, Turkey could not gain its popularity back since the region faced Arab spring and the political scene of the region has started to change.

For sustainable resolutions in the region, Turkey needs to focus on building the bridges with especially Egypt and Israel to balance the regional politics against its interests. Moreover, Turkish foreign policy should be reshaped regarding security concerns returning to its basics. This strategy can change the direction for Turkey's position and leverage its relations with old friends and regional rivals.

References

- Aydıntaşbaş, A. (2020). Turkey: a deal is possible. https://ecfr.eu/special/eastern_med/turkey (accessed on 24 December 2020).

- Bakeer, A. H. (2013). Future of Turkish-Egyptian ties after military coup. *Al Jazeera Center for Studies*, 1-6, (accessed on 5 January 2021), <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2013/12/20131217113236236557.html>.
- BBC News Türkçe (2019). Fransa Cumhurbaşkanı Macron: NATO'nun beyin ölümü gerçekleşti. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50342428> (accessed on 2 January 2021).
- Bireselioğlu, M. E. (2019). Clashing interests in the Eastern Mediterranean: what about Turkey?. *Insight Turkey*, 21(4), 115-134. DOI:10.25253/99.2019214.
- Buzan, B. (1983). *People, states and fear: an agenda for international security studies in the post-cold war era*. Brighton: Wheatsheaf Books.
- Cohen, M. & Freilich, C. (2014). Breakdown and possible restart: Turkish-Israeli relations under the AKP. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 8, 1-17.
- Erşen, E. B. (2019). Turkey, Israel gas cooperation lucrative for capitalizing on East Med resources. *Daily Sabah: Energy*, <https://www.dailysabah.com/energy/2019/12/17/turkey-israel-gas-cooperation-lucrative-for-capitalizing-on-east-med-resources> (accessed on 6 January 2021).
- Escribano, G. (2018). The political economy of energy in the Eastern Mediterranean. R. Gillespie and F. Volpi (eds.) in *Routledge Handbook of Mediterranean Politics*, New York: Routledge, 232-243.
- Giannakopoulos, A. (2016). The Eastern Mediterranean in light of recent energy developments and their impact. Angelos Giannakopoulos (ed.) in *Energy cooperation and security in the Eastern Mediterranean: a seismic shift towards peace or conflict?*, 11-22. Research Paper No.8, Tel Aviv: The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Tel Aviv University.
- Grigoriadis, I. N. (2014). Energy discoveries in the Eastern Mediterranean: conflict or cooperation?. *Middle East Policy*, 21(3), 124-133. <https://doi.org/10.1111/mepo.12087>.
- Haas, R. (2017). *A world in disarray: American foreign policy and the crisis of the old order*. New York: Penguin Press.
- Helvacıköylü, G. (2020). Libya satrancında yeni hamle: Mısır'ın askeri müdahale çıkışı Türkiye'ye mesaj mı?. <http://politikaakademisi.org/2020/06/27/libya-satrancinda-yeni-hamle-misirin-askeri-mudahale-cikisi-turkiyeye-mesaj-mi/> (accessed on 14 December 2020).
- Işıksal, H., & Maaitah, Q. K. S. (2020). Turkish-American relations in the Middle East in the post-Arab Spring era: the bonds that are no longer tight. H. Işıksal and O. Örmeci (eds.) in *Historical examinations and current issues in Turkish-American relations*, Berlin: Peter Lang, 247-265.
- Kısacık, S., & Helvacıköylü, G. (2020). Doğu Akdeniz'deki enerji temelli askeri güvenlik gelişmelerinin Türkiye'nin Doğu Akdenizli komşuları ve küresel güçlerle olan ilişkilerine yansımaları. *UPA Strategic Affairs*, (1), 85-145.
- Kissenger, H. (2014). *World Order*. New York: Penguin Books.
- Marketos, T. N. (2021). Energy geopolitics crossovers in central & Eastern Mediterranean at the prize of the energy union policy. Michalis Mathioulakis (ed.) in *Aspects of the energy union, energy, climate and the environment*. 47-71. Cham: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-55981-6_3.
- Merz, F. (2020). Trouble with Turkey in the Eastern Mediterranean. *CSS Analyses in Security Policy*, no. 275: 1-5, https://css.ethz.ch/en/publications/css-analyses-in-security-policy/details.html?id=/n/o/2/7/no_275_turkey_in_the_eastern_mediterrane (accessed on 5 January 2021).
- Öğütçü, M. (2020). *Yeni dünyanın gizli şifreleri: gerçekçi bir 2030 Türkiye vizyonu*. İstanbul: Destek Yayınları.

- Örmeci, O., & Kısacık, S. (2020). Cutting the Gordian knot: Turkish foreign policy towards Cyprus During AK party era (2002-2020). *Studia I Analizy Nauk O Polityce I*, 21-64. <https://doi.org/10.31743/sanp.9838>.
- Sputnik International. (2020). Who benefits from new gas pipeline in Eastern Mediterranean, and who is bothered by it?. 28 July 2020. <https://sputniknews.com/business/202007281079993444-who-benefits-from-new-gas-pipeline-in-eastern-mediterranean-and-who-is-bothered-with-it/> (accessed on 11 January 2021).
- Stergiou, A. (2019). Geopolitics and energy security in the Eastern Mediterranean: the formation of new 'energy alliances'. Zenonas Tziarras (ed.) in *The new geopolitics of the Eastern Mediterranean: trilateral partnerships and regional security*. 11-31. Peace Research institute (PRIO) Report 3. Oslo: Friedrich-Ebert-Stiftung. <https://www.prio.org/Publications/Publication/?x=11329>.
- Tanchum, M. (2020). Turkey's Libyan intervention heightens Franco-Turkish systemic rivalry. <http://turkishpolicy.com/blog/50/turkeys-libyan-intervention-heightens-franco-turkish-systemic-rivalry> (accessed on 4 January 2021).
- Tanchum, M. (2019). A dangerous policy of Turkish containment in the Eastern Mediterranean. <http://turkishpolicy.com/blog/35/a-dangerous-policy-of-turkish-containment-in-the-eastern-mediterranean> (accessed on 4 January 2021).
- Tzanetakou, N. (2019). Fatih Birol: The Eastern Mediterranean does not change the terms of the "game." *Independent Balkan News Agency (IBNA)*, 4 January 2019, <https://balkan.eu.com/fatih-birol-the-eastern-mediterranean-does-not-change-the-terms-of-the-game/> (accessed on 11 January 2021).
- Tziampiris, A. (2019). The new Eastern Mediterranean as a regional subsystem. Spyridon N. Litsas & Aristotle Tziampiris (eds.) in *The New Eastern Mediterranean*. 1-31. Cham: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-90758-1>.
- Tziarras Z. (2019). The new geopolitics of the Eastern Mediterranean – An introduction. Zenonas Tziarras (ed.) in *The new geopolitics of the Eastern Mediterranean: trilateral partnerships and regional security*. 5-11. Peace Research Institute (PRIO) Report 3. Oslo: Friedrich-Ebert-Stiftung. <https://www.prio.org/Publications/Publication/?x=11329>.
- Yergin, D. (2020). *The new map: energy, climate, and the clash of nations*. Great Britain: Allan Lane-An Imprint of Penguin Books.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author % 35, Second author % 35, Third author % 30.
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

Araştırma Makalesi • Research Article

Rusya’da Doğu Biliminin Tarihi Gelişim Sürecine Dair İncelemeler

Reviews of The Historical Development Process of Oriental Science in Russia

Vesile Şemşek*

Öz: 17. yüzyıldan itibaren Aydınlanma döneminin getirdiği toleransla, Batı dünyasının Doğuyu tanımaya başladığı gibi bu alan ile ilgili araştırmalara yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle, Doğu bilimleri çalışmalarının geniş bir şekilde gelişmesine sebep olan Petersburg Doğu Bilimler Enstitüsü Çarlık döneminden itibaren başladığı ilmi gelişmelere Rus inkılabı ile birlikte farklı yönde ilerleyerek Sovyet rejiminin ideolojisine adapte olmak zorunda kaldığı da bilinmektedir. Nitekim daha önce Ortodoks kilisesi adına Misyonerlik çalışmaları yapmış olan Rus Oryantalistler bu defa da ateizm adına incelemeler yaparak Doğu bilimlerine karşı önyargılı faaliyetlerini sürdürmeyi de ihmal etmedikleri görülmektedir. Bununla birlikte, tarihsel süreçte farklı kullanım şekilleri ve geniş anlamlar içeren oryantalizmin, en önemli dalını Doğu araştırmalarının oluşturduğu yapılan incelemelerde görülmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, Rusya’da Doğu bilimine dair yapılan çalışmalar konusunda bilimsel verileri aktarmak ve Rus bilim insanlarının bu alanda objektif ve öznel görüşlerini ön plana çıkarmaktır. Böylece Doğu bilimi araştırmalarının tarihi gelişim sürecine dair genel bir değerlendirme yaparak Türk bilim dünyasına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Doğu bilimi, Türkoloji, oryantalist, kültür tarihi

Abstract: From the 17th century with the tolerance brought by the Enlightenment, the Western world has began to recognize the East and focused on research in this field. Especially, Petersburg Oriental Sciences Institute, which led to the wide development of Oriental studies, had to adapt to the ideology of the Soviet regime by advancing in a different direction with the Russian Revolution, to the scientific developments that it had started since the Tsarist period. As a matter of fact, the Russian Orientalists, who had done missionary work on behalf of the Orthodox Church, did not neglect to continue their prejudiced activities against Eastern sciences by making studies in the name of atheism this time. In this context, it is seen that Eastern studies constitute the most important branch of orientalism, which includes different usage patterns and broad meanings in the historical process. The main purpose of this study is to transfer scientific data on studies on oriental science in Russia and to highlight the objective and subjective views of Russian scientists in this field. Thus, it is to contribute to the Turkish scientific world by making a general assessment of the historical development process of Oriental studies.

Keywords: History, Orientalism, Turkology, orientalist, culture history

Аннотация: Начиная с 17. века с привнесенной Просвещением толерантностью западный мир стал признавать Восток и сосредоточился на исследованиях в этой области. В частности, Петербургский

* Doç. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı,
ORCID:0000-0002-9800-4557, vssemsek@gmail.com

Cite as/ Atf: Şimşek, V. (2022). Rusya’da Doğu Biliminin tarihi gelişim sürecine dair incelemeler. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 433-447. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1053583>

Received/Geliş: 04 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 17 March/Mart 2022

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

институт востоковедения, который привел к широкому развитию востоковедения, должен был приспособиться к идеологии советского режима, двигаясь в другом направлении с русской революцией, к научным разработкам, которые он начал с царского периода. В самом деле, русские востоковеды, которые вели миссионерскую деятельность от имени Православной Церкви, не пренебрегали и дальше своей предвзятой деятельностью против восточных наук, проводя на этот раз исследования во имя атеизма. В этом контексте видно, что востоковедение составляет важнейшую ветвь востоковедения, включающую в себя различные модели использования и широкие значения в историческом процессе.

Основной целью данного исследования является передача научных данных об исследованиях Востоковедения в России и выделение объективных и субъективных взглядов российских ученых в этой области. Таким образом, он должен внести свой вклад в Туркской научный мир, сделав общую оценку процесса исторического развития Востоковедения.

Ключевые слова: история, Востоковедение, Тюркология, востоковед, история культуры

Giriş

Genel anlamda, Batı kaynaklı araştırma faaliyetlerinin tamamını içeren oryantalizm, aynı zamanda, Doğu toplumlarına dair dil, edebiyat, tarih, coğrafya, kültür ve medeniyet alanında yapılmış yerel kaynaklı çalışmaları inceleyen ve değer yargıları üreten bir bilim alanıdır. 17. yüzyılın ortalarında Rusya'da Doğu Bilimi ile ilgili bilimsel çalışmaların temeli atıldığı bilinmektedir. Bu durum aynı zamanda Doğu dillerine dair bilimsel çalışmaların başladığı dönem olarak da kabul edilmektedir. Örneğin toplumsal düzen kurallarının arasında yer alan hukuk kuralları bu dönemde gelişimi ile birlikte ihtilafların hakemler tarafından çözülmeye başladığı görülmektedir. (Aksoy 2020: 389-390). Bundan önceki tarihsel süreçte Rusların Doğu ülkelerine yaptıkları seyahatler ile başlayan ve sonraları siyasi-ekonomik ve sosyal-kültürel bağlamda devam eden bir tanışma dönemine rastlanılmaktadır. Yaklaşık iki yüzyıl devam eden Doğu Bilimlerine dair çalışmaları 19. yüzyıldan itibaren alana artan ilgi üzerine gelişiminin daha da hızlandığı görülmektedir.

Rusya, kültür tarihimizde önem arz eden ülkeler arasında yer almaktadır. Nitekim 20. yüzyılın büyük bir kısmını sosyalist tecrübe içerisinde geçirdiği ve kazanılan tecrübelerin Doğu Bilimlerinin öğrenilmesine dair yeni bir deneme süreci geçirdiği de görülmektedir. Coğrafi konum itibarıyla bu bölgede yaşayan Türk halklar, buldukları rejimin şartları gereği kendi kültürel değerlerinden – din, dil, tarih konularında yeterli bilgilere ulaşmadıkları bilinmektedir. Bu nedenle günümüzde bile, Rus bilim adamları temelde Türk halklarının dillerine ve dini inançlara karşı görünen ve buna uygun yapılanmalarla karışık dil yapılarından arındırılmış yeni bir insan ve toplum oluşturma çabaları içerisinde bu farklılıkları ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. Nitekim konu ile ilgili bu tür akademik çalışmalarda daha çok deskriptif (betimleyici) metot kullanılarak Doğu bilimcilerinin görüş ve yaklaşımları değerlendirilmektedir.

1. Rusya'da Doğu Biliminin Oluşumu

Doğu bilimi alanında ilk yazılı kayıtların 15. yüzyıldan itibaren Doğu araştırmacıları tarafından Hindistan'a seyahatleri sırasında yaptıkları görülmektedir. Diğer taraftan yine 1618'de İ. Petlin'nin Çin seyahati ve aynı dönemde Çin'e gönderilen Rus elçileri F. İ. Baykova ve N. G. Spafarya tarafından kaydedilen hatıra defterlerinde Doğu bilimlerine dair bilgilere yer verilmektedir. (Prohorov, 1967:390). Ayrıca Ortodoks kilisesinin, Rus Doğu biliminin yapılanmasında ve genişlemesinde birçok önemli faaliyetler gösterdikleri ve katkıda buldukları söylenebilir. Nitekim Ortodoks kilisesinin Hıristiyanlığı tebliğ amacıyla Doğu ülkelerine ve Afrika'ya hatta Etiyopya'ya kadar misyonerler gönderdiği ve önemli çalışmalar sürdürdükleri de bilinmektedir. Özellikle Rus Ortodoks kilisesinin misyonerleri, Çin Budizm'inin yayılmasını engellemek için bölgeye giderek önemli faaliyetlerde buldukları hatta 1689'da Pekin'de ilk Ortodoks kilisesini inşa ettikleri de tarihi veriler arasındadır.

Rus imparatorluğunun ıslahatçı I. Petro kökleri Kiev Rus devletinin zengin medeniyetine dayanan, Rus kültür ve medeniyet tarihinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Daha çarlık döneminin başlarında I. Petro coğrafi konum itibarı ile Rusya'nın geleceğinin doğu ile bağlı olduğunu, doğu kültürünün ve dillerinin öğrenilmesinin zaruri bir ihtiyaç olarak görmekteydi. Böylece Rus-Doğu biliminin başlangıç tarihinin 18 Temmuz 1700 olarak kabul edilebilir. O gün I. Petro bu konuyla ilgili

ferman imzaladı. Fermana göre ülkenin zeki gençleri doğuya, Çin'e, Japonya'ya ve Moğolistan'a gönderilerek dil öğrenmeleri teşvik edilirdi. Aynı zamanda doğu dilleri üzere uzmanların yetişmesi için bu ferman ilk resmi devlet kanunu olarak da sayılabilir. I. Petro yakın doğu siyaset tarihinin özellikle 1711 yılının Prut seferi sırasında Türk, Arap ve Fars dillerinin, yakın doğu ülke ve halklarının kültür ve geleneklerini bilenlere ihtiyaç duyulduğunu fark etti. 1711 yılının 22 Şubat tarihinde I. Petro Osmanlı Padişahı Sultan Ahmet'in çar aleyhine sulh anlaşmasını bozması hakkında ferman imzaladı. Bu beyannamede geçen "Üniversal Manifesto" eseri Türk ve Tatar dillerine tercüme edilmesi ön görülerek Kırım tatarları arasına yayıldı. Büyük ihtimal ki Moskova'da hazırlanan ve çevirisi yapılan bu Üniversallerle aynı olan Moskova'da bulunun Sinob matbaasında bakır levhalar üzerine işlendi. (Kononov 2006: 45-46).

F.Y. Korş "Dil itibariyle Kırım akitlerinin Tatar- Çağatay ve Osmanlıca yazıldığını Arapçanın çok az kullanıldığını ve Osmanlı tezkirelerinin Tatar tercümelerinden daha anlaşılır ve düzgün bir çeviri kullanıldığını, ayrıca diplomatik dillerin Kazan - Tatar (Volga sahili şiveler) bulunan senetlerin aslılarına ne Kırında ne de Türkiye'de bulunmadığına büyük ihtimalle bu tezkirelerin Moskova büyükelçiliğinde muhafaza edildiğini kaydeder. Korşun geniş araştırmaları sonucu, Rusların eskiden beri siyasi ve diplomatik ilişkilerde Kazan ve Kırım Tatarca'sı ile birlikte Osmanlıca'yı da iyi bilen insanlardan faydalandıklarını gösterir.

2. Doğu Bilimine Dair İlk Faaliyetler

15. yüzyılda seyahatlerle başlayan Rus Oryantalizmi 17. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen dönem içerisinde daha çok teorik ve altyapı çalışmalarının daha ziyade çevirilerden oluştuğu görülmektedir. Bu eserlere ilişkin Rus Doğu bilimcilerinden A.K. Kazımbek, N.İ. İlminskiy, M. Petrov, N. P. Ostroumov, K. A. Barsov, O.G. Bolşakov, Y. Malov, V.S. Solovyev, N. F. Katanov, F.A. Smirnov, V.V. Barthold, M.B. Piotrovskiy vs. örnek gösterilebilir. Yine Rus oryantalizmine ilişkin ilk çevirileri Doğu dillerindeki el yazma eserlerin takip ettiği görülmektedir. Bu alanda ilk çalışma faaliyetlerinden Doğu bilimcisi G. S. Lebedev tarafından yapılan "Sanskrit grameri" eseri örnek gösterilebilir. (Prohorov 1967: 115).

Çar'ın emriyle 1802 yılında oluşturulan Dış İşleri Bakanlığı ve 1820'de Bakanlık bünyesine Asya Komitesi eklenerek faaliyete başlamıştır. Bu kurumun başlıca görevi bakanlık için uzmanlar hazırlamak idi. Bu nedenle 1823'de Asya komitesine Doğu Dilleri Eğitim Bölümü eklenerek Hıristiyan gençlere yüksek düzeyde eğitim verilmeye başladı. Burada beş yıl eğitim gören gençler sonrasında Doğu'ya görevlendirilirlerdi. Özellikle 19. yüzyılın ortalarında Kafkasya ve Orta Asya'da cereyan eden sömürge savaşları sırasında Rusya için önemli görevler ifa edenlerin çoğu bu kurumda yetişen öğrencilerdi. (Prohorov 1967: 115).

Doğu bilimlerine ilişkin bilimsel çalışmaların bu şekilde cereyan etmesine vesile olan St. Petersburg Doğu Bilimler Enstitüsü Sovyet rejiminin ideolojisine adapte olmak zorunda kalmıştır. Daha önce Ortodoks kilisesi adına Misyonerlik çalışmaları yapmış olan Rus Doğu bilimciler bu defa ateizm adına çalıştıkları gibi kültürel gelişmelere dile, dine karşı önyargılı çalışmalar sürdürmeyi ihmal etmedikleri de bilinmektedir. Nitekim Oryantalizmin üç alanda – Misyonerlik, Ateistik ve Bilimsel olmak üzere üç alanda faaliyet göstermekteydi. Rusya'da Doğu Bilimi son yüzyılda içerdiği farklı yapısı itibariyle çeşitli görünüm kazandığı söylenebilir. Bu konuda ilk olarak "Pratik Doğu Bilimi" faaliyetleri örnek gösterilebilir. Özellikle ülke menfaatlerini korumak bağlamında dış ticaret yöneten askeri ve diplomatik çalışmaları yürütmekteydi. Doğrudan Ortodoks kilisesine hizmetinde bulunan Pratik Doğu bilimi daha çok Doğu ülkelerinde yürüttüğü misyonerlik faaliyetleri ile ön planda olduğu söylenebilir. Bir diğeri "Geleneksel Doğu Bilimi" olarak tanımlanan çevresinde bulunan devletlerin tarihini ve kültürünü inceleyen, Rus emperyalizminin gözetiminde dini okullarda gençlere verilen özel eğitim olduğu görülmektedir. Son olarak, "Batılı Doğu Bilimi" üçüncü sırada yer almaktadır. Bu bilim dalının amacı Batıdan Rusya'ya davet yolu ile gelen bilim adamlarının bu alanla ilgili yaptıkları çalışmaları Rusçaya çevirerek akademik yayın faaliyetleri ile ilgili olduğu söylenebilir. Son iki yüz yılda Rus Doğu bilimcilerinin konu ile ilgili çok çeşitli araştırmalara imza attıklarını ve yapılan bu çalışmalar arasında sübjektif, taraflı davranışların olduğu kadar Rus ve Doğu kültürleri arasında gerçekten siyasi-

ekonomik, ilmi- kültürel bağlamda köprü kurmaya çalışan Doğu bilimcilerine de rastlamak mümkündür. Bunlar arasında en önemli sayılan Rus Doğu bilimcisi Kraçkovski'nin Arap ve Rus kültürü arasında köprü kumaya çalıştığını ve bu alanda birçok ilmi faaliyetlerde bulunduğu söylenebilir. (Kraçkovskiy 1955: 174-185).

1800'lü yıllarda Batı'da Doğu Bilimi üzerine çalışmalar yapılmasına rağmen Rus Doğu bilimcileri benzer çalışmaları Batı'dan bağımsız olarak kendi imkanlarıyla oluşturmuşlar. Batı ve Rusya'da yapılan Doğu Bilimi çalışmaları amaç ve üslup açısından bazı benzerlikler görülmektedir. Araştırmalarında her ne kadar Batılı yazarlardan etkilenen Rus Doğu Bilimcileri farklı eserler ile kendilerine özgün çalışmalar ortaya koymuşlardır. Çarlık Rusya'sı Türk boylarını idareleri altına alarak kültürel değerlerinden uzaklaştırmışlardır. Daha sonraki dönemde Çarlık dönemi uygulamalarına tamamen ters Sovyet dönemi ateizm ideolojisi insanları inançsızlığa sürüklemeye sevk etmiş ve bu dönem çalışmalara da ateist ruhun yansıtıldığını görülmektedir. Bu ideoloji Ruslarla birlikte büyük ölçüde Türk halklara da aşılmıştır. Bu nedenle Rus Doğu Bilimi alanında yapılan çalışmalara da etkisini göstermiştir. Sovyet döneminde yapılan çalışmalar önceki dönemi temsil etmese de bu dönemde yapılan Doğu bilimi çalışmaları Sovyet döneminin Doğu bilimcileri eleştirel ve tenkitsel düşüncelerini bilimsel olmayan yöntemlerle bile ortaya koymaktan çekinmemişler. Geçtiğimiz yüzyılda dünya düzeni bakımından Rusya büyük rol oynamıştır. Rusların yaptıkları İslam tarihi çalışmaları hem büyük bir insan kitlesine sahip Rus devleti hem de Sovyetler Birliğinde döneminde bu coğrafyada yaşayan Türk halklarına olan etkisi bakımından önem arz etmektedir. (Kraçkovski, Çernişevski, Sablukov 1955, 213-219).

Tarihi süreç içerisinde Çarlık Rusya'sında ilk Doğu bilimi ile ilgili çalışmalarının şahıslar tarafından kısıtlı imkanlar ile gerçekleştirilen seyahatlerden elde edildiği ve bu bağlamda yapılan çalışmaların kapsamının sınırlı tutulduğu söylenebilir. E. Said'e göre, Batı Oryantalizmi, Doğu araştırmalarında elde ettiği bilgileri kendi önyargısını ilave etmeden objektif biçimde izah edememiştir. Rus Doğu Bilimi düşünce tarihinde önemli dönüm noktası 1798'de Napolyon'un Mısır'a gelmesi ile görülmektedir. Bu tarihe kadar daha çok "teorik" düzeyde yapılan araştırmalar, bundan sonra artık "pratik" alana aktarılacak oryantalist faaliyetleri bu yöne doğru ilerlediğini ifade etmektedir. (Said 1966: 79-136). Diğer bir taraftan Mısır'ın işgali, Batı dünyasında "oryantalizm" faaliyetlerinin daha çok siyasi bağlamda kullanıldığını bir göstergesidir. Nitekim bu çalışmalarda görülen Doğu ve Batı arasındaki ince bir nüans ile korunması gereken çeşitlilik duygusu, Batı'nın Doğu üzerinde kurduğu egemenliği geniş bir şekilde ele alındığının bir göstergesidir. (Kuznetsov 1998: 725).

I. Petro döneminden itibaren yapıcı önemli reformlar gerçekleştiren Rusya'nın Batılı bir devlet olmaya karar verdiği bilinmektedir. Rusya'da Oryantalizmin temelleri 18. yüzyıldan itibaren atılmaya başladığı ve Doğu dillerine ve dinlerine yönelik araştırmalarında bu dönemde gelişmeler gösterdiği görülmektedir. Çarlık Rusya'sı döneminde genel olarak İslam dinine dair yaklaşımlar Rus Ortodoks kilisesi kontrolünde yapıldığı söylenebilir. Bu dönemde yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu misyonerlik hedefi taşımakta olup, Batıda Ortaçağda üretilen İslam aleyhtarlığı ruhunu yansıtmıştır. Bu çalışmalar hiçbir değere sahip değildir. Ayrıca Çarlık dönemi sonlarına doğru Rusya'da oryantalist bilimsel disiplin haline gelmesiyle birlikte kendi ölçülerine göre bilimsel sayılabilecek Rus Oryantalistleri de ortaya çıkmaya başlamış ancak onların bu çalışmaları da çoğu kes Batılı meslektaşlarının çalışmalarının tekrardan ve çevirilerinden ibaret olduğu bilinmektedir.

Genel olarak Çarlık döneminde yapılan çalışmaların belli bir sisteme bağlı olmaksızın daha çok kişisel çabalar ile elde edilen incelemelerden oluştuğunu ve genel anlamda "misyonerlik" faaliyetlerinden ibaret olduğu söylenebilir. (Kraçkovskiy, 1955: 17-18). Konuya ilişkin devam eden tarihi sürece bakıldığında 19. yüzyılda daha çok Batı'da Oryantalizm üzerine yapılan araştırmaların yapılmasına rağmen Rus Doğu bilim adamlarının benzer çalışmalarının Batı'dan bağımsız olarak kendi imkanlarıyla öznel eserler ortaya çıkardıkları görülmektedir. Aslında, bu durum, yani yapılan temel çalışmaların kısmen de olsa Batı'dan farklı ve bağımsız olarak ortaya çıktığını, ayrı bir yöntem ile kendilerine özgü bir ekol geliştirdiklerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. (Yerasov 1967: 9-13).

3. Rus Oryantalizminin Temel Eğilimleri

3.1. Misyonerlik oryantalizmi; 1555'te faaliyete geçen Rus misyonerlerin genel anlamda Rus topraklarında yaşayan yabancıları hedef alarak ilk olarak Tatarların yaşadığı bölgelere kendi din adamlarını gönderdikleri bilinmektedir. Özellikle bu bölgede Rus Ortodoks kilisesinin önemli rol aldığı görülmektedir. Rus misyonerlerin başlıca hedefleri, Rus devletinin de desteğini alarak Türk dilli halklar üzerinde Ruslaştırma politikası uygulamaktır. Nitekim bu sayede kısa bir süre içerisinde büyük çaba göstererek amaçlarına ulaştıkları da söylenebilir. Aslında bu politikayı izlerken devletin esas amacı bölgedeki Türk toplumları "Ruslaştırmak" için kilise mensubu misyonerleri kullanmayı hedeflemekte idi. Ancak kiliseye bağlı rahipler kendi dini propagandalarında devletin önem verdiği tarihi gerçekleri kendi menfaatleri uğruna ihmal ettikleri de görülmektedir. Nitekim sadece Rus kilisesine mensup yazarların bu gibi konulara yer verdikleri görülmektedir. (Kartavsev 1960: 11).

Misyonerler hedeflerine ulaşabilmek için öncelikle Türk ailelerin çocuklarını eğitim merkezlerine alarak işe başladıkları görülmektedir. Konuyla ilişkin Y. Malov' un "Rusya'da yaşayan Müslüman-Türkler nüfus olarak kalabalık ve kendileri de çok zekidirler. Burada yaşayan çocuklarının ailelerin dinlerine bağlılıklarını kontrol etmek imkansızdır. Fakat onların eğitime verdiği önemi incelemek bizi hedefimize ulaştırır. Çünkü bu sayede Muhammedilerin okulu ile daha yakından tanışma imkanı bulmada yardımcı olmaktadır. (Malov 1894: 69). Rus Ortodoks kilisesine mensup bazı misyonerlerden A.P. Dobrolyubov' un, N. Talberga' nın, A.V. Kartavsev'in çalışmaları 19. Yüzyıl Misyonerlik faaliyetlerine dair önemli eserlerden sayılmaktadır.

3.2. Bilimsel Oryantalizm: 19. Yüzyılın başları Rus Bilimsel Oryantalizminin başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. Nitekim bu dönemde Rus Doğu Bilimini geliştirmek ve bilimsel alana taşımak için Batılı bilim adamlarının birçok çalışmaları Rusçaya çevrildiği görülmektedir. Rusya'ya Çarlık Rusya'sının daveti üzere gelen Batılı oryantalistler bilimsel veriler ile birlikte Doğu Bilimine ait düşünce felsefesini de geliştirdiler. İlginç olan Rusya'nın Batılıların bu tutumlarına karşı hiçbir tedbir almayarak bilakis onlara ciddi fırsatlar sunarak çalışma izni verdikleri bilinmektedir. Böylece bu şekil çalışmaların her şeye rağmen Rus Doğu bilimine ciddi anlamda katkısı olduğu da söylenebilir.

19. Yüzyılın başlarından itibaren Batılı oryantalistlerin eserleri Rusçaya çevrilerek Rus Doğu Bilimini gelişimi amaçlanmıştır. Bu çalışmalar, bilimsel alana taşınarak ve yapılan bazı düzenlemelerle Doğu ülkelerinde yaşayan, halkların üzerinde uygulanarak sürdürüldü. Bu nedenle, Bilimsel oryantalizm daha çok üniversiteler ve akademiler tarafından yürütülmüştür. Bilimsel oryantalizmin temsilcileri öncelikle Kazan, Harkov, St. Petersburg ve Moskova'da Doğu bilimi okulları oluşturmuşlardır. Ardından bu okullar bilimsel akademilere dönüştürülmüştür.

3.3. Ateistik Oryantalizm; 1917 Sovyet ihtilalından itibaren başlayarak 1987'de Sovyet Rusya'sının son Devlet Başkanı M. S. Gorbaçov'un, Perestroyka ve Glasnost (Şeffaflık ve Yeniden yapılanma) programına kadar yaklaşık 70 yıl süren bu dönemde Rus bilim tarihinde Sovyet Rus Doğu bilimciliği üzerinde yapılan çalışmaları Ateizm oryantalizminin temelini oluşturmaktadır. V. İ. Lenin'in, kurduğu yeni komünist devletin din sorununu bilimsel temellere dayanarak çözmeyi ön gören bir plan kurduğu ve bu plana göre hareket ettiği söylenebilir. Bu nedenle Ateizm ideolojisinin öncülerden sayılmakta ve bu felsefenin pratik yönü ile en iyi temsilcilerinden sayılmakta idi. (Abdurasulova: 8-11).

Rusya ve Doğu arasında tarihi ilişkiler konusunda Lenin' in "Haleflerimizin Doğu halkları ile çok eski dönemlerden başlayan kültürel ilişkileri Rus halkının manevi ve maddi medeniyetinin birçok tezahürlerinde yeteri kadar iz bırakmıştır. Rusya coğrafi, iktisadi ve tarih açısından değerlendirildiğinde sadece Avrupa'ya değil, aynı zamanda Asya'ya da ait olduğu görülmektedir. (Lenin: 326). ifadeleri yer almaktadır. (Kononov 2006: 101-102). Nitekim daha önceleri Rus Doğu bilimcilerin Ortodoks kilisesi adına Misyonerlik faaliyetleri yaptıkları gibi bu defa da ateizm adına çalışarak Doğu'ya ve Doğu bilimlerine karşı önyargılı çalışmalarını sürdürmeyi de ihmal etmediler. Genel bağlamda Sovyetlerde dinlerin ve çeşitli dini anlayışların varlığını çözmek için bilimi kullanmanın insanların yararlanabileceği ve kabul edebileceği en etkili yöntem olduğunu kabul eden bir anayasa maddesi yürürlüğe konulmuştur.

Ateizme karşı tavır alan Türk dillerine ve dini inançlara karşı halkın tepkisini yatıştırmak amacıyla “her şeyi bilime sevk etmek lazım” teorisini uygulamıştı. Ancak bu teorinin konuda ne kadar başarılı olduğu konusu tartışılabilir. Nitekim ateizm felsefesinde insanların tanrısı yerine, bilim aracılığıyla kendi ideolojilerini yürütmeleri halkın tepkisini topladı. Konu ile ilgili Rus oryantalistlerden Vasilyev’e göre, ateizm önderleri kendi ideolojileri ile dinlere karşı oldukları kadar ayakta kalacaklarını açıkça halka itiraf etmek zorunda kaldıkları ifade eder. (Vasilyev 1909: 77-78).

Sovyet idarecilerinin Doğu biliminde modern Sovyet toplumu adına yaptıkları diğer önemli bir konu modern Arapça yazısının gelişiminde Muhammed Abduh’ ü örnek aldıklarını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Sovyet döneminden önceki tarihi süreçte edebiyat Arapçasını olmasına rağmen, pratik Arapçayı da yeterince geliştirme adına dersler açarak Doğu Bilimine katkıda bulundular. Sovyet önderlerine göre Çar döneminde basılan bilimsel çalışmalar akademisyenlerin ihtiyaçlarını karşılamaması ve basılan kitapların yabancı kaynaklardan etkilenmeleri bilimsel niteliği ortaya koymakta ve ayrıca Doğu dilleri üzerine hazırlanan bilimsel sözlüklerin yeterli olmadığı bir göstergesidir.

4. Rus Eğitim Kurumlarında Yetiştirilen Doğu Bilimcileri

4.1. Askeri Okullar

Çarlık Rusya’da Doğu biliminin gelişim sürecine bakıldığında Çarlık döneminden itibaren Rus Askeri Teşkilatı’nın faaliyet göstererek önemli katkılar sunduğu bilinmektedir. Rus Askeri birlikleri, özellikle ajan heyetleri, Doğu devletlerinin dini-siyasi yapıları, tarih ve coğrafyası, bölgedeki halkların etnik kökenleri ile ilgili geniş verilere ulaşarak bu bilgileri iyi bir şekilde kullandıkları görülmektedir. Özellikle, Rus donanmasının 17. yüzyılın sonlarına doğru Hindistan, Çin, Asya ve Güney-Doğu seyahatlerinde Doğu hakkında topladıkları önemli bilgileri derleyip toplayarak St. Petersburg’daki Asya müzesine getirerek Doğu Bilimine önemli katkıda buldukları bilinmektedir.

Doğu seferleri sırasında Doğu Bilim adamlarına duyulan ihtiyaç doğrultusunda Rus Askeri Teşkilatı oryantalistlerden oluşan kapsamlı bir şekilde donanmış ekibi sürekli emrinde bulunduruyordu. Ayrıca 1824’de Rus Çarı I. Aleksandır’ın talimatı üzerine Orenburg Neplüjevsk’de bu ihtiyaca binaen Askeri Akademi kuruldu. Bu eğitim kurumunda 1844’den itibaren Rus Ordusu için özel çevirmenler yetiştirildi. (Kraçkovskiy 1955: 72-73). Bu akademiye sonraki süreçte Doğu bilim adamlarının ilgi alanına göre Doğu filolojisine özellikle Doğu Dillerine ve Antik Yazılara öğrenmek için bölümler eklendi. Hatta 1754 yılında konu ile ilgili bilim adamı M.V. Lomonosov Rusya Üniversitelerinde Doğu Dillerinin okutulmasına dair düzenlediği raporu devlet yetkililerine sunarak kendi görüşünü belirtmişti.

Doğu biliminin gelişim sürecine bakıldığında ilgili alan ile ilk ciddi adımın 1804’de Moskova Üniversitesinde Doğu Dilleri bölümünün faaliyete geçmesiyle başladı söylenebilir. Sonraki dönemlerde Moskova Üniversitesi’ni sırasıyla 1807’de Kazan Üniversitesi ve 1819’da St. Petersburg Üniversitesinin takip ettiği görülmektedir. (Kraçkovskiy 1955: 73). Müteakip zaman sürecinde 1866’da Sibiryaya Askeri Okulunda ve Orenburg yüksek okulunda (Gimnazyum) yeni bölümler açılarak 1869-1875 yılları arasında Türk, tatar ve fars dilleri okutulmaya başlandı. Yine Omsk vilayetinde 1869 yılında açılan okulunda 30 oryantalist yetiştirilerek devlet tarafından Batı Sibiryaya Askeri bölümünde görevlendirildi. Bu okul 1871 yılına kadar faaliyet gösterdi.

4.1. Ortaokullar (Gimnazyumlar)

Doğu bilimi alanında faaliyet gösteren diğer kurumlardan orta dereceli okullardır. 1827 yılından itibaren faaliyet gösteren en eski okullardan sayılan Simferopol gimnazyumunda her yıl 20 öğrenci mezun olarak etraf vilayetlerde görevlendirilirdi. Tatar- Rus okullarında XIX yüzyılın ortalarına kadar hem müdürlük hem de öğretmenlik yapan Abdurrahman Çelebi Kırım- Novaçi bölgesinde görev yapan Türk asıllı hocalardan biriydi. Taşkent Öğretmenler Okulunda 1879 yılında N.P. Ostroumov tarafından açılan okulda Ruslar ile birlikte Özbek, Kırgız, Kazak öğrenciler de eğitim alarak Rus, Türk, Tatar ve Fars dillerini öğrenirlerdi. Doğu bilimleri üzere ilk öğretmen, oryantalist Y.Y. Lyuţş ders vermişti. Burada yetişen oryantalist dil bilimcilerinden M.S.Andreyev, (1894-1896), V.P.Nalivkin, V.S. Yakovlev, A.A. Lomakin, A. Abdülgafarov, H. İbrahimov, S. Hocayevi örnek gösterilebilir.

Rus Dini Kurumları Altay ve Yakut Dini kurumlarında yetişen misyoner oryantalistlerin ilmi faaliyetlerine gelince, Rusyanın Doğusunda siyasi- ekonomik istismar için gerekli olan “ideolojik bağımlılık” tezini geniş çapta uygulayarak, bu bölgelerde yaşayan yerli halkı öncelikli olarak Provaslav (Ortodoks) Kiliselerine çekerek dini kisve altında onlara misyonerlik eğitimi verilirdi. Bu kurumda yetişen Çuvaş Dili gramerinin yazarı Arhiyepiskop Veniamin dönemin önemli misyonerlerindeydi. Doğu bilimciliğinin önemli isimlerinden birisi Asya Departmanı Bölüm Başkanı Doğu Din ve Bilim adamı E.P. Kovalevski (1811-1868) çeşitli Asya ülkelerinde yapılan çalışmalara başkanlık yapmıştır.

Rus Doğu biliminin tarihi gelişim sürecine bakıldığında 19. yüzyılın sonundan günümüze kadar geçen süreçte bir takım hazırlık aşamalarından geçerek 20. Yüzyılda çeşitli alanlarda da faaliyet gösterdiği görülmektedir. Araştırma alanları genişleyen Rus Doğu bilimi, hümanizm adı altında aslında sömürüye ilgi göstermeye başladığı görülmektedir. Böylece Çarlık dönemine karşı açık bir şekilde tepkisi gösterebilmek ve kendi ideolojisini güçlendirmek için amaçladığı bu faaliyetler sonunda Sovyet Rusya’sının Doğu Bilimi alanına katkı sağlamış olduğu söylenebilir. Sovyet Oryantalizminde klasik Doğu bilimi ile birlikte modern Doğu bilimi araştırmalarının da başladığı görülmektedir. Nitekim ilk Doğu Bilimi Merkezlerinden olan Asya Müzesi, Sovyet döneminde Doğu Bilim Enstitüsüne dönüştürülmüştür. Sovyet döneminde hazırlanan akademik Doğu Bilim çalışmalarından biri Arapça üzerinde çalışan Rus Doğu Bilimcileri Bibliyografya Ansiklopedisi’dir. Genel anlamda ister Çarlık Rusya’sı ister Sovyet İhtilal ve daha sonraki dönemlerde Rus Doğu Bilimi tarihine büyük katkılarda bulunanlar arasında V.V. Bartold, İ. Y. Kraçkovski, A. Krımski vd. örnek gösterilebilir.

Doğu Bilimi çalışma alanını- din, felsefe, dil, tarih, dil, edebiyat, sanat ve ekonomi konulu araştırmalar kapsamaktaydı. Bununla birlikte, Asya ve Kuzey Afrika halklarının durumunu da inceleyen Doğu Bilimine ait çalışmalar, genel olarak Türk toplumlarına dair, Türkoloji, (Türkologiya), Hindistan ile ilgili, Hindoloji (İndologiya), Japon ve Çin Bilimlerini inceleyen (Sinologiya), Fars ve Afgan kültürlerine dair, (İranistika) Mısır ve Afrika’ya ait (Yegiptologiya), bölüm başlıkları şeklinde incelemektedirler.) Nitekim, Oryantalizm, güçlü Batı’nın zayıf Doğu’ya empoze ettiği bir doktrin olma sebebiyle, Batı, bu çalışmaları ile Doğu’yu kendi potasında eritmek ve iki yapı arasında mevcut olan çeşitli doğal farklılıkları kaldırmak istemektedir.

1755’de kurulan Moskova Üniversitesine bağlı olarak faaliyet gösteren akademik enstitülerde – soylu aydınlar ve diğer farklı gruplar için iki bölüm açılmıştı. Soylulara ayrıca Yahudilik ve İbrani dili dersleri verilmekteydi. 1774’de Moskova İmparator Üniversitesinin her iki eğitim kurumunda (Gimnazyum) Doğu ilimleri teorik(nazari) bilgilerin yanı sıra (pratik)ameli olarak da tedris edilirdi. H. L. Bakmeyster, Moskova üniversitesinin soylu ve diğer öğrencilere okutulan dersler hakkında hazırladığı Latince katalog çalışmasında 1777-1778 yıllarında Türk-Tatar dillerinin müfredat programına eklediğini kaydeder. (KONONOV,2006: 107). Ancak 1812’de Moskova’da meydana gelen büyük yangın sırasında Moskova Üniversitesinin büyük bir kısmının, aynı zamanda kütüphane ve arşivlerin ciddi zarar görmesi sonucu 18. Yüzyılın ilk yarısında Doğu bilimleri ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında geniş bilgi almamızı kısıtlamaktadır. Doğu Bilimine yönelik öğrenci yetiştiren diğer önemli bir kurum olarak 1764 yılında açılan Haşterhan Halk Okullarıdır. 324 asker kökenli ailelerin çocukları ve 200 farklı halk kitlelerinden olan öğrenciler eğitim almaktaydılar. Bu okullarda başta Rus dili olmak üzere, Alman ve dört Asya dili- Arap, Türk-Tatar, Karmuk ve Ermeni dilleri de öğretilmekteydi. (Kononov 2006: 107).

4.2. Petersburg Okulu ve Yetiştirmeleri

1724’de Rus çarı Büyük Petro’nun kurmuş olduğu St. Petersburg Devlet Üniversitesi Rusya’nın ilk üniversitelerinden biri olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Eğitim ve öğretime başladığından itibaren, günümüze kadar gelen tarih süreci boyu bilim ve kültür dünyasında önemli ilim adamları yetiştirmiştir.

Petersburg Üniversitesinde Doğu Dilleri bölümü kurulduğu tarihten itibaren, Rus bilim adamları, oryantalistin yönünü Doğu’ya çevirerek Doğu’ya yöneldiler. Böylece bu tanınmanın sonucunda da Rusya, Doğu ülkelerinden çeşitli yönleriyle de yararlanmış oldu. Doğu bilimine dair Rus bilim

adamlarının kayda geçirilen ilk verilerinin 15. Yüzyılda başlayan seyahatler ile ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilkinin Nikitin Anafasya isimli bir seyyahın Doğu Hindistan'a yaptığı yolculuk sırasında elde edilen belgeler olarak kayda geçtiği bilinmektedir. Diğer bir araştırma 1618'de İ. Petlin'nin Çin'e yaptığı seyahat ile yine Çin'e görevlendirilen Rus elçileri F.İ. Baykova ve N.G. Spafarya'nın kaleme aldıkları hatıraların Doğu bilimine dair yapılan ilk çalışmalar sırasında sayılmaktadır. (Prohorov, 2004, 390). Bir diğer taraftan, Ortodoks kilisesinin de, Rus Doğu biliminin yayılmasında önemli payı olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle, Hıristiyan dininin tebliği kilisesi için hemen hemen tüm Doğu ülkelerine, Afrika'ya ve Etiopya'ya gönderdikleri misyonerlerin faaliyetlerini de basite almamak gerekmektedir. Böylece, Rus Ortodoks kilisesinin rahipleri kendilerini bu yola adanarak Çin Budizm'inin yayılmasını engellemek adına ciddi ve kalıcı iz bırakarak 1689'da Pekin'de ilk Ortodoks kilisesini faaliyete geçirmişlerdir.

Rusya'da çarlık döneminde Doğu bilimine dair ilk çalışmaların seyahatler ve bilim adamlarının sınırlı imkanlarıyla yapıldığı görülmektedir. Bu alanda en kapsamlı ve Doğu Bilimine dair tarihi nitelikli kabul edilebilen esas atılımı I. Petro tarafından yapıldığı görülmektedir. Nitekim I. Petro 1696'da tahta çıkınca ülkesine her alanda geliştirmek ve güç kazandırmak için ihtirasla çalışan bir yönetici olarak bilinmektedir. Zira, Doğu ülkeleri üzerindeki planlarının gerçekleştirilebilmek için Doğu bilimlerden de faydalanmayı uygun göyerek Doğu bilimini bir "devlet politikası" haline getirmişti. Böylece ilk hedefi, Doğu politikasında Batı'yı takip ederek değil, belki de ona yetişmek ve onu geçmek olarak belirlenmiştir. (Kulikova 1986: 156-157). Konu ile ilgili Minayev "Çarlık Rusya'sının Doğu ile bağlantıları iç-içe olup da Doğu biliminin devlet politikalarına yansımamasının mümkün olamayacağı" ifade etmektedir. (Kulikova 1986: 173).

20. yüzyılda cereyan eden Sovyet dönemi ve onun uyguladığı rejim, Rus halkının dış dünyadan tecrit edilmesine sebep olduğu gibi bilimsel çalışmalarında kısıtlanmasına ve rejim taraflı çalışmalara müsaade edilmiştir. Bu rejimin ateizm ideolojisi adına dinlere karşı savaş açmasına rağmen Doğu dillerine yönelik geniş çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca Rusya'da yaşayan Müslüman halkların büyük bir kısmı ateizm istikametine yönlendirildiğinden dini inançlarını kaybederek dinden uzaklaştıkları gibi öz ana dillerine bile kısıtlamalar getirilmiştir. Böylece Rusya'nın siyasi icraatlarının etkisine maruz kalan Rus halkının Doğu dinleri ve dili konusunda yapılan çalışmalar bilimsel verilere kapsamında Rus araştırmacılar için İslam hakkında tarafsız incelemeler yapma imkanı ateizm rejiminin ortadan kalkmasıyla, yani 20. yüzyılın son döneminde mümkün olmuştur.

I. Petro döneminden itibaren başlayan Doğu Bilimlerine dair araştırmalar, 18. yüzyılın sonlarına doğru faaliyet alanlarının daha da genişleterek dil okullarına yönelik çalışmalar başlatıldı. Bu okulların başlıca amaçları ise özellikle Rusya'nın kuzey doğusunda yaşayan Müslüman halklara "dil eğitimi" ile birlikte, Hıristiyan dinini tebliğ edebilecek "misyonerler" yetiştirmek idi. Nitekim bu konuda derin ve köklü çalışmalar da yapıldı. Bu tür misyonerlik faaliyetlerini sürdüren kurumlara, Nijni Novgorod (1783), Heşterhan (1777), Tobolsk (1846), Stavropol (1846), Tambov (1859), Tiflis (1868), Yakutiye (1868) vd. vilayetlerde açılan okullar örnek verilebilir. (Vselovskiy, 1898: 46-55). I. Petro döneminde olduğu gibi daha sonraki tarihi süreçte, 18. sonlarına doğru 19. Yüzyılın başlarında özellikle II. Yekaterina'nın hakimiyeti sırasında Rusya'nın Doğusunda bulunan komşu devletlerle olan siyasi ve kültürel ilişkilerin artmasına binaen burada yaşayan halklarının dillerini bilen tercümanlara ihtiyaç duyuldu. Öncelikli olarak tatar dili, Rusya'nın Avrupa bölgesinde yaşayan Çuvaş – Başkırt, Sibirya tatarları, Kırım ve Kafkas halklarına yönelik yapılan tercüme faaliyetleri, bu dillere olan talebi daha da artırmış oldu. 1863'de Orenburg Guberniyasının defter hanlığında bu dilleri bilen tercümanların her birinin on öğrencisi bulunmaktaydı. (Kononov 2006: 101-102).

19. yüzyılın başlarından itibaren Batı'da da Doğu bilimi üzerine çalışmalar yapılmasına rağmen Rus Doğu bilimcileri benzer çalışmaları Batı'dan bağımsız olarak kendi imkanlarıyla oluşturdukları görülmektedir. Bu durum, yapılan temel çalışmaları kısmen de olsa Batı'dan bağımsız olarak ortaya çıktığını ve ayrı temellerde hareket ederek kendilerine özgü bir ekol geliştirdiklerini göstermektedir. (Yerasov 1967: 9-10). Rus oryantalizmine ilişkin ilk çalışmalar daha çok çeviri alanında yapıldığı görülmektedir. Daha sonraki dönemde çeviri eserleri Doğu dillerindeki elyazmaların tercüme eserler takip eder. Bu konuda ilk çalışmayı Doğu bilimcisi G. S. Lebedev'in, Sanskrit grameri üzerine yaptığı

bilinmektedir. (Porohov 1967: 115). 1802 yılında Çar'ın emriyle Rusya Dış İşleri Bakanlığı kuruldu. 1820'de ise Bakanlık bünyesinde Asya Komitesi oluşturuldu. 1823'de Asya komitesine bakanlık için uzmanlar hazırlayan Doğu Dilleri Eğitim Bölümü de eklendi. Burada alanında iyi eğitim görmüş Hıristiyan gençler alınmaya başlandı. Bu gençler beş yıl boyunca yoğunlaştırılmış eğitime tabi tutulduktan sonra mezun olanları devlet daha sonra Doğu'ya gönderirdi. Çok sayıda öğrenci yetiştiren bu ihtisas okulu, özellikle 19. Yüzyılın ortalarında Kafkasya ve Orta Asya'da cereyan eden sömürge savaşları sırasında Rusya için önemli görevler ifa ettikleri de bilinmektedir. (Yerasov 1967: 45-46).

Doğu halklarının medeniyeti eskiden beri Rusların dikkatini çekmiştir ki, bu da rus yazarların doğu bilimine olan ilgileri (Doğu konusu) yaptıkları çalışmalara yansımıştır. Öncelikle Türkoloji alanında yapılan literatürlerde V.A Jukovski, A.S Puşkin, M.Y Lermontof ve L.N Tolstoy'un eserlerini örnek verebiliriz. Genel olarak doğu biliminde yer verilen Türkoloji-Türk halklarının dili, etnograf ismi, edebiyatı ve tarihini konu alan ilmi bir disiplinler bütünüdür. Ayrıca doğu bilimi Sovyetler dönemine kadar tüm gelişim sürecinde Arap, fars ve Türk dilleri alanında faaliyet göstermiştir. Üniversitelerde Arap, fars ve Türk dilleri ile uğraşan ve bu alanda akademik çalışmalar yapan X.D Fren, O.İ Senkovski, B.A Dorn, Mirze Kazımbek, A.O Muhlinski, Q.S Sablukov, V.V Krikoryev, İ.N Berezin, V.V Velyaminov-Zernov, P. İ Demezov, K.Q Zaleman, P.M Melioranski, V.V. Barthold'un adlarını örnek gösterilebilir.

18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başlarında üniversite hazırlığı görmeyen oryantalistler arasında öyleleri de vardı ki, bu dillerden sadece birine yönelik derin araştırmalar yaparak ciddi çalışmalar ortaya koymuşlardı. Bunlardan S. Halfin, İ.İ Kikanov, İ. Halfin, M.İ İvanov, A.A Troyanov adlarını örnek gösterebiliriz. Rusların yabancı dil ve kültürlerle dair ilk tarihi kaynak olarak da değerlendirilen Vladimir Monomah'ın "Nasihah" adlı eserinde rastlanılmaktadır. Yazar, verdiği bilgilerde, "babası Vsevalod Yaroslaviç'in, yaşadığı dönemin en yaygın beş dilini öğrendiğini, bu dillerin Yunan, Alman, Macar, Polonca ve Türk- Tatar olduğundan bahsedilmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Bilimi ile ilgili literatür çalışmaları arttı. Bu çalışmalar daha çok pratik öğrenmeye yönelik yapılan sözlükler, askeri ve siyasi sözcükler lügati, tercüme kitapçıklardan oluşmaktaydı. Özellikle 19. yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın başlarında Doğu Bilimi Türkoloji alanında büyük gelişmeler yaşandı. Osmanlı siyasi ve kültürel tarihine dair araştırmalar çiçeklenme dönemine girdi. Osmanlıca ile ilgili gramer müfredatı hazırladı. Konu ile ilgili Kononov, Avioiv'in Osmanlıca Gramerinin Öğrenilmesine Dair Materyaller hazırladığını kaydetmektedir. (Kononov 2006: 168). Yine bu çalışmalardan K. İ. Vasilyev'in verdiği derslerden ve seminerlerden toplanarak hazırladığı ders programı defteri örnek verilebilir. (Vasilyev 1909: 56-57). Böylece, 18. yarısından itibaren Türkoloji alanındaki yapılmaya başlayan ilmi çalışmalar, 19. yüzyılın son çeyreğinde meyvesini gösterdi. Konu ile ilgili çalışmalar, Türkoloji bölümüne büyük katkılarda bulunan Rus oryantalistlerinden V.V. Radlov' un adı ile bağdaştırılmaktadır. Yine adı geçen alanda önemli çalışmalar yapan V. A. Gordlevskiy, A.N. Samoyloviç, S.M. Malov, P. A. Falev vd. örnek verilebilir.

4.3. Kazan Okulu ve Yetiştirmeleri

Kazan Okulu da dönemin ileri gelen eğitim kurumları arasında yer almaktaydı. Rus Türkolojicine dair en önde gelen ve başarı konusunda 1758'de Yelizabet Petrovna tarafından imzaladığı fermanda ilk sırada yer alarak I. Kazan Gimnazyumu ödülü kazanmıştı. 1828'de Kazan okulunda Doğu bilimleri ile birlik Arap, Fars, Türk-tatar ve Moğol dilleri de öğretilmeye başlandı. Burada yetişen öğrenciler mezun olunca Rusya Dış İşleri Bakanlığında diplomat ve tercümanlar, İç İşleri Bakanlığına bağlı Asya sınır vilayetlerinde vali olarak (Guberniya) Yüksek ve Halk Eğitim kurumlarında öğretmen olarak görevlendirilirdi.

1797-1842 yılları arasında faaliyet gösteren Kazan Dini Akademisinde çok sayıda misyoner-oryantalist yetiştirildi. Bunlardan biri de akademinin ilk resmi öğretmenlerinden olan rahip Aleksandr Alekseyeviç Troyanski, 1799-1808 yılları arasında tatar dili ile birlikte eğitimci olarak görev yaptı. (Veselovskiy 1898: 100-101). Dini misyonerlik çalışmalarının yanı sıra ilk tatar dili sözlüğü ve gramer kitabını kalem almıştır. (Pokrovskiy, 1897: 577-578). 1842'de Kazan Akademisinde iki bölüm daha

açıldı. Bunlar ilki Moğol-kalmık, diğeri ise Türk-tatar dilleri verilmeye başlandı. Ayrıca Arapça eğitimi de müfredata eklendi. (İlminski 1885: 168-172). Bölüm başkanı olarak M. Kazım beyin talebelerinden, İlimler Akademisinin üyesi, meşhur Türkolog, ‘‘Baburname (1857) ve ‘‘Kıyas’ul Rabguzi’’ (1859) eserlerinin naşiri Nikolay İvanoviç İlminski tayin edildi. O 1854-1855 yılları arasında Doğu Bilimleri Anabilim Dalında üç misyonerlik şubesi açtı. (İlminski: 45). Konu ile ilgili Kraçkovskinin verdiği bilgilerde ‘‘Kazan Okulunun en önemli Türkolog ve Arap dil bilimçisi N. İ. İlminski’nin ‘‘Misyonerlik Maarifi (Aydınlanma) konusuna büyük özen gösterdiğinden dolayı dil bilimlerine fazla zaman ayıramadığını kaydeder. (Kraçkovski 1955: 179- 184).

1849-1862 yılları arasında İlminski’nin yerine Akademisine, Moskova Dini Akademisinin yetiştirdiği, üç dil uzmanı (Arap, Türk, Yunan), oryantalist Gordi Semyanoviç Sablukov (1804-1880) görevlendirildi. Çalıştığı dönemde birçok misyoner oryantalist yetiştiren Sablukov, aynı zamanda Saratov okulunda çalışırken Doğu bilimcilerinden N.G. Çernişevskinin de hocası olan Sablukov, aynı dönemde Ebu’l Gazi Bahadır Han’ın (Harezmi Özbek Hükümdarı) ‘‘Şecereyi Türk’’ eserinin ve Kur’an-ı Rusçaya diline tercüme etmiştir. (Kraçkovski, Çernişevski, Sablukov 1955: 213-219). 1863’de Sablukov’un öğrencilerinden misyoner oryantalistlerden Yevfimi Aleksandroviç Malov (1835-1918) görevlendirildi. İslam dininin katı düşmanlarından, İslam’ın Müslümanların aleyhine güçlü tebliğcilerden biri olan Malov, aynı zamanda Sovyet oryantalistlerinden Türkolog S.Y. Malov’un babası idi. (Veslovski 1898: 102). 1863 yılından itibaren Türk tatar dilinin pratik anlamda daha da hızlandırmak amacıyla özel bir sınıf açılarak dil bilimleri ve misyonerlik faaliyetleri alanında çalışma görevi Kazan Vilayetine Hıristiyan baş rahibi Vaisiliy Timofeyeviç Timofey’e verildi.

1870’de Kazan Akademisinin İslam dini ve Müslümanların aleyhine açılan bölümüne, Sablukov’un ve İlminski’nin yetiştirdikleri öğrencilerden Nikolay Petroviç Ostroumov (1846-1930) görevlendirildi. Ostroumov Doğu Bilimi alanında birçok çalışmaların müellifi olduğu kadar, Arap, fars, Türk lehçeleri ile beraber aynı zamanda Türk etnografisini, folklorunu ve İslam dinini derinden bilen bir uzman idi. (Lunin: 35-36). Kononov, Rus metinlerde Müslüman aleyhine kavramını ‘‘Antimüslüman’’ olarak ifade edildiğini kaydetmektedir. (Kononov 2006: 143-147).

5. Osmanlı El-Yazma Eserleri

Rusya’da Doğu El yazma eserler denilince akla ilk gelen I. Petro’nun (1682-1725) bu sahada başlattığı çalışmalarıdır. I. Petro (Büyük Petro) hakimiyet döneminde yaptığı birçok ıslahatlar tarihte kendinden bahsettiren bir devlet ricali olarak bilinmektedir. İlk yazma eserler koleksiyonunu toplaması ile de Doğu Bilimine önemli katkılarda bulunmuştur.

17.-18. yüzyıllara ait nadide Doğu El Yazmaları, 1818’de Sankt Petersburg’da bulunan Kunstkamera Petropolitanum’da, İlimler Akademisinin Asya müzesine verilerek günümüze kadar orada muhafaza edilmektedir. Burada toplanan ilk eserler 1818-1825 yıllarında Fransız Jozef Russo tarafından bağış yapılan Üç Doğu- Arap, Fars, Türk dillerindeki çalışmalardan oluşmaktadır. (Novlyanskaya, Stralenberg: 77). Asya müzesinde bulunan el yazmalar ile birlikte, Orta çağda Doğu’da ve Avrupa’da kullanılan farklı sikke örnekleriyle de numizmatik ilmine dair önemli bilgilere ulaşılabilir. (Novlyanskaya, Stralenberg, 77).

1930 yılında Sovyet İlimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsüne dönüştürülen Asya müzesi, 112 yıl aralıksız olarak çeşitli Doğu dillerinde, özellikle Osmanlıca yazılan El yazma eserler ile zenginleştirildi. Ancak bu eserlerin muhtevası hakkında geniş bilgilere yer verilmemiştir. (Novlyanskaya, Stralenberg, 1966: 78-79). Temeli Josef Russo’dan alınan el yazma eserler ile toplanan koleksiyonlara daha sonraları Arap harfleriyle yazılmış Türk, Tacik, Tatar, Fars dillerinde çalışmalar da eklenmiştir. (Tarihi Oçerk ve Roban’ın İcmali’’, Sayı 40/439).

1930’da Sovyet Rusya’sı İlimler Akademisine bağlı Doğu bilimi Enstitüsüne çevrilen Asya müzesinde tüm doğu dillerinde yazılan el yazma eserler toplanarak büyük koleksiyonlar haline getirildi. Özellikle Osmanlı Türkçesine ait el yazma eserler dil-tarih, biyografi, hukuk antlaşmaları, kosmografi-astronomi, coğrafya, seyahatname, tıp, riyaziyat, sanat, musiki, ilahiyat ilimlerine dair kitaplar ile zenginleştirildi. Sankt Petersburg’da (Sovyet döneminde Leningrad olarak bilinmekteydi. Sovyetlerin

parçalanması ile eski orijinal ismine kavuştu). 1960'da Rus Doğu bilimcisi Türkolog, Fars ve Moğol bilimcisi İ. N. Berezin İlya Nikolayeviç (1818-1896), tarafından Osmanlıca Türkçesinden Rusçaya çevrilerek hazırlanan "Opisanie Turečko-Tatarskih Pukopisey Hranaşysya V Bibliotekah St. Petersburga" bu alanda yapılan ilk çalışmalardandır. Berezin, St. Petersburg Kütüphanelerinde Bulunan "Osmanlı Türkçesi ve Tatarca El yazma Eserlerin Tasviri" ilk yazma eser olarak kabul edilmektedir.

Osmanlı Türkçesi ve Tarihi ile ilgili el yazma eserlerden oluşan diğer bir koleksiyonun korunduğu M. Y. Şedrin adına Rusya Devlet Kütüphanesidir. Buradaki eserleri toplayan ve konu ile ilgili geniş çaplı ilk araştırmalar yaparak bilgi veren oryantalist B. A. Dorn burada Yakın Doğu ve Türk bilimlerine ait el yazma eserler üzerinde çalışmalar yapmıştır. (Kononov 2006: 207). Ayrıca, Asya müzesinde yer alan diğer eserler hakkında, özellikle İstanbul (Konstantinopol), Mısır, İran yayınlanan Arapça, Farsça ve Osmanlıca nüshalarına dair verdiği bilgiler ve yaptığı açıklamalar B. A. Dorn ile sınırlı kalmış ve onun ölümünden sonra bu çalışmalara ara verilmiş daha sonra ise 1873'den itibaren V. D. Smirnov devam ettirmiştir. Hatta Türkiye'de yaptığı sefer sırasında İstanbul ve Bursa'dan elde ettiği el yazma eserler ile Yakın Doğu koleksiyonunu daha da zenginleştirdi. Müzedeki orijinal nüshalarda Konstantinopol olarak geçmektedir. (Catalogue 1866: 168-213). Kononov, Lenin'in Haleflerimizin Doğu halkları ile çok eski dönemlerden başlayan kültürel ilişkileri Rus halkının manevi ve maddi medeniyetinin birçok tezahürlerinde yeteri kadar iz bırakmıştır. Rusya coğrafi, iktisadi ve tarih açısından değerlendirildiğinde sadece Avrupa'ya değil, aynı zamanda Asya'ya da ait olduğu görülmektedir. (Lenin 1926: 326).

6. Asya Müzesi

Bilim Tarihi Araştırmaları ve Doğu Bilimcileri yetiştirmek Petersburg Üniversitesi'nin çok eski geleneklerindedir. 1819'den itibaren bu eğitim kurumunda O.İ. Senkovski (1800-1870), P. S. Savelyev (1814-1859), A.K. Kazembekov (1814-1859), M.A. Tantavi (1810-1861), M. D. Topçubaşov (1790-1869) bilimsel çalışmalar yürütmelerine geniş yer verilmekteydi. Asya Müzesi adıyla kurulmuş olan Doğu Bilimi Merkezi, Sovyetler zamanında "Şarkşünaslık" adını alarak Doğu Bilimleri Enstitüsüne dönüştürülerek daha kapsamlı bir Merkezi halini almıştır. Burada Doğu Bilimleri üzerine geniş çaplı ve akademik çalışmalar yapılmaya başlanmış ve geniş araştırmalara tabi tutulmuştur. Zamanla yoğunluk talebi üzerine farklı bölgelerde yeni Doğu Bilim merkezleri açılmıştır.

Sovyet döneminde hazırlanan akademik Doğu Bilim çalışmalarından bir diğeri de Arap dili ve Edebiyatı üzerinde çalışan Rus Doğu Bilimcileri Bibliyografya Ansiklopedisidir. Üç milyon üzerinde esere sahip bu müze beş binadan oluşuyor. Barok tarzındaki Kışlık Saray'ın cephesi iki kilometre uzunluğunda Guinness'e göre, dünyanın en büyük resim galerisi Çariçe Katerina'nın 1764-1874 yılları arasında Batı Avrupa'nın en iyi koleksiyonlarını satın almasıyla il temelleri atılmış 1057 adet oda ve salonda gezmek için yaklaşık 25 km yürümek lazım her esere bir dakika bile ayrılrsa on yıl süreyle gezmek gerekir. El yazma eserlere gelince, Asya Müzesi adıyla başlamış olan Doğu Bilimi Merkezi, Sovyet döneminde Doğu Bilim Enstitüsü çevrilerek büyük Doğu Bilim Merkezi seviyesine getirilmiştir. Hermitage müzesi öyküsü 1764 yılına tekabül etmektedir. Rus kraliçe Büyük Katerina'nın Berlin'de bir müzayededen 200 tabloyu birden satın alması üzerine aşka gelerek koleksiyon hevesi de böylece başlamış olur. Kışlık sarayın yanında başka bir saray daha yaptırarak satın aldığı tüm eserleri buraya yerleştiriyor. Katerina'dan sonra gelen Romanovlar ailesi bu koleksiyonu daha da zenginleştirerek Hermitage Müzesi büyüdükçe büyüyor ve 1917 yılından sonradan da Devlet Hermitage Müzesi olarak anılıyor. Ruslar müzeye "Ermitaj" derler. 40 yıla yakın bir zamandır görsel sanatlarla ilgilenince St. Petersburg Hermitage bölümünü ayrı bir gezi yazısı olarak Rusya Bilimler Akademisinde özel olarak oryantalist için kurulmuş ilk kurum 1818'de St. Petersburg'da açılan Asya Müzesi'dir. İlk başkanı da Alman asıllı K.M. Fren olmuştur. 1930'da Sovyet Dönemi Rus Oryantalizmi için önemli değişiklikler yılı olarak kabul edildi. Asya Müzesi, Rusya Bilimler Akademisi Oryantalistler Kurulu'nun nezdinde iki ayrı bölüm açıldı. Bunlardan ilki, Budist Kültürü Enstitüsü ile Türkoloji Enstitüsünün birleşmesiyle Leningrad'da Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'nin Şarkiyat Enstitüsü oluşturuldu. İkinci olarak, 1950'de ise St. Petersburg Doğu Elyazmaları Bölümü açıldı. Rusya Bilimler Akademisinin St. Petersburg Doğu Yazmaları Enstitüsü dünyadaki en büyük el yazma eser kütüphanelerinden biri olarak tanınır. Oryantalistlerin faaliyetleri sonucunda çok değerli yazma eserler toplanmıştır. Kütüphane 'de

korunan Türk El yazma eserleri L.V. Dmitriyeva tarafından fişlenmiş ve katalog şeklinde 1980 ve 2002 yıllarında yayınlanmıştır. Orta Doğu 1855’de Doğu Dilleri Ana Bilim Dalı kuruldu. Kısa süre sonra 1878 V.V. Grigoryevin başkanlığında açılan Doğu Tarih Bölümüne 1896’da N.İ. Veselovskiy bölüm başkanı oldu. Aynı dönemde üç bölüm daha faaliyete başladı. Bu bölümler Sami Halkları tarihi, Ari Halkları tarihi ve Kuzey Doğu Asya Halkları Tarihi dersleri idi.

1896-1930 yılları arası Petersburg Üniversitesinde Rus Bilim Tarihinin önemli simalarından ve ilim dünyasına büyük katkılar sunan Yakın Doğu ve Orta Asya Tarihi ve Medeniyet tarihi ile özdeşmiş seçkin bir tarihçi olan Ord. Prof. Dr. V.V. Bartold, Orta Çağda adı geçen bölgenin Siyasi, Sosyal ve Kültür Tarihinin temelini oluşturacak çalışmaları yaptı. Orta Asya ve çevresinin tarihi ile ilgili dört yüzden fazla eserle bilim dünyasına katkıda bulunduğu çalışmalar vazgeçilmez kaynak niteliği taşımaktadır. Ayrıca, V.V. Bartold’un çalışmaları Rusya’da Şarkiyat araştırmalarının gelişimini ortaya koymaktadır.

7. Rusça Literatürde Doğu Bilimi –Türkoloji Çalışmaları

17. Yüzyıldan itibaren Rus bilim adamlarının Osmanlı Türkçesine ilgileri onlara bu alana dair birçok çalışmalar yapmalarını sağlamıştır. V.N. Tatişev eserinde, Türk kelimeleri başta olmak üzere, Doğu’da kullanılan sözcüklerin Rusça geniş açıklama ile birlikte hazırlamıştır. (Tatişev, V.N. ‘‘Leksikon’’, 1793, 24-25). Yine Vasiliy Tuzov’un bu konuda geniş araştırmalar yapmıştır. (Tuzov, 1769: 63). 1800 yılında Rusça yayınlanan’’ O Epose ob İğore Polku’’ (İgar, 1874, 56). Eserde çok sayıda Türkçe kelimelere yer verilmiştir. Bu alanda yapılan en kapsamlı çalışma 1817’de Rusça hazırlanan ‘‘Rus Dilinde Kullanılan Slav yan, Yunan, Latin, Alman, İtalyan, Fransız, Yahudi ve Türk Sözlerinin Tam Açıklanması’’ lügatidir. Eserin orijinal adı ‘‘Novıy i Polny Tolkovatel Slov Slavyanski, Latinski, Fransuzski, Jideovski i Tureçski Slov’’, Moskova, 1817. Afanasi Nikitin ‘‘ Üç Deniz Arkasına Seyahat’’ adlı eserinde kullanılan Türkçe kelimelere daha sonraları Doğu Bilimcilerinden H.D. Fren ve Y.O. Yartsov çalışmalarında geniş yer vermişlerdir. (Tatişev, 1962: 20).

17. yüzyıldan itibaren başlayan ve sağlam temeller üzerine inşa edilen Doğu Bilimi 19. Yüzyılda V.V. Radlov, V.V. Bartold, V.D. Smirnov, M. K. Kazım Bey P.S. Savelyev, V.V. Grigoryev O.N. Bötling V.V. Velyaminov Zernov, P. İ. Demezov, N.İ. İlminski, İ. N. Brezen İ. H. Budakov vd. atılan bu temeller üzerine bilimsel faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu sayede Rus Doğu Biliminin Türkoloji alanında ilmi gelişmeler sağlanmıştır. 20. yüzyılın başlarında Sovyet İnkılabına kadar gelen süreçte Doğu Bilimi alanında yetişen önemli alimlerin bıraktıkları bilimsel çalışmalar Sovyet Doğu Bilimi alanına katkıda bulunarak bu dönemdeki gelişmelere ışık tutmuşlar. Bu alimlerden N.F. Katanov, V.V. Bartoldu, N. İ. Aşmarin, V.A. Gordlevskiy, A.Y. Krımski, S.Y. Malov V.A. Bogorodski, P.M. Melioranski, E.K. Pekarski, A.N. Samolyoviç, S.Y. Malov ve diğerlerini örnek gösterilebilir.

8. Sonuç ve Değerlendirme

Orta çağdan itibaren Avrupa’da, Doğu bilimi tarihi ile ilgili çalışmalar önem kazanarak, zamanla bilgi ve metodolojinin gelişmesi ile de orantılı olarak gelişmeye devam etmiştir. 19. yüzyıldan itibaren Batı’dan etkilenen Rusya doğu ile yakından ilgilenmeye başlamış ve burada halkların kültürel yapısı, dini ve dil diyalekti konusunda birçok araştırmalar yapılmıştır. Sonuç itibariyle, Türk- Rus ilişkilerine bakıldığında çok asırlık karşılıklı ilişkiler sonraları Türk dilli halkların Doğu Slavyan halklarından Rus, Ukrayna ve Belarus’ lar ile coğrafi konum itibariyle de kültür ve gelenek bakımından da tarihi boyu devam ettiği bilinmektedir. Bununla birlikte, Rusya’da Doğu Bilimlerine yönelik çalışmalar hakkında yapılan araştırmaların, 15. yüzyılın sonlarına doğru siyasi ve kültürel seyahatlerle temeli atılan Rus oryantizminin 17. yüzyılın ortalarına kadar teorik çalışmalara yoğunlaştığı bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde yapılan araştırmaların sistemli bir şekilde değil, bilim adamlarının öznel görüşleri ve şahsi gayretleri ile yaptıkları çalışmalardan oluştuğunu, bununla birlikte genellikle misyonerlik faaliyetlerinden ibaret olduğunu da söylemek mümkündür. Diğer taraftan Rusya’nın Doğu bilimine dair araştırmalara yönelmesinin başlıca nedenleri arasında Rusya coğrafyasında yaşayan Türk dilli halklar ile yakın komşuluk ilişkileri olduğu görülmektedir. Nitekim I. Petro’nun bu sebeple Doğu bilimine ilişkin özel ıslahatlar getirdiği de bilinmektedir.

Sovyet döneminde hazırlanan akademik Doğu Bilim çalışmalarından bir diğeri de Arap dili ve Edebiyatı üzerinde çalışan Rus Doğu Bilimcileri Bibliyografya Ansiklopedisidir. Rusya Bilimler Akademisinin St. Petersburg Doğu Yazmaları Enstitüsü dünyadaki en büyük el yazma eser kütüphanelerinden biri olması sebebiyle oryantalistlerin faaliyetleri sonucu ilmi değer taşıyan bilimsel yazma eserler toplanılarak bilim dünyasına sunuldu. Rusya’da yaklaşık iki asırdan beri devam eden Doğu Bilimi faaliyetleri nihayetinde Büyük Rus İnkılâbına kadar meşakkatli ve ağır bir yol kat etti. Nitekim o dönemde yapılan başarılı çalışmalar, Sovyet Doğu Biliminin temelini oluşturdu ve sonraki gelişimine de önemli katkılarda bulundu. Bu çalışmada da Rus Doğu bilimcisi A. N. Kononov’ un kaleme aldığı *Rusya’da Türk Dillerinin Öğrenilmesi Tarihi* eseri konu ile ilgili temel eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Yine konu ile Rusya’da yapılan diğer alan çalışmalarının da Doğu Bilimine katkı sağladığı söylenebilir.

Kaynakça

- Abdurrasulova, T. (1956). *Ислам и атеизм*, (islam ve ateizm), Kazan.
- Aksoy, N. (2020). Tahkimin rus ve türk hukuk sistemlerinde hâkimler ve hakemler açısından karşılaştırılması, Dergi isimleri italik *Selçuk üniversitesi hukuk fakültesi dergisi*, 28 (2), sayı 4 / 389-425.
- Avloiv, (1967). *Программа стения по грамматике османского языка и материалов к лексикам*, (osmanlıca gramerinin öğrenilmesine dair materyaller). Kazan.
- Barthold, W. W. (1977). *Raboti po istorii vostokovedeniya, soçineniya, ix*, (doğu bilimleri tarihi üzerine çalışmalar), Moskova.
- Belyayev, E. A. (1965). *Arabi, İslam i arabskiy halifat v rannee srednevekovye*, (orta çağın başlarında araplar ve islam halifeliği) Moskova.
- Berezin, (1862). *Описание османских турецких и татарских рукописей в библиотеках Санкт-Петербурга*, st. Petersburg kütüphanelerinde bulunan osmanlı türkçesi ve tatarca el yazma eserlerin tasviri, st. Petersburg
- Çerevskiy, (1901). VI. *Mir İslama i ego pobujdeniya*, st. Petersburg,
- Demircan, A. (2014). *Çağdaş çalışmalar ve oryantalistlerin siyere yaklaşımı*, İstanbul.
- Edward, S. (1978). *Ориентализм*, (oryantalizm), İstanbul.
- Erşahin, S. (1996). Sovyetler birliğinde kuran’a yaklaşımlar, islami araştırmalar, IX, sayı 1-2.
- Felshtinskiy, İ. (1977), *Arabskaya literatura v srednie veka, nauka yayınları*, Moskova.
- Gryazneviç, P. A. (1982), *Razvitiye istoričeskogo soznaniya arabov, (vi-viii v.v), oçerki istorii arabskoy kulturi v-xv*, (arap kültür tarihin gelişim sürecine dair), Moskova.
- Эпопея Игоря Полку*, (1874), (igor polku), destanı, Moskova.
- İlminskiy, N. İ. (1885). *Opiti perelojeniya hristiyanskih verouçiteley...* (hristiyan dini öğreniminde tatar ve diğer dillerin katkısı), Kazan.
- Kartavsev, A, V. (1960). *Oçerki po istorii russkoy çerkevi*, (rus kilisesinin tarımı hakkında belgeler), Moskova.
- Kraçkovski, İ. Y. (1955). *Oçerki po istorii russkoy arabistiki*, (rus arap tarihçisinin belgeleri), Moskova.
- Kraçkovski, Çernışevski ve Sablukov, (1955). *Омбор, seçmeler*, I, Moskova.
- Krımskiy, A.E. (1912). *İstoriya arabov i arabskoy literaturı*, (arap ve arap edebiyatı tarihi), Moskova.
- Kulikova, A. M. (1986). *Vostokoveddenye v rossiskiy zakonodatelnih aktah XVII – 1917 v.* Moskova.

- Kuznetsov, Sergey, Andreyeviç (1998). *Boşoy tolkoviy slovar russkogo yazıka, (rus dilinin açıklanmalı büyük sözlüğü)*, Moskova: norint yayınevi.
- Kononov, Andrey Nikolayeviç (2006). *İстория изучения турецких языков в россии, (rusya'da türk dillerinin öğrenilmesi tarihi)*, Bakü: elm neşriyatı.
- Latinskih, (1817). *Noviy i polniy tolkovatel slov slavyanskih, fransuzskih, jideovskih i tureçskih slov*, Moskova.
- Lunin, B.V. (1979). *Средняя азия в до революционном и советском востоковедении, (sovyet inkilabı ve sovyet şarşkūnaslıđına kadar orta asya)*, Taşkent.
- Lenin, V. İ. (1897). *Произведения Ленина, Lenin'in eserleri*, с. 30 Moskova.
- Manzur, P. (1990). *İslam ve batı, denemeler, (islam ve batı)*, çev; y. comert, i. durdu, İstanbul: insan yayınları,
- Mavlyutov, R. (1974). *İslam, (İslam)* Moskova.
- Mazitova, N. A. (1981). *İстория и изучения ислам в казане в 19.в. ислам в народах востока, (19. yüzyılda doğu halklarında islam ve kazan'da islam talimi)*, Moskova.
- Malov, Yevgini, A. (1894). *Магометанский буквар, (muhammedi elfabe)*, Kazan.
- Novlyanskaya, M. G.- Filip- İogan Stralenberg (1966). *Эго робот по исследованию сибирю", (sibirya araştırmaları üzere çalışmaları)*, (basım yeri yok).
- Pokrovskiy, İ. A. (1897). *Лекции по истории римского права, чтение в осеннем семестре, киев. (roma hukuku tarihi ile ilgili güz dönemi ders notları)*, Kiev.
- Prohorov, A.M. (1967). *Большая советская энциклопедия, büyük sovyet ansiklopedisi*, Moskova.
- Tatişev, V.H. (1962). *İстория российской, (rusya tarihi)*, Moskova.
- Tuzov, V. (1769), *Podenşina, rodenşina*, Petersburg.
- Vselovskiy, (1898). *Veriler, данные*, Moskova.
- Vasilyev, K. İ. (1909). *Турецкая грамматика; османско-чагатайская сравнительная фонетика и морфология) türk grameri; osmanlı- çağatay mukayeseli fonetik ve morfoloji, (türk grameri; osmanlı- çağatay mukayeseli fonetik ve morfoloji'*, Petersburg.
- Yerasov, B. S. (1967). *İslam в истории народов востока, (doğu halkları tarihinde islam''*, Moskova.

Extended Abstract

Russia is among the countries that had played an important role in our cultural history due to the neighborhood with our country. As a matter of fact, it is seen that the 20th century spent a large part of the socialist experience and the experiences gained had a new trial period in the learning of Eastern Sciences. As a matter of fact, it is known that the 20th century had passed through a large socialist experience and the gained experiences stimulated a new trial period in the learning of Eastern Sciences. It is known that Turkic peoples living in this region, due to their geographical location, do not have enough information about their own cultural values - religion, language, history, due to the conditions of the regime they are in. As we know that Turkic peoples living in this region, didn't have enough information about their own cultural values, such as religion, language, history, due to their geographical location and the conditions of the regime they were in. For this reason, Russian scientists are trying to change the language structures of the Turkic peoples that are suitable for their languages and religious beliefs and to reveal these differences with their studies on the new human and social structure. It is seen that the first written records in the field of oriental science started during the travels of Eastern researchers to India from the 15th century. As a matter of fact, in such academic studies on the subject, the views and approaches of Orientalists are mostly evaluated using descriptive methods. On the other hand, during the visit of I. Petlin to China in 1618, the Russian ambassadors F. İ. Baykova and N. G. Spafarya recorded information about oriental sciences. In addition, the Orthodox Church has important activities in many fields and it can be said that it contributed to the structuring and dissemination of Russian Oriental Studies. As a matter of fact, it is also known that the Orthodox Church sent missionaries to Eastern countries even to Africa and Ethiopia for the purpose of preaching Christianity and continued important studies. Especially the missionaries of the Russian Orthodox church went to the region to prevent the spread of Chinese Buddhism and it is among the historical data that they built the first Orthodox church here in Beijing in 1689.

The reformer of the Russian empire, Peter I, has its roots in the rich civilization of the Kievan Rus state and played an important role in the development of the history of civilization. Even at the beginning of the Tsarist period, Peter I saw that it was an essential need to learn the eastern culture and languages, where the future of Russia was dependent on the east in terms of geographical location. On July 18, 1700, Peter I signed an edict on this subject, which can be considered the date of the beginning of Russian-Oriental science. According to the edict, the country's intelligent youth were sent east to China, Japan, and Mongolia to encourage language learning. At the same time, this edict can be considered the first official state law for the training of specialists in oriental languages. Peter I in the history of Near East politics, especially during the Prut campaign of 1711, he used Turkish, Arabic and Persian languages and it was seen that there was a need for those who knew the culture and traditions of their peoples.

The work called "Universal Manifesto" mentioned in this declaration was translated into Turkish and Tatar languages and started to spread among the Crimean Tatars. It is probably the same Universals prepared and translated in Moscow, written on copper plates at the Sinob printing house in Moscow. Another academic study of Oriental Studies prepared during the Soviet period is the Bibliographic Encyclopedia of Russian Orientalists working on Arabic language and literature. Since the Petersburg Oriental Manuscripts Institute of the Russian Academy of Sciences is one of the largest manuscript libraries in the world, scientific manuscripts with scientific value were collected as a result of the activities of orientalists and presented to the scientific world. Oriental studies in Russia, which continued for nearly two centuries, were grueling until the Great Russian Revolution and it has come a long way. However, successful studies carried out at that time formed the basis of Soviet Oriental Studies and made significant contributions to its further development. In this study, Russian Orientalist A.N. History of Learning Turkic Languages in Russia by Kononov, it is regarded as one of the main works on the subject. Again, it can be said that other field studies conducted in Russia on this subject also contributed to the Science of the Orient.

Araştırma Makalesi • Research Article

Psychosocial Risk Factors Affecting the Nurses Working at An Educational Research Hospital in the Province of Istanbul

İstanbul İlinde Bir Eğitim Araştırma Hastanesinde Çalışan Hemşireleri Etkileyen Psikososyal Risk Faktörleri

Uğur Arcagök*, Canser Boz**, Emrah Önder***

Abstract: The main purpose of the present study is to prioritize the risk factors affecting the nurses working at a public educational research hospital located at the European Side of the province of Istanbul. By this means, it was intended to provide concrete information to health executives on the subjects of motivating the employees, affiliating them to the institution, and ensuring them in being more peaceful and happier at the workplace. In this study, psychosocial risk factors, affecting the nurses working at an educational research hospital affiliated to Ministry of Health, were prioritized by the Analytic Hierarchy Process (AHP) which is one of the Multi-Criteria Decision Making (MCDM) Techniques. In the research, data collection tool was designed as Saaty's 1-9 scale conforming to the format of AHP. The collected data was analyzed by the researchers according to Analytic Hierarchy Process (AHP) with the help of Microsoft Office Excel 2013 analysis. The study was conducted in 2019 and 25 nurses in total participated. According to the results of the study, the most significant psychosocial risk factor affecting the nurses was found as Interpersonal Relations.

Keywords: Analytic Hierarchy Process, Psychosocial Risk Factors, Health Management

Öz: Bu çalışmanın temel amacı İstanbul İlinde Avrupa Yakasında bulunan bir kamu eğitim araştırma hastanesinde hemşireleri etkileyen risk faktörlerini önem derecelerine göre sıralamaktır. Bu sayede sağlık yöneticilerine çalışanlarını motive etme, kuruma bağlama, iş yerinde daha huzurlu ve mutlu olmasını sağlama gibi konularda somut bilgiler sağlanması hedeflenmiştir. Bu çalışmada Sağlık Bakanlığı'na bağlı bir eğitim araştırma hastanesinde çalışan hemşireleri etkileyen psikososyal risk faktörleri Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinden (ÇKKV) birisi olan Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ile sıralanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı AHP formatına uygun Saaty 1-9 ölçeğinde tasarlanmıştır. Toplanan veriler Microsoft Office Excel 2013 çözümlemesi yardımı ile araştırmacılar tarafından Analitik Hiyerarşi Sürecine uygun bir şekilde analiz edilmiştir. Çalışma 2019

* Arş. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID: 0000-0002-4469-9525 u.arcagok@alparslan.edu.tr (Sorumlu yazar)

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi – Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü

ORCID: 0000-0002-6136-4479 canser.boz@istanbul.edu.tr

*** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID: 0000-0002-0554-1290 emrah@istanbul.edu.tr

Cite as/ Atıf: Arcagök, U., Boz, C., & Önder, E. (2022). Psychosocial Risk Factors Affecting the Nurses Working at An Educational Research Hospital in The Province of Istanbul. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 449-458. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.895169>

Received/Geliş: 11 March/Mart 2021

Accepted/Kabul: 17 March/Mart 2022

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

yılında yapılmış ve toplam 25 hemşire katılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre hemşireleri etkileyen en önemli psikososyal risk faktörü Kişiler Arası İlişkiler olarak bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Analitik Hiyerarşi Süreci, Psikososyal Risk Faktörleri, Sağlık Yönetimi

Introduction

Health is an extremely important concept that is indispensable for human life. And today, hospitals have an important role in the provision of health services. For that reason, hospitals, which play a great role in the provision of health services, have an important role in human life. Hospitals have significant purposes such as preserving the health of the society, improving the health level, providing the most effective and efficient treatment services, and providing social and medical rehabilitation when required. And attainment of this goal by the hospitals greatly depends on effective and efficient working of the health personnel employed by the hospitals.

When compared with the other sectors, health sector is compelling in terms of working conditions. In health sector, factors such as intense work load, giving care to severe and moribund patients, being obliged to provide emotional support to the patients and to their relatives, cause stress and tension on health employees. Moreover, insufficiencies in the health service, and imbalances in the distribution of services and personnel cause loss of motivation and tension of employees. Tension and exhaustion relevant to work cause psychological effects such as depression, anxiety and despair, and physiological effects such as headache, muscle tension and insomnia in the individuals. In addition, tension relevant to work also has some negative corporate consequences such as decreasing the efficiency and production in work, decreasing job satisfaction, being late to work, being absent by inventing an excuse, or completely walking out, and inability to retain the experienced personnel. Moreover, executives' ability to actualize the required implementations and arrangements for recognizing and eliminating the exhaustion experienced by the employees depends on the knowledge level regarding the subject and the importance of the subject. Exhaustion is a problem that is frequently being observed especially in-service sector. It has been known that health employees are among the riskiest groups in terms of exhaustion (Günüşen and Üstün 2010: 486).

Exhaustion is being interpreted as physical and emotional breakdown arising from working conditions. Today, as it is being observed in many fields, it is especially being observed in professions such as medicine and nursing where intense and perpetual relationship with the people exists. In addition, hospitals are places where human relations intensely occur. Either the communication with the patients and with their relatives, or the communication among the health employees are extremely important. Happy and peaceful working of the employees at the workplace is one of the factors increasing efficiency. The occurrence of circumstances such as increase in occupational accidents, taking time off frequently, absenteeism exhibits a negative status in terms of the institution as well as the employees. Recently, in the researches made especially in the fields of working-employment and management psychology, discussions are being made on the fact that is deemed to arise due to psychological violence and pressure at the workplace, and that is called mobbing (Tınaz, 2011).

When the working conditions and environment in health sector are considered, it is possible to be exposed to mobbing more in this field compared to other fields due to causes such as being a labor-intensive sector, having high number of female employees, long working hours, high amount of work stress, formation of the individuals served from patients and from their relatives. Many studies had been performed on the subject of mobbing among nurses. These are mainly relevant to being exposed to mobbing, and whether it is being reflected on work life or not (Turaç and Şahin 2014: 87-112).

Health sector is being deemed as a stressful service sector involving intense work load by the effect of many negative factors arising from work environment. The problems in work environment are physically, psychologically and socially affecting the health employees in negative direction. Health employees' presence in a work environment, which will cause them to wish leaving the institution they

work at, causes the decrease of efficiency by affecting the service quality (Kebapçı and Akyolcu, 2011, 59-61; Tan et al. 2012).

The possibility of the health employees to face occupational risks varies as per their profession, the work they perform, and the department they work at. And as the nurses spend more time with the patients, and as they are individuals directly fulfilling their care, the possibility for them to face health risks is higher compared to other health personnel (Karwowski et al., 2005: 13-27; Parlar, 2008: 547-554).

Nurses are health personnel to whom the patient and her/his family apply the first for 24 hours, and who play key role by ensuring communication within the health team due to their aforementioned duty. Nursing is qualified as a stressful profession having intense work load with the effect of many negative factors arising from work environment. International Labour Organization (ILO) defines the main stressors relevant to work environment of nurses as conflicts with the executives, role conflict and uncertainty, excessive work load, emotional stress arising due to working with the patients, working with patients who require intensive care, and who are about to pass away, conflicts with the patients, and working in shifts (ILO, 2001) (Mollaoğlu et al., 2010: 17-23).

Health employees including the nurses face risk factors relevant to stress such as long-term working, excessive work load, time pressure, difficult and complex duties, insufficient recreation breaks, monotony, and physically poor working conditions. In addition, they also face with long-term standing, sleeplessness during shifts, nutritional irregularity during treatment practices as varying as per the intensity of service (Alçelik et al., 2005; Parlar, 2008). For this reason, it is important to evaluate the working environments and working conditions of the health employees (Tan et al., 2012). In the studies performed in literature, despite organizational and administrative factors affecting the motivation, organizational commitment, job satisfaction of health employees had been examined, psychosocial risk factors have recently started to be addressed.

Health enterprises are labor intensive service enterprises. Attaining their purposes is possible by the health employees in their body. For this reason, the main purpose of the present study is to prioritize the risk factors affecting the nurses working at a public educational research hospital located at the European Side of the province of Istanbul. By this means, it was intended to provide concrete information to health executives on the subjects of motivating the employees, affiliating them to the institution, and ensuring them in being more peaceful and happier at the workplace.

Method

In this study, psychosocial risk factors, affecting the nurses working at an educational research hospital affiliated to Ministry of Health, were prioritized by the assistance of Analytic Hierarchy Process (AHP) which is one of the Multi-Criteria Decision Making (MCDM) Techniques. The Analytical Hierarchy Process (AHP) was first developed by T. L. Saaty at the Wharton School of Business in the 1970s for solving complex multi-criteria decision-making problems. It is essentially a measurement theory based on priorities derived from pairwise comparison of criteria. (Yılmaz, 1999). AHP is a hierarchical technique that has the ability to measure quantitatively and allows to evaluate multidimensional choices in terms of main criteria, sub-criteria and alternatives that are the subject of the decision-making problem (Babalola, 2015). Thus, by determining the importance levels of the criteria and sub-criteria, it is ensured that the multidimensional problem is reduced to one dimension (Yıldırım & Önder, 2015). Decision makers compare criteria and sub-criteria by using the 1-9 scale developed by Saaty. Thereby, by evaluating all criteria, the priority order of the decision alternatives is obtained (Anderson et al., 2009). In AHP, the purpose is determined firstly, and, then, criteria are set pursuant to the purpose. Afterwards, potential alternatives are determined with the consideration of the criteria.

As a result, a hierarchical structure is formed for the decision. After the hierarchical structure is formed, the pairwise comparison decision matrices are formed for the purpose of comparing the

alternatives on the basis of each criterion and to compare the criteria among themselves (Saaty, 1980; Dağdeviren & Tamer, 2001). The second step of AHP is the generation of normalized matrices. The normalized matrix is obtained by dividing each column value separately by the related column sum. The average of each rank value is taken from the normalized matrix. These obtained values are the percentage importance weights for each criterion (Saaty, 1980).

The Inconsistency Rate (CR) should be calculated to measure whether the decision maker behaves consistently when making comparisons between criteria. In this calculation, random index numbers are used depending on the number of n criteria. If the value obtained as a result of the calculations is below 0.10, it is concluded that the comparison matrix created is consistent (Dağdeviren & Tamer, 2001). The last step of the AHP is to multiply the importance weights of the criteria with the importance weights of the alternatives and obtain the priority value of each alternative. The sum of these values is equal to 1. The one with the highest value is the best/effective option.

In the study, literature was used in order to determine the risk factors affecting the nurses, and the factors determined as the result of literature review were converted to AHP format, and it was asked for the participant nurses of the study to compare each problem through paired comparisons (İnce, 2008; Kırılmaz et al., 2016) In the research, data collection tool was designed as Saaty's 1-9 scale conforming to the format of AHP. The collected data was analyzed by the researchers according to Analytic Hierarchy Process (AHP) with the help of Microsoft Office Excel 2013 analysis. 25 nurses in total had participated in the study.

Analytic Hierarchy Process (AHP) had been developed by Thomas L. Saaty in the beginning of 1970s for the solution of complex multi-criteria decision-making problems at Wharton School of Business. It is a technique requiring decision-maker in the determination of relative significance levels relevant to each criterion. By the evaluation of each criterion, the order of priority of decision alternatives is obtained (Esen, 2008:499).

AHP is a solution technique enabling the decision-makers to model the complex problems in a hierarchical structure. The objectives, criteria, sub-criteria, and alternatives are components forming the referred hierarchical structure. In the study, 7 main criteria and 25 sub-criteria were included along with demographic statements.

Following the determination of AHP, paired comparison decision matrices should be formed for criteria and sub-criteria. In order to determine the paired comparisons of the employees at each level of the hierarchy, nine-point evaluation scale, suggested by Thomas L. Saaty, was used (Önder and Güler, 2013). The results of the questionnaire conducted on 25 participant nurses were combined through the geometric average approach.

The main criteria determined in AHP are provided below:

1. Content of Work
2. Work Load, and Pace and Program of Work
3. Environment and Equipment
4. Corporate Culture
5. Interpersonal Relations
6. Career Development
7. Interaction Relevant to Life at Work and Beyond Work

Findings

Initially, following the setting up of AHP model, the responses of 25 nurses were reduced to a single matrix through the geometric average approach, and paired comparisons were evaluated. In cases where the series is not an arithmetic series in which the increase amount is fixed, but a geometric series with a constant increase rate, there is a problem for the arithmetic mean and the arithmetic mean loses its ability

to represent the series to a large extent. For this reason, the geometric mean approach was used. MS Excel program was used in the evaluation of paired decision matrices, and in the calculation of geometric averages.

The first step in the evaluation of decision matrices is the evaluation of paired comparison decision matrices relevant to main criteria. Local weights calculated regarding each factor, and consistency rate calculations are as in the following table.

Table 1. Local Weights of Main Criteria, and Consistency Rate

<i>Criteria</i>	<i>Local Weight</i>	<i>Consistency Rate (<0,10)</i>
Interpersonal Relations	0.19	0,04
Work Load, and Pace and Program of Work	0.17	
Interaction relevant to Life at Work and Beyond Work	0.15	
Environment and Equipment	0.14	
Corporate Culture	0.12	
Career Development	0.10	
Content of Work	0.09	

In Table 1, local weights regarding main criteria and consistency rate are given. Local weights are indicating in descending order for the interpretation to be made more easily. While the criteria of “Interpersonal Relations” (0.19), and “Work Load, and Pace and Program of Work” (0.17) were found to be significant by the nurses completing the questionnaire, the criterion of “Content of Work” (0.09) was found to be relatively insignificant. And the consistency rate is below 0.10. ($0.04 < 0.1$ Consistent).

Table 2. Local Weights of Sub-Criteria

Main Criterion	Local Weight	Sub-Criterion	Local Weight
Content of Work	0.09	Inability to Assign the Work as per the Capacity of Employee	0.49
		High Degree of Diversity and Uncertainty in Work	0.37
		Performing a Small Piece of Work that had been Divided to many Pieces	0.14
Work Load, and Pace and Program of Work	0.17	Abundance of Shifts – Night or Overtime Programs	0.31

		Working Excessively, or Being Idle	0.30
		Time Pressure	0.22
		Working Alone for Many Hours	0.14
Environment and Equipment	0.14	Lack of Sufficient Equipments	0.40
		Negative Physical Environment such as Insufficient Lightening, and Noise	0.60
Corporate Culture	0.12	Insufficient Communication	0.33
		Lack of Support in the Solution of Problems	0.22
		Lack of Support for Personal Development	0.21
		Lack of Knowledge of Institution's Objectives by the Employees	0.14
		Low Participation of Employees in Decisions	0.08
Interpersonal Relations	0.19	Social or Physical Isolation	0.30
		Relations with the Employees or Executives	0.36
		Interpersonal Conflicts	0.20
		Low Degree of Social Support	0.14
Career Development	0.10	Lack or Uncertainty of Promotions	0.30
		Low Wages	0.32
		Jon Insecurity	0.20
		Low Degree of Social Value of Work	0.18
Interaction relevant to Life at Work and Beyond Work	0.15	Contradicting Requirements of Professional Life and Domestic Life	0.40
		Low Degree of Support at Home	0.25

	Double Career Problems	0.35

Regarding the main criterion of “Content of Work”, while the sub-criterion of “Inability to Assign the Work as per the Capacity of Employee” (0.49) was found as significant by the nurses completing the questionnaire, the sub-criterion of “High Degree of Diversity and Uncertainty in Work” was less significant compared to the aforementioned one. And again, in the main criterion of “Content of Work”, the sub-criterion that received the lowest relative local weight by 0.14 was “Performing a Small Piece of Work that had been Divided to many Pieces”.

Regarding the main criteria of “Work Load, and Pace and Program of Work”, while the sub-criteria of “Abundance of Shifts – Night or Overtime Programs” (0.31), and “Working Excessively, or Being Idle” (0.30) were found as significant by the nurses completing the questionnaire, the other sub-criteria were found to be relatively less significant.

And in the main criterion of “Environment and Equipment”, there were only two sub-criteria. Among these sub-criteria, problems of physical space as “Negative Physical Environment such as Insufficient Lightening, and Noise” was found to be more significant compared to the sub-criterion of “Lack of Sufficient Equipments”.

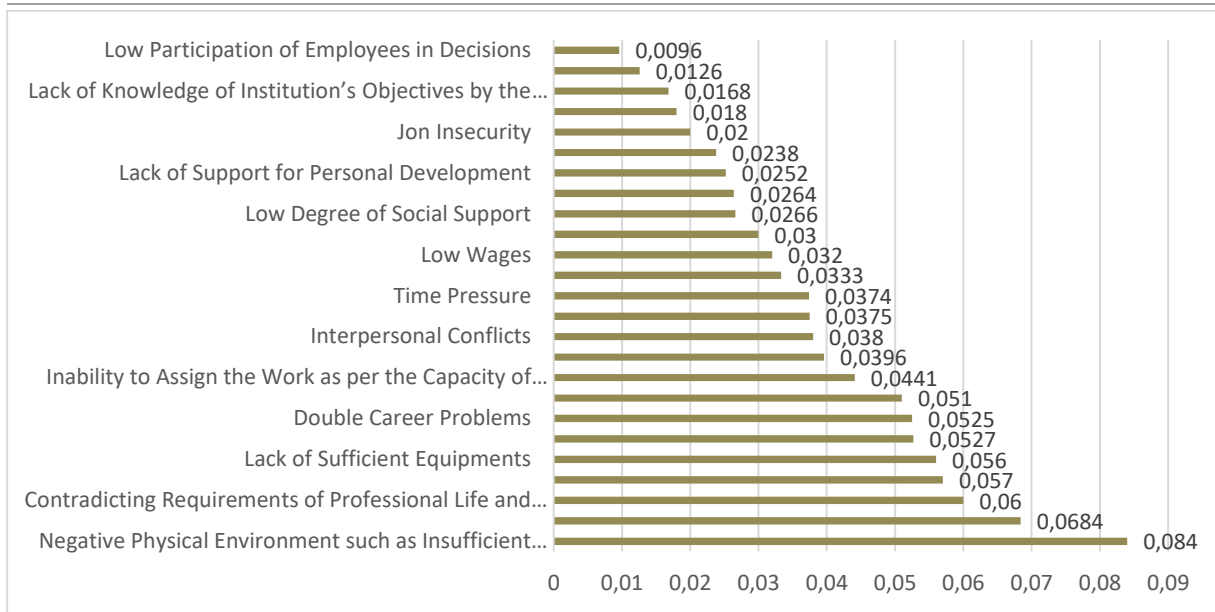
And in the main criterion of “Corporate Culture”, the most significant psychosocial risk factor affecting the participant nurses was “Insufficient Communication”. The local weight of this sub-criterion was determined as 0.33. Moreover, “Lack of Support in the Solution of Problems”, and “Lack of Support for Personal Development” were also found to be significant psychosocial risk factors affecting the nurses. In the main criterion of “Corporate Culture”, the sub-criterion of “Low Participation of Employees in Decisions” was the one with the lowest local weight.

And in the main criterion of “Interpersonal Relations”, the most significant psychosocial risk factor affecting the participant nurses was “Relations with the Employees or Executives”. The local weight of this sub-criterion was determined as 0.36. Moreover, “Social or Physical Isolation”, and “Interpersonal Conflicts” were also found as the significant psychosocial risk factors affecting the nurses. In the main criterion of “Interpersonal Relations”, the sub-criterion of “Low Degree of Social Support” received the lowest weight.

Regarding the main criterion of “Career Development”, while the sub-criteria of “Lack or Uncertainty of Promotions” (0.30), and “Low Wages” (0.32) were found as significant by the participant nurses, the sub-criterion of “Low Degree of Social Value of Work” was determined as the one having the lowest relative local weight.

Lastly, in the main criterion of “Interaction relevant to Life at Work and Beyond Work”, the most significant psychosocial risk factors affecting the participant nurses were determined as “Contradicting Requirements of Professional Life and Domestic Life”, and “Double Career Problems”. Moreover, in this main criterion, the sub-criterion with the lowest local weight was “Low Degree of Support at Home”. Also, the all consistency rate is below 0.10.

In the last part of the study findings, using the weights obtained in the previous stages, the total weights were calculated in order to compare the sub-criteria among themselves collectively. For this process, first of all, the weight of each main criterion was multiplied by the weight of the sub-criteria and ranked from the largest to the smallest. The results obtained are as in Figure 1.

Figure 1. The Total Weights for The Sub-Criteria

Considering the order of weights of the sub-criteria according to the results obtained; It was concluded that the criterion with the highest weight, in other words, the highest degree of importance, was Negative Physical Environment such as Insufficient Lightening, and Noise, and the criterion with the lowest degree of importance was Low Participation of Employees in Decisions.

Conclusion

The main focus point of health services is human. And the flawless and quality provision of health services directly affects the human life. And in order to provide quality service, it is important for the health employees, who are main provider of health services, to be satisfied by their works, and it is important to minimize the psychosocial risk factors affecting them. And among the health employees, the nurses constitute a great part of the human resources of hospitals. In order to ensure a secure patient care, it is required for the nurses to actualize their operations, that require meticulousness and attention, in a professional manner, and for that, it is required to minimize the psychosocial risk factors as much as possible. Nursing, that is a profession requiring self-devotion, resistance and physical endurance, requires being physically and mentally healthy for being more beneficial for the patients. The nurses work as standing for a long period with intense labor and irregular sleeping hours. Nursing is a profession that requires patience, devotion and physical endurance. It is being observed that it is impossible to solve the problems of “nurse problem”, “leave of employment by the nurses”, “insufficiency of quality of care”, that are frequently being referred in our country, unless the problems of nurses, who work under unsuitable conditions for long periods, but despite that who get feedback of failure due to the service they provide, who face health and life quality problems, and who experience dilemma among their priorities, are resolved. For this reason, it is being considered that the results of the study will be especially beneficial at the point of determining the priorities among the steps to be taken at workplaces for eliminating the psychosocial risk factors relevant to nurses.

References

- Alçelik, A., Deniz, F., Yeşildal, N., Mayda, A.S., Ayakta Şerifi, B. (2005). AIBU Tıp fakültesi hastanesinde görev yapan hemşirelerin sağlık sorunları ve yaşam alışkanlıklarının değerlendirilmesi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*. 4(2), 55-65.
- Anderson D., Sweeney, D., Williams, T., Camm, J., Martini R., (2009). *Quantitative methods for business*, Cengage Learning.

- Babalola, M. A. (2015). A multi-criteria decision analysis of waste treatment options for food and biodegradable waste management in japan. *Environments*, 2(4), 471-488.
- Dağdeviren, M., & Tamer, E. R. E. N. (2001). Tedarikçi firma seçiminde analitik hiyerarşi prosesi ve 0-1 hedef programlama yöntemlerinin kullanılması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 16(1), 41-52.
- Esen, H. Ö. (2008). *Uygulamalı yöneylem araştırması, yöneticiler için bilgisayar destekli karar modelleri*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Günüşen, N.P., Üstün, B., (2010). A rct of coping and support groups to reduce burnout among nurses. *International Nursing Review*. 57(4), 485-492.
- ILO (2001). Definition of occupational health adopted by the Joint ILO/WHO Committee on Occupational Health. [Http: // www.ilo.org / safework_bookshelf / english? content & nd = 857170174](http://www.ilo.org/safework_bookshelf/english/content&nd=857170174)
- İnce, B. S. (2008). Hemşire güvenliği: çalışma ortamı ve riskler. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 24 (3), 61-71. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egehemsire/issue/49596/635553>
- Karwowski, W., Jang, R.L., Rodrick, D., Quesada, P.M, Cronin, S.H (2005). Self-evaluation of biomechanical task dementia, work environment and perceived risk of injury by nurses: A field study. *Occupational Ergonomics*, 5(1), 13- 27.
- Kebapçı, A., Akyolcu, N. (2011). Acil birimlerde çalışan hemşirelerde çalışma ortamının tükenmişlik düzeylerine etkisi. *Türkiye Acil Tıp Dergisi*. 11(2), 59-67.
- Kırılmaz, H., Yorgun, S. & Atasoy, A. (2016). Sağlık çalışanlarında psikososyal risk faktörlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, Özel Sayı 1, 66-82. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjcss/issue/25850/272499>
- Mollaoğlu, M., Yılmaz, M., Kars, T. (2003). Hemşirelerde tükenmişlik (burnout) sendromu. *Toplum ve Hekim*. 18(4), 288-292.
- Önder, G. Önder, E. (2014). Yoğun bakım hemşirelerinin iş tatminine etki eden faktörlerin önem derecelerinin analitik hiyerarşi prosesi yöntemi ile belirlenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 3(2), 195-215.
- Parlar, S. (2008). Sağlık çalışanlarında göz ardı edilen bir durum: Sağlıklı çalışma ortamı. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*. 7(6), 547-554.
- Saaty, T. L. (1980). *The analytic hierarchy process*. New York: McGraw-Hil.
- Tan, M., Polat, H., Akgün, Şahin, Z., (2012). Hemşirelerin çalışma ortamlarına ilişkin algılarının değerlendirilmesi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 4(2), 67-78.
- Tınaz, P. (2011). *İşyerinde psikolojik taciz (mobbing)*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Turaç, İ.S., Şahin, B. (2014). Mobbinge maruz kalma durumunun belirlenmesi: Hemşireler üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 15(1): 87- 112.
- Yıldırım, B. F., & Önder, E. (2015). *Çok kriterli karar verme yöntemleri*. Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.
- Yılmaz, E. (1999). Analitik hiyerarşi süreci kullanılarak çok kriterli karar verme problemlerinin çözümü. *DOA Dergisi*, 5, 95-122

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author %34, İkinci yazar/Second author %33, üçüncü Yazar/Third author %33.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Kamu Yönetiminde Liyakat İlkesinin Uygulanmasını Denetleyici Kurumların Rolü

The Role of Supervisory Institutions in the Implementation of the Principle of Merit in Turkish Public Administration

Lütfullah Ün*

Öz: Kamu hizmetinin kalitesinin artırılması ve sürekliliğinin sağlanması için liyakat ilkesinin personel sistemine ve kurumsal kültüre yerleşmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda birçok demokratik ülke liyakat ilkesi gereğince anayasal ve yasal kurallar koymanın yanı sıra, bu kuralları uygulayacak ve gözetilecek mekanizmaları da tesis etmiştir. Köklü bir geçmişi olan ve tarihsel sürece bakıldığında liyakat ilkesini idari geleneğinde ve mevzuatında bulunduran Türk kamu yönetimi açısından ise bu mekanizmaların yeterli düzeyde tesis edilmediği ve ilkenin uygulanmadığı yönünde bazı ülke örneklerinden hareketle çeşitli eleştiriler bulunmaktadır. Bununla birlikte liyakat ilkesinin uygulanmasını sağlayıcı mekanizmalar açısından yakın zamanda Türkiye’de devlet teşkilatlanmasında yeni bir görünümün olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmada Türkiye’de kamu kurumlarının personel sistemi çerçevesindeki uygulamalarını ve kararlarını liyakat ilkesi açısından denetleyen kurumların mevzuat çerçevesindeki rolleri ortaya konulacaktır. Mevzuat çerçevesinden ve devlet teşkilatındaki konumları üzerinden etkinlikleri değerlendirilecek olan bu mekanizmaların uygulama detayları ise çalışmanın sınırlılığı nedeni ile ele alınmayacaktır. Literatür ve mevzuat taraması yöntemi ile hazırlanan bu çalışmanın hedefi, liyakat ilkesinin tesisi açısından farkındalık oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kamu Yönetimi, Liyakat, Denetleyici Kurumlar, Etkinlik.

Abstract: In order to increase the quality of public service and ensure its continuity, the principle of merit must be embedded in the personnel system and corporate culture. In this direction, many democratic countries have established constitutional and legal rules in accordance with the principle of merit, as well as mechanisms to implement and observe these rules. In terms of Turkish public administration, which has a deep-rooted history and has the principle of merit in its administrative tradition and legislation, there are various criticisms based on some country examples that these mechanisms are not adequately established and the principle is not implemented. However, it is possible to say that there has recently been a new outlook in state organization in Turkey in terms of mechanisms that ensure the implementation of the principle of merit. In this study, the roles of institutions that supervise the practices and decisions of public institutions within the framework of the personnel system in terms of the principle of merit will be revealed within the framework of the legislation. The implementation details of these mechanisms, whose effectiveness will be evaluated within the framework of the legislation and their positions in the state organization, will not be discussed due to the limitation of the study. The aim of this study,

* Dr., Mülki İdare Amiri, İçişleri Bakanlığı,

ORCID: 0000-0002-8764-5113, lutfullahun57@gmail.com.

Cite as/Atıf: Ün, L. (2022). Türk kamu yönetiminde liyakat ilkesinin uygulanmasını denetleyici kurumların rolü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 459-475. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1056000>

Received/Geliş: 10 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 24 March/Mart 2022

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

which was prepared with the method of literature and legislation scanning, is to raise awareness in terms of establishing the principle of merit.

Keywords: Turkish Public Administration, Merit, Supervisory Institutions, Effectiveness.

Giriş

İdarede belirlenen politika ve alınan kararlar ne kadar doğru olursa olsun, bunların uygulayıcısı olan kamu personelinin kalitesi, talimatları gereğince yerine getirme düzeyi, başarısı ve verimliliği kamu hizmetinden beklenen sonuçta önemli derecede etkileyici olacaktır. Diğer bir ifade ile idarede kamu hizmetinin başarısı liyakat ilkesine uygun personel politikası uygulanmasını gerektirmektedir. Bu paralelde tarihsel süreçte birçok dinde, çeşitli öğretilerde veyahut yönetime dair yazılmış kitaplarda yöneticilere daha iyi bir yönetim için liyakatin gözetilmesi öğütlenmiştir. Modern devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte daha da teknik olarak ele alınan liyakat ilkesi, idarenin rasyonel kuruluşu açısından çeşitli hukuki metinlerle de sistemleştirilmiştir. İdare tarihimiz açısından köklü bir geçmişi olan ve “iş ehline verme” düsturu olarak da kendini gösteren liyakat ilkesinin, bazı zamanlar aşınmış olsa da idarenin düzeltilmesi veya iyileştirilmesi adına her zaman gerekliliği vurgulanmıştır. Yine ülkemizde özellikle batılılaşma süreciyle birlikte idarenin liyakat ilkesine uygun hareket etmesine yönelik çeşit mekanizmalar bulunsa da bu ilkeye uygun hareket edilmediğine, gerekli mekanizmaların kurulmadığına veyahut işletilmediğine dair eleştiriler her dönem olmuştur. Bu noktada yapılan sübjektif veyahut objektif her türlü değerlendirmenin göz önünde bulundurulması ve bu ilkenin gereği olarak kurumların ve idarecilerin duyarlılığını artırıcı çalışmaların yapılması ise idareyi geliştirici bir faktördür. Özellikle yakın zamanda Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle birlikte idari ve kurumsal yapılanmasında değişikliğe gidilen ülkemizde liyakat ilkesinin ve bu ilkenin kurumlarca uygulanmasını denetleyecek mekanizmaların değerlendirilmesinde başlıca demokratik ülke örneklerinin ve bu ülkelerin mekanizmalarının göz önünde bulundurulması yerinde olacaktır. Bu doğrultuda çalışmada ilk olarak liyakat ilkesinin ne olduğu ve tarihsel görünümü ile liyakat ilkesini korumaya yönelik belli başlı demokratik ülkelerdeki bazı mekanizma örnekleri ele alınacaktır. Ardından Türkiye’de liyakat ilkesinin genel olarak nasıl uygulandığı işlenecektir. Son olarak da Türkiye’de liyakat ilkesinin uygulanmasını denetleyen mekanizmaların neler olduğu ve rolleri ele alınacaktır.

1. Liyakat İlkesi

Sözlük anlamı “bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırılık durumu” (TDK, 2021) olan liyakat kavramı, en kısa ifade ile kamu hizmetini sunma görevinin ehil kişilere teslim edilmesi (Akgüner, 2014: 31) olarak ifade edilebilir. Kamu yönetimi açısından ele alındığında liyakat (merit) kavramı, “yönetimindeki çeşitli kademelere yönelik atama ve yükselmelerde, siyasi sadakatin yerine yetenek ve bilginin esas alınması” veyahut “etkin, verimli ve akılcı bir personel sistemine imkân tanıyan kurallar ve uygulamalar bütünü” (Eryılmaz, 2015: 230) olarak da ifade edilebilir. Ayrıca bir ilke olarak alındığında liyakat; akıl, bilgi, tahsil, deneyim, azim, ehliyet, ustalık, beceri, yetenek ve yeterlilik gibi unsurları içerir (Aktan, 2021: 8). Kavramı daha geniş bir ekseninde ele aldığımızda ise liyakat; kamu hizmetine girme, hizmet içinde ilerleme ve yükselme ile tüm görevlendirme ve ödüllendirmelerin sadece yeterlilik ve başarı kıstasına dayanması olup, başarılı bir kamu yönetimi açısından olmazsa olmazdır. Bu anlamda da liyakat ilkesi kamu hizmeti gerekleri açısından tüm ayrımcılık ve kayırmacılığa karşı duruşu gerektirmektedir (Bozkurt vd., 2008: 158).

Liyakatin karşıtı kayırmacılık olup, bu her iki kavram kamu personel yönetimi açısından iki ayrı sistem¹ olarak da ifade edilebilir (Şen, 1995: 79). Liyakat sistemi, kamu yönetimi alanındaki her türlü atama ve yükselmede “güvenilir ve geçerli yarışma sınavlarının, önceden belirlenmiş objektif ölçütlerin ve ilgili kamu hizmetinin niteliklerinin esas alınmasını” gerektirir (Uz, 2011: 59). Kayırma sistemi ise bu ilkelerin aksine keyfi, taraflı ve sübjektif nitelikte olup, kamu yönetimi açısından çürümeye yol açtığı

¹ Kayırmacılık; kamu yönetimindeki personelin siyasi iktidar değişimiyle değiştirilerek yerlerine yeni yönetim yandaşlarının atanması olarak ifade edilebilir. Bu sistem, ABD’de uzunca bir dönemde uygulansa da oluşan idari ve sosyal rahatsızlıklar nedeniyle kaldırılmıştır (Aykaç, 1990: 100-101).

genel olarak kabul edilmektedir. Kimi görüşlere göre liyakat sistemi idarecilerin siyasi atamalar karşısında korunması ve bürokrasinin kalitesinin artırılması (Stahl, 1975: 31) açısından gereklidir. Böyle bir sistemle hizmetin gerekleriyle ters düşen her türlü ayrımcılık ve kayırmacılığa karşı bir yapı oluşacağı (Güler, 2005: 143) düşünülmektedir. Liyakat ilkesinin idarede göz ardı edilmesi durumunda ise personel çalışmalarında isteksiz ve başarısız olmakta, adalet duyguları sarsıldığı için personelin yönetime güveni azalmakta ve kaçınılmaz olarak yönetim de başarısız olmaktadır (Mihçioğlu, 1958: 109). Terfilerin bilgi ve olumlu vasıflara dayanmadığı ve liyakatin dikkate alınmadığı hallerde çalışanların kendini geliştirme ve yetiştirme istekleri de kaçınılmaz olarak azalacaktır (Yuluğ, 1971: 48). Öyle ki, bu durumlar sadece çalışanların değil, aynı zamanda vatandaşların da kamu yönetimine karşı güven probleminde yol açacaktır (Gökçe, 2013: 577-578).

Liyakat sistemi her ne kadar idarenin rasyonel işleyişi için mutlak bir gereklilik olsa da kimi açılardan eleştirilere tabi tutulmuştur. Zira liyakat ilkesi hizmete en uygun ve başarılı adayın alınması ve kurum içerisinde yine aynı şekilde bir değerlendirme ile yükselmesi gibi haklı bir dayanağa sahipse de, bu ilkenin uygulanması sonucunda başarısız olanlar kendilerini uygunsuz ve başarısız kabul edebilirler (Fettahioğlu ve Demir, 2014: 178). Bu durumdan hareketle oluşacak küskünlük ve hayal kırıklığı ise insanlarda çeşitli ruhsal ve fiziki sıkıntılara yol açabilir. Yine kamu kurumlarında liyakat ilkesiyle teşekkül ettirilen kadroların kazanılmış hak olarak görülebilmelerinden hareketle personelce hakkın kötüye kullanılması, personelin kendini geliştirmemesi ve şahsi kariyer peşinde koşması gibi olumsuz sonuçları da olabilir.² Bu noktada liyakat sistemine karşı iktidar değişiklikleri ile bürokrasinin değişebildiği kayırmacılık sistemini savunan siyasiler de olmuştur. Örneğin ABD eski başkanlarından A. Jackson *“İnsanların kamu görevlerinde uzun süre kalmalarından doğan zararlar, onların deneyimlerinden sağlanacak kazançlardan daha çoktur. Kamu görevlilerinin halk yararına yarattığı bir ülkede, hiç kimsenin onlar üzerinde başkalarından daha çok hakkı yoktur. Kamu görevleri belli kimselerce kamu zararına kullanılmak için kurulmamıştır.”* ifadeleriyle kayırmacılık sistemini savunmuştur (Simon, Smithburg ve Thompson, 1985: 254). Kimi görüşlere göre ise kayırmacılık sistemi demokrasiye ve siyasal hayata katkı sağlayabilecek bir sistem olup, bu şekilde istihdam edileceklerin siyasal politikaların başarıya ulaşması için daha çok çalışacaklardır (Bkz. Güran, 1980: 86). Yine kayırmacılık sisteminde iktidar değişikliklerinde kamu personellerinde değişim kolaylığı sebebiyle kadrolarda herhangi bir şişkinlik olmazken, liyakat sisteminin olduğu ve yasal olarak statülerin korunduğu bir sistemde ihtiyaç duyulan kadro ve personel takviyeleri durumunda kadrolarda şişkinlik meydana gelebilecektir (Öztürk, 2002: 130-131). Ancak böyle bir istihdam uygulamasının siyasal ve idari alana çeşitli katkıları olabilse de; kamusal alanda “rüşvetin teşviki, liyakatsiz atamalar sonucu kurumların zor duruma düşmesi, çalışanlarda görevden alınma korkusunun sürekli yaşanması, memur güvencesinin ortadan kalkması, kayırmacılık taleplerinin önüne geçilemeyecek olması ve gerekli uzmanlaşmanın sağlanamayacak olması” gibi olumsuz durumlara yol açabilir (Uz, 2011: 74-76; Güran, 1980: 93-94). Bu sebeple her koşulda liyakat ilkesine uyulması sorunların çözümünde en doğru yol olacaktır.

Kamu yönetiminde liyakat ilkesinin gerçek anlamda yerini bulması için ise idarenin bu duruma uygun olarak yeterli sayıda (ne eksik ne fazla) ve nitelikte (işe uygun) personel istihdam etmesi; etkin bir şekilde hizmet içi eğitimlerin verilmesi, atama ve terfilerde adil ve tarafsız olunması, yönetimin eğitim ve uzmanlık düzeyi doğrultusunda tesis edilmesi ve bu yönde politikaların benimsemesi gerekmektedir (Tortop vd., 2010: 406). Yine liyakat ilkesinin varlığıyla amaçlanan başarı ilkenin uygulanabilmesini sağlayacak mekanizmaların varlığına bağlıdır.

² Memuriyet güvencesine dayanarak personelin kendini geliştirmemesi veyahut vasat bir durumda ilerlemesinin herhangi bir yaptırımı bulunmamaktadır. Toplam kaliteyi ve verimi etkileyen bu gibi durumların yanı sıra personelin kişisel menfaatini kamu menfaatinden üstün tutmasına yönelik olarak “ek gösterge için kariyer mücadelesi içine girme, maddi taltif peşinde koşma, sürekli kurum değiştirme, daha rahat pozisyon ve statülere geçme vb.” yönelimleri de mümkündür. Liyakat ilkesinin korunmasından kaynaklı olarak personelin elde edeceği hakların kötüye kullanılması durumunda oluşabilecek bu gibi olumsuzlukların önüne geçebilecek tek mekanizma ise amirlerin yönetim kabiliyetleridir.

1. Liyakat İlkesinin Tarihsel Görünümü

Kamu yönetiminde liyakatin tesisi açısından her ülkede farklı uygulamaları görmek mümkün olup ilkenin uygulamaları tarihsel süreçte gelişim göstermiştir. Yönetimde liyakatin gerekliliğine dair düşünceler Antik Çin'e kadar dayanmaktadır. MÖ 6. yüzyılda yaşayan Konfüçyüs, yöneticilerin soy esaslı değil liyakatle seçilmesini ve imparatorluk bürokrasisine sınavlarda başarılı olanların geçiş yapması gerektiği (Sienkewicz, 2003: 434) fikrini savunmuştur. Yine bu anlayışa paralel olarak tarihsel süreçte Qin ve Han hanedanları, genişleyen imparatorluk üzerindeki güçlerini korumak için devlet yönetiminde meritokrasiye (liyakat) geçmiştir. Bu doğrultuda soya bağlı yöneticilik yerine liyakate dayalı memuriyet sınavları ile yönetici alımı uygulamaları³ hayata geçirilmiştir (Burbank & Cooper, 2010). Çin'deki meritokrasi anlayışı 17. yüzyılda Britanya İmparatorluğu egemenliğindeki Hindistan'ı da etkilemiştir. O dönem Hindistan'da Britanya İmparatorluğu adına faaliyet gösteren Doğu Hindistan Şirketi'nde çalışanlar, yolsuzluk ve kayırmacılığı önlemek amacıyla rekabetçi sınavlara dayanarak işe alınmaya ve terfi ettirilmeye başlanmıştır (Kazin, Edwards & Rothman, 2012: 142). Bu uygulamaların ilerleyen yüzyıllarda İngiltere'nin kamu yönetimi anlayışında da etkileri olmuştur.

Liyakat ilke olarak Antik Yunan'da da savunulmuş olup hem Platon hem de Aristoteles en bilge kişilerin yönetici olması ve bilge kralların da ülkeyi yönetmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Platon'a göre yurttaşların yapacakları işler yeteneklerine uygun olmalıdır. Böylece liyakate dayalı işbölümü toplumda gerçekleştiğinde toplumun bir kesimi değil tamamı mutlu olacaktır (Platon, 2010: 125-130). Batıda ise liyakat ilkesi kamu yönetimi içerisinde aristokrasinin siyasi ve idari ayrıcalıklarını sona erdirmeye amacıyla doğmuştur (Güler, 2005: 150). İlkenin modern anlamdaki esaslarının ilk kez ortaya konulması ise 18. yüzyıl Almanyası'nda (Prusya) Kral II. Friedrich'in devlet memurluğuna giriş için öğrenim ve sınav usulünü getirmesi olarak kabul edilir (Günay, 2005: 112).⁴ Önceleri kamu hizmetine giriş belli bir kesime açık durumda iken, modern devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte de vatandaşlık kavramı önem kazanmış, anayasal ve yasal bir hak olarak vatandaşlar kamu hizmetlerine girebilmiştir (Acar, 2012: 33).

Liyakat ilkesinin uygulanmasını sağlayacak kurumsallaşmalar ise her ülkenin tarihsel gelişiminde farklılıklar gösterebilmektedir. Modern dönem açısından önemli bir örnek olan Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) liyakat ilkesinin kurumsallaşması uzun ve ağır toplumsal sonuçları olan bir süreç sonucunda gerçekleşmiştir.⁵ İlk yıllarında daha çok kana dayalı tercihlerin yapıldığı, atamaların beyaz erkekler içinden iyi eğitim görmüş toprak sahibi seçkinlerden oluştuğu ABD'de, A. Jackson'ın (1828) başkan seçilmesiyle yeni bir süreç başlamıştır. Yağmacılık (spoil) dönemi (1829-1883) olarak ifade edilen bu süreçte liyakat ve ehliyete değil siyasal sadakate bakılarak kamusal istihdam yapılmış ve kurumsallaşmaya önem verilmemiştir (Milakovich ve Gordon, 2013: 287-288). Memuriyet kadrolarına atamalarda başkana veya kongredeki güçlü üyelere yakın olanların tercih edildiği bu dönemde, iktidar partileri kamusal görevlere kendilerine taraftar olanları ve partilerine sadakat gösterenleri ödül olarak atamıştır.⁶ Yönetim bilminde "yağma sistemi" (spoil systems) olarak da ifade edilen bu usul, zamanla

³ Çin, güçlü bir otokrasi geleneğine ve devlet hizmetine katılmak için uzun bir rekabetçi sınav geçmişine sahiptir. Siyaset ve idarenin yüksek derecede birleşmesi ve otokritik yapısı göz önünde bulundurulduğunda günümüzde Çin'de personel yönetiminde batılı demokratik ülkelere farklı liyakat anlayışının olduğunu söylemek mümkündür. Zira liyakat kavramı, toplumsal ve siyasal kültürdeki farklılıklara göre de değişiklik gösterebilmektedir. Birçok Batılı ulus liyakatı tarafsızlığa dayalı "hukukun üstünlüğünü" olarak ele alırken, Çin'deki Konfüçyüsçü anlayışta liyakat genellikle "ahlak kuralı" olarak tanımlanır (Podger & Chan, 2015: 264-268).

⁴ Günümüz Almanyası'nda personel rejimi sağlam ve liyakat esaslı temellere dayanmakla birlikte (Ateş, 1995: 63) siyasal memuriyetler göz önünde bulundurulduğunda personel rejiminde salt liyakatin olduğu da söylenemez (Yıldız, 2015: 33).

⁵ Tarihsel süreç içerisindeki bu gelişim 7 döneme ayrılabilir (Milakovich ve Gordon, 2013: 286-288). Bunlar: (1789-1829) Centilmenler, (1829-1883) yağmacılık, (1883-1906) İdealistler, (1906-1937) verimlilik ve bilimsel yönetim, (1937-1955) Kamu Yöneticileri, (1955-1995) Profesyoneller ve (1995 ve sonrası) sonuç odaklılık dönemleridir. Günümüzde ABD'de federal düzeyde çalışan kamu personellerinin genel içerisindeki (federal devlet, eyaletler ve yerel yönetimler) oranı %12 olsa da, federal devletteki kamu personeli kamu personel yapısı içerisinde öncü bir yer almakta olup kamu personel rejiminin temsilcisi olarak değerlendirilir.

⁶ Jackson, normal zekâyâ sahip herkesin kamu görevini başarılı bir şekilde yapabileceğini düşünmekteydi. Bu nedenle ABD'de memuriyete giriş şartları kaldırılmış ve bu dönemde kötü uygulamalar başlamıştır (Tortop, 1999: 49).

görülen mahzurları⁷ sebebiyle terkedilmiştir (Ömürgönülşen, 2009: 376; Tuncer, 2017: 38-39). Bu doğrultuda 1883'te personel sistemini düzenleyen⁸ Pendleton Kanunu ile bağımsız Kamu Hizmeti Komisyonu (Civil Service Commission) kurulması öngörülmüştür. Kamuya atanmada objektif kurallar, herkese eşit şans ve siyasal baskılara karşı "izole personel rejimi" tesis edilmiştir.⁹ Yüzyılın başlarında iyice beliren siyaset yönetim ayırımına paralel olarak da yönetimin bilimsel ve verimlilik üzerine kurulması gerektiği (özellikle Taylorizmin etkisiyle) düşüncesi kısa sürede yaygınlık kazanmıştır. Federal işgücündeki liyakate dayalı alım oranı yüzyılın başında %45 iken 1930'larda %80'lere ulaşmıştır. Sınıflandırma, iş analizleri, görev tanımları, kamu görevlerinin (özel sektör gibi) parçalara ayrılması gibi gelişmeler bu dönemde oluşmaya başlamıştır. Bununla birlikte 1937 ile 1955 yılları arasında özellikle 1929 Krizinin (Büyük Buhran) sebep olduğu ekonomik ve sosyal yıkıntıdan kurtulmak ve II. Dünya Savaşı'na karşı gerekli hazırlığı ve alt yapıyı sağlamak üzere bürokrasi (kamu yöneticilerinin) devlet yönetiminde ve siyasette öncü rol üstlenmiştir. New Deal (Yeni Düzen) politikalarının uygulandığı bu dönemde (1933-38) devletin rolü ve görevleri yeniden düzenlenmiştir. Bozulan ekonomiyi düzeltmek için devlet ekonomiye müdahale etmiş ve kamu bir istihdam sahası olarak kullanılmıştır. Devlette karlılık ve bilimsellik değil, yönetsel etkinlik ön plana alınmıştır (Ömürgönülşen, 2009: 378; Milakovich ve Gordon, 2013: 288).

1948'de Truman döneminde liyakat ilkesinin gereklerine uygun olarak ırk, renk vb. ayrımı gözetmeksizin memuriyete girişte eşit davranılması kararı alınmış, bu konuda personel başkanlığında komisyon kurulmuştur (Tortop, 1999: 44). 1955'te ABD'de federal düzeyde (bazı alanlarda) memuriyete geçiş için sınav uygulaması ve beraberinde bunun sonucu olarak kamu yönetiminde başlayan profesyonelleşme süreci başlamıştır. Zamanla profesyoneller kamuoyu denetiminden ve hesap verilebilirlikten uzak bir şekilde kamu politikası oluşturma süreçlerinde de yer almışlardır (Milakovich ve Gordon, 2013: 288).¹⁰ 1961'de J. F. Kennedy döneminde kurulan "Fırsat eşitliği Komisyonu" ile eşitlik uygulamasının kapsamı kamu ve özel ayrımı yapılmaksızın her alana yayılmıştır (Botton, 2005).

Kamu Hizmeti Komisyonu'nun işlevleri, 1978 tarihli 2 sayılı Yeniden Düzenleme Planı ve 1978 tarihli Kamu Hizmeti Reformu Kanunu hükümleri uyarınca Personel Yönetimi Ofisi (Office of Personnel Management) ve Liyakat Sistemi Koruma Kurulu (Merit Systems Protection Board) arasında bölünmüştür.¹¹ "Liyakat Sistemini Koruma Kurulu" personel sistemindeki kayırmacılığı engellemek ve liyakati kamu yönetiminde egemen kılmak, ilkenin ve hukuk kurullarının yönetimce uygulanıp uygulanmadığını denetlemek için teşekkül edilmiştir (Yıldırım, 2013: 365). Günümüzde ABD kamu yönetiminde liyakat ilkesinin korunmasında yarı yargısal nitelikte olan ve bağımsız idari otorite statüsüne haiz olan bu kurulun (MSPB, 2020), kamu görevlileri ile yönetim arasındaki uyuşmazlıkların çözümü (Güler vd., 2004: 209) ve politik müdahalelerin engellenmesi (Maranto ve Schultz, 1991) gibi fonksiyonları bulunmaktadır. Kanunda belirlenen sorumluluk ve yetkilerini çalışanların bireysel olarak

⁷ 1881'de ataması gerçekleşmeyen bir kimsenin Başkan Garfield'e suikast düzenlemesi sonucunda sistem sorgulanmış ve liyakate dayalı sistemin önemi ortaya çıkmıştır.

⁸ Bu sistemin başkanın atayacağı üç kişilik tarafsız, özerk ve merkezi personel komisyonunca yönetilmesi ve komisyonun kanunların yürütülmesinde başkana yardımcı olması uygulamasına geçilmiştir. Ayrıca memuriyete açık yarışma ilkeleri uyarınca seçim yapılacağı, bu mümkün değilse komisyon geçiş sınavı uygulanacağı ilkeleri getirilmiştir. Yine siyaset yönetim ayırımıyla da uyumlu olarak memurların siyasal vaatlerde bulunması, idarecilerin de bu konularda baskı yapması veyahut yardım kabul etmesi de yasaklanmıştır (Tortop, 1999: 49-50).

⁹ Bu kanunun gerekleri ilk zamanlar federal düzeydeki kamu personelinin yalnızca %10'una uygulanabilmekteyken zamanla bu uygulamalar eyaletlere ve de mahalli idarelere de yayılmıştır (Milakovich ve Gordon, 2013: 287).

¹⁰ Kimi yazarlara göre bu profesyonelleşme, bürokrasiyi siyasal olmaktan uzak kılan ve tarafsızlaştıran liyakat sisteminin tabii bir sonucudur. Gerek Pendleton gerekse Hatch (1939-40) Kanunları bu durumu zorunlu kılmış olup memurların tarafsızlaştırılması sonucu profesyonelleşme ve mesleki standartlar oluşmuş; bu da kabiliyet, beceri ve de uzmanlaşmayı beraberinde getirmiştir (Cayer, 1975: 50).

¹¹ Bu kanunla kamu personelinin merkezi düzeydeki yönetiminin sorumluluğu 2 ana (Personel Yönetim Ofisi, Liyakat Sistemi Koruma Kurulu) ve 3 yardımcı (Federal Çalışma İlişkileri Kurumu, Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu, Özel Hukuk Müşavirliği) kurum arasında paylaşılmıştır (Milakovich ve Gordon, 2013: 320-354). Ayrıca Üst Düzey Yönetici Hizmeti de üyelerinin ABD Başkanı tarafından yapılan atamalar ile federal iş gücü arasında görev yapan bir programdır. Personel Yönetimi Ofisi (OPM) bu noktada ajanslara federal yöneticileri geliştirmeleri, seçmeleri ve yönetmelerinde gözetim ve yardım sağlamaktadır (SES, 2021).

başvurusu üzerine yerine getiren kurul, Personel Yönetim Ofisinin önemli eylemlerinin liyakat ilkesine uygunluğunu denetler. Ayrıca Kurul Federal Hükümet tarafından yapılan işe alım, seçme, geliştirme ve de yüksek kalitede işgücü istihdamını sağlamada yardımcı olur (MSPB Strategic Plan, 2020: 1).¹²

Liyakatin ilkesinin korunmasına yönelik olarak başka ülkelerde de çeşitli norm düzeyinde kabul edilmiş çeşitli kuralları, ilkeleri ve mekanizmaları görmek mümkündür. Örneğin ABD’de liyakat ilkesinin korunmasına yönelik çalışmalar kanuni düzleme dayandırılmaktadır. Bununla birlikte yine nitelikli kamu personeli alımı için liyakat ilkesini etkin bir şekilde uygulayan¹³ İngiltere’de kanuni metinler yerine Kabine Ofisi’nin hazırladığı “iyi uygulama örnekleri” kamu kurumlarına rehberlik etmektedir. (Karatepe ve Kurnaz, 2019: 95-96). Bunun yanı sıra İngiltere’de kamuda adil ve açık rekabete dayalı yarışmayı ve bu doğrultuda liyakate dayalı atamaları güvence altına alan ve Kamu Hizmeti Kanunu kapsamındaki şikâyetleri inceleyen hükümetten bağımsız Kamu Hizmeti Komisyonu (Civil Service Commission, 2021) bulunmaktadır. Kamu Hizmeti Komisyonunun Birinci Komiseri yasamadaki muhalefet partileri ile yapılan istişarelerin ardından hükümet tarafından önerilir ve Kraliyet tarafından beş yıl görev yapmak üzere atanır (UK Parliament, t.y.). Komisyon çıkarmış olduğu işe alım yönetmeliği (Recruitment Code) ile bakanlıkların ve kamu acentelerinin liyakate uygun işe alım yapmaları hususunda kurallar koymuştur.¹⁴ Liyakat ilkesinin tesisi açısından Kamu Hizmeti Komisyonu tarzı yapılanmaları birçok ülkede¹⁵ de görmek mümkündür.

Avustralya’da da kamu sektörü çalışanları açısından liyakati tanımlama ve uygulama genel olarak Commonwealth hukuku ile benzerlik göstermektedir. Bu açıdan “liyakat ilkesi” siyaset ve yönetim ayrımı esaslı olup, kamu personelinin kamu hizmeti içindeki ilerlemesi deneyim ve performans değerlendirmelerine dayalıdır.¹⁶ Bu doğrultuda “rekabetçi bir seçim süreci yaratılarak iş için adayların; değerlendirmesi, iş ile ilgili nitelikleri, yeterlilikleri ve kapasitelerine odaklanılarak değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca işe alımlarda açık pozisyonların devlet gazetesinde ilan edilmesi gerekirken ayrıca ilgili kurumun teşvikiyle diğer basın kuruluşlarında da ilan edilebilir. Kabul edilen istihdam veya terfiler de gazetelerde yayınlanır. Bunun yanı sıra terfi kararları, düzeltici bir mekanizma olarak diğer adaylar tarafından teyiz edilebilir. Bu noktada istihdam kararlarının adil bir gözden geçirme sistemine sahip olması gerekir.¹⁷ Avustralya’da liyakat ilkesini korumaya yönelik olarak yürütme içerisinde önemli bir kurum Başbakan ve Kabine Departmanı bünyesindeki “Avustralya Kamu Hizmeti Komisyonu”dur (Australian Public Service Commission- APSC).¹⁸ 1999 yılında çıkartılan Kamu Hizmeti Kanunu uyarınca kurulan komisyon Avustralya Kamu Hizmeti Komiseri ve Liyakat Koruma Komiseri tarafından yönetilmektedir.¹⁹ Her iki komiser de, kamu hizmeti alanında Başbakana yardımcı olan bakanla yakın bir şekilde çalışmaktadır (APSC, t.y.). Liyakat Koruma Komiseri, Avustralya

¹² Kurul, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı kararı ve Senato’nun onayıyla atanan üç üyeden oluşur. Üyelerden biri başkan olup (yedi yıl) dönem sonunda yeniden atanamaz. Ayrıca üyeler başka herhangi bir kamu görevi yapamazlar (MSPB, 2020).

¹³ 1800’lerin ortalarına kadar kurumsal olarak kayırma sistemin olduğu İngiltere’de kamu yönetiminde yaşanan olumsuzluklar nedeniyle başlayan reform hareketleri kapsamında 1854’te Trevelyan-Northcote Raporu yayınlanmıştır. Bu raporda, işe alımlarda yarışma, işin niteliğine göre göre personel sınıflandırma, işe alımda ve yükselmeye kurumlar arası aynılık ve liyakat usulü önerilmiştir. Günümüz İngiltere’sinde kamu personel sistemi liyakat sistemini haiz olup gerekli nitelikteki her İngiliz yurttaşı kamu hizmetine girme hakkına haizdir. Siyasi nitelikte olan (100’ü geçmez) ve olmayan kadrolardan oluşan sistemde siyasi atamaları başbakan gerçekleştirmektedir (Türkan, 2000: 7). Diğer bir ifade ile İngiltere’de memurlar iktidardaki değişimlerden (siyasal parti değişimlerinden) etkilenmemektedir (DPB, 2016).

¹⁴ Ayrıca Kamu Hizmeti Yönetimi Kodu (Civil Service Management Code) ve Sivil Hizmet Kodu (Civil Service Code) kamuya alımlarda diğer düzenlemelerdir.

¹⁵ Bu ülkeler “Avustralya, Bangladeş, Bhutan, Brunei, Myanmar, Kanada, Tayvan, Fiji, Hong Kong, Kenya, Hindistan, İrlanda, İsrail, Malezya, Mauritius, Nepal, Nijerya, Pakistan, Filipinler, Samoa, Sri Lanka, Somaliland, Güney Afrika, Singapur ve Zimbabwe” olarak sıralanabilir (https://en.wikipedia.org/wiki/Civil_service_commission).

¹⁶ Öyle ki kamu hizmeti istihdam kararları açısından mevzuattaki (1999’da çıkartılan Kamu Hizmeti Kanunu) liyakat ilkesi siyasetlerin yönlendirmesini (talimatlandırmasını) yasaklayan özel bir hükümlerle tamamlanmakta olup “kamu personelinin partizan olmaması gerektiği” kamu hizmetinin temel değerlerinden biridir (Podger & Chan, 2015: 263-267).

¹⁷ Ayrıca iç inceleme kararları Liyakat Koruma Komisyonuna (MPC) itiraza da açıktır. (Podger & Chan, 2015: 258-259)

¹⁸ APSC, Avustralya’daki kamu hizmetinin gelecekteki gereksinimlerini ve sürdürülebilirliğini karşılayacak örgütsel ve işgücü kapasitesini sağlamak için çalışır (Whelan, 2011).

¹⁹ Avustralya’da liyakat terimi 1984 yılında “Kamu Hizmeti Kanunu”nda tanımlanmış olup, bu kanunla Liyakat Koruma İnceleme Kurumu (MPRA) kurulmuştur. MPRA yerini ilerleyen zamanda Kamu Hizmeti ve Liyakat Koruma Komisyonu’na bırakmıştır.

Parlamentosuna kamu hizmeti alanındaki ve altyapısındaki değişiklikler ve ortaya çıkan sorunları içeren yıllık raporlar sunar. Liyakat Koruma Komiseri, çalışanların işe alım, disiplin ve performans yönetimi gibi istihdamı etkileyen konularla ilgili endişelerini gözden geçirmek ve ajanslara işe alım ve sorgulama hizmetleri sağlamak üzere Avustralya Hükümeti tarafından atanır. Komiserin işlevleri 1999 yılında çıkartılan “Kamu Hizmeti Kanunu”nun 6. kısmında ve “Parlamento Hizmeti Kanunu”nun 6. kısmında belirtilmiştir. Komiser görevlerini bağımsız, adil ve tarafsız bir şekilde yerine getirmekte olup gerek Avustralya kamu hizmetinin gerekse de Parlamento hizmetinin istihdam ilkelerine, değerlerine ve davranış kurallarına uyumunu desteklemektedir (MPC, t.y.).

Ülkemizin idari yapılanmasında tarihsel olarak önemli bir rol model olan Fransa’da ise 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nde (md. 6) “...bütün yurttaşlar yasa önünde eşit oldukları için, yeteneklerine göre her türlü kamu görevine, rütbe ve mevkiine eşit olarak kabul edilirler. Bu konuda yurttaşlar arasında fazilet ve kabiliyetlerinden başka bir ayırım gözetilemez” denilmiş, hali hazırda bu durum anayasada da vurgulanmıştır. Fransa’da her ne kadar herkesin işe girme hakkı bulursa da 2017 yılında yürürlüğe giren Siyasal Ahlak Kanunu ile de siyasilerin yakınlarını yanlarına işe almaları yasaklanmıştır. Fransa’da kamuda işe alımlarda merkezi düzeyde sınavlar ise Yerel Kamu Hizmetleri Milli Merkezi’nce (Centre National De La Fonction Publique Territoriale) yapılmaktadır. İtalya’da kamuya girişlerde işe almanın yarışma sınavıyla yapılmasının anayasayla (md. 97) teminat altına alınması, Belçika’da ise yarışma sınavlarının tarafsız jürilerce yapılabilmesi (Tortop, 1999: 71-72) dikkat çeken diğer örneklerdir.

2. Türk İdare Tarihinde Liyakat İlkesi

Türk kamu yönetiminde liyakat ilkesinin gereği olan uygulamaları ilk olarak Osmanlı Devleti’nin başarılarla dolu dönemlerinde aramak mümkündür. Özellikle yöneticilerin padişaha ve dolayısıyla devlete bağlılığını güçlendiren devşirme sistemi ile yetenekli gayrimüslim gençler küçük yaşta tespit edilerek yetenekleriyle paralel olarak değerlendirilmiştir.²⁰ Enderun sisteminde kıdem ve liyakat yükselmede esas alınmış, özellikle “Çıkma Kanunu” (yükselme veyahut başka göreve ayrılma) olarak bilinen kanunla her yedi yılda bir veyahut padişah değişimlerinde yöneticiler değiştirilmiş, yeni yöneticiler görev almıştır (Günay, 2005: 79-82). Devşirme sistemiyle büyük aileler veyahut hatırlı kişilerin kayırılmasının önüne geçilmiş, sıradan bir köylü çocuğunun bile üst düzey makamlara liyakatiyle yükselebilmesi sağlanmıştır. Ancak bu liyakat sistemi Kanuni döneminden sonra bozulmuş, başta rüşvet, iltimas, yetkinin kötüye kullanımı gibi pek çok idari hastalık kendini göstermiştir (Özdemir, 2001: 111-112).

1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarının ardından oluşan siyasal ve idari iklimde personel rejiminde liyakat ilkesine (dil, din, renk ayrımı gözetmeksizin) dönüş çabaları kendini göstermiş, ilkenin kurumsallaşmasına hizmet edecek nitelikte 1839’da Mekteb-i Ma’arif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-ı Edebiye ile 1859’da Mekteb-i Mülkiye açılmıştır. 1876 yılında ilan olunan Kanun-i Esasi ile liyakat ilkesi anayasal kural haline gelmiş olup, devlet hizmeti siyasi hak olarak herkese açılmış ve kamu hizmetine girişte “yeterlilik ve yetenek” tek ölçüt olarak kabul edilmiştir (Güler, 2005: 157-159; Aslan, 2005: 226).

Cumhuriyet Türkiye’sinde ise liyakat ilkesi anayasal ve kanuni düzlemde kabul edilmiş olup mutlak surette uygulanması gereken temel ilkelerden olduğu kabul edilir. Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası’nın 70. maddesi uyarınca “Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir. Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez.” Ayrıca Türkiye’de Türk personel sisteminin temel dayanağı olan 14/07/1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda (DMK) sistemin temel ilkeleri sınıflandırma, kariyer ve liyakat (md. 3) olarak belirtilmektedir. Bu kanun

²⁰ Günümüzde liyakat ilkesi; görevin gereklerinden başka bir niteliğin aranmaması ve bu doğrultuda hiçbir şekilde dil, din, renk, cinsiyet vb. ayırımın yapılmamasını gerektirmektedir. Bu değerlerin özellikle 1789 yılındaki Fransız Devrimi sonrasında tüm dünyaya yayıldığı göz önünde bulundurulduğunda devşirme sistemini uygulandığı dönemde şartlarında değerlendirmek yerinde olacaktır. Zira devşirme sisteminin gereği olarak gayrimüslim ve gayri Türk ailelerden seçilen yetenekli çocuklar İslam’ı kabul etmek ve Türkçe öğrenmek zorundaydılar.

uyarınca kariyer, “Devlet memurlarına, yaptıkları hizmetler için lüzumlu bilgilere ve yetiştirme şartlarına uygun şekilde, sınıfları içinde en yüksek derecelere kadar ilerleme imkânını sağlamak” (md. 3/b); liyakat ise “Devlet kamu hizmetleri görevlerine girmeyi, sınıflar içinde ilerleme ve yükselmeyi, görevin sona erdirilmesini liyakat sistemine dayandırmak ve bu sistemin eşit imkânlarla uygulanmasında Devlet memurlarını güvenliğe sahip kılmak” (md. 3/c) olarak tanımlanmıştır. Ancak Türkiye’de kamu personel rejiminde kariyer sistemiyle birlikte işleyen liyakat ilkesi bulunmakla birlikte bu durumun bazı istisnaları vardır. Bunlar istisnai memuriyetler ve üst kademe yöneticilerinin atamalarıdır.²¹

Türkiye’de liyakat ilkesiyle ilgili çeşitli düzenleme ve dayanaklar bulunmakla birlikte ilkenin gereği gibi uygulanmadığına ve kamu yönetiminde verimsizliğin olduğuna yönelik eleştiriler ve hatta liyakat ilkesinin yozlaşmış bir modelinin bulunduğuna dair değerlendirmeler her dönemde olagelmıştır (Güran, 1980: 161; Şen, 1995: 92; Eryılmaz, 1995: 55-56). Bu eleştiriler liyakat ilkesinin işleyişte gerçek manada uygulanmadığı, mülakatlarla liyakat ilkesinin esnetildiği (ve hatta idarenin takdir yetkisinin geniş tutulduğu), mesleki ilerleyişte liyakatten daha çok kıdeme değer verildiği, mesleğe girişte ve yükselişte sadakat anlayışının liyakat ilkesinin önünde tutulduğu şeklinde sıralanabilir (Eryılmaz, 2015: 306; Yıldız, 2016: 140). Tüm bu durumlar kamu kurumlarındaki genç, yetenekli ve gelecek vadedecek personelin kariyer ve yöneticilik hedeflerini engelleyebilmekte veyahut geciktirebilmektedir.

Uzunca bir dönemdir ÖSYM eliyle gerçekleştirilen merkezi sınav sistemlerinin kamuya girişte liyakat ilkesinin işletilmesinde önemli bir fonksiyon üstlendiği ve kayırmacılığa karşı liyakat ilkesinin kurumsallaştırılmasında önemli bir yerinin olduğunu söylemek mümkün olsa da kurumlar bünyesinde gerçekleştirilen (yazılı veya sözlü) sınavlarla bu ilkenin zayıflatılabildiği ile ilgili örnekleri görmek mümkündür (Eryılmaz, 2015: 306). Yine merkezi yönetimce belirlenen iş gücü niteliklerinin kimi zaman taşra ve yerel yönetimlerin beklentileriyle farklılık arz etmesi ve bundan kaynaklı olarak nitelikli personel sayısının düşüklüğü de kamuya girişlerde liyakat ilkesinin uygulanmasının önünde engel olabilmektedir (Öke ve Say, 2002: 107). Bununla birlikte özellikle boş durumdaki az sayıda kadroya sahip bazı taşra ve yerinden yönetim kuruluşlarının personel alım süreçlerinde gerçekleştirdikleri ilanlarda iş tanımı yapılmaksızın ve güdümlü sayılabilecek nitelikte şartlar koydukları; eşitlik, adalet ve şeffaflık ilkesine aykırı olarak alımlar gerçekleştirildiği çeşitli örneklerle görülmüştür. Bu konuda ortaya çıkan suistimalleri engellemeye yönelik çalışmalar ise liyakat ilkesinin gerçekleştirilmesi açısından önemlidir (Memurlar.net, 2021). Bununla birlikte özellikle 15 Temmuz 2016 sonrası süreçte kamu kurum ve kuruluşlarının genelinde daha çok ön plana çıkan güvenlik gereksinimi özellikle merkezi kamu kurum ve kuruluşlarının kamuya alımlarda hassasiyetini doğal olarak arttırdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Gerek kamuya girişte gerekse kurum içi yükselişte liyakat ilkesi kanuni düzlemde tesis edilmiş olsa da uygulamada atama, tayin ve terfide ilkenin ihlal edildiği yönünde eleştiriler öteden beri olagelmıştır (Şaylan, 2000: 134). Bu bağlamdaki eleştiri ve sorunlar kurum içi yükselmelerde uygulamada standardın olmadığı ve her bakanlıkta farklılıkların olduğu, üst kademelere yükselme ölçütlerinin belirsizliği ve belirlenen pozisyonlara dair ölçütlere değer verilmeyerek idareye geniş takdir yetkisi bırakıldığı şeklinde sıralanabilir (DPB, 2013: 16). Konuyla alakalı diğer bir görüş ise Türk kamu yönetiminde tam olarak ne liyakatin ne de kayırmacılığın tercih edildiği, her ikisinin de arasında bir durumun olduğu yönündedir (Uz, 2011: 86).

²¹ İstisnai memuriyete münhasır kadroların diğer memuriyetlerden ayrılan yönü, bu kadrolara sınav, kademe ilerlemesi, derece yükselmesi vb. hükümlere bağlı kalınmaksızın (657 sayılı DMK, md. 61) atama yapılabilmesidir. Üst kademe yöneticilerin atamalarında ise yetki son anayasa değişikliği uyarınca Cumhurbaşkanındadır. Buna göre Cumhurbaşkanı, “Üst kademe kamu yöneticilerini atar, görevlerine son verir ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenler (Anayasa, md. 104/9).” 3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 2. maddesinde ise işbu kararnamede yer alan I ve II sayılı cetveller dışındaki atamalar için Cumhurbaşkanı yardımcıları, bakanlara veya atamaya yetkili amirlere atama yetkisinin devredildiğine dair hüküm yer almaktadır.

3. Türkiye’de Liyakat İlkesinin Uygulanmasını Denetleyici Kurumlar

Türkiye’de liyakat ilkesi Anayasa ve 657 sayılı DMK uyarınca amir hükümdür ve ilkenin uygulanmasında temel görev kurumlara düşmektedir. Bununla birlikte idarenin liyakat ilkesine aykırı karar almasının önüne geçilmesi veyahut alacağı kararların tashihi için çeşitli mekanizmaların kurulması hukuk devletinin gereğidir. Bu mekanizmaların başında ise yargı organları gelmektedir. Zira idarenin her türlü işlem ve eylemine karşı yargı yolu açıktır (Anayasa, md. 125). Yine Anayasamızda “*Yasama ve yürütme organları ile idare, mahkeme kararlarına uymak zorundadır; bu organlar ve idare, mahkeme kararlarını hiçbir suretle değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez.*” (md. 138/4) hükmü yer almaktadır. Bu kapsamda idari yargı alanı idarenin liyakate aykırı olduğu iddia edilen tasarruflarına karşı (iptal ve tam yargı davaları ile) hukuken en etkili denetleyici ve düzeltici mekanizma olarak değerlendirilebilir.²² Zira idari yargı makamlarınca verilen iptal kararlarıyla, söz konusu idari işlem hiç yapılmamış hale gelmekte ve idari işlemin hukuki olarak oluşturduğu tüm etkileri ve sonuçları ortadan kalkmaktadır. Arıca tam yargı davaları ile de somut zarar telafi edilerek maddi adalet tesis olunabilmektedir. Ancak bu hukuki süreçteki işlemlerin de bazı handikaplarının bulunduğunu söylemek mümkündür. Zira idari yargıda hak arayışındaki ilgili kamu personeli (veya aday), idareyi (mevcut veya müstakbel kurumunu) yargılanan taraf olarak karşısına almaktadır. Kamu kudretine haiz idari makamların hiyerarşisinde çalışmakta olan kamu çalışanları (veya kamu personeli adayları) iptal kararının ardından rövanşist tutum ve muamelelere muhatap olma endişesi nedeniyle idareye karşı dava açmaktan çekinebilmektedirler. Ayrıca uzun ve masraflı yargılama süreçleri yargısal güvenceyi zayıflatan diğer etmendir (Usman, 2019: 1). Bu açıdan kurumlarda ve toplumda demokratik kültürün ve olgunluğun yerleşmesi ile vatandaşlara hak arama özgüveninin kazandırılması kurulu mekanizmaların işlerliğini daha etkili kılacaktır.

Türkiye’de idarenin işleyişini denetleyen bir diğer mekanizma ise yasama organında bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile her vatandaş gibi kamu çalışanları da liyakat ilkesinin ihlâl edildiği gerekçesi ile Türkiye Büyük Millet Meclisine (TBMM) bağlı Kamu Denetçiliği Kurumuna da (Ombudsmanlık, KDK) (Anayasa, md. 74) başvuruda bulunabilmektedirler. 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu’nun 5. maddesi uyarınca “*Kurum, idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir.*” Ancak yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler, yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararlar ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin sırf askerî nitelikteki faaliyetleri, kurumun görev alanı dışındadır. Yine Kamu Denetçiliği Kurumunun (KDK) 2019 yılında yayınladığı “İyi Yönetim İlkeleri Rehberi”nde “*İdare kendilerine verilen görev, amaç ve hedefleri doğrultusunda insan kaynakları planlaması yapmalı ve işe alım ile yükselmede liyakat ve ehliyete dayalı istihdama önem vermelidir*” (Ombudsmanlık, 2020: 86) önerisi yer almaktadır. KDK kendisine gelen idareye yönelik şikâyet dosyalarıyla ilgili verdiği kararlar idarelere öneri niteliğinde olup %70 oranla uygulandığı yakın zamanda açıklanmıştır (AA, 2019). KDK kendisine liyakat ilkesinin uygulanmadığına dair yapılan başvurularda “*tavsiye kararı, ret kararı, kısmen tavsiye kararı, kısmen ret kararı ile kısmen tavsiye kısmen ret kararı*” (KDK, t.y.) vermektedir. Bu bağlamda KDK her ne kadar kamu kurum ve kuruluşlarına emredici ve bunların kararları ve uygulamalarını bizzat değiştirici yetkisi olmasa da özgül niteliği itibariyle önemli bir denetleyici ve tashih edici mekanizma olarak değerlendirilebilir.

Ülkemizde Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş sürecine kadar Başbakanlığa bağlı bir kurum olarak yaklaşık yarım asır faaliyet gösteren Devlet Personel Başkanlığı (DPB) ise kamu kurum

²² Örneğin Danıştay 2. Dairesi’nin 09.09.2015 tarih, 2015/776 esas, 2015/7223 karar sayılı kararı şu yöndedir: “2577 sayılı Kanun’un 2. maddesinde tüm idari işlemlerin, yetki, şekil, sebep, konu ve maksat unsurları yönünden denetleneceğinin belirtildiği, bu kapsamda takdire dayanan idari işlemlerin gerekçeli olması, gerekçelerin hukuken kabul edilebilir tarzda açık ve net bir şekilde ortaya konulması, mevzuatta atanmak/görevlendirilmek için belirlenen asgari kriterleri sağlayan fakat geçmiş hizmetleri, eğitim, özlük ve sicil durumları farklılaşan kişiler arasında tercihte bulunulurken, tercih edilen kişilerin tercih edilmeyenlere göre geçmiş çalışma, başarı, liyakat ve sicil durumuna göre üstünlüğünün ortaya konulması gerektiği, hukuka uygunluk denetiminin ilkelerindedir.”

ve kuruluşlarının liyakat ilkesinin gereklerine uygun hareket etmeleri adına uzun yıllar en yetkili idari kurum olarak hizmet vermiştir. ABD'deki Personel Yönetim Ofisine benzer nitelikteki DPB'nin (Akgüner, 2009: 35) temeli ise 1950'li yıllara dayanmaktaydı. Bu yıllarda devletteki personel yönetiminin tek elden yönetilmesi ihtiyacına binaen ve bilhassa yabancı uzmanların hazırladığı raporların (Barker, Martin ve Cush, Leimgruber ve Gıyas ile Chailloux-Dantel raporları) da etkisiyle 1960 darbesi sonrasında merkezi personel yönetimi konusu ele alınmış ve Milli Birlik Komitesince kabul edilen 17/12/1960 tarih ve 160 sayılı Kanun ile Devlet Personel Dairesi²³ kurulmuştur. İlk olarak 1 başkan ve beş üyeden oluşan bir heyet ile bir genel sekreter ve ona bağlı teknik birimler (md. 1) olarak teşkilatlanan kurumun, koordinasyon fonksiyonundan ziyade bir çeşit liyakat kurulu benzeri faaliyet yürütmesi düşünülmüştür. Ancak beklentileri karşılayamadığı düşüncesiyle 08/06/1984 tarihli ve 217 sayılı KHK ile kurumun heyet tipi örgütlenmesi sona ermiş ve kurum başkanlığa (Devlet Personel Başkanlığı) dönüştürülmüştür (Albayrak, 2020: 1527). İlerleyen süreçte çeşitli kanuni düzenlemelerle yeni görevler de üstlenen başkanlık bu KHK ile “*Kamu hizmetlerinin düzenli, süratli, müessir ve ekonomik şekilde yürütülebilmesi için Devlet personel rejiminin temel ilke ve politikasının, Devletin ve diğer Kamu Kurum ve Kuruluşlarının teşkilat, görev ve yetkilerinin; kamu hizmetlerinin gerektirdiği asli ve sürekli görevlerde çalışacak memur ve diğer kamu görevlilerinin tabi olacakları personel rejimlerinin; memleketin kültür, sosyal ve ekonomik şartlarına ve hukuki esaslarına uygun olacak şekilde düzenlenmesi, personel rejimleri arasında uyum, denge ve koordinasyonun sağlanması, uygulamalarda görülecek aksaklıkların giderilmesi mevzuatın değişen şartlara göre geliştirilmesi, Kamu personelinin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerini sağlamak ve bu konulardaki uygulamanın takip ve denetlenmesi; kullanılan idari usul ve metodların değerlendirilmesi ve geliştirilmesi için gerekli bütün mevzuat çalışmalarının ilmi ve tarafsızlık esaslarına göre yürütülmesinde görevli ve yetkili olmak üzere*” kurulmuştur (md. 1). Bu doğrultuda başkanlığın görevleri arasında “*Kamu personelinin hizmete alınmasında adaleti ve liyakati sağlayacak usul ve esasları belirlemek, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla işbirliği içinde kamu personel istihdamı planlaması çalışmalarını koordine etmek*” (md. 12/B) yer almaktadır.

Türk kamu personel sisteminin temel kanunu olan 657 sayılı DMK ile Personel Başkanlığı memuriyet sisteminin merkezi sevki, idaresi ve koordinasyonunu sağlamakla yetkili kılınmıştır.²⁴ Bu kapsamda DPB, 657 sayılı kanun çerçevesinde kamu hizmetine giriş (md. 4, 50, ek md. 41), görevde yükselme (örneğin md. 36, 231 vb.), memurların yetiştirilmesi (md. 53, 79, 80, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 223, ek md. 34, ek md. 44), göreve son verilmesi (md. 56), kadro (örneğin md. 46, 47, 52, 91, geçici md. 1), izin (md. 105), özlük dosyaları (md. 109), ödül (md. 122), disiplin (md. 123, 132), fazla çalışma (md. 178), temsil giderleri (md. 179), sosyal tesisler (md. 191), yardım (md. 210, 211, 212), kurumlar arasındaki nakil rejiminin düzenlenmesi (md. 72, 91, ek md. 8), günlük çalışma saatlerinin tespiti (md. 100) ve ayrıca toplu sözleşme²⁵ gibi pek çok alanda fonksiyon üstlenmiştir. Başkanlık kamuda liyakat ilkesini tesis etme ve korumaya yönelik “*Kamu personelinin kariyer ve liyakat ilkeleri esas alınarak görevde yükselme ve unvan değişikliğini sağlamak*” ve “*Mevzuatla eğitim ve sınav şartına bağlanan hiyerarşik kadrolar ile öğrenimle ihraz edilen unvanlı kadrolara yapılacak atamaların kariyer ve liyakat ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilmek*” hedeflerini haizdi (DPB Stratejik Plan 2009-2013: 41). Yine başkanlıkça “*modern insan kaynakları yönetiminin gerektirdiği şekilde terfi edecek personel ile diğer görevlere atanacak personelin, hizmetin gerektirdiği şekilde eğitime tabi tutulması ile şeffaf bir ortam içinde kariyer ve liyakat ilkeleri çerçevesinde atamalarının yapılması gerektiğinden hareketle görevde yükselme ve unvan değişikliğine ilişkin usul ve esasları düzenleyen mevzuatın yalın, açık ve objektif bir*

²³ Görevleri “...sınıflandırma rejiminin tayin ve tespiti, planlaması, memur ve hizmetli kadro unvanlarının standart hale getirilmesi, personel alınması, liyakat sisteminin tespiti, çalışma metodlarının rasyonel bir hale getirilmesi, ücret esaslarının tayini, sicil sisteminin tespiti, istatistik işleri” (Versan, 1974: 305) olarak sıralanabilir.

²⁴ 657 sayılı DMK, md. 231: “Devlet Personel Başkanlığı, kuruluş kanunlarına ve bütçe türlerine bağlı kalınmaksızın, tüm kamu kurum ve kuruluşlarının teşkilat yapılarına ve personeline ilişkin konularda, gerekli gördüğü bilgi ve belgeleri kamu kurum ve kuruluşlarından talep eder. Kamu kurum ve kuruluşları bu bilgi ve belgeleri vermekle yükümlüdür. Kamu kurum ve kuruluşları; atama, yer değiştirme, görevde yükselme, unvan değişikliği ve Devlet Personel Başkanlığınca belirlenecek diğer personel hareketlerini bildirmek zorundadır.” Ayrıca bu kanunda birçok konuda Başkanlığın Maliye Bakanlığı ile müştereken yerine getirdiği pek çok görevi ve yetkisi bulunmaktadır.

²⁵ 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Ve Toplu Sözleşme Kanunu, md. 21, 29, 31, 33, 34, 41, 42.

hale getirilmesi” hedeflenmekteydi. Bu doğrultuda strateji olarak “*görevde yükselme ve unvan değişikliğine dair yönetmelik taslaklarının incelenmesine esas teşkil edecek standartlar geliştirme, bu standartların kurumsal düzenlemelerin tümüne hâkim olması sağlanarak personelin daha şeffaf bir ortamda, kariyer ve liyakat ilkeleri dikkate alınarak yükseltilmesine dönük sistem oluşturma*” belirlenmişti (DPB Stratejik Plan 2009-2013: 49). Yaklaşık yarım asra yakın süredir Türk kamu personel sistemi üzerinde kanunlardaki rutin faaliyetlerine yönelik uzmanlaşma sağlayan bir kurum olan DPB ile ilgili olarak kamu personel sistemi ile alakalı politika oluşturma sürecine ilişkin herhangi bir etkin çalışmasının olmadığına dair eleştiriler de (Albayrak, 2020: 1527) mevcuttur.

Başkanlık, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş sürecinde 09/07/2018 tarihli ve 703 sayılı KHK ile kapatılmış olup kurum personeli Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına devredilmiştir. Kurumun bazı görevleri²⁶ ise 21 Nisan 2021 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan 73 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile (1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde değişiklik yapılarak) Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı bünyesindeki Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü’ne verilmiştir. Bu görevlerin yeni bir kuruma tevdi ile birlikte özellikle kamu personel rejiminde liyakat ilkesinin uygulanması açısından da yeni bir kurumsallaşma sürecinin başladığını söylemek mümkündür.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle birlikte yeni bir yönetim modeli olarak “ofisler” idari sistemimize girmiştir. Bunlardan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile tüzel kişiliğe haiz bir kuruluş kurulan Cumhurbaşkanlığına bağlı İnsan Kaynakları Ofisinin (md. 527/D) “*Kamu istihdamında liyakat ve yetkinliğin artırılması için gerekli projeleri üretmek ve çalışmalar yapmak*” görevi bulunmaktadır. 1 sayılı Kararname’nin 527/E maddesi uyarınca İnsan Kaynakları Ofisin ilgili hizmet birimlerinin liyakat ilkesine dair görevleri arasında ise şunlar sayılmıştır:

- *Kamu kurum ve kuruluşlarında seçme, yerleştirme, atama ve terfiler için yetkinlik ve ölçütlerinin analizine ve geliştirilmesine, liyakat temelli ölçümlere göre atama ve terfilerin gerçekleştirilmesine, ikame personel planlaması dâhil kamu çalışanlarının kariyer planlarının oluşturulmasına destek olmak, uygulamaları takip etmek ve değerlendirmek,*
- *Milli projeler için ihtiyaç duyulan yetenek ve liyakatteki insan kaynağının yetenek havuzundan teminini sağlamak,*
- *Türkiye’de iş hayatında olan veya aday insan kaynağına yönelik istihdam, memnuniyet, sadakat, liyakat, fırsat eşitliği, şeffaflık, yenilikçilik, verimlilik ve performans gibi konularda ihtiyaca göre ölçüm ve analizler yapmak, sonuçlar hakkında ilgili kurum ve kuruluşları ya da kamuoyunu bilgilendirmek.*

İnsan Kaynakları Ofisi, ülkemizin beşeri varlığını stratejik olarak değerlendirmek üzere tesis edilen bir kurum olması hasebiyle kamu-özel ayırt etmeksizin liyakat kültürünü geliştirecek “kariyer kapısı, uzaktan eğitim kapısı, staj seferberliği, üniveri, dabis, söz yetenekte, kariyer planlama dersi, kamu veri, yetenek her yerde, talent for biz...” gibi çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar özellikle giderek dijitalleşen ve profesyonelleşen dünyada kişilerin ve meziyetlerinin verileştirilmesi ve veriler üzerinden eşit değerlendirmelerin gerçekleştirilebilmesini sağlayacaktır (İKO, t.y.). Yine ofis, kamu kurumlarında liyakat ilkesinin uygulanması adına koordinasyon faaliyetlerinin (İKO, 2021) yanı sıra

²⁶ “... Cumhurbaşkanlığı tarafından belirlenen temel hedef ve amaçlar çerçevesinde; memur ve diğer kamu görevlilerinin tabi olacakları personel rejimlerinin temel ilke ve esaslarının belirlenmesine, hukuki ve mali statülerinin ve uygulama esaslarının tespit edilmesine, düzenlenmesine, geliştirilmesine, personel rejimleri arasında uyum, denge ve koordinasyonun sağlanmasına ilişkin iş ve işlemleri ilgili mevzuat çerçevesinde yürütmek; Memur ve diğer kamu görevlilerine ilişkin mevzuat hükümlerinin uygulanmasını izlemek, uygulama birliğini sağlayıcı tedbirleri almak, uygulamayı yönlendirmek ve ortaya çıkacak tereddütleri gidermek; Kamu personel istihdam planlaması ile personel alım ve yerleştirilmesinde uygulanacak usul ve esasların belirlenmesine ilişkin iş ve işlemleri yürütmek; 2 sayılı Genel Kadro ve Usulü Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde kamu kurum ve kuruluşlarının kadro, pozisyon, atama izni ve açıktan alım izinlerine ilişkin olarak öngörülen iş ve işlemleri yapmak, uygulamaları izlemek ve yönlendirmek; Kamu iktisadi teşebbüsleri ve bağlı ortaklıklarının personeli ile kadro ve pozisyonlarına ilişkin iş ve işlemleri yapmak, uygulamaları izlemek ve yönlendirmek; Kamu kurum ve kuruluşlarının kadro ve unvan standardizasyonu, iş analizleri ve görev tanımları ile ilgili çalışmalar yapmak ve bu konularda gerekli koordinasyonu sağlamak; Kamu personelinin yurtiçinde ve yurtdışında eğitim ve yetiştirilmeleri ile ilgili çalışmaları yapmak, uygulamaları izlemek, değerlendirmek ve denetlemek...”

“kamu veri” çalışmasıyla kamu çalışanlarının tatmin ve aidiyetlerini ölçen ve gelişime açık noktaları tespit eden anketler yapmaktadır.

Türkiye’de idarenin liyakat ilkesine uygun hareket etmesine yönelik doğrudan etki gösteren bu mekanizmaların dışında Kamu Etik Kurulu²⁷, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu²⁸ ve Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu²⁹ kamu personelinin ve idarenin liyakate uygun hareket etmesini sağlayacak dolaylı mekanizmalardır. Bu mekanizmalar da kamu personeli başvurma usulü ile hak arama mekanizmasını harekete geçirebilmektedir.

Sonuç

Liyakat ilkesi kamu hizmetinin etkinliği açısından kurumların mutlak surette uyması gereken ilkelerdendir. Bu ilkenin kurumlarca uygulanması ve kurumların bu ilkeye uygun hareket etmelerini denetleyecek kurumsallaşma her ülkede farklılık arz etmektedir. Hali hazırda ülkemizde de liyakat ilkesinin varlığı anayasal, yasal ve idari düzlemde bir asrı aşkın süredir bulunmakta olup, kamu kurum ve kuruluşlarının bu ilkeyi uygulamamasından kaynaklı olarak her dönem bir takım eleştirilerin olduğunu söylemek mümkündür. Yine liyakat ilkesiyle çelişebilecek siyasal ve sosyal beklentilerin varlığı her dönem olmuşsa da kamu hizmetinin yerine getirilmesi açısından bu ilkenin gereği alımların ve terfilerin bir ölçüde gerçekleştirilmesi idari bir zorunluluk olmuştur. Günümüzde kamu idarelerinin liyakat ilkesine uygun kararlar almasını sağlayacak ölçüde devletin tüm erklerinde çeşitli mekanizmalar tesis edilmiştir. Bu doğrultuda idarenin liyakat ilkesine aykırı olduğu iddia edilen kararlarının ilgililerinin başvurusu üzerine yargı organları eliyle denetlenebilmesi hukuken en etkili mekanizma olarak değerlendirilebilirken, kurumlarda ve toplumda demokratik kültürün ve olgunluğun yerleşmesi ile vatandaşlara hak arama özgüveninin kazandırılması bu mekanizmanın etkinliğini daha da arttıracaktır. Liyakat ilkesinin kurumsallaşmasını sağlayacak diğer bir mekanizma olan yasama organı TBMM’ye bağlı Kamu Denetçiliği Kurumunun kararlarının tavsiye niteliğinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda ise bu mekanizmanın yaptırım etkinliğinin yargı kararlarına göre daha az olacağını söylemek mümkündür. Bununla birlikte Türk idari sisteminde henüz yeni bir kuruluş olan ve kamu kurumlarının %70 oranla kararlarına uyduğu Kamu Denetçiliği Kurumunun (Ombudsmanlık) zamanla daha etkin bir konuma gelebilmesi veyahut kurumlar üzerindeki etkinliğini arttırabilmesi de mümkündür. Gerek yargı gerekse yürütmede liyakat ilkesinin uygulanmasının denetiminin ilgililerin (haksızlığa uğradığını düşünen kamu görevlileri veyahut adayları) başvurusu üzerine gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Bununla birlikte yürütmede ise kurumların personel yönetimi kapsamındaki kararlarının liyakat ilkesine uygunluğunu denetleyecek ve bu konuda standardizasyon sağlayabilecek kurumlar; Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı bünyesindeki (devlet tüzel kişiliği içindeki) Personel ve Prensipier Genel Müdürlüğü ile ayrı bir kamu tüzel kişiliği haiz Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi olup, kurumların liyakat ilkesine uygun hareket etmelerini hükümet politikası perspektifi ile gerçekleştirmekle görevlidirler. Diğer bir ifadeyle ilgililerin başvuruları üzerine kamu kurumlarının liyakat ilkesini uygulamalarına yönelik denetleyici veyahut tashih edici mekanizmalar yürütme içerisinde tesis edilmemiştir. Dünya’da çeşitli ülkelerde ise liyakat ilkesinin uygulanmasının

²⁷ 5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması Ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun uyarınca kurulun görevleri: Md. 3: Kurul, kamu görevlilerinin görevlerini yürütürken uymaları gereken etik davranış ilkelerini hazırlayacağı yönetmeliklerle belirlemek, etik davranış ilkelerinin ihlâl edildiği iddiasıyla re’sen veya yapılacak başvurular üzerine gerekli inceleme ve araştırmayı yaparak sonucu ilgili makamlara bildirmek, kamuda etik kültürünü yerleştirmek üzere çalışmalar yapmak veya yaptırmak ve bu konuda yapılacak çalışmalara destek olmakla görevli ve yetkilidir.

²⁸ 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu uyarınca kurumun görevleri: Md. 8/g-ğ: “Ayrımcılık yasağı ihlallerini resen veya başvuru üzerine incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek... Ayrımcılık yasağı ihlalleri nedeniyle mağdur olduğu iddiasıyla Kuruma başvuranlara mağduriyetlerinin giderilmesi için kullanabilecekleri idari ve hukuki süreçler konusunda yol göstermek ve başvurularını takip etmelerini sağlamak amacıyla yardımcı olmak.”

²⁹ 19/04/2004 tarihli Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun Uygulanmasına İlişkin Esas Ve Usuller Hakkında Yönetmelik uyarınca (md. 24-25): Bilgi edinme istemi reddedilen başvuru sahibi, yargı yoluna başvurmadan önce kararın tebliğinden itibaren on beş gün içinde Bilgi Edinme Değerlendirme Kuruluna itiraz edebilir. İtiraz yazılı olarak yapılır. Kurul, bu konudaki kararını otuz iş günü içinde verir... Kurul; bilgi edinme başvurusuyla ilgili olarak yapılacak itirazlar üzerine, verilen kararları inceler ve karara bağlar; kurum ve kuruluşlar için bilgi edinme hakkının kullanılmasına ilişkin olarak kararlar verir.

denetiminin ve farklı mekanizmalarla kurumsallaşmasının sağlandığı çeşitli uygulamaları görmek mümkündür. Yakın zamanda benzer hükümet sistemine geçtiğimiz Amerika Birleşik Devletleri'nde bağımsız idari otorite olarak kurulan ve kamu idarelerine yönelik yarı yargısal nitelikte karar verebilen “Liyakat Sistemini Koruma Kurulu” liyakat sisteminin kurumsallaşmasında farklılığı en göze çarpan kuruluşlardan biridir. Yine özellikle Commonwealth hukukunun uygulandığı birçok ülkede “Kamu Hizmeti Komisyonu ve Liyakat Koruma Komisyonu” tarzı bağımsız olarak faaliyet gösteren yapılar da liyakat ilkesinin kurumsallaşması adına önemli yapılardır. Ülkemizde ise liyakat ilkesinin uygulanmadığına yönelik şikâyetleri inceleme görevine haiz idari teşkilatımızda bağımsız herhangi bir otorite veyahut kurum bulunmamaktadır.

Kaynakça

- 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, RG: 10/7/2018, 30474.
14/7/1965 tarih ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, RG: 23/7/1965, 12056.
17/12/1960 tarih ve 160 sayılı Devlet Personel Dairesi Kurulması Hakkında Kanun, RG: 17.12.1960, 10683.
19/04/2004 tarihli Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun Uygulanmasına İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik, RG: 27/4/2004, 25445.
25/5/2004 tarih ve 5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RG: 8/6/2004, 25486.
2709 sayılı TC 1982 Anayasası, RG: 09.11.1982, 17863 (mükerrer).
3 sayılı Üst Kademe Kamu Yöneticileri ile Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usûllerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, RG: 10/7/2018, 30474.
6/4/2016 tarih ve 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu, RG: 20/4/2016, 29690.
ABD Liyakat Sistemleri Koruma Kurulu, (2021). (Erişim: 01.10.2021) <https://www.mspb.gov/About/about.htm>.
Acar, A. (2012). Devlet-piyasa sarmalında memuriyet statüsünün konumu: ‘Performans’a karşı ‘liyakat’ ile sorunu anlayabilmek. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 31- 40.
Akgüner, T. (2009). *Kamu personel yönetimi*. İstanbul: Der Yayınları. 90.
Aktan, C. C., Öztürk, N. K. & Acar, O. K. (Ed) (2021). *Kamu yönetiminde liyakat*. SOBİAD Hukuk Araştırmaları Merkezi.
Albayrak, O. S. (2020). Türkiye’de kamu personel yönetiminin yeni kurumsal yapısı ve kamu istihdamının yeni görünümü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 75. No.4, s. 1527.
Anadolu Ajansı (AA). (2019). Ombudsmanlığın tavsiye kararlarının yüzde 70’i uygulanıyor. (Erişim: 01.10.2021) <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ombudsmanligin-tavsiye-kararlarinin-yuzde-70i-uygulaniyor/1392518>.
Aslan, O. E. (2005). *Kamu personel rejimi: statü hukukundan esnekliğe*. Ankara: TODAİE Yayınları. 326. s. 226.
Ateş, M. (1995, Nisan). *Kamu hizmetlerinde işe alma sistemleri ve Türkiye’de uygulanan politikalar üzerine bir inceleme*. DPT Yayın No: 2383.
Australian Public Service Commission-APSC (t.y.). (Erişim: 01.01.2022). <https://www.apsc.gov.au/about-us>.

- Aykaç, B. (1990). Personel yönetiminde yeterlik ilkesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 24(4), s. 100-101.
- Botton, A. (2005). *Statü endişesi*. (A. S. Bayer, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bozkurt, Ö., Ergun, T. & Sezen, S. (2008). *Kamu yönetimi sözlüğü*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Burbank, J. & Cooper, F. (2010). *Empires in world history: power and the politics of difference*. Princeton: Princeton University Press.
- Cayer, N. J. (1975). *Public personnel administration in the united states*. New York, USA: St. Martin's Press.
- Centre National de la Fonction Publique Territoriale (2021). (Erişim: 01.10.2021). <https://www.cnfpt.fr/>.
- Civil Service Commission. (t.y.). (Erişim: 01.01.2022). https://en.wikipedia.org/wiki/Civil_service_commission.
- Civil Service Commission (2021). (Erişim: 01.10.2021) <https://civilservicecommission.independent.gov.uk/about-the-commission/>.
- Commonwealth of Australia Consolidated Acts (t.y.). (Erişim: 01.01.2022). https://www.austlii.edu.au/au/legis/cth/consol_act/psa1999152/.
- Danıştay 2. Dairesi'nin 09.09.2015 tarih, 2015/776 esas, 2015/7223 karar sayılı kararı.
- Devlet Personel Başkanlığı-DPB (2013). *Kamu personel sisteminin sorunları, çözüm önerileri ve 2023 vizyonu çalıştayı*. Ankara: Beyda Ofset.
- Devlet Personel Başkanlığı-DPB. (2016). *İngiltere'de kamu yönetimi ve kamu personel sistemi*. Ankara: Aren Reklam.
- Erbay, Y. (1999). Fransa'da idari sistem ve yerel yönetimler. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 8(2), 58-74.
- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu yönetimi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1995). *Kamu bürokrasisi*. İzmir Ticaret Odası Yayını.
- Fettahlıoğlu, Ö. O. & Demir, S. (2014). İşletme Yönetiminde Yönetimsel Pandora: Meritokrasi ve Yetenek Yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), s. 178.
- Gökçe, G., (2013). Türkiye'de vatandaşların kamu yöneticileri ve kamu kurumlarına güveni. İspir, E. G. (Ed). *Kamu yönetiminde değişim ve güncel sorunlar*. Ankara: TODAİE Yayını. s. 575-602.
- Gönülaçar, Ş. (2014). "İnsan kaynakları yönetiminde kayırmacılık kuşatması ve liyakatsizlik çıkmazı". (Erişim: 01.10.2021). https://www.academia.edu/9687458/%C4%B0nsan_Kaynaklar%C4%B1_Y%C3%B6netiminde_Kay%C4%B1rmac%C4%B1l%C4%B1k_Ku%C5%9Fatmas%C4%B1_ve_Liyakatsizlik_%C3%87%C4%B1kmaz%C4%B1.
- Güler, B. A. (2005). *Kamu Personeli: Sistem ve Yönetim*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları. s.143.
- Güler, B. A., Karahanoğulları, O., Karasu, K., Dikmen, A. A., Akın, Ö., Tellal, E., Keskin, N. E. & Kutlu, M. N. (2004). *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi (KAYAUM). Yayın No: 1.
- Günay, Ö. F. (2005). *Türkiye'de kamu yöneticisi nasıl yetiştirilmelidir?* Ankara: Turhan Kitabevi.
- Güran, S. (1980). Memur hukukunda kayırma ve liyakat sistemleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

- İnsan Kaynakları Ofisi (İKO), (2021). (Erişim: 01.10.2021). <https://www.cbiko.gov.tr/haberler/cumhurbaskanligi-insan-kaynaklari-ofisi-17-bakanlik-ile-koordinasyon-toplantisi-yapti>.
- İnsan Kaynakları Ofisi (İKO), (2021). (Erişim: 01.10.2021). <https://www.cbiko.gov.tr/>.
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK, Ombudsmanlık), (t.y.). *Kararlar Bilgi Bankası*. (Erişim: 01.20.2021). <https://kararlar.ombudsman.gov.tr/Arama/Index>.
- Karatepe, S. ve Kurnaz, S. (2019). Kamu yönetiminde liyakat ilkesi: İngiltere örneği üzerinden Türkiye için bir değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 46(1). s. 77-104.
- Kazin, M., Edwards, R. & Rothman, A. (2010). *The Princeton Encyclopedia of American political history*. Cilt 2. Princeton Üniversitesi Yayınları.
- Maranto, R. & Schultz, D. (1991). *A short history of the United States Civil Service*. MD: University Press of America.
- Memurlar.net. (2021, 9 Mart). YÖK, öğretim üyesi alım ilanlarındaki kişiye özel şartları engellemeye yönelik çok önemli bir düzenleme yaptı. (Erişim: 01.10.2021). <https://www.memurlar.net/haber/958398/yok-ogretim-uyesi-alim-span-class-keyword-ilan-span-larindaki-span-class-keyword-kisiye-span-span-class-keyword-ozel-span-sartlari-engellemeye-yonelik-cok-onemli-bir-duzenleme-yapti.html>.
- Merit Protection Commissioner-MPC (t.y.). (Erişim: 01.01.2022). <https://www.mpc.gov.au/about-us/what-we-do>
- Mıhçıoğlu, C. (1958). Türkiye’de memuriyete girişte liyakat prensibi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13(1), s. 109-116.
- Milakovich, M. E. & Gordon, G. J. (2009). *Public administration in America* (10. Ed). Boston: Wadsworth.
- MSPB Strategic Plan for FY 2020-2024; (2020) (Erişim: 01.10.2021), https://www.mspb.gov/about/annual_reports/MSPB_Strategic_Plan_for_FY_2020_2024_1699794.pdf.
- Öke, M. K. & Say, S. (2002). Türk kamu yönetiminde yeniden yapılanma gereksinimi. *Mülkiye Dergisi*, 26(235), s. 107-109.
- Ömürgönülşen, U. (2009). Amerika Birleşik Devletleri’nde kamu yönetimi. *Karasu, K. (Ed.) Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri içinde*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Özdemir, H. (2001). *Osmanlı Devletinde bürokrasi*. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları. 6.
- Öztürk, N. K. (2002). Liyakat sistemini korumanın farklı bir yolu: Liyakat İlkesi Koruma Kurulu. *Türk İdare Dergisi*, 435, s. 130 -131.
- Pendleton Act. (1883). (Erişim: 01.10.2021). <http://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=48>.
- Platon (2010). *Devlet*. Hasan Ali Yücel klasikler dizisi. (Çev: Eyüpoğlu, S. ve Cimcoz, M. A.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 20. Baskı. s. 125-130
- Podger, A. & Chan, H. (2015). *The concept of ‘Merit’ in Australia, China and Taiwan*. Australian Journal of Public Administration, 74/3. s. 259.
- Senior Executive Service (SES). (2021). (Erişim: 01.10.2021). <https://www.opm.gov/policy-data-oversight/senior-executive-service/>.
- Sienkewicz, T. J. (2003). *Encyclopedia of the Ancient World*. Salem Press. s. 434.

- Simon, H. A., Smithburg, D. W. & Thompson, V. A. (1985). *Kamu yönetimi*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. 547.
- Stalh, O. G. (1975). *Public personnel administration*. New York. s. 31.
- Şaylan, G. (2000). *Kamu personel yönetiminden insan kaynakları yönetimine geçiş*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Şen, M. L. (1995, Mart). Liyakat ilkesi ve Türk personel sistemindeki uygulaması. *Amme İdaresi Dergisi*. 28/1. s. 79-92.
- Tortop, N. (1999). *Personel yönetimi*. 6. Basım. Ankara: Yargı Yayınları.
- Tortop, N., İspir, E. G., Aykaç, B., Yayman, H. & Özer, M. A. (2010). *Yönetim bilimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Türkan, A. (2000). *Liyakat ilkesi ve Türk personel sistemi içindeki yeri*. Uzmanlık Tezi. Ankara.
- UK Parliament, (t.y.). *Pre-appointment hearing: The first Civil Service Commissioner*. (Erişim: 01.01.2022). <https://committees.parliament.uk/work/1721/preappointment-hearing-the-first-civil-service-commissioner/>.
- Usman, Y. (2019). *Kamu görevlileri disiplin hukukunda idari usul ilkeleri*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. s. 1.
- Uz, A. (2011). Anayasal bir kavram olarak kamu hizmetine girme hakkı ve liyakat ilkesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), s. 59-86.
- Versan, V. (1974). *Kamu yönetimi, siyasi ve idari teşkilat*. İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi. İstanbul: Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları. s. 305.
- Whelan, J. (2011). *The state Of The Australian Public Service an alternative report*. Centre For Policy Development. (Erişim: 01.01.2022). https://web.archive.org/web/20120916075204/http://cpd.org.au/wp-content/uploads/2011/08/CPD_OP12_2011_State_of_APS_Whelan.pdf.
- Yıldırım, M. (2013). *Kamu yönetiminin kadim paradoksu: Nepotizm ve meritokrasi*. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(2), 365.
- Yıldız, G. (2015). *Devlet Memurları Kanunu'nda liyakat ilkesi çerçevesinde istisnai memurluklar*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi), Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 423689).
- Yıldız, G. (2016). *Türk kamu yönetiminde liyakat ilkesi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayısı, 3(8), s. 140.
- Yuluğ, M. (1971). Kamu kesiminde istihdam sorunu ve personel rejimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 4(2). 46-51.

Extended Abstract

In order to increase the quality of public service and ensure its continuity, the principle of merit must be embedded in the personnel system and corporate culture. In this direction, many democratic countries have established constitutional and legal rules in accordance with the principle of merit, as well as mechanisms to implement and observe these rules. In terms of Turkish public administration, which has a deep-rooted history and has the principle of merit in its administrative tradition and legislation, there are various criticisms based on some country examples that these mechanisms are not adequately established and the principle is not implemented. However, it is possible to say that there has recently been a new outlook in state organization in Turkey in terms of mechanisms that ensure the implementation of the principle of merit. In this study, the roles of institutions that supervise the practices and decisions of public institutions within the framework of the personnel system in terms of the principle of merit will be revealed within the framework of the legislation. The implementation details of these mechanisms, whose effectiveness will be evaluated within the framework of the legislation and their positions in the state organization, will not be discussed due to the limitation of the study. The aim of this study, which was prepared with the method of literature and legislation scanning, is to raise awareness in terms of establishing the principle of merit.

The principle of merit is one of the principles that institutions must comply with in terms of the effectiveness of public service. The implementation of this principle by the institutions and the institutionalization that will supervise the institutions to act in accordance with this principle differ in each country. Currently, the existence of the principle of merit in our country has been in existence for more than a century at the constitutional, legal and administrative level, and it is possible to say that there are always some criticisms due to the fact that public institutions and organizations do not implement this principle. Again, although there have always been political and social expectations that may conflict with the principle of merit, it has become an administrative necessity to realize the recruitment and promotion to some extent as a requirement of this principle in terms of the fulfillment of the public service. Today, various mechanisms have been established in all powers of the state to enable public administrations to take decisions in accordance with the principle of merit. In this respect, while it can be considered as the most effective mechanism legally that the decisions of the administration, which are claimed to be contrary to the principle of merit, can be audited by the judicial organs upon the application of the relevant persons, the establishment of democratic culture and maturity in the institutions and society, and the gaining of self-confidence to the citizens to seek their rights will further increase the effectiveness of this mechanism. Considering that the decisions of the Ombudsman Institution, which is another mechanism that will ensure the institutionalization of the principle of merit, the legislative body, the Grand National Assembly of Turkey, is of recommendation nature, it is possible to say that the sanction effectiveness of this mechanism will be less than the judicial decisions. However, it is also possible that the Ombudsman Institution (Ombudsman), which is a new institution in the Turkish administrative system and whose decisions are followed by 70% of the public institutions, may become more effective or increase its effectiveness over the institutions. It is possible to say that the supervision of the application of the principle of merit in both the judiciary and the executive is realized upon the application of the relevant persons (public officials or candidates who think that they have been treated unfairly).

However, in the execution, the institutions that will supervise the compliance of the decisions of the institutions within the scope of personnel management with the principle of merit and that can provide standardization in this regard; The General Directorate of Personnel and Principles under the Presidency of Administrative Affairs (within the state legal entity) and the Presidential Human Resources Office, which has a separate public legal entity, are responsible for ensuring that institutions act in accordance with the principle of merit from a government policy perspective. In other words, supervisory or corrective mechanisms for the implementation of the principle of merit by public institutions upon the applications of those concerned have not been established within the executive. In various countries in the world, it is possible to see various practices in which the implementation of the principle of merit is supervised and institutionalized through different mechanisms. In the United States of America, where we have recently switched to a similar government system, the "Committee for the Protection of the Merit System", which was established as an independent administrative authority and can make semi-judicial decisions for public administrations, is one of the most striking institutions in the institutionalization of the merit system. Again, especially in many countries where Commonwealth law is applied, the "Public Service Commission and Merit Protection Commission"-style structures that operate independently are also important structures for the institutionalization of the principle of merit. In our country, however, there is no independent authority or institution in our administrative organization, which has the task of examining complaints regarding the non-application of the principle of merit.

Araştırma Makalesi • Research Article

Latîfî Tezkiresine Göre Sultan Şairlerin Özellikleri

Characteristics of Sultan Poets According to Latîfî's Tazkiras

Sibel Üst Erdem*

Öz: Tezkireler, şairlerin biyografilerinin anlatıldığı, edebî yönlerinin belirtildiği ve şairlerinden örneklerin verildiği eserlerdir. Latîfî de XVI. yüzyılda kaleme aldığı eserini Kanuni Sultan Süleyman'a sunmuştur. XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin gelişimini tamamladığı, en büyük sınırlara ulaştığı bir zamanı teşkil eder. Dolayısıyla sınırları genişleyen, ekonomik ve siyasi üstünlüğü elinde tutan bir devletin sanatını ne yönde geliştirdiğinin delillerini örnekleri ile barındıran tezkireler oldukça mühimdir. Devletin büyüklüğü ile edebiyatının orantılı bir şekilde yükselişe geçip geçmediğini gösteren bu eserler edebiyat tarihimiz açısından başvuru kaynaklarıdır. Makalede; Rıdvan Canım tarafından doktora tezi olarak çalışılan metin esas alınmıştır. Bu nüshada toplam 334 şair yer alır. Bu şairler arasında II. Murad itibariyle Kanuni Sultan Süleyman'a kadar sultan ve şehzâde şairlerden de bahseder. Çalışmada sultan ve şehzâde şairlere yer verilen bölümler ele alınmış ve Latîfî'nin onları nasıl değerlendirdiği, hangi yönlerini öne çıkardığı üzerinde tartışılmıştır. Yaşadığı dönemde yeterince itibar göremediğinden yakınan Latîfî'nin sultan şairlere nasıl bir bakış açısı sergilediğini tespit etmek çalışmanın esasını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Latîfî, Tezkiretü's-Şu'arâ Tabsıratu'n-Nuzamâ, Sultan şairler, tezkire

Abstract: Tazkiras are works in which the biographies of poets are told, their literary aspects are stated and examples of their poems are given. Latîfî also wrote his work in XVI. century and presented his work to Suleiman the Magnificent. XVI. century constitutes a time when the Ottoman Empire completed its development and reached its greatest borders. Therefore, this work, which contains examples of how a state that expands its borders and holds the economic and political dominance, develops its art, is very important in this respect. These works, which show whether the size of the state and its literature have risen proportionally, are reference sources for our literary history. In the article; The text studied by Rıdvan Canım as a doctoral thesis is based on. There are 334 poets in total in this copy. Among these poets II. Murad also sultan and şehzade poets up to Suleiman the Magnificent are mentioned. In the study, the chapters given to sultan and şehzade poets will be discussed and it will be discussed how Latîfî evaluated them and which aspects he highlighted. The basis of the study is to determine what kind of perspective Latîfî had on sultan poets, who complained that he was not respected enough during his lifetime.

Keywords: Latîfî, Tezkiretü's-Su'ara Tabsıratu'n-Nuzama, Sultan poets, Tazkira.

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ORCID: 0000-0000-0000-0000, sibelusts@gmail.com (Sorumlu yazar)

Cite as/ Atıf: Üst Erdem, S. (2022). Latîfî Tezkiresine göre sultan şairlerin özellikleri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 477-489. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1054585>

Received/Geliş: 07 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 01 April/Nisan 2022

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

Giriş

XVI. yüzyıl tezkirecilerinden olan Latîfî (bk. Canım, 2013), Anadolu sahasında yazılan ilk tezkirelerden olan Teziretü'ş-Şu'arâ Tabsıratu'n-Nuzamâ adlı eseri kaleme almıştır. 12 eserinin olduğunu söyler ancak bunlardan Dîvân'ı ile birlikte altı eseri ortada yoktur. Şiire ve inşâya dair hüner sahibidir. Çeşitli tezkirelerde şiirleri de övülür kimine göre şiirleri vasatın üstünde değerlendirilmez. İnşâ hususunda yeni bir üslup oluşturduğunu iddia eder ki tezkiresinin üslubu da bunun bir kanıtıdır. Zamanında eserleri ile hem devlet büyüklerinden hem de edebiyat camiası içinde yeterince yer edinememiştir ve hak ettiği ilgiyi görmediğinden dolayı da rahatsızlık duymuştur.

Tezkiresinde şiirin nasıl olması gerektiği üzerine bir dibâce yazar ve bu durum o dönem için oldukça mühim bir hadisedir. Şiirin nasıl olması gerektiğini, şiirin ne olduğunu tarif etmek dönemin şiir teorisi olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında tezkiresinde yer alan şairlere nazireler söyleyerek şiirdeki ustalığını göstermekten de kendini alıkoyamaz. Bir nevi, etrafında şiire, inşâ kadar vukufiyetinin bulunmadığı ifade edilse de gerek şiirlerinde gerek nazirelerinde bu kanıyı tersine çevirmek istediği düşünülebilir. Ayrıca tezkiresinde şairler ve şiirleri üzerine çekinmeden yargılarını ifade etmesi yine dönemin eleştirel bakış açısı için öncü niteliktedir. (Canım, 2000: 7-13)

Bu çalışmada da Latîfî'nin sultan şairler için yazdıkları, onların şairliklerini eleştirebilecek serbestliğinin olup olmadığı üzerinde durulacak ve şiirlerini hangi yönden ele aldığı belirtilecektir.

Latîfî, sultan şairlerden ilk olarak II. Murad'ı (bk. İsen, 2014) kaleme alır. Onu ilk şiir söyleyen Osmanlı sultanı olarak tanıttıktan sonra onun çok fazla şiir söylemediği hâlde şaire ve şiire çok kıymet verdiğini dile getirir:

Selâtin-i Âl-i Osmân'dan evvel şi'r diyen ve şi'r-i şu'arâya kadr ü rağbet viren bu Şâh-ı mûmâ-ileyhdür. Egerçi makûle-i şi'r kendülerinden nâdir sâdır oldu lâkin ahd-i humâyûnlarında bu fenn kemâ-yenbagî kadr ü revâc ve erbâb-ı nazm u inşâ kemâ-hiye i'tibâr u ibtilâc bulmuşdur.(Canım, 2000: 137-138)

Sonrasında II. Murad'ın ilim adamlarını ve şairleri haftanın iki gününde toplantı ve tartışma yapmak için bir araya getirdiği ve her hafta farklı birilerini tartışmaya davet edip onları konuşturduğu, aralarındaki sohbet kimin daha fazla bilgisi var, yahut kim daha fazla işinin ehlidir, ortaya konulsun ve herkes bilsin diye bu meşvereti topladığı ifade edilir. Böylece herkese hak ettiği ölçüde değer verilmesinin tespit edilmesini ister.

Rivâyet iderler ki fart-ı tergîb ü tahrîk için haftada iki gün ulemâ ve şu'arâyı cem' ve kendüyi samîm-i dilden iz'ân u iltifâtla sertâ-pâ simâh u sem' idüp mübâhas eye bâ'is olsun için her fende nice mübâhis ta'yîn iderler imiş ve muhakkık-guzârlardan bî-muhâbâ ve bî-garâz ehl-i temyîzden bir nice mümeyyiz nasb iderler imiş. Tâ ki herkesün kadri ma'lûm olup bir kimseye hayf u gadr olmaya ve hatâ ve savâb ma'lûm oldukda kavâbile in'âm u ihsân ve imtiyâz u istihsân ile 'unvân u rûchân virüp ri'âyet-i mekâdir-i nâsda tarîk-i 'adle giderler imiş. (Canım, 2000:138)

Latîfî, II. Murad'ın ilme, yeteneğe verdiği kıymeti anlatmaya devam eder. Sultanın kimde hüner yahut küçük bir hüner emaresi görse, kişilerin marifet sahibi olmaları için onlara imkânlar hazırladığını, hatta onları çeşitli mertebelerle mükâfatlandırıldığını dile getirerek kendi dönemde ehil olanlara değil ehliyetsiz ve bilgisizlere kıymet ve makam verildiğinden yakınır. Ve bir beyit söyleyip *garip bir zaman ulaştık, gelin ağlaşalım, hüner ve bilgi ile keremlenmiş olan zelil hâldedir*, der.

Ve her kimde ki bir mikdâr-ı zerre hüner veyâhüd hünerden eser ihsân itseler sebab-i kesb-i ma'rîfet ve bâ'is-i tahsîl-i 'ilm ü fazîlet olsun için envâ'-ı ragbet ü ri'âyetle kadr ü 'ünvân virürler imiş. Nice bu zamândaki gibi kadr mahallinde ehle gadr idüp nâdân ü nâ-ehli ehl-i kadr ü sâhib-sadr ider kodı. (Canım, 2000: 138)

Sonrasında yine II. Murad'ın yeteneğe verdiği kıymetleri işaret eden diğer sözlerle devam eder. Ancak sultanın şairliği ile ilgili bir husustan bahsetmez. Sultanın yerli yerinde güzel nükte söyleyeni ya da ince latifeler sergileyen bir kişiye hilat verdiğinden yahut zor bir mevzuyu çözüme kavuşturan fakihi,

bilgisi ve görgüsüne göre yeni bir üst göreve atadığından söz eder. Bunun yanında yine lafı kendi dönemine getirir ve kayırma, rüşvetle bile olsa şimdi paşaya bile paşa demenin makam sahiplerine zor geldiğinden bahseder ve bunun üzerine bir kıt'a söyler; hünerin ancak iltifat yoluyla veya hüner sahibine destek olunca ortaya çıktığını belirterek dönem padişahının bu tür insanları koruması lüzümünü dile getirerek;

...mahallinde bir nükte-güy bir hoş nükte eylese veya bir latif latife söylese bir hil'at virürler imiş. Veya bir fakih mesâ'il-i müşkileden bir mes'ele-i müşkile hall itse menâsıb-ı sânuña münâsib bir mansıb virürler imiş ve mikdarınca merâtibden bir mertebeye ırgürürler imiş. Şimdiki iltizâm u irtişâyile bile paşaya paşa dimezlerdi. (Canım, 2000: 138)

Latîfi, sultanın şairi ve şiiri sevdiğini, yetenekli insanlara karşı lütufkâr olduğunu ve topladığı meclisler dâhilinde kendisinin de manzum şiirler söylediğini belirtir II. Murad'a ait olduğunu ifade ettiği iki matla'yı örnek gösterir.

...bi'l-cümle şâh-ı mümâ-ileyh tâlib-i 'ilm ü hüner ve şi'r ü şu'arâyı sever imiş ve kendülerden dahi esnâ-i sohbetde ve evkât-ı 'ıyş u 'işretde münâsib-i hâl ba'zı mevzun u manzum makâl sâdır olur imiş. Bu iki ma'tla' anlarun eş'ârındandır.(Canım, 2000: 138)

Latîfi, görüldüğü gibi II. Murad'ın şairliği hususunda herhangi bir değerlendirme yapmaz. Burada II. Murad'ın değerlendirilecek kıymette şiirlerinin olmayışı yahut bir dîvânının olmayışı elbette etkilidir. Ancak bir şair tezkiresinde yer almasına sebep olacak şiirin olmadığı hatta Latîfi'nin şair geçinip şair olmayanlara karşı tezkirenin başında ifade ettikleri düşünüldüğünde II. Murad'ın bu kısımda yer almasının sebebi ilk olarak onun yeteneğe ve bilgiye verdiği kıymet, hüner sahiplerinin hak ettikleri iltifatı elde etmeleri gerektiğini, kendi zamanındaki makam sahiplerine belki de bilhassa dönemdeki padişahlara duyurmak, onları da bu konuda şevklendirmek olduğu şeklinde ifade edilebilir. Diğer bir taraftan bu gelenek dâhilinde şairleri ve ulemayı şiir meclislerinde bir araya getirerek kendisinin de bu meclise özellikle iştirak edip az da olsa bir iki manzum söyleyerek bu çevreleri kıymetlendirme teşebbüsü bakımından ilk olması ikinci sebep olarak söylenebilir. Zira zaten *mevzun* ve *manzum* ifadeleri ile II. Murad'ın şiirlerini tasnif etmiş, onun şaire, şiire, hünere verdiği kıymet karşısında şiir olarak ifade edilmeyecek sözlerini kötülemeden ama sultanı diğer yönleri ile överek onu bu yönüyle hak ettiği şair tezkireleri kitabına yerleştirmiştir. Öte yandan Latîfi, hüner sahibi olmasına rağmen yeterli övgüyü ve mansıbı, makamı elde edememiştir ve bu durum onun hayatında izler bırakmıştır. Öyle ki tezkireyi sunup övgü aldığı Sultan Süleyman tarafından Rodos'a sürgüne gönderilmiştir. Bu bakımdan sultanın bu vasfı o kadar kıymetlidir ki adetâ Latîfi o döneme hayranlıkla, özlemle bakar.

Tezkirede ele alınan ikinci sultan Fatih Sultan Mehmed Han'dır (Kesik, 2014). Fatih'i överek bu bölüme başlayan Latîfi, onun Osmanlı Sultanlarının en seçkini, hayır işlerinin menbası, İstanbul'u fethettiği için peygamberin övgüsünü alan sultan olduğunu söyler. Yine onun da babası gibi ilme, ilim adamına, yetenekli insanlara verdiği kıymeti sıralar; bu durumu kanıtlayan Ali Kuşçu örneğini verir. Onun zamanında iltimas, kayırma, devlet adamları arasında sultana yaptığı işin doğru olmadığını söyleyecek kadar cesaretli devlet adamlarının bulunduğunu ve bu konuda sultanın onlara genişlik sağladığını, herkesin işin ehli olduğu için yaptıkları işlerle ön planda olduklarını ve sahip oldukları meziyet ölçüsünde çok değer gördüklerini, kimsenin iltimasla, rüşvetle bir yere gelmediğini, ilim adamlarının ve şairlerin çok kıymet gördüklerini, nerede olursa olsun İstanbul'a getirilmek için çok para harcandığını, hiçbir zaman böyle bir kıymetin görülmediğini, kurduğu eğitim müesseselerinde birbirinden yetenekli öğrencilerin bulunduğunu ve bu öğrencilerin adını bir deftere kaydedip yanında taşıdığını, ilmiyeden bir yer boşaldığında bu defterden ve eğitim kurumlarından aldığı bilgilerle bu öğrencileri seçtiğini, durumdan haberdar olan öğrencilerin de daha fazla çalışıp yeteneklerini ellerinden geldiğince ortaya koyduklarından bahseder.

Bu dönemin tamamen ilme, bilime, sanata verilen kıymetin öne çıktığı bir dönem olduğundan, marifet ve ilim sahiplerinin nerede olurlarsa olsunlar kıymet görmekle birlikte himâye edilerek ve onlara maaş bağlandığından söz eder. Neredeyse otuz şairin onun yıllık verdiği maaştan faydalandığını söyler.

Onların da sultan hakkında söyledikleri birçok şiir ve medhiyelerinin olduğunu ifade eder. Özellikle iltimas, rüşvet ve kayırmanın olmadığına dikkat çeker. Marifetin, ilmin, hünerin, sanatın taltif edildikçe bir noktaya geldiğini belirten iki beyti de ilgili kısımlara yerleştirir. Latîfi, yine bir nevi sitem ederek o durumdan bu duruma gelişin üzüntüsünü yaşar. Özellikle tekrar tekrar ilme, sanata, hünere kıymet verilmesi gerektiğini sezdirir aksi hâlde işlerin tersine döneceğini göstermek amacındadır.

Sultân Mehmed Hân Gâzi selâtîn-i Âl-i 'Osmân'un mu'ayyen ü mümtazı mü'lük-i mâziyyeden sultân-ı selâtîn-i ğuzât ve bâni-i mebâni-i envâ'-ı hayrât u hasenâtdur. Şâhân-ı memâlik-sitân içre fâtih-i taht-ı İstanbul ve muhyi-i merâsim-i şer'-i Rasüldür. Ve ahbâr-ı Nebeviyyede ni'm e'l-emîr teşrihi birle müşerrefdür. Bu sebebden hayâtı ve memâtı devlet-i dâreyn ve sa'âdet-i kevneyn ile e'azz u eşrefdür ve kütüb-i tevârihde künyet-i 'âliyyeleri ebu'l-hayrât ve na't-ı ma'âliyyeleri ebu'l- hasenâtdur. Bunların devr-i hümayunları 'ulemâ ve fukahâ zamanı ve fusehâ ve fuzelâ devrânı idi. Bu kavm-i şerife nev'-i kesir olmak için kemal-i mahabbetlerinden ve hüsn-i rağbet ü ri'âyetlerinden bu kadar medâris ü tetimmât ve 'imârât u emârât binâ ve bünyâd idüp bunca mahsûl-i nâ-mahsûrî bu zümre-şerîfün vech-i ma'âşî ve kifaf-ı inti'âsı için bezl ü vakf eylemişlerdür. Bakiyye-i fulemâ-i selefden talebe-i halef şöyle rivâyet iderler ki merhum u mağfûrun-leh sahn-ı semâniyede binâ itdükte zikr olman medâris ü tetimmâtta ne kadar müsta'id ü m u'îd ve müstefid ü müfîd varsa Emsileden Isfahâniye varınca ve Isfahânîden Telvîha ve Tavziha irince kâbiliyyet-i şân ile ma'rûf u müte'ârif olan kavâbili defter idüp defterin yanında saklar imiş ve tedris ü kazâdan menâsıb mahlûl ü mevkûf olsa mahall ü münâsibin anda yoklar imiş. Bu iltifat u rağbet zümre-i talebenün kemâl-i cidd ü talebine ve her muhassılun tekml ü tahsiline bâ'is ü illet ve mûcib-i kesb-i 'ilm ü ma'rifet olur imiş ve ol zamanda herkes kadr ü rağbeti istihkâkına göre bulur imiş. Mesned ü irtîşa ve iltimâs-ı fülen paşa olmaz imiş.

Ma'lûmdur ki ol 'ahd ü 'asrda olan cem'iyet-i 'ulemâ kesret-i fukahâ ve fuzalâ bir pâdişâhun 'asrında dahi vâki' olmuş degüldür.

Na'tiyle men'ût olan ehâlî ve efâzıl ki ol zamanda gelmişlerdür bir devrde dahi gelmiş degüldü). Şol 'âlimler ki 'ulüm-i 'âliyyede her biri tedvîne kâdir ve enva'-ı fînünde mâhir her kande bir 'âlim-i m ütebahhir ü müteferrid varsa eger diyâr-ı Hindde ve eger vilâyet-i sindde envâ'-ı elkâb-ı şeref-nişân ile nâmi-nâmeler ve hezâr iltifat u ikrâm ile abkarî irsâl idüp ve yolında bezl-i mâl ü menâl idüp ve manâsıb-ı 'âliyye ve merâtib-i ma'âliyye birle ahd-nâmelerle va'deler ve istimâletler idüp bi'z-zarûri her birinde vedâ'-ı vatan ve terk-i menzîl ü mesken itdürürler imiş.

Beyne'l-cumhûr ma'lûm u meşhûrdur ki 'Ali Kuşçî dimekle müte'ârif monlayı diyâr-ı 'Acemden vilâyet-i Rûm a da'vet itdükte ta'zîmen ve tekrîmen serhadd-i 'Acemden hitta-i Rûma gelince her menzîline bin akçe ta'yîn ü takdir idüp bu güne hezâr ta'zîm u tevkîr ile tekrîm ü teşrihin teksîr ü tevfi'r itmişler.

Ammâ anların her biri bir 'âlim-i Rabbânî ve hâkim-i hâkânî idi. Câh u nâ'im için canların çâh-ı cahîme atmazlar ve sıyânet-i menâsıb için hakk-ı sarîhi ketm ü setr veyâhüd mahall-i icrâ-i hakda sâkit ü sâmit olup mîr ü vezîre şıdku'l-emîr dinilmez imiş. Hâtır-ı hatr-ı emîr ü vezîr için hakkı bâtul itmezler imiş ve vüzerâ ve ümerâ emr-i şer'-i şerîfe kemâl derecede ittibâ' u inkıyâd idüp dâ'ire-i şer'-i şerîfden birün bir emre ruhsat virülmez imiş. Zamânemüzde 'âlem-i devrânımız hâkimleri gibi ki her husûsda berây-ı sıyânet-i mansıb vüzerâ ve ümerâyâ kizb-i sarîha idüp şıdku'l-emîr dirler veyâhüd icrâ-i mahall-i hakda sâkit ü sâmit olurlar.

Velhâsıl ol derecede 'ilm ü ma'rifetün ol devirde kemâl derecede revâcî ve 'ulemâ ve fuzalânun sâyir tevâ'if üzre irtifâ' u ibtihâcî var imiş ve fenn-i şî'r ü inşânun dahi ol mertebede kadr ü rağbeti ve ehâlisinün dahi ol derecede i'tibâr u hürmeti var imiş ki diyâr-ı Hindde Hâce-i Cihâna ve vilâyet-i 'Acemde Mevlânâ Câmîye her sal bin 'aded filori irsâl olunur imiş ve şu'arâ-yı Rûmdan dahi otuz nefer şâ'ir-i mâhiri sâliyânesin yer imiş ve kimi

tevârih-i fütühâtın nazm u inşâ idüp ve kimi kıt'a ve kasâyidle medâyihin dirler imiş
(Canım, 2000: 139-140)

Fatih Sultan Mehmed'in ilme ve ilim adamına, sanatkâra, hüner ve marifet sahibine verdiği kıymeti defaatle gözler önüne seren Latîfi, sultanın şairliği hususunda bir iki cümle ettikten sonra onun şiirlerinden örnek verip bu kısmı tamamlar. Sultanın şerefli tabiatının şiire meyilli olduğunu ve kendisine Avnî mahlasını edindiğini söyler. Bazen müfred ve gazel söylediğini belirtir ve verdiği örneklerin şiirleri içinde nefis, güzel yazılmış olduklarından, der.

...kendülerün dahi tab'-ı şerîfleri mevzûn olup şi're mâyil olmağın 'Avnî tahallus idüp esnâ-i evkâtta gâh müfred ve gâh gazel dirler imiş. Bu iki matla'-ı matbû' anların enfâs-ı şerîfesindendir. (Canım, 2000: 141)

Yukarıda da ifade edildiği gibi Latîfi, dîvân sahibi olmasına rağmen Fatih Sultan Mehmed Han'dan bahsederken de onun şairlik tarafını ele almaz. Yahut bu konuda söz söylemek istemez. Ancak II. Murad için kullandığı *vezinli*, *manzum* ifadesi yerine Fatih'te *nefis* sıfatını kullanması onun şiirine daha kıymetli olarak baktığını göstermektedir.

II. Bâyezîd (bk. Bayram, 2013) tezkirede adı geçen diğer bir Osmanlı padişahıdır. Latîfi, onun da velâyet sahibi ve tabiatı gereği de Bâyezîd-i Bestâmî fitratında olduğunu söyler. Sultan döneminde önemli ve çok şairin olduğunu, şairlerin ondan çokça himâye gördüğünü, otuzdan fazla şairin onun verdiği, maaş, caize vb. şekildeki yardımla geçindiğini belirtir. Aynı zamanda, bu dönemde kendi zamanlarının en iyileri olan Ahmed Paşa, Necâti, Revânî ve Zâtî'nin yetiştiğini, şöhret bulduklarını ifade eder. II. Bâyezîd'in, adı geçen bu şairleri ihyâ ettiğini, önemli günlerde onlara hil'at giydirdiğini söyler. Acem ülkesindeki Şeyh Câmî'ye her sene bin filori maaş gönderdiğini, bir seferinde de Câmî'ye gönderilen beş yüz filoriden hazine için on altı filori kesildiği için Câmî'nin bu durumu anlatan bir şiirle padişaha haber verdiğini belirtir.

Şâhân-ı 'Osmâniyân içre pâdişâh-ı sâhib-velâyet ve Bâyezîd-i Bestâmî fitnat idi. Anların 'ahd ü 'asrında şu'arâ ve fûsehâ çok idi ve devri şerîflerinde nazm-ı le'âli-intizâmdan bihter ü bihter bir kâlâ-yı râyic yok idi. Şu'arâ-yı vilâyet-i Rûmun ekser-i serâmedleri bunların devr-i bî-cevrinde gelmişler ve 'asr-ı hümâyûnlarında kadr ü rağbetleriyle şüyü' u şöhret bulmuşlardur. Ve bunlardan dahi mütevâtir ü mütevâli vezâyif ü cevâyizin ve mehâmid ü medâyihin dir otuz neferden müteceviz şâ'ir-i mahiri var idi. Ahmed Paşa ve Necâti ve Revânî ve Zâtî ve emsâlühüm 'ıydlar ve nevrûzlarda teşriften hil'at-ı şerîfin giyüp in 'âmm alurlardı. Bunlar dahi bir tavr-ı sâbık ve kemâ-sebak ve vilâyet-i 'Acemde Şeyh Câmîye her sâl bin sikke filori irsal iderler imiş, hâtta bir sâl irsal itdükleri biş yüz sikkeden hazînedârlık diyü on altı 'adedi naks olup Câmîye dört yüz seksen dört filori vâsıl olıcak Câmî dahi zerâfet kâsd idüp bu bir kaç beytle pâdişâha naksın ilâm itmişler. (Canım, 2000: 141-142)

Latîfi, devamında Şeyh Câmî'den gelen hediyelerin ona ithaf edildiğini, Horasan şahı Sultan Hüseyin ve Mîr Süheylî'den, Ali Şîr Nevâyî'den şiirlerin Rûm ülkesine gönderip ve karşılığında Rûm ülkesindeki şairlerin nazirelerinin beklediğini Rûm ülkesindeki şairlerin de onların bu şiirlerini meslislerde okuyup özen ve ihtimam göstererek cevap yazdıklarını ifade eder. Onun döneminde şairlerin padişahın himâye ve ihyâsına sahip olabilmek için şiirlerini daha belîğ hale getirdiklerini, bunu temin etmek maksadıyla da ilm ve fesahata önem verdiklerini belirtir. Latîfi, II. Bâyezîd'in bir edebiyat muhîti yarattığını, şairleri destekleyerek onların iştihakını artırdığını ifade ederek devletteki en üst makam tarafından şiirin, şairin kıymetlendirildiği hususuna özellikle dikkat çeker.

Ve vâridât-ı Şeyh Câmîden her ne tuhfe vâki' u vârid olsa bu cânibe ithâf u îrâd olunurdu ve mülk-i 'Acem serdârı ve vilâyet-i Horasan şâh u pâdişâhı olan Sultân Hüseyin âsitânesinde Mîr Süheylî ve Mîr 'Ali Şîr Nevâyî nezâyir-i Ümîdiye vâki' olan muğlak u muhayyel gazellerden diyüp şu'arâ-yı Rûm serâmedlerine irsâl iderler ve şu'arâdan yârâ ve kudreti olanlar hezâr ikdâm u ihtimâm ile ecvibe dirlerdi. Bu bâ'isden envâc-ı şevk u

zevk ile her bezm ü encümen gûyâ nevrüz-ı 'ıyd ve güft ü şenîd idi. Lâbûd herkes kadr ü rağbet bulmak için ezdiyâd-ı fazl u fesâhat için tâlib-i şî'r-i belâgat-efzâ ve râğib-ı fenn-i şî'r ü inşâ idi.(Canım, 2000:143)

Bölümün devamında II. Bâyezîd'in şairlik yönünü ele alır onu Kisra'ya benzeterek onun adeleti ile donatıldığı için kendisine *Adlî* mahlasını aldığını belirtir. Padişahın şiiri için döneminin şairleri gibi -şiiri olması gerektiği gibi- dikkat ve sanatlı biçimde söylediğini, kendinden önceki sultanlardan üstün bir şekilde gazel yazdığını ifade eder ve kusursuz, güzel şiirlerinden örnekler verir. Latîfî, şairlik noktasında II. Baâyezîd'i beğendiğini ve şiirlerinin vezin ve anlam olarak kusursuz olduğunu ifade ederek daha önceki padişahlar için yapmadığı övgüyü yapar. Burada padişahın şiirindeki ustalık gereği bu konuya değindiği, rahatlıkla ifade ettiği ortadadır. Ancak yine de padişahı öne çıkaran kısım şiirinin özellikleri değil, şaire ve şiire verdiği kıymettir.

Ve kendüler dahi bâb-ı 'adl ü 'adâletde Kisrâ madelet oldukları münâsebetle 'Adlî tahallus iderlerdi ve şî'r-i şu 'arâ-yı râsihîn minvâlinde şî'ri dikkat u tasannu' ile dirlerdî. Tarz-ı gazelde âbâ-i kırânîma gâlib ve şî'r-i şu 'arâ-i efâzıl u ehâli misâlinde bî-me'âyib ü bî-mesâlib idi. Bu matla '-ı matbu' ol hazret-i 'izzet-me'âbun kelimât-ı kirâmîsinden vârid olan eş'ârındandır. (Canım, 2000:143)

Tezkiredeki bir diğer isim ise Cem Sultan'dır (bk. Canım, 2013). Her ne kadar saltanat sürmese de Osmanlı şehzadesi olduğundan bu camia içerisinde yer bulur. II. Bâyezîd'in kardeşi olduğu, şairlikte ise hepsinden üstün olduğunu söyler. Tahta sahip olamayışı dolayısıyla Ka'be'ye gittiğini, orada bir süre kaldıktan sonra geri döndüğünü fakat bazı devlet adamlarının da taciziyle tahta heves ettiğini ancak sonucunun istediği gibi olmadığından bir sürü zahmet ve mihnet çekerek en son çare Frengistan'a gidip orada da öldüğünü belirtir. Şehzade Cem'in taht sevdası yolunda birçok cefa çektiğinin herkesin tarafından bilindiğini ve tarih kitaplarında da yerini aldığını ifade eder.

Magfûr u sa'îd merhûm-ı şehîd sâbiku'z-zikr olan Sultân Bayezidün birâder-i kihteri ve şî'r-güylükde şehzâdegân-ı 'izâmun mihter ü bihteridür. Ol zamân ki baht müsâ'id olup taht müyesser ü mukadder olmadı. Sâz u selebi nâka-i talebe urup Ka'be-i şerîfişerrefellâhu Te'âlâ-zâyir ve harem-i muhteremde mâ'-i zemzem gibi şûrâbe-i eşk ile nice demler mücâvir olup âhir ü 'âkıbet

Mısra': Sevdâ-yı saltanat zi-ser in gedâ ne-reft

fehvasınca ümerâ ve vüzerâdan ba'zısının tahrîk ü tahrîşiyle saltanat sevdasına ve taht hevâsına düşüp yine vilâyet-i Rûma 'azm ittiler. Ya taht ola ya baht diyüp birâderi Bâyezîd Han ile azmâyiş-i tâli' idüp mukâbele ve mukâteleye kasd itdükde âyine-i rûzgârda şekl-i ikbâli sûret-i idbârda mu'âyene ve müşahede itdiler. Vaktâki pergâr-ı sipîhr-i mihnet-medârı merkez-i tâli' üzre dâyir ve seyr-i nücûm-ı nahs-enzârı semt-i kutb-ı murâd tarafına sâyir görmeyicek ümîd-i nüvîd-i bahtdan nevmîd olup hevl ü hazerden ve ihtiyât u hatardan ve bîm-i serden havf-nâk ü bîm-nâk rûy-ı deryâdan diyâr-ı Frengistâna gitdi. 'Âkıbetü'l-emr ol ihtiyât u ihtirânla diyâr-ı mezbûrda vefât itdi.

İcmâl-i sergüzeşti beyne'l-enâm ma'lûm u meşhûr ve kıssa-i pür-gussası tevârih-i 'Osmâniyyede merkûm u mestûrdur.(Canım, 2000:144-145)

Şehzâde Cem'in yaşadığı zorlukları, sıkıntıları kardeşi II. Bâyezîd'e yazdığını, kardeşinin de onun yazdıklarına cevap verdiğini, hatta kardeşinin bu sıkıntılarla yaşayacağına ölmesinin daha iyi olduğunu söylediği kanaatini de belirtir ve aralarındaki şiirle haberleşmelerinden örnekler verir.

Eyyâm-ı hasretüñ varak-nigârı ve hengâm-ı fûrkatüñ kıssa-güzâridur. Bu dehr-i pür-kahrdan çekdügi mihnetleri ve sipîhr-i bed-mîhrden gördügi felâketleri ol dâr-ı ahzânda ya'ni diyâr-ı Frengistânda tahrîre getirüp hezâr hurkat u fûrkat ile cânib-i Bâyezîd Hana iblâg u irsâl iderdi. Sultân Bâyezîd-i magfîret-mezîd dahi anuñ zar u giryesinden münkabiz ü münkesir olup bu elem ü zahmetden rahmetde olmasın evlâ gördiler. Bu ebyât-ı musîbet-me'âl anuñ Felek-nâme nâm makâlesindendir.(Canım, 2000: 145)

Sonuç olarak Osmanlı hanedanı içinde en fazla şiir sevenin Sultan Selim ve en güzel şiir yazanın da Şehzâde Cem olduğu hususunda bütün şairlerin ittifak ettiğini dile getirir. Sultan Selim gibi Farsça bildiğini, risale ve dîvân sahibi olduğunu söyleyerek şiirlerinden örnekler verir.

İttifâk-ı suhanverân ve icmâ'-ı şî'r-şînâsân budur ki şü'arâ-yı selâtin-i 'Oşmâniyyeden Sultân Selîmden şî'r-perveri ve şehzâdelerden Sultân Cemden eş'ârı yokdur. Bu dahi Sultân Selîm gibi Fârisî-dân ve mütetebbi'-i resâyil ü divân idi. (Canım, 2000: 146)

Cem hakkında daha çok onun taht sevdası üzerine değerlendirmede bulunurken şiir söylemede en büyük kişi olduğunu ifade etmesi şairliği hususundaki beğenisini açıkça ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Latîfi'nin şehzâdeyi özellikle şiirleri üzerinden değerlendirirken daha çok onun yaşadığı zorlukları dile getirmesinin sebeplerinin; taht kavgası ve sonucunda ülkesini terk etmesi, tutsaklığı aratmayacak hâlde bulunması, Cem'in bir edebiyat muhîti oluşturacak mevkide olmaması, kendisinden önceki taht sahiplerinin maddi imkânlarına sahip olmaması olarak sayabiliriz. Elbette şairliğinin kendinden öncekilere göre daha iyi olması da unutulmamalıdır.

Şehzâde Korkud (bk. Kılıç, 2013) tezkiredeki bir diğer isimdir. Onun bahsini açarken Osmanlı sultanlarının bilginlerinden ve hür şehzâdelerden, faziletlilerinden diyerek başlar. II. Bâyezîd'in oğlu ve Sultan Selim'in kardeşi olduğunu, ilme verdiği kıymeti ve ilme vâkıf olmak için ne kadar okuyup koca bir kütüphaneye sahiplik yaptığını dile getirir. Arapça bir fetva kitabını yazmakla birlikte musikide de çok beceri ve bilgiye vukufu bulunduğunun altını çizer. Sarayında ilim adamlarını, hüner sahiplerini ve sanatkârları bir araya getirdiğini, hak edene hak ettiği kıymeti verdiğini, hak etmeyen ondan fayda görmediğini belirtir. Ehline layık muamele ederek gereken itibarı gösterdiğini söyler. Bunun yanında mükemmel bir Dîvâna ve güzel seyreden bir nazım üslubuna sahip olduğunu, ifadelerinin nazikliğini, inceliğini belirterek şiirlerinden verdiği örnekleri, *inci yağmuru* ve *cevher saçan sözler* olarak niteler.

Burada yine şehzâdenin ilme, sanata ve bunları icra eden ehillere karşı gerektiği gibi itibar etmesini öne çıkarır ve bu tavrı övgüyle karşılar.

Selâtin-i 'Osmâniyyenin 'ulemâsından ve şehzâdegân-ı âzâdegânun fuzalâsındandır. Nice katâr-ı cemal cebel-timsâl kitâb-hânesin ve 'ukûd-ı cevâhirden hizânesin çekerdî. Merhûm Sultân Bayezîdü'n ferzend-i ferzâne-i fazîlet-perveri ve Sultân Selîmün birâderlerinden biri idi. Şehzâdegân-ı 'izâm meyânında 'ulûm u kemâlâtla mümtâz u fâyık ve 'ilm ü fazl cihetinden mevâliden 'addolınmağa ehakk u lâyük idi. Fünûn-ı mu'tebereden tedvîne kudreti ve tahrîre istitâ'atı vardı. 'Ulûm-ı 'Arabiyyeden fetvâya müte'allık te'lîfi ve dahi ba'zı mü'tân u fünûnı müstemil şürûh u havâsdan nice tasnîfi vardır. 'Ale'l-husûüs ki 'ilm-i edvârun ve fenn-i mûsikârun ibdâ'ında bî-bedel ve 'ilminde şâhib-i 'amel idi. Hemîşe Nâhîd-şîfat 'işret-sâz ve Cem gibi câm-ı sürûr-encâmla tarab-perdâz idi. Bu sebebden mâyil-i fazl ü hüner ve kâmil ü hüner-ver ü hüner-perver olmağın âsitânesi mecma'-ı şü'arâ ve encümen-i fusehâ ve fuzelâ idi. Merâtib ü mekâdir-i nâs her vech ile ma'lûmı olmağın her kâmile kemâlîne göre ri'âyet ve dâ'iresine göre râğbet iderdî. Neânki haddinden mütecâviz nâ-ehle kadr ü 'unvân virüp ehle ğadr ideydi ve dâ'ire-i insâfda insirâf gösterüp hilâf-ı semte gideydi ve fenn-i şî'rde dahi mükemmel Dîvânı ve hoş-âyende nazmı ve nâzûik beyânı vardır. Bu matla' anuñ eş'âr-ı dürrer-bârından ve güftâr-ı güher-nisârındandır. (Canım, 2000: 146-147)

Sonrasında babasının tahtı Şehzâde Ahmed'e bırakacağını anlayınca o da Ka'be'ye gider ve orada bir müddet kalır. İhram giymesi üzerine kendine Harîmî mahlasını edinir. Daha sonra Mısır'a gidip orada kaldığından bahseder.

Ol zamânki vâlidleri Sultân Bâyezîdüñ mezîd-i himmet ü 'inâyeti kendünüñ ah-i ekberi ya'ni ki ulu birâderi Sultân Ahmede mahsûs u muhtass idügin iz'ân u ihsâs itdi. Harem-i vâcibü'l-ihtirâm ziyâretine 'azimet ihrâmın bağlanup bu münâsebet ü takrîb ile Harîmî tahallus itmişlerdi ve târik-i tâc ü taht ve fâriğ-ı raht u baht olup vilâyet-i Mısra gitmişlerdi. Ol zamanda bu şî'r-i şûr-engîzi hasb-i hâl ve dilde makâl idinmişlerdi. (Canım, 2000: 147)

Latîfî, Sultan Selim'den (bk. Tanyıldız; 2014) bahseden kısımda bol bol onu över; gözü pek, sözü açık, kahraman yaratılışlı, atılgan, savaş meydanında göğsünü siper etmekten çekinmeyen bir kişiliği barındırdığını söyler. Doğumunda yedi yıldızın durumuna bakılıp onun gelecekte, sultanları tahttan indireceği, nereye azm etse orayı toprağına katacağı önde gelen müneccimler tarafından söylenmiş olduğunu, sonuçta da Sultan Selim'in her ne seferinden galip çıktığı ve zaferle toprağına döndüğünü ifade eder. Onun mertliğini, atılganlığını ve Allah için savaştığını dile getiren bir beyte yer verir.

Belîğü'l-beyân ceriyyü'l-cinân ve faşihu'l-lisân bir pâdişâh-ı 'ârif-i pür- ma'ârif ve esrâr-ı ahvâl-i cihâna mü-be-mû vâkıf idi. İttifâk-ı hükemâ-yı hikmet-ârâ budur ki karn-ı Zülkarneynden bu karna gelince aña 'adîl ü bedîl bir şâhib-kırân-ı nusret-karîn cihân sarâyına gelmemişdür ve serîr-i rub'-ı meskûna sâye salmamışdur. Tîğ-ı tedbîr-i isâbet-pezirîden ğayrı şol kadar kavîyyü'l-kalb ve şeci' ü dilîr idi ki meydân-ı masâffda siper-i âhenîn-ves şîne gerüp ve tîr-i râst-reftâr gibi düşmene tenhâ varmak ve darb-zen-i saf-şiken gibi 'askeri a'dâya istikbâl idüp kendüyi kalbe urmak katında câ'iz idi. Cihânun Rüstem ü İsfendiyârî resâyil-i mehâsin-i menâkıbından şöyle nakl olındı ki hîn-i vilâdetinde endâm-ı sa'âdet-encâmılarında 'aded-i seb'a-i seyyâre yedi 'aded hâl bulundu ve ol hâller hikmet-i sarîhden hâli görülmeyüp her biri bir 'alâmet-i 'uzmâya ve bir vâkı'a-i kübrâya dâll buhndı. Hîn-i mezbûrda 'ahdün bûdalalarından biri ki vâkıf-ı esrâr-ı ğayb ve dil-i pâki âyîne-i süver-i lâ-reyb idi. Lâbûd mevlûd-ı mezbûr 'âlem-i ğaybden 'arsa-i şühûda geldükde der-i devlet-sarâya gelüp didi ki ol vücûda gelen ferzend-i ferzâneyi ki sade-fî zemînde gevher-i yekdânedür hıfz u hurâsetinde kemâl-i ihümâm üzre olun ki beden-i pâkinde ve ten-i tâb-nâkinde yedi dâne hâl-i sa'âdet-me'âl vardur mülûk ü memâlikden yedi nefer sultân-ı şâhib-i bahtun tâc u tahtın alacakdur ve Hazret-i Sikender-ves ekâlîm-i seb'aya sultân olacakdur diyü imâ ve işâret itdi ve nüvîd-i nusret beşâret itdi. 'Akîbet Süleymân u İskender gibi şâh-ı zafer-i destgâh ve her ne cânibe teveccüh itdiyse mü'eyyed-i min 'indillâh oldı ve bi'l-cümle şâhân-ı memâlik-sitân içre bir şeh-i kişver-ğüşâ ü leşker-keş ve pâdişâh-ı 'adû-küş idi ki 'arsa-i cihân Kâfdan Kâfa serâser 'adû ve her biri hempençe-i Peşen ü Gîv olsa vakt-i saf-ı musâffda binünden yüz döndürmez ve nîze müje-vâr gözine girse göze göstermezdi. Niteki eş'âr-ı şecâ'at-şî'ârlarından bu matla' anların hasb-i hâli ve şâhid-i sıdk-ı makâlidür. (Canım, 2000: 147-148)

Sonrasında ilm, fazilet, anlayış ve zekâsı bakımından Osmanlı Sultanları arasında seçkin bir yeri olduğundan ve ona layık, onun bilgisine karşılık gelecek bir vezir dahi bulunamadığından, adaletinin keskinliğinden bahseder de alacağı ve vereceği olanın rûz-ı mahşere kalmadan onun zamanında halledildiğini dile getirir.

Selâtin-i Âl-i 'Osmânda fazl u fesâhat ve vüfûr-ı idrâk ü zekâvetle ma'rûf u mevşûfdur ve ol bir pâdişâh-ı saf-ârâ ve Âsâf-re'y idi ki kemâl ü kiyâsetde ve fikr ü ferâsetde kendü re'y-i sayibinden ve fikr-i sâkıbından gayrı aña kimse vezir olmazdı ve bir şehin-şâh-ı şâhib-i 'adalet idi ki 'ahd-i hümâyûnında mazlûm-ı dâd-hâhun hayfi yevm-i mükâfata ve hakkı rûz-ı 'arasâta kalmaz idi. (Canım, 2000: 148)

Zihninin ve zekâsının temiz yaratılışlılığı, akıl ve anlayışta yüksek derecede olduğu, dolayısıyla iş bilen vezirlerin bile yerinde sözlerine uymaz, kimseye boyun eğmez, uyanık kişiler tarafından asla kandırlamaz bir mizaca sahip olduğu dile getirilir. Padişahın o kadar küçük mevzuları, ayrıntıları fark edecek bir mizaca sahip olduğunu ve bu nedenle de kıymetli bilginler bile onun karşısında okumaya yeni çıkmış çocuklar durumuna düştüklerini, en önde gelen akıl sahiplerine ders verecek kabiliyetde olduğunu söyler. Heybetinin herkesi korkuya saldıgını, devlet yönetmede ustalığını, adaletinin ülkeyi sardığını, herkesin onun duacısı olduğunu ifade eder.

Ve zihn ü zekâda tab'-ı pâki ve vüfûr-ı akl u idrâki bir derecede idi ki re'yinde müstakil olmagın bir vezîr-i müşîrîn tedbîr-i isâbet-pezirîne zerrece kâ'il degül ve dil-i bîdâr u 'akl-ı kâmilü'l-'ıyâr ile kat'a ğabn u firîbe kâbil degüldi ve hured-i hurde-bîne kâdir olan 'ukalâ-i kârdan 'ızz-i huzûrında tıfl-ı nâdân ve kûdek ebced-hân gibi kâsî ve kâsır idi ve mehâbet ü salâbetinden kulûb-ı ümerâ ve vüzerâyâ belki kâffe-i berâyâyâ dehşet ü heybet müstevli

olmuşdu ve sıyt u sadâ-yı salâbet ü satveti 'arsa-i kâyinâta ve heft iklim ü şeş cihâta tolmuş idi. Bu sebebden zemîn ü zamân pür-emn ü emân ve mu'âdil-i 'ahd-i Enûşînrevân idi ve tünd-bâd-ı satvetinden vüzerâ ve ümerâ berk-i bîd gibi lertzân ve mülûk-i mâlik-i Tebrîz ü Horasân havf-ı celâdetinden hirâsân idi ve cünûd-ı mücennede-i çerkesân reme-i kerkesân-veş top u tüfenginden remîde ve Tebrîziler tîr-i hadenginden lertzîde idi ve 'ahd-i 'adâletinde iltizâm u irtişâdan eser yoğidi ve sofrâ-i edîm-i zemînde ni'met-i gûn-â-gûne hadd ü gâyet yoğidi. Ve'l-hâsıl icrâ-i emr-i saltanâtı ve husûs-ı hükm-i hükûmet-i eyâleti amme-i enâma ve tâmme-i havâs u 'avâma bir mertebede begendürmüş idi ki kâffe-i enâm kıyâm-ı kıyâmete ve sâ'at-ı sâ'ata dek ahsenet ü âferîn ve tebârek ü tahsîn okurlar. Efâzıl-ı fuzelâ bu beyti anun şânında ve sân-ı 'adâlet-n i şânında okurlar. (Canım, 2000: 149)

Döneminde herkesi kendi makam ve mansıbına uygun bir göreve getirdiğini, ilim, marifet ve hünere kıymet verdiğini, herkesin de bu durumun farkında olduğundan akla ve hünere meylettiklerini belirtir. Onun döneminde Farsça söylemeye rağbet edildiği ve Selim'in padişahlık örf ve âdetlerini bir kenara bırakıp fazılları, marifet ehillerini bulduğu zaman onlarla teklifsiz çekinmeden sohbet girdiğini söyler.

Ve devr-i hümâyûnunda menâzil-i e'âlî pür-efâzıl u ehâli idi. A'ni mecmû-ı merâtib ü menâsıb mahall ü münâsibin bulmuş ve cihet-i tadrîs ü kazâya ehl-i istihkâk ile tolmuş idi. Ve kendüler dahi tâlib-i fazl u hüner ve râğıb-ı merd-i sâhib-güher olmağın her fennün ferîdi ve vahîdi ol Hazrete 'arz-ı hüner ve izhâr-ı güher iderdi.

... meyl-i kemâl ü ma'rîfet ve tekellüm-i zebân-ı Fürse tamâm rağbet itmişlerdi ve samîm-i cân u dilden mâ'il-i ma'ârîf ü fezâyil olduğu bâ'isden pâdişahlık 'örf ü izâfetin koyup zamânenün fâzıllarıyla bî-ihitiyâr ihtilât ve 'asrınun kâmilleriyle bî-tekellûf inbisât iderlerdi. (Canım, 2000:149-150)

Parlak yaratılışlı ve iyiyi kötüden ayırmasını bilen zihniyle cevher gibi sözün sarrafı ve söz söylemekte, nüktedanlıktaki kusurlu olanla kusursuz olanı birbirinden ayırdığı, dikkati ve uzak görüşlülüğü ile kılı kırk yaran bir tabiatla olduğu, hüner sahiplerini, yeteneklileri ortaya çıkarmak için onları köşe bucak aradığını belirtir. Bu ifadelerle Selim'in sanatkâra verdiği kıymeti göstermeyi amaçlar. Fesahat alanında çokça payı olduğu ve Farsça'ya da ülfetinin, fesahat denizinde Sahban, şiir kapısında Selman gibi olduğunu dile getirerek ondan başkasının Osmanlıda Türkçe'yi terk edip Farsça yazmadığını söyler. Çoğu zaman Nevâyî Dîvânı'nı incelediğini ve bu hâlin Nevâyî'ye şöhret ve itibar verdiğinden bahis açar. Onun bilgisinin fazıl kişiler ve güzel ve söz söyleyen kişiler arasında kabul edilip itibar gösterildiği ve hüner sahibi olduğu ifade edilir. Acem fazıllarının nefis nefeslileri Şâhî'nin şiirlerine Selim'in şiirlerinin denk olduğunu söylediklerini, onun Hakan-ı Hafız olan için Rum'un Hüsrev'i dediklerini belirttikten sonra ve Farsça şiirlerinden örnekler verir.

Bu kısımda Sultan Selim'in şiirdeki başarısını özellikle de Farsça şiir yazmasına rağmen bu dilde yazan Acem şairleri ile karşılaştırma yaptırıp başarısını öne çıkarır. Şiirde Farsça söylemesini ülfet olarak değerlendirdiği gibi ondan başka kimsenin Farsça dîvân tertip etmediğini de özellikle belirtir. Bu ifadelerle birlikte özellikle *Türkçeyi terk etmek* şeklindeki ifadesi de bu durumdan rahatsız olduğunu sezdirmektedir.

Tab'-ı vekkâd ve zihn-i nakkâdla sarrâf-ı cevâhir-i kelâm ve suhan-şinâslıkda ve nüktedânlıkda mümeyyiz-i nâkıs u tâm idi ve dikkat-i dûr-bînlükde 'akl-ı müşîkâfî kılı kırk yarardı. Ve hüner-mend kâmilün cüst ü cûyında - ve her merd-i kâbilün tek ü pûyında olup küşe-be-küşe arardı. Hâssa ki 'arsa-i fesâhatda fâris-i meydân-ı feres ü Fürs ile tab'-ı pâkinde tamâm ülfet ü üns vardı. Fesâhatda Sahbân ve bâb-ı şi'rde Selmân idi. Şu'arâ-yı vilâyet-i Rûmdan andan gayrı kimesne Fârisi dîvân tedvîn itmedi ve şi'r-i Türkîyi terk idüp ol tarza gitmedi. Ekser-i evkâtda Dîvân-ı Nevâyî tettebbu iderdi. Eş'âr-ı Nevâyîye anların iltifatı rağbet ü şöhret virürdi. Eş'âr-ı belâgat-şi'ârî 'inde'l-fuzelâ ve'l-büleğâ makbûl ü mu'teber ve matbû' u memdûh-ı ehl-i hünerdür. Efâzıl-ı 'Acem enfâs-ı nefisesin şu'arâ-yı Fürsden kelâm-ı Şâhîye mu'âdil ü mûmâsil tutarlar. Ol Hâkân-ı Hafîz-beyânı Hüsrev-i

Rûmdur dirler. Bu birkaç matla'-ı fârisî ol hazretün kelimât-ı müteberrikesindendir.
(Canım, 2000: 150)

Bu kısmın ardından Selim'in şiirleri üzerine bir rivayeti dile getirir; şimdiye kadar duyulmamış, güzel manalı bir matladan bahseder ve Allah dostlarından biri bunu işitip acaip bir nükte ve mucizeye yakın bir söyleyişte olduğunu görünce divitini kalemini şiirin güzelliği karşısında ağzına atıp Acem ülkesinden Rum'a onu görmeye geldiğini söyler. Ancak bu hadisenin doğru olamayacağını Farsça şiir söylese de Türkçe şiirin az ve nadir, ona isnat edilen Türkçe şiirlerin de halkın iftirası olduğunu dile getirir. İftiralara konu olan şiirlerin ve buna dayandırılan şiirlerin nerede kimin yanında okunduğunun isbatının yeri gelince zikredileceği ifade edilir. Ona isnat edilen şiirlerden bir matla örneği verir.

Bu matla'-ı matbû' ki muazamm-ı hayâlât-ı garibe ve müştemil-i ma'âni-i bedî'adur ehlu'llahdan biri istimâ' itdükte fehvâ-yı dakîkin nükte-i 'acîb ve sihr ü i'caza karîb görüp devât u hâme-besân benân-ı ta'accübi der-dehân idüp vilâyet-i 'Acemden diyâr-ı Rûma ol hazreti ziyarete geldi diyü rivayet iderler. Egerçi elsine-i selâsede nazma kâdirdür amma zeban-ı Türkîde eş'ârî gâyetde kalîl ü nâdirdür. Anların nâmına esnâ-i nâsda okınan Türkî eş'ârun ekseri 'avâmü'n-nâsun iftirâsı ve isnâdıdır. Ol müfterâ ve müsned olan Türkî eş'ârun her biri mahallinde tahrîr ve her makâlün kâ'ili kimler idügi sıhhat üzre takrîr ohunmuşdur. İnşâ'allah mevki'inde zikr ola. Ol menâzi'un fîh olan ebyâtdan biri budur. 'Avâmü'n-nâs 'umûmen aña isnâd iderler. (Canım, 2000: 151)

Tezkirede Sultan Süleyman'a (bk. Durmaz, 2013) ayrılan bölüme övgüyle başlar; marifet ve eserlerin kaynağı, faziletin ve övgünün toplandığı, ilim ve irfan ülkesinin sahibi, ihsan ve adalet ayetlerinin açıklayıcısı ve tefsir edeni, zamanın İskender'i ve Kahraman'ı, saltanatın ikinci Süleyman'ı ve İkinci İskender'i, yedi iklimin hakanların hakanı Sultan Süleyman Hazretleri şeklinde ona verilecek sıfatları sıralayarak övgüsünü bitirir. Bu kısmın sonunda belirttiği sıfatlara uygun olarak mesnevi tarzında yazdığı şiiri sunar.

Menba'ul-ma'ârif ve'l-me'âsir ve mecma'ul-fezâyil ve'l-mefâhir mâlik-i memâlik-i fazl u 'irfan ve müfessir ü mübeyyin-i âyet-i 'adl ü ihsân a'ni Hazret-i Sultân Süleymân Hân ki İskender-i zamân ve Kahramân-ı devrândur esnâ-i selâtında Süleymân-ı sâni ve İskender-i düvum ve hâkân-ı havâkîn-i evreng-i heftümdür. (Canım, 2000: 151)

Sonrasında yine Sultan Süleyman'ın kudretini gösteren sıfatlarla onu Rodos ve Engürüs'ün fatihi olarak gösterir. Devlet kuşu Hümâ onun kanatları ile uçar ve cihan sultanları onun kuludur der. İhtiyatlı, ayağı yere basan, dağ gibi vakarlı duruşlu, onun haya bulutunun yağışından vakar bahçesinin yüzü tere gark ve lütuflarının ışığının tesirinden her taraf sayısız eserlere gark olduğu, yaratılanı öldürmekten ve kan dökmekten kaçındığı için Allah'ın da ona uzun bir ömür verdiği, mutluluk sığınağı olan eşiğine seyyidler bağlanıp devlet sığınağı olan eşiğinden de fetihlerin büyük de küçük de olsa eksik olmadığı dile getirilir.

Selâtin-i gûzât-ı kûmât içre fâtihi kal'a-i Rodos ve kişver-guşâ-yı vilâyet-i Engürüsdür. Bir meşhar-i selâtindür cihân husrevleri bendeleri bölüğünden geçer ve hümâ-yı hümâyûn-ı devlet anun kanadıyla uçar. Bir pâdişâh-ı zemîn-temkîn ve kûh-vekârdur ki nisâr-ı ebr-i hayâsından çehre-i gülzâr-ı vekâr gark-ı 'arak ve âsâr-ı envâr-ı eltâfindan dâr u diyâr eltâf-ı bî-şumâra müstağrakdur. Katl-i halk ve hûn-i nâ-hakdan perhîz ü gürîz itdügi ecilden Hazret-i Cenâb-ı Celîl ol Hazrete 'ömr-i tavîl-i erzânî kulmuşdur ve sūdde-i sa 'âdet-melâzına siyâdet-i ülâ ve uhrâ mülâzım ve 'atabe-i devlet-me'âbuna fütûhât-ı kübrâ ve suğrâ muvâzıb ü müdâvimdür. (Canım, 2000: 152)

Kanûnî Sultan Süleyman'ı anlatırken onu; bir bilgi denizi ve fazilet okyanusu, görünür ve görünmezi marifet ve şerefle imar edip süsleyeni, fesahat elbisesini giymiş söylemleri ve belagatle donanmış sözlerinin en ince ve nazik; güzel ve hoş olduğunu ifade eder. Onun görüşlerinin âlemi süslediği ve ona düzen verdiği, zorlukların üstesinden gelen aydınlık gönlünün halkın ıslahına ve sakinliğine sebep teşkil ettiğini, saltanatı sırasında kalbinin istiridyесinden ortaya çıkan belîğ sözleri ve inci gerdanlığı gibi dizilmiş şiirleri olduğunu, bu şiirlerin seçkin insanlar arasında ve bütün âlemin dilinde büyük bir itibar ve şöret bulduğunu belirterek nazik edalı, renkli söyleyişli Farsça ve Türkçe

güzel şiirleri ve sözlerinin varlığını dile getirir ve örnek olarak da *parlak ve güzel bir gazel* diye vasıflandırdığı şiiri gösterir. Sonraki örneklerde de kullandığı atasözlerinin ne kadar güzel ve yerinde kullanıldığını ifade eder.

Bir muhît-i fazl u deryâ-yı dânişdür derûn u bîrûnı ma 'ârif ü şerâ'ifle ma'mûr u müzeyyen ve elfâz-ı fesâhat-libâsı ve kelâm-ı belâğat-iktibâsı eltâf u ahsen ve belîg u müstahsendür. Re'y-i 'âlem-ârâsı sebeb-i nizâm-ı 'âlem ve zamîr-i münîr-i gîtî-nümâ ve müşkil-güşâsı bâ'is-i islâh-ı ümemdür. Esnâ-i ûmûr-ı saltanâtda sade'î zamîrlerinden sudûr iden kelâm-ı belâğat-nizâm ve kelimât-ı le'âlî-intizâm tertîb-i hurûf-ı ma'ânî zurûf üzre tedvîn olup miyân-ı ehl-i 'irfânda ve elsine-i cihâniyânda iştihâr-ı tâmm ve i' tibâr-ı mâlâ-kelâm bulmuşdur. Nâzûk edâ ve rengîn elfâzla Fârisî ve Türkî hûb eş 'ârî ve nâzûk güftârı vardır. Bu şi'r-i garrâ ve gâzel-i zîbâ ol Hazretüñ enfâs-ı şerîfesindendür. (Canım, 2000: 152)

Sultan Süleyman'dan da bahsederken devletin o dönemki sınırları ve padişahın dünyadaki kudretine ve sözü geçerliliğine dikkat çekerek onu yedi iklimin hükümdarı olarak vasıflandırır. Onu da diğer hanedan üyelerinde olduğu gibi lütufları ile övmekle beraber daha çok onun şahsına yahut kudretine devletliliğine ait özellikleri öne çıkarır. Birçok ihsanının olduğunu ancak sultanın bunları aramak, bulmak gibi bir derdi olup olmadığını belirtmez. Belki dönem itibarıyla en kuvvetli ve kudretli iktidara sahip olması, en kıymetli, âlim, sanatçı ve hüner sahiplerinin bu coğrafyada olduğu düşüncesi etkili olabilir. Ancak Sultan Süleyman döneminde adaletten, sanatçıya kıymet verilmesinden bahsetmemesinde daha önceki saltanat mensuplarını anlatırken kendi dönemi ile kıyaslamış ve bu çevrelere verilen kıymetin ziyade oluşundan hoşnut olurken kendi dönemi için de içten içe bunu arzuladığını hissettirmiştir. Bu gerekçeden dolayıdır ki Sultan Süleyman'dan bahsederken onun tabiatı ile ilişkilendirilecek ifadeleri tercih etmiş olsa gerektir.

Sonuç

Latîfi Tezkiresi, XVI. yüzyıla ait olması dolayısıyla devletin gelişim ve yükseliş dönemlerine şahitlik eden ve bir taraftan da devletin gelişmesi, zenginleşmesi ile orantılı olarak gelişen ve güzelleşen bir edebiyatın da evrelerini göstermesi bağlamında önemlidir. Günümüz anlayışı ile tam olarak edebî eleştiri mahiyeti görülmesi de, Latîfi'nin tezkirenin başında şiirin, şairin nasıl olması gerektiği üzerine yazdığı bölüm dikkat çekicidir. Çünkü bu kısımda şiirin sınırları çizilmiş ve nasıl güzel şiir yazılabileceği, şairlik vasfının kimlere verilebileceği hususuna değinilmiştir. Latîfi'ye göre şiirin; Allah'ın şairin kalbine verdiği ilham ile olması şiiri üstün bir makama yüceltir ve herkeste bu özelliğin olması da söz konusu değildir. Bu manada şairin önemli bir yerinin olmasını temenni etmesi, kıymet verilmesini istemesi de bu durumdan kaynaklanmaktadır. Osmanlı sultan ve şehzâdelerini bu tezkirenin içine koyması da bu önemi vurgulamak kaygısından olduğu düşünülebilir.

Osmanlı sultan ve şehzâdelerinin yer verildiği kısımlarda -makalede belirtildiği üzere- çoğunlukla, ilme, özellikle şaire, sanatçıya, hüner ve marifet sahiplerine verdikleri kıymete bakarak onları över. Sultanlar içinde Fatih Sultan Mehmed özel bir yer alır ve biraz önce ifade edildiği gibi bu özelliği en fazla barındıran padişah olarak öne çıkar. II. Murat'ın mahlası bile söylenmez ama özellikle şairlere bir ortam oluşturması, onları meclislerinde haftada iki defa konuk edip muhatap alması bile edebî çevreyi şevklendiren ve onları himâye ederek güzel eserler vermelerine zemin hazırladığının vurgulanması açısından ciddi bir öneme sahiptir. Fatih, Latîfi'nin yaşadığı dönemde bile görülmeyen itibarı onlara vermiş, Osmanlı topraklarında olmasalar bile her alandaki hüner sahipleri ve şairlere maaş bağlatmış ve makamlarını yüceltmıştır. Avnî olarak mahlasını söyler, fakat şiirinden yaptıklarından bahsettiğinin yarısı kadar bile söz etmez. Şehzâde Cem başından geçenlerle anılmış, güzel şiirleri olduğu vurgulanmış ama taht sevdası ile uğraşırken ne istediğini alabilmiş ne de edebî muhitlere yeterli desteği sağlayabilmiştir. Bu sebepten tezkirede hayatı ile ilgili bilgiler verilirken onun şiirleri ve II. Bâyezîd ile mektuplaşmaları ve onların örnekleri verilmekle yetinilmiştir. Şehzâde Korkud da bilgisi, fazileti ile değerlendirilip hak edene hak ettiğini vermesi bağlamında değerlendirilmiştir. Latîfi de özellikle bu konuda hasas olduğundandır ki; kendisi de istediği kıymeti hayatı boyunca göremediğinden yakını, bu hassası ile tezkirede hususan bahsedilir. II. Bâyezîd'in yine edebî muhitlere verdiği kıymet, ilme verdiği

İtibar gözler önüne serilir. Sultan Selim ise şairliği ve tıpkı dedesi Fatih gibi hüner sahibini arayıp bulma, ülkesine getirtmek için çabalama ve ülkesinde olmasa da maaş bağlayarak verdiği itibar vurgulanarak belirtilir. Sultan Süleyman ise; tezkirenin sunulduğu kişidir. Onun dönemi diğer sultanlardan farklıdır. Çünkü artık Osmanlı ulaşabildiği geniş bir coğrafyaya hâkimdir ve herkesin olmak istediği yerdir. Dünyada herkes ondan çekinir, yedi iklimin sultanı unvanını şahsında barındırır. Kanuni Sultan Süleyman'ın bu özellikleri tekrar ve tekrar belirtilirken şiirinin özellikleri ve güzelliği birkaç cümle ile ifade edilir. Ancak şiirindeki, ustalık ve söz güzelliği, şiirinin beğenildiği duygusu daha çok hissettirilir.

Kısaca Osmanlı sultan ve şehzâdelerinin bu tezkirede yer almalarının asıl sebebi olarak şairleri desteklemeleri, onları ne denli himâye ettiklerini gösterip dönemin padişahından yahut devlet adamlarından da aynı uygulamayı beklemek olduğu düşüncesi ağır basmaktadır. Şiirleri vasatın altında olanlar için geçirilmiş cümleler, vasat olanlar için birkaç söz, gerçekten şairlik vasfı olanlar için övücü birkaç sözün ötesine gitmeyen ibareler yanında şairleri itibarlandırmak için yaptıklarını tekrar tekrar anlatmanın başka bir anlamı yoktur. Şairliklerinden bahsederken tezkiresinin başında şiir ve şairin nasıl olması gerektiği bahsi yeteneksiz, yahut yetersiz sultanlar için kötü söz söylemektense onları yaptıkları ile övmek daha akla uygun gelmiştir. Lafîfi, neredeyse herkese düşen görev başkadır, sultan için hüner sahibini himâye ve taltif etmek uygun olanıdır demeye çalışmaktadır.

Kaynakça

- Canım, R. (2000). *Latîfi tezkiretü'ş-şu'arâ ve tabsıratu'n-nuzamâ (inceleme- metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İsen, M. (1999). *Latîfi tezkiresi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Canım, R. (2013) Latîfi. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/latifi> (Erişim tarihi: 29.12.2021)
- İsen, M. (2014) Murâdî, II. Murâd, Sultan Murâd-ı Sâni bin Çelebi Sultân Mehmed-i Evvel. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muradi-ii-murad-sultan-muradi-sani> (Erişim tarihi: 29.12.2021)
- Kesik, B. (2014). *Avnî, Fâtih Sultan Mehmed, Sultân Mehmed-i Sâni, Sultân II. Mehmed*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/avni-fatih-sultan-mehmed-sultan> (Erişim tarihi: 29.12.2021)
- Bayram, Y. (2013). Adlî, Sultân Bâyezîd-i Velî bin Fâtih Sultân Mehmed, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/adli-sultan-bayezidi-veli-bin-fatih> (Erişim tarihi: 29.12.2021)
- Canım, R. (2013). Cem Sultân, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cem-sultan> (Erişim tarihi: 29.12.2021)
- Kılıç, F. (2013). Harîmî, Şehzâde Korkud, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/harimi-sehzade-korkud> (Erişim tarihi: 29.12.2021)
- Tanyıldız, A. (2014). Selîmî, Yavuz Sultan Selîm, Sultan Selîm-i Evvel, I. Selîm <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/selimi-yavuz-sultan-selim-sultan> (Erişim tarihi: 29.12.2021).
- Duramaz, G. (2013). Muhibbî, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/muhibbi> (Erişim tarihi: 29.12.2021).

Extended Abstract

Latîfî, one of the XVI. century tazkira writers, wrote Teziretü's-Şu'arâ Tabsıratu'n-Nuzamâ, one of the first tazkiras written in the Anatolian field. He says that he has 12 works, but six of them are missing, including his Divan. He has a talent for poetry and prose. His poems are also praised in various tazkiras, but according to some, his poems are not evaluated above the average. He claims that he has created a new style in the subject of prose, and the style of his tazkira is a proof of this. He could not get enough space in the circles with his works at the time, and he felt uncomfortable because he didn't get the attention he deserved. He writes a preamble on how poetry should be in his tazkira, and this is a very important event for that period. Defining how poetry should be and what poetry is can be considered as the poetry theory of the period. Besides, he can't help himself from showing his mastery in poetry by making parallels to the poets in his biographies. Although it is stated that he does not have as much knowledge in poetry as in prose. In a way, it can be thought that he wanted to reverse this opinion both in his poems and in his parallels,. In addition, the fact that he expressed his judgments about the poets and their poems without hesitation in his tazkira was also a pioneer for the critical perspective of the period.

In this study, it will be focused on what the poet wrote for sultan poets, whether he has the freedom to criticize their poetry, and it will be stated in which way he deals with their poems. Being a XVI. century tazkira, it is important in the context of showing the phases of a literature that bears witness to the development and rise of the state, and that develops and flourishes in proportion to the development and enrichment of the state. Although the nature of literary criticism is not fully seen with today's understanding, the section in which Latîfî wrote about how the poet should be at the beginning of the tazkira is remarkable. Because in this section, the boundaries of poetry have been drawn, and how beautiful poetry can be written and who can be given the qualification of a poet are mentioned. According to Latîfî, the fact that the poem is inspired by Allah to the poet's heart elevates the poem to a superior position and it is not possible for everyone to have this feature. In this sense, the poet's wish to have an important place and his desire to be valued stems from this situation. It can be thought that it is to emphasize this importance while putting the Ottoman dynasty in this tazkira.

As stated in the article in the sections where Ottoman sultans and dynasties are included, he mostly praises them by looking at the value they give to science, especially to poets, artists, and to the owner of skill and ingenuity. Mehmed the Conqueror occupies a special place among the sultans, and as it was just stated, he stands out as the sultan who has the most this feature. Even the pseudonym Murat II is not mentioned, but it has been emphasized that it creates an environment for poets, hosts them in their assemblies twice a week and even addresses them, which encourages the literary environment and paves the way for them to produce beautiful works by protecting them. He gave them the prestige that was not seen even in the period of Fatih Seckin and Latîfî, paid them a salary even if they were not in the Ottoman lands and glorified their positions. He gives his pseudonym as "Avni" , but does not talk about his poetry half as much as he talks about what he did. Şehzade Cem was mentioned with his experiences, it was emphasized that he had beautiful poems, but he could neither get what he wanted nor provide sufficient support to the literary circles while dealing with his love for the throne. For this reason, while giving information about his life in the tazkira, his poems and the correspondence with Bayezid II and their examples are given only. Şehzade Korkud is also evaluated in the context of his knowledge and virtue, and giving what he deserves to those who deserve it. Since the poet is especially sensitive about this issue; He also complains that he could not see the value he wanted throughout his life, and this sensitivity is specifically mentioned in the tazkira. The value that Bayezid II gives to literary circles and the respect he gives to science are revealed. On the other hand it is mentioned that Sultan Selim is a poet and like his grandfather Fatih, searching for and finding the talented person, trying to bring him to his country, and giving a salary even if he is not in his country. On the other hand, Sultan Suleiman; is the person to whom the tazkira is presented. His period is different from other sultans. Because now the Ottomans dominate a wide geography that they can reach and it is the place they want to be. Everyone in the world is afraid of him, he has the title of sultan of the seven climates.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Fostering Critical Cultural Awareness Among Prospective Teachers of English via Virtual Exchange Project

İngilizce Öğretmen Adaylarının Kritik Kültürel Farkındalıklarının Sanal Değişim Projesi Aracılığıyla Geliştirilmesi

Samed Yasin Öztürk*, Gonca Yangın Ekşi**

Abstract: This study aimed to explore critical cultural awareness improvement of prospective teachers with a transnational virtual exchange project. Within the scope of this study, prospective teachers of English studying at English Language Teaching (ELT) department in Turkey attended a virtual exchange project that was organized with other prospective teachers of English from Germany and Israel. The prospective teachers weekly interacted with each other via online meetings, and they collaborated on assigned tasks to come up with a final product, which is an English teaching lesson plan. The research was designed as a qualitative study and the data were analyzed according to the the principles of directed qualitative content analysis. Directed qualitative content analysis is used when researchers start with a theory to code the qualitative data. In this study, Byram's (1997) framework was used as a theory to direct analysis of the data. The participants' weekly interactions were transcribed verbatim and were analyzed according to the principles of qualitative content analysis and Intercultural Communicative Competence (ICC) framework's critical cultural awareness dimension. The analysis of the data revealed that the prospective teachers' critical cultural awareness was significantly improved.

Keywords: critical cultural awareness, virtual exchange, ELT prospective teachers

Öz: Bu çalışma öğretmen adaylarının kritik kültürel farkındalıklarının uluslararası sanal değişim projesiyle gelişimini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma kapsamında, Türkiye'deki bir üniversitenin İngilizce Öğretmenliği programında öğrenim gören İngilizce öğretmen adayları Almanya ve İsrail ülkelerinde öğrenim gören İngilizce öğretmen adaylarıyla düzenlenen bir sanal değişim projesine katılmışlardır. Katılımcı öğretmen adayları online toplantılar aracılığıyla haftalık olarak birbirleriyle etkileşime girmişler ve ortak bir İngilizce öğretimi ders planı hazırlamak üzere verilen haftalık görevler üzerinde iş birliği yapmışlardır. Bu çalışma nitel araştırma desenine göre tasarlanmış ve yönlendirilmiş nitel içerik analiz prensiplerine göre analiz edilmiştir. Yönlendirilmiş nitel analizde araştırmacılar nitel veriyi kodlamak için bir kuramdan yola çıkmaktadırlar. Bu çalışmada Byram'ın (1997) çerçevesi nitel verilerin analizinde yönlendirici olarak kullanılmıştır. Katılımcıların

* Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü

ORCID: 0000-0001-5643-9053, sy.ozturk@alparslan.edu.tr (Sorumlu yazar)

** Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü

ORCID: 0000-0003-3555-7258, goncayangin@gmail.com

Cite as/ Atıf: Öztürk, S. Y., & Yangın Ekşi, G. (2022). Fostering critical cultural awareness among prospective teachers of English via virtual exchange project. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 491-502. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1054585>

Received/Geliş: 01 January/Ocak 2022

Accepted/Kabul: 18 April/Nisan 2022

Published/Yayın: 30 April/Nisan 2022

haftalık etkileşimleri harfi harfine çözümlenmiş ve nitel içerik analizi ilkelerine ve Byram'ın (2021) Kültürlerarası İletişim Yeterliliği (ICC) çerçevesinin kritik kültürel farkındalık boyutuna göre analiz edilmiştir. Verilerin analizi katılımcı öğretmen adaylarının kritik kültürel farkındalıklarının önemli şekilde arttığını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: kritik kültürel farkındalık, sanal değişim, İngilizce öğretmen adayları

Introduction

The concept of communicative competence was coined by Hymes (1967). The term was elaborated by Canale (1983), arguing that linguistic competence is not enough to be competent in a language. Learners also need to have the necessary skills to use the language appropriately during communication and interaction with other people. Considering this argument, researchers put forward that culture's place in language learning and teaching cannot be overlooked as well (Kramsch, 1993). Celce-Murcia, M. (2008) indicated that when the goal of language teaching becomes achieving communicative competence among learners, cultural and cross-cultural instructional activities and tasks must be included in educational programs.

The importance of culture and social factors in language teaching made another concept come to the forefront: Intercultural Communicative Competence (ICC). O'Dowd (2019:1) defined ICC as: "the ability to navigate interactions comfortably with others from different cultural backgrounds". The concept of ICC has been used extensively in ELT for a long time in a pedagogical sense, and interest in fostering ICC in the field of education in general is growing (Council of Europe, 2018). However, many studies approached ICC and language teaching only at a superficial level, which means that intercultural competence was seen only knowing few information about other countries and cultures or simply learners from different countries exchange information about each other's cultural differences (Byram, 1997). Byram (2021:29) argued that the goal of foreign language teaching is to foster ICC, and communication here is not only about exchange of information and getting by. According to him, communication "is focused on establishing and maintaining relationships, and the efficacy of communication depends on using language to demonstrate one's willingness to relate".

Byram (1997,2021) came up with the most popular ICC model in the field of language education. His model was founded on five *savoirs*: attitudes, knowledge, skills of interpreting and relating, skills of discovery and interaction, and critical cultural awareness. Language is linked with identity, culture, social relations, and worldview of people who speak it (Fantini, 2012; Jackson, 2015). ICC development is essential for language learners to be a productive member of today's globalized and contemporary world (Walinski, 2013). Researchers put forward that main purpose of language teaching around the world should be to develop ICC (Byram, 1997; Kramsch, 1993). Because ICC development has a critical role in language teaching, teachers must be competent enough to guide learners in the process of becoming intercultural speakers. Critical cultural awareness is the final dimension of the ICC framework, and it is the targeted level that learners are expected to reach. Byram (1997: 53) defined critical cultural awareness as: "an ability to evaluate critically on the basis of explicit criteria, perspectives, practices and products in one's own and other cultures and countries".

As more learners with diverse cultural and linguistic backgrounds come to language classrooms every day, second and foreign language teachers are expected to be interculturally competent (Cushner & Mahon, 2009; Sardegna & Dugartsyrenova, 2021). This situation has implications on foreign language teacher education departments as well. Language teacher education departments should train prospective teachers as interculturally competent educators who are aware of the dynamics of cultural and linguistically diverse language classrooms. Byram (2021) argued that the goal of fostering critical cultural awareness in language classrooms should not be at the "tourist" level. When tourists travel to different places, their encounters and experiences with the language and culture of that place do not fundamentally enrich or change their own perspectives. On the other hand, the sojourner delves into the social, cultural, and political aspects of life in the place that he/she lives. In other words, through true life experiences and education, the sojourner has an opportunity to reach critical cultural awareness and become an open-minded person who critically evaluates cultural and social issues. The aim of equipping

learners with critical cultural awareness should be promoting the sojourner perspective. The method of virtual exchange can be considered as one of the best ways of promoting the sojourner perspective of critical cultural awareness in foreign language classrooms because it allows teachers and learners to interact easily with people in geographically dispersed locations and get involved in intercultural interactions (O'Dowd, 2019).

Critical cultural awareness, the most significant dimension in the ICC framework, focuses on critically reflecting on different cultural practices, values, and perspectives, and acting appropriately at the sojourner level during intercultural interactions (Guilherme, 2015). An individual at this level makes an analytical and critical analysis of intercultural interactions. Byram (2021:110) indicated that at the level of critical cultural awareness individuals “interact and mediate in intercultural exchanges on the basis of a reasoned analysis, negotiating where necessary a degree of acceptance of them by drawing upon one’s knowledge, skills, and attitudes”. In this vein, the dimension of critical cultural awareness encompasses all the other dimensions of the ICC model and becomes the target that learners are expected to reach in foreign language classrooms.

At the critical cultural awareness dimension, individuals are expected to fully realize the uniqueness and value of every culture. Moreover, individuals at this level are sincerely open to cooperate and collaborate with people from other cultures and willing to learn about cultural practices and perspectives of people from other cultures, and critically reflect on them. According to Byram (1997: 53), critical cultural awareness is “an ability to evaluate critically on the basis of explicit criteria perspectives, practices and products in one’s own and other cultures and countries”. Guilherme (2015) indicated that critical cultural awareness focuses on genuinely reflecting on interests, rights, and perspectives of people from different backgrounds and cultures. Byram (1997) put forward that at the critical cultural awareness level learners identify and interpret various seen and unseen values in one’s own and other cultures. Moreover, the intercultural speaker at this level brings his/her own experiences and perspectives openly to the interaction and can evaluate the intercultural interaction critically and analytically. The Turkish prospective teachers’ weekly interactions with German and Israeli prospective teachers throughout the virtual exchange project were recorded, transcribed verbatim, and analyzed according to the principles of directive qualitative content analysis.

Virtual exchange refers to “the application of online communication tools to bring together classes of language learners in geographically distant locations to develop their foreign language skills and intercultural competence through collaborative tasks and project work” (O’Dowd, 2011: 342). With the development of technology and the internet, pedagogical virtual exchange practices have mushroomed. Virtual exchange is one of the reasons of the intercultural turn in the field of language teaching (Thorne, 2006). Moreover, it is one of the most significant ways of integrating technology into language classrooms (Vinagre, 2017).

In the present study, the researchers organized a virtual exchange project between Turkey, Germany, and Israel. The project was organized and conducted because “the world we live in today is one that is full of conflicts based on regions, religions, access to resources, and many other factors” (Sadler, 2018: 224). Thus, as teachers and teacher trainers, we should “encourage our students to attain a better sense of ‘the other’, and telecollaborative exchanges are one of our best tools to do so” (Sadler, 2018: 224). By bringing together prospective teachers from different cultural, social, and linguistic backgrounds, the researchers aimed to break the wall of ‘the other’ and allow the prospective teachers to explore other cultures, establish good relationships, make empathy, and think globally and act locally.

Bringing up intercultural speakers in foreign language classrooms is seen as one of the fundamental goals of language teaching today (O’Dowd, 2019). The concept of ICC is mainly interested in transforming language learners into intercultural speakers who can critically evaluate cultural practices, events, and documents belonging to both his own and other cultures in a relationship of equality. Thus, learners who are intercultural speakers interact with people from different cultures and backgrounds without stereotypes and preconceived opinions and try to explore and evaluate different

cultural practices and perspectives based on empathy and sincerity. As mentioned, the dimension of critical cultural awareness is the most significant one in the ICC framework because it is the last step that learners are expected to reach and achieve. The prerequisite of preparing foreign language learners for the global world and society and making them intercultural speakers who are ready to suspend disbeliefs about other cultures and ready to interact and collaborate with them is bringing up teachers who are intercultural speakers and have achieved critical cultural awareness. This study hypothesized that involving prospective teachers in a transnational virtual exchange project would equip them with critical cultural awareness because the participants of such projects interact with interlocutors from other cultures and countries to collaborate in a relationship of equality and establish meaningful relationships.

Dooly and Sadler (2013) conducted a two-year virtual exchange study with prospective teachers of English studying in Spain and the US. The prospective teachers in both countries engaged in virtual interactions and they completed certain pedagogical tasks collaboratively and they gave each other's works peer-feedback. The results of this study revealed that virtual exchange and online intercultural exchanges enhanced teacher development and allowed prospective teachers to make better connections between pedagogical theories and practices. Vinagre (2016) investigated the development of in-service teachers' competences during a training that was given as a virtual exchange project. Results revealed that a successful collaboration is required for enhancing teachers' knowledge and competences for virtual exchange.

Fuchs (2019) conducted an important virtual exchange study with German and Hong Kong prospective teachers of English. She investigated critical incidents based on cultures-of-use that took place during intercultural interactions and exchanges in the virtual exchange project. The study is meaningful in terms of examining learning cultures of Western and Eastern cultures and their effect on teaching philosophies, just like the present study. Tanghe and Park (2016) organized international virtual exchange project with 4 graduate students from South Korea and the US. The authors aimed to internationalize teacher education by involving graduate students in collaborative pedagogical activities. The authors suggested that internationalizing teacher education programs offers important benefits and pre-service teachers find the opportunity to experience real and authentic collaboration in the process of critically discussing pedagogical issues.

Lee and Markey (2014) organized a virtual exchange project among 28 Spanish and American participants. The participants used Twitter, blogs, and podcasts for one semester for intercultural exchange. The authors reported many benefits and gains on the part of the participants, indicating that students gained cultural knowledge, they became more aware of their own beliefs and attitudes toward their own culture, their awareness of cultural norms was increased, and the peer-feedback increased their linguistic skills. Yang (2020) explored affordances and challenges of virtual exchange in English language teacher education with 19 American and Korean pre-service teachers. The author investigated the impact of virtual exchange on pre-service teachers' ICC development, teaching skills, and digital literacy skills. The findings of the study revealed that the participants' cultural knowledge and understanding were improved, they found the opportunity to revise their perspectives of other cultures, and their digital literacy skills were enhanced. In addition, the author reported that this virtual exchange project significantly increased the pre-service teachers' ICC skills.

In a very recent study, Sardegna and Dugartsyrenova (2021) reported the findings of their study on online exchanges of 28 prospective teachers of English from Russia and the US. The prospective teachers stated their opinions about cultural issues, and they critically discussed their perspectives with each other via voice-based virtual exchange. The authors argued that involving prospective teachers in intercultural exchange projects and finding international partners for this purpose allows prospective teachers to develop their cognitive and affective engagement in cross-cultural exchanges and this is one of the findings of the study. The authors also indicated that the collaborative practice in this study gave the prospective teachers the golden opportunity of learning about the other culture, hear different perspectives, compare, and contrast the cultural exchanges they engage in, and reflect on all of these intercultural communicative activities.

Üzüm, Akayoglu, and Yazan (2020) organized a virtual exchange project between Turkey and the USA and investigated the promotion of ICC among prospective teachers of English. In this respect, their study is like the present study. The researchers reported that ICC of the prospective teachers were developed. In addition, they indicated that the method of virtual exchange is an effective way to promote ICC, cultural diversity, and intercultural interaction. Üzüm, Yazan, Akayoglu, and Mary (2021) conducted a trilateral virtual exchange research between France, Turkey, and the USA, and explored pre-service teachers' translingual negotiation strategies. The study revealed that the pre-service teachers employed some different negotiation strategies successfully in their intercultural interactions with their partners. This shows that the method of virtual exchange helps learners improve not only their ICC, but also their grammatical, sociolinguistic, and pragmatic competences.

O'Dowd and Dooly (2022) reported the results of a virtual exchange project with 31 teacher trainers exploring teachers' professional development throughout the project. This study is unique in terms of its participants. The researchers indicated that by involving in a virtual exchange project, teachers had a golden opportunity to improve their professional development in an intercultural environment and learn new pedagogical methods and techniques. Moreover, the teacher trainers found new international partners and improved their collaboration techniques. Lin (2021) investigated pre-service English teachers' perspectives on using virtual exchange in the context of global learning. The researcher reported that virtual exchange is an authentic tool to improve pre-service teachers' collaborative skills and ICC. Eren (2021) carried out a virtual exchange study with 50 pre-service teachers and explored the participants' ICC development. He argued that virtual exchange project improved the pre-service teachers' ICC and critical cultural awareness, and the method of virtual exchange is an appropriate instrument for reducing the prejudices and promoting meaningful intercultural interactions. Hilliker and Yol (2021)'s virtual exchange study explored pre-service English teachers in Poland and the US transformations in terms of pedagogy and teaching methodology. The researchers indicated that virtual exchange is an effective venue for improving pre-service teachers' pedagogical knowledge. Some other studies also reported that virtual exchange in general and virtual exchange specifically are the most appropriate and valuable tools to promote ICC, critical cultural awareness, empathy, and intercultural interaction among learners, teachers, and teacher candidates (Vinagre, 2022; Luo & Gao, 2022; Tutunea, 2021).

This study brought together prospective teachers from Turkey, Germany, and Israel, and investigated if critical cultural awareness, the last dimension of the ICC framework, is fostered among the participants thanks to the virtual intercultural interactions and collaborations. It was indicated by the researchers that virtual exchanges are one of the most practical ways of bringing together participants from geographically dispersed locations and giving them the opportunity to interact and collaborate. Yet, the method of virtual exchange has hitherto received scant attention by researchers, especially in Turkey. Moreover, there is a general paucity of studies investigating the effectiveness of virtual exchange in terms of its effect on critical cultural awareness among prospective ELT teachers. The present study is unique in terms of its context and participants. Prospective teachers from Israel and Germany participated in this study, and this is important in terms of bringing together eastern and western cultures. The participants in this study were asked to compare their countries' system of English language education and their own English teaching philosophy. In this vein, the participants learned about how English is taught in other countries and how prospective teachers from these countries approach teaching of English in foreign language classrooms.

This study aimed to explore critical cultural awareness improvement of prospective teachers with a transnational virtual exchange project. The prospective teachers of English in this project took part in transnational groups and each group organized a virtual meeting every week. The participants collaborated on the assigned tasks to complete an English language lesson plan. At the end of the project, the participants' recorded weekly interactions were transcribed verbatim and analyzed according to the qualitative content analysis. The following research question was explored in this study:

Does involving in a transnational virtual exchange project help prospective teachers of English to reach the critical cultural awareness dimension of the ICC framework?

Method

Research Design

The present study was designed and conducted according to the principles of qualitative research design. The qualitative research design is used “for exploring and understanding the meaning individuals or groups ascribe to a social or human problem” (Creswell & Creswell, 2018: 41). The data were analyzed according to the the principles of directed qualitative content analysis (Hsieh & Shannon, 2005). Directed qualitative content analysis is used when researchers start with a theory to code and interpret the qualitative data. In this study, prospective English teachers collaborated with other prospective teachers of English from Germany and Israel to come up with an English lesson plan based on global problems and their solutions. Byram’s (1997) framework was used as a theory to direct and interpret the data in the process of analysis. The prospective teachers’ transnational interactions throughout the virtual excghange project were investigated in the present study. The Turkish prospective teachers’ weekly interactions were analyzed according to the critical cultural dimension of ICC framework (Byram, 2021).

Participants

Participants of this study were prospective teachers of English studying at ELT department of a university in Turkey. Convenience sampling (also called accidental or opportunity sampling) was employed for this study. Convenience sampling “involves choosing the nearest individuals to serve as respondents and continuing that process until the required sample size has been obtained or those who happen to be available and accessible at the time” (Cohen, Manion, & Morrison, 2011: 155). For the virtual exchange project, eight prospective teachers of English from Turkey participated in the study. The Turkish prospective teachers interacted with other prospective teachers from Germany and Israel. All the participants of the project were put into transnational teams and each group weekly met with each other on Zoom and completed assigned tasks of the week by collaboration.

Data Collection

The prospective teachers’ weekly interactions were transcribed verbatim and analyzed according to the principles of qualitative content analysis to investigate their critical cultural awareness development. Each week, the participants were given tasks by the instructors to be completed. The participants interacted with each other every week and collaborated on the tasks to come up with a lesson plan. During the project, the participants did some icebreaker activities to get to know each other. Moreover, they decided on a global issue to be discussed, and, they collaborated to create an English lesson plan based on the discussed the global issue. The weekly virtual interactions of the participants were recorded and transcribed verbatim by the researchers for analysis.

Data Analysis

The data were analyzed according to directive type of qualitative content analysis, in which the analysis is carried out with a theory or research findings (Hsieh & Shannon, 2005). In this study, the critical cultural awareness dimension of Byram’s ICC framework was used as a theory, and the data were analyzed according to this dimension. As it was mentioned, eight prospective teachers of English participated in the study from Turkey. These participants were given a number from 1-8 and they were named as P1, P2, P3 etc. in the findings section. According to Byram (1997: 53), critical cultural awareness is “an ability to evaluate critically and on the basis of explicit criteria perspectives, practices, and products in one’s own and other cultures and countries”. Moreover, he also argued that learners with the critical cultural awareness can make an evaluative analysis and interpretation of cultural practices and he/she can interact with people from other cultures and countries in a relationship of equality, empathy, sincerity, and understanding. The participants’ whole interactions were read three times by the researchers. Each researcher coded the statements of the participants that belong to the category of critical cultural awareness based on the criteria that were put forward by Byram (1997). Byram

(1997:53) talked about three indicators for the critical cultural awareness dimension: “identify and interpret explicit or implicit values in documents and events in one’s own and other cultures, make an evaluative analysis of the documents and events which refers to an explicit perspective and criteria, and interact and mediate in intercultural exchanges in accordance with explicit criteria”. At the end of this process, the researchers compared their codes. Based on the number of statements that were coded, it was seen that the researchers reached the consensus on most of the codes. Then, the dataset and the codes were sent to a scholar who is an expert in qualitative research in applied linguistics. With the feedback received from the expert, the statements that were coded as “critical cultural awareness” were revised and took their final shape.

Findings

The participants’ interactions revealed that the critical cultural awareness dimension of ICC has been achieved throughout the virtual exchange project. The virtual exchange project brought together learners from different countries and backgrounds and this intercultural interaction paved the way for the improvement of ICC and critical cultural awareness. The participants’ statements were categorized according to the critical cultural awareness dimension of the ICC framework and its indicators. The categorization of the participants’ statements is shown below in the table based on the indicators of critical cultural awareness. The names of the indicators were shortened on the table based on their first words.

Table 1. Participants’ Statements Corresponding to the Indicators of Critical Cultural Awareness

Identify and interpret	P4: “As part of our glocal issue, I think that everyone in this team has a high level of environmental awareness. Especially you guys from Germany, you have very interesting and effective perspectives on making our environment clean, healthy, sustainable... I think that Turkish people are not that careful about environment and this is what I learned and discovered about German culture” P8: “I believe our meetings are very helpful because it helps me to recognize your countries and cultures and recognize my own cultural identity as we discuss cultural issues because as we discussed cultural issues, we saw other perspectives, and other perspectives made me question myself and got to know them. Thanks to you guys, I improved my skills to interact with people from different cultures” P7: “I used to believe what the media shows us about the issues in your country. You guys have beautiful hearts. I can understand better now what you have been going through”
Interact and mediate	P5: “Thanks to this project, as we delved deeper into our cultures, the social and cultural norms and lives of our countries, we understood and empathized with each other better, which I think is beneficial.” P1: “Our research on children's rights, I researched the laws of children's rights in my country, the events in this regard, the rights given to children, how they were educated, and this helped me to know my culture. Likewise, while exchanging ideas on this issue as a group, I also learned about your cultural identities. Because the laws on children's rights in your countries, how they were educated, what happened, were researched, and when I talked about these issues, I learned about your cultures.” P4: “Thanks to our interactions, I found the chance to get to know you and learn your perspectives. I also explored my own cultural orientations. I would not approach intercultural interactions with stereotypes anymore. I would prefer to get to know a person and establish relationship with her.” P7: “Before knowing you guys I didn’t know the reality behind this Palestine problem. I had preconceived ideas about Israel and Palestinian people. Your explanations made me realize that we shouldn’t have stereotypes about other cultures and people without interacting them.”

P1: *"I can say that I will change my perspectives about other cultures and think outside the box from now on because you cannot know a person without talking to him or working with him."*

P4: *"Collaboration is essential here because we are dealing with global issues like this plastic pollution thing. You have really interesting way of looking at things and I really like this. I am really happy we worked together. Thank you for everything"*

Making an evaluative analysis

P2: *"We discussed global issues in more detail, and discussing these issues allowed us to look at social and field-related issues from a different perspective, which was very productive in terms of getting to know ourselves."*

P3: *"Yeah that's all really good. I'm like you, especially in the cultural learning context, I would express that it is important, I think that we are all very open minded. And it would be great if we actually pass this on to our students. So that our future students would be brought up as intercultural speakers who interact with other people on the basis of empathy and understanding."*

P6: *"foreign language education should prepare the students for a global life so they move away from their own culture like family and friends and that they are then open minded towards other cultures, which doesn't even have to be on a global level, but also like, be aware that everyone has a different culture."*

P3: *"It is clear that these global issues concern all of us. I had no idea that women had limited rights in Germany in the past. Discovering your opinions was very good for me."*

The statements show that the participants' critical cultural awareness was fostered at the end of the transnational virtual exchange project. The Turkish prospective ELT teachers learned to interact with people from other cultures based on explicit criteria and reflected on their interactions analytically and critically. The participants expressions reveal that they explained their standpoints in rational and logical ways, and this is the main indicator of the critical cultural awareness dimension. The participants' intercultural interactions expose that the virtual exchange project equipped them with the abilities to identify and interpret seen and unseen values in cultural practices, make a critical and analytical evaluation of cultural practices based on a solid criterion, and interact with people from other cultures based on their own experience and attitudes.

Result

These examples reveal that the process of virtual exchange allowed the prospective teachers of English to meaningfully interact with other prospective teachers coming from different cultures and explore their perspectives, values, sensitivities, and cultural practices. The process of the virtual exchange project also gave the participants the opportunity of becoming an intercultural speaker and critically analyze the intercultural interactions. The participants' statements show that they are ready to establish meaningful relationships with people from other cultures and move away from "the tourist" perspective to "sojourner" perspective.

The statements also reveal that the participants are happy to collaborate with participants from different cultures and this collaboration taught them to meaningfully interact with people and learn from their experiences and perspectives. The findings reveal that the prospective teachers of English reached the dimension of critical cultural awareness, and they have the ability and intention to establish meaningful and sincere relationships with people from other countries. Especially the statements of P7 show the sense of camaraderie in the group. In this vein, it can be inferred that the virtual exchange project achieved its goal of making prospective teachers "intercultural speakers" and equipping them with critical cultural awareness.

Discussion

Especially in recent years, there has been growing recognition of the vital links between intercultural communicative competence and foreign language teaching. As the world has become a global village and multiculturalism has become a norm everywhere in the world, the goal of foreign language teaching should be preparing learners to become intercultural speakers. To achieve this end, first, English teachers need to be trained as “global” teachers who are informed and professional intercultural speakers, so that they can contribute to the process of fostering critical cultural awareness in foreign language classrooms. Foreign language teachers have a significant role and responsibility to put learners in environments and situations where they have meaningful intercultural interactions with people from other backgrounds and cultures, and this is not limited to foreign language classrooms (Byram, 2021). Currently, there is a growing interest in different types of real and virtual exchanges through which learners could interact and collaborate with people from geographically dispersed locations (O’Dowd & Lewis, 2016). Learner autonomy becomes a key requirement here at this point because especially in virtual exchanges like the present study, the exchanges usually take place outside the classroom and learners need to take responsibility for their own learning, and teachers guide them and structure the tasks and activities. Byram (2021: 145) emphasized this point: “The learner who has acquired autonomy in learning can use and improve their intercultural competence through performance”.

Three categories have been proposed by researchers for the acquisition of critical cultural awareness: classroom, pedagogically designed projects and activities outside the classroom, and independent efforts and attempts. The present study took the second category as the standpoint, and the researchers organized a transnational virtual exchange project, designed and structured pedagogical tasks and activities, and involved prospective teachers in the environment of intercultural interaction. Byram (2021) argued that the critical cultural awareness dimension has three characteristics. Firstly, it is not hypothetical. The dimension operates in a meaningful and realistic way, and learners can achieve it. Moreover, the dimension of critical cultural awareness rejects the notion of “native speaker” and aims to bring up “intercultural speakers”. Second, it aims to foster critical cultural awareness as part of educational objectives. Third, because it is intended to be used in educational contexts, it specifically points out the responsibilities of teachers and learners. Considering these three characteristics, the present study caters to all these characteristics and features.

The findings of this study showed that the prospective teachers of English in the virtual exchange project improved their critical cultural awareness by interculturally interacting and collaborating with prospective teachers of English coming from Germany and Israel. The experiences and perspectives of the Turkish participants were collected by analyzing their weekly interactions with partners from other countries. The interactions of the participants revealed that thanks to the intercultural interactions and collaborations, they learned more about both their cultures and their international partners’ cultures. They realized that first-hand experience of directly interacting with people from other cultures is the best way to eliminate stereotypes, misbeliefs, and misconceptions about other people, cultures, societies, and languages. They discovered that establishing good and sincere relationships with people coming from different countries, cultures, and backgrounds broaden their horizons and make them global citizens. Moreover, the participants were convinced that it is possible to make the world we live in today a much better place by just interacting, discussing, negotiating, and collaborating with other people living in completely different parts of the world.

The most significant point in the findings of this study was that the Turkish prospective teachers of English realized that critical cultural awareness is not fostered in foreign language classrooms just by mentioning other cultures or feeding learners with factual information about other cultures. They experienced that critical cultural awareness is best promoted in foreign language classrooms by collaborating together on a “glocal” issue, which is an issue that is specific to a particular context but is relevant to every society in the world (e.g. women rights, plastic pollution, deforestation). Another important point is that the Turkish prospective teachers had the opportunity to discuss with their partners

the English teaching practices, English teaching philosophies, and English teaching curriculum in Germany and Israel. In this way, they learned about pedagogical practices in other countries and cultures, and by exchanging ideas with their partners, they learned different pedagogical teaching activities and techniques from each other. By interacting and collaborating with their transnational partners, they created a comprehensive English teaching lesson plan with the theme of a glocal issue. In other words, this virtual exchange project trained the prospective teachers to become an international teacher with the think globally act locally mindset, who can bring up intercultural speaker learners who can selflessly work to make the world a better place.

The participants' statements revealed that they were highly satisfied with the method of virtual exchange because they established warm and sincere relationships with their partners from other countries, learned to embrace and appreciate cultural diversity and multiculturalism, learned not to approach other cultures, people, and society with stereotypes and misconceptions, and realized the benefit and value of collaborating with their fellow prospective teachers from different countries. The findings of this study are congruent with the findings of Üzüm, Akayoglu, and Yazan (2020), Üzüm, Yazan, Akayoglu, and Mary (2021), Eren (2021), and O'Dowd and Dooly (2021). The present study shows that virtual exchange and virtual exchange can be used in ELT departments to improve prospective teachers' critical cultural awareness and pedagogical capacity and competence.

Virtual exchange projects can be integrated to ELT departments so that prospective teachers are brought up as intercultural speakers who have the critical cultural awareness. It is recommended that researchers seeking to conduct studies on virtual exchange can collect data from different sources and with different tools throughout the project to further reveal the method's effectiveness in ELT departments. Moreover, such projects can be more helpful and reveal more interesting results with participants from underprivileged areas.

References

- Belz, J. (2003). Linguistic perspectives on the development of intercultural competence in telecollaboration. *Language Learning & Technology*, 7(2), 68-99.
- Belz, J. A., & Kinginger, C. (2003). Discourse options and the development of pragmatic competence by classroom learners of German: The case of address forms. *Language Learning*, 53(4), 591-647. <https://doi.org/10.1046/j.1467-9922.2003.00238.x>
- Byram, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. London: Multilingual Matters.
- Byram, M. (2008). *From foreign language education to education for intercultural citizenship: Essays and reflections*. London: Multilingual Matters.
- Byram, M. (2021). *Teaching and assessing intercultural communicative competence: Revisited*. London: Multilingual Matters.
- Canale, M. (1983). From communicative competence to communicative language pedagogy. *Language and communication*, 1(1), 1-47.
- Celce-Murcia, M. (2008). Rethinking the role of communicative competence in language teaching. In E. A. Soler & P. S. Jorda (Eds.), *Intercultural language use and language learning* (pp. 41-57). The Netherlands: Springer.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2011). *Research Methods in Education*. London: Routledge.
- Council of Europe. (2018). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*. Companion volume with new descriptors. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/>

- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Los Angeles: SAGE.
- Cushner, K., & Mahon, J. (2009). Intercultural competence in teacher education. In D. C. Bok (Eds.), *The SAGE handbook of intercultural competence* (pp. 304-320). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dooly, M., & Sadler, R. (2013). Filling in the gap: Linking theory and practice through virtual exchange in teacher education. *ReCALL*, 25(1), 4–29.
- Eren, Ö. (2021). Raising critical cultural awareness through virtual exchange: insights for pre-service teacher education. *Computer Assisted Language Learning*, 1-24.
- Fantini, A. E. (2012). An essential component of intercultural communicative competence. In J. Jackson (Eds.), *The Routledge handbook of language and intercultural communication* (pp. 263-292). London: Routledge.
- Fuchs, C. (2019). Critical incidents and cultures-of-use in a Hong Kong–Germany virtual exchange. *Language Learning & Technology*, 23(3), 74–97.
- Fuchs, C., Hauck, M., & Müller-Hartmann, A. (2012). Promoting learner autonomy through multiliteracy skills development in cross-institutional exchanges. *Language Learning & Technology*, 16(3), 82–102.
- Guilherme, M., & Bennett, J. M. (2015). Intercultural competence in Europe. In J. M. Bennett (Eds.), *Encyclopedia of Intercultural Competence* (pp. 463-467). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hilliker, S. M., & Yol, Ö. (2022). Virtual exchange in teacher education: focus on L2 writing. *ELT Journal*, 76(1), 11-19.
- Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15, 1277–1288.
- Hymes, D. (1967). Models of the interaction of language and social setting. *Journal of social issues*, 23(2), 8-28.
- Jackson, J. (2015). Preparing students for the global workplace: The impact of a semester abroad. *Language and Intercultural Communication*, 15(1), 76-91.
- Kramsch, C. (1993). *Context and culture in language teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Leask, B. (2015). *Internationalizing the curriculum*. New York: Routledge.
- Lee, L., & Markey, A. (2014). A study of learners' perceptions of online intercultural exchange through Web 2.0 technologies. *ReCALL*, 26(3), 281–297.
- Lin, C. C. (2021). Leveraging Virtual Exchange for Global Learning in the Classroom: TESOL Candidates' Perspectives. *NYS Tesol Journal* 8(1), 29-39.
- Luo, H., & Yang, C. (2022). Pedagogical benefits of Chinese-American virtual exchange: A study of student perceptions. *ReCALL*, 34(1), 37-50.
- O'Dowd, R. (2011). Intercultural communicative competence through virtual exchange. In J. Jackson (Eds.), *The Routledge handbook of language and intercultural communication* (pp. 340–356). New York: Routledge.
- O'Dowd, R. (2016). Learning from the Past and Looking to the Future of Online Intercultural Exchange. In R. O'Dowd & T. Lewis (Eds.), *Online intercultural exchange: Policy, pedagogy, practice* (pp. 273-293). London: Routledge.
- O'Dowd, R. (2019). A transnational model of virtual exchange for global citizenship education. *Language Teaching*, 1(4), 14.

- O'Dowd, R., & Dooly, M. (2022). Exploring teachers' professional development through participation in virtual exchange. *ReCALL*, 34(1), 21-36.
- O'Dowd, R., & Waire, P. (2009). Critical issues in telecollaborative task design. *Computer assisted language learning*, 22(2), 173-188.
- Porto, M. (2014). Intercultural citizenship education in an EFL online project in Argentina. *Language and Intercultural Communication*, 14(2), 245–261.
- Sadler, R. (2018). Afterword: Looking back and looking forward: What is the future of virtual exchange?. In M.A. Dooly, & R. O'Dowd (Eds.), *In This Together: Teachers' Experiences with Transnational, Telecollaborative Language Learning Projects* (pp. 217-226). Bern: Peter Lang.
- Sardegna, V. G., & Dugartsyrenova, V. A. (2021). Facilitating pre-service language teachers' intercultural learning via voice-based telecollaboration: The role of discussion questions. *Computer Assisted Language Learning*, 34(3), 379-407.
- Tanghe, S., & Park, G. (2016). "Build [ing] something which alone we could not have done": International collaborative teaching and learning in language teacher education. *System*, 57, 1-13.
- Thorne, S.L. (2006). Pedagogical and praxiological lessons from internet-mediated intercultural foreign language education research. In J. Belz & S.L. Thorne (Eds.), *Internet-mediated Intercultural Foreign Language Education* (pp. 2–30). Boston, MA: Heinle and Heinle.
- Tutunea, G. (2021). Acquiring Intercultural Communicative Competence through Virtual Exchange. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 13(3), 44-61.
- UNESCO (2014). *Global citizenship education: Preparing learners for the challenges of the twenty-first century*. Paris: Author.
- Uzum, B., Yazan, B., Akayoglu, S., & Mary, L. (2021). Pre-service teachers' translingual negotiation strategies at work: virtual exchange between France, Turkey, and the USA. *Language and Intercultural Communication*, 1-18.
- Üzüm, B., Akayoglu, S., & Yazan, B. (2020). Using virtual exchange to promote intercultural competence in teacher training classrooms in Turkey and the USA. *ReCALL*, 32(2), 162-177.
- Vinagre, M. (2016). Developing key competences for life-long learning through virtual collaboration: teaching ICT in English as a medium of instruction. In C. Wang & L. Winstead (Eds.), *Handbook of research on foreign language education in the digital age* (pp. 170-187). Hershey, PA: IGI Global.
- Vinagre, M. (2017). Developing teachers' telecollaborative in online experiential learning. *System*, 64, 34–45.
- Vinagre, M. (2022). Engaging with difference: Integrating the linguistic landscape in virtual exchange. *System*, 102750.
- Walinski, J. T. (2013). Relevance of linguistic landscape to intercultural competence development in the context of situated learning. *International Journal of Mobile and Blended Learning*, 6(2), 1–14.
- Yang, S. J (2020). Affordances and Challenges of Virtual exchange for Pre-service Teachers. *Language Learning & Technology*, 24(3), 30–41

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author % 50, Second author % 50.
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Düzeltilme • Erratum

Dergimizde daha önce makalesi yayımlanmış yazarların talepleri üzerine;

- 1- Dergimizin 2020 yılı 8. Cilt UMS'20 sayısında 179-186 sayfa aralığında yayımlanan “‘Gökte Allah, Yerde Sosyalizm’: ‘224 Sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun’ Kapsamında 1960’larda Muş’ta Hayata Geçirilen Uygulamalar” başlıklı makalede, dizgi hatası sonucu başlık yanlış yazılmıştır. Makale başlığı şu şekilde düzeltilmiştir: “‘Gökte Allah, Yerde Sosyalizo’: ‘224 Sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun’ Kapsamında 1960’larda Muş’ta Hayata Geçirilen Uygulamalar”. (<https://doi.org/10.18506/anemon.832207>)

